

Gdańsk
na pielgrzymkowych
szlakach
średniowiecznej Europy

Henryk Paner

Mojej Najwspanialszej Żonie

Wydawca:

*Muzeum Archeologiczne w Gdańsku
ul. Mariacka 25/26
80-958 Gdańsk*

Korekta:

Elżbieta Pękała

Tłumaczenia:

Miłosława Stępień

Fotografie zabytków:

Krzysztof Wiącek

Zdjęcia:

Henryk Paner

Rysunki:

Anna Błaszczuk, Joanna Kowalewska, Ewa Nowicka

Opracowanie graficzne fotografii i rysunków:

Beata Müller, Lidia Nadolska, Dariusz Śpiewak, Krzysztof Wiącek

Skład:

Dariusz Śpiewak

Projekt okładki:

Beata Müller, Dariusz Śpiewak

Na okładce:

Plan Sztokholmski z początku XVII wieku; Plakietka pielgrzymia GKPP 590, fot. K. Wiącek

Druk:

*„TOTEM.COM.PL SPÓŁKA Z OGRANICZONĄ ODPOWIEDZIALNOŚCIĄ” SP.K.
ul. Jacewska 89
88-100 Inowrocław*

Muzeum Archeologiczne w Gdańsku jest instytucją finansowaną ze środków
Samorządu Województwa Pomorskiego.

INSTYTUCJA KULTURY
SAMORZĄDU
WOJEWÓDZTWA
POMORSKIEGO

PL ISBN:

978-83-85824-69-5

Gdańsk 2016

Spis treści

1. Wstęp	9
2. Z dziejów europejskich badań nad znakami pielgrzymimi	15
3. Geneza pielgrzymek i znaków pielgrzymich	27
4. Znaki pielgrzymie w kolekcji gdańskiej	43
4.1. Święta Anna Samotrzecia	44
4.2. Święty Antoni Egipski	49
4.3. Święty Tomasz Becket – Canterbury	54
4.4. Święta Corona (Stefania) – Brema	60
4.5. Święty Hubert – Saint-Hubert-en-Ardenne?	64
4.6. Święty Jakub – Santiago de Compostela	67
4.7. Święty Jakub – Jakobsberg	74
4.8. Święty Jerzy	77
4.9. Święty Jodok – Saint-Josse-sur-Mer	83
4.10. Święta Katarzyna	86
4.11. Święty Korneliusz – Ninove	90
4.12. Święty Quirinus (Kwiryń) – Neuss	95
4.13. Lotar III – Königslutter am Elm	97
4.14. Święty Marcin – Tours?	102
4.15. Europejskie Sanktuaria Maryjne w materiałach gdańskich	105
4.16. Święta Krew – Gottsbüren?	137
4.17. Święta Krew – Schwerin	146
4.18. Święta Krew – Wilsnack	148
4.19. Święta Krew – Sternberg	183
4.20. Profanacja hostii – Blomberg	191
4.21. Profanacja hostii – Güstrow	194
4.22. Święty Sakrament – Osieki	196
4.23. Święty Mateusz – Trewir	208
4.24. Święci: Maurycy, Piotr, Bonifacy – Magdeburg	210
4.25. Święty Michał Archanioł – Le Mont-Saint-Michel?	214
4.26. Święty Mikołaj – Nikolausberg (Getynga)	216
4.27. Mojżesz	217
4.28. Święty Saturnin – Tuluza	220
4.29. Święty Serwacjusz – Maastricht	221
4.30. Święty Teobald – Thann	231
4.31. Święty Ubald – Gubbio	239
4.32. Święta Urszula i Trzej Królowie – Kolonia	241
4.33. Vera Icon – Rzym	261
4.34. Vera Icon – sanktuaria nieznane	267
4.35. Święty Piotr – Cluny	270

5. Inne pamiątki pielgrzymie	273
5.1. Ampułki	274
5.2. Dzwonki	285
5.3. Grzechotki	305
5.4. Gwizdki	312
5.5. Medaliony i inne zabytki ze sceną ukrzyżowania	319
5.6. Krzyżyki i krucyfiksy	322
5.7. Volto Santo – Lucca; Święta Wilgefortis	337
5.8. Plakietki ze Stromberga	341
5.9. Lusterka	343
5.10. Manierki	345
5.11. Relikwiarzyki oraz ramki relikwiarzyków i plakietek	347
5.12. Miniaturowe rogi	370
5.13. Zawieszki plakietek	373
6. Znaki profanum	377
6.1. Znaki o charakterze heraldycznym i organizacyjnym	380
6.2. Plakietki miłosne	430
6.3. Plakietki satyryczne	453
6.4. Pozostałe plakietki profanum	456
7. Zapomniane inne sanktuaria Pomorza	485
8. Statystyka i topografia znalezisk z europejskich sanktuariów. Gdańsk na trasach europejskich pielgrzymek	499
9. Pielgrzymki gdańszczan i innych mieszkańców Pomorza	511
10. Aspekty techniczne – wyniki badań metaloznawczych	523
11. Uwagi końcowe	531
12. Bibliografia	537
13. Wykaz skrótów. Spis tablic i tabel	575
14. Summary	579

2

1

3

4

5

6

Plan Sztokholmski z początku XVII wieku:

Główne Miasto (1)

Stare Miasto (2)

Stare Przedmieście (3)

Lastadia (4)

Wyspa Spichrzów (5)

Szafarnia – Nowe Ogrody (6)

Pielgrzym na obrazie z ołtarza św. Stefana (1495–1500), z naszytą na płaszczu muszlą św. Jakuba oraz sześcioma plaketkami pielgrzymimi na kapeluszu. Muzeum Narodowe Sztuki Katalonii w Barcelonie. *(fot. H. Paner)*

1. Wstęp

Wstępem do badań nad rolą i znaczeniem Gdańska na szlakach pielgrzymich średniowiecznej Europy były podjęte wiele lat temu badania autora dotyczące średniowiecznych świadectw kultu maryjnego oraz pobożności maryjnej gdańszczan i innych mieszkańców Pomorza. Badania te zaowocowały monografią o średniowiecznych świadectwach kultu maryjnego, która jako praca doktorska została obroniona w Uniwersytecie Łódzkim w roku 2012, a następnie w rozszerzonej wersji opublikowana rok później. Efekty owych badań i sformułowane wówczas wnioski i hipotezy zainspirowały autora do podjęcia znacznie szerszych studiów nad zagadnieniem średniowiecznych europejskich pielgrzymek i kontaktów Gdańska z innymi ważnymi ośrodkami, w świetle zabytków archeologicznych pochodzących z gdańskich wykopalisk i zgromadzonych w zbiorach Muzeum Archeologicznego w Gdańsku (dalej: MAG). Liczne zabytki metalowe pozyskane w trakcie badań archeologicznych prowadzonych na terenie Gdańska, obok niezwykle cennego zbioru numizmatów, ozdób, elementów stroju, narzędzi, broni i wielu innych artefaktów, pozwoliły zgromadzić w MAG równie bogato reprezentowane świadectwa religijności gdańszczan i dowody na istotne znaczenie Gdańska na trasach średniowiecznych europejskich pielgrzymek, które niczym współczesne autostrady w XIV i XV wieku oplotły swą siecią cały kontynent. Dowody te to przede wszystkim znaki pielgrzymie, zwane też plakietskami lub odznakami pielgrzymimi, a ich obecność w warstwach kulturowych jest jednocześnie świadectwem pobytu w Gdańsku tych pielgrzymów, którzy wcześniej nawiedzili sanktuaria z jakich pochodzą owe zagubione na gdańskich ulicach plakiety. Otwartą kwestią pozostaje, jak wielu z nich było mieszkańcami Gdańska i Pomorza, a jak wielu było pielgrzymami w drodze, dla których Gdańsk i jego okolice były tylko jednym z wielu etapów w ich europejskich peregrynacjach do miejsc świętych. Niemniej wydaje się, iż analizując zbiór średniowiecznych artefaktów zgromadzony obecnie w MAG, w ramach zbioru o nazwie *Gdańska Kolekcja Pamiątek Pielgrzymich* (GKPP), możemy podjąć próbę wyjaśnienia roli i znaczenia Gdańska w ogólnoeuropejskim ruchu pielgrzymkowym w XIV i XV wieku, w świetle źródeł archeologicznych, co jest jednym z głównych celów niniejszej rozprawy.

Zasadniczym jednak jej celem jest opracowanie unikatowego w skali europejskiej zbioru około 1200 zabytków znalezionych w jednym miejscu i związanych z czasami największego nasilenia średniowiecznych europejskich pielgrzymek. Zbiór ten jest również wyjątkowy w skali światowej, ze względu na fakt, iż 99% tych artefaktów pochodzi z systematycznych badań wykopaliskowych i posiada pełną dokumentację okoliczności w jakich zostały pozyskane.

W drodze do realizacji tego celu należało wykonać liczne kwerendy materiałów dokumentacyjnych z ostatnich 20 lat badań w Gdańsku, obejmujących obszar ponad 160 000 m² i skutkujących pozyskaniem około 250 000 tzw. zabytków wydzielonych, oraz odnaleźć i zidentyfikować w bardzo wielu przypadkach tylko fragmentarycznie zachowane zabytki. Dopiero po zakończeniu tych działań można było podjąć próby datowania średniowiecznych pamiątek pielgrzymich i identyfikacji przedstawień oraz ośrodków z jakich pochodzą, przeprowadzić odpowiednie analizy planigraficzne, wreszcie znaleźć do tych zabytków analogie

w europejskiej literaturze przedmiotu, określić ich wzajemne relacje chronologiczne, zasięg i częstotliwość występowania zarówno w czasie, jak i w przestrzeni. Te ostatnie, to właśnie pozostałe cele, jakie przyświecały autorowi w drodze do podjęcia próby właściwego „osadzenia” Gdańska na pielgrzymkowych szlakach średniowiecznej Europy. Wiele mitów i nieporozumień narosło w literaturze przedmiotu odnośnie do rzekomego kultowego niszczenia znaków pielgrzymich, bądź też intencjonalnego wrzucania ich do wody, co wynikało z faktu, iż licznych znalezisk tych zabytków dokonywano (już począwszy od XIX wieku) w korytach i nad brzegami rzek, przy ich pogłębianiu, bądź też w trakcie prac związanych z umacnianiem nabrzeży. Potrzeba wyjaśnienia tej kwestii także przyświecała autorowi niniejszej pracy. Kolejny problem badawczy to kwestia istnienia lokalnych, pomorskich sanktuariów i ewentualne odzwierciedlenie tego faktu w materiałach archeologicznych. Ten niezwykle istotny aspekt badań nad znakami pielgrzymimi do tej pory był pomijany przez badaczy, którzy większość znalezionych w Gdańsku, a nieznanych dotąd nauce plakietek, byli raczej skłonni przypisać do innych ważnych europejskich ośrodków pielgrzymich, w szczególności do Akwizgranu. Można żywić nadzieję, iż ocena tych znalezisk, poczyniona na szerokim tle europejskim, pozwoli na dokonanie nowych, istotnych dla nauki ustaleń, także i w tym zakresie.

Początki wspomnianej kolekcji sięgają lat 90. XX w., kiedy to po licznych znaleziskach średniowiecznych znaków pielgrzymich, dokonanych w trakcie ratowniczych badań wykopaliskowych prowadzonych w Gdańsku, autor podjął decyzję o ich wydzieleniu w osobny zespół znalezisk, pieczołowicie uzupełniany w miarę kolejnych odkryć. W efekcie kolekcja gdańska (GKPP) liczy około 1200 pamiątek pielgrzymich zaliczonych zarówno do *sacrum*, jak i *profanum*, należąc obecnie do najliczniejszych i najcenniejszych na świecie. Jej znaczenie nie bierze się zresztą wyłącznie z liczebności i różnorodności, o czym jeszcze będzie mowa, ale przede wszystkim z faktu, iż jest doskonale udokumentowana. Praktycznie wszystkie zgromadzone w niej zabytki, odnalezione w trakcie badań wykopaliskowych są powiązane dokładnie z kontekstem, często datowanym przy użyciu analiz dendrochronologicznych bądź też numizmatów i jak śmiem twierdzić, pod tym względem kolekcja ta nie ma sobie równych na świecie, a nawet może pełnić rolę zbioru referencyjnego dla innych europejskich znalezisk, nie posiadających tak dokładnego udokumentowania w kontekście archeologicznym. Szczególnie istotną rolę odgrywają tu znaleziska numizmatyczne, które w wielu przypadkach dają rzetelne podstawy do ustalenia chronologii bezwzględnej omawianych tu zabytków¹. Opisy monet cytowanych w pracy respektują zapisy w/w autora, twórcy wszystkich opracowań dotyczących znalezisk monet z terenu Gdańska. Ze względu na różny czas pozostawiania monet w obiegu, autor niniejszej pracy zdecydował się na podawanie pełnych wykazów znalezisk numizmatów z omawianych stanowisk.

¹ B. Paszkiewicz, *Moneta w dawnym Gdańsku. Badania archeologiczne w latach 1997–2009*, „Archeologia Gdańska” t. VI, Monografia 1, red. serii H. Paner, Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, Gdańsk 2013, s. 14.

Tab 1. Wykaz stanowisk na terenie Gdańska, na których pozyskano średniowieczne pamiątki pielgrzymie w latach 1983–1994.

SAZ	Stanowisko	Obszar badań	Kierownik badań	Rok badań
255/016/...	Znaleziska luźne	Kanał Raduni	nie dotyczy	1983
255/020/003	Wyspa Spichrzów, Spichlerz "Wole Rogi"	ul. Stągiewna 9/23	Z. Borowski	1993
255/020/004	Wyspa Spichrzów, Spichlerz "Słońce"	ul. Stągiewna 6/26	M. Fudziński	1993
255/020/005	Wyspa Spichrzów, Spichlerz "Kardynał"	ul. Stągiewna 5/27	M. Kochanowski	1993
255/020/006	Wyspa Spichrzów, Spichlerz "Czerwone Serce"	ul. Stągiewna 7/24	O. Felczak	1993
255/020/007	Wyspa Spichrzów, Spichlerz "Kobziarz"	ul. Stągiewna 3/29	Z. Borowski, M. Kwapiński	1993
255/020/008	Wyspa Spichrzów, Spichlerz "Lubecki Okręt"	ul. Stągiewna 13/19	O. Felczak, H. Paner	1993
255/020/009	Wyspa Spichrzów, Spichlerz "Czarny Niedźwiedź"	ul. Stągiewna 11/21	M. Kochanowski	1993
255/020/012	Wyspa Spichrzów, Spichlerz "Madonna"	ul. Chmielna 102	M. Fudziński	1993
255/020/013	Wyspa Spichrzów, Spichlerz "Złoty Pelikan"	ul. Stągiewna 12/20	M. Fudziński, M. Kochanowski	1993
255/020/014	Wyspa Spichrzów, Spichlerz "Przemysł"	ul. Stągiewna 10/22	H. Paner	1993
255/099/001	Szeroka	ul. Szeroka 29	D. Mikłaszewicz	1993
255/020/010	Wyspa Spichrzów, Spichlerz "Francuska Lilia"	ul. Stągiewna 16/16	M. Kwapiński	1993–1994
255/020/022	Wyspa Spichrzów, Spichlerz "Francuska Lilia"	ul. Stągiewna 16/16	M. Kwapiński	1993–1994
255/020/015	Wyspa Spichrzów, Spichlerz "Kampen"	ul. Stągiewna 14/18	H. Paner	1993–1994
255/020/016	Wyspa Spichrzów, Spichlerz "Księżyc i Gwiazdy"	ul. Stągiewna 15/16	Z. Borowski	1993–1994
255/020/021	Wyspa Spichrzów, Spichlerz "Żniwiarz"	ul. Stągiewna 17/25	M. Kochanowski	1994
255/020/023	Wyspa Spichrzów, Spichlerz "Chmielnik"	ul. Stągiewna 19/13	Z. Borowski	1994
255/020/024	Wyspa Spichrzów, Spichlerz "Stągiew Mleczna"	ul. Stągiewna 20?	Z. Borowski	1994
255/020/025	Wyspa Spichrzów, Spichlerz "Mleczarka"	ul. Stągiewna 14/18	H. Paner	1994
255/020/027	Wyspa Spichrzów		Z. Borowski	1994
255/039/002	Heweliusza	ul. Heweliusza, między zaułkiem św. Bartłomieja	D. Mikłaszewicz	1996
255/002/008	Olejarnia	ul. Podwale Staromiejskie 69	B. Kościński	1996
255/098/001	Hotel Monopol	Plac Gorkiego	Z. Borowski	1996

SAZ	Stanowisko	Obszar badań	Kierownik badań	Rok badań
255/100/001	Długie Ogrody, Szopy	ul. Długie Ogrody	D. Mikłaszewicz	1996
255/051/002	Piwna	ul. Piwna 29–30	M. Kochanowski	1997–1998
255/039/003	Heweliusza	ul. Heweliusza, między zaułkiem św. Bartłomieja	D. Mikłaszewicz	1997–1998
255/105/001	Sieroca	ul. Sieroca 2, 3	Z. Borcowski	1998
255/109/001	Dom Holenderski Długi Targ	ul. Długi Targ	Z. Borcowski	1999
255/039/004	Rajska	przy ul. Rajskiej i Hewliusza	Z. Borcowski	1999–2000
255/103/001	Zielona Brama	ul. Długi Targ 24	B. Kościński	2000
255/005/004	Hala Targowa	przy kościele św. Mikołaja	Z. Borcowski	2000–2001
255/020/039	Wyspa Spichrzów	Parcele obejmują numery: Chmielna 108–110, Motławska 1, Basztowa 1–6 i 10–12, Ciesielska 6	Z. Borcowski	2000–2001
255/103/002	Zielona Brama	ul. Długi Targ 24	B. Kościński	2001
255/020/040	Wyspa Spichrzów	parcele Stągiewna 23–25	A. Gołębiewski	2002
255/004/003	Podwale	ul. Podwale Staromiejskie 51/52 do 96/97	S. Kurzyńska	2003
255/020/041	Wyspa Spichrzów	ul. Stągiewna, Chmielna, Ciesielska	A. Kwapiński	2004
255/133/003	Lastadia	ul. Lastadia 35	K. Kocińska	2004
255/020/043	Wyspa Spichrzów	ul. Chmielna, działki 43, 44, 55	Z. Borcowski	2005
255/020/044	Wyspa Spichrzów	ul. Toruńska	K. Dyrda	2005–2006
255/020/046	Wyspa Spichrzów	ul. Jaglana 3/5	M. Jagusiak	2006
255/105/002	Sieroca	ul. Sieroca 4	A. Ruta	2006
255/039/007	Łagiewniki	między ulicami: Łagiewniki, Rybaki Górne, Heweliusza	K. Kaczyńska	2006
255/020/048	Wyspa Spichrzów	zachodnia część kwartału ujętego ulicami: Chmielną, Spichrzową i Żytnią	Z. Borcowski	2006–2007
255/129/002	Grząska	zachodnia pierzeja ul. Grząskiej, w kwartale zabudowy pomiędzy ulicami: Mariacką, Grząską, Chlebnicką, Kleszą	K. Dyrda	2006–2007
255/099/004	Tandeta	wschodnia część kwartału ul. Tandeta, Świętojańska, Grobla II i Szeroka	K. Kaczyńska	2006–2008
255/133/004	Toruńska 12	ul. Toruńska 12 – zaplecze budynku	H. Dąbrowski	2007–2008
255/020/051	Wyspa Spichrzów	ul. Chmielna	M. Jagusiak	2008
255/100/005	Szafarnia	południowo-zachodni narożnik kwartału ulic Szafarni, Angielskiej Grobli, św. Barbary i Długich Ogrodów	R. Krzywdziński	2008–2009
255/129/004	Klesza	wschodnia pierzeja ul. Kleszej w kwartale zabudowy pomiędzy ulicami: Mariacką, Grząską, Chlebnicką, Kleszą	K. Dyrda	2008–2009
255/004/004	Tartaczna	ul. Tartaczna 2 Panieńska	K. Dyrda, Z. Misiuk	2008–2010
255/020/052	Wyspa Spichrzów	ul. Chmielna 63/64	J. Prager	2009
255/043/005	Ławy Mięsne	wschodnia część kwartału ul. Św. Ducha, Krowiej, Mariackiej, Podkramarskiej	R. Krzywdziński	2009
255/020/060	Jaglana	ul. Jaglana 3/5	A. Rembisz	2012–2013

Numery zabytków umieszczonych na liście GKPP zostały połączone w bazie danych z elektronicznym Systemem Ewidencji Zabytków (SAZ) przyjętym w MAG, który daje możliwość ustalenia relacji zachodzących pomiędzy zabytkiem i kontekstem. Numer SAZ składa się z trzech części, jak np. 255/002/008. Pierwszy numer, tj. 255, jest numerem tzw. teki archiwalnej i pozwala bezbłędnie zidentyfikować miejscowość, z której zabytek pochodzi, drugi numer (002) to numer stanowiska archeologicznego, a trzeci (008) to numer pozyskania, czyli kolejnej akcji badawczej prowadzonej na danym stanowisku. Tak więc SAZ pozwala w elektronicznej bazie danych MAG jednoznacznie odnaleźć i zidentyfikować nie tylko samo stanowisko i sezon badawczy, ale także instytucję prowadzącą, kierownika badań, zarejestrowane konteksty i zabytki etc. Do numeru SAZ są dowiązane numery katalogowe zabytków z danego stanowiska, numerowane w ramach poszczególnych akcji badawczych (pozyskań), w ciągu: od 1 do ...n. Numery katalogowe mogą być takie same dla różnych zabytków z różnych stanowisk, jednakże w połączeniu z numerem listy GKPP oraz z numerem SAZ, tworzą niepowtarzalną kombinację, pozwalającą w sposób jednoznaczny identyfikować i odnaleźć interesujący nas zabytek, przypisany do konkretnego stanowiska.

Co do stanowisk przytaczanych w tekście, to dla ich określenia bądź identyfikacji używane są zarówno ich numery jak i ich nazwy potoczne, które na ogół biorą nazwę od jednej z ulic przy której miały miejsce badania, jak choćby Lastadia, Tandeta, Szafarnia, Żytnia. Pozwala to znacznie sprawniej i przejrzyściej omawiać i porównywać ze sobą różne odkrycia, niż przy użyciu rozbudowanych nazw opisowych typu: kwartał zabudowy pomiędzy ulicami Chmielną, Spichrzową, Żytią itp.

Część katalogowa pracy, wraz z informacjami na temat 677 średniowiecznych pamiątek pielgrzymich z GKPP², tj. plakierek, relikiarzyków, dzwoneczków, krzyżyków, medalików itp., zawiera także informacje o ośrodkach, z których owe pamiątki pochodzą, przyczynach powstania i rozwoju (ewentualnie upadku), zasięgu ich oddziaływania oraz oczywiście o rodzajach znaków pielgrzymich, jakie te ośrodki produkowały i sprzedawały. Nie zostały uwzględnione w niniejszym opracowaniu zabytki nierozpoznane oraz znajdujące się w kolekcji destrukty niewielkich rozmiarów, które teoretycznie rzecz biorąc mogą być fragmentami średniowiecznych pamiątek pielgrzymich, jednakże ze względu na ich stan zachowania i trudność w ustaleniu, z jakiego rodzaju zabytku zostały odłamane, zdecydowano o ich wyeliminowaniu z rozpatrywanej tu grupy artefaktów. Pewna liczba zabytków, szczególnie z najnowszych odkryć, jest również jeszcze niedostępna przez fakt, iż są poddawane zabiegom konserwatorskim lub próbom rekonstrukcji. Będą one sukcesywnie publikowane w następnej kolejności. Sprawia to, iż numery zabytków omawianych w katalogu, będące zarazem ich numerami identyfikacyjnymi w kolekcji, nie są numerami ciągłymi.

Podawane często w pracy liczby dotyczące poszczególnych znalezisk średniowiecznych pamiątek pielgrzymich w Europie, o ile nie jest podane ich źródło, stanowią wynik obliczeń własnych autora, opartych na kwerendzie literatury oraz bazach danych, takich jak kunera.nl oraz pilgerzeichendatenbank.de, katalog on-line Museum of London itp.

Ze względu na znaczną ilość stanowisk badanych w ostatnich latach w Gdańsku, wielość akcji badawczych oraz ogrom niepublikowanych sprawozdań, których cytowanie zajęłoby znaczną objętość niniejszego tomu, zdecydowano o tabelarycznym zestawieniu miejsc i stanowisk, z których pochodzą omawiane w opracowaniu pamiątki pielgrzymie, gdzie czytelnik znajdzie też informacje o prowadzących i latach badań. Podane w tej tabeli numery identyfikacyjne stanowisk (SAZ) pozwolą zainteresowanym z łatwością dotrzeć do wszelkich pożądaných informacji poprzez bazę danych Muzeum Archeologicznego w Gdańsku.

W trakcie pisania niniejszej książki korzystałem z pomocy i wsparcia osób, którym winien jestem słowa podziękowania.

Przede wszystkim pragnę gorąco podziękować moim przyjaciołom z Francji, którym zawdzięczam możliwość pozyskania licznych materiałów związanych z sanktuariami na europejskich szlakach świętego Jakuba, za ich nieocenioną pomoc logistyczną i organizacyjną w trakcie prowadzonej przeze mnie kwerendy. Są to Pan dr Edward Pancer i Pani Anna Pancer, Jean Paul Chapelle – wieloletni przewodniczący stowarzyszenia Les Compagnons du Tour de France i Armand La Barre – dyrektor tego stowarzyszenia w oddziale w Limoges.

Wyrazy wdzięczności pragnę też przekazać Panu Profesorowi Borysowi Paszkiewiczowi, który – jeszcze w trakcie tworzenia kolekcji gdańskiej – dopomógł mi w rozszyfrowaniu wielu napisów na zabytkach uwzględnionych w niniejszej pracy. Wielce pomocne w odczytaniu i interpretacji napisów na średniowiecznych pamiątkach pielgrzymich były także bezcenne uwagi dra Tomasza Płóciennika z Instytutu Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego. Za pomoc w tłumaczeniu żywota św. Tomasza Becketa z języka starofrancuskiego winien jestem wdzięczność Pani Catherine Rannoux – Dziekan Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu w Poitiers, oraz Pani Cinzi Pignatelli – wykładowcy języków i literatury średniowiecza na tym samym uniwersytecie.

Dziękuję też tym wszystkim Koleżankom i Kolegom z Muzeum Archeologicznego w Gdańsku, którzy pomagali mi w dotarciu do potrzebnych informacji i zabytków oraz wzbogaceniu szaty ilustracyjnej niniejszej pracy, w szczególności: Barbarze Babińskiej, Beacie Ceynowa, Grażynie Cieślak, Beacie Müller, Lidce Nadolskiej, Ewie Nowickiej, Bogusławie Tomczyk, jak również Panom Bogdanowi Kościńskiemu, Sylwestrowi Moczyńskiemu, a także Marcinowi Szmitowi oraz Krzysztofowi Wiąckowi. Dziękuję też wszystkim kierownikom badań wykopaliskowych, którzy nie tylko przybliżyli mi okoliczności pozyskania wielu omawianych w pracy zabytków, ale i przedyskutowali ze mną swoje interpretacje tych znalezisk.

Pani Elżbiecie Pękale, której zawdzięczam korektę niniejszej książki, winien jestem słowa podziękowania za jej ogromną cierpliwość i skrupulatność. Pani Miłostawie Stępień dziękuję za ekspresowe wykonanie tłumaczenia streszczenia na język angielski.

Na koniec, choć z pewnością nie na ostatku, dziękuję z całego serca Panu Profesorowi Leszkowi Kajzerowi – mojemu Mistrzowi i Nauczycielowi, za zainspirowanie mnie do napisania tej książki.

Pani dyrektor Ewie Trawickiej dziękuję za zgodę na wydrukowanie tej książki pod zaszczytnym patronatem Muzeum Archeologicznego w Gdańsku.

² Około 30% zabytków z kolekcji zostało już opublikowanych, toteż tę część zbioru autor omawia bez przytaczania ich not katalogowych. Zob. rozdział 2 niniejszej pracy: *Z dziejów europejskich badań nad znakami pielgrzymimi*.

Legenda św. Jakuba na obrazie z XV wieku. Muzeum Narodowe Sztuki Katalonii w Barcelonie. (fot. H. Paner)

Srebrny sarkofag ze szczątkami św. Jakuba. Katedra w Santiago de Compostela.

(fot. H. Paner)

2. Z dziejów europejskich badań nad znakami pielgrzymimi

1. Francja

Historia badań średniowiecznych pamiątek pielgrzymich w Europie, ale przede wszystkim we Francji, jest nierozdzielnie związana z osobą Artura Forgeais, antykwarium i kolekcjonera, oraz dyrektora Musée de Cluny w Paryżu, który ocalił w XIX wieku setki bezcennych zabytków z wód Sekwany, skupując je od różnych zbieraczy. W roku 1858 opublikował pierwszą część tej kolekcji, a w latach 1861–65 kolejne cztery tomy tego wielkiego dzieła, z których dla naszych rozważań istotne znaczenie będzie miał tom wydany w roku 1863, dotyczący znaków pielgrzymich i tom z roku 1865 o przedstawieniach i wyobrażeniach religijnych³. Dopiero 100 lat później problematyka znaków pielgrzymich została podjęta przez innych badaczy, jak choćby Colette Lamy-Lasalle⁴ oraz Denisa Brunę⁵. Szczególnie ten ostatni badacz położył znaczne zasługi w badaniach nad znakami pielgrzymimi na terenie Francji, ale również dał podwaliny w zakresie upowszechnienia wiedzy na ten temat. Podobnie jak Kurt Köster w Niemczech, tak Denis Bruna we Francji potrafił podnieść te niepozorne przykłady *artes minores* do rangi dzieł sztuki. W roku 1995 obronił na Uniwersytecie Paryskim pracę doktorską napisaną na temat średniowiecznych znaków pielgrzymich, ukazując ich ponadprzeciętne znaczenie zarówno w zakresie praktyk religijnych i tożsamości różnych

grup społecznych średniowiecznej Europy, jak i w obszarach bardziej dla laika hermetycznych, związanych z rozwojem sztuki średniowiecznej.

Rok później opublikował dzieło *Enseignes de Pèlerinage et Enseignes Profanes*, którego główną część stanowi katalog zbiorów Musée de Cluny, wraz z obszernym omówieniem. Wydana po kilku latach jego kolejna praca, zatytułowana *Saints et Diables au chapeau. Bijoux oubliés du Moyen Âge*, przyczyniła się do znacznej popularyzacji problematyki średniowiecznych znaków pielgrzymich i związanych z tym zagadnień – dzięki wartkiej narracji i przystępnemu językowi, przy jednoczesnym zachowaniu wysokiego merytorycznego poziomu wykładu. Interesujące opracowanie traktujące o handlu znakami pielgrzymimi w średniowiecznej Francji, wydane w latach 70. zawdzięczamy Esther Cohen⁶.

2. Wielka Brytania

W Anglii kolekcjonowanie znaków pielgrzymich datuje się już od XIX wieku, a pierwszy artykuł na ten temat, pióra Charlesa Roacha Smitha, ukazał się w „Journal of the British Archaeological Association” w roku 1846⁷. Jednak dopiero od połowy XX wieku datuje się profesjonalne podejście do tego tematu przez muzealników, historyków sztuki, archeologów i innych badaczy, dysponujących odpowiednim warsztatem naukowym. Wybitnym reprezentantem tego nurtu był Brian Spencer, zmarły w 2003 roku archeolog i wieloletni kustosz zbiorów średniowiecznych w Muzeum Miasta Londynu. W swoich licznych pracach Brian Spencer sprecyzował podstawy klasyfikacji i datowania tak znaków *sacrum*, jak i *profanum*, zajmując się jednocześnie ich stylistyką oraz organizacją produkcji i dystrybucji w czasach średniowiecza, a także źródłami pisanymi i ikonograficznymi do średniowiecznych pielgrzymek. Już w roku 1968 wydał drukiem obszerny artykuł o znakach pielgrzymich⁸, będący wówczas jedną z najważniejszych publikacji tego tematu na świecie. Dokładnie 30 lat później ukazała się jego cenna książka o pamiątkach pielgrzymich i świeckich średniowiecznych odznakach pochodzących z wykopalisk londyńskich⁹. W międzyczasie opublikował wiele innych prac¹⁰, spośród których niewątpliwie ważną rolę dla innych badaczy tematu odegrały: katalog kolekcji z Kings Lynn Museum w Norfolk wydany w roku

³ A. Forgeais, *Notice sur des plombs historiés trouvés dans la Seine*, Paris 1858; Tenże, *Collection de plombs historiés trouvés dans Seine et recueillis par Arthur la Forgeais*, vol. I: *Méreaux de corporation de métiers*, Paris 1962; vol. II: *Enseignes de pèlerinages*, Paris 1863; vol. III: *Variétés numismatiques*, Paris 1864; vol. IV: *Imagerie religieuse*, Paris 1865; vol. V: *Numismatique populaire*, Paris 1866.

⁴ C. Lamy-Lasalle, *Recherches sur un ensemble de plombs trouvés dans la Seine, Musée des Antiquités de Rouen et collection Bossard de Lucerne*, „Revue des Sociétés Savantes de Haute-Normandie”, *Letters et sciences humaines* 49, 1968, s. 5–24; Taż, *Une collection d'enseignes de pèlerinage au musée des Arts décoratifs de Lyon*, *Bulletin de la Société Nationale des antiquaires de France*, 1969, s. 264–270; Taż, *Les enseignes de pèlerinage du Mont-Saint-Michel*, [w:] *Millénaire monastique du Mont-Saint-Michel*, vol. 3: *Culte de Saint Michel et pèlerinage au Mont*, Paris 1971, s. 271–286; Taż, *Les Représentations de saint Jean-Baptiste sur les enseignes de pèlerinage*, *Bulletin Trimestriel de la Société des Antiquaires de Picardie*, 1973, s. 156–164.

⁵ D. Bruna, *Les enseignes de pèlerinage et les coquilles Saint-Jacques dans les sépultures du Moyen Âge en Europe occidentale*, *Bulletin de la Société Nationale des Antiquaires de France*, Paris 1991, s. 178–190; Tenże, *La marchande d'enseignes de pèlerinage des stalles de la cathédrale d'Amiens*, *Bulletin de la Société Nationale des Antiquaires de France*, Paris 1994, s. 199–206; Tenże, *La diffusion des enseignes de pèlerinage*, [w:] *Pèlerinages et croisades*, (actes du 118e Congrès National des Sociétés Historiques et Scientifiques, section: Relations interculturelles au Moyen Âge pèlerinages et croisades, Pau 25–29 octobre 1993), Paris 1995, s. 201–214; Tenże, *Enseignes de Pèlerinage et Enseignes Profanes*, Musée National du Moyen Âge, Thermes de Cluny, Catalogue, Préface de Léon Pressouyre Professeur d'histoire de l'art du Moyen Âge à l'Université de Paris I, Paris 1996; Tenże, *Les enseignes du "Musée de Cluny"*, Paris 1997; Tenże, *De l'agréable à l'utile, le bijou emblématique à la fin du Moyen Âge*, *Revue Historique* 1999/1, nr 123, Presses Universitaires de France, 1999, s. 3–22. Tenże, *Enseignes de pèlerinage d'origine française découvertes aux Pays-Bas*, [w:] *Heilig en Profaan 2. 1200 laatmiddeleeuwse insignes uit openbare en particuliere collecties, "Rotterdam Papers" 12: A contribution to archaeology*, ed. H.J.E. van Beuningen, A.M. Koldeweij, D. Kicken, Cothen 2001, s. 31–36; Tenże, *Enseignes de plomb et autres menues choses de Moyen Âge*, Paris 2006; Tenże, *Saints et diables au chapeau. Bijoux oubliés du Moyen Âge*, Seuil, Paris 2007; Tenże, *Quelques images de chefs-reliquaires à travers les enseignes de pèlerinage*, [w:] *Gevonden Voorwerpen. Opstellen over middeleeuwse archeologie voor H.J.E. van Beuningen. Lost and found. Essays on medieval archaeology for H.J.E. van Beuningen, "Rotterdam Papers" 11*, eds. D. Kicken, A.M. Koldeweij, J.R. ter Molen, Rotterdam 2000, s. 73–80.

⁶ E. Cohen, *In haec signa. Pilgrim-Badge Trade in Southern France*, „Journal of Medieval History”, vol. 2, Issue 3, 1976, s. 193–214.

⁷ C.R. Smith, *On Pilgrims' Signs and Leaden Tokens*, „Journal of the British Archaeological Association”, vol. 1, London 1846, s. 200–212; Zob. też: C.R. Smith, *Pilgrims' signs*, „Collectanea Antiqua”, vol. II: *Etchings and Notices of Ancient Remains, Illustrative of the Habits, Customs, and History of the Past Ages*, ed. C.R. Smith, J.R. Smith, London 1852, s. 43–50; Tenże, *Medieval Brooches*, „Collectanea Antiqua”, vol. IV: *Etchings and Notices of Ancient Remains*, London 1857, s. 108–112.

⁸ B.W. Spencer, *Medieval Pilgrim Badges. Some general observations illustrated mainly from English sources*, „Rotterdam Papers”. A contribution to Medieval Archaeology, ed. J.G.N. Renaud, Rotterdam 1968, s. 137–153.

⁹ B. Spencer, *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges*. Medieval Finds from Excavations in London: 7, Museum of London, London 1998.

¹⁰ Por. niżej: przypis 13, dotyczący zestawienia jego dzieł, opracowanego przez Geoffa Egana.

1980¹¹, oraz katalog zbiorów Muzeum w Salisbury¹² – jako swoiste „przewodniki”, znakomicie ułatwiające identyfikację i interpretację wielu znalezisk.

Jego wiedza i erudycja na polach kultury i sztuki średniowiecza zyskały mu wielu sympatyków, co miało szczególne znaczenie w kontaktach z różnego autoramentu poszukiwaczami skarbów (*mudlarks*), przemierzających w Londynie wybrzeża Tamizy. Szacunek, jakim to zamknięte grono „miłośników starożytności” darzyło Briana Spencera, zaowocował przekazywaniem mu informacji o licznych cennych znaleziskach, które dzięki temu wielokrotnie nie trafiły na wolny rynek, tylko do muzealnych kolekcji. I nawet jeśli nie zawsze miało miejsce takie szczęśliwe zakończenie, to przynajmniej informacja o dokonanych odkryciach (często wraz ze zdjęciami zabytków) trafiała do muzealnej kartoteki. Śmiało można rzec, iż na polu ratowania i opracowywania średniowiecznych pamiątek pielgrzymich w Anglii był człowiekiem instytucją. W roku 2007 ukazała się praca zbiorowa dedykowana pamięci Briana Spencera¹³, w której znajdziemy omówienie jego dorobku, a także liczne interesujące artykuły dotyczące problematyki zarówno plakietek *sacrum*, jak i *profanum*. Praca ta powstała pod redakcją Sary Blick, a jej współautorzy to H.J.E. van Beuningen, G. Egan, R. Spencer, B. North Lee, J. Cherry, K. Boertjes, J. Koldewey, Mark. A. Hall, P.M. Jones, G. Jones, M. J. Watkins, M. Jones, J. Robinson czy wreszcie Sarah Blick. Wybór publikacji tego wielkiego uczonego¹⁴ sporządził jego muzealny kolega i wieloletni współpracownik – Geoff Egan, nieodżałowanej pamięci także i mój przyjaciel¹⁵, zmarły nagle 24 grudnia 2010 roku, znawca zabytków metalowych i wszelkich innych *small finds*, elementów stroju, ozdób, zabawek oraz średniowiecznych pamiątek pielgrzymich, który również położył znaczne zasługi na polu ich badania¹⁶. Jak i jego starszego kolegę, łączyły go równie wyśmienite kontakty z poszukiwaczami skarbów, którzy przychodzili doń po rady, opinie i ekspertyzy, jednocześnie dzieląc się cennymi informacjami o dokonanych

znaleziskach. Można bez przesady powiedzieć, iż Geoff Egan kontynuował i w tej materii dzieło rozpoczęte wiele lat wcześniej przez swego mistrza. Sam zresztą w swoim czasie był aktywnym poszukiwaczem, należał nawet o gildii o nazwie *Company of Arts Scholars, Collectors and Dealers* (jego sławne poczucie humoru połączone z poszanowaniem tradycji sprawiło, że kilka lat temu, wraz z innymi członkami owego stowarzyszenia, skwapliwie skorzystał z przysługującego im – jako wolnym mieszkańcom Londynu – wciąż aktualnego średniowiecznego przywileju, aby w środku dnia i przy największym natężeniu ruchu ulicznego, przepędzić przez London Bridge stado owiec). W latach 2009–10 przewodniczył tej gildii, co było przedmiotem jego wielkiej dumy.

Michael Mitchiner to kolejny badacz, który w swych eksploracjach i publikacjach uwzględnił znaczącą liczbę pamiątek pielgrzymich pochodzących z terenów Anglii¹⁷.

3. Niemcy

Ponad 100 lat temu znaleziono w Akwizgranie, w trakcie wykopaliśk archeologicznych, jedną z pierwszych w Niemczech plakietek pielgrzymich, określoną wówczas jako ażurowy odlew z wyobrażeniem *Marii Aquensis*, zapewne ozdobne okucie drewnianej skrzyneczki¹⁸. Plakietka nie zachowała się niestety w oryginale do naszych czasów, natomiast znamy ją dzięki kopii wykonanej na podstawie zachowanej fotografii. Znak składał się z dwóch przedstawień: Marii z Dzieciątkiem umieszczonej w dolnej części okrągłej ramki, z postaciami kleryków trzymających nad jej głową Szatę Marii, jedną z głównych relikwii akwizgrańskich. W części górnej, w prostokątnej ramce zamkniętej półkolistym łukiem, umieszczono postać Chrystusa na krzyżu, a po jego obu stronach – już poza tą ramką – symetrycznie rozmieszczono postacie Marii i Jana Apostoła¹⁹.

W początkach XX wieku studia nad znakami pielgrzymimi wtopionymi w dzwony kościelne podjął Paul Liebeskind, autor kilku znaczących prac z tego zakresu²⁰. W latach 20. natomiast ogłoszono drukiem informacje o znalezionych w nurtach Wezery w Bremie

¹¹ B. Spencer, *Medieval Pilgrim Badges from Norfolk*, Norfolk 1980.

¹² B. Spencer, *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges*. Salisbury and South Wiltshire Museum Medieval Catalogue Part 2, Salisbury 1990.

¹³ *Beyond Pilgrim Souvenirs and Secular Badges*, ed. Sarah Blick, Oxbow Books, Oxford 2007. Tu zob. zwłaszcza: R. Spencer, *Brian Spencer. Born April 18th. Died April 3rd 2003*, s. 1–3 i H.J.E. van Beuningen, *Brian Watson Spencer's Good Work*, s. 17–36.

¹⁴ G. Egan, *A select List of Brian Spencer's Publications*, [w:] *Beyond...*, s. XI–XIII.

¹⁵ Dr Geoff Egan był jednym z największych autorytetów europejskich w kwestiach dotyczących średniowiecznych, ale także antycznych zabytków metalowych, m.in. właśnie plakietek i innych pamiątek pielgrzymich, plomb związanych z tekstyliami, pieczęci, akcesoriów stroju, zabawek i całej niezliczonej masy innych przedmiotów, które z łatwością rozpoznawał nawet w mikroskopijnych rozmiarów destrukcjach. Miałem szczęście wielokrotnie dyskutować z nim problematykę znaków pielgrzymich na konferencjach miast hanzeatyckich, odbywających się w Lubece, a następnie, kiedy jesienią 2010 roku przyjął moje zaproszenie do Gdańska, nacieszyć się jego obecnością, zapoznać go z naszą kolekcją pamiątek pielgrzymich i wysłuchać cennych uwag.

¹⁶ G. Egan, F. Pritchard, *Dress Accessories, c. 1150–c. 1450*. Medieval Finds from Excavations in London: 3, Museum of London, London 1991; G. Egan, *Material culture in London in an Age of Transition. Tudor and Stuart Period Finds c. 1450–c. 1700 from Excavations at Riverside Sites in Southwark*, Museum of London Archaeology Service, London 2005.

¹⁷ M. Mitchiner, *Medieval Pilgrim Souvenirs and Secular Badges*, London 1986.

¹⁸ E. Adenaw, *Archäologische Funde in Aachen bis zum Jahre 1898*, „Zeitschrift des Aachener Geschichtsvereins” Bd. 20, 1898, s. 180–228; J. Poettgen, *Karl der Große auf Aachener Pilgerzeichen des Mittelalters. Mit einem Katalog der bisher bekannten Exemplare*, „Zeitschrift des Aachener Geschichtsvereins” Bd. 110, hrsg. T. Kraus, K. Pabst, Jg 2008, Aachen 2009, s. 65–100.

¹⁹ K. Köster, *Gutenbergs Straßburger Aachenspiegel – Unternehmen von 1438/1440*, „Gutenberg-Jahrbuch” 58, 1983, s. 31, ryc. 3.

²⁰ P. Liebeskind, *Pilger oder Wallfahrtszeichen auf Glocken I*, „Die Denkmalpflege” 6, Jg. 7, Deutscher Kunstverlag, Berlin–München 1904, s. 53–55; Tenze, *Pilger und Wallfahrtszeichen auf Glocken II*, „Die Denkmalpflege” 7, Jg. 15, Deutscher Kunstverlag, Berlin–München 1905, s. 117–120; Tenze, *Pilger und Wallfahrtszeichen auf Glocken III*, „Die Denkmalpflege” 7, Jg. 16, Deutscher Kunstverlag, Berlin–München 1905, s. 125–128; Tenze, *Pilgerzeichen*, „Die Denkmalpflege” 9, Jg. 8, Deutscher Kunstverlag, Berlin–München 1907, s. 56; Tenze, *Das ältere Wilsnacker Pilgerzeichen*, „Die Denkmalpflege” 9, Jg. 16, Deutscher Kunstverlag, Berlin–München 1907, s. 131.

znakach pielgrzymich, które znalazły się ostatecznie w zbiorach bremeńskiego Focke Museum²¹.

Historia badań pamiątek pielgrzymich na terenie Niemiec jest jednak nierozdzielnie związana z osobą prekursora tych badań Kurta Köstera (zmarłego w 1986 roku), którego wieloletnie wysiłki zostały uwiecznione między innymi w materiałach przechowywanych obecnie w *Zentralen Pilgerzeichenkartei Kurt Köster* w *Germanisches Nationalmuseum* w Norymberdze²². Kartoteka ta zawiera ponad 6 500 ewidencji związanych ze średniowiecznymi pielgrzymkami, z czego 90 plaketek pochodzących z dobrze udokumentowanego w znaleziskach gdańskich Akwizgranu, w tym 6 oryginalnych²³. Zostały one podzielone przez badacza na 27 typów i odpowiednio datowane. Znamienne, że ponad 90% tych znaków pielgrzymich to odlewy wykonane na dzwonach już po roku 1400. Jak wnioskuje Jörg Poettgen, odzwierciedlają one przede wszystkim kult Najświętszej Marii Panny w miejsce wcześniej tu praktykowanego kultu patrona miasta, tj. Karola Wielkiego²⁴.

Spośród wielu prac Kurta Köstera poświęconych tej tematyce, przełomową rolę odegrało – zdaniem Hartmuda Kühne – opracowanie dotyczące działalności Tilmana von Hachenburga, ludwisarza, któremu zawdzięczamy zachowanie licznych plaketek pielgrzymich wtopionych w produkowane przez niego dzwony²⁵. Praca Köstera wywołała znaczące zainteresowanie wielu innych badaczy niedocenianą do tamtej pory grupą zabytków i położyła solidne podstawy pod ich typologię. Fascynujące były też jego dociekania dotyczące związku pomiędzy wynalezieniem druku przez Jana Gutenberga a jego działalnością odlewniczą, realizowaną na terenie Strasburga, w kontekście podjęcia próby seryjnego wytwarzania lusterek i plaketek pielgrzymich, które miały być sprzedawane w sanktuarium w Akwizgranie z okazji

tw. Wielkiej Pielgrzymki²⁶. Ukoronowanie starań Kurta Köstera o uznanie średniowiecznych pamiątek pielgrzymich za dzieła *artes minores* nastąpiło dopiero w roku 1972, z chwilą włączenia ich do monumentalnej ekspozycji zorganizowanej w Kolonii, pt. „Ren i Moza. Sztuka i kultura od roku 800 do roku 1400”²⁷. Tym samym uznano je za godne wystawiania wraz z najważniejszymi dla historii niemieckiego średniowiecza, monumentalnymi dziełami sztuki. Wydarzenie to zaowocowało w latach 80. kolejnymi ekspozycjami z udziałem plaketek pielgrzymich, m.in. w Akwizgranie, Marburgu, Monachium, Brunzswiku i Gandawie²⁸.

Badania Kurta Köstera w większości bazowały na dokumentach pisanych i odlewach zachowanych na dzwonach, toteż niewątpliwie znaleziska plaketek pielgrzymich i muszli z Santiago de Compostela, dokonane w trakcie badań na Schleswigu, dostarczyły mu nowych inspiracji. Zaowocowało to monografią plaketek pielgrzymich, wydaną w 1983 roku²⁹. Prace Kurta Köstera są publikowane w licznych wykazach bibliograficznych oraz w cytowanych już artykułach, toteż w tym miejscu są podane jedynie najważniejsze opracowania, gdzie czytelnik znajdzie dalszą, interesującą go literaturę³⁰.

²¹ E. Grohne, *Bremische Boden und Baggerfunde*, „Jahresschrift des Focke-Museums Bremen”, Bremen 1929, s. 44–102.

²² H. Kühne, *Die Pilgerzeichenforschung in Deutschland seit dem Tod von Kurt Köster 1986*, „Europäische Wallfahrtsstudien”, Bd. 4: Das Zeichen am Hut im Mittelalter, Europäische Reisemarkierungen. Symposium in memoriam Kurt Köster (1912–1986) und Katalog der Pilgerzeichen im Kunstgewerbemuseum und im Museum für Byzantinische Kunst der Staatlichen Museen zu Berlin, hrsg. H. Kühne, L. Lambacher, K. Vanja, Frankfurt am Main 2008, s. 153–160.

²³ J. Poettgen, *Europäische Pilgerzeichenforschung. Die Zentrale Pilgerzeichenkartei (PZK) Kurt Kösters (†1986) in Nürnberg und der Forschungsstand nach 1986*, „Jahrbuch für Glockenkunde” Bd. 7–8, 1995/96, s. 195–206.

²⁴ J. Poettgen, *Karl der Große...*, s. 65–100; Tenze, *Kölner Pilgerzeichen der Heiligen Ursula – Zeugnisse einer im 12. Jahrhundert beginnenden Wallfahrt*, [w:] *Pilgerzeichen – „Pilgerstraßen”*, Jakobus-Studien Bd. 20, hrsg. K. Herbers, H. Kühne, Tübingen 2013, s. 153–186.

²⁵ H. Kühne, *Die Pilgerzeichenforschung...*, s. 153; K. Köster, *Meister Tilman von Hachenburg. Studien zum Werk eines mittelrheinischen Glockengießers des fünfzehnten Jahrhunderts. Mit besonderer Berücksichtigung der als Glockenzier verwendeten mittelalterlichen Pilger- und Wallfahrtszeichen*, „Jahrbuch der Hessischen Kirchengeschichtlichen Vereinigung” Bd. 8, 1957; Tenze, *Tilman von Hachenburg. Nachlese zum Werk eines Mittelrheinischen Glockengießers im Spätmittelalter*, „Jahrbuch der Hessischen Kirchengeschichtlichen Vereinigung”, Bd. 31, 1981, s. 1–28.

²⁶ K. Köster, *Gutenberg in Straßburg. Das Aachenspiegel-Unternehmen und die unbekannte „Afentur und Kunst”*, „Gutenberg-Gesellschaft” Nr 93, Mainz 1973; Tenze, *Gutenbergs Straßburger...*, s. 24–44.

²⁷ K. Köster, *Mittelalterliche Pilgerzeichen und Wallfahrtsdevotionalien*, [w:] Rhein und Maas. Kunst und Kultur 800-1400, Eine Ausstellung des Schnütgen-Museums der Stadt Köln und der belgischen Ministerien für französische und niederländische Kultur, hrsg. A. Legner, Köln 1972, s. 146–160.

²⁸ H. Kühne, *Die Pilgerzeichenforschung...*, s. 153.

²⁹ K. Köster, *Pilgerzeichen und Pilgermuscheln von mittelalterlichen Santiagostraßen. Saint-Léonard, Rocamadour, Saint-Gilles, Santiago de Compostela*, Schleswiger Funde und Gesamtüberlieferung, „Ausgrabungen in Schleswig, Berichte und Studien” 2, hrsg. V. Vogel, Neumünster 1983, s. 43–88.

³⁰ L. von Freyberg, *Bibliographie der Veröffentlichungen von Kurt Köster*, [w:] Bibliothek-Buch-Geschichte. Kurt Köster zum 65. Geburtstag, hrsg. G. Pflug, B. Eckert, H. Friesenhahn, Klostermann, Frankfurt am Main 1977, s. 583–596. Zob. też: K. Köster, *Neue Studien zu Meister Tilman von Hachenburg und seinen Glocken*, „Jahrbuch der Hessischen Kirchengeschichtlichen Vereinigung” Bd. 10, 1959, s. 77–91; Tenze, *St.-Quirinus-Wallfahrten und ihre Pilgerandenken. Neue Studien zur Kultgeschichte und Ikonographie des Neusser Heiligen*, Neusser Jahrbuch für Kunst, Kulturgeschichte und Heimatkunde 5, 1960, s. 8–26; Tenze, *Gottsbüren, das „hessische Wilsnack”*, *Geschichte und Kulturgeschichte einer mittelalterlichen Heiligblut-Wallfahrt im Spiegel ihrer Pilgerzeichen*, [w:] Festgabe für Paul Kirn zum 70. Geburtstag dargebracht von Freunden und Schülern, hrsg. E. Kaufmann, Berlin 1961, s. 198–222; Tenze, *Mittelalterliche Pilgerzeichen*, [w:] *Wallfahrt kennt keine Grenzen. Themen zu einer Ausstellung des Bayerischen Nationalmuseums und des Adalbert-Stifter-Vereins*, hrsg. L. Kriss-Rettenbeck, G. Möhler, Bayerisches Nationalmuseum, München–Zürich 1984, s. 203–223; Tenze, *Pilgerzeichen und Ampullen. Zu neuen Braunschweiger Bodenfinden*, [w:] *Stadtarchäologie in Braunschweig*, hrsg. H. Rötting, Forschungen der Denkmalpflege in Niedersachsen 3, Hameln, 1985, s. 277–286; Tenze, *Les coquilles et enseignes de pèlerinage de Saint-Jacques de Compostelle et des Routes de Saint-Jacques*, [w:] *Santiago de Compostela – 1000 jaar Europese Bedevaart*, Ausstellungskatalog, Gent 1985, s. 85–96; Tenze, *Gutenbergs Aachener Heiltumsspiegel*, [w:] *Das werck der bucher von der wirksamkeit des buches in vergangenheit und gegenwart*, Eine Festschrift für Horst Kliemann. Zu seinem 60. Geburtstag herausgegeben von Fritz Hodeige, Freiburg 1956, s. 288–289; Tenze, *Religiöse Medaillen und Wallfahrts-Devotionalien in der flämischen Buchmalerei des 15. und frühen 16. Jahrhunderts. Zur Kenntnis gemalter und wirklicher Kollektionen in spätmittelalterlichen Gebetsbüchern-Handschriften*, [w:] *Buch und Welt. FS Gustav Hofmann zum 65. Geburtstag* dargebracht, Wiesbaden 1965, s. 459–504; Tenze, *Wallfahrtszeichen und Pilgerdevotionalien aus der Frühzeit der Dürener Sankt Anna-Wallfahrt*, [w:] *St. Anna in Düren*, hrsg. E. Gatz, Mönchengladbach, 1972, s. 191–209.

Studia zapoczątkowane przez tego wybitnego naukowca, już za jego życia prowadził także Jörg Poettgen, wybitny kampanolog, któremu zawdzięczamy także typologię znaków pielgrzymich z wizerunkiem Karola Wielkiego i wiele innych, cennych opracowań³¹. Natomiast w roku 1995 ukończona została praca magisterska Andreasa Haasisa-Bernera, opublikowana następnie w roku 2003 wraz z obszernym katalogiem, która znakomicie uzupełniła jego wcześniejsze prace³². W latach następnych sukcesywnie pojawiały się kolejne jego opracowania, o coraz bardziej syntetyzującym charakterze, publikowane bądź to samodzielnie, bądź też z innymi autorami³³. Szczególnie cenny jest artykuł dotyczący stanu badań i perspektyw badawczych (*Pilgerzeichenforschung...*) odnośnie dalszych studiów nad znakami pielgrzymimi, gdzie A. Haasis-Berner podaje wykaz najstarszych europejskich sanktuariów w układzie chronologicznym aż do połowy XV wieku, a także publikuje listę najważniejszych średniowiecznych miejsc pielgrzymek w Europie. Tam też znaleźć można starszą literaturę, wydaną jeszcze w XX wieku, co zwalnia autora niniejszej rozprawy od obowiązku jej szczegółowego wyliczania, poza oczywiście pracami o elementarnym znaczeniu.

Istotny wkład na polu badań nad znakami pielgrzymimi wniósł też Jürgen Wittstock, który opublikował znaleziska z Bremy

i Lubeki³⁴. W ostatnich latach ukazały się też nowe prace na temat pielgrzymek i średniowiecznych pielgrzymich pamiątek, takich autorów, jak: Jörg Ansorge, Carina Brumme, Renate Samariter, Cornelia i Reiner Oefelein, czy wreszcie Lothar Lambacher oraz Hartmud Kühne. To twórcy i autorzy niezwykle cennej dla wszystkich badaczy bazy danych o plakietskach pielgrzymich, utworzonej pierwotnie w Instytucie Archeologii Uniwersytetu Humboldta w Berlinie, a obecnie prowadzonej przy Kunstgewerbemuseum der Staatlichen Museen w Berlinie. Baza ta, utworzona z inicjatywy Hartmuda Kühne, Jörga Poettgena oraz Andreasa Haasis-Bernera, została zainicjowana w roku 2001, a w roku 2002 po raz pierwszy jako wersja testowa była udostępniona w Internecie ku pożytkowi badaczy. Niebagatelną rolę w jej utrzymaniu w ostatnich latach odegrał Lothar Lambacher oraz Stiftung Preußischer Kulturbesitz, dzięki czemu od roku 2010, odnowiona *softwarowo* i koncepcyjnie baza danych jest nadal utrzymywana na serwerze berlińskiego muzeum i użytkowana przez wszystkich europejskich badaczy zajmujących się materialnymi przejawami średniowiecznych pielgrzymek.

Rewelacją ostatnich lat było niewątpliwie odkrycie dokonane na terenie budowy Oceanarium w Stralsundzie, opublikowane przez Jörga Ansorge. Ten sam autor, oprócz wielu innych cennych rozpraw, w ostatnich latach wydał obszerne studium, omawiające szeroko zarówno znaleziska znaków pielgrzymich, jak i badania nad nimi w rejonie Meklemburgii-Pomorza Przedniego. Szczególnie ta ostatnia praca wnosi bardzo wiele do naszej wiedzy o stanie badań nad dziejami sanktuariów położonych na Pomorzu Środkowym i Zachodnim oraz w Meklemburgii, aż po Kenz, Sternberg i Ratzeburg³⁵. Wiele nowych informacji odnośnie do najnowszych odkryć, ale także ich szczegółowe omówienie i interpretację, zawdzięczamy Renate Samariter, autorce licznych odkryć terenowych i publikacji z ostatnich lat, która dokonała też zestawienia (stan na luty 2011) porządkującego chronologicznie

³¹ J. Poettgen, *Vorreformatorische Wallfahrtsdevotionalien aus dem Matthiaskloster zu Trier. Mittelalterliche Pilgerzeichen auf Glocken*, Kurtrierisches Jahrbuch 34, Trier 1994, s. 47–76; Tenże, *Die Anfänge der Dürener St.-Anna-Wallfahrt im Zeugnis der Anna-Glocke von Vianden (1503)*, Dürener Geschichtsblätter. Mitteilungen des Dürener Geschichtsvereins e.V., Nr 85, Düren 2001, s. 31–59; Tenże, *Der Beitrag der Glockenkunde zur Pilgerzeichenforschung von Kurt Köster bis heute*, „Europäische Wallfahrtsstudien“, Bd. 4, s. 31–46; J. Poettgen, A. Haasis-Berner, *Pilgerzeichen als Zeugnisse der Wallfahrt zu den Heiligen Drei Königen – Neue Funde und Typologie*, [w:] Ad Summum. 1248. Der gotische Dom im Mittelalter. Ausstellung des Historischen Archivs der Stadt Köln aus Anlaß der Grundsteinlegung des Kölner Doms vor 750 Jahren, Köln 1998, s. 167–179; A. Haasis-Berner, J. Poettgen, *Die mittelalterlichen Pilgerzeichen der Heiligen Drei Könige. Ein Beitrag von Archäologie und Campanologie zur Erforschung der Wallfahrt nach Köln*, „Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters“, Jg 30, Bonn 2002, s. 173–202; J. Poettgen, *Karl der Große...*, s. 65–100; Tenże, *Kölner...*, s. 153–186; Tenże, *Europäische...*, s. 195–206.

³² A. Haasis-Berner, *Pilgerzeichen des Hochmittelalters*, „Veröffentlichungen zur Volkskunde und Kulturgeschichte“ 94, hrsg. H. Alzheimer-Haller, K. Reder, Würzburg 2003.

³³ A. Haasis-Berner, *St. Jodocus in Konstanz – Zu einem neugefundenen Pilgerzeichen*, „Archäologische Nachrichten aus Baden“, Heft 54, 1996, s. 29–33; Tenże, *Die Pilgerzeichen des 11.–14. Jahrhunderts. Mit einem Überblick über die europäische Pilgerzeichenforschung*, [w:] Archäologie als Sozialgeschichte. Studien zu Siedlung, Wirtschaft und Gesellschaft im frühgeschichtlichen Mitteleuropa. Festschrift für Heiko Steuer zum 60. Geburtstag, „Internationale Archäologie. Studia honoraria“ Bd. 9, hrsg. S. Brather, Ch. Bücker, M. Hoepfer, Radhen 1999, s. 271–277; Tenże, *Archäologische Funde von mittelalterlichen Pilgerzeichen und Wallfahrtsandenken in Westfalen*, Sonderdruck aus der Zeitschrift „Westfalen“, Bd. 78, Münster 2000, s. 345–363; Tenże, *Pilgerzeichenforschung. Forschungsstand und Perspektiven*, [w:] Spätmittelalterliche Wallfahrt im mitteldeutschen Raum. Beiträge einer interdisziplinären Arbeitstagung, Eisleben 7.–8. Juni 2002, hrsg. H. Kühne, W. Radtke, G. Strohmaier-Wiederanders, Berlin 2002, s. 63–85; Tenże, *Pilgerzeichen zwischen Main und Alpen*, „Europäische Wallfahrtsstudien“, Bd 1: Wallfahrten in der europäischen Kultur. Pilgrimage in European Culture, Tagungsband Píbram 26.–29. Mai 2004. Proceedings of the Symposium Píbram, May 26th–29th 2004, hrsg. D. Doležal, H. Kühne, Frankfurt am Main 2006, s. 240; Tenże, *Das Wallfahrtswesen im 14. Jahrhundert im Spiegel der Pilgerzeichen. Eine These zur Geschichte des Wallfahrtswesens im Heiligen Römischen Reich Deutscher Nation*, „Europäische Wallfahrtsstudien“, Bd. 4, s. 143–151.

³⁴ J. Wittstock, *Pilgerzeichen und andere Wallfahrtsdevotionalien in Norddeutschland*, [w:] Aus dem Alltag der mittelalterlichen Stadt, „Hefte des Focke-Museums“ Bd. 62, hrsg. R. Pohl-Weber, Bremen 1982, s. 193–200; Tenże, *Pilgerzeichen in Lübeck. Alte und Neue Funde*, „Lübecker Schriften zur Archäologie und Kunstgeschichte“, Bd. 8, 1984, s. 15–21; Tenże, *Der Bremer Pilgerzeichen-Fund*, [w:] Der Jakobuskult in „Kunst“ und „Literatur“, Zeugnisse in Bild, Monument, Schrift und Ton, Jakobus-Studien Bd. 9, hrsg. K. Herbers, R. Plötz, Tübingen 1998, s. 85–107.

³⁵ J. Ansorge, *Pilgerzeichen und Pilgerforschung in Mecklenburg-Vorpommern*, „Europäische Wallfahrtsstudien“, Bd. 10: Wallfahrer aus dem Osten Mittelalterliche Pilgerzeichen zwischen Ostsee, Donau und Seine. Beiträge der Tagung Perspektiven der europäischen Pilgerzeichenforschung 21. bis 24. April 2010 in Prag, hrsg. H. Kühne, L. Lambacher, J. Hrdina, Frankfurt am Main 2013, s. 81–143; Tenże, *Die Ausgrabungen für das Stralsunder Ozeaneum. Einblicke in den Hafen einer Hansestadt*, „Meer und Museum“. Ein Museum setzt Segel – das Ozeaneum in Stralsund, Bd. 22, Stralsund 2009, s. 37–62; Tenże, *Mittelalterliche Pilgerzeichen aus der Hansestadt Wismar*, „Bodendenkmalpflege in Mecklenburg-Vorpommern“, Jahrbuch 56/2008, 2009, s. 213–257; Tenże, *Ausgrabungen und Funde auf dem Rostocker Mühlendamm*, „Bodendenkmalpflege in Mecklenburg-Vorpommern“, Jahrbuch 59/2011, Schwerin 2012, s. 251–293; J. Ansorge, H. Kühne, *Barfuß und in Wolle gekleidet... Pilger in Güstrow*, Archäologie in Deutschland 2009 (2), 2009, s. 46–47.

znaleziska różnych znaków pielgrzymich odkrytych w Stralsundzie³⁶. W roku 2010 ukazało się drukiem dzieło Cariny Brumme, traktujące o pielgrzymkach w arcybiskupstwie magdeburskim, opublikowane w tomie 6 serii „Europäische Wallfahrtsstudien”, pod redakcją H. Kühne, J. Hrdiny oraz T. Müllera. Dzieło to bazuje co prawda w dużej mierze na źródłach pisanych, jednakże uwzględnia też źródła archeologiczne, co zdecydowanie podnosi wartość tej monografii³⁷. Kilka lat później ta sama autorka opublikowała interesującą rozprawę na temat miniaturowych koron średniowiecznych, związanych (choć nie tylko) z kultem Trzech Króli³⁸. W roku 2012 ukazała się niezwykle cenna, bogato ilustrowana praca autorstwa Corneli i Reiner Oeflein, dotycząca śladów pielgrzymek zachowanych na średniowiecznych dzwonach kościelnych w Brandenburgii, gdzie znajdziemy też informacje o wielu europejskich sanktuariach, do których pielgrzymowali mieszkańcy tego regionu, a także o szlakach, jakie do nich prowadziły³⁹. Rok później ci sami autorzy opublikowali obszerny artykuł o zbliżonej tematyce w tomie 10 serii „Europäische Wallfahrtsstudien”⁴⁰. Wymieniony już wielokrotnie wcześniej Hartmut Kühne, doktor teologii, jest zarówno autorem, jak i współautorem wielu prac związanych ze średniowiecznymi pielgrzymkami i znakami pielgrzymimi, imponując nie tylko ilością, ale także różnorodnością podejmowanych tematów⁴¹. Pełen wykaz jego prac jest dostępny na stronie internetowej

Pilgetzeichendatenbank, niemniej spośród ostatnich prac tego historyka warto wymienić choćby artykuł dotyczący ksiąg cudów jako źródeł do historii pielgrzymek⁴², czy też inny, omawiający znaczenie ksiąg rachunkowych jako źródła do badań nad znakami pielgrzymimi, który przynosi wiele istotnych, nowych informacji z zakresu produkcji i dystrybucji plakietek pielgrzymich⁴³.

Wspomniany już wcześniej Lothar Lambacher dopełnia niejako swoimi pracami bogaty dorobek niemieckich mediewistów, zajmujących się problematyką średniowiecznych pielgrzymek i znaków pielgrzymich, dając też ostatnio przegląd stanu badań nad tymi zagadnieniami⁴⁴.

4. Czechy i Austria

W Czechach już w latach 90. XX w. tematyką średniowiecznych pielgrzymek zajmował się Jan Hrdina⁴⁵, autor wielu istotnych publikacji na ten temat oraz współredaktor imponującej serii wydawniczej „Europäische Wallfahrtsstudien”. W pierwszym tomie tej serii, z roku 2006, znajdziemy wiele prac dotyczących dorobku czeskiej mediewistyki w zakresie studiów nad pielgrzymkami oraz bogaty wykaz literatury. Praca J. Hrdiny, dotycząca typologii maryjnych znaków pielgrzymich z Akwizgranu, opracowana wraz z innymi autorami, rzuca zupełnie nowe światło na zagadnienie najstarszych znaków pielgrzymich pochodzących z tego sanktuarium⁴⁶. Niezależnie od powyższego, w Uměleckoprůmyslové Muzeum w Pradze znajduje się – opublikowana przez Helenę Koenigsmarkovą – cenna kolekcja pamiątek pielgrzymich, która od lat jest przedmiotem zainteresowania wielu naukowców⁴⁷.

Swoją znaczący wkład do omawianych badań ma również Tomáš Velímský, autor wielu publikacji omawiających nie tylko średniowieczne znaleziska pamiątek pielgrzymich, ale także dzielący się z nami swymi przemyśleniami na temat odzwierciedlenia peregrynacji w materialnej kulturze Czech. Również jego autorstwa jest mapa przedstawiająca znaleziska pamiątek pielgrzymich

³⁶ R. Samariter, *Pilgerzeichen und religiöse Zeichen aus der Stralsunder Frankenvorstadt*, „Bodendenkmalpflege in Mecklenburg-Vorpommern”, Jahrbuch 56/2008, 2009, s. 191–212; Taž, *Neue Pilgerzeichen und religiöse Zeichen aus Stralsund*, „Europäische Wallfahrtsstudien”, Bd. 10, s. 145–178.

³⁷ C. Brumme, *Das spätmittelalterliche Wallfahrtswesen im Erzstift Magdeburg, im Fürstentum Anhalt und im sächsischen Kurkreis. Entwicklung, Strukturen und Erscheinungsformen frommer Mobilität in Mitteldeutschland vom 13. bis zum 16. Jahrhundert*, „Europäische Wallfahrtsstudien”, Bd. 6, Frankfurt am Main 2010.

³⁸ C. Brumme, *Fromme Devotionalien und volkstümliche Festrequisiten zur Verwendung der spätmittelalterlichen Miniaturkronen*, „Europäische Wallfahrtsstudien”, Bd. 10, s. 461–474.

³⁹ R. Oeflein, C. Oeflein, *Pilgerspuren auf mittelalterlichen Glocken in Brandenburg*, Berlin–Brandenburg 2012.

⁴⁰ C. i R. Oeflein, *Pilgerzeichenabgüsse auf den Glocken Brandenburgs, Ergebnisse einer flächendeckenden Untersuchung*, „Europäische Wallfahrtsstudien”, Bd. 10, s. 179–192.

⁴¹ H. Kühne, *Ostensio reliquiarum. Untersuchungen über Entstehung, Ausbreitung, Gestalt und Funktion der Heilumsweisungen im römisch-deutschen Regnum*, Arbeiten zur Kirchengeschichte 65, Berlin, New York 2000; Tenze, *Heilumsweisungen: Reliquien – Abta – Herrschaft. Neufunde und Problemstellungen*, [w:] Jahrbuch für Volkskunde N.F. 27, 2004, s. 43–62; Tenze, *Zur Bedeutung der Pilgerzeichensammlungen der Staatlichen Museen zu Berlin*, „Europäische Wallfahrtsstudien”, Bd. 4, s. 223–234; Tenze, *Zur Konjunktur von Heilig-Blut-Wallfahrten im spätmittelalterlichen Mecklenburg*, [w:] Jahrbuch für Mecklenburgische Kirchengeschichte, Mecklenburgia Sacra 12, hrsg. M. Bunnars, E. Piersig, 2009, s. 76–115; H. Kühne, C. Brumme, *Ablässe und Wallfahrten in Braunschweig und Königs-Lutter. Zu einem Detail des Briefes Heinrich Hanners an Thomas Müntzer*, [w:] T. Müntzer, Zeitgenosse. Nachwelt, Siegfried Bräuer zum 80. Geburtstag, hrsg. H. Kühne, H.J. Goertz, T.T. Müller, G. Vogler, Thomas-Müntzer-Gesellschaft e.V. Veröffentlichungen Nr 14, Muhlhausen 2010, s. 39–72; H. Kühne, C. Brumme, H. Koenigsmarková, *Jungfrauen, Engel, Phallustiere. Die Sammlung Mittelalterlicher französischer Pilgrzeichen des Kunstgewerbemuseums in Prag und des Nationalmuseums Prag*, Lukas Verlag für Kunst- und Geistesgeschichte, Berlin 2012; H. Kühne, J. Poettgen, *Mittelalterliche Pilgerzeichen aus der Diözese Trier: Kurzkatalog und Befunde*, [w:] Wege zum Heil. Pilger und heilige Orte an Mosel und Rhein, hrsg. F. Tomas, M. Mattheus, S. Reichert, Geschichtliche Landeskunde 67, Stuttgart 2009, s. 135–180.

⁴² H. Kühne, „...das kint mit einen pfunt wacs zum heiligen leycnam yn diß capell gelobt”. *Mitteldeutsche Mirakelbücher als Quellen zur Wallfahrtsgeschichte*, „Europäische Wallfahrtsstudien”, Bd. 1, s. 347–366.

⁴³ H. Kühne, *Rechnungsbücher als Quellen der Pilgerzeichenforschung. Zwei exemplarische Funde aus Thüringen: Die Reiserechnung des Grafen Johann III. von Henneberg zum Mont Saint Michel und das Rechnungsbuch der Kapelle von Wersdorf bei Apolda*, „Europäische Wallfahrtsstudien”, Bd. 10, s. 383–412.

⁴⁴ L. Lambacher, *Stand und Perspektiven der europäischen Pilgerzeichenforschung*, [w:] Religiosität in Mittelalter und Neuzeit. Mitteilungen der Deutschen Gesellschaft für Archäologie des Mittelalters und der Neuzeit, Bd. 23, Paderborn 2011, s. 63–74.

⁴⁵ J. Hrdina, *Ośrodki pielgrzymkowe w średniowiecznych Czechach. Problematyka i realia*, [w:] Peregrinationes. Pielgrzymki w kulturze dawnej Europy, Colloquia Mediaevalia Varsoviensia II, red. H. Manikowska, H. Zaremska, Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk, wyd. I, Warszawa 1995, s. 252–260, tam dalsza obszerna literatura.

⁴⁶ J. Hrdina, F. Kolář, B. Marethová, A. Mudra, P. Skalická, H.F. Teryngerová, *Neue Pilgerzeichenfunde aus Opava (Troppau) und die Typologie der älteren Aachener Pilgerzeichen in Kontext der Zeugnisse zur Aachenfahrt aus den böhmischen Ländern im 14. Jahrhundert*, „Europäische Wallfahrtsstudien”, Bd. 10, s. 321–360.

⁴⁷ H. Koenigsmarková, *Středověké poutní odznaky ze sbírek UPM*, [w:] Sborník statí na počest 60. výročí narození Dagmar Hejdové, Acta Uměleckoprůmyslového Muzea Praha 15, Commentationes, Praha 1980, s. 54–71.

na terenie Czech⁴⁸. Swój istotny wkład do badań nad tym zagadnieniem na terenie naszych południowych sąsiadów ma Dagmar Stara – nie można pominąć jej publikacji⁴⁹. Południowi sąsiedzi Czech jak dotąd nie wyróżniali się szczególnie intensywnymi badaniami nad znakami pielgrzymimi, niemniej w roku 2013 ukazał się obszerny artykuł trzech badaczy traktujący o znaleziskach plakietek w Austrii oraz znakach pielgrzymich pochodzących z austriackich sanktuariów⁵⁰.

5. Holandia

Dzięki pasji i zaangażowaniu niedawno zmarłego Henryka Jana van Beuningena oraz jednego z jego najbliższych współpracowników, wybitnego uczonego Josa Koldeweija, Holandia stała się prawdziwą potęgą w badaniach nad średniowiecznymi pielgrzymkami i odznakami pielgrzymimi, rozpatrywanymi tak w kategorii *sacrum*, jak i *profanum*. Zarówno sama kolekcja, jak i związane ze znaleziskami dane są systematycznie upubliczniane, a zasób informacji zawarty w trzech tomach znanego na całym świecie dzieła *Heilig end Profaan* bije na głowę wszelkie inne źródła dotyczące nie tylko samych pamiątek pielgrzymich, ale także bardzo szeroko pojętej kultury średniowiecza europejskiego, w szczególności tych jej obszarów, które dotyczą religijności mieszkańców Europy i historii europejskich pielgrzymek⁵¹. Już w latach 80. i 90. XX w. ukazały się w Holandii cenne publikacje, omawiające znaleziska dokonane w miejscowościach i na terenach nadmorskich, mających istotne znaczenie dla średniowiecznych szlaków transportowych, w tym również na szlakach wykorzystywanych do transportu pątników⁵². W XXI wieku kolejne, ważne rozprawy rzuciły nowe światło na kontekst znalezisk znaków pielgrzymich dokonanych na terenie

Holandii⁵³. Niewątpliwie zagadnienia związane z pielgrzymkami i pamiątkami pielgrzymimi, nie tylko w Holandii, ale także w całej Europie – została w ostatnich dwóch dekadach zdominowana przez Josa Koldeweija, wybitnego historyka sztuki i znawcy zagadnień związanych z szeroko pojętą problematyką materialnych i duchowych świadectw średniowiecznych pielgrzymek. Jego obszerna bibliografia jest cytowana wielokrotnie w trzech tomach *Heilig end Profaan*, co niejako zwalnia z obowiązku jej obszernego omawiania. Niemniej trzeba w tym miejscu podkreślić, iż jest on z jednym z najbardziej zasłużonych europejskich naukowców w dziele rozszyfrowywania skomplikowanej i wieloznacznej symboliki zarówno sakralnych, jak i świeckich przykładów sztuki typu *artes minores*. Dobitnym tego przykładem jest monografia badacza *Foi et Bonne Fortune*⁵⁴. Wybitne osiągnięcia holenderskich naukowców znakomicie uzupełnia monografia pióra Hanneke van Asperen⁵⁵ omawiająca znaki pielgrzymie na pergaminie, czyli umocowane do kart ksiąg modlitewnych, a czasem tylko na tych kartach namalowane. To niezwykle interesujące studium przybliży nam tak mało dostępny dla archeologa świat wewnętrznych pielgrzymek, uprawiany przez posiadaczy tych modlitewników – świat skupiony na *peregrinatio in stabilitate*.

6. Polska

Studia nad znakami pielgrzymimi w Polsce na tle innych krajów, w szczególności Holandii i Niemiec, przedstawiają się dość skromnie, niemniej ostatnio, w związku z intensywnym rozwojem badań miejskich, i na tym polu notujemy spory postęp. Jeszcze w latach 60. XX w. znaleziono we Wrocławiu plakietkę pochodzącą z Rzymu oraz miniaturowy toporek⁵⁶, a na Wawelu znak pielgrzymi

⁴⁸ T. Velímský, *K nálezům středověkých poutních odznaků v českých zemích*, „Archaeologia Historica” 23, Brno–Praha 1998, s. 435–455, zob. fig. 8 na s. 270 – mapa znalezisk; Tenže, *Reflection of Pilgrimages in the Material Culture of the Czech Middle Age*, „Europäische Wallfahrtsstudien”, Bd. 1, s. 253–270.

⁴⁹ D. Stara, *K českým středověkým poutním odznakům*, „Časopis Národního Muzea – řada historická” 157/3–4, 1988, s. 140–148; Taž, *Středověký poutní odznak z dolnobavorského Bogenbergu*, „Průzkumy památek” 1, 1999, s. 47–49; Taž, *Ein unbekanntes pilgerzeichen vom wallfahrtsort bogenberg*, „Historischer Verein für Straubing und Umgebung”, Jahresbericht 101/1999, hrsg. A. Huber, J. Prammer, Straubing 2000, s. 181–187.

⁵⁰ R. Baier, T. Kürhtreiber, Ch. Szmid, *Pilgerzeichenfunde in Österreich – Pilgerzeichen aus österreichischen Wallfahrtsstätten*, „Europäische Wallfahrtsstudien”, Bd. 10, s. 219–273.

⁵¹ *Heilig en Profaan. 1000 laatmiddeleeuwse insignes uit de collectie H.J.E. van Beuningen*, „Rotterdam Papers” 8: A contribution to medieval archaeology, ed. H.J.E. van Beuningen, A.M. Koldeweij, Cothen 1993, dalej: HP 1; *Heilig en Profaan 2. 1200 laatmiddeleeuwse insignes uit openbare en particuliere collecties*, „Rotterdam Papers” 12: A contribution to medieval archaeology, ed. H.J.E. van Beuningen, A.M. Koldeweij, D. Kicken, Cothen 2001, dalej: HP 2; *Heilig en Profaan 3. 1300 laatmiddeleeuwse insignes uit openbare en particuliere collecties*, „Rotterdam Papers” 13: A contribution to medieval archaeology, ed. H.J.E. van Beuningen, A.M. Koldeweij, D. Kicken, H. van Asperen, Langbroek 2012, dalej: HP 3.

⁵² R.M. van Heeringen, A.M. Koldeweij, A.A.G. Gaalman, *Heiligen uit de modder. In Zeeland gevonden pelgrimstekens*, Utrecht–Zutphen 1987; J. van Heerwarden, *Pilgrimages and Social Prestige. Some reflections on a theme*, [w:] *Wallfahrt und Alltag in Mittelalter und Frühen Neuzeit*, Internationales Round-Table-Gespräch, Krems an der Donau, 8. Oktober 1990 (Österreichische Akademie der Wissenschaften, philosophisch-historische Klasse. Sitzungsberichte 592/Veröffentlichungen des Instituts für Realienkunde des Mittelalters und der Frühen Neuzeit, 14), Wien 1992.

⁵³ J. Hendriks, *Insignes in context? Pelgrimsinsignes van het Statenplein in Dordrecht 1997–2000*, [w:] HP 2, s. 37–53.

⁵⁴ J. Koldeweij, *Foi et Bonne Fortune. Parure et Dévotion. En Flandre Médiévale*, Brugge-museum–Gruuthuse, Musées de Bruges, Arnhem 2006; Tenže, *A barefaced, Roman de la rose’ and Some Late Medieval Mass-produced Badges of a Sexual Nature*, [w:] *Flanders in a European Perspective. Manuscript Illumination around 1400 in Flanders and Abroad: Proceedings of the International Colloquium*, Leuven, 7–10 September 1993, ed. M. Smeyers, B. Cardon, Leuven, Peeters 1995, s. 499–516; Tenže, *Lifting the Veil on Pilgrim Badges*, [w:] *Pilgrimage Explored*, ed. J. Stopford, York 1999; Tenže, „Shameless and Naked Images”: *Obscene Badges as Parodies of Popular Devotion*, [w:] *Art and Architecture of late medieval pilgrimage in Northern Europe and the British Isles, Studies in Medieval and Reformation Traditions. History, Culture, Religion, Ideas*, eds. S. Blick, R. Tekippe, Brill, Leiden/Boston 2005, s. 493–522; Tenže, *A Pilgrim’s Badge and Ampullae Possibly from the Chartreuse of Champmol*, [w:] *Beyond...*, s. 64–74.

⁵⁵ H. van Asperen, *Pelgrimstekens op perkament, Originele en nageschilderde bedevaartssouvenirs in religieuze boeken (ca. 1450–ca. 1530)*, Nijmeegse Kunsthistorische Studien XIV, Nijmegen 2009; Tenže, *Pelgrimstekens in religieuze boeken. Afgebeelde insignes naar voorbeeld van originele exemplaren*, [w:] HP 3, s. 33–38.

⁵⁶ J. Kaźmierczyk, J. Lodowski, *Z badań w rejonie placu Nowy Targ we Wrocławiu w latach 1960–1961*, „Sprawozdania Archeologiczne” t. 15, red. Z. Kozłowska, B. Sasowa, Wrocław–Warszawa–Kraków 1963, s. 272–287, ryc. 5, 6 i 7.

związany z kultem św. Stanisława oraz muszlę⁵⁷, uznaną wówczas za muszlę św. Jakuba⁵⁸. Do najstarszych znalezisk pamiątek pielgrzymich na ziemiach polskich T. Poklewski zaliczył znalezisko dokonane w roku 1822 w Chełmcach pod Kruszwicą, gdzie natrafiono na 12 srebrnych medalionów z przedstawieniem męskiej postaci, uznanych za znaki pielgrzymie⁵⁹, z czym jednak nie zgodził się Stefan K. Kuczyński⁶⁰. W latach 80. odkryto plakietki pielgrzymie w Gniewie⁶¹ i Gdańsku, w kanale Raduni, po czym u progu lat 90. znaleziska gdańskie znacząco wzbogaciły się eksponatami pozyskanymi drogą ratowniczych badań wykopaliskowych prowadzonych na Wyspie Spichrzów. To podsunęło autorowi niniejszej rozprawy pomysł wydzielania tych zabytków jako odrębnego zbioru artefaktów średniowiecznych – GKPP. Należy ona najbardziej cennych na świecie, zaraz po zbiorach zgromadzonych w Holandii przez Jana van Beuningena. Najstarsza część kolekcji gdańskiej została opublikowana przez Annę Paner i Henryka Panera w roku 1998, a następnie informacje o tych znaleziskach zostały uzupełnione przez Jerzego Kamrowskiego oraz Henryka Panera i Ewę Trawicką⁶².

⁵⁷ A. Żaki, *Odkrycie nowego reliktu przedromańskiego na Wawelu* (tzw. kościół B), cz. I, „Sprawozdania z Posiedzeń Komisji Naukowych Polskiej Akademii Nauk”, Kraków 1966, s. 24–27; Tenże, *Archeologia Małopolski wczesnośredniowiecznej*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1974, s. 184; S. Koziół, M. Fraś, *Stratygrafia kulturowa w rejonie przedromańskiego kościoła B na Wawelu*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1979, s. 119; *Kraków w chrześcijańskiej Europie X–XIII w.* Katalog wystawy, Muzeum Historyczne Miasta Krakowa, Kraków 2006, s. 386; M. Fraś, J. Natkaniec-Frasiowa, *Wawelski znak pielgrzymi z wizerunkiem świętego Stanisława*, [w:] Polonia Minor Medii Aevi. Studia ofiarowane Panu Profesorowi Andrzejowi Żakiemu w osiemdziesiątą rocznicę urodzin, red. Z. Woźniak, J. Gancarski, Kraków–Krosno 2003, s. 445–453.

⁵⁸ K. Wachowski, *Średniowieczne pielgrzymki mieszkańców Śląska*, „Archeologia Polski” t. 50, z. 1–2, Warszawa 2005, s. 109, uznał, że jest to zawieszka wykonana z muszli rozkolca.

⁵⁹ T. Poklewski, *Nowe znaleziska średniowiecznych znaków pielgrzymich z Polski*, [w:] Na granicach archeologii, Acta Archaeologica Lodziensia, nr 17, red. A. Nadolski, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Wydział II – Nauk Historycznych i Społecznych, Łódź 1968, s. 131–136; Zob. też: T. Wolański, *Listy o starożytnościach słowiańskich*, Gniezno 1845; K. Stronczyński, *Pieniądze Piastów od czasów najdawniejszych do roku 1300. Rozbiorem źródeł współczesnych i wykopalisk oraz porównaniem typów menniczych objaśnione*, Warszawa 1847, s. 55; J. Ślaski, S. Tabaczyński, *Wczesnośredniowieczne skarby srebrne Wielkopolski*, Warszawa–Wrocław 1959, s. 17; S. Gibasiewicz, *Srebrny medalion z XI/XII w.*, „Wiadomości Numizmatyczne” t. 5, nr 1 (15), 1961, s. 1–9; J. Długolecki, *Drugi egzemplarz medalionu – brakteatu „kruszwickiego”*, „Wiadomości Numizmatyczne” t. 9, nr 3–4 (33–34), 1965, s. 215–216, tab. XVIII.

⁶⁰ S.K. Kuczyński, *Znaki pielgrzymie. Komunikat*, [w:] Peregrinationes..., s. 321–327.

⁶¹ E. Choińska-Bochdan, *Znaleziska o charakterze kultowym z Gniewa*, „Pomorania Antiqua” t. XIII, red. H. Paner, Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, Gdańsk 1988, s. 199–231.

⁶² A. Paner, H. Paner, *Gdańszczanie na pielgrzymkowych szlakach XIV i XV wieku*, [w:] Gdańsk średniowieczny w świetle najnowszych badań archeologicznych i historycznych, red. H. Paner, Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, Instytut Historii Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 1998, s. 167–183; J. Kamrowski, *Kilka uwag dotyczących późnogotyckiej „plakietki z szatą” z gdańskiej Wyspy Spichrzów*, „Pomorania Antiqua” t. XVIII, red. H. Paner, Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, Gdańsk 2001, s. 381–395; Tenże: *Motyw sędu i odkupienia w dekoracji plakietki z gdańskiej Wyspy Spichrzów*, „Pomorania Antiqua”, t. XX, red. H. Paner, Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, Gdańsk 2005, s. 429–436; H. Paner, E. Trawicka, *Pilgrim badges depicting the Virgin Mary recovered from excavations in Gdańsk, Terra sanctae Mariae. Mittelalterliche Bildwerke der Marienverehrung im Deutschordensland Preußen*, „Kunsthistorische Arbeiten der Kulturstiftung der deutschen Vertriebenen” Bd. 7, hrsg. G. Eimer, E. Gierlich, M. Müller, K. Pospieszny, Bonn 2009, s. 191–195.

Począwszy od schyłku lat 90. do chwili obecnej, znaczący wkład do badań zarówno znaków pielgrzymich, jak i średniowiecznych pielgrzymek mieszkańców Pomorza, wniósł Marian Rębkowski. Obok wielu innych jego cennych publikacji, w obszernym artykule z 2004 roku traktującym o pielgrzymkach mieszkańców średniowiecznych miast południowego wybrzeża Bałtyku w świetle znalezisk znaków pątniczych, nie tylko uporządkował dotychczasową wiedzę na ten temat, ale także, poprzez krytyczne podejście do starszych ustaleń przyniósł nowe, istotne dla nauki rozstrzygnięcia. Zapisali się one także i na arenie międzynarodowej, tak jak jedna z najnowszych prac opublikowana w tomie 10 wydawnictwa „Europäische Wallfahrtsstudien”⁶³.

Zidentyfikowanie wielu znaków pielgrzymich zachowanych w odlwach na dzwonach kościelnych Pomorza zawdzięczamy Marcinowi Majewskiemu, który nie tylko dokonał starannej inwentaryzacji tych zabytków, ale także wyczerpująco opublikował w kilku pracach swoje na ten temat dociekania⁶⁴.

Ważnym uzupełnieniem naszej wiedzy o pielgrzymkach mieszkańców Pomorza są też wydane w ostatnich latach opracowania Grażyny Nawrońskiej, traktujące w szczególności o aktywności mieszkańców średniowiecznego Elbląga na europejskich szlakach

⁶³ M. Rębkowski, *Znaki pielgrzymie*, [w:] Archeologia średniowiecznego Kołobrzegu, t. 3, red. M. Rębkowski, Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, Kołobrzeg 1998, s. 223–227; Tenże, ...ad sanctum Jacobum ultra montes... Przyczynek do badań nad pielgrzymkami mieszczańskimi w średniowieczu, [w:] Civitas et villa. Miasto i wieś w średniowiecznej Europie Środkowej, red. C. Buśko, J. Klápště, L. Leciejewicz, S. Możdziej, Wrocław–Prah 2002, s. 265–269; Tenże, *Pielgrzymki mieszkańców średniowiecznych miast południowego wybrzeża Bałtyku w świetle znalezisk znaków pątniczych. Wstęp do badań*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” R. LVII, nr 2, Warszawa 2004, s. 153–188; Tenże, *Uwagi o niektórych atrybutach średniowiecznych pielgrzymów na podstawie znalezisk z północnej Polski*, „Archeologia Historica Polona” t. 15/2: Przeszłość z perspektywy źródeł materialnych i pisanych, red. J. Olczak, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Uniwersyteckie Centrum Archeologii Średniowiecza i Nowożytności, Toruń 2005, s. 221–230; Tenże, *The Finds of the Pilgrim Badges from the Polish Baltic Coast*, „Europäische Wallfahrtsstudien”, Bd. 10, s. 33–49; M. Rębkowski, M. Rulewicz, *Czy mieszkańcy Szczecina pielgrzymowali w średniowieczu do Kolonii?*, [w:] Instantia est Mater Doctrinae, Księga jubileuszowa prof. dr. hab. Władysława Filipowiaka, red. E. Wilgocki, M. Dworczak, K. Kowalski, A. Porzeziński, S. Słowiński, Szczecin 2001, s. 351–358; M. Rębkowski, R. Simiński, *West Pomeranians' Medieval Pilgrimages to St. Theobald's Sanctuary in Thann*, Studia Maritima, vol. XXIII, red. E. Włodarczyk, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2010, s. 13–26.

⁶⁴ M. Majewski, *Pilgerzeichen auf Glocken in hinterpommerschen Kirchen*, „Europäische Wallfahrtsstudien”, Bd. 10, s. 51–68; Zob. też: M. Majewski, *Ludwisarstwo stargardzkie i pomorskie XIV–XVII wieku. Zarys problematyki*, [w:] Ludwisarstwo stargardzkie i pomorskie XIV–XVII wieku. W 350. rocznicę odlania ostatniego dzwonu w Stargardzie. Katalog wystawy Muzeum w Stargardzie, red. M. Majewski, Stargard 2003, s. 10–31 oraz zob. noty katalogowe na s. 58 (nr 4), s. 66–70 (nr 11–15), s. 76 (nr 21), s. 78–84 (nr 23–29), s. 88–92 (nr 33–37), s. 96–122 (nr 40–66), s. 132–144 (nr 69–76); Tenże, *Świadectwa pielgrzymek mieszkańców Pomorza Zachodniego na dzwonach*, [w:] Wszyscy jesteśmy tułaczami. Materiały opracowane z okazji obchodów Europejskich Dni Dziedzictwa 2007 w woj. zachodniopomorskim, red. M. Słomiński, Szczecin 2007, s. 19–22.

pielgrzymich, obserwowanych w kontekście znaczących odkryć archeologicznych dokonanych tam na Starym Mieście⁶⁵.

Równie istotne wyniki w badaniach nad średniowiecznymi pielgrzymkami, tym razem w odniesieniu do terenów Polski południowej, przyniosły studia Krzysztofa Wachowskiego⁶⁶, którego artykuł o pielgrzymkach mieszkańców Śląska jest obecnie punktem wyjścia dla wszystkich badaczy pragnących zajmować się tą problematyką⁶⁷. Pielgrzymki jednak nie wydarzały się w próżni, a w konkretnym kontekście społeczno-kulturowym, toteż ogromne znaczenie dla zrozumienia złożonych zagadnień średniowiecznej symboliki, wszechobecnej w ówczesnym życiu codziennym, związanej zarówno z przedmiotami *profanum*, jak i *sacrum*, ma ostatnio wydane dzieło tego autora, obejmujące tematykę świeckich (choć nie tylko) odznak, ale przede wszystkim przybliżające nam relacje zachodzące między symbolem a jego materialnym odpowiednikiem⁶⁸.

Wątek średniowiecznych świeckich odznak i związanej z nimi symboliki przedstawił też ostatnio Jakub Sawicki, który w swym najnowszym studium ukazuje treści ideowe i „toposy” kultury średniowiecza, właśnie na podstawie tej kategorii zabytków⁶⁹.

W roku 2013 ukazała się drukiem praca autora niniejszej rozprawy, traktująca o średniowiecznych świadectwach kultu

maryjnego w oparciu o znaleziska plaketek pielgrzymich dokonane w Gdańsku, oraz kilka innych jego publikacji, również związanych z problematyką średniowiecznych pamiątek pielgrzymich⁷⁰.

7. Dania, Szwecja, Finlandia

Stosunkowo wcześniej notujemy też zainteresowanie znakami pielgrzymimi na terenie Skandynawii. Już w latach 50. i 60. XX w. ukazały się prace Moniki Rydbeck i innych autorów, poświęcone zarówno pojedynczym znaleziskom, jak np. ampułkom św. Tomasza z Canterbury, odkrytym w 1961 roku w Lödöse⁷¹, czy znaleziskom grobów skandynawskich pielgrzymów, jak i nieco szerszej problematyce, szczególnie odlewom plaketek na dzwonach⁷². Dopiero jednak w roku 1989 ukazała się wyczerpująca monografia Larsa Anderssona, gdzie autor, mający już w dorobku kilka innych publikacji związanych ze średniowiecznymi pielgrzymkami⁷³, omówił 492 skandynawskie znaleziska z terenów Szwecji, Danii i Finlandii, w tym zarówno oryginalne plakietki pielgrzymie, jak i ampułki, formy odlewnicze takich pamiątek, a także odlewy znaków na dzwonach. Do dnia dzisiejszego ta właśnie publikacja jest niezastąpiona dla terenów północnej Europy⁷⁴.

W pozostałych krajach Europy znaleziska znaków pielgrzymich są stosunkowo nieliczne, bądź też są zjawiskiem zupełnie marginalnym pośród innych znalezisk archeologicznych. Z Węgier

⁶⁵ G. Nawrońska, *Dokąd pielgrzymowali elblążanie w średniowieczu? Znaki pielgrzymie świadectwem pobożnych wędrówek*, [w:] *Archeologia et historia urbana*, red. R. Czaja, G. Nawrońska, M. Rębkowski, J. Tandecki, Elbląg 2004, s. 517–527; Taż, *Ampułka pielgrzymia*, XIV w., [w:] *Fundacje artystyczne na terenie państwa krzyżackiego w Prusach*, Katalog wystawy w Muzeum Zamkowym w Malborku, t. 1, red. B. Pospieszna, Malbork 2010, s. 323; Taż, *Powracająca przeszłość Starego Miasta w Elblągu*, Towarzystwo Naukowe w Toruniu, Toruń 2014, s. 308–315.

⁶⁶ K. Wachowski, *Kult św. Jadwigi trzebnickiej w średniowieczu w świetle nowych źródeł*, „*Archeologia Historica Polona*”, t. 7, Materiały z IV Sesji Naukowej Uniwersyteckiego Centrum Archeologii Średniowiecza i Nowożytności „Życie codzienne w średniowiecznym mieście” Sobótka–Górka, 22–25 października 1996 r., red. J. Olczak, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Uniwersyteckie Centrum Archeologii Średniowiecza i Nowożytności, Toruń 1998, s. 71–77; Tenże, *Plakietka pielgrzymia*, [w:] *Ornamenta Silesiae. Tysiąc lat rzemiosła artystycznego na Śląsku*, red. M. Starzewska, Muzeum Narodowe we Wrocławiu, Wrocław 2000, s. 72; Tenże, *Wallfahrten schlesischer Bürger im Mittelalter*, „*Jahrbuch für Volkskunde*” 28, 2005, s. 137–158.

⁶⁷ K. Wachowski, *Średniowieczne pielgrzymki...*, s. 103–128; Tenże, *Symbol–inicjał–monogram–emblem–order–dewiza? Z badań nad obyczajem rycerskim w XIV–XV wieku*, „*Archeologia Historica Polona*” t. 15/1: *Przeszłość z perspektywy źródeł materialnych i pisanych*, red. J. Olczak, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Uniwersyteckie Centrum Archeologii Średniowiecza i Nowożytności, Toruń 2005, s. 399–414; Zob. też: K. Wachowski, *Pobożność. Krzyżak (enkolpion?)*, [w:] *Ulice średniowiecznego Wrocławia*, red. J. Piekalski, K. Wachowski, Wratislavia Antiqua, Studia z Dziejów Wrocławia, t. 11, Uniwersytet Wrocławski Instytut Archeologii, Wrocław 2010; Tenże, *Blisko i daleko od morza. Kultura materialna miast hanzeatyckich*, [w:] *Polska i Europa w średniowieczu. Przemiany strukturalne. Podmioty i przedmioty w badaniach historycznych*, Materiały z III Kongresu Mediawistów Polskich, Łódź 22–24 września 2008 roku, red. M. Adamczewski, Wydawnictwo DiG, Warszawa 2011, s. 125–160.

⁶⁸ K. Wachowski, *Emblemata, mediaevalia profana. Przykład Polski*, Acta Universitatis Wratislaviensis, nr 3509, Studia Archeologiczne, t. XLVI, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2013.

⁶⁹ J. Sawicki, *Średniowieczne świeckie odznaki w Polsce na tle europejskim*, Wratislavia Antiqua, Studia z Dziejów Wrocławia, t. 20, red. K. Wachowski, J. Klápště, S. Krabath, M. Młynarska-Kaletynowa, J. Piekalski, Uniwersytet Wrocławski Instytut Archeologii, Wrocław 2014.

⁷⁰ H. Paner, *Średniowieczne świadectwa Kultu Maryjnego. Pamiątki pielgrzymie w zbiorach Muzeum Archeologicznego w Gdańsku*, Seria Fontes Commentationesque ad Res Gestas Gedani et Pomeraniae, Tom IV, red. serii H. Paner, Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, Gdańsk 2013; Tenże, *Pilgrim badges with the image of Charlemagne in the collection of the Gdańsk Archaeological Museum*, [w:] Lübeck und der Hanseraum. Beiträge zu Archäologie und Kulturgeschichte. Festschrift für Manfred Gläser, hrsg. A. Falk, U. Müller, M. Schneider, Lübeck 2014, s. 491–501; Tenże, *Średniowieczne znaki pielgrzymie z Einsiedeln w zbiorach Muzeum Archeologicznego w Gdańsku*, „*Archeologia Historica Polona*” t. 21, red. J. Chudziakowa, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Uniwersyteckie Centrum Archeologii Średniowiecza i Nowożytności, Toruń 2013, s. 171–185; Tenże, *Pielgrzymki do Sanktuariów Maryjnych średniowiecznej Europy w wykopaliskach gdańskich*, Seria „Biblioteka Filomaty” t. 30: *Bazylika Mniejsza w Chojnicach* (1993–2013), red. B. Kuffel, Parafia pw. Ścięcia Św. Jana Chrzciela w Chojnicach, Chojnice 2013, s. 79–114; Tenże, *Pamiątki pielgrzymie z Santiago de Compostela oraz inne związane z kultem św. Jakuba w wykopaliskach gdańskich*, [w:] *Między Gdańskiem a Santiago: 600-lecie konsekracji kościoła św. Jakuba fundacji szyprow w Gdańsku*, red. B. Siek, A. Szarszewski, P. Paluchowski, Wydawnictwo Athenae Gedanenses, Gdańsk 2015, s. 405–419.

⁷¹ E. Svärdsström, *Kalenderstickan från Lödöse*, Antikvariskt Arkiv 21, Almqvist & Wiksell International, Stockholm 1963; Tenże, *Erik Tunnbändares tolk: ett runristat måttverktyg från Lödöse*, „*Fornvännen*” 59, Journal of Swedish Antiquarian Research, Stockholm 1964, s. 115–130.

⁷² M. Rydbeck, *Grav 301 vid dominikanerklostret i Hälsingborg*, [w:] Kring Kärnan VI, Hälsingborgs Museums Publikation 1956, s. 79–93; Taż, *Pilgrimsmärket från Fornåsa*, „*Fornvännen*” 51, Journal of Swedish Antiquarian Research, Stockholm 1956, s. 283–286; Taż, *Besprechung von: „Kurt Köster: Meister Tilman von Hachenburg, Studien zum Werk eines mittelhochdeutschen Glockengießers des 15. Jahrhunderts”*, „*Fornvännen*” 53, Journal of Swedish Antiquarian Research, Stockholm 1958, s. 210–218; Taż, *Thomas Becket's Ampuller*, „*Fornvännen*” 59, Journal of Swedish Antiquarian Research, Stockholm 1964, s. 236–248.

⁷³ L. Andersson, *Sankta Brigittas pilgrimsmärken. Medeliten och arkeologin*, Festschrift till Erik Cinthio, Lund 1986; Tenże, *Den heliga Brigittas pilgrimsmärken på medeltida klockor*, Acta Campanologica, vol. 4, nr 3, 1988.

⁷⁴ L. Andersson, *Pilgrimsmärken och vallfart. Medeltida pilgrimskultur i Skandinavien*, Lund Studies in Medieval Archaeology 7, Almqvist & Wiksell International, Lund 1989.

znamy tylko kilka znalezisk oryginalnych znaków pielgrzymich m.in. z Rzymu, Bari, Akwizgranu i Composteli, z Rumunii zaś kopie plakietek na dzwonach w liczbie około 20 odlewów⁷⁵. Wśród nich są wyobrażenia św. Serwacego, plakietka z Rzymu⁷⁶, przedstawienie postaci św. Jerzego, znak z wyobrażeniem św. Urszuli i Trzech Króli z Kolonii⁷⁷, a także ażurowa plakietka ze sceną Oplakiwania z Akwizgranu⁷⁸. Podobnie wygląda sytuacja w Słowenii, skąd znamy tylko nieliczne plakietki, m.in. Sankt Wolfgang am Abersee⁷⁹ z Austrii, oraz kilkanaście odlewów na dzwonach z wizerunkami znaków z Kolonii⁸⁰, św. Andrzeja⁸¹, plakietki z Loretto⁸² oraz Rzymu. Notabene w całej Italii odnotowano jak dotąd nie więcej niż około 100 oryginalnych średniowiecznych pamiątek pielgrzymich, z czego w Rzymie tylko w granicach 30 znalezisk, podczas gdy pamiątek pochodzących z Rzymu na terenie Europy odnotowano blisko 300 egzemplarzy⁸³. Jeszcze skromniej manifestują się znaleziska z terenu Hiszpanii, skąd znamy tylko około 20 pamiątek pielgrzymich, w tym muszle św. Jakuba z Santiago⁸⁴, plakietkę z Rzymu z zachowanym napisem*LORVM PETRI ET PAVL.*, oraz znak z Canterbury⁸⁵, przy około 350 pielgrzymich pamiątkach z hiszpańskich sanktuariów zdobiących najświetniejsze kolekcje w muzeach całej Europy. Niewiele tylko więcej znaków pielgrzymich znaleziono w Szwajcarii. Są to zabytki z Composteli, Akwizgranu⁸⁶, Beatenberg (Szwajcaria)⁸⁷,

Oberbüren (Szwajcaria)⁸⁸, Einsiedeln⁸⁹ oraz Thann⁹⁰. Znana jest też jedna forma odlewnicza wykonana z piaskowca, do odlewania znaków pielgrzymich, znaleziona w Bernie⁹¹.

Nasuwa się nieodparta refleksja, że dwa najważniejsze cele europejskich pielgrzymek w średniowiecznej Europie, tj. Rzym oraz Santiago de Compostela, nie porażają ilością znalezisk znaków pielgrzymich, przy czym zarówno w Hiszpanii, jak i we Włoszech jest też stosunkowo niewiele rodzimej literatury na temat średniowiecznych pamiątek pielgrzymich w ogóle.

Jak widać z powyższego omówienia, zainteresowanie badaczy i kolekcjonerów tematyką znaków pielgrzymich liczy sobie już ponad półtora wieku. Pierwsze masowe znaleziska tych zabytków, które pozyskiwane głównie z bagrowanych rzek, przyczyniły się w wieku następnym do powstania teorii o kultowym niszczeniu i wyrzucaniu do wody tych pamiątek. Mieli to rzekomo czynić powracający ze swych peregrynacji pielgrzymi, głównie w obawie przed nieuprawnionym, ponownym użyciem plakietek jako dowodu na odbycie pielgrzymki. Najstarsze prace na temat znaków pielgrzymich ukazały się w Anglii w latach 40. i Francji w latach 50. XIX wieku, dopiero jednak od połowy następnego stulecia datuje się stworzenie naukowych podstaw pozwalających na klasyfikację i datowanie zarówno znaków *sacrum*, jak i *profanum*. Dzięki rozwojowi archeologii miast, przyczyniły się do tego również liczne, nowe odkrycia, dokonane już nie tylko przy okazji pogłębiania koryt rzecznych, ale także podczas systematycznych badań wykopaliskowych prowadzonych na terenach miast średniowiecznych w całej Europie. Jednakże intensywny rozwój kolekcjonerstwa m.in. numizmatów i plakietek pielgrzymich i tworzący się w związku z tym szeroki rynek o dużej sile nabywczej, zaktywizował rzeszę poszukiwaczy skarbów uzbrojonych już od kilku dekad w wykrywacze metali. W efekcie, na jedną plakietkę pielgrzymią, znalezioną w trakcie systematycznych wykopalisk archeologicznych, przypada w zależności od kraju kilka, a niekiedy kilkanaście czy nawet kilkadziesiąt znaków wydłubanych z ziemi przez archeologów – amatorów. Co prawda dzięki zaangażowaniu takich badaczy jak Brian Spencer, Jos Koldewey, czy nieodżałowanej pamięci Henryk van Beuningen i takie znaleziska wzbogaciły wiele zbiorów muzealnych oraz kolekcji prywatnych, jednakże ze względu na brak powiązania z kontekstem ich wartość naukowa jest znacznie ograniczona. Niemniej, zarówno prace wykopaliskowe jak i aktywność właścicieli szperaczy metali, przyczyniły się do wielu doniosłych odkryć kolejnych, nieznanych dotąd świadectw średniowiecznych pielgrzymek, prezentowanych począwszy od lat 70. na wielu ekspozycjach w muzealnych. Ukazała się też, szczególnie

⁷⁵ E. Benkő, *Pilgerzeichenforschung und Pilgerzeichenüberlieferung in Ungarn und in Siebenbürgen*, „Europäische Wallfahrtsstudien”, Bd. 4, s. 167–184.

⁷⁶ E. Benkő, *Mittelalterliche Pilgerzeichen auf siebenbürgischen Glocken*, [w:] *Quasi liber et pictura*, hrsg. M. Szabo, P. Raczky, *Studies in honour of Andras Kubinyi on his seventieth birthday*, Budapest 2004, s. 57–60, ryc. 1/1.

⁷⁷ E. Benkő, *Pilgerzeichenforschung...*, s. 184, ryc. 7.

⁷⁸ Tamże, s. 182.

⁷⁹ G. Wacha, *Ein neues Wallfahrerzeichen von St. Wolfgang*, „Österreichische Zeitschrift für Volkskunde”, Bd. 36, Wien 1982, s. 407–409, ryc. 1.

⁸⁰ K. Köster, *Die Pilgerzeichen der Neusser Quirinus-Wallfahrt im Spätmittelalter. Originale Fundstücke-Abgüsse auf Glocken Bildzeugnisse*, Neusser Jahrbuch für Kunst, Kulturgeschichte und Heimatkunde, 1984, s. 18, ryc. 10; A. Haasis-Berner, J. Poettgen, *Die mittelalterlichen...*, s. 189, nr 61.

⁸¹ A. Gnirs, *Alte und neue Kirchenglocken. Als ein Katalog der Kirchenglocken im österreichischen Küstenlande und in angrenzenden Gebieten mit Beiträgen zur Geschichte der Gußmeister*, Wien 1917, s. 73, ryc. 92.

⁸² Tamże, s. 192–193, ryc. 277.

⁸³ Baza danych Kunera, dn. 09.12.2015.

⁸⁴ D. Bruna, *Les enseignes de pèlerinage...*, s. 181; K. Köster, *Pilgerzeichen und Pielgermuscheln...*, s. 125.

⁸⁵ C. Ruiz, J. Ildefonso, *Entre lo Sagrado y lo Profano: Dos Insignias Medievales de Plomo Halladas en Osuna*, [w:] *Cuadernos de los Amigos de los Museos de Osuna*, 2011, s. 57, nr 13.

⁸⁶ A. Haasis-Berner, *Pilgerzeichen zwischen...*, s. 238 i 248; K. Köster, *Pilgerzeichen und Ampullen...*, s. 279–280, ryc. 4.

⁸⁷ D. Bruna, *Enseignes de plomb...*, s. 267, fig. 65 i s. 289, ryc. 65.

⁸⁸ E.A. Stückelberg, *Das Wallfahrtszeichen von Oberbüren*, „Anzeiger für Schweizerische Altertumskunde” Bd. 18, 1916, s. 327.

⁸⁹ P. Liebeskind, *Pilger und Wallfahrtszeichen auf Glocken II...*, s. 120.

⁹⁰ A. Haasis-Berner, *Pilgerzeichen zwischen...*, s. 249.

⁹¹ S. Frey-Kupper, *Die Herstellung von Blei-Zinn-Marken und Pilgerzeichen im mittelalterlichen Bern*, [w:] *Berns grosse Zeit. Das 15. Jahrhundert neu entdeckt*, Bern 1999, s. 251, ryc. 173.

w ostatnich latach pokaźna liczba publikacji, zarówno o charakterze źródłowym jak i syntetyzującym, które znacznie wzbogacają naszą wiedzę nie tylko o samych znakach pielgrzymich, ale też o szlakach, infrastrukturze, obyczajowości, produkcji i dystrybucji plaketek, rzemiośle, handlu i całym przemyśle pamiątkarskich związanych z pielgrzymkami etc. etc. Jak dotąd jednak, brakuje opracowań, które pomogły by w zrozumieniu niezwykle nagromadzenia pamiątek pielgrzymich w takich miejscach jak choćby Nieuwlande, Westenschouwen, Arnhem, Londyn, Paryż, Valenciennes, czy ostatnio Gdańsk. Wydaje się, iż właśnie na przykładzie Gdańska można taką próbę podjąć, szczególnie iż w przeciwieństwie do uprzednio wymienionych miejsc, mamy tutaj możliwość analizowania precyzyjnie zlokalizowanych znalezisk na planie średniowiecznego miasta, rekonstruowanym zarówno w oparciu o źródła pisane jak i archeologiczne. W każdym razie jak dotąd, nie ma w literaturze przedmiotu, opracowania obejmującego kilkaset pamiątek pielgrzymich znalezionych w jednym miejscu, z próbą powiązania ich z kontekstem, toteż autor ma nadzieję, że wyniki takiej analizy przyczynią się do zbudowania podstaw dla nowych interpretacji i tym samym w jakimś stopniu do postępu badań nad omawianym tu zagadnieniem.

Męczeństwo św. Eulalii (1442–45). Muzeum Narodowe Sztuki Katalonii w Barcelonie.

(fot. H. Paner)

3. Geneza pielgrzymek i znaków pielgrzymich

Najstarsze pielgrzymki chrześcijan do Ziemi Świętej (*peregrinatio ad loca sacra*) miały charakter biblijno-chrystologiczny i bardziej studyjny niż czysto religijny. Dopiero w IV wieku spotykamy w źródłach pisanych wzmianki o pielgrzymach w obecnym rozumieniu tego słowa⁹². Później, na skutek utrudnień w dotarciu do Palestyny, zaczynających się już od VIII wieku, rozwijają się pielgrzymki do grobów świętych i męczenników, cudownych relikwii oraz miejsc objawień, czy też do sanktuariów związanych z kultem maryjnym⁹³. Sama idea pielgrzymek do miejsc świętych wywodzi się z religii judaistycznej, kiedy to pielgrzymowano np. do Jerozolimy na święto Paschy-znane też jako uroczystość Przaśników, które w Izraelu trwa 7, a w diasporach 8 dni⁹⁴. W przypadku pielgrzymek chrześcijańskich, na skutek rozwijających się studiów nad Pismem Świętym, przetłumaczonym w końcu IV wieku przez św. Hieronima na język łaciński, znacząco zwiększyło się znaczenie Biblii jako źródła historycznego, opowiadającego o życiu i śmierci Jezusa. Spowodowało to rosnące zainteresowanie pragmatycznych Rzymian konfrontacją faktów przedstawionych w opisach biblijnych z rzeczywistością, m.in. poszukiwaniem i identyfikacją wymienianych tam miejsc i miejscowości, a z czasem również chęcią odwiedzenia sławnych pustelników oraz grobów świętych męczenników. W konsekwencji prowadziło to do swoistej turystyki pielgrzymkowej, w tym czasie jeszcze bardziej o charakterze „studyjnym” aniżeli religijnym, aczkolwiek przy zwiedzaniu miejsc świętych podróży brali czynny udział w sprawowanej tam liturgii. Ks. Marek Starowieyski określa ją jako „liturgię pielgrzymkową”, kiedy to po objaśnieniach przewodników odczytywano fragment Pisma mający związek ze zwiedzaniem akurat miejscem, recytowano odpowiedni psalm, także nawiązujący do sytuacji i przyjmowano udzielane przez duchownego błogosławieństwo⁹⁵.

Niewątpliwie istotną rolę w spopularyzowaniu samej idei pielgrzymki do Ziemi Świętej można przypisać cesarzowej Helenie, matce Konstantyna Wielkiego⁹⁶, która w latach 20. IV wieku podjęła specjalną wyprawę do Palestyny w celu odnalezienia

Krzyża Świętego⁹⁷. Wyprawa ta została uwieczniona powodzeniem, a w miejscu odkrycia i zarazem domniemanym miejscu męki, ukrzyżowania, złożenia do grobu oraz zmartwychwstania Jezusa Chrystusa, zbudowano w IV wieku Bazylikę Grobu Świętego, zwaną też *Anastasis* – kościołem Zmartwychwstania Pańskiego. W roku 335 uroczyste konsekrowano sanktuarium Grobu Pańskiego, na które przybyli liczni biskupi, obecni na odbywającym się wówczas synodzie w Tyrze. Wydarzenia te i wspaniałe budowle rozstawiły Jerozolimę i całą Palestynę w ówczesnym chrześcijańskim świecie⁹⁸, przyczyniając się do napływu zarówno zwykłych ciekawskich, jak i pobożnych pielgrzymów odbywających swoje *peregrinatio ad loca sacra*⁹⁹.

Na niebezpieczeństwo metodyczne w przypadku stawiania wspólnego mianownika dla tych obydwu grup zwraca uwagę Ewa Wipszycka, która postuluje, aby analizując najstarsze dzieje pielgrzymek w świecie starożytnym, odróżniać właściwych pielgrzymów, przybywających niejednokrotnie z bardzo daleka, od mieszkańców pobliskich dla danego sanktuarium miejscowości, dominujących jej zdaniem w tłumie przybyszów¹⁰⁰. Jednocześnie uznaje za znamienity sygnał, brak w starożytności odrębnego określenia dla pielgrzymek i pielgrzymów, bowiem: *zjawisko to bardzo długo nie było dostatecznie ważne i dostatecznie powszechne (...) aby powodować formowanie się osobnych instytucji. I dalej: Choć goście z daleka przyciągali uwagę i przydawali ośrodkowi prestiżu, to jednak nie tworzyli osobnej grupy ani w dormitoriach, ani w kościołach podczas nabożeństw*¹⁰¹. Podkreśla też, że *peregrinus* jeszcze w późnej łacinie oznacza po prostu każdego obcego, a *peregrinatio*, podobnie jak grecka *apodemia* – po prostu podróż, bez względu na jej cel. Konkludując E. Wipszycka stwierdza, że: *...o wiele lepsze wyniki badawcze osiąga się stawiając pytanie nie o pielgrzymki, a o sławne sanktuaria, i o to co się na ich terenie działo*. Stwierdzenie to będzie jednym z drogowskazów wytyczających drogę autorowi niniejszej pracy na zagmatwanych pielgrzymich szlakach średniowiecznej Europy. Tak czy owak, już u schyłku starożytności idea pielgrzymek doskonale wpisała się w zjawisko narastającej wówczas ostentacji religijnej, uprawianej szczególnie przez elity, oraz w przekonanie o tym, że Bóg lepiej pomaga wierzącym w miejscach naznaczonych świętością – nie tylko dzięki znajdującym się tam relikwiiom świętych, ale nawet poprzez przedmioty, z jakimi mieli styczność¹⁰².

⁹² Do Ziemi Świętej. Najstarsze opisy pielgrzymek do Ziemi Świętej IV–VIII w., wybór, wstęp, wprowadzenia i opracowanie P. Iwaszkiewicz, przedmowa ks. M. Starowieyski, Wydawnictwo WAM, Kraków 2010.

⁹³ Ks. M. Starowieyski, *Przedmowa*, [w:] Do Ziemi Świętej..., s. 5–16.

⁹⁴ Pascha to święto żydowskie obchodzone dla uczczenia rocznicy wyzwolenia plemienia Izraela z niewoli egipskiej. Zaczyna się ono 15. dnia miesiąca nissan i trwa 7 lub 8 dni. Miesiąc nissan, przypadający na marzec/kwiecień, rozpoczyna rok kalendarza żydowskiego, który za początek świata uważa 7 października roku 3761 p.n.e.

⁹⁵ Ks. M. Starowieyski, *Przedmowa*..., s. 11.

⁹⁶ Zdaniem E. Wipszyckiej, *Pielgrzymki starożytne: problemy definicji i cezury*, [w:] *Peregrinationes*..., s. 25, cyt.: Panowanie Konstantyna Wielkiego, mimo pielgrzymki Heleny, której nadano odpowiedni rozgłos, tworząc nowy model religijnych zachowań dla elity, nie spowodowało bynajmniej od razu szybkiego wzrostu ruchu pielgrzymkowego; wydaje się, że jego rozwój datować trzeba na następne pokolenia, raczej bliżej końca niż środka IV wieku. Poparciem tej tezy może być pojawiająca się w pismach Ojców Kościoła, właśnie u schyłku IV wieku, krytyka pielgrzymek, co pozwala na wniosek, że było to wówczas zjawisko o charakterze powszechnym, wymagającym zajęcia jakiegoś stanowiska.

⁹⁷ Hasło: *Helena*, [w:] *Chrześcijaństwo: święci, zakony, sanktuaria*, Encyklopedia PWN, Warszawa 2007, s. 314–315.

⁹⁸ P. Iwaszkiewicz, *Wstęp*, [w:] Do Ziemi Świętej..., s. 22.

⁹⁹ E. Wipszycka, *Pielgrzymki*..., s. 17–28; A. Witkowska, *Peregrinatio religiosa w średniowiecznej Europie*, [w:] *Peregrinationes*..., s. 9–16.

¹⁰⁰ E. Wipszycka, *Pielgrzymki*..., s. 18–19.

¹⁰¹ Tamże, s. 18.

¹⁰² P.W.L. Walker, *Holy City, Holy Places? Christian Attitudes to Jerusalem and the Holy Land in the Fourth Century*, Oxford Early Christian Studies, First Edition, Oxford University Press, Oxford 1990; E. Wipszycka, *Pielgrzymki*..., s. 26–27, gdzie znajdziemy komentarz do wyżej cytowanego zagadnienia.

Pośród licznych łacińskich źródeł pisanych, dotyczących peregrynacji do Ziemi Świętej, znajdziemy zarówno typowe *itineraria*, dzienniki podróży wzbogacone często o opisy przyrody, budowli sakralnych, miejscowych obyczajów czy miejsc świętych godnych nawiedzenia, jak i pamiętniki z podróży spisane po powrocie do domu, a także kompilacje wykonane przez autorów, którzy nigdy w Palestynie nie byli¹⁰³. Najwcześniejszym *itinerarium* chrześcijańskim jest opis peregrynacji sporządzony przez Pielgrzyma z Bordeaux. W roku 333, dwa lata przed konsekracją Grobu Pańskiego, podróżował on do Jerozolimy, zapisując w trakcie wędrówki miejsca postojowe, odległości pomiędzy nimi oraz opisy miejsc świętych w Jerozolimie i jej najbliższych okolicach. W latach 381–384 powstało obszerne dzieło znane pod tytułem *Itinerarium Egeriae*, spisane przez damę imieniem Egeria, która oprócz Ziemi Świętej była też w Konstantynopolu, Egipcie, Syrii oraz Mezopotamii. Egeria pielgrzymowała, jak sama stwierdza, aby zobaczyć miejsca biblijne i w tych miejscach się pomodlić. Odwiedza też groby postaci biblijnych oraz świętych męczenników, nie interesuje się jednak relikwiami¹⁰⁴. Zdaniem Marka Starowieyskiego, była to: *Bogata dama, należąca prawdopodobnie do wysokiej arystokracji, związana z kręgami dziewic Bogu poświęconych*¹⁰⁵.

Obraz uzyskany z tych dwóch źródeł doskonale uzupełniają listy ze zbioru św. Hieronima, a także dzieło *Onomastikon*, napisane przez Euzebiusza z Cezarei w języku greckim i przetłumaczone przez św. Hieronima na język łaciński. Dzieło to, zachowane tylko częściowo, przynosi jednak niezmiernie ważne informacje w postaci wykazu nazw miejscowych występujących w Biblii oraz ich identyfikacji z nazwami miejscowymi i topograficznymi w czasach współczesnych autorowi. Do dnia dzisiejszego tropami tych interpretacji podąża w Izraelu archeologia biblijna, będąca jedną z nauk pomocniczych biblistyki¹⁰⁶. Z wieków późniejszych, niemniej zaliczanych jeszcze do szeroko pojętych czasów późnego antyku, warto jeszcze wspomnieć o: powstałym na przełomie V i VI wieku krótkim przewodniku po Jerozolimie i jej najbliższych okolicach, znanym pod tytułem *Breviarius de Hierosolyma*¹⁰⁷, relacji pielgrzyma nazwanego Pseudo-Antoninem z pielgrzymki do Palestyny, Egiptu i Syrii, spisanej około roku 570, dziele iryjskiego mnicha Adomnana *De locis sanctis*, który spisał przygody galijskiego biskupa Arkulfa, oraz kompilacji Bedy Czcigodnego, napisanej w roku 702 lub 703, i wreszcie pielgrzymującego trzydzieści lat później współpracownika

św. Bonifacego imieniem Wilibald, którego peregrynację opisał niejaki Hegeburg, zapewne towarzysz jego podróży¹⁰⁸.

Z cytowanych wyżej relacji dowiadujemy się wielu interesujących szczegółów dotyczących warunków ówczesnego pielgrzymowania. Pielgrzym z Bordeaux na trasie ze swego rodzinnego miasta do Palestyny napotkał 137 zajazdów (*mansiones*) oraz prawie 200 stajni, gdzie zmieniano zwierzęta pociągowe (*mutationes*). Podróżując wozem pokonywał około 35 kilometrów dziennie, która to norma utrzymywać się będzie także w średniowieczu, co sprawia, że droga w jedną stronę musiała mu zająć nie mniej niż 4–5 miesięcy, nie licząc zwiedzania. Dla porównania Egeria spędziła w Ziemi Świętej trzy lata, Arkulf w samej Jerozolimie dziewięć miesięcy, a Wilibald w swych peregrynacjach prawie dziewięć lat. Alternatywą dla podróży lądowej była droga morska, znacznie szybsza i wielokrotnie tańsza, choć ze względu na burze i piratów nie zawsze bezpieczna.

W czasach starożytnych nie było jeszcze specjalnych schronisk czy hospicjów dla pielgrzymów, toteż korzystali oni z powszechnie dostępnych zajazdów, gdzie prócz pomieszczeń sypialnych znajdowała się też łaźnia, czasem mała świątynia, kuźnia, różne budynki gospodarcze i na ogół – na terenach przygranicznych – posterunek wojskowy. Żołnierze z takiego posterunku częstokroć eskortowali podróżnych do następnego zajazdu (*mansio*). Warunki w tych zajazdach nie sprzyjały za bardzo pobożnej kontemplacji, wręcz przeciwnie, aż roilo się tam od pokus, od hazardu poczynawszy, a na prostytutkach skończywszy. W miarę narastania popularności pielgrzymek nie tylko wśród możnych, ale także wśród niższych warstw społecznych, pojawiła się, realizowana już od IV wieku, potrzeba stworzenia dla tej grupy podróżnych specjalnych schronisk. Nazywano je *ksenodochiami* i lokalizowano w obrębie posiadłości klasztornych, kościelnych lub w ich pobliżu¹⁰⁹. Takie *ksenodochia* znamy nie tylko z Ziemi Świętej, ale także z Rzymu¹¹⁰, gdzie również dostrzegano, że zwykłe gospody nie są odpowiednim miejscem dla pobożnych pątników i gdzie już w czasach Grzegorza Wielkiego istniały przynajmniej cztery instytucje dobroczynne pomagające pielgrzymom, nie licząc schronisk powstałych przed jego pontyfikatem. Pierwsze z nich funkcjonowało przy Via Nova w pobliżu term Karakalli na pewno w roku 591, drugie zwane *xenodochium Antichiorum* wraz z *oratorium sanctae Luciae*, to schronisko ufundowane przez Glabryona Faustusa w V wieku, trzecie, pochodzące z tego samego stulecia *xenodochio Valerii*, ulokowane na Monte Caelio przy kościele św. Szczepana, oraz czwarte, położone przy wejściu do bazyliki św. Piotra i znane w wiekach późniejszych jako *hospitale* lub *xenodochium*

¹⁰³ P. Iwaszkiewicz, *Wczesnochrześcijańskie i późnoantyczne łacińskie opisy podróży do Ziemi Świętej (przed wyprawami krzyżowymi)*. Komunikat, [w:] *Peregrinationes...*, s. 98–101.

¹⁰⁴ P. Iwaszkiewicz, *Wstęp...*, s. 17–47.

¹⁰⁵ M. Starowieyski, *Pielgrzymka Egerii*, [w:] *Peregrinationes...*, s. 92.

¹⁰⁶ H.J. Muszyński, S. Mędała, *Archeologia Palestyny w zarysie*, Wyższe Seminarium Duchowne Diecezji Chełmińskiej. Filia Papieskiego Uniwersytetu Laterańskiego, Pelplin 1984, s. 196; F. Volkmar, *Archeologia biblijna. Mały słownik*, wyd. II popr. i uzup., przeł. z jęz. niemieckiego H. Stachowska, konsultacja nauk. i przedm. W. Chrostowski, Wydawnictwo Księży Werbistów Verbinum, Warszawa 2005, s. 235.

¹⁰⁷ *Breviarius de Hierosolyma*, przeł. ks. A. Bober, Częstochowskie Studia Teologiczne, t. 1, 1973, s. 263–266.

¹⁰⁸ P. Iwaszkiewicz, *Wstęp...*, s. 22–27.

¹⁰⁹ S. Longosz, *Xenodochium – hospicjum wczesnochrześcijańskie*, Vox Patrum 16 (1996), t. 30–31, Lublin, s. 275–336; B. Pawłowska, *Urbs Sacra. Pielgrzymki i podróże religijne do Rzymu w starożytności chrześcijańskiej (IV–VII w.)*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2007, s. 215–224.

¹¹⁰ M. Wójcik, *Instytucje dobroczynne w „Listach” Grzegorza Wielkiego*, Vox Patrum 21 (2001), t. 40–41, s. 337–351; Tenże, *Świeccy fundatorzy instytucji dobroczynnych w Kościele starożytnym*, Vox Patrum 22 (2002), t. 42–43, s. 327–351.

S. Gregorii¹¹¹. Z czasem przy większości bazylik rzymskich powstawały klasztory zakładane przez biskupów i utrzymywane ze środków zebranych od fundatorów¹¹², przy których formowały się kolejne schroniska, a tym samym skupiska pątników przybywających do Wiecznego Miasta. Przybyszowi oferowano darmowy dwu lub nawet trzydniowy nocleg wraz z posiłkiem, nową odzież, jeśli zniszczył swoją w czasie wędrówki, a nawet drobne „kieszonkowe”, jeśli był bardzo ubogi – sprawdzając przy tym jednak starannie, czy osobnik taki nie jest po prostu oszustem, który wybrał sobie taki a nie inny „sposób na życie”¹¹³. Organizowanie schronisk pielgrzymich stanowiło dowód realizacji cnót chrześcijańskich, takich jak gościnność (*hospitalitas*) oraz służenie bliźnim¹¹⁴, a jednocześnie było realizacją postanowień Soboru Nicejskiego (325 r.), który nakazywał zakładanie *ksenodochiów* w każdym mieście biskupim. Pięćdziesiąt lat później można by zażartować, iż lobbyści inwestujący w infrastrukturę obsługi pielgrzymek odnieśli wielkie zwycięstwo, ponieważ synod w Laodycei w roku 375 wydał wręcz zakaz korzystania przez chrześcijan z usług prywatnych tawern¹¹⁵. Wszystkie te zdarzenia doprowadziły u schyłku antyku i początku średniowiecza do formowania się tak w Ziemi Świętej, jak i w samym Rzymie, struktur organizacyjnych doskonale przygotowanych do obsługi ruchu pielgrzymkowego, które już w kolejnych stuleciach zostały skrzętnie powielone na dopiero tworzących się szlakach do sanktuarium świętego Jakuba w Santiago de Compostela, kiedy to słowo *peregrinatio* zaczęło nabierać zupełnie nowego znaczenia.

Zdaniem Aleksandry Witkowskiej, terminu *peregrinatio* w rozumieniu praktyki religijnej używano aż do XII wieku w znaczeniu podwójnym¹¹⁶. Po pierwsze dla określenia formy życia ascetycznego w postaci samotnej, nigdy nie ustającej wędrówki (*stabilitas in peregrinatione*), połączonej ze stanem dobrowolnego wyrzeczenia się wszystkiego, co prowadziłoby do normalnego ustabilizowanego życia, często ekwiwalentne z *vita monastica*. Drugie znaczenie słowa *peregrinatio* oddawało zwyczaj nawiedzania miejsc świętych (*loca sacra*)¹¹⁷, i choć nie było to obowiązkowe, jak

choćby w przypadku wyznawców islamu czy judaizmu, to z czasem rozwinęło się z praktyki niejako peryferyjnej w stosunku do kultu liturgicznego, do rozmiarów i znaczenia zatrwających nawet Ojców Kościoła. Daje temu wyraz m.in. Grzegorz z Nyssy, który uważał, iż gdyby z pielgrzymowaniem mnichów np. do Jerozolimy miał się wiązać jakiś pożytek, to należy również brać pod uwagę możliwe zagrożenia, jak choćby niemożliwy do uniknięcia w podróży kontakt z kobietami, zwłaszcza w gospodach, co w sposób oczywisty naraża duchownych na pokusy. Zdaniem Grzegorza doskonałość wiary to sprawa wewnętrzna – kwestia czystości duszy, nie ma natomiast nakazu ewangelicznego odwiedzania Jerozolimy, jako że pośród wszystkiego co zewnętrzne, nawet odwiedzanie miejsc gdzie żył i umarł Chrystus jest z tego powodu czymś bez znaczenia¹¹⁸, ...*albowiem zmiana miejsca nie powoduje przybliżenia do Boga, lecz gdziekolwiek byś był, Bóg przyjdzie do ciebie, jeśli znajdzie się taka gospoda w twojej duszy, aby Pan zamieszkał i przechadzał się w tobie*. Dobitnie wyraził też swą opinię na ten temat Benedykt z Nursji, pisząc: *Jest jeszcze czwarty rodzaj mnichów, zwanych girowagami. Oni przez całe swoje życie wędrują po wszystkich prowincjach, goszcząc przez trzy lub cztery dni w rozmaitych klasztorach. Wiecznie się włóczą, nigdy nie ustatkują, służą własnym zachciankom i ponętom obżarstwa*¹¹⁹. Także Anzelm z Canterbury, Hildegarda z Bingen czy Bernard z Clairvaux kładli nacisk na problemy związane z włóczęgostwem mnichów pod przykrywką pątnictwa, w zamian proponując doskonalenie swego wnętrza w klasztorze jako miejscu odosobnienia wolnym od ziemskich pokus¹²⁰. W ten sposób hasło *peregrinatio in stabilitate* stało się przeciwieństwem *stabilitas in peregrinatione*. Warto w tym kontekście spojrzeć na podjętą przez Świętego Wojciecha próbę odbycia pielgrzymki do Jerozolimy. Jak opowiada Bruno z Querfurtu, ...*udał się Wojciech w podróż do świętego Miasta Jerozolimy, lecz wbrew nadziei nie dokończył jej. Albowiem idąc tym szlakiem doszedł do Monte Cassino (...) Tam opat i bracia czyniąc pobożne uwagi upominali go: nie powinien marnować życia na próżne tułanie się (...) lecz pozostać na jednym miejscu (loco stare)*. Tak więc benedyktyni nie doradzali św. Wojciechowi *Hierosolimam pergere*, rozumiane jako pielgrzymowanie do grobu Chrystusa, a raczej traktując taki pomysł jako *vagatio de loco in locum*, naciskali na pozostanie w tym samym miejscu i pielgrzymowanie wewnętrzne (*loco stare*) jako prawdziwą cnotę duchowości chrześcijańskiej. Rozwijający się nurt pielgrzymkowy wymagał zajęcia stanowiska w kwestiach praktyk religijno-ascetycznych, szczególnie u progu II tysiąclecia¹²¹. W efekcie bardziej już wówczas pochwalano w środowiskach monastycznych *loco stare*, aniżeli fizyczne wędrówki do miejsc świętych, grożące wieloma niebezpieczeństwami z ryzykiem utraty życia włącznie. Tak więc opat z Monte Cassino ukazał późniejszemu świętemu

¹¹¹ J. Korpanty, *Hotele, restauracje i szynki w starożytnym Rzymie*, „Filomata” 182 (1964), s. 131–132; J. Wielowieyski, *Na drogach i szlakach Rzymian*, Warszawa 1984, s. 241–242; B. Pawłowska-Blahaczek, *Corpora sanctorum in pace sepulta sunt et nomina eorum vivent in aeternum. Peregrinatio Christiana do Rzymu w czasach Grzegorza Wielkiego*, Księga Jubileuszowa Ks. Prof. dr. hab. Edwarda Stańka, Vox Patrum 30 (2010), t. 55, Lublin, s. 77–93, gdzie na stronach 79 i 82 Czytelnik znajdzie więcej informacji o starszych ksenodochiach.

¹¹² G. Ferrari, *Early Roman monasteries. Notes for the history of the monasteries and convents at Rome from the V through the X century*, Citta del Vaticano 1957.

¹¹³ L. Casson, *Podróże w starożytnym świecie*, przeł. A. Flasińska, M. Radlińska-Kardaś, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1981, s. 231.

¹¹⁴ M. Wójcik, *Instytucje...*, s. 337–351; Tenże, *Świecczy...*, s. 327–351.

¹¹⁵ B. Pawłowska-Blahaczek, *Corpora...*, s. 78–84.

¹¹⁶ A. Witkowska, *Peregrinatio...*, s. 9–10; Zob. też: T. Michałowska, *Topika pielgrzymy i pielgrzymki w literaturze polskiego średniowiecza*, [w:] *Peregrinationes...*, s. 72–85, gdzie znajdziemy szersze rozważania na temat różnych średniowiecznych koncepcji *peregrinationis*.

¹¹⁷ A. Witkowska, *Peregrinatio...*, s. 9.

¹¹⁸ J. Domański, *Antropologiczna refleksja nad relikwiami*, [w:] *Peregrinationes...*, s. 30. Jest to właściwie atak Grzegorza na ideę pielgrzymek, por.: Św. Grzegorz z Nyssy, *List II (o pielgrzymkach do Jerozolimy)*, [w:] *Wybór pism*, tłum. T. Sinko, 1963, s. 225–229.

¹¹⁹ Święty Benedykt z Nursji, *Reguła*, Tyniec 1983, s. 26–27.

¹²⁰ A. Witkowska, *Peregrinatio...*, s. 12.

¹²¹ T. Michałowska, *Topika...*, s. 74.

Wojciechowi trudną, wbrew pozorom, i wąską drogę prowadzącą do zbawienia i szczęścia w królestwie niebieskim (*recta via*), którą można przemierzać, fizycznie pozostając w tym samym miejscu (*stabilitas loci*), w miejsce łatwej i szerokiej drogi wędrowca po świecie, ale prowadzącej do potępienia wiecznego¹²².

Jedną z przyczyn upowszechnienia się wędrówek *ad limina sanctorum* było wypracowanie teorii o orędownictwie świętych, podczas gdy wcześniejsze nauki o jedynym i wyłącznym pośrednictwie Chrystusa praktycznie uniemożliwiały rozwój kultu świętych. W ten sposób celem pielgrzymki jako aktu religijnego stało się spotkanie z *sacrum*, które mogło objawiać swoją moc i znaczenie w wielu określonych miejscach, jak groby świętych, miejsca przechowywania relikwii i cudownych wizerunków w postaci rzeźb bądź obrazów z towarzyszącymi im księgami cudów, a z czasem nawet miejsca cudownych objawień. W przypadku kultu Marii Panny to właśnie obrazy i rzeźby jej postaci miały zastępować brak maryjnych relikwii, przy czym na terenie Francji oraz Niemiec celem pielgrzymek były najczęściej cudowne figury wykonane z drewna lub kamienia, podczas gdy w krajach śródziemnomorskich i słowiańskich liczniejsze cuda wydarzały się w związku z wizerunkami malowanymi Najświętszej Marii Panny¹²³.

Zjawisko cudownych wydarzeń związanych z relikwiami budziło szereg pytań i wątpliwości wśród samych duchownych. W Księdze II dialogów Piotra Diakona i papieża Grzegorza Wielkiego, Piotr pyta: *Czemuż to w samych aktach opieki ze strony męczenników doświadczamy, że nie tak wielką pomoc okazowali nam poprzez swoje ciała, jak nam okazują poprzez swoje relikwie? I dlaczego większe cuda czynią tam, gdzie sami są pochowani?* Odpowiedź Grzegorza jest jednoznaczna: *Tam, gdzie leżą ciała świętych męczenników, nie zachodzi (...) żadna wątpliwość, że są oni władni czynić cuda, jak też i czynią je, ukazując proszącym z czystą intencją nieprzeliczone cudowne znaki. Lecz ponieważ umysły słabe mogą powątpiewać, czy święci są tam rzeczywiście obecni, aby wysłuchiwać prośb, przeto większe cuda muszą okazywać tam, gdzie umysł słaby może powątpiewać o ich obecności*¹²⁴.

Nic dziwnego, że przy takiej wykładni kult świętych szczątków przyczynił się w okresie wczesnego średniowiecza do znaczącego zintensyfikowania pielgrzymek odbywanych właśnie w celu ich nawiedzenia oraz przeżycia czegoś niezwykłego, doznania mocy cudotwórczej poprzez fizyczny kontakt z *sacrum*. Można by rzec, że to właśnie doktryna o uczestnictwie świętych i ich pośredniczeniu w kontaktach między grzesznym człowiekiem a Bogiem, mogącym te grzechy odpuścić, miała – oprócz odpustów – zasadnicze znaczenie w powstawaniu i rozkwicie nowych sanktuariów, które powstawały wszędzie tam, gdzie pojawiły się święte relikwie lub nawet tylko ich partykuły. Niebagatelne znaczenie miał dla tego zjawiska handel relikwiami przywożonymi z Palestyny w czasie wypraw krzyżowych, choć równolegle rozwijał

się też proceder związany z ich fałszowaniem, ponieważ popyt na święte szczątki w znacznym stopniu przewyższał ówczesną podaż tych ostatnich¹²⁵.

Począwszy od IV wieku, jak już wyżej wspomniano, nasiliły się pielgrzymki biblijne do Ziemi Świętej i do Grobu Chrystusa, mające na celu przede wszystkim nawiedzenie miejsc związanych z życiem i męczeństwem Jezusa, przy czym już od VII wieku mogły mieć one również charakter pokutny. Natomiast od początku II tysiąclecia, w oczekiwaniu na koniec świata, upowszechnił się jeszcze inny rodzaj pobożnych wędrówek, a mianowicie takich, gdzie podróż do Grobu Chrystusa traktowano jako ostatnią w życiu, w oczekiwaniu na śmierć i *paruzję*, czyli ponowne przyjście Zbawiciela, który zbawi wierzących i dokona sądu nad całym światem¹²⁶.

Odmienne zgoła charakter miały natomiast pielgrzymki odbywane w duchu wypraw krzyżowych, których zasadniczym celem był czynny udział przeciwko niewiernym w obronie Ziemi Świętej i znajdujących się tam świętych miejsc i relikwii, a także niesienie pomocy „cywilnym” pielgrzymom zarówno poprzez konwojowanie ich w czasie peregrynacji do miejsc świętych, jak i udzielanie im schronienia oraz pomocy medycznej w różnego rodzaju hospicjach i szpitalach.

Niezależnie od celu przyświecającego podróżnikom wybierającym się do Ziemi Świętej, większość z nich musiała na swej drodze skorzystać z usług przewoźników z Półwyspu Apenińskiego, wśród których niewątpliwie prym wiodła Wenecja. Jak bardzo intratne było przewożenie pielgrzymów świadczy fakt, że już statuty dożów z 1 poł. XIII wieku zawierały szczegółowe regulacje, zwane *Capitulum peregrinorum* oraz *Capitulum super peregrinis*, określające między innymi początek zorganizowanych podróży do Palestyny na dzień 8 maja, a powroty z Ziemi Świętej na 8 października. Począwszy od roku 1305, armator pragnący przewozić pielgrzymów musiał uzyskać specjalną licencję, którą wydawano jedynie wówczas, kiedy przeznaczony do tych celów statek spełniał odpowiednie wymogi. Jednocześnie wprowadzono dla pielgrzymów drugi termin wyjazdowy z weneckiego portu, tj. w dniu Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny, czyli 15 sierpnia. W trosce o dobrze prosperujący interes, państwo weneckie ustanowiło też stanowiska dla specjalnych agentów – przewodników zwanych *tolomeri*, którzy już od początku XIV wieku mieli pomagać pielgrzymom w kontaktach z przewoźnikami, zdobywaniu noclegów, zwiedzaniu miasta czy nawet robieniu zakupów.

Wiele zależało też od polityki Watykanu, jako że papieże dość często zabraniali wszelkich kontaktów z muzułmanami, co np. w czasach papieża Jana XXII doprowadziło do wstrzymania podróży do Palestyny w latach 1323–44. Na wyprawę do Ziemi Świętej potrzebna była zgoda papieża i glejt zapewniający bezpieczeństwo podróżnych, przynajmniej na terenach pozostających pod kontrolą Republiki Wenecji. Dla osób znajdujących się wówczas najwyżej

¹²² Tamże, s. 76–77.

¹²³ A. Witkowska, *Peregrinatio...*, s. 14–15.

¹²⁴ J. Domański, *Antropologiczna...*, s. 30–32.

¹²⁵ A. Witkowska, *Przemiany w ruchu pielgrzymkowym i praktyce odpustów w kościele zachodnim w XIV–XV wieku*, „Znak” R. XXIII, nr 205–206 (7–8), Kraków 1971, s. 892–900.

¹²⁶ A. Witkowska, *Peregrinatio...*, s. 13. Więcej literatury na ten temat, zob.: *Wallfahrt kennt keine Grenzen*. Themen..., s. 29–30 i 543–568.

w społecznej hierarchii, zapewniano (na ich koszt) specjalne statki dowodzone przez kapitanów weneckich, odpowiednio uzbrojone i wyposażone znacznie lepiej i bardziej komfortowo niż oferowały to galery standardowo płynące do Ziemi Świętej. O taki właśnie statek prosił, przy protekcji Zygmunta Luksemburskiego w roku 1393 książę zachodniopomorski Warcisław VII.

W okresie od roku 1441 do 1452 Wenecja zmonopolizowała te przewozy, wydając jedynie 5-letnie pozwolenia na rejsy do Jaffy z możliwymi wyjazdami na Wielkanoc i w sierpniu oraz powrotami w listopadzie¹²⁷. Jednocześnie władze Wenecji, mimo zmieniającej się sytuacji politycznej, starały się zapewnić w miarę możliwości bezpieczeństwo przewożonym pątnikom, choć niestety zdarzały się też porwania dla okupu czy sprzedaży pojmanych pielgrzymów jako niewolników. Niezależnie od takich trudności szacuje się, iż zarówno w XIV jak i w XV wieku, Wenecjanie transportowali do Ziemi Świętej nawet do 50 000 pielgrzymów, choć rzeczywiste liczby mogą być znacznie większe¹²⁸. Przybysze z północnej, wschodniej i zachodniej Europy, przybywający do Wenecji przez przełęcz alpejskie, już od XII wieku mieli do dyspozycji stosowną dla potrzeb pielgrzymów bazę noclegową – zarówno w licznych miastach leżących w pobliżu górskich przejść z północy na południe, jak i w samej Wenecji, gdzie dominowały, szczególnie w XV wieku, hotele zarządzane przez Niemców. Szacuje się, że opłata obejmująca podróż pielgrzyma do Ziemi Świętej wraz z wiktem oraz kilkoma wycieczkami po dotarciu na miejsce, nie przekraczała 50 dukatów¹²⁹. U schyłku XV i na początku XVI wieku liczba pielgrzymów korzystających z usług weneckiej floty gwałtownie spadła, szczególnie za sprawą tureckich korsarzy – jest to praktycznie koniec masowych średniowiecznych pielgrzymek do Palestyny.

Pielgrzymi nawiedzający *loca sancta*, mieli – oprócz wielu innych powodów takiej wędrówki – niekłamane przekonanie o możliwości uzyskania odpuszczenia grzechów. Kult relikwii i związane z nim wyobrażenia o zmartwychwstaniu duszy i ciała znalazły swoje odbicie w *satisfactio* (tj. zadośćuczynienie) we wczesnoscholastycznej nauce, związanej z reformą klasztorną¹³⁰. W myśl tych wyobrażeń, święty poprzez swoje fizyczne szczątki przechowywane w sanktuarium jest obecny na ziemi, ale jednocześnie, będąc w niebie, ma bezpośredni kontakt z Panem Bogiem i może być orędownikiem dla wiernych proszących o łaski, bowiem zapewnia łączność między ziemią a niebem¹³¹. Zdaniem Roberta Plötza, znaczącym dla rozwoju tej ideologii było dzieło Anzelma z Canterbury (ok. 1033–1109), autora wczesnoscholastycznego dzieła *Cur Deus homo*, tj. Dlaczego Bóg stał się człowiekiem? Autor z jednej strony zarysował wizerunek Boga, który nie może odpuścić

grzechów bez zapłaty za winę, z drugiej zaś ukazał człowieka, który nie potrafi z własnych sił uczynić odpowiedniego zadośćuczynienia za grzech, jednakże bez tego nie może dostąpić zbawienia. Wyjściem z tej matni jest – zdaniem autora rozprawy – *satisfactio vicaria* (zadośćuczynienie zastępcze). Wynika ono z faktu, iż z jednej strony Chrystus poprzez swoją śmierć na krzyżu dokonał pojednania między grzesznym człowiekiem i Bogiem, odkupując niejako winy ludzkie poprzez *retributio* (zwrot) i *satisfactio* (zadośćuczynienie), a z drugiej strony męczennicy i święci, żyjący i umierający wg wzoru Chrystusa męczennika, przyczynili się do powstania nadmiaru łask, które zostały niejako tezauryzowane w *thesaurus ecclesiae*, czyli skarbcu łaski Kościoła. Z tego to właśnie pojęcia narodziła się już w XII wieku idea udzielania zarówno odpustów plenarnych, jak i całkowitego odpuszczenia grzechów (*remissio peccatorum*), co w wiekach późniejszych przyczyni się do rozwoju swoistej turystyki odpustowej.

W sposób jednoznaczny przekaz o możliwości odpuszczenia grzechów i pojednania z Bogiem w trakcie wizyty przy grobie świętego Jakuba w Santiago został zawarty w programie umieszczonym w Portico de la Gloria (Portyk Chwały), składającym się z trzech portali prowadzących do wnętrza korpusu nawowego katedry. Rzeźby zostały wykonane przez mistrza Mateo na zlecenie króla Leónu Ferdynanda II w latach 1168–88. Mówiąc wprost, poprzez naukę *Satisfactio* w programie portyku pokazywano pielgrzymom, że będąc przy grobie apostoła mogą być pewni wybaczenia ich grzechów i pojednania z Bogiem. Tak więc do ogromnej popularności pielgrzymek nawiedzających Santiago de Compostela przyczynił się w ogromnej mierze fakt, iż niezależnie od wątpliwości co do wiarygodności legendy i prawdziwości samych relikwii świętego Jakuba wystawianych w tym sanktuarium, w średniowiecznej Europie utrwaliło się przekonanie, iż już sama obecność przy relikwiach tego świętego jest wystarczającym powodem dla uzyskania łask i odpuszczenia grzechów. Jak się wydaje, to właśnie między innymi legło u podstaw niezwykle wręcz wzrostu liczby pielgrzymów, zmierzających z całego chrześcijańskiego świata do owego miejsca, począwszy właśnie od schyłku XII i początku XIII wieku. Jeden z wysłanników sułtana Almorawidów, Ali Ben Yusuf Ben Texufin (1106–42), który w roku 1121 spotkał się w Galicji z królową Dona Urraca (1109–26), komentował tę wielką rzeszę pątników ze zdziwieniem: *Tak wielka jest liczba tych, którzy idą do niego [Jakuba] i wracają, że prawie nie ma możliwości przedostawiania się na zachód*¹³².

Przekonanie o szczególnym duchowym znaczeniu sanktuarium w Santiago de Compostela jako miejsca odpuszczenia grzechów znajduje jeszcze ok. roku 1500 odbicie w wypowiedziach pielgrzymów. Mimo że wielu z nich przed swoim przybyciem do Santiago odwiedzało groby innych apostołów i że niejednokrotnie sami wyrażali wątpliwości co do autentyczności relikwii apostoła w Composteli, odwiedzając wcześniej grób Jakuba Starszego

¹²⁷ D. Quirini-Popławska, *Wenecja jako etap podróży do Ziemi Świętej (XIII–XV w.)*, [w:] *Peregrinationes...*, s. 126–128.

¹²⁸ Tamże, s. 130–131.

¹²⁹ Tamże, s. 137.

¹³⁰ R. Plötz, *Signum peregrinationis – Heilige Erinnerung und spiritueller Schutz*, „Europäische Wallfahrtsstudien”, Bd. 4, s. 48.

¹³¹ Tamże, s. 49.

¹³² R. Plötz, *Signum...*, s. 47.

w Tuluzie, to jako powód podjęcia tej dalekiej podróży podawali, że tam właśnie znajdują łaskę i odpuszczenie grzechów¹³³.

Jeszcze zanim świat usłyszał o sanktuarium w Santiago de Compostela, obok pielgrzymek do Ziemi Świętej najwyżej w hierarchii średniowiecznych peregrynacji plasowano pielgrzymki do Rzymu. Nabrały one znaczenia już w VIII wieku, z jednej strony na skutek powstających utrudnień w podróżowaniu do Palestyny, z drugiej – w sytuacji poszerzenia spektrum tematycznego pielgrzymek także o groby świętych apostołów i ich relikwie i, co za tym idzie, o możliwość ich wstawiennictwa za grzesznikami u Pana Boga. Pielgrzymka do Rzymu, począwszy od drugiej połowy VI i na początku VII wieku zmieniła swój tematyczny środek ciężkości, ogniskując się przede wszystkim na idei *ut limina apostolorum Petri et Pauli visitarent*. Relikwie świętych męczenników czczono wówczas przede wszystkim *ex contactu*, bowiem prawo rzymskie jeszcze od czasów edyktu cesarza Teodozjusza z 386 roku zabraniało ekshumacji i przenoszenia ciał zmarłych oraz dzielenia ciał męczenników, a także handlowania nimi. Wielkie zapotrzebowanie i presja ze strony nie tylko zwykłych pielgrzymów, ale także władców i innych możnych spowodowało, że powstały relikwie wtórne. Zaliczano do nich m.in. tkaniny, którymi pocierano święte szczątki (*brandeum*), olej, w którym uprzednio namaczano święte relikwie, zebrany z sarkofagu świętego pył, czy też szaty położone obok grobu świętego (*palliola*). Nawet cesarzowa Konstantyna, żona cesarza Maurycjusza (582–602), prosząc o relikwie głowy św. Pawła dla nowo zbudowanej świątyni w Konstantynopolu, spotkała się z odmową o treści: (*Rzymianie*) *dając relikwie świętych nie mają zwyczaju ani śmiałości dotykać się jakiegokolwiek części ich ciała*. Trudno się dziwić takiej postawie, skoro po przypadkowym otwarciu sarkofagu z ciałem św. Wawrzyńca, jak czytamy listach Grzegorza Wielkiego: *Wszyscy tam pracujący mnisi i kościelni (mansionari), którzy ciało tegoż męczennika widzieli, ale dotknąć się go nie odważyli, w ciągu dni dziesięciu zmarli, tak że nie został przy życiu żaden z tych, którzy widzieli jego ciało*¹³⁴. Notabene Grzegorz ostatecznie posłał cesarzowej *brandeum* w postaci chusty, która miała zostać umieszczona w konsekrowanym kościele oraz opłki z kajdan, w które był niegdyś zakuty Paweł Apostoł. Przy okazji dowiadujemy się, że chętnych na te opłki było tak wielu, iż *...stale jest obecny kapłan z piłą, i dla niektórych proszących tak szybko odłącza się częśćka tych kajdan, że nie powstaje żadna zwłoka. Na prośby zaś niektórych długo wodzi się piłą po łańcuchach, a jednak niczego nie można z nich uzyskać*. Co do *brandeum*, to również z listów Grzegorza dowiadujemy się o sposobie ich „produkowania”: *...posyła się w puszcze jedynie chusty i przykładą do uwielbianych ciał świętych. Zabrane stamtąd składa się z należną czcią w kościele, który ma być poświęcony, i tak wielkie tamże dzięki nim dzieją się cuda, jak gdyby specjalnie tam były złożone ich ciała*¹³⁵.

Dopiero w czasach papieża Pawła I (†767) miały miejsce liczne translokacje wielu różnych relikwii wykopanych z rzymskich katakumb i rozmieszczonych po różnych kościołach Rzymu. On sam ufundował m.in. kaplicę w Bazylice św. Piotra na Watykanie, z relikwiami świętej Petroneli. Zanim to nastąpiło, pielgrzymi byli zmuszeni nawiedzać relikwie świętych w ciemnych i ciasnych katakumbach z ograniczonym dostępem światła i powietrza, co generowało liczne zagrożenia, szczególnie w sytuacji, kiedy dla zabezpieczenia się od przestępców czynili to w większych grupach. Myśląc o polepszeniu dostępu do relikwii dla większej liczby wiernych, w wielu przypadkach nie tyle przenoszono je do kościołów, co budowano kościoły nad grobami świętych, inkorporując te ostatnie w taki sposób, aby stworzyć łatwy i bezpieczny do nich dostęp dla szerokich rzesz pielgrzymów. Dokładnie taki scenariusz został zrealizowany w przypadku kościoła San Lorenzo fuori le mura, budowanego w obrębie katakumb na Via Tiburtina, gdzie wcięto się tak głęboko w grunt na cmentarzu Verano, by grób św. Wawrzyńca znalazł się na poziomie posadzki nowej świątyni¹³⁶.

Ta szeroka akcja budowlana, rozpoczęta już w VI wieku, przyczyniła się do powstania szeregu nowych świątyń, usytuowanych przeważnie w obrębie i dookoła katakumb, przy czym w VII wieku prowadzono też szeroko zakrojone prace remontowe świątyń istniejących wewnątrz murów miejskich. W ten sposób wydłużała się lista miejsc ze świętymi relikwiami, do jakich warto dotrzeć, o czym może świadczyć fakt, iż arcybiskup Canterbury Sigeric, który udał się do Rzymu po palusz w roku 990, aby odebrać go z rąk papieża Jana XV (985–996), odwiedził 23 świątynie w ciągu dwóch dni¹³⁷.

Pielgrzymki do Rzymu nabrały tym samym nowego niejako praktycznego znaczenia. Im więcej miejsc z relikwiami udało się pielgrzymowi nawiedzić, tym więcej wstawiennictw do Boga poprzez orędownictwo świętych mógł sobie wyjednać¹³⁸.

Jednakże droga pielgrzymów wędrujących do Rzymu była wręcz najeżona licznymi niebezpieczeństwami, stwarzanymi zarówno przez naturę, jak i człowieka, o czym świadczą liczne dokumenty wystawiane przez panujących. Jednym z najstarszych znanych nam przekazów, pośrednio wskazujących na opiekę nad podróżnikami wędrującymi z powodów religijnych, jest *Lex Baiwariorum*, pochodzące z 1 poł. VII w., które głosi, iż nikt wędrujący *proper Deum* albo *proper necessitatem* nie powinien być napadany, ani ponieść żadnej szkody. Jeżeli jednak ktoś dokona takich czynów przeciw podróżującym, to zapłaci karę 160 sous do królewskiego skarbcza i zwróci dwukrotność zagrabionego pielgrzymowi majątku¹³⁹. Kapitularz z lat 782–786 stanowi również

¹³³ Tamże, s. 47–50.

¹³⁴ Można by się tu dopatrywać działania kropidlaka złocistego, choć potrzebuje on nieco więcej czasu na osiągnięcie opisanych wyżej efektów.

¹³⁵ B. Pawłowska-Błahaczek, *Corpora...*, s. 87–88.

¹³⁶ *Le Liber Pontificalis*, ed. L. Duchesne, t. I, Paris 1955, s. 309; B. Wad-Perkins, *From Classical Antiquity to the Middle Ages: urban public building in Northern and Central Italy AD 300–850*, Clarendon Press, Oxford 1984, s. 61.

¹³⁷ V. Ortenberg, *Archbishop Sigeric's journey to Rome in 990*, „Anglo-Saxon England” vol. 19, Cambridge University Press 1990, s. 197–206.

¹³⁸ O pielgrzymkach do Rzymu w okresie wczesnego średniowiecza zob.: D.J. Birch, *Pilgrimage to Rome in the Middle Ages. Continuity and Change*, Woodbridge 1998.

¹³⁹ *Lex Baiwariorum*, ed. E.L.B. de Schwind, „Monumenta Germaniae Historica”, Legum, Sectio I, vol. 5, Hannover 1888, s. 335–336.

surowe kary dla tych, którzy uczynią jakiegokolwiek krzywdy lub zabiją pielgrzymów. Sprawca nie tylko będzie ukarany za takie morderstwo zgodnie z prawem, ale niezależnie od tego musi zapłacić karę 60 solidów¹⁴⁰. Generalnie rzecz biorąc widać wyraźnie, że zjawisko pielgrzymek już wówczas przybierało masowy charakter i konieczność ich ochrony stała się publicznym problemem, skoro w wielu regulacjach prawnych spotykamy stawianie pątników w jednej grupie z wdowami i sierotami, a to jak się wydaje wynikało z faktu, że mając w drodze status równy duchownym, musieli ono wędrować nieuzbrojeni – co w tamtych czasach było w przypadku dorosłych mężczyzn zjawiskiem raczej niezwykłym. Dekrety synodu w Metz z roku 753 stanowiły również, iż pielgrzym wędrujący do Rzymu lub innego sanktuarium powinien być na swej drodze zwalniany z opłat obowiązujących na mostach, bramach i promach. Takie i podobne im regulacje prawne będą utrzymywane także i w wiekach następnych. Pielgrzym stał się postacią rozpoznawalną w kulturowym krajobrazie średniowiecznej Europy i jednocześnie pożądanym gościem ze względu na dochody, jakie generowała jego obecność na drogach, w sanktuariach, gospodach, łaźniach, warsztatach i pracowniach, szynkach, sklepach itp. O tym, że w kategoriach ekonomicznych, z punktu widzenia skarbu państwa, pielgrzym był oceniany jako ważny kreator przychodów, świadczy wiele dokumentów umacniających jego społeczną pozycję i stawiających go często na równi już nie tylko z wdowami i sierotami, ale także z kupcami, których ochrona miała wszak bardzo istotne znaczenie z punktu widzenia interesów każdego europejskiego państwa. Synod w Rouen w roku 1096 wymienia w jednym rzędzie pielgrzymów, kupców, kleryków, zakonnice i inne osoby duchowne, a nawet rolników – jako tych, którzy nie powinni być atakowani, napadani czy w jakikolwiek sposób pokrzywdzeni. Postanowienia pierwszego Soboru Laterańskiego z roku 1123 (który miał miejsce za pontyfikatu Kaliksta II) stanowią, że ci, którzy podnoszą niesłusznie opłaty, którzy napadną czy obrabują *Romipetae* albo pielgrzymów podróżujących *ad limina apostolorum* lub do innych miejsc świętych, będą ekskomunikowani aż do czasu naprawienia przez nich szkód wyrządzonych pokrzywdzonym, co zresztą zostało powtórzone w ustaleniach trzeciego Soboru Laterańskiego w roku 1179¹⁴¹.

Mimo że wiele papieskich pouczeń kierowanych do pielgrzymów wskazywało na znacznie większe znaczenie odnowy moralnej, aniżeli wędrówek do relikwii, to te ostatnie miały ogromne znaczenie dla kształtującego się wówczas średniowiecznego świata chrześcijańskiego. Legendy i cuda z nimi związane stały ponad podziałami politycznymi, narodowymi, a nawet w pewnym sensie religijnymi, jako że wiele było czczonych zarówno przez ludzi Wschodu, jak i Zachodu. Utrwalająca się wówczas wiara w opiekę Apostołów, a szczególnie św. Piotra i Pawła nie tylko nad Rzymem, ale nad całą chrześcijańską Europą, oraz idący w ślad za tym kult ich relikwii, wypływający z przekonania o możliwości orędownictwa świętych, dała niejako podwaliny pod przemysł związany

z pamiątkami dla pielgrzymów. Jednym z głównych jego nurtów były plakietki pielgrzymie, opatrzone świętymi symbolami lub wizerunkami. Z drugiej strony narastające przekonanie o znaczeniu relikwii każdego świętego, nie tylko tych, do których trzeba było pielgrzymować tysiące kilometrów, przyczyniło się już wówczas do rozwoju kultu lokalnych świętych i lokalnych pielgrzymek, co nabierze silnego znaczenia dopiero u schyłku wczesnego średniowiecza. Mnogość rodzajów pielgrzymek, ewoluujących szczególnie w okresie od XIII do XV wieku, wymusiła na badaczach zajmujących się tym zagadnieniem podjęcie prób ich klasyfikacji. Najczęściej dzielono pielgrzymki wg motywów, dla jakich je podejmowano oraz wg kryteriów geograficznych i tak też uczynił A. Haasis-Berner, który wyróżnił najpierw ciągłe podróżowanie w poszukiwaniu świętości (*homo viator*) mające jego zdaniem miejsce do ok. połowy XI wieku. Po tym okresie następują pielgrzymki religijne (*peregrinatio religiosa*) od poł. XI do końca XII wieku do odległych sanktuariów jak Rzym, Rocamadour, Santiago, Nazaret, powiązane z pojawieniem się pierwszych znaków pielgrzymich. Kolejny etap to wiek XIII, kiedy to pielgrzymki stają się fenomenem masowym, a kolejne znaki pielgrzymie są wytwarzane w St. Gilles, Le Puy-en-Velay, Akwizgranie, Kolonii, Trewirze, Maastricht oraz Amiens. Wreszcie przełom XIII i XIV wieku to narodziny pielgrzymek o charakterze cyklicznym, uwarunkowanych wystawianiem relikwii, rosnące znaczenie lokalnych sanktuariów, eksplozja znaczenia odpustów, powstawanie eucharystycznych i maryjnych miejsc łaski, a także pojawienie się ażurowych znaków pielgrzymich¹⁴².

W większym stopniu uwagę na motywy pielgrzymek położył Jean Goossens¹⁴³, który podzielił je na pielgrzymki z pobudek religijnych, do relikwii świętych męczenników i wyznawców wiary, z nadzieją na cud lub dziękczynnie, pielgrzymki pokutne, o charakterze politycznym i narodowym oraz pośmiertne i zastępcze. Do religijnych autor zaliczył m.in. wędrówki śladami Chrystusa o charakterze biblijnym, nawracanie pogan i krucjaty, nawiedzanie różnych relikwii, podróże symboliczno-duchowe mogące się odbywać w dowolnych miejscach, a także peregrynacje związane z jubileuszami i odpustami. Pielgrzymki do relikwii z nadzieją

¹⁴² A. Haasis-Berner, *Archäologische...*, s. 347.

¹⁴³ J. Kuczyńska, *Typy pielgrzymek w średniowieczu*, streszczenie pracy J. Goossens: *Types de pèlerinages au Moyen Âge*, „Roczniki Humanistyczne” Historia Sztuki, t. LIII, z. 4, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 2005, s. 224–226; Zob. też: J. Goossens, *Types de pèlerinages au Moyen Âge*, „Roczniki Humanistyczne” Historia Sztuki, t. LIII, z. 4, Lublin 2005, s. 207–224. Szerzej o życiu codziennym pielgrzymów na drogach do Santiago zob.: *Vida y Peregrinación*. Claustro de la iglesia catedral de Santo Domingo de la Calzada, La Rioja 9 julio–26 septiembre 1993, Ministerio de Cultura, Electa, Madrid 1993; Zob. też: P.A. Sigal, *Les différents types de pèlerinage au Moyen Âge*, [w:] *Wallfahrt kennt keine Grenzen. Themen...*, s. 76–86; J. Strzelczyk, *Pielgrzymka nie zna granic. Pielgrzymki w Europie średniowiecznej*, [w:] *Mnisi i pielgrzymki w średniowieczu. Łąd na szlakach kulturowych Europy*, red. M. Brzostowicz, H. Mizerska, J. Wrzesiński, Poznań–Łąd 2007, s. 31–40; J. van Heerwarden proponuje podział pielgrzymek na lokalne, ponadregionalne i te najbardziej odległe, jak do Jerozolimy, Rzymu czy Composteli, zob.: J. van Heerwarden, *Pilgrimages and Social Prestige. Some reflections on a theme*, [w:] *Wallfahrt und Alltag in Mittelalter und Frühen Neuzeit, Internationales Round-Table-Gespräch, Krems an der Donau, 8. Oktober 1990*, (Österreichische Akademie der Wissenschaften, philosophisch-historische Klasse. Sitzungsberichte 592 / Veröffentlichungen des Instituts für Realienkunde des Mittelalters und der Frühen Neuzeit, 14), Wien 1992, s. 32 i nn.

¹⁴⁰ *Karoli Magna et Pippini Filii Capitularia Italica*, ed. A. Boretius, „Monumenta Germaniae Historica”, Legum, Sectio II, Part 1, Hanover 1883, s. 193.

¹⁴¹ D.J. Birch, *Pilgrimage to Rome...*, s. 82–85.

na cud lub dziękczynienie wiązały się na ogół z bogatymi darami lub wotami tłumaczącymi powody wdzięczności, jak np. odlewy z wosku uzdrowionych części ciała, modele łodzi i okrętów, szczudła, kule, kajdany itp. Wędrowki pokutne skazanych przez władze świeckie bądź kościelne odbywane były w szczególnie surowych warunkach, często z kajdanami na nogach i zakazem kontaktu z innymi pielgrzymami. Wymierzano je jako kary przewidziane prawem kanonicznym za szczególnie ciężkie przewinienia, m.in. takie jak: zabójstwo, świętokradztwo, bluźnierstwo, czary czy uprawianie nierządu¹⁴⁴. Po ich zakończeniu skazany musiał przedstawić odpowiednie zaświadczenie z docelowego sanktuarium. Z czasem można było się od takiej pielgrzymki wykupić za określone specjalnymi taryfami sumy.

Pielgrzymki o charakterze politycznym i narodowym służyły celom propagandowo-politycznym, umacniając pozytywny wizerunek władcy. W Niemczech, o ile nie zaistniały żadne specjalne wydarzenia, po koronacji w Akwizgranie władcy odbywali takie pielgrzymki do relikwii Trzech Króli w Kolonii. W Polsce do tej kategorii pielgrzymek możemy zaliczyć – znane nam z kroniki Galla Anonima – pielgrzymki Bolesława Krzywoustego do klasztoru św. Idziego i grobu św. Stefana na Węgrzech, oraz – po zabiciu Zbigniewa – do grobu św. Wojciecha¹⁴⁵. Miała ona najwyraźniej charakter pokutny, połączony z propagandowo-politycznym celem oczyszczenia swojego wizerunku. Wreszcie pielgrzymki pośmiertne i zastępcze podejmowane były za kogoś, kto z powodów zdrowotnych nie mógł sam wypełnić takiego ślubowania, lub też za duszę testatora, który wyznaczył do pielgrzymki któregoś z krewnych na mocy testamentu, przeznaczając na ten cel odpowiednie środki finansowe.

W połowie XIV wieku pojawia się jeszcze inny rodzaj pielgrzymek, nazywanych przez współczesnych pielgrzymkami głupców (*peregrinationes stultorum*) do fałszywych proroków (*falsi prophetae*) oraz miejsc cudownych, gdzie prorocy owi mieli rzekomo doznać cudownych objawień. Wielu z nich wywodziło się z wędrownych kaznodziejów, głoszących, szczególnie po tragicznej zaradzie zwanej Czarną Śmiercią (1349–50), konieczność globalnej pokuty i wieszczących zarazem – pod wpływem Apokalipsy – koniec świata. Dla ludzi prostych często byli oni posłańcami Boga i cudotwórcami, których należało czcić tak jak świętych. Ich „kariera” na ogół kończyła się jednak nie najlepiej, ponieważ w takiej sytuacji atarg z Kościołem był nieunikniony, a kary za tę działalność i uzurpowanie sobie „świętości” zaczynały się przeważnie ostrzeżeniem, pokutą i ekskomuniką, a kończyły na karze śmierci. Taki właśnie los spotkał m.in. Konrada z Turynгии, który już w połowie XIV wieku wśród flagellantów z Turynгии mienił się Mesjaszem i nowym Chrystusem, a 20 lat później, po

kolejnych wystąpieniach tego typu, został spalony na stosie¹⁴⁶. Znacznie większy zasięg miał kult Świętego Młodzieńca – Hansa Böhma z wioski Niklashausen w diecezji Würzburg, w roku 1476 obejmujący Frankonię, Nadrenię, Szwabię oraz Bawarię. Ten prosty pastuch i grajek (*pastor porcorum, idiota*) twierdził, iż otrzymał objawienie od Marii Dziewicy, na mocy którego wzywał wiernych, aby czynili pokutę przybywając do miejsca jego objawień, za co mają otrzymać odpuszczenie grzechów. Obdarzony sugestywną wymową przekonał chłopów, iż za jego pośrednictwem Bóg wstrzymał wiosenne mrozy, zagrażające zbiorom i inne pogodowe katastrofy. Z czasem stał się dla wiernych uzdrowicielem i wskrzesicielem, któremu składano rozliczne bogate dary, prosząc o odpuszczenie grzechów. W dni świąteczne do małej wioski miały się odbywać pielgrzymki naiwnych prostaczków (*peregrinationes stultorum*) w liczbie od 30 do 70 tysięcy ludzi, a strzępki wyrwane z odzieży fałszywego proroka traktowano na równi z najcenniejszymi relikwiami. Kiedy jednak ów prorok począł głosić równość ludzi biednych z bogatymi oraz prawo tych pierwszych do eksploatacji zasobów środowiska naturalnego, od wieków przypisane klasie możnych, został osądzony i stracony na zamku miejscowego księcia biskupa¹⁴⁷.

Działania „fałszywych proroków” nie ominęły też w tym samym czasie terenów polskich. Znana jest z obszaru Małopolski postać samozwańczego świętego, eremity imieniem Grzegorz, do którego pustelni położonej w odległych lasach przybywali liczni wielbiciel, w szczególności kobiety¹⁴⁸. Musiały być to wydarzenia znane powszechnie ogółowi, a pielgrzymki organizowane na dużą skalę, skoro kronikarz stwierdza, iż wędrowali oni (one) do Grzegorza *in modum processionis*, a więc w procesji uporządkowanej, z całym obowiązującym wówczas ceremoniałem¹⁴⁹. Inny wędrowny kaznodzieja działał w Górach Świętokrzyskich, nieopodal opactwa benedyktyńskiego na Łysej Górze, słynącego z posiadania relikwii Krzyża Świętego. We własnej świątyni zasiadał na ołtarzu jako kolejne wcielenie Chrystusa, w towarzystwie Marii i grona apostołów. Nie poznał się niestety na jego świętości podstarość z Bodzentyna, który przy pomocy oddziału zbrojnych przepędził fałszywego proroka i jego wyznawców¹⁵⁰.

Już współcześni tym wydarzeniom uczeni i teologowie piętnowali omówione wyżej zjawiska, nie stroniąc zarazem od

¹⁴⁶ S. Bylina, *Peregrinationes stultorum. Wokół kultu „fałszywych proroków” w Europie Środkowej w XIV XV w.*, [w:] *Peregrinationes...*, s. 55–63.

¹⁴⁷ Tamże, s. 60–61.

¹⁴⁸ *Annales Miechovienses*, red. Z. Budkowa, „Studia Źródłoznawcze” t. V, 1960; A. Chojnacki, *Dwie wersje „Rocznika miechowskiego” oraz jego nieznana kontynuacja (w świetle analizy „Miechovii” Samuela Nakielskiego)*, „Hereditas Monasteriorum” vol. 1, 2012, s. 57–71.

¹⁴⁹ *Annales Miechovienses...*, s. 125; K. Dobrowolski, *Pierwsze sekty religijne w Polsce, „Reformacja w Polsce”* t. 3, Kraków 1924, s. 166 i nn.

¹⁵⁰ S. Bylina, *Peregrinationes...*, s. 59; Tenże, *Mesjasz z Gór Świętokrzyskich, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce”* t. XXXIII, Wydawnictwo Naukowe Semper, Warszawa 1988, s. 5–26; M. Derwich, *Benedyktynski klasztor św. Krzyża na Łysej Górze w średniowieczu*, Warszawa–Wrocław 1992.

¹⁴⁴ H. Zaremska, *Pielgrzymka jako kara za zabójstwo: Europa środkowa XIII–XV w.*, [w:] *Peregrinationes...*, s. 147–156.

¹⁴⁵ E. Kowalczyk, *Pielgrzymki pokutne we wczesnym średniowieczu: Bolesław Krzywousty i Piotr Włostowic. Komunikat*, [w:] *Peregrinationes...*, s. 157–159.

krytyki różnego rodzaju podejrzanych ich zdaniem cudów, jakie dla odmiany były popierane i popularyzowane przez dostojników Kościoła, głównie dla zwiększania dochodów związanych z pielgrzymkami. Jednym z takich głosów protestu jest dzieło Jana z Radkowa, bardziej znanego jako *Johannes de Wünschelburg*, który był w 1406 roku magistrem sztuk na praskim uniwersytecie, a następnie w latach 1437–38 doktorem teologii i profesorem prawa kanonicznego na uniwersytecie w Lipsku. W traktacie *De superstitionibus*, napisanym w latach 1444–45, uczony odnosi się krytycznie do kultu świętych figur i obrazów, pisze o fałszywych cudach i związanych z nimi pielgrzymkach, zabobonach i świadomych oszustwach. Sprawy te poruszał też w innym dziele, zatytułowanym *De signis et miraculis falsis* (niestety, znanym jedynie z XVI-wiecznych komentarzy), gdzie między innymi otwarcie występował przeciwko fałszywej jego zdaniem krwi Chrystusa na sławnych hostiach z brandenburskiego Wilsnack¹⁵¹. Wspominał też o praktyce składania wotów wykonanych w formie i o ciężarze członków ciała osoby cudownie uzdrowionej, jakże często spotykanej pośród ofiar składanych przez pielgrzymów. W konkluzji autor dzieła *De superstitionibus* podaje trzy przyczyny, które jego zdaniem prowadzą do fałszywych, rzekomo cudownych znaków i zmyślonych kultów. Są to: przebiegłość demonów (*astucia demonum*), ludzka, a szczególnie kobieca łatwowierność (*credulitas mulierum*), a także występność połączona z pożądlivością dóbr materialnych, występująca zarówno wśród osób świeckich, jak i duchowieństwa (*avaricia clericorum, similiter et laicorum*). Rozwijając ten ostatni punkt Wünschelburg prawi, iż to właśnie duchowni często pobłażają różnym formom okazywania zewnętrznej czci rzeźbom i obrazom, dając przyzwolenie niejako, że jakiś wizerunek jest bardziej godny czci od innych.

To, co nie podobało się teologom, stanowiło jednak atrakcję dla wierzących. Z jednej strony do pielgrzymek w najbardziej nawet dziwaczne miejsca motywowała wiernych nadzieja na uzdrowienie, czy nawet tylko uczestniczenie w niezwykłych wydarzeniach, z drugiej możliwość ucieczki od codziennej, szarej egzystencji, również stanowiła nie byle jaką zachętę do podjęcia wędrówki w dalekie, nikomu nieznane regiony Europy. Tak więc, kiedy już pojawiła się okazja, mieszkańcy Europy, bez względu na płeć, wiek, stan społeczny i zasobność portfela – chcieli podróżować, a pielgrzymka jako oficjalnie głoszony cel peregrynacji była wręcz idealnym pretekstem do wyrwania się z rodzinnych stron. Rzecz jasna, że można też było odbywać podróże z powodów handlowych czy administracyjnych, rodzinnych i ekonomicznych, wreszcie administracyjnych, dyplomatycznych oraz wojskowych, jednakże tylko status pielgrzyma zapewniał nawet najbiedniejszym możliwość przeżycia – otrzymania bezinteresownej pomocy, darmowych noclegów, posiłków i opieki medycznej, nie mówiąc już o szacunku osób spotykanych na szlaku. Te ostatnie, pomagając pielgrzymowi, miały przecież w bardzo wymiernym sensie swój udział w nabywanej przez niego „świętości”, wynikającej z kontaktu z relikwiami, bądź też

cudownymi rzeźbami i obrazami. Nic dziwnego, że idea pielgrzymek znacząco wpłynęła na intensyfikację wędrówek ludzi z wszystkich warstw społecznych i, co za tym idzie, wędrówek różnych idei, szczególnie w późnym średniowieczu (które i bez tego odznaczało się bardzo dużą mobilnością mieszkańców Europy). Ten swoisty popyt na pielgrzymki niewątpliwie w jakimś sensie przyczynił się do znaczącego wzrostu liczby wartych nawiedzenia miejsc świętych, a samo zjawisko śmiało możemy uznać za fenomen masowy, który w znaczącym stopniu miał wpływ na unifikację kulturową całej chrześcijańskiej Europy.

Pielgrzymowano już nie tylko z pobożności, lecz z różnych indywidualnych powodów: chęci przeżycia przygody, poznania świata i zdobycia wiedzy, lub zwykłej ciekawości. Dzięki temu powstał dobrze prosperujący „przemyśł” pielgrzymkowo-turystyczny, zajmujący rozległe obszary kulturowe. Usługi transportowe lądowe i wodne, przewodnicy, łaźnie, gościńce i tawerny oraz wszelkie inne noclegowiska, hospicja, miejsca wymiany pieniędzy, szewcy, krawcy, kaletnicy, sprzedawcy pamiątek świeckich i sakralnych – to tylko niektóre obszary aktywności, mające związek z rozwijającym się w XIV i XV wieku masowym ruchem pielgrzymim.

Średniowieczne plakietki pielgrzymie to najczęściej odlewy małych rozmiarów, wytwarzane z cyno-ołowiowego stopu. Ich poprzednikami były muszle św. Jakuba, mocowane już od 2 poł. XI wieku na ubraniach, torbach i kapeluszach przez pielgrzymów przybywających do Santiago de Compostela. Najstarsze europejskie plakietki metalowe pochodzą z XII i początków XIII wieku, były produkowane w sanktuariach leżących po drodze do Santiago de Compostela, takich jak: Rocamadour¹⁵², Le Puy-en-Velay¹⁵³, Amiens czy Saint-Gilles-du-Gard, Saint-Leonard-de Noblat, oraz Kolonia¹⁵⁴, Maastricht i Akwizgran¹⁵⁵, a także w Canterbury¹⁵⁶ i Rzymie¹⁵⁷.

¹⁵² Plakietki z Rocamadour, Saint-Léonard, Rocamadour oraz Saint-Gilles wyczerpująco opracował K. Köster, *Pilgerzeichen und Pilgermuscheln...*, s. 43–88; Zob. też: B. Spencer, *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges*. Salisbury..., s. 234–237.

¹⁵³ Dobrze zachowany znak z Le Puy-en-Velay zob.: *Toulouse. Sur les chemins de Saint-Jacques. De Saint Saturnin au „Tour des Corps Saints” (V–XVIII siècles)*, réd. C. Nasso, M. Cocianich, Toulouse 1999, s. 221, nr 107; *Les Chemins de Saint-Jacques de Compostelle, Vic-en-Bigorre* 2007, s. 188–191; D. Bruna, *Enseignes de Pèlerinage et Enseignes Profanes...*, s. 95–96. O znakach pielgrzymich z Le Puy zob.: B. Spencer, *Pilgrim souvenirs and Secular Badges*. Medieval..., s. 233–234.

¹⁵⁴ Wyczerpujące omówienie plakietek z Kolonii przynosi praca: A. Haasis-Berner, J. Poettgen, *Die mittelalterlichen...*, s. 173–202, zob. też: s. 179, gdzie znajduje się tabela z datowaniem i opisem poszczególnych typów.

¹⁵⁵ E. Adenaw, *Archäologische...*, s. 180–228; J. Poettgen, *Karl der Große...*, s. 65–100; J. Hrdina, F. Kolář, B. Marethová, A. Mudra, P. Skalická, H.F. Teryngerová, *Neue Pilgerzeichenfunde aus Opava (Troppau) und die Typologie der älteren Aachener Pilgerzeichen in Kontext der Zeugnisse zur Aachenfahrt aus den böhmischen Ländern im 14. Jahrhundert*, „Europäische Wallfahrtsstudien”, Bd. 10, s. 321–360.

¹⁵⁶ Odnośnie pamiątek pielgrzymich z tego sanktuarium zob.: B. Spencer, *Pilgrim souvenirs and Secular Badges*. Medieval..., s. 135–148 oraz S. Hopper, *To be a Pilgrim. The Medieval Pilgrimage Experience*, Sparkford 2002, s. 51–62.

¹⁵⁷ H. Manikowska, *Jerozolima, Rzym, Compostela. Wielkie pielgrzymowanie u schyłku średniowiecza*, Monografie Fundacji na Rzecz Nauki Polskiej, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2008, s. 207–364.

¹⁵¹ K. Bracha, „*De ymaginibus sanctorum, quibus utitur ecclesia et cruce*” w traktacie *De superstitionibus* (1444/1445) Jana z Wünschelburga, [w:] *Peregrinationes...*, s. 64–71.

Często swoim kształtem odpowiadają kościelnym pieczęciom i w źródłach są określane jako *signum* bądź też, jak w przypadku znaków z Rocamadour, jako *SIGILLVM: BEATE MARIE: DE ROCAMADOR*.

W Santiago sprzedawano metalowe odlewy muszli już w XII wieku, o czym może świadczyć zarówno życiorys Tomasza Becketa, jak i dekret arcybiskupa Suareza z 1200 roku¹⁵⁸. Wcześniej od znaków metalowych były używane jako plakietki muszle przegrzebków *pecten maximus*, jednakże trzeba zaznaczyć, iż oprócz Santiago, muszle te były też pamiątką pielgrzymów nawiedzających Mont Saint Michel, opactwo benedyktyńskie zbudowane ok. 550–575 roku, które to sanktuarium, zaraz po grobie św. Marcina w Tours, było najczęściej nawiedzane w średniowieczu miejscem we Francji¹⁵⁹. Ufundowane w roku 966 przez księcia Normandii Ryszarda I, nowe opactwo benedyktyńskie o nazwie *Fontenelle* stanowiło jeden z ważniejszych punktów trasy do Santiago. Opactwo położone na skalistej wysepce, zwanej pierwotnie Mont Tombe, zasłynęło z powodu niezwykłości swego usytuowania: w miejscu, gdzie różnice między przyływem i odpływem dochodzą nawet do kilkunastu metrów¹⁶⁰. W końcu XIV wieku oferowano tu liczne pamiątki pielgrzymie (zapewne wytwarzane na miejscu), co potwierdza dokument Karola VI z roku 1393. Zawiera on wykaz produkowanych tu i sprzedawanych wyrobów, gdzie czytamy, że były to znaki z wizerunkiem św. Michała Archanioła – patrona tego miejsca, muszle i kornety (tj. rogi), różne inne dzieła robione z metalu, wśród których były przedmioty z ołowiu i cyny odlewane w formach. Inne jeszcze znaki to małe miecze – emblemat wojenny świętego Michała, muszle z przedstawieniem Archanioła Michała lub kwiat lilii¹⁶¹. Dominikanin pochodzący ze Szwajcarii, nazwiskiem Felix Faber, w roku 1480 pisze: *W pobliżu Santiago (sic!) jest wyspa o imieniu Saint Michel, wyspę odwiedzają często pielgrzymi, którzy znajdują tam liczne, dziwne muszle, duże i małe, które to mocują na kapeluszu i płaszczach, jak czynią to pielgrzymi do św. Jakuba*¹⁶². Niemniej i tu od XIII wieku poświadczona jest produkcja znaków pielgrzymich z przedstawieniem św. Michała, najpierw pełnych, a następnie ażurowych. Przed kilku laty dokonano tam sensacyjnego odkrycia warsztatu metalurgicznego z formami odlewniczymi, gdzie produkowano m.in. pamiątki pielgrzymie. Znaleździło to zostało zaprezentowane przez Denisa Brunę na konferencji w Berlinie w roku 2006¹⁶³.

Jedne z najstarszych ewidencji, dotyczących archeologicznych świadectw pielgrzymek do Composteli, znaleziono w trakcie prac wykopaliskowych prowadzonych na starym mieście Schleswigu, gdzie natrafiono w różnych miejscach na 11 muszli z gatunku *pecten maximus*. Najstarsze są datowane na koniec XI wieku. Siedem z nich

(w tym trzy znalezione w grobach) pochodzi z XII wieku, zaś dwie trafiły do ziemi w wieku XIV¹⁶⁴. Innego zdania jest A. Haasis-Berner, który omawiając znaleziska dokonane w ciągu 25 lat badań w Schleswigu, gdzie natrafiono na 91 plakietek i ponad 200 muszli pielgrzymich, najstarsze muszle św. Jakuba znalezione w grobach datuje na 1 poł. XI wieku¹⁶⁵. Równie wczesne znalezisko pochodzi z tzw. „Szańca Szwedów” przy Górze Wisielców w Cham w Górnym Palatynie. Na terenie dawnego grodu, opuszczonego w XIII wieku, znaleziono muszlę datowaną na okres między późnym XI a XIII wiekiem¹⁶⁶. Na ziemiach polskich jedyne znalezisko muszli św. Jakuba pochodzące z grobu datowanego na XII wiek znamy z Ostrowa Lednickiego¹⁶⁷.

Zgodnie z *Codex Calixtinus* z XII wieku, muszle pielgrzymie sprzedawano w Composteli w pobliżu fontanny Jakuba przed Puerta Francigena¹⁶⁸. Ta brama, otwierająca drogę do Santiago de Castilla w kierunku Francji, skupiała wokół siebie zarówno sklepiki i kramy, jak i schroniska dla pielgrzymów. Autor V rozdziału księgi św. Jakuba, datowanej na XIII w., pisze: *...małe muszelki rybie, które sprzedajemy pielgrzymom niedaleko katedry hiszpańskiej... i nazywa je Les Signa*, tj. znaki św. Jakuba¹⁶⁹.

Nie tylko naturalne muszle lub plakietki świadczyły o odbytej peregrynacji. Pielgrzymi udający się do Ziemi Świętej na pamiątkę swej podróży przywozili gałązkę palmową, od czego zwani byli *palmieri*. Jak napisał Petrus Damiani, doradca wielu papieży, kardynał i biskup Ostii († 1072), *...quasi ex Hierosolymitana peregrinatione deveniens, palmam ferebat in manu*¹⁷⁰.

Znaki pochodzące z Wiecznego Miasta znane są w kilkunastu wariantach. W roku 1199 papież Innocenty III nadał kanonikom św. Piotra w Rzymie wyłączne prawo do odlewania i sprzedawania gościom (...) ołowianych i ołowiano-cynowych znaków przedstawiających apostołów Piotra i Pawła (...) jako dowód ich znakomitej podróży¹⁷¹. Znaki te przedstawiały najczęściej popiersia Apostołów, lub też skrzyżowane klucze Piotra ukoronowane papieską tiarą. Te ostatnie cieszyły się dużą popularnością, traktowane jako klucze do raju; były również rozsyłane przez papieży jako dary honorowe dla ważnych osobistości¹⁷². Jednakże po roku 1300, kiedy to po raz pierwszy pokazano w bazylice św. Piotra chustę św. Weroniki, ten właśnie wizerunek stał się najbardziej popularnym motywem

¹⁶⁴ R. Plötz, *Signum...*, s. 67.

¹⁶⁵ A. Haasis-Berner, *Die Pilgerzeichen...*, s. 272. Zob. też: K. Köster, *Pilgerzeichen und Pilgermuscheln...*, s. 43–88.

¹⁶⁶ K. Köster, *Pilgerzeichen und Pilgermuscheln...*, s. 132, kat. pkt. M. 35.

¹⁶⁷ A. Wrzosek, *Zabytki wczesnośredniowieczne z Ostrowa Lednickiego, pow. Gniezno*, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, *Annales Musei Archaeologici Posnaniensis*, vol. XII, Poznań 1961, s. 242–253, s. 264 – tab. XI, ryc. 12.

¹⁶⁸ *Liber Sancti Jacobi. Codex Calixtinus*, ed. K. De Herbers y M. Santos Noia, Xunta de Galicia, Santiago de Compostela 1998, s. 252.

¹⁶⁹ D. Bruna, *Saints et Diables...*, s. 13.

¹⁷⁰ R. Plötz, *Signum...*, s. 55.

¹⁷¹ B.W. Spencer, *Medieval...*, s. 141.

¹⁷² J. Koldewey, *Foi et Bonne Fortune...*, s. 212; R. Plötz, *Signum...*, s. 56.

¹⁵⁸ Tamże, s. 55.

¹⁵⁹ C. Lamy-Lassalle, *Les enseignes...*, s. 271–286.

¹⁶⁰ *Les Chemins...*, s. 116–117.

¹⁶¹ D. Bruna, *Saints et Diables...*, s. 45–52.

¹⁶² R. Plötz, *Signum...*, s. 55–59.

¹⁶³ Tamże, s. 60, przyp. 58; Zob. też: *Vivre Au Moyen Âge. Archéologie du quotidien en Normandie, XIIIe–XVe siècles*, Exhibition Catalogue, eds. S. Berthelot, J.Y. Marin, M. Rey-Delqué, J. Pellegrin-Gérard, Milano 2002.

zarówno na plakietkach pielgrzymich, jak i przedstawieniach umieszczanych na papierze, pergaminie czy jedwabiu.

Znaki pielgrzymie kupowano nie tylko na pamiątkę wizyty w danym sanktuarium i jako dowód dotarcia do obranego celu podróży, ale również po to, aby dzięki umieszczeniu ich na kapeluszu lub płaszczu być rozpoznawanym jako pielgrzym. Taka identyfikacja zwiększała osobiste bezpieczeństwo podróżującego, ponieważ podkreślała jego szczególną pozycję prawną. Od XI wieku, na mocy ustawionego w Francji Pokoju Bożego (*Pax et Treuga Dei*), skodyfikowanego następnie przez sobory laterańskie w XII wieku, wszyscy pielgrzymi – a w szczególności wędrujący do Rzymu, Santiago i Jerozolimy – znajdowali się pod kościelną ochroną prawną Kościoła, która jednocześnie czyniła ich „duchownymi na określony czas” i miała chronić przed przemocą¹⁷³. Zapewniało im to również w wielu miejscach bezpłatne wyżywienie i noclegi, pomoc medyczną, a także respekt i szacunek napotykanym w drodze miejscowych społeczności, dla których pielgrzym z jednej strony był osobą o wyższym statusie społecznym, a drugiej źródłem ciekawych nowinek ze świata. W sensie duchowym pozwalał też zwykłemu śmiertelnikowi stać się pośrednim uczestnikiem jego wędrówki do świętego miejsca, poprzez okazywaną mu szczodroliwość¹⁷⁴.

Plakietka pielgrzymia była więc swoistą legitymacją pielgrzyma, rodzajem paszportu i glejtu zarazem, i w tym właśnie, jak się wydaje, należy widzieć tak bardzo intensywny rozwój znaków pielgrzymich, mający miejsce już od początków XIII wieku. Praktyczne znaczenie znaku poświadcza wielokrotnie cytowany w literaturze fakt, że podczas wojny stuletniej pielgrzymi angielscy, powracający ze świątyni Notre Dame w Rocamadour, nie byli zatrzymywani przez wojska francuskie pod warunkiem, że posiadali właśnie plakietki otrzymane w kaplicy¹⁷⁵. Należy jednak pamiętać, że znaki te nie były nigdy prawomocnym dowodem odbytej pielgrzymki pokutnej. O tym mógł zaświadczyć jedynie wystawiony w miejscu docelowym pisemny certyfikat. Niemniej od czasu, kiedy pielgrzymka stała się czynem pokutnym, karą wymierzaną zarówno przez sądy świeckie, jak i kościelne (co przyczyniło się do powstania „zawodu” pielgrzyma zastępczego), znaczenie znaków pielgrzymich ulegało stopniowej deprecjacji, a obok plakietek związanych z *sacrum*, pojawiły się też znaki o charakterze *profanum* – co ciekawe, występujące tylko sporadycznie poza terenem obecnej Holandii.

Zanim jednak do tego doszło, posiadanie plakietki miało dla pielgrzyma niebagatelne znaczenie, ponieważ jej wartość znacząco wykraczała poza jej praktyczną użyteczność w czasie peregrinacji. Kontakt plakietki z miejscami kultu, relikwiami, grobami świętymi itp.

czynił ją niejako nosicielem sił nadprzyrodzonych, zapewniających jej właścicielowi bezpieczeństwo, błogosławieństwo i wszelką ochronę, poprzez zbawcze działania sił niebieskich. Dowodem na poszanowanie znaków pielgrzymich jeszcze długi czas po ich przyniesieniu jest ich odnajdywanie w relikwiarzach i kryptach, pod ołtarzami, czy składanych w postaci wotów. Umieszczano je też na ścianach domów, na łóżku, na drzwiach do stajni, na ulach, kładziono w poidła lub zakopywano na polu przeciwko chwastom, owadom i myszom – miały wytwarzać magiczną siłę i chronić przed złem. Szczęście, zdrowie i możliwość uleczenia z chorób miała zapewniać przywożona z pielgrzymki muszla św. Jakuba. Zarówno muszle, jak i metalowe znaki pielgrzymie używane były do leczenia chorób bądź to poprzez przykładanie ich do miejsc leczonych, bądź też poprzez moczenie ich w wodzie lub winie, które następnie wypijano, lub używano do smarowania miejsc bolesnych. *Codex Calixtinus* wymienia w *Libellus miraculorum* pod rokiem 1006 informację, że rycerz z Apulii, który cierpiał na gardło tak, że żaden lekarz nie mógł mu pomóc, przez nałożenie muszli został natychmiast wyleczony¹⁷⁶.

W 2 połowie XIV wieku pojawia się nowy typ plakietki, a mianowicie plakietka z lusterkiem. Ten swoisty „wynałazek” wynikał z niemożności zapewnienia wszystkim pielgrzymom fizycznego kontaktu z relikwiami, jak to miało miejsce jeszcze w XIII i pierwszej połowie XIV wieku, kiedy to można było nawet dotykać plakietką relikwiarza, sarkofagu czy innego miejsca, gdzie przechowywane były święte szczątki. Zamiast tego wizerunek relikwii trzeba było obecnie „złapać” w lusterko, gdy relikwie były wystawiane na zewnątrz kościoła, na specjalnie budowanych galeriach, balkonach, rusztowaniach czy podestach i platformach – dla tysięcy wiernych przybywających specjalnie na tę okazję. Tak więc świętość złapana w pielgrzymie lusterko mogła następnie promieniować po powrocie do rodzinnych stron nie tylko na samego pielgrzyma, ale na całe jego otoczenie. Przy okazji np. w Akwizgranie wystawiano też do góry kawałki chleba, które, jak wierzono, przez kontakt z relikwiami nabierały mocy magicznych i leczniczych zarówno dla ludzi, jak i zwierząt¹⁷⁷. Stosunkowo szybko plakietki z lusterkiem trafiły też na kościelne dzwony, jako że już z roku 1409 znamy takowy znak wtopiony w dzwon wykonany przez mistrza z Kolonii¹⁷⁸. Zagadnienie datowania dzwonów kościelnych z wtopionymi weń plakietkami pielgrzymimi, a także zasięgu oddziaływania poszczególnych sanktuariów w świetle tego typu znalezisk, jest odrębnym i bardzo szeroko opisanym w literaturze przedmiotu zagadnieniem¹⁷⁹. Dlatego też do znalezisk plakietek

¹⁷³ H. Kühne, C. Brumme, *Der Pilgerzeichenfund am Kloster Seehausen und sein historischer Kontext, Mit einem Katalog des Seehausener Fundes*, [w:] *Sachkultur und religiöse Praxis, Studien zur Geschichte, Kunst und Kultur der Zisterzienser*, Bd. 8, hrsg. D. Schumann, Lukas Verlag, Berlin 2007, s. 408–409. Odnośnie historii i znaczenia średniowiecznych znaków pielgrzymich zob.: A. Haasis-Berner, *Pilgerzeichen des Hochmittelalters...*, s. 164.

¹⁷⁴ O czynnikach mających wpływ na bezpieczne wędrowanie po pielgrzymkowych szlakach średniowiecznej Europy, zob.: R. Plötz, *La peregrinatio como fenómeno Alto-Medieval. Definición y componentes*, Compostellum 29, Santiago de Compostela 1984, s. 239–265.

¹⁷⁵ B.W. Spencer, *Medieval...*, s. 143.

¹⁷⁶ R. Plötz, *Signum...*, s. 70, przyp. 102.

¹⁷⁷ K. Köster, *Gutenbergs Straßburger...*, s. 33–35.

¹⁷⁸ J. Poettgen, *Karl der Große...*, s. 91.

¹⁷⁹ Niewątpliwie jednymi z prekursorów tych badań byli F. Udall i P. Liebeskind. Po II wojnie światowej rozpoczęto dalsze studia nad tym tematem, podjęte m.in. przez S. Thurma, autora 4-tomowego Atlasu Niemieckich Dzwonów oraz K. Köstera, który utworzył Centralną Kartotekę Znaków Pielgrzymich, w oparciu o badania odlewów tych znaków na dzwonach kościelnych; Zob.: J. Poettgen, *Europäische...*, s. 195–206.

na dzwonach będziemy się odnosić jedynie w przypadku kiedy pomagają one ustalić treści wyobrażeń niemożliwe do odczytania z samych znaków, bądź to z powodu ich braku, bądź też złego stanu zachowania, albo wówczas kiedy będzie to pomocne w ustaleniu chronologii znaków pielgrzymich. Notabene, znamy też takowe znaleziska z terenu Pomorza, zresztą w znacznej mierze już opracowane i opublikowane¹⁸⁰.

Znaki z lusterkiem posiadały odlaną integralnie ze znakiem ramkę, w której lusterko montowano, niekiedy podtrzymywane przez metalową podkładkę, a najczęściej przez zaginane z tyłu i dociskające lusterko metalowe druciki. W niektórych plakietkach lustra były mocowane klipsami lub klamerkami. Dzięki pracom Kurta Köstera, znana jest rola Johanna Gutenberga, który wdrożył w roku 1438 w warsztacie w Strasburgu nową technologię umożliwiającą masową produkcję znaków pielgrzymich z lusterkami (niem. *Spiegelzeichen*)¹⁸¹.

Skoro o wytwórczości mowa, warto się przyjrzyć, jakie ilości znaków pielgrzymich były produkowane i sprzedawane w różnych ośrodkach. Dane, które zachowały się na ten temat w źródłach są niestety wyrywkowe i trudno tu o jakieś statystyczne obliczenia, niemniej dają nam one orientację co do skali takiej produkcji i związanych z nią dochodów różnych sanktuariów i władz kościelnych. Częstokroć władze kościelne skrupulatnie odnotowywały nie tylko rodzaj i ilości sprzedawanych pamiątek, ale także samą liczbę gości przybywających do danego miasta. W Monachium dla policzenia przyjezdnych posłużono się bardzo prostym sposobem, a mianowicie każdy z nich wrzucał do dzbanka ziarnko grochu zaraz przy wejściu do miasta. W ten sposób obliczono, że w roku 1392 w ciągu jednego tygodnia było tych przybyszów 60 000, przy czym tylko w jednym dniu aż 40 000¹⁸². Nie wiemy, jakiej metody użyto w Akwizgranie, natomiast źródła donoszą, iż w roku 1496 aż 142 000 pielgrzymów naliczono pod bramami tego sanktuarium w ciągu jednego dnia¹⁸³. Równie imponujące liczby znamy z Rzymu, gdzie w roku 1450 każdego dnia miało przybywać aż 40 000 pielgrzymów¹⁸⁴. Nawet maleńkie Wilsnack, liczące mniej niż 1000 mieszkańców, w okresie swej największej popularności musiało być przygotowane na przyjęcie każdego roku około 100 000 pielgrzymów¹⁸⁵.

Nic dziwnego, że przy takich ogromnych rzeszach pątników, również sprzedaż pielgrzymich pamiątek odnotowywała znaczące sukcesy. Kronika z Konstancji donosi, że w roku 1466 podczas dwóch tygodni świętowania sprzedano w szwajcarskim Einsiedeln około

130 000 plakietek po 2 fenigi za sztukę, co dało łączną kwotę 1 300 guldenów. Wyłączność na produkcję i dystrybucję plakietek miała kolegiata, której kapituła utworzyła pierwszy raz w roku 1451 urząd do spraw plakietek¹⁸⁶.

Również około 130 000 plakietek zostało sprzedanych w roku 1492 w sanktuarium w Altötting w Bawarii, gdzie pielgrzymi przybywali, aby czcić słynący cudami posąg Marii. Trzy lata wcześniej, bo w roku 1489 odnotowano tu cud w postaci dwóch przywróceń do życia. Sam obraz Czarnej Madonny z Altötting pochodzi z roku 1330. O znaczeniu tego miejsca może świadczyć fakt, że właśnie tutaj znajdują się urny z sercami książąt i królów Bawarii oraz biskupów.

Korzystając z położenia na trasie do Santiago, kapituła w Oviedo położonym w północnej Hiszpanii, w 1481 roku wyprodukowała 25 000 znaków na święto Perdonanza, kiedy można było otrzymać odpusty plenarne¹⁸⁷. Notabene zachowało się z nich nie więcej niż kilka na całym świecie, z czego dwa znalezione w Paryżu i jeden w Nieuwlande, natomiast żaden nie jest znany ze znalezisk dokonanych w Hiszpanii¹⁸⁸. Znacznie mniej pielgrzymów musiało być w dniu Świętego Joba w mieście Wezemaal w roku 1472, skoro sprzedano tam tylko 53 tuziny znaków, tj. 636 sztuk¹⁸⁹. W roku 1500 w Strombergu sprzedano tylko 2 000 znaków¹⁹⁰.

Plakietki wyrabiano nie tylko z cyno-ołowiu, ale, jak zobaczymy poniżej, produkowano też egzemplarze srebrzone lub złoczone, a nawet w całości wyrabiane dla najbardziej zamożnych pielgrzymów z drogocennych metali. Znaki pielgrzymie bowiem mogły też służyć pewnej manifestacji poczucia tożsamości, ponieważ poprzez ich formę właściciel manifestował nie tylko przynależność do określonej grupy pielgrzymów, ale także informował o swoim statusie, co miało szczególne znaczenie w przypadku elit społecznych. W kronice Filipa de Commines znajduje się opis spotkania, jakie miało miejsce w roku 1468 pomiędzy królem Francji Ludwikiem XI a królem Kastylji i Leónu (1454–72) Henrykiem IV Bezsilnym (hiszp. Enrique IV el Impotente). Król Francji był ubrany biednie z białym nakryciem głowy, na którym był jakiś znaczek z ołowiu, co zostało uznane jako nie na miejscu, nawet jeśli to był znak dewocji i skromności. Jak widać w tym przypadku nieistotny był przekaz treści, ale nieodpowiednia do statusu króla forma tego przekazu¹⁹¹.

W Ratyzbonie, po licznych cudach, które miały miejsce w 1519 roku przy ołtarzu z obrazem Marii z Dzieciątkiem (namalowanym przez Albrechta Aldorfera) również w tymże roku

¹⁸⁰ Ludwisarstwo stargardzkie...

¹⁸¹ K. Köster, *Gutenbergs Straßburger...*, s. 24–44.

¹⁸² B. Spencer, *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges. Medieval...*, s. 13; B.W. Spencer, *Medieval...*, s. 137.

¹⁸³ B.W. Spencer, *Medieval...*, s. 137.

¹⁸⁴ Tamże, s. 137.

¹⁸⁵ K. Köster, *Pilgerzeichen – Studien. Neue Beiträge zur Kenntnis eines mittelalterlichen Massenartikels und seiner Überlieferungsformen*, [w:] Bibliotheca docet. Festgabe für Carl Wehmer, Amsterdam 1963, s. 77–100.

¹⁸⁶ K. Köster, *Meister Tilman...*, s. 1–206.

¹⁸⁷ D. Bruna, *Saints et Diables...*, s. 52.

¹⁸⁸ D. Bruna, *Enseignes de Pèlerinage et Enseignes Profanes...*, s. 63–64, kat. 29; HP 1, s. 139, ryc. 103.

¹⁸⁹ J. Koldewey, *Foi et Bonne Fortune...*, s. 19; B. Spencer, *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges. Medieval...*, s. 14–15.

¹⁹⁰ K.F. Besselmann, *Stätten des Heils. Westfälische Wallfahrtsorte des Mittelalters*, Schriftenreihe zur Religiösen Kultur, Bd. 6, Münster 1998, s. 133.

¹⁹¹ J. Koldewey, *Foi et Bonne Fortune...*, s. 30–31.

odnotowano tysięczne tłumy przyjezdnych. Nie przełożyło się to jednak na sukces handlowy, ponieważ przykościelny sklepik nie przygotował odpowiedniej liczby pamiątek i sprzedano zaledwie 10 172 plakietek wykonanych z cyny (zapewne cyno-ołowiu) oraz 2 430 znaków ze srebra. Za to rok później sprzedano w tym sanktuarium dokładnie 109 198 znaków wykonanych z cyny oraz aż 9 763 ze srebra¹⁹².

W latach 1519–22 w Ratyzbonie jedna tylko pracownia wykonała 3 156 małych połączanych znaków, 257 większych też połączanych, 199 też połączanych, 727 mniejszych posrebrzanych oraz 423 średniej wielkości posrebrzanych znaków¹⁹³.

W sanktuarium maryjnym w Chartres sprzedano w roku 1453 zarówno połączane, jak i posrebrzane plakietki. Należy dodać, że w tym samym mieście w XVI wieku plakietki ze złota i srebra były przekazywane jako prezenty dla Rady Miasta od duchownych. Także w Antwerpii wybito 1 500 znaków połączanych, a od 1520 roku wykonywano takie znaki metodą tłoczenia. Z dokumentów wynika, że w Altötting w 1503 odnotowano 1 508 posrebrzanych i złożonych oznak¹⁹⁴.

Szczęśliwie wiele wydatków poniesionych na zakupy drogocennych plakietek było skrzętnie rejestrowanych w królewskich i książęcych księgach rachunkowych. Stąd wiemy, iż w roku 1425 książę Filip Dobry z Burgundii kupił dla siebie i swojej świty znaki ze złota i srebra z przedstawieniem Notre Dame z Boulogne-Sur-Mer. W podobny sposób dowiadujemy się, że: ...*dla Jehan Martin złotnika z Boulogne wyplacono za znak lub wizerunek ze złota wykonany ku czci Naszej Pani z Boulogne dla naszego władcy, plus dodatkowo trzy połączane i 13 ze srebra dla każdego z rycerzy i giermków, kompanów naszego Seniora, którzy ostatnio odbyli do Niej pielgrzymkę*¹⁹⁵.

Sprzedaż znaków pielgrzymich spada w wielu ośrodkach w XVI wieku, np. w holenderskim Aardenburg w roku 1523 sprzedano zaledwie 120 tuzinów, tj. 1 440 znaków¹⁹⁶, jednakże w latach 1523–24 przybysze zakupili jednocześnie 1 737 różnej wielkości plakietek, wykonanych ze srebra i połączanych¹⁹⁷.

Skoro mówimy o produkcji, trzeba też przyrzeć się liczbom zabytków pielgrzymich zgromadzonych dziś w różnych kolekcjach. Nie jest to sprawa prosta – oszacowanie liczby średniowiecznych pamiątek pielgrzymich, a szczególnie znaków czy też plakietek znajdujących się obecnie w zasobach muzealnych i kolekcjonerskich i dostępnych badaczom jest pewnym problemem. Wynika to głównie z dwóch powodów. Po pierwsze, mimo że pamiątki te w ostatnich latach dość często występują w raportach ze znalezisk archeologicznych oraz w sporej liczbie jednostkowych, rozpro-

szonych publikacji, to jednak brak jest kompleksowych zestawień czy całościowych opracowań, chociażby dla poszczególnych krajów. Jednym z chlubnych wyjątków, aczkolwiek nieco już zdezaktualizowanym, jest opracowanie Larsa Anderssona, który łącznie w Szwecji, Norwegii, Danii oraz Finlandii zidentyfikował 492 zabytki związane z pielgrzymkami, w tym 278 znaków, 11 ampułek, 4 formy odlewnicze oraz 199 plakietek zdobionych dzwony kościelne¹⁹⁸. Wykopaliska w Szlezewiku w ciągu 25 lat dostarczyły 91 egzemplarzy plakietek oraz ponad 200 muszli świętego Jakuba¹⁹⁹; na terenie Londynu znaleziono około 850 pamiątek pielgrzymich²⁰⁰, w tym zarówno plakietki typu *sacrum*, jak i pamiątki *profanum*, których znaczną część omówił w swoich pracach Brian Spencer, opracowując jednocześnie 325 zabytków pielgrzymich opublikowanych w katalogu Salisbury & South Wiltshire Museum²⁰¹. Najliczniej jednak zostały przedstawione średniowieczne zabytki związane z pielgrzymkami w trzech tomach niepowtarzalnego dzieła *Heilig end Profaan*, któremu patronował jeszcze do niedawna nieodżałowanej pamięci Hendrik Jan van Beuningen, zmarły jesienią 2015 roku. W tomie 8 serii *Rotterdam Papers* opublikowano 1 036 pamiątek pielgrzymich z liczącej już wówczas 1 764 sztuk kolekcji van Beuningena, tworzonej wówczas przez 15 lat²⁰². Tom 12 tej serii zawiera kolejne 1 243 zabytki tego typu, pochodzące z wielu kolekcji prywatnych i publicznych²⁰³, wreszcie tom 13 obejmuje kolejne 1 300 znalezisk oraz kilka znaczących artykułów związanych z omawianą tematyką, w tym interpretacje znalezisk z miejscowości Arnemuiden w Holandii, które dostarczyły 200 plakietek o charakterze religijnym oraz 123 typu *profanum*, wszystkie datowane na okres pomiędzy 1425 i 1525 rokiem²⁰⁴.

Istnieje zdecydowany brak równowagi pomiędzy źródłami pisanymi i ilością plakietek pielgrzymich odkrytych w toku badań wykopaliskowych. Dodatkowo, tylko nieliczna ich liczba pochodzi z dokładnie odnotowanych i datowanych metodami archeologicznymi kontekstów. Niewątpliwie chlubnym wyjątkiem jest pod tym względem Gdańsk i pochodząca stąd, znacząca w Europie, kolekcja

¹⁹⁸ L. Andersson, *Pilgrimsmärken...*, s. 205.

¹⁹⁹ K. Köster, *Pilgerzeichen und Pilgermuscheln...*, s. 43–88. Najstarsze muszle św. Jakuba znalezione w grobach datowane są na 1 poł. XI w., por.: A. Haasis-Berner, *Die Pilgerzeichen...*, s. 272.

²⁰⁰ W bazie danych „Kunera” znajdziemy 2291 zabytków, na dzień 20.10.2015 wpisanych tu jako pamiątki pielgrzymie znalezione w Londynie, jednak tylko część z nich to pielgrzymie plakietki.

²⁰¹ B. Spencer, *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges. Medieval...*, s. 37; Zob. też: stronę Muzeum of London: <http://collections.museumoflondon.org.uk/online/>, gdzie w katalogu jest prezentowanych 726 pamiątek pielgrzymich; B.W. Spencer, *Medieval...*, s. 135–153.

²⁰² HP 1.

²⁰³ HP 2. Bezcennym źródłem informacji o pamiątkach pielgrzymich są bazy danych: *Kunera*: www.kunera.nl, prowadzona przez Uniwersytet Radboud w Nijmegen oraz baza *Pilgerzeichendatenbank* administrowana przez Muzeum Miejskie w Berlinie, www.pilgerzeichen.de.

²⁰⁴ H.J.E. van Beuningen, *Arnemuiden. Insignes uit de oude haven van Arnemuiden en een terugblik op ruim dertig jaar insigne-onderzoek in Nederland*, [w:] HP 3, s. 9–22.

¹⁹² B. Spencer, *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges. Medieval...*, s. 14.

¹⁹³ A. Haasis-Berner, *Pilgerzeihenforschung...*, s. 67.

¹⁹⁴ Tamże.

¹⁹⁵ D. Bruna, *Saints et Diables...*, s. 43–44.

¹⁹⁶ B. Spencer, *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges. Medieval...*, s. 14.

¹⁹⁷ A. Haasis-Berner, *Pilgerzeihenforschung...*, s. 67; R.M. van Heeringen, H. Hendrikse, *Nieuw licht op de Maria-verering te Aardenburg in de Middeleeuwen*, Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek Jaarverslag 386, Amersfoort 1991, s. 97–102.

średniowiecznych pamiątek pielgrzymich (GKPP), licząca około 1200 zabytków, pozyskanych z ratowniczych badań wykopaliskowych, a finansowanych przez inwestorów²⁰⁵. Nie przypadkiem znacząca część archeologów rozpoczynających owe badania ponad 20 lat temu wywodziła się z ośrodka łódzkiego, gdzie już w latach 80. Leszek Kajzer wykładał archeologię historyczną²⁰⁶. Niejako równolegle do znalezisk pamiątek pielgrzymich plasują się znaleziska innych drobnych przedmiotów metalowych, jak choćby numizmatów. Zdaniem Borysa Paszkiewicza: *...wielkie bogactwo tego materiału, niemające porównania w Polsce i trudne do przebicia w świecie, rzeczywiście pokazuje walory trudniejsze do dostrzeżenia w mniej efektownych źródłach. Jest tak nie tylko z tego powodu, że ranga Gdańska w późnym średniowieczu i wczesnej nowożytności była pierwszorzędna w skali europejskiej. (...) przyczyna tkwi w technicznej metodzie badań lub (...) w ścisłości nadzoru nad materiałem w wykopach. (...) Obfitość materiału wynika więc ze stosowania z właściwą starannością przez archeologów pracujących w muzeum lub dla muzeum odpowiednich metod eksploracji i zarządzania wykopem*²⁰⁷.

Drugim powodem sprawiającym trudności w oszacowaniu liczby średniowiecznych pamiątek pielgrzymich pochodzących z wykopalisk, jest dynamicznie rozwijająca się sytuacja w zakresie archeologii miast. Ta, jeszcze w latach 70. i 80. XX w. peryferyjna poniekąd gałąź archeologii, szczególnie w Polsce, u schyłku XX i na początku XXI stulecia wreszcie zyskała należną jej rangę i odpowiednie instrumentarium badawcze. W efekcie prawie każdego roku możemy odnotować nowe, ważne odkrycia, wzbogacające naszą wiedzę i dotychczasowe statystyki w zakresie nie tylko znaków typu *sacrum*, ale także *profanum*. Dobrym przykładem może tu być artykuł Willy'ego Pirona, opublikowany w roku 2013, gdzie autor podaje najnowsze dane odnośnie znalezisk pamiątek pielgrzymich dokonanych na obszarze Belgii i Holandii, cyt.: *Do chwili obecnej 1.926 znaków pielgrzymich zostało znalezionych*

*w obrębie granic obecnej Holandii*²⁰⁸, jednocześnie zastrzegając się, iż *...dane zawarte w Heilig and Profaan 3 będą zaimplementowane do bazy w najbliższym czasie*²⁰⁹. Po tym przyłączeniu danych, łączna ilość zabytków związanych ze średniowiecznymi pielgrzymkami i umieszczonych w bazie danych „Kunera” jako znalezione w Holandii, wyniosła w dniu 25 października 2015 roku – 5 639 obiektów²¹⁰. Jak widać, liczby te zmieniły się diametralnie w ciągu stosunkowo krótkiego czasu. Podobnie jest w przypadku wielu innych, starszych informacji o liczebności znalezisk i plaketek pielgrzymich zgromadzonych w różnych europejskich muzeach, toteż o ile nie ukazały się tam w ostatnich latach podsumowania na temat stanu badań, wiele z nich jest już nieaktualnych.

²⁰⁵ Więcej o badaniach w Gdańsku i ich wynikach zob.: H. Paner, *Archeologia Gdańska w latach 1988–2005*, „Archeologia Gdańska” t. I, wyd. II popr., red. H. Paner, Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, Gdańsk 2009, s. 11–88; Tenże, *Wyspa Spichrzów w Gdańsku*, „Pomorania Antiqua” t. XV, red. H. Paner, Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, Gdańsk 1993, s. 155–188; Tenże, *Badania ratownicze na Starym Mieście w Gdańsku w 1990 roku*, *Gdańsk stanowisko 2*, „Sprawozdania Gdańskiego Towarzystwa Naukowego” nr 18, s. 53–56; Tenże, *The Industrial Heritage of Granary Island*, [w:] *Preservation of the Industrial Heritage – Gdańsk Outlook. International Seminar – European Workshop*, May 11–14 1993, Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, Gdańsk 1993, s. 125–131; Tenże, *The Archaeology of Gdańsk*, [w:] *Lübecker Kolloquium zur Stadtarchäologie im Hanseraum I: Stand, Aufgaben und Perspektiven*, Bd. 1, hrsg. M. Gläser, Lübeck 1997, s. 277–291; Tenże, *Z badań archeologicznych Gdańska. Historia i aktualności*, „Rocznik Gdański”, t. 57/1, 1997, s. 7–35.

²⁰⁶ L. Kajzer, *Wstęp do archeologii historycznej w Polsce*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 1996, s. 6 i nn. oraz s. 178–179. Tam też szerzej o narodzinach i rozwoju archeologii historycznej w Polsce i Europie. Zob. też: T. Nawroński, *Od Zamościa do Elbląga – archeologiczne badania miast zabytkowych: doświadczenia i możliwości*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi”, Seria Archeologiczna, nr 36 / 1989–1990, Łódź 1993, s. 76–91.

²⁰⁷ B. Paszkiewicz, *Moneta...*, s. 14.

²⁰⁸ W. Piron, *Pilgrim badges and GIS: a northern affair?*, „Europäische Wallfahrtsstudien”, Bd. 10, s. 475–486.

²⁰⁹ Tamże, s. 478, przyp. 4.

²¹⁰ Baza danych Kunera, dn. 25.10.2015.

Średniowieczny relikwiarz w kształcie ramienia z relikwiami św. Leonarda. Saint-Léonard de Noblat.

(fot. H. Paner)

4. Znaki pielgrzymie w kolekcji gdańskiej

4.1. Święta Anna Samotrzecia

Święta Anna Samotrzecia to przedstawienie, na którym figuruje św. Anna (matka Marii) wraz z Marią oraz małym Jezusem. Kult św. Anny upowszechniał się już we wczesnym chrześcijaństwie, aczkolwiek w Europie Zachodniej jego wyraźne przejawy notujemy dopiero od X wieku. Do zainicjowania kultu w Düren położonym w południowo-zachodnich Niemczech, tj. w Nadrenii Północnej-Westfalii, przyczyniła się kradzież. Otóż pewien kamieniarz pracujący w kościele św. Stefana w Moguncji skradł tam srebrny relikwiarz głowy św. Anny, a następnie trapiiony wyrzutami sumienia oddał go w roku 1501 do kościoła franciszkanów w Düren. Mimo protestów władz Moguncji, papież Juliusz II (zm. 1513), rozsądając spór pomiędzy miastami, postanowił w roku 1506, iż rzeczony relikwiarz powinien zostać u franciszkanów, zaś Moguncja otrzymała 2600 złotych guldenów tytułem rekompensaty²¹¹. Okazywanie relikwii dostosowano do terminów utrzymywanych w pobliskim Akwizgranie, gdzie miało to miejsce między 10 a 24 lipca, co siedem lat.

Na terenach obecnej Polski przedstawienia św. Anny Samotrzeciej pojawiają się już w XIV wieku. Jednym z przykładów może być przepiękny obraz o wymiarach 88,0 x 119,0 cm, pędzla nieznanego artysty, namalowany temperą na drewnie, który został wykonany dla kościoła karmelitów w Strzegomiu na pewno przed rokiem 1400. Wielu badaczy łączy czas powstania tego dzieła z ufundowaniem kościoła w roku 1382 przez króla czeskiego Wacława IV Luksemburskiego²¹². Przedstawia ono tronuującą świętą Annę, na której kolanach zasiada Maria przedstawiona w typie *Eleusy*, przytulająca do siebie Dzieciątko Jezus, trzymające w prawej ręczce tzw. „sosulkę”, czyli węzełek wypełniony makiem i nasączony mlekiem – odpowiednik dzisiejszego smoczka.

Praktycznie rzecz biorąc, nie znamy zachowanych w oryginalnym azurowych plakietek pielgrzymich z wyobrażeniem św. Anny Samotrzeciej. Prawie wszystkie znane przedstawienia to odlewy na dzwonach. Wydaje się, iż największy zasięg miało oddziaływanie sanktuarium w Düren, skąd pochodzi ponad 70 pamiątek. Zostały

one zarejestrowane przede wszystkim w Niemczech²¹³, Belgii²¹⁴, Holandii²¹⁵, Austrii, Szwecji²¹⁶ i Polsce²¹⁷.

W Gdańsku zarejestrowano cztery pamiątki pielgrzymie związane z kultem św. Anny. Pierwszy zabytek z wykopalisk gdańskich (GKPP 975) to jednostronna, ażurowa plakietka w okrągłej ramce o wymiarach 25,7 x 24,6 mm, z umieszczoną centralnie siedzącą postacią św. Anny w maforium, z kolistym nimbem wokół głowy. Po jej prawej stronie zasiada przedstawiona z półprofilu Maria, zaś z lewej strony przylega do niej nagie Dzieciątko, spoczywające na jej kolanach. Maria i Dzieciątko trzymają się za ręce. Drugi znak (GKPP 945) to topornie odlana plakietka w typie płaskorzeźby, z przedstawieniem św. Anny z Marią i Dzieciątkiem Jezus. Trzeci (GKPP 533) to owalny, profilowany medalik z plastycznym przedstawieniem Św. Anny Samotrzeciej z jednej strony i Marii z Dzieciątkiem z drugiej. Wreszcie ostatni (GKPP 1137) to medalik okrągły, gdzie na awersie jest Maria z Dzieciątkiem, a na rewersie św. Anna.

Plakietka z przedstawieniem św. Anny Samotrzeciej (GKPP 975) została odnaleziona w trakcie wykopalisk prowadzonych na stanowisku przy ul. Jaglanej 3/5, w wykopie 6, w warstwie nr 969, datowanej szeroko na XV–1 poł. XVI w.

²¹³ Większość plakietek z terenu Niemiec to znaki w kształcie relikwiarza głowy św. Anny; jak: odlew na dzwonie z Leutensdorf, zob.: K. Köster, *Wallfahrtszeichen...*, s. 191–209, tam: s. 192 i 201; ryc. 59a. Podobne natomiast do gdańskiej plakietki jest przedstawienie (odlew znaku pielgrzymiego) na dzwonie z Aachen-Burtscheid, datowanym na lata 1501–1504, wykonanym przez mistrza Grzegorza z Trewiru. Św. Anna trzyma na prawym ramieniu Marię – a na lewym Dzieciątko z głową w krzyżowym nimbie; zob.: K. Köster, *Wallfahrtszeichen...*, s. 196, 202, nr 6.

²¹⁴ E. van Loon-van de Moosdijk, *Zeven klokken uit Zoutleeuw*, „Berichten uit Het Nationaal Beiaardmuseum” Bd. 24, 1999, s. 11, ryc. 5. Inny nieco układ postaci znajdujemy na dzwonie z Lessenich, wykonanym w latach 1501–1535 przez mistrza Johanna z Trewiru, gdzie na odlewie prostokątnej plakietki zwierzchniej trójkątnym szczytem Maria jest na lewym ramieniu św. Anny, a Dzieciątko na prawym, zob.: J. Schaeben, *Glocken, Geläute, Türme im ehemaligen Landkreis Euskirchen*, Köln 1977, s. 149–150, nr 364, ryc. 149; K. Köster, *Wallfahrtszeichen...*, s. 197, 204, nr 35.

²¹⁵ HP 1, s. 123, ryc. 22, 23, 24 oraz 25; HP 2, s. 246, ryc. 1045 oraz s. 247, ryc. 1046; J. Poettgen, *Die Anfänge...*, s. 56, ryc. 17, 18, oraz s. 57 i 58; H.J. Domsta, *Silberne Dürener Pilgerzeichen des 16. und 18. Jahrhunderts. Die Truhe des Dürener Pfarrers Aegidius Kohlhaas aus dem Jahre 1799*, „Dürener Geschichtsblätter”, vol. 85, Düren 2001, s. 67, ryc. 4; Tenże, *Ein Dürener Pilgerzeichen des 16. Jahrhunderts*, „Dürener Geschichtsblätter”, vol. 68, Düren 1979, s. 85–86; E. van Loon-van de Moosdijk, *Pelgrimsinsignes op middeleeuwse klokken III*, „Berichten uit Het Nationaal Beiaardmuseum” Bd. 14, 1996, s. 11–14, ryc. 1; J. Poettgen, *Die Anfänge...*, s. 58, nr 32a.

²¹⁶ L. Andersson, *Pilgrimsmärken...*, s. 81, nr R1; K. Köster, *Religiöse...*, ryc. 12:20; Tenże, *Wallfahrtszeichen...*, s. 202, nr 7 i ryc. 59b.

²¹⁷ K. Köster, *Wallfahrtszeichen...*, s. 204, nr 27, odlew plakietki na dzwonie z Nowogrodu Bobrzańskiego, datowanym na lata 1501–16.

²¹¹ HP 1, s. 122–123; HP 2, s. 246–247.

²¹² E. Kal, *Uwagi o ikonografii, genezie formalnej obrazu św. Anny Samotrzeciej ze Strzegomia*, „Rocznik Sztuki Śląskiej” XIV, Muzeum Narodowe we Wrocławiu, Wrocław 1986, s. 65–72; B. Guldán-Klamecka, A. Ziomecka, *Sztuka na Śląsku XII – XVI w.*, Katalog Zbiorów, red. B. Guldán-Klamecka, Muzeum Narodowe we Wrocławiu, Wrocław 2003; A. Karłowska-Kamzowa, *Malarstwo śląskie 1250–1450*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Warszawa–Wrocław 1979; *Malarstwo gotyckie w Polsce*. Katalog, red. A.S. Labuda, K. Secomska, Seria Dzieje Sztuki Polskiej, Wydanie 1, Wydawnictwo DiG, Warszawa 2004, s. 258–259. Odnosić przedstawień św. Anny Samotrzeciej w sztuce Pomorza, zob.: A. Konarska, *Przedstawienia św. Anny Samotrzeciej w zbiorach pomorskich muzeów*, [w:] *Chrześcijaństwo na Pomorzu w X–XX wieku*, red. J. Borzyszkowski, Muzeum Pomorza Środkowego w Słupsku, Instytut Kaszubski w Gdańsku, Gdańsk–Słupsk 2001, s. 117–144.

GKPP: 533

Nr SAZ: 255/133/003

Nr katalogu MAG: 6742

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, Lastadia, parcela 35C, wyk. 53, w. 4600

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: owalny, profilowany medalik z plastycznym przedstawieniem św. Anny Samotrzeciej

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV – 1 poł. XVI w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 15,0x26,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,60

Sposób mocowania: poprzeczne sztywne uszko

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 945

Nr SAZ: 255/004/004

Nr katalogu MAG: 73

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Miasto, ul. Tartaczna 2, w. 991

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: topornie odlana plakietka w typie płaskorzeźby z przedstawieniem św. Anny Samotrzeciej z Marią i Dzieciątkiem Jezus

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 30,7x54,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 74,8

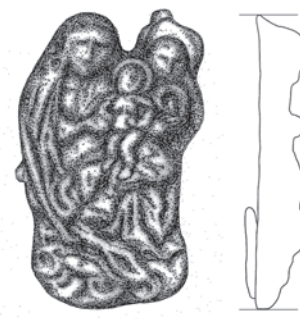
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 975

Nr SAZ: 255/020/046

Nr katalogu MAG: 10403

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Jagłana 3/5, wyk. 6, w. 969

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Düren

Nazwa i opis przedstawienia: plakietka w kształcie ażurowego medalionu, w środku centralnie umieszczona postać św. Anny w maforium, z kolistym nimbem wokół głowy, prawą ręką obejmującą ukazaną z półprofilu Marię, lewą zaś podtrzymującą siedzące na jej kolanach nagie Dzieciątko. Maria i Dzieciątko trzymają się za ręce

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV–1 poł. XVI w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 25,7x24,6

Waga (części zachowanej, w gramach): 4,50

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1137

Nr SAZ: 255/020/060

Nr katalogu MAG: 1506

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Jagłana 3/5, wyk. 4, podczyszczenie

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: medalik okrągły: awers Maria z Dzieciątkiem w promieniach, rewers—św. Anna Samotrzecia

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV – 1 poł. XVI w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): śr. 29,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 6,00

Sposób mocowania: wtórnie przebite otwory

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiqcek

Rys.: E. Nowicka

Święta Anna Samotrzecia. Malowidło z kolegiaty w Thann.

(fot. H. Paner)

Święty Antoni napastowany przez demony. Obraz z pocz. XVI wieku. Muzeum Narodowe Sztuki Katalonii w Barcelonie. (fot. H. Paner)

4.2. Święty Antoni Egipski

Miasto Wesel leży w Nadrenii Północnej-Westfalii przy ujściu rzeki Lippe do Renu. Relikwie Antoniego Opaty (ok. 251–356) czczone były tutaj w kościele pw. św. Willibrorda w Mathena leżącym na przedmieściach Wesel. Święty spędził swe życie jako pustelnik modląc się i umartwiając, choć wielokrotnie diabeł miał go kusić i namawiać do niecných uczynków. Pamiątki pielgrzymie związane z postacią Wielkiego Pustelnika – świętego Antoniego Egipskiego, który spędził na pustyni ponad 80 lat, są niezwykle rzadkimi znaleziskami. Mamy natomiast wzmianki historyczne o ich produkcji. Między innymi srebrne i miedziane plakietki z Wesel są wymieniane w rachunkach kościoła św. Willibrorda w roku 1486 oraz w latach 1515–25. W roku 1522 wykonano też nieznaną nam bliżej ilość srebrnych plakietek z okazji procesji św. Antoniego²¹⁸.

Z całej Europy w literaturze znajdziemy wzmianki o zaledwie kilku takich znaleziskach, m.in. plakietki z Kampen²¹⁹ i 's-Hertogenbosch w Holandii (37,0 x 80,0 mm), datowane na lata 1425–74²²⁰, oraz tłoczony medalik o średnicy 27,0 mm, datowany bądź to na lata 1500–49, bądź też na 2 poł. XV w.²²¹, z miejscowości Venio w prowincji Limburg, także w Holandii²²². Tym większej wagi nabierają (nie po raz pierwszy) znaleziska z wykopalisk w Gdańsku, gdzie zidentyfikowano aż osiem pamiątek pielgrzymich związanych ze świętym Antonim (być może nie wszystkie z Wesel), z czego siedem znaleziono na Wyspie Spichrzów, a jedną na Lastadii, tj. na Starym Przedmieściu.

Zacznijmy od tej ostatniej (GKPP 527) – jest to fragmentarycznie zachowana zawieszka o wymiarach 20,0 x 32,0 mm, zdobiona trzema plastycznymi motywami krzyża Tau (zwanego też egipskim), który stanowi atrybut św. Antoniego Opaty, ustawionymi jeden pod drugim w pionowym rzędzie. U dołu zachowało się płaskie uszko mocujące, górna część zabytku nosi ślady odłamania. Krzyż Tau (τ) kojarzony jest w przedstawieniach z Jezusem Chrystusem. W kulturach antycznych ten znak zbawienia wyrażał liczbę 300, często τ używano również w charakterze znaku magicznego, który chronił od zarazy, upiórów i demonów. Powszechnie umieszczany był na różnego rodzaju amuletach, a w czasach zarazy na murach domów. Z czasem znak ten uzyskał nazwę krzyża św. Antoniego (ponieważ używali go szpitalnicy św. Antoniego Pustelnika), a także krzyża egipskiego lub *crux commisa*. Wiązany jest też z zakonem franciszkanów, gdzie nosi popularną nazwę „tauka”. Podobny krzyżyk, o nieco większych rozmiarach (42,0 x 43,0 mm), jest

znany z Dordrechtu i posiada uchwyty mocujące na bokach belki poziomej krzyża, na której znajduje się napis *S ANTHON.VS*²²³. Również z Nieuwlande znamy krzyżyk Tau, w tym przypadku przyczepiony do dzwonka pielgrzymiego²²⁴. Obydwa zabytki są datowane na lata 1400–1500.

Kolejny zabytek związany z postacią św. Antoniego to częściowo zachowana plakietka (GKPP 212) znaleziona przy ul. Ciesielskiej 7 B, w szóstym poziomie zabudowy tej parceli. Znak ma wymiary 24,0 x 50,0 mm i przedstawia siedzącą postać św. Antoniego Egipskiego, z fragmentami napisuONIS na listwie pod stopami postaci. Na lewej piersi postaci wyraźny mały krzyż Tau²²⁵. Znacznie bardziej wyraźny jest napis *S. antonius* na zabytku z ul. Chmielnej 73, również z Wyspy Spichrzów, gdzie zachowała się też dolna część siedzącej postaci św. Antoniego z herbem miasta Wesel po jego prawej (heraldycznie) stronie oraz głową i nogami świni uczonej szaty świętego po jego stronie lewej. Na tarczy znajdują się trzy biegnące łasice z mniejszą tarczą herbową pośrodku. Analogie znajdziemy w wyżej już wspomnianym znalezisku z 's-Hertogenbosch.

Wydaje się, iż dokładnie z taką samą plakietką mamy do czynienia w przypadku innego znaleziska z Gdańska (GKPP 819), datowanego na XV w., gdzie zachowała się jedynie dolna część znaku z tarczą herbową miasta Wesel oraz napisem *S. antonius*.

W całości natomiast zachował się dwustronny ażurowy medalik z ul. Chmielnej 73 (GKPP 872) w kształcie okręgu o średnicy 21,0 mm, z wpisanym wewnątrz krzyżem Tau, który zapewne również można wiązać z omawianym sanktuarium, podobnie jak trzy prawie identyczne zabytki (GKPP 1118, 1119 oraz 1134), wszystkie znalezione w trakcie wykopalisk przy ul. Jaglanej 3/5.

Wreszcie ostatni omawiany tutaj zabytek z Gdańska związany z kultem św. Antoniego, to fragment plakietki (GKPP 1129) o wymiarach 28,9 x 51,4 mm, przedstawiającej popiersie św. Antoniego (dolna część znaku odłamana). Podobny znak, o całkowitej wysokości 68,0 mm, datowany na 1 poł. XV w., pochodzi z Dordrechtu²²⁶ – i jest wiązany nie tyle z sanktuarium w Wesel, co z opactwem św. Antoniego we Francji.

Opactwo Saint-Antoine-l'Abbaye, wcześniej znane pod nazwą Saint-Antoine-en-Viennois, położone w południowej Francji pomiędzy Grenoble i Le Puy en Velay, zasłużenie cieszy się opinią jednego z najstarszych sanktuariów związanych z kultem tego świętego, znacznie na pewno starszego niż ośrodki w Wesel oraz Grünberg (Niemcy), czy klasztor św. Antoniego w Præstø w Danii²²⁷.

²¹⁸ HP 2, s. 248; S. van der Linden, *De heiligen*, Contact, Amsterdam/Antwerpen 1999, s. 79–80.

²¹⁹ HP 2, s. 248, ryc. 1052.

²²⁰ HP 2, s. 248, ryc. 1051; H. van Asperen, *Jacobus als pilgrim naar Santiago en andere anachronismen*, [w:] HP 3, s. 24, ryc. 2.

²²¹ *Das Goldene Zeitalter des Herzogtums Geldern, Geschichte, Kunst und Kultur im 15. und 16. Jahrhundert*, Ausstellung, Niederrheinisches Museum für Volkskunde und Kulturgeschichte e.V. Kevelaer, 24. März bis 24. Juni 2001, hrsg. P. van der Coelen, R. Plötz, Veröffentlichungen des Historischen Vereins für Geldern und Umgegend Bd. 100–2, Geldern 2001, s. 182 i nn., ryc. 116.

²²² HP 2, s. 248, ryc. 1053.

²²³ HP 1, s. 125, ryc. 34.

²²⁴ Tamże, s. 125, ryc. 35; J. Koldeweij, A. Willemsen, *Heilig en profaan. Laatmiddeleeuwse insignes in cultuurhistorisch perspectief*, Van Soeren, Amsterdam 1995, s. 16.

²²⁵ HP 2, s. 248, ryc. 1051–1055.

²²⁶ HP 1, s. 125, ryc. 31.

²²⁷ L. Andersson, *Pilgrimsmärken...*, s. 48; C. Daxelmüller, M.L. Thomsen, *Mittelalterliches Wallfahrtswesen in Dänemark*, Mit einem Kultstätten-Katalog, Jahrbuch für Volkskunde NF 1, Würzburg/Innsbruck/Fribourg 1978, s. 175–176.

Według legendy przechowywane we francuskim sanktuarium relikwie świętego trafiły tu za sprawą cesarza Diogenesa i od tej pory miejscowość zmieniła swą nazwę na Opactwo Św. Antoniego. W drugiej połowie XI wieku kaplica z relikwiami świętego trafiła pod opiekę benedyktynów z opactwa pw. św. Piotra w Montmajour, założonego u schyłku 1 poł. X w., które znajduje się na północny wschód od Arles, w departamencie Delta Rodanu we Francji.

Około schyłku XI wieku przy opactwie powstało bractwo, którego celem było pomaganie pielgrzymom i chorym, szczególnie tym, którzy cierpieli na dolegliwość zwaną ogniem św. Antoniego (obecnie ergotyzm)²²⁸. Choroba ta jest efektem występowania przetrwalnika pasożytniczego grzyba (łac. *Claviceps purpurea*) znanego pod nazwą sporysz, który atakuje ziarna zbóż. Spożywany wraz z produktami zbożowymi sporysz prowadził dawniej do halucynacji oraz skurczów mięśni, które z czasem, z powodu niedokrwienia, przyczyniały się do martwicy tkanek. Na chorobę tę cierpiało we wczesnym średniowieczu, a nawet umierało z jej powodu, wielu ludzi. Chorych leczono w miejscowym przytułku, podając im specjalnie doprawiane przyprawami wino²²⁹. Chorobie miał też przeciwdziałać cudowny napój św. Antoniego, który pojawiał się w sprzedaży dla pielgrzymów w trakcie corocznej procesji, połączonej z obnoszeniem relikwiarza tego świętego w dniu Święta Wniebowstąpienia. Mógł być on też używany do smarowania ciała dotkniętego chorobą. Zapewne ten właśnie cudowny specyfik, umieszczony w niewielkich ampułkach, wywozili stąd wierni wraz z plakietkami pielgrzymimi, dzwoneczkami itp.

W roku 1247 bractwo to zyskało status zakonu kierującego się regułą św. Augustyna, natomiast w roku 1297, z inicjatywy papieża Bonifacego VIII (zm. 1303), opactwo Saint-Antoine uniezależniło się od swego macierzystego klasztoru w Montmajour, a sam opat stanął na czele Zakonu Świętego Antoniego²³⁰.

Plakietka (GKPP 212) przedstawiająca siedzącą postać św. Antoniego z Wesel została odkryta przy ul. Ciesielskiej 7 B, w szóstym poziomie reliktów zabudowy tej parceli, w warstwie nr 4958, datowanej półskojcem z Prus krzyżackich, bitym od 1416 roku²³¹. Zawieszkę (GKPP 527) z trzema plastycznymi motywami krzyża Tau zarejestrowano na stanowisku Lastadia w parceli nr 36B, w warstwie nr 6001 datowanej na XV w. Natomiast z hałdy został pozyskany znak z przedstawieniem św. Antoniego Egipskiego z herbem miasta Wesel po prawej (heraldycznie) i głową świni po lewej stronie.

Dwustronny ażurowy medalik w kształcie koła (GKPP 872) z wpisanym wewnątrz krzyżem Tau pozyskano ze stanowiska przy ul. Chmielnej 73, z wykopu nr 6 i warstwy 1101, datowanej na XV–1 poł. XVI w. Trzy kolejne plakietki ażurowe z przedstawieniem krzyżyka Tau, umieszczonego w kolistej ramce (GKPP 1118, 1119 oraz 1134), zostały wyeksplorowane w trakcie badań przy ul. Jaglanej 3/5 z nawarstwień datowanych na XV–pocz. XVI w. Natomiast fragment plakietki z popiersiem św. Antoniego znaleziono na tym samym stanowisku w wykopie nr 2, w warstwie nr 30, datowanej na XV–1 poł. XVI w.

²²⁸ Słownik botaniczny, red. A. Szwejkowska, J. Szwejkowski, Wydanie 1, Wiedza Powszechna, Warszawa 1996, s. 76.

²²⁹ A. Mischlewski, *Grundzüge der Geschichte des Antoniterordens bis zum Ausgang des 15. Jahrhunderts: Unter besonderer Berücksichtigung von Leben und Wirken des Petrus Mitte de Caprariis*, Bonner Beiträge zur Kirchengeschichte Bd. 8, Böhlau, Köln–Wien 1976.

²³⁰ Baza danych Kunera, hasło: Saint-Antoine-l'Abbaye, dn. 03.06.2015.

²³¹ B. Paszkiewicz, *Moneta...*, s. 44.

GKPP: 212

Nr SAZ: 255/020/039

Nr katalogu MAG: 7081

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Ciesielska 7B, 6.

poziom zabudowy, w. 4958

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Wesel

Nazwa i opis przedstawienia: św. Antoni Egipski (głowa odłamana) z krzyżem Tau na lewym ramieniu

Napis (w części zachowanej): ONIS

Datowanie: schyłek XIV–pocz. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 24,0x50,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 6,49

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 527

Nr SAZ: 255/133/003

Nr katalogu MAG: 5209

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, Lastadia, parcela 36B,

wyk. 6, w. 6001, mech.

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Wesel

Nazwa i opis przedstawienia: taśma odłamana w górnej części, zdobiona trzema plastycznymi motywami krzyża Tau, ustawionymi jeden pod drugim w pionowym rzędzie

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 20,0x32,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 1,36

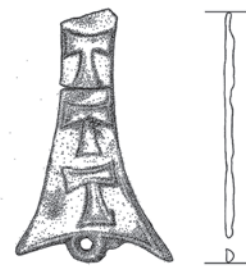
Sposób mocowania: jedno uszko

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 819

Nr SAZ: 255/020/051

Nr katalogu MAG: 1717

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Chmielna 73, wyk.

1A, hałda

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Wesel

Nazwa i opis przedstawienia: św. Antoni Egipski jako opat (głowa i górna część tułowia odłamana), z herbem miasta Wessel umieszczonym w tarczy u jego stóp po prawej (heraldycznie) i głową świni po lewej stronie; na szarfie u podstawy plakietki inskrypcja pisana minuskułą gotycką

Napis (w części zachowanej): S. antonius

Datowanie: XV–pocz. XVI w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 34,0x36,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,46

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 872

Nr SAZ: 255/020/051

Nr katalogu MAG: 1721

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Chmielna 73, wyk. 6, w. 1101

Kraj pochodzenia: Niemcy?

Miejsce pochodzenia: Wesel?

Nazwa i opis przedstawienia: dwustronny ażurowy medalik w kształcie koła z wpisanym wewnątrz krzyżem Tau i poprzecznym uszkiem do zawieszania

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV–I poł. XVI w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): śr. 21,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,84

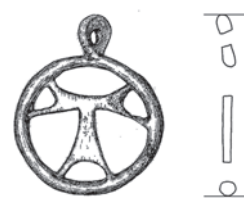
Sposób mocowania: jedno uszko

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1118

Nr SAZ: 255/020/060

Nr katalogu MAG: 1561

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Jagłana 3/5, wyk. 5a, w. 401

Kraj pochodzenia: Niemcy?

Miejsce pochodzenia: Wesel?

Nazwa i opis przedstawienia: plakietka w kolistej ramce z krzyżem Tau—atrybutem św. Antoniego Egipskiego

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV–pocz. XVI w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 19,6x23,1

Waga (części zachowanej, w gramach): 1,69

Sposób mocowania: sztywne uszko, integralnie odlane

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1119

Nr SAZ: 255/020/060

Nr katalogu MAG: 1549

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Jagłana 3/5, wyk. 4, w. 29B, obiekt 50

Kraj pochodzenia: Niemcy?

Miejsce pochodzenia: Wesel?

Nazwa i opis przedstawienia: plakietka w kolistej ramce z krzyżem Tau—atrybutem św. Antoniego Egipskiego

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV–pocz. XVI w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 21,7x21,7

Waga (części zachowanej, w gramach): 1,52

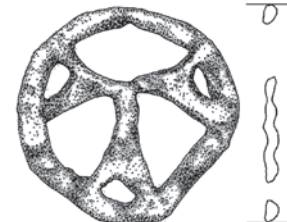
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1129

Nr SAZ: 255/020/060

Nr katalogu MAG: 1540

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Jagłana 3/5, wyk. 2, w. 30

Kraj pochodzenia: Francja

Miejsce pochodzenia: Opactwo św. Antoniego (fr. Saint-Antoine-l'Abbaye), zwane wcześniej La-Motte-Saint-Didier

Nazwa i opis przedstawienia: św. Antoni; fragment plakietki przedstawiającej popiersie św. Antoniego

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV–1 poł. XVI w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 28,9x51,4

Waga (części zachowanej, w gramach): 6,32

Sposób mocowania: cztery uszka, z czego jedno zachowane

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1134

Nr SAZ: 255/020/060

Nr katalogu MAG: 1537

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Jagłana 3/5, wyk. hałda

Kraj pochodzenia: Niemcy?

Miejsce pochodzenia: Wesel?

Nazwa i opis przedstawienia: plakietka w kolistej ramce z krzyżem Tau—atrybutem św. Antoniego Egipskiego

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV–pocz. XVI w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): śr. 26,9

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,89

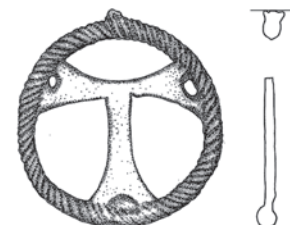
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

4.3. Święty Tomasz Becket – Canterbury

Począwszy od roku 1173, tj. od kanonizacji arcybiskupa Thomasza Becketa zamordowanego na rozkaz króla Anglii Henryka II, Canterbury stało się najważniejszym miejscem pielgrzymek w całej Anglii i jednym z kilku najważniejszych centrów pielgrzymich w Europie²³². Najlepszym źródłem do bliższego poznania tych pielgrzymek w XIV wieku jest dzieło pt. *Opowieści kanterberyjskie* (ang. *Canterbury Tales*), będące zbiorem opowiadań napisanych przez poetę i wędrowca – Geoffreya Chaucera. Znajdziemy tu szczegółowy opis pielgrzymki 29 osób z Southwark do grobu Thomasza Becketa w Canterbury²³³. Wiele z nich brało już wielokrotnie udział w innych pielgrzymkach, a ich opowieści, przekazane nam przez Chaucera, są nieocenionym źródłem dla poznania pozamaterialnego świata pielgrzymek, dostępnego dla archeologów tylko w bardzo ograniczonym zakresie. Już na samym początku opowieści napotykamy bardzo ważną informację o powodach, dla których udawano się na taką pielgrzymkę:

*Do świętych grobów cudami sławionych,
Zwłaszcza z najdalszej nawet okolicy
Do Canterbury wędrują Anglicy,
Świątemu złożyć hołd męczennikowi,
Że im dopomógł, z choroby uzdrowił.*

Niestety, w okresie Reformacji sanktuarium w Canterbury, które aż do 1538 roku stanowiło jedno z ważniejszych w Europie centrów pielgrzymek, uległo zniszczeniu. Z rozkazu Henryka VIII został też bezpowrotnie zniszczony wspinały relikwiarz Thomasza Becketa.

Nie wiemy dokładnie, od kiedy produkowano plakietki pielgrzymie w Canterbury, natomiast wiadomo, iż na początku plakietki takie sprzedawali pielgrzymom miejscowi handlarze, oferując je na kramach usytuowanych przed bramą katedry²³⁴.

Oprócz plakietek sprzedawano też niewielkie pojemniki – ampułki na cudowną wodę pochodzącą ze źródeł zlokalizowanych na terenie sanktuarium. Zdrowotne oddziaływanie takiej wody w przypadku ampułek z Canterbury było wzmocnione i poświadczane odpowiednią inskrypcją, jak np.: *Tomasz jest najlepszym lekarzem świętej choroby oraz: Cała słabość i ból odeszły, uleczone człowiek je i pije, a diabeł i śmierć odchodzą*²³⁵.

Wierzono też w lecznicze działanie samego znaku pielgrzymiego. Król Ludwik XI nosił na kapeluszu przyslaną mu plakietkę z Canterbury, obrazującą męczeńską śmierć arcybiskupa Thomasza Becketa, co także miało chronić jego zdrowie²³⁶. Notabene znaczenie

ampułki było znacznie większe niż plakietki pielgrzymiej, ze względu na jej świętą zawartość. Ampułki z Canterbury były przeznaczone do tego, co nazywano *Canterbury water*, czyli krew pochodząca od św. Thomasza Becketa, która mogła być wielokrotnie rozpuszczana wodą, nie tracąc nic ze swoich cudownych właściwości²³⁷.

Pamiętki pielgrzymie związane z kultem św. Thomasza Becketa spotykane są w wykopaliskach na terenie Anglii, Szkocji, Irlandii, Belgii, Holandii, północnych Niemiec, Francji oraz Szwecji. Łącznie znamy ponad 800 znalezisk średniowiecznych pamiątek związanych z kultem tego świętego – w postaci znaków pielgrzymich z wyobrażeniem jego postaci pieszo, konno lub na łodzi, ampułek, relikwiarzyków będących miniaturami jego relikwiarzy, pochew miecza (często z tarczą lub rękawicami) i mieczy, niewielkich trójwymiarowych figurek pawi z biskupem na grzbiecie, okrągłych plakietek podobnych do monet, dzwoneczków, odlewów plakietek na dzwonach kościelnych, a także wielu broszek, zapinek itp.

W wykopaliskach gdańskich natrafiono na dziesięć zabytków, które można powiązać z sanktuarium w Canterbury, choć nie zawsze mamy w tym względzie stuprocentową pewność, toteż w kilku przypadkach w katalogu posłużymy się znakami zapytania. Pięć z nich znaleziono na Wyspie Spichrzów, dwa na stanowisku Szafarnia przy wschodnim brzegu Nowej Motławy, dwa na Starym Mieście oraz jeden na Starym Przedmieściu. Oznacza to, że prawie wszystkie te pamiątki zostały znalezione w najbliższym rejonie średniowiecznego gdańskiego kompleksu portowo-magazynowego, tj. w miejscu, gdzie nie było wówczas domów mieszkalnych.

Pierwszy z omawianych poniżej zabytków to ażurowa plakietka (GKPP 231) w kształcie pochwy miecza, z zachowaną jedną rękawiczką z dwóch umocowanych po obydwu stronach nasady pochwy. Podobny zabytek pochodzący z Londynu jest datowany na lata 1375–99²³⁸. Inną analogię znajdziemy w miejscowości Den Briel w Holandii, skąd pochodzi plakietka w formie pochwy miecza z rękawiczkami po obu stronach jej nasady²³⁹, przy czym trzeba wspomnieć, iż miejsce wytworzenia tego zabytku uznano za nieustalone. Zabytek drugi (GKPP 924) to zachowana tylko w górnej części miniaturowa pochwa miecza, z imitującą oplot plastyczną dekoracją na przedzie. W górnej części pochwy zachowały się – symetrycznie rozmieszczone po jej obu stronach – pięciopalczaste rękawice rycerskie. Miniaturowy miecz w pochwie zdobionej okrągłą tarczą z plastycznym ornamentem geometrycznym i rękawicami po bokach, znajdziemy również w kolekcji Museum of London, gdzie datowano go na schyłek XIV wieku²⁴⁰.

Zabytek trzeci (GKPP 354) to plakietka w formie miniaturowej, pełnoplastycznej pochwy miecza, zdobionej motywem regularnej ukośnej kratki. Wyraźnie są zaznaczone poszczególne części pochwy, jak trzewik oraz dwie ryfki z przymocowanym

²³² B. Spencer, *Pilgrim souvenirs and secular badges*. Medieval..., s. 37; Zob. też: R. Williamson, *Medieval English Pilgrims and Pilgrimages*, [w:] Wallfahrt..., s. 114–126; więcej na temat średniowiecznych pielgrzymek, w tym również do angielskich sanktuariów, zob. S. Hopper, *To be a Pilgrim. The Medieval Pilgrimage Experience*, Sparkford 2002.

²³³ G. Chaucer, *Opowieści kanterberyjskie*. Wybór. Przeł. H. Pręczkowska, Biblioteka Narodowa Nr 138, Seria II, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków 1963, s. 3–47.

²³⁴ B.W. Spencer, *Medieval...*, s. 141, przyp. 30.

²³⁵ M. Rydbeck, *Thomas...*, s. 236–248; B.W. Spencer, *Medieval...*, s. 144.

²³⁶ B.W. Spencer, *Medieval...*, s. 143.

²³⁷ J. Koldewey, *Foi et Bonne Fortune...*, s. 167.

²³⁸ B. Spencer, *Pilgrim Souvenirs*, [w:] Age of Chivalry: Art in Plantagenet England 1200–1400, eds. J. Alexsander, P. Binski, London 1987, s. 222, nr 62.

²³⁹ HP 3, s. 385, ryc. 3372.

²⁴⁰ *The Museum of London*, London 1988, s. 27.

do nich ogniwnikiem do zawieszenia pochwy. Nie znajdujemy do tego znaku dokładnej analogii, toteż przynależność tego zabytku do omawianego sanktuarium zostaje opatrzona znakiem zapytania.

Kolejna omawiana plakietka (GKPP 355) to miecz w pochwie (rękojeść odłamana), jako narzędzie męki św. Tomasza Becketa; na górnej części pochwy tarcza z wyobrażeniem męskiej twarzy. Podobne plakietki, choć bez rysunku twarzy, znamy z Londynu²⁴¹. Są one na ogół datowane na 2 poł. XIV bądź XV wiek i większość z nich jest przypisywana do sanktuarium w Canterbury²⁴². Inną analogię znajdziemy w znaleziskach z Valenciennes we Francji. Pochwa miecza, o wysokości 81,0 mm, jest tu zdobiona okrągłą tarczą umieszczoną u nasady, z przedstawieniem głowy potwora czy też demona, który – ohydnie wykrzywiony – pokazuje język. Miejsce pochodzenia tej plakietki, datowanej na lata 1350–1499, nie zostało jednakże ustalone²⁴³. Podobnie jest w przypadku plakietki z Amsterdamu, wysokiej na 66,0 mm, którą datowano na lata 1325–74. Tu również u nasady miniaturowej pochwy miecza znajdujemy twarz demona z wytkniętym językiem, umieszczoną na tarczy zdobionej dookoła kropkami w okręgach²⁴⁴.

Z wykopalisk gdańskich natomiast pochodzą jeszcze dwa podobne zabytki z Wyspy Spichrzów oraz jeden z ul. Tartacznej. Pierwszy z nich to dość szeroka, miniaturowa pochwa miecza o wymiarach 22,2 x 84,8 mm (GKPP 790) z dwiema rękawicami po jej obu stronach. Drugi znak, o wymiarach 10,6 x 77,3 mm (GKPP 803), jest podobny, z tym że obydwie rękawice uległy odłamaniu. Plakietka z ul. Tartacznej (GKPP 923) to miniaturowa pochwa miecza długości 85,4 mm, z plastyczną dekoracją na przedzie imitującą opłot. W górnej części pochwy znajduje się kolistą tarczą zdobioną plastycznymi guzkami umieszczonymi wewnątrz okręgów, z wyobrażeniem męskiej twarzy (maskaron?). Na rewersie doskonale zachowana szpila do mocowania, wraz z haftką do zaczepienia końcówki ostrza. Takie samo mocowanie znajdziemy na znaku z ul. Toruńskiej na Starym Przedmieściu (GKPP 1058), również z przedstawieniem męskiej twarzy na kolistej tarczy znajdującej się w górnej części miniaturowej pochwy miecza o długości 53,2 mm.

Fragmentarycznie zachowana plakietka (GKPP 541) z przedstawieniem jeźdźcy (św. Tomasza Becketa) na koniu posiada

dość ściśle analogie w znaleziskach z Londynu²⁴⁵. Na znacznie lepiej niż gdański zachowanym znaku²⁴⁶ o wymiarach 75,0 x 105,0 mm, ze szpilką do mocowania, biskup siedzi na koniu wyprostowany, w lewej ręce dzierżąc pastorał z zakończeniem w kształcie krzyża, prawą zaś podnosząc w geście błogosławieństwa. Podobnie jak na plakietce z Gdańska, bardzo starannie są oddane detale ubioru świętego oraz szczegóły rzędu końskiego, a nawet wzór czapraka pod siodłem wierzchowca.

Wreszcie ostatnia pamiątka pielgrzymia z Canterbury pochodząca z wykopalisk gdańskich to plakietka pielgrzymia w formie płaskiego pierścienia (GKPP 823) o średnicy 22,7 mm, w środku popiersie biskupa, w otoku na pierścieniu napis wykonany gotycką majuskułą: +CAPUT THOME. Na rewersie ramki zachowały się pozostałości szpilki do mocowania plakietki do odzieży. Identyczne znaki o średnicy 25,0 mm i 23,0 mm są znane z Londynu i datowane na lata 1320–99. Także z Londynu pochodzą kolejne dwa znaki o średnicy 24,0 mm, z ramką zdobioną pseudogranulacją, które datowano na lata 1350–99²⁴⁷ oraz 1400–49²⁴⁸.

Jak już wspomniano, prawie wszystkie pamiątki pielgrzymie omówione wyżej zostały znalezione w niezamieszkałych częściach miasta, a konkretnie w rejonie średniowiecznego gdańskiego portu. Z tego dwie plakietki w formie miniaturowych pochew miecza, w tym jedna zdobiona tarczą z wyobrażeniem męskiej twarzy (GKPP 354 i 355), zostały znalezione na stanowisku Szafarnia w warstwie 1100, uznanej za niwelacyjną. Podobnie inna plakietka w formie pochwy miecza ze śladami po ułamanych rękawicach (GKPP 803), znaleziona na Wyspie Spichrzów przy ul. Spichrzowej 3/2 w warstwie nr 704, opisanej jako wyrównanie terenu nawiezionym piaskiem.

Pozostałe opisane zabytki zostały wyeksplorowane z warstw użytkowych przy ul. Ciesielskiej 7 (GKPP 231), z reliktyw spichlerza „Złoty Pelikan” (GKPP 541) przy ul. Stągiewnej 12 oraz z ruin spichlerzy przy ul. Stągiewnej 19 (GKPP 790) i Chmielnej 63/64. Wszystkie konteksty, w których znaleziono omawianą grupę pamiątek (z wyjątkiem ww. warstw o charakterze niwelacyjnym) datowano na XV w.

Natomiast w terenie zajęтым przez zabudowę mieszkalną – odkryto plakietkę ze Starego Miasta (GKPP 924) znaną przy ul. Tartacznej 2, w warstwie nr 2545, gdzie również odnotowano obecność licznych monet z XIV w., dwa znaki pielgrzymie z Kolonii (GKPP 931 oraz 1067), plakietkę ze sceną ukrzyżowania Chrystusa oraz postaciami Marii i Jana Apostoła po jego obu stronach (GKPP 888), która może (choć nie musi) pochodzić z sanktuarium w Gottsbüren, a także znak z Wilsnack (GKPP 880), który może być datowany poczynając od schyłku wieku XIV przez cały XV, aż do początków wieku XVI.

²⁴¹ B. Spencer, *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges. Medieval...*, s. 95, nr 68; Tenże, *Pilgrim souvenirs and kindred objects*, [w:] *Medieval Waterfront Development at Trig Lane, London: An Account of the Excavations at Trig Lane London 1974–1976 and Related Research*, London and Middlesex Archaeological Society Special Paper 5, London 1982, s. 106–108, nr 118; Tenże, *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges. Salisbury...*, s. 19; Tenże, *Pilgrim Souvenirs*, [w:] *Age...*, s. 222, nr 62; Tenże, *Pilgrim souvenirs from the medieval waterfront excavations at Trig Lane London 1974–1976*, [w:] *Transactions of the of the London and Middlesex Archaeological Society* 33, 1982, s. 313–314, ryc. 9; D. Bruna, *Enseignes de plomb...*, s. 267, ryc. 61 i s. 289, ryc. 61.

²⁴² B. Spencer, *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges. Medieval...*, s. 95, nr 69 i 70a; *Gothic. Art for England 1400–1547*, (tent. cat. London, Victoria & Albert Museum), Hardcover – October 1, eds. R. Marks, P. Williamson, V&A Publications, London 2003, nr 324b, ryc. 123.

²⁴³ A. Tixador, *Enseignes sacrées et profanes médiévales découvertes à Valenciennes. Un peu plus d'un kilogramme d'histoire*. Ilustria Librairie des Musées, Valenciennes 2004, s. 76, nr 128.

²⁴⁴ HP 3, s. 385, ryc. 3368.

²⁴⁵ B. Spencer, *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges. Medieval...*, s. 83, nr 38 oraz s. 87 nr 49a i 49b; D. Bruna, *Enseignes de plomb...*, s. 267, fig. 60 i s. 289, ryc. 60.

²⁴⁶ B. Spencer, *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges. Medieval...*, s. 87, nr 49b.

²⁴⁷ B. Spencer, *Pilgrim Souvenirs*, [w:] *Age...*, s. 221, nr 56.

²⁴⁸ M. Mitchiner, *Medieval...*, s. 67, kat. 114; B. Spencer, *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges. Medieval...*, s. 111, nr 100 i 100a; Tenże, *Pilgrim souvenirs*, [w:] *Age...*, s. 221, nr 56.

GKPP: 231

Nr SAZ: 255/020/039

Nr katalogu MAG: 7101

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Ciesielska 7

Kraj pochodzenia: Anglia?

Miejsce pochodzenia: Canterbury?

Nazwa i opis przedstawienia: św. Tomasz Becket; pochwa miecza z zachowaną jedną z dwóch rękawic umieszczonych po jej obu stronach, trzewik pochwy odłamany

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 1 poł. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 17,0x53,0; gr. 7,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,60

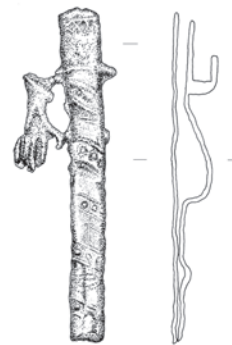
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 354

Nr SAZ: 255/100/005

Nr katalogu MAG: 5042

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, ul. Szafarnia 12-14, w. 1100

Kraj pochodzenia: Anglia?

Miejsce pochodzenia: Canterbury?

Nazwa i opis przedstawienia: św. Tomasz Becket; miniaturowa, pełnoplastyczna pochwa miecza zdobiona ornamentem ukośnej kratki, z plastycznie przedstawioną ryfką w górnej części i kółkiem do zawieszania

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): szer. bez ogniwka 8,0; z ogniwkiem 12,0; wys. 54,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 4,07

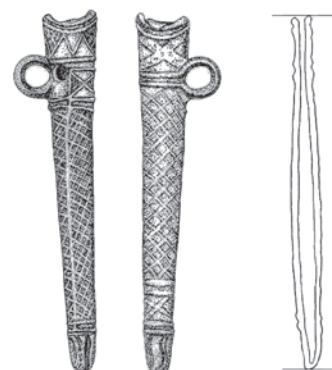
Sposób mocowania: ogniwko

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 355

Nr SAZ: 255/100/005

Nr katalogu MAG: 5043

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, ul. Długie Ogrody 114–ul. Szafarnia 19, plac X, w. 1100

Kraj pochodzenia: Anglia?

Miejsce pochodzenia: Canterbury?

Nazwa i opis przedstawienia: św. Tomasz Becket; miniaturowy miecz w pochwie (rękojeść odłamana) jako narzędzie męki św. Tomasza Becketa, na górnej części pochwy tarcza i wyobrażenie męskiej twarzy

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 6,0x82,0; śr. 22,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 8,16

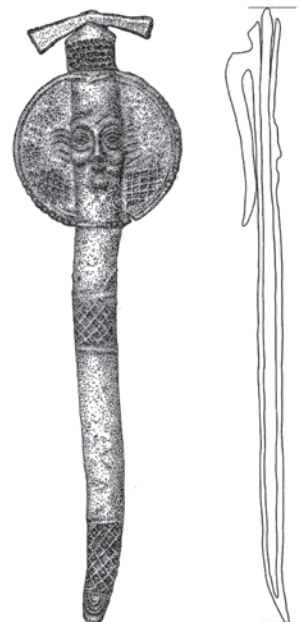
Sposób mocowania: pionowy haczyk do mocowania

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 541

Nr SAZ: 255/020/013

Nr katalogu MAG: 16

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, spichlerz „Złoty Peli-kan”, ul. Stągiewna 12, wyk. 1, w. 6.

Kraj pochodzenia: Anglia

Miejsce pochodzenia: Canterbury

Nazwa i opis przedstawienia: św. Tomasz Becket; jeździec (głowa i ręce odłamane) na ko-niu z bogato zdobionym rzędem (część głowy, przednie nogi i ogon konia odłamane)

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

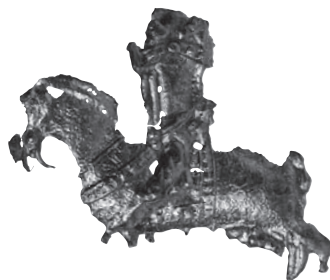
Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 58,1x54,7

Waga (części zachowanej, w gramach): 6,57

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 790

Nr SAZ: 255/020/024

Nr katalogu MAG: 53

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, spichlerz „Chmielnik”, ul. Stągiewna 19, „Stągiew Mleczna”, ul. Stągiewna 20

Kraj pochodzenia: Anglia

Miejsce pochodzenia: Canterbury

Nazwa i opis przedstawienia: św. Tomasz Becket; miniaturowa pochwa miecza z dwiema rękawicami po jej obu stronach

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 22,2x84,8

Waga (części zachowanej, w gramach): 6,14

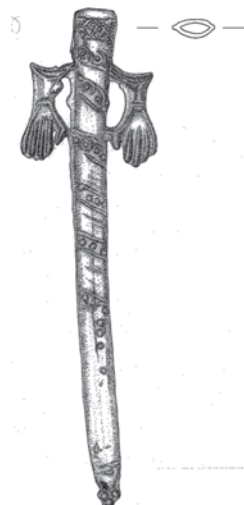
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 803

Nr SAZ: 255/020/048

Nr katalogu MAG: 2641

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Spichrzowa 3/2, w. 704, wyrównanie terenu nawiezionym piaskiem

Kraj pochodzenia: Anglia?

Miejsce pochodzenia: Canterbury?

Nazwa i opis przedstawienia: św. Tomasz Becket; miniaturowa pochwa miecza ze śladami po ułamanych rękawicach po obu bokach

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 10,6x77,3

Waga (części zachowanej, w gramach): 4,23

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: A. Błaszczuk

GKPP: 823

Nr SAZ: 255/020/052

Nr katalogu MAG: 280

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Chmielna 63/64, wyk. 3, w. 770

Kraj pochodzenia: Anglia

Miejsce pochodzenia: Canterbury

Nazwa i opis przedstawienia: św. Tomasz Becket; okrągła płaska ramka, w środku popiersie biskupa, w otoku napis wykonany gotycką majuskułą

Napis (w części zachowanej): +CAPUT THOME

Datowanie: 2 poł. XIV–XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 22,7x23,1; śr. 22,7

Waga (części zachowanej, w gramach): 1,63

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 923

Nr SAZ: 255/004/004

Nr katalogu MAG: 51

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Miasto, ul. Tartaczna 2, w. 520

Kraj pochodzenia: Anglia?

Miejsce pochodzenia: Canterbury?

Nazwa i opis przedstawienia: św. Tomasz Becket; miniaturowa pochwa miecza, z plastyczną dekoracją na przedzie imitującą oplot. W górnej części pochwy znajduje się kolistą tarczą zdobioną plastycznymi guzkami umieszczonymi wewnątrz okręgów, z wyobrażeniem męskiej twarzy (maszkaron?)

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV–XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 27,2x85,4

Waga (części zachowanej, w gramach): 8,49

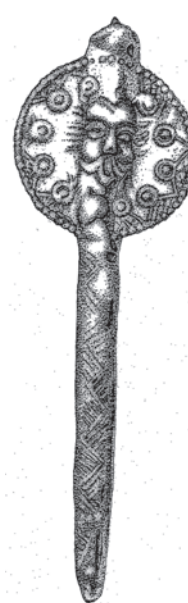
Sposób mocowania: szpilka z haftką do zaczepienia ostrza

Materiał: cyna/ołów

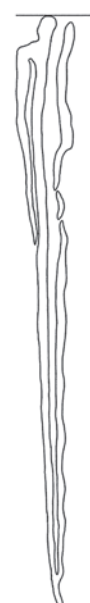
Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 924

Nr SAZ: 255/004/004

Nr katalogu MAG: 52

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Miasto, ul. Tartaczna 2, w. 2545

Kraj pochodzenia: Anglia?

Miejsce pochodzenia: Canterbury?

Nazwa i opis przedstawienia: św. Tomasz Becket; miniaturowa pochwa miecza, z plastyczną dekoracją na przedzie imitującą oplot. W górnej części pochwy, po jej obu stronach, pięciopalczaste rękawice rycerskie

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV–XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 22,2x31,4

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,97

Sposób mocowania: szpilka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1058

Nr SAZ: 255/133/004

Nr katalogu MAG: 224

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, ul. Toruńska 12, wyk. 3, w. 193

Kraj pochodzenia: Anglia?

Miejsce pochodzenia: Canterbury?

Nazwa i opis przedstawienia: św. Tomasz Becket; miniaturowa pochwa miecza z tarczą umocowaną w jej górnej części, pośrodku tarczy schematyczne przedstawienie twarzy ludzkiej

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV–XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 18,9x53,2

Waga (części zachowanej, w gramach): 4,17

Sposób mocowania: szpilka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

4.4. Święta Corona (Stefania) – Brema

W średniowiecznej Bremie możemy dopatrywać się dwóch obiektów kultu związanego z masowymi pielgrzymkami. Pierwszy z nich to relikwie świętej Corony (Stefanii), które zgodnie z legendarnymi podaniami trafiły do tego miasta z Egiptu już w X wieku. Święta Corona miała być świadkiem męczeństwa świętego Wiktora z Damaszku, który żył w II wieku²⁴⁹. Sama została zamęczona poprzez przywiązanie do jej ciała dwóch zagiętych i przymocowanych do ziemi drzew (palm?). Po uwolnieniu mocowań tych drzew, jej ciało zostało rozerwane. Stąd też święta Corona jest przedstawiana pomiędzy dwoma drzewami, a gałązka palmy jest jej atrybutem – symbolem męczeństwa. Przypuszczalnie u schyłku XIV wieku do Bremy trafiły kolejne relikwie tej świętej, lub odbyła się translacja już poprzednio pozyskanych.

Drugi motyw znany nam ze znaków pielgrzymich to plakietka z Chrystusem siedzącym na osiołku, co może – zdaniem badaczy – odnosić się do jego wjazdu do Jerozolimy i było świętowane w Niedzielę Palmową²⁵⁰. Co prawda nie udało się jak dotąd zidentyfikować na terenie Bremy żadnego konkretnego sanktuarium szczególnie związanego z tymi znakami, niemniej widniejący na nich napis *BREMENSIS* dowodnie świadczy o miejscu ich pochodzenia. Znak taki, znany właśnie ze znalezisk w Bremie, jest datowany na 1 poł. XV wieku. Z terenu całej Europy znamy jak dotąd jedynie kilka znaków pielgrzymich z wizerunkiem tej świętej, przy czym ich lokalizacja ogranicza się w Niemczech do Bremy i Wiedenhausen, a w Holandii do Amsterdamu.

W kolekcji gdańskiej znajduje się pięć plakietek z wizerunkiem świętej Corony, z czego trzy pochodzą z badań na Wyspie Spichrzów, jedna ze Starego Przedmieścia i jedna z Szafarni, po wschodniej stronie Nowej Motławy. Ten ostatni zabytek (GKPP 323), zachowany jedynie z niewielkimi ubytkami, został niestety znaleziony w warstwie niwelacyjnej nr 1100, szeroko datowanej monetami od schyłku XIV do XVI wieku (warto jednak zauważyć, iż najwięcej znalezionych tu monet datowanych było na wiek XV)²⁵¹. Znak o szerokości 34,0 i wysokości 58,0 mm przedstawia świętą Coronę z głową w nimbie, stojącą pomiędzy kolumnkami w formie pni palmowych, zamkniętym trójkątnym szczytem zdobionym pinaklami i zwieńczonym krzyżem. Analogie do tej plakietki znajdziemy w Amsterdamie oraz w samej Bremie. Znak z Amsterdamu (szer. 41,0 mm i wys. 57,0 mm) jest datowany na 1

poł. XV w. Za wyjątkiem krzyżyka zwieńczającego plakietkę, który został odłamany, zabytek ten jest doskonale zachowany²⁵².

Również plakietka z Bremy, o wysokości zachowanej 53,0 mm i datowana podobnie jak zabytek z Amsterdamu, została odnaleziona w bardzo dobrym stanie z wyjątkiem odłamanego (?) krzyżyka²⁵³. Znamy poza tymi dwoma analogiami jeszcze jeden znak pochodzący z Gdańska, niestety jednak – o bliżej nieustalonym miejscu znalezienia. Obecnie jest prezentowany w ramach bazy „Kunera”²⁵⁴. Natomiast ze znalezisk zgromadzonych GKPP, najbardziej podobna stylistycznie do znaleziska z Szafarni, jest plakietka GKPP 436, pochodząca z badań na Starym Przedmieściu. Zarówno sposób ukształtowania szat, jak i złożone modlitewnie dłonie świętej, są prawie identyczne na obydwu znakach, niestety plakietka z Lastadii zachowała się bez ramki i z odłamaną głową. Spośród trzech znaków pochodzących z Wyspy Spichrzów, dwa odkryto przy ul. Spichrzowej GKPP 647, 648) i jeden przy ul. Basztowej (GKPP 123). Odbiegają one stylistycznie od poprzednio omówionych zarówno krojem szat świętej, jak i przedstawieniem pni palm po jej obu stronach. W przypadku znaku GKPP 647, dostrzegamy pewne podobieństwo ramki plakietki do ramki ze znaku GKPP 323, jednakże już postać świętej bardziej przypomina nieco zbarbaryzowane przedstawienia plakietek z ul. Basztowej (GKPP 123) i Spichrzowej GKPP 648).

Z dwóch plakietek z wizerunkiem św. Corony pochodzących z Wyspy Spichrzów, pierwszy (GKPP 647) został odnaleziony przy ul. Spichrzowej w warstwie nr 3013, datowanej na okres od drugiej połowy XIV do XV wieku²⁵⁵. Na plakietce jest postać kobieca z maforium na głowie, stojąca pomiędzy dwoma drzewami (palmy?) z ostrołukowym zwieńczeniem.

W tej samej warstwie odnaleziono także ażurową plakietkę z Akwizgranu (GKPP 650) z przedstawieniem adoracji sukni Marii, jednej z najważniejszych Wielkich Relikwii Akwizgrańskich. Plakietka ta jest jeszcze bez lusterka, co mogłoby wskazywać, iż należy do znaków wcześniejszych, które można by datować na ok. 2 poł. XIV wieku. Maria na tronie zasiada w tym przypadku w dolnym kręgu plakietki, zaś powyżej, nad łukiem, są postacie kleryków trzymających Świętą Szatę. Warto w tym miejscu zacytować opinię wybitnego badacza znaków pielgrzymich – Kurta Köstera: *Niewątpliwie ze znaków akwizgrańskich zachowanych na dzwonach odlanych przez mistrza Tilmana tylko plakietka na dzwonie z roku 1450 (F1) należy do starszego typu, w którym dwaj klerycy trzymający suknię znajdują się razem z siedzącą niżej na tronie Madonną w dolnym kręgu.*

²⁴⁹ HP 1, s. 153.

²⁵⁰ E. Grohne, *Bremische...*, s. 97 nr 14 i ryc. 31; J. Wittstock, *Der Bremer...*, s. 104–105, ryc. 25; M. Rech, *Gefundene Vergangenheit*. Archäologie des Mittelalters in Bremen, mit besonderer Berücksichtigung von Riga, Begleitpublikation zur gleichnamigen Ausstellung im Focke-Museum/Bremer Landesmuseum vom 19. November 2003 bis 28. März 2004, Bremer Archäologische Blätter Beiheft 3, Habelt Verlag, Bremer 2004, s. 311, ryc. 322.

²⁵¹ B. Paszkiewicz, *Materiały numizmatyczne i metrologiczne ze stanowiska Szafarnia w Gdańsku* (SAZ 255/100/05), „Archeologia Gdańska”, t. V, red. H. Paner, Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, Gdańsk 2013, s. 355–378, gdzie autor podaje iż: *przed 1457 rokiem przeważają miejscowe monety Zakonu Marii Panny w Prusach: jest ich 27. Zaczynają się od firchena Winrycha von Knipröde wybitego prawdopodobnie przed rokiem 1380 i będącego najstarszą zarejestrowaną monetą na stanowisku.*

²⁵² HP 1, s. 153, ryc. 161; J. Koldeweij, A. Willemsen, *Heilig en profaan...*, s. 16, ryc. 4; J. Koldeweij, *Opgespelde vroomheid. Middeleeuwse pelgrimstekens in het algemeen en het insigne van het Heilig Kruis te Damme in het bijzonder*, Ons Heem. Heemkundig tijdschrift voor Vlaanderen, Jg. 50/1996, nr 2, s. 68, ryc. 3.

²⁵³ G. Dettmann, *Heimatliche Altertümer geschichtlicher Zeit. Die Ernte der letzten Jahre an bremischen Boden- und Weserfunden*, „Bremische Weihnachtsblätter” Hf. 7, Bremen 1937, s. 8, ryc. 1.13, w tym przypadku błędnie opisana postać jako postać Marii: J. Wittstock, *Der Bremer...*, s. 104, 105, ryc. 26; A. Löhr, *Die Heilige Corona und ihre mittelaltlichen Darstellungen in Bremen*, *Bremisches Jahrbuch*, Bd. 66, 1988, s. 47–58; M. Rech, *Gefundene...*, s. 311, ryc. 322.

²⁵⁴ Baza danych Kunera, nr 16253, dn. 07.04.2015.

²⁵⁵ H. Paner, *Średniowieczne...*, s. 176 i 189.

Wszystkie inne reprezentują już młodszy typ, w którym powieszona na drążku i rozpostarta przez dwóch duchownych (nie aniołów!), suknia Marii występuje zawsze oddzielnie w górnym kręgu²⁵⁶. Tak więc można by tu uściślić nieco datowanie tej warstwy, plasując je w ramach od 2 poł. XIV do 1 poł. XV wieku, nie tracąc jednak z oczu innej opinii wyżej wspomnianego badacza z Niemiec: *Die älteren Aachener Pilgerzeichen Waren noch ohne Spiegel*²⁵⁷.

Także z ul. Spichrzowej nr 2/2 pochodzi kolejna plakietka bremeńska znaleziona w Gdańsku (GKPP 648), w kontekście oznaczonym numerami od 3941 do 3943. Przedstawia ona postać kobiecą w maforium na głowie, stojącą pod częściowo tylko zachowanym łukiem utworzonym przez dwa pnie drzew (palmy?), z których zachował się obecnie tylko jeden. Brak jest dokładnej analogii dla tego znaleziska, jednak sposób przedstawienia postaci i dwa pnie drzew po jej bokach wskazują, iż chodzi tu właśnie o świętą Coronę.

Podobne cechy przedstawienia jak opisany wyżej zabytek nosi znak (GKPP 123), odkryty także na Wyspie Spichrzów, przy ul. Basztowej 6, w warstwie nr 733, na podwórku parceli nr 5. Warstwa ta została zaliczona do pierwszego horyzontu osadniczego, to jest pierwszej fazy zagospodarowania Wyspy jeszcze w okresie przed wybudowaniem w tym miejscu spichlerzy. Wiadomo, iż północny cypel Wyspy, gdzie leży ul. Basztowa, został zagospodarowany najpóźniej u schyłku XIV wieku, a już w latach 1385–1410 w jednej z gdańskich ksiąg gruntowych ul. Basztowa jest określona jako: *via versus lacum circa curiam civitatis*, który to dwór zajmował północną część Wyspy właśnie i składał się ze smolarni, popielnika i cieślarni²⁵⁸. Możemy więc przypuszczać, iż kontekst, z którego wydobyto omawiany wyżej zabytek, plasuje się w ramach chronologicznych schyłku XIV do 1 poł. XV wieku. Sama plakietka nieco różni się formą drzew znajdujących się po obu stronach świętej Corony od poprzednio omawianych analogii z Amsterdamu i Bremy. Jest za to bardzo podobna do znaku GKPP 648 z ul. Spichrzowej 2/2.

²⁵⁶ K. Köster, *Meister Tilman...*, s. 60.

²⁵⁷ K. Köster, *Gutenbergs Straßburger...*, s. 31.

²⁵⁸ H. Paner, *Wyspa...*, s. 165.

GKPP: 123

Nr SAZ: 255/020/039

Nr katalogu MAG: 5319

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Basztowa 6, w. 733, parcela 5, cz. A, horyzont osadniczy 1, podwórko, faza 1 zasiedlenia wyspy.

Okres przedspichlerzowy

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Brema

Nazwa i opis przedstawienia: św. Corona z głową w aureoli i z modlitewnie złożonymi dłońmi, pomiędzy nagiętymi do siebie dwoma drzewami palmowymi

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XIV–1 poł. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 34,0x70,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 8,60

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 323

Nr SAZ: 255/100/005

Nr katalogu MAG: 5011

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, ul. Długie Ogrody 113, w. 1100

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Brema

Nazwa i opis przedstawienia: św. Corona z głową w aureoli i ze złożonymi modlitewnie dłońmi, stojąca pomiędzy kolumnkami w formie pni palmowych zamkniętymi trójkątnym szczytem (część szczytu nad prawym ramieniem świętej odłamana) zdobionym pinaklami i zwieńczonym krzyżem

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 1 poł. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 34,0x58,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,90

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 436

Nr SAZ: 255/133/003

Nr katalogu MAG: 3861

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, Lastadia, wyk. 33, parcela 36B, w. 418

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Brema

Nazwa i opis przedstawienia: fragment plakietki–przedstawienie stojącej postaci św. Corony w długiej pofałdowanej szacie, ze splecionymi na piersiach dłońmi w modlitewnym geście (głowa odłamana)

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 18,0x30,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,48

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 647

Nr SAZ: 255/020/048

Nr katalogu MAG: 2620

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Spichrzowa, w. 3013

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Brema

Nazwa i opis przedstawienia: św. Corona; postać kobieca w maforium na głowie, stojąca pomiędzy dwoma drzewami (palmy?) z ostrołukowym zwieńczeniem, z dłońmi splecionymi modlitewnie na piersiach

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. (schyłek?) XIV–1 poł. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 35,0x67,5

Waga (części zachowanej, w gramach): 6,84

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: A. Błaszczuk

GKPP: 648

Nr SAZ: 255/020/048

Nr katalogu MAG: 2621

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Spichrzowa 2/2, w. 3941–3943

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Brema

Nazwa i opis przedstawienia: św. Corona; postać kobieca w maforium na głowie, stojąca pod częściowo tylko zachowanym łukiem utworzonym przez dwa pnie drzew (palmy?), z których jeden jest częściowo odłamany; święta ma dłonie splecione na piersiach w modlitewnym geście

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. (schyłek?) XIV–1 poł. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 39,4x61,1

Waga (części zachowanej, w gramach): 10,24

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: A. Błaszczuk

4.5. Święty Hubert – Saint-Hubert-en-Ardenne?

Święty Hubert, pochodzący z królewskiego rodu Mero-wingów, był biskupem Liège w Belgii w latach 701–727. Jego pasją, jeszcze przed objęciem tej zaszczytnej funkcji, było polowanie na grubego zwierza, do czasu, kiedy w trakcie jednej ze swych łowieckich wypraw napotkał na białego jelenia z opromienionym krzyżem pomiędzy rozłożystymi rogami. Po tym wydarzeniu oddał się studiom pod kierunkiem Lamberta, biskupa Maastricht, oraz działalności misjonarskiej na terenie wciąż jeszcze wówczas pogańskich Ardenów. Pochowany pierwotnie w klasztorze św. Piotra w Liège, został uznany świętym w roku 743, kiedy to jego ciało oficjalnie uznano za relikwię. Następnie, kiedy zakon benedyktynów z tego klasztoru założył nowe opactwo w Andage (Anadagina lub Andaina), jego szczątki zostały tam przeniesione w roku 825 i złożone w srebrnym sarkofagu, a sama miejscowość została przemianowana na Saint-Pierre-Saint-Paul Saint-Hubert. W roku 1794, dla ochrony przed francuskimi rewolucjonistami, opat tego klasztoru ukrył relikwie w nieznanym miejscu, po czym zostały one na zawsze utracone.

Hubert często jest łączony w podaniach i legendach ze świętym Eustachym, który podobnie, jako generał rzymski cesarza Trajana, zobaczył w rogach jelenia krzyż Jezusa, po czym nawrócił się na chrześcijaństwo. Święty Hubert jest patronem myśliwych, leśników, jeźdźców oraz strzelców i sportowców, ale także lunatyków i epileptyków. Pomaga także w przypadkach wścieklizny i innych chorób zwierząt²⁵⁹. Pamiątki pielgrzymie związane z kultem św. Huberta występują głównie na obszarze Holandii, Niemiec, Belgii, Anglii i Francji. Co ciekawe, tylko w miejscowości Mechelen w Holandii znaleziono aż pięć pamiątek związanych z kultem św. Huberta²⁶⁰.

Z Londynu znany jest znak pielgrzymi o wymiarach 22,0 x 36,0 mm, z przedstawieniem Chrystusa w typie *Vera Icon*, datowany na lata 1400–99²⁶¹. Znacznie dokładniej, bo na lata 1490–1509, jest datowany medalion znaleziony w Paryżu, umieszczony w okrągłej ramce o średnicy 28,0 mm, gdzie obok przedstawienia rogu myśliwskiego znajdujemy resztki zachowanej inskrypcji w postaci literki *H.....* (Hubertus)²⁶². Również z Paryża pochodzi fragmentarycznie zachowana plakietka o wymiarach 18,0 x 21,0 mm, przedstawiająca uskrzydlonego jelenia z krzyżem pomiędzy rogami, datowana na XV wiek²⁶³.

Z Gdańska pochodzą dwa zabytki, które można powiązać z kultem św. Huberta. Pierwszy z nich (GKPP 1000) to znak z przedstawieniem głowy jelenia z ludzką twarzą, z zachowanymi szczątkowo rogami (odłamane), pomiędzy nimi pozostałości dolnej belki krzyża (odłamany) z Chrystusem, z którego pozostały jedynie dwie skrzyżowane stopy przybite do krzyża. Drugi (GKPP 1053) to plakietka w formie kolistego medalionu, z przedstawieniem rogu (atrybutu św. Huberta) zawieszzonego na grubo plecionym sznurze, przy czym w miejscu styku „sznura” z ramą znajduje się niewielki otwór, zapewne do zawieszania.

Do pierwszego z omawianych znaków (GKPP 1000) znajdziemy kilka analogii. Pierwsza z nich pochodzi z Nieuwlande i jest datowana na lata 1450–1500²⁶⁴. Jest to niewielka ażurowa, dobrze zachowana plakietka o wymiarach 22,0 x 28,0 mm, przedstawiająca głowę jelenia z ludzką twarzą i Chrystusem na krzyżu umieszczonym pomiędzy rogami tegoż jelenia. Druga, znaleziona w Londynie, jest nieco większa (44,0 x 40,0 mm) i datowana na lata 1300–1499²⁶⁵. Kolejny znak z takim przedstawieniem, o wymiarach 28,0 x 31,0 mm, pochodzący z miejscowości Valkenisse w Holandii, jest datowany na lata 1450–1500²⁶⁶. Co ciekawe, z tej samej miejscowości (położonej nieco na północ od Antwerpii) pochodzi jeszcze jeden taki znak. Jego wymiary to 20,0 x 27,0 mm i jest datowany na lata 1450–1500²⁶⁷. Dobrze zachowana jest też plakietka z 's-Hertogenbosch o wymiarach 28,0 x 32,0 mm, gdzie ramiona ukrzyżowanego Chrystusa wznoszą się ukośnie do poprzecznej belki krzyża²⁶⁸.

Plakietka (GKPP 1053) w formie kolistego medalionu, z przedstawieniem rogu (atrybutu św. Huberta) ma również swoje odpowiedniki w innych znaleziskach archeologicznych na terenie Europy. Niewątpliwie jedną z najbardziej zbliżonych do znaleziska gdańskiego jest plakietka z Londynu o wymiarach 43,0 x 38,0 mm, datowana na lata 1375–1424²⁶⁹. Drugi znak, także pochodzący z Londynu, ma również niewielkie wymiary, bo zaledwie 20,0 x 25,0 mm i jest datowany na lata 1475–1524²⁷⁰. W przeciwieństwie do poprzedniego, jest zwieńczony krzyżem. Jako ciekawostkę można też przytoczyć przedstawienie rogu św. Huberta odwzorowane na okrągłej plakietce wykonanej ze złota i umieszczonej w modlitewniku datowanym na początek XVI wieku (lata 1510–30)²⁷¹.

²⁶⁴ HP 1, s. 162, ryc. 202.

²⁶⁵ M. Mitchiner, *Medieval...*, s. 267, kat. 1035.

²⁶⁶ HP 2, s. 266, ryc. 1130.

²⁶⁷ HP 3, s. 126, ryc. 2334.

²⁶⁸ A.M. Koldewij, *Opgespeld geloof en bijgeloof. Geloof en magie*, [w:] Tekens van leven. Opgravingen en vondsten in het Tolburgkwartier in 's-Hertogenbosch, ed. H.L. Janssen, A.A.J. Thelen, Utrecht 2007, s. 167, ryc. 40.

²⁶⁹ B.W. Spencer, *Medieval...*, s. 143 i pl. III, 8; C.R. Smith, *Pilgrims'...*, s. 43–50; H.S. Cuming, *On Signacula Found in London*, "Journal of the British Archaeological Association", vol. XXIV, London 1868, s. 225 i tab. 17, nr 7.

²⁷⁰ H.S. Cuming, *On Signacula...*, s. 98, pl. 8, nr 10.

²⁷¹ H. van Asperen, *Pelgrimstekens...*, s. 393–395, nr 16; s. 146, Il 16.

²⁵⁹ H. van der Velden, *Karel de Stoute op bedevaart: de aanschaf van pelgrimstekens door de graaf van Charolais*, [w:] HP 2, s. 238.

²⁶⁰ Baza danych Kunera, nr 08837r, 08989v, 08989r, 08873, 08837v.z, dn. 25.05.2015.

²⁶¹ M. Mitchiner, *Medieval...*, s. 188, kat. 636 (Lucas).

²⁶² D. Bruna, *Enseignes de Pèlerinage et Enseignes Profanes...*, s. 151, kat. 216; E. Du Sommerard, *Catalogue et description des objets d'art de l'antiquité du Moyen Age et de la Renaissance exposés au Musée, Musée des Thermes et de l'Hôtel de Cluny*, Paris 1884, nr 8729.

²⁶³ D. Bruna, *Enseignes de Pèlerinage et Enseignes Profanes...*, s. 152, kat. 218; J. Toussaint, P. Lassence, *Médailles de Saint Hubert. Enseignes, médailles, cornets du XVe au XXe siècle*, Catalogues Et Monographies De La Collection Tradition Wallonne Vol. 6, Traditions et parlers populaires Wallonie-Bruxelles, Namur 1992, s. 54, ryc. 14.

Plakietka z przedstawieniem głowy jelenia z ludzką twarzą została znaleziona w trakcie wykopalisk przy ul. Szerokiej 88, w warstwie nr 2464, gdzie odkryto również następujące monety: Pomorze, denar Vinkenauga, bliżej nieokreślony, XIV/XV w.; Prusy, Winrych von Kniprode, półskojec, 1364–79, Toruń; Brugia (?), odważnik anonimowy do florena, XIV–XV wiek²⁷².

Znak w formie rogu pochodzi z badań przy ul. Toruńskiej 12 na Starym Przedmieściu, z wykopu nr 3 i warstwy nr 3, której chronologię określono na schyłek XV–XVI w.

²⁷² B. Paszkiewicz, *Monety, liczmany, medale i odważniki ze stanowiska Tandeta w Gdańsku (SAZ 255/99/04)*, Gdańsk 2005, s. 1–22, (opracowanie w Archiwum Muzeum Archeologicznego w Gdańsku).

GKPP: 1000

Nr SAZ: 255/099/004

Nr katalogu MAG: 335

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Główne Miasto, ul. Szeroka 88, w. 2464

Kraj pochodzenia: Belgia

Miejsce pochodzenia: Saint Hubert-en-Ardenne

Nazwa i opis przedstawienia: św. Hubert; plakietka z przedstawieniem głowy jelenia, jednakże z ludzką twarzą, z zachowanymi szczątkowo rogami (odłamane), pomiędzy nimi pozostałości dolnej belki krzyża (odłamane) z ukrzyżowanym Chrystusem, z którego pozostały jedynie dwie skrzyżowane stopy przybite do krzyża

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 9,7x25,2

Waga (części zachowanej, w gramach): 1,63

Sposób mocowania: szpilka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Włócek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1053

Nr SAZ: 255/133/004

Nr katalogu MAG: 219

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, ul. Toruńska 12, wyk. 3, w. 3

Kraj pochodzenia: Belgia

Miejsce pochodzenia: Saint Hubert-en-Ardenne

Nazwa i opis przedstawienia: plakietka w formie kolistego medalionu, z przedstawieniem rogu (atrybutu św. Huberta), zawieszzonego na grubo plecionym sznurze; w miejscu styku „sznura” z ramą niewielki otwór, zapewne do zawieszania

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 26,3x25,5

Waga (części zachowanej, w gramach): 4,52

Sposób mocowania: otworek do zawieszania

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Włócek

Rys.: E. Nowicka

Święty Jakub – patron wszystkich pielgrzymów. Poliptyk św. Jana Ewangelisty (1480–90). Muzeum Narodowe Sztuki Katalonii w Barcelonie.
(fot. H. Paner)

4.6. Święty Jakub – Santiago de Compostela

O kulcie św. Jakuba, pielgrzymkach i drogach do Santiago de Compostela napisano wiele, toteż w niniejszym rozdziale ograniczę się jedynie do przypomnienia najważniejszych ustaleń odnośnie samego sanktuarium, relacji Gdańska i Pomorza z tym tak bardzo odległym zakątkiem Europy oraz omówienia pamiątek pielgrzymich z tego miejsca kultu, pochodzących z gdańskich wykopalisk i znajdujących się w Gdańskiej Kolekcji Pamiątek Pielgrzymich (GKPP).

Święty Jakub był bratem Jana Apostoła Ewangelisty, synem Zebedeusza i Salome, która należała do ścisłego grona osób posługujących Chrystusowi. Poniósł śmierć męczeńską w czasie prześladowań chrześcijan mających miejsce po zmartwychwstaniu Jezusa – ścięty mieczem w Jerozolimie z rozkazu króla Heroda Agrypy I. Za życia, zgodnie z legendą, miał ewangelizować Hiszpanię, toteż nie dziwi, że w początkach IX wieku jego relikwie w cudowny sposób trafiły właśnie do Santiago de Compostela, gdzie zostały otoczone wielką czcią, stając się na następne setki lat celem wędrówek niezliczonych rzesz pielgrzymów. Jego atrybuty to kapelusz pielgrzymi z charakterystyczną muszlą, zwaną muszlą świętego Jakuba, torba często także zdobiona muszlami, kij pielgrzymi, księga, bukłak skórzany lub wykonany z kalebasy, tj. tytki gruszkowatego kształtu, rzadziej zwój nawinięty na dwa drążki lub miecz, jakim został ścięty.

Większość tych atrybutów znajdziemy także na omówionych poniżej zabytkach pozyskanych w trakcie badań wykopaliskowych prowadzonych na terenie Gdańska.

Obok nawiedzenia Ziemi Świętej oraz Rzymu, pielgrzymki do grobu apostoła Jakuba Większego w Santiago de Compostela, zaliczane do *peregrinationes maiores*, znajdowały się najwyżej w hierarchii średniowiecznych peregrynacji²⁷³. Świadczą o tym m.in. liczne znaleziska archeologiczne pamiątek z tego sanktuarium rozsiane po całej Europie, przy czym najstarsze muszle św. Jakuba znalezione w grobach datowane są na 1 poł. XI wieku²⁷⁴. Przykładowo w Starym Mieście Szlezewiku znaleziono aż 91 egzemplarzy różnych plaketek oraz ponad 200 muszli świętego Jakuba²⁷⁵. Na terenie Polski muszle św. Jakuba znamy jak dotąd ze znalezisk w Krakowie na Wawelu²⁷⁶,

Cieszynie²⁷⁷, Kołobrzegu²⁷⁸, Elblągu²⁷⁹, Ostrowie Lednickim²⁸⁰, na Ostrowie Tumskim we Wrocławiu w kontekście datowanym na schyłek XII i początek XIII wieku²⁸¹, Lublinie²⁸² i Poznaniu²⁸³. O sprzedawaniu w Santiago de Compostela tych pamiątek dla pielgrzymów donoszą źródła pisane. W Kodeksie św. Jakuba, w zapisie datowanym na rok 1130, znajdujemy następującą informację: *na dziedzińcu kościelnym małe muszelki po rybach, znaki świętego Jakuba są sprzedawane pielgrzymom, jak i również beczułki po winie, buty, torby ze skóry jelenia, portmonetki, paski, pasy, różne rodzaje ziół medycznych i inne rzeczy*²⁸⁴. W innym miejscu tego kodeksu czytamy: *Tak samo jak ci, co wracają z Jeruzalem przynoszą ze sobą palmę, tak samo wracający od św. Jakuba – przywożą muszelkę*²⁸⁵.

Muszle św. Jakuba są szczególnym rodzajem bodaj najwcześniej powszechnie uznanego znaku pielgrzymiego²⁸⁶, a zarazem pierwszym tak szeroko rozpoznawanym i uznawanym w średniowiecznej Europie świadectwem odbycia długiej i niebezpiecznej pielgrzymki. Według legendy, po cudownej interwencji apostoła przy uratowaniu pewnego księcia wciągniętego w morze przez swego szalonego konia, uratowany delikwent pojawił się w konstelacji muszelek. Muszle te, które z czasem stały się atrybutem i symbolem pielgrzyma w ogóle, są nierozdzielnie związane z samą postacią św. Jakuba i sanktuarium w Santiago de Compostela. Zapewne już u schyłku wieku zaczęto produkować

²⁷⁷ Muszla znaleziona w roku 1941 w trakcie wykopalisk rotundy św. Mikołaja i Wacława na Górze Zamkowej w Cieszynie, zob.: A.M. Wyrwa, *Święty Jakub Apostoł. Malakologiczne i historyczne ślady peregrynacji z ziem polskich do Santiago de Compostela*, Biblioteka Studiów Lednickich XIII, Seria C, Tom 1, Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy, Lednica-Poznań 2009, s. 36.

²⁷⁸ M. Rębkowski, *Znaki...*, s. 223–227.

²⁷⁹ G. Nawrońska, *Dokąd...*, s. 519, ryc. 2.

²⁸⁰ A. Wrzosek, *Zabytki...*, s. 242–253, s. 264 – tab. XI, ryc. 12.

²⁸¹ K. Wachowski, *Średniowieczne...*, s. 103–128, zob.: ryc. 2a i 2b.

²⁸² Zabytek odkryto w jamie średniowiecznej w trakcie badań przedinwestycyjnych, zob.: M. Sułowska, *Sprawozdania z badań archeologicznych na Czwartku w Lublinie w 1973 r.*, Biuletyn Lubelskiego Towarzystwa Naukowego, „Folia Societatis Scientiarum Lublinensis”, t. 25:2, Lublin 1983, s. 57–66; *Słowianie w Europie wcześniejszego średniowiecza*. Katalog wystawy Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie, red. M. Miśkiewiczowa, Warszawa 1998, s. 139, nr 128; K. Wachowski, *Średniowieczne...*, s. 109; A.M. Wyrwa, *Święty Jakub Apostoł. Malakologiczne...*, s. 42.

²⁸³ Muszla została znaleziona w roku 2000, w trakcie badań prowadzonych w obrębie cmentarzyska na Ostrowie Tumskim. Zob.: O. Antkowska-Gorączniak, P. Pawlak, A. Sikorski, P. Wawrzyniak, *Cmentarze Ostrowa Tumskiego*, „Kronika Miasta Poznania”, z. 1, 2003, s. 40–71.

²⁸⁴ *Le guide du pèlerin de Saint-Jacques de Compostelle*, red. J. Vielliard, Paris 1938; najnowsze wydanie Kodeksu św. Jakuba, zob.: *Le guide du pèlerin à Saint-Jacques. Attribué à Aymeri Picaud*. Traduction et présentation de M. Record. Préface de M. Carballido, Wydanie 2, Toulouse 2006; B.W. Spencer, *Medieval...*, s. 141, przyp. 31.

²⁸⁵ D. Bruna, *Saints et Diables...*, s. 12 i 26.

²⁸⁶ Szerzej o tych znaleziskach z terenu Polski pisze A.M. Wyrwa, *Święty Jakub Apostoł i ślady pielgrzymowania pątników z ziem polskich do jego „grobu” w Santiago de Compostela*, [w:] Mnisi i pielgrzymki w średniowieczu. Łądz na szlakach kulturowych Europy, red. M. Brzostowicz, H. Mizerska, J. Wrzesiński, Fundacja „Unia Nadwarciańska”, Starostwo Powiatowe w Słupcy, Muzeum Archeologiczne w Poznaniu, Poznań-Łądz 2007, s. 61–102.

²⁷³ H. Manikowska, *Jerozolima...*, s. 5–464; H. Polackówna, *O podróżnikach średniowiecznych z Polski i do Polski*, „Miesięcznik Heraldyczny” t. 5 (16), Polskie Towarzystwo Heraldyczne, Warszawa 1937, s. 66–67; *Santiago de Compostela. 1000 Ans de Pèlerinage Européen*, (tent. cat. Gent, Centrum voor Kunst en Cultuur), Gand 1985. O pielgrzymach udających się do Composteli z terenu średniowiecznego Mazowsza zob.: M. Wilska, *Pielgrzymim szlakiem z Mazowsza do Composteli*, [w:] *Peregrinationes...*, s. 165–169; O polskich pielgrzymach do Composteli w średniowieczu, zob.: też: A. Supruniuk, *Pilgrims and Pilgrimages in Medieval Europe*, [w:] *Trade Routes and Pilgrimage Trails as a Factor of Integration Sanctuaries and Cult*, ed. J. Kmiecński, M. Olędzki, K. E. Natkański, Łódź–Santiago de Compostela 2005, s. 202–215; Taż, *Pielgrzymi i pielgrzymki w średniowiecznej Europie*, [w:] *Sanktuaria i kult*, „Eastern Review”, t. 5, red. J. Kmiecński, Łódź 2001, s. 387–411.

²⁷⁴ A. Haasis–Berner, *Die Pilgerzeichen...*, s. 272.

²⁷⁵ K. Köster, *Pilgerzeichen und Pilgermuscheln...*, s. 43–88.

²⁷⁶ K. Wachowski, *Średniowieczne...*, s. 109, określa to znalezisko jako zawieszkę wykonaną z muszli rozkolca (*Murex* sp., zapewne *brandaris*).

je z cyno-łowiu w zminiaturyzowanej formie. Wspomina o tym poeta francuski Guernes z Pont-Sainte-Maxence w datowanym na XII wiek dziele *Vie de saint Thomas Becket*, mówiąc o używaniu ołowiu do wytwarzania muszelek z Compostela²⁸⁷.

Wyjaśnienie pochodzenia tego znaku, tj. muszli św. Jakuba (*Pecten Maximus*) jest zdaniem J. Koldewejja najbardziej wytłumaczone tym, że łatwe do pozyskania w dużych ilościach przegrzebki służyły najpierw do karmienia pielgrzymów i dlatego były tu masowo przywożone. Pielgrzymi z kolei zachowywali te muszelki najpierw na pamiątkę, bo były to dla nich egzotyczne przedmioty, co następnie utrwaliło się i urosło do rangi symbolu²⁸⁸.

Muszla znaleziona w grobie to unikatowe odkrycie na ziemiach polskich, i takie znalezisko jak dotąd znamy jedynie z Ostrowa Lednickiego²⁸⁹.

Mówiąc o pamiątkach z Santiago należy pamiętać, że zarówno w Mont-Saint-Michel, jak i w Canterbury także sprzedawano muszle św. Jakuba jako pamiątki pielgrzymie, a przedstawienia św. Jakuba, począwszy od XV wieku, mogą równie dobrze jak z Santiago pochodzić z niemieckiego sanktuarium w Jakobsberg. Toteż nie każda muszla *Pecten Maximus* i nie każda figurka św. Jakuba musi pochodzić z Santiago.

Kult św. Jakuba był popularny w średniowiecznym Gdańsku. Kościół pw. św. Jakuba istniał w Gdańsku Oliwie nieopodal klasztoru cystersów już u schyłku XIII w. W kronice oliwskiej znajdujemy informację o tym, iż po rzezi mieszkańców Gdańska przez Krzyżaków w nocy z 12 na 13 listopada 1308 roku, opat oliwski Rüdiger kazał pochować pomordowanych rycerzy na cmentarzu przy kościele św. Jakuba. Ponad 100 lat później, w początkach XV wieku, kościół św. Jakuba zbudowano także w Gdańsku z inicjatywy gdańskich szyprow, w miejscu dawnej kaplicy pod tym samym wezwaniem. Był on typowym kościołem przyszpitalnym, wzniesionym z intencją opieki nad chorymi i starymi marynarzami²⁹⁰.

W kościele Mariackim w Gdańsku, w kaplicy pod wezwaniem Świętego Jakuba, znajduje się drewniana figura tego świętego w stroju pielgrzyma, powstała w latach 30. XV wieku, gdzie dzierży on typową laskę pielgrzymią z charakterystycznymi zgrubieniami i zakończeniem. Jest to jedna z trzech figur tworzących ołtarz wyrzeźbiony w warsztacie gdańskim, na którym obok Jakuba znajdują się też postacie Marii Panny z Dzieciątkiem oraz Marii Magdaleny²⁹¹. W tej samej kaplicy w latach 80. XX wieku, podczas prac konserwatorskich, odkryto także wspinające malowidła datowane na pierwszą kwartę XV wieku. Pośród wielu innych postaci

znajdziemy tu również postać patrona kaplicy, ubranego w charakterystyczny pielgrzymi kapelusz, zdobiony muszlą z Santiago de Compostela. Zresztą na całym Pomorzu, Warmii i Mazurach spotykamy liczne przedstawienia tego świętego²⁹².

Średniowieczne pamiątki pielgrzymie związane z Santiago de Compostela zarejestrowano w całej Europie w liczbie nieco ponad 350 zabytków, jak dotąd w największych ilościach (co ciekawe) na terenie Holandii, a dalej we Francji, Hiszpanii, Niemczech, Danii²⁹³, Szwecji, Norwegii, Finlandii, Belgii, Szwajcarii, Anglii i Szkocji. Ciekawe, że w samej Hiszpanii znaleziono zaledwie dwie muszle św. Jakuba i to tuż przy granicy z Francją, nieopodal Pampeluny. Bodaj najbardziej na południe wysuniętym znaleziskiem jest muszla znaleziona w miejscowości Grasse w południowej Francji, nieopodal Cannes, datowana na lata 1000–1124²⁹⁴, a najbardziej na północ – znaleziska z norweskiego Trondheim²⁹⁵, gdzie cztery muszle datowano na okres pomiędzy 1040–99, oraz Frösö w Szwecji, gdzie dwa podobne znaleziska zostały wydatowane na lata 1190–1210 oraz 1290–1310²⁹⁶. Już w roku 1282 jest wspomniane bractwo św. Jakuba w Gandawie, co świadczy o szeroko rozwiniętej działalności religijnej związanej z kultem tego świętego i zapewne również organizacyjnej w zakresie pomocy dla pielgrzymów udających się do Composteli, albo też opieki nad tymi, którzy już taką pielgrzymkę odbyli. Najbardziej na wschód wysunięte jest znalezisko z Turku w Finlandii, gdzie znaleziono niewielką muszelkę wykonaną z gagatu, z zaznaczonym na niej wyobrażeniem św. Jakuba, datowaną na lata 1450–99²⁹⁷.

W Gdańskiej Kolekcji znajduje się dziewięć zabytków związanych z kultem Świętego Jakuba Starszego, zapewne pochodzących z Santiago de Compostela. Są to: jedna muszla atlantycka z gatunku *Pecten Maximus*, dwie jednostronne ołowiane figurki, sześć miniaturowych muszelek wykonanych z metalu oraz dwie całe i jedna zachowana fragmentarycznie plakietka pielgrzymia z wyobrażeniem postaci świętego Jakuba Starszego, jednego z dwunastu apostołów Jezusa Chrystusa.

Muszla znaleziona w Gdańsku (GKPP 373) została odkryta na stanowisku Gdańsk – Szafarnia, przy wschodnim brzegu Nowej Motławy (Nr SAZ 255/100/005; kat. 5061) w warstwie nr 1100, określonej przez badaczy tego stanowiska jako niwelacyjna.

Jest to fragmentarycznie zachowana muszla atlantycka, tzw. *muszla św. Jakuba* – z gatunku *Pecten maximus*, która w górnej

²⁸⁷ D. Bruna, *Saints et Diables...*, s. 26.

²⁸⁸ J. Koldewejj, *Foi et Bonne Fortune...*, s. 212.

²⁸⁹ A. Wrzosek, *Zabytki...*, s. 242–253, s. 264 – tab. XI, ryc. 12. Muszla została znaleziona na cmentarzysku użytkowanym w okresie do XII w.

²⁹⁰ B. Możejko, B. Śliwiński, *Morskie aspekty Gdańska w okresie powołania fundacji szpitala św. Jakuba*, [w:] *Między Gdańskiem a Santiago...*, s. 13–34.

²⁹¹ S. Bogdanowicz, *Dzieła sztuki sakralnej Bazyliki Mariackiej w Gdańsku*, Wydawnictwo Diecezji Gdańskiej „Stella Maris”, Gdańsk 1990.

²⁹² J. Jagla, *Droga nawracająca świat. Kilka słów o ikonografii świętych pielgrzymów w sztuce średniowiecznej Śląska, Pomorza i Warmii*, [w:] *Pielgrzymowanie i sztuka. Góra Świętej Anny i inne miejsca pielgrzymkowe na Śląsku*, red. J. Lubos-Kozieł, J. Gorzelik, J. Filipczyk, A. Lipnicki, Wrocław 2005, s. 283–295.

²⁹³ Szerzej o kulcie św. Jakuba w Danii, zob.: V. Almazán, *Dinamarca Jacobea. Historia, Arte y Literatura*, Xunta De Galicia, Santiago de Compostela 1995.

²⁹⁴ K. Köster, *Pilgerzeichen und Pilgermuscheln...*, s. 124, nr M3.

²⁹⁵ L. Andersson, *Pilgrimsmärken...*, s. 110, nr 72, 73, 74, 75.

²⁹⁶ Tamże, s. 107, nr 1 i s. 108 nr 2; K. Köster, *Pilgerzeichen und Pilgermuscheln...*, s. 128, nr M17b oraz s. 129, nr M17a.

²⁹⁷ Baza danych Kunera, nr 08073, dn. 25.05.2015.

części posiada przewiercone trzy otworki do zamocowania. Jej zachowane wymiary to 85,0 x 74,0 mm.

GKPP 467 to niezbyt starannie odlana, jednostronna ołowiana figurka stojącej postaci świętego Jakuba, w długiej fałdziej szacie i wyraźnie zaznaczonym kapeluszu, z kijem pielgrzymim trzymany ukośnie w prawej i z księgą w lewej dłoni. Nad głową świętego znajduje się aureola. Figurkę odkryto na stanowisku Gdańsk – Lastadia, na Starym Przedmieściu (SAZ 255/133/03; kat. 3893), w parceli nr 36A, wykop 70, w warstwie nr 6073, datowanej na XV wiek. Wymiary tego zabytku to: wysokość 65,9 mm, szerokość 25,7 mm, grubość 9,0 mm. Podobna cyno-ołowiana figurka o wys. 75,0 mm znana jest ze znaleziska w Hoorn (Holandia), gdzie wydатовano ją na lata 1375–1424, a jej pochodzenie bez wątpienia wiąże się z Santiago de Compostela²⁹⁸.

Plakietka pielgrzymia w formie miniaturowej muszli św. Jakuba (GKPP 1017), z zachowanym na rewersie fragmentem szpili do mocowania, pochodzi z wykopalisk przy ul. Szerokiej 92 na Głównym Mieście (Nr SAZ 255/099/004; kat. 352), została znaleziona w warstwie nr 237 datowanej na schyłek średniowiecza i początek czasów nowożytnych. Znak wykonany z cyno-ołowiu jest niewielkich rozmiarów, bo zaledwie 11,4 mm szerokości i 11,8 mm wysokości.

Dwie plakietki pielgrzymie (para?) w formie miniaturowych muszli św. Jakuba (GKPP 1062), z zachowanym na rewersie fragmentem szpili do mocowania, znaleziono przy ul. Toruńskiej 12 na Starym Przedmieściu, w wykopie 3 (Nr SAZ 255/133/004; kat. 228), w warstwie datowanej na XV w. Wymiary tych zabytków są bardzo zbliżone i wynoszą 15,7 x 19,8 mm i 16,1 x 20,0 mm.

Plakietka pielgrzymia w formie miniaturowej muszli św. Jakuba (GKPP 1072), z zachowanym na rewersie fragmentem szpili do mocowania, pochodzi z wykopalisk przy ul. Kleszej 5 (Nr SAZ 255/129/004; kat. 914), z warstwy nr 954. Jej wymiary wynoszą 12,4 x 12,0 mm.

Figurka odlana z cyno-ołowiu, przedstawiająca postać św. Jakuba (GKPP 1106), odkryta została przy ul. Toruńskiej 10 A (Nr SAZ 255/020/058; kat. 1301), w wykopie 2, warstwa nr 196, datowana monetami na schyłek średniowiecza i czasy nowożytne. Zabytek ma szerokość 22,0 mm, przy wysokości prawie 59,4 mm.

Plakietkę pielgrzymią w formie miniaturowej muszli św. Jakuba (GKPP 1111), z zachowanym na rewersie fragmentem szpili do mocowania, znaleziono w trakcie wykopalisk przy ul. Jaglanej 3/5 (Nr SAZ 255/020/060; kat. 1527). Niestety, została odzyskana z hałdy, toteż niewiele można powiedzieć o kontekście, w jakim przetrwała do naszych czasów.

Plakietka pielgrzymia w formie miniaturowej muszli (GKPP 1186) z wyobrażeniem postaci św. Jakuba na jej zewnętrznej stronie została zarejestrowana w toku wykopalisk prowadzonych przy ul. Jaglanej 3/5 (Nr SAZ 255/020/060; kat. 1554) w wykopie IV, warstwa nr 36. Zachował się jeden z dwóch otworków do mocowania u nasady muszli.

Niewątpliwie z Santiago de Compostela należy też wiązać niewielką figurkę wykonaną z gagatu, która także pochodzi z Gdańska, choć niestety nie znamy bliższych okoliczności jej pozyskania. Jest ona szeroko datowana na lata 1400–1599²⁹⁹.

Spośród omówionych wyżej zabytków, najliczniejszą grupę stanowi sześć miniaturowych muszelek odlanych z cyno-ołowiu, z których jedna ma na sobie wizerunek postaci Świętego Jakuba. Podobną do tej ostatniej plakietkę znamy z Nieuwlande oraz z Arnemuiden (Holandia), gdzie datowano je na lata 1450–1500³⁰⁰. Miniaturowe muszelki bez postaci św. Jakuba odlane z cyno-ołowiu są dość popularne wśród znalezisk pielgrzymich pamiątek w całej Europie, z czego najczęściej w Niemczech³⁰¹, Holandii³⁰², Belgii³⁰³, Francji³⁰⁴ oraz Anglii³⁰⁵, gdzie na ogół są datowane na 2 poł. XIV lub XV w. Warto zaznaczyć, iż muszle św. Jakuba, kojarzące się na ogół jednoznacznie z pielgrzymim kapeluszem, były mocowane także w innych partiach pielgrzymiego stroju, jak choćby na ramionach płaszcza czy na torbie pielgrzymiej bądź na pielgrzymim kosturze. Najważniejsze było to, aby postronni już z daleka widzieli te atrybuty świętości i w ślad za tym odpowiednio uprzejmie i gościnnie traktowali posiadacza tych pamiątek, który – przypomnijmy – jeszcze do XIII wieku miał w czasie swej peregrynacji status równy statusowi duchownego. O lokalizacji znaków pielgrzymich na ubiorze możemy wnioskować na podstawie znalezisk z Nieuwlande w Holandii, gdzie na dawnym cmentarzu znaleziono duży fragment peleryny lub sakwy, a na nim trzy znaki pielgrzymie. Zapewne aż do XIV wieku to właśnie na sakwie pielgrzymiej lub płaszczu mocowano muszle św. Jakuba. Charakterystyczne kapelusze z szerokim rondem, tak dobrze znane nam z ikonografii, upowszechniają się dopiero w XIV–XV wieku, i to właśnie na nich mocowano od tego czasu zarówno muszle św. Jakuba, jak i inne pamiątki z nawiedzanych sanktuariów³⁰⁶. Kapelusz pielgrzyma pochodzący z przełomu XVII i XVIII wieku, wyprodukowany zapewne w Hiszpanii, znajduje się

²⁹⁹ *Transit Brügge-Novgorod. Eine Straße durch die Europäische Geschichte*, Ausstellungskatalog, Ruhrlandmuseum Essen, hrsg. F. Seibt, U. Barsdorf, H. T. Grutter, Essen 1997, s. 342, nr IV.170.

³⁰⁰ HP 3, s. 128, ryc. 2339; R.M. van Heeringen, A.M. Koldeweij, A.A.G. Gaalman, *Heiligen...*, s. 61,afb. 5.3; Zob. też: HP 1, s. 165, ryc. 212.

³⁰¹ K. Köster, *Pilgerzeichen und Pilgermuschel...*, s. 122.

³⁰² HP 1, s. 165, ryc. 216; HP 3, s. 128, ryc. 2340, 2346; HP 1, s. 267, ryc. 1135; A.M. Koldeweij, *Opgespeld geloof...*, s. 174, ryc. 51.2.

³⁰³ J. de Beer, *Beedevaart – en pelgrimsplaatjes*, [w:] *Gedenboek Frans Claes*. Museum “De Gulden Spoor” te Antwerpen, Antwerpen 1932, s. 66, nr 3.

³⁰⁴ D. Bruna, *Enseignes de Pèlerinage et Enseignes Profanes...*, s. 154, kat. 223.

³⁰⁵ M. Mitchiner, *Medieval...*, s. 41, kat. 53, 55.

³⁰⁶ A. Haasis-Berner, *Archäologische...*, s. 349.

²⁹⁸ HP 2, s. 268, ryc. 1141.

w zbiorach Muzeum Etnograficznego w Poznaniu³⁰⁷. Spoza granic Polski strój pielgrzyma (peleryna, kapelusz, buty i laska), datowany na 2 poł. XVI wieku (1571?), znany jest z Norymbergii. Zupełnie unikatowym jest ubiór Stefana II Prauna, który w 1585 roku udał się na pielgrzymkę do Jerozolimy. Strój ten, przechowywany obecnie przez fundację rodziny Praun (tj. kapelusz z ozdobami z kości, kości słoniowej, gagatu, a także muszelkami św. Jakuba, sandały, różaniec, narzutka z filcu oraz peleryna ze skóry) w jakiś sposób przybliża nam wygląd średniowiecznego dość zamożnego pielgrzyma³⁰⁸.

³⁰⁷ A.M. Wyrwa, *Święty Jakub Apostoł. Malakologiczne...*, s. 26; *Transit Brügge – Novgorod...*, s. 342, poz. IV/169; J. Minksztyń, *Znak pielgrzymki. Kapelusz pielgrzyma do Santiago de Compostela ze zbiorów Muzeum Etnograficznego w Poznaniu – stan badań*, [w:] *Camino de Santiago. Szkice historyczne do peregrynacji i dziejów kultu św. Jakuba Apostoła Większego*, red. A.M. Wyrwa, Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy, Lednica 2010, s. 45–54.

³⁰⁸ J. Koldewej, *Foi et Bonne Fortune...*, s. 74. Kolekcja w Nürnberg Germanische Museum; szerzej o ubiorach pielgrzymów, zob.: L. von Wilckens, *Die Kleidung der Pilger*, [w:] *Wallfahrt...*, s. 178–180, gdzie dalsza literatura.

GKPP: 373

Nr SAZ: 255/100/005

Nr katalogu MAG: 5061

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, ul. Szafarnia 12-14, w. 1100

Kraj pochodzenia: Hiszpania

Miejsce pochodzenia: Santiago de Compostela

Nazwa i opis przedstawienia: muszla św. Jakuba, zachowana częściowo, sklejona z dwóch fragmentów, muszla atlantycka z gatunku *Pecten maximus*, w górnej części przewiercone trzy otworki do zamocowania

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV–1 poł. XVI w.

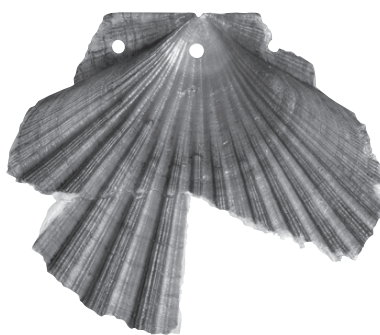
Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 85,0x74,0

Waga (części zachowanej, w gramach):

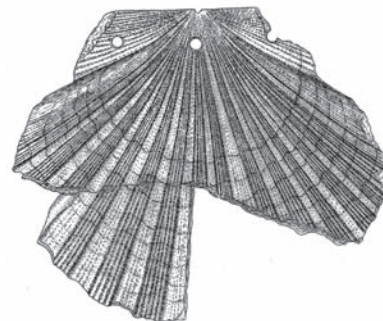
Sposób mocowania: trzy otworki

Materiał: muszla

Technika wykonania:

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 467

Nr SAZ: 255/133/003

Nr katalogu MAG: 3893

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, Lastadia, parcela 36A, wyk. 70, w. 6073

Kraj pochodzenia: Hiszpania

Miejsce pochodzenia: Santiago de Compostela

Nazwa i opis przedstawienia: św. Jakub; jednostronna, ołowiana figurka stojącej postaci świętego Jakuba z głową w aureoli, w długiej, fałdzystej szacie, kapeluszu, z kijem/laską pielgrzyma w prawej i księgą (?) w lewej dłoni

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 25,7x65,9; gr. 9,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 50,77

Sposób mocowania: brak

Materiał: ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1017

Nr SAZ: 255/099/004

Nr katalogu MAG: 352

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Główne Miasto, ul. Szeroka 92, w. 237

Kraj pochodzenia: Hiszpania

Miejsce pochodzenia: Santiago de Compostela

Nazwa i opis przedstawienia: miniaturka muszli św. Jakuba

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XV–pocz. XVI w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 11,4x11,8

Waga (części zachowanej, w gramach): 0,87

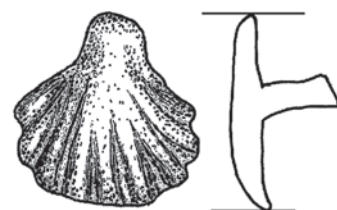
Sposób mocowania: szpilka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1062

Nr SAZ: 255/133/004

Nr katalogu MAG: 228

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, ul. Toruńska 12, wyk. 3

Kraj pochodzenia: Hiszpania

Miejsce pochodzenia: Santiago de Compostela

Nazwa i opis przedstawienia: dwie miniaturki muszli św. Jakuba (para)

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 15,7x19,8; 16,1x20,3

Waga (części zachowanej, w gramach): 4,86

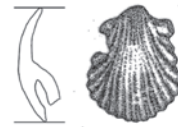
Sposób mocowania: szpilka

Materiał: cyna/ołów

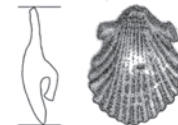
Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1072

Nr SAZ: 255/129/004

Nr katalogu MAG: 914

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Główne Miasto, ul. Klesza 5, w. 954

Kraj pochodzenia: Hiszpania

Miejsce pochodzenia: Santiago de Compostela

Nazwa i opis przedstawienia: miniaturka muszli św. Jakuba

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XIV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 12,4x12,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 0,71

Sposób mocowania: szpilka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1106

Nr SAZ: 255/020/058

Nr katalogu MAG: 1301

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, ul. Toruńska 10A, wyk. 3, w. 196

Kraj pochodzenia: Hiszpania

Miejsce pochodzenia: Santiago de Compostela

Nazwa i opis przedstawienia: figurka św. Jakub w płaszczu, kapeluszu, pelerynie i z laską pielgrzymią

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XV–XVI w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 21,9x59,4

Waga (części zachowanej, w gramach): 35,11

Sposób mocowania: brak

Materiał: ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1111

Nr SAZ: 255/020/060

Nr katalogu MAG: 1527

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Jagłana 3/5, zabytek odzyskany z hałdy

Kraj pochodzenia: Hiszpania

Miejsce pochodzenia: Santiago de Compostela

Nazwa i opis przedstawienia: miniaturka muszli św. Jakuba

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV–XVI w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 15,8x21,2

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,47

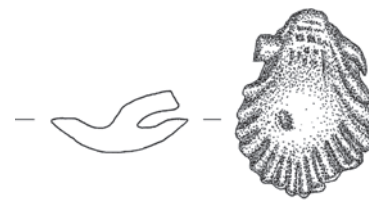
Sposób mocowania: szpilka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiqcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1186

Nr SAZ: 255/020/060

Nr katalogu MAG: 1554

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Jagłana 3/5, wyk. 4, w. 36

Kraj pochodzenia: Hiszpania

Miejsce pochodzenia: Santiago de Compostela

Nazwa i opis przedstawienia: św. Jakub; miniaturowa muszelka z postacią świętego z kijem pielgrzymim w prawej i księgą w lewej ręce, odłamana część górna muszelki z jednym otworem do mocowania

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XV–pocz. XVI w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 25,2x26,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 4,79

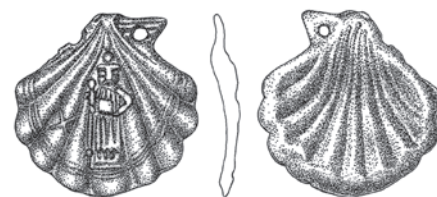
Sposób mocowania: dwa uszka, jedno zachowane

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiqcek

Rys.: E. Nowicka

4.7. Święty Jakub – Jakobsberg

Pierwotna nazwa tego miejsca brzmiała Haddenberg. Została ona zmieniona po objawieniu, jakie miał w tutejszym kościele pw. św. Jakuba miejscowy pasterz. Zgodnie z legendą usłyszał on głos z nieba, który oznajmił, iż życzeniem Świętego Jakuba jest, aby opiekować się pielgrzymami przybywającymi do tego miejsca. Powiedziano mu, że św. Jakub Wielki pragnie, by strzec i chronić pielgrzymów, którzy odwiedzili ten kościół zbudowany na jego cześć, tak samo jak pielgrzymów wędrujących do Santiago. W roku 1480, dokumentem z dn. 19 maja, papież Sykstus IV (1471–84), nakazał odbudować kościół, w którym nastąpiło objawienie, zlecając opiekę nad nim i przybywającymi tu aż do połowy XVI wieku pielgrzymami opactwu w Corvey, co niewątpliwie zapewniało istotne źródło dochodów. Utworzono nawet bractwo pod wezwaniem Świętego Jakuba, którego celem była opieka nad przybywającymi do sanktuarium pielgrzymami³⁰⁹. Szczególnie dochodowa musiała być produkcja plaketek pielgrzymich, skoro w dwóch dokumentach, tj. z dnia 1 kwietnia 1481 roku oraz z dnia 22 sierpnia tego samego roku jest mowa o podziale dochodów ze sprzedaży znaków pielgrzymich pomiędzy klasztor w Corvey a biskupa Paderborn³¹⁰.

Pielgrzymki do Jakobsberg miały co prawda miejsce nieco wcześniej, jednakże znaki pielgrzymie z tego sanktuarium raczej nie będą starsze niż sprzed roku 1480, co potwierdza ich datowanie w literaturze przedmiotu³¹¹. W źródłach pisanych przewija się też informacja o studni św. Jakuba z cudowną – jak się można domyślać – wodą, skąd można przypuszczać, iż pośród nielicznych jak dotąd pamiątek pielgrzymich z Jakobsberg powinny się także pojawić ampułki pielgrzymie, lub innego rodzaju pojemniki umożliwiające przechowywanie tego płynu i dostarczenie go do miejsca zamieszkania pielgrzyma³¹².

Ciekawe, iż jeszcze w czasach Reformacji ośrodkiem w Jakobsberg nadal przyciągał liczne rzesze pielgrzymów, o czym mogą świadczyć księgi rachunkowe klasztoru w Corvey datowane na drugą ćwierć XVI wieku. Zdaniem Cariny Brumme, plakietki z Jakobsberg powinny być datowane w ramach chronologicznych pomiędzy 1482 a 1522 rokiem³¹³.

Znaleziska plaketek z Jakobsberg należą do rzadkości³¹⁴. Jak dotąd z całej Europy znamy tylko cztery oryginalne takie plakietki, zachowane fragmentarycznie po dwie z Niemiec i Holandii, oraz kilka

odlewów na dzwonach na terenie Niemiec. Dwie plakietki, gdzie zachował się jedynie korpus świętego Jakuba, datowane na lata 1480–1525, pochodzą ze znalezisk w Nieuwlande (Holandia) nieopodal Antwerpii, jest to znalezisko wysunięte najdalej na zachód³¹⁵. Podobny, choć znacznie gorzej zachowany znak, datowany na lata 1480–1525, znany jest z miejscowości Salzwedel w Niemczech³¹⁶. Wreszcie ostatni z dotychczas znanych to znak odkryty w Bremie, również fragmentarycznie zachowany, za to z bardzo czytelnym rysunkiem, datowany na lata 1480–1524³¹⁷. Plakietki gdańskie, znacznie lepiej zachowane, byłyby więc najlepiej zachowanymi przykładami tego znaku na świecie.

Dobrze datowanych jest kilka odlewów tych plaketek na dzwonach kościelnych. Przykładowo znak o średnicy ok. 35,0 mm – na dzwonie zachowanym w miejscowości Wilster (Schleswig-Holstein) – jest datowany na ok. 1485³¹⁸, znaki z Falkenhagen oraz Rohlsdorf w Brandenburgii, obydwa o średnicy 36,0 mm, datowane na 1487 rok³¹⁹, oraz stosunkowo późno datowane plakietki na dzwonie z Eberswalde z datą 1518³²⁰ oraz Molchow³²¹ z datą 1522 (oba w Brandenburgii).

Pierwszy z omawianych poniżej zabytków z wykopalisk gdańskich to fragmentarycznie zachowana plakietka (GKPP 1184), przedstawiająca postać św. Jakuba w charakterystycznym kapeluszu i pelerynie, z kijem pielgrzymim w prawej i księgą trzymaną w lewej ręce. Figurka o wysokości 35,1 mm pochodzi z wykopalisk przy ul. Jaglanej na Wyspie Spichrzów (Nr SAZ 255/020/060; kat. 1555), wykop I, warstwa nr 36, datowana na XV wiek. Jest to zapewne fragment ażurowej plakietki, jaka była produkowana i sprzedawana w miejscowości Jakobsberg w Niemczech. W kolekcji gdańskiej znajdują się jeszcze dwie prawie identyczne plakietki z sanktuarium w Jakobsberg (GKPP 887 i 1029), pochodzące z wykopalisk przy

³¹⁵ HP 3, s. 127, ryc. 389 (zachowana wysokość plakietki wynosi 34,0 mm) i ryc. 390 (zachowana wysokość znaku to 35,0 mm).

³¹⁶ HP 3, s. 126, ryc. 3; J. Poettgen, *Vorreformatrische...*, s. 69, nr 31; R. Leineweber, *Die Mönchskirche in Salzwedel*, Erkenntnisse zur Baugeschichte vom 13.–15. Jh., Archäologische Informationen aus der Altmark, Hf. 3, Salzwedel 1992, s. 73; *Hanse-Städte-Bünde. Die sächsischen Städte zwischen Elbe und Weser um 1500*, Ausstellung Kulturhistorisches Museum Magdeburg, 28. Mai bis 25. August 1996, Braunschweigisches Landesmuseum Ausstellungszentrum Hinter Aegidien 17. September bis 1. Dezember 1996, Bd. 2: Katalog (Magdeburger Museumsschriften 4/2), hrsg. P. Matthias, Magdeburg 1996, s. 217, nr 4.24; H. Kühne, J. Poettgen, *Mittelalterliche...*, s. 145–149, s. 172.

³¹⁷ HP 3, s. 126, ryc. 2; M. Rech, *Gefundene...*, s. 312; K. Köster, *Mittelalterliche Pilgerzeichen und Wallfahrtsdevotionalien...*, s. 154; J. Wittstock, *Der Bremer...*, s. 85–107, szczególnie zob. s. 98; Znak ten został zaliczony wg klasyfikacji K. Köstera do Jakobsberg typ A.

³¹⁸ J. Poettgen, *Vorreformatrische...*, s. 47–76, zob.: s. 69.

³¹⁹ Na tym samym dzwonie znajdują się też odlewy plaketek z Akwizgranu, Königslutter, Neuss oraz cztery plakietki maryjne z nieustalonych sanktuariów. Por.: C. Oefelein, *Pilgerzeichen – Neue Funde auf Glocken in Brandenburg*, „Europäische Wallfahrtsstudien”, Bd. 4, s. 115–126; F. Wolff, *Die Glocken der Provinz Brandenburg und ihre Giesser*, Berlin: Zirkel, Architekturverlag G.m.b.H, Berlin 1920, s. 26.

³²⁰ C. Oefelein, *Pilgerzeichen...*, s. 120.

³²¹ Tamże, s. 120.

³⁰⁹ C. Brumme, *Das spätmittelalterliche...*, s. 57–58; H. Kühne, *Pilgerzeichen westfälischer Transitwallfahrten im Mittelalter*, [w:] *Pilgerzeichen – „Pilgerstraßen”, Jakobus-Studien* Bd. 20, hrsg. K. Herbers, H. Kühne, Tübingen 2013, s. 86–87; A. Bieling, *Jakobsberg*, [w:] *Zeitschrift für vaterländische Geschichte und Altertumskunde*, hrsg. vom Verein für Geschichte und Altertumskunde Westfalens, 3. Dritte Folge Bd. 9, 1871, s. 121–138; HP 3, s. 126, ryc. 2.

³¹⁰ C. Brumme, *Das spätmittelalterliche...*, s. 57, przyp. 26.

³¹¹ HP 1, s. 203, ryc. 389.

³¹² C. Brumme, *Das spätmittelalterliche...*, s. 57; K.F. Besselmann, *Stätten...*, s. 107.

³¹³ C. Brumme, *Das spätmittelalterliche...*, s. 57.

³¹⁴ K. Köster, *Mittelalterliche Pilgerzeichen und Wallfahrtsdevotionalien...*, s. 146–160, zob. s. 157.

ul. Tartacznej na Starym Mieście oraz ul. Kleszej na Głównym Mieście. Są to:

– Ażurowa plakietka pielgrzymia (GKPP 887), w kolistej profilowanej ramce o średnicy 36,0 mm. Wewnątrz znajduje się centralnie usytuowana postać św. Jakuba Starszego, przedstawionego jako pielgrzym z głową w aureoli, ubranego w długą pelerynę, z laską pielgrzymią w prawej ręce i z księgą w ręce lewej. Na głowie świętego charakterystyczny kapelusz z nieco podniesionym rondem; po jego prawej stronie, tuż obok pielgrzymiej laski, niewielka klęcząca postać – zapewne miejscowego pasterza. Wewnątrz ramki dookoła ornament roślinny. Zachowane są dwa z czterech uszek do mocowania. Znak pochodzi z badań przy ul. Tartacznej (Nr SAZ 255/004/004; kat. 15), wykop 2, z kontekstu nr 520, skąd pozyskano znaczną liczbę zabytków datowanych od XIV do 1 poł. XV w.

– Ażurowa plakietka pielgrzymia (GKPP 1029), w kolistej profilowanej ramce o średnicy 36,0 mm. Wewnątrz znajduje się centralnie usytuowana postać św. Jakuba Starszego przedstawionego jako pielgrzym z głową w aureoli, ubranego w długą pelerynę, z laską pielgrzymią w prawej ręce i z księgą w ręce lewej. Na rękojeści laski jest zawieszona dużych rozmiarów muszla św. Jakuba. Zabytek pochodzi z badań przy ul. Kleszej 5 na Głównym Mieście (Nr SAZ 255/129/004; kat. 907), z warstwy nr 358, datowanej monetami na schyłek 2 poł./XV–pocz. XVI wieku³²². Są to: Gdańsk, Kazimierz IV Jagiellończyk, zły szeląg, po 1457; Prusy Zakonne, Marcin Truchsess von Wetzhausen, zły szeląg [1477–89]; Królewiec, Prusy Zakonne, oraz dwie monety Jan von Tieffen, zły szeląg [1489–1490/93], Królewiec.

³²² B. Paszkiewicz, *Monety, liczniki i odważniki monetarne z badań stanowiska „Klesza” w Gdańsku w 2008 roku (SAZ 255/129/04)*, Gdańsk 2012, s. 1–10, (opracowanie w Archiwum Muzeum Archeologicznego w Gdańsku).

GKPP: 887

Nr SAZ: 255/004/004

Nr katalogu MAG: 15

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Miasto, ul. Tartaczna, wyk. 2, w. 520

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Jakobsberg

Nazwa i opis przedstawienia: św. Jakub; jednostronna, ażurowa plakietka w kolistej ramce; wewnątrz centralnie usytuowana postać św. Jakuba Starszego, przedstawionego jako pielgrzym, ubranego w długą pelerynę, z laską pielgrzymią w prawej ręce i z księgą w lewej. Na głowie świętego kapelusz z podniesionym rondem; po prawej stronie świętego, tuż obok pielgrzymiej laski, niewielka klęcząca postać; wewnątrz ramki dookoła ornament roślinny

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: od 1480–1 poł. XVI w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 37,2x36,4; śr. ramki 36,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 6,84

Sposób mocowania: cztery uszka, z czego dwa zachowane

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiątek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1029

Nr SAZ: 255/129/004

Nr katalogu MAG: 907

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Główne Miasto, ul. Klesza 5, w. 358

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Jakobsberg

Nazwa i opis przedstawienia: plakietka z centralnie umieszczoną postacią św. Jakuba Starszego, przedstawionego jako pielgrzym w długiej pelerynie i charakterystycznym kapeluszu z uniesionym rondem; w prawej ręce św. Jakub trzyma laskę pielgrzymią z zawieszoną na niej muszlą, po prawej jego stronie znajduje się klęcząca przed nim postać

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: od 1480–1 poł. XVI w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 36,7x35,6

Waga (części zachowanej, w gramach): 8,36

Sposób mocowania: cztery uszka, z czego trzy zachowane

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiątek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1184

Nr SAZ: 255/020/060

Nr katalogu MAG: 1555

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Jaglana 3/5, wyk. 1, w. 36

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Jakobsberg

Nazwa i opis przedstawienia: św. Jakub z kijem pielgrzymim w prawej i księgą w lewej ręce; fragment ażurowej plakietki

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: od 1480–1 poł. XVI w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 16,4x35,1

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,16

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiątek

Rys.: E. Nowicka

4.8. Święty Jerzy

Ogromna popularność kultu św. Jerzego w całym chrześcijaństwie tak Wschodnim, jak i Zachodnim nie przekłada się wcale na liczbę znalezisk archeologicznych, nie ułatwia także identyfikacji miejsc produkcji znaków pielgrzymich. Z całej Europy znamy ponad 200 pamiątek związanych z tym świętym, z czego około 120 to faktycznie znaki pątnicze i innego rodzaju przedmioty związane z pielgrzymowaniem, a pozostałe to odlewy na dzwonach. Obszar występowania tych przedstawień to Niemcy, Francja, Dania, Szwecja, Rumunia, Wielka Brytania oraz Włochy. Najczęściej spotykamy przedstawienie św. Jerzego jako rycerza na koniu, zabijającego włóczęgą smoka leżącego pod końskimi kopytami³²³. Plakietki z takim przedstawieniem, datowane na 2 poł. XIV w., spotykamy m.in. pośród znalezisk w Paryżu³²⁴, Reimeswaal w Holandii (1325–1374)³²⁵, Amsterdamu (2 poł. XIV w.)³²⁶, Valkenisse w Holandii (2 poł. XIV w.)³²⁷ oraz Nieuwlande (1 poł. XV w.)³²⁸. Znanie są też podobne przedstawienia z udziałem ratowanej przez świętego księżniczki, jak choćby na przepięknych znakach znalezionych w Paryżu z których jeden, datowany na lata 1390–1409, jest nawet opatrzony inskrypcją *S: GORGE: CHEVALERIE*.³²⁹ Popularne były też plakietki ze świętym Jerzym jako rycerzem stojącym na smoku przebijanym włóczęgą, które występują zarówno w wersji oryginalnej, jak i w postaci odlewów na dzwonach. Spotykamy je praktycznie pośród większości europejskich znalezisk m.in. z Londynu (1400–1524)³³⁰, Visby (1490–1510)³³¹, Nieuwlande (2 poł. XV w.)³³², Dordrechtu (1325–1374)³³³, Trewiru (1475–1524)³³⁴ i wielu innych miejsc.

Kult św. Jerzego jest również dobrze poświadczony w Gdańsku, a istniejące tu bractwo rycerskie pod jego wezwaniem u schyłku XV w. wybudowało sobie nawet własny dwór przy Targu

Węglowym, gdzie od roku 1566 na szczycie kopuły wieńczącej tę budowlę znajdowała się figura świętego Jerzego jako stojącego rycerza zabijającego smoka. Już około poł. XIV wieku istniał też na Starym Mieście szpital, tzw. mały dwór św. Jerzego, oraz kościół pod tym samym wezwaniem. Kompleks ten znajdował się wzdłuż dzisiejszej ul. Elżbietańskiej, pomiędzy Karmelicką i Bielańską. W roku 1464 całość tego terenu została przekazana gdańskim karmelitom. Także w kościele Mariackim w Gdańsku znajdowała się kaplica pod wezwaniem świętego Jerzego, w której do dzisiaj zachowały się wspaniałe gotyckie malowidła. Są one poniekąd tłem dla trzech drewnianych rzeźb wykonanych około roku 1400, składających się na tzw. grupę św. Jerzego, gdzie znajdziemy świętego na koniu, smoka oraz księżniczkę Małgorzatę. Przepiękna rzeźba św. Jerzego na koniu walczącego ze smokiem w baśniowej nieco scenerii, wykonana w latach 1481–87, zachowała się też do dzisiaj w Dworze Artusa, choć tym razem święty ma w prawej ręce uniesiony w górę miecz, a złamana kopia leży obok tratowanego potwora.

W znaleziskach gdańskich zidentyfikowano 11 plakietek z przedstawieniem św. Jerzego, w tym 5 na Lastadii (GKPP 393, 394, 395, 446, 469), cztery na Starym Mieście w tym trzy na Tartacznej (GKPP 895, 896, 897), jedną na ul. Łagiewniki (GKPP 732) oraz po jednej na Wyspie Spichrzów (GKPP 659) i Szafarni (GKPP 344). Zaczynając omówienie znalezisk od tej ostatniej warto podkreślić, iż mimo jej fragmentarycznego zachowania, plakietka ta prezentuje bardzo wysoki poziom wykonania, przejawiający się m.in. w czytelności najdrobniejszych detali. Święty Jerzy dosiada rumaka skierowanego w lewo (heraldycznie). Górna część ciała świętego oraz figura smoka są odłamane. Plakietka ma bardzo wyraźny rysunek dobrze przedstawiający szczegóły oporządzenia końskiego jak siodło, popręg, napierśnik i podogonie, strzemie wraz z puśliskiem, wodze, a nawet szczegóły obuwia i ostrogę z gwiazdzystym bodźcem. Także na koniu zwróconym w lewo (heraldycznie) zasiada św. Jerzy na trzech znakach z Lastadii. W pierwszym przypadku (GKPP 393) szczegóły stroju i oporządzenia nie są zbyt wyraźne, za wyjątkiem ostrogi z gwiazdzystym bodźcem, natomiast zachowało się mocowanie tego znaku w postaci kolistej zawieszki na głowie świętego, która została odlana integralnie z plakietką. Druga plakietka z Lastadii (GKPP 394) jest jeszcze gorzej wykonana i podobnie jak poprzednio można tu wyróżnić jedynie ostrogi z gwiazdzystym bodźcem. Nieco natomiast lepiej jest widoczny rysunek formy na plakietce GKPP 395, gdzie oprócz ostróg jak wyżej czytelne są również niektóre szczegóły oporządzenia końskiego. Także na plakietce z ul. Łagiewniki (GKPP 732) są widoczne najdrobniejsze detale ubioru św. Jerzego, uzbrojenia i oporządzenia końskiego rumaka zwróconego w lewo (heraldycznie) oraz ornamentów (łusek?) pokrywających ciało smoka. Również i w tym przypadku doskonale widoczna jest ostroga z gwiazdzystym bodźcem, natomiast broń drzewcowa użyta przez świętego do zabijania smoka wydaje się być bardziej podobna do kopii niż w innych wyżej omówionych przypadkach. Na rumaku zwróconym (heraldycznie) w prawo zasiada św. Jerzy na kolejnej plakietce z Lastadii (GKPP 469). Większa część tułowia niestety jest odłamana, poniżej u stóp rumaka zachował się fragment uskrzydłego smoka(?), w którego wbija się włóczęgą trzymana przez jeźdźcę. Podobna jest kompozycja

³²³ T. Dobrowolski, *Ze studiów nad ikonografią patrona rycerstwa*, „Folia Historiae Atrium” t. IX, Kraków, s. 45–74; L. Kajzer, Recenzja pracy T. Dobrowolskiego, *Ze studiów nad ikonografią patrona rycerstwa*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, t. 22, nr 4, 1974, s. 760–761.

³²⁴ D. Bruna, *Enseignes de Pèlerinage et Enseignes Profanes...*, s. 147, kat. 209, 210.

³²⁵ HP 3, s. 139, ryc. 2381.

³²⁶ HP 2, s. 271, ryc. 1158.

³²⁷ Tamże, s. 272, ryc. 1161.

³²⁸ J. Koldewey, *Lifting...*, s. 164, ryc. 1; Tenże, *The wearing of Significant Badges, Religious and Secular: The Social Meaning of a Behavioural Pattern*, [w:] *Showing status representation of social positions in the late Middle Ages*, eds. W.P. Blockmans, A. Janse, Turnhout 1999, s. 308, ryc. 1.

³²⁹ H. Kuhne, C. Brumme, H. Koenigsmarková, *Jungfrauen...*, s. 105, nr 175; D. Bruna, *Enseignes de Pèlerinage et Enseignes Profanes...*, s. 145 i 146, kat. 206, 207; D. Hejdová, O. Herbenová, H. Koenigsmarková, *Katalog...*, s. 21, nr 146.

³³⁰ B. Spencer, *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges. Medieval...*, s. 186, nr 206e i f.

³³¹ L. Andersson, *Pilgrimsmärken...*, s. 129, nr II, 2.

³³² HP 1, s. 173, ryc. 256 i 260.

³³³ J. Koldewey, *Foi et Bonne Fortune...*, s. 23 i 27, ryc. 1.7.4; HP 2, s. 272, ryc. 1165.

³³⁴ H.J. Kann, *Blei-Zinn-Devotionalien aus Trierer Funden in Privatbesitz*, „Beiträge zur Numismatik und Trierer Heimatkunde”, 1, 1987, s. 27, nr 7.

sceny na plakietce z ul. Żytniej (GKPP 659), z tą jednak różnicą, iż postać św. Jerzego oraz sylwetki rumaka i smoka mają rysunek bardzo niewyraźny, odlew jest słabej jakości, a postacie mocno zeschematyzowane. Można odnieść wrażenie, że jest to niezbyt udane naśladownictwo (falszyfikat?) plakietek pochodzących z bardziej wyspecjalizowanych warsztatów.

Na dwóch znakach z Gdańska święty Jerzy przedstawiony jest jako rycerz w zbroi, stojący na smoku i wypychający mu ostrze włóczni w paszczę. Pierwsza plakietka z Lastadii (GKPP 446) – została wykonana metodą tłoczenia ze sztancy. Drugi zabytek (odlew), z ul. Tartacznej (GKPP 895), zawiera przedstawienie postaci św. Jerzego także w zbroi, który trzymając włócznię obiema rękami wbija ją w paszczę smoka, leżącego u jego stóp. Na rewersie znaku zachowały się pozostałości szpili do mocowania na odzieży. Do opisanej plakietki z Lastadii znajdziemy dość ścisłą analogię w Dordrechcie. Jest to znak o wymiarach 24,0 x 43,0 mm, datowany na lata 1325–74³³⁵. Do obydwu natomiast tych znaków podobna jest figura św. Jerzego, zwieńczająca od 1566 roku dwór tego bractwa przy Targu Węglowym.

Dwie pozostałe plakietki z ul. Tartacznej to przedstawienia św. Jerzego jako rycerza na koniu, zabijającego smoka (GKPP 896, 897).

Cztery z omawianych znaków znaleziono w kontekstach datowanych zabytkami numizmatycznymi. Plakietka z Szafarni (GKPP 344) znaleziona była w warstwie nr 1100 uznanej za niwelacyjną, w której wystąpiły liczne monety datowane od XIV do XVI wieku, z czego przeważająca większość to okazy z wieku XV³³⁶. Zabytek z ul. Żytniej (GKPP 659) odkryto w warstwie nr 1513 wraz z szelągami z krótkim krzyżem, bitym w Prusach za panowania Michała Kuchmeistera w latach 1414–16 (w obiegu do końca XV w)³³⁷, zaś znak z ul. Łagiewniki 38A (GKPP 732) zarejestrowano w warstwie nr 2599 z monetami takimi jak: Prusy krzyżackie, Michał Kuchmeister von Sternberg, szeląg z długim krzyżem, 1416–22; 2x Prusy krzyżackie, Michał Kuchmeister von Sternberg, szeląg z krótkim krzyżem, 1414–16; niezidentyfikowana moneta miedziana, XV/XVI w.³³⁸ Wreszcie plakietka z ul. Tartacznej, wykop 2, warstwa nr 142, została zarejestrowana w kontekście z następującymi monetami: Prusy, Zakon Krzyżacki, Michał Kuchmeister, szeląg Krótki krzyż, 1414–16; Prusy Książęce, Albrecht, denar 1563, Królewiec; Norymberga, Hans Schultes I (działał 1553–84), liczman³³⁹. Ponieważ szelągi z krótkim krzyżem pozostają w obiegu aż do końca XV wieku, warstwa może być datowana na czas od 2 poł. XV do XVI

wieku³⁴⁰. Warto zauważyć, iż plakietka z Tartacznej (GKPP 897) jest bardzo podobna w rysunku do znaku z ul. Żytniej (GKPP 659), pochodzącym z warstwy 1513. Nawet jeżeli nie użyto tej samej formy dla odlania obydwu tych znaków, to z pewnością formy te zostały wykonane w tej samej manierze, a może nawet przez tego samego rzemieślnika. Pozostałe plakietki z wyobrażeniem św. Jerzego datowane są bądź to na wiek XV, bądź też na XV–pocz. XVI wieku.

³³⁵ HP 2, s. 272, ryc. 1165; J. Koldewej, *Foi et Bonne Fortune...*, s. 23, 27, ryc. 1.7.4.

³³⁶ B. Paszkiewicz, *Materiały numizmatyczne i metrologiczne ze stanowiska Szafarnia...*, s. 348–355, gdzie autor łącznie wymienia 63 monety z warstwy 1100, tym kilkadziesiąt monet datowanych na czasy nowożytne.

³³⁷ B. Paszkiewicz, *Moneta...*, s. 136.

³³⁸ Tamże, s. 95.

³³⁹ B. Paszkiewicz, *Monety, liczmany, odważniki, szalki wag z badań stanowiska „Tartaczna” w latach 2007–2010 (SAZ 255/4/4)*, Gdańsk 2013, s. 1–63, (opracowanie w Archiwum Muzeum Archeologicznego w Gdańsku).

³⁴⁰ Zob. uwagi na temat obiegu tych monet, B. Paszkiewicz, *Moneta...*, s. 216–226.

GKPP: 344

Nr SAZ: 255/100/005

Nr katalogu MAG: 5032

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, ul. Długie Ogrody 114—ul. Szafarnia 19, w. 1100

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: św. Jerzy na koniu galopującym w lewo (heraldycznie), zabijający smoka przy użyciu włóczni. Widoczne szczegóły rzędu końskiego, a nawet detale ostróg z gwiaździstym bodźcem

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 47,0x20,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,79

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: J. Kowalewska

GKPP: 393

Nr SAZ: 255/133/003

Nr katalogu MAG: 3818

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, Lastadia, parcela 36B, wyk. 57, w. 3297

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: św. Jerzy na koniu zwróconym w lewo (heraldycznie), zabijający skrzydlatego smoka przy użyciu włóczni

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 44,0x46,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 4,15

Sposób mocowania: sztywne uszko

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 394

Nr SAZ: 255/133/003

Nr katalogu MAG: 3819

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, Lastadia, parcela 36B, wyk. 6, w. 488

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: św. Jerzy na koniu zwróconym w lewo (heraldycznie), zabijający skrzydlatego smoka przy użyciu włóczni (korpus i głowa świętego odłamane)

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 44,0x30,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,45

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 395

Nr SAZ: 255/133/003

Nr katalogu MAG: 3820

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, Lastadia, parcela 36B, wyk. 5, w. 496, II mech.

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: św. Jerzy na koniu (nogi konia odłamane) zwróconym w lewo (heraldycznie), dzierżący włócznię w prawej ręce (głowa świętego odłamana)

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 40,0x20,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,21

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiqcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 446

Nr SAZ: 255/133/003

Nr katalogu MAG: 3871

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, Lastadia, parcela 36D, wyk. 30, w. 782, obiekt 783 (wkop)

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: św. Jerzy stojący w zbroi (głowa i prawa ręka odłamana) zabija półkuliście zwiniętego smoka, leżącego u jego stóp

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 34,0x32,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 1,32

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: tłoczenie ze sztancy

Fot.: K. Wiqcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 469

Nr SAZ: 255/133/003

Nr katalogu MAG: 3895

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, Lastadia, parcela 35D, wyk. 54, w. 4104

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: św. Jerzy (głowa odłamana) na koniu, zabijający smoka (część korpusu odłamana) przy użyciu włóczni

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 38,0x20,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,93

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiqcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 659

Nr SAZ: 255/020/048

Nr katalogu MAG: 2633

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Żytnia, wyk. 1, w. 1513

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: św. Jerzy na galopującym koniu, zabijający smoka przy użyciu włóczni; znak topornie wykonany, bez wyraźnych szczegółów

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XV–pocz. XVI w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 44,0x35,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,52

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: A. Błaszczuk

GKPP: 732

Nr SAZ: 255/039/007

Nr katalogu MAG: 4535

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Miasto, ul. Łagiewniki 38A, w. 2599

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: św. Jerzy (głowa odłamana) na koniu, zabijający leżącego pod końskimi kopytami smoka przy użyciu włóczni; bardzo dokładny detal odlęwu, wysoki poziom artystyczny wykonania formy

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV–pocz. XVI w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 55,0x35,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 5,16

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 895

Nr SAZ: 255/004/004

Nr katalogu MAG: 23

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Miasto, ul. Tartaczna, wyk. 2, w. 520

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: św. Jerzy stojący w zbroi zabija włócznią smoka leżącego u jego stóp

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV–pocz. XVI w.

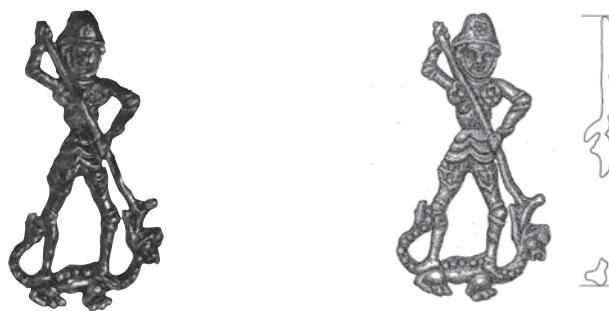
Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 24,0x46,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,99

Sposób mocowania: szpila

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 896

Nr SAZ: 255/004/004

Nr katalogu MAG: 24

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Miasto, ul. Tartaczna, wyk. 2, w. 520

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: św. Jerzy (głowa odłamana) na koniu, zabijający leżącego smoka włócznią

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV–pocz. XVI w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 37,0x34,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 4,34

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiłcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 897

Nr SAZ: 255/004/004

Nr katalogu MAG: 25

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Miasto, ul. Tartaczna, wyk. 2, w. 142

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: św. Jerzy (głowa odłamana) na koniu, zabijający smoka włócznią, plakietka topornie wykonana

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XV–XVI w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 44,0x31,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,96

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiłcek

Rys.: E. Nowicka

4.9. Święty Jodok – Saint-Josse-sur-Mer

Święty Jodok (franc. Saint Josse) jest też znany pod imionami Judoce, Jodocus, Jodoc, Joos, Jost, Joas oraz Uzec³⁴¹. Jego wspomnienie liturgiczne obchodzone jest 13 grudnia. Jest przedstawiany zarówno jako opat w mitrze dzierżący pastorał, jak i jako pustelnik z Biblią w dłoni, czy też pątnik z odznakami pielgrzymimi. Czasami jego przedstawienia są w związku z tym bardzo podobne do przedstawień św. Jakuba z Composteli, jednakże w przypadku św. Jodoka tuż obok jego stóp umieszczona jest korona, której wyrzekł się wybierając życie skromnego pustelnika³⁴². Życie tego świętego zostało opisane już w X wieku w dziele *Vita Prima*, gdzie wzmiankowane są też różne cuda, jakie zdarzyły się za jego przyczyną. Powtórzone je w kilku innych hagiografiach³⁴³, m.in. w *Złotej Legendzie* Jakuba de Voragine³⁴⁴. Święty Jodok był drugim synem Juthalea – króla Armoryki, krainy obejmującej w VII w. n.e. tereny obecnej Bretanii i część Normandii zamieszkałej wówczas przez kilka plemion celtyckich³⁴⁵. Podobnie jak jego starszy brat, zrezygnował z dziedziczenia królestwa i jako kapłan przebywał kilka lat na dworze księcia Heymona w Pothieu w Pikardii, skąd następnie przeniósł się do pustelni położonej obok miejscowości Reuniac, gdzie odprawiał modlitwy i przyjmował wiernych w specjalnie zbudowanej dla niego kaplicy pw. św. Marcina. Po kilkunastu latach przeniósł się do kolejnej samotni, gdzie już pozostał do końca życia. W miejscu tym powstał później klasztor i opactwo Saint-Josse-sur-Mer (zdevastowane i zburzone w czasach francuskiej rewolucji). Zmarł uznawany za świętego w dniu 13 grudnia w roku 668 lub 669, niedługo po spełnieniu swego największego marzenia, tj. po odbyciu pielgrzymki do Rzymu. Powracając z pielgrzymki dokonał cudu w miejscowości Bavemont nieopodal Saint Josse, gdzie za jego przyczyną niewidoma od urodzenia mieszkanka tej wioski odzyskała wzrok po obmyciu oczu wodą, w której umył się święty Jodok. Kilka innych miejscowości położonych w pobliżu sanktuarium przechowało w swej tradycji liczne cuda, wznosząc w miejscu tych wydarzeń kapliczki lub krzyże na ich pamiątkę. Istniało też nieopodal sanktuarium źródło z cudowną, uzdrawiającą wodą, którą zapewne wszyscy pielgrzymi napełniali swoje ampułki³⁴⁶.

Do dnia dzisiejszego odbywają się tam pielgrzymki na ponad 5-kilometrowej trasie od St-Josse-sur-Mer, przez St. Aubin i Airon St-Vaast do Bevemont. Sanktuarium św. Jodoka

położone w Saint-Josse-sur-Mer nad Atlantykiem, w departamencie Pas-de-Calais, było licznie odwiedzane przez pielgrzymów już w VIII w, gdzie już wówczas istniało specjalnie dla nich przeznaczone hospicjum. Powodem były liczne cudowne ozdrowienia jakich doświadczali wierzący nawiedzający grób tego świętego. W dniu 25 lipca 977 roku jego relikwie zostały przeniesione do świątyni, a następnie w roku 1195 zostały złożone do srebrnego relikwiarza. Powstałe tu opactwo i kościół klasztorny zostały zniszczone przez wojska angielskie, a później hiszpańskie w XVI w., przy czym te ostatnie zrabowały także relikwiarz. Relikwie jednak ocalały i zostały zdeponowane w nowym renesansowym relikwiarzu. U schyłku XVIII wieku opactwo zostało zlikwidowane a resztki zabudowań klasztornych rozebrano w wieku XIX. Relikwie świętego Jodoka można dziś oglądać w miejscowym kościele parafialnym przylegającym do reliktów dawnego klasztoru. Obok szczątków świętego przedmiotem adoracji pielgrzymów był też cudowny kielich, który wg legendy był pobłogosławiony przez rękę Boga, jaka ukazała się świętemu w trakcie odprawiania przez niego mszy.

Kult świętego Jodoka bardzo szybko upowszechnił się nie tylko na terenie Francji, ale także w Niemczech, Anglii, Belgii i Skandynawii. Relikwie świętego przechowywane w miejscowym opactwie od 25 lipca 977 roku spowodowały, że miejsce to stało się już w VIII–IX wieku ważnym przystankiem dla pielgrzymów zmierzających do Rzymu, szczególnie tych, którzy wędrowali z Anglii czy Irlandii i lądowali w Quentovic nieopodal Calais pełniącym istotną rolę w komunikacji kontynentu z Anglią aż do XI wieku³⁴⁷. W następnych stuleciach był to również jeden z ważniejszych etapów dla pielgrzymów z Niemiec i Anglii na drodze do Santiago de Compostela. Obecnie relikwie świętego Jodoka są przechowywane w XVIII-wiecznym relikwiarzu w kościele pw. św. Piotra, stojącym obok ruin dawnego opactwa w St-Josse-sur-Mer. Tkanina z tego relikwiarza, przekazana do badań w Muzeum Luwr, została rozpoznana jako jedwab wyprodukowany na terenie obecnego Iranu, zapewne przed 2 poł. X wieku. Święty Jodok jest patronem chorych i umierających, rybaków i żeglarzy, pielgrzymów, dobrej pogody, winnic oraz pomyślnego winobrania, ale także zdrowia zwierząt hodowlanych i zbiorów rolnych w ogóle. W związku z powyższym, jego wezwanie nosi nie tylko wiele średniowiecznych przytułków, szpitali oraz kaplic cmentarnych, ale także całe regiony winiarskie w Szwajcarii czy we francuskiej części doliny Renu.

Z wykopalisk gdańskich znamy tylko dwie plakietki (GKPP 849 i 1031), które przypuszczalnie możemy wiązać z tym odległym sanktuarium. Plakietka GKPP 1031 została znaleziona przy ul. Kleszej 8, w warstwie 142, datowanej na 2 poł. XIV–pocz. XV wieku. Przedstawia ona stojącą postać świętego (Jodoka?) z głową w kolistej aureoli (lub kapturze?), ubranego w dopasowany do sylwetki strój (włosienicę lub kolczugę?), który w lewej ręce trzyma kij pielgrzymi (prawa ręka odłamana). Jak dotąd nie udało się znaleźć ścisłej analogii do tego znaku. Pewne podobieństwo w sposobie przedstawienia postaci św. Jodoka do tego znaku znajdziemy na plakietce z Huissen (Holandia), o wymiarach 24,0 x 54,0 mm,

³⁴¹ J. Trier, *Der Heilige Jodocus. Sein Leben und seine Verehrung, zugleich ein Beitrag zur Geschichte der deutschen Namengebung*, Germanistische Abhandlungen Bd. 56, Breslau 1924.

³⁴² *Jodok(us)*, [w:] *Lexikon der Christlichen Ikonographie*, Bd. 7: *Ikonographie der Heiligen Innozenz bis Melchisedech*, hrsg. W. Braunsfels, Rom–Freiburg–Basel–Wien 1974, s. 69–71.

³⁴³ Zob. *La vie de Saint Germer et la vie de Saint Josse de Pierre de Beauvais: Deux poèmes du XIIIe siècle*, [w:] *Études romanes de Lund* 56, University of Lund, Lund 1997.

³⁴⁴ J. De Voragine, *Złota Legenda*, Przekład i Wstęp L. Staff, Wydawnictwo TAU, Wrocław 1994.

³⁴⁵ H. Fros SJ, F. Sowa, *Księga imion i świętych*, t. 3: H–L, WAM, Kraków 1998, s. 332–333.

³⁴⁶ D. Bruna, *Enseignes de pèlerinage d'origine...*, s. 31–36; H. van Asperen, *Jacobus...*, s. 23–27.

³⁴⁷ Strona internetowa: <http://www.saint-josse-europe.eu>; dn. 30.09.2014.

datowanej na lata 1300–50. Jest na niej przedstawiony Jodok jako pielgrzym w kapeluszu i z kijem pielgrzymim w prawej ręce, a jego płaszcz jest pokryty kropkami, zapewne odpowiednikami muszli pielgrzymich naszywanych na odzież³⁴⁸. Analogie dostrzeżemy też na zabytku z Lüneburga, gdzie święty przedstawiony jest jako uzbrojony rycerz z głową w aureoli, ubrany w kolczugę i trzymający lancę w lewej, a miecz w prawej ręce. Przypuszcza się, że ta plakietka, której miejsce powstania pozostaje nieustalone, może być związana z postacią Potentiusa z Steinfeld, męczennika zmarłego w IV wieku w Karden nad Mozelą³⁴⁹. Jego relikwie w X w. trafiły do opactwa premonstratensów w Steinfeld, gdzie umieszczono je w przepięknym relikwiarzu przechowywanym w bazylice zbudowanej pomiędzy 1142 a 1150, po czym miejsce to stało się celem wielu pielgrzymek. Warto zauważyć, że w tej samej warstwie nr 142 z badań przy ul. Kleszej 8 zarejestrowano także znak pielgrzymi z Kolonii (GKPP 1028), którego czas wyprodukowania można w przybliżeniu określić na 2 poł. XIV wieku³⁵⁰.

Drugi znak pochodzący z gdańskich wykopalisk (GKPP 849) jest zachowany fragmentarycznie. Przedstawia on korpus świętego z trzymanym ukośnie kijem pielgrzymim i różańcem przy lewym (heraldycznie) boku. Wydaje się, iż bardzo zbliżone przedstawienie tego świętego znajdziemy na plakietce o wysokości 90,0 mm, wtopionej w dzwon kościelny odnaleziony w miejscowości Wolfershausen³⁵¹, obecnie leżącej w granicach miasta Felsberg w północnej Hesji. Święty w kapeluszu pielgrzymim i głową w aureoli, ubrany w pielgrzymi płaszcz z charakterystycznym obszernym kołnierzem na ramionach, trzyma tu prawą ręką ukośnie do tułowia kij pielgrzymi, w lewej unosi księgę, a przy lewym boku ma wyraźnie przedstawiony różaniec. Miejsce pochodzenia tej plakietki określono jako St-Josse-sur-Mer we Francji, czyli najstarsze i najważniejsze sanktuarium związane z kultem św. Jodoka. Podobne przedstawienie znajdziemy na plakietce z tego samego sanktuarium, o wys. 51,0 mm, znalezionej w Nieuwlande i datowanej na lata 1450–1500³⁵². Różaniec przy lewym boku świętego widnieje także na znaku znalezionym w Bremie, a miejsce pochodzenia tej plakietki zostało określone jako miejscowość Sankt Joost (okręg Cuxhaven), w północnych Niemczech. Ufundowanie kaplicy św. Jodoka, patrona wędrowców i pielgrzymów, nastąpiło w tym miejscu po cudownym uratowaniu kupca, który zabłądził na rozległych wrzosowiskach. W roku 1481 papież Sykstus VI zatwierdził powagą kościoła to miejsce jako cel pielgrzymek. Kaplica była szczególnie popularna wśród mieszkańców miast han-

zeatycznych położonych w rejonie Morza Bałtyckiego i Północnego. W testamentach lubeckich sporządzanych w latach 1367–1481 są wzmianki o tym, iż pielgrzymi mogli tu kupować zarówno znaki pielgrzymie, jak i ampułki. Upadek tego sanktuarium nastąpił w okresie Reformacji, a sama kaplica została zapewne zburzona w okresie pomiędzy 1548–58³⁵³.

Inna kaplica, pw. św. Jodoka i Marii Dziewicy, została zbudowana u schyłku XV w., na wzniesieniu Lyckhuserberge w Lesie Teutoburskim nieopodal Bielefeld. Miejsce to już wkrótce było znane pod nazwą Jostbergkloster, za sprawą zbudowanego tutaj klasztoru. Z dokumentu biskupa Paderborn Simona III wydanego w roku 1483 wynika, iż kapliczka ta powstała dwa lata wcześniej niż sam dokument. Oznacza to, że pamiątki pielgrzymie identyfikowane z tym sanktuarium mogą być datowane w przedziale od schyłku XV do 1 poł. XVI w.

Plakietki z postacią świętego Jodoka w liczbie około 60 zarejestrowano, zarówno w postaci znaków pielgrzymich, jak i odlewów na dzwonach, w południowej Anglii³⁵⁴, Francji³⁵⁵, Belgii³⁵⁶, Holandii³⁵⁷ oraz w Niemczech³⁵⁸.

³⁵³ J. Göhler, *Die Kapelle „zum Trost“ im Moor. Die mittelalterliche Wallfahrt der Norddeutschen zu St. Joost*, Jahrbuch der Männer vom Morgenstern, Bd. 77/78, 1998/99, s. 91–120; J. Wittstock, *Der Bremer...*, s. 196, ryc. 3.

³⁵⁴ B. Spencer, *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges*. Salisbury..., s. 54–55, nr 120, s. 84, fig. 162; M. Mitchiner, *Medieval...*, s. 106, kat. 245 oraz s. 262, kat. 1021; B. Spencer, *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges*. Medieval..., s. 216, nr 233 i 234.

³⁵⁵ D. Bruna, *Enseignes de Pèlerinage et Enseignes Profanes...*, s. 163–164, kat. 241; E. Du Sommerard, *Catalogue...*, nr 9788; A. Tixador, *Enseignes sacrées et profanes médiévales découvertes à Valenciennes. Un peu plus d'un kilogramme d'histoire*. Ilustria Librairie des musées, Valenciennes 2004, s. 35, nr 26.

³⁵⁶ HP 2, s. 274, ryc. 1172; J. Koldewij, *Foi et Bonne Fortune...*, s. 217, 225, ryc. 16.14; HP 3, s. 141, ryc. 2393; S. Vandenberghe, *Pilgrimstekens uit Mechelse baggerwerken*, [w:] *Handelingen van de Koninklijken Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen*, vol. 79 (1975), 1976, s. 88–92, nr 6.

³⁵⁷ HP 1, s. 174, ryc. 261, 262 i s. 203, ryc. 395 i 396; D. Bruna, *Enseignes de pèlerinage d'origine...*, s. 34, ryc. 8, HP 2, s. 273 ryc. 1169, s. 274, ryc. 1170, 1171, 1174, 1175; H. van Asperen, *Jacobus...*, s. 26 ryc. 4; HP 3, s. 141, ryc. 396 i 2394, s. 142, ryc. 2395, 2396; R.M. van Heeringen, *Archeologische Kroniek van Zeeland over 1988*, „Archief. Mededelingen van het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen”, 1989, s. 148, nr 25.

³⁵⁸ Zob. m.in.: A. Haasis-Berner, *Pilgerzeichen zwischen...*, s. 239 i 248; K. Nagel, *Pilgerzeichenfunde in Mecklenburg-Vorpommern*, „Europäische Wallfahrtsstudien”, Bd. 4, s. 73–75, ryc. 2; R. Oefelein, C. Oefelein, *Pilgerspuren...*, s. 55, ryc. 80 i s. 71 ryc. 126, s. 113 ryc. 247; K. Köster, *Meister Tilman...*, s. 85, ryc. F30.

³⁴⁸ HP 3, s. 141, ryc. 2394.

³⁴⁹ K. Köster, *Die Pilgerzeichen...*, s. 21–22; E. Ring, *Pilger in Lüneburg*, [w:] *Kulturwandel im Spannungsfeld von Tradition und Innovation. Festschrift für Michael Müller-Wille*, hrsg. S. Kleingärtner, U. Müller, J. Scheschke, Wachholtz Verlag Neumünster, Neumünster 2013, s. 314, ryc. 3.

³⁵⁰ Por. przedstawienie na plakietce z Dordrechtu: HP 1, s. 200, ryc. 372, oraz A. Haasis-Berner, *Pilgerzeichen des Hochmittelalters...*, s. 179.

³⁵¹ Baza danych Kunera, nr 11190, dn. 28.02.2015; H. Wenzel, *Hessische Glockenkunde* Bd. 19: Kreis Melsungen, Kassel–Wilhelmshöhe 1946.

³⁵² HP 1, s. 174, ryc. 263.

GKPP: 849

Nr SAZ: 255/020/052

Nr katalogu MAG: 765

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Chmielna 63/64, wyk. 3, w. 88

Kraj pochodzenia: Francja

Miejsce pochodzenia: Saint-Josse-sur-Mer

Nazwa i opis przedstawienia: fragment postaci świętego Jodoka (?) ubranego w strój pielgrzyma (płaszcz i kaptur), z widocznym kijem pielgrzymim trzymanym ukośnie do tułowia; przy lewym boku paciorki różańca

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV–pocz. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 25,3x38,8

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,72

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1031

Nr SAZ: 255/129/004

Nr katalogu MAG: 913

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Główne Miasto, ul. Klesza 8, w. 142

Kraj pochodzenia: Francja

Miejsce pochodzenia: Saint-Josse-sur-Mer

Nazwa i opis przedstawienia: św. Jodok; ażurowa, jednostronna plakietka–stojąca postać świętego (Jodoka?) z głową w kolistej aureoli, ubranego w dopasowany do sylwetki strój (włosienicę lub kolczugę?), który w lewej ręce trzyma kij pielgrzymi lub drzewce lancy (?); prawa ręka odłamana

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV–pocz. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 18,4x46,6

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,85

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

4.10. Święta Katarzyna

Kult świętej Katarzyny, zmarłej w Aleksandrii około roku 300 i zgodnie z legendą cudownie przeniesionej na Górę Synaj, jest jednym z bardziej popularnych kultów europejskiego średniowiecza. Jako młoda, bardzo dobrze wykształcona chrześcijanka, została skazana na tortury, m.in. na łamane kołem, a następnie na śmierć przez ścięcie mieczem – toteż te właśnie przedmioty stanowią jej główne atrybuty, aczkolwiek jest też przedstawiana z księgą, krzyżem, koroną w rękę lub gałązką palmową. Jest patronką uczonych i licznych grup zawodowych, m.in. filozofów, teologów, wszelakich nauczycieli i uczniów, adwokatów oraz notariuszy, literatów, drukarzy, bibliotekarzy, ale też młynarzy, kołodziejów, garncarzy, prządek, szwaczek i krawcowych oraz wielu, wielu innych. Klasztor pod wezwaniem tej świętej na Synaju, zbudowany na wysokości ponad 1500 m n.p.m., jest jednym z najstarszych tak dobrze zachowanych klasztorów chrześcijańskich na świecie³⁵⁹. Zbudowano go około roku 530 na polecenie cesarza Justyniana I, ogradzając jeszcze w VI w. cały obszar monasteru wysokimi nawet na 15 m murami obronnymi, dla ochrony przed najazdami plemion koczowniczych. Około X wieku dokonano w klasztorze odkrycia relikwii św. Katarzyny Aleksandryjskiej, co spowodowało masowy napływ pielgrzymów, którzy byli w tym czasie chronieni w trakcie swojej peregrynacji na Synaj przez zakony rycerskie³⁶⁰.

W 1 poł. XI wieku relikwia palca św. Katarzyny trafiła do miasta Rouen we Francji, gdzie umieszczono ją w opactwie benedyktyńskim Rouen Sainte-Trinité-du-Mont, znanym też jako Sainte-Catherine-du-Mont³⁶¹. Kronikarze wspominają o cudownym balsamie, jaki wydzielala ta niezwykła relikwia, co przyciągało do Rouen ogromne rzesze pielgrzymów³⁶². Ze względu na znaczną popularność kultu tej świętej w Polsce³⁶³, przyjrzyjmy się znaleziskom plaketek pielgrzymich i innych zabytków związanych z kultem św. Katarzyny Aleksandryjskiej z terenu Europy. Pamiątki te pochodzą

z terenu Belgii³⁶⁴, południowej Anglii, Francji³⁶⁵, Holandii, Polski³⁶⁶ oraz centralnych i północnych Niemiec. Tylko jedna pamiątka pielgrzymia z wizerunkiem tej świętej jest znana z Włoch³⁶⁷. We wspomnianej wyżej Anglii większość, bo aż 13 plaketek pielgrzymich pochodzi z Londynu i we wszystkich przypadkach są to plakietki ażurowe datowane na XIV w., z przedstawieniem męczeńskiego koła św. Katarzyny³⁶⁸. Podobnie jest ze znaleziskiem z Bristolu³⁶⁹. Ze stanowiska King Lynn pochodzi natomiast fragmentarycznie zachowana figurka postaci kobiecej z mieczem w rękę, zapewne przedstawienie św. Katarzyny³⁷⁰. W przypadku Francji trzy pamiątki pochodzą z Paryża, z czego dwie to zawieszki, a jeden figurka. Ta ostatnia, datowana na XVI w., przedstawia stojącą postać świętej Katarzyny z mieczem i księgą w prawej ręce, liściem palmowym w ręce lewej oraz z kołem męczeńskim leżącym tuż za nią³⁷¹. Drugi zabytek to fragment niewielkiej zawieszki, datowanej na lata 1475–1549, z delikatnym rysunkiem przedstawiającym św. Katarzynę z kołem i mieczem oraz cesarza Maksencjusza (który ją skazał na śmierć) u jej stóp, zaś trzeci to również niewielka zawieszka o średnicy zaledwie 24,0 mm, datowana na XV wiek³⁷². Przedstawienie świętej z cesarzem znajdziemy na jeszcze jednym znaku z Lyonu, gdzie św. Katarzyna w obszernym płaszczu trzyma miecz w prawej i koło w lewej ręce, a cesarz znajduje się u jej stóp³⁷³.

Aż pięć plaketek pochodzi z Rouen i tutaj też zostały one wyprodukowane w klasztorze Sainte-Catherine-du-Mont. Wszystkie są przedstawieniami postaci świętej o wysokości ok. 50,0 mm, z jej atrybutami: mieczem i kołem. W trzech przypadkach plakietki są opatrzone inskrypcjami. W pierwszym przypadku, na plakietce wysokości 48,0 mm z adorantem u stóp świętej, zachował się napis

³⁶⁴ Jest to odlew koła oraz odlew postaci świętej Katarzyny, na dzwonie odlanym przez mistrza Jana Zeelstmana, zob.: E. van Loon-van de Moosdijk, *Goet ende wael gheraect. Versieringsmotieven op luid – en speelklokken uit de Middeleeuwen en Renaissance in het hertogdom Brabant (1300 tot 1559)*, Nijmeegse Kunsthistorische Studies 12, Nijmegen University Press, Nijmegen 2004, s. 93, nr 8, s. 381, nr 56.

³⁶⁵ W kilku przypadkach znalezisk z terenu Francji badacze wyróżnili plakietki z klasztoru w Rouen od innych często nierozpoznanych ośrodków tego kultu.

³⁶⁶ Zob.: E. Choińska-Bochdan, *Znaleziska...*, s. 225; Taż, *Gniew w świetle badań archeologicznych 1975–1985*, Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, Miejsko-Gminny Ośrodek Kultury w Gniewie, 1992, s. 1–28; *Transit Brügge-Novgorod...*, s. 340, nr IV.160.

³⁶⁷ Miejsowość Torcello w północno-wschodnich Włoszech. Zob.: Baza danych Kunera, dn. 11.06.2015.

³⁶⁸ Zob.: B.W. Spencer, *Medieval...*, s. 141, 143 i pl. III, 6; B. Spencer, *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges. Medieval...*, s. 179, nr 198; M. Mitchiner, *Medieval...*, s. 185 i 186, kat. 616, 617, 618, 619, 620, 621, 622.

³⁶⁹ S. Barker, *A Collection of Pilgrim Signs and other Badges in Bristol City Museum*, From the Transactions of the Bristol and Gloucestershire Archaeological Society, vol. 95, 1977, s. 50, nr 6.

³⁷⁰ B. Spencer, *Medieval Pilgrim Badges from Norfolk...*, s. 26, nr 115.

³⁷¹ A. Forgeais, *Collection de plombs historiés trouvés dans la Seine et recueillis par Arthur Forgeais*, vol. IV..., s. 232–234.

³⁷² D. Hejdová, O. Herbenová, H. Koenigsmarková, *Katalog...*, s. 21, nr 143.

³⁷³ J. Tricou, *Enseignes de pèlerinages et de dévotions au Musée des Beaux-Arts de Lyon*, Bulletin des Musées et Monuments Lyonnais, Association des Amis du Musée de Lyon 1957, s. 49, nr 114.

³⁵⁹ A. Paliouras, *The Monastery of St. Catherine on Mount Sinai*, St. Catherine's Monastery, Sinai 1985.

³⁶⁰ D. Bruna, *Enseignes de Pèlerinage et Enseignes Profanes...*, s. 123–125; C. Lamy-Lasalle, *Recherches...*, s. 13–14.

³⁶¹ V. Renard, *The Cathedral of Rouen*, Bretteville sur Odon 2011.

³⁶² J. De Voragine, *Złota...*

³⁶³ Zob.: P. Pińkowska-Wiederkehr, *Kult św. Katarzyny Aleksandryjskiej w Polsce do końca średniowiecza w świetle wezwań kościołów i kaplic publicznych*, [w:] *Kult świętych i ideał świętości w średniowieczu*, red. R. Michałowski, Instytut Historyczny Uniwersytetu Warszawskiego, „Fasciculi Historici Novi”, t. XI, Wydawnictwo DiG, Warszawa 2011, s. 149–374, tam dalsza literatura.

w brzmieniu: – ---- *DU MONT: DE*³⁷⁴. W drugim plaketka o wysokości 80,0 mm jest u dołu zakończona szarfą z napisem: *S KATELINE DU MONT DE ROUEN*³⁷⁵. Trzecia natomiast plaketka, wysokości 74,0 mm, gdzie św. Katarzyna z głową w koronie i aureoli trzyma w lewej ręce skraj swej szaty, a w prawej miecz i koło, nosi napis *S KATELINE*³⁷⁶. Bez napisu co prawda, ale doskonale zachowany jest bardzo precyzyjnie odlany znak o niezwykle delikatnym rysunku, pokazującym szczegóły stroju, gdzie u stóp świętej leży postać cesarza Maksencjusza³⁷⁷.

W Holandii najwięcej pamiątek związanych z kultem św. Katarzyny znaleziono w Nieuwlande. Pośród sześciu takich zabytków są trzy plakietki i cztery różne zawieszki. Plaketka o wys. 35,0 mm, z mocowaniem na szpilce, datowana na 1 poł. XV w., przedstawia św. Katarzynę z mieczem w prawej, kołem w lewej i cesarzem u jej stóp³⁷⁸. Podobnej wielkości zawieszka z figurką św. Katarzyny, również datowana na 1 poł. XV w., jest o tyle ciekawa, iż kółko zawieszki znajduje się przy stopach postaci, co oznacza, że noszono ją głową na dół³⁷⁹. Plaketka w formie koła szprychowego o średnicy 38,0 mm jest datowana na lata 1375–1424³⁸⁰, podczas gdy dwie okrągłe zawieszki, gdzie u stóp świętej znajduje się postać cesarza – winowajcy, datowano na początki XVI w.³⁸¹ Plaketkę – koło, datowaną na 1 poł. XV w., odkryto też w Schiedam pod Rotterdamem³⁸². Nieopodal Nieuwlande, w miejscowości Tolsende, znaleziono kolejną plaketkę, gdzie święta Katarzyna w koronie stoi na księżycu i trzyma koło w prawej, a miecz w lewej ręce³⁸³. Z kolei w miejscowości Valkenisse natrafiono na dolny fragment plakietki z postacią tej świętej i zachowaną postacią cesarza Maksencjusza³⁸⁴. Z Middelburga z kolei pochodzi okrągła plaketka o średnicy 30,0 mm, datowana na 1 poł. XV w., z przedstawieniem egzekucji świętej Katarzyny³⁸⁵. Postać Katarzyny umieszczoną w delikatnej (prostokątnej?), częściowo tylko zachowanej ramce, znamy też z Dordrechtu. Święta trzyma liść palmy w prawej ręce i koło w lewej³⁸⁶.

Trzy plakietki w kształcie koła i jedna z figurą św. Katarzyny, gdzie stoi ona z mieczem w prawej i kołem w lewej ręce mając u stóp

cesarza Maksencjusza, a nad głową dwa duże koła umocowane do pionowej ramy, pochodzą z wykopalisk w 's-Hertogenbosch³⁸⁷.

Z Amsterdamu znamy aż siedem pamiątek pielgrzymich związanych z kultem świętej. Są to dwie koliste zawieszki, plaketka w kształcie koła³⁸⁸, trzy ażurowe znaki pielgrzymie oraz jeden znak pełny z postacią św. Katarzyny³⁸⁹. Z Nieuwlande pochodzą dwie plakietki z wizerunkiem omawianej świętej, obydwie zidentyfikowane jako pochodzące z klasztoru w Rouen³⁹⁰. Pierwsza z nich, o zachowanej wys. 63,0 mm, datowana na lata 1375–1424, przedstawia postać św. Katarzyny, która w prawej ręce trzyma miecz i koło, a lewą unosi kraj bogato zdobionej szaty. Druga plaketka, wys. 58,0 mm, z postacią cesarza u stóp świętej, jest datowana na XIV wiek³⁹¹.

Znaczna liczba pamiątek pielgrzymich związanych z kultem św. Katarzyny Aleksandryjskiej występuje też na terenie Niemiec, przy czym postać naszej świętej spotykamy m.in. na plakietkach z Akwizgranu, gdzie występuje ona obok postaci Marii i Karola Wielkiego³⁹². W jednym natomiast przypadku mamy z całą pewnością do czynienia z plakietką pochodzącą z klasztoru w Rouen. Jest to odlew (wys. 80,0 mm) na dzwonie z Breithardt, wykonany przez mistrza Tilmana von Hachenburg, ukazujący świętą z głową w koronie i aureoli, która lewą ręką unosi skraj szaty, trzymając jednocześnie księgę, zaś prawą dzierży dużą gałązkę palmy, nieco z tyłu jest koło i miecz. Pod jej stopami znajduje się taśma z inskrypcją: *STE KATELINE DUMO(N)T DEROU(EN)*³⁹³. Pozostałe zlokalizowane pamiątki, w liczbie ok. 20 egzemplarzy, to w większości odlewy plakietek na dzwonach, datowane na XV i XVI w., bez ustalenia

³⁷⁴ C. Lamy-Lassalle, *Recherches...*, s. 13, ryc. 7.

³⁷⁵ Tamże, s. 13, ryc. 6; K. Köster, *Meister Tilman...*, s. 83, nr F 29; Tenże, *Tilman...*, s. 20, nr F 29.

³⁷⁶ C. Lamy-Lassalle, *Recherches...*, s. 13, ryc. 5.

³⁷⁷ H. Kühne, C. Brumme, H. Koenigsmarková, *Jungfrauen...*, s. 19, ryc. 5.

³⁷⁸ HP 1, s. 129, ryc. 55.

³⁷⁹ Tamże, s. 129, ryc. 56.

³⁸⁰ HP 2, s. 250, ryc. 1066.

³⁸¹ R.M. van Heeringen, A.M. Koldewij, A.A.G. Gaalman, *Heiligen...*, s. 130, nr 52.1.

³⁸² HP 3, s. 109, ryc. 2277.

³⁸³ HP 2, s. 250, ryc. 1064.

³⁸⁴ HP 1, s. 129, ryc. 54.

³⁸⁵ HP 2, s. 250, ryc. 1065.

³⁸⁶ Tamże, s. 250, ryc. 1063.

³⁸⁷ E. Nijhof, H.L. Janssen, *Tekens voor heiligen. Symbolen voor de heilige Catharina, Barbara en Agatha in 's-Hertogenbosch in de eerste helft van de zestiende eeuw*, [w:] *Gevonden...*, s. 274, ryc. 12 i 13.1; J. Koldewij, *Foi et Bonne Fortune...*, s. 22 i 27, ryc. 1.6; H.L. Janssen, *Insignes, persoonlijke sieraden en kledingaccessoires*, [w:] *Tekens...*, s. 113, ryc. 2.1; HP 2, s. 251, ryc. 1067.

³⁸⁸ HP 3, s. 109, ryc. 2278.

³⁸⁹ Znaki datowane od XIV do poł. XV w. HP 1, s. 129, ryc. 52; HP 2, s. 250, ryc. 1601, 1062.

³⁹⁰ HP 1, s. 129, ryc. 53; *Helse en hemelse vrouwen. Schrikbeelden en voorbeelden van de vrouw in de christelijke cultuur*, ed. M. Caron, wydanie 2, Rijksmuseum Het Catharijneconvent, Utrecht 1988, s. 90, nr 98;

³⁹¹ *Romei e Giubilei: Il pellegrinaggio medievale a San Pietro (350–1350)*, Catalogo della Mostra (Roma, Palazzo Venezia, 29 ottobre 1999–26 febbraio 2000), ed. M. D'Onofrio, Electa, Milano 1999, s. 360, nr 138; HP 1, s. 128, ryc. 51; D. Bruna, *Enseignes de Pèlerinage et Enseignes Profanes...*, s. 123–125; R.M. van Heeringen, *Archeologische Kroniek van Zeeland over 1990*, „Archief. Mededelingen van het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen”, 1991, s. 131–134, ryc. 8.7; E. Muller, *Heilige Maagden. De verering van maagdheiligen in religieuze vrouwengemeenschappen*, [w:] *Tussen heks en heilige*, ed. P. Bange, Nijmegen 1985, s. 95.

³⁹² P. Rong, *Mittelalterliche Aachener Pilgerzeichen aus der Zeit des 14. bis 16. Jahrhunderts*, Aachen 2000, s. 40f, ryc. 14; HP 1, s. 211, ryc. 421; Zob. też: *Die Bau- und Kunstdenkmäler. Des Kreises Waldeck*, Teil: Kreis der Eder, hrsg. G. Ganssauge, W. Kramm, W. Medding, Korbach 1960, s. 35, gdzie znajdziemy podobną plakietkę odlaną na dzwonie z miejscowości Affoldem, Kreis Waldeck.

³⁹³ K. Köster, *Meister Tilman...*, s. 83–84, F29, tab. VII, ryc. 40, s. 139–140, G29; Y. Monsees, *Die Inschriften des Rheingau-Taunus-Kreises*, „Deutschen Inschriften” Bd. 43, Wiesbaden 1997, s. 185, nr 223; K. Köster, *Tilman...*, s. 20, nr F29.

miejsca ich pochodzenia³⁹⁴. Liczne pamiątki z wizerunkiem św. Katarzyny znajdziemy w modlitewnikach, gdzie występują one w postaci brakteatów, okrągłych i owalnych blaszek, niewielkich tabliczek, czy po prostu obrazów malowanych na kartach ksiąg³⁹⁵.

Dwa zabytki związane z omawianym kultem znamy z terenów Pomorza Gdańskiego. Jeden z nich to plakietka z Gdańska, lecz bez lokalizacji, znajdująca się obecnie w kolekcji van Beuningen w Holandii, drugi to dzwoneczek pielgrzymi z Gniewa, datowany na 1 poł. XIV w., gdzie jedna z interpretacji zamieszczonej na nim inskrypcji brzmi: *CATHARINA SANCTA SVASORIA*³⁹⁶.

W Gdańskiej Kolekcji Pamiątek Pielgrzymich znajdują się trzy zabytki pielgrzymie związane z kultem św. Katarzyny. Pierwszy z nich (GKPP 898) to część ażurowej plakietki o wymiarach 31,5 x 54,5 mm, z bardzo wyrazistym przedstawieniem stojącej postaci św. Katarzyny w koronie, z mieczem skierowanym głownią do dołu w prawej ręce oraz kołem w ręce lewej. Drugi (GKPP 899) to również fragmentarycznie zachowany znak pielgrzymi, o wymiarach 16,2 x 29,7 mm, z przedstawieniem postaci św. Katarzyny, która trzyma miecz zwrócony głownią do dołu (odłamany) w prawej ręce, zaś w lewej – koło. W przeciwieństwie do pierwszej plakietki, ten zabytek ma niezbyt wyraźny rysunek detalu i można odnieść wrażenie, że jest to nieudolna kopia poprzednio omówionego. Zabytek trzeci to fragment ażurowej plakietki (GKPP 1041), na którym zachowała się postać świętej (głowa i prawa ręka odłamana), umieszczona w ramce wykonanej z płaskiej taśmy, z kołem w lewej ręce. Bardzo zbliżony do tego znaleziska jest dobrze zachowany znak z Nieuwlande o wysokości 58,0 mm, datowany na XIV w. i przypisany w literaturze przedmiotu do sanktuarium

w Rouen³⁹⁷. Podobne do siebie są nawet detale ubioru świętej i sposób trzymania koła.

Plakietka GKPP 898 została wyeksplorowana z warstwy nr 520 na stanowisku Tartaczna 2. Warstwa ta, o charakterze śmietniskowo-akumulacyjnym, zawierała monety datowane od XIV po XX wiek. Drugi omawiany tu zabytek (GKPP 899) został zarejestrowany na tym samym stanowisku w warstwie nr 2437, datowanej na XV wiek. Trzecią plakietkę znaleziono przy ul. Toruńskiej 12, w wykopie nr 3, w warstwie nr 193 datowanej na XV wiek.

³⁹⁴ Zob. choćby: K. Köster, *Meister Tilman...*, s. 94, F41, Tab. VIII, ryc. 47; J. Schaeßen, *Glocken...*, s. 125–126, nr 290, ryc. 127; P. Liebeskind, *Pilger und Wallfahrtszeichen auf Glocken II...*, s. 117; C. Brumme, *Das spätmittelalterliche...*, s. 81; R. Oefelein, C. Oefelein, *Pilgerspuren...*, s. 24, ryc. 20, s. 26, ryc. 22, s. 116, ryc. 254.

³⁹⁵ H. van Asperen, *Pelgrimstekens...*, s. 368–370, nr 3; s. 466, II 3; app. VI:8.2, oraz s. 372–374, nr 5; s. 467, II 5; app. VI:8.2 oraz s. 395–397, nr 17; s. 147, II 17; app. VI:8.2; J. Koldewey, *Foi et Bonne Fortune...*, s. 239, ryc. 17.16; T. Raff, *Gemalte Pilgerzeichen in einem Gebetbuch*, [w:] *Wallfahrt kennt keine Grenzen. Katalog der Ausstellung im Bayerischen Nationalmuseum, München 28. Juni bis 7. Oktober 1984*, hrsg. Bayerisches Nationalmuseum, A.S. Verein, München 1984, s. 50–51, nr 57; K. Köster, *Gemalte Kollektionen von Pilgerzeichen und religiösen Medaillen in flämischen Gebet- und Stundenbüchern des 15. und frühen 16. Jahrhunderts. Neue Funde in Handschriften der Gent-Brügger Schule*, [w:] *Liber amicorum Herman Liebaers*, Brüssel 1984, s. 491–495; E. Trenkler, *Rothschild-Gebetbuch*. Vollständige Faksimile-Ausgabe im Originalformat des Codex Vindobonensis Series Nova 2844 der Österreichischen Nationalbibliothek, Codices selecti 67, Graz 1979, s. 81, ryc. 11; T. DaCosta Kaufmann, *The Mastery of Nature. Aspects of Art, Science and Humanism in the Renaissance*, Princeton University Press, New Jersey 1993, s. 23, ryc. 9; J. Koldewey, *Servatius in veelvoud en enkelvoud: Maastrichtse boekbanden, miniaturen, pelgrimstekens zegels*, [w:] *Liber amicorum Maurits Smeyers*, vol. 1–2, *Corpus van verluchte handschriften*, hrsg. V. Cardon, D. Wijnsberghe, Paris 2002, s. 714–718, ryc. 12; U. Hagen, *Die Wallfahrtsmedaillen des Rheinlandes in Geschichte und Volksleben. Werken und Wohnen. Volkskundliche Untersuchungen im Rheinland 9, Köln/Bonn 1973*, s. 9, ryc. 19; K. Köster, *Mittelalterliche Pilgerzeichen und Wallfahrtsdevotionalien...*, s. 160, nr 61; K. van der Werf, *Pelgrimstekens*, „De Jacobsstaf” Bd. 23, Jg. 6: *Pelgrimstekens Herman Vuijsje Jacobus in...*, September 1994, s. 99, ryc. 6; J. Harthan, *Books of Hours and Their Owners*, London 1977, s. 152–153; B.W. Spencer, *Medieval...*, s. 138, pl. I.

³⁹⁶ E. Chojńska-Bochdan, *Znaleziska...*, s. 225; Taż, *Gniew...*, s. 1–28; *Transit Brügge-Novgorod...*, s. 340, nr IV.160.

³⁹⁷ R.M. van Heeringen, *Archeologische Kroniek van Zeeland over 1990...*, s. 131–134, ryc. 8.7; E. Muller, *Heilige...*, s. 95; HP 1, s. 128, ryc. 51; *Romei e Giubilei...*, s. 360, nr 138; D. Bruna, *Enseignes de Pèlerinage et Enseignes Profanes...*, s. 123–125.

GKPP: 898

Nr SAZ: 255/004/004

Nr katalogu MAG: 26

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Miasto, ul. Tartaczna 2, w. 520

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: św. Katarzyna; stojąca postać świętej w koronie, trzymającej w prawej ręce miecz skierowany głownią do dołu, zaś w lewej koło; dolna część plakietki odłamana

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 31,5x54,5

Waga (części zachowanej, w gramach): 4,87

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 899

Nr SAZ: 255/004/004

Nr katalogu MAG: 27

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Miasto, ul. Tartaczna 2, w. 2437

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: św. Katarzyna; postać świętej, która trzyma miecz zwrócony głownią do dołu (głownia odłamana) w prawej ręce, zaś w lewej ręce trzyma koło

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 16,2x29,7

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,14

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1041

Nr SAZ: 255/133/004

Nr katalogu MAG: 207

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, ul. Toruńska 12, wyk. 3, w. 193

Kraj pochodzenia: Francja?

Miejsce pochodzenia: Rouen?

Nazwa i opis przedstawienia: św. Katarzyna; fragment plakietki z przedstawieniem świętej która trzyma w lewej ręce koło

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV–pocz. XVI w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 19,9x26,2

Waga (części zachowanej, w gramach): 1,26

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

4.11. Święty Korneliusz – Ninove

Opactwo zakonu norbertanów w Ninove pod patronatem św. Korneliusza i św. Cypriana, położone nad rzeką Dender, zostało ufundowane w 1137 roku, a już rok później otrzymało relikwie św. Korneliusza (papieża w latach 251–253) z klasztoru benedyktynów w Kornelimünster, który szczycił się posiadaniem szczątków tego świętego od 880 roku. Popularyzacja tego kultu dokonała się w dużej mierze poprzez proceder obwożenia jego relikwii w całej prowincji już od 2 poł. XIV wieku aż po 1 poł. wieku XVI³⁹⁸. Przy tej okazji sprzedawano także plakietki pielgrzymie. W 1 poł. XIX wieku opactwo upadło, a dawny kościół klasztorny zamieniono na obecny kościół pw. Najświętszej Marii Panny.

Pamiętki pielgrzymie z przedstawieniem postaci św. Korneliusza występują dość licznie, bo w ilości ok. 100 egzemplarzy w Anglii, Belgii, Holandii, gdzie jest najwięcej znalezisk, oraz tylko w dwóch przypadkach w Niemczech³⁹⁹. Warto podkreślić, iż na ponad 70 znalezisk z terenu Holandii, aż 30 pochodzi z miejscowości 's-Hertogenbosch, z czego połowa to prawie w całości zachowane postacie świętego⁴⁰⁰, a pozostałe to drobniejsze fragmenty plakietek, na ogół same głowy przyozdobione papieską tiarą. Tylko kilka z tych świadectw kultu świętego Korneliusza to odlewy na dzwonach. Jeden z najlepiej zachowanych oryginalnych znaków pielgrzymich z Ninove został znaleziony w Maastricht. Zabytek ten, o wymiarach 41,0 x 86,0 mm, przedstawia stojącą postać świętego z pastorałem papieskim w prawej i rogiem w lewej ręce. Przy jego lewym boku znajduje się niewielka postać pielgrzyma wspartego na pielgrzymiej lasce⁴⁰¹.

W Gdańsku znaleziono cztery znaki pielgrzymie związane z przedstawieniem postaci św. Korneliusza, w tym trzy zapewne z Ninove. Dwa z nich pochodzą z Wyspy Spichrzów i jeden ze Starego Miasta, ponadto jeden z tych zabytków, również ze Starego Miasta, przypuszczalnie przedstawia postać św. Korneliusza, ale trudno go powiązać z konkretnym ośrodkiem, podobnie zresztą jak kilka innych znalezisk z terenu Europy⁴⁰².

Pierwszy z nich (GKPP 669) pochodzi z badań na Wyspie Spichrzów, przy ul. Spichrzowej 4/3. Jest to plakietka ażurowa o wymiarach 38,0 x 66,0 mm, z przedstawieniem postaci papieża ubranego w ornat (głowa odłamana), który w swojej wysoko podniesionej lewej ręce trzyma róg, a w prawej pastorał papieski zwany „ferula”, zakończony krzyżem. Przy jego lewej nodze, na skraju

szaty, widoczny jest kij pielgrzymi, przy którym pierwotnie był adorujący go pielgrzym (odłamany). Podobny znak (82,0 x 42,0 mm) jest znany m.in. z Nieuwlande w Holandii, gdzie wydatowano go na lata 1400–1524; inny z tej miejscowości (86,0 x 36,0 mm) datowany jest na 1450–99. Z Dordrechtu znana jest analogiczna plakietka (71,0 x 26,0 mm), z charakterystyczną pelerynką na barkach papieża, datowana na lata 1375–1424. Inny z kolei egzemplarz plakietki z Ninove, o wymiarach 40,0 x 68,0 mm, znaleziony w Nieuwlande, najbardziej chyba podobny w kroju szat świętego do plakietki gdańskiej (baza danych Kunera, nr 00157), datowany jest na lata 1400–49⁴⁰³. Drugi, dobrze zachowany zabytek (GKPP 967) z gdańskich wykopalisk, pochodzący z ul. Jaglanej na Wyspie Spichrzów, to św. Korneliusz stojący w stroju papieskim z tiarą na głowie i zakończonym krzyżem pastorałem papieskim „ferula” w prawej ręce; lewa ręka podniesiona do góry, w niej święty trzyma róg (odłamany), u jego lewego boku klęcząca postać. Wymiary tego zabytku to 31,7 x 71,4 mm. Zabytek trzeci to jednostronna, ażurowa plakietka w prostokątnej ramce z trójkątnym zwieńczeniem, z zachowaną częściowo stojącą postacią w szatach biskupich (głowa odłamana), trzymającą w lewej ręce krzyż lub pastorał (górna część odłamana)⁴⁰⁴. Wreszcie czwarty z tu omawianych znaków (GKPP 933), to zapewne przedstawienie św. Korneliusza (?), zachowane jako stojąca postać w szatach liturgicznych (głowa odłamana), z rękoma zachowanymi częściowo i wzniesionymi ku górze.

Plakietka GKPP 669 z ul. Spichrzowej 4/3 znaleziona w warstwie 2162, jest datowana na 2 poł. XIV – pocz. XV w., znak GKPP 933 z wykopalisk przy ul. Tartacznej, warstwa 520 (śmietniskowa?) – na 2 poł. XIV – 1 poł. XV w. Pozostałe dwa znaki, tj. GKPP 967 z wykopu 85 przy ul. Jaglanej oraz GKPP 1060 z badań na Lastadii, datowano odpowiednio na wiek XV i XV – do 1 poł. wieku XVI włącznie.

³⁹⁸ Zob. opis podobnego procederu w pracy: A. Paner, *Święty Wit. Męczeństwo. Legenda i kult*, Gdańsk 1995.

³⁹⁹ Jest to fragment plakietki, tj. głowa świętego w tiarze papieskiej. Zob.: J. Ansorge, *Mittelalterliche...*, s. 225–227, ryc. 7.3. Drugie znalezisko to odlew na dzwonie z miejscowości Harff, dzieło mistrza Arnoldusa de Segen.

⁴⁰⁰ Zob. np.: HP 2, s. 252, ryc. 1075; A.M. Koldeweij, *Opgespeld geloof...*, s. 166, ryc. 37.3 i 37.4; HP 3, s. 113, ryc. 2288; HP 2, s. 253, ryc. 1079; J. Koldeweij, *Foi et Bonne Fortune...*, s. 22 i 27, ryc. 1.6.3; HP 2, s. 253, ryc. 1077.

⁴⁰¹ HP 2, s. 253, nr 1078.

⁴⁰² Por. choćby: znalezisko z Nieuwlande datowane na 2 poł. XV w. – HP 1, s. 152, ryc. 158 i 159; Maastricht z 2 poł. XV w. – HP 2, s. 153, ryc. 16; oraz z Sluis, datowane na lata 1375–1424; HP 3, s. 114, ryc. 2291.

⁴⁰³ HP 1, s. 152, ryc. 157.

⁴⁰⁴ Jedyna plakietka św. Korneliusza w ramce pochodzi z Dordrechtu i jest datawana na lata 1325–74; HP 1, s. 149, ryc. 146; HP 2, s. 152, ryc. 15; Baza danych Kunera, nr 00146 dn. 03.11.2015.

GKPP: 669

Nr SAZ: 255/020/048

Nr katalogu MAG: 2657

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Spichrzowa 4/3, w. 2162

Kraj pochodzenia: Belgia

Miejsce pochodzenia: Ninove

Nazwa i opis przedstawienia: św. Korneliusz; przedstawienie postaci papieża ubranego w ornat (głowa odłamana), który w swojej wysoko podniesionej lewej ręce trzyma róg, a w prawej pastorał papieski zwany „ferula”, zakończony krzyżem. Przy jego lewej nodze, na skraju szaty, widoczny jest kij pielgrzymi, przy którym pierwotnie był adorujący go pielgrzym (odłamany)

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV–pocz. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 38,0x66,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 9,66

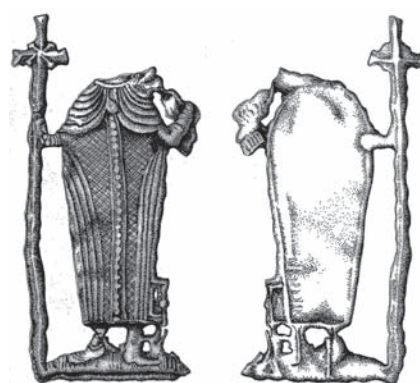
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: A. Błaszczak

GKPP: 967

Nr SAZ: 255/020/046

Nr katalogu MAG: 4801

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Jagłana, wyk. 85, w. 11561

Kraj pochodzenia: Belgia

Miejsce pochodzenia: Ninove

Nazwa i opis przedstawienia: św. Korneliusz; stojąca postać mężczyzny w stroju papieskim z tiarą na głowie i zakończonym krzyżem pastorałem papieskim (ferula) w prawej ręce; lewa ręka podniesiona do góry, w niej święty trzyma róg (odłamany), u jego lewego boku klęcząca postać

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 31,7x71,4

Waga (części zachowanej, w gramach): 13,51

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 933

Nr SAZ: 255/004/004

Nr katalogu MAG: 61

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Miasto, ul. Tartaczna 2, w. 520

Kraj pochodzenia: Belgia?

Miejsce pochodzenia: Ninove?

Nazwa i opis przedstawienia: św. Korneliusz (?); fragment plakietki przedstawiający stojącą postać w szatach liturgicznych; głowa odłamana, ręce zachowane częściowo, wzniesione ku górze

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV–1 poł. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 18,3x24,3

Waga (części zachowanej, w gramach): 1,10

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiqcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1060

Nr SAZ: 255/133/004

Nr katalogu MAG: 226

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, ul. Toruńska 12, wyk. 3, w. 193

Kraj pochodzenia: Belgia?

Miejsce pochodzenia: Ninove?

Nazwa i opis przedstawienia: św. Korneliusz (?); jednostronna, ażurowa plakietka w prostokątnej ramce z trójkątnym zwieńczeniem, z zachowaną częściowo stojącą postacią w szatach biskupich (głowa odłamana), trzymającą w lewej ręce krzyż lub pastorał (górna część odłamana)

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV–pocz. XVI w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 28,1x37,6

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,87

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiqcek

Rys.: E. Nowicka

Rzeźba św. Korneliusza z Ninove.

(fot. H. Paner)

Centralna część relikwiarza św. Kwiryna z Neuss.

(fot. H. Paner)

4.12. Święty Quirinus (Kwiryń) – Neuss

Neuss to miasto położone w kraju związkowym Nadrenia Północna-Westfalia, które uważane jest za jedno z najstarszych miast w Niemczech. Jego znaczenie wynikało z dogodnego położenia na skrzyżowaniu kilku ważnych szlaków lądowych z przeprawą przez dolinę Renu. W X wieku obok tutejszego kościoła powstał klasztor benedyktynów.

Święty Quirinus (Kwiryń) zm. w II w. w Rzymie, był męczennikiem chrześcijańskim – wraz ze swą córką został skazany na śmierć w czasach cesarza Hadriana. Jego relikwie trafiły do Neuss już w X lub połowie XI wieku i stały się przedmiotem kultu oraz magnesem przyciągającym licznych pielgrzymów. Ogromna popularność tego świętego w XIV wieku miała niewątpliwie związek z postrzeganiem go jako patrona przeciwko dżumie i ospie, które to choroby dziesiątkowały wówczas mieszkańców całej Europy. Wiedząc doskonale, że w czasach zarazy bardzo wiele zależy od wody, wiele studni nazwano jego imieniem, a pielgrzymi odwiedzający Neuss zabierali ze sobą cudowną wodę ze studni św. Quirinusa. Święty był też patronem chorych na podagrę (dna moczanowa), znaną też jako artretyzm, a w średniowieczu nazywaną chorobą królów lub bogaczy. Nawiązanie do bogactwa jest przykładem wnikliwej obserwacji środowiskowej, jako że choroba ta często wynika z niewłaściwej i nadmiernej kalorycznej diety, przy jednoczesnym leniwym trybie życia i brakiem wysiłku fizycznego. W praktyce jest to specyficzny stan zapalny tkanek słabo unaczynionych – najczęściej stawu palucha, przy silnym zaczerwienieniu i nieznosnym bólu. Uważano także, iż Quirinus jest pomocny przy chorobach nóg i uszu. Wspomnienie liturgiczne świętego z Neuss jest obchodzone 30 marca, tj. drugim dniem po jego dekapitacji i traktowane jako zapowiedź lata.

Znaleziska plaketek z wyobrażeniem św. Quirinusa z Neuss występują przede wszystkim na terenie Niemiec⁴⁰⁵, znacznie rzadziej w Belgii, Holandii, Danii oraz Szwecji, z czego – na ponad 150 znanych przedstawień – niewiele ponad 20 to oryginały znaków pielgrzymich. Pozostałe znaleziska to odlewy na dzwonach oraz różnego rodzaju medaliony z wizerunkiem tego świętego. Zanoowano także jedną miniaturową ampułkę wykonaną z cyno-ołowiu, na której brzuścu znajduje się dwugłowy orzeł. Zabytek ten, o wymiarach 41,0 x 47,0 mm, został odkryty w miejscowości Egmond aan Zee w Holandii i jest datowany na lata 1400–99⁴⁰⁶.

Aż 10 plaketek i jeden medalion z sanktuarium w Neuss znaleziono w 's-Hertogenbosch⁴⁰⁷, 20 pamiątek z wizerunkiem św. Quirinusa odnotowano w okolicach Antwerpii i Middelburga, a sześć w Amsterdamie – w tym cztery plakietki i dwie miniaturowe ampułki, z których jedna zdobiona jest znakiem dwugłowego orła⁴⁰⁸.

Z Gdańska znamy tylko jeden, za to bardzo dobrze zachowany znak z Neuss (GKPP 382), o wymiarach 42,0 x 70,0 mm. Został on odkryty na stanowisku Lastadia w parceli 35D, warstwie nr 4332, datowanej na 2 poł. XV w. Jest to ażurowa plakietka ze stojącą postacią św. Quirinusa przedstawionego jako rycerza, prawą ręką wspierającego się na mieczu, przy którym zachował się fragment odłamanej małej tarczy z krzyżem łacińskim pośrodku, a w lewej (odłamanej) trzymającego lancę z proporcem. Na ramieniu prawym ma zamocowaną niewielką tarczę turniejową, jest na niej dziewięć kulek – herb miasta Neuss. U dołu taśma z gotyckim minuskułowym napisem *s. qvirinis*, a na jej krańcach dwa okrągłe uszka mocujące; trzecie uszko zwieńcza głowę świętego w nimbie. Bardzo podobne znaleziska są znane m.in. z Amsterdamu o podobnej szerokości 41,0 mm (głowa utracona), 's-Hertogenbosch oraz z Dordrechtu (42,0 x 72,0 mm), gdzie zostały wydатовane na lata 1450–99⁴⁰⁹. Analogiczny znak o wymiarach 41,0 x 72,0 mm, datowany na 1 poł. XV wieku, znany jest też ze znaleziska luźnego, dokonanego w wodach Renu nieopodal Kolonii⁴¹⁰.

Wraz z zabytkiem gdańskim w tej samej warstwie nr 4332 na stanowisku Lastadia zostały odkryte zabytki numizmatyczne datowane XV wiek⁴¹¹.

Pamiątki z przedstawieniem św. Quirinusa najdalej na północ występują w Szwecji⁴¹² jako odlew na dzwonie w miejscowości Lindesberg⁴¹³, datowanym na lata 1435–60, zaś na południu w okolicach Monachium w miejscowości Wasserburg am Inn, gdzie data odlewu dzwonu jest mniej precyzyjnie ustalona na lata 1410–99⁴¹⁴. Znaczące skupiska tych pamiątek notujemy także w okolicach Neuss oraz od Kolonii i Akwizgranu do Magdeburga, następnie po okolice Berlina i Neubrandenburga, a także nad brzegami Morza Północnego, głównie w pobliżu średniowiecznych portów morskich.

⁴⁰⁵ K. Köster, *Meister Tilman...*, s. 1–206; Tenże, *Mittelalterliche Pilgerzeichen und Wallfahrtsdevotionalien...*, s. 146–160; C. Oefelein, *Pilgerzeichen...*, s. 115–126.

⁴⁰⁶ HP 2, s. 376, ryc. 1581.

⁴⁰⁷ Tamże, s. 284, ryc. 1219; A.M. Koldewij, *Opgespeld geloof...*, s. 158 ryc. 24b oraz s. 159, ryc. 26.2.

⁴⁰⁸ HP 2, s. 375, ryc. 1579.

⁴⁰⁹ HP 1, s. 188–189, ryc. 317–318; HP 2, s. 284, ryc. 1218; A.M. Koldewij, *Opgespeld geloof...*, s. 158, nr 24a.

⁴¹⁰ K. Köster, *Mittelalterliche Pilgerzeichen und Wallfahrtsdevotionalien...*, s. 156 s. 155, ryc. 43; T. Raff, *Pilgerzeichen aus Neuß*, [w:] *Wallfahrt kennt keine Grenzen. Katalog...*, s. 44–45, kat. 46.

⁴¹¹ B. Paszkiewicz, *Moneta...*, s. 64.

⁴¹² Jest to odlew na dzwonie w miejscowości Lindesberg.

⁴¹³ L. Andersson, *Pilgrimsmärken...*, s. 64, ryc. R5; K. Köster, *Die Pilgerzeichen...*, s. 12, nr 9; Tenże, *St.-Quirinus-Wallfahrten...*, s. 9, nr N5, s. 14, ryc. 2.

⁴¹⁴ K. Köster, *St.-Quirinus-Wallfahrten...*, s. 9, nr N17.

GKPP: 382

Nr SAZ: 255/133/003

Nr katalogu MAG: 3807

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, Lastadia, wyk. 32, parcela 35D, w. 4332

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Neuss

Nazwa i opis przedstawienia: św. Kwiryn jako rycerz, prawą ręką wspierający się na mieczu, stojący na taśmie z gotyckim minuskułowym napisem. Na ramieniu prawym ma tarczę turniejową z dziewięcioma kulkami—herbem miasta Neuss; odłamana część prawej ręki wraz z rekojeścią miecza, brak też lewej ręki, która dzierżyła włócznię i proporzec

Napis (w części zachowanej): s. qvirini

Datowanie: 2 poł. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 42,0x70,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 7,01

Sposób mocowania: trzy uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

4.13. Lotar III – Königsutter am Elm

Königsutter to obecnie niewielkie, zaledwie 16-tysięczne miasto w Dolnej Saksonii, szczycące się posiadaniem kościoła cesarskiego pod wezwaniem św. Piotra i Pawła, zbudowanego w czasach panowania Lotara III (1133–37) w 1135 roku⁴¹⁵ obok klasztoru benedyktynów. W świątyni – trójnawowej bazylice z transeptem – znajduje się wykonany w dobie baroku okazały grób tego władcy, pochowanego wraz z jego żoną Rychezą (zm. 1140). Zbudowano go w miejscu zniszczonego grobowca z XIII wieku. Obok nich spoczywa też ojciec księcia Henryka Lwa – Henryk Pysny (zm. 1139). Do wnętrza kościoła prowadzą dwa wejścia od północy: poprzez transept (Marienportal) oraz przez Portal Lwów przy północnej wieży westwerku. Ten ostatni swoją nazwę zawdzięcza ułożonym po jego obu stronach figurom lwów. Na ich grzbietach oparto kolumny dźwigające arkadę portalu. Już od schyłku XII wieku przywożono do świątyni relikwie wielu świętych, co sprawiło, że kościół stał się celem licznych pielgrzymek, które nasiliły się po nadaniach papieża Innocentego II (1130–43), wzmiankowanych jeszcze w broszurze z roku 1500, kiedy to nawiedzenie Königsutter zapewniało porównywalne indulgencje jak nawiedzenie Rzymu⁴¹⁶. Także papież Bonifacy IX w roku 1401 nadał temu miejscu prawo udzielania znaczących odpustów⁴¹⁷. Najważniejszym dniem dla nawiedzenia tego sanktuarium był dzień 29 czerwca, czyli święto apostołów Piotra i Pawła – patronów świątyni. Wiernych przyciągała również słynąca cudami figura Matki Boskiej, umieszczona w jednej z kaplic⁴¹⁸. Miejsce to było jednym z ważniejszych celów pielgrzymek w północnych Niemczech także w okresie późnego średniowiecza. Świadczą o tym liczne zapisy testamentowe, m.in. dwóch lubeckich mieszczan, tj. Hermannia Storma z 1415 r., oraz Johanneses Widerbrugghe z 1419 r., dwóch mieszkańców Stralsundu Modeke Culemanna z roku 1420, gdzie oprócz omawianego sanktuarium jest też wymieniona Chełmska Góra; Taleke Kummerow z roku 1428, w którym testator zapisał 60 marek na pielgrzymkę do Rzymu, oraz 30 marek na koszty peregrynacji do Königsutter (Lutteren), Aachen, Thann (St. Enwolde), sunte Hulpe (Hülffensberg?), Trier i Einsiedeln⁴¹⁹. Do dziś, obok kościoła, w północnym i zachodnim skrzydle zachowały się piękne, romańskie krużganki klasztoru⁴²⁰.

Spośród około 50 plakierek z Königsutter znanych z całej Europy, m.in. z Niemiec, Holandii, Wielkiej Brytanii, Czech oraz Norwegii i Szwecji, nie więcej niż 20 to zachowane najczęściej fragmentarycznie plakietki. Pozostałe znaleziska to odlewy na dzwonach.

Z wykopalisk w Gdańsku znamy osiem plakierek z tego miejsca, w tym aż pięć bardzo dobrze zachowanych: cztery pochodzą ze Starego Przedmieścia, tj. Lastadii i ul. Toruńskiej (GKPP 383, 384, 521, 1040), po jednym ze Starego Miasta (GKPP 632) i Szafarni (GKPP 320) oraz dwie Wyspy Spichrzów (GKPP 662, 1146).

Zacznijmy od najlepiej zachowanej plakietki z Szafarni (GKPP 320). Ażurowa, jednostronna plakietka o wymiarach 36,0 x 50,0 mm, jest umieszczona w prostokątnej ramce z trójkątnym zwieńczeniem i podzielona na dwa pola. Na dole, pod półkolistym łukiem, znajduje się popiersie króla Lotara, założyciela Königsutter, który trzyma w prawej dłoni królewskie jabłko, a w lewej berło w kształcie lilii. Na jego piersi znajduje się gotycka tarcza z przedstawieniem herbu króla (jednogłowy orzeł). Nad łukiem, w części górnej znaku, umieszczono postać ukrzyżowanego Chrystusa ze skrzyżowanymi stopami, ze św. Piotrem trzymającym klucz po jego lewej i św. Pawłem dzierżącym miecz po prawej stronie. Dolna, pozioma część ramki zdobiona jest plastycznymi guzkami.

Identyczna prawie plakietka o zbliżonych wymiarach (33,0 x 45,0 mm), datowana na lata 1450–99, znana jest m.in. ze Sluis w Belgii oraz (kilka) z Seehausen (Okręg Uckermark) w Niemczech (36,0 x 54,0; 38,0 x 51,0; 34,0 x 59,0 mm)⁴²¹. Jeden z zabytków z Seehausen jest w dolnej części ramki opatrzony napisem *K-----LUTER*. Tylko górna część plakietki zachowała się na znalezisku z Londynu, tam św. Piotr z kluczem znajduje się po lewej stronie ukrzyżowanego Chrystusa⁴²². Odwrotnie znalezisko z Rotterdamu, gdzie znak o wymiarach 40,0 x 45,0 mm jest zachowany prawie idealnie⁴²³, podobnie jak znalezisko z Voss w Norwegii o wysokości 49,0 mm, datowane na lata 1450–99⁴²⁴. Niezle zachowany jest też znak z Bremy o wymiarach 31,0 x 48,0 mm, któremu brakuje jedynie górnej części ramki. Jest on stosunkowo precyzyjnie datowany na lata 1400–24⁴²⁵.

Wracając do znalezisk gdańskich, spośród trzech plakierek z Lastadii dwie zachowane są w całości, a jedna tylko w górnej części. Mimo iż wydają się prawie identyczne, zaobserwowano pomiędzy nimi drobne różnice w kompozycji przedstawienia. I tak zabytek GKPP 383 to również plakietka w prostokątnej ramce zwieńczonej trójkątnym szczytem, o wymiarach 35,0 x 46,0 mm, podzielona na dwa pola, gdzie na dole pod łukiem Lotar trzyma w lewej dłoni królewskie jabłko, a w prawej berło w kształcie lilii, z gotycką tarczą z przedstawieniem herbu króla na piersi (jednogłowy orzeł).

⁴¹⁵ Od roku 1125 król Niemiec, od 1133 cesarz rzymski.

⁴¹⁶ Baza danych Kunera, hasło: Lothair III, Königsutter am Elm, dn. 17.01.2014.

⁴¹⁷ R. Oefelein, C. Oefelein, *Pilgerspuren...*, s. 198.

⁴¹⁸ H. Kühne, C. Brumme, *Ablässe...*, s. 167–199.

⁴¹⁹ Tamże, s. 180.

⁴²⁰ N.H. Funke, *Kaiser Dom Königsutter*, Stiftung Braunschweigischer Kulturbesitz, Braunschweig 2014, s. 80.

⁴²¹ R. Jaitner, G. Kohn, *Ausgewählte Pilgerzeichen aus dem Zisterziensernonnenkloster Seehausen in der Uckermark*, „Wismarer Studien zur Archäologie und Geschichte” 4, hrsg. K.D. Hoppe, Wismar 1994, s. 102–108; HP 2, s. 278, ryc. 1189; J. Koldeweij, *Foi et Bonne Fortune...*, s. 221, 225, ryc. 16.30; H. Kühne, C. Brumme, *Der Pilgerzeichenfund...*, s. 430, nr 7.

⁴²² B. Spencer, *Pilgrim souvenirs and secular badges*. Medieval..., s. 266, nr 263a.

⁴²³ H. Kühne, C. Brumme, *Ablässe...*, s. 189, ryc. 2.

⁴²⁴ L. Andersson, *Pilgrimsmärken...*, s. 60, nr 1.

⁴²⁵ J. Warncke, *Mittelalterliche Pilgerzeichen aus Lübeck und Lauenburg*, „Nordelbingen” Bd. 8, Beiträge zur Heimatforschung in Schleswig-Holstein, Hamburg und Lübeck 1930/1931, s. 183; J. Wittstock, *Der Bremer...*, s. 100–101, ryc. 18; E. Grohne, *Bremische...*, s. 44–102, s. 95f. ryc. 4.

W części górnej postać ukrzyżowanego Chrystusa ze św. Piotrem trzymającym klucz po jego lewej i św. Pawłem dzierżącym miecz po prawej stronie. Na dolnej, poziomej części ramki znajduje się napis *K(O) LUTER (?)*. Druga, dobrze zachowana plakietka z Lastadii (GKPP 521), nie posiada napisu, a jedynie osiem plastycznych guzków na poziomej części ramki, zaś władca trzyma królewskie jabłko w prawej ręce i berło w lewej, czym zabytek ten różni się od wyżej omówionego. Ostatnia plakietka z Lastadii (GKPP 384) jest zachowana tylko w górnej części trójkątnego zwieńczenia znaku, pod którym zachował się wizerunek Chrystusa na krzyżu, oraz głowy św. Piotra i św. Pawła po jego obu stronach. Podobnie wygląda znak z ul. Toruńskiej na Starym Przedmieściu (GKPP 1040), gdzie pod fragmentem trójkątnego zwieńczenia widzimy jedynie postać Chrystusa na krzyżu oraz świętego (Pawła?) po jego prawej stronie.

W kilku fragmentach została znaleziona plakietka na stanowisku przy ul. Łagiewniki (GKPP 632). Mimo niewielkich ubytków, całe przedstawienie jest dobrze czytelne; król trzyma tym razem berło w dłoni prawej, a królewskie jabłko w lewej, na dolnej ramce widnieją słabo czytelny napis *KO LUTER (?)*.

Ewenementem pośród plakietek z Königsutter jest zabytek (GKPP 662) o wymiarach 46,0 x 61,0 mm, znaleziony na Wyspie Spichrzów przy ul. Spichrzowej 3/1. Wewnątrz prostokątnej ramki z trójkątnym zwieńczeniem, na dole pod łukiem jest Lotar II z berłem w prawej dłoni (lewa odłamana), z gotycką tarczą z herbem króla na piersi. Wyżej jednak, w miejscu Chrystusa ukrzyżowanego, znajduje się krzyż zdobiony plastycznymi guzkami, ze św. Piotrem trzymającym klucz po prawej (heraldycznie) i św. Pawłem dzierżącym miecz po lewej stronie. Jak więc widać, plakietki z Gdańska prezentują rzadziej dotąd spotykaną wersję przedstawienia ze względu na to, iż wszystkie dotąd opublikowane pozostałe znaki tego typu w centralnej części przedstawienia ukazują Chrystusa na krzyżu, tu natomiast w jednym przypadku jest sam krzyż; ponadto znaczna ilość tych plakietek to scena, w której król trzyma jabłko w prawej, a berło w lewej dłoni. Drugi zabytek z Wyspy, znaleziony przy ul. Jaglanej 3/5 (GKPP 1146), to znowu można rzecz klasyczna wersja tego znaku, gdzie na dole pod łukiem cesarz trzyma w lewej dłoni berło w kształcie lilii, a w prawej (heraldycznie) królewskie jabłko, z gotycką tarczą z przedstawieniem herbu króla na piersi (jednogłowy orzeł). W części górnej jest postać ukrzyżowanego Chrystusa ze św. Piotrem trzymającym klucz po lewej (heraldycznie) i św. Pawłem po jego prawej stronie.

W trzech przypadkach plakietki z Königsutter z wykopalisk gdańskich zostały odkryte w kontekstach, gdzie wystąpiły również zabytki numizmatyczne. Znak z Szafarni (GKPP 320) pochodzi z warstwy nr 1100, określonej przez badaczy jako niwelacyjna i datowanej monetami na okres od XIV do XVI w., przy czym przeważająca większość monet w tym zbiorze pochodziła z wieku XV⁴²⁶. Plakietka z ul. Łagiewniki 37 (GKPP 632), pochodząca z kwartału zabudowy pomiędzy ulicami Heweliusza i Rybaki Górne, została

znaleziona w warstwie datowanej liczmanem „tarcza francuska”, pochodzącym z Norymbergii, datowanym na lata 1500–25⁴²⁷. Najwcześniej datowana moneta została znaleziona w warstwie, skąd pochodzi plakietka bez Chrystusa na krzyżu (GKPP 662), i jest to firchen Winrycha von Kniprode bity w Toruniu w latach 1364–79 (należy jednak mieć na uwadze, iż monety te pozostawały w obiegu do około 1411–15⁴²⁸). Pozostałe zabytki z Gdańska są datowane na XV wiek.

⁴²⁷ B. Paszkiewicz, *Moneta...*, s. 96.

⁴²⁸ Informacje ustne uzyskane od Pana profesora Borysa Paszkiewicza, któremu pragnę za jego pomoc wyrazić głęboką wdzięczność; Por. też: B. Paszkiewicz, *Moneta...*, s. 216–231, gdzie znajdziemy wiele cennych uwag na temat obiegu monet pruskich; Zob. też: B. Paszkiewicz, *Materiały numizmatyczne i metrologiczne ze stanowiska Szafarnia...*, s. 355–356; Szerzej na temat czasu obiegu monet cytowanych w pracy wg opinii B. Paszkiewicza, zob. H. Paner, *Średniowieczne...*, s. 67.

⁴²⁶ B. Paszkiewicz, *Materiały numizmatyczne i metrologiczne ze stanowiska Szafarnia...*, s. 355–378.

GKPP: 320

Nr SAZ: 255/100/006

Nr katalogu MAG: 5008

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, ul. Długie Ogrody 114–ul. Szafarnia 19, plac X, w. 1100

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Königsutter

Nazwa i opis przedstawienia: król Lotar III van Supplinburg, św. Piotr, św. Paweł; prostokątna plakietka z trójkątnym szczytem, gdzie na dole pod łukiem jest popiersie króla–założyciela Königsutter z gotycką tarczą z jednogłowym orłem na piersi. Król trzyma w lewej dłoni berło w kształcie lilii, a w prawej królewskie jabłko. W części górnej–postać ukrzyżowanego Chrystusa ze św. Piotrem, trzymającym klucz, po jego lewej i św. Pawłem, dzierżącym miecz, po prawej stronie

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 36,0x50,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 5,81

Sposób mocowania: cztery uszka, z czego trzy zachowane

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 383

Nr SAZ: 255/133/003

Nr katalogu MAG: 3808

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, Lastadia, wyk. 56, parcela 36B, w. 3034

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Königsutter

Nazwa i opis przedstawienia: król Lotar III van Supplinburg, św. Piotr, św. Paweł; prostokątna plakietka z trójkątnym szczytem (uszkodzony przy wierzchołku), na dole pod łukiem jest popiersie króla–założyciela Königsutter z gotycką tarczą z jednogłowym orłem na piersi. Król trzyma w prawej dłoni berło w kształcie lilii, a w lewej królewskie jabłko. W części górnej–postać ukrzyżowanego Chrystusa ze św. Piotrem trzymającym klucz po lewej i św. Pawłem dzierżącym miecz po prawej stronie. W dolnej części ramki napis wykonany majuskulą gotycką

Napis (w części zachowanej): K (O) LUTER

Datowanie: 2 poł. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 35,0x46,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 4,32

Sposób mocowania: cztery uszka, z czego trzy zachowane

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 384

Nr SAZ: 255/133/004

Nr katalogu MAG: 3809

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, Lastadia, wyk. 32, parcela 35D, w. 957

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Königsutter

Nazwa i opis przedstawienia: król Lotar III van Supplinburg, św. Piotr, św. Paweł; trójkątne zwieńczenie, stanowiące górną część plakietki, z zachowanym przedstawieniem Chrystusa ukrzyżowanego oraz głowami świętego Pawła i świętego Piotra

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 38,0x34,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,10

Sposób mocowania: cztery uszka, z czego trzy zachowane

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 521

Nr SAZ: 255/133/004

Nr katalogu MAG: 5203

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przemieście, Lastadia, parcela 36B, z hałdy

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Königsutter

Nazwa i opis przedstawienia: król Lotar III van Supplinburg, św. Piotr, św. Paweł; prostokątna plakietka z trójkątnym szczytem, gdzie na dole pod łukiem jest popiersie króla—założyciela Königsutter z gotycką tarczą z jednogłowym orłem na piersi. Król trzyma w lewej dłoni berło w kształcie lilii, a w prawej królewskie jabłko. W części górnej jest postać ukrzyżowanego Chrystusa ze św. Piotrem trzymającym klucz po jego lewej i św. Pawłem

dzierżącym miecz po prawej stronie

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 35,0x48,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 6,37

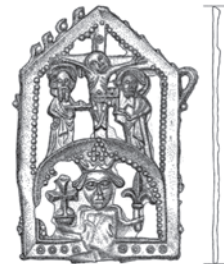
Sposób mocowania: cztery uszka, z czego jedno zachowane

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 632

Nr SAZ: 255/039/007

Nr katalogu MAG: 4539

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Miasto, ul. Łagiewniki 37, w. 1540

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Königsutter

Nazwa i opis przedstawienia: król Lotar III van Supplinburg, św. Piotr, św. Paweł; zachowana w dwóch fragmentach prostokątna plakietka z trójkątnym szczytem (odłamany), gdzie na dole pod łukiem jest popiersie króla—założyciela Königsutter z gotycką tarczą z jednogłowym orłem na piersi. Król trzyma w prawej dłoni berło w kształcie lilii, w lewej królewskie jabłko. W części górnej jest postać ukrzyżowanego Chrystusa, ze św. Piotrem trzymającym klucz po jego lewej i św. Pawłem dzierżącym miecz po prawej stronie; na dolnej, poziomej części ramki napis

Napis (w części zachowanej): KO LUTER (?)

Datowanie: schyłek XV—pocz. XVI w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 31,8x42,1

Waga (części zachowanej, w gramach): 5,46

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 662

Nr SAZ: 255/020/049

Nr katalogu MAG: 2636

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, stanowisko „Żytńia”, ul. Spichrzowa 3/1, w. 3653

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Königsutter

Nazwa i opis przedstawienia: król Lotar III van Supplinburg, św. Piotr, św. Paweł; prostokątna plakietka z trójkątnym szczytem, gdzie na dole pod łukiem jest popiersie króla—założyciela Königsutter z gotycką tarczą z jednogłowym orłem na piersi. Król trzyma w prawej dłoni berło w kształcie lilii (lewa ręka odłamana). W części górnej krzyż, obok św. Piotr trzymający klucz po prawej i św. Paweł dzierżący miecz—po jego lewej stronie

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XIV—XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 46,0x61,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 10,53

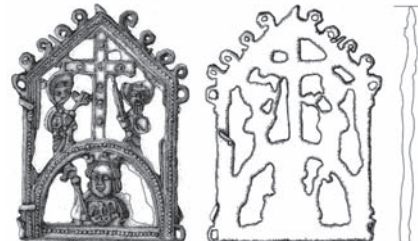
Sposób mocowania: cztery uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: A. Błaszczuk

GKPP: 1040

Nr SAZ: 255/133/005

Nr katalogu MAG: 206

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, ul. Toruńska 13, wyk. 3, w. 120

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Königsutter

Nazwa i opis przedstawienia: król Lotar III van Supplinburg, św. Piotr, św. Paweł; górna część znaku, gdzie pod trójkątnym zwieńczeniem zachowało się przedstawienie Chrystusa Ukrzyżowanego oraz fragment postaci świętego Pawła

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 26,0x28,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 1,87

Sposób mocowania: cztery uszka, z czego jedno zachowane

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1146

Nr SAZ: 255/020/060

Nr katalogu MAG: 1580

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Jagłana 3/5, wyk. 1B, w. 118

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Königsutter

Nazwa i opis przedstawienia: król Lotar III van Supplinburg, św. Piotr, św. Paweł; prostokątna plakietka z trójkątnym szczytem (odłamany), gdzie na dole pod łukiem jest popiersie króla—założyciela Königsutter z gotycką tarczą z jednogłowym orłem na piersi. Król trzyma w lewej dłoni berło w kształcie lilii, a w prawej królewskie jabłko. W części górnej Chrystus na krzyżu, obok św. Piotr trzymający klucz po jego lewej i św. Paweł dzierżący miecz po prawej stronie

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 29,9x41,8

Waga (części zachowanej, w gramach): 4,90

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

4.14. Święty Marcin – Tours?

Kult świętego Marcina jest niezwykle popularny zarówno w kościele katolickim, jak i w kościele prawosławnym. Święty Marcin początkowo był rzymskim legionistą, później zaś po przyjęciu wiary chrześcijańskiej i odejściu ze służby wojskowej założył pustelnię nieopodal Poitiers, stając się tym samym jednym z prekursorów życia zakonnego we Francji⁴²⁹. W roku 371 został wybrany biskupem Tours, którą to funkcję sprawował przez następne 26 lat. Został pochowany 11 listopada roku 397, jego ciało złożono w bazylice, niestety zniszczonej w czasie rewolucji francuskiej w końcu XVIII wieku. Odnaleziony później grób świętego został przeniesiony do nowej świątyni, zbudowanej u progu XX wieku obok ruin dawnego kościoła. Należy podkreślić, iż już w czasach wczesnego średniowiecza Tours było istotnym etapem dla pielgrzymów udających się do Santiago de Compostela.

Jednakże pamiątki pielgrzymie związane z kultem tego świętego mogą pochodzić nie tylko z Tours. Między innymi potwierdzone źródłowo jest wytwarzanie w roku 1487 znaków pielgrzymich w Utrechcie⁴³⁰, gdzie liczne pielgrzymki pomiędzy schyłkiem XIII i XVI wieku przybywały do kościoła katedralnego pod wezwaniem św. Marcina. Plakietkę znacznie wcześniejszą znamy też z Lundu w Skanii, gdzie datowano ją na lata 1190–1210. Jest to znak prostokątnego kształtu z zachowanym jednym z (czterech?) uszek do mocowania, przedstawiający stojącą postać św. Marcina, który odcina połę swego płaszcza mieczem dla stojącego obok żebraka. Zachowany na zabytku napis w brzmieniu: *[MARTI] NVS ---C – LIVN(d?)*, nie pozostawia wątpliwości co do miejsca jego powstania⁴³¹. Stosunkowo wcześnie, bo na lata 1290–1310, jest też datowana plakietka z miejscowości Frösö w Szwecji, z zachowaną inskrypcją w brzmieniu: *SANCTE MARTIN ORA PRO NOBIS*⁴³², aczkolwiek w tym przypadku miejsce jej wyprodukowania pozostaje nieznane. Podobnie jest w przypadku plakietki z Bergen w Norwegii. Jest to ażurowy znak o średnicy 55,0 mm, z opisywaną już wielokrotnie sceną darowania części płaszcza św. Marcina stojącemu obok żebrakowi. Zabytek

jest datowany bardzo szeroko, bo na lata 1300–1599, jednakże miejsce jego wyprodukowania pozostaje nieustalone⁴³³.

Pochodząca z Gdańska ażurowa plakietka (43,5 x 34,5 mm) przedstawia postać św. Marcina siedzącego w półbrocie na koniu (GKPP 894). Święty odcina – trzymanym w prawej ręce mieczem – połowę swego płaszcza dla stojącego za koniem żebraka (postać odłamana), przy czym szczegóły stroju świętego i rząd koński przedstawione są bardzo plastycznie, z widocznymi detalami. Nie zachowały się żadne uszka do mocowania.

Znak o bardzo podobnej kompozycji (53,0 x 59,0 mm) znany jest z miejscowości Coevorden w Holandii i datowany na lata 1450–1500. Inna plakietka z takim przedstawieniem (40,0 x 42,0 mm) została znaleziona w Amsterdamie i datowano ją na lata 1350–99. Kolejny podobny zabytek, o wymiarach 52,0 x 41,0 mm, znaleziono w Paryżu, gdzie datowano go na lata 1375–1424⁴³⁴. Z miejscowości Egmond aan Zee w Holandii pochodzi natomiast miniaturowa wręcz plakietka o wymiarach zaledwie 23,0 x 29,0 mm, z opisywaną wyżej scenką odcinania przez świętego połę płaszcza dla stojącego za jeźdźcem żebraka⁴³⁵. Takie samo przedstawienie, choć oddane przy pomocy zupełnie innych plastycznych, głównie linearnych efektów, występuje na niewiele większym znaku o wymiarach 34,0 x 37,0 mm, znalezionym w Reimerswaal w Holandii. Znak ten jest przez badaczy utożsamiany z ośrodkiem pielgrzymim w Utrechcie i datowany na lata 1400–49⁴³⁶.

Generalnie rzecz biorąc, najwięcej pamiątek pielgrzymich z przedstawieniem św. Marcina z Tours znaleziono na północnych wybrzeżach Holandii: w okolicach Rotterdamu⁴³⁷, Leiden⁴³⁸, wspomnianej już miejscowości Egmond aan Zee, Utrechtu⁴³⁹, Dordrechtu⁴⁴⁰ oraz Nieuwlande⁴⁴¹. Tylko jedna, fragmentarycznie zachowana

⁴²⁹ H. Fros SJ, F. Sowa, *Księga imion i świętych*, t. 6: W–Z, WAM, Kraków 2007, s. 506.

⁴³⁰ HP 2, s. 278–279.

⁴³¹ L. Andersson, *Pilgrimsmärken...*, s. 93, nr 3; O. Rydbeck, *Medeltida kontrollmärken av bly, "Fornvännern"* 23, *Journal of Swedish Antiquarian Research*, Stockholm 1928, s. 154; A. Haasis-Berner, *Pilgerzeichen des Hochmittelalters...*, s. 95; J. Berg, *Från Gamla Lund. Några föremål i min samling. 53 bilder med beskrivande text*, Skrifter utgivna av Föreningen Det Gamla Lund XIII. 1931, Lund 1932, s. 16; B. Thordeman, O. Källström, M. Rydbeck, *Reliker och relikvarier från svenska kyrkor. Tillfällig utställning*. SHM kataloger över tillfälliga utställningar 25, (tent.cat. Stockholm, Historiska Museet), Stockholm 1951, s. 42.

⁴³² L. Andersson, *Pilgrimsmärken...*, s. 93, nr 1; M. Rydbeck, *Pilgrimsmärket...*, s. 283–286; *Santiago de Compostela...*, s. 313, nr 259; N.G. Gejvall, *Westerhus. Medieval population and church in the light of skeletal remains*. Monografier, Kungl. Vitterhetshistorie-och Antikvitetsakademien, vol. 43, Stockholm 1960, s. 109, 111, pl. 28.

⁴³³ L. Andersson, *Pilgrimsmärken...*, s. 93, nr 4; J. Wittstock, *Kirchliche Kunst des Mittelalters und der Reformationszeit. Die Sammlung im St.-Annen-Museum*, [w:] *Lübecker Museumskataloge* Bd. 1, hrsg. W. Schadendorf, Museum für Kunst und Kulturgeschichte der Hansestadt Lübeck, Lübeck 1981, s. 289–290, nr 285; Tenze, *Pilgerzeichen in Lübeck...*, ryc. 1.2.

⁴³⁴ HP 2, s. 278, ryc. 1191, s. 279 ryc. 1195; D. Bruna, *Enseignes de Pèlerinage et Enseignes Profanes...*, s. 172, kat. 252; E. van Loon-van de Moosdijk, *Goet...*, s. 95, 493, nr 136; P.J. Frikken, *Van voorde tot kasteelbrug: waarneming in een bouwput in Coevorden*, *Nieuwe Drentse Volksalmanak* 113, 1996, s. 168, fig. 16.

⁴³⁵ HP 2, s. 279, ryc. 1194.

⁴³⁶ HP 1, s. 179, ryc. 284; J. Koldewey, *Reliekhoofden en pelgrimstekens: nieuws over de Utrechtse zilversmid Cornelis van Noert*, [w:] *De Stavelij in zilver: 25 jaar Zilverclub*, 2000, s. 35–36, ryc. 5.

⁴³⁷ Scenka jest odlana na niewielkiej prostokątnej plakietce o wymiarach 41,0 x 28,0 mm, zob.: HP 3, s. 146, nr 2409.

⁴³⁸ Ażurowy znak w okrągłej ramce o wymiarach 41,0 x 45,0 mm, datowany na lata 1450–1500, z jednym uszkiem do zawieszania, HP 1, s. 179, ryc. 283; W.H. Vroom, *Financing the cathedral building in the Middle Ages. The Generosity of the Faithful*, Amsterdam University Press, Amsterdam 2010, s. 356, ryc. 68.

⁴³⁹ HP 3, s. 146, ryc. 2407.

⁴⁴⁰ Znak datowany na lata 1350–1400, zob. HP 2, s. 279, ryc. 1192; J. Koldewey, *Foi et Bonne Fortune...*, s. 23 i 27, ryc. 1.7.5.

⁴⁴¹ Z całej plakietki zachowała się tutaj jedynie postać żebraka wspartego na szczudłach, oraz fragment dolnej części plakietki, zob.: HP 1, s. 205, ryc. 398.

plakietka znaleziona w Londynie, pochodzi z terenu Anglii⁴⁴². Z Francji znamy niewiele więcej, bo tylko trzy pamiątki związane z kultem św. Marcina z Tours, wszystkie znaleziono w Paryżu. Pierwsza z nich to już wcześniej wspomniana, dobrze zachowana plakietka datowana na lata 1375–1424, druga, zachowana nieco gorzej, bo bez postaci żebraka i co ciekawe, osadzona na oktogonoidalnej, ażurowej podstawie, szeroko datowana na lata 1300–1499⁴⁴³, oraz trzecia, najgorzej zachowana i datowana na lata 1375–1424, gdzie widoczny jest jedynie fragment postaci świętego oraz jego rumaka, a także górna część postaci żebraka⁴⁴⁴.

Na terenie Niemiec zarejestrowano tylko kilka znalezisk pamiątek związanych z kultem św. Marcina, głównie wizerunków odlanych na dzwonach kościelnych, m.in. w Spielberg (Burgenlandkreis)⁴⁴⁵, Trebnitz koło Merseburga⁴⁴⁶, Monzingen⁴⁴⁷ oraz Retterode⁴⁴⁸.

Także z dzwonu, odlanego w 1504 roku, znamy plakietkę z miejscowości Skovby w Danii⁴⁴⁹, podczas gdy druga pamiątka z tego kraju związana ze św. Marcinem z Tours pochodzi z grobu nr 301 w klasztorze dominikańskim w Hälsingborg⁴⁵⁰. Z Belgii, z miasta Valenciennes, pochodzi okrągła plakietka (medalion?) o średnicy 31,0 mm, z przedstawieniem świętego na koniu odcinającego płaszcz dla żebraka, datowana na lata 1350–1424⁴⁵¹.

Plakietka gdańska została znaleziona na stanowisku przy ul. Tartacznej w przemieszanej warstwie nr 6, gdzie znaleziono monety datowane od końca XII/1 poł. XIII w. po czasy nowożytnie⁴⁵².

⁴⁴² B. Spencer, *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges*. Medieval..., s. 228, nr 239e.

⁴⁴³ D. Hejdová, O. Herbenová, H. Koenigsmarková, *Katalog...*, s. 23, nr 158; H. Kühne, C. Brumme, H. Koenigsmarková, *Jungfrauen...*, s. 119f, nr 198.

⁴⁴⁴ D. Bruna, *Enseignes de Pèlerinage et Enseignes Profanes...*, s. 172, kat. 253; A. Forgeais, *Collection de plombs historiés trouvés dans la Seine et recueillis par Arthur Forgeais*, vol. II..., s. 182–183; E. Du Sommerard, *Catalogue...*, nr 8672.

⁴⁴⁵ H. Bergner, *Beschreibende Darstellung der Bau- und Kunstdenkmäler der Kreis Naumburg Land*, Beschreibende Darstellung der älteren Bau- und Kunstdenkmäler der Provinz Sachsen, Bd. 26, 1905, s. 217; A. Schröder, *Pilgerzeichen im mittleren Deutschland, besonders in der Provinz Sachsen und des Freistaates Anhalt*, [w:] Zeitschrift des Vereins für Kirchengeschichte der Provinz Sachsen und des Freistaates Anhalt Bd. 29, 1933, s. 108.

⁴⁴⁶ Dzwon odlany przez mistrza Johanna w 1546 roku, zob.: W. Godenne, *Notes concernant les Waghevens. Fondateurs Malinois de cloches*, [w:] Studia Mechliniensia, Mechelen 1976, s. 136.

⁴⁴⁷ Dzwon odlany przez mistrza Johanna z Frankfurtu w 1512 roku, zob. W. Zimmermann, *Die Kunstdenkmäler der Rheinprovinz*. Kreis Kreuznach Bd. 18:1, 1935, s. 299.

⁴⁴⁸ H. Wenzel, *Hessische Glockenkunde*, Bd. 4: Pfarreiklasse Hessisch-Lichtenau, Kassel-Wilhelmshöhe 1927; Tenze, *Hessische Glockenkunde* Bd. 24: Kreis Witzzenhausen, Kassel-Wilhelmshöhe 1947.

⁴⁴⁹ F. Uldall, *Danmarks middelalderlige Kirkeklokker*, Lehmann & Stage, Köpenham 1906, s. 117, fig. 163.

⁴⁵⁰ L. Andersson, *Pilgrimsmärken...*, s. 93, nr 2; M. Rydbeck, *Grav...*, s. 85; A. Haasis-Berner, *Pilgerzeichen des Hochmittelalters...*, s. 96.

⁴⁵¹ A. Tixador, *Enseignes...*, s. 107, nr 236.

⁴⁵² B. Paszkiewicz, *Monety, liczmany, odważniki, szalki wag z badań stanowiska „Tartaczna”...*, s. 1–63.

GKPP: 894

Nr SAZ: 255/004/004

Nr katalogu MAG: 22

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Miasto, ul. Tartaczna 2, w. 6

Kraj pochodzenia: Francja

Miejsce pochodzenia: Tours

Nazwa i opis przedstawienia: ażurowa plakietka z postacią św. Marcina (głowa odłamana) siedzącego na koniu (nogi odłamane). Święty odcina, trzymanym w prawej ręce mieczem, połę swego płaszcza dla stojącego obok żebraka (postać odłamana)

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV–1 poł. XV w.

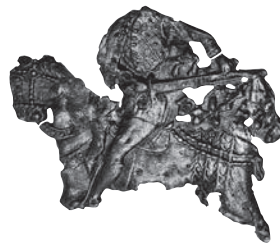
Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 43,5x34,5

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,96

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiqcek

Rys.: E. Nowicka

4.15. Europejskie Sanktuaria Maryjne w materiałach gdańskich

Spośród pamiątek związanych z kultem maryjnym, znalezionych w trakcie gdańskich wykopaliisk prowadzonych w latach 1993–2010, zostały już opublikowane 334 egzemplarze plakietek, dzwoneczków, literek, medalików, relikwiarzyków itp., w monografii poświęconej średniowiecznym świadectwom kultu maryjnego⁴⁵³. Rozpoznano plakietki z Akwizgranu, Amersfort, Aardenburg, Lede i Rocamadour. Niezależnie od powyższego, w trakcie prowadzenia kwerendy do niniejszej pracy, zidentyfikowano kilkanaście kolejnych zabytków tego typu (głównie plakietek i medalików), bądź to na skutek podejmowanych w międzyczasie działań konserwatorskich, bądź też jako efekt kolejnych badań terenowych. Zostaną one omówione poniżej w kontekście poprzednio dokonanych ustaleń.

Plakietki maryjne z Akwizgranu

Sanktuarium w Akwizgranie to miejsce, gdzie plakietki metalowe produkowano prawdopodobnie już w początkach XIII wieku. W opinii wybitnego badacza niemieckiego A. Haasisa-Bernera, produkcja plakietek pielgrzymich jest odnotowana w Akwizgranie począwszy od roku 1238, z możliwością cofnięcia tej daty o kilka lat⁴⁵⁴. Obok kultu maryjnego rozwijał się tutaj kult Karola Wielkiego, uznanego świętym w roku 1165, którego szczątki złożono w specjalnym relikwiarzu ukończonym w roku 1215. Jego kult starannie pielęgnował imiennik, cesarz Karol IV Luksemburski, który po swojej koronacji w Akwizgranie dokonał kosztownych fundacji: popiersia Karola, gdzie przechowywano fragment jego czaszki, oraz przywołanego już relikwiarza wysokości 125,0 cm, zawierającego zarówno relikwie cesarza Karola Wielkiego, jak i innych świętych. Zdaniem J. Poettgena, istotny związek z produkcją najwcześniejszych plakietek z wyobrażeniem Karola ma przednia strona relikwiarza, gdzie jest przedstawienie tego władcy na tronie. Jednocześnie badacz ten stwierdza, iż za pomocą znaków pielgrzymich chciano wiernym przybliżyć świętych, względnie odwiedzane przez pielgrzymów kościoły, poprzez taką właśnie obrazkową reprodukcję⁴⁵⁵.

Ośrodek, położony na tzw. niemieckiej dolnej drodze (Niederstraße) do Santiago de Compostela⁴⁵⁶, przyciągał też liczne rzesze pielgrzymów ze względu na przechowywane tutaj Wielkie Relikwie Akwizgrańskie, po raz pierwszy udostępnione wiernym w roku 1238 lub 1242, a począwszy od roku 1349 wystawiane co siedem lat. Są to: suknia Najświętszej Marii Panny, perizonium (drapowana opaska), którym owinięto biodra ukrzyżowanego Jezusa, pieluszki Dzieciątka Jezus oraz chusta, którą owinięto ściętą

głowę Jana Chrzciciela. Relikwie te są przechowywane w relikwiarzu Najświętszej Marii Panny, ukończonym w roku 1238, zdobionym figurami Marii Panny i Karola Wielkiego oraz figurą Chrystusa w majestacie i papieża Leona III (†816), którym towarzyszą figury apostołów.

O znaczeniu Akwizgranu świadczy fakt, iż w latach 936–1531 właśnie w tym miejscu koronowało się 30 królów⁴⁵⁷ (aczkolwiek w roku 1349 Karol IV musiał zmienić datę swej koronacji, ponieważ – z powodu natłoku pielgrzymów zmierzających do sanktuarium na okazanie relikwii nie mógł do tego miasta dojechać w wyznaczonym terminie)⁴⁵⁸. Już w roku 1307 Akwizgran jest wymieniony jako miejsce pielgrzymek równoznaczne z Rzymem, Bari i Santiago⁴⁵⁹. Według źródeł pisanych, w roku 1496 naliczono tutaj ponad 142 000 pielgrzymów przybywających z całej nieomal Europy⁴⁶⁰. Poczesne miejsce wśród przybyszów zajmowali mieszkańcy Europy Wschodniej, szczególnie Węgrzy, którzy zbierali się w mieście Andernach, gdzie mogli liczyć na pomoc licznych pobożnych fundacji wspierających pielgrzymów. Stąd też, idąc do Akwizgranu, zabierali ze sobą krzyż w kształcie rozwidlonego konara, który po dziś dzień jest przechowywany w jednej z tutejszych świątyń⁴⁶¹.

Plakietki z Akwizgranu są znane ze znalezisk w całej Europie, zarówno w postaci znaków oryginalnych, jak i odlewów wykonanych na dzwonach. Jednak wśród znanych dziś ponad 400 zabytków pochodzących z tego sanktuarium i rozproszonych po całym nieomal kontynencie, praktycznie nie spotykamy – z wyjątkiem dosłownie kilku egzemplarzy – typu pełnych plakietek pielgrzymich z wizerunkiem Marii z Dzieciątkiem siedzącej na tronie, określonych przez autora jako Gdańskie Pełne Plakietki Maryjne (GPPM) pochodzące z Pomorza, a przez niektórych badaczy uznane za akwizgrańskie⁴⁶². Już w roku 2009 J. Poettgen napisał, iż łączna liczba plakietek pielgrzymich z Akwizgranu znalezionych w całej Europie wzrosła do około 250–300 sztuk⁴⁶³. Obraz ten oczywiście zmienił się przez ostatnie lata, w dużej mierze dzięki zastosowaniu w badaniach archeologicznych wykrywaczy metali, które przez archeologów amatorów są z powodzeniem używane znacznie dłużej.

Według A. Haasisa-Bernera, publikującego te słowa w roku 2000⁴⁶⁴, w Niemczech znaleziono dotychczas około 150 oryginalnych plakietek pielgrzymich ze stopu ołowiuowo-cynowego oraz 50 muszli pielgrzymich. Większość plakietek pochodzi z Akwizgranu (22), Wilsnack (13), Kolonii (8), Rzymu, Maastricht i Einsiedeln (po 6).

⁴⁵³ H. Paner, *Średniowieczne...*, s. 1–319.

⁴⁵⁴ A. Haasis-Berner, *Das Wallfahrtswesen...*, s. 143–151; J. Poettgen, *Karl der Große...*, s. 70.

⁴⁵⁵ J. Poettgen, *Karl der Große...*, s. 70–71.

⁴⁵⁶ Por.: A. Haasis-Berner, *Archäologische...*, s. 352. Autor prezentuje tezę, iż Akwizgran był punktem zbiorczym dla pielgrzymów udających się do Santiago de Compostela tzw. dolną drogą (*Niederstrasse*), ponieważ wskazuje na to m.in. wyobrażenie na relikwiarzu Karola Wielkiego, gdzie we śnie jest mu ukazana droga do Santiago jako droga do gwiazd.

⁴⁵⁷ *Akwizgran*, [w:] *Chrześcijaństwo. Encyklopedia PWN, Święci, Zakony, Sanktuaria*, red. B. Kaczorowski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 19.

⁴⁵⁸ H. Manikowska, *Jerozolima...*, s. 13.

⁴⁵⁹ A. Haasis-Berner, *Das Wallfahrtswesen...*, s. 352.

⁴⁶⁰ B.W. Spencer, *Medieval...*, s. 102; K. Köster, *Meister Tilman...*, s. 58.

⁴⁶¹ K. Köster, *Meister Tilman...*, s. 58.

⁴⁶² H. Paner, *Średniowieczne...*, s. 67–143.

⁴⁶³ J. Poettgen, *Karl der Große...*, s. 68–69.

⁴⁶⁴ A. Haasis-Berner, *Archäologische...*, s. 345–363.

Pierwsze wyczerpujące opracowania plakierek z Akwizgranu zawdzięczamy Kurtowi Kösterowi, który po raz pierwszy zaproponował też ich typologię⁴⁶⁵. Szczególnie zwrócił uwagę na znaki ażurowe zbudowane z trzech połączonych ze sobą okrągłych ramek, często zdobionych gotyckimi elementami architektonicznymi. W dolnej i górnej ramce znajdowały się przedstawienia o zmieniającej się tematyce, natomiast ramka środkowa, łącząca dwie wymienione, pozostawała pusta – mając jednakże charakterystyczne, promieniście rozmieszczone zaginane z tyłu języczki, którymi można było mocować lusterka. Miały one służyć do „łapania” w nie świętości, już w 2 poł. XIV wieku okazywanych pielgrzymom ze specjalnie budowanych balkonów, podestów itp., ze względu na ogromne tłumy wiernych pragnących mieć kontakt z relikwiami. Opierając się na faksymiliach plakierek zachowanych na dzwonach odlewanych przez mistrza Tilmana von Hachenburg, rzeczony badacz wyróżnił ze względu na wielkość znaków trzy typy, tj.: duży (158,0–168,0 mm), średni (125,0–130,0 mm) oraz mały (105,0–110,0 mm), jednocześnie stwierdzając, iż plakietki takie nie były mocowane do odzieży, ale przywożono je do domu w celu zamocowania na ścianach domostw⁴⁶⁶. W innej ze swych licznych prac K. Köster dowiódł, iż Johann Gutenberg – wynalazca czcionki drukarskiej – wdrożył w roku 1438 w warsztacie w Strasburgu nową technologię, umożliwiającą masową produkcję znaków pielgrzymich z lusterkami (*Spiegelzeichen*)⁴⁶⁷. Co prawda najczęściej zarówno produkcja, jak i dystrybucja plakierek spoczywała w rękach duchowieństwa⁴⁶⁸, jednakże w Akwizgranie plakietki z lusterkami i same lusterka produkowane były przez cech zwierciadlarzy. Regulamin cechu z roku 1493 stanowi, że nikt, kto nie uczył się przez sześć lat ich rzemiosła w Akwizgranie, lub nie wkupił się do cechu, nie może produkować i sprzedawać ani lusterek, ani plakierek wyrabianych z cyny. Jednocześnie nawet uprawnionym zwierciadlarzom nie pozwalano wykonywać lusterek z metali szlachetnych, ponieważ był to przywilej cechu akwizgrańskich złotników. Wyjątek czyniono co siedem lat, tj. w latach wielkich pielgrzymek, kiedy to pozwalano nawet obcym rzemieślnikom i na produkcję, i sprzedawanie lusterek oraz plakierek, co wynikało z faktu, że miejscowi członkowie cechu nie mogli wówczas sprostać tak olbrzymiemu popytowi, jaki był na te pamiątki⁴⁶⁹.

Niestety, z milionów wyprodukowanych egzemplarzy przepięknych, akwizgrańskich znaków pielgrzymich, w znaleziskach archeologicznych zachowało się ich stosunkowo niewiele. W Niemczech jest to ok. 30 plakierek oryginalnych (nie licząc domniemanych, ani odlewów na dzwonach), w Anglii ok. 12, we Francji nie więcej niż 10, w Danii i Szwecji po 2, w Belgii około 20

oraz nieco ponad 200 w Holandii⁴⁷⁰. Należy w tym miejscu zauważyć, że pamiątki akwizgrańskie znalezione w Holandii reprezentują różne typy plakierek – od najstarszych do najmłodszych, od pełnych do ażurowych, a także relikwiarzyki, medaliki, ampułki. Tak więc gdyby uznać, jak chcą niektórzy badacze, że plakietki typu GPPM znalezione w Gdańsku w łącznej liczbie 161 egzemplarzy i GAPM 37 – egzemplarzy, wyprodukowano w Akwizgranie, to oznaczałoby, że w samym tylko Gdańsku znaleziono więcej oryginalnych plakierek pielgrzymich z Akwizgranu niż we wszystkich pozostałych krajach Europy razem wziętych. Jak się wydaje, liczby te mówią same za siebie, niemniej do tej kwestii wrócimy jeszcze w dalszych rozdziałach.

Poniżej zostaną zaprezentowane relikwiarzyki i plakietki pielgrzymie z gdańskich wykopalisk, które z całą pewnością pochodzą z sanktuarium w Akwizgranie.

W kolekcji gdańskiej znajduje się obecnie jedna plakietka pełna z Akwizgranu (GKPP 1080) oraz 46 plakierek ażurowych i jest to tym samym jeden z większych zbiorów oryginalnych odlewów tych plakierek w Europie⁴⁷¹ (zob. Tablice nr 1–4, Plakietki z Akwizgranu). Wspomniana wyżej plakietka pełna, o wysokości 45,1 mm, ma kształt prostokątny z trójkątnym szczytem, zwieńczonym trzema wieżyczkami i przedstawia Tronującą Marię w liliowej koronie i z głową w aureoli. Maria trzyma w prawej ręce liliowe berło, a lewą obejmuje Dzieciątko też w liliowej koronie, trzymające jabłko w lewej ręce. Obok Marii, po jej prawej (heraldycznej) stronie, na tronie leży jabłko królewskie. Nad głową Dzieciątka znajduje się sześcioramienna gwiazda, a nad głową Marii litera A. Jest to jedyny taki znak odnaleziony na terenie Gdańska⁴⁷². Podobną plakietkę, o wysokości 38,0 mm, znaleziono w Dordrechcie, datując ją na lata 1300–50.

Pośród plakierek ażurowych można wyróżnić znaki z lusterkiem i bez lusterka, przy czym te ostatnie są starsze, co dobitnie wyraził Kurt Köster pisząc w jednej ze swych licznych prac: *Die älteren Aachener Pilgerzeichen Waren noch ohne Spiegel*⁴⁷³.

Za najstarsze spośród plakierek ażurowych uznano dwa znaki z Głównego Miasta: jeden odkryty przy ul. Szerokiej 95 (GKPP 991) w warstwie z XIV w., drugi zaś przy ul. Grząskiej 2 (GKPP 1079) w kontekście datowanym na XIV–XV wiek⁴⁷⁴. Pierwsza z plakierek, wysokości 72 mm, przedstawia Marię na tronie z Dzieciątkiem przy lewym boku i postacią anioła z gałązką palmy przy boku prawym. Analogie znajdziemy w Dordrechcie, datowane na lata 1250–1350, (znak 33,0 x 74,0 oraz 40,0 x 90,0 mm)⁴⁷⁵, a także w Stralsundzie

⁴⁶⁵ K. Köster, *Meister Tilman...*, s. 58–69, por. też: tablice od X do XVI.

⁴⁶⁶ Tamże, s. 60.

⁴⁶⁷ K. Köster, *Gutenberg...*; Tenże, *Gutenbergs Straßburger...*, s. 24–44.

⁴⁶⁸ Cenne uwagi na temat powstania, produkcji i dystrybucji plakierek pielgrzymich, zob.: A. Haasis-Berner, *Pilgerzeichen des Hochmittelalters...*

⁴⁶⁹ K. Köster, *Gutenbergs Aachener...*, s. 288–289.

⁴⁷⁰ Szacunki własne autora, oparte na dostępnej literaturze przedmiotu i bazach danych.

⁴⁷¹ Pełen katalog wcześniej zidentyfikowanych 43 plakierek z Akwizgranu jest opublikowany w pracy: H. Paner, *Średniowieczne...*, s. 165–200.

⁴⁷² HP 2, s. 312, ryc. 1328; A. Haasis-Berner, *Pilgerzeichen des Hochmittelalters...*, s. 164.

⁴⁷³ K. Köster, *Gutenbergs Straßburger...*, s. 31.

⁴⁷⁴ H. Paner, *Średniowieczne...*, s. 172 i 180.

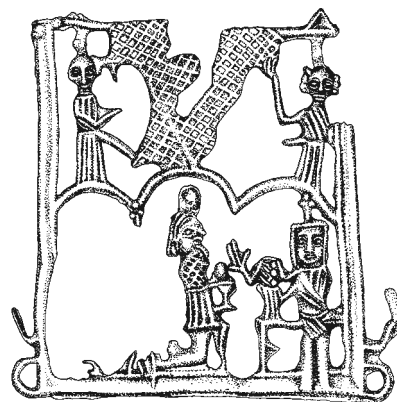
⁴⁷⁵ HP 2, s. 344 i 345, ryc. 1434 i 1437.

AKWIZGRAN

GKPP 991; SAZ 255/099/004; KAT 203

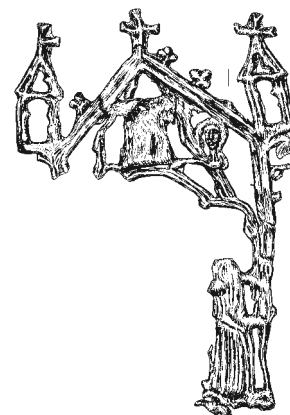
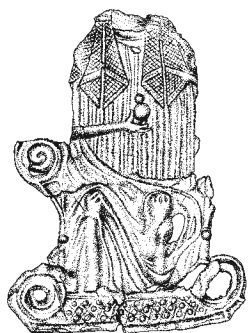

GKPP 660; SAZ 255/020/048; KAT 2634

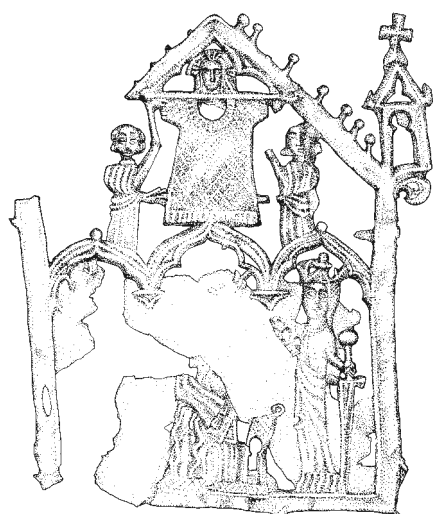

GKPP 995; SAZ 255/099/004; KAT 329

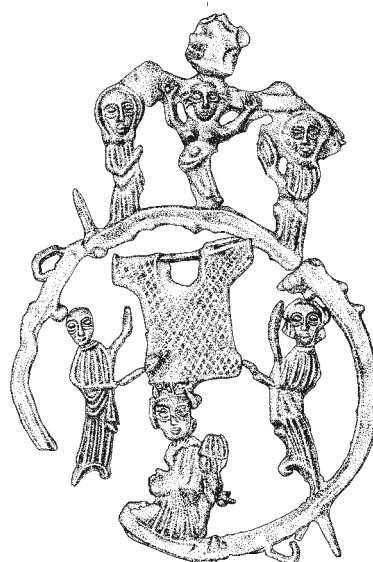
GKPP 1079; SAZ 255/129/002; KAT 4038

GKPP 63; SAZ 255/020/006; KAT 67

GKPP 539; SAZ 255/020/003; KAT 2468b

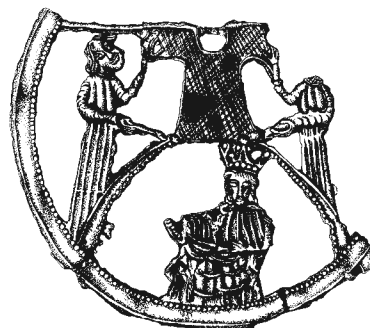
Tablica 1. Najstarsze plakietki ażurowe z Akwizgranu w kolekcji gdańskiej (GKPP 991, 1079) datowane na 1 poł. XIV wieku, oraz plakietki bez lusterka w ramach prostokątnych i w ramce okrągłej.

AKWIZGRAN

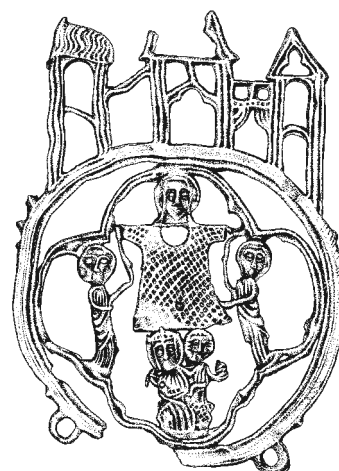
GKPP 608; SAZ 255/039/007; KAT 7243

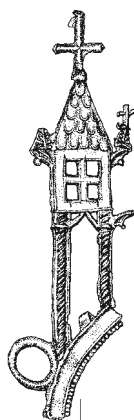
GKPP 650; SAZ 255/020/048; KAT 2623

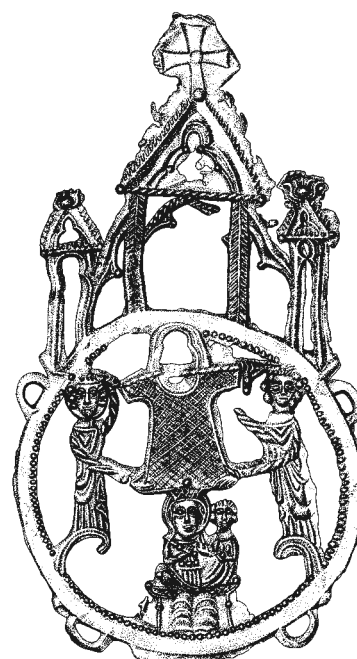
GKPP 997; SAZ 255/099/004; KAT 331

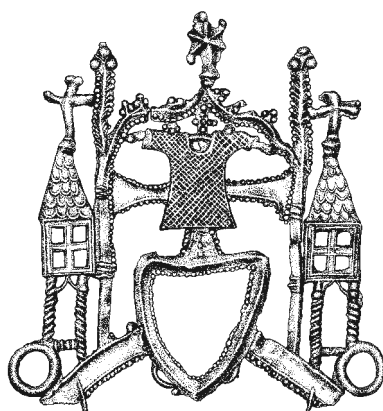
GKPP 620; SAZ 255/039/007; KAT 4521

GKPP 1097; SAZ 255/129/004; KAT 329

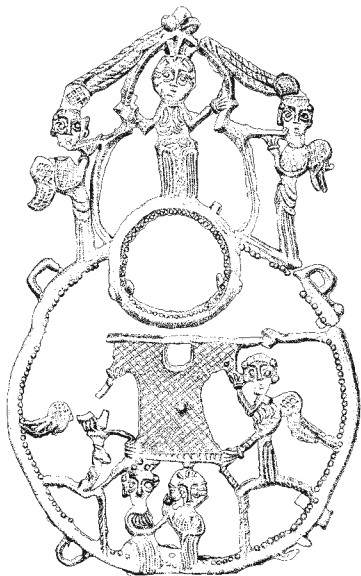
GKPP 623; SAZ 255/039/007; KAT 4526

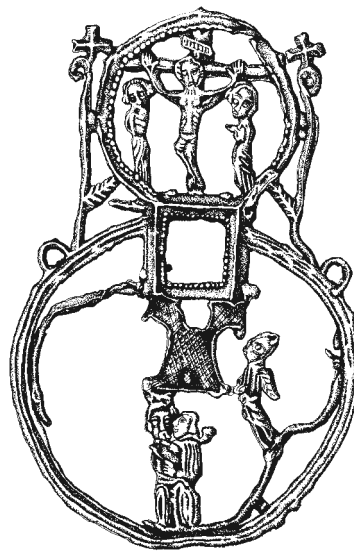
Tablica 2. Plakietki ażurowe z Akwizgranu bez ramki na lusterko oraz plakietka z ramką na herb Akwizgranu (GKPP 623).

AKWIZGRAN

GKPP 10; SAZ 255/020/039; KAT 5430

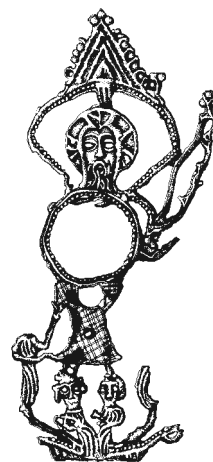
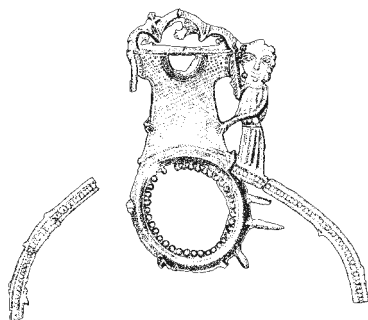

GKPP 645; SAZ 255/020/048; KAT 2618

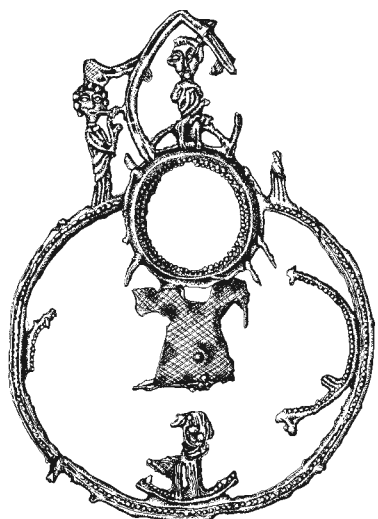

GKPP 651; SAZ 255/020/048; KAT 2624

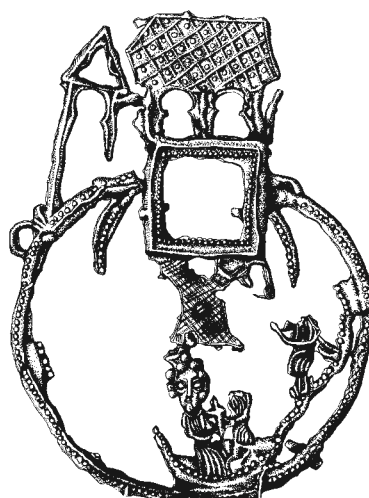
GKPP 92; SAZ 255/020/039; KAT 7095

GKPP 644; SAZ 255/020/048; KAT 2617

GKPP 652; SAZ 255/020/048; KAT 2625

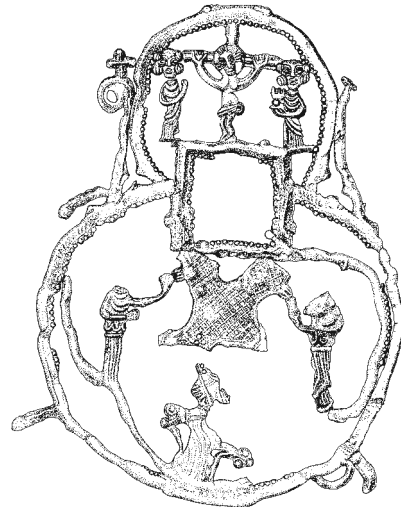
Tablica 3. Plakietki ażurowe z Akwizgranu z ramką na lusterko.

AKWIZGRAN

GKPP 653; SAZ 255/020/048; KAT 2626

GKPP 958; SAZ 255/020/048; KAT 5198

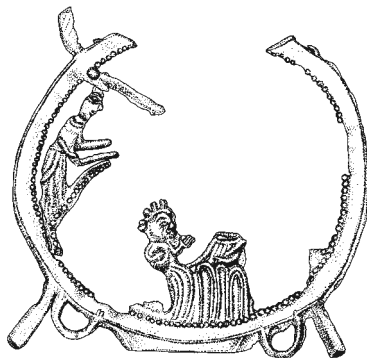

GKPP 758; SAZ 255/020/048; KAT 5032

GKPP 1080; SAZ 255/129/002; KAT 4039

GKPP 762; SAZ 255/020/048; KAT 5038

Tablica 4. Plakietka z ramką na lusterko (GKPP 1080), fragmenty dwóch plakietek ażurowych, wkład relikwiarzyka oraz plakietka pełna z Akwizgranu.

(wys. 70,0 mm), z XIV wieku⁴⁷⁶. Drugi gdański znak, o zrekonstruowanej wysokości ok. 75,0 mm, to postać Marii Tronującej (głowa odłamana). W prawej ręce trzyma jabłko, a na ramiona spływają jej wstęgi welonu, zdobione ornamentem ukośnej kratki. I w tym przypadku analogię znajdziemy pośród znalezisk z Dordrechtu, aczkolwiek nie ustalono w tym przypadku, z jakiego sanktuarium pochodzi ten znak⁴⁷⁷. Niemniej w literaturze przedmiotu pojawiła się ostatnio propozycja, aby zabytek ten przypisać do sanktuarium w Akwizgranie⁴⁷⁸. Zdaniem J. Hrdiny⁴⁷⁹ znak ten, podobnie zresztą jak poprzedni, należy klasyfikować do typu B-1 (wg A. Mudry) i datować na 1 poł. XIV w.

Dziesięć znaków z Akwizgranu, pochodzących z badań w Gdańsku⁴⁸⁰, zachowało się jedynie w postaci niewielkich fragmentów bądź to przedstawiających Szatę Marii Panny – jedną z czterech wielkich relikwii akwizgrańskich, bądź też dowodnie z takim przedstawieniem związanych. Tak więc niewiele można powiedzieć o szczegółach ich pierwotnej kompozycji, poza tym, iż są związane ze scenami adoracji tej cennej relikwii. Pośród tych fragmentów jeden może pochodzić z plakietki z lusterkiem (GKPP 682), na co wskazuje zachowany fragment okrągłej ramki nad Szatą⁴⁸¹. W pozostałych przypadkach cztery fragmenty to sama Szata Maryjna, jeden – anioł z resztkami Szaty (?), trzy – Szata z zachowanymi pod dolną krawędzią Szaty głowami Marii (1) oraz Marii i Dzieciątka (2), zaś jeden to fragment ramki plakietki ażurowej z zachowaną charakterystyczną dekoracją architektoniczną. Pośród znanych w literaturze znaków z Akwizgranu, wiele zawiera przedstawienia, gdzie głowy Marii i Dzieciątka dotyczą adorowanej nad nimi Szaty Maryjnej. Są to m.in. znaleziska z Dordrechtu (wys. 83,0 mm), datowane na lata 1300–1400, Nieuwlande (wys. 79,0 mm), datowany na 1350–1450, oraz samego Akwizgranu (wys. 67,0 mm)⁴⁸². Wszystkie wzmiankowane wyżej fragmenty ażurowych plakietek są datowane bądź to w przedziale od 2 poł. XIV do początków XV w. (GKPP 73, 154, 755, 756, 767, 770), bądź też od 2 połowy XIV po 1 połowę XV w. (GKPP 135, 615, 893), lub po cały wiek XV (GKPP 682).

Pośród lepiej zachowanych plakietek z Szatą Maryjną, wyróżniono plakietki z ramką prostokątną (3 zabytki) i z ramką

okrągłą (11 zabytków), należące do grupy znaków starszych, na co może wskazywać fakt, że są to jeszcze plakietki bez lusterek. W tej pierwszej grupie nieco zagadkowy jest znak GKPP 660, umieszczony w bardzo cienkiej ramce, podzielonej na dwie sfery, gdzie w górnej są dwie postacie kleryków trzymających Szatę, a w dolnej pod trzema arkadami zachowana jest postać Marii z Dzieciątkiem i osoby składającej jej hołd, usytuowanej w centrum znaku. Trzecia arkada jest wolna, co wskazuje na jeszcze jednego bohatera tej sceny, którego postać uległa niestety odłamaniu. Jest dość prawdopodobne, że osoba składająca hołd to Karol Wielki, a jeśli tak, to można ten znak zakwalifikować do typu E-4, podgrupy 2 wg J. Poettgena, datowanej na okres przed rokiem 1400⁴⁸³.

Pozostałe dwa znaki w ramach prostokątnych (GKPP 63, 995) ewidentnie wpisują się do znaków pielgrzymich z Szatą Marii Panny i postacią Karola Wielkiego, z ozdobnymi wieżyczkami zwieńczonymi krzyżami, podwieszonymi po obu bokach nasady szczytu plakietki, które zostały sklasyfikowane jako typ E-3, podgrupa 2 wg J. Poettgena. Grupa ta mieści się w ramach chronologicznych 1350–1400. W tych znakach postać Marii z Dzieciątkiem znajduje się w centrum, po jej bokach są postacie św. Katarzyny i Karola Wielkiego, a nad nimi Szata Maryjna trzymana przez anioły bądź kleryków, nad którą z kolei znajduje się Vera Icon. Ścisłą analogię do tej plakietki znajdziemy na dzwonie w Kreuzau, wykonanym przez mistrza Konrada von Isbroghena z Kolonii w roku 1362⁴⁸⁴. Podobny z kolei zabytek do plakietki GKPP 995 (wys. 89,0 mm) znajdziemy pośród znalezisk z Amsterdamu, gdzie znak datowano na XIV wiek⁴⁸⁵.

Spośród plakietek w ramce okrągłej, bez lusterka, najlepiej jest zachowany zabytek odkryty w trakcie badań przy ul. Kleszej (GKPP 1097). Maria na tronie z Dzieciątkiem, trzymająca w prawej dłoni liliowe berło (odłamane), jest umieszczona pośrodku dolnej części znaku. Nad nią znajduje się Szata Marii trzymana przez dwie postacie (kleryków?). Ramka jest zwieńczona ażurową dekoracją architektoniczną w postaci trzech wieżyczek, z których największa, centralna, jest zakończona krzyżem. Znaczne podobieństwo do tej plakietki wykazuje znak z Wismaru (wys. 62,0 mm), datowany na lata 1330–80⁴⁸⁶, 's-Herogenbosch z 2 poł. XIV wieku⁴⁸⁷ oraz z Dordrechtu (wys. 62,0 mm), datowany na lata 1325–75⁴⁸⁸.

Także trzy inne znaki w ramce okrągłej bez lusterka były zwieńczone dekoracją architektoniczną (GKPP 571, 997, 999), przy czym scena z Marią Tronującą oraz adorowaną Suknią Marii zwieńczoną przez Vera Icon jest w dwóch przypadkach prezentowana w dodatkowej, wewnętrznej ramce w formie czteroliścia.

⁴⁷⁶ R. Samariter, *Neue Pilgerzeichen...*, s. 154 i s. 168 – kat. 7.

⁴⁷⁷ HP 2, s. 345, ryc. 1439; Zob. też: A. Haasis-Berner, *Archäologische...*, s. 360.

⁴⁷⁸ J. Hrdina, F. Kolář, B. Marethová, A. Mudra, P. Skalická, H. F. Teryngerová, *Neue Pilgerzeichenfunde...*, s. 321–360.

⁴⁷⁹ Informacja uzyskana w drodze korespondencji, za którą bardzo dziękuję.

⁴⁸⁰ Są to zabytki o następujących numerach w Gdańskiej Kolekcji Pamiątek Pielgrzymich: GKPP 73, 135, 154, 615, 682, 755, 756, 767, 770, 893. Wizerunki tych zabytków por.: H. Paner, *Średniowieczne...*, s. 181–183.

⁴⁸¹ HP 3, s. 175, ryc. 2508. Autorzy prezentują tu znak znaleziony w 's-Hertogenbosch, datowany na 2 poł. XIV w., gdzie znajdujemy takie właśnie rozwiązanie, tj. okrągłą ramkę lusterka przylegającą do górnej części adorowanej na znaku Szaty.

⁴⁸² HP 1, s. 210, ryc. 418–419; HP 2, s. 146, ryc. 3; K. Köster, *Gutenbergs Straßburger...*, s. 31, ryc. 3; Tenże, *Mittelalterliche Pilgerzeichen und Wallfahrtsdevotionalien...*, s. 150, nr 2; P. Rong, *Mittelalterliche...*, s. 14–15, nr 2, ryc. 2, s. 20–21, nr 5, ryc. 5, s. 26–27, nr 8, ryc. 8.

⁴⁸³ J. Poettgen, *Karl der Große...*, s. 96–97; Notabene znak ten jest też podobny do jednej z plakietek z Kolonii typu B1a, datowanej na XIV wiek; zob.: A. Haasis-Berner, J. Poettgen, *Die Mittelalterlichen...*, s. 173–202.

⁴⁸⁴ J. Poettgen, *Karl der Große...*, s. 94.

⁴⁸⁵ Tamże, s. 65–110; HP 2, s. 314, ryc. 1340.

⁴⁸⁶ J. Ansoerge, *Mittelalterliche...*, s. 220–224, ryc. 5.5.

⁴⁸⁷ HP 2, s. 315, ryc. 1343.

⁴⁸⁸ Tamże, s. 317, ryc. 1348.

Zachowany detal architektoniczny wieńczący znak (GKPP 999) ma formę ażurowej, dwukondygnacyjnej wieży o stromym dachu, zdobionym wzorem plastycznej ukośnej kratki⁴⁸⁹. W przypadku ostatnim z omawianych, gdzie z plakietki zachował się jedynie fragment zwieńczenia (GKPP 571), tylko na podstawie analogii z miejscowości Zutphen (Holandia) możemy przypuszczać, iż nad Suknią Marii znajdowała się głowa Karola Wielkiego oraz berło. Tym samym znak ten hipotetycznie można by zaliczyć do podgrupy 2, typ E-1 wg J. Poettgena, który mieści się w ramach chronologicznych 1350–1400⁴⁹⁰.

Jedna plakietka zwieńczona jest sceną Ukrzyżowania z postaciami Marii i Jana po bokach (GKPP 539), natomiast w ramce znajduje się Maria Tronująca z Dzieciątkiem oraz Szata Maryjna adorowana przez dwóch kleryków (?), do czego znajdziemy analogie pośród znalezisk w Nieuwlande⁴⁹¹.

Kolejne trzy z omawianych tu znaków (GKPP 608, 620, 623) posiadają trójkątną tarczę herbową, gdzie umieszczony był niegdyś herb miasta Akwizgran; występuje również na nich – obok Marii z Dzieciątkiem – postać Karola Wielkiego z berłem i św. Katarzyny. Ten rodzaj znaków plasuje się w podgrupie 2, typ E-2, datowanej wg klasyfikacji Jörga Poettgena na 1350–1400⁴⁹².

W dwóch przypadkach zachowały się jedynie zwieńczenia takich plakietek (GKPP 620, 623). Pierwsze z nich prezentuje bardzo rozbudowany typ zwieńczenia (GKPP 623), gdzie umieszczona nad tarczą herbową Suknia Marii jest flankowana przez dwie ozdobne sterczyny, zwieńczone trójliściem. Są one spięte nad Szatą łąkiem typu „ośli grzbiet”, na szczycie którego jest gwiazda sześcioramienna. Po bokach znajdują dwie gotyckie wieże ze stromymi dachami i krzyżkami na szczytach, pokryte łuskowatym wzorem dachówki. Poniżej znajdują się kwadratowe, czterokwaterowe okna. Z drugiej plakietki (GKPP 620) ocalała tylko jedna z wieżyczek, z charakterystycznym, opisanym powyżej okienkiem⁴⁹³. Identyczne zwieńczenie jest na znaku (wys. 120,0 mm) znalezionym w Dordrechcie i datowanym na 1 poł. XV w.⁴⁹⁴ W trzecim przypadku szczęśliwie zachowała się znaczna część dolnej partii plakietki (GKPP 608), z przepięknie zarysowaną postacią Marii i częściowo Dzieciątka (głowa odłamana), obok których po ich lewej (heraldycznie) stronie stoi na niewielkim postumencie Karol Wielki w koronie i z berłem w lewej dłoni⁴⁹⁵.

Również tylko dolna część ocalała z dwóch kolejnych plakietek w ramce okrągłej bez lusterka (GKPP 650, 692), gdzie także mamy do czynienia z przedstawieniami adoracji Szaty, przy czym na znaku GKPP 650 Maria z Dzieciątkiem znajduje się pod tęczowym

łukiem, nad którym dwie postacie (kleryków?) adorują tę relikwię. Zwraca tu uwagę bardzo długi drążek, na którym eksponowana jest suknia Marii, oddzielający niejako dwie strefy dolne od górnej. Być może wydzielenie to służyło umieszczeniu w strefie najwyższej głowy Karola Wielkiego, co spotykamy na plakietce (wys. 82,0 mm) z Zutphen w Holandii, datowanej na 2 poł. XIV wieku⁴⁹⁶. Gorzej zachowana jest plakietka GKPP 692 – tam zapewne w miejscu kleryków mogły znajdować się anioły, jak można wnioskować z jednej z zachowanych postaci. Identyczna postać anioła (GKPP 614) z charakterystycznie ustawionymi rękoma, znaleziona przy ul. Spichrzowej 4/1, pochodzi zapewne z podobnej plakietki w okrągłej ramce⁴⁹⁷. Także ostatni z omawianych znaków tej grupy (GKPP 176) zachował się w bardzo niewielkim fragmencie, z przedstawieniem Szaty wstawionej w wieżyczkę z trójkątnym dachem i ażurowym motywem czteroliścia pod szczytem. Pod Szatą, poniżej zachowanego odcinka okrągłej ramki, zachowała się pięcioramienna gwiazda. Pewne podobieństwo do tego zabytku wykazuje plakietka z Unterregenbach (Niemcy), datowana na XV wiek⁴⁹⁸.

Głowa króla w koronie (GKPP 698), rozpoznana jako głowa Karola Wielkiego i odłamana zapewne z większej plakietki akwizgrańskiej, została znaleziona przy ul. Heweliusza. Zachowana w tym przypadku korona króla jest niezwykle podobna do korony znanej z plakietki z Dordrechtu, gdzie znak ten datowano na lata 1325–75⁴⁹⁹, z tym, że jest to akurat nie plakietka ażurowa, a znak pełny w kształcie hermowego relikwiarza. Z pewnością natomiast z plakietki ażurowej w okrągłej ramce (GKPP 1142) pochodzi fragmentarycznie zachowana postać Marii z Dzieciątkiem i stojąca po ich lewej (heraldycznie) stronie postać Karola Wielkiego z berłem i relikwiarzem, znaleziona przy ul. Jaglanej 3/5 na Wyspie Spichrzów.

Kolejną grupę ażurowych plakietek z Akwizgranu tworzy 14 znaków z suknią Marii Panny oraz lusterkiem służącym do łapania wizerunku relikwii wystawianych w akwizgrańskim sanktuarium co siedem lat. Wraz z pojawieniem się tego „wynałazku”, zanika na plakietkach akwizgrańskich wizerunek Karola Wielkiego. Plakietki ażurowe z wizerunkiem Karola, gdzie znajduje się jednocześnie ramka na lusterko, plasują się pomiędzy rokiem 1360 a początkiem – 1 połową XV wieku. Jedyny taki zabytek z wykopalisk gdańskich (GKPP 92) jest zachowany niestety tylko w postaci fragmentu ramki głównej, wraz z umocowaną pod jej górną krawędzią okrągłą ramką lusterka, nad którą zachowała się Szata Marii wraz z trzymającą ją postacią⁵⁰⁰. Szczęśliwie w Tholen w Holandii doskonale zachował się znak z identycznym zwieńczeniem. W plakietce tej, w dolnej części okrągłej ramki, w trzech arkadach znajdują się postacie

⁴⁸⁹ Tamże, s. 315, ryc. 1342.

⁴⁹⁰ J. Poettgen, *Karl der Große...*, s. 91–92, kat. 28.

⁴⁹¹ HP 1, s. 210, ryc. 419.

⁴⁹² J. Poettgen, *Karl der Große...*, s. 92–93, kat. 29–30.

⁴⁹³ Tamże, s. 92; HP 1, s. 211, ryc. 421.

⁴⁹⁴ HP 1, s. 211, ryc. 421.

⁴⁹⁵ J. Poettgen, *Karl der Große...*, s. 92.

⁴⁹⁶ HP 2, s. 319, ryc. 1354.

⁴⁹⁷ Zabytek ten jest bardzo podobny do już opublikowanej figurki anioła pochodzącego z plakietki z Akwizgranu; zob.: H. Paner, *Średniowieczne...*, s. 190, GKPP 692. Plakietka ta jest datowana na schyłek XIV–1 poł. XV w.

⁴⁹⁸ A. Haasis-Berner, *Pilgerzeichen zwischen...*, s. 240.

⁴⁹⁹ J. Poettgen, *Karl der Große...*, s. 81, kat. 12.

⁵⁰⁰ Jest to postać jednego z dwóch kleryków, pierwotnie trzymających na tym znaku Szatę Marii.

umieszczonej centralnie Marii z Dzieciątkiem oraz Karola Wielkiego z modelem kościoła po jej prawej stronie, a po stronie lewej biskupa Turpina. Zabytek, w klasyfikacji J. Poettgena zaliczony podgrupy 2, typ E-1, jest datowany na lata pomiędzy 1360 i ok. 1400⁵⁰¹.

Nielicznie występują też plakietki zwieńczone postacią Chrystusa Tronującego w ramce w kształcie mandorli, których rozpoznano trzy egzemplarze (GKPP 10, 644, 758). Po obu stronach postaci znajdują się dwa anioły dmące w rogi. W głównej natomiast, okrągłej ramce (GKPP 10), na dole jest postać Marii Tronującej z Dzieciątkiem, a nad nimi Szata Marii trzymana na długim drążku także przez dwa anioły, podczas gdy górna część tej ramki jest przecięta okrągłą ramką na lusterko, nad którą jest wzmiankowana już wcześniej postać Chrystusa. Bardzo podobny znak został znaleziony w Baarland (Holandia), gdzie datowano go na lata 1390–1410⁵⁰². Zapewne identyczny był znak z ul. Stągiewnej 16 (GKPP 683) na Wyspie Spichrzów, z którego zachowała się jedynie postać Chrystusa Tronującego i fragment ramki wraz ze skrzydlatym aniołem. Ten rodzaj akwizgrańskich plakietek jest datowany na 2 poł. XIV⁵⁰³, do początków XV w. włącznie.

Postać Ukrzyżowanego Chrystusa wraz z dwiema postaciami po bokach (Maria i Jan?), występuje też w górnej, kolistej, mniejszej ramce, na dwóch plakietkach z kwadratową ramką na lusterko (GKPP 645, 958), która została umieszczona na przecięciu dolnej i górnej ramki. Po bokach tej sceny znajdują się pastorały zwieńczone krzyżami równoramiennymi. Ramka dolna, większa, zawiera przedstawienie Marii z Dzieciątkiem i dwóch postaci trzymających nad ich głowami Szatę Maryjną na poziomym drążku, zamknięte w dodatkowej, wewnętrznej ramce w kształcie czworoliścia. Analogie znajdziemy pośród znalezisk z 's-Hertogenbosch, gdzie prawie identyczną plakietkę datowano na 2 poł. XIV wieku⁵⁰⁴.

W trzech przypadkach (GKPP 278, 427, 428) zachowały się same ramki z fragmentami oprawek lusterek oraz szczątkami ażurowych dekoracji, zwieńczających te plakietki. Pierwszy z tych fragmentów (GKPP 278) może być pozostałością znaku podobnego do plakietki znanej z Dordrechtu i Nieuwlande, datowanej na 1 poł. XV w., gdzie nad lusterkiem znajduje się okrągła ramka zawierająca Vera Icon, flankowana ażurowymi wieżyczkami⁵⁰⁵. Dwie pozostałe ramki (GKPP 427, 428) są podobnej konstrukcji, lecz jak się wydaje, pochodzą z innego wariantu tego znaku, gdzie zamiast Vera Icon w górnej obręczy nad lusterkiem umieszczona jest Szata Marii

Panny, trzymana przez dwóch kleryków⁵⁰⁶. Vera Icon wieńczy również inny znak z dwiema ażurowymi wieżyczkami po jego obu stronach (GKPP 651)⁵⁰⁷, z okrągłą ramką na lusterko i przedstawieniem Marii Tronującej z Dzieciątkiem oraz sceną adoracji Sukni Maryjnej. Znak taki znajdziemy też w postaci odlewu na dzwonie datowanym na rok 1447⁵⁰⁸. Być może podobny do wyżej opisanego był znak (GKPP 762), z którego zachowała się fragmentarycznie postać Marii Tronującej z Dzieciątkiem i jedna z postaci trzymających Suknię Marii. Inne zgoła zwieńczenie, w postaci rozbudowanych elementów architektonicznych, znajdujemy na plakietce z kwadratową ramką na lusterko (GKPP 652), gdzie w dolnej części znaku zachowała się postać Marii, fragment postaci Dzieciątka, Suknia Maryjna oraz dolna część jednej z trzymających ją postaci (anioła?). Prawie identyczny znak odkryto w Middelburgu, datując go dość szeroko, bo na cały XV wiek⁵⁰⁹. Nie wiemy natomiast, jak wyglądać mogła plakietka z ul. Spichrzowej 4/3 (GKPP 731), z której przetrwała tylko kwadratowa ramka lusterka.

Kolejna z omawianych plakietek zachowała się jedynie w niewielkim fragmencie. Są to trzy ażurowe wieżyczki stanowiące zwieńczenie ażurowego znaku (GKPP 222), jakie spotykamy również na plakietkach znalezionych w Dordrechcie (1325–75)⁵¹⁰ i Wismarze (1330–80)⁵¹¹, także z przedstawieniem adoracji Szaty. Kilka fragmentarycznie zachowanych plakietek ażurowych (GKPP 207, 964, 1070) zostało hipotetycznie powiązanych z Akwizgranem, na podstawie ich podobieństwa do elementów występujących na lepiej zachowanych zabytkach z tego sanktuarium.

W kilku przypadkach możliwe było uściślenie bądź skonfrontowanie datowań uzyskanych drogą badań porównawczych, poprzez datowanie kontekstów, w jakich znajdowano plakietki z Akwizgranu, zarówno monetami, jak i przy użyciu analiz dendrochronologicznych. Spośród fragmentów zachowanych w postaci Sukni Marii Panny, znak GKPP 135, pochodzący z szóstego horyzontu zabudowy parceli przy ul. Ciesielskiej 7B (w. 4958), jest datowany półskojcem z Prus krzyżackich, bitym w latach 1364–80⁵¹², a Suknia z zachowanymi przy niej głowami Marii i Dzieciątka (GKPP 154) – odkryta w reliktach drewnianego spichlerza o późniejszej nazwie „Chmielnik” przy ul. Stągiewnej 19 – francuskim żetonem na okres późnego średniowiecza⁵¹³. Inna Szatka z zachowaną pod nią głową Marii (GKPP 755) znaleziona była przy ul. Spichrzowej

⁵⁰¹ HP 1, s. 316, ryc. 1347; J. Poettgen, *Karl der Große...*, s. 91–92; Zob. też: HP 2, s. 316, ryc. 1347, gdzie autorzy identyfikują postać biskupa z Korneliuszem, a nie z Turpinem.

⁵⁰² HP 2, s. 320, ryc. 1356; R.M. van Heeringen, *Archeologische Kroniek van Zeeland over 1992*, „Archief. Mededelingen van het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen” 1993, s. 202–203, ryc. 17.

⁵⁰³ HP 2, s. 320, ryc. 1357.

⁵⁰⁴ Tamże, s. 317, ryc. 1350; A.M. Koldewey, *Opgespeld geloof...*, s. 161, ryc. 29.3.

⁵⁰⁵ HP 1, s. 211, ryc. 420; HP 2, s. 321, ryc. 1358 i 1359.

⁵⁰⁶ HP 1, s. 211, ryc. 423; HP 2, s. 322, ryc. 1361; R.M. van Heeringen, A.M. Koldewey, A.A.G. Gaalman, *Heiligen...*, s. 67.

⁵⁰⁷ Zachowała się tylko jedna z wieżyczek. Analogie zob.: H.L. Janssen, *De vondsten van het Loeffplein*, [w:] Tekens..., s. 107.

⁵⁰⁸ P. Rong, *Mittelalterliche...*, s. 116, ryc. 48.

⁵⁰⁹ HP 2, s. 319, ryc. 1355.

⁵¹⁰ Tamże, s. 315, ryc. 1342.

⁵¹¹ J. Ansorge, *Mittelalterliche...*, s. 220–224, ryc. 5.5.

⁵¹² B. Paszkiewicz, *Moneta...*, s. 42.

⁵¹³ B. Paszkiewicz, *Monety z badań archeologicznych średniowiecznego i nowożytnego Gdańska (1993–1996)*, „Pomorania Antiqua” t. XXI, red. H. Paner, Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, Gdańsk 2006, s. 527.

3/3 (w. 751) wraz z następującymi monetami: Poitou, Edward Czarny Książę (1362–1372), hardi; Pomorze, Tąglim (Anklam), fałszywy witten, koniec XIV w.; Prusy, fenig brakteatowy Tarcza z krzyżem I, 1307/8–1317/18; Prusy, Winrych von Kniprode, firchen, ok. 1364–ok. 1379, Toruń⁵¹⁴. Na znak GKPP 615, odkryty przy ul. Spichrzowej 2/2 w warstwie niwelacyjnej nr 1031, związanej z konstrukcją nr 1899 (spichlerz drewniany datowany na XV w.), natrafiono z następującymi monetami: Prusy, Winrych von Kniprode, firchen, ok. 1364–ok. 1379, Toruń; Prusy, mistrz?, fenig brakteatowy *Orzeł I*, 1391–1407; Prusy, Michał Kűchmeister, szeląg z krótkim krzyżem, 1414–16; Prusy, Paweł von Rusdorf, szeląg z długim krzyżem, 1422–41; Visby, gote (örtug), po 1361⁵¹⁵. Fragment Szatki z ul. Spichrzowej 4/1 (GKPP 767), z warstwy nr 3663, jest również datowany monetami: Dania, władca?, penning (denar), 1. połowa XIV w.; Prusy, fenig brakteatowy *Brama II*, ok. 1327/8–1337/8; 2 x Prusy, Winrych von Kniprode, firchen, ok. 1364–ok. 1379, Toruń; Prusy, Winrych von Kniprode, półskojec, 1364–1379, Toruń; Prusy, Winrych von Kniprode, szeląg, 1380–82, Toruń; Śląsk?, księstwo nieokreślone, halers, 3. ćwierć XV w.⁵¹⁶ Podobnie datowana jest Szatka pochodząca z ul. Tartacznej (GKPP 893), gdzie również w tej samej warstwie nr 2545 znaleziono monety z XIV w.: Flandria, Filip II Śmiały, podwójny mijt, 1384–1404; Gotlandia, gote (örtug), Visby, 1340–61; Pomorze, Strzałowo (Stralsund), brakteat guziczkowy, XIV w. (?); Prusy, Zakon Krzyżacki, fenig brakteatowy *Tarcza z krzyżem I*, ok. 1307/8–ok. 1317/18; Prusy, Zakon Krzyżacki, fenig brakteatowy *Krzyż łaciński*, ok. 1317/18–ok. 1327/8; Prusy, Zakon Krzyżacki, fenig brakteatowy *Brama II*, ok. 1327/8–ok. 1337/8; Prusy, Zakon Krzyżacki, fenig brakteatowy *Korona II*, ok. 1337/8–ok. 1345; Prusy, Zakon Krzyżacki, Winrych von Kniprode, firchen, ok. 1364–80; Prusy, Konrad II von Wallenrode, fenig brakteatowy *Orzeł I*, 1391–94?, Toruń; Prusy, Zakon Krzyżacki, Konrad III von Jungingen, fenig brakteatowy *Orzeł I*, 1396–1407(?)⁵¹⁷.

W podobnym jak wyżej przedziale czasowym mieszczą się też plakietki z Szatą Marii w ramce prostokątnej bez lusterka. I tak: znak GKPP 660 z ul. Żytniej jest datowany monetą Winrycha von Kniprode (szeląg fałszywy), bitą po roku 1380, znalezioną w tej samej warstwie nr 2495⁵¹⁸; znak GKPP 995 pochodzi z warstwy datowanej na schyłek XIV wieku i ma analogię w Amsterdamie, datowaną na lata 1300–1400⁵¹⁹, zaś plakietka GKPP 63 została zarejestrowana w warstwie datowanej na 2 poł. XIV do początków XV wieku.

Plakietki jeszcze bez lusterka, z Suknią Marii Panny umieszczone w ramce okrągłej, są także datowane monetami. Znak GKPP 751 z ul. Basztowej 12 odkryty w warstwie nr 291 wraz z takimi

monetami, jak: Prusy krzyżackie, fenig brakteatowy, ok. 1337/8–ok. 1345; 2 x Prusy krzyżackie, kwartniki, 1364–79⁵²⁰. W wypadku tego znaku podobny detal widzimy na plakietce z Zutphen w Holandii (1350–1400): w dolnej części plakietki jest Maria z Dzieciątkiem, a nad nimi Szata Marii na poprzeczce trzymanej przez dwóch duchownych, nad którą znajduje się głowa Karola Wielkiego w koronie oraz berło⁵²¹. Monetę, tj. firchen Winrycha von Kniprode, bity w Toruniu w latach 1364–79, znaleziono też w warstwie nr 1333 wraz ze znakiem GKPP 176⁵²². Znaki w ramce okrągłej z tarczą herbową mają swoje odpowiedniki w znaleziskach holenderskich. Plakietka GKPP 623 z ul. Łagiewniki 36 ma analogię w znalezisku z Baden-Baden, datowanym na lata 1400–24⁵²³. Znak GKPP 620, również z ul. Łagiewniki, ale 34A, pochodzący z warstwy datowanej na 1 poł. XV w., jest bardzo podobny do plakietki z Horn w Holandii (1400–1574), a plakietka GKPP 608, także odkryta przy ul. Łagiewniki w warstwie nr 1800⁵²⁴, jest analogiczna jak znalezisko z Dordrechtu (1400–50), gdzie po prawej stronie Marii znajduje się postać św. Katarzyny Aleksandryjskiej. Również w Dordrechcie znajdziemy analogię do plakietki GKPP 997, odkrytej przy ul. Szerokiej w warstwie nr 2153, gdzie znak z Holandii ma prawie identyczne wymiary (60,0 x 87,0 mm) i jest datowany na lata 1325–74⁵²⁵. Jako jedna z nielicznych jest datowana metodą dendro plakietka GKPP 539 (1377+8/-6), znaleziona w warstwie akumulacyjnej nr 140, wewnątrz spichlerza o nazwie „Wole Rogi”. I do niej znajdziemy podobne znalezisko w odkryciach holenderskich, tym razem w Nieuwlande, w postaci plakietki datowanej na lata 1350–1450⁵²⁶.

Znaki z Akwizgranu ze sceną adoracji Szaty, wyposażone w lusterko przeznaczone do złapania w nie wizerunku relikwii, to wynalazek z 2 połowy XIV wieku i taka jest też dolna granica datowania wszystkich znaków zaliczonych do tego typu. I w tym przypadku kilka z tych zabytków jest datowanych monetami lub poprzez ścisłe analogie w innych znaleziskach. Plakietka GKPP 651 z ul. Spichrzowej 4/1, zwieńczona Vera Icon, ma swoje odpowiedniki w znaleziskach z 's-Hertogenbosch (1400–50), Amsterdamie (1400–50) oraz Leidzie (1400–1500) i Dordrechcie⁵²⁷. Drugi znak z tej parceli, GKPP 645 odkryty w warstwie nr 3663, jest datowany

⁵²⁰ B. Paszkiewicz, *Moneta...*, s. 63–65.

⁵²¹ HP 2, s. 319, ryc. 1354; J. Poettgen, *Karl der Große...*, s. 91–92, kat. 28; P. Rong, *Mittelalterliche...*, s. 116, ryc. 48.

⁵²² B. Paszkiewicz, *Moneta...*, s. 42.

⁵²³ A. Haasis-Berner, *Pilgerzeichen zwischen...*, s. 237–252; K. Köster, *Gutenbergs Straßburger...*, s. 24–44; Tenze, *Meister Tilman...*, s. 1–206; Tenze, *Mittelalterliche Pilgerzeichen und Wallfahrtsdevotionalien...*, s. 150; J. Poettgen, *Karl der Große...*, s. 92–93, kat. 29; P. Rong, *Mittelalterliche...*, s. 34–35, nr 12.

⁵²⁴ HP 1, s. 211, ryc. 421; J. Poettgen, *Karl der Große...*, s. 92–93, nr 29; P. Rong, *Mittelalterliche...*, s. 40–41, ryc. 14.

⁵²⁵ HP 2, s. 315, ryc. 1342.

⁵²⁶ HP 1, s. 210, ryc. 419; P. Rong, *Mittelalterliche...*, s. 26.

⁵²⁷ HP 2, s. 321, ryc. 1358, 1359; P. Rong, *Mittelalterliche...*, s. 50–53; H.L. Janssen, *De vondsten...*, s. 107; A.M. Koldeweij, *Opgespeld geloof...*, s. 161; Tenze, *Foi et Bonne Fortune...*, s. 22–27.

⁵¹⁴ B. Paszkiewicz, *Moneta...*, s. 126–127.

⁵¹⁵ Tamże, s. 125.

⁵¹⁶ Tamże, s. 127–128.

⁵¹⁷ B. Paszkiewicz, *Monety, liczmany, odważniki, szalki wag z badań stanowiska „Tartaczna”...*, s. 1–63.

⁵¹⁸ B. Paszkiewicz, *Moneta...*, s. 134.

⁵¹⁹ J. Poettgen, *Karl der Große...*, s. 65–110; HP 2, s. 314, ryc. 1340.

monetami: Dania, władca?, penning (denar), 1 połowa XIV w.; Prusy, fenig brakteatowy *Brama II*, ok. 1327/8–1337/8; 2 x Prusy, Winrych von Kniprode, firchen, ok. 1364–ok. 1379, Toruń; Prusy, Winrych von Kniprode, półskojec, 1364–79, Toruń; Prusy, Winrych von Kniprode, szeląg, 1380–82, Toruń; Śląsk?, księstwo nieokreślone, halerz, 3 ćwierć XV wieku⁵²⁸. Ma on też swój odpowiednik w znaleziskach z 's-Hertogenbosch (1350–1400)⁵²⁹ oraz Brugii (1400–1500)⁵³⁰.

Fragmentarycznie zachowana plakietka (GKPP 92), pierwotnie z postacią Karola Wielkiego, została odkryta w warstwie nr 5158 przy ul. Ciesielskiej 7, gdzie znaleziono też monety: Flandria, dwugrosz botdrager, 1365–84; Prusy krzyżackie, kwartnik, ok. 1364–80; Prusy krzyżackie, półskojec fałszywy, po ok. 1364; Strzałowo, witten, 1381–84/7⁵³¹. Nieco później wypada datować znak z Basztowej 4/1, pochodzący z warstwy nr 3002, gdzie również odkryto fałszywy gulden z Leodium Jana VI Bawarskiego (1389–1418)⁵³².

Z kolei znak z ul. Żytniej 24, zachowany jedynie w dolnej części i znaleziony w warstwie nr 2495, związanej z drugą fazą zabudowy Wyspy na tej parceli (GKPP 762), jest datowany monetą Winrycha von Kniprode (szeląg fałszywy), bitą po roku 1380⁵³³. Również monetą krzyżacką możemy datować niewielki fragment plakietki z ul. Ciesielskiej 7, pochodzący z górnej części znaku, zachowany w postaci elementów architektury wieżowej, gdzie w tej samej warstwie nr 5146 natrafiono na firchen Winrycha von Kniprode, bity w latach 1364–79⁵³⁴.

⁵²⁸ B. Paszkiewicz, *Moneta* ..., s. 125–126.

⁵²⁹ HP 2, s. 317, ryc. 1350.

⁵³⁰ A.M. Koldeweij, *Opgespeld geloof* ..., s. 161, ryc. 29.3; Tenze, *Foi et Bonne Fortune* ..., s. 219, 225, ryc. 16.18.5; S. Vandenberghe, *Metalen voorwerpen uit recent archeologisch onderzoek te Brugge*, [w:] Brugge Onder-Zocht. Tien jaar stadsarcheologisch onderzoek 1977–1987, Archeo-Brugge 1, Brugge 1988, s. 183–184 i ryc. 1168.

⁵³¹ B. Paszkiewicz, *Moneta* ..., s. 42.

⁵³² Tamże, s. 40.

⁵³³ Tamże, s. 134.

⁵³⁴ Tamże, s. 42.

GKPP: 614

Nr SAZ: 255/020/048

Nr katalogu MAG: 5031

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Spichrzowa 4/1, w. 984, niwelacja

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Akwizgran

Nazwa i opis przedstawienia: fragment plakietki z przedstawieniem stojącej postaci (anioła?) zwróconej w prawo (heraldycznie); głowa odłamana

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XIV–pocz. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 17,5x25,6

Waga (części zachowanej, w gramach): 0,78

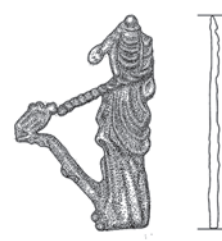
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: A. Błaszczuk

GKPP: 698

Nr SAZ: 255/039/003

Nr katalogu MAG: 22153

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Miasto, ul. Heweliusza, w miejscu obecnego domu handlowego Medison

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Akwizgran

Nazwa i opis przedstawienia: plakietka fr.–głowa z brodą w koronie i trzema puklami włosów po bokach twarzy–Karol Wielki

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XIV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 27,6x41,2

Waga (części zachowanej, w gramach): 10,68

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 731

Nr SAZ: 255/020/048

Nr katalogu MAG: 4973

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Spichrzowa 4/3, w. 2156

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Akwizgran

Nazwa i opis przedstawienia: czworokątna ramka, zapewne lusterka–fragment ażurowej plakietki związanej z kultem Sukni Marii

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV–pocz. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 25,2x32,7

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,09

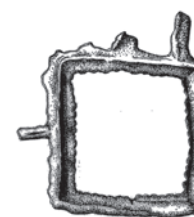
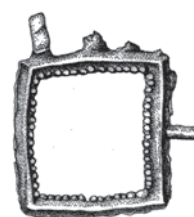
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: A. Błaszczuk

GKPP: 1142

Nr SAZ: 255/020/060

Nr katalogu MAG: 1539

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Jagłana 3/5, wyk. 2, w. 30

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Akwizgran

Nazwa i opis przedstawienia: fragmentarycznie zachowana (w czterech fragmentach) ażurowa, kolistą plakietką z przedstawieniem wizerunku Tronującej Marii (głowa odlamana) z Dzieciątkiem trzymanym na jej lewym ramieniu, za którym jest stojąca postać Karola Wielkiego z berłem w lewej ręce (głowa odlamana)

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV–1 poł. XVI w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 33,0x45,8

Waga (części zachowanej, w gramach): 7,28

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

Relikwiarzyki z Akwizgranu⁵³⁵

Już w trakcie studiów nad maryjną pobożnością gdańszczan, rozpoznano w kolekcji gdańskiej 25 relikwiarzyków jako pochodzące z Akwizgranu, bądź to ze względu na obecność na nich w dziesięciu przypadkach Szatę Marii – jedną z Wielkich Relikwii Akwizgrańskich, bądź też na zachowane inskrypcje, lub szczegóły konstrukcyjne mające swoje odpowiedniki w relikwiarzykach dowodnie pochodzących z tego sławnego sanktuarium⁵³⁶. Zabytki te znaleziono na Wyspie Spichrzów (8), na obszarze Starego Przedmieścia (7), na Starym Mieście (5) oraz w rejonie ulic Szafarnia i Długie Ogrody (5). Jak z tego wynika, 20 relikwiarzyków, czyli 80% wszystkich odkrytych, zostało zagubionych przez swych właścicieli w rejonie średniowiecznego portu gdańskiego, nad brzegami Starej i Nowej Motławy.

Oprócz relikwiarzyków z Szatą⁵³⁷ jest jeszcze kilka innych niezmiernie interesujących zabytków w tej grupie średniowiecznych pielgrzymich pamiątek. Niewątpliwie należą do nich relikwiarzyki z niewielkimi fragmentami tkanin. Pierwszy z tych zabytków (GKPP 160), z ul. Basztowej nr 5, ma kształt prostokątny (34,0 x 45,0 mm), ozdobne, zwieńczające ramkę uszko do zawieszania oraz resztki tkaniny zamkniętej pomiędzy szklanymi szybami, umocowanymi w ramce. Być może jest to rodzaj relikwii typu *brandeum*, powstałej np. poprzez pocieranie tkaniną o święte relikwie. Relikwiarzyk ten został znaleziony w warstwie nr 80, datowanej pruskim szelągami, bitym w latach 1380–82, oraz pruskim kwartnikiem pochodzącym z lat 1364–79. Zabytek drugi, nawet lepiej zachowany (GKPP 543), wydobyty z ruin spichlerza „Mleczarka” przy ul. Stągiewnej 18, to również relikwiarzyk w ramce prostokątnej (28,0 x 50,0 mm) z dwoma uszkami w kształcie rombu. Wewnątrz ramki zachował się fragment tkaniny, zasłonięty resztkami szybki szklanej. Bardzo podobny relikwiarzyk, o wymiarach 29,0 x 45,0 mm, znany jest z Nieuwlande i wiązany bez wątplenia z Akwizgranem, zaś jego datowanie ustalono na lata 1475–1525. Inny, nieco większy (40,0 x 61,0 mm), także związany z Akwizgranem, znany jest z Rotterdamu i również datowany na lata 1475–1525⁵³⁸. Jeszcze jeden relikwiarzyk (GKPP 959) niewielkich rozmiarów (17,0 x 30,0 mm), z zachowanym fragmentem tkaniny oraz uszkiem do zawieszania w kształcie rombu, pochodzi z wykopalisk przy ul. Spichrzowej 5, gdzie został odkryty w warstwie datowanej na 2 poł. XIV–pocz. XV wieku.

Pośród omawianej grupy znalezisk zwraca też uwagę ażurowy, metalowy wkład relikwiarzyka w czworokątnej, cienkiej ramce, wewnątrz której w górnej części znajduje się Vera Icon, a poniżej, na drążku trzymanym przez dwie postacie, szata Marii. Zabytek ten, znaleziony przy ul. Spichrzowej 4/3 w warstwie nr 2138, jest datowany monetami: denar na stopę pomorską z przełomu

XIV/XV wieku; pruski fenig brakteatowy *Korona II*, bity około 1337/8–1345; firchen Winrycha von Kniprode, bity w okresie ok. 1364 do ok. 1379 w Toruniu oraz szeląg Winrycha von Kniprode, bity w latach 1380–82 w tej samej mennicy⁵³⁹. Analogię do tego zabytku znajdziemy pośród znalezisk z Amsterdamu, gdzie podobny bardzo wkład (26,0 x 40,0 mm) z przedstawieniem Marii z Dzieciątkiem jest datowany znacznie później, bo na lata 1475–1525⁵⁴⁰.

Niezmiernie interesujące są również dwa kolejne, dobrze zachowane relikwiarzyki, tym razem w kształcie gotyckiej tarczy herbowej (35,0 x 60,0 mm). Pierwszy z nich (GKPP 421), znaleziony na Lastadii i datowany na schyłek XIV w., składa się z dwóch połączonych ze sobą ramek na dole zakończonych kółkiem, zaś na górze zwieńczonych Suknią Maryjną, przy czym w obydwu ramach zachowały się fragmenty wypełniającego je szkła. Wewnątrz zachowała się ażurowa plakietka z przedstawieniem Piety oraz pękiem różeg wiszących po jej lewej stronie (*Arma Christi*). Analogiczna ramka relikwiarzyka jest znana z Dordrechtu i datowana na lata 1350–1400⁵⁴¹. Oplakiwanie Chrystusa to popularny motyw na akwizgrańskich plakietkach ażurowych, choć najczęściej jest to oplakiwanie czterofigurowe⁵⁴². Drugi relikwiarzyk z Lastadii został pozyskany z warstwy nr 417, datowanej na schyłek XIV wieku. Ramka w kształcie trójkątnej tarczy gotyckiej (GKPP 422) pierwotnie była dwustronnie przeszklona. Pomiędzy szkiełkami znajdowała się ażurowa plakietka („wkład” relikwiarzyka), z wyobrażeniem siedzącej Marii na tronie, która w prawej dłoni dźrzy długie liliowe berło, a lewą ręką podtrzymuje stojące obok Dzieciątko z głową w aureoli. Na rewersie plakietki jest zachowany fragment tkaniny. Podobne relikwiarzyki są znane m.in. z Nieuwlande i Amsterdamu⁵⁴³.

Również relikwiarzyk z „wkładem” (GKPP 858), tym razem w ramce w przybliżeniu kwadratowej (27,0 x 28,0 mm), został znaleziony na stanowisku Szafarnia. Z jednej strony ramki jest napis minuskułowy zachowany w formie: ... o ... mater; po drugiej: ... ento.. mei, zaś przy jednym z krótszych boków zachowały się pozostałości odłamanej Sukni Marii. W pobliżu tego relikwiarzyka znaleziono ażurową plakietkę ze sceną Ukrzyżowania, stanowiącą – jak się okazało – wypełnienie relikwiarza. W kilku innych przypadkach na ramach relikwiarzyków zachowały się również inskrypcje łacińskie, jak np. GKPP 1056 z ul. Toruńskiej 12 (*ave. oraz maria.*), GKPP 431 z Lastadii (*m..ia* (Maria?), GKPP 949 z ul. Tartacznej (*[mater] dei meme[nto] mei*), GKPP 857 z Szafarni (z jednej strony ramki: ... mari. ...; i mocno wytarty ... o ... ze strony drugiej)). Dzięki ostatnim badaniom do tej kolekcji możemy dołączyć jeszcze dwa zabytki, znalezione w toku prac przy ul. Jaglanej 3/5 i pochodzące

⁵³⁹ B. Paszkiewicz, *Moneta*..., s. 117–136.

⁵⁴⁰ HP 1, s. 214, ryc. 431; P. Rong, *Mittelalterliche*..., s. 72–73, nr 28, ryc. 28.

⁵⁴¹ HP 2, s. 325, ryc. 1369. Ramka relikwiarzyka publikowana przez J. Koldeweję posiada okrągłe uszka do mocowania, umieszczone po bokach górnej krawędzi tarczy; w znaku gdańskim uległy one odłamaniu, zachowało się jedynie uszko dolne, na szczycie tarczy.

⁵⁴² K. Köster, *Meister Tilman*..., s. 64–69.

⁵⁴³ HP 1, s. 214, ryc. 430; D. Bruna, *Enseignes de plomb*..., s. 272 i 302; Tenże, *Saints et Diables*..., s. 130; Tenże, *Enseignes de Pèlerinage et Enseignes Profanes*..., s. 83.

⁵³⁵ Są to następujące zabytki zgromadzone w ramach kolekcji gdańskiej: GKPP 160, 421, 422, 423, 424, 425, 431, 523, 543, 601, 653, 685, 697, 776, 854, 855, 856, 857, 858, 892, 949, 952, 959, 969, 1056.

⁵³⁶ H. Paner, *Średniowieczne*..., s. 244–257.

⁵³⁷ GKPP 421, 423, 424, 523, 601, 653, 697, 857, 892, 969.

⁵³⁸ HP 1, s. 214, ryc. 430 i 432; P. Rong, *Mittelalterliche*..., s. 70–71 i 74–75; D. Bruna, *Saints et Diables*..., s. 130.

z dużym prawdopodobieństwem z sanktuarium w Akwizgranie. Pierwszy (GKPP 1127) to czworokątny relikwiarzyk (25,6 x 38,5 mm) zwieńczony Szatą Marii i dwoma uszkami w kształcie rombu, z silnie wytartą inskrypcją na bokach ramki. Drugi (GKPP 1177) to relikwiarzyk w kształcie trójkątnej, gotyckiej tarczy zwieńczonej Szatą Marii Panny. Łącznie daje to nam więc 27 relikwiarzyków znajdujących się w kolekcji gdańskiej, pochodzących z Akwizgranu.

GKPP: 1127

Nr SAZ: 255/020/060

Nr katalogu MAG: 1518

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Jagłana 3/5, wyk. 3, podczyszczanie

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Akwizgran

Nazwa i opis przedstawienia: czworokątna ramka relikwiarzyka, zwieńczona Szatą Marii Panny z dwoma rombowlastymi uchwytami zdobionymi plastycznymi motywami trójliścia; na bocznych ściankach inskrypcja o kontekście trudnym do ustalenia

Napis (w części zachowanej):] mater []ento nu[(?)

Datowanie: 2 poł. XIV–XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 25,6x38,5

Waga (części zachowanej, w gramach): 4,45

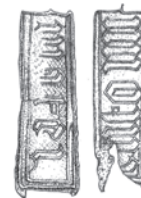
Sposób mocowania: dwa uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Włócek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1177

Nr SAZ: 255/020/060

Nr katalogu MAG: 1543

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Jagłana 3/5, hałda

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Akwizgran

Nazwa i opis przedstawienia: profilowana ramka relikwiarzyka w kształcie gotyckiej trójkątnej tarczy, ze zwieńczającą ją szatą maryjną

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XIV–1 poł. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 46,3x64,8

Waga (części zachowanej, w gramach): 5,31

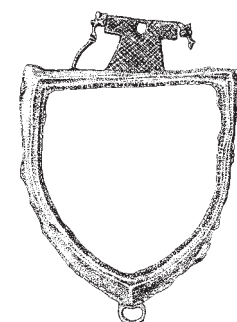
Sposób mocowania: trzy uszka, z czego jedno zachowane

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Włócek

Rys.: E. Nowicka

Medaliki i plakietki maryjne z nieustalonych sanktuariów⁵⁴⁴

W grupie pamiątek maryjnych znalazły się również cztery medaliki. Pierwszy z nich (GKPP 1145) ma na awersie przedstawienie Marii z Dzieciątkiem, otoczonej promieniami i spoczywającej na księżycu, zaś na rewersie krzyż i *Arma Christi*. Został znaleziony na Wyspie Spichrzów, przy ul. Jaglanej 3/5, w wykopie nr 3. Drugi medalik, z postacią Marii w płomieniach na księżycu na awersie oraz napisem *ihs* na rewersie (GKPP 1169), pochodzi z tego samego wykopu, z warstwy nr 5. Trzeci, (GKPP 1138), z wykopu 4 na Jaglanej 3/5, ale bez precyzyjnej konotacji stratygraficznej przedstawia Marię z Dzieciątkiem na księżycu, obleczoną promieniami, wreszcie czwarty (GKPP 1159) znaleziony na tym samym stanowisku w wykopie 3, warstwa 5, to medalik częściowo odłamany, z przedstawieniem na awersie Marii z Dzieciątkiem na księżycu obleczonych promieniami, a na rewersie – Jana Chrzciciela. Ten ostatni zabytek jest datowany na wiek XV, podczas gdy trzy pozostałe na okres od wieku XV do 1 poł. XVI w. włącznie.

Do plakietki (GKPP 276) z ul. Basztowej 12 na Wyspie Spichrzów, zachowanej fragmentarycznie, z przedstawieniem siedzącej na tronie postaci Marii oraz stojącego po jej lewej stronie Dzieciątka, brak ścisłych analogii. Pewne podobieństwo znajdziemy jedynie w już publikowanej plakietce (GKPP 630, wym. 30,0 x 39,0 mm), pochodzącej z nieustalonego sanktuarium, przedstawiającej siedzącą na tronie postać (Marii?) w szacie z motywem winorośli na piersiach. Przy jej lewym boku zachowały się fragmenty figurki Dzieciątka, które w ręce lewej trzyma gałązkę palmową, a w ręce prawej jabłko. Plakietka została odkryta w trakcie badań prowadzonych w kwartale ulic Łagiewniki, Rybaki Górne i Heweliusza, w parceli Rybaki Górne nr 45, w warstwie 346, datowanej na XV wiek⁵⁴⁵. Podobieństwa można się doszukać w znaku znalezionym w Sluis (Holandia), datowanym na lata 1350–1400, jednakże ma on większe rozmiary (39,0 x 63,0 mm)⁵⁴⁶. Znak z ul. Basztowej 12 zarejestrowano w warstwie nr 1333, gdzie wystąpiła też moneta: Prusy, Winrych von Kniprode, firchen, 1364–79, bity w Toruniu, co pozwala umieścić datowanie omawianej plakietki na schyłek XIV wieku⁵⁴⁷. Unikatowym znaleziskiem jest plakietka okrągła (GKPP 839), pozyskana w toku badań spichrza „Kampen” położonego przy ul. Stągiewnej 14/18 na Wyspie Spichrzów, w sektorze 2, w warstwie nr 190 datowanej na XV w.; jest ona wykonana z pozłacanej miedzi metodą sztancowania. Przedstawia postać Marii na tronie, otoczonej ornamentem roślinnym (winne grona?), wpisanej w sześciolistną rozetę. Brak do niej dokładnych analogii. Kolejna to plakietka

(GKPP 1012) w ramce prostokątnej o łukowatym zwieńczeniu, z przedstawieniem stojącej kobiecej postaci (Marii?), po jej obydwu bokach dwa klęczące anioły, w otoku silnie zniszczona inskrypcja. Znaleziono ją w toku wykopalisk przy ul. Szerokiej 90, w warstwie nr 4413. Znak ażurowy (GKPP 1174) przedstawia Marię Tronującą w koronie, odwróconą prawym półprofilem, z Dzieciątkiem po jej lewej stronie. Obydwie postacie znajdują się pomiędzy kolumnkami o wyraźnie podkreślonej architekturze, połączonymi ozdobnym, gotyckim szczytem. Zarówno kolumnki jak i szczyt zwieńczone są krzyżami maltańskimi (krzyżyk na szczycie odłamany). Głowa Dzieciątka opiera się o drzewo, wyrastające pomiędzy Marią i lewą kolumnką, z którego zwiesza się kiść owoców, natomiast za głową Marii jest gwiazda. Zabytek ma cztery uszka do mocowania i gładki rewers. Został zaliczony do typu GAPM odmiana 1 wg H. Panera⁵⁴⁸. Tylko fragmentarycznie zachowała się plakietka (GKPP 1182) przedstawiającej Marię Tronującą z głową w koronie i aureoli, z Dzieciątkiem przy prawym ramieniu. Odzyskana została z hałdy podczas wykopalisk przy ul. Jaglanej na Wyspie Spichrzów. Brak do niej dokładnych analogii, choć nieco podobne w typie i kompozycji przedstawienie znamy z Dordrechtu. Jest to plakietka w prostokątnej ramce z trójkątnym zakończeniem o wymiarach 49,0 x 73,0 mm, datowana na 2 poł. XV w.⁵⁴⁹ Plakietka taka, odlana na dzwonie wykonanym w końcu XV w. przez mistrza Hansa Meigera, zachowała się też w miejscowości Otingen w Szwajcarii⁵⁵⁰.

Ostatni z omawianych tu zabytków związanych z kultem maryjnym to Maria na lwie? (GKPP 609). Zabytek pozyskano z badań na Starym Mieście, w kwartale zabudowy pomiędzy ulicami: Łagiewniki, Rybaki Górne oraz Heweliusza, przy ul. Łagiewniki 36A, w. 1745. Podobna plakietka została znaleziona w trakcie wykopalisk przy ul. Jaglanej 3/5 (GKPP 981), jednakże odzyskano ją z hałdy, toteż trudno w tym przypadku o precyzyjne datowanie⁵⁵¹.

⁵⁴⁴ Do znaków z przedstawieniem Najświętszej Marii Panny, pochodzących z nieustalonych jak dotąd sanktuariów należy jeszcze dodać plakietkę (GKPP 304) znalezioną w kanale Raduni, która znajduje się w kolekcji prywatnej. Przedstawia ona trzy postacie w trzech arkadach trójkątnie sklepionych i zwieńczonych krzyżami; pośrodku Maria z Dzieciątkiem, po jej prawej (heraldycznie) stronie postać z ukośnie trzymany pastorałem, po lewej postać męska; całość na tęczowym łuku trzymany przez anioła; Zob.: E. Choińska-Bochdan, *Znaleziska...*, s. 210, ryc. 5c.

⁵⁴⁵ H. Paner, *Średniowieczne...*, s. 222 i 231.

⁵⁴⁶ HP 2, s. 348, ryc. 1451.

⁵⁴⁷ B. Paszkiewicz, *Moneta...*, s. 44.

⁵⁴⁸ H. Paner, *Średniowieczne...*, s. 144–145.

⁵⁴⁹ HP 2, s. 348, ryc. 1455.

⁵⁵⁰ B. Schärli, *Ein numismatischer Streifzug ins Oberbaselbiet. Die Münzen auf der Glocke von 1493 in der reformierten Pfarrkirche S. Nikolaus Oltingen BL*, [w:] *Festschrift Herbert A. Cahn. Zum 70. Geburtstag gewidmet und herausgegeben vom Circulus Numismaticus Basiliensis*, hrsg. B. Schärli, H. Voegtli, Basel 1985, s. 116–124, ryc. 21b, 22a.

⁵⁵¹ H. Paner, *Średniowieczne...*, s. 222–233.

Maria z Dzieciątkiem; fragment plakietki (medalika?) datowanej na okres od XV do 1 poł. XVI wieku (GKPP 1182).
Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Jagłana 3/5.

(Rys. E. Nowicka)

GKPP: 1138

Nr SAZ: 255/020/060

Nr katalogu MAG: 1505

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Jagłana 3/5, wyk. 4, podczyszczanie

Kraj pochodzenia: nieznan

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: medalik z przedstawieniem Marii z Dzieciątkiem na księżycu, obleczonej promieniami

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV–XVI w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 21,1x25,4

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,76

Sposób mocowania: jedno uszko

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1145

Nr SAZ: 255/020/060

Nr katalogu MAG: 1507

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Jagłana 3/5, wyk. 3, podczyszczanie

Kraj pochodzenia: nieznan

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: medalik awers—Maria z Dzieciątkiem otoczona promieniami na księżycu; rewers—krzyż i Arma Christi

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV–1 poł. XVI w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 21,1x26,6

Waga (części zachowanej, w gramach): 4,18

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1159

Nr SAZ: 255/020/060

Nr katalogu MAG: 1546

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Jagłana 3/5, wyk. 4, w. 40

Kraj pochodzenia: nieznan

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: medalik częściowo odłamany z przedstawieniem na awersie Marii z Dzieciątkiem na księżycu, obleczonej promieniami i Jana Chrzciciela na rewersie

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 13,3x28,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,05

Sposób mocowania: sztywne poprzeczne uszko

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1169

Nr SAZ: 255/020/060

Nr katalogu MAG: 1531

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Jaglana 3/5, wyk. 3, warstwa 5

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: medalik: awers—Maria w płomieniach na księżycu, na rewersie napis

Napis (w części zachowanej): i h s ?

Datowanie: XV–1 poł. XVI w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): śr. 23,2

Waga (części zachowanej, w gramach): 5,94

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 276

Nr SAZ: 255/020/039

Nr katalogu MAG: 5397

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Basztowa 12, w. 1333, faza 7, niwelacja po spichlerzu drewnianym

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: Maria z Dzieciątkiem na tronie; głowa Marii i Dzieciątko odłamane, Dzieciątko stojące na tronie po lewej stronie Marii, obejmowane przez nią, trzyma prawą rączkę na jej piersi

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XIV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 27,0x52,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 5,20

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 304

Nr SAZ: 255/016/NN

Nr katalogu MAG: kolekcja prywatna

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, znalezisko luźne w kanale Raduni

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: trzy postacie w trzech arkadach trójkątnie sklepionych i zwieńczonych krzyżami; pośrodku Maria z Dzieciątkiem, po jej prawej (heraldycznie) stronie postać (biskupa?) z ukośnie trzymanym pastorałem, po lewej postać męska; całość na tęczowym łuku trzymanym przez anioła

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XIV–XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 32,5x42,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 1,01

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 609

Nr SAZ: 255/039/007

Nr katalogu MAG: 7244

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Miasto, ul. Łagiewniki 36A, w. 1745

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: Madonna na lwie (?); płaskorzeźba przedstawiająca kobiecą postać w czepcu na głowie i bogato drapowanej szacie, stojącą na czworonożnym stworzeniu

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV–I poł. XVI w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 26,0x59,0; gr. 17,0

Waga (części zachowanej, w gramach):

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 839

Nr SAZ: 255/020/015

Nr katalogu MAG: 1044

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, spichrz „Kampen”, ul.

Stągiewna 14/18, sektor 2, w. 190

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: plakietka okrągła z przedstawieniem postaci Marii na tronie, otoczonej ornamentem roślinnym (winne grona?), wpisanej w sześciolistną rozetę; na brzegach wtórne otwory do mocowania, ubytki przy krawędzi

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): śr. 64,0

Waga (części zachowanej, w gramach):

Sposób mocowania: brak

Materiał: miedź pozłacana

Technika wykonania: sztanca

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1012

Nr SAZ: 255/099/004

Nr katalogu MAG: 347

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Główne Miasto, ul. Szeroka 90, w. 4413

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: plakietka w ramce prostokątnej o łukowatym zwieńczeniu, z przedstawieniem stojącej kobiecej postaci (Marii?), po jej obydwu bokach dwa klęczące anioły, w otoku silnie zniszczona inskrypcja

Napis (w części zachowanej): nieczytelny

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 36,0x51,8

Waga (części zachowanej, w gramach): 9,18

Sposób mocowania: wtórnie przebite otwory

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1174

Nr SAZ: 255/020/060

Nr katalogu MAG: 1519

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Jaglana 3/5, wyk. 1A, w. 118

Kraj pochodzenia: Pomorze

Miejsce pochodzenia: Gdańsk?

Nazwa i opis przedstawienia: Maria z Dzieciątkiem. Typ GAPM odmiana 1 (wg H. Panera)

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 32,2x35,5

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,57

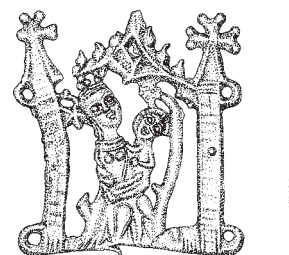
Sposób mocowania: cztery uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1182

Nr SAZ: 255/020/060

Nr katalogu MAG: 1524

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Jaglana 3/5, hałda

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: Maria Tronująca w koronie i nimbem nad głową, z nagim Dzieciątkiem przy prawym ramieniu; widoczne wysokie, słupkowe poręcze tonu, po obu stronach postaci ornament florystyczny, fragment plakietki

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV–1 poł. XVI w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 28,4x48,6

Waga (części zachowanej, w gramach): 8,10

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

Aardenburg

Aardenburg jest obecnie małym holenderskim miasteczkiem, leżącym przy granicy z Belgią. Kościół, do którego przybywali już w XIII wieku pątnicy nie istnieje, niemniej było to dość popularne miejsce pielgrzymek mieszkańców prowincji Zeeland. Najstarsze wzmianki o cudach mających miejsce w tym sanktuarium pochodzą z roku 1296. Pielgrzymki przybywały do cudownego posągu Marii, który znajdował się w tamtejszym kościele Mariackim. Posązek ten został zniszczony w 1572 roku, a samą świątynię rozebrano w roku 1641. Początki pielgrzymek do tego miejsca są związane wg podań z cudownym wydarzeniem, jakie miało miejsce w roku 1273. Pewien miejscowy młody tkacz został oskarżony o zabójstwo i wtrącony do więzienia. Mimo iż zapewniał o swojej niewinności, nikt nie dał mu wiary i został skazany na śmierć. W przeddzień wykonania wyroku do jego celi przyszedł ksiądz, aby go wypowiadać, i doradził mu pomodlić się do Matki Boskiej z prośbą o wstawiennictwo. Kiedy w trakcie modlitw znużony zasnął, ukazała mu się Maria z Dzieciątkiem, trzymająca w dłoniach pióro, kałamarz i kawałek pergaminu. Maria podała pióro Dzieciątku, które umoczyło je w kałamarzu, nakreśliło kilka słów na zwitku pergaminu i podało go młodzieńcowi mówiąc, aby następnego dnia przed egzekucją pokazał ten pergamin sędziemu. Tak też się stało. Kiedy tkacz został już ustawiony na rusztowaniu do egzekucji, a władze przeczytały dokument, został natychmiast uniewinniony. Nikt nie wiedział, co było napisane na pergaminie, ale sława tego cudownego zdarzenia wyszła daleko poza granice prowincji; w różnych odmianach i wersjach legenda ta trafiła też do średniowiecznych ballad. Wkrótce potem wykonano ponoć kamienny posąg Marii z kałamarzem w ręku, przy którym wydarzały się liczne cuda. Aardenburg stało się też miejscem pielgrzymek pokutnych, a sądy Holandii i Flandrii wysyłały skazanych na pielgrzymkę *tot Ardenborch* już na przełomie XIII i XIV wieku. Pośród 60 wyroków wydanych w 2 połowie XV oraz w początkach XVI wieku, winowajców skierowano między innymi do: Notre Dame de Hal (9 osób), Aardenburga (8 osób), Akwizgranu (1 osobę), Paryża (1 osobę), Lille (1 osobę), Saint-Josse-sur-Mer (4 osoby), Kolonii (3 osoby), Maastricht (1 osobę) oraz Wezemaal (1 osobę)⁵⁵².

W roku 1296 papież Bonifacy VIII – pomysłodawca Roku Jubileuszowego w roku 1300 – podniósł rangę kościoła w Aardenburg do godności kolegiaty. W czasie Zielonych Świątek w specjalnie organizowanej procesji posąg był obnoszony wokół całego miasta, czemu towarzyszyli liczni delegaci wszystkich najważniejszych kościołów w Niderlandach, a cech rękawiczników co roku wykonywał dla posąжку nową sukienkę. W latach 1296–1572 pomiędzy pielgrzymami, którzy tu przybywali, znaleźli się liczni członkowie królewskich i książęcych rodzin z całej Europy, m.in. królowie Anglii: Edward I w 1296, Edward III w 1340, książę Burgundii i hrabia Flandrii Filip III Dobry w 1425 roku, jego syn i następca książę Karol Zuchwały w 1466 roku, czy król Anglii Edward IV w roku 1470.

Wiadomo, że w latach 1523–1524, zgodnie z rachunkami zachowanymi w kościelnych księgach, sprzedano tutaj 1737

znaków pielgrzymich, jednak u schyłku wieku XVI sprzedaż tych pamiątek zupełnie zanikła⁵⁵³. Niewiele ich zachowało się do naszych czasów, jako że z całej Europy znamy zaledwie kilkanaście znalezisk plaketek pielgrzymich z Aardeburga, z czego aż osiem pochodzi z Nieuwlande. Plakietki te przedstawiają Marię z Dzieciątkiem, z aniołami trzymającymi świece po ich obu stronach. Całość znajduje się w okrągłej ramce o średnicy ok. 45,0 mm, zwieńczonej dwiema masywnymi wieżami – jak w przypadku dobrze zachowanej plakietki ze Sluis, datowanej na 2 poł. XV wieku. Ramka jest zdobiona ornamentem plastycznym typu *dot in circle*, a w jej dolnej części znajduje się napis: *AR.DEN.BUERCH*⁵⁵⁴. Jednakże zdarzają się też plakietki bez nazwy miasta, jak w przypadku jednego ze znaków znalezionych w Nieuwlande, również datowanego na 2 poł. XV wieku⁵⁵⁵. Przepięknie zachowana jest plakietka znaleziona w Amsterdamie, o wymiarach 39,0 x 63,0 mm, opatrzona nazwą miasta w brzmieniu *AR.DEN.BUERCH*, także z 2 poł. XV wieku⁵⁵⁶.

Plakietka z Gdańska (GKPP 440) jest zachowana fragmentarycznie, jedynie w swej dolnej części. Jest to część postaci Marii siedzącej z Dzieciątkiem na tronie oraz z fragmentem gotyckiego, minuskułowego napisu na ramce (*an ard[enburgh]?*), zdobionej charakterystycznym plastycznym ornamentem kółek i umieszczonych w nich guzków. Znak odkryto w czasie badań na stanowisku Lastadia w kontekście datowanym na XV–pocz. XVI wieku (Tablica 5).

Zdaniem J. Koldeweija nie należy mylić obecnego kultu NMP w Aardenburgu, który skupia się wokół obrazu Matki Boskiej z kałamarzem, z jej wizerunkiem średniowiecznym, co do którego nie ma pewności, jak mógł wyglądać.

Amersfoort

Popularność Amersfoort jako miejsca kultu maryjnego rozpoczyna się, jak wiele jemu podobnych, cudem znalezienia figurki Marii. Niewielka statuetka wykonana z gliny została najpierw wyłowiona w 1444 roku przez Geertje Arends z kanału portowego, jednakże mieszczka nie odważyła się jej zabrać i wrzuciła ją z powrotem do wody. Posązek został ponownie odnaleziony 19 grudnia tegoż roku przez Margriete Albert Gysendochter, co zostało poprzedzone jej trzema wizjami i uwiecznione na licznych przedstawieniach. Ponieważ ona również nie śmiała zabrać cudownego znaleziska, uczynił to jej spowiednik nazwiskiem Jan van Schoonhoven, który umieścił figurkę w kaplicy pw. Najświętszej Marii Panny w Amersfoort. Kaplica wkrótce została zastąpiona trójnawowym kościołem, budowanym w latach 1444–70. Na skutek wizji siostry Geertruyd Willems z klasztoru św. Agnieszki, której ukazała się Maria Dziewica, z wpływów uzyskanych od pielgrzymów przy kościele postawiono ogromną wieżę, która – licząc sobie 98,33 m wysokości – jest trzecią co wielkości wieżą w Holandii. Od

⁵⁵³ HP 1, s. 206–207.

⁵⁵⁴ S. Vandenberghe, W.P. Dezutter, *Trois insignes de pèlerinage du 15e siècle de Notre-Dame d'Aardenburg*, [w:] *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek*, Jaargang 33, 1983, s. 455–459; HP 2, s. 309, ryc. 1312.

⁵⁵⁵ HP 1, s. 207, ryc. 407.

⁵⁵⁶ HP 3, s. 169, ryc. 2491.

⁵⁵² J. Koldeweij, *Foi et Bonne Fortune...*, s. 222.

tęgo czasu aż do późnego XVI wieku świątynia w Amersfoort była jednym z najbardziej uczęszczanych sanktuariów w Niderlandach. W znacznym stopniu przyczyniły się do tego różne cudowne wydarzenia, mające miejsce nieomal od chwili znalezienia figurki, która stała się niekwestionowanym symbolem miasta. Tylko w pierwszym roku od wystawienia posążku w kościele zdarzyło się aż 458 cudów, wszystkie starannie opisane w specjalnie prowadzonej księdze⁵⁵⁷. Księga ta, obecnie zachowana w dwóch tomach pochodzących z XVI wieku, odnotowała łącznie 548 cudów, jakie się wydarzyły za sprawą posążku Marii z Amersfoort⁵⁵⁸. Notabene prawie sto lat wcześniej zdarzył się w Amersfoort inny cud. W roku 1340 miał miejsce w mieście duży pożar, który strawił znaczną część miasta, natomiast cudem z pożaru ocalały konsekrowane hostie i dwie relikwie w postaci fragmentu krzyża i fragmentu korony cierniowej. Na pamiątkę tego wydarzenia w mieście co roku odbywały się procesje, które również przyciągały licznych pielgrzymów, szczególnie w końcu XIV i na początku XV wieku. Dopiero kolejny cud związany ze znalezionym posążkiem Marii przyćmił rangę tych wydarzeń, a z czasem przyczynił się do ich zatarcia w zbiorowej świadomości mieszkańców. Wieży nadano nazwę Długi Jan, a sława tej budowli w jeszcze większym niż dotychczas stopniu przyciągała coraz to nowych pielgrzymów i zwyczajnych ciekawskich. Wieża jest sześciokondygnacyjna, zbudowana na planie czworoboku, a w wyższych partiach na planie oktagonalnym. W XVI wieku jej gotycki hełm został zastąpiony barokowym. Sam kościół został najpierw spalony w roku 1570, a po odrestaurowaniu ponownie zniszczony i rozebrany w XVIII wieku. Dopiero badania archeologiczne pozwoliły na odtworzenie najstarszego założenia tej świątyni. Ocalała tylko wieża, która była kilkakrotnie restaurowana. Oprócz pielgrzymek dziękczynnych lub odbywanych w nadziei na uzdrowienie, Amersfoort było też jednym z celów pielgrzymek pokutnych, co jest poświadczone w latach 1495 i 1516.

Plakietki pielgrzymie z tego sanktuarium, znane w liczbie nie większej niż około 40 egzemplarzy, występowały jak dotąd jedynie na terenie Holandii i tylko w dwóch przypadkach na terenie Belgii. Znamy też odlew tej plakietki na dzwonie kościelnym, datowanym na lata 1475–79⁵⁵⁹. Najwięcej, bo aż 15 plakietek pochodzi z Amsterdamu, wszystkie datowane na okres od 2 poł. XV w. do roku 1524⁵⁶⁰. Dwie z nich prezentują nieco odmienny niż powszechnie znany typ. W okrągłej ramce, zwieńczonej ażurowymi elementami architektonicznymi, w wodach kanału pochylona postać znalazczyni stoi przed Marią z Dzieciątkiem,

a nad jej głową jest taśma z napisem *AMERSFOERT*⁵⁶¹. Trzy znaki odkryto w 's-Hertogenbosch, wszystkie z napisem *AMERSFOERT: MCCCCXL.V*⁵⁶². Pozostałe znaleziska są rozproszone na terenie całej Holandii, m.in. w Alkmaar, Dordrechcie, Rotterdamie, Middelburgu, Nieuwlande, Arnemuiden oraz Nieuwlande⁵⁶³. W kilku przypadkach znaki z Amersfoort nie mają ustalonego miejsca i okoliczności ich znalezienia.

Znalezisko z Gdańska (Tablica 5) jest więc pierwszym odkryciem takiego znaku poza granicami krajów Beneluxu. Wszystkie znane nam do tej pory znaki z Amersfoort, choć pochodzące z różnych form odlewniczych, przedstawiają to samo, co znajdujemy na plakietce z Gdańska (GKPP 389). Jest to ażurowa plakietka pielgrzymia w kształcie okręgu, zamkniętego łukiem w kształcie oślego grzbietu i zwieńczonego wimpergą. Wewnątrz znajduje się przedstawienie kobiety, która pochyla się nad strumieniem wody (kanałem portowym) i przy pomocy wiadra wylawia posążek Marii w koronie z Dzieciątkiem. Na szarfie nad nimi jest minuskułowy gotycki napis: ...*amersfoert* i majuskułowy: ...*MCCCCXLV*. Warto podkreślić, iż na świecie jest znanych tylko kilkanaście tak dobrze zachowanych znaków z tego sanktuarium, a zabytek z Gdańska jest pierwszym w tej części Europy. Gdańska plakietka została znaleziona w trakcie badań na stanowisku Lastadia w wykopie 57, parceli 36B i warstwie nr 3271–3286, gdzie wystąpiły też takie numizmaty, jak: francuski liczman bity w pierwszej połowie XV wieku w Niderlandach (?) oraz liczman z drugiej połowy XV–początku XVI wieku⁵⁶⁴.

Einsiedeln

Sanktuarium w Einsiedeln⁵⁶⁵, usytuowane w miejscu znanym też pod nazwami *Finsterwald* lub *Vinsterwald*, bierze swój początek od erygowanego w roku 934 opactwa benedyktynów. Legenda głosi, że dokonując konsekracji tutejszej świątyni, biskup usłyszał głos z nieba, który rzekł: *wstrzymaj się synu, albowiem sam Bóg wyświęcił to miejsce wraz z aniołami*. Zdarzenie to natychmiast zostało uznane za cud i wkrótce potwierdzono jego prawdziwość specjalną bullą papieską, a sama scena poświęcenia kościoła znalazła swoje odbicie na przepięknie zaprojektowanych plakietkach z Einsiedeln. Już w 1 poł. XIV wieku wzniesiono istniejące do dziś schronisko dla pielgrzymów, którzy przybywali tu w nadziei na cudowne ozdrowienie, przy czym jedno z pierwszych takich wydarzeń miało miejsce w szwajcarskim sanktuarium już w roku 1388. Ich uwagę przyciągała wówczas trzykrotnie uratowana z pożaru cudowna figurka Matki Boskiej, która ostatecznie znisz-

⁵⁵⁷ HP 1, s. 215; HP 2, s. 330.

⁵⁵⁸ R.M. van Heeringen, A.M. Koldewij, A.A.G. Gaalman, *Heiligen...*, s. 88–89, tam dalsza literatura.

⁵⁵⁹ H.J.E. van Beuningen, *Onser Liever Vrouwen't Amersfoort en Westenschouwen*, *Kroniek van het land van de zeemeermin. Vereniging stad en land van Schouwen-Duiveland*, 24, 1999, s. 9; HP 2, s. 115, ryc. 4; E. van Loon-van de Moosdijk, *Pelgrimsinsignes...*, s. 13, ryc. 6.

⁵⁶⁰ HP 1, s. 215, ryc. 438.

⁵⁶¹ HP 2, s. 330, ryc. 1378; D. Bruna, *Saints et Diables ...*, s. 122–123; H.J.E. van Beuningen, *Onser...*, s. 8.

⁵⁶² A.M. Koldewij, *Opgespeld geloof...*, s. 160, ryc. 27.

⁵⁶³ HP 1, s. 215, ryc. 437; R.M. van Heeringen, A.M. Koldewij, A.A.G. Gaalman, *Heiligen...*, s. 88–89, ryc. 15.1.

⁵⁶⁴ B. Paszkiewicz, *Moneta...*, s. 46–62; Zob. też: H.J.E. van Beuningen, *Onser...*, s. 14.

⁵⁶⁵ *Wallfahrtsorte Europas. Stätten der gnade in wort und bild*, hrsg. R. Kriss, L. Rettenbeck, Hornung-Verlag, München 1950, s. 12–20; HP 1, s. 218; HP 2, s. 334; H. Böck, *Einsiedeln. Das Kloster und seine Geschichte*, Zürich 1991.

czona, została na nowo wykonana ok. połowy XV wieku, ale niezależnie od tego przyczyniła się do licznych cudów. Wcześniej w tym samym miejscu rozwijał się od IX wieku kult św. Meinarda, zamordowanego w swej pustelni na zboczu góry Mont Etzel przez bandytów, którzy zrabowali mu dary przyniesione od pielgrzymów. W trakcie ucieczki zbrodniarzom towarzyszyły dwa kruki, których głośnie krakanie przyczyniło się do ujęcia winowajców, w zamian za co po dziś dzień znajdują się w herbie miasta. Najstarsze pielgrzymki do Einsiedeln datuje się na 1 poł. XII wieku, natomiast począwszy od roku 1370 nasilają się tutaj pielgrzymki z Lubeki, co mogło też mieć pewne znaczenie dla gdańszczan mających w tym mieście liczne – zarówno rodzinne, jak i towarzyskie – koneksje. U schyłku XIV wieku Einsiedeln stało się znane w całej ówczesnej Europie, a w wieku XV uchodziło za jedno z najważniejszych dla zachodniej części chrześcijańskiego świata miejsc pielgrzymkowych. Niezbitym dowodem na to są liczby. Kronika z Konstancji donosi, że w roku 1466, podczas dwóch tygodni świętowania trwających od 14 do 29 września, sprzedano w szwajcarskim Einsiedeln około 130 000 plaketek po 2 fenigi za sztukę, co dało łączną kwotę 1 300 guldenów. Były to jednak obchody jubileuszowe, toteż nie można domniemywać, że tak ogromne rzesze przybywały tutaj każdego roku. Wyłączność na produkcję i dystrybucję plaketek miała kolegiata, która utworzyła pierwszy raz w roku 1451 urząd do spraw plaketek⁵⁶⁶. Jak można przypuszczać, pielgrzymi przybywający tutaj na obchody Święta Aniołów (znane też jako uroczystość poświęcenia Kaplicy Łaski), oprócz znaków pielgrzymich kupowali innego rodzaju pamiątki, jak choćby dzwoneczki, które w literaturze są wiązane z różnymi ośrodkami kultu⁵⁶⁷. Skala produkcji musiała być rzeczywiście ogromna, skoro do jej organizacji i dystrybucji powoływano specjalne rady.

W oparciu o dokumenty z lat 1320–1521, zachowane w trybunale paryskim, który zatwierdzał kary wydane przez sądy niższych instancji ustalono, że w 17 wyrokach nałożono 29 pielgrzymek do różnych miejsc, w tym także do Kolonii, Einsiedeln, Rzymu oraz Santiago de Compostela. Tak duża popularność szwajcarskiego sanktuarium przekłada się też na zasięg jego oddziaływania, jaki możemy obserwować poprzez znaleziska pochodzących stamtąd plaketek pielgrzymich. Występują one na terenie Szwajcarii, Niemiec, Austrii, Holandii, Danii, Szwecji oraz Polski, co ciekawe, nie spotykamy ich natomiast na terenie Francji i Anglii. Większość tych znalezisk to odlewy na dzwonach, natomiast oryginalnych plaketek, a szczególnie dobrze zachowanych, jest niewiele. Jedną znaleziono w Nieuwlande, gdzie została datowana na 1 poł. XV wieku. Plakietka ta (58,0 x 63,0 mm), umieszczona w prostokątnej ramce ze szpiczastym szczytem zwieńczonym krzyżykiem, przedstawia Marię siedzącą w kaplicy wraz z Dzieciątkiem i postaciami dwóch aniołów oraz

wyświęcającego kaplicę biskupa⁵⁶⁸. Na ramce biegnie dookoła napis: --- *U FRAUEN CAPPL, ZUM [EINSIEDELN] WETET GOT SELB MIT ENG[ELN]*. W pełniejszym brzmieniu zachował się napis na znaku z miejscowości Lödöse w Szwecji (68,0 x 77,0 mm), tj. *DIS IST UNSER LIEBEN FRAUEN CAPELLE ZEICHEN VON EINSIEDELN DIE WIETT GOTT SELBT MIT ENGELN*⁵⁶⁹. Podobnie brzmi inskrypcja na plakietce znalezionej w Sneek w Holandii, gdzie czytamy: + *DIS. IST. VNSEER. VROWEN. CABELL. ZEICHEN. VON. NEISIELEN. DIE. WIEHT. GOT. SELB. MIT. ENGEL* +⁵⁷⁰. Najlepiej bodaj zachowaną i jedną z najbardziej znanych w świecie jest niewątpliwie plakietka znaleziona w Lubece, wyłowiona przypadkowo z rzeki Trawy, gdzie widoczny jest każdy najmniejszy detal przedstawienia, łącznie z inskrypcją na ramce: *DIS. IST. VNSEER. VRAWEN. CABELL. ZEICHEN. VON. NEISIELEN. DIE. WIET. GOTT. SELB. MIT. ENGELL*⁵⁷¹. Krótszą wersję inskrypcji spotykamy na plakietce z Tragail w Austrii, gdzie napis brzmi: *DIS IST UNSER FROWEN [ZEICHEN] IN DEM VINSEN WALD*⁵⁷².

Klasyfikacja tych zabytków została dokonana przez Larsa Anderssona⁵⁷³ oraz Kurta Köstera. Ten ostatni, analizując odlewy na dzwonach wykonane przez jego ulubionego mistrza Tilmana van Hachenburg, doszedł do wniosku, że podstawowe formy plaketek z Einsiedeln, używane do wtopienia tych znaków w czasie dzwonów zarówno przez jego warsztat, jak i krąg jego uczniów, mogą sięgać nawet 2 poł. XIV wieku.

W Kolekcji Gdańskiej znajduje się aż 9 plaketek z Einsiedeln, przy czym wszystkie są opatrzone inskrypcjami⁵⁷⁴ (Tablica 6, 7). Znaleziska zostały dokonane praktycznie na terenie całego miasta, jako że zarejestrowano je zarówno na Wyspie Spichrzów (2 znaki), Starym Przedmieściu (2 znaki), Starym Mieście (3 znaki), Szafarni (1 znak) oraz na Głównym Mieście (1 zabytek). Jeżeli jednak wziąć pod uwagę, ile z nich zostało odkrytych w rejonie średniowiecznego gdańskiego portu, to otrzymany wynik brzmi 56%, a więc – podobnie jak w przypadku wielu innych plaketek – właśnie w tej części miasta zachowała się największa liczba tych pamiątek. Dwie plakietki są zachowane w całości (GKPP 1027 i 1038), dwie w bardzo niewielkich fragmentach ramki (GKPP 236 i 866), pozostałe w granicach od ok. 50 do 80–90% stanu zachowania.

⁵⁶⁸ HP 1, s. 218, ryc. 446; R.M. van Heeringen, A.M. Koldewij, A.A.G. Gaalman, *Heiligen...*, s. 119–120, nr 42.1; O. Lustenberger, *Bild und Abbild. Einsiedler Pilgerzeichen, Einsiedler (Gnaden)-Kapellen, Einsiedler Gnadenbilder. Ein Forschungsbericht*, Sankt Meginrat 2000, s. 266.

⁵⁶⁹ L. Andersson, *Pilgrimsmärken...*, s. 89, nr 1.

⁵⁷⁰ HP 2, s. 334, ryc. 1393; O. Lustenberger, *Bild und Abbild...*, s. 263–266.

⁵⁷¹ K. Köster, *Meister Tilman...*, s. 72; J. Wittstock, *Pilgerzeichen in Lübeck...*, s. 16, ryc. 1.1.

⁵⁷² K. Köster, *Tilman...*, s. 19, nr F.14.

⁵⁷³ L. Andersson, *Pilgrimsmärken...*, s. 87–90, podzielił znaki na typ I związany z kultem św. Meinarda oraz typ II nawiązujący do sceny poświęcenia kaplicy. K. Köster również uwzględnił taki podział, czemu dał wyraz w jednej ze swoich prac. Zob.: K. Köster, *Meister Tilman...*, s. 72. Niezależnie od tego zaproponował też podział ażurowych plaketek z Einsiedeln na typ A z dłuższą inskrypcją oraz typ B z inskrypcją krótszą, por.: K. Köster, *Meister Tilman...*, s. 73–74.

⁵⁷⁴ GKPP 8, 236, 322, 385, 588, 866, 885, 1027, 1038.

⁵⁶⁶ K. Köster, *Meister Tilman...*, s. 1–206.

⁵⁶⁷ K. Köster, *Mittelalterliche Pilgerzeichen*, [w:] *Wallfahrt...*, s. 220.

Pierwsza z najlepiej zachowanych plaketek (GKPP 1027) została odkryta na Głównym Mieście przy ul. Kleszej, w warstwie nr 313, datowanej na XV wiek. Wewnątrz prostokątnej, szpiczasto zakończonych ramki (74,0 x 79,0 mm) znajduje się kapliczka kryta gontem, w której zasiada ustawiona frontalnie Maria w koronie, trzymając w prawej dłoni jabłko, a lewą obejmując nagie Dzieciątko stojące na jej kolanach. Po jej lewej stronie, przy wejściu do kapliczki, znajduje się biskup stojący z pastorałem w lewej i kropidłem w prawej ręce, a po jego obu stronach – figury dwóch aniołów: jeden ze świecą, a drugi z kropielnicą. Na ramce widnieje dobrze czytelna inskrypcja napisana gotycką minuskułą, ze słowami rozdzielonymi przez sześciopłatkowe rozetki: *dis*ist*vinser*froven*kapel*.....*von*neisidellen*die*got*selb*wirht*mit*eng.**. Druga doskonale zachowana plakietka (GKPP 1038) pochodzi z wykopalisk na Starym Przedmieściu, przy ul. Toruńskiej 12, w wykopie 3, warstwa nr 122, datowana na XV wiek. Taka sama jak powyżej scena znajduje się w bliźniaczej ramce (79,0 x 76,0 mm), z zachowanym na niej napisem również wykonanym gotycką minuskułą: *dis*ist*vnser*frowen*cabil* ricten* von* neisidelen *die* wirkt* got*selb*mit*engel**. Prawie w 90% jest też zachowana plakietka ze stanowiska Lastadia (GKPP 385), wyeksplorowana w parceli 35D, wykop 37, warstwa nr 4205, datowana na XV wiek. W ramce identycznej jak poprzednio omówione (69,0 x 70,0 mm) odłamaniu uległa jedynie część postaci Marii, tym razem z Dzieciątkiem siedzącym, wraz z prawą (heraldycznie) stroną ramki, na której napis jest wadliwie odlany i zniekształcony, co w zachowanej wersji brzmi: *??? ist*geben* ??den* ?evich??*. Trzy znaki są zachowane połowicznie. Są to:

– GKPP 8, z ul. Motławskiej 1 na Wyspie Spichrzów, gdzie jest jedynie postać Marii ze stojącym na jej kolanach Dzieciątkiem i stojący obok nich anioł, a zachowany w tej części ramki napis ma brzmienie: *...neisidelen*die*wirkt*got*sel...**, przy czym zabytek znaleziono w poziomie użytkowym z XV w. (warstwa nr 1644), funkcjonującym tu przed zbudowaniem pierwszego spichlerza.

– GKPP 588, z ul. Łagiewniki na Starym Mieście, odkryty w warstwie nr 2427 datowanej na XV w., na którym jest tylko postać Marii z siedzącym nagim Dzieciątkiem oraz stojącym obok nich w wejściu do kapliczki aniołem ze świecą. Zwraca uwagę niezwykle czytelny rysunek i pełen opiekuńczej czułości sposób, w jaki Maria trzyma Dzieciątko, przytulając jego główkę do swojej twarzy. Na zachowanym częściowo otoku zachował się fragment inskrypcji: **?n? voneinsidel *iendiwihet *got*selbet* mit* eng?*.

– GKPP 885, z ul. Tartacznej na Starym Mieście, wyeksplorowany z przemieszanej warstwy nr 520, zachowany prawie dokładnie tak samo jak poprzednio opisany, również z fragmentem inskrypcji, zachowanej jak następuje: *?dalan...*wicht*got* selb* et* mit**.

Kolejna plakietka (GKPP 322), pochodząca z Szafarni z warstwy nr 1100, uznanej przez badaczy tego stanowiska za niwelacyjną, jest zachowana tylko w prawej (heraldycznie) części tego zabytku, gdzie zachowało się przedstawienie Marii na tronie ze stojącym na jej kolanach nagim Dzieciątkiem. Na ramce fragment inskrypcji: *...n(?) siedelen* die* wirht* got* selb* mit*(...)*.

Z dwóch ostatnich spośród omawianych tu znaków, pierwszy (GKPP 236), pochodzący z ul. Basztowej 3 i warstwy nr 1039, datowanej na XV w. i związanej z budową lub rozbudową spichlerza drewnianego, jest zachowany tylko w górnej części spiczastej ramki z zachowanym napisem *selb*mit* engel* dis* ist*vn*. Drugi natomiast (GKPP 866), z ul. Sierociej 4 na Starym Mieście, to bardzo mały fragment z zachowaną głową Marii i kawałkiem ramki, do której przylega, z widocznym fragmentem inskrypcji: *selb? * ?et* mit*. Jak się wydaje, wszystkie omówione wyżej znaki można zaliczyć do typu A wg Kurta Köstera. Jeśli porównamy konteksty, w jakich znaleziono omawiane zabytki, to wyglądają one następująco: Wyspa Spichrzów – podwórko i spichlerz drewniany (brak zabudowy mieszkalnej); Lastadia – rejon portu przy Starej Motławie oraz miejsca naprawy i budowy statków (brak zabudowy mieszkalnej); Szafarnia: rejon portu przy kanale Nowej Motławy (brak zabudowy mieszkalnej); Stare Miasto: relikt zabudowy mieszkalnej ze schyłku średniowiecza i początków okresu nowożytnego, wypełnisko niewielkiego cieku uchodzącego do kanału Raduni; Główne Miasto: relikt zabudowy mieszkalnej z XV wieku.

Lede

Lede to miasto położone w Belgii w regionie flamandzkim i prowincji Flandria Wschodnia, przy trasie z Brukseli do Gandawy. W średniowieczu zasłynęło z drewnianego posągu Matki Boskiej Bolesnej, przy którym wydarzyły się liczne cuda.

Znaki pielgrzymie z tego sanktuarium stanowią prawdziwą rzadkość w europejskich znaleziskach wykopaliskowych. Znamy jak dotąd z terenu całej Europy zaledwie trzy plaketki i jeden medalik, przy czym żadna z plaketek nie jest podobna do znalezisk z Gdańska. Pierwsza z nich (44,0 x 70,0 mm) została odkryta w Nieuwlande i datowana na lata 1475–1524⁵⁷⁵. Jest to przedstawienie Piety: Maria z umęczonym Chrystusem w ramionach siedzi przed krzyżem, towarzyszą jej dwie postaci po jej obu stronach. Całość umieszczono w prostokątnej ramce zwieńczonej ozdobnym maswerkowym szczytem. W dolnej, poziomej części ramki widnieje gotycka inskrypcja: *ONS VROUWE TE LE/ S. MARIA --- ME/ INRI*. Druga plakietka (43,0 x 58,0 mm), datowana na lata 1400–50, jest zachowana jedynie w dolnej części, toteż nie wiemy, jak wyglądała jej zwieńczenie. Przedstawia ona Marię siedzącą na tronie umieszczonym pomiędzy dwiema kolumnami, z wychudzonym ciałem Chrystusa na kolanach, ze zwieszonym nad jego głową pękiem różeg. Nad kolumną po prawej stronie Marii (heraldycznie) jest gwiazda, nad drugą kolumną prawdopodobnie był księżyc, który uległ odłamaniu⁵⁷⁶. Trzecia, pełna plakietka prostokątnego kształtu z półkolistym zwieńczeniem (20,0 x 32,0 mm), pochodząca z Lede, została znaleziona w Mechelen w Belgii i datowana jest na 1 poł. XVI wieku⁵⁷⁷. Przedstawia ona Marię ze zmarłym Chrystusem

⁵⁷⁵ HP 1, s. 225, ryc. 467.

⁵⁷⁶ HP 3, s. 196, ryc. 2570.

⁵⁷⁷ HP 1, s. 225; HP 3, s. 196, ryc. 2569.

na kolanach, siedzącą przed jego pustym grobem. Rewers plakietki jest wypełniony inskrypcją ułożoną w poziomych liniach tekstu: ---VAN:/[LE]DE. BIDT/VOER. ONS/IN. (ewi)/CHEITS. Wreszcie ostatni znany w Europie zabytek w Lede to medalik o średnicy 27,0 mm, z wyobrażeniem Piety na awersie oraz Vera Icon na rewersie, przy czym wokół wyobrażenia twarzy Chrystusa w krzyżowym nimbie biegnie napis: *DE NOOT GODS LEDE*⁵⁷⁸.

Z wykopalisk gdańskich pochodzą dwie plakietki ażurowe, jakie możemy wiązać z tym ośrodkiem (Tablica 5). Pierwszy (GKPP 942) to zachowana w kilku drobnych fragmentach plakietka w czworokątnej ramie z podziałem na trzy, może cztery trójkątne zamknięte arkady w dolnej części znaku. Nad arkadami, wewnątrz ozdobnego szczytu wypełnionego dekoracją maswerkową, zachowała się postać Chrystusa Ukrzyżowanego oraz jedna z adorujących go postaci, stojąca po jego lewej stronie na łuku arkady. W dolnej części jest centralnie usytuowana Pieta: postać Marii trzymającej ciało umęczonego Chrystusa, a po jej prawej stronie, tuż przy ramce plakietki, jest niezidentyfikowana postać. Dolna część ramy zdobiona jest słabo czytelną inskrypcją pisaną gotycką minuskułą, zachowaną w brzmieniu: *.acta maria... .odie(s?)*. Znak został znaleziony na Starym Mieście, przy ul. Tartacznej 2, w warstwie nr 2416, datowanej na XV–XVI wiek.

Druga plakietka (GKPP 943) jest zachowana tylko w dolnej części, ale za to w jednym fragmencie. W czworobocznej (?) ramce o niewiadomym nam zwieńczeniu została umieszczona, zapewne centralnie, postać Marii w maforium i głową w nimbie, z Chrystusem na kolanach. Za nią, przy jej lewym boku, znajduje się postać kobieca z głową w aureoli, a po jej lewej stronie, za rozdzielającą te postacie kolumnką, anioł klęczący w adoracyjnej pozycji. Na poziomej części ramki zachowała się inskrypcja napisana gotycką minuskułą: *(...)aria de lede mit godes*. Zabytek znaleziono na stanowisku Tartaczna 2 na Starym Mieście, w warstwie nr 520, gdzie występowały zarówno monety średniowieczne, jak i nowożytnie, co oczywiście nie pozwala na bardziej precyzyjne określenie chronologii tej plakietki niż na XV–1 poł. XVI w., na podstawie historii tego sanktuarium i nielicznych analogii.

Rocamadour

Rocamadour w Pirenejach to jedno z najstarszych europejskich sanktuariów związanych z kultem maryjnym, gdzie znaki pielgrzymie, o charakterystycznym kształcie migdałowej kościelnej pieczęci, produkowano już w 2 połowie XII wieku. W żywocie św. Tomasza Becketa, napisanym w latach 1172–74 czytamy, że pielgrzymi wracający z Canterbury przywozili ampułki, z Jerozolimy krzyżyki, a z Rocamadour znaki ołowiane z wyobrażeniem Marii⁵⁷⁹.

1179. *Liczni królowie a także i książęta, baronowie i szlachta z ich otoczenia uczestniczyli w pielgrzymce aż do jego grobu, aby pozyskać jego łaski; spotykało się tam ludzi przybyłych z odległych krajów, mówiących w obcych i różnych językach, prałatów, mnichów, pustelników i licznych pielgrzymów idących na pieszo; zabierających flakoniki /napętnionych wodą, symbolicznego daru krwi/, które były świadectwem ich podróży.*

1180. *Od Jerozolimy, zwozi się kawałki krzyża; z Rocamadour, statuetki ołowiane Najświętszej Maryi Panny; od Świętego Jakuba z Santiago de Compostela, symbolicznych muszli z ołowiu; teraz Bóg dał Tomaszowi ten flakonik, który jest, w całym świecie, czczony i szanowany.*

Początki pielgrzymek do tego miejsca mają jednak jeszcze starszą tradycję, sięgającą nawet X wieku, choć popularność sanktuarium znacząco wzrasta w połowie wieku XI, a apogeum osiąga w wieku XII. Dodatkowym, jakże korzystnym dla Rocamadour impulsem rozwojowym, było odnalezienie grobu świętego Amadoura w roku 1166, a w następstwie tego wydarzenia – lawinowy wręcz napływ wysoko postawionych osobistości. W roku 1170 odwiedził sanktuarium angielski król Henryk II Plantagenet oraz kilku wysokich dostojników kościelnych. W XIII wieku zanosił tu modły o pomoc w krucjacie przeciw albigensom książę Leopold z Austrii wraz z kilkoma niemieckimi książętami. Miejsce to stało się też jednym z ważniejszych etapów na drodze do Composteli, gdzie po dziś dzień wierni składają swoje prośby przed rzeźbą św. Jakuba – niekwestionowanego patrona pielgrzymów. Niezależnie od tego, najważniejszym kultem w Rocamadour był i jest nadal kult maryjny, związany z cudownym posągiem Marii z Dzieciątkiem. Pielgrzymki do tego sanktuarium szybko znalazły się na liście pielgrzymek pokutnych, wymierzanych przez sądy kościelne i świeckie, od których jednak można było się wykupić (przy czym, jak się wydaje, często cena tego wykupu w pewnym sensie była miarą skali trudności takiej wędrówki). Rocamadour, ze względu na swoje niedostępne położenie, było często wybierane jako miejsce odbycia karnej pielgrzymki szczególnie we Flandrii, gdzie sanktuarium to występuje na ponad 40 listach pielgrzymek pokutnych. Liczba kierowanych tu przestępców była tak znaczna, iż zaczęto uważać, że pielgrzymka do pirenejskiej świątyni jest właściwie dla żebraków i złodziei⁵⁸⁰.

Jeden z dokumentów, sporządzony około 1172 r. *Liber Miraculorum de Notre-Dame de Rocamadour*, zawiera istotny przekaz dotyczący mocy uzdrawiającej plakietki pielgrzymiej, nawet daleko od sanktuarium. Pewien książę z Chartres został uzdrowiony od cierpienia po tym, jak jego matka przyłożyła mu do bolącego ciała znak z Rocamadour⁵⁸¹. Nawiasem mówiąc, między rokiem 1166 a 1172 wydarzyło się tutaj 126 cudów różnego rodzaju, udokumentowanych zapisami we wspomnianej księdze. Plakietki

⁵⁷⁸ HP 3, s. 196, ryc. 2568.

⁵⁷⁹ *La Vie de Saint Thomas le Martyr par Guernes de Pont-Sainte-Maxence. Poème Historique du XIIe siècle (1172–1174)*, ed. E. Walberg, Skrifter Utgivna av Kungl. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Lund, Acta Reg. Societatis Humaniorum Litterarum Lundensis V, C.W.K. Gleerup, Lund 1922, s. 199. Tłum. z języka starofrancuskiego C. Rannoux, C. Pignatelli z Uniwersytetu w Poitiers, z języka francuskiego na polski A. Pancer.

⁵⁸⁰ K. Köster, *Pilgerzeichen und Pilgermuscheln...*, s. 47.

⁵⁸¹ D. Bruna, *Saints et Diables...*, s. 31.

z tego sanktuarium stanowiły też swoiste legitymacje pielgrzymów, o czym świadczy fakt, że podczas wojny stuletniej pielgrzymi angielscy powracający ze świątyni Notre Dame nie byli nękani przez żołnierzy francuskich pod warunkiem, że posiadali właśnie plakietki otrzymane w kaplicy⁵⁸². O znaczeniu pirenejskiego sanktuarium może też świadczyć fakt, że zawierano w traktatach pokojowych warunek odbycia pokutnej pielgrzymki właśnie do Rocamadour, czego przykładem są ustalenia w układzie z Arques, na mocy których pokonane miasta Brugia i Courtrai musiały wysłać po stu swoich obywateli na pielgrzymki do Santiago, Saint-Gilles, Notre Dame de Vauvert i właśnie do Rocamadour⁵⁸³. Znany jest też wyrok sądu w Tournai z roku 1429, w którym władze miejskie skazały na pielgrzymkę pokutną dwóch winowajców: jeden miał się udać do Saint-Gilles du Gard, a drugi do Rocamadour, przy czym obaj mieli też zapłacić grzywnę (choć w tym przypadku jest możliwe, że była to suma, za jaką się mogli wykupić od pielgrzymki)⁵⁸⁴.

Plakietki z Rocamadour mają charakterystyczny migdałowaty kształt kościelnej pieczęci i są opatrzone napisem: *SIGILLUM BEATE MARIE DE ROCAMADOR*, w różnych wariantach. Znaki starsze, produkowane do 2 połowy XIII w., były wyposażone w sześć uszek do mocowania, młodsze w cztery uszka.

Wieloletnie spory pomiędzy biskupami Tulle a rodziną Vallon, dotyczące dochodów ze sprzedaży znaków pielgrzymich, pozostawiły liczne ślady w dokumentach, dzięki czemu wiadomo, że już po roku 1423 przychody ze sprzedaży tych znaków spadły z 200 liwrów do 20, a później w wieku XVI sprzedaż prawie całkowicie zanikła⁵⁸⁵. Wielką wagę przywiązywano do form odlewniczych, przy czym do wyrobów ze złota i pozłacanego srebra stosowano formy mniejszych rozmiarów, który to model był w wyłącznym posiadaniu biskupów Tulle, natomiast pozostała produkcja plakietek, z taniego cyno-ołowiu, została podzielona między rodzinę Vallon i biskupów, zgodnie z wynikami negocjacji.

Znany dotąd około 80 plakietek z Rocamadour znalezionych na terenie całej Europy, głównie Francji, skąd pochodzi około 30 plakietek, Holandii – 12, Niemiec – 6 znaków, Anglii – 8 znaków, Norwegii – 4, Szwecji – 2 plakietki, Belgii – 2 znaki, Danii – 1, Estonii – 1 oraz kilkanaście plakietek o bliżej nieustalonych okolicznościach ich znalezienia. Najdalej na północ położone znalezisko plakietki z Rocamadour pochodzi z norweskiego Tromsø, a na południe – z tureckiego Pammukale⁵⁸⁶.

Plakietka nosząca nr GKPP 982 jest jedynym znakiem z Rocamadour odkrytym jak dotąd na terenie Gdańska (Tablica 5). Jest to, uszkodzona w dolnej partii, plakietka pełna o charakterystycznym kształcie mandorli. Wewnątrz znajduje się –

umieszczone centralnie – przedstawienie Marii Tronującej z głową w koronie i kolistym nimbie, z liliowym berłem w prawej dłoni oraz z Dzieciątkiem z głową w krzyżowym nimbie, siedzącym na jej lewym kolanie. Przy krawędzi znaku jest dookoły napis wykonany majuskułową gotycką inskrypcją: *SIGILLVM BEAT(.) (...) OCAMADOR*. Zachowane są uszka mocujące: z lewej (heraldycznie) dwa i fragment trzeciego, z prawej strony dwa uszka, co oznacza, iż plakietka należy do starszej grupy znaków z Rocamadour, datowanych na 2 połowę XIII wieku⁵⁸⁷.

Omawiany znak (GKPP 982), o wymiarach 47,0 x 56,0 mm, odkryto na stanowisku Ławy Mięsne, w zachodnim przejściu kramów, w warstwie nr 15. W warstwie tej zarejestrowano również następujące monety: Flandria, Ludwik I de Nevers (1322–46), grosz; Gdańsk, I Wolne Miasto, szeląg, 1808; Kliwia, Jan (1347–68), szterling z lwem; Kujawy lub Mazowsze Płockie, Kazimierz III Wielki, kwartnik mały, ok. 1360–70; Prusy, fenig brakteatowy *Krzyż łaciński*, ok. 1317/8–1327/8; Prusy, fenig brakteatowy *Korona II*, ok. 1337/8–1345; Prusy, fenig brakteatowy Prostokąt-D, ok. 1345–1353; Prusy, Winrych von Kniprode, firchen, ok. 1364–ok. 1379; Ruś Moskiewska, Fiodor Iwanowicz (1584–98), kopiejka fałszywa, „1597”; Śląsk, Fryderyk II, 3 krajcary (grosz), 1781, Wrocław. Jeśli odrzucimy monety nowożytnie jako przypadkowe wtropy do tej warstwy, to przypuszczalny czas zdeponowania znaku możemy określić w przedziale od schyłku 1 połowy XIV w. do lat 70.–80. tegoż stulecia⁵⁸⁸.

Analogie do znaku gdańskiego znajdziemy m.in. w Paryżu (1200–99)⁵⁸⁹, Schleswigu (1270–99)⁵⁹⁰, Dordrechcie (1250–1350)⁵⁹¹ oraz Reimerswaal w Holandii (1300–1400)⁵⁹².

⁵⁸⁷ Porównaj plakietkę z: D. Bruna, *Enseignes de plomb...*, s. 263, ryc. 6 i s. 280, ryc. 6A; Tenze, *Les enseignes du „Musée de Cluny”...*, s. 96, nr 100; Tenze, *Saints et Diables...*, s. 27; A. Forgeais, *Collection de plombs historiés trouvés dans la Seine et recueillis par Arthur Forgeais*, vol. II..., s. 57; R.M. van Heeringen, A.M. Koldewij, A.A.G. Gaalman, *Heiligen...*, s. 107, ryc. 30.1; K. Köster, *Pilgerzeichen und Pilgermuscheln...*, s. 67–68, nr R17, s. 70, nr R23; Toulouse. *Sur les chemins...*, s. 220, nr 104–106.

⁵⁸⁸ B. Paszkiewicz, *Monety i związane z monetami zabytki z badań Jatek Rzeźniczych oraz kamienic przy ul. Św. Ducha 43–45 w Gdańsku w 2009 (SAZ 255/43/05)*, Gdańsk 2009, s. 1–13, (opracowanie w Archiwum Muzeum Archeologicznego w Gdańsku).

⁵⁸⁹ D. Bruna, *Enseignes de Pèlerinage et Enseignes Profanes...*, s. 97, kat. 102.

⁵⁹⁰ K. Köster, *Pilgerzeichen und Pilgermuscheln...*, s. 54–55, nr R7.

⁵⁹¹ HP 2, s. 341, ryc. 1417; K. Köster, *Pilgerzeichen und Pilgermuscheln...*, s. 58–60, RS i RSA.

⁵⁹² HP 1, s. 227, ryc. 473.

⁵⁸² B.W. Spencer, *Medieval...*, s. 143.

⁵⁸³ K. Köster, *Pilgerzeichen und Pilgermuscheln...*, s. 48.

⁵⁸⁴ J. Koldewij, *Foi et Bonne Fortune...*, s. 220.

⁵⁸⁵ K. Köster, *Pilgerzeichen und Pilgermuscheln...*, s. 50.

⁵⁸⁶ S. Ahrens, *A set of Western European Pilgrim Badges from Hierapolis of Phrygia*, Rendiconti. Pontificia Accademia Romana di Archeologia LXXXIV, 2011–2012, s. 69–70, ryc. 2.

LEDE

GKPP 942; SAZ 255/004/004; KAT 70

AMERSFOORT

GKPP 389; SAZ 255/133/003; KAT 3814

ROCAMADOUR

GKPP 982; SAZ 255/043/005; KAT 351

LEDE

GKPP 943; SAZ 255/004/004; KAT 70

AARDENBURG

GKPP 440; SAZ 255/133/003; KAT 3865

Tablica 5. Plakietki z sanktuariów maryjnych w Lede (Belgia), Amerfoort i Aardenburg (Holandia) oraz Rocamadour (Francja).

EINSIEDELN

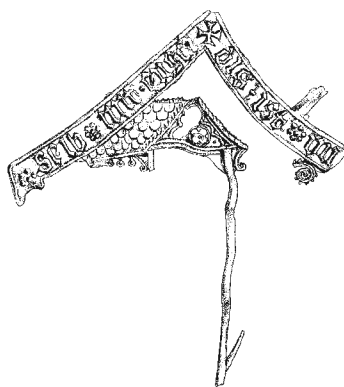
GKPP 8; SAZ 255/020/039; KAT 5362

GKPP 1027; SAZ 255/129/004; KAT 905

GKPP 236; SAZ 255/020/039; KAT 5385

GKPP 1038; SAZ 255/133/004; KAT 204

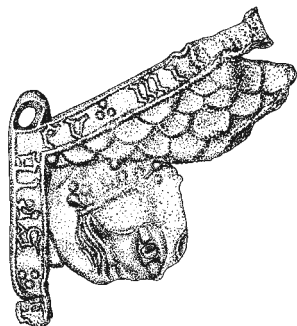
GKPP 322; SAZ 255/100/005; KAT 5010

Tablica 6. Plakietki ażurowe z Einsiedeln z przedstawieniem wyświęcenia kaplicy łaski.

EINSIEDELN

GKPP 866; SAZ 255/105/002; KAT 49

GKPP 385; SAZ 255/133/003; KAT 3810

GKPP 588; SAZ 255/039/004; KAT 23

GKPP 885; SAZ 255/004/004; KAT 13

Tablica 7. Plakietki ażurowe z Einsiedeln z przedstawieniem wyświęcenia kaplicy łaski.

Obraz przedstawiający cud w Amersfoort w 1444 roku. Margriete Albert Gysendochter znajduje cudowną figurkę Marii z Dzieciątkiem w kanale portowym. Museum Flehite w Amersfoort. (fot. H. Paner)

Ukrzyżowanie. Obraz z początku XV wieku, w południowej nawie bocznej kościoła w Gottsbüren.

(fot. H. Paner)

4.16. Święta Krew – Gottsbüren?⁵⁹³

W źródłach pisanych omawiana miejscowość występuje także pod innymi nazwami, jak: Gundesbure, Hundesbure czy Godesburen. Ośrodek w Gottsbüren w Hesji pojawia się na kartach historii w roku 1330, kiedy to na dziedzińcu klasztoru w Lippoldsberg znaleziono hostie z pięcioma plamami krwi⁵⁹⁴. Wydarzenie to zostało potraktowane jako niewątpliwy cud i już w roku 1331 notujemy tutaj pierwsze poświadczane źródłowo pielgrzymki. W ślad za tym rozpoczęto produkcję znaków pielgrzymich. W roku 1340 arcybiskup Moguncji wydał pozwolenie na dystrybucję miejscowych plaketek lokalnym rycerzom: Wernerowi von Adelebsen, Arnoldowi von Portenhagen i Detelenowi von Hardenberg za 100 marek litego srebra. Dodatkowo w umowie zapisano, iż: *Podczaszy arcybiskupa ma we wsi pobierać procent od chleba, wina, piwa, mięsa, plaketek pielgrzymich i innych (...) artykułów*⁵⁹⁵.

Plakietki są okrągłe, ażurowe, bez uchwytów do mocowania. Centralnie umieszczona jest postać ukrzyżowanego Chrystusa, a po jego obu stronach postacie Marii i Jana Ewangelisty. Na okrągłej ramce widnieje napis zachowany w kilku wersjach, przeważnie jednak z datą pierwszych pielgrzymek, tj. 1331. Jeden z lepiej zachowanych napisów zachował się na plakietce z Lubeki (średnica 35,0 mm), datowanej dokładnie na lata 1375–99: *SIGNVM (g)ODESBVRE ORTV(s) AN(n)O DO(mini) MCC(c)X(xxi)*⁵⁹⁶. Taki właśnie napis nosi przeważająca większość plaketek z tego sanktuarium, w tym m.in. plakietka (średnica 38,0 mm) znaleziona w Kołobrzegu⁵⁹⁷. Inną odmianę napisu na plakietkach z tego ośrodka notujemy na znaku (średnica 38,0 mm) z takim samym przedstawieniem odnalezionym w Nieuwlande (Holandia), gdzie brzmi on: *SIGILLVM. BEATE. MARIE*⁵⁹⁸.

W ostatnich latach w gdańskich znaleziskach archeologicznych pojawiły się znaki ażurowe z takim samym jak wyżej opisane przedstawieniem, jednakże bez napisu na ramce oraz z poziomą belką krzyża wystającą ponad okrągłą ramkę, a także znaki z Chrystusem na krzyżu „roślinnym”, bez postaci Marii i Jana

Ewangelisty po jego obu stronach⁵⁹⁹. One również są przez badaczy niemieckich przypisywane do ośrodka w Gottsbüren⁶⁰⁰.

Największą sławę omawiany ośrodek w przeżywał właśnie do ok. poł. XIV wieku, jako że już w latach 50. tego stulecia dramatycznie spadła liczba nawiedzających to miejsce pielgrzymów, a co za tym idzie – dochody ze sprzedaży plaketek, wotów oraz otrzymywanych darów. Zapewne już około początków XV wieku sanktuarium w Gottsbüren znacznie straciło na rzecz niezwykle wówczas popularnego Wilsnack w Brandenburgii. W 1 połowie XIV w. dochody uzyskiwane od przybywających tu pielgrzymów musiały być duże, skoro podzielono je na trzy części. Jedną przekazywana była arcybiskupowi Moguncji, którego rolą było zagwarantowanie bezpieczeństwa pielgrzymów, drugą otrzymało opactwo benedyktynek i klasztor w Lippoldsberg za opiekę duchową, zaś trzecia część dochodów miała być przeznaczona na koszty budowy kaplicy nad *corpus Christi sanguineis guttis*, czyli nad ciałem Chrystusa z kroplą krwi⁶⁰¹. Około roku 1340, w wyniku walk toczonych między lokalnymi landgrafami i arcybiskupem Moguncji, zarówno miejscowość, jak i lokalny, jednonawowy kościółek uległy znacznym zniszczeniom. W latach 1345–50 rozbudowano świątynię do trzech naw z dostawieniem empory od strony zachodniej. Do dziś zachowały się tu oryginalne freski. Można je podzielić na dwie grupy: namalowane na wilgotnym tynku w latach 1345–50 oraz malowane pod koniec XIV w. farbami kazeinowymi, przy czym część późniejszych malowideł pokryła także najstarsze freski. W grupie pierwszej znajduje się przedstawienie św. Małgorzaty, św. Krzysztofa wspartego na bezlistnym pnieniu drzewa oraz ilustracje do legendy o św. Eustachym i św. Katarzynie, częściowo przykryte późniejszymi malowidłami. Do drugiej, tylko częściowo zachowanej grupy, należą obrazy datowane na ok. 1400, ilustrujące cud znalezienia i adoracji św. hostii z Gottsbüren. Jest na nich m.in. moment znalezienia hostii z pięcioma kroplami krwi oraz wizytacja miejsca jej znalezienia przez arcybiskupa. Z tego samego okresu pochodzi obraz przedstawiający Ukrzyżowanie, znajdujący się na czołowej ścianie południowej nawy bocznej, oraz wizerunek św. Krzysztofa dzierżącego drzewko z zielonymi listkami. Z ok. 1350 r. pochodzi zdobiona płaskorzeźbami chrzcielnica, pierwotnie używana jako pojemnik na wodę święconą. Na jednym z obrazów przedstawiony jest osioł grający na dudach, symbolizujący butę i rozpustę (miejscowych zakonnic?). Według legendy pewna bogata pani z Hamburga miała powiedzieć: *Prędzej osioł zagra na dudach niż ja zbiednieję*, lecz niestety po kilku latach straciła wszystko i zmarła w biedzie, a na jej grobie ustawiono rzeźbę osła grającego na dudach⁶⁰². Zapewne stąd

⁵⁹³ P. Andrae, J. Lips, J. Schiller, P. Schlechta, *Die Wallfahrtskirche Gottsbüren*, Die Kommission „Kirchenführer 2008“, der Ev. Kirchengemeinde Gottsbüren, Gottsbüren 2008, s. 4–37.

⁵⁹⁴ K. Köster, *Gottsbüren...*, s. 198–222; A. Cohausz, *Vier ehemalige Sakramentswallfahrten: Gottsbüren, Hillentrup, Blomberg, Büren*, „Westfälische Zeitschrift“ Bd. 112, Paderborn 1962, s. 275–306; W. Dersch, *Hessische Wallfahrten im Mittelalter*, „Festschrift Albert Brackmann“, Weimar 1931, s. 457–491, zob. s. 488; C. Brumme, *Das spätmittelalterliche...*, s. 52–53.

⁵⁹⁵ P. Andrae, J. Lips, J. Schiller, P. Schlechta, *Die Wallfahrtskirche...*, s. 31.

⁵⁹⁶ J. Wittstock, *Kirchliche...*, s. 289, nr 283; A. Cohausz, *Vier...*, s. 275–304; J. Warncke, *Mittelalterliche...*, s. 172, nr 4 oraz ryc. 8; J. Wittstock, *Pilgerzeichen in Lübeck...*, s. 17, ryc. 1.3; A. Haasis-Berner, *Pilgerzeichen des Hochmittelalters...*, s. 197.

⁵⁹⁷ M. Rębkowski, *Znaki...*, s. 224, ryc. VII–1; Tenże, *Pielgrzymki...*, s. 174–175, ryc. 16.

⁵⁹⁸ HP 1, s. 135, ryc. 83.

⁵⁹⁹ Podobny znak, ale z postaciami Marii i Jana po obu stronach Chrystusa ukrzyżowanego na krzyżu roślinnym, pochodzi z Olomuńca, zob.: J. Bláha, *Komunikace, topografie a importy ve středověku a raném novověku (7.–17. století) na území města Olomouce*, „Archaeologia historica“ 23, Brno 1998, s. 152f, ryc. 11; T. Velimský, *Reflection...*, s. 264.

⁶⁰⁰ Zob.: Baza danych Wallfahrt und Pilgerzeichen, dalej WuP, nr 854 i 857.

⁶⁰¹ P. Andrae, J. Lips, J. Schiller, P. Schlechta, *Die Wallfahrtskirche...*, s. 4.

⁶⁰² Tamże, s. 23.

wzięło się powiedzenie „Osioł z Gottsbüren”, na które mieszkańcy tej miejscowości od wieków reagują dość gwałtownie.

Plakietki z tego sanktuarium, zarówno w postaci oryginalnych znaków pielgrzymich, jak i odlewów na kościelnych dzwonach nie przekraczają łącznie 50 znalezisk, przy czym wszystkie grupują się w środkowej i północnej Europie: od Holandii⁶⁰³ na zachodzie po Danię⁶⁰⁴, Norwegię⁶⁰⁵ i Szwecję⁶⁰⁶ na północy i Polskę⁶⁰⁷ na wschodzie. W wykopaliskach gdańskich wyróżniono jak dotąd kilka rodzajów zabytków, które mogą ewentualnie wiązać się z omawianym sanktuarium. Są to:

- jeden nieregularnie okrągły medalion bez uchwytu, z krawędzią zdobioną pseudogranulacją, z centralnie umieszczoną sceną Ukrzyżowania Chrystusa, z postaciami Marii i św. Jana po bokach, który być może był (lub miał być) wmontowany w dno (cynowego?) naczynia (GKPP 658);

- jedna dość niezdarnie odlana prostokątna plakietka ze sceną jak wyżej (GKPP 824);

- jeden znak w okrągłej ramce bez napisu, z centralnie umieszczoną sceną Ukrzyżowania oraz postaciami Marii i św. Jana po obu stronach Chrystusa na krzyżu całkowicie mieszczącym się wewnątrz ramki (GKPP 909);

- trzy ażurowe plakietki z Chrystusem na krzyżu roślinnym, z gałęziami zagiętymi w kształcie serca (GKPP 562, 646, 677);

- osiem znaków w okrągłej ramce bez napisu, ze sceną Ukrzyżowania Chrystusa oraz postaciami Marii i Jana Apostoła po jego obu stronach, gdzie pozioma belka krzyża wystaje ponad górnym brzegiem ramki (GKPP 41, 57, 649, 654, 749, 752, 768, 888);

- relikwiarzyk w prostokątnej ramce (GKPP 656), ze sceną Ukrzyżowania Chrystusa oraz postaciami Marii i Jana Apostoła po jego obu stronach, ramka zwieńczona jest trójkątem z ażurowym motywem trójlścia i kółkiem do zawieszania.

Medalion, zapewne pochodzący z dna (cynowego?) naczynia odkryto przy ul. Spichrzowej 3/2 na Wyspie Spichrzów, w warstwie nr 700 datowanej na XV w. Analogię do tej okrągłej tarczki o średnicy 42,0 mm (GKPP 658), z ukrzyżowanym Chrystusem oraz Marią i św. Janem Ewangelistą, po jego obu stronach znajdziemy we Wrocławiu, gdzie podobny zabytek (średnica 32,0 mm), datowany na ok. 1500 r., został odkryty przy ul. Uniwersyteckiej 10,

wewnątrz latryny w warstwach z przełomu XV i XVI w.⁶⁰⁸. Również z wykopalisk elbląskich znamy dzbanuszek typu Hansekanne, wewnątrz którego została umieszczona plakietka (z Gottsbüren?) ze sceną ukrzyżowania⁶⁰⁹.

Prostokątna ażurowa plakietka (GKPP 824) z przedstawieniem Chrystusa na krzyżu oraz Marii i Jana Ewangelisty po jego obu stronach, została zarejestrowana w warstwie nr 299, datowanej na XIV–XV wiek, w wykopie nr 3, przy ul. Chmielnej 63–64 na Wyspie Spichrzów. Ciekawe, iż w tej samej warstwie natrafiono również na plakietkę z Kolonii, z pokłonem Trzech Króli datowaną na 1 poł. XIV w., oraz trójwymiarową figurkę kogucika z uszkiem do zawieszania na grzbiecie – zarówno w formie plakietek, jak i figurek często spotykany motyw pośród średniowiecznych znalezisk datowanych na XIV i XV wiek, związanych z pielgrzymkami⁶¹⁰.

Znak w okrągłej ramce z ukrzyżowanym Chrystusem oraz postaciami Marii i św. Jana po jego obu stronach, z krzyżem całkowicie mieszczącym się wewnątrz ramki (GKPP 909), został odkryty przy ul. Tartacznej 2 w warstwie nr 418, datowanej na czas od 2 poł./schyłku XIV w. do poł. XVI wieku⁶¹¹. Bardzo podobny, prawie identyczny zabytek o średnicy 22,0 mm, znany jest z odkryć w Nieuwlande (Holandia), gdzie datowano go na 1 poł. XV wieku⁶¹².

W warstwie nr 418 znaleziono także inne zabytki, zapewne związane z przebywającymi tutaj pielgrzymami. Pierwszym z nich jest dwustronny medalik kolistego kształtu (GKPP 913). Na awersie znajduje się przedstawienie ukrzyżowanego Chrystusa, z inskrypcją INRI wykonaną majuskułą gotycką, umieszczoną po jego bokach (po dwie literki z każdej strony). Na rewersie jest plastyczne przedstawienie Marii Apokaliptycznej, która stoi na sierpie księżyca i jest obleczona w słońce, z Dzieciątkiem trzymanym przez nią na lewym ramieniu⁶¹³. Drugi to także medalik z przedstawieniem Marii z Dzieciątkiem, stojącej na niskim podeście i umieszczonej w płomienistej mandorli (GKPP 876), o nieustalonej proveniencji. Wreszcie trzecia pamiątka pielgrzymia z tej warstwy to znak pielgrzymi typu GAPM, odmiana 3, na którym Maria w wysokiej koronie, ubrana w długą, rozkloszowaną szatę, trzyma na swym prawym ramieniu Dzieciątko z głową w aureoli, datowany na XV

⁶⁰³ HP 1, s. 135, ryc. 83; J.E. Wustenhoff, *Bodem-en dekselmedaillons in laatmiddeleeuwse tinnen voorwerpen*, [w:] HP 2, s. 138, ryc. 3; HP 2, s. 357, ryc. 1500.

⁶⁰⁴ Odlew znaku na dzwonie z miejscowości Tyrsted wykonany przez mistrza Nielsa Eskila, por.: baza danych Kunera, nr 11116, dn. 08.02.2015.

⁶⁰⁵ Plakietka z Bergen, zob.: K. Köster, *Gottsbüren...*, s. 206–207; A. Haasis-Berner, *Pilgerzeichen des Hochmittelalters...*, s. 197–198; L. Andersson, *Pilgrimsmärken...*, s. 61–62, nr 1.

⁶⁰⁶ Odlew na naczyniu datowany na 2 poł. XIV w., znaleziony na głębokości 2 m pod murem zamowym w miejscowości Nyköping, zob.: L. Andersson, *Pilgrimsmärken...*, s. 62, nr R1; M. Rydbeck, *Besprechung...*, s. 210–218, s. 217 ryc. 5.

⁶⁰⁷ Dwa odlewy na dzwonach w miejscowości Wielka Poręba w okolicach Zabrze i Gwoździany koło Częstochowy. Por.: K. Wachowski, *Wallfahrten...*, 137–158, zob. s. 146, oraz HP 2, s. 357; Notabene kościółek w Gwoździanach to obiekt przeniesiony w latach 1976–1982 z Kościelisk koło Olesna.

⁶⁰⁸ K. Wachowski, J. Witkowski, *Wrocław wobec Hanzy*, „Archeologia Polski” t. 48, 2003, s. 202–221, rys. 1; K. Wachowski, *Średniowieczne...*, s. 112–113, ryc. 4.

⁶⁰⁹ G. Nawrońska, *Dokąd...*, s. 521, ryc. 5.

⁶¹⁰ HP 1, s. 272, ryc. 712, 714; M. Mitchiner, *Medieval...*, s. 212, kat. 761; B. Spencer, *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges. Medieval...*, s. 318, nr 316b; Figurka koguta niosącego w dziobie wstęgę z napisem KOCREL, tzn. spójrz na mnie, zob.: G. Egan, F. Pritchard, *Dress...*, s. 324; Figurka kogucika wiązana z Canterbury i datowana na 1 poł. XIV w., zob.: B. Spencer, *Pilgrim souvenirs and secular badges. Medieval...*, s. 75–78, nr 31a.

⁶¹¹ B. Paszkiewicz, *Monety, liczniki, odważniki, szalki wag z badań stanowiska „Tartaczna”...*, s. 1–63. Wydaje się iż szeląg Zygmunta III (1609–1621), wyraźnie odstający chronologią od pozostałych numizmatów z tej warstwy, mógł się tu znaleźć na wtórnym złożu.

⁶¹² HP 1, s. 135, ryc. 86.

⁶¹³ H. Paner, *Średniowieczne...*, s. 262.

wiek⁶¹⁴. W warstwie nr 418 znaleziono też monetę węgierską, Maksymiliana II – denar bity w roku 1569, z wizerunkiem Madonny z Dzieciątkiem na tronie⁶¹⁵. Wszystkie trzy ażurowe plakietki z Chrystusem na krzyżu roślinnym z gałęziami zagiętymi w kształcie serca⁶¹⁶ zostały znalezione na Wyspie Spichrzów: przy ul. Ciesielskiej (GKPP 562), przy ul. Spichrzowej (GKPP 646) oraz przy ul. Stągiewnej (GKPP 677). Znak z ul. Ciesielskiej 4 odkryto w warstwie nr 122, datowanej na drugą połowę XIV do początku XV wieku, gdzie natrafiono także na pielgrzymią plakietkę maryjną typu GPPM odmiana 3 (GKPP 547), datowaną w przedziale od poł. XIV w. do poł. wieku XV⁶¹⁷, oraz plakietkę typu GPPM odmiana 5 wariant B (GKPP 558), datowaną na 2 poł. XIV–1 poł. XV w. Znak ten zwieńczony jest dwiema lub trzema (jak się wydaje) sterczynami, z motywem trójliścia⁶¹⁸. W centralnej części znaku znajduje się wyobrażenie Marii Tronującej w koronie w kształcie trzech kwiatów lilii. Maria trzyma na kolanach Dzieciątko Jezus, przedstawione jako niemowlę spowite w powijaki, z główką w aureoli. Po obu stronach Madonny znajdują się motywy roślinne w kształcie kłosów zbóż (?), których część zwiesza się nad jej głową⁶¹⁹.

Plakietka z ul. Spichrzowej 4/3 (GKPP 646) została wyeksplorowana z warstwy nr 3663, gdzie znaleziono również kilka innych zabytków związanych z pielgrzymkami. Jest to m.in. pięć znaków pielgrzymich typu GPPM odmiana 1, datowanych od poł. XIV do pocz. XV wieku (GKPP 672, 712, 723, 741, 742), fragment ażurowej plakietki pielgrzymiej z Akwizgranu ze sceną adoracji Sukni Marii datowanej na ok. poł. XIV–pocz. XV w. (GKPP 767)⁶²⁰, oraz kolejny fragment znaku z tego sanktuarium ze zwieńczeniem w formie detalu architektonicznego (GKPP 756), datowany na okres od poł. XIV do pocz. XV wieku⁶²¹. Trzecia z omawianych (GKPP 677), plakietka z ul. Stągiewnej 7/24, pochodzi ze spichlerza „Czerwone Serce” i została znaleziona w warstwie nr 3, datowanej na okres od drugiej połowy XIV do początku XV wieku. W tym samym kontekście natrafiono również na inne pamiątki pielgrzymie.

Pierwsza z nich to unikatowa ażurowa plakietka z Akwizgranu (GKPP 63) w prostokątnej ramce z trójkątnym szczytem, datowana na 2 poł. XIV wieku. Pole tego znaku jest podzielone na dwie sfery: w dolnej, wypełnionej trzema arkadami, są trzy postaci: centralnie Maria Tronująca z Dzieciątkiem, zachowana fragmentarycznie w jednej z plakietek, po jej lewej stronie św. Katarzyna z mieczem, zaś po prawej stronie, gdzie jest ubytek, była zapewne postać Karola Wielkiego. W strefie górnej, nad arkadami, jest umieszczona Szata Maryjna, trzymana przez dwa anioły stojące po jej bokach. Nad szatą znajduje się głowa Chrystusa w konwencji *Vera Icon*⁶²². Druga pamiątka to pełny znak pielgrzymi (GKPP 678) typu GPPM odmiana 1, datowany na okres od 2 poł. XIV wieku do początków wieku XV⁶²³.

Do plakietek z Chrystusem ukrzyżowanym na krzyżu roślinnym znajdziemy analogię w znalezisku z Ołomuńca, dokonanym w roku 1997. Jest to niewielka ażurowa plakietka (23,0 x 35,0 mm) z przedstawieniem Chrystusa ukrzyżowanego na rozgiętych w kształcie serca konarach drzewa. Po jego stronie prawej stoi Maria, po lewej Jan Ewangelista. Zabytek ten jest datowany na XIV wiek. Według klasyfikacji dokonanej przez Kurta Köstera, plakietka ta należy do typu Gottsbüren A-I⁶²⁴. Bardzo natomiast podobny do gdańskich znalezisk zabytek (49,0 x 68,0 mm) znany jest z Holandii i datowany na lata 1400–49, jednak jego dokładne miejsce znalezienia i pochodzenia nie zostało ustalone⁶²⁵.

Osiem znaków w okrągłej ramce bez napisu, ze sceną ukrzyżowania Chrystusa oraz postaciami Marii i Jana Apostoła po jego obu stronach, z poziomą belką krzyża wystającą ponad górny brzeg ramki (GKPP 41, 57, 649, 654, 749, 752, 768, 888), poprzez temat przedstawienia – jak już wcześniej wspomniano – połączyć można hipotetycznie ze znakami z Gottsbüren, jednakże na tym etapie badań nie można wykluczyć tezy o ich pochodzeniu lokalnym. Za wyjątkiem jednej plakietki, znalezionej na Starym Mieście przy ul. Tartacznej, wszystkie pozostałe odkryto na Wyspie Spichrzów, z czego jedną przy ul. Basztowej, jedną przy ul. Stągiewnej i aż pięć przy ul. Spichrzowej. Plakietka z ul. Tartacznej 2 (GKPP 888) została zarejestrowana w warstwie nr 2545, datowanej następującymi monetami: Flandria, Filip II Śmiały, podwójny mijt, 1384–1404; Prusy, Zakon Krzyżacki, Konrad III von Jungingen, fenig brakteatowy *Orzeł I*, 1396–1407 (?); Gdańsk, Zygmunt III, kwartnik (*Dreier*) 1613 Gotlandia, gote (örtug), Visby, 1340–61 (?); Pomorze, Strzałowo (Stralsund), brakteat guziczkowy, XIV w. (?); 3 x Prusy, Zakon Krzyżacki, fenig brakteatowy typu *Tarcza z krzyżem I*, ok. 1307/8–ok. 1317/18; 2 x Prusy, Zakon Krzyżacki, fenig brakteatowy *Krzyż łaciński*, ok. 1317/18–ok. 1327/8; 2 x Prusy, Zakon Krzyżacki, fenig brakteatowy *Brama II*, ok. 1327/8–ok. 1337/8; 2 x Prusy, Zakon Krzyżacki, fenig brakteatowy *Korona II*, ok. 1337/8–ok. 1345;

⁶¹⁴ Tamże, s. 144, oraz s. 159–163 gdzie zostały omówione podstawy dokonanej przez autora klasyfikacji Gdańskich Ażurowych Plakietek Maryjnych (GAPM).

⁶¹⁵ B. Paszkiewicz, *Monety, liczmany, odważniki, szalki wag z badań stanowiska „Tartaczna”*..., s. 1–63.

⁶¹⁶ Nie ma na tych znakach postaci Marii i Jana Ewangelisty towarzyszących Chrystusowi na innych plakietkach, tak że nie jest to dokładna analogia, a jedynie podobieństwo formy krzyża.

⁶¹⁷ H. Paner, *Średniowieczne*..., s. 118–122.

⁶¹⁸ Sterczynki zachowane w obydwu znakach znajdują się na bokach plakietek. Nie wiemy czy istniał element środkowy, choć jest to bardzo prawdopodobne.

⁶¹⁹ H. Paner, *Średniowieczne*..., s. 132–133.

⁶²⁰ Tamże, s. 174 i 182; B. Paszkiewicz, *Moneta*..., s. 125–126.

⁶²¹ H. Paner, *Średniowieczne*..., s. 182; Warstwa jest datowana takimi monetami jak: Dania, władca?, penning (denar), 1 połowa XIV w.; Prusy, fenig brakteatowy *Brama II*, ok. 1327/8–1337/8; Prusy, Winrych von Kniprode, firchen, ok. 1364–ok. 1379, Toruń; Prusy, Winrych von Kniprode, firchen, ok. 1364–ok. 1379; Prusy, Winrych von Kniprode, półskojec, 1364–1379, Toruń; Prusy, Winrych von Kniprode, szeląg, 1380–82, Toruń, Śląsk?, księstwo nieokreślone, halierz, 3 ćwierć XV w., zob.: B. Paszkiewicz, *Moneta*..., s. 125–126.

⁶²² H. Paner, *Średniowieczne*..., s. 174–175 i 184; Tenże, *Pilgrim badges*..., s. 491–501, s. 493–494, fig. 2.

⁶²³ H. Paner, *Średniowieczne*..., s. 69 i 85.

⁶²⁴ J. Bláha, *Komunikace*..., s. 152f. ryc. 11; T. Velímský, *Reflection*..., s. 264; Baza danych WuP, nr 857.

⁶²⁵ HP 2, s. 358, ryc. 1506.

4 x Prusy, Zakon Krzyżacki, Winrych von Kniprode, firchen, ok. 1364–80, Toruń; Prusy, Zakon Krzyżacki, Winrych von Kniprode, pólkojoc, ok. 1364–80, Toruń; Prusy, Zakon Krzyżacki, Konrad II von Wallenrode, fenig brakteatowy *Orzeł I*, 1391–94?; Prusy, Zakon Krzyżacki, Konrad III von Jungingen, fenig brakteatowy *Orzeł I*, 1396–1407 (?).

Odrzucając jedyną w tym zbiorze monetę z XVII w., jako niewątpliwie przypadkowy wtór, otrzymamy bardzo precyzyjne datowanie warstwy, zamykające się w granicach XIV do pocz. XV wieku⁶²⁶. Na znak z ul. Basztowej 1 (GKPP 41) natrafiono w warstwie 868, zaliczonej do IV horyzontu osadniczego, związanego z czwartą fazą aranżacji podwórka, i datowanego na XV–pocz. XVI w. Zabytek z ul. Stągiewnej 6/26 (GKPP 57) odkryto w spichlerzu „Słońce”, w warstwie nr 28, datowanej metodą dendrochronologiczną na rok 1362 +8/–6⁶²⁷, przy czym przez badaczy niemieckich został on zaliczony do typu Gottsbüren A-I⁶²⁸.

Z pięciu plakierek, na jakie natrafiono przy ul. Spichrzowej, jedna (GKPP 749) została pozyskana w trakcie odgruzowania i dlatego nie jest znana jej dokładna lokalizacja. Z czterech pozostałych dwie plakietki znaleziono przy ul. Spichrzowej 4/2. Pierwsza z nich (GKPP 752) została odkryta w warstwie nr 3667, datowanej monetami na schyłek XIV–pocz. XV wieku. Są to następujące numizmaty: Brandenburgia, władca? Vinkenauge (denar na stopę pomorską), przełom XIV/XV w.; Prusy, Winrych v. Kniprode, fenig brakteatowy, *Krzyż grecki II*, najpóźniej 1364–79?; Prusy, Winrych von Kniprode, firchen, ok. 1364–ok. 1379, Toruń; Blankiet (niewybity krążek monetarny) pomorskiego denara *Vinkenauge*, XIV/XV wieku⁶²⁹. W tej samej warstwie natrafiono też na inne pamiątki pielgrzymie, jak miniaturowy toporek z plastycznym motywem rozety (GKPP 722) oraz plakietkę z Kolonii z pokłonem Trzech Króli (GKPP 671)⁶³⁰. Natomiast druga plakietka (GKPP 768) z tej posesji (nr 4/2) została zarejestrowana w warstwie nr 2610, określonej jako niwelacyjna z użytkowym stropem i datowanej na schyłek XIV–pocz. XV wieku. Z tej samej warstwy pochodzi plakietka maryjna typu GPPM, odmiana 1 (GKPP 707), datowana na schyłek XIV i pocz. XV w., oraz plakietka maryjna typu GPPM, odmiana 2A, datowana na 2 poł. XIV do pocz. XV wieku⁶³¹. Znak (GKPP 649) z ul. Spichrzowej 3/2 znaleziony został w warstwie nr 750, określonej jako niwelacyjna i datowanej monetą Prusy, Winrych von Kniprode, szeląg fałszywy, po 1380, połówka⁶³², gdzie również

natrafiono na plakietkę maryjną typu GPPM, odmiana 4 (GKPP 734), datowaną na schyłek XIV wieku. Natomiast na plakietkę z ul. Spichrzowej 4/1 (GKPP 654) natrafiono w warstwie nr 2607, w której znaleziono również fragmenty innej ażurowej pamiątki pielgrzymiej, tj. tzw. korony Trzech Króli z Kolonii, datowanej na XIV wiek. Wątpliwości co do swej funkcji nie pozostawia, pochodzący zapewne z Gottsbüren, prostokątny relikwiarzyk o wymiarach 32,3 x 57,5 mm (GKPP 656), z ramką profilowaną, jednoczęściową, zdobioną pseudogranulacją. Wewnątrz, na odrębnie odlanej „wkładce”, znajduje się przedstawienie sceny ukrzyżowania Chrystusa ubranego w biodrową przepaskę. Na górnej belce ukośna tabliczka z wyraźnym napisem wykonanym minuskulą gotycką: *i.n.r.i.* Bardzo wyraźny rysunek z widocznymi rysami twarzy i całej postaci zarówno Chrystusa, jak i stojących po jego prawej stronie Marii, z dłońmi skrzyżowanymi na piersiach, oraz po lewej św. Jana Apostoła, który trzyma w lewej ręce księgę. Na górnej krawędzi ramki znajduje się ozdobna trójkątna zawieszka zakończona okrągłym uszkiem. Podobny, choć nieco mniejszy relikwiarzyk, o wymiarach 21,0 x 40,0 mm, także z przedstawieniem Kalwarii, znany jest z Nieuwlande w Holandii i datowany na lata 1375–1424⁶³³. Przedstawienie takie występuje na wielu różnych pamiątkach pielgrzymich, m.in. na plakietkach z Gottsbüren⁶³⁴, ale też Kolonii⁶³⁵, na plakietce w kształcie miniaturowego relikwiarza z Canterbury⁶³⁶, czy na ażurowym znaku związanym z kultem Szaty Marii Panny z Akwizgranu⁶³⁷.

⁶²⁶ B. Paszkiewicz, *Monety, liczmany, odważniki, szalki wag z badań stanowiska „Tartaczna”...*, s. 1–63.

⁶²⁷ A. Paner, H. Paner, *Gdańszczanie...*, s. 167–183, ryc. 10.

⁶²⁸ Zob.: Baza danych WuP, np. nr 207, 255, 257.

⁶²⁹ B. Paszkiewicz, *Moneta...*, s. 128.

⁶³⁰ Plakietka ta jest podobna do znaku z miejscowości Zwolle w Holandii, o wymiarach 41,0 x 58,0 mm, datowanej na lata 1400–49; HP 2, s. 259, ryc. 1104; J. Poettgen, A. Haasis-Berner, *Die mittelalterlichen...*, s. 187, nr 51.

⁶³¹ H. Paner, *Średniowieczne...*, s. 64–99; H. Paner, E. Trawicka, *Pilgrim badges...*, s. 195, fig. 6.

⁶³² B. Paszkiewicz, *Moneta...*, s. 127.

⁶³³ HP 2, 357, ryc. 1497; R.M. van Heeringen, A.M. Koldeweij, A.A.G. Gaalman, *Heiligen...*, s. 126, nr 47.2.

⁶³⁴ Ażurowa plakietka z napisem *SIGILLVM. BEATE. MARIE*, datowana na 2 poł. XIV w., zob.: HP 1, s. 135, ryc. 83; odlew plakietki z dookołnym napisem *SIGNV(m) GVDESB(ure) (o)RTV(s) AN(no) DO(MINI) MCCCXXXI*, wykonany na dzwonie z Nyköping w Szwecji, datowanym na 2 poł. XIV w., zob.: L. Andersson, *Pilgrimsmärken...*, s. 62, nr R1; M. Rydbeck, *Besprechung...*, s. 217; K. Köster, *Gottsbüren...*, s. 208–209.

⁶³⁵ Okrągła plakietka datowana na 2 poł. XIV w., zob.: HP 1, s. 156, ryc. 173b, oraz druga lepiej zachowana, znaleziona w Dordrechcie i datowana na lata 1325–74, o śred. 25,0 mm, zob.: HP 2, s. 261, ryc. 1110.

⁶³⁶ B. Spencer, *Pilgrim souvenirs and secular badges. Medieval...*, s. 128–131, nr 135a.

⁶³⁷ HP 1, s. 210, ryc. 418–419; C. Staal, *Liturgische kleding en liturgische voorwerpen op pelgrimstekens*, [w:] HP 2, s. 146, ryc. 3; K. Köster, *Gutenbergs Straßburger...*, s. 31, ryc. 3; Tenze, *Mittelalterliche Pilgerzeichen und Wallfahrtsdevotionalien...*, s. 150, nr 2; P. Rong, *Mittelalterliche...*, s. 14–15, nr 2, ryc. 2, s. 20–21, nr 5, ryc. 5, s. 26–27, nr 8, ryc. 8.

GKPP: 41

Nr SAZ: 255/020/039

Nr katalogu MAG: 5369

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Basztowa 1, w. 868, horyzont osadniczy IV, czwarta faza aranżacji podwórka

Kraj pochodzenia: Niemcy?

Miejsce pochodzenia: Gottsbüren?

Nazwa i opis przedstawienia: Kalwaria; scena ukrzyżowania Chrystusa na roślinnym krzyżu, którego korzenie wyrastają z krawędzi okrągłej ramki, i z poziomą belką krzyża usytuowaną ponad brzegiem ramki; po obu stronach krzyża Maria i św. Jan Apostoł

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV–pocz. XVI w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 34,0x40,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 5,73

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 57

Nr SAZ: 255/020/004

Nr katalogu MAG: 386

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, spichlerz „Słońce”, ul.

Stągiewna 6/26, wyk. 2, w. 28

Kraj pochodzenia: Niemcy?

Miejsce pochodzenia: Gottsbüren?

Nazwa i opis przedstawienia: Kalwaria; scena ukrzyżowania Chrystusa na roślinnym krzyżu, którego korzenie wyrastają z krawędzi okrągłej ramki, z poziomą belką krzyża oraz ramionami i głową Chrystusa usytuowanymi ponad brzegiem ramki; po obu stronach krzyża Maria i św. Jan Apostoł

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 28,0x35,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,62

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 649

Nr SAZ: 255/020/048

Nr katalogu MAG: 2622

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Spichrzowa 3/2, w. 750, niwelacyjna

Kraj pochodzenia: Niemcy?

Miejsce pochodzenia: Gottsbüren?

Nazwa i opis przedstawienia: Kalwaria; w okrągłej ramce scena ukrzyżowania Chrystusa z poziomą belką krzyża, a tym samym głową i ramionami Chrystusa ponad brzegiem ramki; po obu stronach Maria i św. Jan Apostoł; krzyż wyrasta z korzeni drzewa

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XIV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 27,4x36,8

Waga (części zachowanej, w gramach): 4,11

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: A. Błaszczuk

GKPP: 654

Nr SAZ: 255/020/048

Nr katalogu MAG: 2627

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Spichrzowa 4/1, w. 2607

Kraj pochodzenia: Niemcy?

Miejsce pochodzenia: Gottsbüren?

Nazwa i opis przedstawienia: Kalwaria; w okrągłej ramce scena ukrzyżowania Chrystusa z poziomą belką krzyża ponad brzegiem ramki, przy czym głowa Chrystusa ułożona jest na tej ramce; po obu stronach Maria i św. Jan Apostoł; krzyż wyrasta z korzeni drzewa; nad górną częścią ramki nadlewki, całość robi wrażenie wyrobu niedokończonego lub nieudanego odlewu

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV–pocz. XV w.

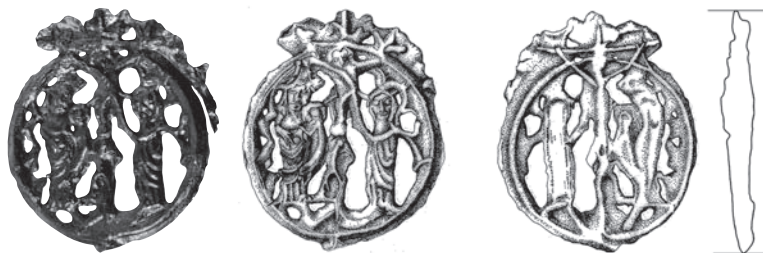
Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 34,5x40,9

Waga (części zachowanej, w gramach): 6,98

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: A. Błaszczuk

GKPP: 656

Nr SAZ: 255/020/048

Nr katalogu MAG: 2630

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Spichrzowa 2/2, w. 2201, związana z konstrukcją spichrza drewnianego, datowanego na XV w.

Kraj pochodzenia: Niemcy?

Miejsce pochodzenia: Gottsbüren?

Nazwa i opis przedstawienia: Kalwaria; w prostokątnej ramce scena ukrzyżowania Chrystusa, Maria i św. Jan Apostoł po bokach; ramka zwieńczona trójkątem z ażurowym motywem trójliścia i kółkiem do zawieszania

Napis (w części zachowanej): i.n.r.i. (wykonany minuskułą gotycką)

Datowanie: schyłek XIV–pocz. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 32,3x57,5

Waga (części zachowanej, w gramach): 15,44

Sposób mocowania: sztywne uszko

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: A. Błaszczuk

GKPP: 658

Nr SAZ: 255/020/048

Nr katalogu MAG: 2632

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Spichrzowa 3/2, w. 700

Kraj pochodzenia: Niemcy?

Miejsce pochodzenia: Gottsbüren?

Nazwa i opis przedstawienia: Kalwaria; medalion ze sceną ukrzyżowania Chrystusa oraz postaciami Marii i św. Jana Apostoła po jego obu stronach

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XV–pocz. XVI w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 42,3x41,5

Waga (części zachowanej, w gramach): 8,05

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: A. Błaszczuk

GKPP: 749

Nr SAZ: 255/020/048

Nr katalogu MAG: 5022

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów ul. Spichrzowa, z odgruzowania

Kraj pochodzenia: Niemcy?

Miejsce pochodzenia: Gottsbüren?

Nazwa i opis przedstawienia: Kalwaria; w okrągłej ramce scena ukrzyżowania Chrystusa z poziomą belką krzyża ponad brzegiem ramki; po obu stronach Maria i św. Jan Apostoł, jedna postać ma odłamaną głowę; krzyż wyrasta z korzeni drzewa

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 26,8x34,6

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,25

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 752

Nr SAZ: 255/020/048

Nr katalogu MAG: 5025

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Spichrzowa 4/2, w. 3667

Kraj pochodzenia: Niemcy?

Miejsce pochodzenia: Gottsbüren?

Nazwa i opis przedstawienia: Kalwaria; w okrągłej ramce scena ukrzyżowania Chrystusa z poziomą belką krzyża ponad brzegiem ramki; po obu stronach Maria i św. Jan Apostoł; krzyż wyrasta z korzeni drzewa

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XIV–pocz. XV

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 27,2x33,1

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,02

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 768

Nr SAZ: 255/020/048

Nr katalogu MAG: 5045

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Spichrzowa 4/2, w. 2610, niwelacyjna z użytkowym stropem

Kraj pochodzenia: Niemcy?

Miejsce pochodzenia: Gottsbüren?

Nazwa i opis przedstawienia: Kalwaria; w okrągłej ramce scena ukrzyżowania Chrystusa z poziomą belką krzyża ponad brzegiem ramki; po obu stronach Maria i św. Jan Apostoł; krzyż wyrasta z korzeni drzewa

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV–pocz. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 27,1x33,2

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,82

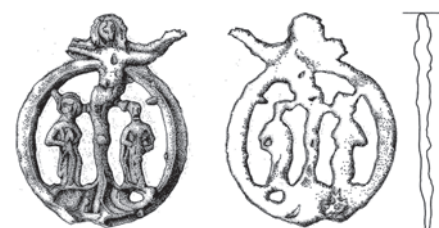
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: A. Błaszczuk

GKPP: 824

Nr SAZ: 255/020/052

Nr katalogu MAG: 281

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Chmielna 63/64, wyk. 3, w. 299

Kraj pochodzenia: Niemcy?

Miejsce pochodzenia: Gottsbüren?

Nazwa i opis przedstawienia: Kalwaria; płaska prostokątna, ażurowa, topornie wykonana plakietka ze sceną ukrzyżowania Chrystusa oraz postaciami Marii i św. Jan Apostoła po jego obu stronach

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XIV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 15,5x23,5

Waga (części zachowanej, w gramach): 4,24

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiqcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 888

Nr SAZ: 255/004/004

Nr katalogu MAG: 16

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Miasto, ul. Tartaczna 2, w. 2545

Kraj pochodzenia: Niemcy?

Miejsce pochodzenia: Gottsbüren?

Nazwa i opis przedstawienia: Kalwaria; w okrągłej ramce scena ukrzyżowania Chrystusa z poziomą belką krzyża ponad brzegiem ramki, po obu stronach Maria i św. Jan Apostoł; krzyż wyrasta z korzeni drzewa

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XIV–pocz. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 27,4x33,6

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,35

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiqcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 909

Nr SAZ: 255/004/004

Nr katalogu MAG: 37

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Miasto, ul. Tartaczna 2, w. 418

Kraj pochodzenia: Niemcy?

Miejsce pochodzenia: Gottsbüren?

Nazwa i opis przedstawienia: Kalwaria; ażurowa, topornie wykonana plakietka w okrągłej ramce, z centralnie umieszczoną sceną Ukrzyżowania wpisaną w ramkę oraz postaciami Marii i św. Jana po obu stronach Chrystusa na krzyżu

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 23,8x28,9

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,52

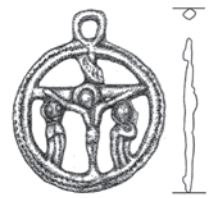
Sposób mocowania: jedno sztywne uszko, integralnie odlane

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiqcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 562

Nr SAZ: 255/020/041

Nr katalogu MAG: 2184

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Ciesielska 4, w. 122

Kraj pochodzenia: Niemcy?

Miejsce pochodzenia: Gottsbüren?

Nazwa i opis przedstawienia: Chrystus ze skrzyżowanymi stopami na krzyżu roślinnym – drzewie z gałęziami wygiętymi w formie serca; prawa ręka odłamana

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV–1 poł. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 47,0x82,1

Waga (części zachowanej, w gramach): 9,65

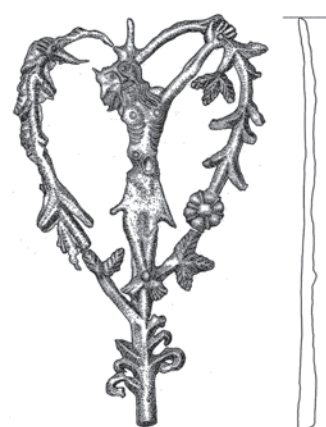
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 646

Nr SAZ: 255/020/048

Nr katalogu MAG: 2619

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Spichrzowa 4/3, w. 366

Kraj pochodzenia: Niemcy?

Miejsce pochodzenia: Gottsbüren?

Nazwa i opis przedstawienia: Chrystus ze skrzyżowanymi stopami, na krzyżu zbudowanym w kształcie serca z bogato zdobionej wici roślinnej

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV–pocz. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 52,0x70,3

Waga (części zachowanej, w gramach): 11,82

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: A. Błaszczuk

GKPP: 677

Nr SAZ: 255/020/006

Nr katalogu MAG: 357

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, spichlerz „Czerwone Serce”, ul. Stągiewna nr 7/24 i 8/25, ar 23, wyk. 2, w. 3

Kraj pochodzenia: Niemcy?

Miejsce pochodzenia: Gottsbüren?

Nazwa i opis przedstawienia: Chrystus na krzyżu zbudowanym w kształcie serca z bogato zdobionej wici roślinnej

Napis (w części zachowanej): INRI

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 66,3x86,6

Waga (części zachowanej, w gramach): 10,91

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

4.17. Święta Krew – Schwerin

Schwerin, położony na Pojezierzu Meklemburskim nad jeziorem Schweriner See, jest stolicą kraju Meklemburgia-Pomorze Przednie. Już od X wieku znajdował się tutaj jeden z głównych grodów Słowian połabskich z plemienia Obodryców (zdobyty przez księcia Henryka Lwa w roku 1160), a następnie siedziba biskupstwa i zarazem stolica księstwa.

W roku 1171 rozpoczęto tutaj budowę katedry, która została ostatecznie ukończona w roku 1248. Jeszcze w trakcie trwania budowy świątynia została wzbogacona o bezcenną relikwię. Graf Henryk von Schwerin (1194–1228) w roku 1222 przywiózł bowiem tutaj z Ziemi Świętej kroplę krwi Jezusa Chrystusa, zamkniętą w jaspisowym kamieniu. Dzięki temu już w 1 poł. XIII wieku katedra w Schwerinie stała się celem licznych pielgrzymek mieszkańców północno-wschodnich Niemiec. Rosnące znaczenie innych miast, jak Rostok, Stralsund, Wismar czy Greifswald oraz napływ dużych grup pielgrzymich przynoszących liczne dary, stanowiące poważne źródło dochodu miejscowego biskupstwa, zainspirowały władze kościelne do rozbudowy katedry. Prace rozpoczęto już w roku 1270, natomiast ostateczne zakończenie całej przebudowy miało miejsce dopiero w roku 1416, czyli po 146 latach, kiedy to nowa gotycka trójnawowa bazylika o długości 105 m stała się jednym z największych obiektów architektury sakralnej zbudowanych z cegły w północnych Niemczech.

Ciekawe, iż odpustowa bulla papieża Honoriusza III nosi datę 1220, czyli jest dwa lata wcześniejsza niż pojawienie się relikwii w schwerińskiej katedrze. Jak się okazało po licznych badaniach, jest to dokument fałszywy, wyprodukowany zapewne z powodów całkowicie komercyjnych w XV wieku. Niezależnie od tego, w roku 1395 katedra w Schwerinie otrzymała od papieża Bonifacego IX odpust zupełny, a w roku 1479 kolejny – dla tych wszystkich, którzy nawiedzą kościół, gdzie jest przechowywana „Święta Krew”.

Zdaniem Jörga Ansorge, pielgrzymki do Schwerinu ogłoszono w Lubece po raz pierwszy w 2 poł. XIV wieku, w kontekście pielgrzymek do Güstrow⁶³⁸. Ten sam autor podaje za Friedrichem Lischem opis rekonstrukcji kaplicy Świętej Krwi z roku 1542: *Przy obu bocznych ścianach stało osiem naturalnej wielkości malowideł księżących dobroczyńców kaplicy i katedry. Na drugim planie przy ścianie stał za wiecznym światłem ołtarz, a na nim srebrny połączony obraz Chrystusa unoszącego ramiona ku chwale zmartwychwstania ('ad gloriam resurrectionis'), a na miejscu serca znajdował się jaspis ze świętą krwią⁶³⁹*. Dzięki temu opisowi możemy zobaczyć, jaką oprawę miała w omawianym miejscu sławna relikwia. Ciekawa jest też dalsza część opisu, dotycząca wotów składanych w podzięce za uzdrowienie i niewątpliwie przyczyniających się do rozświecenia cudownej mocy relikwii z tego sanktuarium: *Obok stał obraz Marii w czerwonym aksamitnym płaszczu. Po bokach ołtarza wisiały dwa jedwabne płaty*

sukna, na których wisiały wota z metali szlachetnych, takie jak srebrne nogi, ramiona, oczy i serca. Kaplica była zamknięta wysoką kratą. Przy wejściu stał stół dla darów⁶⁴⁰. Jak wynika z powyższego, pośród wotów za uzdrowienie dominowały te, które dotyczyły kończyn górnych i dolnych oraz oczu. Wota w kształcie serca nie dotyczą oczywiście bezpośrednio tego organu wewnętrznego w sensie anatomicznym, należy natomiast je interpretować jako odnoszące się do Pasji – Serca Jezusa. Motyw ten pojawił się w kręgach zakonnych i staje się coraz bardziej popularnie używanym symbolicznym przekazem Męki Pańskiej już w XII i XIII wieku⁶⁴¹.

Z sanktuarium w Schwerinie, wg ostatnio dokonanych w nauce ustaleń, możemy powiązać dwa zabytki z Gdańskiej Kolekcji Pamiątek Pielgrzymich. Są to plakietka przedstawiająca jeźdźca na koniu, który w prawej ręce dzierży duży krzyż z ukrzyżowanym Chrystusem (GKPP 336), pochodząca z wykopalisk na stanowisku „Szafarnia”, oraz bardzo podobny znak (GKPP 994) wyeksplorowany w trakcie wykopalisk prowadzonych przy ul. Szerokiej 92. Znaki te są dość podobne do przedstawień ukazujących św. Tomasza Becketa⁶⁴², jednakże w ostatnich latach pojawiły się prace Hartmута Kühne, które obaliły tę teorię, w zamian proponując identyfikację tych plakietek z sanktuarium w Schwerinie⁶⁴³. J. Ansorge wyróżnił dwa czasowo odmienne typy plakietek ze Schwerinu. Typ pierwszy reprezentowany jest przez znak z Seehausen oraz odlew na dzwonie z Ballwitz⁶⁴⁴, gdzie jeździec opiera krzyż na grzbiecie konia przed sobą. Typ drugi, zachowany na dzwonach z Lindow, Zierke i Preddöhl datowanych w przedziale od roku 1502 do 1511, zawiera przedstawienie rycerza w zbroi, który dosiada rumaka z krótkim (zwiniętym w węzeł?) ogonem, trzymając krzyż na końskiej głowie⁶⁴⁵. Zdaniem Ansorge, który zgadza się w tej materii z Kühne: *Przedstawienie niosącego krzyż jeźdźca w zbroi można bezproblemowo odnieść do historii hrabiego ze Schwerina i relikwii krwi⁶⁴⁶*.

W przypadku pierwszej z wyżej omówionych gdańskich plakietek (GKPP 336) jeździec trzyma krzyż z Chrystusem przed sobą, opierając jego podstawę na szyi wierzchowca, podobnie jak ma to miejsce na plakietce znanej z Seehausen oraz na odlewie tej plakietki na dzwonie z Ballwitz z 1453 roku, jednakże na zabytku z Gdańska rumak ma ogon wyraźnie zapleciony w węzeł. Natomiast druga z gdańskich plakietek (GKPP 994) jest bardzo podobna do znaleziska z Seehausen, choć niestety, w tym przypadku koński ogon został odłamany.

⁶⁴⁰ Tamże, s. 91.

⁶⁴¹ Serce Jezusa, [w:] Chrześcijaństwo, Encyklopedia PWN..., s. 739.

⁶⁴² C. Oefelein, *Pilgerzeichen...*, s. 115–126, zob. s. 126 ryc. 6.

⁶⁴³ H. Kühne, *Zur Konjunktur...*, s. 76–115.

⁶⁴⁴ M. Schaugstat, *Mittelalterliche Pilgerzeichen auf Glocken in mecklenburgischen Dorfkirchen*, „Mecklenburgische Jahrbücher” Bd. 109, 1993, s. 19–54, zob. ryc. 2A; H. Kühne, *Zur Konjunktur...*, s. 76–115, ryc. 7; J. Ansorge, *Pilgerzeichen und Pilgerforschung...*, s. 92.

⁶⁴⁵ J. Ansorge, *Pilgerzeichen und Pilgerforschung...*, s. 92, przyp. 42, 43, ryc. 3.3 i 3.5.

⁶⁴⁶ Tamże, s. 91.

⁶³⁸ J. Ansorge, *Pilgerzeichen und Pilgerforschung...*, s. 90; H. Kühne, *Zur Konjunktur...*, s. 76–115; J. Ansorge, *Pilgerzeichen sowie religiöse und profane Zeichen aus der Grabung für das Ozeaneum in Stralsund*, „Europäische Wallfahrtsstudien”, Bd. 4, s. 83–114; Tenże, *Mittelalterliche...*, s. 213–257; R. Samariter, *Pilgerzeichen und religiöse...*, s. 191–212.

⁶³⁹ J. Ansorge, *Pilgerzeichen und Pilgerforschung...*, s. 90.

Plakietka GKPP 336 została znaleziona w trakcie badań na stanowisku „Szafarnia”, w warstwie nr 1100 uznanej za niwelacyjną, datowaną monetami na okres od 2 poł. XIV do XVI wieku, natomiast znak GKPP 994 pochodzi z warstwy nr 2063, datowanej na schyłek XIV–XV w., ze stanowiska przy ul. Szerokiej 92.

GKPP: 336

Nr SAZ: 255/100/005

Nr katalogu MAG: 5024

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, ul. Długie Ogrody 113–ul. Szafarnia 19, w. 1100

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Schwerin

Nazwa i opis przedstawienia: Święta Krew; plakietka przedstawiająca rycerza na koniu z ogonem splecionym w węzeł; rycerz lewą ręką trzyma uzdę, a w prawej, oparty o łęk siodła duży krzyż z ukrzyżowanym Chrystusem

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV–1 poł. XVI w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 36,0x35,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 6,60

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: J. Kowalewska

GKPP: 994

Nr SAZ: 255/099/004

Nr katalogu MAG: 328

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Głównie Miasto, ul. Szeroka 92, w. 2063

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Schwerin

Nazwa i opis przedstawienia: Święta Krew; plakietka z przedstawieniem jeźdźcy na koniu, który lewą ręką trzyma uzdę, zaś w prawej oparty na łęku duży krzyż ze schematycznym przedstawieniem ukrzyżowanego Chrystusa

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XIV–XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 31,6x43,7

Waga (części zachowanej, w gramach): 6,44

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

4.18. Święta Krew – Wilsnack

W kościele spalonym 24 sierpnia 1383 roku w małej miejscowości Wilsnack, czy raczej poprawnie Bad Wilsnack, wydarzył się cud: trzy ocalałe z pożaru hostie krwawiły w obecności licznych świadków, co rozślawiło to zdarzenie i miejsce w całej ówczesnej Europie. Żaden inny kościół nie osiągnął w czasach średniowiecza w tak krótkim czasie takiej sławy i takiego zasięgu oddziaływania na cały świat chrześcijański⁶⁴⁷. Po tym wydarzeniu owo niewielkie miasteczko położone w Brandenburgii nad rzeką Hawelą, ok. 130 km na północny zachód od Berlina, liczące dziś zaledwie 3 000 mieszkańców, w XIV i XV wieku przyjmowało co roku setki tysięcy pielgrzymów. To właśnie dla nich budowano ogromny kościół, który miał być największym kościołem w północnych Niemczech. Niestety nadeszła Reformacja i budowla utknęła na zaledwie 1/3 założonego planu. Obecny kościół ma szerokość 40 metrów i długość 58; wysokość wnętrza wynosi 24 metry, a dachu w kalenicy – 59 metrów⁶⁴⁸. A zaczęło się od nieszczęścia...

W sierpniu 1383 roku rycerz Heinrich von Bülow z Prignitz, będący w sporze z właścicielem Wilsnack, biskupem Havelberga Dietrichem II von Man (1370–85), spalił wieś wraz ze znajdującym się tam kościołem; mieszkańcy uciekli do sąsiedniej miejscowości Groß Lüben. W nocy 24 sierpnia ksiądz Johannes Cabuez usłyszał głos, który nakazywał mu powrócić do Wilsnack i odprawić mszę w zniszczonym kościele. Zrobił tak, jak nakazywał głos i znalazł w ruinach kościoła nienaruszone przez ogień i deszcz trzy hostie, z których każda miała na sobie kroplę krwi⁶⁴⁹. Dla księdza Cabueza i jemu współczesnych owe czerwone plamy na hostiach jednoznacznie oznaczały krew męczeńską Chrystusa i tym samym były wielką świętością. Nie dziwi więc, że sława tego wydarzenia w krótkim czasie rozeszła się zarówno po najbliższych okolicach, jak i do najdalszych zakątków Europy. Niedługo później w okolicy Wilsnack wydarzyły się liczne cuda: niedowiarę rycerz Dietrich von Wenksternberg drwił z cudownej krwi i utracił wzrok – odzyskał go dopiero wtedy, kiedy się pokajał; w roku 1386 żona młynarza ze Sprenberga, Margarethe, została zmiażdżona kołem młyńskim i utonęła, po czym po kilku dniach, dzięki cudownej krwi, powróciła do żywych⁶⁵⁰. Biskupi z Havelberga, do których wieś należała, byli bardzo zainteresowani organizowaniem pielgrzymek do Wilsnack, toteż biskup Johann Wöpelitz (1385–1401) potwierdził natychmiast autentyczność Świętej Krwi. Przyspieszył też odbudowę Wilsnack. Do roku 1390 powstał tam znacznie większy niż wcześniej spalony kościół wiejski – pierwszy kościół pielgrzymkowy. Niewątpliwie

do promocji tego miejsca przyczynił się fakt, iż już rok po cudzie papież Urban IV przyznał jeden rok i 40 dni odpustu za odbycie pielgrzymki do Wilsnack⁶⁵¹, a w następnym stuleciu papież Mikołaj V nadał temu miejscu kolejne prawo odpustu. Wilsnack stało się także miejscem ważnych wydarzeń: spotkań znaczących postaci ówczesnego życia politycznego i społecznego, a także zjazdów, rokowań i negocjacji. Biskupi z Havelberga czerpali zyski przede wszystkim ze sprzedaży plakietek pielgrzymich oraz z obfitych ofiar, które składali pielgrzymi. W pierwszym okresie środki te służyły rozbudowie katedry w Havelbergu oraz położonej niedaleko Wilsnack rezydencji biskupiej Plattenburg. Wkrótce jednak okazało się, że istniejący kościół pielgrzymkowy jest za mały na to, by pomieścić tłumy pielgrzymów. Około roku 1450 zaczęto budowę nowego kościoła pielgrzymkowego w stylu północno-niemieckiego gotyku ceglanego. Do roku 1525 zakończono pierwszy odcinek budowy trzyczęściowej nawy głównej. Gdyby zakończono budowę nawy głównej i zaplanowanych wież, to kościół byłby trzykrotnie większy niż dzisiejszy, ale do tego już niestety nie doszło. Na pamiątkę cudu wykonano płaskorzeźbę przypominającą znalezienie „Świętej Krwi”, która pokazuje księdza Johanna Cabueza i jego następcę Johanna Bielefelda, jak klęcząc trzymając naczynie z hostiami.

Wilsnack wpisało się też w historię tzw. pielgrzymek pokutnych, na które skazywano już od XIII wieku za szczególnie ciężkie przewinienia wobec Boga i ludzi, przy czym jednym z przestępstw najczęściej karanych pielgrzymką pokutną było zabójstwo. W roku 1414 mieszkający na wyspie Uznam Johann von Schwerin, jako pokutę za zabójstwo sługi ze klasztoru Pudagla, miał wysłać czterech pielgrzymów do Akwizgranu, Wilsnack, na Górę Chełmską i do Kenz⁶⁵². W dokumentach dotyczących pokutnych pielgrzymek do Wilsnack przewija się także jako ich powód obraza urzędu, zakłócenie miru, groźby werbalne i znieważenia, próżniactwo, bójki i inne incydenty weselne, obrażenia cielesne, zaniedbywanie urzędu, niedozwolone bicie w kościelne dzwony, czy tzw. uderzenia domu⁶⁵³. Pielgrzymka taka była czynem przymusowym i oprócz wyżej wymienionych, karą także za świętokradztwo, bluźnierstwo, czary czy uprawianie nierządu⁶⁵⁴. Znamy 25 dokumentów wrocławskich z lat 1460–85, zawierających ugody pomiędzy zwaśnionymi rodzinami, gdzie jako kara za zabójstwo w 21 przypadkach zapisany jest obowiązek odbycia pielgrzymki *pro anima interfecti*, przy czym 13 osób miało nawiedzić Rzym, 8 Akwizgran, 5 Wilsnack i 1 osoba Częstochowę.

Innym rodzajem pielgrzymki często spotykanej w źródłach dotyczących Wilsnack jest także pielgrzymka zastępcza,

⁶⁴⁷ Ten fenomen został ostatnio przedyskutowany, zob.: F. Escher, H. Kühne, *Einführung, „Europäische Wallfahrtsstudien“*, Bd. 2: Die Wilsnackfahrt. Ein Wallfahrts- und Kommunikationszentrum Nord- und Mitteleuropas im Spätmittelalter, hrsg. F. Escher, H. Kühne, Frankfurt am Main 2006, s. 9–19.

⁶⁴⁸ R. Jung, *Wunderblutkirche St. Nikolai Bad Wilsnack*, Förderverein Wunderblutkirche St. Nikolai Bad Wilsnack e.V., Bad Wilsnack 2011, s. 13.

⁶⁴⁹ R. Buchholz, K.D. Gralow, *Zur Geschichte der Wilsnacker Wallfahrt unter besonderer Berücksichtigung der Pilgerzeichen*, „Kleine Schriftenreihe zur Geschichte von Bad Wilsnack“, Hf. 2, Bad Wilsnack 1992, s. 2–3.

⁶⁵⁰ Tamże, s. 3.

⁶⁵¹ Tamże, s. 8.

⁶⁵² J. Ansoerge, *Pilgerzeichen und Pilgerzeichenforschung...*, s. 81–143, przyp. 108 na s. 104.

⁶⁵³ Chodzi tu o walenie pięściami lub uderzanie kamieniami w ściany domu tak, aby sprowokować jego właściciela do werbalnej reakcji lub pojedynku (R. Buchholz, K.D. Gralow, *Zur Geschichte...*, s. 5).

⁶⁵⁴ H. Zaremska, *Pielgrzymka...*, s. 147–156.

odbywana za kogoś. Wiele pokutnych (i zastępczych) pielgrzymek znajdziemy w testamentach mieszczan ze Stralsundu i Elbląga, gdzie często spotykamy też tzw. pielgrzymki połączone, np. do Rzymu, Einsiedeln, Wilsnack i Akwizgranu⁶⁵⁵. Z Elbląga znamy zapisy zachowane w trzydziestu (ze stu czterdziestu pięciu znanych) testamentach, które wspominają odbycie pielgrzymki w intencji testatora. Łącznie źródła te wymieniają dziewięć celów pielgrzymek mieszczan elbląskich: Rzym, Wilsnack, Akwizgran, Santiago de Compostela, Sternberg, Vadstena, Rosenkoll, Einsiedeln oraz Koszalin (Góra Chełmska), z czego jedynie trzy ostatnie sanktuaria (do których pielgrzymowano po jednym razie) oraz wymieniony dziewięciokrotnie Akwizgran związane były z kultem Najświętszej Marii Panny⁶⁵⁶. Z pozostałych wymienionych w testamentach celach pielgrzymek dominuje Rzym, wymieniony aż dwadzieścia trzy razy, po nim zaś lokuje się Wilsnack z jedenastoma, Santiago z pięcioma i Sternberg z trzema wzmiankami. W testamencie elblążanina Piotra Rewmelandta opisana jest trasa wędrówki do Rzymu poprzez Górę Chełmską, Wilsnack, Akwizgran i Einsiedeln⁶⁵⁷.

Ciekawe jest porównanie z takimi samymi materiałami z Lubeki i Stralsundu. Lubeczanie najczęściej pielgrzymowali – według pozostawionych zapisów testamentowych – do Akwizgranu i Wilsnack (odpowiednio 128 i 124 razy), do Rzymu i Einsiedeln (76 i 72 razy) oraz do Thann (Francja) i Santiago de Compostela (111 i 46 razy). Z kolei celem wędrówek mieszczan ze Stralsundu były najczęściej Rzym i Wilsnack (68 i 85 razy), Akwizgran, Einsiedeln i Golme, tj. Chełmska Góra⁶⁵⁸ (odpowiednio 53, 51 i 38 razy) i znacznie rzadziej Santiago, bo tylko pięć razy, i szwedzka Vadstena zapisana tylko w jednym przypadku⁶⁵⁹.

Miarą znaczenia Wilsnack w ówczesnej Europie był też m.in. fakt umieszczenia nazwy tej niewielkiej miejscowości na mapie

Erharda Etzlauba, pokazującej drogi prowadzące do Rzymu, wyprodukowanej w roku 1500 w Norymberdze z okazji Świętego Roku 1500. Popularność tego ośrodka spowodowała ogromny napływ pielgrzymów wierzących w uzdrowienie czy odpuszczenie grzechów dzięki cudownym hostiom, a liczba przybywających tu wiernych w okresie późnowiosennym i letnim mogła osiągać nawet 100 000 pielgrzymów. Miało to swoje negatywne skutki, jak choćby problemy z aprowizacją, noclegami, nieczystościami itp. Największy napływ pielgrzymów miał miejsce w dniu 24 sierpnia, w dniu św. Bartolomeusza, w rocznicę cudu krwawiących hostii. Pomędzy Wielkanocą i Zielonymi Świątkami przybywali tu licznie pielgrzymi z Polski i Węgier, przy czym wielu z nich, mimo że należeli do wyższych warstw społecznych, odbywało tę wędrówkę boso i w surowych warunkach dla jeszcze większego umartwienia⁶⁶⁰.

Odbudowany kościół w Wilsnack stał się swoistym domem handlowym, gdzie sprzedawano obrazki, świece, kamienie, różańce, figurki *Agnus Dei* wykonane z wosku itp.⁶⁶¹ Jak można przypuszczać, wszyscy pielgrzymi nabywali też miejscowe plakietki (znaki) pielgrzymie – w kształcie trzech hostii właśnie, ułożonych w trójkąt i zabarwionych czerwoną farbą. Dwa górne krążki zwieńczone były krzyżkami. Było to, mimo stosunkowo niskiej ceny, poważne źródło dochodów miejscowego kleru, zważywszy na olbrzymie ilości tych pamiątek sprzedawanych corocznie. Innym źródłem dochodu były różne dary, czy tzw. waga grzeszników. Pragnący odpuszczenia grzechów delikwent siadał na jednym końcu szali wykonanej z belki, a na jej drugim końcu kładziono jego dary przeznaczone dla miejscowego sanktuarium w postaci żywności czy napojów, a czasami nawet pieniędzy i srebra⁶⁶².

Znalezienie „Świętej Krwi” w spalonym kościele w Wilsnack było powodem jednego z największych ruchów pielgrzymich późnego średniowiecza. Krwawiące hostie przechowywano w Kaplicy św. Krwi w specjalnym ołtarzyku (tzw. Szafa Cudownej Krwi), wbudowanym ok. roku 1450 we wnękę ścienną. Ołtarzyk ma drewniane malowane, dwuskrzydłowe drzwiczki: na zewnątrz ukazują one scenę wizji papieża Grzegorza I Wielkiego, którą miał podczas celebracji mszy świętej (wizji Chrystusa Boleściwego); wewnętrzną lewą stronę pokrywa obraz Trójcy Przenajświętszej, symbolizującej Trzy Hostie Cudu; na wewnętrznej prawej stronie namalowana jest scena nałożenia korony cierniowej na Chrystusa – „Ecce Homo”...

W 1519 r. drukarz z Lubeki Steffen Arndes wydał historię cudownych wydarzeń w Wilsnack w dziele pt. *Historia inventionis et ostensionis vivifici Sacramenti*, tj. *Historia odkrycia i ożywiająca obecność w Sakramencie w Wilsnack*. Wierni z całej Europy Północnej – od Niderlandów po Bałtyk, od Skandynawii po Węgry – chcieli zobaczyć cud z Wilsnack i mieć udział w jego oddziaływaniu. Patrząc dzisiaj na to niewielkie miasteczko trudno może w to uwierzyć, ale Wilsnack, zaraz po Jerozolimie, Rzymie, Akwizgranie i Santiago de

⁶⁵⁵ Interesujące informacje na temat geografii pielgrzymek mieszczan elbląskich opublikował R. Kubicki, *Pielgrzymki w testamentach mieszczan elbląskich w XV–początkach XVI w.*, [w:] *Z dziejów średniowiecza. Pamięci profesora Jana Powierskiego (1940–1999)*, red. W. Długokęcki, Gdańsk 2010, s. 179–188; Zob. też: R. Kubicki, *Testamenty elbląskie z XIV–początków XVI w.*, „Rocznik Elbląski”, t. 20, 2006, s. 199–208. Podobne opracowanie w języku polskim znamy też dla Stralsundu: H. Bettin, D. Volksdorf, *Pielgrzymki w testamentach mieszczan stralsundzkich jako zwierciadło mieszczańskiej religijności*, [w:] *Kult św. Jakuba Większego apostoła w Europie Środkowo-Wschodniej*, red. R. Knapieński, Lublin 2002, s. 211–233. Znajdziemy w tej publikacji także informacje dotyczące zapisów testamentowych dotyczących pielgrzymek, dokonanych w Lubecie.

⁶⁵⁶ R. Kubicki, *Pielgrzymki...*, s. 181, podaje daty pielgrzymek do Akwizgranu w latach 1425, 1447, 1453, 1454, 1457, 1465, 1472, 1481, 1515 oraz do Rosenkoll 1472, Einsiedeln 1472 i Góry Chełmskiej–1472.

⁶⁵⁷ Tamże, s. 184, mapa na s. 187.

⁶⁵⁸ Kaplica pod wezwaniem Najświętszej Marii Panny w Chełmskiej Górze, położona obecnie na terenie Koszalina. Znana ze źródeł także pod nazwą Golmberg, Gollen, Gholme lub ww. Golme.

⁶⁵⁹ H. Bettin, D. Volksdorf, *Pielgrzymki...*, s. 224, gdzie dane o pielgrzymkach mieszkańców Stralsundu i Lubeki; Zob. też: R. Kubicki, *Pielgrzymki...*, s. 138, gdzie w tabeli 2, na s. 183 jest zestawienie pielgrzymek wymienionych w testamentach mieszczan Elbląga, Stralsundu i Lubeki. W innym przypadku, radny z miasta Eeklo we wschodniej Flandrii otrzymał karę potrójnej pielgrzymki; najpierw miał się udać do św. Piotra w Rzymie, potem do św. Andrzeja w Szkocji, a następnie do sanktuarium Świętej Krwi w Wilsnack

⁶⁶⁰ R. Buchholz, K.D. Gralow, *Zur Geschichte...*, s. 7.

⁶⁶¹ Tamże, s. 8.

⁶⁶² Tamże, s. 9.

Compostela, było jednym z najważniejszych celów pielgrzymek w średniowiecznej Europie pomiędzy schyłkiem XIV i początkiem XV wieku. Jak pisze Helena Manikowska: *Krwawiące i słynące cudami hostie z brandenburskiego Wilsnack, ocalałe ze strawionego pożarem kościoła, także przyciągały wielu wiernych. W roku 1475 pielgrzymkowa psychoza ogarnęła dzieci i młodzież z Turynii, Frankonii, Hesji i Miśni. Bez pieniędzy, bez jedzenia, bez wiedzy dorosłych, niczym ogarnięci paniką pognali, by oglądać krwawiące hostie w Wilsnaku*⁶⁶³.

Wiek XIV – pełen nieszczęść, epidemii i wojen – był wiekiem niezwyklej religijności ludzi ze wszystkich warstw społecznych, którzy w potrzebie szukali bliskości Boga i wierzyli w to, że znajdują ją właśnie w takim sanktuarium, jak Wilsnack. „Świętej Krwi” z Wilsnack przypisywano moc leczenia chorych, uwalniania uwięzionych, a nawet przywracania zmarłych do życia. Ludzie zobowiązywali się do odbycia pielgrzymki do Wilsnack np. jako podziękowanie za otrzymaną pomoc, lub aby o takową prosić. Mieli nadzieję, że odpuszczone będą im grzechy. Dla przestępców pielgrzymka mogła być formą odbycia kary. Niezależnie od pobudek religijnych, oczywiście u wielu pielgrzymów wchodziła też w grę chęć przeżycia przygody na tak dalekiej trasie, pełnej po drodze rozmaitych atrakcji. Wierzono też w magiczne oddziaływanie samej budowli; w dolnych partiach portalu z piaskowca można znaleźć małe kuliste wyżłobienia, zwane „dołkami dżumy”. Tu pielgrzymi przy pomocy monet wydrapywali materiał kamienny jako środek przeciwko chorobom i innemu złu.

Na szlakach pielgrzymich do brandenburskiego sanktuarium, spotykamy też znanych z nazwiska mieszkańców Pomorza, Mazur i Warmii, Śląska. Dokumenty kanonizacyjne Doroty z Mątów wzmiankują o sześciu pielgrzymach do Wilsnack. Dwoje z nich, tj. Piotr Sopkow i tkaczka Małgorzata wywodziło się z Prus, choć niestety nie wiemy, gdzie dokładnie mieszkali, pozostali zaś byli mieszkańcami Starej Wisły, Fromborka, Słupska i Wrocławia⁶⁶⁴.

Niewykluczone, że mieszkańcy ziem nadbałtyckich korzystali w swej wędrówce z transportu morskiego przybywając do Lubeki, skąd dalej wiódł pielgrzymi szlak lądowy i gdzie do dzisiaj znajduje się wykonany z kamienia gotlandzkiego drogowskaz do Wilsnack – tzw. „krzyż wilsnadzki”⁶⁶⁵. W testamencie z roku 1436 Johann von der Heide, lubecki mieszczanin, zapisał: *Zarządzam, że kamień ten ma być krzyżem stojącym na skrzyżowaniu dróg i wskazującym drogę do Wilsnack*⁶⁶⁶. Pośrodku krzyża umieszczono wizerunek plakietki pielgrzymiej z Wilsnack, czyli trzech połączonych hostii, oraz inskrypcję: *Proście Boga o łaskę dla fundatora tego kierunkowskazu do Wilsnack*⁶⁶⁷.

Pod wpływem sławy sanktuarium w Wilsnack powstał ośrodek pątniczy w Bisztynku w biskupstwie warmińskim, w Głotowie koło Dobrego Miasta, a także w Elblągu, gdzie podobnie jak w ośrodku brandenburskim, w kaplicy miejscowego zamku przechowywane były cudownie ocalone z pożaru trzy hostie. Ciekawe, czy i jakie znaki pielgrzymie były w tym ostatnim ośrodku sprzedawane pielgrzymom i czy mogły one swoją formą nawiązywać do znaków z Wilsnack?

Najważniejszym protektorem Wilsnack był margrabia brandenburski Fryderyk II, jako elektor Świętego Cesarstwa Rzymskiego Narodu Niemieckiego. Za jego panowania w Wilsnack odbywały się zjazdy książąt i przedstawicieli miast. Fryderyk II chronił „Świętą Krew” od wszelkiego rodzaju wrogości. W równym stopniu, w jakim rosła liczba pielgrzymów, wzrastała bowiem liczba głosów wątpiących w sens takowej pielgrzymki. Oprócz tego zazdrośczone Wilsnack sukcesu. Nie dziwi więc, że już w latach 1443 i 1451 miały miejsce ataki na „Świętą Krew”. Magdeburski kanonik Heinrich Tocke badał ją i nie znalazł tam „niczego czerwonego”. Wg niego hostie były „bardzo zniszczone i wyglądały jak sieć pajęczna”. Za teologicznym sporem stała walka o władzę pomiędzy arcybiskupem magdeburskim a elektorem brandenburskim, którą ten ostatni wygrał. Bez względu na to liczba pielgrzymów stała rosła. Niestety dla Wilsnack, nadeszła Reformacja. Marcin Luter w roku 1520 zażądał w jednym ze swoich polemicznych pism, aby *niewiarygodne kaplice i kościoły zostały zniszczone do fundamentów, jak np. te, do których kierują się nowe pielgrzymki*. Jako pierwszy przykład wymieniał właśnie Wilsnack. Z upływem czasu pokazywanie „Świętej Krwi” miało coraz więcej przeciwników⁶⁶⁸. W roku 1552 ksiądz Joachim Ellefeld z Wilsnack włamał się do szafy, gdzie przechowywana była „Święta Krew”, wyjął cudowne hostie i je spalił. Ów spektakularny czyn wzbudził emocje – Ellefeld został aresztowany i zmuszony do opuszczenia kraju. Teraz jednak pielgrzymka do Wilsnack utraciła swój sens.

Wszystkie znaki z Wilsnack są prawie identyczne, złożone z trzech połączonych ze sobą krążków ułożonych w trójkąt, przy czym dwie górne tarczki są zwieńczone dwoma krzyżykami. Na krążkach znajdowało się przedstawienie: Chrystusa na krzyżu, Chrystusa zmartwychwstałego z chorągwią zwycięstwa i Chrystusa przy palu męczeńskim. Jedyne czytelne różnice – oprócz różnic w jakości odlewów i składu metalu – odnotowano w średnicach tarczek, które wahają się od 11 do 20 mm. Z całej Europy, skąd znanych jest łącznie niecałe 200 przedstawień i znaków z Wilsnack (głównie z terenu Niemiec i Holandii, a znacznie mniej z Danii, Szwecji oraz Anglii), najdalej na południe wysunięte jest znalezisko z Norymbergii, a na północ – z klasztoru w Alvastra w Szwecji. Większość tych przedstawień to odlewy plakietek na dzwonach oraz ich wizerunki na obrazach, przy czym na tych ostatnich często mają one kolor czerwony, co oznacza, że były malowane na pamiątkę cudu Świętej Krwi. Znaleziska oryginalnych plakietek

⁶⁶³ H. Manikowska, *Jerozolima...*, s. 19.

⁶⁶⁴ S. Kwiatkowski, *Klimat religijny w diecezji pomezańskiej u schyłku XIV i w pierwszych dziesięcioleciach XV wieku*, „Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu”, R. 84, z. 1, Toruń 1990, s. 98–99.

⁶⁶⁵ R. Buchholz, K.D. Gralow, *Zur Geschichte...*, s. 12, s. 23.

⁶⁶⁶ Tamże, s. 12 i przyp. 25.

⁶⁶⁷ Tamże, s. 12 i przyp. 24.

⁶⁶⁸ K. Bracha, *Kontrowersje wokół cudu w Wilsnaku w świetle dyskusji w późnym średniowieczu*, [w:] *Pielgrzymki w kulturze średniowiecznej Europy. Materiały z XIII Seminarium Mediawistycznego*, red. J. Wiesiołowski, Poznań 1993, s. 171–174.

Szafa wnekowa nazywana Szafą Cudownej Krwii (ok. 1450), w której przechowywano krwawiące hostie. Kościół pw. św. Mikołaja w Wilsnack.

(fot. H. Paner)

Płaskorzeźba ukazująca księdza Johannes Cabueza i jego następcę Johannes Bielefelda trzymających naczynie z cudownymi hostiami. Kościół pw. św. Mikołaja w Wilsnack.

(fot. H. Paner)

pielgrzymich zamykają się w całej Europie liczbą nie przekraczającą 60–70 egzemplarzy.

Przed opublikowaniem niniejszej pracy w literaturze europejskiej zamieszczono większość z tych znalezisk. Wiele z nich ma liczne braki i ubytki. Jedne z lepiej zachowanych pochodzą z Nieuwlande w Holandii. Pierwsza, datowana na lata 1475–1522⁶⁶⁹ o wymiarach 36,0 x 31,0 mm, posiada obydwie zwieńczające krzyżyki i bardzo wyrazisty rysunek. Druga o wymiarach 26,0 x 22,0 mm⁶⁷⁰, jest datowana na lata 1400–99. Identycznie datowano zabytki z Rynkeby oraz Stenrup w Danii⁶⁷¹, a także kilka zabytków prezentowanych na stronie bazy danych „Kunera”, pochodzących z Gdańska⁶⁷². Bardziej precyzyjnie, bo na lata 1400–65 wydawano znak znaleziony w Hunseby w Danii⁶⁷³, podczas gdy plaketkę z Solbjerg wpisano w ramy chronologiczne pomiędzy rokiem 1400 i 1475⁶⁷⁴. Jeszcze dokładniej, bo na lata 1450–99, określono chronologię plaketki o wymiarach 35,0 x 32,0 mm znalezionej w Amsterdamie w 1973 roku. Została ona przymocowana do drewnianej, trójkątnej zwieńczonej deseczki wraz ze znakiem z sanktuarium w Blombergu⁶⁷⁵. Podobnie dokładnie, bo na lata 1400–49, została datowana plaketka z Westenschouwen⁶⁷⁶ o wymiarach 36,0 x 27,0 mm. Znacznie szerzej z kolei, bo na lata 1383–1522, datowano plaketkę z Bremy o wymiarach 34,0 x 30,0 mm⁶⁷⁷, dokładnie tak samo, jak znalezisko znaku o wymiarach 35,0 x 30,0 mm z Bad Rilland w Holandii, czy znacznie mniejszych wymiarów plaketkę z Nieuwlande (27,0 x 28,0 mm)⁶⁷⁸ oraz dwa znaki z 's-Hertogenbosch (jeden o wymiarach 34,0 x 32,0 mm), ze znacznie gorzej zachowanym rysunkiem⁶⁷⁹. Na lata 1400–99 datowano plaketkę z Bremy o wymiarach 32,0 x 30,0 cm i średnicy tarczek 15,0 mm, określoną przez Kurta Köstera jako Wilsnack typ A⁶⁸⁰. Kilka egzemplarzy tego samego typu znaku z Wilsnack (34,0 x 30,0; 32,0 x 32,0; 31,0 x 29,0 mm i średnicy tarczek 15,0

mm, a także ze średnicami 9,0 oraz 19,0 mm), znalezionych także w Bremie w nurcie Wezery, w pobliżu kościoła św. Marcina, zostało datowanych ogólnie na XV wiek⁶⁸¹. Tarczki o średnicy 15,0 mm, przy wymiarach 31,0 x 31,0 mm, posiadał także znak znaleziony w Seehausen w Brandenburgii, datowany na XV wiek⁶⁸². Znaczna ilość odlewów plaketek z Wilsnack zachowała się na kościelnych dzwonach⁶⁸³. Większość danych o tych zabytkach znaleźć można w „Pilgerzeichendatenbank”, na stronie internetowej *Kunstgewerbemuseum, Staatliche Museen zu Berlin*. Najstarsze wyobrażenie plaketki z Wilsnack zachowane w taki właśnie sposób to dzwon w kościele św. Katarzyny w Lubece, odlany w roku 1399 przez Johanna Reborha. Pomiedzy słowami *Anno Domini* umieszczono tu właśnie plaketkę z Wilsnack dla odpędzenia złych mocy od kościoła i wiernych oraz jako źródło łaski⁶⁸⁴.

Warto pamiętać też o praktycznym znaczeniu plaketek noszonych w czasie pielgrzymek na kapeluszach i tym samym dobrze widocznych już z daleka. Plaketki chroniły bowiem podróżnych przed rzezimieszkami, złodziejami i innymi przestępcami, jako że posiadając takową plaketkę, pielgrzymi uchodzili według prawa kościoła katolickiego za osoby nietykalne, a nawet często utożsamiane jeszcze w XIII i na początku XIV wieku z osobami duchownymi⁶⁸⁵.

W znaleziskach gdańskich zarejestrowano 79 plaketek z Wilsnack. Znaczącą ilość, bo aż 33, znaleziono na Wyspie Spichrzów – z tego aż dziewięć przy ul. Jaglanej 3/5 (GKPP 1115, 1116, 1117, 1128, 1132, 1147, 1148, 1173), trzy przy ul. Basztowej 5 i 6 (GKPP 24, 144, 152), dwie w spichrzu „Lubecki Okręt” przy ul. Stągiewnej 13 (GKPP 125, 679), dwie przy ul. Spichrzowej 4/3 (GKPP 663, 711), dwie przy ul. Chmielnej 63 (GKPP 827, 845), dwie w spichlerzu „Księżyc i Gwiazdy” przy ul. Stągiewnej 15/16 (GKPP 34 i 39), po jednej przy ulicach: Ciesielskiej 1A (GKPP 556), Ciesielskiej 4A/1 (GKPP 557), Ciesielskiej 7A (GKPP 137), Stągiewnej 16 w spichrzu „Francuska Lilia” (GKPP 681), Spichrzowej 2/2 (GKPP 713), Spichrzowej 4/1 (GKPP 747), Spichrzowej 5 (GKPP 957), Spichrzowej 6–8 (GKPP 743), Stągiewnej (GKPP 256), w spichrzu „Żniwiarz” przy ul. Stągiewnej 17 (GKPP 58), przy ul. Żytniej 24 (GKPP 740), Żytniej 25 (GKPP 745), Chmielnej 73 (GKPP 822) oraz Jaglanej 17A (GKPP 968). Nieco mniejszy co do wielkości zbiór tych znaków, liczący 25 zabytków, pochodzi ze stanowiska Lastadia oraz ul. Toruńskiej na Starym Przedmieściu, w tym: aż dziewięć z parceli Lastadia 36B (GKPP 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417), siedem z parceli 35D (GKPP 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408); cztery z badań przy ul. Toruńskiej 12 (GKPP 1034, 1035, 1036, 1037), jeden z parceli 35A (GKPP 401),

⁶⁶⁹ HP 1, s. 145, ryc. 130; Tamże, s. 142, ryc. 146; H. van Asperen, *Pelgrimstekens...*, s. 257, ryc. 75.

⁶⁷⁰ O.F. Gandert, *Das Heilige Blut von Wilsnack und seine Pilgerzeichen*, [w:] *Brandenburgische Jahrhunderte. Festschrift für Johannes Schultze*, hrsg. G. Heinrich u.a., Berlin 1971, s. 73–90; HP 1, s. 146, ryc. 134.

⁶⁷¹ L. Andersson, *Pilgrimsmärken...*, s. 58, nr R2 i R3.

⁶⁷² Zob.: baza danych Kunera.

⁶⁷³ L. Andersson, *Pilgrimsmärken...*, s. 58, nr R1; Datowanie wg HP 1, s. 145.

⁶⁷⁴ HP 1, s. 145; L. Andersson, *Pilgrimsmärken...*, s. 59, nr R5.

⁶⁷⁵ A.A.G. Gaalman, *Middeleeuwse pelgrimstochten en bedevaartssouvenirs*, [w:] *Heiligen...*, s. 10, ryc. 4; O.F. Gandert, *Das Heilige...*, s. 73–90; D. Bruna, *Saints et Diables...*, s. 101–102; H. van Asperen, *Pelgrimstekens...*, s. 97, ryc. 17; Zob. też: H. Kühnel, *Frömmigkeit Ohne Grenzen*, [w:] *Alltag im Spätmittelalter*, hrsg. H. Kühnel, Verlag Styria, Graz–Wien, Köln 1984, s. 92–113.

⁶⁷⁶ HP 3, s. 248, ryc. 2778.

⁶⁷⁷ O.F. Gandert, *Das Heilige...*, s. 84, ryc. 3.

⁶⁷⁸ Baza danych Kunera, nr 07751, dn. 25.05.2015.

⁶⁷⁹ A.M. Koldewij, *Opgespeld geloof...*, s. 157, ryc. 20.

⁶⁸⁰ G. Dettmann, *Heimatliche...*, s. 4–9; J. Wittstock, *Der Bremer...*, s. 85–107.

⁶⁸¹ J. Wittstock, *Der Bremer...*, s. 98; E. Grohne, *Bremische...*, s. 44–102, s. 95f, ryc. 4.

⁶⁸² R. Buchholz, K.D. Gralow, *Zur Geschichte...*, s. 20, ryc. 8 A; R. Jaitner, G. Kohn, *Ausgewählte...*, s. 104, nr 14, ryc. 2e; H. Kühne, C. Brumme, *Der Pilgerzeichenfund...*, s. 413 i s. 430, nr 9.

⁶⁸³ Odlewy tych plaketek wtopione w dzwony i datowane na lata 1399–1522, znane są w liczbie ok. 60.

⁶⁸⁴ R. Buchholz, K.D. Gralow, *Zur Geschichte...*, s. 14.

⁶⁸⁵ Tamże, s. 17.

jeden z parceli 36B (GKPP 675), trzy z parceli 36A (GKPP 418, 419, 420). Znacznie mniej, bo tylko 13 plaketek z Wilsnack znaleziono na Starym Mieście, z tego aż osiem przy ul. Tartacznej (GKPP 877, 878, 879, 880, 881, 882, 883, 884), dwie przy ul. Łągiewniki 39/40 w podwórku (GKPP 626, 629) oraz po jednej przy Sierociej (GKPP 593), przy skrzyżowaniu ul. Rajskiej i Heweliusza (GKPP 589) oraz na Targu Rybnym 46, przy Baszcie Łabędź (GKPP 832). Siedem omawianych znaków znaleziono na stanowisku „Szafarnia”, położonym po wschodniej stronie koryta Nowej Motławy (GKPP 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318). Z badań na Głównym Mieście, z wykopalisk przy ul. Grząskiej, pochodzi tylko jedna plakietka (GKPP 1092). Dwadzieścia sześć znaków z Wilsnack odkryto w kontekstach datowanych monetami. Siedem z nich pochodzi z warstwy nr 1100 zarejestrowanej na stanowisku „Szafarnia” (SAZ 255/100/005), określonej jako niwelacyjna, nawieziona tutaj w celu podwyższenia i utwardzenia terenu. W warstwie tej wystąpiły także liczne monety⁶⁸⁶. Były to m.in.: duński szterling miedziany, Eryka VII Pomorskiego (ok. 1422); także duńska marka Fryderyka II z 1561? bita w Kopenhadze; fenig z 1522 r. z Dorpatu; zły szeląg Kazimierza IV, bity 1457–60 w Elblągu; fenig brakteatowy Kazimierza IV lub Jana Olbrachta z 4 ćwierci XV w. z Elbląga; zły szeląg Kazimierza IV, bity ok. 1465–70 w Gdańsku; zły szeląg Kazimierza IV z lat 1460–70 z Gdańska; fałszywy szeląg Kazimierza IV, bity po 1457 w Gdańsku; szeląg Stefana Batorego, bity w 1578 w Gdańsku; półgulden Maksymiliana I z Groningen (ok. 1492); litewska moneta Witolda Aleksandra (1411–30); ternar z Łobżenicy Zygmunta III z 1630 r. (ze złoża wtórnego); półgrosz Władysława II Jagiełły (1431–34?); krakowski denar Władysława III (1434–44); fenig miedziany Ernesta Ludwika z 1592 r.; firchen, Winrycha von Kniprode, ok. 1364–ok. 1379, Toruń; szeląg Krótki krzyż b.d. (1414–16) Michała Kuchmeistera; szeląg Długi krzyż (1416–22) Michała Kuchmeistera; szeląg Długi krzyż 1422–40 Pawła von Rusdorf; fenig brakteatowy Krzyż grecki III, (1454–60?), Zakon Krzyżacki; zły szeląg (1467–69 Henryka Reuß von Plauen jako namiestnika), szeląg r.? (1657–1664), Fryderyka Wilhelma Wielkiego Elektora (ze złoża wtórnego?); Śląsk, półgrosz Ludwika II (Świdnica 1523); i kilka innych, o podobnej jak wyżej wymienione chronologii⁶⁸⁷. W sumie 22 z nich jest datowanych na XV wiek, 2 na wiek XIV, 6 na wiek XVI i 3 na wiek XVII, choć te ostatnie znaleziono tu na wtórnym złożu. Wynika z tego, że datowanie warstwy 1100 zamyka się w szerokich ramach od schyłku XIV do XVI wieku, aczkolwiek dominują tu numizmaty datowane na XV wiek.

Na stanowisku przy ul. Tartacznej, w warstwie nr 2545, razem z plakietką z Wilsnack (GKPP 880) wystąpiły monety: Flandria, Filip II Śmiały, podwójny mijt, 1384–1404; Gdańsk, Zygmunt III, kwartnik (Dreier) 1613; Gotlandia, gote (örtug), Visby, 1340–61(?); Pomorze, Strzałowo (Stralsund), brakteat guziczkowy, XIV w.; 3 x Prusy, Zakon Krzyżacki, fenig brakteatowy Tarcza z krzyżem I, ok. 1307/8–ok. 1317/18; Prusy, Zakon Krzyżacki, fenig brakteatowy

Krzyż łaciński, ok. 1317/18–ok. 1327/8; 3 x Prusy, Zakon Krzyżacki, fenig brakteatowy Brama II, ok. 1327/8–ok. 1337/8; 2 x Prusy, Zakon Krzyżacki, fenig brakteatowy Korona II, ok. 1337/8–ok. 1345; 4 x Prusy, Zakon Krzyżacki, Winrych von Kniprode, firchen, ok. 1364–1380; Prusy, Zakon Krzyżacki, Winrych von Kniprode, półskojec, ok. 1364–1380; Prusy, Zakon Krzyżacki, Konrad II von Wallenrode, fenig brakteatowy *Orzeł I*, 1391–94?; Prusy, Zakon Krzyżacki, Konrad III von Jungingen, fenig brakteatowy *Orzeł I*, 1396–1407(?).

Pominąwszy monetę z początku XVII wieku jako zdecydowanie przypadkowy wtór do omawianego kontekstu, możemy umiejscowić czas, w jakim plakietka z Wilsnack trafiła do ziemi, na schyłek XIV–pocz. XV w., co pozwala na ten okres datować nasz zabytek⁶⁸⁸.

W bardziej zróżnicowanym chronologicznie kontekście wystąpił znak z Wilsnack (GKPP 884) w warstwie nr 6 na tym samym stanowisku, w towarzystwie szeroko datowanych numizmatów, jak: krążek mosiężny wycięty nożycami (może liczman z XVII w.); Gdańsk, Zygmunt III, denar 1598; Gdańsk, Zygmunt I, denar 1547; Łobżenica, Zygmunt III, denar 1623; Polska, Władysław III, denar [1434–40], men. Kraków; Prusy, Albrecht, denar b.d. [1529–31]; Gdańsk, Zygmunt I, denar 1547; Gdańsk, Stefan, denar 1585; Gdańsk, Stefan, denar 1579; Prusy, Albrecht, denar 1563; Elbląg, Zygmunt I, denar b.d. [1530–32]; Gdańsk, Zygmunt August, denar 1555; Prusy, Albrecht Fryderyk, denar 1572; Elbląg, Kazimierz IV lub następcy, fenig brakteatowy, 4 ćwierć XV lub 1 ćwierć XVI wieku; Elbląg, Kazimierz IV, fenig brakteatowy, po 1457, lata sześćdziesiąte (?); Toruń, Kazimierz IV, fenig brakteatowy [lata 1470.–80.]; Pomorze Gdańskie, brakteat, koniec XII–1 połowa XIII w.; Norymberga, Egidius Krauwinkel (działał 1570–1613), liczman; Tournai, liczman anonimowy, ok. 1415–49; Norymberga, liczman anonimowy Róża/Glob, 1. połowa XVI w.; Norymberga, Hans Schultes I (działał 1553–84), liczman; Norymberga, Ludwig Christian Lauer (działał 1842–73), szton karciany, 1842–60; Norymberga, liczman anonimowy, 4 ćwierć XV w. (?); Norymberga, liczman anonimowy, typ Burgrabia norymberski, 2 połowa XV w.; Norymberga, Johann Konrad Hoger (działał 1705–43), liczman⁶⁸⁹. Jak widać, w przypadku tego zabytku nie jest możliwe dokładniejsze określenie czasu jego zdeponowania. Inaczej w przypadku znaków znalezionych tu w warstwach nr 418 i 520 (GKPP 879, 883), gdzie przy pierwszym zarejestrowano też dwa liczmany anonimowe z Norymbergii, w tym jeden datowany na 4. ćwierć XV w., a drugi na lata 1490–1550, zaś w drugim – głównie monety datowane na wiek XV i 1 poł. XVI, jak: Prusy, fenig brakteatowy Krzyż grecki III, 1416–60; Norymberga, liczman anonimowy, hybryda typu paryskiego i burgundzkiego, schyłek XV w.; Norymberga, liczman anonimowy, ok. 1490–1550; Francja, Henryk VI angielski, liczman, men. Paryż (?), ok. 1418–37; Norymberga, liczman anonimowy, typ Burgrabia norymberski, 2 poł. XV w.; Norymberga, Johann Jacob Dietzel (działał 1711–1748),

⁶⁸⁶ B. Paszkiewicz, *Materiały numizmatyczne i metrologiczne ze stanowiska Szafarnia...*, s. 360–369, gdzie autor łącznie wymienia 63 monety z warstwy 1100, w tym kilkadziesiąt monet datowanych na czasy nowożytne.

⁶⁸⁷ Tamże, s. 348–355.

⁶⁸⁸ B. Paszkiewicz, *Monety, liczmany, odważniki, szalki wag z badań stanowiska „Tartaczna”...*, s. 1–63.

⁶⁸⁹ Tamże, s. 1–63.

liczman. Spośród plakietek z Lastadii trzy (GKPP 402, 418 i 419) datowane są monetami na wiek XV do pocz. XVI wieku⁶⁹⁰.

Najwcześniej, jak się wydaje, można datować plakietki z Wilsnack znalezione na Wyspie Spichrzów. Np. na stanowisku przy ul. Basztowej 5 – znak (GKPP 24) datowany monetami: 2 kwartniki, Prusy krzyżackie, 1364–79; gote, Gotlandia, ok. 1420–50?; szeląg, Prusy krzyżackie, 1380–82 oraz – GKPP 152 – w towarzystwie kwartnika z Prus krzyżackich, datowanego na lata 1364–79⁶⁹¹. Zważywszy na niezbyt długi czas obiegu tych monet, te dwa znaki można datować na schyłek XIV w. oraz 1 poł. XV wieku. Podobnie jest w przypadku plakietki (GKPP 39) odkrytej wewnątrz spichrza „Księżyc i Gwiazdy” przy ul. Stągiewnej 15, gdzie natrafiono obok na numizmaty będące w obiegu do początków XV wieku, jak: Prusy, Winrych von Kniprode (1360/4–79); kwartnik, ok. 1360/4–79; szeląg ok. 1380–82⁶⁹². Natomiast plakietkę z Wilsnack (GKPP 557) odkrytą przy ul. Ciesielskiej 4A/1 można datować na wiek XV, jako że w tej samej warstwie nr 26 wystąpiły: szeląg, Prusy krzyżackie, 1380–82; szeląg fałszywy z krótkim krzyżem, 1380–1416⁶⁹³. Z kolei przy ul. Spichrzowej 4/3 dwie plakietki z Wilsnack (GKPP 663 i 711) znaleziono w kontekście nr 2127 oraz 2189, wraz z monetami będącymi w obiegu w wieku XIV, jak: Dania, władca?, penning (denar), 1. połowa XIV w.; Prusy, Winrych von Kniprode, firchen, ok. 1364–ok. 1379, Toruń; Winrych von Kniprode, firchen, ok. 1364–ok. 1379, Toruń⁶⁹⁴.

Także na schyłek XIV i 1 poł. XV w. jest datowany zabytek z ul. Spichrzowej 2/2 (GKPP 713), obok którego w warstwie nr 1031 znaleziono: Prusy, Winrych von Kniprode, firchen, ok. 1364–ok. 1379, Toruń; Prusy, mistrz? fenig brakteatowy Orzeł I, 1391–1407; Prusy, Michał Küchmeister, szeląg z krótkim krzyżem, 1414–16; Prusy, Paweł von Rusdorf, szeląg z długim krzyżem, 1422–41; Visby, gote (örtug), po 1361⁶⁹⁵. Plakietka z Żytniej 25 (GKPP 745), odkryta w warstwie nr 1513, jest z kolei datowana na 1 poł. XV wieku monetą Michała Küchmeistera, bitą w latach 1414–16⁶⁹⁶. Wreszcie plakietka z Jaglanej 3/5 (GKPP 1128), znaleziona w warstwie nr 403 w wykopie V, została zarejestrowana wraz z plakietką z Kolonii (GKPP 110), datowaną na XV w. Plakietka ta umieszczona jest w okrągłej ramce podzielonej łukiem na dwie sfery. W dolnej św. Urszula rozkłada opiekuńczo ramiona nad swoimi czterema towarzyszkami, w górnej umieszczono adorację Trzech Króli. Ramka jest zwieńczona postacią św. Piotra, umieszczoną w gotyckiej architekturze. Tylko w nielicznych przypadkach badacze stanowisk, na których znaleziono plakietki z Wilsnack, powiązali

te znaleziska z warstwami użytkowymi. Znacznie częściej spotyka się w dokumentacji z badań określenie „warstwy niwelacyjne” (?).

Natomiast plakietka z ul. Ciesielskiej 1A na Wyspie Spichrzów (GKPP 556), znaleziona w warstwie nr 1678, związana jest z III fazą zabudowy tego terenu (rozbudowa spichlerza, a konkretnie przemieszczenie gruntu przed rozbiórką starej tylnej ściany tego obiektu). Także dobrze zdefiniowany jest kontekst znaku GKPP 557, który został odkryty przy ul. Ciesielskiej 4A/1 w warstwie 26, określonej jako VI poziom zabudowy tej parceli, po destrukcji założenia spichrzowego. Zabytek ten znaleziono na podwórku, w warstwie z dużą zawartością mierzwy, innych szczątków biologicznych oraz odpadów poprodukcyjnych. Także na Wyspie Spichrzów, w parceli przy ul. Spichrzowej 2/2, znak z Wilsnack (GKPP 713) został znaleziony w warstwie nr 1031, określonej jako związana z budową spichlerza drewnianego, datowanego na XV wiek (obiekt nr 1899). Również na podwórku wyeksplorowano plakietkę przy ul. Grząskiej 4, w warstwie nr 585. Znak GKPP 402 z Lastadii (SAZ 255/133/003) pochodzi z warstwy nr 571, określonej jako niwelacyjno-użytkowa, datowana na XV–XVI wiek. Podobnie fragmentarycznie zachowana plakietka GKPP 405, którą odkryto także na Lastadii w użytkowej warstwie nr 826, datowanej na przełom XV i XVI wieku. Znak GKPP 408 pochodzi natomiast z warstwy nr 876, określonej jako niwelacyjna i datowanej także na przełom XV i XVI wieku. Jeden znak z Lastadii (GKPP 412) został znaleziony w obiekcie datowanym na schyłek XIV i XV wiek. Znak GKPP 406 został natomiast na tym samym stanowisku znaleziony w warstwie nr 890, określonej jako niwelacyjna, datowana na przełom XV i XVI wieku. Podobnie znak GKPP 407 z warstwy nr 813, tyle tylko, że tutaj warstwa niwelacyjna została wydатовana na przełom wieku XVI i XVII.

Kilka zabytków z Wilsnack z różnych stanowisk zostało odzyskanych z hałd, w trakcie ich kontrolowania detektorem metali.

⁶⁹⁰ B. Paszkiewicz, *Moneta...*, s. 58–62.

⁶⁹¹ Tamże, s. 43.

⁶⁹² B. Paszkiewicz, *Monety z badań archeologicznych...*, s. 479–542, zob. s. 500–502 oraz katalog na s. 524–525.

⁶⁹³ B. Paszkiewicz, *Moneta...*, s. 66.

⁶⁹⁴ Tamże, s. 132–133.

⁶⁹⁵ Tamże, s. 125.

⁶⁹⁶ Tamże, s. 136.

GKPP: 24

Nr SAZ: 255/020/039

Nr katalogu MAG: 5368

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Basztowa 6, w. 1710

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Wilsnack

Nazwa i opis przedstawienia: trzy hostie połączone ze sobą w kształt trójliscia, z przedstawieniami: Chrystusa Ukrzyżowanego, Zmartwychwstającego oraz Biczowanego; krzyżyki na górnych tarczach odłamane

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XIV–1 poł. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 31,5x30,0

Średnica tarczek (w milimetrach): 16,20

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,59

Sposób mocowania: trzy uszka, z czego jedno zachowane

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiqcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 34

Nr SAZ: 255/020/016

Nr katalogu MAG: 651

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, spichlerz „Księżyc i Gwiazdy”, ul. Stągiewna 15/16, odc. 15/2

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Wilsnack

Nazwa i opis przedstawienia: trzy hostie połączone ze sobą w kształt trójliscia, z przedstawieniami: Chrystusa Ukrzyżowanego, Zmartwychwstającego oraz Biczowanego; krzyżyki nad górnymi tarczkami odłamane

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XIV–1 poł. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 34,5x31,1

Średnica tarczek (w milimetrach): 16,70

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,51

Sposób mocowania: trzy uszka, z czego dwa zachowane

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiqcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 39

Nr SAZ: 255/020/016

Nr katalogu MAG: 565

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, spichlerz „Księżyc i Gwiazdy”, ul. Stągiewna 15/16, w. 73

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Wilsnack

Nazwa i opis przedstawienia: trzy hostie połączone ze sobą w kształt trójliscia, z przedstawieniami: Chrystusa Ukrzyżowanego, Zmartwychwstającego oraz Biczowanego; krzyżyki na górnych tarczach odłamane

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XIV–1 poł. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 33,2x31,2

Średnica tarczek (w milimetrach): 16,30

Waga (części zachowanej, w gramach): 4,15

Sposób mocowania: trzy uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiqcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 58

Nr SAZ: 255/020/021

Nr katalogu MAG: i.p. 91

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, spichlerz „Żniwiarz”, ul. Stągiewna 17, wyk. 3, ar 55, m. 42, gł. 0,22 m n.p.m.

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Wilsnack

Nazwa i opis przedstawienia: trzy hostie połączone ze sobą w kształt trójliścia, z przedstawieniami: Chrystusa Ukrzyżowanego, Zmartwychwstającego oraz Biczowanego; krzyżyki na górnych tarczach odłamane

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 1 poł. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 32,2x31,0

Średnica tarczek (w milimetrach): 16,90

Waga (części zachowanej, w gramach): 4,21

Sposób mocowania: trzy uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 125

Nr SAZ: 255/020/008

Nr katalogu MAG: ip. 558

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, spichlerz „Lubecki Okręt”, ul. Stągiewna 13, sektor 5, w. 151

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Wilsnack

Nazwa i opis przedstawienia: trzy hostie połączone ze sobą w kształt trójliścia, z przedstawieniami: Chrystusa Ukrzyżowanego, Zmartwychwstającego oraz Biczowanego, jeden z krzyżyków nad górnymi tarczami odłamany

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 1 poł. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 33,2x38,2

Średnica tarczek (w milimetrach): 16,30

Waga (części zachowanej, w gramach): 4,49

Sposób mocowania: trzy uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 137

Nr SAZ: 255/020/039

Nr katalogu MAG: 7078

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Ciesielska 7A, w. 4980

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Wilsnack

Nazwa i opis przedstawienia: trzy hostie połączone ze sobą w kształt trójliścia, z przedstawieniami: Chrystusa Ukrzyżowanego, Zmartwychwstającego oraz Biczowanego; dolna tarczka częściowo odłamana

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 1 poł. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 32,1x35,2

Średnica tarczek (w milimetrach): 16,30

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,23

Sposób mocowania: trzy uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 144

Nr SAZ: 255/020/039

Nr katalogu MAG: 5304

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Basztowa 6, w. 706

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Wilsnack

Nazwa i opis przedstawienia: trzy hostie połączone ze sobą w kształt trójliścia, z przedstawieniami: Chrystusa Ukrzyżowanego, Zmartwychwstającego oraz Biczowanego, przy czym ta ostatnia tarczka jest w 2/3 odłamana, podobnie jak krzyżyki zwieńczające tarczki górne

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 1 poł. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 38,0x25,7

Średnica tarczek (w milimetrach): 18,90

Waga (części zachowanej, w gramach): 4,40

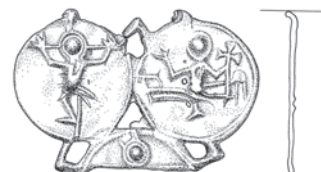
Sposób mocowania: trzy uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiqcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 152

Nr SAZ: 255/020/039

Nr katalogu MAG: 5345

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Basztowa 6, w. 646

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Wilsnack

Nazwa i opis przedstawienia: trzy hostie połączone ze sobą w kształt trójliścia, z przedstawieniami: Chrystusa Ukrzyżowanego, Zmartwychwstającego oraz Biczowanego; jeden z dwóch krzyżyków na górnych tarczkach odłamany

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 1 poł. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 36,8x41,8

Średnica tarczek (w milimetrach): 18,40

Waga (części zachowanej, w gramach): 4,24

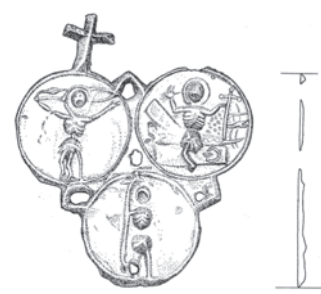
Sposób mocowania: trzy uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiqcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 256

Nr SAZ: 255/020/040

Nr katalogu MAG: 884

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Stągiewna 25, wyk. 25, sektor 2A, w. 25

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Wilsnack

Nazwa i opis przedstawienia: trzy hostie połączone ze sobą w kształt trójliścia, z przedstawieniami: Chrystusa Ukrzyżowanego, Zmartwychwstającego oraz Biczowanego, na górnych tarczkach odłamane krzyżyki zwieńczające znak

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 1 poł. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 36,0x33,0

Średnica tarczek (w milimetrach): 18,00

Waga (części zachowanej, w gramach): 4,19

Sposób mocowania: trzy uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 312

Nr SAZ: 255/100/005

Nr katalogu MAG: 5000

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, ul. Długie Ogrody 114—ul. Szafarnia 19, plac X, w. 1100

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Wilsnack

Nazwa i opis przedstawienia: trzy hostie połączone ze sobą w kształt trójliścia, z przedstawieniami: Chrystusa Ukrzyżowanego, Zmartwychwstającego oraz Biczowanego; odłamane dwa krzyżyki na górnych tarczach

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 32,0x32,0

Średnica tarczek (w milimetrach): 15,80

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,58

Sposób mocowania: trzy uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 313

Nr SAZ: 255/100/005

Nr katalogu MAG: 5001

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, ul. Długie Ogrody 114—ul. Szafarnia 19, plac X, w. 1100

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Wilsnack

Nazwa i opis przedstawienia: trzy hostie połączone ze sobą w kształt trójliścia, z przedstawieniami: Chrystusa Ukrzyżowanego, Zmartwychwstającego oraz Biczowanego; odłamane dwa krzyżyki na górnych tarczach

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 30,0x30,0

Średnica tarczek (w milimetrach): 14,70

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,17

Sposób mocowania: trzy uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 314

Nr SAZ: 255/100/005

Nr katalogu MAG: 5002

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, ul. Długie Ogrody 114—ul. Szafarnia 19, plac X, w. 1100

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Wilsnack

Nazwa i opis przedstawienia: trzy hostie połączone ze sobą w kształt trójliścia, z przedstawieniami: Chrystusa Ukrzyżowanego, Zmartwychwstającego oraz Biczowanego; odłamane dwa krzyżyki na górnych tarczach, niewielki ubytek w jednym z dolnych uszek

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 31,0x31,0

Średnica tarczek (w milimetrach): 16,10

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,08

Sposób mocowania: trzy uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 315

Nr SAZ: 255/100/005

Nr katalogu MAG: 5003

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, ul. Długie Ogrody 114–ul. Szafarnia 19, plac X, w. 1100

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Wilsnack

Nazwa i opis przedstawienia: trzy hostie połączone ze sobą w kształt trójliscia, z przedstawieniami: Chrystusa Ukrzyżowanego, Zmartwychwstającego oraz Biczowanego; odłamane dwa krzyżyki na górnych tarczach

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 32,0x32,0

Średnica tarczek (w milimetrach): 16,37

Waga (części zachowanej, w gramach): 4,28

Sposób mocowania: trzy uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiqcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 316

Nr SAZ: 255/100/005

Nr katalogu MAG: 5004

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, ul. Długie Ogrody 114–ul. Szafarnia 19, plac X, w. 1100

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Wilsnack

Nazwa i opis przedstawienia: trzy hostie połączone ze sobą w kształt trójliscia, z przedstawieniami: Chrystusa Ukrzyżowanego, Zmartwychwstającego oraz Biczowanego; odłamane dwa krzyżyki na górnych tarczach

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 31,0x30,0

Średnica tarczek (w milimetrach): 15,60

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,85

Sposób mocowania: trzy uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiqcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 317

Nr SAZ: 255/100/005

Nr katalogu MAG: 5005

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, ul. Długie Ogrody 113, w. 1100

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Wilsnack

Nazwa i opis przedstawienia: trzy hostie połączone ze sobą w kształt trójliscia, z przedstawieniami: Chrystusa Ukrzyżowanego, Zmartwychwstającego oraz Biczowanego; dwa krzyżyki na górnych tarczach, z których jeden pęknięty u nasady

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 27,0x30,0

Średnica tarczek (w milimetrach): 13,86

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,82

Sposób mocowania: trzy uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiqcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 318

Nr SAZ: 255/100/005

Nr katalogu MAG: 5006

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, ul. Długie Ogrody 114–ul. Szafarnia 13–19, w. 1100

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Wilsnack

Nazwa i opis przedstawienia: trzy hostie połączone ze sobą w kształt trójliscia, z przedstawieniami: Chrystusa Ukrzyżowanego, Zmartwychwstającego oraz Biczowanego; odłamane dwa krzyżyki na górnych tarczkach

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 27,0x31,0

Średnica tarczek (w milimetrach): 13,51

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,62

Sposób mocowania: trzy uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 401

Nr SAZ: 255/133/003

Nr katalogu MAG: 3826

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, Lastadia, parcela 35A, w. 2601

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Wilsnack

Nazwa i opis przedstawienia: trzy hostie połączone ze sobą w kształt trójliscia, z przedstawieniami: Chrystusa Ukrzyżowanego, Zmartwychwstającego oraz Biczowanego; dwie górne tarczki zwieńczone krzyżami

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 28,0x30,0

Średnica tarczek (w milimetrach): 14,25

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,90

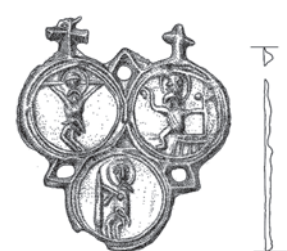
Sposób mocowania: trzy uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 402

Nr SAZ: 255/133/003

Nr katalogu MAG: 3827

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, Lastadia, parcela 35D, w. 571

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Wilsnack

Nazwa i opis przedstawienia: trzy hostie połączone ze sobą w kształt trójliscia, z przedstawieniami: Chrystusa Ukrzyżowanego, Zmartwychwstającego oraz Biczowanego; odłamane dwa krzyżyki na górnych tarczkach

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 30,0x32,0

Średnica tarczek (w milimetrach): 15,01

Waga (części zachowanej, w gramach): 1,66

Sposób mocowania: trzy uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 403

Nr SAZ: 255/133/003

Nr katalogu MAG: 3828

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, Lastadia, parcela 35D, hałda

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Wilsnack

Nazwa i opis przedstawienia: trzy hostie połączone ze sobą w kształt trójliscia, z przedstawieniami: Chrystusa Ukrzyżowanego, Zmartwychwstającego oraz Biczowanego; odłamane dwa krzyżyki na górnych tarczach, w jednej z nich niewielki ubytek

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 32,0x29,0

Średnica tarczek (w milimetrach): 15,69

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,93

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiqcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 404

Nr SAZ: 255/133/003

Nr katalogu MAG: 3829

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, Lastadia, parcela 35D, w. 779

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Wilsnack

Nazwa i opis przedstawienia: trzy hostie połączone ze sobą w kształt trójliscia, z przedstawieniami: Chrystusa Ukrzyżowanego, Zmartwychwstającego oraz Biczowanego; dwie górne tarczki zwieńczone krzyżykami

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 27,3x31,5

Średnica tarczek (w milimetrach): 13,70

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,68

Sposób mocowania: trzy uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiqcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 405

Nr SAZ: 255/133/003

Nr katalogu MAG: 3830

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, Lastadia, parcela 35D, w. 826

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Wilsnack

Nazwa i opis przedstawienia: fragment znaku w kształcie trzech hostii, zachowany w postaci (odłamanej w górnej części) tarczki z przedstawieniem Chrystusa Biczowanego

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 18,0x11,0

Średnica tarczek (w milimetrach): 16,80

Waga (części zachowanej, w gramach): 0,74

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiqcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 406

Nr SAZ: 255/133/003

Nr katalogu MAG: 3831

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, Lastadia, parcela 35D, w. 890

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Wilsnack

Nazwa i opis przedstawienia: fragment znaku w kształcie trzech hostii, zachowany w postaci tarczki z przedstawieniem Chrystusa Zmartwychwstającego

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 15,0x16,0

Średnica tarczek (w milimetrach): 15,80

Waga (części zachowanej, w gramach): 1,16

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 407

Nr SAZ: 255/133/003

Nr katalogu MAG: 3832

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, Lastadia, parcela 35D, w. 813

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Wilsnack

Nazwa i opis przedstawienia: trzy hostie połączone ze sobą w kształt trójliscia, z przedstawieniami: Chrystusa Ukrzyżowanego, Zmartwychwstającego oraz Biczowanego; dwie górne tarczki zwieńczone krzyżami, górne uszkodzenie nieznacznie odłamane

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 29,0x35,0

Średnica tarczek (w milimetrach): 15,10

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,74

Sposób mocowania: trzy uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 408

Nr SAZ: 255/133/003

Nr katalogu MAG: 3833

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, Lastadia, parcela 35D, w. 876

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Wilsnack

Nazwa i opis przedstawienia: trzy hostie połączone ze sobą w kształt trójliscia, z przedstawieniami: Chrystusa Ukrzyżowanego, Zmartwychwstającego oraz Biczowanego; dwie górne tarczki zwieńczone krzyżami, górne uszkodzenie nieznacznie odłamane

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 30,0x35,0

Średnica tarczek (w milimetrach): 15,16

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,50

Sposób mocowania: trzy uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 409

Nr SAZ: 255/133/003

Nr katalogu MAG: 3834

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, Lastadia, parcela 36B, w. 6030

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Wilsnack

Nazwa i opis przedstawienia: trzy hostie połączone ze sobą w kształt trójliscia, z przedstawieniami: Chrystusa Ukrzyżowanego, Zmartwychwstającego oraz Biczowanego, odłamany krzyżyk na jednej z górnych tarczek

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 30,0x35,0

Średnica tarczek (w milimetrach): 14,71

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,34

Sposób mocowania: trzy uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiqcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 410

Nr SAZ: 255/133/003

Nr katalogu MAG: 3835

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, Lastadia, parcela 36B, w. 445

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Wilsnack

Nazwa i opis przedstawienia: trzy hostie połączone ze sobą w kształt trójliscia, z przedstawieniami: Chrystusa Ukrzyżowanego, Zmartwychwstającego oraz Biczowanego; odłamane dwa krzyżyki na górnych tarczkach

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 27,0x26,0

Średnica tarczek (w milimetrach): 13,97

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,49

Sposób mocowania: trzy uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiqcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 411

Nr SAZ: 255/133/003

Nr katalogu MAG: 3836

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, Lastadia, parcela 36B, w. 403

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Wilsnack

Nazwa i opis przedstawienia: trzy hostie połączone ze sobą w kształt trójliscia, z przedstawieniami: Chrystusa Ukrzyżowanego, Zmartwychwstającego oraz Biczowanego, odłamany krzyżyk na jednej z górnych tarczek

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 26,0x30,0

Średnica tarczek (w milimetrach): 13,13

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,13

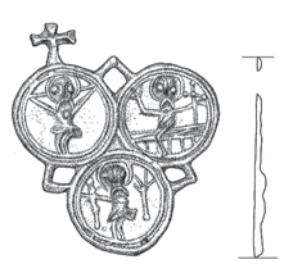
Sposób mocowania: trzy uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiqcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 412

Nr SAZ: 255/133/003

Nr katalogu MAG: 3837

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, Lastadia, parcela 36B, w. 267

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Wilsnack

Nazwa i opis przedstawienia: trzy hostie połączone ze sobą w kształt trójliścia, z przedstawieniami: Chrystusa Ukrzyżowanego, Zmartwychwstającego oraz Biczowanego; odłamane dwa krzyżyki na górnych tarczkach

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 32,0x30,0

Średnica tarczek (w milimetrach): 15,71

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,80

Sposób mocowania: trzy uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 413

Nr SAZ: 255/133/003

Nr katalogu MAG: 3838

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, Lastadia, parcela 36B, w. 6041

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Wilsnack

Nazwa i opis przedstawienia: fragment znaku w kształcie trzech hostii, zachowany w postaci tarczki z przedstawieniem Chrystusa Ukrzyżowanego

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 15,0x16,0

Średnica tarczek (w milimetrach): 15,00

Waga (części zachowanej, w gramach): 0,96

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 414

Nr SAZ: 255/133/003

Nr katalogu MAG: 3839

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, Lastadia, parcela 36B, w. 3082

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Wilsnack

Nazwa i opis przedstawienia: trzy hostie połączone ze sobą w kształt trójliścia, z przedstawieniami: Chrystusa Ukrzyżowanego, Zmartwychwstającego oraz Biczowanego, odłamany krzyżyk na jednej z górnych tarczek, nieznaczny ubytek w jednym z uszek

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 31,0x35,0

Średnica tarczek (w milimetrach): 14,47

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,11

Sposób mocowania: trzy uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 415

Nr SAZ: 255/133/003

Nr katalogu MAG: 3840

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, Lastadia, parcela 36B, w. 3273

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Wilsnack

Nazwa i opis przedstawienia: trzy hostie połączone ze sobą w kształt trójliscia, z przedstawieniami: Chrystusa Ukrzyżowanego, Zmartwychwstającego oraz Biczowanego; dwie górne tarczki zwieńczone krzyżami

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 26,0x32,0

Średnica tarczek (w milimetrach): 13,66

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,37

Sposób mocowania: trzy uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiqcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 416

Nr SAZ: 255/133/003

Nr katalogu MAG: 3841

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, Lastadia, parcela 36B, w. 3299

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Wilsnack

Nazwa i opis przedstawienia: trzy hostie połączone ze sobą w kształt trójliscia, z przedstawieniami: Chrystusa Ukrzyżowanego, Zmartwychwstającego oraz Biczowanego; odłamane dwa krzyżyki na górnych tarczkach, brak jednego z uszek i jedno (górne) z nieznacznym ubytkiem

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 27,0x30,0

Średnica tarczek (w milimetrach): 13,32

Waga (części zachowanej, w gramach): 1,75

Sposób mocowania: trzy uszka, z czego dwa zachowane

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiqcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 417

Nr SAZ: 255/133/003

Nr katalogu MAG: 3842

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, Lastadia, parcela 36B, w. 3307

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Wilsnack

Nazwa i opis przedstawienia: trzy hostie połączone ze sobą w kształt trójliscia, z przedstawieniami: Chrystusa Ukrzyżowanego, Zmartwychwstającego oraz Biczowanego; odłamane dwa krzyżyki na górnych tarczkach, brak górnego uszka

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 27,0x25,0

Średnica tarczek (w milimetrach): 13,56

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,22

Sposób mocowania: trzy uszka, z czego dwa zachowane

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiqcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 418

Nr SAZ: 255/133/003

Nr katalogu MAG: 3843

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, Lastadia, parcela 36A, w. 6137

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Wilsnack

Nazwa i opis przedstawienia: trzy hostie połączone ze sobą w kształt trójliścia, z przedstawieniami: Chrystusa Ukrzyżowanego, Zmartwychwstającego oraz Biczowanego; odłamane dwa krzyżyki na górnych tarczach

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XV–pocz. XVI w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 27,0x25,0

Średnica tarcz (w milimetrach): 13,84

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,58

Sposób mocowania: trzy uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 419

Nr SAZ: 255/133/003

Nr katalogu MAG: 3844

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, Lastadia, parcela 36A, w. 6137

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Wilsnack

Nazwa i opis przedstawienia: trzy hostie połączone ze sobą w kształt trójliścia, z przedstawieniami: Chrystusa Ukrzyżowanego, Zmartwychwstającego oraz Biczowanego; odłamane dwa krzyżyki na górnych tarczach

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XV–pocz. XVI w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 27,0x26,0

Średnica tarcz (w milimetrach): 13,55

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,84

Sposób mocowania: trzy uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 420

Nr SAZ: 255/133/003

Nr katalogu MAG: 3845

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, Lastadia, parcela 36A, w. 6186

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Wilsnack

Nazwa i opis przedstawienia: trzy hostie połączone ze sobą w kształt trójliścia, z przedstawieniami: Chrystusa Ukrzyżowanego, Zmartwychwstającego oraz Biczowanego; odłamane dwa krzyżyki na górnych tarczach

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 28,0x27,0

Średnica tarcz (w milimetrach): 13,43

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,47

Sposób mocowania: trzy uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 556

Nr SAZ: 255/020/041

Nr katalogu MAG: 2178

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Ciesielska 1A, w. 1678, III faza zabudowy – rozbudowa spichlerza

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Wilsnack

Nazwa i opis przedstawienia: trzy hostie połączone ze sobą w kształt trójliscia, z przedstawieniami: Chrystusa Ukrzyżowanego, Zmartwychwstającego oraz Biczowanego; odłamane dwa krzyżyki na górnych tarczach, z których jedna wyszczerbiona

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 37,0x35,0

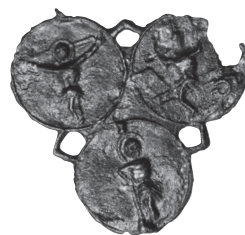
Średnica tarczek (w milimetrach): 18,59

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,30

Sposób mocowania: trzy uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiqcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 557

Nr SAZ: 255/020/041

Nr katalogu MAG: 2179

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Ciesielska 4A/1, w. 26, VI faza zabudowy – po destrukcji założenia spichlerzowego, podwórze, warstwa z dużą zawartością mierzwy, szczątków biologicznych i odpadów poprodukcyjnych, spichlerz o rusztowej konstrukcji fundamentu

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Wilsnack

Nazwa i opis przedstawienia: trzy hostie połączone ze sobą w kształt trójliscia, z przedstawieniami: Chrystusa Ukrzyżowanego, Zmartwychwstającego oraz Biczowanego; odłamane dwa krzyżyki na górnych tarczach, jedno uszko uszkodzone

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 1 poł. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 31,0x30,0

Średnica tarczek (w milimetrach): 14,46

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,77

Sposób mocowania: trzy uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiqcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 589

Nr SAZ: 255/039/004

Nr katalogu MAG: 429

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Miasto, ul. Rajska i Heweliusza, wyk. 9b, w. 7129

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Wilsnack

Nazwa i opis przedstawienia: trzy hostie połączone ze sobą w kształt trójliscia, z przedstawieniami: Chrystusa Ukrzyżowanego, Zmartwychwstającego oraz Biczowanego; odłamane dwa krzyżyki na górnych tarczach, brak dwóch dolnych uszek oraz znacznej części jednej z górnych tarczek

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 22,7x27,2

Średnica tarczek (w milimetrach): 12,51

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,16

Sposób mocowania: trzy uszka, z czego jedno zachowane

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiqcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 593

Nr SAZ: 255/105/001

Nr katalogu MAG: 77

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Miasto, ul. Sieroca, w. 1148

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Wilsnack

Nazwa i opis przedstawienia: trzy hostie połączone ze sobą w kształt trójliścia, z przedstawieniami: Chrystusa Ukrzyżowanego, Zmartwychwstającego oraz Biczowanego; odłamany krzyżyk na jednej z górnych tarczek

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 30,7x34,4

Średnica tarczek (w milimetrach): 15,80

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,11

Sposób mocowania: trzy uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 626

Nr SAZ: 255/039/007

Nr katalogu MAG: 4530

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Miasto, ul. Łągiewniki 39/40

podwórko, w. 1800

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Wilsnack

Nazwa i opis przedstawienia: fragment znaku w kształcie trzech hostii, zachowany w postaci tarczki z przedstawieniem Chrystusa Ukrzyżowanego

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 16,9x16,4

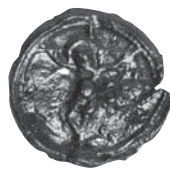
Średnica tarczek (w milimetrach): 16,90

Waga (części zachowanej, w gramach): 1,24

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 629

Nr SAZ: 255/039/007

Nr katalogu MAG: 4534

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Miasto, ul. Łągiewniki 39/40

podwórko, w. 3443

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Wilsnack

Nazwa i opis przedstawienia: fragment znaku w kształcie trzech hostii, zachowany w postaci dwóch tarczek z przedstawieniami Chrystusa Ukrzyżowanego i Zmartwychwstającego

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 15,5x27,8

Średnica tarczek (w milimetrach): 15,60

Waga (części zachowanej, w gramach): 1,68

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 663

Nr SAZ: 255/020/048

Nr katalogu MAG: 2637

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Spichrzowa 4/3, w. 2127

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Wilsnack

Nazwa i opis przedstawienia: trzy hostie połączone ze sobą w kształt trójliscia, z przedstawieniami: Chrystusa Ukrzyżowanego, Zmartwychwstającego oraz Biczowanego; odłamane dwa krzyżyki na górnych tarczach, niewielkie ubytki w jednej z górnych tarczek

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 1 poł. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 40,9x41,5

Średnica tarczek (w milimetrach): 20,10

Waga (części zachowanej, w gramach): 8,68

Sposób mocowania: trzy uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiqcek

Rys.: A. Błaszczuk

GKPP: 675

Nr SAZ: 255/133/003

Nr katalogu MAG: 3896

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, Lastadia, parcela 36B, w. 3271

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Wilsnack

Nazwa i opis przedstawienia: trzy hostie połączone ze sobą w kształt trójliscia, z przedstawieniami: Chrystusa Ukrzyżowanego, Zmartwychwstającego; odłamane dwa krzyżyki na górnych tarczach oraz odłamana część dolnej tarczki z przedstawieniem Chrystusa Biczowanego

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV–1 poł. XVI w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 31,0x32,2

Średnica tarczek (w milimetrach): 16,10

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,87

Sposób mocowania: trzy uszka, z czego dwa zachowane

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiqcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 679

Nr SAZ: 255/020/008

Nr katalogu MAG: 561

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, spichlerz „Lubecki Okręt”, ul. Stągiewna 13, sektor 5, w. 150.

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Wilsnack

Nazwa i opis przedstawienia: fragment znaku w kształcie trzech hostii, zachowany w postaci tarczki z przedstawieniem Chrystusa Zmartwychwstającego, zwieńczony krzyżykiem

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XIV–pocz. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 21,9x26,7

Średnica tarczek (w milimetrach): 20,50

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,39

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiqcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 681

Nr SAZ: 255/020/010

Nr katalogu MAG: 50

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, spichlerz „Francuska Lilia”, ul. Stągiewna 16

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Wilsnack

Nazwa i opis przedstawienia: trzy hostie połączone ze sobą w kształt trójliścia, z przedstawieniami: Chrystusa Ukrzyżowanego, Zmartwychwstającego oraz Biczowanego; zachowane krzyżyki na dwóch górnych tarczach

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XIV–pocz. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 34,2x39,0

Średnica tarczek (w milimetrach): 16,90

Waga (części zachowanej, w gramach): 4,27

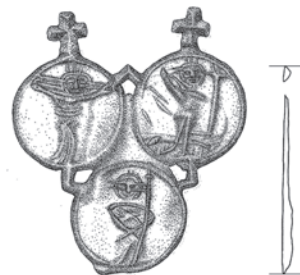
Sposób mocowania: trzy uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 711

Nr SAZ: 255/020/048

Nr katalogu MAG: 4983

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Spichrzowa 4/3, w. 2189

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Wilsnack

Nazwa i opis przedstawienia: trzy hostie połączone ze sobą w kształt trójliścia, z przedstawieniami: Chrystusa Ukrzyżowanego, Zmartwychwstającego oraz Biczowanego; odłamany krzyżyk na jednej z górnych tarczek

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 1 poł. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 38,8x46,7

Średnica tarczek (w milimetrach): 19,30

Waga (części zachowanej, w gramach): 4,87

Sposób mocowania: trzy uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 713

Nr SAZ: 255/020/048

Nr katalogu MAG: 4986

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Spichrzowa 2/2, w. 1031

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Wilsnack

Nazwa i opis przedstawienia: trzy hostie połączone ze sobą w kształt trójliścia, z przedstawieniami: Chrystusa Ukrzyżowanego, Zmartwychwstającego oraz Biczowanego; odłamany krzyżyk na jednej z górnych tarczek oraz górne uszko do mocowania

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 1 poł. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 34,5x39,1

Średnica tarczek (w milimetrach): 17,40

Waga (części zachowanej, w gramach): 4,32

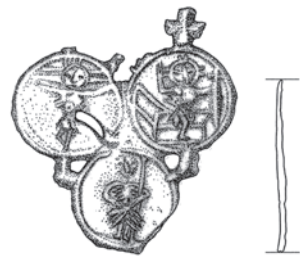
Sposób mocowania: trzy uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 740

Nr SAZ: 255/020/048

Nr katalogu MAG: 5013

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Żytnia 24, w. 3179, 3180, 3182

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Wilsnack

Nazwa i opis przedstawienia: fragment znaku w kształcie trzech hostii, zachowany w postaci tarczki z przedstawieniem Chrystusa Ukrzyżowanego

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 18,6x17,2

Średnica tarczek (w milimetrach): 18,60

Waga (części zachowanej, w gramach): 1,30

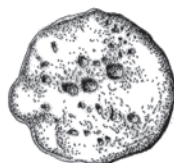
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiqcek

Rys.: A. Błaszczuk

GKPP: 743

Nr SAZ: 255/020/048

Nr katalogu MAG: 5016

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Spichrzowa 6, 7, 8—hałda

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Wilsnack

Nazwa i opis przedstawienia: trzy hostie połączone ze sobą w kształt trójliscia, z przedstawieniami: Chrystusa Ukrzyżowanego, Zmartwychwstającego oraz Biczowanego; odłamany krzyżyk na jednej z górnych tarczek

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 37,9x48,1

Średnica tarczek (w milimetrach): 18,70

Waga (części zachowanej, w gramach): 5,98

Sposób mocowania: trzy uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiqcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 745

Nr SAZ: 255/020/048

Nr katalogu MAG: 5018

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Żytnia 25, w. 1513

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Wilsnack

Nazwa i opis przedstawienia: fragment znaku w kształcie trzech hostii, zachowany w postaci dwóch górnych tarczek, silnie uszkodzonych

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 1 poł. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 34,6x20,3

Średnica tarczek (w milimetrach): 17,60

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,04

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiqcek

Rys.: A. Błaszczuk

GKPP: 747

Nr SAZ: 255/020/048

Nr katalogu MAG: 5020

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Spichrzowa 4/1, w. 3658

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Wilsnack

Nazwa i opis przedstawienia: fragment znaku w kształcie trzech hostii, zachowany w postaci tarczki z przedstawieniem Chrystusa Ukrzyżowanego

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 1 poł. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 18,3x23,3

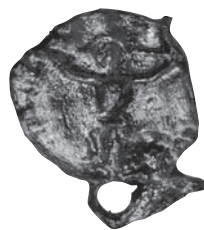
Średnica tarczek (w milimetrach): 18,40

Waga (części zachowanej, w gramach): 1,83

Sposób mocowania: jedno uszko

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 822

Nr SAZ: 255/020/051

Nr katalogu MAG: 2261

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Chmielna 73—Agroma, parcela 29, hałda

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Wilsnack

Nazwa i opis przedstawienia: fragment znaku w kształcie trzech hostii, zachowany w postaci tarczki z przedstawieniem Chrystusa Zmartwychwstającego

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 13,9x14,7

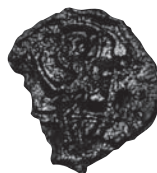
Średnica tarczek (w milimetrach): 14,70

Waga (części zachowanej, w gramach): 0,51

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 827

Nr SAZ: 255/020/052

Nr katalogu MAG: 284

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Chmielna 63—64, wyk. 3, w. 514

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Wilsnack

Nazwa i opis przedstawienia: trzy hostie połączone ze sobą w kształt trójliścia, z przedstawieniami: Chrystusa Ukrzyżowanego, Zmartwychwstającego oraz Biczowanego; odłamane dwa krzyżyki na górnych tarczkach, w dolnej części znaku wtórnie wybity otwór, dolna tarczka silnie uszkodzona

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 31,0x30,9

Średnica tarczek (w milimetrach): 15,40

Waga (części zachowanej, w gramach): 1,61

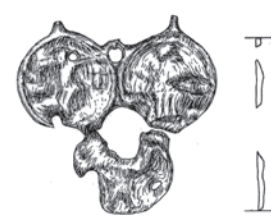
Sposób mocowania: trzy uszka, z czego jedno zachowane

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 832

Nr SAZ: 255/003/007

Nr katalogu MAG: 3642

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Miasto, Baszta Łabędź, Targ Rybny 46, w. 908

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Wilsnack

Nazwa i opis przedstawienia: trzy hostie połączone ze sobą w kształt trójliścia, z przedstawieniami: Chrystusa Ukrzyżowanego, Zmartwychwstającego oraz Biczowanego; odłamane dwa krzyżyki na górnych tarczach

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 27,8x26,9

Średnica tarcz (w milimetrach): 14,30

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,74

Sposób mocowania: trzy uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 845

Nr SAZ: 255/020/052

Nr katalogu MAG: 373

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Chmielna 63/64, wyk. 3, w. 533

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Wilsnack

Nazwa i opis przedstawienia: fragment znaku w kształcie trzech hostii, zachowany w postaci tarczki z przedstawieniem Chrystusa Ukrzyżowanego

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 15,5x14,0

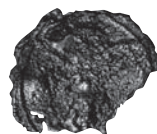
Średnica tarcz (w milimetrach): 15,50

Waga (części zachowanej, w gramach): 0,58

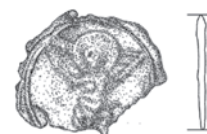
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 877

Nr SAZ: 255/004/004

Nr katalogu MAG: 5

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Miasto, ul. Tartaczna 2, w. 2437

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Wilsnack

Nazwa i opis przedstawienia: trzy hostie połączone ze sobą w kształt trójliścia, z przedstawieniami: Chrystusa Ukrzyżowanego, Zmartwychwstającego oraz Biczowanego; odłamane dwa krzyżyki na górnych tarczach

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 31,9x31,0

Średnica tarcz (w milimetrach): 15,60

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,37

Sposób mocowania: trzy uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 878

Nr SAZ: 255/004/004

Nr katalogu MAG: 6

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Miasto, ul. Tartaczna 2, w. 6

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Wilsnack

Nazwa i opis przedstawienia: trzy hostie połączone ze sobą w kształt trójliscia, z przedstawieniami: Chrystusa Ukrzyżowanego, Zmartwychwstającego oraz Biczowanego; odłamane dwa krzyżyki na górnych tarczkach, górne uszko z nadlewką, w dolnej tarczce wtórnie wybity otwór

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek 1 poł. XV–1 poł. XVI w

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 31,3x30,3

Średnica tarczek (w milimetrach): 15,70

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,63

Sposób mocowania: trzy uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 879

Nr SAZ: 255/004/004

Nr katalogu MAG: 7

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Miasto, ul. Tartaczna 2, w. 520

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Wilsnack

Nazwa i opis przedstawienia: trzy hostie połączone ze sobą w kształt trójliscia, z przedstawieniami: Chrystusa Ukrzyżowanego, Zmartwychwstającego oraz Biczowanego; odłamane dwa krzyżyki na górnych tarczkach i jedno z dolnych uszek

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 31,7x31,3

Średnica tarczek (w milimetrach): 15,90

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,46

Sposób mocowania: trzy uszka, z czego dwa zachowane

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 880

Nr SAZ: 255/004/004

Nr katalogu MAG: 8

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Miasto, ul. Tartaczna 2, w. 2545

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Wilsnack

Nazwa i opis przedstawienia: trzy hostie połączone ze sobą w kształt trójliscia, z przedstawieniami: Chrystusa Ukrzyżowanego, Zmartwychwstającego oraz Biczowanego; odłamane dwa krzyżyki na górnych tarczkach

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XIV–1 poł. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 32,7x30

Średnica tarczek (w milimetrach): 15,90

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,98

Sposób mocowania: trzy uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 881

Nr SAZ: 255/004/004

Nr katalogu MAG: 9

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Miasto, ul. Tartaczna 2

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Wilsnack

Nazwa i opis przedstawienia: trzy hostie połączone ze sobą w kształt trójliścia, z przedstawieniami: Chrystusa Ukrzyżowanego, Zmartwychwstającego oraz Biczowanego; odłamane dwa krzyżyki na górnych tarczach, z których jedna uszkodzona, brak dwóch uszek

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 13,9x14,7

Średnica tarczek (w milimetrach): 15,50

Waga (części zachowanej, w gramach): 4,48

Sposób mocowania: trzy uszka, z czego jedno zachowane

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 882

Nr SAZ: 255/004/004

Nr katalogu MAG: 10

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Miasto, ul. Tartaczna 2, w. 2369

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Wilsnack

Nazwa i opis przedstawienia: trzy hostie połączone ze sobą w kształt trójliścia, z przedstawieniami: Chrystusa Ukrzyżowanego, Zmartwychwstającego oraz Biczowanego; odłamane dwa krzyżyki na górnych, zdeformowanych tarczach

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 37,4x35,9

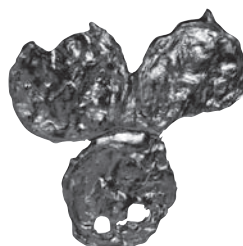
Średnica tarczek (w milimetrach): 19,40

Waga (części zachowanej, w gramach): 1,89

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 883

Nr SAZ: 255/004/004

Nr katalogu MAG: 11

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Miasto, ul. Tartaczna 2, w. 418

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Wilsnack

Nazwa i opis przedstawienia: fragment znaku w kształcie trzech hostii, zachowany w postaci dwóch tarczek z przedstawieniem Chrystusa Zmartwychwstającego (górna) i Biczowanego (dolna)

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XV–pocz. XVI w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 21,5x25,9

Średnica tarczek (w milimetrach): 14,00

Waga (części zachowanej, w gramach): 1,26

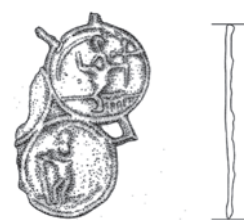
Sposób mocowania: trzy uszka, z czego jedno zachowane

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 884

Nr SAZ: 255/004/004

Nr katalogu MAG: 12

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Miasto, ul. Tartaczna 2, w. 6

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Wilsnack

Nazwa i opis przedstawienia: znak w kształcie trzech hostii, zachowany w niewielkim fragmencie

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek 1 poł. XV–1 poł. XVI w

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 24,3x19,6

Średnica tarczek (w milimetrach): 18,60

Waga (części zachowanej, w gramach): 1,33

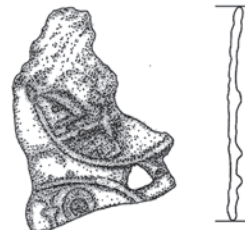
Sposób mocowania: trzy uszka, z czego jedno zachowane

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 957

Nr SAZ: 255/020/048

Nr katalogu MAG: 5195

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Spichrzowa 5, w. I mech.

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Wilsnack

Nazwa i opis przedstawienia: trzy hostie połączone ze sobą w kształt trójliścia, z przedstawieniami: Chrystusa Ukrzyżowanego, Zmartwychwstającego oraz Biczowanego; odłamane dwa krzyżyki na górnych tarczkach, górne uszko zaślepione nadlewką

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 30,6x29,6

Średnica tarczek (w milimetrach): 15,80

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,75

Sposób mocowania: trzy uszka, z czego dwa zachowane

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 968

Nr SAZ: 255/020/046

Nr katalogu MAG: 4803

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Jagłana, wyk. 17A, w. 2872

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Wilsnack

Nazwa i opis przedstawienia: trzy hostie połączone ze sobą w kształt trójliścia, z przedstawieniami: Chrystusa Ukrzyżowanego, Zmartwychwstającego oraz Biczowanego; odłamane dwa krzyżyki na górnych tarczkach, brak wszystkich trzech uszek do mocowania

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 32,8x30,7

Średnica tarczek (w milimetrach): 16,40

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,38

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1034

Nr SAZ: 255/133/004

Nr katalogu MAG: 200

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, ul. Toruńska 12, wyk. 3, w. 9

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Wilsnack

Nazwa i opis przedstawienia: trzy hostie połączone ze sobą w kształt trójliscia, z przedstawieniami: Chrystusa Ukrzyżowanego, Zmartwychwstającego oraz Biczowanego; odłamany krzyżyk na jednej z górnych tarczek

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 23,3x26,1

Średnica tarczek (w milimetrach): 10,50

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,85

Sposób mocowania: trzy uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiqcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1035

Nr SAZ: 255/133/004

Nr katalogu MAG: 201

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, ul. Toruńska 12, wyk. 4, w. 122

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Wilsnack

Nazwa i opis przedstawienia: trzy hostie połączone ze sobą w kształt trójliscia, z przedstawieniami: Chrystusa Ukrzyżowanego, Zmartwychwstającego oraz Biczowanego; krzyżyki (z nadlewkami) na dwóch górnych tarczkach

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 26,5x30,3

Średnica tarczek (w milimetrach): 13,50

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,86

Sposób mocowania: trzy uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiqcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1036

Nr SAZ: 255/133/004

Nr katalogu MAG: 202

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, ul. Toruńska 12, wyk. 5, w. 122

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Wilsnack

Nazwa i opis przedstawienia: fragment znaku w kształcie trzech hostii, zachowany w postaci tarczki z przedstawieniem Chrystusa Zmartwychwstającego

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 15,6x15,3

Średnica tarczek (w milimetrach): 15,60

Waga (części zachowanej, w gramach): 0,75

Sposób mocowania: trzy uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiqcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1037

Nr SAZ: 255/133/004

Nr katalogu MAG: 203

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, ul. Toruńska 12, wyk. 6, w. 193

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Wilsnack

Nazwa i opis przedstawienia: fragment znaku w kształcie trzech hostii, zachowany w postaci tarczki z przedstawieniem Chrystusa Ukrzyżowanego

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 14,9x17,5

Średnica tarczek (w milimetrach): 15,80

Waga (części zachowanej, w gramach): 0,79

Sposób mocowania: trzy uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1092

Nr SAZ: 255/129/002

Nr katalogu MAG: 4156

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Główne Miasto, ul. Grząska 4—podwórko, w. 585?

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Wilsnack

Nazwa i opis przedstawienia: trzy hostie połączone ze sobą w kształt trójliścia, z przedstawieniami: Chrystusa Ukrzyżowanego, Zmartwychwstającego oraz Biczowanego; odłamany krzyżyk na jednej z górnych tarczek

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 30,8x35,5

Średnica tarczek (w milimetrach): 15,30

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,39

Sposób mocowania: trzy uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1115

Nr SAZ: 255/020/060

Nr katalogu MAG: 1559

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Jagłana 3/5, zabytek odzyskany z hałdy

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Wilsnack

Nazwa i opis przedstawienia: trzy hostie połączone ze sobą w kształt trójliścia, z przedstawieniami: Chrystusa Ukrzyżowanego, Zmartwychwstającego oraz Biczowanego; odłamany krzyżyk na jednej z górnych tarczek i górne uszko do mocowania

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XIV–XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 32,4x34,8

Średnica tarczek (w milimetrach): 15,50

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,76

Sposób mocowania: trzy uszka, z czego dwa zachowane

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1116

Nr SAZ: 255/020/060

Nr katalogu MAG: 1520

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Jagłana 3/5, zabytek odzyskany z hałdy

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Wilsnack

Nazwa i opis przedstawienia: trzy hostie połączone ze sobą w kształt trójliscia, z przedstawieniami: Chrystusa Ukrzyżowanego, Zmartwychwstającego oraz Biczowanego; odłamany krzyżyk na jednej z górnych tarczek i górne uszko do mocowania

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XIV–XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 31,3x36,2

Średnica tarczek (w milimetrach): 15,50

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,84

Sposób mocowania: trzy uszka, z czego dwa zachowane

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiqcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1117

Nr SAZ: 255/020/060

Nr katalogu MAG: 1517

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Jagłana 3/5, zabytek odzyskany z hałdy

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Wilsnack

Nazwa i opis przedstawienia: trzy hostie połączone ze sobą w kształt trójliscia, z przedstawieniami: Chrystusa Ukrzyżowanego, Zmartwychwstającego oraz Biczowanego; odłamane dwa krzyżyki na górnych tarczkach i dwa uszka

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 30,7x29,6

Średnica tarczek (w milimetrach): 15,50

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,65

Sposób mocowania: trzy uszka, z czego jedno zachowane

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiqcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1128

Nr SAZ: 255/020/060

Nr katalogu MAG: 1565

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Jagłana 3/5, wyk. 5, w. 403

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Wilsnack

Nazwa i opis przedstawienia: trzy hostie połączone ze sobą w kształt trójliscia, z przedstawieniami: Chrystusa Ukrzyżowanego, Zmartwychwstającego oraz Biczowanego; krzyżyki (z nadlewkami) na dwóch górnych tarczkach

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XIV–XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 24,1x26,3

Średnica tarczek (w milimetrach): 12,41

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,08

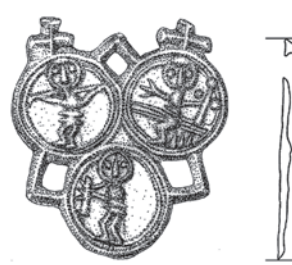
Sposób mocowania: trzy uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiqcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1132

Nr SAZ: 255/020/060

Nr katalogu MAG: 1525

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Jaglana 3/5, wyk. hałda

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Wilsnack

Nazwa i opis przedstawienia: trzy hostie połączone ze sobą w kształt trójliścia, z przedstawieniami: Chrystusa Ukrzyżowanego, Zmartwychwstającego oraz Biczowanego; odłamane obydwie krzyżyki na górnych tarczach

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 27,5x27,2

Średnica tarczek (w milimetrach): 14,37

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,46

Sposób mocowania: trzy uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1147

Nr SAZ: 255/020/060

Nr katalogu MAG: 1572

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Jaglana 3/5, wyk. 5, w. 405

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Wilsnack

Nazwa i opis przedstawienia: trzy hostie połączone ze sobą w kształt trójliścia, z przedstawieniami: Chrystusa Ukrzyżowanego, Zmartwychwstającego oraz Biczowanego; krzyżyki (jeden z nadelką) na dwóch górnych tarczach, odłamana część dolnej tarczy

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 30,3x36,9

Średnica tarczek (w milimetrach): 15,97

Waga (części zachowanej, w gramach): 4,17

Sposób mocowania: trzy uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1148

Nr SAZ: 255/020/060

Nr katalogu MAG: 1574

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Jaglana 3/5, wyk. 5a, w. 405

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Wilsnack

Nazwa i opis przedstawienia: trzy hostie połączone ze sobą w kształt trójliścia, z przedstawieniami: Chrystusa Ukrzyżowanego, Zmartwychwstającego oraz Biczowanego; odłamane obydwie krzyżyki na górnych tarczach

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 28,1x27,8

Średnica tarczek (w milimetrach): 14,63

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,59

Sposób mocowania: trzy uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1173

Nr SAZ: 255/020/060

Nr katalogu MAG: 1577

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Jagłana 3/5, wyk. 5, w. 408

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Wilsnack

Nazwa i opis przedstawienia: trzy hostie połączone ze sobą w kształt trójliscia, z przedstawieniami: Chrystusa Ukrzyżowanego, Zmartwychwstającego oraz Biczowanego; odłamany krzyżyk na jednej z górnych tarczek

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 26,7x31,1

Średnica tarczek (w milimetrach): 14,07

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,77

Sposób mocowania: trzy uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiqcek

Rys.: E. Nowicka

4.19. Święta Krew – Sternberg

Pielgrzymki do sanktuarium w Sternbergu w północnych Niemczech wzięły swój początek od oskarżenia grupy 27 Żydów o sprofanowanie konsekrowanych hostii w dniu 24 października 1492 roku, przy czym zgodnie z legendą, „torturowane” hostie miały krwawić podczas tego aktu, z którego to powodu uznano je za cudowne. Cud ten został szybko uznany przez władze kościelne i już od końca XV wieku zaczęły tu napływać liczne rzesze pielgrzymów⁶⁹⁷. Oskarżonych o profanację spalono natomiast na stosie. Jeśli idzie o znaleziska archeologiczne, w literaturze europejskiej opisano jak dotąd nieco ponad 30 plakierek ze Sternbergu znalezionych w Niemczech, Polsce, Danii i Holandii, z czego nie więcej niż 15 to oryginalne znaki pielgrzymie, zaś pozostałe to odlewy na dzwonach. Najlepiej zachowane są plakietki z Lubeki o wymiarach 35,0 x 80,0 mm, bardzo precyzyjnie datowane na lata 1492–1509⁶⁹⁸, oraz z klasztoru w Seehausen w Niemczech, o wymiarach 34,0 x 78,0 mm, datowane na około 1500⁶⁹⁹. Najdalej na zachód plakietki te znajdziemy w Westenshuwen⁷⁰⁰ i Reimerswaall⁷⁰¹ w Holandii, najdalej na wschód – w Gdańsku.

W trakcie gdańskich wykopaliśk natrafiono łącznie na jedenaście znaków pielgrzymich pochodzących z sanktuarium w Sternbergu. Pięć z nich odkryto na Wyspie Spichrzów, trzy na Starym Przedmieściu, dwa na Starym Mieście i jeden na Szafarni. Ciekawy jest zabytek z Wyspy Spichrzów z ul. Basztowej 5. Jest to zachowana jedynie w górnej partii, niezbyt starannie wykonana ażurowa plakietka (GKPP 220) o zachowanych wymiarach 24,0 x 53,0 mm, przedstawiająca dość schematycznie monstrancję, z odłamaną podstawą oraz ubytkami w partii środkowej. Dolna część plakietki jest zakończona stożkowatym ozdobnym guzem. Na rewersie zachował się fragment mocowania (szpilkowego?). Wydaje się, iż jest to nieudolnie wykonana kopia (niedokończony falsyfikat?) plakietki ze Sternbergu. Cztery dalsze zabytki znalezione na Wyspie pochodzą z ul. Jaglanej nr 3/5. Pierwszy z nich (GKPP 974) to okrągła tarcza o średnicy 8,0 mm z przedstawieniem ukrzyżowanego Chrystusa. Jest to jedna z dwóch hostii, które występują na znaku ze Sternbergu, przy czym jest ona umieszczona pod lewym ramieniem Chrystusa Ukrzyżowanego zwieńczającego plakietkę całkowicie zachowaną (zob. poniżej opis znaku zachowanego

w całości GKPP 605)⁷⁰². Drugi znak to górna część takiej plakietki (GKPP 980) zwieńczonej wieżyczkami i pinaklami, z zachowanym napisem: *sterne berch* w dolnej, poziomej części ramki. Ramka ta jest podzielona pionowym elementem na dwa pola, w których zachowały się postacie aniołów adorujących (odłamane) hostie. Zważywszy na fakt, iż obydwa te znaki zostały wyeksplorowane bardzo blisko siebie, można przypuszczać, że wspomniana wcześniej hostia pochodzi właśnie z opisaną wyżej plakietki. Trzecia plakietka (GKPP 1121) zachowała się w fragmentach, niestety jednak bez hostii przedstawiającej Zmartwychwstanie i z częściowo odłamana podstawą. Jest to wariant bez ukrzyżowanego Chrystusa, za to zwieńczony gotyckimi wieżyczkami. Wreszcie czwarty znak z ul. Jaglanej (GKPP 1165) jest zachowany fragmentarycznie, za to z czytelnym napisem, co pozwala dokładnie ustalić jego proveniencję.

Jedynie w swojej dolnej partii jest zachowana plakietka z ul. Toruńskiej 12 na Starym Przedmieściu. Jest to również ażurowa plakietka w formie monstrancji (GKPP 1039), wewnątrz której znajdowały się niegdyś symetrycznie rozmieszczone w dwóch prostokątnych polach dwie hostie (odłamane), każda z nich adorowana przez dwa anioły; poniżej znajduje się na belce poziomej minuskułowy gotycki napis: *sterne berch*, pod nim na czaszy kielicha – sześcioramienna gwiazda. Spośród dwóch plakietek znalezionych na Starym Mieście, zabytek z ul. Tartacznej (GKPP 891) zachował się w niewielkim fragmencie, natomiast plakietka znaleziona w kwartale zabudowy pomiędzy ulicami Łagiewniki, Rybaki Górne i Heweliusza (GKPP 605), jest jedną z lepiej zachowanych w zbiorach europejskich. Jest to plakietka w formie monstrancji z ażurowymi dekoracjami w formie wieżyczek i pinakli, wewnątrz której znajdują się symetrycznie rozmieszczone w dwóch prostokątnych polach dwie hostie – każda z nich adorowana przez dwa anioły. Na jednej z hostii (większej) w polu pod prawym ramieniem Chrystusa jest przedstawienie Zmartwychwstania, pod ramieniem lewym mniejsza hostia z przedstawieniem sceny Ukrzyżowania, poniżej minuskułowy, gotycki napis: *sterne berch*, pod nim na czaszy kielicha – gwiazda. Brak jest jedynie figury Chrystusa Ukrzyżowanego zwieńczającego ten znak. Prawie tak samo dobrze zachowany jest jeden ze znaków z Lastadii, złożony z kilku fragmentów (GKPP 388), gdzie brak jedynie większej hostii z przedstawieniem Zmartwychwstania, fragmentu podstawy monstrancji oraz zwieńczającej figury Chrystusa. Natomiast drugi znak z Lastadii, o wymiarach 33,0 x 77,0 mm (GKPP 387), jest zachowany wręcz idealnie, z najdrobniejszymi szczegółami. Równie doskonale zachował się identyczny wymiarami (33,0 x 77,0 mm) znak znaleziony na stanowisku Szafarnia (GKPP 319), który jest obecnie jednym z cenniejszych eksponatów Gdańskiej Kolekcji Pamiątek Pielgrzymich.

Niestety, żadna z omawianych plakietek nie została znaleziona w kontekście datowanym znaleziskami numizmatycznymi, niemniej kilka z nich zostało odkrytych w warstwach chronologicznie sklasyfikowanych na schyłek późnego średniowiecza

⁶⁹⁷ H. Heyden, *Das Wallfahrtswesen in Pommern*, „Blätter für Kirchengeschichte Pommerns”, Hf. 22/23, 1940, s. 10–15; V. Honemann, *Die Sternberger Hostienschändung und ihre Quellen*, [w:] *Kirche und Gesellschaft im Heiligen Römischen Reich des 15. und 16. Jahrhundert*, Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen Philologisch-Historische Klasse, 3. Folge, Bd. 206, hrsg. H. Bookmann, Göttingen 1994, s. 75–102.

⁶⁹⁸ J. Wittstock, *Pilgerzeichen in Lübeck...*, s. 18, ryc. 2.1; Tenże, *Kirchliche...*, s. 289, nr 281; K. Köster, *Mittelalterliche Pilgerzeichen und Wallfahrtsdevotionalien...*, s. 219.

⁶⁹⁹ R. Jaitner, G. Kohn, *Ausgewählte...*, s. 103, nr 13; H. Kühne, C. Brumme, *Der Pilgerzeichenfund...*, s. 416 ryc. 4 oraz s. 433, nr 15; W klasztorze w Seehausen znaleziono jeszcze dwa fragmenty plakietek ze Sternbergu.

⁷⁰⁰ HP 2, s. 368, ryc. 1545.

⁷⁰¹ HP 1, s. 145, ryc. 129.

⁷⁰² Porównaj znak z Szafarni nr GKPP 319.

(XV w.), zaś plakietkę z Szafarni (GKPP 319) zarejestrowano wraz z kilkudziesięcioma monetami w warstwie nr 1100 określonej jako niwelacyjna – nawieziona w to miejsce dla podniesienia poziomu terenu. W sumie 22 monety są datowane na XV wiek, 2 na wiek XIV, 6 na wiek XVI i 3 na wiek XVII, choć te ostatnie znaleziono na wtórnym złożu. Wynika z tego, że datowanie warstwy 1100 zamyka się tutaj w szerokich ramach od schyłku XIV do XVI wieku. Plakietka ze Sternbergu doskonale plasuje się w tych ramach chronologicznych, jako że historia sanktuarium zaczyna się, jak wyżej wspomniano, w roku 1492 od rzekomego zbezczerstwienia hostii przez lokalnych Żydów, co dało później pretekst do ich prześladowania, a następnie wypędzenia z Meklemburgii i Pomorza⁷⁰³. Bardzo szybko, bo już w roku 1494 odlano pierwsze plakietki ze Sternbergu na dzwonach w Meklemburgii, m.in. w Pinnow koło Schwerina⁷⁰⁴ oraz Peckatel czy Steinmocker z okręgu Pomorze Przednie, gdzie umieszczono po dwie takie plakietki⁷⁰⁵. Także z roku 1494 pochodzi odlew na dzwonie z miejscowości Federow⁷⁰⁶. Odlewy tych znaków na dzwonach zanikają w okresie Reformacji, ostatnie znane są z Nyborg w Danii (1523)⁷⁰⁷, czy też Stargardu Szczecińskiego (1525)⁷⁰⁸.

Oprócz wyżej omówionej plakietki ze Sternbergu, istnieje jeszcze inny wariant tego znaku, znany z miejscowości 's-Hertogenbosch w Holandii⁷⁰⁹. Ma on kształt monstrancji z pięcioma otworami symbolizującymi hostie i jest datowany bardzo szeroko, bo na lata 1492–1599.

⁷⁰³ W odwecie za rzekome zbezczerstwienie hostii spalono 27 Żydów (por. J. Ansorge, *Pilgerzeichen und Pilgerforschung* ..., s. 92.

⁷⁰⁴ M. Schaugstat, *Mittelalterliche...*, s. 19–55, zob.: s. 41, ryc. 10 c; F. Uldall, *Schwes-terglocken aus dem Mittelalter im Großherzogtum Mecklenburg-Schwerin und dem Königreich Dänemark*, „Jahrbücher des Vereins für mecklenburgische Geschichte und Altertumskunde” Bd. 70, 1905, s. 177.

⁷⁰⁵ J. Ansorge, *Pilgerzeichen und Pilgerforschung...*, s. 95.

⁷⁰⁶ *Die Kunst- und Geschichts-Denkmäler des Grossherzogthums Mecklenburg-Schwerin*. Bd. 5: Die Amtsgerichtsbezirke Teterow, Malchin, Stavenhagen, Penzlin, Waren, Malchow und Röbel. Mit einem Anhang über einige ältere Denkmäler ausserhalb Landes und einem Generalreg. ueber alle 5 Bde, hrsg. E. Schlie, Schwerin 1902, s. 349.

⁷⁰⁷ N.K. Liebgott, *Afstobninger af pilgrimstegn pa danske middelalderlige kirkeklokker*, Aarboger for nordisk Oldkyndighed og Historie, 1971, s. 196–240, ryc. 46.

⁷⁰⁸ J. Ansorge, *Pilgerzeichen und Pilgerforschung...*, s. 96; M. Majewski, *Plakieta ze znacznikiem pielgrzymim ze Sternbergu*, [w:] *Ludwisarstwo...*, s. 102, nr 45.

⁷⁰⁹ A.M. Koldeweij, *Opgespeld geloof...*, s. 157, ryc. 21.

GKPP: 220

Nr SAZ: 255/020/039

Nr katalogu MAG: 7109

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Basztowa 5, parcela 4, w. 79

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Sternberg

Nazwa i opis przedstawienia: zachowana we fragmentach, niezbyt starannie wykonana plakietka przedstawiająca dość schematycznie monstrancję (?), z odłamaną podstawą oraz ubytkami w partii środkowej; dolna część plakietki zakończona stożkowatym ozdobnym guzem, na rewersie zachowany fragment mocowania szpilkowego (?)

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XV–1 poł. XVI w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 24,0x53,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 4,63

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 319

Nr SAZ: 255/100/005

Nr katalogu MAG: 5007

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, ul. Długie Ogrody 114, w. 1100

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Sternberg

Nazwa i opis przedstawienia: Święta Krew; plakietka doskonale zachowana w kształcie dwóch połączonych monstrancji, w których znajdują się dwie hostie adorowane przez anioły. Na jednej z nich (większej) jest wyobrażenie Chrystusa Zmartwychwstałego, na drugiej (mniejszej) Chrystusa Ukrzyżowanego. Obydwie monstrancje są zwieńczone ażurową gotycką architekturą i pinaklami, cała zaś plakietka postacią Chrystusa na krzyżu. Na dolnej części ramki inskrypcja, poniżej sześcioramienna gwiazda

Napis (w części zachowanej): sterne berch

Datowanie: schyłek XV–1 poł. XVI w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 33,0x77,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 9,63

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 387

Nr SAZ: 255/133/003

Nr katalogu MAG: 3812

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, Lastadia, parcela 35A, w. 2601 II mech.

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Sternberg

Nazwa i opis przedstawienia: Święta Krew; plakietka doskonale zachowana w kształcie dwóch połączonych monstrancji, w których znajdują się dwie hostie adorowane przez anioły. Na jednej z nich (większej) – wyobrażenie Chrystusa Zmartwychwstałego, na drugiej (mniejszej) Chrystusa Ukrzyżowanego. Obydwie monstrancje zwieńczone ażurową gotycką architekturą i pinaklami, cała zaś plakietka – postacią Chrystusa na krzyżu; na stopce monstrancji napis, poniżej sześcioramienna gwiazda

Napis (w części zachowanej): sterne berch

Datowanie: schyłek XV–1 poł. XVI w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 33,0x77,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 10,47

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 388

Nr SAZ: 255/133/003

Nr katalogu MAG: 3813

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, Lastadia, parcela 36A, w. 6163

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Sternberg

Nazwa i opis przedstawienia: Święta Krew; plakietka w kształcie dwóch połączonych monstrancji, w których znajdują się dwie hostie adorowane przez anioły (jedna odłamana), na zachowanej jest wyobrażenie Chrystusa Ukrzyżowanego. Obydwie monstrancje są zwieńczone ażurową, gotycką architekturą i pinaklami, na stopce monstrancji inskrypcja, poniżej sześcioramienna gwiazda; część stopki odłamana

Napis (w części zachowanej): sterne berch

Datowanie: schyłek XV–1 poł. XVI w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 33,0x77,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 8,32

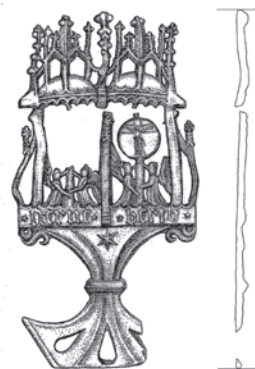
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 605

Nr SAZ: 255/039/007

Nr katalogu MAG: 7240

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Miasto, ul. Łagiewniki 38A, w. 2191

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Sternberg

Nazwa i opis przedstawienia: Święta Krew; plakietka doskonale zachowana w kształcie dwóch połączonych monstrancji, w których znajdują się dwie hostie adorowane przez anioły. Na jednej z nich (większej)—wyobrażenie Chrystusa Zmarwychwstałego, na drugiej (mniejszej) Chrystusa Ukrzyżowanego. Obydwie monstrancje są zwieńczone ażurową, gotycką architekturą i pinaklami. Na dolnej części ramki inskrypcja, poniżej sześcioramienna gwiazda

Napis (w części zachowanej): sterne berch

Datowanie: schyłek XV–1 poł. XVI w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 33,0x64,9

Waga (części zachowanej, w gramach): 9,36

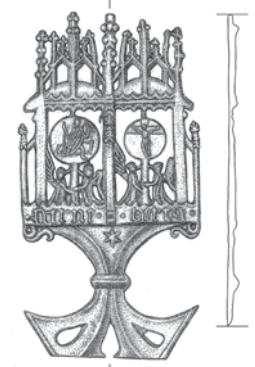
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 891

Nr SAZ: 255/004/004

Nr katalogu MAG: 19

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Miasto, ul. Tartaczna 2, w. 2392

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Sternberg

Nazwa i opis przedstawienia: Święta Krew; przedstawienie hostii z wizerunkiem Chrystusa Ukrzyżowanego

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XV–XVI w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 14,7x20,9

Waga (części zachowanej, w gramach): 0,78

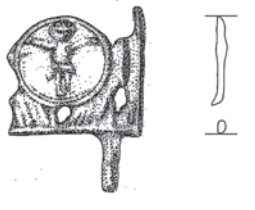
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania:

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 974

Nr SAZ: 255/020/046

Nr katalogu MAG: 4842

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Jaglana 3/5, wyk. 119, w. 12770

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Sternberg

Nazwa i opis przedstawienia: Święta Krew; przedstawienie hostii z wizerunkiem Chrystusa Ukrzyżowanego

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XV–XVI w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): śr. 8,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 0,23

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 980

Nr SAZ: 255/020/046

Nr katalogu MAG: 24589

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów ul. Jaglana 3/5, wyk. 119, w. 12767

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Sternberg

Nazwa i opis przedstawienia: Święta Krew; górna część plakietki w kształcie dwóch połączonych monstrancji, w której znajdowały się dwie hostie adorowane przez anioły (odłamane). Obydwie monstrancje są zwieńczone ażurową, gotycką architekturą i pinaklami (częściowo odłamane). Na dolnej części ramki inskrypcja, poniżej sześcioramienna gwiazda; stopka monstrancji odłamana

Napis (w części zachowanej): sterne berch

Datowanie: schyłek XV–XVI w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 33,0x46,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 6,01

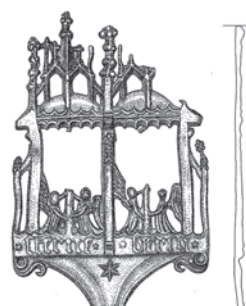
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1039

Nr SAZ: 255/133/004

Nr katalogu MAG: 205

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, ul. Toruńska 12, wyk. 3, w. 3

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Sternberg

Nazwa i opis przedstawienia: Święta Krew; dolna część plakietki w kształcie dwóch połączonych monstrancji, w których znajdowały się dwie hostie adorowane przez anioły (odłamane); na dolnej części ramki inskrypcja, poniżej sześcioramienna gwiazda

Napis (w części zachowanej): sterne berch

Datowanie: schyłek XV–XVI w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 33,0x50,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 6,51

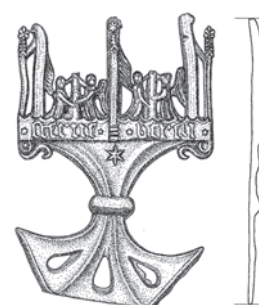
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1121

Nr SAZ: 255/020/060

Nr katalogu MAG: 1569

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów ul. Jagłana 3/5, wyk. 52, w. 405

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Sternberg

Nazwa i opis przedstawienia: Święta Krew; plakietka w kształcie dwóch połączonych monstrancji, w których znajdują się dwie hostie adorowane przez anioły. Na jednej z nich (większej) jest wyobrażenie Chrystusa Zmarwychwstałego (odłamana), na drugiej (mniejszej) Chrystusa Ukrzyżowanego. Obydwie monstrancje są zwieńczone ażurową, gotycką architekturą i pinaklami. Na dolnej części ramki inskrypcja, poniżej sześcioramienna gwiazda; nieznaczące ubytki w dolnej części stopki

Napis (w części zachowanej): sterne berch

Datowanie: schyłek XV–XVI w.

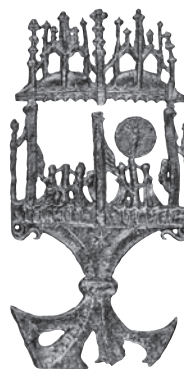
Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 32,8x65,9

Waga (części zachowanej, w gramach): 7,83

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiqcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1165

Nr SAZ: 255/020/060

Nr katalogu MAG: 1511

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Jagłana 3/5, wyk. 3, podczyszczanie

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Sternberg

Nazwa i opis przedstawienia: Święta Krew; fragment plakietki w kształcie gotyckiej monstrancji, na ramce inskrypcja, poniżej sześcioramienna gwiazda

Napis (w części zachowanej): sterne berch

Datowanie: schyłek XV–1 poł. XVI w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 33,8x33,8

Waga (części zachowanej, w gramach): 4,61

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiqcek

Rys.: E. Nowicka

Modlitewnik z 1 poł. XVI wieku, z przedstawieniem św. Klary z Asyżu trzymającej monstrancję. Museu Nacional de Arte Antiga w Lizbonie. (fot. H. Paner)

Płaskorzeźba (1511–15), z przedstawieniem Chrystusa w sześciobocznej studni, jako vir dolorum. Po jego prawej stronie Bernard VII von Lippe z apostołem Andrzejem, po lewej Anna von Holstein-Schaumburg ze swoim patronem – św. Jakubem. Sarkofag w kościele przyklasztornym pw. Bożego Ciała w Blombergu. *(fot. H. Paner)*

Mieszczka imieniem Alheyd profanująca 45 hostii wrzucając je do studni. Sarkofag Bernarda VII von Lippe i jego żony Anny von Holstein-Schaumburg (1511–15). Kościół przyklasztorny pw. Bożego Ciała w Blombergu. *(fot. H. Paner)*

4.20. Profanacja hostii – Blomberg

Kult Świętej Krwi w Blombergu (Dolna Saksonia) bierze swój początek od wydarzeń mających tutaj miejsce w 2 poł. XV wieku. Pewna mieszcza z tego miasta (imieniem Alheyd), tuż po Wielkanocy 1460 roku, miała ukraść 45 hostii i używać je do swoich czarów, a następnie wrzucić do studni, za co została ukarana spaleniem na stosie. Na pamiątkę tego wydarzenia nad studnią zbudowano kaplicę z ołtarzem, a sama legenda została opisana już w 1469 roku w akcie fundacyjnym tutejszego klasztoru augustianów. Wcześniej natomiast, począwszy od 1462 roku, miejscowy kościół pod wezwaniem Bożego Ciała (*Zum Heiligen Leichnam*) otrzymał liczne prawa nadawania odpustów, co w znaczącym stopniu przyczyniło się do ruchu pielgrzymkowego, czego dowodem są m.in. zapisy testamentowe. Ruch ten nasilił się znacząco po stwierdzeniu cudotwórczych i uzdrawiających właściwości wody ze studni, do której wrzucone były skradzione hostie. Wydarzenia te potwierdza relacja dziejopisarza Johannes Kerkhörde, który podczas pielgrzymki do Blombergu w 1462 roku odnotował: *W dniu podwyższenia krzyża (tj. 14 września) byłem (...) w Blombergu; niewiasta wrzuciła tam święty sakrament do studni, nad którą zbudowano dom i kamienny ołtarz, zaczęto również budować kościół...*⁷¹⁰

Z dochodów pozyskanych od pielgrzymów zbudowano klasztor, a w miejscu kaplicy postawiono kościół. Jednocześnie założono księgę cudów, w której rejestrowano wszelkie mające tu miejsce uzdrowienia. Praktyki te spotkały się z krytyką niektórych współczesnych. Świadczy o tym traktat kartuza Jana Hagena, który uważał czczenie świętej studzienki za zabobony, jako że *pielgrzymi szukają zbawienia nie w sakramencie ołtarza, ale w wodzie ze studni*. Krytykował także sprzedaż plaketek pielgrzymich, gdyż – jak zarzucał – *zamiast symboli chrześcijańskich plakietka ta zawiera przedstawienie niecznej baby*. Nie wszyscy podzielali te wątpliwości. Jeszcze w roku 1583 hrabia Szymon VI von Lippe kazał swemu służącemu dostarczyć do swej rezydencji w pobliskim Detmold beczkę wody ze świętej studni, jako lekarstwo na dolegliwości zaprzysiężonej z nim damy⁷¹¹.

Historia profanacji hostii została też utrwalona na monumentalnym sarkofagu grobowym Bernarda VII von Lippe i jego żony Anny von Holstein-Schaumburg, opatrzonym napisem: *W roku pańskim 1511 umarł szlachetny pan Bernard von Lippe, założyciel klasztoru i jego największy protektor do końca swojego życia, którego dusza niechaj spoczywa w pokoju, amen*. Ściany szczytowe tumby są ozdobione płaskorzeźbami. Od strony stóp zmarłych znajduje się płaskorzeźba przedstawiająca kościół w Blombergu, zaś w jego portalu jest figura winowajczyny Alheyd trzymającej w dłoniach korporeał, na którym ułożone są zbezczeszczone hostie, pochylające się nad sześcioboczną obudową studni. Po jej stronie prawej, w niewielkiej niszy, jest przedstawienie zakonnika wskazującego palcem lewej dłoni na krzyż, trzymany przez niego w dłoni prawej.

Przedstawienie to dotyczy krzyża znajdującego się wówczas w skarbcu kościoła w Blombergu. Był to dar uczyniony w roku 1504 przez rycerza Konrada von Exter, który ocalił ten relikwiarzowy krucyfiks z płonącego kościoła w Inflantach. Zapewne starano się podnieść atrakcyjność pielgrzymkową ośrodka w Blombergu poprzez stworzenie kultu krzyża w kościele przyklasztornym, co miało wzmocnić pobożność pasyjną i dać kolejny bodziec wiernym do odbycia pielgrzymki do miasta. Po przeciwnej stronie sarkofagu znajduje się przedstawienie Chrystusa w koronie cierniowej, w przepasce biodrowej, z biczem i różgą – przedstawionego w typie *Vir Dolorum*, wychodzącego z sześciobocznej studni. Po jego prawej ręce znajduje się postać Bernarda VII w pełnej zbroi, za nim stoi apostoł Andrzej z ręką na ramieniu Bernarda. Po lewej stronie Chrystusa znajduje się postać klęczącej Anny von Holstein-Schaumburg ze złożonymi do modlitwy dłońmi. Przed nią, na małym taborecie, widoczny jest modlitewnik, za nią natomiast jest jej patron, apostoł Jakub Starszy, z kijem pielgrzymim i w charakterystycznym kapeluszu.

Spośród kilkunastu znalezisk pamiątek pielgrzymich związanych z sanktuarium w Blombergu, tylko cztery to w miarę dobrze zachowane ażurowe plakietki pielgrzymie, dwa to odlewy plaketek na dzwonach kościelnych, zaś kilka pozostałych to niewielkie fragmenty tych znaków. Jak dotąd przeważająca większość pamiątek pielgrzymich związanych z Blombergiem została znaleziona na terenie Holandii, przy czym najlepiej zachowane znaki z przedstawieniem kobiety wrzucającej hostie do studni pochodzą z Nieuwlande oraz Amsterdamu⁷¹². Jeden z odlewów plaketki z Blombergu, o wymiarach 32,0 x 72,0 mm, znaleziono w Danii w miejscowości Frøslev, gdzie odczytano też nazwisko ludwisarza Kegge Olufa i ustalono datę odlania dzwonu na lata 1490–95⁷¹³. Jest to wyobrażenie gotyckiej monstrancji, gdzie anioły podtrzymują „strumień” 45 hostii opadających do studni. Drugi odlew pochodzi z miejscowości Rohlsdorf (Kreis Prignitz) i jest datowany na lata 1460–87⁷¹⁴. Tylko w dolnej części zachowała się plakietka ze Spenge w Niemczech (46,0 x 40,0 mm), datowana na lata 1460–1536⁷¹⁵.

W znaleziskach gdańskich zarejestrowano dwa dobrze zachowane znaki z tego sanktuarium, obydwie na stanowisku Lastadia na Starym Przedmieściu. Pierwszy z nich (GKPP 392) to jednostronna, ażurowa plakietka pielgrzymia z przedstawieniem pochylonej postaci kobiecej wrzucającej do studni ozdobionej pięcioliściem (tj. herbem miasta Blomberg), 45 ukradzionych hostii. Notabene pięciolistna róża – jest też herbem hrabiów Lippe. U dołu taśma z częściowo zniszczonym minuskułowym napisem gotyckim (*CORP[us]. XPI. I. BLOMBH[erg?]*), przy prawej krawędzi

⁷¹⁰ K. Prieue, *Die ehemalige Klosterkirche "Zum Heiligen Leichnam" in Blomberg (heute ev.-ref. Kirche, Klosterkirche Blomberg, Lippische Kulturlandschaften Hf. 21, Detmold 2012, s. 1–6; Budowę tego kościoła ukończono w 1485 r.*

⁷¹¹ Tamże, s. 3–4.

⁷¹² A.A.G. Gaalman, *Middleleeuwse...*, s. 10, ryc. 4; K. Köster, *Ein spätmittelalterliches Blomberger Pilgerzeichen. Zu einem Amsterdamer Bodenfund von 1973*, Lippische Mitteilungen aus Geschichte und Landeskunde 43, 1974, s. 9–18, ryc. 1, 2.

⁷¹³ L. Andersson, *Pilgrimsmärken...*, s. 136, R. 6; Na dzwonie tym odnaleziono łącznie 14 odlewów plaketek pielgrzymich.

⁷¹⁴ C. Oefelein, *Pilgerzeichen...*, s. 115–126, zob. s. 120.

⁷¹⁵ W. Best, *Die Hexe von Blomberg. Ein spätgotisches Pilgerzeichen aus der Werburg in Spenge*, Historisches Jahrbuch für den Kreis Herford, 2013, s. 114–121, ryc. 3a,b.

zachowane dwa prostokątne uszka mocujące. Górna część plakietki była zwieńczona – obecnie zniszczonym – ażurowym, gotyckim obramowaniem w kształcie „oślego grzbietu”, zwieńczonego krzyżem. Podobny zabytek, datowany na lata 1475–1524, znamy z Nieuwlande (46,0 x 76,0 mm) oraz Amsterdamu (49,0 x 78,0 mm) w Holandii⁷¹⁶. Ta ostatnia plakietka jest datowana pomiędzy latami 1460–1500 lub 1475–1524⁷¹⁷.

Drugi znak odkryty na Lastadii (GKPP 386) to ażurowa plakietka o wymiarach 32,0 x 70,0 mm w kształcie gotyckiej monstrancji, z przedstawieniem 45 hostii wpadających do studni z herbem miasta Blomberg. Po obu stronach „strumienia hostii” znajdują się dwa adorujące je anioły, umieszczone w arkadach zwieńczonych pinaklami; nad hostiami Chrystus Bolesciwy (Frassobliwy?) z rękami skrzyżowanymi na piersiach i gałązką palmową. Studnia osadzona jest na muszlowatej stopce z minuskułowym, gotyckim napisem (*CORP XPI BLOMBERG[?]*).

Ciekawym „dodatkiem” do tych znalezisk jest szterling baronii Lippe z imieniem hrabiego Szymona I, który panował w latach 1275–1344, znaleziony w trakcie wykopalisk na Targu Rybnym. Jest to bardzo rzadki numizmat, który zdaniem Borysa Paszkiewicza mógł trafić do ziemi w 1 poł. XIV wieku. Wyklucza to oczywiście jego związek z pielgrzymkami do sanktuarium w Blombergu w 2 połowie wieku XV, niemniej jest jeszcze jednym namacalnym dowodem na kontakty średniowiecznego Gdańska z tym regionem Dolnej Saksonii⁷¹⁸.

Plakietka GKPP 392 znaleziona została na stanowisku Lastadia w warstwie nr 403, w której większość zabytków datowano na XV–pocz. XVI wieku, podobnie jak zabytek z warstwy nr 3028 (GKPP 386). Jak wynika z cytowanych wyżej analogii z Nieuwlande czy Amsterdamu, bądź też datacji plakietek wtopionych w dzwony⁷¹⁹, pod uwagę należy brać również pierwsze dwie dekady XVI w.

Do znaku z Chrystusem Bolesciwym (GKPP 386) znajdujemy bezpośrednią analogię w znaleziskach z Amsterdamu, skąd pochodzi, niestety dużo gorzej zachowana (w kilku fragmentach), plakietka z Blombergu o wysokości 66,0 mm, datowana na lata 1485–99⁷²⁰. Druga analogia to znak z Nieuwlande (Holandia), zachowany bez studni i stopki z napisem, datowany również na lata 1485–99⁷²¹.

⁷¹⁶ HP 1, s. 143, ryc. 122; A.A.G. Gaalman, *Middeleeuwse...*, s. 10, ryc. 4; HP 2, s. 367, ryc. 1540; J. Wittstock, *Der Bremer...*, s. 87–88,afb. 1; K. Köster, *Ein spätmittelalterliches...*, s. 9–18, zob. ryc. 1 i 2; D. Bruna, *Saints et Diables...*, s. 101–102; H. van Asperen, *Pelgrimstekens...*, s. 97, ryc. 17.

⁷¹⁷ Porównaj cytowaną powyżej literaturę z danymi umieszczonymi w WuP.

⁷¹⁸ B. Paszkiewicz, *Moneta...*, s. 97.

⁷¹⁹ C. Oefelein, *Pilgerzeichen...*, s. 115–126.

⁷²⁰ HP 3, s. 247, ryc. 2773.

⁷²¹ Tamże, s. 246, ryc. 122.

GKPP: 386

Nr SAZ: 255/133/003

Nr katalogu MAG: 3811

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, Lastadia, wyk. 56, parcela 36B, w. 3028

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Blomberg

Nazwa i opis przedstawienia: profanacja Hostii; być może to jedyna na świecie tak dobrze zachowana plakietka z Blombergu, przedstawiająca gotycką monstrancję zwieńczoną wizerunkiem Chrystusa Boleściwego z przedstawieniem 45 hostii wpadających do studni i adorowanych przez anioły; na stopce monstrancji inskrypcja, powyżej pięciolistna róża w tarczy – herb Blombergu

Napis (w części zachowanej): CORP XPI BLOMBERG ?

Datowanie: 2 poł. XV – pocz. XVI w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 32,0x70,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 8,11

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 392

Nr SAZ: 255/133/004

Nr katalogu MAG: 3817

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, Lastadia, parcela 36B, w. 403

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Blomberg

Nazwa i opis przedstawienia: profanacja Hostii; częściowo uszkodzona (brak górnej i bocznej części ramki) plakietka z przedstawieniem 45 hostii wrzucanych przez kobietę (czarownica z Blombergu) do sześciobocznej studni, zdobionej pięciolistną różą, herbem Blombergu; na szarfie u dołu plakietki inskrypcja

Napis (w części zachowanej): CORP(us). XPI. I. BLOMBH(erg)?

Datowanie: 2 poł. XV – pocz. XVI w.

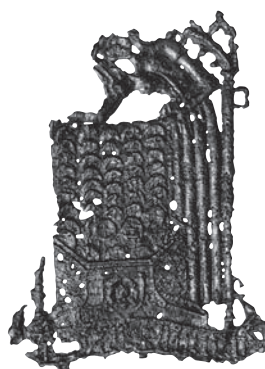
Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 45,0x58,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 6,47

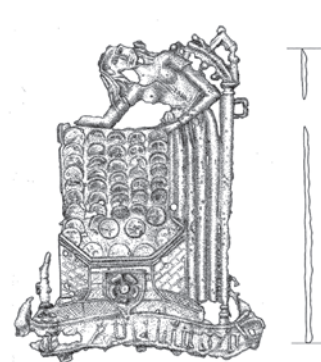
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

4.21. Profanacja hostii – Güstrow

Sanktuarium w tej miejscowości, położonej 45 km na południe od Rostoku, związane z kultem Świętej Krwi, powstało w wyniku dość ponurej historii, która wydarzyła się tutaj w 1330 roku⁷²². Według podania zawartego w Meklemburskiej Kronice Rymowanej Ernsta von Kirchberga, grupa 23 Żydów miała ukraść poświęconą hostię, a następnie po zabranii jej do synagogi, torturować tę hostię, połamać ją na cztery części, przedziurawić każdy kawałek z osobna i wreszcie, gdy zaczęła krwawić, zakopać – owiniętą w tkaninę i schowaną w szklanym naczyniu – pod podłogą tejże synagogi⁷²³. Sprawców profanacji ujęto dzięki zeznaniom wyrzuczonej Żydówki, a następnie spalono ich wszystkich na stosie. Jednocześnie przeprowadzono poszukiwania w synagodze, gdzie ksiądz Johann von Warkentin odkopał ukrytą hostię. Ku zdziwieniu wszystkich obecnych, na tkaninie, w którą ją zawinięto, pojawiły się znaczone krwią litery *E D V S*, odczytane jako *Ego Sum Verus Deus*. Synagoga została zniszczona, a na jej miejscu zbudowano kaplicę, do której licznie przybywali pielgrzymi. Kaplica z kolei uległa spaleni w czasie wielkiego pożaru miasta w roku 1503, po czym relikwie przeniesiono czasowo do miejscowego zamku, a następnie w roku 1510 do katedry, gdzie miano je wystawiać aż do zbierania odpowiedniej kwoty na budowę nowego kościoła. Po Reformacji giną wszelkie informacje o aktywności tego ośrodka i samych relikwiach.

Warto zauważyć, iż do czasu pojawienia się sanktuarium w Wilsnack to właśnie ośrodek w Güstrow był najbardziej popularnym w Niemczech ośrodkiem związanym z kultem Świętej Krwi⁷²⁴, do którego szczególnie w połowie XIV wieku przybywały tłumnie pielgrzymki. Świadczyć o tym m.in. liczne zapisy testamentowe oraz fakt, że pomiędzy rokiem 1341 i 1343 odwiedziła to miejsce sama św. Brygida Szwedzka podczas swej pielgrzymki do Santiago de Compostela. W latach 1350–84 aż siedem lubeckich testamentów zawiera wzmianki o pielgrzymkach do Güstrow w zastępstwie testatora. W roku 1346 król szwedzki Magnus Ericsson ofiarował po jednym złotym kielichu dla pięciu wyróżnionych przez siebie europejskich sanktuariów, wśród których znalazły się Akwizgran, Gottsbüren, Güstrow, Rocamadour oraz Santiago de Compostela⁷²⁵. Znaki pielgrzymie z tego sanktuarium stanowią ogromną rzadkość w znaleziskach europejskich i nie przekraczają obecnie dziesięciu

egzemplarzy. Jak dotąd natrafiono na nie jedynie w Wismarze, datując je na lata 1330–50⁷²⁶, Warlinie koło Neubrandenburga w formie odlewu na dzwonie⁷²⁷, Dobbertinie koło Güstrow⁷²⁸, Rostoku – szeroko datowany na lata 1330–1509⁷²⁹, oraz ostatnio w Gdańsku.

Z sanktuarium w Güstrow w wykopaliskach gdańskich pochodzą trzy znaki pielgrzymie, z których dwa znaleziono na Wyspie Spichrzów i jeden na Głównym Mieście. Ten ostatni (GKPP 996) znaleziono przy ul. Szerokiej 88 w warstwie nr 2466, datowanej na 2 poł. XIV do pocz. XV w. Natomiast z obydwu znaków odkrytych na Wyspie Spichrzów przy ul. Jaglanej 3/5, jeden (GKPP 977) znaleziono w wykopie 18 A w warstwie nr 2996, drugi natomiast (GKPP 1150) został odzyskany z hałdy. Plakietka z ul. Szerokiej (GKPP 996) prezentuje rzadziej spotykany i, jak się przypuszcza, starszy typ znaków z Güstrow. Jest to jednostronna plakietka w kształcie kolistej tarczy z dwoma uszkami do mocowania, z wyobrażeniem budynku synagogi, gdzie po obu stronach wejścia znajdują się palmowe gałęzie. Na tle elewacji budynku jest przedstawienie hostii przedzielonej krzyżem na cztery części, w górnej części, na prawo (heraldycznie) od synagogi, w pobliżu dachu znajduje się naczynie, które zawiera sprofanowane hostie, łopata mająca związek z zakopaniem hostii, koło symbolizujące płótno, w jakie hostia była zawinięta, albo też tortury, jakim poddano hostię, oraz krzyż jerozolimski symbolizujący pięć ran Jezusa, który może też oznaczać przemianę synagogi w kaplicę. Prawie identyczny znak znany jest z Wismaru i datowany dokładnie wg J. Ansorge i H. Kühne na lata 1330–50⁷³⁰. Częściej spotykane są znaki reprezentowane przez obydwa znaleziska z ul. Jaglanej, w kształcie kolistej tarczy z dwoma uszkami, symbolizującej hostię, przedzielonej krzyżem na cztery ćwiartki, gdzie w każdej ćwiartce znajduje się minuskułowa litera gotycka, razem tworząc napis *E D V S* czytany jako *Ego Deus Verus Sum*, albo *Ego Sum Verus Deus*.

⁷²² J. Ansorge, *Pilgerzeichen und Pilgerzeichenforschung...*, s. 81–143.

⁷²³ Więcej na temat posądzeń Żydów dot. zbrodni o charakterze rytualnym w Europie zob.: Ł. Kępski, *Posądzenia o mordy rytualne i profanacje hostii w Polsce w XVI–XVIII w.*, [w:] Studenckie Zapiski Historyczne, z. 3, red. W. Sieradzan, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Wydział Nauk Humanistycznych, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, wydanie 1, Toruń 2006.

⁷²⁴ Zob.: J. Ansorge, H. Kühne, *Barfuß...*, s. 46–47, gdzie autorzy dokonali zestawienia źródeł dokumentujących pielgrzymki do tego ośrodka oraz identyfikacji plakietek z Güstrow; Zob. też: J. Ansorge, *Pilgerzeichen und Pilgerzeichenforschung...*, s. 86, gdzie autor podaje informację o uzyskaniu przez księcia Magnusa II von Mecklenburg w roku 1486 odpustu za odwiedzenie kaplicy Świętej Krwi w Güstrow, co miało być pomocne w walce z ośrodkiem w Wilsnack o pielgrzymów i tym samym podratować malejące dochody.

⁷²⁵ J. Ansorge, *Pilgerzeichen und Pilgerzeichenforschung...*, s. 86.

⁷²⁶ J. Ansorge, H. Kühne, *Barfuß...*, s. 46–47; J. Ansorge, *Mittelalterliche...*, s. 242–244, ryc. 14.1, 14.2, 14.4, 15.1; H. Kühne, *Zur Konjunktur...*, s. 113, ryc. 3 i 6.

⁷²⁷ M. Schaugstat, *Mittelalterliche...*, s. 47–48, ryc. 16d; H. Kühne, *Zur Konjunktur...*, s. 113, ryc. 6; H. Kühne, C. Brumme, *Jenseits von Wilsnack und Sternberg: Pilgerzeichen spätmittelalterlicher Heilig-Blut-Wallfahrten*, [w:] Varia Campanologiae Studia Cyclica, 25 Jahre Deutsches Glockenmuseum auf Burg Greifenstein, Zugleich eine Festschrift für Jörg Poettgen zur Vollendung des 70. Lebensjahres, hrsg. K. Bund, R. Pfeiffer-Rupp, Schriften aus dem Deutschen Glockenmuseum 6, Greifenstein 2009, s. 134, ryc. 5.

⁷²⁸ J. Ansorge, *Mittelalterliche...*, s. 242–243, ryc. 14.6.

⁷²⁹ K. Nagel, *Pilgerzeichenfunde...*, s. 78–79, ryc. 4.

⁷³⁰ J. Ansorge, H. Kühne, *Barfuß...*, s. 46–47; J. Ansorge, *Mittelalterliche...*, s. 242–244, ryc. 14.3; H. Kühne, C. Brumme, *Jenseits...*, s. 133, ryc. 2, 3.

GKPP: 977

Nr SAZ: 255/020/046

Nr katalogu MAG: 24415

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Jagłana 3/5, wyk. 18A, w. 2996

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Güstrow

Nazwa i opis przedstawienia: profanacja hostii; pełna, jednostronna plakietka w kształcie kolistej tarczy, symbolizującej hostię, przedzielona krzyżem na cztery ćwiartki, w każdej ćwiartce znajduje się majuskułowa litera gotycka

Napis (w części zachowanej): E D V S (Ego Sum Verus Deus)

Datowanie: 2 poł. XIV–pocz. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 25,5x34,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,49

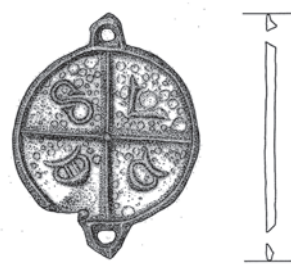
Sposób mocowania: dwa uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 996

Nr SAZ: 255/099/004

Nr katalogu MAG: 330

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Głównie Miasto, ul. Szeroka 88, w. 2466

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Güstrow

Nazwa i opis przedstawienia: profanacja hostii; jednostronna plakietka w kształcie kolistej tarczy z wyobrażeniem budynku synagogi; na jego tle przedstawienie hostii przedzielonej krzyżem na cztery części, w górnej części nad dachem synagogi naczynie, które zawiera sprofanowane hostie; łopata i koło lub gwiazda mają związek ze spalaniem i ukrywaniem (odszukiwaniem?) hostii

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV–pocz. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 39,6x30,1

Waga (części zachowanej, w gramach): 4,37

Sposób mocowania: dwa uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1150

Nr SAZ: 255/020/060

Nr katalogu MAG: 1528

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Jagłana 3/5, hałda

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Güstrow

Nazwa i opis przedstawienia: profanacja hostii; pełna, jednostronna plakietka w kształcie kolistej tarczy, symbolizującej hostię, przedzielona krzyżem na cztery ćwiartki, w każdej ćwiartce znajduje się majuskułowa litera gotycka

Napis (w części zachowanej): E D V S (Ego Sum Verus Deus)

Datowanie: 2 poł. XIV–pocz. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 25,6x29,6

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,55

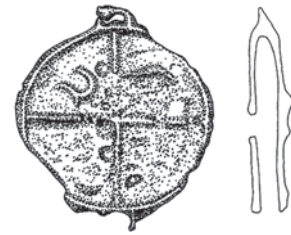
Sposób mocowania: dwa uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

4.22. Święty Sakrament – Osieki

Osieki (niem. Wusseken) to niewielka wieś położona w gminie Sianów w powiecie koszańskim. Znajduje się tam XIV-wieczny kościół pod wezwaniem św. Antoniego Padewskiego, do którego w XV wieku licznie przybywali pielgrzymi wielbiący tutaj krwawiącą hostię. Według legendy, za czasów biskupa diecezji kamieńskiej Mikołaja von Bock (1398–1410) wydarzył się w wiejskim kościele cud świętej krwi. Przy udzielaniu komunii pewna szlachcianka przepychała się obok stojącej bliżej sufragana kobiety niskiego stanu, co spowodowało upadek hostii na posadzkę kościoła. Po jej podniesieniu dostrzeżono na niej ślady krwi. Od tego momentu hostia była uznawana za cudowną i adorowana, a samo wydarzenie zapoczątkowało liczne pielgrzymki do Osieków, trwające przez cały XV wiek⁷³¹. Wydaje się, iż wielce prawdopodobne jest powiązanie z sanktuarium w Osiekach kilkudziesięciu plaketek znalezionych w Gdańsku. Przedstawiają one hostię w kielichu z dwoma uchwytami, po bokach zwieńczoną głową Chrystusa w nimbie. Inną opinię na ten temat wyrazili Carina Brumme i Hartmut Kühne, których zdaniem z Osieków może pochodzić całkiem inna plakietka, znana jak dotąd bodaj jedynie w dwóch egzemplarzach, m.in. z oceanarium w Stralsundzie oraz z latryny w Greifswaldzie⁷³². Jednakże zważywszy na ilość i lokalizację zabytków z Gdańska, wydaje się bardziej prawdopodobne powiązanie właśnie tych znaków z lokalnym sanktuarium⁷³³. Te praktycznie nieznane w Europie poza terenem Gdańska plakietki pojawiły się w wykopaliskach gdańskich ostatnich lat. W trakcie ratowniczych badań archeologicznych znaleziono jak dotąd aż 28 egzemplarzy, z tego 14 na Wyspie Spichrzów, dziewięć na Starym Przedmieściu, cztery na terenie Starego Miasta oraz jeden na stanowisku Szafarnia, po wschodniej stronie koryta Nowej Motławy. Na Wyspie Spichrzów pięć znaków odkryto przy ul. Spichrzowej w parcelach nr 2/2 (GKPP 670, 750, 751), nr 4/3 (GKPP 753) oraz pod nr 5 (GKPP 754); cztery znaki znaleziono przy ul. Ciesielskiej 2A, 6A, 7 i 7A (GKPP 568, 294, 226 i 211), dwa przy ul. Jaglanej (GKPP 971, 1139), po jednym przy Stągiewnej 15/16 w spichlerzu „Księżyc i Gwiazdy” (GKPP 691), przy Stągiewnej 14/18 w spichlerzu „Kampen” (GKPP 31) oraz w spichlerzu „Francuska Lilia” przy Stągiewnej 16/16 (GKPP 694).

Na Starym Przedmieściu wszystkie znaki zostały odkryte w rejonie ul. Lastadia (GKPP 396, 397, 398, 399, 400, 520) i blisko położonej Toruńskiej 12 (GKPP 1046, 1047 i 1048), po zachodniej stronie koryta Starej Motławy, przy południowym krańcu Wyspy Spichrzów.

Na Starym Mieście po jednej plakietce z wyobrażeniem kielicha z hostią znaleziono przy ul. Łagiewniki (GKPP 634), przy ul. Sierocej (GKPP 591), Tartacznej 2, gdzie zachowała się tylko stopka

kielicha (GKPP 941), oraz w trakcie wykopalisk prowadzonych wewnątrz kościoła pw. św. Jakuba (GKPP 1026). Znak ze stanowiska Szafarnia (GKPP 350) odkryto przy ul. Długie Ogrody 114 – Szafarnia 19. Jeden z omawianych znaków został też znaleziony w trakcie badań prowadzonych przez ekipę Bogdana Bobowskiego po wschodniej stronie Nowej Motławy⁷³⁴.

Jak dotąd jedyny egzemplarz takiej plakietki spoza Gdańska znamy tylko z Amsterdamu. Znak ten o wymiarach 52,0 x 61,0 mm został datowany na lata 1500–49 i opisany jako *Monstrance on pedestal containing host*, aczkolwiek wydaje się, iż w tym przypadku bardziej należałoby się doszukiwać kielicha niż monstrancji⁷³⁵.

Tylko w kilku przypadkach udało się określić dokładny kontekst znalezisk oraz ustalić ich datowanie. Plakietka z ul. Ciesielskiej 7A (GKPP 211) została odkryta w warstwie nr 4982 i powiązana z VI fazą zasiedlenia tej parceli, datowaną na XV wiek. Nieco wcześniej, bo na drugą połowę XIV wieku, możemy datować znak z ul. Ciesielskiej 7 (GKPP 226), znaleziony w warstwie nr 5140 określonej jako niwelacja wewnętrzna i zaliczonej do fazy III. Także na 2 poł. XIV do pocz. XV wieku można przyjąć chronologię plaketek z ul. Spichrzowej 2/2, gdzie trzy znaki (GKPP 670, 750, 751) powiązane są z warstwami nr 1031 oraz 1052, powstałymi w trakcie niwelacji terenu pod budowę nowego spichlerza (konstrukcja nr 1899), datowanego na XV wiek. Z warstwy 1031 pochodzi też jedna ażurowa plakietka z Akwizgranu, a raczej jej fragment (GKPP 615) zachowany w postaci szatki maryjnej. Wraz z tymi zabytkami zarejestrowano monety takie, jak: Prusy, Winrych von Kniprode (1351–82), kwartnik, ok. 1360/4–1380; Prusy, Winrych von Kniprode, szeląg, ok. 1380–82 oraz Prusy, Winrych von Kniprode, firchen, ok. 1364–ok. 1379, Toruń; Prusy, mistrz? fenig brakteatowy Orzeł I, 1391–1407; Prusy, Michał Kuchmeister, szeląg z krótkim krzyżem, 1414–16; Prusy, Paweł von Rusdorf, szeląg z długim krzyżem, 1422–41; Visby, gote (örtug), po 1361⁷³⁶. Podobnie na ul. Spichrzowej 5, gdzie w kontekście z omawianym typem plakietki (w. 1465) także znaleziono monety z 2. poł. XIV wieku, jak: Prusy, Winrych von Kniprode, firchen, ok. 1364–ok. 1379, Toruń; Prusy, Winrych von Kniprode, szeląg, 1380–82, Toruń⁷³⁷. Ponadto w tej samej parceli i tej samej warstwie o numerze 1465, natrafiono na inne zabytki związane z pielgrzymkami, jak: plakietka maryjna typ GPPM, odmiana 2A⁷³⁸ (GKPP 725) oraz fragment plakietki (heraldycznej?) z przedstawieniem skrzydła z długim upierzeniem (GKPP 769), obydwa datowane na schyłek XIV–pocz. XV w.

Plakietkę z Szafarni odkryto w warstwie nr 1100B, w kontekście zbioru monet datowanych od XV do 1 poł. XVI wieku, jak: Gdańsk, Zygmunt I, grosz 1535; Prusy, Michał Kuchmeister, szeląg Krótki krzyż b.d. [1414–16]; Prusy, Michał Kuchmeister, szeląg Długi krzyż, 1416–22; Prusy, Jan von Tiefen, zły szeląg (1489–po 1490)

⁷³¹ D. Cramer, *Das Grosse Pommerische Kirchen Chronicon*, Bd. 2, Stettin 1628, s. 78–79; J. Ansorge, *Pilgerzeichen und Pilgerforschung...*, s. 102–103.

⁷³² H. Kühne, C. Brumme, *Jenseits...*, s. 129–142.

⁷³³ Większość tych plaketek znaleziono w obrębie średniowiecznego portu gdańskiego, co mogłoby sugerować związek tych zabytków z ruchem pasażerskim od Gdańska do sanktuariów położonych na Pomorzu Środkowym i Zachodnim. Problem ten zostanie szerzej omówiony w Rozdziale nr 8 i 9.

⁷³⁴ HP 3, s. 249.

⁷³⁵ Tamże, s. 249, ryc. 2781.

⁷³⁶ B. Paszkiewicz, *Moneta...*, s. 124–125.

⁷³⁷ Tamże, s. 134.

⁷³⁸ H. Paner, *Średniowieczne...*, s. 94.

Królewiec⁷³⁹. Moneta z poł. XV wieku (szeląg bity w latach 1470–77) wystąpiła także w kontekście plakietki (GKPP 398), znalezionej na stanowisku Lastadia na parceli 35 D, w warstwie nr 957⁷⁴⁰. W tej samej warstwie znaleziono również plakietkę pielgrzymią z Königsutter, datowaną na lata 1450–1500. Parcela 35D na Lastadii dostarczyła też kilku innych przedmiotów mogących mieć związek z pielgrzymkami, m.in. plakietkę z Wilsnack (GKPP 406) datowaną na XV w., oraz profilowaną ramkę relikwiarzyka z tego samego stulecia (GKPP 429). Plakietkę z Wilsnack (GKPP 1035) datowaną na XV w. znaleziono też w warstwie nr 122 na stanowisku przy ul. Toruńskiej 12, wraz z jednym z omawianych tu znaków z Osieków (GKPP 1046). Ponadto w tej samej warstwie zarejestrowano kilka innych średniowiecznych pamiątek pielgrzymich, jak choćby: plakietka przedstawiająca leżącego Iwa (GKPP 1059), plakietka maryjna typu GPPM odmiana 1 (GKPP 549)⁷⁴¹ oraz plakietka maryjna typu GPPM odmiana 3 (GKPP 547)⁷⁴², obie datowane na schyłek XIV–pocz. XV w., plakietka typu GPPM odmiana 5B (GPPM 558)⁷⁴³ o chronologii ustalonej na czas od 2 poł. XIV do 1 poł. XV w., znak pielgrzymi z Einsiedeln typu A, wg Kurta Köstera datowany na XV w.⁷⁴⁴, oraz zawieszka plakietki pielgrzymiej (GKPP 1055)⁷⁴⁵ w formie gotyckiej minuskułowej litery „m” w koronie, datowana na XV w. Również na wiek XV jest datowana warstwa nr 2437, w której znaleziono dolny fragment znaku z Osieków, tj. stopkę kielicha (GKPP 941).

⁷³⁹ B. Paszkiewicz, *Materiały numizmatyczne i metrologiczne ze stanowiska Szafarnia...*, s. 355–378.

⁷⁴⁰ B. Paszkiewicz, *Moneta...*, s. 60.

⁷⁴¹ H. Paner, *Średniowieczne...*, s. 82.

⁷⁴² Tamże, s. 122.

⁷⁴³ Tamże, s. 133.

⁷⁴⁴ Kurt Köster, dokonał klasyfikacji tych znaków głównie w oparciu o odlewy znane z dzwonów, wydzielając dwa typy, tj. typ A i typ B, różniące się głównie napisami, a także kilka wariantów. Zob.: K. Köster, *Meister Tilman...*, s. 91, f l tab. VI, ryc. 34; A. Haasis-Berner, *Pilgerzeichen zwischen...*, s. 247.

⁷⁴⁵ H. Paner, *Średniowieczne...*, s. 221.

GKPP: 31

Nr SAZ: 255/020/015

Nr katalogu MAG: i.p. 1025

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, spichlerz „Kampen”, ul.

Stągiewna 14/18, odc. 1–2, w. 153

Kraj pochodzenia: Pomorze

Miejsce pochodzenia: Osieki

Nazwa i opis przedstawienia: kielich z dwoma uchwytami i hostią, powyżej głowa Chrystusa w krzyżowym nimbie

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV–1 poł. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 30,9x47,5

Waga (części zachowanej, w gramach): 4,51

Sposób mocowania: dwa uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 211

Nr SAZ: 255/020/039

Nr katalogu MAG: 7091

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Ciesielska 7A,

w. 4982, III mech., faza 6 zasiedlenia

Kraj pochodzenia: Pomorze

Miejsce pochodzenia: Osieki

Nazwa i opis przedstawienia: kielich z dwoma uchwytami i hostią, powyżej (odspojona)

głowa Chrystusa w krzyżowym nimbie

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV–1 poł. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 21,8x40,3

Waga (części zachowanej, w gramach): 1,54

Sposób mocowania: dwa uszka, z czego jedno zachowane

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 226

Nr SAZ: 255/020/039

Nr katalogu MAG: 7085

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Ciesielska 7, w. 5140,

faza 3 zabudowy, niwelacja wewnętrzna

Kraj pochodzenia: Pomorze

Miejsce pochodzenia: Osieki

Nazwa i opis przedstawienia: kielich z dwoma uchwytami i hostią, powyżej głowa Chry-

stusa w krzyżowym nimbie

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV–pocz. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 26,6x49,2

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,58

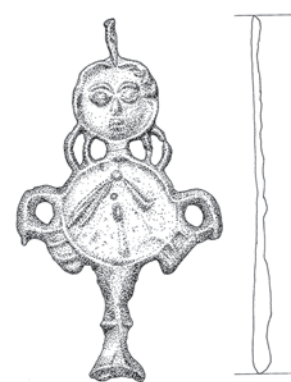
Sposób mocowania: dwa uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 294

Nr SAZ: 255/020/039

Nr katalogu MAG: 7090

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Ciesielska 6A, w. 5129 związana z wyrównaniem terenu po rozbiórce II spichlerza drewnianego, budowanego w technice dranicowo-ramowej

Kraj pochodzenia: Pomorze

Miejsce pochodzenia: Osieki

Nazwa i opis przedstawienia: fragment znaku przedstawiającego kielich z dwoma uchwyty i hostią (stopka kielicha odłamana), powyżej ślad po odłamanej głowie Chrystusa w krzyżowym nimbie

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV–1 poł. XV w.

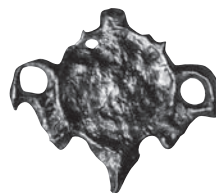
Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 25,0x22,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 1,31

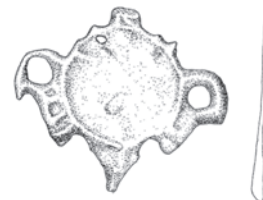
Sposób mocowania: dwa uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 350

Nr SAZ: 255/100/005

Nr katalogu MAG: 5038

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, ul. Długie Ogrody 114–ul. Szafarnia 19, plac X, w. 1100B

Kraj pochodzenia: Pomorze

Miejsce pochodzenia: Osieki

Nazwa i opis przedstawienia: kielich z dwoma uchwyty i hostią, powyżej ślad po odłamanej głowie Chrystusa

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 27,0x33,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,11

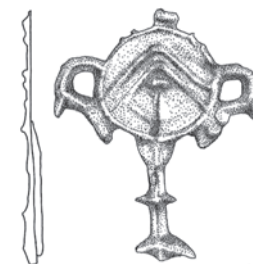
Sposób mocowania: dwa uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: J. Kowalewska

GKPP: 396

Nr SAZ: 255/133/003

Nr katalogu MAG: 3821

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, Lastadia, parcela 36B, wyk. 5, w. 6030

Kraj pochodzenia: Pomorze

Miejsce pochodzenia: Osieki

Nazwa i opis przedstawienia: kielich z dwoma uchwyty i hostią, powyżej głowa Chrystusa zwieńczona krzyżykiem

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XIV–pocz. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 28,0x54,5

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,63

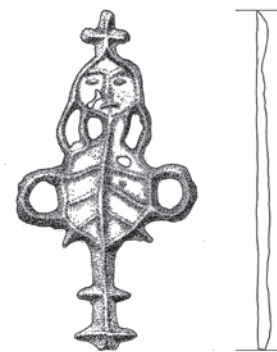
Sposób mocowania: dwa uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 397

Nr SAZ: 255/133/003

Nr katalogu MAG: 3822

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, Lastadia, parcela 36B, w. 10502

Kraj pochodzenia: Pomorze

Miejsce pochodzenia: Osieki

Nazwa i opis przedstawienia: kielich z dwoma uchwytami (jeden odłamany) i hostią, powyżej głowa Chrystusa z niewielkim ubytkiem w górnej części

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XV–1 poł. XVI w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 22,0x43,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,73

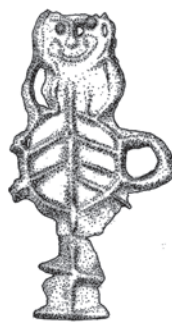
Sposób mocowania: dwa uszka, z czego jedno zachowane

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 398

Nr SAZ: 255/133/003

Nr katalogu MAG: 3823

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, Lastadia, parcela 35D, w. 957

Kraj pochodzenia: Pomorze

Miejsce pochodzenia: Osieki

Nazwa i opis przedstawienia: kielich z dwoma uchwytami i hostią, powyżej głowa Chrystusa zwieńczona krzyżykiem

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XV–pocz. XVI w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 28,0x51,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,27

Sposób mocowania: dwa uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 399

Nr SAZ: 255/133/003

Nr katalogu MAG: 3824

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, Lastadia, parcela 35D, w. 890 określona jako warstwa niwelacyjna, datowana na XV/XVI wiek

Kraj pochodzenia: Pomorze

Miejsce pochodzenia: Osieki

Nazwa i opis przedstawienia: kielich z dwoma uchwytami i hostią, powyżej głowa Chrystusa zwieńczona krzyżykiem

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 25,0x44,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,38

Sposób mocowania: dwa uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 400

Nr SAZ: 255/133/003

Nr katalogu MAG: 3825

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, Lastadia, parcela 36B, w. 3325

Kraj pochodzenia: Pomorze

Miejsce pochodzenia: Osieki

Nazwa i opis przedstawienia: kielich z dwoma uchwytyami i hostią, z odłamaną głową Chrystusa

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 28,0x43,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,09

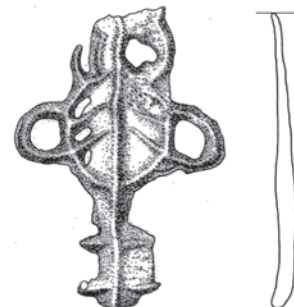
Sposób mocowania: dwa uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 520

Nr SAZ: 255/133/003

Nr katalogu MAG: 4134

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, Lastadia, parcela 36B, w. 3273

Kraj pochodzenia: Pomorze

Miejsce pochodzenia: Osieki

Nazwa i opis przedstawienia: kielich z hostią; zachowana jedynie środkowa część hostii i jeden z uchwyty

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

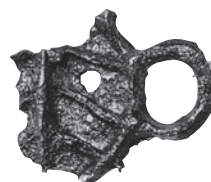
Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 18,0x15,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 0,83

Sposób mocowania: dwa uszka, z czego jedno zachowane

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 568

Nr SAZ: 255/020/041

Nr katalogu MAG: 2190

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Ciesielska 2A, w. 430, działka nie zabudowana, poziom użytkowy

Kraj pochodzenia: Pomorze

Miejsce pochodzenia: Osieki

Nazwa i opis przedstawienia: kielich z dwoma uchwytyami i hostią, powyżej dolny fragment odłamaną głowę Chrystusa

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV–pocz. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 29,0x40,6

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,81

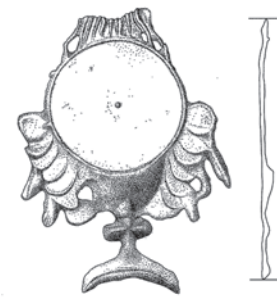
Sposób mocowania: dwa uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 591

Nr SAZ: 255/105/001

Nr katalogu MAG: 26

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Miasto, ul. Sieroca, w. 1133, niwelacyjno-budowlana nad calcem

Kraj pochodzenia: Pomorze

Miejsce pochodzenia: Osieki

Nazwa i opis przedstawienia: kielich z dwoma uchwytami i hostią, powyżej głowa Chrystusa w krzyżowym nimbie, odłamana stopka

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XIV–1 poł. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 29,3x41,8

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,77

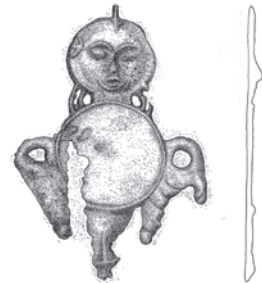
Sposób mocowania: dwa uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiqcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 634

Nr SAZ: 255/039/007

Nr katalogu MAG: 4541

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Miasto, ul. Łagiewniki 35, w. 308

Kraj pochodzenia: Pomorze

Miejsce pochodzenia: Osieki

Nazwa i opis przedstawienia: kielich z dwoma uchwytami i hostią, zachowany jedynie w partii środkowej; stopka i głowa Chrystusa nad hostią odłamane

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 26,6x19,2

Waga (części zachowanej, w gramach): 1,44

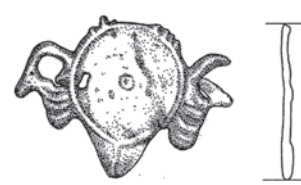
Sposób mocowania: dwa uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiqcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 670

Nr SAZ: 255/020/048

Nr katalogu MAG: 2658

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, Spichrzowa 2/2, w. 1052—niwelacyjna, związana z konstrukcją 1899 (spichlerz drewniany z XV w.)

Kraj pochodzenia: Pomorze

Miejsce pochodzenia: Osieki

Nazwa i opis przedstawienia: kielich z dwoma uchwytami i hostią, powyżej głowa Chrystusa w krzyżowym nimbie

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XIV—pocz. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 29,1x45,4

Waga (części zachowanej, w gramach): 4,01

Sposób mocowania: dwa uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiqcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 691

Nr SAZ: 255/020/016

Nr katalogu MAG: 563

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, spichlerz „Księżyc i Gwiazdy”, ul. Stągiewna 15/16

Kraj pochodzenia: Pomorze

Miejsce pochodzenia: Osieki

Nazwa i opis przedstawienia: kielich z dwoma uchwytami i hostią, powyżej głowa Chrystusa w krzyżowym nimbie, zwieńczona krzyżykiem

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XIV–pocz. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 27,6x49,5

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,71

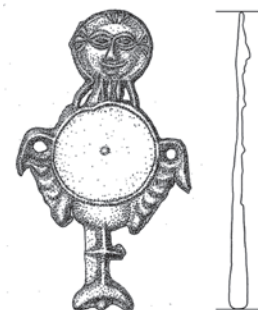
Sposób mocowania: dwa uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 694

Nr SAZ: 255/020/022

Nr katalogu MAG: 87

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, spichlerz „Francuska Lilia”, ul. Stągiewna 16/16, w. XIIA

Kraj pochodzenia: Pomorze

Miejsce pochodzenia: Osieki

Nazwa i opis przedstawienia: kielich z dwoma uchwytami i hostią, powyżej głowa Chrystusa w krzyżowym nimbie; stopka kielicha odłamana

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XIV–pocz. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 25,6x33,4

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,75

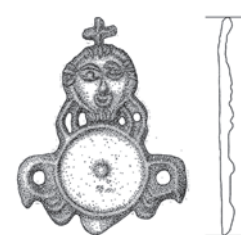
Sposób mocowania: dwa uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 750

Nr SAZ: 255/020/048

Nr katalogu MAG: 5023

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Spichrzowa 2/2, w. 1031, niwelacyjna związana z konstrukcją 1899 (spichlerz drewniany z XV w.)

Kraj pochodzenia: Pomorze

Miejsce pochodzenia: Osieki

Nazwa i opis przedstawienia: kielich z dwoma uchwytami i hostią, powyżej głowa Chrystusa w krzyżowym nimbie z kawałkiem belki odłamanego (lub niedolanego?) krzyżyka, brak stopki, po bokach duże nadlewki; zabytek nosi znamiona nieudanego odlewu

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XIV–pocz. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 26,9x42,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,81

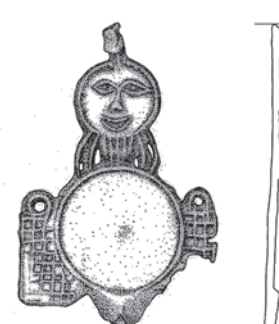
Sposób mocowania: dwa uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 751

Nr SAZ: 255/020/048

Nr katalogu MAG: 5024

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Spichrzowa 2/2, w. 1052, niwelacyjna związana z konstrukcją 1899 (spichlerz drewniany z XV w.)

Kraj pochodzenia: Pomorze

Miejsce pochodzenia: Osieki

Nazwa i opis przedstawienia: kielich z dwoma uchwytami i hostią, powyżej głowa Chrystusa w krzyżowym nimbie

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XIV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 29,0x45,5

Waga (części zachowanej, w gramach): 4,55

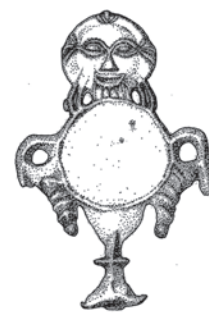
Sposób mocowania: dwa uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 753

Nr SAZ: 255/020/048

Nr katalogu MAG: 5026

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Spichrzowa 4/3, w. 1218

Kraj pochodzenia: Pomorze

Miejsce pochodzenia: Osieki

Nazwa i opis przedstawienia: kielich z dwoma uchwytami i hostią; stopka i głowa Chrystusa nad hostią odłamane

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XIV–pocz. XV w.

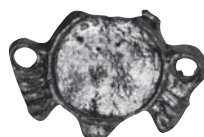
Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 24,6x17,5

Waga (części zachowanej, w gramach): 1,79

Sposób mocowania: dwa uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 754

Nr SAZ: 255/020/048

Nr katalogu MAG: 5027

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Spichrzowa 5, w. 1465

Kraj pochodzenia: Pomorze

Miejsce pochodzenia: Osieki

Nazwa i opis przedstawienia: kielich z dwoma uchwytami i hostią, powyżej głowa Chrystusa w krzyżowym nimbie; stopka kielicha odłamana

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XIV–pocz. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 31,7x35,8

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,71

Sposób mocowania: dwa uszka

Materiał: cyna/ołów

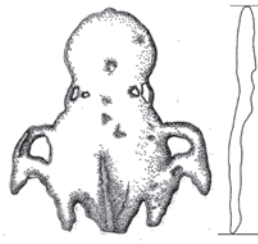
Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: A. Błaszczuk

GKPP: 941

Nr SAZ: 255/004/004

Nr katalogu MAG: 69

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Miasto, ul. Tartaczna 2, w. 2437

Kraj pochodzenia: Pomorze

Miejsce pochodzenia: Osieki

Nazwa i opis przedstawienia: kielich z hostią; zachowana dolna część plakietki, tj. stopka kielicha

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 8,2x20,3

Waga (części zachowanej, w gramach): 0,90

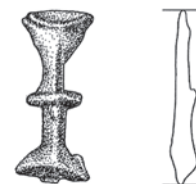
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 971

Nr SAZ: 255/020/046

Nr katalogu MAG: 4806

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Jagłana, wyk. 43, w. 5355

Kraj pochodzenia: Pomorze

Miejsce pochodzenia: Osieki

Nazwa i opis przedstawienia: kielich z dwoma uchwytami i hostią, powyżej głowa Chrystusa zwieńczona krzyżykiem

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 27,7x52,6

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,87

Sposób mocowania: dwa uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1026

Nr SAZ: 255/119/002

Nr katalogu MAG: 101

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Miasto, kościół św. Jakuba, wyk. 1, w. 85

Kraj pochodzenia: Pomorze

Miejsce pochodzenia: Osieki

Nazwa i opis przedstawienia: kielich z dwoma uchwytami i hostią, powyżej głowa Chrystusa w krzyżowym nimbie; częściowo odłamana w górnej części

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 24,1x35,5

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,13

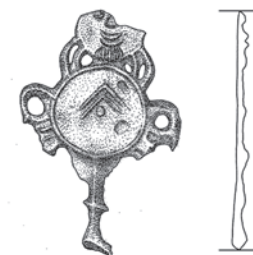
Sposób mocowania: dwa uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1046

Nr SAZ: 255/133/004

Nr katalogu MAG: 212

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, ul. Toruńska 12, wyk. 3, w. 122

Kraj pochodzenia: Pomorze

Miejsce pochodzenia: Osieki

Nazwa i opis przedstawienia: kielich z dwoma uchwytyami i hostią, powyżej głowa Chrystusa w krzyżowym nimbie

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 28,4x45,4

Waga (części zachowanej, w gramach): 4,15

Sposób mocowania: dwa uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1047

Nr SAZ: 255/133/004

Nr katalogu MAG: 213

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, ul. Toruńska 12, wyk. 3, w. 122

Kraj pochodzenia: Pomorze

Miejsce pochodzenia: Osieki

Nazwa i opis przedstawienia: kielich z dwoma uchwytyami i hostią, powyżej głowa Chrystusa w krzyżowym nimbie, zwieńczona krzyżykiem; stopka kielicha odłamana

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 26,7x42,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,50

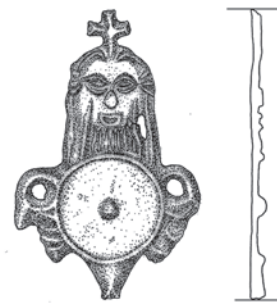
Sposób mocowania: dwa uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1048

Nr SAZ: 255/133/004

Nr katalogu MAG: 214

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, ul. Toruńska 12, wyk. 3, w. 122

Kraj pochodzenia: Pomorze

Miejsce pochodzenia: Osieki

Nazwa i opis przedstawienia: kielich z hostią, powyżej ślady po odłamanej głowie Chrystusa w krzyżowym nimbie, poniżej ślady odłamanej stopki kielicha

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 23,1x22,4

Waga (części zachowanej, w gramach): 1,92

Sposób mocowania: dwa uszka, z czego jedno zachowane

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1139

Nr SAZ: 255/020/060

Nr katalogu MAG: 1547

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Jagłana 3/5, wyk. 4, w. 36

Kraj pochodzenia: Pomorze

Miejsce pochodzenia: Osieki

Nazwa i opis przedstawienia: kielich z hostią i dwoma uchwytami po bokach, w górnej części ślady po odłamanej głowie Chrystusa

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 27,2x38,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,08

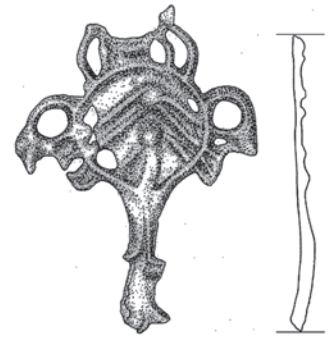
Sposób mocowania: dwa uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

4.23. Święty Mateusz – Trewir

Już w XII wieku jest wspomniana przechowywana w Trewirze relikwia wielkiej wagi. Jest to Święta Szata czy też Święty Płaszcz Chrystusa wykonany w taki sposób, że nie ma na nim żadnych szwów. Zabytek ten ma kształt tuniki z długimi rękawami. Długość Szaty wynosi ok. 150,0 cm, szerokość w dolnej partii nieco ponad 100,0 cm. Miał on zostać odnaleziony w Jerozolimie przez cesarzową Helenę, matkę Konstantyna Wielkiego (późniejszą świętą), która przekazała go do kościoła w Trewirze. Płaszcz ten miał Chrystus nosić na swej męczeńskiej drodze od pałacu Piłata do Góry Kalwarii. Z roku 1196 pochodzi informacja, iż relikwia ta została przeniesiona z kaplicy św. Mikołaja w miejscowej katedrze do nowego ołtarza na chórze wschodnim przy okazji jego konsekracji. Katedra św. Piotra, zbudowana już w IV w. n.e., jest najstarszym kościołem biskupim w Niemczech. Początkowo wystawiano dla pielgrzymów święte relikwie co roku, ale od roku 1517 okazywano je co siedem lat w tym samym terminie, kiedy w Akwizgranie wystawiane były Wielkie Relikwie. W ten sposób pielgrzymujący do Akwizgranu mogli zobaczyć też niezwykle relikwię z Trewiru⁷⁴⁶. Nie wiemy dokładnie, od kiedy produkowano tutaj i sprzedawano znaki pielgrzymie, natomiast w chwili obecnej na terenie całej Europy można doliczyć się blisko stu pamiątek związanych tak ze świętym Mateuszem, jak i św. Szatą z Trewiru, głównie w postaci plakietek oraz odlewów na dzwonach – najwięcej w Niemczech i Holandii a nielicznie w Danii⁷⁴⁷ i Francji⁷⁴⁸.

Święty Mateusz był patronem tutejszej diecezji; do dziś istnieje w Trewirze opactwo wraz z kościołem pw. św. Mateusza. Opactwo to sięga swymi korzeniami czasów późnego antyku, natomiast od roku 977 stało się klasztorem z regułą benedyktyńską. Miejsce to było w średniowieczu licznie nawiedzane przez pielgrzymów ze względu na znajdujące się tutaj relikwie św. Mateusza Apostoła i Ewangelisty, które zostały dość przypadkowo odnalezione w roku 1127, w trakcie rozbioru starszych zabudowań opactwa. Kościół w Trewirze posiadał też wiele innych cennych relikwii zamkniętych w specjalnie wykonanych relikwiarzach, m.in. sandały św. Andrzeja, ząb św. Piotra, czy też Święty Gwóźdź. Trewir był nawiedzany przez licznych władców i hierarchów kościoła katolickiego. Z roku 1512 zachowała się grafika, na której przedstawiono okazanie Świętej Szaty cesarzowi Maksymilianowi I.

W Gdańsku odnaleziono dwa znaki pielgrzymie, które możemy wiązać z pielgrzymkami do kościoła w Trewirze. Pierwszy z nich (GKPP 1001) to częściowo uszkodzona jednostronna, czworokątna plakietka o zachowanych wymiarach 32,0 x 39,6 mm, z przedstawieniem św. Mateusza z głową w kolistej aureoli, który trzyma w lewej ręce księgę, a w prawej topór (odłamana część

znaku). Po bokach świętego są dwie znacznie mniejsze postaci – po prawej patrząc heraldycznie stoi postać biskupa w ornacie i mitrze z pastorałem w ręku (zapewne Maternus, biskup Kolonii), po stronie lewej święty w aureoli (zapewne św. Eucharius – pierwszy biskup Trewiru). Na znaku nie zachowały się uszka do mocowania; jego rewers jest pokryty nieregularną, ukośną kratką. Podobny znak o wymiarach 27,0 x 39,0 mm, znany z Dordrechtu, jest datowany na lata 1300–99⁷⁴⁹, tak jak i druga taka plakietka znaleziona w tej miejscowości. Od poprzedniej różni się ona jedynie tym, iż topór trzymany przez św. Mateusza wystaje swym ostrzem poza boczną krawędź plakietki⁷⁵⁰. Znacznie dokładniej, bo na lata 1325–74 datowane są trzy kolejne plakietki z Dordrechtu z opisanym już wyżej przedstawieniem⁷⁵¹.

Drugi znak z Gdańska, który pochodzi z Trewiru, to plakietka ażurowa (GKPP 1187) umieszczona w okrągłej ramce o średnicy 40,0 mm, gdzie święty Mateusz, z trzymanym ukośnie do ciała toporem na długim stylisku w prawej ręce i księgą z lewej, jest adorowany przez niewielką klęczącą postać (pielgrzyma?) przy jego lewym boku, obaj pośród wici roślinnych. Znak ma zachowane cztery regularnie rozmieszczone uszka do mocowania. Podobne przedstawienie znajdziemy na również ażurowym znaku z Wiena, datowanym na lata 1425–74, gdzie św. Mateusz, trzymając (pionowo) topór w prawej ręce, w lewej ma księgę a u jego stóp, przy jego prawym tym razem boku, klęczy niewielka postać w stroju pątniczym, z charakterystyczną laską pielgrzymią w ręce. Po obu stronach postaci świętego znajdują się wici roślinne⁷⁵².

Plakietka (GKPP 1001) z przedstawieniem św. Mateusza w towarzystwie biskupa Kolonii Maternusa i św. Euchariusza została znaleziona w czasie wykopalisk przy ul. Szerokiej 90, w warstwie nr 5406, datowanej na XIV–pocz. XV w. Natomiast znak ażurowy (GKPP 1187), gdzie św. Mateuszowi towarzyszy postać pielgrzyma, został odkryty na stanowisku przy ul. Jaglanej 3/5 na Wyspie Spichrzów, w wykopie nr 4, w poziomie datowanym na XV–XVI w.

⁷⁴⁹ HP 1, s. 180, ryc. 285; A. Haasis-Berner, *Die Pilgerzeichen...*, s. 273, ryc. 7; J. Poettgen, *Vorreformatorsche...*, s. 51, nr 1; A. Haasis-Berner, *Pilgerzeichen des Hochmittelalters...*, s. 192.

⁷⁵⁰ HP 1, s. 180, ryc. 286; H. Kühne, J. Poettgen, *Mittelalterliche...*, s. 150, nr 2.

⁷⁵¹ HP 2, s. 280, ryc. 1199, 1200 i 1201; H. Kühne, J. Poettgen, *Mittelalterliche...*, s. 149–150, nr 3–5.

⁷⁵² HP 3, s. 126, ryc. 1; K. Köster, *Mittelalterliche Pilgerzeichen und Wallfahrtsdevotionen...*, s. 157, nr 50; H. Appuhn, *Kloster Wienhausen, Der Fund im Nonnenchor, Führer Kloster Wienhausen IV*, Wienhausen 1973, s. 19; J. Poettgen, *Vorreformatorsche...*, s. 67, nr 30, ryc. 21; J. Bühring, K. Maier, *Die Kunstdenkmale des Landkreises Celle im Regierungsbezirk Lüneburg*. Die Kunstdenkmale des Landes Niedersachsen Bd. 34, Hannover 1970, s. 148.

⁷⁴⁶ U. Hagen, *Die Wallfahrtsmedaillen...*, s. 195–239. F. Lauchert, 'Holy Coat', [w:] *Catholic Encyclopedia*, ed. C.G. Herbermann et al., Monumenta Germaniae Historica, Scriptores VIII, Encyklopedia Press, New York 1913, s. 211.

⁷⁴⁷ Odlew plakietki okrągłej o średnicy ok. 60,0 mm, na dzwonie datowanym na lata 1400–1449, przedstawiający św. Mateusza z toporem i biskupa Maternusa trzymającego krzyż i model kościoła, obaj na koniu. Zob.: K. Köster, *Meister Tilman...*, s. 1–206, zob. s. 91f; J. Poettgen, *Vorreformatorsche...*, s. 47–76, zob. s. 55.

⁷⁴⁸ H. Kühne, C. Brumme, H. Koenigsmarková, *Jungfrauen...*, s. 19, ryc. 5.

GKPP: 1001

Nr SAZ: 255/099/004

Nr katalogu MAG: 336

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Główne Miasto, ul. Szeroka 90, w. 5406

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Trewir

Nazwa i opis przedstawienia: św. Mateusz; czworokątna plakietka (zapewne wylamana z większego kontekstu) z przedstawieniem świętego, który w lewej ręce trzyma księgę, a w prawej topór; po jego bokach dwie mniejsze postacie: biskup Maternus z Kolonii i święty Eucharius, pierwszy biskup Trewiru

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV–1 poł. XVI w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 32,0x39,6

Waga (części zachowanej, w gramach): 13,64

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1187

Nr SAZ: 255/020/060

Nr katalogu MAG: i.p. 115

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Jagłana 3/5, wyk. 4, podczyszczanie

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Trewir

Nazwa i opis przedstawienia: św. Mateusz; plakietka ażurowa w okrągłej ramce. Święty stojący pośród wici roślinnych, z trzymanym ukośnie do ciała toporem na długim stylisku w prawej ręce i księgą z lewej, jest adorowany przez klęczącą postać przy jego lewym boku

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV–XVI w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): śr. 40,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 4,37

Sposób mocowania: cztery uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

4.24. Święci: Maurycy, Piotr, Bonifacy – Magdeburg

Niewątpliwie celem licznych pielgrzymek przybywających do Magdeburga był zbudowany już w X wieku kościół, a następnie archikatedra pod wezwaniem św. Maurycego i św. Katarzyny, znajdująca się w południowej części średniowiecznego miasta. Wraz z kościołem zbudowano opactwo benedyktynów pw. świętego Maurycego, które ufundował Otton I. W roku 968, mimo sprzeciwu arcybiskupa Moguncji, utworzono arcybiskupstwo magdeburskie – miało ono odegrać istotną rolę w kolonizacji obszarów położonych na wschód od Łaby, zamieszkałych przez Słowian. Przywileje uzyskane przez miasto i regulacje prawne doprowadziły do powstania prawa magdeburskiego, które w XIII wieku stało się powszechnie stosowanym prawem miejskim na terenie środkowej i wschodniej Europy. Po wielkim pożarze w roku 1207 świątynia była odbudowywana przez następne blisko 200 lat, już w gotyckim kształcie, jednakże z zachowaniem niektórych starszych elementów architektonicznych. Budowę zakończono dopiero około roku 1520. Niemniej już w wieku XV do Magdeburga mogli także docierać pielgrzymi z Gdańska i Pomorza⁷⁵³. Od schyłku XIV wieku dwa razy do roku, tj. w niedzielę po Bożym Ciele i w dniu św. Maurycego⁷⁵⁴, odbywało się w katedrze okazywanie znajdujących się tutaj świętych relikwii dla licznie przybywających pielgrzymów. Jednymi z najważniejszych były relikwie św. Maurycego, przywiezione do świątyni z Ratyzbony już w 2 poł. X w. Sam kult tego świętego został rozpropagowany przez biskupa Magdeburga Udalryka (zm. 973 r.). W ikonografii święty jest przedstawiany w krótkiej żołnierskiej tunice, zazwyczaj z włócznią. Inne jego atrybuty to tarcza (często z orłem), gałązka palmowa, miecz, sztylet oraz biały sztandar z czerwonym krzyżem trzymany w jednej ręce i lancia w drugiej.

Znaki pielgrzymie z Magdeburga należą do niezwykle rzadkich znalezisk w wykopaliskach archeologicznych całej Europy. Jak dotąd oprócz Gdańska⁷⁵⁵ znaleziono taką plakietkę (o wymiarach 48,0 x 70,0 mm) jedynie w klasztorze Wienhausen w okręgu Celle w Niemczech, gdzie datowano ją na 1 poł. XV wieku⁷⁵⁶. Natomiast w samym Magdeburgu znaleziono warsztat odlewniczy wraz z formami, które choć nie są formami omawianych poniżej znaków pielgrzymich, to jednak dowodnie świadczą o miejscowej produkcji tego typu pamiątek i ozdób, zarówno o charakterze *sacrum*, jak i *profanum*⁷⁵⁷. Pomiedzy odłamkami odpadów poprodukcyjnych, szlaki, odłamków narzędzi, w warstwie ze schyłku XIII wieku, natrafiono na bullę papieża Honoriusza III (1216–27), która – jak z tego wynika – została po prostu potraktowana jako złom – materiał do przetopienia⁷⁵⁸.

Spośród aż pięciu znaków pielgrzymich zidentyfikowanych w kolekcji gdańskiej jako pochodzące z Magdeburga, cztery zostały znalezione na Wyspie Spichrzów, a tylko jeden na Starym Mieście. Ten ostatni (GKPP 886), znaleziony na stanowisku przy ul. Tartacznej, to ażurowa jednostronna plakietka pielgrzymia o zachowanych wymiarach 47,7 x 61,7 mm, czworokątna z ostrołukowym zwieńczeniem, z krzyżami równoramiennymi po bokach tuż nad uszkami do mocowania, krzyż zwieńczający szczyt jest odłamany. Plakietka jest podzielona na trzy pionowe pola zwieńczone arkadami, gdzie umieszczono trzy postacie. Pośrodku ulokowany jest święty Piotr trzymający klucz oraz księgę, św. Maurycy przedstawiony jako żołnierz rzymski wyposażony we włócznię i tarczę z przedstawieniem orła stoi po jego prawej stronie, zaś papież Bonifacy IX po stronie lewej w tiarze papieskiej z pastorałem w lewej ręce, bo prawa wzniesiona jest w geście błogosławieństwa. Pod stopami tych trzech postaci znajdują się herby Rzymu (dwa skrzyżowane klucze na tarczy pod stopami papieża), Magdeburga (tarcza herbowa do połowy wypełniona motywem plastycznej ukośnej kratki – herb magdeburskiego kościoła) oraz herb papieża Bonifacego IX (1389–1404), tj. tarcza herbowa z poprzeczną belką, wypełniona motywem plastycznej ukośnej kratki. Nad głową św. Piotra, pod trójkątnie zakończonym szczytem plakietki, jest umieszczona głowa Chrystusa w typie *Vera Icon*.

Nieco różniącą się szczegółami, ale zasadniczo podobną plakietkę (GKPP 59) znaleziono już wcześniej na Wyspie Spichrzów w Gdańsku, jest ona także dokładnie i czytelnie odlana (wymiar 45,0 x 50,0 mm)⁷⁵⁹. Spośród pozostałych plakietek z Magdeburga dobrze zachowany jest też zabytek o takich samych wymiarach 45,0 x 50,0 mm (GKPP 640), znaleziony na parceli nr 8 przy ul. Spichrzowej, w warstwie nr 1637. Dwa pozostałe znaki z Wyspy wydają się odmienne w porównaniu z wyżej omówionymi. Pierwszy z nich (GKPP 185), o wymiarach 36,0 x 3,07 mm, znaleziony przy ul. Basztowej 4.2, jest bardzo niewyraźnie odlany i w zasadzie trudno go nazwać znakiem ażurowym ze względu na solidne nadlewki wypełniające pola pomiędzy poszczególnymi przedstawieniami. Drugi (GKPP 641), o zachowanych wymiarach 38,0 x 55,0 mm, jest chyba nieudanym falsyfikatem, gdzie zabrakło centralnej postaci tj. świętego Piotra, a i dwie pozostałe są bardzo niewyraźne. Plakietka z wykopalisk przy ul. Tartacznej (GKPP 886) została znaleziona w warstwie nr 2569, wraz z monetami⁷⁶⁰: poz. 194. Prusy, Zakon Krzyżacki, fenig brakteatowy *Brama II*, ok. 1327/8–ok. 1337/8; poz. 203. Prusy, Zakon Krzyżacki, fenig brakteatowy *Prostokąt-D*, ok. 1345–53; poz. 207 Prusy, Zakon Krzyżacki, Winrych von Kniprode, firchen, ok. 1364–80, Toruń, krótki krzyż. Pozwala to ustalić datę zdepozytowania tego zabytku na 2 poł. XIV wieku. Z kolei znaleziony w latach 90. znak z Wyspy Spichrzów (GKPP 59) wyeksplorowano z warstwy datowanej przy pomocy próbki dendro na lata 1388 +x/-6, co pozwala go datować na schyłek XIV w. Dobrze datowany jest też

⁷⁵³ K. Wachowski, *Średniowieczne...*, s. 119.

⁷⁵⁴ H. Kühne, *Ostensio...*, s. 243.

⁷⁵⁵ A. Paner, H. Paner, *Gdańszczanie...*, s. 177, ryc.3; M. Rębkowski, *Pielgrzymki...*, s. 178, ryc. 19.

⁷⁵⁶ K. Köster, *Mittelalterliche Pilgerzeichen*, [w:] *Wallfahrt...*, s. 203–223, ryc. 92.

⁷⁵⁷ D. Berger, *Herstellungstechnik hoch- und spätmittelalterlicher Kleinobjekte aus Zinn*, [w:] *HP 3*, s. 49, ryc. 23.

⁷⁵⁸ C. Brumme, *Das spätmittelalterliche...*, s. 40.

⁷⁵⁹ Zabytek znaleziony w spichrzu „Lubecki Okręt”, w wykopie 3, sektor 3, w. 20, zob.: A. Paner, H. Paner, *Gdańszczanie...*, s. 167–183.

⁷⁶⁰ B. Paszkiewicz, *Monety, liczmany, odważniki, szalki wag z badań stanowiska „Tartaczna”...*, s. 1–63.

znak z ul. Spichrzowej 8 (GKPP 640), znaleziony w towarzystwie fałszywego firchena, Prusy, Winrych von Kniprode, bitego po 1364 r. Podobnie plakietka z ul. Basztowej 4.2 (GKPP 185) odkryta w parceli 3 i warstwie 366, która to warstwa została skorelowana z IV fazą zabudowy tego terenu, a konkretnie ze spichlerzem drewnianym datowanym na 2 poł. XIV–pocz. XV w. Wreszcie

ostatnia z omawianych plakietek (GKPP 641), zarejestrowana przy ul. Żytniej 23 w warstwie nr 4101, została w oparciu o analizę kontekstu datowana na 1 poł. XV wieku, przy czym jednak trzeba przypomnieć, iż ten akurat egzemplarz znaku z Magdeburga może być nieudanym zbytnio fałszyfikatem.

GKPP: 59

Nr SAZ: 255/020/008

Nr katalogu MAG: 219

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, spichlerz „Lubecki Okręt”, ul. Stągiewna 13, wyk. 3, sektor 3, w. 20

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Magdeburg

Nazwa i opis przedstawienia: św. Piotr, św. Maurycy, papież Bonifacy IX w ażurowej, czworokątnej plakietce z trójkątnym zwieńczeniem, podzielonej na trzy pionowe pola zwieńczone arkadami, gdzie umieszczono owe trzy postacie. Pośrodku jest święty Piotr z głową w nimbie, trzymający klucz oraz księgę, św. Maurycy przedstawiony jako żołnierz rzymski z głową w nimbie stoi po jego prawej stronie, wyposażony we włócznię i tarczę z przedstawieniem orła, zaś papież Bonifacy IX stoi po stronie lewej, w tiarze papieskiej z pastorałem w lewej ręce, z ręką prawą wzniesioną do góry w geście błogosławieństwa. Pod stopami tych trzech postaci znajdują się herby Rzymu (dwa skrzyżowane klucze na tarczy pod stopami św. Piotra), herb Magdeburga oraz herb papieża Bonifacego IX. Nad głową św. Piotra Vera Icon; górna część ramki nad głową św. Bonifacego odłamana

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XIV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 45,0x50,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,72

Sposób mocowania: cztery uszka, z czego dwa zachowane

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania:

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 185

Nr SAZ: 255/020/039

Nr katalogu MAG: 5327

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Basztowa 4/2, w. 2366

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Magdeburg

Nazwa i opis przedstawienia: św. Piotr, św. Maurycy, papież Bonifacy IX; nieudany (lub wtórnie nadtopiony) odlew plakietki z przedstawieniem św. Piotra, św. Maurycego oraz papieża Bonifacego XI umieszczonych w trzech arkadach; brak górnej części znaku, pod postaciami symetrycznie rozmieszczone trzy tarcze herbowe, środkowa z kluczami św. Piotra—herbem Rzymu, pozostałe nieczytelne. Znak ma liczne nadlewki (między przedstawieniami i w uszkach do mocowania), wskazujące, że jako produkt wybrakowany nie mógł trafić na rynek; być może nieudany fałszyfikat

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV–pocz. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 36,0x37,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 4,80

Sposób mocowania: cztery uszka, z czego dwa zachowane, lecz zaślepione nadlewkami

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 640

Nr SAZ: 255/020/048

Nr katalogu MAG: 2612

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Spichrzowa 8, w. 1637

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Magdeburg

Nazwa i opis przedstawienia: św. Piotr, św. Maurycy, papież Bonifacy IX; plakietka czworokątna z trójkątnym zwieńczeniem, podzielona na trzy pionowe arkady półkolistie zamknięte, gdzie umieszczono trzy postacie. Pośrodku jest święty Piotr trzymający klucz oraz księgę, św. Maurycy przedstawiony jako żołnierz rzymski stoi po jego prawej stronie, wyposażony we włóczę i tarczę z przedstawieniem orła, zaś papież Bonifacy IX stoi po jego stronie lewej, w tiarze papieskiej z pastorałem w lewej ręce, prawa wzniesiona do góry w geście błogosławieństwa. Pod stopami tych trzech postaci znajdują się herby Rzymu (dwa skrzyżowane klucze na tarczy pod stopami św. Piotra), Magdeburga oraz herb papieża Bonifacego IX. Nad głową św. Piotra Vera Icon

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV w.

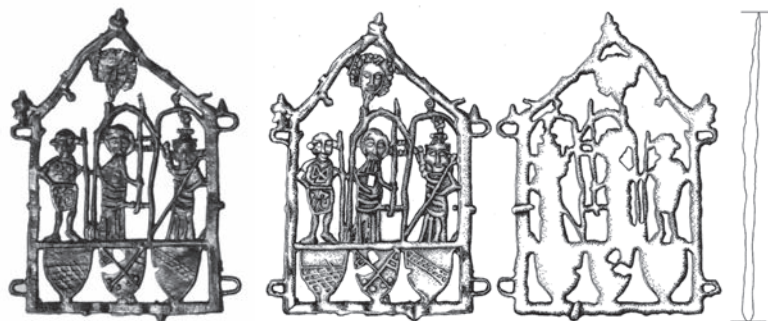
Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 45,0x50,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 4,64

Sposób mocowania: cztery uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: A. Błaszczuk

GKPP: 641

Nr SAZ: 255/020/048

Nr katalogu MAG: 2613

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Żytnia 23, w. 4101

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Magdeburg

Nazwa i opis przedstawienia: św. Piotr, św. Maurycy, papież Bonifacy IX; nieudany odlew plakietki—brak 2/3 postaci św. Piotra (postać niedolana lub odłamana), w trójkątnym szczycie Vera Icon, w centralnej części dolnej partii plakietki tarcza z kluczami Piotrowymi—herbem Rzymu; wizerunki na pozostałych dwóch tarczach nieczytelne; wyrób nosi znamiona nieudanego fałszyfikatu

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 1 poł. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 38,0x55,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 8,89

Sposób mocowania: cztery uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: A. Błaszczuk

GKPP: 886

Nr SAZ: 255/004/004

Nr katalogu MAG: 14

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Miasto, ul. Tartaczna 2, w. 2569

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Magdeburg

Nazwa i opis przedstawienia: św. Piotr, św. Maurycy, papież Bonifacy IX; plakietka czworokątna z trójkątnym zwieńczeniem zdobionym po bokach krzyżkami (środkowy krzyż na szczycie odłamany), podzielona na trzy arkady półkolistie zamknięte, gdzie umieszczono trzy postacie. Pośrodku jest święty Piotr trzymający klucz oraz księgę, św. Maurycy przedstawiony jako żołnierz rzymski stoi po jego prawej stronie, wyposażony we włóczę i tarczę z przedstawieniem orła, zaś papież Bonifacy IX stoi po stronie lewej, w tiarze papieskiej z pastorałem w lewej ręce, prawa wzniesiona do góry w geście błogosławieństwa. Pod stopami tych trzech postaci znajdują się herby Rzymu (dwa skrzyżowane klucze na tarczy, pod stopami papieża), Magdeburga oraz herb papieża Bonifacego IX. Nad głową św. Piotra Vera Icon

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV w.

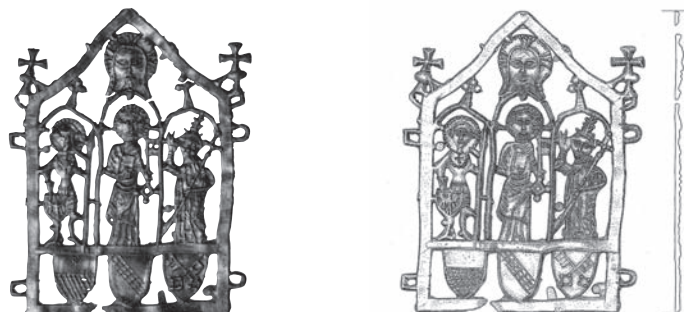
Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 47,7x61,7

Waga (części zachowanej, w gramach): 6,28

Sposób mocowania: cztery uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

Święty Michał Archanioł (1435–45). Muzeum Narodowe Sztuki Katalonii w Barcelonie.

(fot. H. Paner)

4.25. Święty Michał Archanioł – Le Mont-Saint-Michel?

Sanktuarium na granitowym wzgórzu św. Michała w Normandii, noszącym pierwotnie nazwę Mont Tombe, tj. wzgórze cmentarne, połączone jest ze stałym lądem groblą o długości blisko 1 800 m⁷⁶¹ (stanowi dziś część światowego dziedzictwa ludzkości UNESCO). W trakcie przypływów w porównaniu z odpływami woda podnosi się tutaj o 14 m. Już w IV w. pojawiły się na tej skalistej wyspie o powierzchni około 280 ha pierwsze kaplice chrześcijańskie, m.in. pod wezwaniem św. Szczepana, i siedziby pustelników, zaś w 708 roku rozpoczęto tutaj budowę pierwszego kościoła z inicjatywy św. Auberta – biskupa Avranches. Coraz więcej przybywających tu pielgrzymów, najczęściej zmierzających do Santiago de Compostela sprawiło, że w X wieku powstał nowy kościół i klasztor benedyktyński, zasiedlony przez zakonników sprowadzonych z Monte Cassino. Z czasem kolejne nowe zabudowania, jakie powstawały tu w XI i XII w., najpierw wchłonęły, a następnie całkowicie zakryły starsze budowle. W latach 1203–28 zbudowano na wzgórzu klasztor La Merveille (fr. cud); znajdowała się w nim m.in. sala do rozdawania jałmużny i goszczenia pielgrzymów, pomieszczenia dla gości, refektarz, pomieszczenia magazynowe oraz sławne skryptorium, gdzie mnisi przepisywali manuskrypty. Aż do XV wieku było to jedno z najczęściej nawiedzanych sanktuariów w Europie.

Obecnie zabytek ten jest odwiedzany przez ponad 3 mln turystów rocznie, a pielgrzymki odbywają się tutaj w pierwszą niedzielę maja oraz 29 września.

W Gdańsku znaleziono jak dotąd dwa znaki pielgrzymie (GKPP 1185 i 447), które możemy wiązać z sanktuarium w Le Mont-Saint-Michel⁷⁶². Pierwszy, jest to fragmentarycznie zachowana figurka świętego (Michała lub Jerzego?), odzianego w zbroję, który stojąc przy wieży trzyma ukośnie do tułowia włócznię⁷⁶³. Zabytek został znaleziony w trakcie wykopalisk przy ul. Jaglanej 3/5 na Wyspie Spichrzów, w wykopie I, warstwa 36, datowana na XV–XVI w. Podobny znak, o wysokości 10,1 cm, znany jest z Groningen, gdzie datowano go na lata 1400–1500⁷⁶⁴. Archanioł w zbroi, w tym przypadku z szeroko rozpostartymi skrzydłami, stojąc przy wieży przebija ciało smoka włócznią utrzymaną ukośnie do ciała. Takie wyobrażenie Michała występuje także bez wieży za jego plecami. Znamy blisko 150 przedstawień świętego na plakietkach pielgrzymich, relikwiarzykach i w postaci odlewów na dzwonach kościelnych. Znajdiska te znane są z Francji, Niemiec, Holandii i południowej Anglii. Święty Michał jest też czasem przedstawiany jako rycerz bez skrzydeł, podobnie jak na zabytku gdańskim. Analogie znajdziemy

na plakietkach znalezionych w Paryżu⁷⁶⁵. Z kolei przy podobnej wieży cylindrycznego kształtu spotykamy też na plakietkach postać św. Jerzego⁷⁶⁶. Pięknie zachowany jest relikwiarzyk z Paryża, datowany na XV wiek. W prostokątnej ramce o wymiarach 2,9 x 2,3 cm, zwieńczonej dwoma rombów kształtu uszkami do mocowania, umieszczono wewnątrz plakietkę, gdzie uskrzydłony Michał Archanioł – ubrany w zbroję turniejową – przebija włócznią leżącego u jego stóp smoka⁷⁶⁷. Misternie rzeźbiony i niezwykle starannie odlany jest inny zabytek z Paryża: ażurowa plakietka z takim samym przedstawieniem, umieszczona w prostokątnej ramce z napisem wykonanym minuskułą gotycką: *s mont: de la: saint: michel/ tom be*. W prawej ręce św. Michał trzyma włócznię, w lewej tarczę, na prawym skrzydle ma podwieszoną wagę do ważenia dobrych uczynków, na lewym monogram *IHS*, a na piersiach muszlę⁷⁶⁸. Niektóre z podobnych znaków, jak np. plakietka ażurowa z Londynu (wys. 5,2 cm), gdzie święty ubrany jest w długą szatę, zapewne nałożoną na zbroję, są datowane na XIII wiek⁷⁶⁹. Znacznie później, bo na wiek XV datowano dość niedbale wykonaną ażurową plakietkę (2,7 x 4,2 cm) z takim samym przedstawieniem, znaną z Middelburgu (Holandia)⁷⁷⁰.

Michał Archanioł jest też często przedstawiany na miniaturach muszelkach, zarówno w wersji gdzie zabija smoka, np. na kolejnym znalezisku z Paryża, datowanym na 1 poł. XV wieku⁷⁷¹, jak i w wersji, gdzie miniaturowa muszelka, o wymiarach zaledwie 15,0 x 25,0 mm, jest zwieńczona głową tego świętego w aureoli, podczas gdy na samej muszelce jest tarcza trójkątna z wyobrażeniem trzech lilii – herbem Francji⁷⁷². Podobna jest miniaturowa muszelka nieznanego pochodzenia, jednakże zwieńczona uskrzydłonym popiersiem św. Michała⁷⁷³.

Drugi z omawianych znaków (GKPP 447) to ażurowa, jednostronna plakietka (pielgrzymia?) z przedstawieniem Michała Archanioła, wytłoczonym w cienkiej blaszce. Jak dotąd nie znaleziono do tego zabytku dokładnej analogii.

⁷⁶⁵ D. Bruna, *Enseignes de Pèlerinage et Enseignes Profanes...*, s. 189, 191–192, kat. 284, 291; A. Forgeais, *Collection de plombs historiés trouvés dans la Seine et recueillis par Arthur Forgeais*, vol. II..., s. 85.

⁷⁶⁶ A.M. Koldeweij, *Opgespeld geloof...*, s. 155, ryc. 14.2.

⁷⁶⁷ D. Bruna, *Enseignes de Pèlerinage et Enseignes Profanes...*, s. 190, kat. 287; C. Lamy-Lassalle, *Les enseignes...*, tab. XXVII, nr 2.

⁷⁶⁸ D. Hejdová, O. Herbenová, H. Koenigsmarková, *Katalog...*, s. 20, nr 136; D. Bruna, *Saints et Diables...*, s. 35.

⁷⁶⁹ B. Spencer, *Pilgrim souvenirs and secular badges. Medieval...*, s. 231, nr 243.

⁷⁷⁰ HP 2, s. 281, ryc. 1203.

⁷⁷¹ D. Hejdová, O. Herbenová, H. Koenigsmarková, *Katalog...*, s. 20, nr 137.

⁷⁷² D. Bruna, *Enseignes de Pèlerinage et Enseignes Profanes...*, s. 186–187, kat. 280; A. Forgeais, *Collection de plombs historiés trouvés dans la Seine et recueillis par Arthur Forgeais*, vol. II..., s. 82; C. Lamy-Lassalle, *Les enseignes...*, s. 279, tab. XXVIII, ryc. 8; P. Gout, *Le Mont-Saint-Michel. Histoire de l'Abbaye et de la Ville, Étude archéologique et architecturale des Monuments*, Tom I, Librairie Armand Colin, Paris 1910, s. 344, ryc. 209; D. Bruna, *Enseignes de plomb...*, s. 267, fig. 55 i s. 288, ryc. 55.

⁷⁷³ C. Lamy-Lassalle, *Les enseignes...*, tab. XXVII, nr 2.

⁷⁶¹ *Mont-Saint-Michel*, [w:] *Chrześcijaństwo*, Encyklopedia PWN..., s. 599.

⁷⁶² HP 1, s. 181; HP 2, s. 280–281.

⁷⁶³ Podobne przedstawienia są też znane z wizerunkiem św. Jerzego.

⁷⁶⁴ H. van Gangelen, K. Helfrich, *Teekens die ghy draegt an uwen hoet. Twee bijzondere laat-middeleeuwse pelgrimsinsignes van de opgraving Boterdiep-Ciboga*, [w:] *Hervonden Stad 2010. 15e Jaarboek voor archeologie, bouwhistorie en restauratie, gemeente Groningen*, 2010, s. 85–86, ryc. 6.

Szczęśliwie, jako jedno z nielicznych sanktuariów, Mont-Saint-Michel w trakcie prowadzonych tu badań wykopaliskowych dostarczyło form odlewniczych, m.in. ze wspaniale wykonanym przedstawieniem miniaturowej muszli św. Jakuba: jednej zwieńczonej uskrzydłym popiersiem Michała Archanioła z głową w koronie i z tarczą, na której jest przedstawienie świętego zabijającego smoka, i drugiej z tarczą zdobioną trzema liliami, zwieńczonej również uskrzydłym popiersiem świętego z głową w aureoli⁷⁷⁴. Zabytki te są datowane na lata 1375–1424.

⁷⁷⁴ F. Labaune-Jean, S. Mentelé, *Une production d'enseignes de pèlerins au Mont-Saint-Michel*, Archéopages, Janvier 2007, nr 18, 2007, s. 80–81, Artykuł dostępny na stronie internetowej: http://www.inrap.fr/userdata/c_bloc_file/6/6905/6905_fichier_actua-lite18-labaune-jean.pdf.

GKPP: 447

Nr SAZ: 255/133/003

Nr katalogu MAG: 3872

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, Lastadia, parcela 36D,

wyk. 37, w. 4200, ob. 4201

Kraj pochodzenia: Francja?

Miejsce pochodzenia: Le Mont-Saint-Michel?

Nazwa i opis przedstawienia: św. Michał; ażurowa, jednostronna plakietka (pielgrzymia?)

z przedstawieniem świętego wytłoczonym w cienkiej blaszce

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 32,0x50,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 1,89

Sposób mocowania: brak

Materiał: mosiądz

Technika wykonania: tłoczenie ze sztanicy

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1185

Nr SAZ: 255/020/060

Nr katalogu MAG: 1557

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Jagłana 3/5, wyk. 1,

w. 36

Kraj pochodzenia: Francja?

Miejsce pochodzenia: Le Mont-Saint-Michel?

Nazwa i opis przedstawienia: św. Michał (lub św. Jerzy?); fragment plakietki z przedstawieniem postaci świętego przy wieży, trzymającego ukośnie lancę (?)

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 14,3x45,7

Waga (części zachowanej, w gramach): 7,04

Sposób mocowania: zachowane jedno uszko

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

4.26. Święty Mikołaj – Nikolausberg (Getynga)

Nikolausberg to obecnie północno-wschodnia dzielnica Getyngi, gdzie do dziś istnieje kościół szczycący się już od XIII wieku posiadaniem relikwii św. Mikołaja z Myry. Świątynia ta, zbudowana pierwotnie w stylu romańskiej bazyliki, została następnie przebudowana w wieku XIV do postaci gotyckiego kościoła halowego, czyli świątyni wielonawowej o nawach równej wysokości. Nie wiemy dokładnie, od kiedy należy datować przybywające tutaj pielgrzymki, niemniej są one poświadczone źródłowo tak dla XIV, jak i dla XV wieku, a ich koniec przypada na rok 1542⁷⁷⁵.

Znaki pielgrzymie z tego ośrodka występowały jak dotąd jedynie na terenie Niemiec, i to głównie w postaci odlewów na dzwonach. Oryginalne plakietki pielgrzymie są niezwykle rzadkim zjawiskiem. Jedną z najlepiej zachowanych jest plakietka o wysokości 77,0 mm, datowana na XV w., pochodząca z badań wykopaliskowych chóru klasztoru w Wienhausen. Przedstawia ona postać św. Mikołaja jako biskupa trzymającego w lewej ręce pastorał, a prawą ręką udzielającego błogosławieństwa⁷⁷⁶. Podobnie jak wszystkie dotąd odnalezione i zidentyfikowane plakietki z tego sanktuarium, także i ten znak nie posiada ramki. Łącznie zarejestrowano zarówno na dzwonach, jak i z oryginalnych znalezisk, około

90 znaków pielgrzymich z Nikolausberg. Zdaniem C. Brumme, pielgrzymki do tutejszej świątyni nie rozpoczęły się wcześniej niż od 1 ćwierci XIV stulecia, toteż można przypuszczać, że również plakietki pielgrzymie mogły być produkowane w Nikolausberg najwcześniej w 1 poł. XIV wieku⁷⁷⁷. Jak wynika z powyższego, znalezisko plakietki gdańskiej (GKPP 432) ma podwójne znaczenie: po pierwsze jest to jeden z nielicznych i w dodatku tak dobrze zachowanych znaków z tego sanktuarium na świecie, po drugie – jak dotąd jest to chyba jedyna plakietka z Nikolausberg, gdzie postać świętego została umieszczona w ramce. Zabytek ma wymiary prostokątnej ramki (30,0 x 41,0 mm), z trójkątnym szczytem wypełnionym maswerkiem, gdzie wewnątrz znajduje się przedstawienie stojącej postaci biskupa (Mikołaja?) z częściowo w części górnej uszkodzonym pastorałem w lewej ręce i z prawą ręką (częściowo odłamaną) podniesioną w geście błogosławieństwa.

Plakietka gdańska została znaleziona na Starym Przedmieściu, na stanowisku Lastadia w wykopie nr 5, parcela 35B, w warstwie nr 6030, datowanej na XV w. W parceli tej wystąpiły także liczne monety, z których znaczna ilość została również datowana na to samo stulecie⁷⁷⁸.

⁷⁷⁵ H. Wille, *Die Kloster- und Wallfahrtskirche zu Nikolausberg*, Kleine Kunstführer für Niedersachsen, hf. 4, Göttingen 1954; H. Jörgens, *Die Kloster- und Wallfahrtskirche zu Nikolausberg*, hrsg. Ev.-luth. Kirchengemeinde Göttingen-Nikolausberg, Kirchenvorstand, Verlag Hubert & Co., Göttingen 1980, s. 5–61.

⁷⁷⁶ K. Köster, *Mittelalterliche Pilgerzeichen*, [w:] *Stadt im Wandel, Kunst und Kultur des Bürgertums in Norddeutschland 1150–1650*, Ausstellungskatalog Braunschweig 1985, Bd. 1, hrsg. C. von Meckseper, Stuttgart-Bad Cannstein 1985, s. 411–412; C. Brumme, *Das spätmittelalterliche...*, s. 63.

⁷⁷⁷ C. Brumme, *Das spätmittelalterliche...*, s. 63.

⁷⁷⁸ B. Paszkiewicz, *Moneta...*, s. 48–64.

GKPP: 432

Nr SAZ: 255/133/003

Nr katalogu MAG: 3857

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, Lastadia, wyk. 5, parcela 35B, w. 6030

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Nikolausberg (Göttingen)

Nazwa i opis przedstawienia: św. Mikołaj; ażurowa plakietka w prostokątnej ramce z trójkątnym szczytem wypełnionym maswerkiem, wewnątrz przedstawienie stojącej postaci biskupa (Mikołaja?) z pastorałem w lewej ręce, z prawą ręką w geście błogosławieństwa; niewielki ubytek pod krzywą pastorału

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 30,0x41,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,36

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

4.27. Mojżesz

Mojżesz, syn Amrama i Jokebed, to biblijna postać uznana za świętego proroka, żyjąca prawdopodobnie w XIII lub w XV w. p.n.e., przywódca plemienia Izraela w czasie ich ucieczki z Egiptu do Ziemi Obiecanej⁷⁷⁹. Jak głosi Biblia: *W roku czterysta osiemdziesiątym po wyjściu Izraelitów z ziemi egipskiej, w miesiącu Ziw, to jest drugim, czwartego roku panowania nad Izraelem Salomona rozpoczął on budowę domu dla Pana*⁷⁸⁰. Ponieważ Salomon miał panować w X w. p.n.e., to tym samym Mojżesz musiałby żyć raczej w XV niż w XIII w. p.n.e., jednakże należy brać pod uwagę, iż podana tutaj liczba 480 lat może nie być wiarygodna w sensie historycznym, a jedynie oznaczać symbolicznie bardzo długi odcinek czasu. Etymologię jego imienia wielu badaczy wywodzi od słów „moy” i „eses”, czyli uratowany z wody, na pamiątkę legendarnego wydarzenia, kiedy to został przez swych rodziców włożony do kosza i porzucony w wodach Nilu, a następnie ocalony przez córkę faraona⁷⁸¹. Inna wersja głosi, że imię Mojżesz wywodzi się od słowa „mosu”, czyli syn. W ciągu 40 lat tułaczki po pustyni Mojżesz dokonał wielu cudów, jak choćby przejście z całym plemieniem przez rozstępujące się wody Morza Czerwonego, miał doświadczyć też spotkania z Bogiem ukazującym mu się pod postacią krzewu gorejącego, a także otrzymać od Niego tablice kamienne z przykazaniami. Wszystkie te wydarzenia opisane w Biblii stały się tematem licznych przedstawień, zarówno w rzeźbie jak i w malarstwie, ale i – jak widać w przypadku plakietki gdańskiej – w dziełach zaliczanych do *Art Minores*.

Plakietka GKPP 657 to dość niezwykły zabytek pośród znanych nam znaków pielgrzymich z Gdańska, jeżeli oczywiście przyjmiemy tezę, iż do takiej właśnie grupy artefaktów zaliczamy to znalezisko. Jest to fragmentarycznie zachowana ażurowa plakietka pielgrzymia, zapewne pierwotnie umieszczona w okrągłej ramce wykonanej z płaskiej taśmy, na krawędzi wewnętrznej zdobionej pseudogranulacją, a na samej taśmie – naprzemiennie umieszczonymi trójkątami zdobionymi liniami równoległymi, albo bardzo drobną ukośną kratką. Wewnątrz ramki umieszczono zwróconą do jej krawędzi plecami klęczącą postać mężczyzny w pozycji modlitewnej, z długimi włosami i brodą (Mojżesz?) oraz dwoma lekko wygiętymi rogami zachodzącymi na ramkę plakietki. Niestety, brak analogii uniemożliwia odtworzenie, choćby w ogólnych zarysach, całości przedstawienia.

Bardzo wyraźna jest rzeźba postaci świadcząca, o wysokim kunście twórcy formy i odlewcy. W wiekach średnich Mojżesz był

często przedstawiany z rogami⁷⁸². To wynik tłumaczenia świętego Hieronima, autora Wulgaty, tj. pierwszego łacińskiego przekładu Biblii bezpośrednio z hebrajskiego. Z tekstu tego, brzmiącego: *...et ignorabat quod cornuta esset facies sua ex consortio sermonis Dei...* wynika, iż Mojżesz, schodząc do swojego ludu z góry Synaj, obdarzony był dwoma rogami. Obecnie przyjmuje się tłumaczenie, że Mojżesz nie tyle miał wtedy rogi, co że jego twarz promieniowała. Jest to wyrażone słowem hebrajskim „qaran”, które ma bowiem poza znaczeniem „wypuszczać rogi” także znaczenie „promienieć”. I takie też, poprawne już tłumaczenie, zawarte jest w Biblii Tysiąclecia.

Jedną z najsławniejszych na świecie rzeźb Mojżesza z rogami jest marmurowe dzieło Michała Anioła w rzymskiej bazylice św. Piotra w Okowach (*Basilica di San Pietro in Vincoli a colle oppio*), tworzone w latach 1513–1516, które miało zdobić (niedokończony) nagrobek papieża Juliusza II. Jednakże ponad 100 lat wcześniej, bo w latach 1395–1404, w klasztorze kartuzów w Champmol (obecnie w granicach Dijon) powstała studnia – fontanna (*Fons Vitae*) wykonana przez niderlandzkich rzeźbiarzy zatrudnionych na dworze książąt burgundzkich, m.in. przez Clausa Slutera⁷⁸³, gdzie pośród grupy proroków znajdujemy również przedstawienie postaci Mojżesza z rogami⁷⁸⁴. Fontanna była zwieńczona monumentalnym krzyżem z rozpiętym na nim Chrystusem. U stóp krucyfiksu, którego kraniec górnej belki znajdował się około 11 m nad poziomem otaczającego studnię klasztornej dziedzińca, umieszczono klęczącą postać św. Marii Magdaleny. Miejsce to było licznie nawiedzane przez pielgrzymów za sprawą odpustów, przyznawanych tam już od początku XV w. Prawo odpustu zostało udzielone klasztorowi w roku 1418 w Troyes przez kardynała Giordano Orsini, następne w roku 1432 w Beaune przez kardynała Niccolo Albergati, a kolejne w roku 1454 w Dijon przez biskupa Brescii Petrusa de Monte⁷⁸⁵. Już od schyłku wieku XIV pielgrzymi mogli tu nabywać ampułki

⁷⁸² R. Mellinkoff, *The Horned Moses in Medieval Art and Thought*, California Studies in the History of Art, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London 1970, s. 126–137; Zob. też: *Aelfric Paraphrase 1025–1050*, British Museum Cotton Claudius B. IV, Courtesy of British Museum, London, folio nr 107, 111, 113, 116, 121, 128, 136, 137, 138, 139, gdzie znajdują się liczne przedstawienia Mojżesza z rogami datowane na 1 poł. XI w.

⁷⁸³ Więcej o klasztorze w Champmol oraz innych znaleziskach z tego miejsca, zob.: J. Koldewey, *A Pilgrim's Badge...*, s. 64–74.

⁷⁸⁴ Prócz Mojżesza znajdują się tam postacie Izaaka, Daniela, Zachariasza, Jeremiasza oraz Dawida; A. Ziemba, *Sztuka Burgundii i Niderlandów 1380–1500*. Tom I: Sztuka i kultura dworu burgundzkiego i miast niderlandzkich 1380–1500, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2008; *Art from the Court of Burgundy, The Patronage of Philip the Bold and John the Fearless, 1364–1419*, ed. S. Fliegel, S. Jogie, Exhibition catalogue, Cleveland and Dijon, Paris 2004; R. Prochno, *Die Kartause von Champmol. Grablege der Burgundischen Herzöge (1364–1477)*, „Bulletin Monumental” Bd. 162, Nr 3, Berlin 2004, s. 225–226.

⁷⁸⁵ S. Nash, *Claus Sluter's 'Well of Moses' for the Chartreuse de Champmol*. Reconsidered: part I, „The Burlington Magazine”, vol. 147, No. 1233, XII 2005, s. 798–809; Taż, *Claus Sluter's 'Well of Moses' for the Chartreuse de Champmol*. Reconsidered: part II, „The Burlington Magazine”, vol. 148, VII 2006, s. 465–467; Taż, *Claus Sluter's 'Well of Moses' for the Chartreuse de Champmol*. Reconsidered: part III, „The Burlington Magazine”, vol. 150, VII 2007, s. 724–741; S.C.M. Lindquist, *Visual Meaning and Audience at the Chartreuse de Champmol: A Reply to Susie Nash's Reconsideration of Claus Sluter's Well of Moses*, „Different visions: A Journal of New Perspectives on Medieval Art”, Issue 3, September 2011, s. 1–32.

⁷⁷⁹ M. Tarasiuk, *Problematyka wyjścia Izraela z Egiptu*, Signa Temporis. Rocznik Teologiczno-Humanistyczny nr 7, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Teologiczno-Humanistycznej, Podkowa Leśna 2004.

⁷⁸⁰ *Pierwsza Księga Królewska*, [w:] Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w Przekładzie z Języków Oryginalnych. Biblia Tysiąclecia, Wyd. Pallottinum, wydanie 5, Poznań 2000, s. 369.

⁷⁸¹ W. Kopaliński, *Słownik mitów i tradycji kultury*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1985, s. 706.

z cudowną wodą życia, pochodzącą właśnie ze studni Mojżesza⁷⁸⁶, przy czym ampułki te zdobione były herbami książąt Burgundii⁷⁸⁷.

Plakietka z przedstawieniem Mojżesza została znaleziona na Wyspie Spichrzów przy ul. Spichrzowej 2/1, w warstwie nr 2261 datowanej na XIV w., określonej jako niwelacja (wyrównanie?) terenu nad calcem.

⁷⁸⁶ Studnia ta była zasilana wodą przez podziemny kanał łączący ją z pobliską rzeką Ouche.

⁷⁸⁷ R. Dücker, P. Roelofs, *The Limbourg Brothers. Nijmegen Masters at the French Court 1400–1416*, Anvers, Ludion 2005, s. 322–324; J. Koldeweij, *Foi et Bonne Fortune...*, s. 221, 225, ryc. 16.28.1; M. Pieters, E. Cools, J. Koldeweij, A. Mortier, *Middeleeuwse en latere insignes en devotionalia uit Raversijde (gemeente Middelkerke en stad Oostende, prov. West-Vlaanderen)*, [w:] *Archeologie in Vlaanderen VI*, 1997–1998, s. 261–301, nr 14.

GKPP: 657

Nr SAZ: 255/020/048

Nr katalogu MAG: 2631

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Spichrzowa 2/1, w. 2261, niwelacja terenu nad calcem

Kraj pochodzenia: Francja?

Miejsce pochodzenia: Champmol?

Nazwa i opis przedstawienia: Mojżesz; fragmentarycznie zachowana plakietka, pierwotnie zapewne umieszczona w okrągłej ramce. Wewnątrz ramki, zwrócona do jej krawędzi plecami, klęcząca postać mężczyzny z długimi włosami i brodą (Mojżesz?) oraz dwoma lekko wygiętymi rogami zachodzącymi na ramkę plakietki

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XIV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 23,7x40,9

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,42

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: A. Błaszczuk

Studnia Patriarchów znana też jako Studnia Mojżesza, wykonana na zlecenie księcia Burgundii Jana bez Trwogi. Champmol, obecnie w granicach Dijon (Francja). Dzieło Clausa Slutera i Clauxa de Werve (1395–1404).
https://pl.wikipedia.org/wiki/Studnia_Patriarchów; pobranie dn. 31.12.2015.

4.28. Święty Saturnin – Tuluza

Święty Saturnin był pierwszym biskupem Tuluzy, został tam wysłany dla krzewienia chrześcijaństwa przez papieża Fabiana, który sam zginął śmiercią męczeńską w styczniu 250 roku, za panowania cesarza Trajana Decjusza.

Św. Saturnin jest znany także pod imionami Sarnin, Sadurni, Sadurninho, Saturnino, Savournin lub Sernin. Legenda głosi, iż kiedy odmówił oddania czci rzymskim bogom, został przywiązany do rozwścieczonego byka, a potem włóczony po ulicach Tuluzy. Sarkofag z jego szczątkami znajduje się do dnia obecnego w opactwie Saint-Hilaire w departamencie Aude w regionie Langwedocja-Roussillon, a kult po męczeńskiej śmierci świętego szybko rozprzestrzenił się na terenach Francji i Hiszpanii. Już w V w. powstała w Tuluzie bazylika *Saint-Sernin*. Z oczywistej przyczyny atrybutem tego świętego jest byk. Dowodem na popularność kultu św. Saturnina jest znaczna liczba miejscowości, których nazwa pochodzi od jego imienia, jak choćby: St-Saturnin (Puy-de-Dôme) i Saint-Saturnin (Cantal) w regionie Owernia oraz Saint-Saturnin-lès-Avignon i Saint-Saturnin-lès-Apt w regionie Prowansja-Alpy-Lazurowe Wybrzeże.

Zabytek z Gdańska (GKPP 791) to fragment pełnej plakietki z czytelną głową byka, atrybutem św. Saturnina z Tuluzy, oraz z fragmentem napisu wykonanego minuskułą gotycką: *st. satu*, i z całą pewnością jest on unikatem w skali europejskiej.

Plakietka została znaleziona na Wyspie Spichrzów, w obrębie relikwiarza „Mleczarka”, położonego przy ul. Stągiewnej 18/14, w warstwach datowanych na XIV w.

Do tej pory znano z Tuluzy tylko jeden typ plakietki pielgrzymiej. Jest to znak pełny w formie stylizowanego, wydłużonego czteroliścia, o wysokości 53,0 mm, na którym znajduje się centralnie umieszczona postać Marii z Dzieciątkiem, z dwoma mniejszymi postaciami pielgrzymów po obu stronach. Jeden z nich jest właśnie uleczony z opętania i diabeł wylatuje z jego ust, drugi zaś został uleczony z paraliżu, a jego odrzucone kule leżą obok. Poniżej stóp Marii, pod niewielkim łukiem jest postać modlącego zakonnika karmelitów. Dookoła plakietki biegnie inskrypcja o treści: + S: BEATE: MARIE: DE MONTE. CARMELI: THOL'E⁷⁸⁸.

⁷⁸⁸ B. Spencer, *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges. Medieval...*, s. 240, nr 247 i s. 242–243; J.M. Lassure, G. Villeval, *Un insigne de pèlerinage des Grands Carmes de Toulouse découvert à Londres*, *Archéologie du Midi Médiéval*, vol. V, 1987, s. 176–178, ryc. 1.

GKPP: 791

Nr SAZ: 255/020/025

Nr katalogu MAG: 459

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, spichlerz „Mleczarka”, ul. Stągiewna 18/14

Kraj pochodzenia: Francja

Miejsce pochodzenia: Tuluza

Nazwa i opis przedstawienia: św. Saturnin; fragment pełnej plakietki z czytelną głową byka – atrybutem świętego

Napis (w części zachowanej): *st. satu*.

Datowanie: XIV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 38,8x29,8

Waga (części zachowanej, w gramach): 7,21

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiłcek

Rys.: E. Nowicka

4.29. Święty Serwacjusz – Maastricht

Znaki pielgrzymie z sanktuarium w Maastricht (Holandia) występują dość powszechnie w całej Europie, m.in. w Niemczech, Holandii, Belgii, Danii, Szwecji, Norwegii, Polsce, Finlandii, Francji, Wielkiej Brytanii, a nawet w Rumunii. Są to zarówno znaki pełne, jak i ażurowe. Nie brak także odlewów na dzwonach, pozwalających często na uściślenie datowania.

Kult św. Serwacjusza rozwijał się w Europie już od schyłku XII wieku, przez cały wiek XIII i XIV aż do 1 poł. XVI wieku, a same plakietki z jego wizerunkiem odlewano już w XIII w.⁷⁸⁹ Stąd też wielka różnorodność znaków z przedstawieniem tego świętego i idące w ślad za tym problemy z ich prawidłową identyfikacją, szczególnie w przypadku plakietek zachowanych fragmentarycznie. Święty Serwacjusz był biskupem w Tongeren i Maastricht, gdzie zmarł w 384 roku. Zapewne ze względu na bliskość obu sanktuariów, okazywanie świętych relikwii w Maastricht, praktykowane od 2 poł. XIV wieku, odbywało się tutaj w tych samych terminach co w Akwizgranie⁷⁹⁰. W czasie tych uroczystości co siedem lat jest obnoszony dookoła miasta relikwiarz ze szczątkami świętego, wykonany w 1160 roku⁷⁹¹.

Pośród około 100 europejskich znalezisk znaków pielgrzymich związanych z sanktuarium w Maastricht, tylko kilka odmian zarejestrowano w znaleziskach gdańskich, w tym aż 13 plakietek z tego ośrodka znaleziono na Wyspie Spichrzów, cztery na obszarze Głównego Miasta oraz po jednej na Lastadii i na Szafarni. Zabytek z Szafarni (GKPP 335) w formie relikwiarza przedstawia doskonale zachowane popiersie św. Serwacjusza bez brody, w czapce biskupiej, adorowane przez dwa anioły z wysoko uniesionymi skrzydłami, z których anioł po lewej stronie świętego trzyma w rękach klucz, a anioł po prawej pastorał⁷⁹². U dołu, na krańcach poziomej części ramki pod figurami aniołów, znajdują się dwa boczne uszka mocujące. Podobna plakietka o wymiarach 52,0 x 62,0 mm znana jest z Dordrecht w Holandii (datowana na 1400–50), jednakże na tym zabytku święty jest przedstawiony z brodą, na jego klatce piersiowej leży smok, a anioły trzymają pastorał i klucz odwrotnie niż na zabytku gdańskim, tj. klucz jest po prawej stronie świętego, a pastorał po lewej⁷⁹³.

Na Głównym Mieście plakietki z przedstawieniem św. Serwacjusza znaleziono w wykopaliskach przy ul. Szerokiej 90 (GKPP

1002), Kleszej 8 (GKPP 1032), Grząskiej 2 (GKPP 1081) oraz na stanowisku Ławy Mięsne (GKPP 984). Zabytek z ul. Szerokiej (GKPP 1002) to częściowo tylko zachowana jednostronna plakietka (55,0 x 32,0 mm) wykonana na wzór hermowego relikwiarza, gdzie pozostały jedynie barki i popiersie przyodżniane w ozdobną szatę zdobioną motywami trójliści na barkach, natomiast po odłamanej głowie pozostała jedynie bujna broda ułożona w misterne pukle (głowa odłamana). Rewers zdobiony nieregularną, ukośną kratką, na dole dwa uszka mocujące. Podobny znak znaleziony w Dordrechcie, o wymiarach 47,0 x 64,0 mm, został datowany na lata 1400–1500⁷⁹⁴, oraz w Arnemuiden (Holandia) na lata 1403–1599⁷⁹⁵. Analogię do plakietki z ul. Szerokiej 90 znajdziemy też we francuskim Valenciennes, gdzie również odkryto znak (55,0 x 83,0 mm) w kształcie relikwiarza hermowego bliżej nieokreślonego świętego, datowany na lata 1400–24⁷⁹⁶. Również miniaturką hermowego relikwiarza jest częściowo uszkodzony znak o wymiarach 41,0 x 28,0 mm, znaleziony w zachodnim przejściu kramów mięsnych (GKPP 984), który przedstawia popiersie świętego ubranego w szatę zdobioną na barkach motywem trójliścia. Zachowana jest jedynie dolna część twarzy z krótką, starannie utrefioną brodą, przy dolnej krawędzi znaku znajdują się, wykonane zapewne wtórnie, dwa okrągłe otwory. Plakietka z ulicy Kleszej (GKPP 1032) przedstawia stojącą postać św. Serwacjusza ubranego w ornat biskupi. W lewej dłoni święty trzyma pastorał ukośnie do tułowia; głowa, nogi i ręce odłamane. Podobnie znak z ul. Grząskiej (GKPP 1081) z przedstawieniem św. Serwacjusza jako biskupa (głowa odłamana), który stojąc na smoku wbija w jego pysk pastorał trzymany w lewej ręce, w prawej ręce trzyma zapewne klucz (? – odłamany); całość umieszczona w cienkiej, czworokątnej ramce o szerokości 40,0 mm. Podobny zabytek znany z Rostoku, o wymiarach 55,0 x 86,0 mm, datowany jest na lata 1300–49, tyle że w tym przypadku święty trzyma pastorał w prawej, a klucz w lewej ręce, odwrotnie niż na znaku z Gdańska⁷⁹⁷. Drugi taki znak jest znany z miejscowości 's-Hertogenbosch w Holandii. Jego wymiary to 37,0 x 58,0 mm i datowany jest na lata 1375–1424⁷⁹⁸. Natomiast w znaku z Dordrechtu, o wymiarach 51,0 x 74,0 mm, datowanym także na lata 1375–1425, który również jest podobny do gdańskiego, biskup zabija smoka pastorałem trzymany w lewej ręce, a klucz trzyma w ręce prawej⁷⁹⁹.

Wydaje się, iż także ze św. Serwacjuszem można łączyć znak znaleziony na stanowisku Lastadia (GKPP 433), zachowany jedynie we fragmencie o wymiarach 30,0 x 41,0 mm, przedstawiający górną część głowy biskupa w mitrze. Lepiej zachowane są znaki z Wyspy

⁷⁸⁹ C. Brumme, *Das spätmittelalterliche...*, s. 62; A. Haasis-Berner, *Archeologische...*, s. 78.

⁷⁹⁰ H. Kühne, *Heilumsweisungen...*, s. 43–62, zob. s. 58.

⁷⁹¹ R.R.B.M. Wagenaar, J.H.A.G. Goessen, *De basiliek Onze Lieve Vrouw „Sterre der Zee” en de schatkamer Maastricht*, Grosse Kunstführer Bd. 197, Uitgeverij Schnell & Steiner Regensburg, Regensburg 1994.

⁷⁹² Obszerną rozprawę na temat relikwiarzy św. Serwacjusza znajdziemy w jednej z prac J. Koldewejja; Zob.: J. Koldewejj, *Das Servatius-Büstenreliquiar in der Maastrichter Servatiuskirche und Seine Liturgische Nutzung*, [w:] *Kunst und Liturgie im Mittelalter. Akten des internationalen Kongresses der Bibliotheca Hertziana und des Nederlands Instituut te Rome*, Rom, 28.–30. September 1997, hrsg N. Bock, S. de Blaauw, C.L. Frommel, H. Kessler, *Römisches Jahrbuch der Bibliotheca Hertziana*, Beiheft Bd. 33 (1999/2000), Hirmer Verlag, München 2000, s. 217–233.

⁷⁹³ HP 3, s. 160, ryc. 2460.

⁷⁹⁴ HP 1, s. 194, ryc. 343.

⁷⁹⁵ Baza danych Kunera, nr 17387, dn. 25.05.2015.

⁷⁹⁶ A. Tixador, *Enseignes...*, s. 40–41, nr 34.

⁷⁹⁷ K. Nagel, *Pilgerzeichenfunde...*, s. 75–77, ryc. 3.

⁷⁹⁸ HP 2, s. 294, ryc. 1261; A.M. Koldewejj, *Opgespeld geloof...*, s. 162, ryc. 31.1.

⁷⁹⁹ K. Nagel, *Pilgerzeichenfunde...*, s. 75–77, ryc. 3; HP 2, 294, ryc. 1261; A.M. Koldewejj, *Opgespeld geloof...*, 162, ryc. 31.1; HP 1, s. 192, ryc. 336; A. Haasis-Berner, *Die Pilgerzeichen...*, s. 271–277; C. Staal, *Liturgische...*, s. 146, il. 2; A. Haasis-Berner, *Pilgerzeichen des Hochmittelalters...*, s. 187.

Spichrzów. Na pięciu z nich (GKPP 65, 224, 277, 560, 600) stojąca postać biskupa jest przedstawiona z pastorałem trzymanym w lewej ręce ukośnie do tułowia, jednak tylko na dwóch (GKPP 277, 600), znalezionych przy ul. Chmielnej 108 oraz w spichrzu „Wole Rogi” przy ul. Stągiewnej 9, zachowała się cała postać smoka leżącego pod stopami biskupa, któremu ten ostatni wbija ostrze pastorału do paszczy. Z trzech pozostałych zachowany fragmentarycznie znak z ul. Basztowej 4.2 (GKPP 65) przedstawia jedynie korpus świętego (głowa odłamana) oraz środkową część pastorału, podobnie jak plakietka z ul. Ciesielskiej 7 (GKPP 224), czy zabytek z ul. Ciesielskiej 1 (GKPP 560), choć w tym ostatnim przypadku zachował się fragment lewej ręki świętego z dłonią przy kurwaturze (krzywaśni) pastorału. Sam korpus biskupa (GKPP 218), o wymiarach 16,0 x 45,0 mm, bez głowy, rąk, nóg itp. został też znaleziony przy ul. Basztowej 4.1. Jeszcze mniejszy fragment postaci św. Serwacjusza (GKPP 834) o wymiarach 20,2 x 26,6 mm pochodzi z ul. Stągiewnej 5/27, gdzie wyeksplorowano jedynie górną partię plakietki. Niemniej charakterystyczny układ szaty liturgicznej i ułożone ukośnie do ciała drzewce pastorału pozwalają na przypisanie zabytku do takiego samego typu, jaki spotykamy na znaku przy ul. Ciesielskiej 7 (GKPP 224), lub Basztowej 4.1. (GKPP 218). Na plakietce (GKPP 62) o wymiarach 33,0 x 71,0 mm, znalezionej w spichrzu „Żniwiarz” przy ul. Stągiewnej 17/15, Serwacjusz przedstawiony jest także jako biskup z symbolicznym kluczem do nieba w prawej ręce i trzymanym pionowo kosturem (pastorałem?) zakończonym gałką (?) w lewej ręce⁸⁰⁰. Koniec kostura tkwi w paszczy smoka leżącego u stóp świętego, przy czym w tym przypadku paszcza smoka jest po lewej stronie postaci, podobnie jak na innym znaku z Wyspy (GKPP 70), gdzie jednak postać św. Serwacjusza została umieszczona wewnątrz prostokątnej ramki z trójkątnym szczytem o wymiarach 35,0 x 59,0 mm (kapliczka z dwuspadowym dachem?), przy czym zarówno szczyt, jak i boki kapliczki zostały zwieńczone krzyżykami. Znaki zbliżone do GKPP 62 znamy z: miejscowości Sluis w Holandii (36,0 x 81,0 mm), gdzie datowano go na lata 1325–74⁸⁰¹, oraz Roterdamu o nieco późniejszej chronologii, bo ustalonej na lata 1350–99⁸⁰².

W miarę dobrze zachowana postać omawianego świętego, o wymiarach 25,7 x 76,8 mm, z wyraźnie widocznymi detalami stroju, została odkryta przy ul. Ciesielskiej 1A (GKPP 559). Głowa biskupa jest w trójkątnej mitrze biskupiej, zwanej też infułą, włosy w trzech puklach opadają do wysokości ust, ręce i dół plakietki niestety odłamane. Widoczna na przedstawieniu mitra jest bogato zdobiona, co skłania do wniosku, iż z trzech znanych i używanych w średniowieczu rodzajów tego biskupiego nakrycia głowy, tj. mitry prostej (*simplex*), mitry z lekkim ozdobnym haftem (*auoprygiata*) oraz mitry pozłacanej i wysadzanej drogocennymi kamieniami (*mitra pretiosa*) – mamy do czynienia z tą ostatnią. Bogato zdobiony i pięknie udrapowany jest także ornat biskupa.

Nieźmiernie ciekawe jest przedstawienie znalezione na plakietce z ul. Jaglanej (GKPP 1069). Jest to przedstawienie w typie relikwiarza hermowego, ukazujące popiersie św. Serwacego z brodą, w mitrze biskupiej na głowie, umieszczone w cienkiej, kolistej ramce o średnicy 30,0 mm. Po jego obu stronach znajdują się dwa bardzo schematycznie przedstawione anioły, z których jeden, przy lewym ramieniu biskupa, trzyma w dłoni krzyż lub pastorał (górną część odłamana), a drugi – jak wskazują analogie – zapewne dzierżył klucz do niebios. Prawie identyczne przedstawienie o wymiarach 37,0 x 37,0 mm znamy z Middelburga w Holandii, gdzie zostało ono datowane na lata 1403–49⁸⁰³, z tą jednakże różnicą, iż na tym znaku anioł z pastorałem znajduje się przy prawym ramieniu świętego.

Tylko brodata głowa w mitrze biskupiej z dwoma puklami włosów po bokach twarzy (13,0 x 21,0 mm) zachowała się na plakietce (GKPP 680), zarejestrowanej w spichlerzu „Lubecki Okręt” przy ul. Stągiewnej 13/19, niemniej jej podobieństwo do twarzy świętego na znaku z ul. Stągiewnej 17/15 (GKPP 62) pozwala i w tym przypadku dopatrywać się wizerunku św. Serwacjusza. Doskonale natomiast zachowana jest plakietka (GKPP 561) z ul. Ciesielskiej 4A/1, gdzie postać biskupa bez brody ostała umieszczona w prostokątnej, otwartej od góry ramce, przy czym przy lewym boku Serwacjusza pionowy element ramki (pastorał) jest zakończony krzywaśnią, zaś po jego stronie prawej jest zwieńczony postacią anioła z rozpostartymi skrzydłami. Po obu stronach świętego znajdują się dwie koronowane postacie znacznie mniejszych od niego rozmiarów. Jedyna analogia do tego znaku jest znana z ‘s-Hertogenbosch, gdzie znacznie gorzej zachowaną plakietkę, o wymiarach 41,0 x 60,0 mm, datowano na lata 1350–99⁸⁰⁴. Niemniej postać św. Serwacjusza bez brody występuje też na innych znakach, jak choćby na miniaturce relikwiarza hermowego znanej z Utrechtu⁸⁰⁵, datowanej na lata 1403–99.

Kilka plaketek z przedstawieniem św. Serwacjusza datowanych jest monetami. Zabytek z Szafarni (GKPP 335) został znaleziony w warstwie niwelacyjnej, gdzie występowały monety datowane na okres od XIV do XVI wieku, aczkolwiek należy podkreślić, iż większość tych numizmatów jest datowana na wiek XV. Podobnie określony jest znak z Lastadii (GKPP 433), ponieważ w warstwie 6201, skąd został wyeksplorowany, znaleziono także szeląg Kazimierz IV bity w Gdańsku u schyłku XV wieku. Z kolei na 1 ćwierć XV wieku są datowane analogie z Valenciennes do plakietki w kształcie relikwiarza hermowego, znalezionej przy ul. Szerokiej (GKPP 1002)⁸⁰⁶. Podobnego typu znak ze stanowiska Ławy Mięsne (GKPP 984), znaleziony w zachodnim przejściu kramów w warstwie nr 15, jest datowany następującymi monetami: grosz, Flandria, Ludwik I de Nevers (1322–46); szeląg, Gdańsk, I Wolne Miasto, 1808; szterling

⁸⁰³ HP 2, s. 295, ryc. 1267.

⁸⁰⁴ Tamże, s. 370, ryc. 1553; Baza danych Kunera, nr 6676, dn. 15.04.2015.

⁸⁰⁵ HP 1, s. 194, ryc. 344.

⁸⁰⁶ Tamże, s. 194, ryc. 343; D. Bruna, *Quelques...*, s. 78, ryc. 9; Baza danych Kunera, nr 0977, dn. 27.07.2015.

⁸⁰⁰ HP 1, s. 193, ryc. 340; HP 2, s. 294, ryc. 1260.

⁸⁰¹ HP 3, s. 158, ryc. 2452.

⁸⁰² Tamże, s. 159, ryc. 2453.

z lwem, Kliwia, Jan (1347–68); kwartnik mały, Kujawy lub Mazowsze Płockie, Kazimierz III Wielki, ok. 1360–70; fenig brakteatowy Krzyż łaćński Prusy, ok. 1317/8–1327/8; fenig brakteatowy Korona II, Prusy, ok. 1337/8–1345; fenig brakteatowy Prostokąt-D Prusy, ok. 1345–53; firchen Prusy, Winrych von Kniprode, ok. 1364–ok. 1379; kopiejka fałszywa, Ruś Moskiewska, Fiodor Iwanowicz (1584–98), „1597”; 3 krajcary (grosz), Śląsk, Fryderyk II, 1781, Wrocław⁸⁰⁷. Jeśli odrzucimy monety nowożytnie jako przypadkowe wtręty do tej warstwy, to czas zdeponowania znaku możemy określić w przedziale od schyłku 1 połowy XIV w. do lat 70.–80. tegoż stulecia. Dobrze zachowana plakietka ażurowa z ul. Ciesielskiej 4A/1 (GKPP 561) została znaleziona bezpośrednio na calcu, na podwórku w warstwie 954, zaliczonej do I fazy zasiedlenia tego terenu jeszcze w XIV wieku, podczas gdy znak z ul. Basztowej 4.2 (GKPP 65) odkryto w warstwie nr 1427, związanej z wnętrzem spichlerza drewnianego, zaliczonego do IV fazy zasiedlenia tego terenu, datowanej także na XIV wiek. Nieopodal, przy ul. Ciesielskiej 1B, plakietka z Serwacjuszem (GKPP 560) została znaleziona w warstwie nr 1612, datowanej na drugą połowę XIV do początku XV wieku. Na ul. Basztowej 4.1 plakietkę z przedstawieniem św. Serwacjusza (GKPP 218) odkryto w warstwie nr 3058, odnoszonej do budynku (spichrza?) drewnianego, zaliczonego do drugiej fazy zabudowy tego terenu i datowanego na 2 poł. XV wieku. Podobnie przy ul. Ciesielskiej 1A, gdzie znak (GKPP 559) odkryto w warstwie 1687, związanej z I fazą zabudowy terenu, tj. spichlerzem o rusztowej konstrukcji fundamentu, gdzie uzyskano datę dendro z roku 1351. Również znak z ul. Ciesielskiej 7 (GKPP 224) znaleziono w warstwie nr 5157, powstałej przy utwardzaniu majdanu I. spichlerza drewnianego, datowanego na 2 poł. XIV w. Plakietka przedstawia św. Serwacjusza w szatach biskupich z pastorałem w lewej ręce, który trzyma ukośnie do korpusu. Bardzo podobne przedstawienie tego świętego występuje na plakietce z Dordrechtu, datowanej na lata 1350–99, oraz na plakietce z Gothem (Szwecja) datowanej bardzo wcześnie, bo na lata 1200–1224 (?), gdzie zachował się także klucz trzymany przez biskupa w prawej dłoni. Na plakietce gdańskiej dotrwało jedynie kuliste zakończenie tegoż klucza⁸⁰⁸. Więcej szczegółów jest widocznych na znaku (GKPP 600) odkrytym wewnątrz spichlerza „Wole Rogi” przy ul. Stągiewnej, datowanym na 2 poł. XIV wieku, gdzie paszcza smoka jest pomieszczona pod prawą ręką biskupa.

⁸⁰⁷ B. Paszkiewicz, *Monety i związane z monetami zabytki z badań Jatek Rzeźniczych...*, s. 1–13.

⁸⁰⁸ HP 1, s. 193, ryc. 338; L. Andersson, *Pilgrimsmärken...*, s. 67, ryc. 1.

GKPP: 62

Nr SAZ: 255/020/021

Nr katalogu MAG: 89

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, spichlerz „Żniwiarz”, ul. Stągiewna 17/15, wyk. 3, ar 51, m. 49, gł. 0,12 m n. p. m.

Kraj pochodzenia: Holandia

Miejsce pochodzenia: Maastricht

Nazwa i opis przedstawienia: św. Serwacjusz jako biskup z symbolicznym kluczem do nieba w prawej ręce (odłamana) i trzymanym pionowo kosturem (pastorałem?) w ręce lewej, którego ostrze tkwi w paszczy smoka leżącego u stóp świętego; górna część pastorału odłamana

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 33,0x71,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 5,20

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiqcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 65

Nr SAZ: 255/020/039

Nr katalogu MAG: 5426

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Basztowa 4. 2, parcela 3, faza IV, w. 1427, wewnątrz spichlerza o konstrukcji drewnianej

Kraj pochodzenia: Holandia

Miejsce pochodzenia: Maastricht

Nazwa i opis przedstawienia: św. Serwacjusz (?), zachowany jedynie korpus (głowa, prawa ręka i nogi odłamane) oraz środkowa część pastorału, który święty trzyma ukośnie do tułowia w lewej ręce

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XIV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 20,0x28,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,81

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiqcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 70

Nr SAZ: 255/020/027

Nr katalogu MAG: 26

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, zabytek z hałdy

Kraj pochodzenia: Holandia

Miejsce pochodzenia: Maastricht

Nazwa i opis przedstawienia: św. Serwacjusz jako biskup z trzymanym pionowo kosturem (pastorałem?) w lewej ręce, umieszczony w prostokątnej ramce, z trójkątnym szczytem zwieńczonym trzema krzyżykami (jeden odłamany)

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XIV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 35,0x59,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 4,05

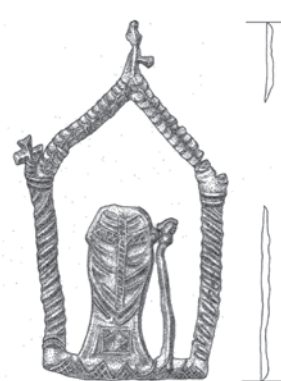
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiqcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 218

Nr SAZ: 255/020/039

Nr katalogu MAG: 7136

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Basztowa 4. 1, w. 3058, faza II zabudowy, budynek drewniany

Kraj pochodzenia: Holandia

Miejsce pochodzenia: Maastricht

Nazwa i opis przedstawienia: św. Serwacjusz; zachowany jedynie korpus świętego w szatach liturgicznych (głowa i ręce odłamane)

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 16,0x45,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,53

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 224

Nr SAZ: 255/020/039

Nr katalogu MAG: 7082

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Ciesielska 7, w. 5157

Kraj pochodzenia: Holandia

Miejsce pochodzenia: Maastricht

Nazwa i opis przedstawienia: św. Serwacjusz; zachowany korpus świętego (głowa i prawa ręka odłamane) oraz środkowa część pastorału, który święty trzyma ukośnie do tułowia w lewej ręce

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 28,0x55,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 4,55

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 277

Nr SAZ: 255/020/039

Nr katalogu MAG: 5429

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Chmielna 108, w. 860

Kraj pochodzenia: Holandia

Miejsce pochodzenia: Maastricht

Nazwa i opis przedstawienia: św. Serwacjusz; stojąca postać biskupa (głowa i lewa ręka odłamane) z pastorałem trzymanym w prawej ręce ukośnie do tułowia, którego ostrze biskup wbija w paszczę smoka leżącego pod jego stopami

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 24,0x30,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,76

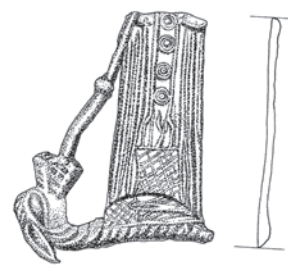
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 335

Nr SAZ: 255/100/005

Nr katalogu MAG: 5023

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, ul. Długie Ogrody 114–ul. Szafarnia 19, w. 1100

Kraj pochodzenia: Holandia

Miejsce pochodzenia: Maastricht

Nazwa i opis przedstawienia: św. Serwacjusz; miniaturka hermowego relikwiarza św. Serwacjusza w mitrze biskupiej, adorowanego przez dwa anioły, z których jeden (po lewej stronie świętego) trzyma w rękach klucz, a drugi (po prawej) pastorał

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 53,0x60,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 12,21

Sposób mocowania: dwa uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 433

Nr SAZ: 255/133/003

Nr katalogu MAG: 3858

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, Lastadia wyk. 70, parcela 36 A, w. 6201, wyk. 70.

Kraj pochodzenia: Holandia

Miejsce pochodzenia: Maastricht

Nazwa i opis przedstawienia: św. Serwacjusz; głowa (górny fragment) w mitrze biskupiej

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XV–pocz. XVI w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 30,0x41,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 1,73

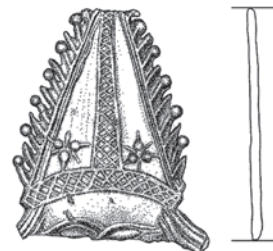
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 559

Nr SAZ: 255/020/041

Nr katalogu MAG: 2181

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Ciesielska 1A, w. 1687, I faza zabudowy, spichlerz o rusztowej konstrukcji fundamentu

Kraj pochodzenia: Holandia

Miejsce pochodzenia: Maastricht

Nazwa i opis przedstawienia: św. Serwacjusz; stojąca postać biskupa z głową w mitrze, ręce odłamane

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 25,7x76,8

Waga (części zachowanej, w gramach): 6,15

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania:

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 560

Nr SAZ: 255/020/041

Nr katalogu MAG: 2182

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Ciesielska 1B, w. 1612

Kraj pochodzenia: Holandia

Miejsce pochodzenia: Maastricht

Nazwa i opis przedstawienia: św. Serwacjusz; stojąca postać świętego (głowa odłamana) z zachowaną środkową częścią pastorału, który trzyma w lewej ręce ukośnie do tułowia

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV–pocz. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 24,0x56,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 4,31

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 561

Nr SAZ: 255/020/041

Nr katalogu MAG: 2183

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Ciesielska 4A/1, w. 954, I faza zabudowy, bezpośrednio na calcu, podwórk

Kraj pochodzenia: Holandia

Miejsce pochodzenia: Maastricht

Nazwa i opis przedstawienia: św. Serwacjusz; postać biskupa bez brody w prostokątnej, otwartej od góry ramce. Przy lewym boku Serwacjusza pionowy element ramki jest zakończony krzywaśnią, zaś po jego stronie prawej jest zwieńczony postacią anioła z rozpostartymi skrzydłami. Po obu stronach świętego znajdują się dwie koronowane postacie znacznie mniejszych od niego rozmiarów; prawa ręka świętego odłamana

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XIV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 42,0x67,3

Waga (części zachowanej, w gramach): 8,27

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 600

Nr SAZ: 255/020/003

Nr katalogu MAG: 2468A

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów spichlerz „Wole Rogi”, ul. Stągiewna, ar 26, w. 140

Kraj pochodzenia: Holandia

Miejsce pochodzenia: Maastricht

Nazwa i opis przedstawienia: św. Serwacjusz; stojąca postać biskupa z pastorałem trzymanym w lewej ręce ukośnie do tułowia, którego ostrze biskup kieruje do paszczy smoka leżącego pod jego stopami

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 46,4x91,9

Waga (części zachowanej, w gramach): 23,52

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 680

Nr SAZ: 255/020/008

Nr katalogu MAG: 561a

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, spichlerz „Lubecki

Okręt”, ul. Stągiewna 13/19

Kraj pochodzenia: Holandia

Miejsce pochodzenia: Maastricht

Nazwa i opis przedstawienia: św. Serwacjusz; głowa w mitrze biskupiej z dwoma puklami włosów po bokach twarzy

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV–pocz. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 13,0x21,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 1,56

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 834

Nr SAZ: 255/020/005

Nr katalogu MAG: 21

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, spichrz „Kardynał”, ul. Stągiewna 5/27, ar 19, m. 74, głęb. 1,46 m n.p.m., warstwa spalenizny

Kraj pochodzenia: nieznan

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: św. Serwacjusz; korpus postaci w szatach liturgicznych; nogi i głowa oraz ręce odłamane, widoczny pastorał (?) przy lewym boku, trzymany ukośnie do ciała

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV–pocz. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 20,2x26,6

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,57

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 984

Nr SAZ: 255/043/005

Nr katalogu MAG: 353

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Główne Miasto, stanowisko Ławy Mięse, zachodnie przejście jatek, w. 15

Kraj pochodzenia: Holandia

Miejsce pochodzenia: Maastricht

Nazwa i opis przedstawienia: św. Serwacjusz; miniaturka hermowego relikwiarza, tj. piersię świętego ubranego w szatę zdobioną na barkach motywem trójliścia; część lewego barku odłamana; dwa wtórnie wybite otwory do mocowania

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 41,0x28,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 5,16

Sposób mocowania: wtórnie wybite dwa otwory

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1002

Nr SAZ: 255/099/004

Nr katalogu MAG: 337

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Głównie Miasto, ul. Szeroka 9, w. 4413

Kraj pochodzenia: Holandia

Miejsce pochodzenia: Maastricht

Nazwa i opis przedstawienia: św. Serwacjusz; miniaturka hermowego relikwiarza św. Serwacjusza odzianego w ozdobną szatę, zdobioną motywami trójlisci na barkach (głowa odlamana)

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 1 poł. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 55,0x32,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 11,48

Sposób mocowania: dwa uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania:

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1032

Nr SAZ: 255/129/004

Nr katalogu MAG: 919

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Głównie Miasto, ul. Klesza 8, w. 111

Kraj pochodzenia: Holandia

Miejsce pochodzenia: Maastricht

Nazwa i opis przedstawienia: św. Serwacjusz; stojąca postać świętego ubranego w ornat biskupi; w lewej dłoni trzyma pastorał ukośnie do tułowia; głowa, nogi i ręce odlamane

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 21,0x50,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,74

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1069

Nr SAZ: 255/020/046

Nr katalogu MAG: 4802

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Jagłana, wyk. 125, w. 13027

Kraj pochodzenia: Holandia

Miejsce pochodzenia: Maastricht

Nazwa i opis przedstawienia: św. Serwacjusz; miniaturka relikwiarza z popiersiem św. Serwacjusza w mitrze biskupiej, umieszczonym w cienkiej, kolistej ramce. Po jego obu stronach znajdują się dwa anioły, z których jeden przy lewym ramieniu biskupa trzyma krzyż lub pastorał (górna część odlamana), a drugi jak wskazują analogie, zapewne dzierżył klucz do niebios

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 30,0x30,0; śr. 30,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 1,84

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1081

Nr SAZ: 255/129/002

Nr katalogu MAG: 4040

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Główne Miasto, ul. Grząska 2, w. 489

Kraj pochodzenia: Holandia

Miejsce pochodzenia: Maastricht

Nazwa i opis przedstawienia: św. Serwacjusz jako biskup (głowa odłamana), stojąc na smoku wbija w jego pysk pastorał trzymany w lewej ręce, w prawej ręce trzyma klucz do Niebios

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV–pocz. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 40,0x36,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,57

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiqcek

Rys.: E. Nowicka

4.30. Święty Teobald – Thann

Niewielkie miasteczko Thann, położone we wschodniej Francji w dolinie rzeki Thur, szczyci się posiadaniem jednej z najpiękniejszych świątyń gotyckich w dolinie Górnego Renu i całej Alzacji. Jej poprzedniczką była zbudowana tutaj w XIII wieku kaplica św. Teobalda⁸⁰⁹. Budowa gotyckiej monumentalnej kolegiaty (Saint-Thiébaud), rozpoczęta u progu XIV stulecia, trwała blisko 200 lat i została ukończona dopiero w roku 1516. Bezcennym zabytkiem jest portal wejściowy, z rzeźbami przedstawiającymi 150 scen z życia Najświętszej Marii Panny, oraz autentyczne XV-wieczne witraże. Zachowała się też rzeźba świętego Teobalda, wykonana przez mistrza Martina Hoffmanna, datowana na rok 1530 i prawdopodobnie wzorowana na starszym przedstawieniu, które mogło być pierwowzorem dla tutejszych plakietek pielgrzymich. Teobald siedzi na tronie z pastorałem w lewej ręce, a nad nim unoszą się dwa anioły nakładające mu mitrę biskupią na głowę. O produkcji w tym miejscu plakietek pielgrzymich wiemy dzięki przywilejowi cesarza Fryderyka III z 27 XI 1442, roku gwarantującego Johannowi Liechtkamrerowi z Thann wyłączne prawo do odlewania plakietek i ich sprzedaży w kościele w Thann⁸¹⁰.

Liczne źródła pisane poświadczają, iż pielgrzymki do tego sanktuarium były popularne już przed połową XIV wieku. Niemniej nasiliły się one znacząco po przeniesieniu z Gubbio do Thann w roku 1369 relikwii kciuka św. Ubalda z Gubbio we Włoszech⁸¹¹. Relikwie okazywane były dwa razy w roku, tj. 16 maja i 1 lipca. Liczne cuda i uzdrowienia, jakie dokonywały się w tym miejscu w latach 1405–1521, zostały spisane w specjalnej księdze⁸¹², a wśród odwiedzających to miejsce pielgrzymów znajdziemy też wielu mieszkańców ziem nadbałtyckich⁸¹³. Poświadczają to m.in. zapisy testamentowe z Lubeki, Stralsundu czy Elbląga⁸¹⁴. Z całą pewnością wielu mieszkańców ziem nadbałtyckich udających się do Thann odwiedzało jednocześnie pobliskie i równie sławne Einsiedeln⁸¹⁵. Zdaniem Kurta Köstera: *Thann ze swoją relikwią kciuka św. Biskupa Teobalda był w średniowieczu na równi z Akwizgranem i z Maria Einsiedeln*

*miejszem pielgrzymki o znaczeniu światowym*⁸¹⁶. Dodajmy, że św. Teobald dla ludzi średniowiecza był pomocnikiem w potrzebie oraz uniwersalnym lekarzem. Do niego też jako do ratownika wybawiającego z niebezpieczeństw na morzu przybywali pielgrzymi z północnych Niemiec oraz z krajów skandynawskich, co wyjaśnia liczne występowanie na tych terenach plakietek z Teobaldem na kościelnych dzwonach centralnej i północnej Europy. Ale również wielu pielgrzymów przybywało z diecezji na Renem, jako że pielgrzymki do Einsiedeln i Thann były często połączone ze sobą. Także na Pomorzu spotykamy w średniowieczu liczne świątynie i kaplice pod wezwaniem św. Teobalda (Ewalda)⁸¹⁷. Jest on patronem winiarzy, kaletników i szewców. Jego atrybuty to księga i krzyż. Był też niegdyś patronem smolarzy (wypalaczy węgla drzewnego), a potem tajnego stowarzyszenia karbonariuszy, walczącego w I poł. XIX wieku przeciw absolutyzmowi i klerowi. Wspomnienie Teobalda obchodzone jest 30 czerwca, w dniu jego śmierci.

Plakietki z Thann, przedstawiające postać świętego z Provins (1017–66), są rzadkimi znaleziskami w wykopaliskach europejskich. Wyobrażenia biskupa Teobalda występują w Europie na dzwonach⁸¹⁸ oraz na znakach pielgrzymich, głównie na terenie Niemiec, Belgii, Holandii i Danii oraz sporadycznie Francji⁸¹⁹, Szwecji⁸²⁰ i Szwajcarii⁸²¹.

Spośród ponad 70. zarejestrowanych w literaturze przedstawień, tylko kilkanaście to – zachowane na ogół bardzo fragmentarycznie – plakietki z przedstawieniem tego świętego. Pozostałe wyobrażenia to odlewy na dzwonach⁸²². Wyjątkowo dobrze jest zachowany znak znaleziony w Amsterdamie, datowany na lata 1375–1424⁸²³. Doskonały w czytelności rysunku, lecz bez głowy biskupa, jest także tak samo datowany zabytek z Vlaanderen w Belgii, gdzie zachowały się obydwie postacie adorantów⁸²⁴, podobnie jak zabytek z Arnemuiden w Holandii, datowany na lata 1400–49, gdzie z dwóch adorantów zachowała się tylko postać podtrzymująca pastorał świętego, za to na dolnej, poziomej części ramki czytelny jest napis *S_ THEOBALDUS*⁸²⁵. Z Danii, z miejscowości Horsens, znamy

⁸¹⁶ K. Köster, *Meister Tilman...*, s. 87.

⁸¹⁷ N. Buske, *Die Vehrung des Hl. Ewald und die Errichtung der Bodstedter Kapelle. Ein Beitrag zur Patrozinienkunde und zur Geschichte des Wallfahrtsorte in Pommern*, Baltische Studien, Neue Folge, Bd. LVIII, 1972, s. 19–32; H. Heyden, *St. Ewald in Pommern*, „Blätter für Kirchengeschichte Pommerns”, Hf. 19, 1939, s. 39–41.

⁸¹⁸ K. Köster, *Meister Tilman...*, s. 1–206.

⁸¹⁹ D. Bruna, *Enseignes de Pèlerinage et Enseignes Profanes...*, s. 223, kat. 362.

⁸²⁰ L. Andersson, *Pilgrimsmärken...*, s. 86, nr R1.

⁸²¹ E.A. Stückelberg, *Darstellungen an Glocken des Mittelalters*, „Anzeiger für Schweizerische Altertumskunde” Bd. 23, 1890, s. 322, 323, ryc. XX, fig. 2.

⁸²² Z terenu Pomorza Zachodniego znana jest plakietka z Thann odlana na dzwonie znajdującym się w miejscowości Mielno; Zob.: M. Majewski, *Pilgerzeichen...*, s. 51–68.

⁸²³ HP 2, s. 297, ryc. 1274; K. Boertjes, *Late Medieval Badges and other Pilgrims' Souvenirs excavated in Amsterdam*, [w:] *Art and Symbolism in Medieval Europe. Papers of the "Medieval Europe Brugge 1997" Conference*, vol. 5, eds. G. de Boe, F. Verhaeghe, Zellik 1997, s. 142, fig. 4.

⁸²⁴ J. Koldewey, *Foi et Bonne Fortune...*, s. 221, 225, ryc. 16.29; HP 3, s. 162, ryc. 2468.

⁸²⁵ HP 3, s. 162, ryc. 2469.

⁸⁰⁹ M. Barth, *Zur Geschichte der Thanner Theobalduswallfahrt im Mittelalter*, [w:] *Annuaire de la Société d'histoire des Régions de Thann-Guebwiller*, 1948–50, s. 38.

⁸¹⁰ K. Köster, *Meister Tilman...*, s. 87.

⁸¹¹ C. Brumme, *Das spätmittelalterliche...*, s. 70.

⁸¹² *Tomus Miraculorum Sancti Theobaldi im Original*, hrsg. G. Stoffel, Colmar 1875.

⁸¹³ M. Rębkowski, R. Simiński, *West...*, s. 13–26, gdzie autorzy szczegółowo wymieniają powody, dla których pielgrzymi z Pomorza Zachodniego udawali się do sanktuarium w Thann, a także uzyskane przez nich łaski (zob. s. 18–19) oraz przekazywane dla świątyni datki (zob. s. 20); H. Heyden, *Das Wallfahrtswesen...*, s. 7–20; J. Zdrenka, *Święty Teobald pomocnikiem w potrzebie mieszkańców Pomorza i Prus w średniowieczu*, [w:] *Mieszczanie. Wasale. Zakonnicy. Studia z dziejów średniowiecza* nr 10, red. B. Śliwiński, Zakład Historii Średniowiecza Polski i Nauk Pomocniczych Historii Uniwersytetu Gdańskiego, Muzeum Zamkowe w Malborku, Malbork 2004, s. 391–412; F. Techen, *Der Nothelfer St. Theobald (Ewald)*, „Jahrbücher des Vereins für Mecklenburgische Geschichte und Altertumskunde” Bd. 60, hrsg. H. Grotefend, Schwerin 1895, s. 177–178.

⁸¹⁴ H. Bettin, D. Volksdorf, *Pielgrzymki...*, s. 211–233.

⁸¹⁵ M. Rębkowski, R. Simiński, *West...*, s. 23.

plakietkę z Thann o wysokości 90,0 mm, z całą postacią biskupa Teobalda, jednakże nie zachowały się ani towarzyszące mu postacie, ani pastorał, ani aniołki nakładające mu mitrę biskupią. Znak ten datowano na okres pomiędzy 1400 a 1499⁸²⁶. Stanowisko 's-Hertogenbosch w Holandii dostarczyło znaku z biskupem z odłamaną głową, jednakże z dobrze czytelnymi szczegółami szaty biskupiej oraz elementów ozdobnych tronu, na którym zasiada⁸²⁷. Stosunkowo dobrze zachowany jest też kolejny znak z Holandii, o wymiarach 50,0 x 90,0 mm, datowany na lata 1375–1424, jednak dokładne miejsce jego znalezienia nie zostało ustalone. Biskup w mitrze z pastorałem w dłoni zasiada na tronie z odłamanymi poręczami, zachowała się także jedna z figur adorantów oraz aniołek nakładający mitrę⁸²⁸. Plakietki z sanktuarium w Thann najdalej na północ występują w Upsali i na północnych krańcach Danii, na południu w Szwajcarii między Zurychem i Bazyleą, na zachodzie sięgają Paryża, a na wschodzie Gdańska.

Z badań w Gdańsku znamy 9 znaków z wyobrażeniem świętego Teobalda, z czego aż sześć pochodzi z Wyspy Spichrzów i po jednym z Lastadii na Starym Przedmieściu, Szafarni oraz z obszaru Starego Miasta. Zaczynając od tego ostatniego (GKPP 889), znalezionego przy ul. Tartacznej, zachowała się niestety tylko środkowa część plakietki z wyobrażeniem górnej partii korpusu świętego i jedną ozdobną poręczą tronu. Nieźle za to zachowany jest zabytek z Lastadii (GKPP 391). To ażurowa plakietka o zachowanych wymiarach 50,0 x 90,0 mm, z przedstawieniem biskupa w mitrze na głowie, zasiadającego na tronie z poręczami zakończonymi głowami smoków i pastorałem w lewej ręce, podtrzymywanym od dołu przez stojącą postać. Ręka prawa jest wzniesiona w geście błogosławieństwa. Bez głowy biskupa zachowała się natomiast podobna plakietka, o wymiarach zachowanych 35,0 x 60,0 mm, z ul. Basztowej 3 na Wyspie Spichrzów (GKPP 11), tu pod prawym ramieniem biskupa, u stóp tronu, widzimy niewielką figurkę stojącego króla w koronie, podczas gdy pod jego ramieniem lewym znajduje się klęcząca postać. Z tego samego wykopu pochodzi kolejny znak z biskupem Teobaldem (GKPP 237), o wymiarach 35,0 x 84,0, tym razem z zachowaną głową, ale bez mitry, poręczy tronu, adorantów i aniołów.

Fragmentarycznie zachowała się też plakietka z ul. Chmielnej 107 (GKPP 296), na której biskup w mitrze na głowie, siedzący na (niezachowanym) tronie, trzyma pastorał w lewej ręce. Podobnie zabytek z ul. Ciesielskiej 6, na którym biskup (głowa odłamana) zasiadający na tronie jest adorowany przez postać klęczącą pod jego lewym ramieniem.

Dwie ostatnie plakietki z wyobrażeniem św. Teobalda znalezione na Wyspie Spichrzów pochodzą z ul. Spichrzowej 2/2 oraz Spichrzowej 7. Pierwsza z nich (GKPP 746) jest zachowana jedynie w niewielkim fragmencie, na którym widoczny jest korpus postaci biskupa wraz z jedną z poręczy tronu (pod jego prawym

ramieniem), z zachowaną głową smoka, druga natomiast (GKPP 748) to prawie całkowicie zachowana postać świętego zasiadającego na tronie z ozdobnymi poręczami zakończonymi głowami smoków oraz postacią klęczącą pod jego lewym ramieniem, która podtrzymuje biskupa pastorał. W przypadku zabytku z Szafarni, znalezionego w warstwie niwelacyjnej, zachowała się tylko głowa świętego (GKPP 349).

Kilka plakietek z Thann znaleziono na badanych stanowiskach w jednej warstwie z monetami. Zabytek z ul. Tartacznej (GKPP 889), wykop 2, odkryto w warstwie nr 520 wraz z licznymi monetami zarówno z okresu średniowiecza, jak i czasów nowożytnych, m.in.: odważnik do monety (dawidguldena utrechckiego według standardu z 1423 r., 3,2 g), przypuszczalnie Niemcy, XVI w.; Czechy, Wacław IV, grosz praski, ok. 1407–09; Dania, Eryk VII Pomorski, szterling miedziany, ok. 1422–39(?), Lund; Kastylia i León, Jan I, *blanca del Agnus dei*, 1379–90, Toledo; Litwa, Witold-Aleksander, pieniądz (pinigas), 1413–30; Mołdawia, Aleksander I Dobry (1399–1432), grosz, 1399–ok. 1408, Suczawa (?); Polska, Aleksander, półgrosz b.d., 1502–06, Kraków; Polska, Zygmunt I, półgrosz 1507, Kraków; Portugalia, Jan I, *real preto*, 1385–1433, Lizbona; 2 x Prusy, Zakon Krzyżacki, Winrych von Kniprode, firchen, ok. 1364–80, Toruń; Zakon Krzyżacki, Henryk I von Plauen lub Michał Küchmeister, fenig brakteatowy *Orzeł I*, 1411–15; 3 x Prusy, Zakon Krzyżacki, Michał Küchmeister, szeląg *Krótki krzyż*, 1414–16; Prusy, Zakon Krzyżacki, Paweł von Rusdorf, dobry szeląg, 1422–41; Prusy, Zakon Krzyżacki, namiestnik Henryk Reuß von Plauen, zły szeląg, 1467–69, Królewiec; Francja, Henryk VI angielski, liczman, men. Paryż (?), ok. 1418–37; Norymberga, liczman typu biskupiego, 2. połowa XV w.; Norymberga, liczman anonimowy, hybryda typu paryskiego i burgundzkiego, schyłek XV w.; Norymberga, liczman anonimowy, ok. 1490–1550; odważnik do monety (leodyjskiego hornguldena z lat 1484–1505, 2,4 g), Antwerpia, XVI w.⁸²⁹ Także znak z ul. Basztowej 3 (GKPP 237), znaleziony w warstwie nr 1039 i powiązany z VI fazą zabudowy tego terenu (spichlerz drewniany), odkryto wraz z monetami wybitymi w 1 poł. XV w., podobnie jak w przypadku znaku z ul. Spichrzowej 7 (GKPP 746), gdzie w tej samej warstwie nr 1782, określonej jako poziom użytkowy z XV w., wystąpił szeląg krzyżacki Winrycha von Kniprode, bity w Toruniu w latach 1380–82.

Plakietka z Lastadii (GKPP 391) wystąpiła w kontekście datowanym na okres od ostatniej ćwierci XIV w. do 1 ćwierci wieku XV. Następny zabytek (GKPP 296) pochodzi z badań przy ul. Chmielnej 107, gdzie został znaleziony w warstwie nr 4853, o charakterze niwelacyjnym, związanej z drugim spichlerzem drewnianym datowanym na 2 poł. XIV do poł. XV w., pochodzi z warstwy nr 1031, tj. z niwelacji związanej z konstrukcją nr 1899 (spichlerz drewniany z XV w.), datowanej na schyłek XIV i 1. poł. XV następującymi monetami: firchen (Prusy), ok. 1364–ok. 1379 Winrycha von Kniprode, bity w Toruniu; pruski (?) fenig brakteatowy *Orzeł I*, 1391–1407; szeląg z krótkim krzyżem 1414–16; Paweł von

⁸²⁶ L. Andersson, *Pilgrimsmärken...*, s. 86, nr 1.

⁸²⁷ A.M. Koldeweij, *Opgespeld geloof...*, s. 172, ryc. 49.

⁸²⁸ HP 3, s. 162, ryc. 2467.

⁸²⁹ B. Paszkiewicz, *Monety, liczmany, odważniki, szalki wag z badań stanowiska „Tartaczna”...*, s. 1–63.

Rusdorf (Prusy), szeląg z długim krzyżem Michała Küchmeistera (Prusy), bity w latach 1422–41, oraz Visby, gote (örtug), bity po roku 1361⁸³⁰.

Wreszcie ostatni z omawianych tu znaków (GKPP 748), znaleziony przy ul. Spichrzowej 2/2 w warstwie nr 1031 określonej jako niwelacyjna, związana z konstrukcją nr 1899 (spichlerz drewniany), datowana następującymi monetami: firchen (Prusy), ok. 1364 – ok. 1379 Winrycha von Kniprode bity w Toruniu; pruski (?) fenig brakteatowy Orzeł I, 1391–1407; szeląg z krótkim krzyżem 1414–16; Paweł von Rusdorf (Prusy), szeląg z długim krzyżem Michała Küchmeistera (Prusy), bity w latach 1422–41 oraz Visby, gote (örtug), bity po roku 1361⁸³¹.

Jak wynika z powyższego, znaleziska gdańskie możemy datować głównie na okres od 2 poł. XIV w. do początków/1 poł. XV wieku. Niemniej plakietki odlane na dzwonach znajdujących się w Danii mogą wskazywać, iż znaki te były produkowane i sprzedawane jeszcze w 1 poł. XVI wieku⁸³². Bodaj najmłodsze znane nam obecnie plakietki z Thann odlane na dzwonach pochodzą z miejscowości Nyborg oraz Gislev w Danii⁸³³ i są datowane na rok 1523.

⁸³⁰ B. Paszkiewicz, *Moneta...*, s. 117–136.

⁸³¹ Tamże, s. 125.

⁸³² Dzwon z Øls odlany przez mistrza Petrusa Randersa ze znakiem z Thann jest datowany na lata 1400–35; L. Andersson, *Pilgrimsmärken...*, s. 87, nr R11.

⁸³³ L. Andersson, *Pilgrimsmärken...*, s. 85 i nn.; N.K. Liebgott, *Afstobninger...*, s. 225–229 oraz ryc. 41 na s. 228; F. Uldall, *Danmarks...*, s. 207–208 i s. 254.

GKPP: 11

Nr SAZ: 255/020/039

Nr katalogu MAG: 5383

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Basztowa 3, w. 1096

Kraj pochodzenia: Francja

Miejsce pochodzenia: Thann

Nazwa i opis przedstawienia: św. Teobald z Provins, przedstawiony jako biskup (głowa odłamana) siedzący na tronie z poręczami zakończonymi głowami smoków. Po jego obu stronach dwie modlące się postaci, jedną z nich jest król

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 1 poł. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 53,0x60,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 18,42

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 130

Nr SAZ: 255/020/039

Nr katalogu MAG: 7080

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Ciesielska 6, w. 5510

Kraj pochodzenia: Francja

Miejsce pochodzenia: Thann

Nazwa i opis przedstawienia: św. Teobald z Provins, przedstawiony jako biskup (głowa odłamana) siedzący na tronie z poręczami zakończonymi głowami smoków (odłamane). Po jego obu stronach dwie modlące się postaci, jedną z nich jest król (odłamany)

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV poł. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 47,0x64,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 17,02

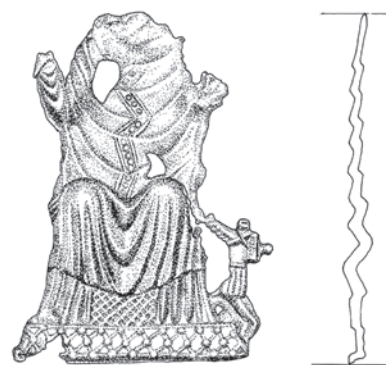
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 237

Nr SAZ: 255/020/039

Nr katalogu MAG: 5386

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Basztowa 3, w. 1039

Kraj pochodzenia: Francja

Miejsce pochodzenia: Thann

Nazwa i opis przedstawienia: św. Teobald z Provins na tronie; plakietka uszkodzona, postać biskupa bez mitry i pastorału, odłamane są też poręcze tronu, osobno zachowany jest jeden fragment poręczy z głową smoka

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 1 poł. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 35,0x84,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 15,45

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 296

Nr SAZ: 255/020/039

Nr katalogu MAG: 6088

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Chmielna 107, w. 4853

Kraj pochodzenia: Francja

Miejsce pochodzenia: Thann

Nazwa i opis przedstawienia: św. Teobald z Provins, przedstawiony jako biskup (prawa część głowy i dolny fragment mitry odłamane) siedzący na tronie (tron w całej dolnej części odłamany), dzierżący w lewej ręce pastorał z pękniętą kurwaturą

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV poł. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 36,0x78,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 9,20

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 349

Nr SAZ: 255/100/005

Nr katalogu MAG: 5037

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, ul. Długie Ogrody 114—ul. Szafarnia 19, w. 1100

Kraj pochodzenia: Francja

Miejsce pochodzenia: Thann

Nazwa i opis przedstawienia: św. Teobald z Provins; fragment plakietki—głowa świętego (Teobalda?) w mitrze biskupiej. Niewielkie ubytki na mitrze mogą wskazywać, iż w miejscach tych znajdowały się aniołki adorujące świętego

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV—XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 21,0x27,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,64

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 391

Nr SAZ: 255/133/003

Nr katalogu MAG: 3816

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, Lastadia, parcela 35D, w. 640

Kraj pochodzenia: Francja

Miejsce pochodzenia: Thann

Nazwa i opis przedstawienia: św. Teobald z Provins, przedstawiony jako biskup z głową w mitrze, siedzący na tronie z poręczami zakończonymi głowami smoków. W lewej ręce trzyma pastorał, prawą podnosi w geście błogostawieństwa; u jego stóp przy lewym boku postać adoranta, trzymająca za pastorał. Prawa, dolna część plakietki (z postacią króla) odłamana

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: ostatnia ćwierć XIV—1 ćwierć XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 50,0x90,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 18,95

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 746

Nr SAZ: 255/020/048

Nr katalogu MAG: 5019

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Spichrzowa 7, w. 1782

Kraj pochodzenia: Francja

Miejsce pochodzenia: Thann

Nazwa i opis przedstawienia: św. Teobald z Provins siedzący na tronie, niewielki fragment pochodzący ze środkowej części plakietki; zachowała się część korpusu świętego i jedna z poręczy tronu z głową smoka

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XIV–1 poł. XV w.

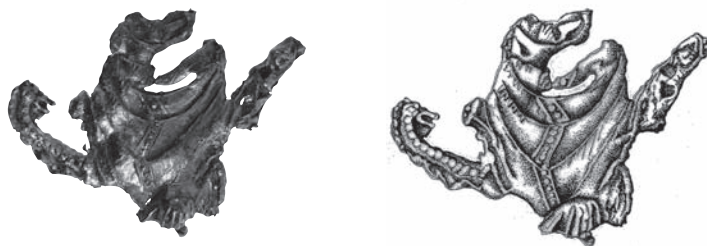
Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 43,0x40,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 8,29

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania:

Fot.: K. Wiącek

GKPP: 748

Nr SAZ: 255/020/048

Nr katalogu MAG: 5021

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów ul. Spichrzowa 2/2, w. 1031

Kraj pochodzenia: Francja

Miejsce pochodzenia: Thann

Nazwa i opis przedstawienia: św. Teobald z Provins, przedstawiony jako biskup (głowa odłamana), siedzący na tronie z poręczami zakończonymi głowami smoków (jedna głowa odłamana). W lewej dłoni trzyma dolną część pastorału (górna odłamana), przy nim jest postać adoranta; przy prawym boku biskupa – pozostałości odłamanej drugiej postaci (króla?)

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV–1 poł. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 51,0x61,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 19,16

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: A. Błaszczuk

GKPP: 889

Nr SAZ: 255/004/004

Nr katalogu MAG: 17

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Miasto, ul. Tartaczna 2, w. 520

Kraj pochodzenia: Francja

Miejsce pochodzenia: Thann

Nazwa i opis przedstawienia: św. Teobald z Provins; niewielki fragment pochodzący ze środkowej części plakietki, na którym zachowała się część korpusu świętego i jedna z poręczy tronu z głową smoka

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XIV–XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 35,0x48,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 6,10

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

Rzeźba św. Teobalda (1530). Kolegiata w Thann.

(fot. H. Paner)

Figurka św. Ubalda – biskupa Gubbio, z postaciami pielgrzymów klęczących u jego stóp. Kolegiata w Thann.

(fot. H. Paner)

4.31. Święty Ubald – Gubbio

Gubbio to niewielkie obecnie miasteczko położone w środkowych Włoszech w prowincji Perugia. Jest ono często wymieniane w literaturze w związku z osobą świętego Franciszka z Asyżu, który miał tu dokonać cudu uśmierając mordercze zapędy wilka, będącego postrachem całej okolicy⁸³⁴. Natomiast święty Ubald, żyjący w latach 1084–1160, znany też jako Ubaldo, Ubaldus czy Ubalde, był w średniowieczu biskupem Gubbio, noszącym nazwisko Baldassini. Już w roku 1192 został kanonizowany przez papieża Celestyna III. Jest patronem pomagającym w zwalczaniu migreny, nerwobóli, różnych zaburzeń obsesyjnych, a także dzieci chorych, w szczególności dzieci autystycznych. Po śmierci zbudowano dla niego niewielkie oratorium na szczycie wzgórza Monte Ingino w pobliżu miasta, które stało się następnie celem licznych pielgrzymek, szczególnie przyciąganych opisami cudów zawartych w dziele napisanym przez następcę świętego, biskupa Teobalda z Gubbio.

Kciuk świętego Ubalda jako bardzo ważna relikwia jest obecnie przechowywany w kościele pw. św. Teobalda w Thann we Francji. Relikwie świętego Ubalda są złożone w bazylice w Gubbio w szklanym sarkofagu umieszczonym na marmurowym cokole na szczycie głównego ołtarza.

Znaleziska pamiątek pielgrzymich poświęconych św. Ubaldowi są niezwykle rzadkie. Dość powiedzieć, iż w opublikowanych dotąd pracach na ten temat prezentowane jest tylko jedno takie znalezisko. Zostało ono dokonane w Nieuwlande. Jest to prostokątna plakietka pełna o wymiarach zachowanych 35,0 x 44,0 mm, z trójkątnym szczytem zdobionym pinaklami i zwieńczonym zapewne pierwotnie trzema krzyżykami (dwa zachowane), zniszczona niestety w dolnej części i posiadająca wyraźne nadlewki w części górnej. Zachowały się dwa z czterech uszek do mocowania. Na plakietce jest przedstawiony Ubald z Gubbio jako biskup w mitrze, trzymający pastorał w lewej dłoni, z prawą ręką podniesioną w charakterystycznym geście błogosławieństwa. W jego otoku zachował się duży fragment napisu wykonanego majuskułą gotycką, który brzmi: *SANCTUS [UBALDUS] DE GUBIO*⁸³⁵. Zabytek ten został datowany na lata 1350–1449.

Znaleziska gdańskie są reprezentowane przez dwie plakietki. Pierwsza nich (GKPP 321) została odkryta w trakcie wykopalisk na stanowisku Szafarnia, przy ul. Długie Ogrody 114 Szafarnia 19, w warstwie nr 1100 uznanej za niwelacyjną⁸³⁶. Na ażurowej plakietce, o wymiarach 30,0 x 44,0 mm, znajduje się stojąca postać Świętego Ubalda przedstawionego jako biskup w mitrze. Lewą ręką święty trzyma pastorał (górna część z kurwaturą/krzywaśnią – odłamana), prawą ręką, pod którą przedstawiony jest krzyż

na rzeźbionej podstawie, udziela błogosławieństwa. U podstawy taśma z majuskułowym napisem: *S. UBALDUS*. Brak jest analogii dla tej plakietki w dostępnych źródłach, natomiast podobne przedstawienie samej postaci, ale na plakietce pełnej i bez krzyża, znane jest z Nieuwlande (Holandia).

Drugie znalezisko (GKPP 655) zostało dokonane na Wyspie Spichrzów, przy ul. Spichrzowej 2/2 w warstwie nr 1052, związanej z konstrukcją spichrza drewnianego, datowanego na XV w. Jest to doskonale zachowana plakietka pełna o wymiarach 36,1 x 46,6 mm, prostokątnego kształtu, z trójkątnym szczytem zwieńczonym krzyżykami (dwa skrajne zachowane, środkowy odłamany) oraz pinaklami. Wewnątrz znajduje się centralnie umieszczona stojąca postać biskupa w mitrze, trzymającego w lewej ręce pastorał z kurwaturą zwróconą do jego twarzy, z prawą ręką podniesioną w geście błogosławieństwa. W otoku plakietki umieszczono napis wykonany gotycką majuskułą, który rozpoczyna się od krzyża umieszczonego na wierzchołku: *SANTUS UBALDUS EPISCOPUS DEUGUBIO*. Znak posiada cztery uszka do mocowania, a jego rewers jest gładki. Co ciekawe, plakietka z Gdańska jest bardzo podobna (prawie identyczna) do plakietki z Nieuwlande i posiada w górnej części takie same nadlewki. Być może obydwie te znaki zostały odlane w tej samej formie, a jeśli tak, to zapewne ich chronologia powinna być zbliżona i zamykająca się raczej w końcowych latach XIV w.

W przypadku znaleziska gdańskiego jest ono datowane monetami, jako że z tej samej warstwy nr 1052 pochodzi numizmat: Prusy, Winrych von Kniprode, firchen, ok. 1364–ok. 1379, Toruń.

⁸³⁴ M. L'Engle, W. Heywood, *The Little Flowers of St. Francis of Assisi*, Vintage Spiritual Classic, New York 1998. Tekst jest też dostępny w internecie pod hasłem: *Liber Liber: biblioteca e audioteca digitali ad accesso gratuito*.

⁸³⁵ HP 1, s. 200, ryc. 270; *Romei e Giubilei...*, s. 355 ryc. 128; A. Haasis-Berner, *Pilgerzeichen des Hochmittelalters...*, s. 157.

⁸³⁶ Zabytek gdański znaleziono w warstwie niwelacyjnej datowanej szeroko od ok. 1430 do 1600.

GKPP: 321

Nr SAZ: 255/100/005

Nr katalogu MAG: 5009

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, ul. Długie Ogrody 114–ul. Szafarnia 19, plac X, w. 1100

Kraj pochodzenia: Włochy

Miejsce pochodzenia: Gubbio

Nazwa i opis przedstawienia: św. Ubald przedstawiony jako biskup, z mitrą na głowie. Lewą ręką trzyma pastorał (górną część z kurwaturą vel. krzywaśnią–odłamana), prawą ręką, pod którą przedstawiony jest krzyż na rzeźbionej podstawie, udziela błogosławieństwa. U podstawy taśma z masjuskulowym napisem

Napis (w części zachowanej): S. UBALDUS

Datowanie: 2 poł. XIV–1 poł. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 30,0x44,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 4,80

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 655

Nr SAZ: 255/020/048

Nr katalogu MAG: 2628

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Spichrzowa 2/2, w. 1052, związana z konstrukcją spichrza drewnianego, datowanego na XV w.

Kraj pochodzenia: Włochy

Miejsce pochodzenia: Gubbio

Nazwa i opis przedstawienia: św. Ubald jako biskup w mitrze, trzyma w lewej ręce pastorał z kurwaturą zwróconą do jego twarzy, prawą ręką podnosi w geście błogosławieństwa. Postać umieszczona w prostokątnej ramce zamkniętej trójkątnym szczytem zwieńczonym krzyżykami równoramiennymi (środkowy odłamany) i zdobionym pinaklami; napis wykonany gotycką majuskułą rozpoczyna się od krzyża umieszczonego na jego wierzchołku

Napis (w części zachowanej): SANTUS UBALDUS EPISCOPUS DEUGUBIO

Datowanie: schyłek XIV–1 poł. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 36,1x46,6

Waga (części zachowanej, w gramach): 9,38

Sposób mocowania: cztery uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

4.32. Święta Urszula i Trzej Królowie – Kolonia

Średniowieczne pamiątki pielgrzymie z Kolonii w liczbie blisko 300 znalezisk, w tym ok. 120 plaketek pielgrzymich⁸³⁷, licznie rozsiane po całej Europie, są niewątpliwym dowodem na istotne znaczenie tego miejsca pośród największych sanktuariów chrześcijańskiego świata. Najwięcej z nich znajdziemy na terenie Niemiec i Holandii, znacznie mniej w Belgii, Francji, Anglii, Polsce, Szwecji, Danii, a już tylko sporadycznie na terenach Słowenii, Czech, Rumunii i Ukrainy. Wczesne znaki pielgrzymie z tego ośrodka mają różne kształty, co zdaniem badaczy wskazuje na różnorodność form odlewniczych⁸³⁸.

Historia kultu Trzech Króli w Niemczech rozpoczyna się już w XII wieku, kiedy to w roku 1164 arcybiskup Kolonii Raynald von Dassel otrzymał od cesarza Fryderyka Barbarossy relikwie wywiezione dwa lata wcześniej z Mediolanu⁸³⁹. Zostały one umieszczone w specjalnie zbudowanym relikwiarzu skrzynkowym, wykonanym w latach 1181–1230 przez złotnika Mikołaja z Verdun, wraz z relikwiami św. św. Feliksa, Nabora oraz Grzegorza ze Spoleto⁸⁴⁰. Monumentalny relikwiarz o długości 220,0 cm i wysokości 153,0 cm, zbudowany z drewna dębowego, pokryty połączonym srebrem i zdobiony ponad tysiącem drogocennych kamieni, został wykonany w kształcie trójnawowej bazyliki. Porównuje się go także często do trzech sarkofagów, gdzie każdy zapewnia spoczynek dla szczątków jednego z Trzech Króli, choć jest to zarazem symbol Trójcy Świętej, scalonej w jedno utożsamiającą Boga. Zarówno jego dwa dłuższe, jak i dwa krótsze boki są bogato zdobione scenami przedstawiającymi historię świata oraz postacie świętych. Na ścianie szczytowej widocznej od strony prezbiterium, w dolnej części centralnie usytuowano postać Marii, która błogosławi prawą ręką Trzech Króli oraz fundatora relikwiarza cesarza Ottona IV, umieszczonych w sąsiedniej arkadzie. Po jej stronie lewej (heraldycznie) znajduje się scena chrztu Chrystusa. Powyżej Chrystus w scenie Sądu Ostatecznego wraz z towarzyszącymi mu aniołami. Druga ściana szczytowa przedstawia sceny pasyjne (Biczowanie i Ukrzyżowanie) oraz męczeństwo świętego Nabora i świętego Feliksa.

Dłuższe ściany relikwiarza, rozczłonkowane siedmioma arkadami po każdej ze stron, noszą nazwę Strony Dawida oraz Strony Salomona, ponieważ to ich postacie znajdują się w dolnej części dzieła, w arkadach centralnych w otoczeniu proroków. W górnej kondygnacji umieszczono postacie apostołów.

Już wcześniej w Kolonii przechowywano relikwie św. Urszuli⁸⁴¹ i św. Gereona, toteż zwiększenie ilości adorowanych w całej Europie świętych szczątków przyczyniło się do ogromnego wzrostu znaczenia miasta na arenie międzynarodowej, tak w sensie politycznym, jak i jako ośrodka kultu religijnego. Niewątpliwie do wielkiego znaczenia Kolonii przyczynił się też zwyczaj pielgrzymowania do relikwii Trzech Króli większości władców Niemiec, którzy koronowali się w Akwizgranie. Obok Ziemi Świętej, Rzymu czy Santiago de Compostela, miejsce to w opinii wielu badaczy mogło być wówczas jednym z ważniejszych celów pielgrzymowania dla mieszkańców średniowiecznej Europy. Miasto stało się celem licznych pielgrzymek od schyłku XII wieku. Jednakże zdaniem Jakoba Torsy pierwsze wiarygodne informacje o masowym ruchu pielgrzymim do Kolonii pochodzą dopiero z roku 1300, aczkolwiek ten sam autor uważa, iż systematycznie obchodzona adoracja relikwii Trzech Króli rozpoczęła się w niedługim czasie po ich przeniesieniu⁸⁴². Zważywszy na ww. związki z Akwizgranem oraz bliskość geograficzną obydwu miejscowości, nie dziwi, iż okazywanie relikwii – przynajmniej od roku 1398 – odbywało się w tym samym czasie, co wielkich relikwii akwizgrańskich, czyli co siedem lat⁸⁴³. Dla zapewnienia relikwiom odpowiedniego miejsca przechowywania i wystawiania, już w roku 1248 rozpoczęto budowę gotyckiej katedry, które to prace kontynuowano przez następne 600 lat aż do roku 1880. Do schyłku XIX wieku była to najwyższa budowla świata ze swymi wieżami o wysokości nieco ponad 153,0 m. Mając długość 144,0 m, szerokość 86,0 m i powierzchnię około 7000,0 m², jest zarazem trzecią co do wielkości katedrą na świecie, która bez problemu mogła pomieścić liczne rzesze pielgrzymów⁸⁴⁴.

W przeciwieństwie do wielu innych ośrodków pielgrzymich, plakietki pielgrzymie z Kolonii doczekały się wnikliwego opracowania przez wybitnych znawców przedmiotu. W roku 2002 ukazała się praca Andreasa Haasisa-Bernera i Jörga Poettgena, którzy nie tylko ustalili chronologię względną tych zabytków, ale także zaproponowali ich datowanie bezwzględne oraz ich typologię⁸⁴⁵. Zwrócili też uwagę na fakt, że scena pokłonu Trzech Króli jest wyobrażona bądź to w stylu „hellenistycznym”, gdzie wszyscy królowie są w pozycji stojącej, bądź też w stylu „francuskim”, gdzie pierwszy z władców klęczy, a drugi wskazuje ręką na gwiazdę betlejemską.

⁸⁴¹ A.M. Wyrwa, *Hic est patientia et fides sanctorum. O relikwiach Towarzyszek św. Urszuli z opactwa cysterskiego w Łeknie-Wągrowcu i ich translacji w XVI wieku do kościoła Jezuitów w Poznaniu. Przyczynek do rozprzestrzeniania się kultu św. Urszuli*, [w:] *Scriptura custos memoriae. Prace historyczne*, red. D. Zydorek, Poznań 2001; Zob. też: J. Nowiński SDB, *Relikwie Undecim Milium Virginum w pocysterskim kościele w Łądzie nad Wartą i dedykowany im ołtarz – relikwiarz św. Urszuli*, „Seminare. Poszukiwania naukowe” t. 28, Towarzystwo Naukowe Franciszka Salezego, Kraków–Piła–Warszawa–Wrocław 2010, s. 253–272.

⁸⁴² J. Torsy, *Achthundert...*, s. 15–162, zob. s. 17 i 53.

⁸⁴³ H. Kühne, *Heilumsweisungen...*, s. 43–62, zob. s. 57; Por. też uwagi: C. Brumme, *Das spätmittelalterliche...*, s. 58.

⁸⁴⁴ Dla porównania Kościół Mariacki w Gdańsku ma długość 105 m, szerokość nawy głównej 41 m, przy powierzchni ok. 5000 m².

⁸⁴⁵ A. Haasis-Berner, J. Poettgen, *Die Mittelalterlichen...*, s. 173–202, zob. s. 179, gdzie znajduje się tabela z datowaniem i opisem poszczególnych typów.

⁸³⁷ C. Brumme, *Das spätmittelalterliche...*, s. 58.

⁸³⁸ HP 1, s. 155–156; HP 2, s. 256–261.

⁸³⁹ J. Torsy, *Achthundert Jahre Dreikönigsverehrung in Köln*, [w:] *Achthundert Jahre Verehrung der Heiligen Drei Könige in Köln, 1164–1964, Kölner Domblatt: Jahrbuch des Zentral-Dombauvereins* 23–24, Köln 1964, s. 15–162, zob. s. 16.

⁸⁴⁰ D. Kötzsche, *Nikolaus von Verdun und die Kölner Goldschmiedekunst*, [w:] *Rhein und Maas...*, s. 317.

Z datowaniem bezwzględny nie zgodziła się Carina Brumme, która uważa, iż umieszczenie wczesnych pełnych znaków typu A-1, mających kształt bryły starej kolońskiej katedry, na czas od 2 poł. XII do 1 poł. XIII w. jest zbyt wczesne⁸⁴⁶. Przypomnijmy, że wg ww. autorów datowanie najwcześniejszych plakietek pielgrzymich z Kolonii mieści się w ramach 1164–1250/80. Zdaniem Brumme tak wczesne datowanie nie jest potwierdzone żadnymi konkretnymi znaleziskami archeologicznymi, a nawet kilka z nich wręcz zaprzecza tej tezie, jak choćby znalezisko z Bergen datowane dość dokładnie na lata 1248–1332⁸⁴⁷, czy też plakietka znaleziona w kontekście datowanym na 2 poł. XIII w. na terenie Nowego Targu we Wrocławiu w trakcie badań prowadzonych tam w latach 60. XX wieku⁸⁴⁸. Najwcześniej – zdaniem tej samej autorki – pośród znalezisk na omawianym przez nią terenie, mogą być datowane na wiek XIII trzy znaki pielgrzymie pochodzące z Magdeburga (60,0 x 52,0 mm)⁸⁴⁹, z osady Marsleben koło Quedlinburga oraz Stendal (40,0 x 40,0 mm)⁸⁵⁰.

W kolekcji gdańskiej rozpoznano jak dotąd 31 pamiątek pielgrzymich, które możemy utożsamiać z Kolonią⁸⁵¹, z czego siedem plakietek związanych jest z kultem św. Urszuli⁸⁵², a 24 zabytki, z kultem Trzech Króli. Z tych 24 zabytków najwięcej, bo aż 10, znaleziono na Wyspie Spichrzów, sześć na Głównym Mieście, cztery na Starym Mieście, dwa na Starym Przedmieściu oraz po jednym na stanowisku Szafarnia i przy ul. Szopy na Długich Ogrodach.

Z Wyspy trzy znaki pochodzą z wykopalisk przy ul. Ciesielskiej (GKPP 213, 569, 576). Pierwszy z nich (GKPP 213) to dolny fragment ażurowej plakietki w okrągłej ramce, wewnątrz której umieszczone były popiersia trzech królów, z których zachowało się tylko jedno. Jest to bardzo rzadkie znalezisko pośród innych kolońskich zabytków tego typu. Analogie znajdziemy jedynie w Londynie, gdzie podobny znak datowano na lata 1300–1499⁸⁵³. Wg klasyfikacji Haasisa-Bernera/Poettgena można je zaliczyć

do typu C II a, datowanego na lata 1350–1400⁸⁵⁴. Przedstawienie takiej plakietki, o średnicy 48,0 mm, zachowało się na dzwonie z miejscowości Brenz, odlanym przez mistrza Johana Reborcha w roku 1400⁸⁵⁵. Druga plakietka (GKPP 569) to fragment lewej (heraldycznie) części ażurowej plakietki, gdzie zachowało się przedstawienie jeźdźcy na koniu zwróconym tyłem do prostokątnej ramki. Zachowany jest fragment listwy bocznej ramki (zachowanej wys. 46,8 mm) z dwoma czworokątnymi uszkami. Bardzo podobne przedstawienie, jednakże z zachowaną pozostałością drugiego wierzchowca, pochodzi ze Lwowa i jest datowane bardzo szeroko na lata 1164–1599, oraz wiązane z ośrodkiem w Kolonii jako fragment przedstawienia Trzech Króli⁸⁵⁶. Podobny znak, datowany na lata 1350–99 (wys. 51,0 mm), znajdujemy też w Rotterdamie, z tą tylko różnicą, iż postać króla jest tu zwrócona wraz z wierzchowcem, którego dosiada, w lewą (heraldycznie) stronę⁸⁵⁷. Zbliżoną kompozycję widzimy na fragmentarycznie zachowanym znaku z Canterbury, datowanym szeroko na lata 1164–1499⁸⁵⁸. W klasyfikacji Haasisa-Bernera/Poettgena, moglibyśmy umieścić tego typu plakietkę w ramach typu B II, aczkolwiek w przypadku zabytku gdańskiego datowanie na przełom XII i XIII w. nie wchodzi w rachubę, co zmusza do konkluzji, iż podobna kompozycja mogła się pojawić w warsztatach kolońskich także w 2 poł. XIV wieku⁸⁵⁹.

Trzecia plakietka z ul. Ciesielskiej (GKPP 576) zachowała się w kilku fragmentach. Jest to również ażurowy znak (wys. 63,5 mm) zwieńczony trzema wieżyczkami, umieszczony w prostokątnej tym razem ramce podzielonej na trzy (?) lub cztery pionowe pola (arkady), wewnątrz których znajdowały się postacie królów oraz – zapewne – tronujskiej Marii. W prawym (heraldycznie) zachowanym polu znaku gdańskiego znajduje się figura jednego z królów, niosącego pojemnik z wonnościami. Według klasyfikacji Haasisa-Bernera/Poettgena zabytek ten jest zbliżony do typu B I c, choć różni się od niego kilkoma detalami⁸⁶⁰.

Bliską analogią jest zabytek pochodzący z klasztoru augustianów w Aebelhof (Dania), datowany na koniec XIII–pocz. XIV w.⁸⁶¹ (wys. 89,0 mm), choć różni się kształtem wieżyczek oraz tym, że w prawej (heraldycznie) arkadzie znajduje się postać Marii Tronujskiej. Również z Danii pochodzi inna podobna do gdańskiej plakietka (wys. 89,0 mm), znaleziona w miejscowości Tjaereby

⁸⁴⁶ C. Brumme, *Das spätmittelalterliche...*, s. 58.

⁸⁴⁷ L. Andersson, *Pilgrimsmärken...*, s. 77.

⁸⁴⁸ J. Kazimierczyk, J. Lodowski, *Z badań...*, s. 280–281.

⁸⁴⁹ C. Brumme, *Das spätmittelalterliche...*, s. 59; K. Köster, *Mittelalterliche Pilgerzeichen und Wallfahrtsdevotionalien...*, s. 153, nr 16; A. Haasis-Berner, J. Poettgen, *Die Mittelalterlichen...*, s. 181 i 182; O.F. Gandert, *Ein romanisches Pilgerzeichen aus dem mittelalterlichen Magdeburg*, [w:] Wilhelm Unverzagt zum 60. Geburtstag dargebracht am 21. Mai 1952. Frühe Burgen und Städte. Beiträge zur Burgen – und Stadtkernforschungen, Berlin 1954, tab. XX, ryc. 1.

⁸⁵⁰ C. Brumme, *Das spätmittelalterliche...*, s. 59.

⁸⁵¹ Spośród podanej wyżej liczby tych zabytków, 31 z nich jest zarejestrowanych w Gdańskiej Kolekcji Pamiątek Pielgrzymich, jedna zaś pochodzi z wykopalisk prowadzonych przez Uniwersytet Warszawski przy ul. Szerokiej w Gdańsku.

⁸⁵² Razem z Gdańską jest znanych osiem takich zabytków, z czego dwie plakietki łączą przedstawienia Trzech Króli i św. Urszuli. Siedem z nich jest w GKPP, zaś jedna pochodzi z wykopalisk Uniwersytetu Warszawskiego przy ul. Powroźniczej w Gdańsku.

⁸⁵³ M. Mitchiner, *Medieval...*, s. 269, kat. 1042; A. Haasis-Berner, J. Poettgen, *Die Mittelalterlichen...*, s. 193, nr 81, ryc. 27; B. Spencer, *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges. Medieval...*, s. 263, nr 258.

⁸⁵⁴ A. Haasis-Berner, J. Poettgen, *Die Mittelalterlichen...*, s. 201.

⁸⁵⁵ Tamże, s. 194, ryc. 27.

⁸⁵⁶ Baza danych Kunera, nr 15460, dn. 01.04.2015.

⁸⁵⁷ HP 3, s. 119, ryc. 2310.

⁸⁵⁸ B. Spencer, *Medieval pilgrim badges found at Canterbury*, [w:] *Gevonden...*, s. 319, ryc. 9.

⁸⁵⁹ Cytowani autorzy opierają podaną datację na relikwiarzu emaliowanym z Limoges, obecnie przechowywanym w jednym z hanowerskich muzeów i datowanym właśnie na przełom XII i XIII w.

⁸⁶⁰ A. Haasis-Berner, J. Poettgen, *Die Mittelalterlichen...*, s. 187, ryc. 14.

⁸⁶¹ L. Andersson, *Pilgrimsmärken...*, s. 75 i 76, ryc. 6; A. Haasis-Berner, J. Poettgen, *Die Mittelalterlichen...*, s. 187, ryc. 14.

i datowana na lata 1300–24⁸⁶². Warto zwrócić uwagę, że w tym samym klasztorze odkryto plakietkę maryjną typu GPPM, odmiana 6 (wg klasyfikacji H. Panera)⁸⁶³, która jest poza tym znana jedynie z wykopalisk w Gdańsku, gdzie zarejestrowano ją w liczbie czterech egzemplarzy, datując ten typ na schyłek XIV–1. poł. XV wieku⁸⁶⁴. Ciekawe, iż jedna z tych maryjnych plakietek gdańskich (GKPP 553) została także znaleziona przy ul. Ciesielskiej (nr 4A/1) w warstwie, która powstała po destrukcji założenia spichrzowego, w obrębie podwórka w kontekście warstwy z dużą ilością mierzwy, szczątków biologicznych i odpadów poprodukcyjnych⁸⁶⁵.

Tylko jedną plakietkę z Kolonii (GKPP 599) zarejestrowano przy ul. Stągiewnej, gdzie natrafiono na nią w trakcie eksploracji spichlerza „Wole Rogi”. Ten prawie kompletnie zachowany zabytek (wys. 58,6 mm) w kolistej ramce, zwieńczony elementami architektonicznymi, przedstawia pokłon Trzech Króli, z których pierwszy klęczy, a dwóch pozostałych stoi przed Marią Tronującą, a nad ich głowami znajduje się gwiazda betlejemka. Podobny zabytek znany jest z Nieuwlande w Holandii, gdzie datowano go na lata 1400–50⁸⁶⁶. Został on zaliczony przez Haasis-Benera/Poettgena do typu CIIa, datowanego na lata 1400–50⁸⁶⁷. Zdaniem ww. autorów, *ten typ stanowi młodszy wariant występujących w XIV wieku plakietek bez lustra*⁸⁶⁸. Doskonale wpisuje się to w datowanie zabytku z Gdańska, którego kontekst został określony na 2 poł. XIV–pocz. XV w.

Dwa zabytki znaleziono przy ul. Spichrzowej. Pierwszy (GKPP 671) to częściowo tylko zachowana plakietka ażurowa w prostokątnej ramce, z zachowanymi trzema (z czterech zapewne) prostokątnymi uszkami do mocowania. Przedstawia ona pokłon Trzech Króli przed stojącą Marią z Dzieciątkiem na ręku, przy czym król najbliższy Marii klęczy, a pozostali stoją. Brak górnej części plakietki nie pozwala na jej precyzyjną klasyfikację, jednakże można przypuszczać, iż była podobna do znaku z miejscowości Zwolle w Holandii, o wymiarach 41,0 x 58,0 mm, datowanej moim zdaniem dość późno, bo na lata 1400–49. Szczęśliwie w przypadku znaleziska gdańskiego kontekst jest datowany monetami takimi jak: Brandenburgia, władca? Vinkenaug (denar na stopę pomorską), przełom XIV/XV w.; Prusy, Winrych v. Kniprode, fenig brakteatowy, Krzyż grecki II, najpóźniej 1364–79?; Prusy, Winrych von Kniprode, firchen, ok. 1364–ok. 1379; Toruń, Blankiet (niewybity krążek

monetarny) denara pomorskiego, XIV/XV w.⁸⁶⁹. Jak widać, datowanie tej plakietki można umieścić w okresie od 2 poł. XIV do przełomu XIV i XV w. Omawiany znak ma bardzo charakterystyczny rysunek, gdzie szczegóły ubioru wszystkich postaci są wypełnione linearnie, równolegle do siebie poprowadzonymi fałdami szat. Podobny styl przedstawienia możemy dostrzec we fragmentarycznie zachowanym znaku z Bremy⁸⁷⁰, tu jednak Maria z Dzieciątkiem znajduje się po lewej (heraldycznie) stronie plakietki. Wydaje się, iż pewne podobieństwo w sposobie odwzorowania postaci, umieszczonych w scenie adoracji w formie spektaklu teatralnego, znajdziemy zarówno na znakach zaliczonych przez ww. autorów do typu B Ib⁸⁷¹, jak i do typu B IIb zachowanym w postaci odlewu na dzwonie z Mandelsloh odlanym w 1427 roku, gdzie bardziej podobne do znaku gdańskiego jest usytuowanie postaci, a sam znak jest zwieńczony trójkątnym szczytem z umieszczonym w nim Vera Icon⁸⁷². Drugi zabytek z ul. Spichrzowej (GKPP 777), notabene znaleziony w warstwie niwelacyjnej, to przypuszczalnie korona Trzech Króli, rzadko spotykana w materiałach archeologicznych średniowieczna pamiątka związana z obchodami święta Objawienia Pańskiego, znanego obecnie bardziej jako święto Trzech Króli, obchodzonego w kościele katolickim zawsze 6 stycznia, tj. 12 dni po Bożym Narodzeniu, a w kościele prawosławnym również 6 stycznia w liturgii używającej kalendarza juliańskiego oraz 19 stycznia wg kalendarza gregoriańskiego. Są to dwa fragmenty ażurowej plakietki pielgrzymiej; na dwóch równoległe rozmieszczonych drucikach są umocowane postacie ludzkie – razem dziewięć, przy czym tylko jedna z nich zachowała się w całości, wszystkie pozostałe mają odłamane główki. Przeważająca część koron, tj. około 70% całości znalezisk, pokazuje królów przeważnie jako jeźdźców lub adorujących, siedzącą na tronie Matkę Boską, jak w przypadku fragmentu korony datowanej na XV w., znajdującej się w zbiorach Uměleckoprůmyslové Museum w Pradze⁸⁷³. Być może zabytek gdański należy zaliczyć właśnie do tej grupy znalezisk. Zabytki tego typu mogą być związane z sanktuarium w Kolonii i przechowywanymi tam relikwiami Trzech Mędrców ze Wschodu, którzy przybyli z darami złota, mirry i kadzidła do narodzonego Jezusa Chrystusa. Korony takie niekiedy zawierają jedynie przedstawienie Trzech Króli składających hołd Marii z Dzieciątkiem, których postacie są oddzielone elementami florystycznymi, np.

⁸⁶² A. Haasis-Berner, J. Poettgen, *Die Mittelalterlichen...*, s. 187, ryc. 14; L. Andersson, *Pilgrimsmärken...*, s. 76, nr 6; N.K. Liebgott, *Afstobninger...*, s. 217–218, ryc. 27.

⁸⁶³ H. Paner, *Średniowieczne...*, s. 136–138.

⁸⁶⁴ A. Paner, H. Paner, *Gdańszczanie...*, s. 178–179, ryc. 4 do 9; H. Paner, E. Trawicka, *Pilgrim badges...*, s. 195, ryc. 1–6; H. Paner, *Średniowieczne...*, s. 136–138.

⁸⁶⁵ H. Paner, *Średniowieczne...*, s. 137.

⁸⁶⁶ A. Haasis-Berner, J. Poettgen, *Die Mittelalterlichen...*, s. 194 nr 91 i s. 195, ryc. 29, gdzie autorzy prezentują znak z ramką okrągłą na lusterko, której brak w zabytku z Gdańska; HP 1, s. 157, ryc. 176.

⁸⁶⁷ A. Haasis-Berner, J. Poettgen, *Die Mittelalterlichen...*, s. 201.

⁸⁶⁸ Tamże, s. 194.

⁸⁶⁹ B. Paszkiewicz, *Moneta...*, s. 128.

⁸⁷⁰ E. Meyer-Wurmbach, *Kölner Zeichen und Pfennige zu ehren der Heiligen Drei Könige*, Achthundert Jahre Verehrung der Heiligen Drei Könige in Köln 1164–1964, „Kölner Domblatt. Jahrbuch des Zentral-Dombauvereins” 23/24, Köln 1964, s. 221, nr 6; G. Dettmann, *Heimatliche...*, s. 7, afb. 1.10; M. Schmauder, *Mittelalterliche Pilgerandenken im Oldenburger Raum*, „Archäologische Mitteilungen aus Nordwestdeutschland”, Bd. 14, 1991, s. 71, nr 3.

⁸⁷¹ A. Haasis-Berner, J. Poettgen, *Die Mittelalterlichen...*, s. 186, ryc. 12.

⁸⁷² Tamże, s. 188, ryc. 17; M. Schmauder, *Mittelalterliche...*, s. 71, nr 2.

⁸⁷³ C. Brumme, *Fromme...*, s. 467, ryc. 2.

motywem lilii⁸⁷⁴, częściej natomiast są dodatkowo opatrzone napisami z imionami Trzech Króli, tj. Kacper, Melchior i Baltazar⁸⁷⁵.

W kolekcji gdańskiej zarejestrowano jeszcze dwa tego typu zabytki. Pierwszy z nich (GKPP 1089), fragmentarycznie zachowany, pochodzi z badań przy ul. Grząskiej 4 na Głównym Mieście. Pomiedzy dwoma listwami zachowały się tu litery M oraz KA oddzielone motywem florystycznym. Są to oczywiście pozostałości imion Kacper i Melchior. Drugi, także zachowany w drobnym fragmencie zabytek (GKPP 1090), został znaleziony również na Głównym Mieście, przy ul. Grząskiej 2. Pomiedzy dwoma drucikami zachowały się majuskułowe litery B i V, nad nimi kwiat lilii. Obydwa te zabytki można datować na wiek XV, co nie odbiega od datowania innych podobnych im zabytków w pozostałych europejskich znaleziskach. Przyglądając się fragmentom znalezionym przy ul. Grząskiej 2 i 4, trudno oprzeć się wrażeniu, iż mogą one pochodzić z jednej i tej samej korony Trzech Króli. Świadczyć o tym może zarówno podobieństwo rysunku kwiatów lilii, jak i krój liter, a także wysokość tych fragmentów, bowiem obydwie oscylują w najwyższym miejscu w pobliżu liczby 22,0 mm.

W kolekcji gdańskiej znajdują się jeszcze trzy zabytki, które można uznać za fragmenty koron lub diademów (GKPP 42, 122, 1157). Są to jednak raczej elementy diademów, których funkcja nie jest dla nas do końca jasna i – jak się wydaje – nie jest to funkcja religijna, toteż nie zostaną omówione w niniejszej pracy⁸⁷⁶. Niemniej warto wspomnieć, iż jeden z tych zabytków (GKPP 1157), zdobiony stylizowanymi liliami, ma swój (prawie dokładny) odpowiednik, datowany na XV wiek, w zbiorach muzeum w Pradze. Na ogół korony takie tworzą obręcz o średnicy ok. 30,0–50,0 mm, co zdaniem Cariny Brumme oznacza, że mogły one funkcjonować jedynie jako dodatek do maleńkich statuetek⁸⁷⁷. Ta sama autorka twierdzi, iż korony takie nie mogły być noszone na ludzkiej głowie, a jeśli idzie o miejsce ich pochodzenia, to raczej nie wchodzi w rachubę Kolonia, bowiem są to znaleziska prawie wyłącznie francuskie⁸⁷⁸. Wydaje się, że to ostatnie twierdzenie, oparte na już częściowo nieaktualnym stanie badań archeologicznych, nie bierze pod uwagę znalezisk gdańskich, toteż w opinii autora nie można wykluczyć kolońskiego pochodzenia przynajmniej części koron z imionami bądź postaciami Trzech Króli. Zdaniem cytowanej wyżej autorki, w przypadku omawianego typu zabytków bardziej chodzi o ich

związek z konkretnym wydarzeniem aniżeli miejscem ich produkcji. Korony z motywami liliowymi i wyobrażeniami Marii uznaje ona za dewocjalia sprzedawane w pielgrzymkowych centrach, zaś korony z przedstawieniami Trzech Króli wplecionymi w kalendarz roczny, mogły być w jej opinii rekwizytami w obchodzonego w dniu 6 stycznia święcie ludowym króla fasoli (*fete de roi de la feve*)⁸⁷⁹.

Przy ul. Jaglanej znaleziono aż pięć zabytków kolońskich. Plakietka ażurowa (GKPP 976) pochodzi z warstwy nr 3368, datowanej na schyłek XV–XVI w. Na zachowanym fragmencie przedstawienia umieszczonego w prostokątnej ramce widzimy postać jednego z Trzech Królów na koniu, uzbrojonego w ostrogę z gwiazdystym bodźcem. Ze stropu tego kontekstu stratygraficznego wydobyto określony przez B. Paszkiewicza odważnik (łut krakowski menniczy), wykonany po roku 1580⁸⁸⁰. Drugi z zabytków (GKPP 1098) to wspaniale zachowany, unikalny znak pielgrzymi w ramce przedzielonej poprzecznie na dwie strefy: w górnej są przedstawieni Trzej Królowie zmierzający na koniach do Betlejem, poniżej centralnie umieszczono stojącą frontalnie postać św. Urszuli w długiej, związanej w pasie szacie, w koronie na głowie, z narzuconym na barki płaszczem i szeroko rozpostartymi ramionami. W dłoniach święta trzyma strzały zwrócone grotami ku górze, pod ramionami, osłaniane płaszczem świętej, stoją cztery kobiety w długich szatach. Po jej prawicy stoi święty Piotr z kluczem w ręku, zaś po lewicy św. Paweł z mieczem skierowanym głownią do dołu. Zachowały się cztery okrągłe uszka do mocowania. Plakietka jest zwieńczona elementami architektonicznymi z umieszczoną pośrodku sceną ukrzyżowania Chrystusa, pod krzyżem stoją Maria i św. Jan. Wydaje się, iż może to być nawet jedyna taka plakietka na świecie. Wykazuje ona pewne podobieństwo do typu D I wg klasyfikacji Haasisa-Bernera/Poettgena⁸⁸¹. Są to stosunkowo duże plakietki ażurowe o wysokości w granicach 90,0–95,0 mm, umieszczone w okrągłej ramce średnicy 49,0–55,0 mm. Wnętrze znaku jest podzielone łukiem lub listwą na dwie strefy, a ich górna część jest zwieńczona architekturą wieżową. W dolnej części znajdują się postacie na statku o zmiennej liczbie, wśród których centralnie jest umieszczona św. Urszula. W górnej części w przypadku zabytku gdańskiego są Trzej Królowie jadący z darami na koniach, w innych egzemplarzach może to być scena adoracji. Nad tą sceną znajdują się trzy wieżyczki, z których dwie boczne są puste, a w środkowej, najwyższej, zamiennie jest scena ukrzyżowania z towarzyszącymi jej Marią i św. Janem, bądź też postać patrona kolońskiej katedry – św. Piotra. Typ ten jest datowany począwszy od połowy XV wieku. Jak dotąd nie udało się znaleźć dokładnej analogii do tego zabytku. Są natomiast pewne

⁸⁷⁴ Baza danych Kunera, nr 04557, dn. 02.04.2015; E. Meyer-Wurmbach, *Kölner...*, s. 258, nr 111; D. Hejdová, O. Herbenová, H. Koenigsmarková, *Katalog...*, s. 25, nr 188.

⁸⁷⁵ D. Bruna, *Enseignes de Pèlerinage et Enseignes Profanes...*, s. 204, kat. 314 oraz s. 207, kat. 322; A. Forgeais, *Collection de plombs historiés trouvés dans la Seine et recueillis par Arthur Forgeais*, vol. IV..., s. 24–25; E. Meyer-Wurmbach, *Kölner...*, s. 259, nr 114; D. Fugger, *Das Königreich am Dreikönigstag. Eine historisch-empirische Ritualstudie*, Ferdinand Schöningh, Paderborn 2007, s. 57, ryc. 7a.

⁸⁷⁶ Szerzej na ten temat zob.: J. Sawicki, *Średniowieczne...*, s. 23–25 oraz 50–53; K. Wachowski, *Emblemata...*, s. 31–32.

⁸⁷⁷ C. Brumme, *Fromme...*, s. 462–468, ryc. 3.

⁸⁷⁸ Tamże, s. 467, gdzie autorka wręcz twierdzi, iż: *Kolonia jako miejsce emisji nie wchodzi w rachubę, ponieważ gdyby tak było, powinno być, analogicznie do kolońskich znalezisk plakietek pielgrzymich – więcej świadectw tego typu po prawej stronie Renu.*

⁸⁷⁹ Tamże, s. 471–474.

⁸⁸⁰ B. Paszkiewicz, *Monety, liczmany, odważniki, szalki wag ze stanowiska Jaglana* (SAZ 0255/20/46), Gdańsk 2013, s. 1–46, (opracowanie w Archiwum Muzeum Archeologicznego w Gdańsku). Odważnik, łut krakowski menniczy, po 1580. Av. dwa głębokie nacięcia w formie X. Rv. cztery niewielkie punkty i kilka przypadkowych zadrapań. Prostokątny kawałek blachy o zaokrąglonych krawędziach. Ołów, 12,561 g, 17,8 × 16,5 × 4,9 mm. kat. 10836, i.p. 1154, Jaglana 3/5, wykop 226, warstwa 3368, 4 VI 2007. Menniczy łut krakowski od 1580 roku ważył 12,613 g.

⁸⁸¹ A. Haasis-Berner, J. Poettgen, *Die Mittelalterlichen...*, s. 196–201.

podobieństwa, które możemy dostrzec w kompozycji kilku innych plaketek pielgrzymich, bardziej zbliżonych do nieco późniejszego typu plaketek z Kolonii, tj. D II, datowanego w literaturze bądź to na 2 poł. XV w., bądź też – jak przez ww. autorów klasyfikacji znaków kolońskich – na lata 1500–32⁸⁸². I tak np. św. Urszula z pionowo trzymanymi strzałami w dłoniach, chroniąca swoje towarzyszek pod ramionami, nad którą w drugiej, wyższej strefie są popiersia Trzech Królów, występuje na znaku (wys. 66,0 mm) znalezionym w miejscowości Dumbrăvioara (Rumunia). Zabytek ten niestety jest zbyt szeroko datowany, bo na lata 1164–1499⁸⁸³. Chrystus ukrzyżowany, zwieńczający inną plaketkę w okrągłej ramce (bez lusterka), z Kolonii ze sceną adoracji Trzech Królów występuje na znaku z miejscowości Welsburg (wys. 73,0 mm), gdzie datowano go na lata 1300–58⁸⁸⁴. Do sceny przedstawionej w dolnej partii omawianej plakietki znajdziemy analogię na znaku z Nieuwlande, tam św. Urszula trzymająca w dłoniach dwie strzały stoi na łodzi z dwiema kobietami. Nad tą sceną, powyżej rozdzielającej te pola listwy, znajduje się przedstawienie z adoracją Trzech Królów, z których pierwszy klęczy, a pozostali stoją trzymając dary⁸⁸⁵. Plakietka o podobnej kompozycji (wys. 64,0 mm), lecz z nieco innym przedstawieniem, znana jest z miejscowości Veere (Holandia), gdzie datowano ją na lata 1400–49⁸⁸⁶. W okrągłej ramce, podzielonej na dwa pola łukiem, w górnej części jest scena adoracji Trzech Królów z gwiazdą betlejemską nad ich głowami, zaś w dolnej św. Urszula trzymająca w dłoniach strzały, stojąca pośród czterech innych postaci. Plakietka jest zwieńczona detalem architektonicznym, przy czym w środkowej wieżyczce znajduje się postać św. Piotra trzymającego klucz. Podobnie jest na znaku z Arnemuiden (Holandia), datowanym na lata 1450–99, gdzie w dolnej części znajduje się św. Urszula trzymająca w dłoniach strzały i osłaniająca ramionami swoje towarzyszek, a w górnej – adoracja Trzech Królów, postać Marii z Dzieciątkiem i gwiazda betlejemka. Nad nimi w jednej z wieżyczek zwieńczających plaketkę góruje postać św. Piotra z kluczem⁸⁸⁷.

Trzeci z zabytków znalezionych przy ul. Jaglanej to niewielki fragment okrągłej ażurowej plakietki (GKPP 1143) z fragmentem napisu wykonanego minuskułą gotycką, który w zachowanej formie brzmi *par*. Jest to – jak można przypuszczać – część imienia jednego z Trzech Królów, tj. Jaspar/Kacper. Znalezione to ma jak się

wydać dużą wartość, jako że – pomijając podobne znaleziska gdańskie – do tej pory taka plakietka była znana jedynie z odlewów na dzwonach, m.in. z Bellingena, Mandelsloha, Galenbecka oraz Gross-Schwarlosen w Niemczech, oraz w jednym egzemplarzu zachowanym w oryginale, pochodzącym z Gandawy w Belgii, gdzie datowano tę plaketkę na lata 1400–49⁸⁸⁸. Według wymienianej już wielokrotnie klasyfikacji, znak ten został określony jako typ C III d i umieszczony w przedziale chronologicznym pomiędzy 1400–50⁸⁸⁹. Wreszcie ostatnia pamiątka pielgrzymia z ul. Jaglanej 3/5, związana zarówno z kultem Trzech Królów, jak i kultem św. Urszuli praktykowanym w Kolonii, to ażurowa plakietka (GKPP 1110) pozyskana z warstwy 403 w wykopie Va, datowanej na XV w. Plakietka umieszczona jest w okrągłej ramce podzielonej łukiem na dwie sfery. W dolnej św. Urszula rozkłada opiekuńczo ramiona nad swoimi czterema towarzyszkami, w górnej umieszczono adorację Trzech Królów. Ramka jest zwieńczona postacią św. Piotra umieszczoną w gotyckiej architekturze. Zbliżony w kompozycji znak pochodzi z Arnemuidem w Holandii, gdzie datowano go na 2 poł. XV wieku⁸⁹⁰. Z kolei plakietka z Veere w Holandii o podobnym charakterze i narracji sceny jest datowana na 1 poł. XV wieku⁸⁹¹.

Ostatnie dwie plakietki kolońskie z Wyspy Spichrów to zabytki znalezione przy ul. Chmielnej 23. Pierwszy z nich, zachowany w dwóch fragmentach (GKPP 1103), zalicza się niewątpliwie do starszej grupy pełnych znaków pielgrzymich z tego ośrodka, nawiązujących do kształtu starej kolońskiej katedry i określonych przez Haasisa-Bernera/Poettgena jako typ A II i datowanych na lata 1280–1322/1350. Na jednym fragmencie są stojące postacie Trzech Królów niosących dary oraz gwiazda betlejemka, przy czym zachowało się centralnie umieszczone zwieńczenie wieżowe i pozostałość drugiego elementu wieżowego na skraju plakietki. Drugi fragment, niewielkich rozmiarów, zawiera zachowany ułamek postaci Marii z Dzieciątkiem zasiadającej na tronie. Tak więc są to pozostałości znaku pełnego ze scenicznym przedstawieniem Trzech Królów ukazanych w rytuale hołdowniczym⁸⁹². Podobną plakietkę wys. 41,0 mm, datowaną na lata 1275–1349, znamy m.in. z Dordrechtu z tą różnicą, iż postać Marii znajduje się tu z prawej (heraldycznie) strony zabytku⁸⁹³, a przypory wieży środkowej są półkoliste. Więcej podobieństw do zabytku gdańskiego znajdziemy

⁸⁸² Tamże, s. 196–197, ryc. 32, oraz s. 201, gdzie zamieszczono datowanie poszczególnych typów.

⁸⁸³ E. Benkő, *Erdély középkori harangjai és bronz keresztelőmedencéi*, Budapest 2002, s. 334–335, nr 283 i s. 492, nr 216; Tenże, *Mittelalterliche...*, s. 59–60, ryc. 2/1; Tenże, *Pilgerzeichenforschung...*, s. 182, ryc. 7; Baza danych Kunera, nr 080040, dn. 02.04.2015.

⁸⁸⁴ A. Haasis-Berner, J. Poettgen, *Die Mittelalterlichen...*, s. 194, nr 89; M. Rech, *Gefundene...*, s. 311; M. Schmauder, *Mittelalterliche...*, s. 69–70, nr 18, Abb. 1.

⁸⁸⁵ J. Poettgen, A. Haasis-Berner, *Pilgerzeichen...*, s. 156,afb. 174; A. Haasis-Berner, J. Poettgen, *Die Mittelalterlichen...*, s. 197, nr 109, ryc. 32.

⁸⁸⁶ HP 2, s. 260 ryc. 1107; A. Haasis-Berner, J. Poettgen, *Die Mittelalterlichen...*, s. 196, nr 103, ryc. 31.

⁸⁸⁷ HP 3, s. 121, ryc. 2317.

⁸⁸⁸ Tamże, s. 120, ryc. 2314; J. Koldeweij, *Foi et Bonne Fortune...*, s. 220, ryc. 16.24.3, oraz s. 225; Zob. też: A. De Schryver, Y. Vanden Bemden, G.J. Bral, *Drolierieën te Gent. De vondst van middeleeuwse glasraamfragmenten uit het dominikanenklooster, Kortrijk 1991*.

⁸⁸⁹ A. Haasis-Berner, J. Poettgen, *Die Mittelalterlichen...*, s. 195, oraz s. 201.

⁸⁹⁰ HP 3, s. 121, ryc. 2317.

⁸⁹¹ HP 2, s. 260, ryc. 1107; A. Haasis-Berner, J. Poettgen, *Die mittelalterlichen...*, s. 196, nr 103, ryc. 31.

⁸⁹² A. Haasis-Berner, J. Poettgen, *Die Mittelalterlichen...*, s. 182–184, ryc. 7, oraz s. 201.

⁸⁹³ HP 1, s. 155, ryc. 167; R.M. van Heeringen, A.M. Koldeweij, A.A.G. Gaalman, *Heiligen...*, s. 93; K. Köster, *Mittelalterliche Pilgerzeichen und Wallfahrtsdevotionalien...*, s. 152–154, kat. VIII 16–28; M. Mitchiner, *Medieval...*, s. 269, kat. 1042–1044; J. Poettgen, A. Haasis-Berner, *Pilgerzeichen...*, nr K5/1 i K5/2; A. Haasis-Berner, *Die Pilgerzeichen...*, s. 273, ryc. 4; A. Haasis-Berner, J. Poettgen, *Die Mittelalterlichen...*, s. 183, nr 16, oraz ryc. 7, oraz s. 201; A. Haasis-Berner, *Pilgerzeichen des Hochmittelalters...*, s. 174.

na trzech kolejnych plakietkach z Dordrechtu o wysokości od 37,0 do 40,0 mm⁸⁹⁴ i jednej z Aardenburga o zachowanej wysokości 31,0 mm⁸⁹⁵, gdzie tak elementy zwieńczenia, jak i sposób przedstawienia postaci jest prawie identyczny.

Druża plakietka z ul. Chmielnej (GKPP 1104) należy do tego samego typu A II, datowanego na lata 1280–1322/1350, z tą tylko różnicą od poprzedniej, iż postać Marii znajduje się tu po prawej (heraldycznie), a nie po lewej stronie znaku.

Niewątpliwie do najstarszych kolońskich zabytków w kolekcji gdańskiej, z przedstawieniem pokłonu Trzech Króli, należy również znak GKPP 37 znaleziony przy ul. Długi Targ w czasie wykopalisk prowadzonych na Głównym Mieście pod Domem Holenderskim. Jak się wydaje, najbliższą do niego analogię znajdziemy w Londynie, gdzie datowano podobną, także częściowo uszkodzoną plakietkę, na czas od schyłku XIII do połowy XIV wieku⁸⁹⁶. Wg klasyfikacji Haasisa-Bernera/Poettgena należy więc znalezisko gdańskie zaliczyć do typu A II, tj. do wczesnych plakietek pełnych zwieńczonych architekturą wieżową, datowanych na lata pomiędzy 1280–1322/1350⁸⁹⁷. Analogie znajdziemy też w Dordrechcie czy Aardenburgu⁸⁹⁸.

Z terenu Głównego Miasta, oprócz omówionych wcześniej znaków, pochodzi jeszcze plakietka (GKPP 989) znaleziona przy ul. Szerokiej 94, w warstwie nr 299 datowanej na XIV w., którą także możemy przyporządkować do starszych plakietek kolońskich typu A II. Ta pełna plakietka ze sceną adoracji Trzech Króli została odlana w kształcie nawiązującym do starej katedry kolońskiej, bez okien w górnej kondygnacji, i zwieńczona elementami wieżowymi – przy czym centralna wieża posiada półkoliste przypory, a Maria z Dzieciątkiem znajduje się po prawej (heraldycznie) stronie zabytku. Prawie ścisłą analogię znajdziemy na jednej z plakietek znalezionych w Dordrechcie i datowanej na lata 1275–1350⁸⁹⁹. Bardzo ciekawe są wnioski Borysa Paszkiewicza, który opracował monety z tego stanowiska (Szeroka/Tandeta), toteż warto zacytować w całości opinię tego badacza: *...zestaw monet z XIV wieku na stanowisku „Tandeta” jest duży i interesujący. Wydaje się przede wszystkim odzwierciedlać istniejące tutaj do lat siedemdziesiątych XIV wieku miejsce intensywnego użytku monety drobnej; należy więc przemyśleć, czy w świetle pozostałego materiału archeologicznego mógł tu funkcjonować w latach ok. 1320–1370/80 targ lub jatki. Koniec*

⁸⁹⁴ HP 2, s. 257, znaki nr 1093 i 1094 są datowane na lata 1250–1350, a plakietka nr 1095 na lata 1300–1350; HP 1, s. 155, ryc. 168.

⁸⁹⁵ HP 2, s. 258, ryc. 1096, datowanie 1250–1350; J. Koldeweij, *Foi et Bonne Fortune...*, s. 221 i 225, ryc. 16.24.5; R.M. van Heeringen, *Archeologische Kroniek van Zeeland over 1988...*, s. 147, nr 13 oraz s. 149.

⁸⁹⁶ A. Haasis-Berner, J. Poettgen, *Die Mittelalterlichen...*, s. 184; B. Spencer, *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges. Medieval...*, s. 261 i nn., ryc. 257 c.

⁸⁹⁷ M. Mitchiner, *Medieval...*, s. 269, kat. 1042; B. Spencer, *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges. Medieval...*, s. 263, nr 258; A. Haasis-Berner, J. Poettgen, *Die Mittelalterlichen...*, s. 193, nr 81.

⁸⁹⁸ Por. wyżej cytowane przykłady wraz z literaturą.

⁸⁹⁹ HP 1, s. 155, ryc. 167.

*tej obfitej serii monet jest tak raptowny i wyrazisty – na całym, dużym przecięt obszarze badań – że nie sposób zinterpretować go inaczej niż jako wynik zmiany zagospodarowania tego obszaru*⁹⁰⁰. Wynika z tego, iż jeśli umieszczamy kolońską plakietkę w horyzoncie czasowym pierwszej połowy XIV wieku, to należy ją raczej wiązać bardziej z targową, a nie mieszkalną funkcją tego terenu.

Tylko we fragmencie jest niestety zachowana ażurowa plakietka w okrągłej ramce, podzielonej jak się wydaje na dwie strefy, z ul. Grząskiej (GKPP 1084), wydobyta z warstwy nr 1044. W strefie górnej zachowała się schematycznie przedstawiona stojąca postać w koronie, prawdopodobnie jeden z Trzech Króli. Z tej samej warstwy pochodzi moneta: brakteat Tarcza z krzyżem I, ok. 1307/8–1317/18⁹⁰¹, co pozwala datować omawiany zabytek na 1 poł./poł. XIV w.

Wreszcie ostatni z omawianych zabytków kolońskich z Głównego Miasta to dwustronny medalik (GKPP 1093) o średnicy 26,7 mm, na którym z jednej strony znajduje się wyobrażenie Chrystusa na krzyżu z towarzyszącymi mu Marią i św. Janem Apostołem, a z drugiej scena pokłonu Trzech Króli przed Marią siedzącą wraz z Dzieciątkiem. Dokładną analogią do tego znaleziska jest zabytek z miejscowości Damme w Belgii, o identycznej średnicy 27,0 mm, datowany na lata 1350–99⁹⁰². Podobne medaliki datowane na XIV wiek i pochodzące z Kolonii znaleziono też w Londynie (śr. 23,0 mm)⁹⁰³ oraz Dordrechcie (lata 1325–74, śr. 25,0 mm)⁹⁰⁴.

W kilku fragmentach zachowała się plakietka (GKPP 342) z wykopalisk ze stanowiska Szafarnia⁹⁰⁵, znaleziona w warstwie 1100, w której natrafiono też na liczne monety. Z tego zbioru zdecydowana większość, bo aż 19, jest datowanych na XV wiek, podczas gdy tylko dwie są datowane na wiek XIV, a sześć na wiek XVI. Oznacza to, iż datację tej grupy zabytków można zamknąć w szerokich ramach chronologicznych od schyłku XIV nawet do początku XVI wieku, co niewiele wnosi do datowania omawianego zabytku⁹⁰⁶. Plakietka kolistego kształtu o przypuszczalnej średnicy 50,0 mm jest wykonana z bardzo cienkiej blaszki odcisniętej ze sztancy.

⁹⁰⁰ B. Paszkiewicz, *Monety, liczmany, medale i odważniki ze stanowiska Tandeta...*, s. 1–22.

⁹⁰¹ B. Paszkiewicz, *Moneta...*, s. 168.

⁹⁰² HP 1, s. 156, ryc. 173A; K. Köster, *Mittelalterliche Pilgerzeichen und Wallfahrtsdevotionalien...*, s. 152–154, kat. VIII 16–28; T. Raff, *Pilgerzeichen aus Köln*, [w:] *Wallfahrt kennt keine Grenzen. Katalog...*, s. 42, kat. 39; A. Haasis-Berner, J. Poettgen, *Die mittelalterlichen...*, s. 198, nr 119–121.

⁹⁰³ B. Spencer, *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges. Medieval...*, s. 263, nr 257d.

⁹⁰⁴ HP 2, s. 261, ryc. 1110.

⁹⁰⁵ Stanowisko to, o eksplorowanej powierzchni 3860 m², jest położone przy zbiegu ul. Szafarnia i Nowe Ogrody. Dokładny opis zob.: R. Krzywdziński, *Analiza przestrzenno-funkcjonalna archeologicznych relikwów zagospodarowania działek mieszczańskich z południowo-zachodniej części kwartału ulic: Długie Ogrody, Szafarnia, Angielska Grobla i św. Barbary w Gdańsku*, „Archeologia Gdańska”, t. V, red. H. Paner, Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, Gdańsk 2013, s. 23–132, opis lokalizacji s. 23.

⁹⁰⁶ B. Paszkiewicz, *Materiały numizmatyczne i metrologiczne ze stanowiska Szafarnia...*, s. 355–378.

Zachowało się ma niej wyobrażenie pokłonu Trzech Króli; na jednym fragmencie jest głowa Madonny w aureoli oraz głowa i uniesiona ręka jednego z królów, wskazująca na gwiazdę betlejemską, na drugim klęcząca przed Dzieciątkiem postać (zachowany fragment od pasa w dół) i dół szaty króla, którego głowa widoczna jest na pierwszym fragmencie; trzeci fragment to jedynie pozostałość ramki zdobionej plastycznym ornamentem wici roślinnej. Jak dotąd nie znamy wiernej analogii do tego zabytku, niemniej sposób jego wykonania oraz rysunek stempla mogą sugerować jego datowanie na schyłek XV lub 1 poł. XVI wieku. Także z terenów położonych na wschód od koryta Nowej Motławy pochodzi doskonale zachowana, ażurowa okrągła (średnica 31,3 mm) plakietka (GKPP 590) ze sceną pokłonu Trzech Króli, znaleziona na rogu ul. Długie Ogrody i Szopy. Maria w koronie z Dzieciątkiem na kolanach znajduje się po prawej (heraldycznie) stronie plakietki. Przed nią klęczy jeden z przybyszów, za nim dwóch frontalnie przedstawionych królów w koronach trzymających dary, z których pierwszy za klęczącym wskazuje dłonią na gwiazdę betlejemską znajdującą się nad głową Dzieciątka. W podwójnej dookólnej ramce napis wykonany minuskulą gotycką: *ih.sus maria iaspar melcior baltasar*. Znak jest zwieńczony postacią (Marii lub św. Piotra?) oraz fragmentami okrągłych ramek na lusterka po jej obu stronach, które pierwotnie były zapewne wpisane w niewielkie ażurowe wieżyczki. Taki sposób zwieńczenia znajdziemy na znaku z Bornim w Brandenburgii o średnicy okrągłej ramki ok. 40,0 mm, datowanym na lata 1300–1499, odlanym na dzwonie⁹⁰⁷. Jest to dokładnie taka sama scenka, tylko ustawienie postaci jest w odwrotnym niż na zabytku gdańskim kierunku, a postać Marii zwieńczająca plakietkę jest również wpisana w trójkątną arkadę. Jak już wcześniej wspomniano, do tej pory taka plakietka była znana jedynie z odlewów na dzwonach, m.in. z Bellingen i Mandelsloh w Niemczech oraz ze znaleziska w Gandawie w Belgii, gdzie datowano tę plakietkę na lata 1400–49⁹⁰⁸. Według typologii A. Haasis-Bernera i J. Poettgena, znak ten został określony jako typ C III d, który umieszczono chronologicznie pomiędzy rokiem 1400–50⁹⁰⁹.

Na Starym Przedmieściu znaleziono kolejną plakietkę z Kolonii (GKPP 442). Jest ona kolistą o średnicy 70,0 mm, zachowana w trzech fragmentach, z dużymi ubytkami w partii centralnej oraz w prawej (heraldycznie) dolnej części. Wykonana w technologii odciskania w cienkiej blaszce ze sztancy, zawiera scenę pokłonu Trzech Króli, u dołu Maria na łożu – dość rzadkie przedstawienie w średniowiecznej sztuce Europy Zachodniej, za to bardzo popularne ujęcie Bożego Narodzenia w sztuce chrześcijańskiej Wschodu⁹¹⁰, aczkolwiek trzeba też zaznaczyć, iż był to również – już od przełomu XIII i XIV wieku – dość popularny motyw w Dolnej Nadrenii. Całość została przymocowana do cienkiej metalowej

podkładki wzmacniającej plakietkę. Ten rodzaj przedstawienia (niem. *Maria in Wochenbett*, lub łac. *Maria in puerperio*) jest jedną z odmian ikonografii Bożego Narodzenia, przy czym najczęściej jest to scena autonomiczna, spotykana przeważnie w sztuce związanej z zakonną mistyką klasztorów żeńskich. Wyjątkowość znaku gdańskiego polega na tym, iż nad tak przedstawioną sceną narodzenia Jezusa znajdują się postacie trzech królów na koniach. Przedstawienie Marii w połogu, znane jako Maria w połogu z Helu – co ciekawe, zapewne wykonane przez warsztat w Kolonii ok. poł. XIV wieku – znajduje się w zbiorach Muzeum Narodowego w Gdańsku.

Nieopodal, także na Starym Przedmieściu, w trakcie wykopalisk prowadzonych przy ul. Toruńskiej nr 12, w wykopie 3, w warstwie nr 122, natrafiono na kolejny koloński zabytek (GKPP 1043) ze sceną pokłonu Trzech Króli, niestety tylko fragmentarycznie zachowany. Spośród trzech odłamków tej plakietki największa zawiera postać Marii z Dzieciątkiem, druga to tylko kawałek kolistej ramki, a trzecia, oderwana od tej plakietki, to gwiazda betlejemska. Zastanawia pozostałość jakiegoś elementu w dolnej części znaku, jednakże ze względu na jego niewielkie rozmiary, trudno tu o jakąś wiarygodną interpretację. Jak się wydaje, znak ten można by zaliczyć do typu C III b wg klasyfikacji Haasis-Bernera/Poettgena, choć typ ten datowany jest dość wcześnie, bo na lata 1400–50⁹¹¹. W oryginale podobny znak jest zachowany w jedynym egzemplarzu w Brukseli, wysokości 74,0 mm, przy czym nad kolistą ramką znajdują się trzy zwieńczenia w formie wieżyczek, z których środkowa zawiera okrągłą ramkę na lusterko. Niestety, miejsce jego znalezienia nie zostało ustalone, a sam zabytek jest datowany na lata 1400–99. Dalsze trzy takie znaki są znane z odlewów na dzwonach w Dedelow oraz Bisperode i z odlanu na chrzcielniczy w Wolteringen⁹¹². Również pewnych analogii do omawianego przedstawienia możemy się dopatrzeć w plakietce z Bremy, datowanej bardzo dokładnie na lata 1440–60, gdzie jednak Maria z Dzieciątkiem, umieszczona w okrągłej ramce o średnicy 37,0 mm, znajduje się w prawej (heraldycznie) części znaku⁹¹³. W tej samej warstwie nr 122 przy ul. Toruńskiej nr 12 natrafiono także na znak z Einsiedeln (GKPP 1038), datowany na XV wiek⁹¹⁴.

Odnosnie do datowania – teren Starego Przedmieścia na pobliskiej badanej parceli (Toruńska 10 A) dostarczył (z najniższej położonych kontekstów) licznych monet, z których najwcześniej zostały zdeponowane monety w ostatniej ćw. XV i w 1 poł. XVI

⁹⁰⁷ R. Oefelein, C. Oefelein, *Pilgerspuren...*, s. 19, ryc. 11, oraz s. 47, ryc. 59.

⁹⁰⁸ HP 3, s. 120, ryc. 2314; J. Koldewey, *Foi et Bonne Fortune...*, s. 220, ryc. 16.24.3, oraz s. 225.

⁹⁰⁹ A. Haasis-Berner, J. Poettgen, *Die Mittelalterlichen...*, s. 195, oraz s. 201.

⁹¹⁰ Informacja otrzymana od nieżyjącego już Jerzego Kamrowskiego, byłego Głównego Konserwatora MAG, który konserwował i rekonstruował ten unikatowy zabytek.

⁹¹¹ A. Haasis-Berner, J. Poettgen, *Die Mittelalterlichen...*, s. 195, ryc. 29, nr 93–96.

⁹¹² H. Weiler, *Kölner Dom-Medaillen*, Teil 1: 12. bis 16. Jahrhundert, Köln 1977, s. 38, nr 45; A. Haasis-Berner, J. Poettgen, *Die Mittelalterlichen...*, s. 195, ryc. 29.

⁹¹³ H. Weiler, *Kölner...*, s. 31, nr 34; E. Meyer-Wurmbach, *Kölner...*, s. 224, nr 15; K. Köster, *Mittelalterliche Pilgerzeichen und Wallfahrtsdevotionalien...*, s. 151, nr 14; G. Dettmann, *Heimatliche...*, s. 6–7, ryc. 1.8; K. Köster, *Meister Tilman...*, s. 69, F11; A. Haasis-Berner, J. Poettgen, *Die Mittelalterlichen...*, s. 194, nr 90 i s. 195, ryc. 29; J. Wittstock, *Der Bremer...*, s. 96, ryc. 10, oraz s. 97; M. Schmauder, *Mittelalterliche...*, s. 71, nr 12; M. Rech, *Gefundene...*, s. 311, ryc. 323.

⁹¹⁴ H. Paner, *Średniowieczne...*, s. 207–215.

wieku⁹¹⁵. W pobliskiej naszymu zabytkowi warstwie nr 120, datowanej na XV w., natrafiono tam na znak (GKPP 1045) zaliczony wg klasyfikacji H. Panera do typu GAPM odmiana 1, datowanego na 2 poł. XV wieku⁹¹⁶.

Aż cztery zabytki z Kolonii znaleziono na Starym Mieście, z czego jeden przy ul. Rybaki Górne–Heweliusza i aż trzy przy ul. Tartacznej nr 2. Pierwszy z wymienionych (GKPP 603) to ażurowa okrągła plakietka ze sceną pokłonu Trzech Króli, z której zachowała się jedynie postać Marii z Dzieciątkiem i klęczącego przed nimi króla z darami w wyciągniętych ramionach; w otoku fragment napis o zachowanym brzmieniu ...JASPA... (tj. Jaspar), wykonanego majuskułą gotycką. Znak ten, podobnie jak wyżej już omówione przykłady, zalicza się do typu C III d, datowanego na lata 1400–50⁹¹⁷. Także we fragmencie zachowany jest pierwszy z omawianych tu znaków kolońskich z ul. Tartacznej, wykop 2, warstwa 486 (GKPP 890), przedstawiający stojącą postać króla wysokości 39,1 mm, zwróconego w lewo (heraldycznie), niosącego dary Dzieciątku. Podobne ustawienie postaci jednego z królów widzimy na plakietce z Brunzswiku, datowanej na lata 1290–1310. Znak ten mieści się w klasyfikacji Haasisa-Bernera/Poettgena w typie B I a, datowanym bardzo wcześnie, bo na lata 1300–25⁹¹⁸.

Druga z plakietek z ww. badań przy ul. Tartacznej (GKPP 931) jest zachowana w niewielkim fragmencie, gdzie na okrągłej ramce zachował się zwieńczający plakietkę element architektury wieżowej o wysokości 43,9 mm, z postacią Marii z Dzieciątkiem w środku. Znak ten pochodzi z warstwy nr 2545, gdzie zarejestrowano znaczną ilość monet, przeważnie datowanych na XIV wiek. Są to: Flandria, Filip II Śmiały, podwójny mijt, 1384–1404; Gotlandia, gote (örtug), Visby, 1340–61; Pomorze, Strzałowo (Stralsund), brakteat guziczkowy, XIV w. (?); Prusy, Zakon Krzyżacki, fenig brakteatowy *Tarcza z krzyżem I*, ok. 1307/8–ok. 1317/18; Prusy, Zakon Krzyżacki, fenig brakteatowy *Krzyż łaciński*, ok. 1317/18–ok. 1327/8; Prusy, Zakon Krzyżacki, fenig brakteatowy *Brama II*, ok. 1327/8–ok. 1337/8; Prusy, Zakon Krzyżacki, fenig brakteatowy *Korona II*, ok. 1337/8–ok. 1345; Prusy, Zakon Krzyżacki, Winrych von Kniprode, firchen, ok. 1364–80, Toruń; Prusy, Zakon Krzyżacki, Winrych von Kniprode, półskojec, ok. 1364–80, Toruń; Prusy, Zakon Krzyżacki, Konrad II von Wallenrode, fenig brakteatowy *Orzeł I*, 1391–94?, Toruń; Prusy, Zakon Krzyżacki, Konrad III von Jungingen, fenig brakteatowy *Orzeł I*, 1396–1407 (?)⁹¹⁹. Wydaje się, iż dość ścisłą analogię do tego fragmentarycznie zachowanego zabytku

znajdziemy w wykopalisku z Middelburga w Holandii⁹²⁰. Znak ten, o wysokości 112,0 mm, przedstawia trzech królów jadących konno, umieszczonych w okrągłej ramce na listwie rozdzielającej znak na dwie strefy. Plakietkę zwieńczają trzy elementy architektoniczne w formie wieżyczek: centralna mieści w sobie ramkę okrągłą na lusterko, w prawej (heraldycznie) znajduje się stojąca postać (?), zaś w lewej Maria z Dzieciątkiem, prawie identycznie odwzorowana jak na zabytku z Gdańska. W klasyfikacji Haasisa-Bernera/Poettgena zabytek z Middelburga mieści się w typie C III c, datowanym na lata 1400–50, co jak widać doskonale zgadza się z chronologią kontekstu zabytku z Gdańska. Z tej samej warstwy nr 2545 przy ul. Tartacznej 2 pochodzi niewielki fragment plakietki (GKPP 1067), przedstawiający głowę mężczyzny w koronie (króla?), być może także oderwany z plakietki kolońskiej. Jego chronologię również można umieścić w XIV wieku.

Zabytki związane z kultem św. Urszuli występują znacznie rzadziej niż poświęcone kultowi Trzech Króli. W całej Europie jest ich nieco ponad 30 – zarówno odlanych na dzwonach, jak i zachowanych w formie oryginalnych znaków pielgrzymich. Znalezione te występują na terenie Niemiec, Holandii⁹²¹, Belgii i Polski. Jeden odlew na dzwonie jest też znany z Gotlandii z miejscowości Habligbo⁹²² oraz z Hopperstad w Norwegii⁹²³.

Pośród zabytków zgromadzonych w Gdańskiej Kolekcji Pamiątek Pielgrzymich znajduje się obecnie siedem zabytków związanych z praktykowanym w Kolonii kultem św. Urszuli, z czego na dwóch występują też przedstawienia Trzech Króli (GKPP 1098, 1110)⁹²⁴. Znaki z wizerunkiem św. Urszuli rozproszone są na obszarze całego Gdańska. Dwa znaleziono na Starym Przedmieściu, z czego jeden na Lastadii i jeden przy ul. Toruńskiej, dwa na Starym Mieście, z czego jeden przy ul. Heweliusza i jeden przy ul. Rybaki Górne, jeden na Głównym Mieście przy ul. Kleszej, a także dwa (GKPP 1098, 1110) na południowym krańcu Wyspy Spichrzów przy ul. Jaglanej, które zostały wcześniej omówione wraz z plakietkami Trzech Króli. Poza kolekcją pozostaje znak z ul. Powroźniczej, gdzie św. Urszula stoi obok łodzi, znaleziony w trakcie wykopalisk prowadzonych w sezonie 2002 pod obecnym hotelem Rezydent w Gdańsku⁹²⁵. Plakietkę ze św. Urszulą stojącą obok łodzi z koronowanymi postaciami znamy też ze Szczecinka na Pomorzu Zachodnim⁹²⁶.

Zabytek z Lastadii (GKPP 525) został odkryty w parceli nr 36 C, niestety odzyskano go z hałdy, toteż trudno obecnie ustalić

⁹¹⁵ B. Paszkiewicz, *Monety, liczmany, odważniki, szalki wag z badań stanowiska „Toruńska 10A” w Gdańsku w latach 2009–2010 (SAZ 255/20/55)*, Gdańsk 2013, s. 1–9, (opracowanie w Archiwum Muzeum Archeologicznego w Gdańsku); Tenże, *Monety, żetony i odważniki ze stanowiska „Toruńska 10A” (SAZ 255/20/50)*, Gdańsk 2011, s. 1–23, (opracowanie w Archiwum Muzeum Archeologicznego w Gdańsku).

⁹¹⁶ H. Paner, *Średniowieczne...*, s. 144–159.

⁹¹⁷ A. Haasis-Berner, J. Poettgen, *Die Mittelalterlichen...*, s. 195, ryc. 30, nr 98–101.

⁹¹⁸ Tamże, s. 185, ryc. 11, nr 40–45, oraz s. 201.

⁹¹⁹ B. Paszkiewicz, *Monety, liczmany, odważniki, szalki wag z badań stanowiska „Tartaczna”...*, s. 1–63.

⁹²⁰ HP 2, s. 260, ryc. 1106; D. Bruna, *Enseignes de plomb...*, s. 273, ryc. 136 oraz s. 304, ryc. 136.

⁹²¹ Aż 10 znaków związanych z kultem św. Urszuli znaleziono na terenie Dordrechtu.

⁹²² L. Andersson, *Pilgrimsmärken...*, s. 76, nr R3.

⁹²³ Tamże, s. 79.

⁹²⁴ Porównaj opisy tych zabytków umieszczone w tekście powyżej dotyczącym plakietek z przedstawieniem Trzech Króli.

⁹²⁵ M. Rębkowski, *Pielgrzymki...*, s. 164–165, ryc. 8; Tenże, *The Finds...*, s. 40, rys. 8.

⁹²⁶ O kulcie św. Urszuli zob.: U. Borkowska OSU, *Kult liturgiczny św. Urszuli w Polsce do XVI wieku*, „Roczniki Humanistyczne”, t. 14, z. 2, 1966, s. 109–198; M. Rębkowski, M. Rulewicz, *Czy mieszkańcy...*, s. 351–358; M. Rębkowski, *Pielgrzymki...*, s. 164, ryc. 7.

dokładnie jego kontekst i datowanie oprócz tego, że mieści się w ramach chronologicznych XIV i XV wieku. Jest to jednostronna, pełna, prostokątna plakietka przedstawiająca cztery rzędy ściśle przylegających do siebie główek, symbolizujących 11 tysięcy dziewic. W otoku widnieje słabo czytelny napis gotycki – na dole jedna linia, na górze prawdopodobnie dwie linie tekstu. W zachowanych dolnych narożnikach zaślepione uszka, obok przebite niesymetryczne otwory do mocowania. Ponad napisem górnym, na krawędzi znaku, są zachowane niewielkie fragmenty jakiegoś ażurowego przedstawienia. Brak jest ścisłej analogii do tego zabytku. Druga plakietka (GKPP 696) pochodzi z badań przy ul. Heweliusza, w miejscu obecnego domu towarowego Madison. Są to dwa fragmenty z dolnej części jednostronnej plakietki pielgrzymiej o szerokości 45,5 mm, z przedstawieniem fal oraz burty łodzi z poszyciem „na zakładkę”, która zajmuje prawie całą szerokość znaku. Motyw łodzi występuje bardzo często na znakach poświęconych św. Urszuli, toteż mimo braku ścisłej analogii i ten znak możemy wiązać z ośrodkiem w Kolonii i datować go podobnie jak większość tych zabytków, tj. na XIV w.⁹²⁷

Na ul. Rybaki Górne została znaleziona kolejna pamiątka pielgrzymia (GKPP 851) związana z kultem św. Urszuli w Kolonii. Jest ona zachowana w postaci kilku fragmentów ażurowej plakietki, przedstawiającej pięć postaci na łodzi płynącej po wzburzonych falach – zapewne św. Urszulę i jej towarzyszek. Postać świętej jest w centralnej części znaku, pozostałe osoby stoją po dwie z każdej jej strony. Jak się wydaje, mogła to być plakietka zbliżona do znaleziska z Londynu, datowanego na 1 poł. XV w.⁹²⁸, lub z Hoorn o tej samej chronologii, gdzie ponad Urszulą stojącą wraz z towarzyszkami w łodzi umieszczono scenę adoracji Trzech Króli⁹²⁹. Najbliższą jednak analogią do omawianego znaku jest zabytek z Gdańska o szerokości 60,0 mm i zachowanej wysokości 38,0 mm, niestety o niewiadomym miejscu jego znalezienia. Wydaje się, iż jest on wręcz identyczny i został odlany z tej samej formy⁹³⁰.

Doskonale zachowana jest plakietka odkryta na stanowisku przy ul. Kleszej 8 w warstwie nr 142. Jest to czworokątny znak (GKPP 1028) z trójkątnym szczytem zwieńczonym krzyżem, o wymiarach 23,2 x 36,7 mm. Po jego obu stronach są niewielkie ażurowe wieżyczki przykryte trójkątnymi daszkami. W dolnej części znaku widnieje kadłub okrętu z wyraźnie zaznaczonym poszyciem oraz masztem zakończonym krzyżem, poniżej belki którego znajduje się flaga. Wewnątrz łodzi, na rufie, głowa kobieca w koronie, obwiedziona aureolą symbolizująca św. Urszulę, oraz jedenaście kulistych kropek rozmieszczonych wzdłuż burty, które można utożsamiać z dziewicami towarzyszącymi św. Urszuli w drodze do Rzymu. W literaturze przedmiotu znajdziemy wiele podobnych plakietek, choć jak się wydaje, żadna z nich nie jest identyczna z zabytkiem gdańskim.

Znaczące podobieństwo w kompozycji przedstawienia wykazuje znak z Zierikzee (Holandia) o wymiarach 23,0 x 32,0 mm, datowany na 2 poł. XIV w. Identyfikacyjny jest tu sposób przedstawienia łodzi, ustawienie postaci świętej, maszt i flaga; jedynie mniej jest kulek symbolizujących towarzyszek św. Urszuli. Ponadto w szczycie plakietki jest sześcioramienna gwiazda, nieobecna na znaku z Gdańska⁹³¹. Pewne analogie znajdziemy też na plakietce z Westenschouwen (Holandia) datowanej na 2 poł. XIV wieku, zarówno jeśli idzie o kształt znaku, jak i przedstawioną na nim scenę⁹³².

Znacznie więcej szczegółów zawiera plakietka ażurowa (GKPP 1042) znaleziona przy ul. Toruńskiej 12, wykop 3, w warstwie nr 9, gdzie widzimy łódź posiadającą dwa kasztele, z centralnie umieszczoną postacią św. Urszuli stojącej pośrodku kadłuba (głowa odłamana), która jest wyraźnie większa od pozostałych siedmiu postaci kobiecych z wiankami na włosach. Są to towarzyszek św. Urszuli wędrujące razem z nią do Rzymu. W otoku, na taśmie częściowo tylko zachowanej czworokątnej ramy, pozostałości inskrypcji pisanej gotycką minuskułą: ... *s yn zeigen van den XI m mechde*. W tej samej warstwie, której chronologię ustalono na okres od schyłku XIV do 1 poł. XV wieku, został znaleziony dwustronny, prostokątnego kształtu relikwiarzyk (GKPP 1056). Na ścianach bocznych relikwiarzyka znajdują się inskrypcje pisane gotycką minuskułą: *.ave.* oraz *maria.*, z literkami rozdzielanymi plastycznym ornamentem, a na górnej krawędzi ramki jest uszko do zawieszania w kształcie rombu. Przód relikwiarzyka był przesłonięty szkłem, zaś za szkłem, umocowany w czworokątnej ramce wsuniętej do relikwiarzyka, zachował się wkład wykonany z cienkiej metalowej blaszki, w postaci schematycznego, konturowego przedstawienia Madonny z berłem w prawej ręce oraz z Dzieciątkiem przy lewym ramieniu. Zapewne pierwotnie również od drugiej strony to przedstawienie było chronione szkłem⁹³³.

Zważywszy, że na tym samym stanowisku w pobliskich kontekstach i w tym samym horyzoncie czasowym znaleziono jeszcze inne pamiątki pielgrzymie, jak choćby plakietki maryjne ażurowe typu GAPM odmiana 1 wg H. Panera⁹³⁴, czy miniaturki muszli św. Jakuba wykonane z metalu, należy zinterpretować to niezamieszkałe wówczas miejsce jako obszar, gdzie z jakichś przyczyn (zapewne komunikacyjnych) przebywali liczni pielgrzymi, którzy już wracali ze swymi plakietkami, z których niektóre na szczęście dla nas gubili, wracając z dalekich wojaży⁹³⁵.

⁹²⁷ Np. znalezisko z Nieuwlande szer. 31,0 mm, HP 1, s. 200, ryc. 371; znak z Dordrechtu szer. 30,0 mm, HP 1, s. 200, ryc. 372; plakietka z Westenschouwen szer. 32,0 mm, HP 2, s. 304, ryc. 1298.

⁹²⁸ B. Spencer, *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges. Medieval...*, s. 263, nr 257e.

⁹²⁹ HP 3, s. 120, ryc. 2316.

⁹³⁰ Baza danych Kunera, nr 16166, dn. 07.04.2015.

⁹³¹ HP 3, s. 166, ryc. 2484.

⁹³² HP 2, s. 304, ryc. 1298; A. Haasis-Berner, *Pilgerzeichen des Hochmittelalters...*, s. 179.

⁹³³ H. Paner, *Średniowieczne...*, s. 244.

⁹³⁴ Tamże, s. 144.

⁹³⁵ Tamże, s. 56, przyp. 232.

GKPP: 37

Nr SAZ: 255/109/001

Nr katalogu MAG: 2

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Główne Miasto, Dom Holenderski, Długi Targ, wyk. 2, w. 217

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Kolonia

Nazwa i opis przedstawienia: Pokłon Trzech Króli. Prostokątna plakietka z odlamanymi zwierczeniami, na której królowie oddają pokłon Marii siedzącej na tronie, w koronie w kształcie trzech sterczynek zakończonych kulkami, z Dzieciątkiem na prawym ramieniu i z berłem trzymany na ramieniu lewym. Nad głową Marii gwiazda betlejemska

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XIII–1 poł. XIV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 40,0x29,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 5,18

Sposób mocowania: cztery uszka, z czego jedno zachowane

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 213

Nr SAZ: 255/020/039

Nr katalogu MAG: 7098

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Ciesielska 7, w. 5157, horyzont osadniczy II, warstwa składająca się na utwardzenie majdanu i spichlerza drewnianego

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Kolonia

Nazwa i opis przedstawienia: Trzej Królowie, fragment ażurowej kolistej plakietki z przedstawieniem popiersi dwóch–Trzech–Królów (głowy odlamane)

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV–pocz. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 51,0x25,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,67

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 342

Nr SAZ: 255/100/005

Nr katalogu MAG: 5030

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, ul. Długie Ogrody 114–ul. Szafarnia 19, w. 1100

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Kolonia

Nazwa i opis przedstawienia: Pokłon Trzech Króli; trzy fragmenty kolistej plakietki pielgrzymiej: na jednym głowa Madonny w aureoli oraz głowa i uniesiona ręka jednego z króli (nad dłonią gwiazda betlejemska), na drugim klęcząca przed Dzieciątkiem postać (zachowany fragment od pasa w dół) i dół szaty króla, którego głowa widoczna jest na pierwszym fragmencie, trzeci fragment to pozostałość ramy zdobionej plastycznym ornamentem wici roślinnej

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XV–1 poł. XVI w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): prawdopodobna śr. 50,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 1,98

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odcisk ze sztancy

Fot.: K. Wiącek

Rys.: J. Kowalewska

GKPP: 442

Nr SAZ: 255/133/003

Nr katalogu MAG: 3867

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, Lastadia, wyk. 33, parcela 36B, w. 424

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Kolonia

Nazwa i opis przedstawienia: trzy fragmenty kolistej plakietki pielgrzymiej z przedstawieniem pokłonu Trzech Króli jadących konno; poniżej Maria *in puerperio*, na górze gwiazda betlejemka

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV–1 poł. XVI w.

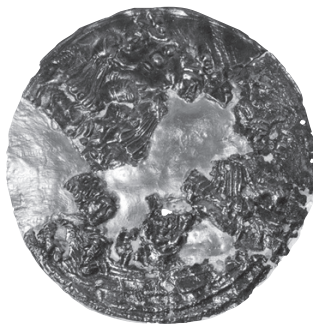
Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): śr. 70,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 6,85

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odcisk ze sztancy

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 525

Nr SAZ: 255/133/003

Nr katalogu MAG: 5207

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, Lastadia, parcela 36C, z hałdy

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Kolonia

Nazwa i opis przedstawienia: św. Urszula; plakietka w prostokątnej ramce z przedstawieniem 11 tysięcy dziewic, w otoku nieczytelny napis (lub pseudonapis) gotycki, w zachowanych dolnych narożnikach zaślepione uszka, obok przebite wtórnie niesymetryczne otwory mocujące, w górnej części pozostałości postaci św. Urszuli (?); brak górnej partii plakietki

Napis (w części zachowanej): nieczytelny

Datowanie: XIV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 34,0x38,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 5,54

Sposób mocowania: cztery uszka zaślepione nadlewkami

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 569

Nr SAZ: 255/020/041

Nr katalogu MAG: 2191

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Ciesielska 1B, w. 1612

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Kolonia

Nazwa i opis przedstawienia: Pokłon Trzech Króli; fragment plakietki pielgrzymiej z zachowaną postacią jeźdźcy (z odłamaną głową) na koniu

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV–1 poł. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 31,3x46,8

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,89

Sposób mocowania: cztery uszka, z czego dwa zachowane

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 576

Nr SAZ: 255/020/041

Nr katalogu MAG: 2198

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Ciesielska 1 B, w. 1612

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Kolonia

Nazwa i opis przedstawienia: Pokłon Trzech Króli; plakietka zachowana w kilku fragmentach, w prostokątnej ramce zwieńczonej detalami architektonicznymi; zachowana tylko jedna z postaci królów niosących dary

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV–1 poł. XV w.

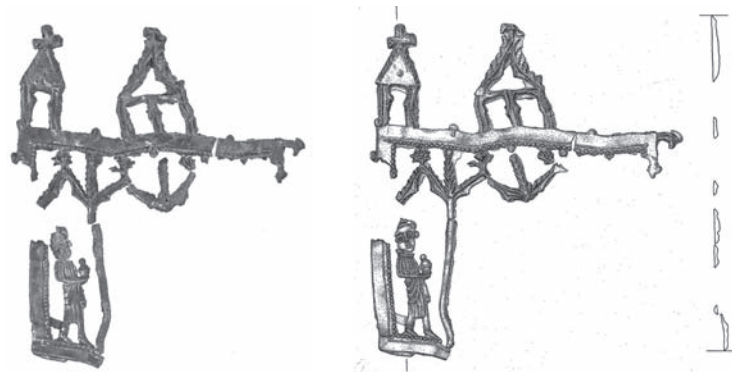
Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 58,2x63,5

Waga (części zachowanej, w gramach): 7,20

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiqcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 590

Nr SAZ: 255/100/001

Nr katalogu MAG: 2009

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, róg ul. Długie Ogrody i Szopy

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Kolonia

Nazwa i opis przedstawienia: Pokłon Trzech Króli; unikatowa w skali światowej, okrągła plakietka ze sceną pokłonu Trzech Króli, z których jeden klęczy przed siedzącą Marią z Dzieciątkiem na lewym ramieniu, a pozostali dwaj stoją trzymając dary; plakietka zwieńczona jest postacią siedzącą na tronie (głowa odłamana); w otoku napis wykonany minuskulą gotycką

Napis (w części zachowanej): ih. sus maria iaspas melcior baltasar

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 31,3x46,8

Waga (części zachowanej, w gramach): 20,37

Sposób mocowania: cztery uszka, z czego dwa zachowane

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiqcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 599

Nr SAZ: 255/020/003

Nr katalogu MAG: 2604

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, spichlerz „Wole Rogi”, ul. Stągiewna

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Kolonia

Nazwa i opis przedstawienia: Pokłon Trzech Króli; jednostronna, kolistą plakietka z przedstawieniem pokłonu Trzech Króli, z których pierwszy klęczy, a dwóch pozostałych stoi przed Marią Tronującą, nad ich głowami gwiazda betlejemka; ramka zwieńczona elementami architektonicznymi

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV–pocz. XV w.

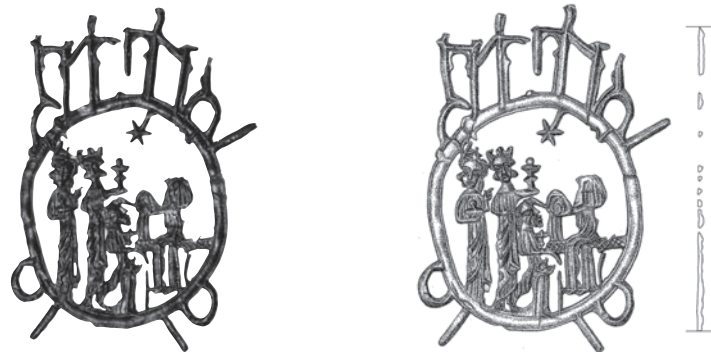
Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 39,4x58,6

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,82

Sposób mocowania: cztery uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiqcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 603

Nr SAZ: 255/039/007

Nr katalogu MAG: 4536

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Miasto, kwartał zabudowy pomiędzy ulicami: Łagiewniki, Rybaki Górne, Heweliusza

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Kolonia

Nazwa i opis przedstawienia: Pokłon Trzech Króli; fragment ażurowej, okrągłej plakietki ze sceną, z której zachowała się postać Marii z Dzieciątkiem i klęczącego przed nimi króla z darami w wyciągniętych ramionach, w otoku fragment napisu wykonany majuskułą gotycką

Napis (w części zachowanej): JASPA...

Datowanie: 1 poł. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 29,0x53,7

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,56

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 671

Nr SAZ: 255/020/048

Nr katalogu MAG: 2659

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Spichrzowa 4/2, w. 3667

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Kolonia

Nazwa i opis przedstawienia: pokłon Trzech Króli; częściowo zachowana jednostronna, ażurowa plakietka w prostokątnej ramce, przedstawiająca pokłon Trzech Króli przed stojącą Marią z Dzieciątkiem na ręku, przy czym król najbliższy Marii klęczy, a pozostali stoją; brak górnej i bocznej części ramki

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV–pocz. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 45,9x35,9

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,32

Sposób mocowania: cztery uszka, z czego trzy zachowane

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 696

Nr SAZ: 255/039/003

Nr katalogu MAG: 20703

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Miasto, ul. Heweliusza, w miejscu obecnego domu handlowego Medison

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Kolonia

Nazwa i opis przedstawienia: dwa fragmenty plakietki z przedstawieniem fal oraz burty łodzi

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XIV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 45,5x19,9

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,63

Sposób mocowania: cztery uszka, z czego dwa zachowane

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 777

Nr SAZ: 255/020/048

Nr katalogu MAG: 5060

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Spichrzowa 4/1, w. 2607, niwelacyjna

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Kolonia

Nazwa i opis przedstawienia: dwa fragmenty ażurowej plakietki pielgrzymiej; na dwóch równoległe rozmieszczonych drucikach są umocowane postacie ludzkie – razem dziewięć, przy czym tylko jedna z nich zachowała się w całości, wszystkie pozostałe mają odłamane głowy

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XIV–XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 84,6x18,6; 55,5x24,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,55

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: A. Błaszczuk

GKPP: 851

Nr SAZ: 255/039/007

Nr katalogu MAG: 4518

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Miasto, ul. Rybaki Górne

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Kolonia

Nazwa i opis przedstawienia: św. Urszula; dwa fragmenty ażurowej plakietki pielgrzymiej, przedstawiającej kilka postaci na łodzi płynącej po wzburzonych falach, zapewne św. Urszulę i jej towarzyszek

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 46,7x23,2

Waga (części zachowanej, w gramach): 5,15

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 890

Nr SAZ: 255/004/004

Nr katalogu MAG: 18

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Miasto, ul. Tartaczna, wyk. 2, w. 486

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Kolonia

Nazwa i opis przedstawienia: Pokłon Trzech Króli; fragment ażurowej plakietki–postać jednego z Trzech Królów niosącego dary

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XIII–1 poł. XIV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 13,9x39,1

Waga (części zachowanej, w gramach): 1,41

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 931

Nr SAZ: 255/004/004

Nr katalogu MAG: 59

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Miasto, ul. Tartaczna 2, w. 2545

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Kolonia

Nazwa i opis przedstawienia: Pokłon Trzech Króli; fragment plakietki ze schematycznym przedstawieniem Tronującej Marii z Dzieciątkiem przy jej prawym ramieniu, umieszczone w ostołukowej, maswerkowej ramie—pierwotnie zwieńczenie okrągłej ramki, wewnątrz której znajdowało się zapewne przedstawienie Trzech Króli podróżujących do Betlejem

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 1 poł. XIV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 24,3x43,9

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,23

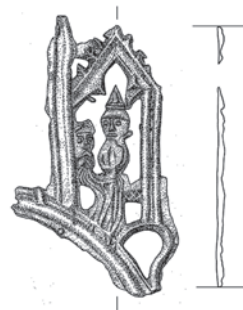
Sposób mocowania: zachowane jedno uszko

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 976

Nr SAZ: 255/020/046

Nr katalogu MAG: 10404

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Jagłana 3/5, wyk.

22D, w. 3368–69, 3385

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Kolonia

Nazwa i opis przedstawienia: Pokłon Trzech Króli; fragment ażurowej, jednostronnej plakietki; zachowana tylko jedna bardzo wyraźnie przedstawiona postać króla, jadącego na koniu w koronie, z detalami ubioru i uzbrojenia, a nawet rzędu końskiego

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XV–XVI w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 29,3x51,1

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,35

Sposób mocowania: cztery uszka, z czego dwa zachowane

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 989

Nr SAZ: 255/099/004

Nr katalogu MAG: 201

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Główne Miasto, ul. Szeroka 94, w. 299

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Kolonia

Nazwa i opis przedstawienia: ażurowa plakietka z przedstawieniem Pokłonu Trzech Króli, zwieńczona trzema ażurowymi wieżyczkami; królowie są w pozycji stojącej i zmierzają do Marii z Dzieciątkiem, siedzącej na tronie z prawej strony plakietki (heraldycznie)

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 1 poł. XIV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 35,6x32,1

Waga (części zachowanej, w gramach): 4,50

Sposób mocowania: cztery uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1043

Nr SAZ: 255/133/004

Nr katalogu MAG: 209

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, ul. Toruńska 12, wyk. 3, w. 122

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Kolonia

Nazwa i opis przedstawienia: fragment plakietki, zapewne pochodzącej ze znaku ze sceną Pokłonu Trzech Króli–Tronująca Madonna z Dzieciątkiem w kolistej ramce; oddzielnie zachowana sześcioramienna gwiazda

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 19,4x41,4

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,05

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1067

Nr SAZ: 255/004/004

Nr katalogu MAG: 81

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Miasto, ul. Tartaczna 2, w. 2545

Kraj pochodzenia: Niemcy?

Miejsce pochodzenia: Kolonia?

Nazwa i opis przedstawienia: Trzej Królowie; fragment plakietki, głowa w koronie, prawdopodobnie jeden z królów

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV–pocz. XV w.

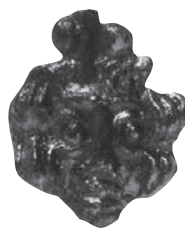
Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 8,0x9,5

Waga (części zachowanej, w gramach): 0,23

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1084

Nr SAZ: 255/129/002

Nr katalogu MAG: 4146

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Główne Miasto, ul. Grząska 2, w. 1044

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Kolonia?

Nazwa i opis przedstawienia: Pokłon Trzech Króli; fragment plakietki ze schematycznie przedstawioną, stojącą postacią w koronie, prawdopodobnie fragment znaku z Kolonii

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 1 poł. XIV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 24,2x46,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,50

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1089

Nr SAZ: 255/129/002

Nr katalogu MAG: 4151

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Główne Miasto, ul. Grząska 4, w. 426

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Kolonia

Nazwa i opis przedstawienia: fragment plakietki pielgrzymiej–tzw. Korony Trzech Króli, zachowanej w postaci ażurowej czworokątnej ramki; w środku trzy majuskułowe gotyckie litery, u góry lilia

Napis (w części zachowanej): zachowane majuskułowe, gotyckie litery: M oraz K A

Datowanie: XV w.

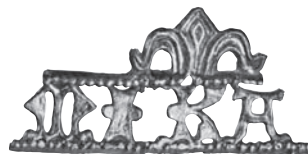
Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 44,3x21,9

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,22

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1090

Nr SAZ: 255/129/002

Nr katalogu MAG: 4152

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Główne Miasto, ul. Grząska 2, w. 1044

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Kolonia

Nazwa i opis przedstawienia: fragment plakietki pielgrzymiej–tzw. Korony Trzech Króli, zachowanej w postaci ażurowej czworokątnej ramki; w środku dwie majuskułowe gotyckie litery, u góry lilia

Napis (w części zachowanej): V B

Datowanie: XV w.

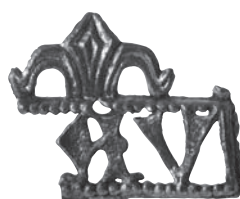
Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 27,1x21,6

Waga (części zachowanej, w gramach): 1,25

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1093

Nr SAZ: 255/043/005

Nr katalogu MAG: 350

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Główne Miasto, stanowisko Ławy Mięsne, ul. Św. Ducha 44, w. 408

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Kolonia

Nazwa i opis przedstawienia: dwustronny medalik: z jednej strony Chrystus na krzyżu z Marią i św. Janem po bokach, z drugiej Pokłon Trzech Króli

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 26,7x32,8

Waga (części zachowanej, w gramach): 4,19

Sposób mocowania: poprzeczna zawieszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1028

Nr SAZ: 255/129/004

Nr katalogu MAG: 906

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Główne Miasto, ul. Klesza 8, w. 142

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Kolonia

Nazwa i opis przedstawienia: św. Urszula; czworokątna plakietka o ostrołukowym szczycie zwieńczonym krzyżem. Po obu stronach krzyża niewielkie, ażurowe wieżyczki przykryte trójkątnymi daszkami. W dolnej części znaku kadłub okrętu z wyraźnie zaznaczonym poszyciem oraz masztem zakończonym krzyżem, na którym znajduje się poniżej krzyża flaga; wewnątrz łodzi, na rufie głowa kobieca w koronie, obwiedziona aureolą, symbolizująca św. Ursulę, oraz jedenaście kulistych kropek rozmieszczonych wzdłuż burty, które można utożsamiać z 11 000 dziewic towarzyszących św. Urszuli w drodze do Rzymu

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV–pocz. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 23,2x36,7

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,65

Sposób mocowania: zachowane trzy z czterech uszek

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiqcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1042

Nr SAZ: 255/133/004

Nr katalogu MAG: 208

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, ul. Toruńska 12, wyk. 3, w. 9

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Kolonia

Nazwa i opis przedstawienia: plakietka z przedstawieniem łodzi z dwoma kasztelami, z centralnie umieszczoną postacią św. Urszuli stojącej pośrodku kadłuba (głowa odłamana), która jest wyraźnie większa od pozostałych siedmiu postaci kobiecych z wiankami na włosach. W otoku, na taśmie częściowo tylko zachowanej, czworokątnej ramy, pozostałości inskrypcji pisanej gotycką minuskułą

Napis (w części zachowanej): (...) s yn zeigen van den XI m mechde

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 53,4x44,3

Waga (części zachowanej, w gramach): 5,00

Sposób mocowania: cztery uszka, z czego dwa zachowane

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiqcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1098

Nr SAZ: 255/020/046

Nr katalogu MAG: 4800

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Jagłana, wyk. 85, w. 11561

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Kolonia

Nazwa i opis przedstawienia: plakietka w formie okręgu przedzielonego poprzecznie na dwie sfery; w górnej przedstawieni Trzej Królowie zmierzający na koniach do Betlejem, poniżej centralnie stojąca frontalnie postać św. Urszuli ze strzałami w dłoniach; pod ramionami, osłanianie płaszczem świętej, cztery postacie kobiece; po prawicy święty Piotr z kluczem w ręku, po lewicy św. Paweł z mieczem; góra zwieńczona strzelistą dekoracją maswerkową z umieszczoną pośrodku sceną Ukrzyżowania, gdzie pod krzyżem stoją Maria i św. Jan

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XV – pocz. XVI w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 48,7x89,4

Waga (części zachowanej, w gramach): 10,12

Sposób mocowania: cztery uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1110

Nr SAZ: 255/020/060

Nr katalogu MAG: 1560

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Jagłana 3/5, wyk. 5a, w. 403

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Kolonia

Nazwa i opis przedstawienia: plakietka w okrągłej ramce, podzielona łukiem na dwie sfery; w dolnej św. Urszula rozkłada opiekuńczo ramiona nad swoimi czterema towarzyszami, w górnej – adoracja Trzech Króli. Ramka jest zwieńczona postacią św. Piotra, umieszczoną w gotyckiej architekturze

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 40,8x69,3

Waga (części zachowanej, w gramach): 6,41

Sposób mocowania: cztery uszka, z czego dwa zachowane

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

Święta Urszula (ok. 1400). Muzeum Narodowe Sztuki Katalonii w Barcelonie.

(fot. H. Paner)

4.33. Vera Icon – Rzym

Pamiętki pielgrzymie z Rzymu, co oczywiście nie może dziwić, rozsiane są po całej Europie. Dziwi nieco natomiast ich niewielka ilość, albowiem łącznie liczbę zarówno plaketek pielgrzymich oraz ampułek, jak i odlewów na dzwonach, można oszacować zaledwie na ok. 250 egzemplarzy. Jednakże trzeba pamiętać, iż obok ww. pamiętek pielgrzymich, sprzedawcy wracający z Rzymu przywozili do swych krajów także innego rodzaju przedmioty, w tym przede wszystkim różnego rodzaju „relikwie”, sprzedawane im przez rzymskich przekupniów. Możemy o tym przeczytać w *Opowieściach kanterberyjskich* Geofreya Chaucera – dziele poety i wędrowca z XIV wieku – który pisze⁹³⁶:

(...) Był z nimi Przekupień relikwii z Londynu
A który wonczas jechał prosto z Rzymu,
(...) A pątlak z godłem Weroniki chusty,
Z przodu, na łonie wioził w miechu odpusty,
Prościutko z Rzymu i jeszcze gorące,
(...) Wszak w torbie wiezie kawałek pokrowca,
Którym jak rąbkiem, okrywała głowę
Najświętsza Panna, i płótno żaglowe,
Jak mówił, z łodzi, na której Piotr Święty
Jeździł po morzu nim został przyjęty,
Jako apostoł Pana Jezusowy,
I kamieniami zdobny krzyż brązowy,
I świńskie kości wiezie w szklanej czarze,
Więc gdy takowe relikwie pokaże
Gdzieś pocziwemu na wsi proboszczowi,
Wtedy w dniu jednym więcej grosza złowi,
Niż w dwa miesiące zbierze klecha biedny,
I tak omota szalbierstwem niejednym,
Iż przed nim pleban i jego owieczki
Jak tresowane mizdrzą się małpeczki.

O pielgrzymkach do Rzymu napisano tysiące rozpraw, przy czym w wielu z nich została zebrana bogata literatura przedmiotu⁹³⁷, natomiast niewiele znajdziemy prac omawiających rzymskie plakietki pielgrzymie. Wiemy za to, iż w roku 1199 papież Innocenty III nadał kanonikom św. Piotra w Rzymie wyłączne prawo do odlewania i sprzedawania gościom (...) ołowianych i ołowiano-cynowych znaków przedstawiających apostołów Piotra i Pawła (...) jako dowód ich znakomitej podróży⁹³⁸.

Pielgrzymki do Rzymu, do grobów apostołów Piotra i Pawła, obok pielgrzymek do Ziemi Świętej zaliczane były – podobnie zresztą jak nawiedzenie grobu apostoła Jakuba Większego w Santiago de Compostela – do *peregrinationes maiores*, co oznaczało ich najwyższą pozycję pośród średniowiecznych peregrynacji. To właśnie w Rzymie, w bazylice Santa Maria Maggiore, znajdowało się najważniejsze centrum kultu Najświętszej Marii Panny, gdzie

znajdowała się ikona Matki Chrystusa-Zbawiciela oraz najważniejsze relikwie związane z narodzinami i życiem Jezusa, jak choćby Jego kołyska, fragmenty żłóbka, Jego koszulka i pieluszką, fragmenty szat czy włosy i mleko Matki Boskiej. W oczach współczesnych czyniło to z bazyliki symboliczne Betlejem. Nawiązywały do tej tematyki niezwykle relikwie i ich partykuły związane z narodzinami Jezusa, przechowywane w bazylice św. Jana na Lateranie. Były to m.in. pępownina i napletek Jezusa wraz z nożem, którym został obrzezany, czy mleko Marii Panny. Wiele sanktuariów, zwłaszcza począwszy od XIV wieku, prezentowało świadectwa męki Chrystusa – jak choćby bazylika Santa Croce na Wzgórzu Laterańskim, gdzie w kaplicy nazywanej Jeruzalem wystawiano takie relikwie, jak: oryginalna rzekomo tabliczka z napisem *IESUS NAZARENUS REX IUDEORUM*, gwóźdź, którym był przybity do krzyża i fragment samego krzyża, ciernie z korony męczeńskiej, powróż, na którym go wleczono i fragmenty Jego szat, gąbkę z której pił na krzyżu, a także wiele innych⁹³⁹. Niewątpliwie było to świadectwem rozwijającego się wówczas kultu pasyjnego i eucharystycznego. Licznie nawiedzane przez pielgrzymów przybywających do Rzymu były także groby św. Szczepana i Lurentego, kościół świętej Marii Panny od Męczenników (Panteon)⁹⁴⁰ a Chusta Świętej Weroniki (Vera Icon) przechowywana w bazylice św. Piotra.

W roku 1300 ogłoszono w Rzymie rok jubileuszowy, połączony z obietnicą możliwości uzyskania odpustów zupełnych, przynależnych wcześniej jedynie uczestnikom wypraw krzyżowych. Mieszkańcy Italii mieli dla uzyskania takiego odpustu nawiedzać świątynie rzymskie przez 30 dni, a obcokrajowcy przez 15 dni⁹⁴¹. Na skutek tego do Świętego Miasta przybyły niezmierzone rzesze pielgrzymów, liczone w dziesiątkach tysięcy każdego dnia⁹⁴². Pośród pielgrzymów z Polski miał być obecny, zdaniem niektórych badaczy, książę Władysław Łokietek⁹⁴³. Autorem pomysłu roku jubileuszowego był papież Bonifacy VIII, który przyczynił się do powstania kontrowersyjnego powiedzenia na swój temat: *Intravit ut vulpes, regnavit ut leo, mortuus est sicut canis*, tj. „przyszedł jak lis, rządził jak lew, zdechł jako pies”.

Kolejne takie jubileusze ogłaszane były w latach 1350, 1390, 1423 oraz 1450 i 1475, co znacząco wpłynęło na zwiększenie roli odpustów pośród różnych innych motywacji wiernych wybierających się na pielgrzymkę. Bardzo szybko przyczyniło się to do powstania

⁹³⁹ H. Manikowska, *Jerozolima...*, s. 312–315.

⁹⁴⁰ Panteon (Sancta Maria Rotunda) znany też jako kościół, został poświęcony w roku 609 przez papieża Bonifacego IV jako kościół pw. Sancta Maria ad Martyres. Znak pielgrzymi z napisem *SIGNVM SAN/CTE MAR/IE ROTVNDE* z tego sanktuarium został znaleziony w Londynie, a nieco młodsza jego wersja w Tjaereby w Danii. Obydwie plakietki zostały wydatowane przez B. Spencera nie później niż na 1 poł. XIV wieku; Zob.: B. Spencer, *Pilgrim souvenirs and Secular Badges. Medieval...*, s. 253.

⁹⁴¹ J. Smółucha, S.A. Sroka, *Historia lat świętych*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2000, s. 18–19; J. Smółucha, *Udział pielgrzymów z Królestwa Polskiego i Wielkiego Księstwa Litewskiego w obchodach średniowiecznych jubileuszów chrześcijaństwa*, „Nasza Przyszłość”, t. 93, Kraków 2000, s. 6–7; W. Szyborski, *Odpusty w Polsce średniowiecznej*, Towarzystwo Wydawnicze „Historia Iagellonica”, Kraków 2011, s. 40–43.

⁹⁴² B.W. Spencer, *Medieval...*, s. 137.

⁹⁴³ J.A. Gierowski, *Historia Włoch*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1986, s. 99.

⁹³⁶ G. Chaucer, *Opowieści...*, s. 3–47.

⁹³⁷ H. Manikowska, *Jerozolima...*, s. 160–164; J. Wiesiołowski, *Jak poznańska burmistrzowa ze swą krawcową do Rzymu na jubileusz 1500 r. pielgrzymowała*, Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Poznań 2010, s. 7–144.

⁹³⁸ B.W. Spencer, *Medieval...*, s. 141.

tw. dewocji kalkulacyjnej (nazwanej tak przez Halinę Manikowską), gdzie miejsce pokuty zastąpiły właśnie odpusty za grzechy, kolekcjonowane przez pielgrzymów zarówno dla nich samych, jak i członków ich rodzin, sponsorów pielgrzymich wypraw, czy nawet dla zmarłych. Tym samym narodził się w Europie swoisty „wyścig” odpustów, gdzie w walce o pielgrzymów generujących znaczące dla sanktuariów dochody, oferowano indulgencje sięgające nawet kilkudziesięciu tysięcy lat⁹⁴⁴. W samym Rzymie, w bazylice św. Piotra przy ołtarzu św. Weroniki, rzymianie mogli uzyskać 7000 lat odpustu, a przybysze nawet 8000 lat⁹⁴⁵.

Na mapie autorstwa Erharda Etzlauba, wydanej w Norymberdze w roku 1500⁹⁴⁶, zaznaczona jest trasa z Gdańska do Rzymu, która wiedzie przez Koszalin, Kołobrzeg, Szczecin, Lipsk oraz Ratzbonę do Innsbrucku. Dalej łączy się z innym szlakiem, biegnącym m.in. przez Sternberg, Wilsnack, Magdeburg, Norymbergę oraz Augsburg⁹⁴⁷. Szacuje się, iż pokonując pieszo codziennie ok. 20 km, można tę trasę pokonać w ciągu trzech miesięcy⁹⁴⁸.

Z końca XV wieku pochodzą informacje o nawiedzaniu rzymskich sanktuariów przez księcia szczecińskiego i słupskiego oraz wołoskiego Bogusława X, zwanego też Wielkim, który w roku 1496 wybrał się na wyprawę do Jerozolimy: *...w towarzystwie weneckiego sekretarza udali się aż do Rzymu: dokąd przybyli w czwartek po świętej Łucji. Papież⁹⁴⁹ zaś posławszy naprzeciw księciu wielu biskupów i dwór cały, rzetelnie go kazał powitać (...) z honorami powiedli do miasta i poprowadzili do domu mistrza pruskiego (...). W dniach następnych jeździł wraz ze swoją drużyną do siedmiu kościołów i wszystkich miejsc świętych, i obejrzeni dobrze nie tylko kościoły i inne świętości, lecz także wszystkie stare, wspaniałe budowle oraz monumenty Rzymian, wiele czerpiąc z tego radości i rozkoszy. Następnie w dzień narodzenia Pana naszego Jezusa Chrystusa, w roku 1498 zapragnął papież wielką mszę odprawić (...). Msza odprawiona z wielkim przepychem była właśnie na cześć księcia Bogusława, który pomagał papieżowi w jej odprawianiu, podając wodę do ablucji, po czym: po mszy zaś kazał mu papież pokazać Prawdziwy Wizerunek⁹⁵⁰.*

Kilka lat później, w roku jubileuszowym 1500, do Rzymu dotarła znaczna liczba pielgrzymów z całej Europy, zachęcona

licznymi odpustami⁹⁵¹. Przy wystawianiu relikwii w wielu rzymskich kościołach pielgrzymi spoza Italii mogli otrzymać nawet 12 000 dni odpustu, natomiast Rzymianie tylko 3 000 dni. Niektóre świątynie udzielały znaczących odpustów jedynie w dni świąteczne, inne nawet codziennie udzielały atrakcyjnych odpustów, do odpustu zupełnego włącznie, przy czym należy pamiętać, iż zawsze wiązało się to ze złożeniem przez pielgrzymów ofiary na rzecz Kościoła.

Pielgrzymki do Rzymu z terenu Pomorza miały jednak miejsce już znacznie wcześniej. W roku 1389 dotarła tam Dorota z Mątówów, która obeszła wówczas siedem bazylik⁹⁵², a rok później czterech gdańszczan, w tym trzech mieszczan i jeden duchowny⁹⁵³. Z dokumentów związanych z procesem beatyfikacyjnym Doroty z Mątówów wiemy również, że w tym samym czasie odbyły pielgrzymkę do Rzymu mieszkanki Prus: matka Lucja Glogow, Metza Hugische, Mathea Quodemose oraz Metza Creuczburgisch⁹⁵⁴. Do Rzymu pielgrzymowali też wówczas Piotr Sopkow – piekarz, Mikołaj ze Sztumu oraz ksiądz Mikołaj z Pszczółek⁹⁵⁵.

Ważnym źródłem do poznania dziejów średniowiecznych pielgrzymek do Rzymu są zapisy testamentowe, m.in. z Elbląga⁹⁵⁶. W zapisach tych najczęściej, bo aż dwadzieścia trzy razy jest wymieniany Rzym, po nim Wilsnack jedenaście razy, Santiago pięć i Sternberg trzy razy. W testamencie Piotra Rewmelandta, mieszkańca Elbląga, dokładnie opisana jest też trasa wędrówki do Rzymu poprzez sławne sanktuarium na Górze Chełmskiej (obecnie w granicach Koszalina) oraz Wilsnack, Akwizgran i Einsiedeln. Być może tą samą trasą wędrował do Rzymu gdańszczanin Jacob Lubbe Starszy, który w roku 1425 wybrał się po raz kolejny na daleką pielgrzymkę⁹⁵⁷. W roku 1963 wrocławscy archeolodzy opublikowali informację o znalezionych w tym mieście plakietkach pielgrzymich⁹⁵⁸. Datowano je na drugą połowę XIII w., co wydaje się datą nieco zbyt wczesną, a plakietkę z Rzymu opisano wówczas następująco: *pierwsza z nich⁹⁵⁹ w postaci czworokątnej, cynowej płytki o wymiarach 30 x 41 mm, przedstawia postacie świętego Piotra i Pawła. Partia centralna obwiedziona jest napisem SIGNA APOSTOLORUM (PE) TRI ET PAULI. Litery PE są niewidoczne (...).*

⁹⁴⁴ H. Manikowska, *Jerozolima...*, s. 7 i 8, gdzie autorka pisze iż: „...listy odpustowe, od końca XV wieku już drukowane (...) głosiły, że każdorazowe odmówienie pięciu Credo, pięciu Ave Maria oraz pięciu Pater Noster, nawet tylko przed wydrukowanym wizerunkiem Piety, przynosi 33 000 lat odpustu...”

⁹⁴⁵ H. Manikowska, *Jerozolima...*, s. 314–315.

⁹⁴⁶ M. Czerner, *Sanktuarium Maryjne na Górze Chełmskiej w Roku Świętym 1500, „Peregrinus Cracoviensis”*, z. 6, red. A. Jackowski, Kraków 1998, s. 169.

⁹⁴⁷ Tamże, s. 171.

⁹⁴⁸ Tamże, s. 169.

⁹⁴⁹ Aleksander VI Borgia (1492–1503).

⁹⁵⁰ T. Kantzow, *Pomerania. Kronika pomorska z XVI wieku*, tom II (Księga 3 z fragmentami redakcji dolnoniemieckiej i księga 4), tłum. K. Gołda, przypisy i komentarze T. Bialecki, K. Gołda, E. Rymar, Uniwersytet Szczeciński Instytut Historii, Archiwum Państwowe w Szczecinie, Szczecin 2005.

⁹⁵¹ J. Wiesiołowski, *Jak poznańska burmistrzowa...*, s. 7–144; H. Manikowska, *Jerozolima...*, s. 207–250.

⁹⁵² *Epoka i życie bł. Doroty z Mątówów*. Materiały I Sympozjum Dorotańskiego w Kwidzynie, red. J. Wiśniewski, Elbląg 1996, s. 82; H. Manikowska, *Jerozolima...*, s. 259.

⁹⁵³ S. Kwiatkowski, *Klimat religijny...*, s. 99.

⁹⁵⁴ S. Kwiatkowski, *Odpust jubileuszowy roku 1450 w państwie zakonnym w Prusach, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”*, nr 3–4, Olsztyn 1987, s. 407–429.

⁹⁵⁵ S. Kwiatkowski, *Klimat religijny...*, s. 99.

⁹⁵⁶ R. Kubicki, *Pielgrzymki...*, s. 179–188; Tenże, *Testamenty...*, s. 199–208.

⁹⁵⁷ B. Możejko, *Spätmittelalterliche Wallfahrten im Licht Danziger Quellen, „Europäische Wallfahrtsstudien”*, Bd. 10, s. 68–70.

⁹⁵⁸ J. Kaźmierczyk, J. Lodowski, *Z badań...*, s. 272–287, ryc. 5 i 6.

⁹⁵⁹ Znak ten został znaleziony w wykopie 1, przy ul. Kotlarskiej.

Informacja ta została powtórzona w roku 1966, w pierwszym tomie monografii dotyczącej średniowiecznego Wrocławia⁹⁶⁰.

Z Gdańska znamy osiem średniowiecznych pamiątek pielgrzymich, które mogą pochodzić z Wiecznego Miasta, z czego trzy znaleziono na Wyspie Spichrzów, trzy na Starym Mieście oraz dwie na Głównym Mieście. Pierwszy znak z Wyspy (GKPP 86) to częściowo tylko zachowane oblicze Chrystusa w krzyżowym nimbie o zachowanej wysokości 39,0 mm, umieszczone w okrągłej ramce. Prawie identyczny znak o wysokości 41,0 mm, znaleziony w Sluis (Holandia), datowano na lata 1325–74⁹⁶¹. Znacznie później, bo na rok 1516, datowany jest odlew podobnej plakietki na dzwonie z miejscowości Delitzsch w Niemczech⁹⁶². Prawie identyczne przedstawienie spotykamy na sześciu następnych znakach z Gdańska (GKPP 598, 621, 642, 664, 701, 1010). Ostatnia omawiana tutaj pamiątka pielgrzymia z Rzymu to jednostronna plakietka (GKPP 993) w formie dwóch skrzyżowanych kluczy, atrybutu św. Piotra. Na piórach kluczy wsparta jest głowa Chrystusa, po lewej stronie znajduje się miecz zwrócony głownią do góry (atrybut św. Pawła), na jednym z kluczy jest też inskrypcja wykonana majuskułą gotycką, brzmiąca: *ALT. ORITA*. Jak dotąd nie udało się znaleźć dokładnej analogii do tej plakietki, aczkolwiek na kilku znakach spotykamy miecz obok dwóch skrzyżowanych kluczy. Przykładem może być znak z Paryża o wysokości 51,0 mm, datowany na lata 1400–99⁹⁶³. Składa się on z dwóch skrzyżowanych ze sobą kluczy zwieńczonych Vera Icon i tiarą papieską. Po prawej (heraldycznie) stronie jest miecz zwrócony głownią do dołu.

Plakietki z Wyspy Spichrzów z przedstawieniem głowy Chrystusa w typie Vera Icon zostały znalezione na niezamieszkałym w średniowieczu obszarze, w samym sercu kompleksu portowo-magazynowego (GKPP 86, 642, 664). Pierwsza z nich została odkryta przy ul. Chmielnej 107, w warstwie nr 4853. Warstwa ta występuje wspólnie dla parcel Chmielna 107 oraz Ciesielska 8; jest związana z siódmą fazą zabudowy tego obszaru. Faza ta przypada na wiek XV, między trzecim spichlerzem drewniano-murowanym a czwartym, już całkowicie murowanym. Sama warstwa jest związana z niwelacją terenu po spichlerzu nr 3 i przypuszczalnie w tym okresie parcela jest niezabudowana. Drugą plakietkę (GKPP 642), znaną przy ul. Spichrzowej 5 odzyskano z hałdy, toteż niewiele można powiedzieć o jej kontekście. Trzeci zabytek z Wyspy (GKPP 664) został znaleziony przy ul. Spichrzowej 7, w warstwie nr 3015, która została wyinterpretowana jako pozostałość utwardzania terenu (niwelacji?) w XV w. Zabytki z obszaru Starego Miasta, wszystkie w postaci plakietek z przedstawieniem oblicza Chrystusa

w typie Vera Icon, są datowane na XV w. Pierwszy z nich (GKPP 598) znaleziony został przy ul. Sierociej w warstwie nr 340, określonej jako poziom użytkowy z klepiskiem. Drugi (GKPP 621) pochodzi z badań prowadzonych w kwartale zabudowy pomiędzy ulicami: Łagiewniki, Rybaki Górne, Heweliusza oraz ul. Łagiewniki 39/40. Ostatni (GKPP 701) zarejestrowano na dawnym Placu Gorkiego przed hotelem Monopol (obecnie obszar City Forum), pomiędzy ulicami Elżbietańską, Karmelicką a Podwalem Grodzkim.

Dwa ostatnie znaki pielgrzymie z Rzymu zostały odkryte przy ul. Szerokiej. Pierwszy z nich (GKPP 993), w postaci dwóch skrzyżowanych ze sobą kluczy ze wspartą na nich głową Chrystusa przedstawioną w typie Vera Icon, został odkryty w warstwie nr 2602 datowanej dwiema monetami, tj. Francja, Ludwik IX Święty (1245–70), denar turoński, przed 1250–66 oraz Prusy, fenig brakteatowy Tarcza z krzyżem I, ok. 1307/8–1317/8. Drugi natomiast (GKPP 1010) z wizerunkiem twarzy Chrystusa zarejestrowano przy ul. Szerokiej 91 w warstwie nr 3968, należącej do tego samego horyzontu co warstwa 3969, gdzie zarejestrowano dwa zabytki numizmatyczne: Prusy, fenig brakteatowy Krzyż łańcusi, ok. 1317/8–1327/8; Norymberga, wytwórca nieokreślony, liczman, XVII wieku⁹⁶⁴.

⁹⁶⁰ J. Kaźmierczyk, *Wrocław lewobrzeżny we wczesnym średniowieczu, część 1*, Wydanie I, Wrocławski Ośrodek Badawczy, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków 1966, s. 234, ryc. 71.4 i s. 294.

⁹⁶¹ HP 3, s. 240, ryc. 2747.

⁹⁶² C. Brumme, *Das spätmittelalterliche...*, s. 66.

⁹⁶³ D. Bruna, *Enseignes de Pèlerinage et Enseignes Profanes...*, s. 199, kat. 306; E. Du Sommerard, *Catalogue...*, nr 8825; A. Forgeais, *Collection de plombs historiés trouvés dans la Seine et recueillis par Arthur Forgeais*, vol. IV..., s. 140–141; D. Méhu, *Gratia Dei. A Journey Through the Middle Ages*, Published by Editions Fide, 2004, s. 25.

⁹⁶⁴ B. Paszkiewicz, *Monety, liczmany, medale i odważniki ze stanowiska „Tandeta”...*, s. 1–22.

GKPP: 86

Nr SAZ: 255/020/039

Nr katalogu MAG: 7102

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Chmielna 107, w. 4853; warstwa ta występuje wspólnie dla dwu parceli: Chmielna 107/Ciesielska 8, związana jest z VII fazą zabudowy. Faza ta przypada między III spichlerzem drewniano-murowanym a IV murowanym. Warstwa jest związana z niwelacją terenu po spichlerzu nr 3—przypuszczalnie w tym okresie parcela jest niezabudowana

Kraj pochodzenia: Włochy

Miejsce pochodzenia: Rzym

Nazwa i opis przedstawienia: Vera Icon, oblicze Chrystusa przedstawionego z brodą, ale bez wąsów, w krzyżowym nimbie

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 35,0x39,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 7,80

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 598

Nr SAZ: 255/105/001

Nr katalogu MAG: 130

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Miasto, ul. Sieroca, w. 340, poziom użytkowy z klepiskiem

Kraj pochodzenia: Włochy

Miejsce pochodzenia: Rzym

Nazwa i opis przedstawienia: Vera Icon. Oblicze Chrystusa w krzyżowym nimbie; plakietka w dolnej części odlana jako kontur twarzy

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 15,7x16,5

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,31

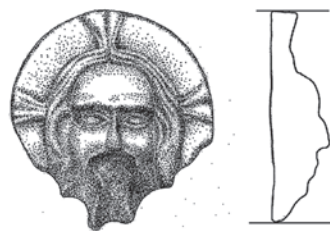
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 621

Nr SAZ: 255/039/007

Nr katalogu MAG: 4523

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Miasto, ul. Łagiewniki 39/40

Kraj pochodzenia: Włochy

Miejsce pochodzenia: Rzym

Nazwa i opis przedstawienia: Vera Icon; oblicze Chrystusa w krzyżowym nimbie, w dolnej części odlane jako kontur twarzy

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 41,0x45,1

Waga (części zachowanej, w gramach): 9,04

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 642

Nr SAZ: 255/020/048

Nr katalogu MAG: 2615

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Spichrzowa 5, hałda

Kraj pochodzenia: Włochy

Miejsce pochodzenia: Rzym

Nazwa i opis przedstawienia: Vera Icon; oblicze Chrysusa w krzyżowym nimbie; w dolnej części odlane jako kontur twarzy

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 25,2x26,3

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,94

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 664

Nr SAZ: 255/020/048

Nr katalogu MAG: 2638

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Spichrzowa 7, w. 3015, niwelacja – utwardzanie terenu w XV w.

Kraj pochodzenia: Włochy

Miejsce pochodzenia: Rzym

Nazwa i opis przedstawienia: Vera Icon; oblicze Chrysusa w krzyżowym nimbie, w dolnej części odlane jako kontur twarzy

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 37,9x34,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 8,49

Sposób mocowania: trzy uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: A. Błaszczuk

GKPP: 701

Nr SAZ: 255/098/001

Nr katalogu MAG: 3229

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Miasto, dawny Plac Gorkiego przed hotelem Monopol, obecnie obszar City Forum, pomiędzy ulicami Elżbietańską, Karmelicką a Podwalem Grodzkim

Kraj pochodzenia: Włochy

Miejsce pochodzenia: Rzym

Nazwa i opis przedstawienia: Vera Icon; popiersie Chrysusa w krzyżowym nimbie, zachowane w dwóch fragmentach

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 34,7x43,4

Waga (części zachowanej, w gramach): 11,55

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 993

Nr SAZ: 255/099/004

Nr katalogu MAG: 327

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Główne Miasto, ul. Szeroka 95, w. 2602

Kraj pochodzenia: Włochy

Miejsce pochodzenia: Rzym

Nazwa i opis przedstawienia: jednostronna plakietka pielgrzymia w formie dwóch skrzyżowanych kluczy (atrybut św. Piotra), na pórach kluczy wsparta głowa Chrystusa, po lewej stronie miecz zwrócony głownią do góry (atrybut św. Pawła); na jednym z kluczy inskrypcja wykonana majuskułą gotycką

Napis (w części zachowanej): ALT. ORITA

Datowanie: 1 poł. XIV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 55,5x68,6

Waga (części zachowanej, w gramach): 7,98

Sposób mocowania: zawieszka sercowata

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1010

Nr SAZ: 255/099/004

Nr katalogu MAG: 345

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Główne Miasto, ul. Szeroka 91, w. 3968

Kraj pochodzenia: Włochy

Miejsce pochodzenia: Rzym

Nazwa i opis przedstawienia: Vera Icon. Oblicze Chrystusa w krzyżowym nimbie, dolna część plakietki odlana jako kontur twarzy

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 1 poł. XIV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 22,7x22,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,39

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

4.34. Vera Icon – sanktuaria nieznane

W materiałach gdańskich zidentyfikowano cztery plakietki z wyobrażeniem twarzy Chrystusa nieprzypisane do żadnego sanktuarium, z czego jedna (GKPP 247) jest niezidentyfikowana co do miejsca jej znalezienia, a po jednej pochodzą z Wyspy Spichrzów, Starego Przedmieścia (Lastadia) i Głównego Miasta. Pierwsza z nich, z ul. Stągiewnej na Wyspie Spichrzów (GKPP 54), ma twarz Chrystusa umieszczoną w kolistej, ażurowej ramce o średnicy 20 mm, połączoną z nią krzyżowym nimbem. Podobne znaki z niezidentyfikowanych sanktuariów znajdziemy w Nieuwlande (1 poł. XV w.)⁹⁶⁵, Paryżu (1 poł. XV w.)⁹⁶⁶, Londynie (1440–60)⁹⁶⁷ oraz Amsterdamie i Groede (obydwie 2 poł. XIV w.)⁹⁶⁸. Tylko w nielicznych przypadkach plakietki te są powiązane z Rzymem, jak to ma miejsce w przypadku kolejnego znaku znalezionego w Amsterdamie i datowanego na lata 1350–75⁹⁶⁹.

Nieco inny jest znak niewiadomego pochodzenia (GKPP 247), który jest plakietką pełną z dolną częścią odwzorowującą kontur twarzy Jezusa. Również pełne są kolejne, fragmentarycznie zachowane plakietki (GKPP 524) oraz znak (GKPP 1071), starannie odlany w kształcie głowy Chrystusa, gdzie wtórnie wykonano trzy otworki do mocowania.

Plakietka z ul. Stągiewnej 5 z Wyspy Spichrzów (GKPP 54) pochodzi z reliktyw spichlerza „Kampen”, odc. 1, w. 154, datowana metodą dendrochronologii na rok 1345+x/–6. Znak z Głównego Miasta (GKPP 1071) znaleziono przy ul. Kleszej w warstwie nr 444, datowanej na 2 poł. XIV–1 poł. XV w.

⁹⁶⁵ HP 1, s. 133, ryc. 74; J. Koldeweij, *The wearing...*, s. 308, fig. 1; Tenże, *Foi et Bonne Fortune...*, s. 42, 45, ryc. 2.48.

⁹⁶⁶ D. Bruna, *Enseignes de Pèlerinage et Enseignes Profanes...*, s. 53, kat. 13–14.

⁹⁶⁷ B. Spencer, *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges. Medieval...*, s. 252, nr 254a.

⁹⁶⁸ HP 3, s. 241, ryc. 2751, 2753.

⁹⁶⁹ Baza danych Kunera, nr 14210, dn. 14.09.2015.

GKPP: 54

Nr SAZ: 255/020/015

Nr katalogu MAG: 1034

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, spichlerz „Kampen”, ul.

Stągiewna, parcela 5/27, odc. 1, w. 154, prof. w.

Kraj pochodzenia: nieznan

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: Oblicze Chrystusa z brodą i długimi włosami, w krzyżowym nimbie, umieszczone w okrągłej ramce

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): śr. 20,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 0,97

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 247

Nr SAZ: 255/105/001

Nr katalogu MAG: 130

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Miasto, ul. Sieroca

Kraj pochodzenia: nieznan

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: Vera Icon; głowa Chrystusa w krzyżowym nimbie, odlana w reliefie na dość grubej (4,0 mm) płytce

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV–1 poł. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 15,0x17,0; gr. 4,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,65

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 524

Nr SAZ: 255/133/003

Nr katalogu MAG: 5206

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, Lastadia, parcela 35D, z hałdy

Kraj pochodzenia: nieznan

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: fragment plakietki z przedstawieniem oblicza Chrystusa (?)

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV–1 poł. XVI w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 20,0x31,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,59

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1071

Nr SAZ: 255/129/004

Nr katalogu MAG: 911

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Główne Miasto, ul. Klesza 5, w. 444

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: głowa Chrystusa w kolistym nimbie; po obu stronach brody

i nad czołem wtórnie wybite otwory

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV–pocz. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 17,6x19,4

Waga (części zachowanej, w gramach): 1,35

Sposób mocowania: trzy wtórnie przebite otworki do mocowania

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

4.35. Święty Piotr – Cluny

Opactwo benedyktyńskie w Cluny, położone w departamencie Saône-et-Loire w Burgundii, założone przez księcia Wiliama I z Akwitanii w 910 roku, w czasach średniowiecza szczyło się jedną z największych świątyń świata chrześcijańskiego, niestety znacznie zniszczoną w czasie rewolucji, a później rozebraną na początku XIX wieku. Był to trzeci, kolejny kościół w Cluny wzniesiony w latach 1088–1135, za czasów opata Hugona, który stał się na kolejne stulecia największym kościołem w Europie, aż do XVI wieku, czyli do czasu zbudowania obecnej bazyliki św. Piotra i Pawła w Rzymie. Miejsce to zasłynęło przede wszystkim z tzw. reformy kluniackiej dokonanej na przełomie X i XI wieku, za czasów papieża Sylwestra II. Celem reformy było m.in. uzdrowienie zakonu poprzez powrót do reguły św. Benedykta, ubóstwa i celibatu oraz zmuszenie zakonników do pracy, modlitwy i nauki przy jednoczesnym wyrzeczeniu się wielu doczesnych uciech, a generalnie poprawa Kościoła.

Jak dotąd nie udało się znaleźć w literaturze europejskiej jakiegokolwiek plakiety pochodzącej z tego miejsca, choć ze źródeł pisanych wiemy, że w roku 1084, aż 17 000 wiernych odwiedziło sławny już wówczas klasztor⁹⁷⁰. Doskonale zachowana plakietka z sanktuarium w Cluny (GKPP 1095) została za to znaleziona w trakcie wykopalisk prowadzonych przy ul. Tartacznej nr 2, w warstwie nr 2627. Ma ona kształt rombu z centralnie umieszczoną postacią św. Piotra, z kluczami o kolistych uchwytych w lewej ręce, i napisem

dookolnym wykonanym majuskułą gotycką: *SIGILLUM SANCTI PETRI CLUNIACI*. Jej wymiary to 35,0 x 45,2 mm, zachowały się dwa z czterech uszek do mocowania. W warstwie nr 2627 wraz z plakieta odkryto też liczne monety, m.in.: Prusy, Zakon Krzyżacki, fenig brakteatowy *Brama II*, ok. 1327/8–ok. 1337/8; Prusy, Zakon Krzyżacki, Winrych von Kniprode, fenig brakteatowy, ok. 1360–64; Prusy, Zakon Krzyżacki, Winrych von Kniprode, firchen, ok. 1364–80, Toruń; Prusy, Zakon Krzyżacki, mistrz nieokreślony, szeląg Długi krzyż (?), XV w. Szwecja, Magnus II Eriksson Smek, denar (penning), ok. 1340–54, mennica nieokreślona⁹⁷¹. W tej samej warstwie Borys Paszkiewicz, opracowujący zbiór monet ze stanowiska Tartaczna, wyróżnił także dwa zabytki pielgrzymie. Pierwszy z nich to kwadratowy znak pielgrzymi o wymiarach 14,2 x 14,2 mm, z krzyżem kawalerskim na awersie. Pośrodku krzyża jest gwiazda, w kątach krzyżyki skośne, a dookoła ornament z 21 perełek, zinterpretowany przez ww. badacza jako różaniec (i.p. 3353a, kat. 1010)⁹⁷².

Drugi zabytek to – zdaniem B. Paszkiewicza – fragment czworobocznej ozdoby lub plakiety pielgrzymiej o wymiarach 10,6 x 14,4 mm, z bardzo niewyraźnymi przedstawieniami po obu stronach i bordiurą z krzyżyków (i.p. 3353b, kat. 1011)⁹⁷³.

Jak wynika z powyższego, plakietka z Cluny, unikatowa w skali europejskiej, mogła zostać zagubiona w Gdańsku w czasie datowanym od 2 poł. XIV do początków wieku XV.

⁹⁷⁰ A.R. Bell, R.S. Dale, *The medieval Pilgrimage Business*, „Enterprise & Society”, vol. 12, Issue 3, Published by Cambridge University Press on behalf of the Business History Conference, September 2011, s. 619.

⁹⁷¹ B. Paszkiewicz, *Monety, liczmany, odważniki, szalki wag z badań stanowiska „Tartaczna”...*, s. 34, 35, 40, 48.

⁹⁷² Tamże, s. 63.

⁹⁷³ Tamże, s. 63.

GKPP: 1095

Nr SAZ: 255/004/004

Nr katalogu MAG: 76

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Miasto, ul. Tartaczna, w. 2627

Kraj pochodzenia: Francja

Miejsce pochodzenia: Cluny

Nazwa i opis przedstawienia: plakietka w kształcie rombu z centralnie umieszczoną postacią św. Piotra z kluczami w lewej ręce i napisem dookolnym wykonanym majuskułą gotycką

Napis (w części zachowanej): *SIGILLUM SANCTI PETRI CLUNIACI*

Datowanie: 2 poł. XIV w.–pocz. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 35,0x45,2

Waga (części zachowanej, w gramach): 6,53

Sposób mocowania: zachowane dwa z czterech uszek

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

Pieczęć opata Cluny z 1270 roku z napisem: *S(igillum) fratris Yvonis mis(eratione) div(ina) abbatis Clun(iacensis)*. <http://www.uni-muenster.de/Fruehmittelalter/Projekte/Cluny/CCE/Abdinghof.php>; pobranie 31.12.2015.

Msza odprawiana przez papieża Grzegorza z przedstawieniem Vera Icon obok ołtarza, Nadrenia (1520). Muzeum diecezjalne w Mainz. (fot. H. Paner)

5. Inne pamiątki pielgrzymie

5.1. Ampułki

W bliskim sąsiedztwie większości świętych sanktuariów znajdowały się źródła i studnie – owiane licznymi legendami, słynące z cudownych uzdrowień. Nic więc dziwnego, że przybywający tam pielgrzymi pragnęli nabyć choć kilka *kropeł* pochodzącej stamtąd wody. Cudowne płyny oraz różnego rodzaju święte olejki sprzedawano w małych ampułkach, kapsułkach itp., które zawieszano na szyi w charakterze amuletów, lub mocowano do ubrania. Zapewniały one bliski kontakt człowieka ze świętymi mocami, zapewniając mu ochronę przed wszelkim złem, a w szczególności przed chorobami, niepowodzeniem czy złymi mocami. Wierzone, że były one skuteczne na różne dolegliwości, aplikowano je więc bądź to poprzez dodanie ich w niewielkiej ilości do innych spożywanych płynów, albo poprzez smarowanie nimi chorych miejsc na skórze.

Rzadziej ampułki wykorzystywano do przechowywania olejków bądź „prochów”, najczęściej w postaci ziemi zebranej z jakiegoś sławnego cmentarzyska, kryjącego groby męczenników czy świętych⁹⁷⁴. Pojemniki takie produkowano we wszystkich najważniejszych ośrodkach pielgrzymkowych średniowiecznej Europy, choć tylko dla Rzymu, Santiago de Compostela, Canterbury i kilku innych⁹⁷⁵ znajdziemy potwierdzenie tego faktu w źródłach pisanych. Oprócz ampułek metalowych, najczęściej wykonanych z cyno-ołowiu lub cyny, sprzedawano też flakoniki szklane i pojemniki ceramiczne⁹⁷⁶. Znaczenie ampułki było zgoła inne niż znaku pielgrzymiego, właśnie dzięki świętej zawartości, albowiem znak był tylko w kontakcie z miejscem świętym, zaś ampułka zawierała w sobie namacalną część takiego miejsca⁹⁷⁷. O ampułkach i dzwoneczkach przywożonych z Ziemi Świętej wspomina m.in. dominikanin pochodzący ze Szwajcarii, nazwiskiem Felix Faber. Wraz z innymi pielgrzymami odwiedził on miejsce nad rzeką Jordan, gdzie Jezus Chrystus przyjął chrzest z rąk Jana⁹⁷⁸ i skąd do dziś dnia wszyscy pielgrzymi przywożą do swych domów niewielkie buteleczki z wodą. W czasach średniowiecza wodę z Jordanu przywożono nie tylko w ampułkach, ale także w różnego rodzaju flakonikach, większych flakonach czy nawet dzbanach, wierząc, iż chronią one przed wiedźmami i czarownicami oraz zapewnią bezpieczny powrót⁹⁷⁹.

W skrajnych przypadkach wiara w zbawcze działanie wody ze świętych miejsc przyjmowała dość zabawne formy. Przykładem może być prezent hrabiego Szymona VI von Lippe, który w roku 1583 kazał dostarczyć zaprzyjaźnionej z nim damie z miejscowości

Detmold, beczkę wody ze świętej studni w Blombergu jako lekarstwo na jej dolegliwości⁹⁸⁰.

Oprócz wody o cudownych właściwościach, sprzedawano też często krew jakiegoś świętego, która mimo iż rozpuszczana w nieskończoność, nie traciła swych cudownych właściwości, albo też oleje święte wypływające z adorowanych w danym sanktuarium relikwii. Zdarzają się też ampułki z napisem, który wprost informuje o zaletach cudownego płynu. Na przykład w Canterbury, w miejscu kultu św. Tomasza Becketa, można było nabyć pojemniki wypełnione wodą z następującym napisem: *Tomasz jest najlepszym lekarzem świętej choroby oraz: Cała słabość i ból odeszły, uleczony człowiek je i pije, a diabeł i śmierć odchodzą*⁹⁸¹. Wodę tę nazywano *Canterbury water*, przy czym zgodnie z upowszechnianą wówczas legendą, była to krew świętego męczennika Tomasza Becketa, która mogła być w nieskończoność rozpuszczana wodą tak, aby jej cudowne właściwości trwały jak najdłużej⁹⁸².

Ampułki pielgrzymie, których we wszystkich europejskich kolekcjach można naliczyć blisko 1200 egzemplarzy, w największych ilościach znaleziono w Anglii, Holandii, Belgii i Francji, znacznie natomiast mniej w Irlandii, Szkocji, Niemczech, Danii i Polsce. Zupełnie sporadycznie występują one we Włoszech, Hiszpanii, Grecji, Tunezji, Izraelu, Bułgarii, Norwegii⁹⁸³, Szwecji oraz Finlandii.

Ciekawym zagadnieniem jest prawie całkowity brak średniowiecznych metalowych pamiątek pielgrzymich w Ziemi Świętej⁹⁸⁴, co czyni niezwykle wartościowym znalezisko warsztatu produkującego ampułki pielgrzymie w dolinie rzeki Jordan – w miejscowości St.-Jean d'Acre znaleziono pięć takich zabytków

⁹⁸⁰ Tamże, s. 3–4.

⁹⁸¹ M. Rydbeck, *Thomas...*, s. 236–248; B.W. Spencer, *Medieval...*, s. 144.

⁹⁸² J. Koldewey, *Foi et Bonne Fortune...*, s. 167.

⁹⁸³ Z Norwegii pochodzą dwa znaleziska pamiątek z Canterbury, z miejscowości Berg, wysunięte najbardziej na północ Europy. Jedno z nich to ampułka z dwiema scenami z życia Tomasza Becketa datowana na lata 1275–1324, por.: L. Andersson, *Pilgrismärken...*, s. 57, nr 3; B. Spencer, *Pilgrim Souvenirs*, [w:] Age..., s. 220, nr 44; A.E. Herteig, *Kongers havn og handels sete: fra de arkeologiske undersøkelser på Bryggen i Bergen 1955–68*, Oslo 1969, s. 208–209; *Die Hanse–Lebenswirklichkeit und Mythos*, Bd. 2, Katalog der Ausstellung des Museums für Hamburgische Geschichte in Hamburg 24. August–24. November 1989, hrsg. J. Bracker, Hamburg 1989, s. 154, nr 8.30; Drugie znalezisko to ampułka datowana na lata 1275–1324, zdobiona rozetą, gdzie poszczególne płatki rozety symbolizują cuda przypisywane temu męczennikowi, por.: L. Andersson, *Pilgrismärken...*, s. 57, nr 3; E. Knol, *Thomas Becket in Groningen*, [w:] Hervonden stad. Jaarboek voor archeologie, bouwhistorie en restauratie in de gemeente Groningen vol. 49, Hervonden Stad, 1977, s. 65; S. Blick, *Comparing pilgrim Souvenirs and Trinity Chapel Windows at Canterbury Cathedral. An Exploration of Context, Copying, and the Recovery of Lost Stained Glass*, Mirator Syyskuu September 2001, 2001, s. 2, ryc. 2, 3 i s. 15, ryc. 18; D. Bruna, *Enseignes de Pèlerinage et Enseignes Profanes...*, s. 211.

⁹⁸⁴ Z samej Jerozolimy znamy tylko kilka takich znalezisk, m.in. plakietkę datowaną na XIII w., ze sceną Zwiastowania, na której widnieje przedstawienie Marii i archanioła Gabriela, zob.: O. Wulff, *Altchristliche und mittelalterlich-byzantinische und italienische Bildwerke*, Tl. 2: Mittelalterliche Bildwerke, Berlin 1911, s. 73 i tab. VI ryc. 1902. Podobne dwie plakietki z Jerozolimy z takim samym wyobrażeniem i również datowane na XIII w. zostały znalezione w Paryżu. Por.: D. Bruna, *Enseignes de Pèlerinage et Enseignes Profanes...*, s. 93–94, ryc. 96 i 97.

⁹⁷⁴ K. Köster, *Mittelalterliche Pilgerzeichen*, [w:] Wallfahrt..., s. 219–220.

⁹⁷⁵ *London Museum Medieval Catalogue*, Wydanie 2, London 1967, Tab. 68 i 73; L. Andersson, *Pilgrismärken...*, s. 137; B. Spencer, *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges. Medieval...*, s. 37–72.

⁹⁷⁶ J. Koldewey, *Foi et Bonne Fortune...*, s. 165.

⁹⁷⁷ Tamże, s. 168; J. Koldewey, *A Pilgrim's Badge...*, s. 64–74.

⁹⁷⁸ J. Koldewey, *Foi et Bonne Fortune...*, s. 166.

⁹⁷⁹ Tamże, s. 167.

zdobionych motywem rozety i datowanych na XIII wiek⁹⁸⁵. Kilka przykładów znacznie starszych, bo datowanych na VI–VII w., ampułek z Ziemi Świętej, jest przechowywanych w skarbcu katedry w Monza we Włoszech. Ich brzusce są zdobione scenami figuralnymi i napisami w języku greckim⁹⁸⁶.

Znaleziska czterech ampułek dokonano w Kartaginie koło Tunisu. Wszystkie one pochodzą z Boulogne-sur-Mer w północnej Francji i są bardzo dokładnie datowane na lata 1250–1265⁹⁸⁷. Notabene może być mylący tytuł opracowania kilku wczesno-średniowiecznych ampułek znalezionych na południu Grecji, które zostały nazwane jerozolimskimi, choć w rzeczywistości pochodzą z Tesalonik i są związane z kultem świętego Demetriusza⁹⁸⁸. Święty Demetriusz⁹⁸⁹, torturowany i skazany na śmierć w czasach cesarza Dioklecjana, został pochowany w Tesalonikach, a nad jego grobem wkrótce zbudowano kościół⁹⁹⁰. Już w pierwszej połowie XI w. odnotowano wypływanie z jego grobu cudownego oleju, który ze względu na swoje lecznicze właściwości był skwapliwie kolekcjonowany przez pielgrzymów. Ampułki z wyobrażeniem tego świętego, datowane na 2 poł. XII i XIII w., znaleziono też w południowej Bułgarii w miejscowości Gratin⁹⁹¹, oraz w Bułgarii północnej, w Veliko Tarnovo⁹⁹². Z Włoch znamy znalezisko kilku późnośredniowiecznych ampułek, m.in. z Otranto oraz ze stanowisk Roca Vecchia koło Lecce i miejscowości Laterza w południowej

Apulii⁹⁹³, a także z Rzymu, z pięknym przedstawieniem Vera Icon⁹⁹⁴. Z całej Hiszpanii znamy jak dotąd jedynie dwie ampułki, obydwie z miejscowości Gimmenels położonej w południowo-wschodniej części kraju pomiędzy Barceloną i Saragossą. Pierwsza z nich, z okrągłym brzuskiem i długą szyjką, jest zdobiona przedstawieniem budynku–zapewne kościoła, druga sześcioramienną gwiazdą – heksagramem⁹⁹⁵. Znaczna natomiast liczba ampułek pochodzi z Francji. Znaleziono je m.in. w Le Mont-Saint-Michel, Monze koło Carcassonne (XV w.)⁹⁹⁶, Tuluzie⁹⁹⁷, Lyonie (XVI w.)⁹⁹⁸, Théroutanne, Nempont-Saint-Firmin (departament Pas-de-Calais), gdzie ampułka z wyobrażeniem trzech świętych, tj. Victorica z Amiens, Fusciana i Gentiana⁹⁹⁹ pochodziła z sanktuarium w Sains-en-Amiénois, oraz w Melun¹⁰⁰⁰, gdzie znaleziono dwie przepięknie zdobione ampułki, wykonane w XIII w. w Vendôme. Kilka kolejnych pochodzi z Borest¹⁰⁰¹, Amiens (z wizerunkiem Marii z Boulogne-sur-Mer)¹⁰⁰² oraz z Valenciennes, gdzie jedna pochodzi z Boulogne, a trzy z nieustalonych sanktuariów¹⁰⁰³. Wszystkie pozostałe z omawianych tu zabytków, w liczbie blisko 60, zostało znalezionych w Paryżu.

⁹⁸⁵ D. Syon, *Souvenirs from the Holy Land. A crusader Workshop of Lead Ampullae from Acre*, [w:] *Knights of the Holy Land. The crusader Kingdom of Jerusalem*, ed. S. Rozenberg, Exhibition Catalogue, The Israel Museum, Jerusalem 1999, s. 110–113, ryc. 2.

⁹⁸⁶ K. Szczepkowska-Naliwajek, *Relikwiarze średniowiecznej Europy od IV do początku XVI wieku. Geneza, treści, styl i techniki wykonania*, Fundacja ATK, Warszawa 1996, s. 65, ryc. 9.

⁹⁸⁷ J. Leroy, *Sainte-Marie de Boulogne. Elle vint de la mer. Etude sur son origine*, Année 1985, s. 70–72, ryc. 20, 21, 22.

⁹⁸⁸ L. Kötzsche, *Zwei Jerusalem Pilgerampullen aus der Kreuzfahrerzeit*, „Zeitschrift für Kunstgeschichte” 51, 1988, s. 29–32, ryc. 22; Zob. też: G.R. Davidson, *Corinth. Results of excavations conducted by the American School of Classical Studies at Athens*, Volume XII: The minor objects, American School of Classical Studies at Athens, 1952, s. 75, nr 573, 574, 575, tab. 53, ryc. 573, 574, 575.

⁹⁸⁹ H. Fros SJ, F. Sowa, *Księga imion i świętych*, t. 2: D–G, WAM, Kraków 1997, s. 85.

⁹⁹⁰ Ch. Bakirtzis, *Pilgrimage to Thessalonike: The Tomb of St. Demetrios*, „Dumbarton Oaks Papers” Nr 56, ed. A.M. Talbot, Dumbarton Oaks Research Library and Collection Washington, D.C., 2002, s. 175–192.

⁹⁹¹ Ch. Bakirtzis, *Byzantine Ampulae from Thessaloniki*, [w:] *The Blessings of Pilgrimage*, Illinois Byzantine Studies I, ed. R. Ousterhout, Chicago 1990, s. 143, ryc. 53; Tenże, *Pilgrim's Ampulla*, [w:] *The Glory of Byzantium. Art and Culture of the Middle Byzantine Era A.D. 843–1261*, ed. H.C. Evans, W.D. Wixom, The Metropolitan Museum of Art, New York 1997, s. 169, nr 118.

⁹⁹² V.N. Zaleska, *A Group of Leaden Ampullae from Thessalonica*, *Soviet Archaeology*, s. 263–269, ryc. 1–4.

⁹⁹³ M.L. Imperiale, *Late Medieval Pilgrim Ampullae from Southern Apulia. An Indicator of Long-Distance Pilgrimage or of Local Shrines?*, [w:] SOMA 2011. Proceedings of the 15th Symposium on Mediterranean Archaeology, held at the University of Catania 3–5 March 2011, vol. 1, ed. P.M. Militello, H. Önz, Oxford 2015, s. 937–940; Tenże, *Signa Apostolorum Petri et Pauli. Note sulla produzione delle 'quadrangulae' di pellegrinaggio a Roma*, [w:] VI Congresso Nazionale di Archeologia Medievale, L'Aquila 12–15 settembre 2012, Società Degli Archeologi Medievisti Italiani, ed. F. Redi, A. Forgione, All'Insegna de Giglio, Firenze 2012, s. 698–703.

⁹⁹⁴ P. Cannatà, *Divisa e insegne del Romeo*, [w:] *L'Arte degli Anni Santi*, Roma 1300–1875, ed. M. Fagiolo, M. Madonna, Catálogo de la exposición en Roma, Palazzo Venezia, 20 dic. 1984–5 abril, ed. A. Mondadori, Milano 1985, s. 54, ryc. II.2.13; L. Kötzsche-Breitenbruch, *Pilgerandenken aus dem Heiligen Land*, [w:] Vivarium. Festschrift Theodor Klauser zum 90. Geburtstag. „Jahrbuch für Antike und Christentum, Ergänzungsband” 11, Westfalen: Aschendorff, Münster 1984, s. 242 tab. 32c; A. De Waal, *Andenken an die Romfahrt im Mittelalter*, *Römische Quartalschrift für christliche Altertumskunde und für Kirchengeschichte*, Bd. 14, 1900, s. 66, ryc. 8.

⁹⁹⁵ Baza danych Kunera, nr 14724r oraz 14724v, dn. 03.07.2015.

⁹⁹⁶ Mgr. Germain, P.M. Brin, M. Corroyer, *Saint Michel et le Mont-Saint-Michel*, Librairie de Firmin Didot et Cie, Paris 1880, s. 253, ryc. 77 i 78.

⁹⁹⁷ *Aujourd'hui le Moyen Age. Archéologie et vie quotidienne en France méridionale*, Catalogue de l'exposition, Aix-en-Provence 1981.

⁹⁹⁸ J. Tricou, *Enseignes...*, s. 42–51, nr 37, 38, 41, 42, 97, 103, 149.

⁹⁹⁹ A. Demailly, *Inventaire d'une série inédite de monnaies des évêques des innocents, papes des sots, en-seignes, médailles et autres petits monuments de plomb trouvés en Picardie, principalement à Amiens*, Amiens 1908, s. 164–168.

¹⁰⁰⁰ A. Forgeais, *Collection de plombs historiés trouvés dans la Seine et recueillis par Arthur Forgeais*, vol. IV..., s. 77–80; K. Boertjes, *Pilgrim Ampullae from Vendôme: Souvenirs from a Pilgrimage to the Holy Tear of Christ*, [w:] *Art and Architecture...*, s. 457–458, ryc. 216; L. Roger-Milès, E. Rouveyre, *Comment Devenir Connaisseur. Meubles & Objets d'Art ancien, Bijoux, Emaux, Faïences, Cristal De Roche, Etain, etc.*, Librairie G. Baranger Fils, Paris 1906, s. 69, ryc. 4 i 5.

¹⁰⁰¹ A. De Longpérier-Grimoard, *Notice Historique sur L'Abbaye de Chaalis*, Imprimerie de Ch. Duriez, Senlis 1857, s. 31–34, tab. 1.

¹⁰⁰² A. Demailly, *Inventaire...*, s. 129–130.

¹⁰⁰³ A. Tixador, *Enseignes...*, s. 53–54, nr 55, 56, 57, 58.

Pochodzą one z sanktuariów w Vendôme¹⁰⁰⁴, Boulogne-sur-Mer¹⁰⁰⁵, Canterbury¹⁰⁰⁶ i również zapewne z wielu nieustalonych. Z wyżej wymienionych trzech sanktuariów, Vendôme związane było z kultem chrystologicznym. W miejscowym opactwie, ufundowanym w 1 poł. XI wieku, przechowywano niezwykłą relikwię – łyż Chrystusa, które uronił nad grobem Łazarza. Raz w roku, tydzień przed drugim dniem Triduum Paschalnego odbywała się uroczysta procesja, w czasie której obnoszono po mieście ów relikwiarz. W Vendôme znajdowały się także relikwie ramienia Świętego Jerzego, co wzmacniało popularność tego sanktuarium wśród pielgrzymów stanu rycerskiego. Jednakże to właśnie relikwiarz z łyżami Chrystusa był główną atrakcją, zwłaszcza że na miejscu oferowano przybyszom zakup ampułek z cudowną wodą, która miała kontakt właśnie z owym relikwiarzem i doskonale leczyła choroby oczu¹⁰⁰⁷.

Pośród znalezisk na terenie Wielkiej Brytanii liczących blisko 500 zabytków, zdecydowana większość (ponad 200 egzemplarzy) pochodzi z Londynu, z czego blisko 160 to ampułki z Canterbury¹⁰⁰⁸. Większość z nich została opublikowana przez Briana Spencera, który podzielił je na pojemniki w kształcie muszli, w ramce prostokątnej, z figuralnymi nakładkami na ampułkę, z ażurowymi ramkami w formie zbliżonej do okręgu (ang. *penannular*), w kształcie gruszki, prostokątne, w kształcie łodzi, relikwiarzy, skrzynkowe, beczułkowate oraz przedstawiające stojącą wolno (lub na figurce koguta) postać patrona Canterbury¹⁰⁰⁹. Pozostałe ampułki pielgrzymie znalezione na terenie Londynu pochodzą z Little

Walsingham, Boulogne-sur-Mer, Bromholm¹⁰¹⁰ oraz z sanktuariów niezidentyfikowanych. Około 50% znalezisk omawianych zabytków z Wielkiej Brytanii (poza Londynem) jest dość równomiernie rozszanych na terenie całej wyspy z wyjątkiem Salisbury, skąd znamy ok. 30 ampułek – wszystkie z nieustalonych sanktuariów¹⁰¹¹, Ipswich, gdzie odkryto kilkanaście takich pamiątek, także o nieznanym miejscu ich pochodzenia¹⁰¹², Ketsby w zachodniej Anglii gdzie badania dostarczyły pięciu „anonimowych” ampułek¹⁰¹³, Thetford w hrabstwie Norfolk,¹⁰¹⁴ skąd pochodzi tyle samo omawianych zabytków, oraz Yorku, skąd znamy także pięć ampułek, z czego trzy wyprodukowano właśnie w tym mieście¹⁰¹⁵, jedną w Canterbury¹⁰¹⁶ i jedną w sanktuarium nierozpoznanym. Z terenu Anglii znamy też formę do odlewania ampułek w kształcie krzyża, ze sceną Ukrzyżowania Chrystusa z Marią i Janem Apostołem po bokach, gdzie za głową Chrystusa jest wyobrażenie niewielkiej postaci biskupa na tle architektury kościelnej. Zabytek ten jest datowany na XIII wiek¹⁰¹⁷.

Przeważająca większość znalezisk ampułek pielgrzymich dokonanych na terenie Belgii i Holandii koncentruje się na wybrzeżu Morza Północnego. I tak w Belgii, poczynając od południa, najwięcej tych zabytków wystąpiło w Ypres¹⁰¹⁸, Brugii¹⁰¹⁹, okolicach Ostendy

¹⁰⁰⁴ D. Bruna, *Saints et Diables...*, s. 24; K. Boertjes, *Pilgrim ampullae from Vendôme...*, s. 463–465, ryc. 223, 225; J. Koldewij, *Te Vendôme t'ons heeren tranen*, Metalen Reisgezelschap 2, 1988, s. 12–13; M. De Kroon, *Medieval Pilgrim Badges in the Collection of the Museum for Religious Art: Het Catharijneconvent*, Utrecht, [w:] *Art and Symbolism in Medieval Europe. Papers of the "Medieval Europe Brugge 1997" Conference*, vol. 5, eds. G. de Boe, F. Verhaeghe, Zellik 1997, s. 147, fig. 1.

¹⁰⁰⁵ D. Bruna, *Enseignes de Pèlerinage et Enseignes Profanes...*, s. 87–88, kat. 83, 85; A. Forgeais, *Collection de plombs historiés trouvés dans la Seine et recueillis par Arthur Forgeais*, vol. II..., s. 21–24; J. Leroy, *Sainte-Marie...*, s. 102 ryc. 46 i s. 200–201, ryc. 63; H.W.J. Piron, *Late medieval religious and secular badges*, [w:] *Centre, Region and Periphery. Medieval Europe Basel 2002*, eds. G. Helmig, B. Scholkmann, M. Untermann, Verlag Dr. G. Wesselkamp, Hertingen 2002, s. 378, ryc. 3; J. Rouyer, *Notice historique sur quelques médailles de Notre-Dame de Boulogne*, [w:] *Mémoires de la Société des Antiquaires de la Morinie* vol. 9, Saint Omer/Paris 1851, s. 239–240, nr 1; L. Dancoisne, *Les médailles religieuses du Pas-de-Calais*, Extraits des Mémoires de l'Académie des Sciences, lettres et Arts d'Arras, France 1880, s. 23, nr 151.

¹⁰⁰⁶ B. Spencer, *Pilgrim souvenirs and secular badges*. Medieval..., s. 51; S. Blick, *Comparing...*, s. 1, ryc. 1; B. Spencer, *The ampullae from Cuckoo Lane*, [w:] *Excavations in Medieval Southampton 1953–1969*, vol. 2: *The finds*, eds. C. Platt, H. Coleman-Smith, Leicester 1975, s. 245–246; J.M. Lee, *Searching for Signs: Pilgrim's Identity and Experience Made Visible in the 'Miracula Sancti Thomae Cantuariensis'*, [w:] *Art and Architecture...*, s. 365, fig. 1; M. Rydbeck, *Thomas...*, s. 242, ryc. 5; A. Forgeais, *Collection de plombs historiés trouvés dans la Seine et recueillis par Arthur Forgeais*, vol. II..., s. 104–105.

¹⁰⁰⁷ K. Boertjes, *Pilgrim ampullae from Vendôme...*, s. 443–472.

¹⁰⁰⁸ Baza danych Kunera, dn. 05.07.2015.

¹⁰⁰⁹ B. Spencer, *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges*. Medieval..., s. 37–78.

¹⁰¹⁰ Opactwo w Bronholm szczyliło się posiadaniem relikwii Krzyża Świętego, por.: B. Spencer, *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges*. Medieval..., s. 161–165.

¹⁰¹¹ B. Spencer, *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges*. Salisbury..., s. 57–62.

¹⁰¹² B. Spencer, *A scallop-shell ampulla from Caistor and comparable pilgrim souvenirs*, *Lincolnshire History of Archaeology* 1, 1971, s. 60–66.

¹⁰¹³ Baza danych Kunera, hasło Ketsby, dn. 05.07.2015.

¹⁰¹⁴ B.W. Spencer, *Medieval...*, s. 139, 143–144, tab. IV, 1; M. Mitchiner, *Medieval...*, s. 138, kat. 397; s. 140, kat. 400; s. 145, kat. 410; s. 148 kat. 417; B. Spencer, *Medieval Pilgrim Badges from Norfolk...*, s. 16, nr 39; Tenże, *A scallop-shell...*, s. 60, 64, fig. XXI.

¹⁰¹⁵ P. Ottaway, N. Rogers, *Craft, Industry and Everyday Life: Finds from Medieval York*, *The Archaeology of York, The Small Finds 17/15*, Council for British Archaeology, Uniwersytet Michigan, 2002, s. 2944–2946, fig. 1512, nr 12965 i 12966, fig. 1513 i 1514; K. Boertjes, *Pilgrim Ampullae of York Minster and the Healing Oil from Shrine of St William*, [w:] *Beyond...*, s. 50–56, ryc. 5.3, 5.5, 5.7.

¹⁰¹⁶ Ch. Baily, *Remarks on a leaden ampulla in the York Museum*, "Journal of the British Archaeological Association", vol. 6, London 1851, s. 125–126, ryc. XV; N. Pevsner, *The buildings of England: Worcestershire*, Harmondsworth 1968, s. 244–245.

¹⁰¹⁷ B. Spencer, *An ampulla mould from Pirton, Worcestershire*, *Journal of the British Archaeological Association* 140, 1987, s. 194–199, fig. 1.

¹⁰¹⁸ P. van Wanzele, *Thomas Becket. Redelijkkerwijs metaaldetectoronderzoek te leper leidt tot sporen van mid-deleeuwse verering tot de heilige Thomas Becket*, "Detector Magazine" 80, Mei 2005, s. 36–38; J. Koldewij, *Foi et Bonne Fortune...*, s. 166, 175, ryc. 12.9a; HP 3, s. 185 ryc. 2540, s. 185 ryc. 2541 i 2542, s. 265 ryc. 2843, s. 267 ryc. 2849; HP 2, s. 310 ryc. 1318, s. 386 ryc. 1626; L. Vantaggiato, *Pellegrinaggi giudiziari. Dalla Fiandra a San Nicola di Bari, a Santiago di Compostella e ad altri santuari (secc. XIV-XV)*, Centro Italiano, Studi Compostellani, Università degli Studi di Perugia, "Studi e Testi", 5, Edizioni Compostellane, Perugia-Pomigliano d'Arco, 2010, s. 70; HP 2, s. 375, ryc. 1577.

¹⁰¹⁹ J. Koldewij, *Foi et Bonne Fortune...*, s. 166, 170, 175, ryc. 12.5, 12.22, 12.23, s. 217, 225, ryc. 16.15.1; HP 3, s. 257, ryc. 2810; S. Vandenbergh, *Metalen...*, s. 185–186 i ryc. 172, 173; HP 2, s. 332, ryc. 1384, 1385, 1387, 1388 i 1389; M.L. Caron, *Vier pelgrimstekens en een natuurstenen model van de Jeruzalemskapel*, 1992, s. 3–5; H.L.M. Defoer, *Jaarverslag 1991–1992–1993–1994 Rijksmuseum Het Catharijneconvent*, Utrecht 1995, s. 13; HP 2, s. 383, ryc. 1611.

(Raversijde)¹⁰²⁰ oraz Mechelen¹⁰²¹. Pośród zabytków z Raversijde zidentyfikowano tylko jedną ampulkę jako pochodzącą z Champmol (Dijon) we Francji¹⁰²², podczas gdy pozostałe siedem nie dały podstaw do ustalenia miejsca ich wyprodukowania. Warto w tym miejscu wspomnieć, iż w klasztorze kartuzów pw. św. Trójcy w Champmol (Dijon), ufundowanym u schyłku XIV w. przez księcia Filipa Śmiałego, znajdowała się Studnia Mojżesza zwana też Studnią Patriarchów. W Gdańskiej Kolekcji Pamiątek Pielgrzymich znajduje się jedna, jak już wspomniano, fragmentarycznie zachowana plakietka z wyobrażeniem rogatego Mojżesza (GKPP 657), co oczywiście daje asumpt do postawienia pytania, czy gdańskie znalezisko ma jakikolwiek związek z owym sanktuarium? Wydaje się, iż nie można takiej tezy odrzucić, jako że niewiele mamy w średniowiecznej Europie miejsc kultu nawiedzanych przez pielgrzymów, gdzie rola i znaczenie Mojżesza byłoby tak silnie zaznaczone – nie tylko w tradycji miejsca, ale także w sztuce, co mogło mieć wpływ na inwencję twórców miejscowych znaków pielgrzymich. W Ypres, pośród ponad 20 zabytków, znajdziemy zarówno ampułki z Canterbury i Akwizgranu, jak i Boulogne-sur-Mer, przy czym te ostatnie zdecydowanie dominują, nie licząc oczywiście niezidentyfikowanych. Pośród dziewięciu ampulek z Mechelen nie udało się natomiast ustalić ich powiązania z jakimkolwiek sanktuarium. Nieco lepiej wygląda rozpoznanie tych zabytków w Brugii, gdzie na 12 ampulek jedna pochodzi z Boulogne-sur-Mer¹⁰²³, a druga skrzynkowego kształtu z Canterbury¹⁰²⁴.

Na terenie Holandii zarejestrowano ponad 300 ampulek pielgrzymich, z czego najwięcej w Nieuwlande, Dordrechcie, Amsterdamie, Rotterdamie, Sluis, 's-Hertogenbosch, Reimerswaal, Arnemuiden, Middelburgu oraz Lejdzie. Prawie wszystkie te miejscowości bądź to leżą blisko wybrzeża Morza Północnego, bądź też mają z tym wybrzeżem dogodne połączenie wodami śródlądowymi. Podobnie jak w innych krajach, tylko niewielka część zabytków daje podstawy do ustalenia miejsca ich pochodzenia. I tak np. w Nieuwlande, gdzie natrafiono na 46 ampulek¹⁰²⁵, zidentyfikowano jedynie dwa zabytki z Boulogne-sur-Mer¹⁰²⁶, jedną

z Haarlemu¹⁰²⁷, dwie z Neuss¹⁰²⁸ oraz jedną z Saint-Josse¹⁰²⁹, podczas gdy wszystkie pozostałe pozostałe są anonimowe. Pośród trzynastu znalezisk dokonanych w Dordrechcie, zidentyfikowano po jednej ampulkę z Vendôme¹⁰³⁰, Kolonii¹⁰³¹ i Canterbury¹⁰³². W Amsterdamie pośród kilkunastu znalezisk wyróżniono tylko jedną ampulkę z Neuss¹⁰³³, podobnie jak w Rotterdamie – gdzie też zidentyfikowano tylko jeden zabytek, pochodzący z Boulogne-sur-Mer. Znaleziska z miejscowości Sluis dostarczyły dwóch ampulek z Vendôme¹⁰³⁴ oraz jednej z Canterbury¹⁰³⁵, przy kilku pozostałych nie ustalono proveniencji. Podobnie w wykopaliskach z 's-Hertogenbosch, gdzie zidentyfikowano tylko jedną ampulkę jako pochodzącą z sanktuarium w Champmol (Dijon)¹⁰³⁶. W Reimerswaal rozpoznano ampulkę z Kolonii¹⁰³⁷, Neuss¹⁰³⁸ oraz Haarlemu¹⁰³⁹, w materiałach z Arnemuiden jeden zabytek z Vendôme¹⁰⁴⁰, zaś w odkryciach dokonanych w Middelburgu dwie ampułki pochodzą z Boulogne-sur-Mer¹⁰⁴¹, a jedna z Bromholm¹⁰⁴² w Anglii. Pośród kilku zabytków

¹⁰²⁷ HP 1, s. 219, ryc. 449A; P.J. Margry, C. Caspers, *101 Bedevaartplaatsen in Nederland*, Deel I: Noord-en Midden-Nederland, Prometheus/Bert Bakker, Amsterdam 2008, s. 396.

¹⁰²⁸ S. De Bodt, J. Koldewij, „*Museumaanwinsten: Middeleeuwse pelgrimstekens*”, Antiek 20/4, Rijksmuseum Het Catharijneconvent, Utrecht 1985, s. 240–244; R.M. van Heeringen, A.M. Koldewij, A.A.G. Gaalman, *Heiligen...*, s. 76, nr 10.4.

¹⁰²⁹ HP 2, s. 274, ryc. 1175; H. van Asperen, *Jacobus...*, s. 26, ryc. 4.

¹⁰³⁰ HP 1, s. 139, ryc. 104A; K. Boertjes, *Pilgrim ampullae from Vendôme...*, s. 459–460, ryc. 219; Taž, *Twee nieuwe ampullen uit Vendôme. Souvenirs van een pelgrimage naar de Heilige Traan van Christus*, [w:] HP 3, s. 63, ryc. 1.

¹⁰³¹ HP 2, s. 261, ryc. 1112.

¹⁰³² B. Spencer, *Canterbury pilgrim souvenirs found in the Low Countries*, [w:] HP 2, s. 107, ryc. 3a, HP 2, s. 302, ryc. 1290; H.J.E. van Beuningen, *Brian Watson Spencer's...*, s. 33, ryc. 3.12.

¹⁰³³ HP 2, s. 375, ryc. 1579.

¹⁰³⁴ HP 3, s. 239, ryc. 2745.

¹⁰³⁵ HP 2, s. 303, ryc. 1291; J. Koldewij, *Foi et Bonne Fortune...*, s. 166, 175, ryc. 12.6.

¹⁰³⁶ Baza danych Kunera, nr 14594, dn. 04.07.2015.

¹⁰³⁷ HP 1, s. 157, ryc. 178.

¹⁰³⁸ HP 2, s. 376, ryc. 1580.

¹⁰³⁹ L. Hopstaken, *Gietmallen en gietprodukten*, [w:] Schatten uit de Schelde. Gebruiks – en siervoorwerpen uit de verdronken plaatsen in de Oosterschelde, Gemeentemuseum Het Markiezenhof, hrsg. G. Groeneweg, Bergen 1987, s. 63, nr 400; P.J. Margry, C. Caspers, *101 Bedevaartplaatsen...*, s. 396.

¹⁰⁴⁰ J. Bruno, *De gouden eeuw van Arnemuiden. Detector en oogvondsten werkgroep Arnemuiden*, Werkgroep Arnemuiden, Bergen op Zoom 2012, s. 6, ryc. nr 003; HP 3, s. 239, ryc. 2746.

¹⁰⁴¹ R.M. van Heeringen, A.M. Koldewij, A.A.G. Gaalman, *Heiligen...*, s. 100, nr 24.2.

¹⁰⁴² Zob. wyżej w akapicie odnoszącym się do znalezisk ampulek pielgrzymich z terenu Wielkiej Brytanii; HP 2, s. 363, ryc. 1528; H.J.E. van Beuningen, *Brian Watson Spencer's...*, s. 27–28, ryc. 3.8–b; R.M. van Heeringen, *Archeologische Kroniek van Zeeland over 1988...*, s. 148, nr 24.

¹⁰²⁰ M. Pieters, E. Cools, J. Koldewij, A. Mortier, *Middeleeuwse...*, s. 261–301, nr 14, 998.1, 1301.5, 2018.3, 2044.14; J. Koldewij, *Foi et Bonne Fortune...*, s. 221, 225, ryc. 16.28.1; HP 3, s. 266, ryc. 2845; s. 270, ryc. 2865; *Archeologische kroniek van Zuid-Holland over 1982*, [w:] Holland 15, ed. D.P. Hallewas, 1983, s. 274.

¹⁰²¹ HP 3, s. 256, ryc. 2808, s. 267 ryc. 2850; S. Vandenberghe, *Opgravingen en vondsten in de tuinen van het O.L.V.-Gasthuis te Mechelen*, [w:] Handelingen van de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen, vol. 72, 1968, s. 183, nr 67, 69; Tenze, *Pelgrimstekens...*, s. 90, nr 8, 9, s. 91, fig. 2, nr 8, 9, s. 97.

¹⁰²² J. Koldewij, *Foi et Bonne Fortune...*, s. 221, 225, ryc. 16.28.1.

¹⁰²³ HP 2, s. 332, ryc. 1385; J. Koldewij, *Foi et Bonne Fortune...*, s. 166, 175, ryc. 12.12.

¹⁰²⁴ J. Koldewij, *Foi et Bonne Fortune...*, s. 217, 225, ryc. 16.15.1.

¹⁰²⁵ Baza danych Kunera, dn. 07.07.2015.

¹⁰²⁶ HP 1, s. 217, ryc. 443A; HP 2, s. 331, ryc. 1383.

z Lejdy natrafiono na jedną ampułkę z Boulogne-sur-Mer¹⁰⁴³ oraz jedną z Akwizgranu¹⁰⁴⁴.

W porównaniu z wyżej opisanymi, dziwi niewielka liczba, bo zaledwie siedmiu omawianych tu pamiątek pielgrzymich zarejestrowanych na terenie Niemiec, które znaleziono tylko nieopodal Osnabrück¹⁰⁴⁵, w Lüneburgu¹⁰⁴⁶, Brunszwiku¹⁰⁴⁷, Celle¹⁰⁴⁸ oraz w Stralsundzie¹⁰⁴⁹, przy czym żadna z tych ampułek nie została zidentyfikowana z jakimkolwiek sanktuarium.

Cztery ampułki pochodzą z odległej Irlandii, gdzie pośród znalezisk z Dublina rozpoznano zabytek z Worcester¹⁰⁵⁰ oraz dwie ampułki z Canterbury¹⁰⁵¹. Na terenie Szkocji odkryto zaledwie sześć ampułek, z czego trzy w miejscowości Perth, gdzie zidentyfikowano jedną – w kształcie relikwiarza skrzynkowego, pochodzącą z Little Walsingham¹⁰⁵², oraz dwie z Canterbury¹⁰⁵³. Pozostałe znaleziono

w Aberdeen, Edynburgu oraz Haddington¹⁰⁵⁴, wszystkie bez ustalonego miejsca ich pochodzenia. Z terenu Danii znamy pięć ampułek, z których jedna pochodzi z Jerozolimy¹⁰⁵⁵, a cztery są nierozpoznane¹⁰⁵⁶, podobnie jak dwie ampułki z Finlandii¹⁰⁵⁷. Szwecja dostarczyła dziesięciu ampułek, z czego zidentyfikowano tylko dwie znalezione w Lödöse, jako pochodzące z sanktuarium Canterbury¹⁰⁵⁸.

Na ziemiach polskich ampułki pielgrzymie były jak dotąd dość rzadkim znaleziskiem. Znamy je jedynie z Elbląga, Trzebnicy¹⁰⁵⁹ oraz Gdańska¹⁰⁶⁰. Zabytek z Elbląga, wydobyty z kamiennej latryny przy ul. Stary Rynek 40, jest wykonany z cyny i zdobiony doskonale zachowanym wizerunkiem twarzy Chrystusa, przedstawionej w typie Vera Icon¹⁰⁶¹. Ampułka z Trzebnicy natomiast była wykonana z gliny, niestety jednak nie zachowała się jej rycina¹⁰⁶².

Z wykopalisk gdańskich pochodzi 10 ampułek, z czego aż sześć znaleziono na Wyspie Spichrzów, dwie na Lastadii oraz po jednej na Głównym i Młodym Mieście. Ta ostatnia z ul. Wałowej (GKPP 1025) posiada kolisty brzusiec, rozchylony, wysoki wylew, oraz pozostałości ornamentu plastycznego na brzuscu. Niestety zabytek pochodzi z hałdy, toteż niewiele można powiedzieć o kontekście, w jakim został znaleziony.

Ampułka z Głównego Miasta, odkryta przy ul. Szerokiej 92 (GKPP 1023), ma kształt skrzyneczki, brzusiec zdobiony plastycznymi pionowymi listwami, wysoką cylindryczną szyjkę oraz dwa prostokątne uszka. Podobny rodzaj zdobienia znajdziemy na zabytku z miejscowości Ellewoutsdijk w Holandii, datowanym na lata 1300–49¹⁰⁶³, aczkolwiek w ampułce z Holandii wylew jest znacznie krótszy, a uszka do mocowania zaokrąglone. Również ampułka z Mechelen w Belgii, o nieco wyższej szyjce, jest podobnie zdobiona, choć niestety nie znamy dokładnej chronologii tego

¹⁰⁴³ HP 2, s. 333, ryc. 1390.

¹⁰⁴⁴ J. Koldewey, *Foi et Bonne Fortune...*, s. 77, ryc. 418; Tenże, *Pelgrimages*, [w:] Hemelse Trektochten. Broederschappen in Maastricht 1400–1850 (Maastricht: Stg. Historische Reeks), ed. Th.J. Rensch, 1990, s. 96, ryc. 7; H.J.E. van Beuningen, *Een 16de eeuwse pijparden pelgrimsfles uit Leiden, Bodemonderzoek in Leiden*, [w:] Archaeologisch jaarverslag 1987 (van de Gemeentelijke Archeologische Begeleidingscommissie) vol. 10, 1988, s. 30–34.

¹⁰⁴⁵ Miejscowość Bransche na N od Osnabrück. B. Thier, „*godes denest buten lande*”. *Die Pilgerdarstellung des Oldenburger Sachsenspiegels im Lichte archäologischer Hinweise zur Wallfahrt nach Santiago de Compostela*, [w:] Der sassen speyghel. Sachsenspiegel, Recht, Alltag, 2: Beiträge und Katalog zur Ausstellung „Aus dem Leben gegriffen. Ein Rechtsbuch spiegelt seine Zeit“ (Archäologische Mitteilungen aus Nordwestdeutschland, Beiheft 10), Oldenburg 1995, s. 358, ryc. 7.2.

¹⁰⁴⁶ E. Ring, „...so scholde me eynen mynschen to Aken senden.” *Pilger aus dem Ostseeraum, Vertraute Ferne. Kommunikatiopn und Mobilität im Hanseraum*, ed. J. Mähner, S. Selzer, Husum 2012, s. 80.

¹⁰⁴⁷ K. Köster, *Pilgerzeichen und Ampullen...*, s. 283–284, ryc. 9; J. Wittstock, *Pilgerzeichen und andere Wallfahrtsdevotionalien in Norddeutschland*, [w:] Aus dem Alltag der mittelalterlichen Stadt, „Hefte des Focke-Museums“ Bd. 62, hrsg. R. Pohl-Weber, Bremen 1982, s. 193–200.

¹⁰⁴⁸ J. Wittstock, *Pilgerzeichen und andere Wallfahrtsdevotionalien...*, s. 199–200, ryc. 13; L. Kötzsche, *Zwei...*, s. 31–32, ryc. 24.

¹⁰⁴⁹ J. Ansorge, *Pilgerzeichen sowie religiöse...*, s. 101–104; Tenże, *Die Ausgrabungen...*, s. 56, tab. 25, ryc. 14.

¹⁰⁵⁰ *Viking and Medieval Dublin: National Museum Excavations, 1962–1973, Catalogue of Exhibition*, Ard-Mhúsaem na h-Éireann, (cat. tent. Dublin, National Museum of Ireland), Dublin 1976, s. 42, nr 179, ryc. 15; B. Spencer, *Pilgrim souvenirs*, Medieval Dublin Excavations 1962–81: Miscellanea, vol. I, Fascicule 5, ed. P.F. Wallace, 1988, s. 41, ryc. 7.

¹⁰⁵¹ P.F. Wallace, *The archaeology of Anglo-Norman Dublin*, [w:] The Comparative History of Urban Origins in Non-Roman Europe: Ireland, Wales, Denmark, Germany, Poland and Russia from the 9th to the 13th century, eds. H.B. Clarke, A. Simms, British Archaeological Reports, International Series 255, Oxford 1985, s. 404–406; B. Spencer, *Pilgrim souvenirs*, Medieval Dublin..., s. 35 ryc.1, s. 38, ryc. 4.

¹⁰⁵² P. Yeoman, *Pilgrimage in Medieval Scotland*, London 1999, s. 113 i 118, ryc. 89a; M.A. Hall, *The Cult of Saints in Medieval Perth: Everyday Ritual and the Materiality of Belief*, „Journal of Material Culture March 2011”, vol. 16, nr 1, 2011, s. 92, nr 16; B. Spencer, *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges*. Medieval..., s. 145.

¹⁰⁵³ B. Spencer, *Pilgrim Souvenirs*, [w:] Age..., s. 42 nr 3, s. 220 nr 48; Tenże, *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges*. Medieval..., s. 42, nr 3.

¹⁰⁵⁴ P. Yeoman, *Pilgrimage...*, s. 119, ryc. 91a i 91b.

¹⁰⁵⁵ N.K. Liebgott, *Metaldetektorer og middelalderens fromhedsliv*, Festskrift til Olaf Olsen på 60-års dagen den 7. Juni 1988, København 1988, s. 219–221, nr 13, fig. 21 i 22.

¹⁰⁵⁶ L. Andersson, *Pilgrimsmärken...*, 140, nr 8, 9, 10; S.I. Hansen, *Pilgrimsmarker. Hvad fortæller pilgrimstegn kendt fra det nuværende Danmark samt Slesvig by om valfarter?*, Seminarieuppsats stencil, Århus Universitet 1985, s. 17–18; N.K. Liebgott, *Metaldetektorer...*, s. 219–221, nr 13, fig. 24.

¹⁰⁵⁷ T. Edgren, *En pilgrimsampull från Letala i sydvästra Finland*, Finskt museum 85, 1978, s. 54; L. Andersson, *Pilgrimsmärken...*, s. 140, nr 11.

¹⁰⁵⁸ L. Andersson, *Pilgrimsmärken...*, s. 55 nr 1, s. 57 nr 2, s. 64 nr 1, s. 140 nr 1–6; P.H. Rosenström, *Nya medeltidsundersökningar i Gamla Lödöse*, „Västergötlands fornminnesförenings tidskrift” Bd. VI, Lidköping 1963, s. 283; M. Rydbeck, *Thomas...*, s. 238 ryc. 1 oraz s. 239 ryc. 2.

¹⁰⁵⁹ K. Wachowski, *Kult św. Jadwigi...*, s. 71–72, ryc. 1a.

¹⁰⁶⁰ G. Nawrońska, *Dokąd...*, s. 523.

¹⁰⁶¹ G. Nawrońska, *Ampułka...*, s. 323; Taż, *Dokąd...*, s. 527, ryc. 6; M. Rębkowski, *Uwagi...*, s. 223–224, ryc. 2, datuje ampułkę na XV wiek.

¹⁰⁶² K. Wachowski, *Średniowieczne...*, s. 114.

¹⁰⁶³ HP 3, s. 271, ryc. 2869.

zabytku¹⁰⁶⁴, przeciwnie do analogii z Zierikzee w Holandii, gdzie zabytek o prawie identycznym jak gdański kształcie i ornamentem plastycznym datowano na lata 1275–1324¹⁰⁶⁵.

Ampułki z Lastadii na Starym Przedmieściu (GKPP 465, 466), choć znalezione w różnych wykopach, wydają się być do siebie bardzo podobne i zapewne zostały wyprodukowane w tym samym warsztacie. Obydwie posiadają lejkowaty wylew, kolisty płaski brzusec zdobiony z jednej strony geometrycznym ornamentem plastycznym, a z drugiej słabo czytelnym – zatartym – napisem. Mają też płaską prostokątną zdobioną stopkę oraz dwa małe, trójkątne uszka do mocowania. Podobna ampułka, choć z inaczej zdobionym brzuścem, jednakże z identycznie zdobioną stopką, datowana na XIV w., pochodzi także z Gdańska, choć jej dokładne miejsce znalezienia nie zostało ustalone¹⁰⁶⁶ i jest to na razie jedyna analogia do dwóch wyżej opisanych zabytków, na jaką udało się autorowi natrafić. Albo więc wszystkie trzy ampułki pochodzą z bliżej na razie niezidentyfikowanego sanktuarium, albo też zostały wyprodukowane w Gdańsku lub jego okolicach¹⁰⁶⁷.

Spośród sześciu ampułek pochodzących z Wyspy Spichrzów, po dwie zarejestrowano w trakcie wykopalisk prowadzonych przy ul. Żytniej i Jaglanej oraz po jednej przy ul. Stągiewnej i Basztowej. Ta ostatnia (GKPP 183) posiada okrągły, płaski brzusec z półokrągłymi uszkami do mocowania i regularną szyjkę. Zbiorniczek jest obustronnie ornamentowany; z jednej strony widnieje na nim niewyraźna tarcza gotycka z szewronem, z drugiej zaś sześciolistna rozeta. Znak szewronu jest dość popularny na ampułkach i znajdziemy go na znaleziskach z wielu europejskich stanowisk, podobnie zresztą jak motyw sześciolistnej rozety, niemniej większość analogii jest datowana na XIV lub XV wiek¹⁰⁶⁸. Motyw rozety widnieje też na ampułce z ul. Stągiewnej (GKPP 269), po obu stronach okrągłego zbiorniczka z płaskimi ściankami. Zabytek ten ma lejkowato rozchyloną szyjkę, połączoną z korpusem dwoma trójkątnymi uszkami do mocowania, symetrycznie rozmieszczonymi po jej obu stronach.

Dwa pojemniczki z ul. Jaglanej, z okrągłym brzuścem i rozchylonym lekko wylewem oraz trójkątnymi uszkami (GKPP 1124, 1163), są prawie identyczne w kształcie i sposobie zdobienia, a także w wymiarach. Mają też one podobną stopkę, zdobioną ornamentem ukośnej kratki, jak ampułki z Lastadii, rzadko spotykaną w tego

typu zabytkach z innych stanowisk, i jak już wyżej wspomniano, można je datować na XIV w. W znaleziskach dokonanych na terenie Gdańska mamy więc pięć ampułek pielgrzymich z elementem plastycznym, który nie występuje na innych europejskich stanowiskach, co może potwierdzać prawdopodobieństwo tezy o ich lokalnym pochodzeniu.

Wreszcie dwa ostatnie z omawianych tutaj zabytków odkrytych na Wyspie Spichrzów (ul. Żytnia), to miniaturowa butla pielgrzymia (GKPP 795) z jednej strony silnie zniszczona, zaś z drugiej bogato ornamentowana, ze śladami niestety zatartego napisu biegnącego dookoła, oraz druga (GKPP 812), podobnego kształtu, także z kolistym spłaszczonym brzuścem oraz wysoką cylindryczną szyjką. Na jej brzuścu z jednej strony widnieje krzyż maltański, z drugiej – rozeta, podczas gdy pozostałe partie brzuśca są zdobione nieregularną, ukośną kratką.

Spośród omawianych wyżej zabytków ampułka pochodząca z badań przy ul. Żytniej i Spichrzowej (GKPP 812) znaleziona została w obrębie reliktów spichlerza o nazwie „Niedźwiedzi Taniec” przy ul. Spichrzowej 3/1, w warstwie nr 3653, datowanej monetą – kwartnikiem Winrycha von Kniprode, bitym w latach 1364–79 w Toruniu – na schyłek XIV–pocz. XV wieku¹⁰⁶⁹. Co ciekawe, w tym samym kontekście natrafiono na plaketkę z Königsutter (GKPP 662), na której znajduje się popiersie cesarza Lotara II, który założył miasto Königsutter, z gotycką tarczą z przedstawieniem herbu na piersi (jednogłowy orzeł), trzymającego w prawej dłoni berło w kształcie lilii. W części górnej znaku jest centralnie umieszczony krzyż zdobiony plastycznymi okręgami, ze św. Piotrem trzymającym klucz po jego prawej i św. Pawłem dzierżącym miecz po lewej stronie¹⁰⁷⁰. W tej samej warstwie zalegała też inna pamiątka pielgrzymia, tj. ozdobna ażurowa zawieszka w kształcie korony zdobionej regularną, ukośną kratką, służąca do mocowania plakietki pielgrzymiej. U dołu korony zachowało się uszko do zawieszania pielgrzymiego znaku, z tyłu zaś podłużnie umocowana szpilka do przypinania.

Także ampułka z ul. Szerokiej 92 (GKPP 1023) odkryta została w kontekście (warstwa nr 2010) z inną pamiątką pielgrzymią, datowaną na XIV w. Jest to plaketka przedstawiająca stojącą postać rycerza w hełmie garnczkowym (GKPP 988), ubranego w zbroję kolczą sięgającą połowy uda, na której jest widoczny kaftan bez rękawów, zdobiony rzędami guzów. W prawej ręce, zgiętej w łokciu, rycerz trzyma miecz zwrócony głownią ku górze, w lewej natomiast ma tarczę z herbem – dwugłowym orłem. Na spodzie plakietki zachowała się szpila mocująca ją do odzieży.

W kontekście ampułki (GKPP 795) z ul. Żytniej 29, w warstwie nr 4460, wystąpiły też monety, takie jak: firchen Winrycha von Kniprode bity w Toruniu w latach 1364–79, szeląg Winrycha von Kniprode bity w Toruniu w latach 1380–82, półsokojec Winrycha von Kniprode bity w Toruniu w latach 1364–79, półgrosz Kazimierza

¹⁰⁶⁴ S. Vandenberghe, *Pelgrimstekens...*, s. 90, nr 9, s. 91, fig. 2, nr 9, s. 97.

¹⁰⁶⁵ HP 3, s. 386, ryc. 1625.

¹⁰⁶⁶ Baza danych Kunera, nr 16268. dn. 03.07.2015.

¹⁰⁶⁷ Podobną stopkę posiada ampułka pielgrzymia znana z miejscowości Ypres w Belgii, jednakże ma ona inny ornament i inny kształt uszek do mocowania, por.: HP 2, s. 310, ryc. 1318; J. Koldeweij, *Foi et Bonne Fortune...*, s. 166, 175, ryc. 12.10.

¹⁰⁶⁸ Por.: m.in. szewron: M. Mitchiner, *Medieval...*, s. 149, kat. 420; HP 2, s. 377, ryc. 1587, zabytek datowany na XIV wiek; HP 3, s. 268, ryc. 2856, zabytek datowany na 2 poł. XIV wieku; B. Spencer, *A scallop-shell...*, s. 60 i 64, fig. XXId; rozeta: Tenże, *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges. Medieval...*, s. 205, nr 214b; HP 2, s. 376, ryc. 1580; B. Spencer, *A scallop-shell...*, s. 61, 62, 65, fig. XX oraz XXIIa; *Catalogue of the Collection of London Antiquities in the Guildhall Museum*, London 1903, s. 334, nr 164; J. Ansorge, *Pilgerzeichen sowie religiöse...*, s. 101–104; Tenże, *Die Ausgrabungen...*, s. 56, tab. 25, ryc. 14; HP 3, s. 260, ryc. 2846 i s. 258, ryc. 2817.

¹⁰⁶⁹ B. Paszkiewicz, *Moneta...*, s. 125–126.

¹⁰⁷⁰ HP 2, s. 278, ryc. 1189; J. Koldeweij, *Foi et Bonne Fortune...*, s. 221, 225, ryc. 16.30; R. Jaitner, G. Kohn, *Ausgewählte...*, s. 103, nr 8 i s. 106, ryc. 1d.

IV bity w Krakowie w latach 1455 przed 1479, oraz *Vinkenaug* z przełomu XIV i XV w., bity w Szczecinie¹⁰⁷¹.

Z pozostałych w miarę dobrze datowana jest też ampułka z ul. Basztowej 1 (GKPP 183), na którą natrafiono w warstwie nr 875, zaliczonej do IV horyzontu osadniczego tego stanowiska, datowanego na XIV/pocz. XV w. W tym samym kontekście zarejestrowano lekko zgnieciony dzwonek kulisty, w połowie wysokości zdobiony plastyczną dookólną listwą, odlany w całości ze sztywnym uszkiem (ułamane), przez które przewleczone było pojedyncze długie, owalne ogniwo łańcuszka. Podobny dzwonek kulisty wykonany z cyny, znaleziony w Valenciennes, datowano na lata 1300–1499¹⁰⁷².

Wszystkie ampułki pielgrzymie znalezione w Gdańsku są wykonane z cyno-ołowiu i mają podobny kształt przypominający butlę pielgrzymią, z wyjątkiem zabytku z ul. Szerokiej (GKPP 1023), którego pojemniczek jest wykonany w formie skrzyneczki wzmacnianej pionowymi żebrami. Cztery z nich posiadają podstawki trapezowatego kształtu (GKPP 465, 466, 1124 i 1163), rzadko spotykane pośród innych tego typu znalezisk w Europie, przy czym zabytki GKPP 465 i 466 oraz GKPP 1124 i 1163, są do siebie bardzo podobne. Stopki w przypadku ampułek spotykamy jedynie na znaleziskach z Paryża¹⁰⁷³ oraz Arnemuiden w Holandii, gdzie znaleziono ampułkę pochodzącą z Vendôme¹⁰⁷⁴. Ampułki produkowane w średniowiecznej Europie są naśladownictwami przedmiotów poświęconych (grec. *eulogiae*), pochodzących z Ziemi Świętej, skąd już w V wieku pielgrzymi przywozili pojemniki w kształcie spłaszczonych buteleczek, z wodą z Jordanu czy świętymi olejami pochodzącymi np. z lamp przy grobie Chrystusa¹⁰⁷⁵. Ze źródeł pisanych datowanych na VI wiek wynika, że pielgrzymi nosili ampułki zawieszane na szyi. Mając charakter apotropaiczny, *eulogia* miały ochraniać swych właścicieli, odpędzać zło, stanowić silne oparcie duchowe w razie nieszczęścia. Jedna z ampułek zachowana w skarbcu sanktuarium San Colombano w Bobbio nosi napis: *Oliwa z drzewa życia, która prowadzi (nas) na ziemi i na morzu*¹⁰⁷⁶.

¹⁰⁷¹ B. Paszkiewicz, *Moneta...*, s. 137.

¹⁰⁷² A. Tixador, *Enseignes...*, s. 58, ryc. 67.

¹⁰⁷³ D. Bruna, *Enseignes de Pèlerinage et Enseignes Profanes...*, s. 46–47, kat. 1 oraz s. 259, kat. 487.

¹⁰⁷⁴ HP 3, s. 239, ryc. 2746.

¹⁰⁷⁵ K. Szczepkowska-Naliwajek, *Relikwiarze...*, s. 65.

¹⁰⁷⁶ Tamże, s. 68.

GKPP: 183

Nr SAZ: 255/020/039

Nr katalogu MAG: 2645

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Basztowa 1, w. 875, horyzont osadniczy IV

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: ampułka z okrągłym zbiorniczkiem obustronnie ornamentowanym i półkolistymi uchwytami po bokach

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XIV–pocz. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 33,0x34,0; gr. 11,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 20,79

Sposób mocowania: dwa uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 269

Nr SAZ: 255/020/040

Nr katalogu MAG: 897

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Stągiewna 24, w. 32

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: ampułka z okrągłym zbiorniczkiem i płaskimi ściankami oraz lekko rozchyłoną szyjką, z jednej strony motyw kwiatowy sześciopłatkowy z płatkami w kształcie serduszek, z drugiej motyw rozety; na styku zbiorniczka i szyjki dwa prostokątne uszka

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XIV w.

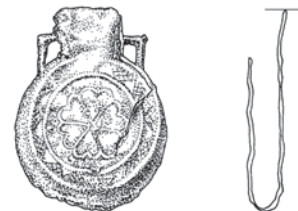
Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 30,0x40,0

Waga (części zachowanej, w gramach):

Sposób mocowania: dwa uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 465

Nr SAZ: 255/133/003

Nr katalogu MAG: 3891

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, Lastadia, parcela 36B, wyk. 57, w. 3300

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: ampułka na trapezowej podstawie, z lekko wylewem i dwustronnie płaskim, kolistym brzuścem, zdobionym z jednej strony ornamentem geometrycznym, z drugiej słabo widoczną inskrypcją, dwa prostokątne uszka

Napis (w części zachowanej): do odczytania

Datowanie: XIV–pocz. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 21,5x30,0; gr. 8,0

Waga (części zachowanej, w gramach):

Sposób mocowania: dwa uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 466

Nr SAZ: 255/133/003

Nr katalogu MAG: 3892

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, Lastadia, parcela 35D, wyk. 31, w. 842

Kraj pochodzenia: nieznan

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: zgnieciona ampułka na trapezowej podstawie, z wylewem lejkatym i kolistym brzuścem dwustronnie płaskim, zdobionym z jednej strony geometrycznym ornamentem, z drugiej mało widoczną inskrypcją; dwa prostokątne uszka

Napis (w części zachowanej): do odczytania

Datowanie: XIV–pocz. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 24,0x32,0; gr. 8,0

Waga (części zachowanej, w gramach):

Sposób mocowania: dwa uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 795

Nr SAZ: 255/020/048

Nr katalogu MAG: 2614

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Żytnia 29, w. 4460

Kraj pochodzenia: nieznan

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: ampułka w kształcie butli pielgrzymiej, z jednej strony silnie zniszczona, z drugiej bogato ornamentowana ze śladami napisu biegnącego dookoła

Napis (w części zachowanej): do odczytania

Datowanie: schyłek XIV–pocz. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 31,0x38,6

Waga (części zachowanej, w gramach): 6,94

Sposób mocowania: dwa uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 812

Nr SAZ: 255/020/048

Nr katalogu MAG: 2648

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Żytnia, w. 3653

Kraj pochodzenia: nieznan

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: ampułka w kształcie butli pielgrzymiej z kolistym, spłaszczonym brzuścem oraz wysoką, cylindryczną szyjką; z brzuścem zdobionym z jednej strony krzyżem mantuańskim, z drugiej rozetą

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XIV–pocz. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 38,0x57,0; gr. 17,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 10,34

Sposób mocowania: dwa uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: A. Błaszczuk

GKPP: 1023

Nr SAZ: 255/099/004

Nr katalogu MAG: 358

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Głównie Miasto, ul. Szeroka 92, w. 2010

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: ampułka skrzynkowego kształtu z wysoką, cylindryczną szyjką oraz dwoma prostokątnymi uszkami, brzusiec zdobiony plastycznymi pionowymi listwami

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XIV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 28,4x41,4

Waga (części zachowanej, w gramach): 15,59

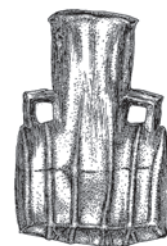
Sposób mocowania: dwa uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1025

Nr SAZ: 255/108/002

Nr katalogu MAG: 1825

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Młode Miasto, ul. Wałowa, Stara Stocznia, z hałdy

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: ampułka z kolistym brzuścem (połamany i z ubytkami) oraz rozchylonym, wysokim wylewem, zdobiona na brzuścu ornamentem plastycznym; dwa trójkątne uszka do mocowania

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XIV–pocz. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 41,0x69,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 19,43

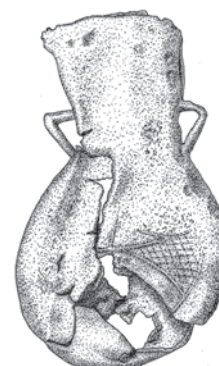
Sposób mocowania: dwa uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1124

Nr SAZ: 255/020/060

Nr katalogu MAG: 1516

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Jagłana 3/5, wyk. 1, podczyszczenie

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: ampułka z okrągłym brzuścem, zdobionym motywem sześciolistnej rozety, z rozchylonym lekko wylewem i trójkątnymi uchwytami, umieszczona na podstawie zdobionej ukośną kratką

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XIV–pocz. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 21,8x35,3

Waga (części zachowanej, w gramach): 10,96

Sposób mocowania: dwa uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1163

Nr SAZ: 255/020/060

Nr katalogu MAG: 1538

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Jagłana 3/5, wyk. 2, warstwa 30

Kraj pochodzenia: nieznan

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: ampułka z okrągłym brzuścem, zdobionym sześciolistnym kwiatem, z rozchylonym lekko wylewem i trójkątnymi uchwyty, umieszczona na podstawie trapezowatego kształtu, zdobionej ukośną kratką. Na styku podstawki i brzuśca niewielki, wtórnie wybity otwór

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XIV–pocz. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 22,5x34,9

Waga (części zachowanej, w gramach): 9,81

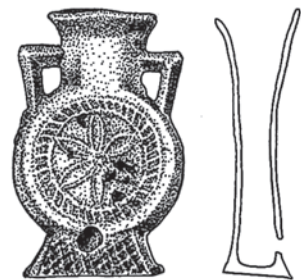
Sposób mocowania: dwa uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiqcek

Rys.: E. Nowicka

5.2. Dzwonki

Legenda głosi, iż w dniu, w którym został zamordowany arcybiskup św. Tomasz Becket, tj. 29 grudnia 1170 roku, w Canterbury rozdzwoniły się wszystkie dzwony kościelne, nie dotknięte ludzką ręką. Prawdą jest natomiast bezsprzecznie, iż to właśnie z tego ośrodka pochodzi znaczna ilość dzwoneczków pielgrzymich nazywanych „Canterbury bells”, z inskrypcjami umożliwiającymi identyfikację sanktuarium, w którym je wytworzono. Inskrypcje te mają na ogół brzmienie: *CAMPANA THOME, SANCTI THOMAE*¹⁰⁷⁷, + *BENATI TOMAE*¹⁰⁷⁸, *CAMPANA THOME S AVE*¹⁰⁷⁹, przy czym dzwoneczki z takimi napisami zostały odkryte tylko w Londynie i Salisbury. Dzwonki pielgrzymie produkowano zresztą w wielu ośrodkach pielgrzymkowych, m.in. w Amiens, Akwizgranie, Einsiedeln¹⁰⁸⁰, Mont-Saint-Michel, Rocamadour, Kolonii i wielu innych, jednakże tylko w przypadku dzwoneczków z angielskiego Canterbury¹⁰⁸¹ oraz niektórych dzwoneczków z Akwizgranu jest możliwe ustalenie miejsca ich pochodzenia¹⁰⁸². Ogromna większość pozostałych dzwoneczków pielgrzymich nie daje dostatecznych podstaw do takiej identyfikacji, natomiast w wielu przypadkach można łączyć te zabytki z sanktuariami maryjnymi, ze względu na treść występujących na dzwoneczkach inskrypcji, jak np.: *AVE MARIA/MATER GRA(cia)*¹⁰⁸³, *AVE. MARIA. GRAC.*¹⁰⁸⁴, *AVE MARIA GRA*¹⁰⁸⁵, *AVEMARIAGRAPLENA*¹⁰⁸⁶. Około 20 dzwoneczków, datowanych przeważnie na XV w., pochodzi z terenu Francji, głównie z Paryża, gdzie spotykamy również podobne inskrypcje, jak np.: *SANTA MARIA/LA PETITE MARGOT*¹⁰⁸⁷, *REGINAS: ---/MARIA MATER: GRA*¹⁰⁸⁸, *AVE MAR(ria) GRACIA PLE(na)*¹⁰⁸⁹. Co ciekawe, prawie wszystkie dzwonki znalezione

na terenie Francji, u których są zachowane uszka do mocowania, posiadają te uszka w kształcie trzech połączonych ze sobą oczek (zredukowanej palmety), podczas gdy dzwonki z Canterbury mają uchwyty w kształcie trójliścia oraz rzadziej czteroliścia¹⁰⁹⁰. Kilka dzwoneczków pielgrzymich, datowanych na okres od XIV do 1 poł. XV w., znaleziono też na terenie Belgii, głównie w Ypres (leper)¹⁰⁹¹, Ostendzie¹⁰⁹² i Brugii¹⁰⁹³. Blisko 20 dzwoneczków znanych jest z odkryć dokonanych w Holandii, najwięcej w Nieuwlande¹⁰⁹⁴, Amsterdamie¹⁰⁹⁵, Dordrechcie¹⁰⁹⁶, Middelburgu¹⁰⁹⁷ oraz Arnemuiden¹⁰⁹⁸.

Z terenu Niemiec znany tylko kilka pielgrzymich dzwoneczków, znalezionych w Konstancji¹⁰⁹⁹, Stralsundzie¹¹⁰⁰, Rostoku¹¹⁰¹, Wismarze¹¹⁰². Ze znalezisk polskich odnotowano jak dotąd dziesięć

¹⁰⁷⁷ B. Spencer, *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges*. Medieval..., s. 125.

¹⁰⁷⁸ M. Mitchiner, *Medieval...*, s. 73, kat. 135; B. Spencer, *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges*. Medieval..., s. 122, ryc. 127a.

¹⁰⁷⁹ M. Mitchiner, *Medieval...*, s. 74, kat. 137.

¹⁰⁸⁰ K. Köster, *Mittelalterliche Pilgerzeichen*, [w:] Wallfahrt..., s. 220.

¹⁰⁸¹ H. Schäfer, *Pilgerzeichen der Hansezeit*, „Archäologie in Deutschland”, Hf. 2, Theiss, Stuttgart 1996, s. 45–46. Zabytek datowany na koniec XIII w., został odkryty w miejscowości Greifswald w wypełnisku latryny. Inskrypcja zachowana na dzwonku nie pozostawia żadnych wątpliwości, iż należy go łączyć z kultem św. Tomasza Becketa z Canterbury. Zob. też: J. Koldewej, *Foi et Bonne Fortune...*, s. 16–173; *London Museum...*, s. 257–258 (publikowane w katalogu dzwoneczki, datowane na XIV wiek, bez żadnych wątpliwości są łączone z ośrodkiem w Canterbury, jako dzwoneczki pielgrzymie); B. Spencer, *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges*. Medieval..., s. 123–124.

¹⁰⁸² H. Paner, *Średniowieczne...*, s. 258–261.

¹⁰⁸³ D. Bruna, *Enseignes de Pèlerinage et Enseignes Profanes...*, s. 268, kat. 512; Tenże, *Saints et Diables...*, s. 56.

¹⁰⁸⁴ A. Tixador, *Enseignes...*, s. 55, nr 59.

¹⁰⁸⁵ HP 3, s. 361, ryc. 3258.

¹⁰⁸⁶ Tamże, s. 361, ryc. 3259.

¹⁰⁸⁷ W tym przypadku wiemy przynajmniej, iż dzwoneczki z takim napisem pochodzą z terenu Francji. Por.: E. Du Sommerard, *Catalogue...*, nr 9216, 9218, 9220; D. Bruna, *Enseignes de Pèlerinage et Enseignes Profanes...*, s. 264–265, kat. 500, 502, 504.

¹⁰⁸⁸ D. Bruna, *Enseignes de Pèlerinage et Enseignes Profanes...*, s. 264, kat. 501.

¹⁰⁸⁹ Tamże, s. 265, kat. 503.

¹⁰⁹⁰ B.W. Spencer, *Medieval...*, s. 141 tab. VI, 7.

¹⁰⁹¹ HP 2, s. 440, ryc. 1953; J. Koldewej, *Foi et Bonne Fortune...*, s. 171, 175 ryc. 12.25, 12.29, 12.30, 12.33; HP 3, s. 361, ryc. 3258.

¹⁰⁹² M. Pieters, E. Cools, J. Koldewej, A. Mortier, *Middeleeuwse...*, nr 40; HP 3, s. 362, ryc. 3263; J. Koldewej, *Foi et Bonne Fortune...*, s. 172, 175, ryc. 12.28.

¹⁰⁹³ Baza danych Kunera, nr 10565, 10566, 10567, dn. 06.08.2015.

¹⁰⁹⁴ HP 3, s. 362, ryc. 3262; R.M. van Heeringen, A.M. Koldewej, A.A.G. Gaalman, *Heiligen...*, s. 140, nr 62.2; HP 1, s. 125, ryc. 35; J. Koldewej, A. Willemsen, *Heilig en profaan...*, s. 16; J. Sawicki, *Problem średniowiecznych odznak w postaci krzyża „Tau”*. Wrocławska odznaka Zakonu Szpitalników św. Antoniego z Vienne (?) na tle europejskich źródeł, Śląskie Sprawozdania Archeologiczne LV, red. T. Płonka, A. Wiśniewski, Instytut Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2013, s. 338–339, ryc. 6d.

¹⁰⁹⁵ HP 3, s. 361, ryc. 3261; HP 2, s. 440, ryc. 1955; J.H. Winkelman, *In u is een deel ghespeet. Over het dragen van profane insignes in de late middeleeuwen*, *Queeste, Tijdschrift over middeleeuwse letterkunde in de Nederlanden*, vol. 14, 2007, s. 158, ryc. 2; HP 3, s. 361, ryc. 3260.

¹⁰⁹⁶ HP 2, s. 440, ryc. 1957.

¹⁰⁹⁷ HP 3, s. 440, ryc. 1954; *Geld uit de belt. Archeologisch onderzoek in de bouwput van de gemeentelijke parkeerkelder en het belastingkantoor aan de Kousteensedijk te Middelburg*, First Edition, ed. R.M. van Heeringen, H. Hendrikse, J.J.B. Kuipers, Vlissingen 1994, s. 75, ryc. 169.

¹⁰⁹⁸ Baza danych Kunera, nr 17811–17815, dn. 08.08.2015.

¹⁰⁹⁹ *Stadtluft, Hirsebrei und Bettelmönch: Die Stadt um 1300*, Katalog zur Ausstellung „Stadtluft, Hirsebrei und Bettelmönch – die Stadt um 1300”. Stadtarchäologie in Baden-Württemberg und der Nordostschweiz. Zürich, im Hof des Schweizerischen Landesmuseums, 26. Juni bis 11. Oktober 1992. Stuttgart im Haus der Wirtschaft, hrsg. M. Flüeler, N. Flüeler, Stuttgart 1992, s. 434–435.

¹¹⁰⁰ J. Ansoerge, *Pilgerzeichen sowie religiöse...*, s. 101, 103 i ryc. na s. 32.

¹¹⁰¹ K. Nagel, *Pilgerzeichenfunde...*, s. 76–79, ryc. 5.

¹¹⁰² J. Ansoerge, *Mittelalterliche...*, s. 244–245, ryc. 15.6 i 15.7.

takich zabytków odkrytych w Kołobrzegu¹¹⁰³, Gniewie¹¹⁰⁴ i w Gdańsku¹¹⁰⁵. O użytkowaniu dzwoneczków przez pątników znajdujemy niewiele informacji w źródłach pisanych. Jedną z nielicznych jest wypowiedź wyznawcy nauk Johna Wycliffa nazwiskiem William Thorpe, który tłumaczył się ze swych heretyckich poglądów w roku 1407 przed arcybiskupem Canterbury. Ubolewał on nad zachowaniem pielgrzymów następującymi słowami: *Swymi śpiewami, gwizdkami, dzwonekami z Canterbury szczekaniem swoich psów, czynią więcej hałasu niż gdyby król przybył tutaj z daleka ze wszystkimi swymi fanfarami i minstrelami*¹¹⁰⁶.

Należy zauważyć, że oprócz trójwymiarowych dzwoneczków pielgrzymich w średniowieczu produkowano też miniaturowe plakietki w kształcie dzwoneczków¹¹⁰⁷, jednakże te ostatnie zaliczamy już do znaków pielgrzymich. Oprócz wspomnianych wyżej i już opublikowanych siedmiu dzwoneczków pielgrzymich odkrytych w trakcie ratowniczych badań wykopaliskowych prowadzonych na terenie Gdańska¹¹⁰⁸, znamy jeszcze 48 egzemplarzy tych zabytków, z czego 12 pochodzi ze Starego Przedmieścia, cztery z Głównego Miasta, trzy ze Starego Miasta, jeden z Podwala Przedmiejskiego i aż 28 z obszaru Wyspy Spichrzów. Zabytki z Głównego Miasta to dzwonek pielgrzymi (GKPP 700) ze sztywnym, prostokątnym uszkiem i wieńcem zdobionym ornamentem geometrycznym, z płaszczem zdobionym poziomymi żebrami (GKPP 703), trzeci to dzwonek kielichowaty ze stożkowatym hełmem, silnie rozchylonym płaszczem i nieznacznie wyodrębnionym wieńcem (GKPP 1022). Wreszcie czwarty (GKPP 1021) ma kształt kielichowaty, kopulasty hełm, w którym wtórnie wykonano trzy otwory, płaszcz zdobiony plastycznym ornamentem geome-

trycznym w postaci trójkątów wypełnionych ukośną kratką oraz silnie wychylony, profilowany wieniec. Na uszku zamocowanym wtórnie na wierzchołku dzwonka podwieszono serce – kulkę na druciku, co oznacza, że przedmiot ten był naprawiany po doznanym uszkodzeniu. Również dzwonki z obszaru Starego Miasta nie wyróżniają się niczym szczególnym. Pierwszy z nich (GKPP 592) posiada spłaszczony hełm, rozchylający się regularnie do dołu płaszcz i wyraźnie wyodrębniony, silnie wychylony wieniec. Drugi (GKPP 602) przypomina dzwonek kulisty o formie zamkniętej, jednakże jest silnie zgnieciony, trzeci (GKPP 636) to mało charakterystyczny dzwonek w kształcie kropki, uszkodzony w górnej części. Znacznie więcej, bo aż 12 takich dzwoneczków znaleziono na Starym Przedmieściu.

Większą różnorodność dzwoneczków pielgrzymich obserwujemy pośród aż 28 takich znalezisk dokonanych na Wyspie Spichrzów. Zabytek z ul. Jaglanej (GKPP 1180) ma kielichowaty kształt i niczym nie zdobiony płaszcz, podobnie jak dwa dzwoneczki z ul. Chmielnej (GKPP 186, 837). Trzeci dzwonek z Chmielnej (GKPP 158) ma spłaszczony hełm oraz rozchylający się regularnie do dołu płaszcz z ornamentem sześcioliścia i wyraźnie wyodrębniony wieniec, podobnie zdobiony. Na styku hełmu i płaszcza znajduje się dookoła plastyczna listwa, zdobiona ukośną kratką. Prawie identyczny jest jeden z zabytków z ul. Stągiewnej (GKPP 266), ze spłaszczonym hełmem, rozchylającym się regularnie do dołu płaszczem i wyodrębnionym wieńcem. Na wieńcu kilka motywów sześcioliścia, na styku hełmu i płaszcza dookoła plastyczna listwa zdobiona ukośną kratką, na płaszczu motyw gwiazdy sześcioramiennej w okręgu oraz motyw sześcioliścia umieszczone po obu stronach płaszcza. Niczym natomiast nie wyróżniają się pozostałe dzwonki z tej ulicy nie posiadające zdobień czy inskrypcji (GKPP 267, 693), z wyjątkiem ostatniego (GKPP 841), który ma formę kulistą. Taką samą formę ma jeden z zabytków odkrytych przy ul. Basztowej (GKPP 12), podczas gdy kolejny z tych wykopalisk (GKPP 155) ma formę stożkowatą i jest zdobiony na wieńcu ornamentem geometrycznym. Zupełnie natomiast wyjątkowy jest trzeci dzwonek pielgrzymi z omawianego stanowiska (GKPP 159) – ze spłaszczonym hełmem, wyraźnie wyodrębnionym wieńcem i płaszczem podzielonym poziomymi liniami na trzy strefy, gdzie środkowa jest zdobiona ornamentem, a dolna i górna inskrypcjami. Ponadto dzwonek ma uchwyt w kształcie rombu, co jest bardzo charakterystyczne dla relikwiarzyków i dzwoneczków pochodzących z Akwizgranu.

Niestety, niewiele znajdziemy analogii do tego pięknego zabytku. Jedną z nich może być dzwonek pielgrzymi z nieustalonego sanktuarium, znaleziony w Middelburgu (Holandia) i datowany na 2 poł. XIV w. Ma on co prawda inny uchwyt, o kształcie zredukowanej palmety, jednakże jego płaszcz jest też podzielony na trzy strefy poziome¹¹⁰⁹, gdzie w jednej znajduje się inskrypcja + VANVRE(?)ESDAN. Podobny jest też dzwonek z Amsterdamu, tym razem z oczkiem w kształcie trójliscia, datowany również

¹¹⁰³ Dzwonek z Kołobrzegu odlany był ze srebra, a jego datowanie ustalono na koniec XIII w., Por.: M. Rębkowski, *Uwagi...*, s. 222–223, ryc. 1; M. Rębkowski, Z. Polak, B. Wywrot, *Źródła archeologiczne. Działka Rynek 2B*, [w:] *Archeologia średniowiecznego Kołobrzegu*, t. 2, red. M. Rębkowski, Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, Kołobrzeg 1997, s. 62; Z. Polak, *Zabytki metalowe*, [w:] *Archeologia średniowiecznego Kołobrzegu*, t. 2, red. M. Rębkowski, Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, Kołobrzeg 1997, s. 180.

¹¹⁰⁴ E. Chojińska-Bochdan, *Znaleziska...*, s. 221–228. Na obydwu znalezionych tu dzwoneczkach zachowały się inskrypcje łacińskie. Analizy napisów wykonane niezależnie przez E. Rozenkranza, A. Gieysztorę i M. Kowalskiego nie dały jednoznacznych rezultatów. W przypadku pierwszego dzwonka autorka skłania się do tezy, iż napis ma związek z kultem świętej Katarzyny, zaś w przypadku drugiego akceptuje jego pochodzenie z ośrodka, gdzie w sposób szczególnie praktykowano kult Jezusa Chrystusa.

¹¹⁰⁵ Dotychczas opublikowane cynowe dzwoneczki pielgrzymie z Gdańska w liczbie siedmiu, związane prawdopodobnie z kultem maryjnym w Akwizgranie, datowane są na drugą połowę XIV do początku XV w. Największy z nich ma wys. 36,0 mm, a najmniejszy 12,0 mm. Wszystkie posiadają sztywne uszka w kształcie rombu. Na jednym zachował się napis ORA... Por.: H. Paner, *Średniowieczne...*, s. 258–261.

¹¹⁰⁶ B. Spencer, *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges. Medieval...*, s. 123; Tłum. H. Paner.

¹¹⁰⁷ HP 2, s. 440, ryc. 1958, zabytek datowany na lata 1375–1424; Por.: D. Bruna, *Enseignes de Pèlerinage et Enseignes Profanes...*, s. 349, kat. 682; E. Du Sommerard, *Catalogue...*, nr 8725; Zob. też: HP 2, s. 440, ryc. 1959, zabytek datowany na lata 1375–1424.

¹¹⁰⁸ H. Paner, *Średniowieczne...*, s. 258–261; Pięć z nich odkryto na Wyspie Spichrzów oraz po jednym na Starym i Głównym Mieście.

¹¹⁰⁹ HP 2, s. 440, ryc. 1954.

na 2 poł. XIV w., z inskrypcją w zachowanym brzmieniu: VANVR¹¹¹⁰. Nieco zagadkowy jest stożkowatego kształtu niewielki dzwonek z ul. Basztowej 6 (GKPP 181), niemniej choć brak jest do niego ścisłych analogii, zdecydowano o włączeniu tego zabytku do grupy dzwoneczków pielgrzymich. Dwa kolejne dzwonki z ul. Basztowej (GKPP 187, 201) nie wnoszą nic nowego do naszej wiedzy o tych zabytkach, jako że są mało charakterystyczne, jedynie na zabytku GKPP 187 znajdują się na płaszczu ślady plastycznego ornamentu ukośnej kratki.

Znacznie bogaciej ornamentowany musiał być pierwszy z omawianych tu dzwoneczków pielgrzymich z ul. Ciesielskiej (GKPP 136), co nadal jest widoczne, mimo silnego wytarcia jego powierzchni. Zarówno na jego płaszczu, jak i wieńcu pozostały ślady ornamentu strefowego, zachowało się też uszko w kształcie rombu. Mało charakterystyczne są dwa następne zabytki z tej ulicy (GKPP 578, 579). Pierwszy ma ślady ornamentu na styku hełmu i płaszcza, drugi ma zachowane sztywne okrągłe uszko. Także kolejne dwa dzwonki z omawianej grupy nie wyróżniają się niczym szczególnym (GKPP 580, 581), no, może poza trochę topornym wykonaniem, natomiast ostatni dzwonek z ul. Ciesielskiej (GKPP 584) różni się zdecydowanie od wszystkich pozostałych. Jest ażurowy, z płaszczem zdobionym plastyczną ukośną kratką i pasem regularnie rozmieszczonych otworów w kształcie czteroliścia, który – jak pamiętamy – może symbolizować zarówno prawdziwą, wieczną miłość, jak i Tróję Świętą i Marię Dziewicę. Zabytek ten nie ma w literaturze żadnej analogii.

Zupełnie unikatowym znaleziskiem jest łańcuszek długości 855,0 mm, wykonany z owalnych ogniwek o wymiarach 19,0 x 6,0 mm każdy, na nim nieregularnie rozmieszczone dzwoneczki pielgrzymie (6 szt.) o wymiarach 16,0 x 15,0 mm (GKPP 796). Pochodzi on z badań przy ul. Żytniej 4/3 na Wyspie Spichrzów. Nie znamy co prawda dokładnej analogii do takiego zestawu, jednakże łańcuszki tego typu, zwane w Anglii łańcuchem żebraka (*beggar's chain*), o podługowatych, owalnych ogniwkach, kilkakrotnie zostały zarejestrowane w różnych europejskich wykopiskach. Jednym z przykładów może być łańcuszek znaleziony w Utrechcie, na którym zawieszono maryjny monogram *MRI*, datowany na 1 poł. XV wieku¹¹¹¹. Nieco inny jest kształt ogniwek w zabytku z Nieuwlande, gdzie na podobnym łańcuszku zawieszono ażurową plakietkę z 's-Hertogenbosch z przedstawieniem Marii z Dzieciątkiem i towarzyszącego im Jana Chrzciciela, datowaną na 2 poł. XV w.¹¹¹², podobnie jak w przypadku łańcuszka o ogniwkach

ósemkowych, na którym zawieszono róg znaleziony w Londynie, datowany na lata 1375–1424¹¹¹³.

Dość zwartą morfologicznie grupę tworzą dzwonki trapezowate, nieco podobne do dzwoneczków alpejskich (GKPP 118, 194, 197, 206, 216, 228, 230). Są to dzwonki bez inskrypcji, niewielkich rozmiarów, o wysokości w granicach 28,0–32,0 mm, wszystkie datowane na schyłek XIV–XV wiek. Również pozbawione inskrypcji są dzwonki w kształcie kropli zdobione spiralnym, dookołnym żebrowaniem¹¹¹⁴, datowane na XV wiek, o wysokości w granicach 22,0 do 35,0 mm. Z wyjątkiem jednego egzemplarza (GKPP 636) wszystkie zostały odkryte na stanowisku Lastadia, w rejonie średniowiecznego gdańskiego portu.

Tylko jeden dzwonek pielgrzymi, z nieczytelną inskrypcją, datowany na 2 poł. XIV–XV w., znaleziono w rejonie Podwału Przedmiejskiego (GKPP 1109).

Kilka z omawianych wyżej pielgrzymich dzwoneczków odnaleziono w kontekstach, które pozwalają nieco uściślić datowanie. Dzwonek z ul. Basztowej 6 (GKPP 181), parcela 4, w. 80, sondaż, jest datowany monetami: Prusy, Winrych von Kniprode, firchen, 1364–79, men. Toruń; Winrych von Kniprode, szeląg, 1380–82, men. Toruń¹¹¹⁵. Ponadto warstwa w której został zarejestrowany jest związana z pierwszym spichlerzem drewnianym na tej parceli oraz z pierwszą fazą jego rozbudowy, co miało miejsce w okresie od drugiej poł. XIV do pocz. XV w.

Dzwonek (GKPP 136) z ul. Ciesielskiej 7B, warstwa nr 5424, jest datowany liczmanem: Francja, po 1326 do 2 połowy XIV w., oraz firchenem bitym w latach 1364–79¹¹¹⁶. Z pozostałych wypada wspomnieć, iż kilka z nich znaleziono w obrębie podwórka funkcjonującego przy spichlerzu, jak w przypadku GKPP 12 i 201, oraz w warstwach użytkowych (GKPP 181, 186, 579, 581, 584) z 2 poł./schyłku XIV w.–początku XV wieku.

Stosunkowo znaczna ilość dzwoneczków pielgrzymich znalezionych w Gdańsku potwierdza ich masowy charakter, jako jednego z atrybutów pielgrzyma. Wszystkie wykonane są z cyno-ołowiu, podczas gdy np. dzwonki z Gniewa i Kołobrzegu były wykonane ze srebra, przy czym ich datowanie na XIII w. jest wcześniejsze niż zabytków z Gdańska¹¹¹⁷. Tylko na dwóch dzwoneczkach znalezionych w Gdańsku zachowały się ślady inskrypcji (GKPP 159, 1109).

Dźwięk dzwoneczków miał odpędzać złe moce, podobnie jak dźwięk dzwonów kościelnych. Wierzono, że strefa bezpieczna od złych mocy sięga tak daleko jak dźwięk dzwonów, które miały chronić także przed burzami i piorunami¹¹¹⁸. Wtapiane w czasie

¹¹¹⁰ HP 3, s. 361, ryc. 3260.

¹¹¹¹ J. Koldewij, *The wearing...*, s. 312, fig. 3; HP 1, s. 313, ryc. 978.

¹¹¹² HP 1, s. 222, ryc. 457; J. Koldewij, *Onder een Sint-Jan met drie torens. Pelgrimstekens uit 's-Hertogenbosch*, [w:] Bouwkunst. Studies in vriendschap voor Kees Peeters, 1993, s. 305–315, ryc. 3; Tenze, *Vroomheid in tin en lood. Bossche pelgrimstekens als historische bron*, Brabants Heem 50, 1998, s. 57, ryc. 11; D. Bruna, *Enseignes de plomb...*, s. 266, fig. 43 i s. 285, ryc. 43.

¹¹¹³ B. Spencer, *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges*. Salisbury..., s. 64, nr 149, s. 94, fig. 196.

¹¹¹⁴ GKPP 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 531.

¹¹¹⁵ B. Paszkiewicz, *Moneta...*, s. 43, warstwa obejmuje też parcelę nr 6.

¹¹¹⁶ Tamże, s. 44–45.

¹¹¹⁷ E. Choińska-Bochdan, *Znaleziska...*, s. 221–228; T. Polak, *Zabytki...*, s. 173–181; M. Rębkowski, Z. Polak, B. Wywrot, *Źródła...*, s. 62, tab. 28:6.

¹¹¹⁸ J. Koldewij, *Foi et Bonne Fortune...*, s. 165–167.

kościelnych dzwonów znaki pielgrzymie dodawały im mocy oddziaływania, poprzez protekcję zawartych na nich świętych wyobrażeń. Pośród znalezisk gdańskich możemy wyróżnić pod względem formy dzwonki kielichowate z wyraźnie na ogół wyodrębnionym hełmem, płaszczem i wieńcem – podobne do dzwonów kościelnych (2 poł. XIV–XV w.), dzwonki w kształcie kropli zdobione spiralnym dookolnym żebrowaniem datowane na XV w., dzwonki trapezowate (schyłek XIV–XV w.) oraz kuliste (2 poł. XIV–1 poł. XV wieku). Co ciekawe, te ostatnie spotykamy pośród innych europejskich zabytków tego typu, najczęściej w przypadku plakietek o charakterze erotycznym, gdzie są one przeważnie ozdobą fallusa, czasem nawet ukoronowanego i skrzydlatego, lub z przedstawieniem vulwy na grzbiecie¹¹¹⁹. Swoją drogą, ciekawe jakie funkcje pełniły dzwonki kuliste z Gdańska znalezione na Wyspie Spichrzów (GKPP 12, 841) oraz Starym Mieście (GKPP 602), przy ul. Łagiewniki?

¹¹¹⁹ HP 1, s. 260–261, ryc. 634, 635, 645, 646; HP 2, s. 411, ryc. 1757; J. Koldewij, *Foi et Bonne Fortune...*, s. 116, 129, ryc. 7.46; D. Bruna, *Enseignes de plomb...*, s. 275, ryc. 172; HP 3, s. 302, ryc. 2976.

GKPP: 12

Nr SAZ: 255/020/039

Nr katalogu MAG: 5394

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Basztowa 10, w. 2427, faza 9, podwórko – warstwa niwelacyjna

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: dzwonek (kulisty?) zgnieciony

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

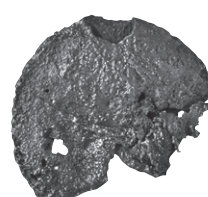
Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 18,0x14,2; gr.11,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 1,35

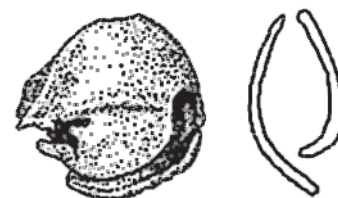
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 118

Nr SAZ: 255/020/039

Nr katalogu MAG: 5417

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Motławska 1, podwórko, z hałdy

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: płaski, trapezowaty dzwonek typu alpejskiego, bez zachowanego serca

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XIV–1 poł. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 21,0x27,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 4,49

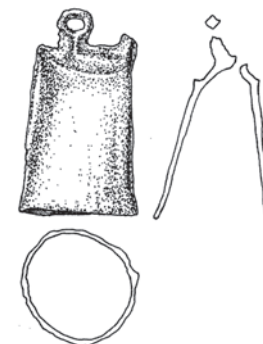
Sposób mocowania: sztywne uszko

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 136

Nr SAZ: 255/020/039

Nr katalogu MAG: 7108

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Ciesielska 7b, w. 5424

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: dzwonek z lekko rozchylonym płaszczem, płaskim hełmem i zachowanym sercem, zdobiony ornamentem geometrycznym na wieńcu

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XIV–pocz. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 28,0x29,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 5,97

Sposób mocowania: sztywne uszko w kształcie rombu

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 155

Nr SAZ: 255/020/039

Nr katalogu MAG: 5414

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Basztowa 4/1

Kraj pochodzenia: nieznan

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: dzwonek stożkowatego kształtu z bardzo słabo wyodrębnionym wieńcem, zdobionym przy krawędzi ornamentem geometrycznym naprzemiennie gładkich i wypełnionych ornamentem plastycznym ukośnej kratki trójkątów

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XIV–1 poł. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 24,0x31,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 6,91

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 158

Nr SAZ: 255/020/039

Nr katalogu MAG: 5395

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Chmielna 110

Kraj pochodzenia: nieznan

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: dzwonek kielichowatego kształtu ze spłaszczonym hełmem zdobionym motywem ukośnej kratki, rozchylającym się regularnie do dołu płaszczem i wyraźnie wyodrębnionym wieńcem. Na wieńcu motywy roślinne sześciopłatkowe, na styku hełmu i płaszcza dookoła plastyczna listwa zdobiona ukośną kratką

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XIV–1 poł. XV w.

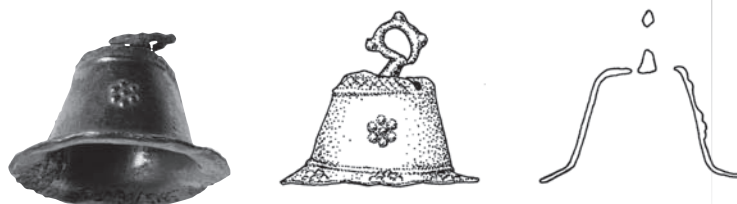
Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 23,0x28,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 5,30

Sposób mocowania: sztywne uszko

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 159

Nr SAZ: 255/020/039

Nr katalogu MAG: 5331

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Basztowa 6

Kraj pochodzenia: nieznan

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: dzwonek kielichowatego kształtu ze spłaszczonym hełmem, rozchylającym się regularnie do dołu płaszczem i wyraźnie wyodrębnionym wieńcem zdobionym ornamentem florystycznym. Płaszcz podzielony poziomymi liniami na trzy strefy jest zdobiony ornamentem (strefa środkowa) i inskrypcjami (strefa górna i dolna)

Napis (w części zachowanej): do sprawdzenia i odczytania

Datowanie: schyłek XIV–pocz. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 27,5x29,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 7,83

Sposób mocowania: sztywne uszko

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 181

Nr SAZ: 255/020/039

Nr katalogu MAG: 5334

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Basztowa 6, parcela 4, w. 80, sondaż, II mech.

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: dzwonek stożkowatego kształtu, ze zwężającym się stożkowato wieńcem

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XIV–pocz. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 18,0x39,0; gr. 10,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 5,76

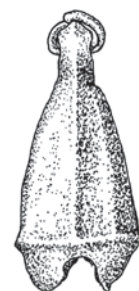
Sposób mocowania: sztywne uszko

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 186

Nr SAZ: 255/020/039

Nr katalogu MAG: 5408

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Chmielna, parcela 109.3, w. 2731, faza 3, warstwa związana z II spichlerzem drewnianym odbudowanym po destrukcji

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: dzwonek kielichowatego kształtu z kopulastym hełmem, rozchylonym płaszczem, słabo wyodrębnionym wieńcem i zachowanym sercem

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XIV–pocz. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 13,0x19,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,61

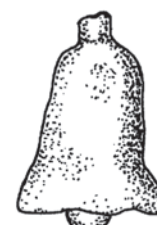
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 187

Nr SAZ: 255/020/039

Nr katalogu MAG: 5413

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Basztowa 4/1, parcela 2B

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: silnie wytarty dzwonek z płaskim hełmem, rozchylonym regularnie płaszczem zdobionym motywem plastycznej ukośnej kratki, słabo wyodrębnionym wieńcem i odłamanym uchwytem

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XIV–pocz. XV w.

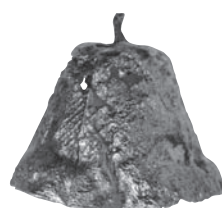
Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 27,0x25,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 5,23

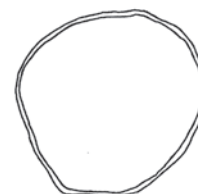
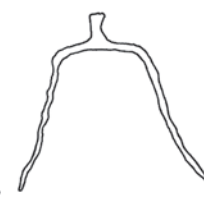
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

GKPP: 194

Nr SAZ: 255/020/039

Nr katalogu MAG: 5420

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Motławska 1

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: dzwonek trapezowaty z zachowanym sercem

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XIV–XV w.

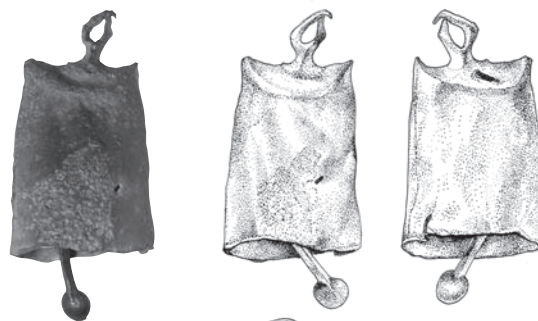
Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 18,0x32,0; gr. 13,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 4,60

Sposób mocowania: sztywne uszko

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 197

Nr SAZ: 255/020/039

Nr katalogu MAG: 5330

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, Basztowa 6

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: dzwonek trapezowaty z zachowanym sercem

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XIV–XV w.

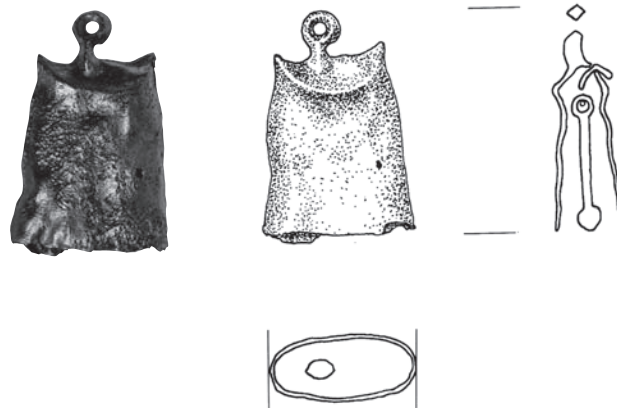
Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 20,0x30,0; gr. 9,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,62

Sposób mocowania: sztywne uszko

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 201

Nr SAZ: 255/020/039

Nr katalogu MAG: 5343

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Basztowa 6, w. 744, parcela 5 cz. A, podwórko, faza 1 zasiedlenia wyspy–głównie niwelowanie terenu, okres przedspichlerzowy

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: dzwonek pielgrzymi fragmentarycznie zachowany, z czaszą kielichowatego kształtu i zachowanym oddzielnie sercem, bez wyodrębnionego wieńca; brakuje górnej partii z uchwytem

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV w.

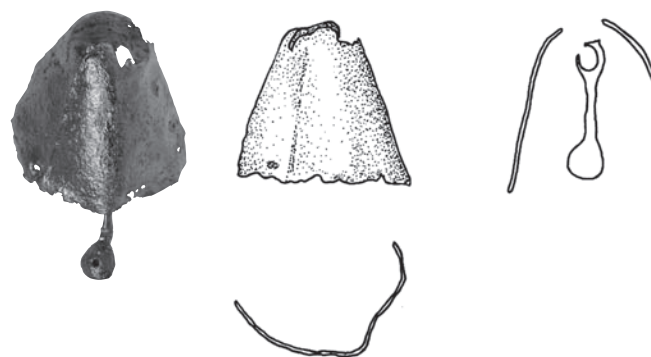
Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 21,6x24,7

Waga (części zachowanej, w gramach): 4,79

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 206

Nr SAZ: 255/020/039

Nr katalogu MAG: 5344

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Basztowa 6

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: dzwonek trapezowaty zachowany bez uchwytu i serca

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XIV–XV w.

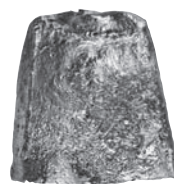
Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 18,0x19,0; gr. 7,5

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,82

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 216

Nr SAZ: 255/020/039

Nr katalogu MAG: 7118

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Ciesielska 7

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: dzwonek trapezowaty z zachowanym sercem

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XIV–XV w.

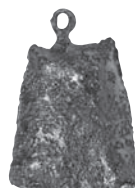
Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 21,0x31,0; gr. 9,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 5,25

Sposób mocowania: sztywne uszko

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 228

Nr SAZ: 255/020/039

Nr katalogu MAG: 7117

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Ciesielska 7A

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: dzwonek trapezowaty z zachowanym sercem

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XIV–XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 20,0x30,0; gr. 10,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,44

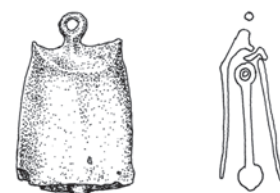
Sposób mocowania: sztywne uszko

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 230

Nr SAZ: 255/020/039

Nr katalogu MAG: 7116

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Ciesielska 7

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: dzwonek trapezowaty z zachowanym sercem

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XIV–XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 20,0x28,0; gr. 9,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 4,67

Sposób mocowania: sztywne uszko

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 266

Nr SAZ: 255/020/040

Nr katalogu MAG: 894

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Stągiewna 25, w. 284

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: dzwonek ze spłaszczonym hełmem, rozchylającym się regularnie do dołu płaszczem i wyodrębnionym wieńcem. Na wieńcu motywy roślinne sześciopłatkowe, na styku hełmu i płaszcza dookólna plastyczna listwa zdobiona ukośną kratką, na płaszczu motyw gwiazdy sześcioramienną w okręgu oraz kwiatowy motyw sześciolistny (jak na wieńcu), umieszczone po obu stronach płaszcza

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XIV–1 poł. XV w.

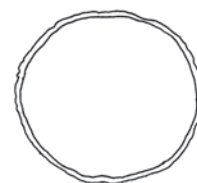
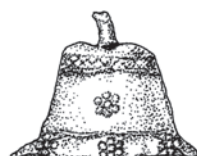
Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 29,0x22,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 5,22

Sposób mocowania: uszko taśmowe

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 267

Nr SAZ: 255/020/040

Nr katalogu MAG: 895

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Stągiewna 24, w. 34

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: dzwonek kielichowatego kształtu, z rozchylającym się regularnie do dołu płaszczem i słabo wyodrębnionym wieńcem, z oderwanym uszkiem

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XIV–1 poł. XV w.

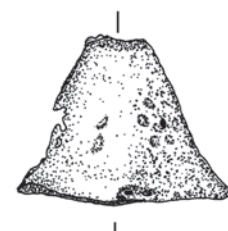
Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 25,0x25,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 4,81

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 509

Nr SAZ: 255/133/003

Nr katalogu MAG: 3936

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, Lastadia, parcela 36B, wyk. 4, w. 322, III mech.

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: dzwonek w kształcie kropli, zdobiony spiralnym, dookolnym żebrowaniem, u dołu dwa otworki, przez uszko przewinięte druciane ogniwo

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 11,0x30,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,12

Sposób mocowania: sztywne uszko

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 510

Nr SAZ: 255/133/003

Nr katalogu MAG: 3937

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, Lastadia, parcela 35D, wyk. 37, w. 4203

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: dzwonek w kształcie kropli, zdobiony spiralnym, dookolnym żebrowaniem

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 12,0x31,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,27

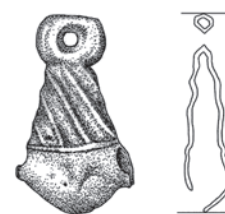
Sposób mocowania: sztywne uszko

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 511

Nr SAZ: 255/133/003

Nr katalogu MAG: 3938

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, Lastadia, parcela 35A, wyk. 87, w. 6186

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: zgnieciony dzwonek w kształcie kropli, zdobiony spiralnym, dookolnym żebrowaniem, z drucianym ogniwkiem na sztywnym uszku

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

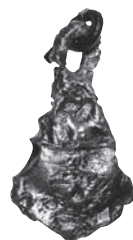
Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 17,0x29,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,55

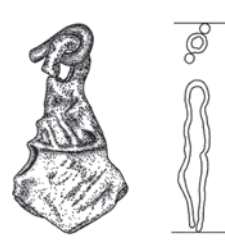
Sposób mocowania: sztywne uszko

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 512

Nr SAZ: 255/133/003

Nr katalogu MAG: 3939

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, Lastadia, parcela 36A, wyk. 70, w. 6137

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: zgnieciony dzwonek w kształcie kropli, zdobiony spiralnym, dookolnym żebrowaniem, z drucianym ogniwickiem na sztywnym uszku

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 16,0x26,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,05

Sposób mocowania: sztywne uszko

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 513

Nr SAZ: 255/133/003

Nr katalogu MAG: 3940

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, Lastadia, parcela 36A, wyk. 70, w. 6201

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: zgnieciony dzwonek w kształcie kropli, zdobiony spiralnym, dookolnym żebrowaniem, z drucianym ogniwickiem na sztywnym uszku; ubytek w dolnej części płaszcza

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 16,0x25,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 1,61

Sposób mocowania: sztywne uszko

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 514

Nr SAZ: 255/133/003

Nr katalogu MAG: 3941

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, Lastadia, parcela 36A, wyk. 69, w. 6174

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: dzwonek w kształcie kropli, zdobiony spiralnym, dookolnym żebrowaniem

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 14,0x28,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,29

Sposób mocowania: sztywne uszko

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 515

Nr SAZ: 255/133/003

Nr katalogu MAG: 3942

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, Lastadia, parcela 36B, wyk. 57, w. 3307

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: dzwonek w kształcie kropli, zdobiony spiralnym, dookolnym żebrowaniem

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 15,0x27,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 1,96

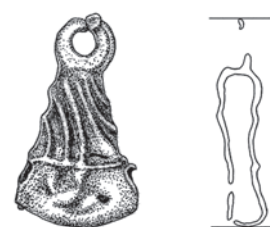
Sposób mocowania: sztywne uszko

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 516

Nr SAZ: 255/133/003

Nr katalogu MAG: 3943

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, Lastadia, parcela 36B, wyk. 5, w. 6003

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: dzwonek w kształcie kropli, zdobiony spiralnym, dookolnym żebrowaniem

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 20,0x35,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 4,69

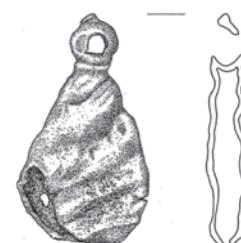
Sposób mocowania: sztywne uszko

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 517

Nr SAZ: 255/133/003

Nr katalogu MAG: 3944

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, Lastadia, parcela 35, wyk. 14, w. 1510

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: dzwonek w kształcie kropli, zdobiony spiralnym, dookolnym żebrowaniem

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 15,0x25,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 1,50

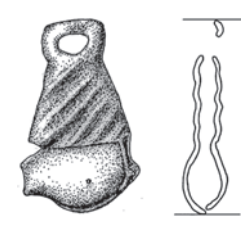
Sposób mocowania: sztywne uszko

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 518

Nr SAZ: 255/133/003

Nr katalogu MAG: 3945

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, Lastadia, parcela 36B, wyk. 4, w. 486

Kraj pochodzenia: nieznan

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: dzwonek w kształcie kropli, zdobiony spiralnym, dookólnym żebrowaniem; odłamany hełm z uszkiem

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

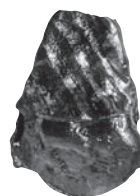
Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 16,0x22,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 1,72

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 519

Nr SAZ: 255/133/003

Nr katalogu MAG: 4086

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, Lastadia, parcela 36B, wyk. 91, cz. E, w. 9805

Kraj pochodzenia: nieznan

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: dzwonek w kształcie kropli, zdobiony spiralnym, strefowym ornamentem ukośnej kratki

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 16,0x26,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 1,27

Sposób mocowania: sztywne uszko

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 531

Nr SAZ: 255/133/003

Nr katalogu MAG: 5213

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, Lastadia, wyk. 57, parcela 36B, w. 3271

Kraj pochodzenia: nieznan

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: zgnieciony, silnie skorodowany dzwonek w kształcie kropli z ubytkami w płaszczu i na hełmie

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XIV–XV w.

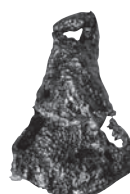
Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 16,0x26,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 0,99

Sposób mocowania: sztywne uszko (odłamane)

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 578

Nr SAZ: 255/020/041

Nr katalogu MAG: 2200

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Ciesielska 4A/1, w. 101

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: kielichowaty dzwonek zdobiony poprzecznymi, plastycznymi listwami na stykach płaszcza i wieńca oraz płaszcza i hełmu; z odłamanym uszkiem

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XIV–1 poł. XV w.

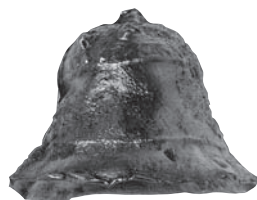
Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 33,0x23,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 5,43

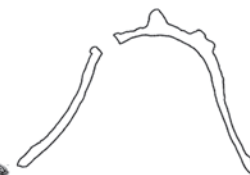
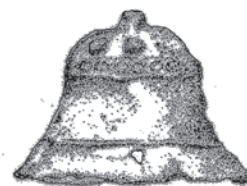
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 579

Nr SAZ: 255/020/041

Nr katalogu MAG: 2201

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Ciesielska 2A, w. 464, drugi poziom użytkowy

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: dzwonek kielichowaty z uszkiem pierścieniowym i sercem odlanym w całości z mocującym pręciem

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XIV–1 poł. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 19,0x21,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,75

Sposób mocowania: sztywne uszko

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 580

Nr SAZ: 255/020/041

Nr katalogu MAG: 2202

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Ciesielska 4, w. 122

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: dzwonek kielichowaty z odłamanym uszkiem

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XIV–1 poł. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 15,0x17,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 1,95

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 581

Nr SAZ: 255/020/041

Nr katalogu MAG: 2203

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Ciesielska 1A, w. 1678, faza 3—rozbudowa spichlerza, depozyty powstałe przed rozbiórką starej tylnej ściany spichlerza

Kraj pochodzenia: nieznan

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: dzwonek ze stożkowatym hełmem, z regularnie rozszerzającym się płaszczem i słabo wyodrębnionym wieńcem

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XIV—1 poł. XV w.

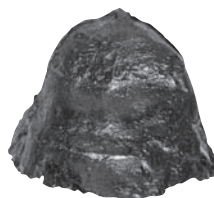
Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 31,0x24,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 5,66

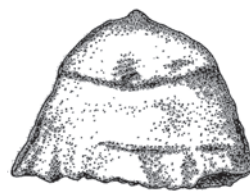
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

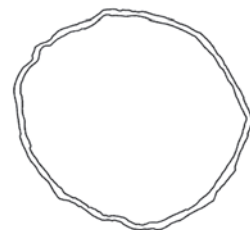
Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 584

Nr SAZ: 255/020/041

Nr katalogu MAG: 2206

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Ciesielska 4A/2, w. 933

Kraj pochodzenia: nieznan

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: ażurowy dzwonek z płaszczem zdobionym plastyczną ukośną kratką i pasem regularnie rozmieszczonych otworów w kształcie czteroliścia; odłamana górna część hełmu wraz z uszkiem

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XIV—1 poł. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 21,0x23,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 9,21

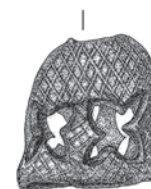
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 592

Nr SAZ: 255/105/001

Nr katalogu MAG: 75

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Miasto, ul. Sieroca, w. 442

Kraj pochodzenia: nieznan

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: dzwonek ze spłaszczonym hełmem, rozchylającym się regularnie do dołu płaszczem i wyraźnie wyodrębnionym, silnie wychylonym wieńcem

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 15,0x19,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,36

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

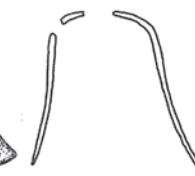
Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 602

Nr SAZ: 255/039/007

Nr katalogu MAG: 4542

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Miasto, kwartał zabudowy pomiędzy ulicami: Łagiewniki, Rybaki Górne, Heweliusza

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: zgnieciony dzwonek kulistego kształtu

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XIV–I poł. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 24,3x26,1

Waga (części zachowanej, w gramach): 7,68

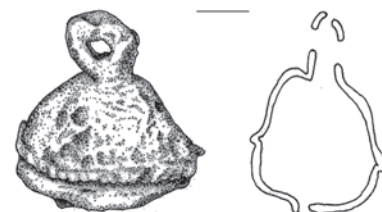
Sposób mocowania: sztywne uszko

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 636

Nr SAZ: 255/039/007

Nr katalogu MAG: 4544

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Miasto, ul. Łagiewniki 35A, w. 3148

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: dzwonek w kształcie kropli, uszkodzony w górnej części

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 14,63x23,00

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,61

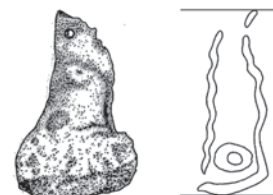
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 693

Nr SAZ: 255/020/021

Nr katalogu MAG: 56

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, spichlerz „Żniwiarz”, ul. Stągiewna 17/15

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: dzwonek z odłamanym sercem, fragmentarycznie zachowanym uszkiem taśmowym, spłaszczonym hełmem, rozchylającym się regularnie płaszczem i wyraźnie wyodrębnionym wieńcem

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XIV–XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 26,8x23,9

Waga (części zachowanej, w gramach): 5,92

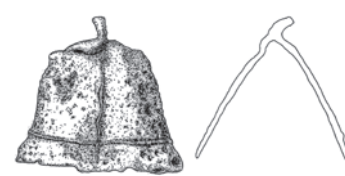
Sposób mocowania: uszko taśmowe

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 700

Nr SAZ: 255/051/002

Nr katalogu MAG: 550

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Główne Miasto, ul. Piwna, na zapleczu Komisariatu Policji

Kraj pochodzenia: nieznan

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: dzwonek ze sztywnym, prostokątnym uszkiem, spłaszczonym hełmem oraz słabo wyodrębnionym wieńcem, zdobionym strefowym ornamentem geometrycznym

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 24,3x29,7

Waga (części zachowanej, w gramach): 7,84

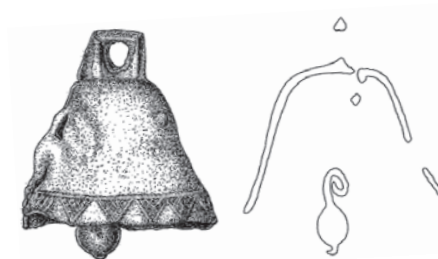
Sposób mocowania: uszko sztywne

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 703

Nr SAZ: 255/103/002

Nr katalogu MAG: 239

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Główne Miasto, ul. Długi Targ, piwnice pod budynkiem Zielonej Bramy

Kraj pochodzenia: nieznan

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: silnie zgnieciony i zdeformowany dzwonek z otworem w miejscu sztywnego uszka, na styku płaszczka i hełmu oraz płaszczka i wieńca dwie poprzeczne plastyczne listwy

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 22,9x24,9

Waga (części zachowanej, w gramach): 6,09

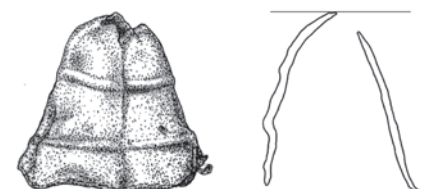
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 796

Nr SAZ: 255/020/048

Nr katalogu MAG: 2611

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Żytnia 4/3

Kraj pochodzenia: nieznan

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: dzwonki pielgrzymie; łańcuszek wykonany z owalnych ogniw, na nim nieregularnie rozmieszczonych 6 dzwoneczków pielgrzymich

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV–pocz. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): dł. łańcuszka 855,0; dzwoneczki:

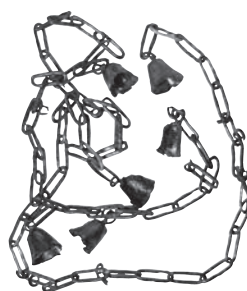
16,0x15,0; ogniwo: 19,0x6,0

Waga (części zachowanej, w gramach):

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 837

Nr SAZ: 255/020/012

Nr katalogu MAG: 61

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, spichrz „Madonna”, ul. Chmielna 102

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: dzwonek tulipanowatego kształtu, z zachowanym sercem umocowanym na preciku

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 13,3x22,9

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,08

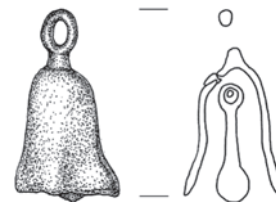
Sposób mocowania: sztywne uszko, integralnie odlane

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 841

Nr SAZ: 255/020/023

Nr katalogu MAG: 215

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, spichrz „Chmielnik”, ul. Stągiewna 19

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: połowa dzwonka kulistego kształtu

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV–1 poł. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 22,1x23,2x11,9

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,37

Sposób mocowania: okrągłe uszko–zawieszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1021

Nr SAZ: 255/099/004

Nr katalogu MAG: 356

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Główne Miasto, ul. Szeroka 95, w. 2642

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: dzwonek z kopulastym hełmem, w którym wtórnie wykonano trzy otwory, płaszczem zdobionym ornamentem trójkątów wypełnionych ukośną kratką i silnie wychylonym, profilowanym wieńcem; na uszku zamocowanym wtórnie na wierzchołku dzwonka podwieszone serce–kulka na druciku

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XIV–1 poł. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 28,7x18,4

Waga (części zachowanej, w gramach): 7,99

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1022

Nr SAZ: 255/099/004

Nr katalogu MAG: 357

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Główne Miasto, ul. Świętojańska 25, w. 3651

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: dzwonek kielichowaty ze stożkowatym hełmem, silnie rozchylonym płaszczem i nieznacznie wyodrębnionym wieńcem

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV–1 poł. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 27,9x41,8

Waga (części zachowanej, w gramach): 7,25

Sposób mocowania: sztywne uszko integralnie odlane

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1109

Nr SAZ: 255/029/006

Nr katalogu MAG: 551

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Podwałe Przedmiejskie, wyk. 4, w. 975

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: dzwonek kielichowaty z kopulastym hełmem, silnie rozchylonym płaszczem i wyraźnie wyodrębnionym wieńcem

Napis (w części zachowanej): do odczytania

Datowanie: 2 poł. XIV–XV w.

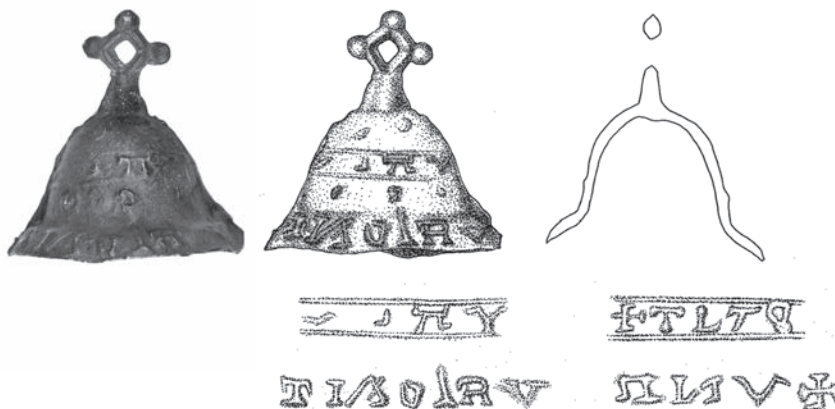
Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 30,5x31,1

Waga (części zachowanej, w gramach): 9,21

Sposób mocowania: sztywny uchwyt w kształcie rombu

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1180

Nr SAZ: 255/020/060

Nr katalogu MAG: 1513

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Jagłana 3/5, wyk. 1A, w. 118

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: dzwonek kielichowatego kształtu, niezdobiony

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

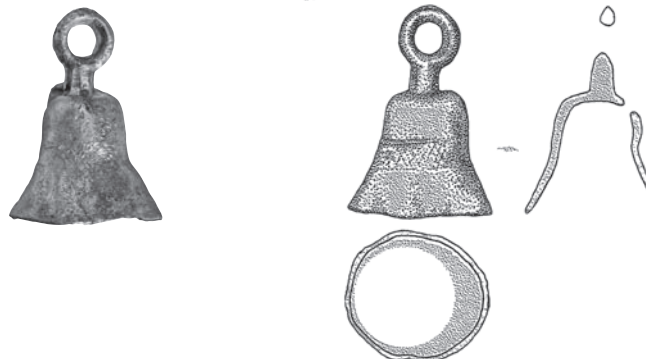
Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 18,8x26,1

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,81

Sposób mocowania: sztywne okrągłe uszko

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

5.3. Grzechotki

Ten wydawałoby się popularny atrybut pielgrzyma jest stosunkowo rzadkim znaleziskiem w europejskich wykopaliskach. Prym wiedzie Anglia, gdzie notujemy około 40 takich zabytków, dalej Francja i Holandia, gdzie odnotowano po kilka grzechotek pielgrzymich. W samym tylko Londynie znaleziono ponad 30 takich pamiątek, datowanych głównie na wiek XIV i XV¹¹²⁰, choć zdarzają się też grzechotki datowane na wiek XIII do pocz. XIV¹¹²¹, a także na ostatnią kwartę XIII wieku¹¹²². W King's Lynn w południowo-wschodniej Anglii odkryto aż siedem tego typu zabytków¹¹²³. Z Holandii znamy tylko dwie grzechotki, obydwie z Middelburga koło Arnemuiden, z których jedna jest datowana bardzo szeroko, a druga stosunkowo późno, bo na lata 1550–74¹¹²⁴. Z terenu Francji posiadamy informacje o pięciu grzechotkach, z czego dwa zabytki mogły też pełnić funkcje dzwoneczków pielgrzymich¹¹²⁵. Tylko jedną grzechotkę znamy z terenu Niemiec – została ona odkryta w Wismarze i datowana jest na lata 1330–80¹¹²⁶.

Tym bardziej docenić należy znaleziska gdańskie, gdzie jak dotąd odnotowano 13 grzechotek pielgrzymich. Wynikałoby z tego, iż ten rodzaj zabytku przywędrował na Pomorze raczej z Anglii niż z innych wyżej wymienionych krajów. Być może to jeszcze jeden dowód na to, że ruch pielgrzymkowy odbywał się z Gdańska poprzez Anglię, co skądinąd nie dziwi zważywszy intensywne kontakty handlowe grodu nad Motławą z synami Albionu. Pośród grzechotek z gdańskich wykopalisk aż 12 pochodzi z Wyspy Spichrzów, a tylko jedna z Głównego Miasta. Ta ostatnia (GKPP 1091) jest zachowana fragmentarycznie i składa się z segmentów utworzonych przez mniejsze i większe okręgi, połączone krzyżowo pręcikami. Aż 5 z omawianych zabytków pochodzi z wykopalisk przy ul. Jaglanej. Pierwsza z nich, o średnicy 41,7 mm (GKPP 1141), zachowana w połowie, jest wykonana z drucików tworzących nieregularną kratkę, ze zgrubieniami w miejscach ich przecięć. Prawie w całości natomiast odnaleziono kolejny zabytek (GKPP 1152), którego ażurowa konstrukcja o średnicy 36,0 mm jest zdobiona ukośnym żebrowaniem. W trzeciej z omawianych grzechotek

(GKPP 1155) oprócz połowy ażurowej czaszy zachował się też fragment rękojeści, podobnie jak w kolejnej (GKPP 1166), o łącznej długości 91,1 mm i średnicy 41,5 mm. Wreszcie ostatni zabytek z Jaglanej (GKPP 1179) to niewielki fragment grzechotki z prętami zdobionymi ukośnym żebrowaniem, podobnie jak w przypadku już opisanej grzechotki (GKPP 1152). Z badań pomiędzy ul. Stągiewną, Chmielną i Ciesielską pochodzą trzy grzechotki, wszystkie bogato zdobione. Jedna z nich (GKPP 1076), o wymiarach 36,7 x 37,4 mm, jest zachowana połowicznie, a jej czasza składa się z połączonych ze sobą segmentów w kształcie czteroliścia. Także w połowie ocalał następny zabytek ze śladem odłamanego uchwytu (GKPP 565), tym razem jajowatego kształtu, o wymiarach 27,3 x 39,5 mm, którego otwory w cienkiej blaszce są zdobione podwójnym obramowaniem lub ornamentem perełkowym. Podobnie są dekorowane brzegi otworków w następnej grzechotce (GKPP 585) lub dzwonku?, gdzie zachował się nawet amorficzny kawałek ołowiu wewnątrz, służący do grzechotania, oraz sztywne uszko do mocowania. W całości jest zachowana grzechotka (a może ażurowy, kulisty dzwonek?) składająca się z dwóch ażurowych półkul, z jajowatego kształtu otworami (GKPP 843), odzyskana na Wyspie Spichrzów z hałdy.

Ostatnie trzy z omawianej tu grupy zabytków odkryto przy ul. Basztowej, Stągiewnej i Chmielnej. Grzechotka z ul. Basztowej (GKPP 101) jest zachowana w niewielkim fragmencie, ma zachowane sztywne uszko do mocowania, podwójne obramowanie otworów oraz plastyczny ornament ukośnej kratki. Fragment zachował się też z zabytku znalezionego przy ul. Stągiewnej (GKPP 264), gdzie ażurowa czasza grzechotki była utworzona z elementów w kształcie trójliścia. Ostatnia grzechotka, o wymiarach 28,7 x 30,7 mm (GKPP 836), z badań przy ul. Chmielnej 102, jest kulistego kształtu i ma ażurową czaszę z otworami o podwójnie obramowanych krawędziach.

Grzechotka z ul. Grząskiej została znaleziona w warstwie nr 1044, datowanej monetą: brakteat *Tarcza z krzyżem I*, ok. 1307/8–1317/18. Zabytek z ul. Stągiewnej 25 (GKPP 264), odkryty w warstwie nr 355, jest z kolei datowany plakietką przedstawiającą turkawkę lub papugę z szarfą w łapach, z napisem: *Amor vincit omnia* (GKPP 260). Z tej samej warstwy pochodzi druga podobna plakietka, a takie zabytki z napisem *Amor vincit omnia* możemy dokładnie datować monetami na schyłek XIV i pocz. XV w., toteż i znalezisko ze Stągiewnej 25 mieści się w tym samym przedziale chronologicznym.

Wszystkie grzechotki pielgrzymie znalezione w Gdańsku są ażurowe i wykonane z cyno-ołowiu. Średnica ich czaszy waha się od ok. 30,0 do 40,0 mm. Tylko w dwóch przypadkach zachowały się przy nich fragmenty rękojeści (GKPP 1155 i 1166). Możemy je podzielić na dwa typy: grzechotki o masywnej czaszy z różnego kształtu otworami (GKPP 101, 565, 585, 836, 843) oraz grzechotki, których czasza została wykonana (odłana) w formie ażurowej siatki cienkich drucików tworzących rozmaite formy, jak choćby motywy trójliścia (GKPP 264), czteroliścia (GKPP 1076), koncentrycznych kręgów (GKPP 1091), bądź też nieregularnych ażurowych trójkątów (GKPP 1152) utworzonych przez pseudo-tordowane pręty. W niektórych przypadkach można rozpoznać technologię produkcji, polegającą na odlaniu dwóch połówek grzechotki w dwóch częściach formy (GKPP 1091, 1152, 1155, 1166). Grzechotki, podobnie jak

¹¹²⁰ M. Mitchiner, *Medieval...*, s. 41–44, kat. 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63; s. 152–153, kat. 427, 428; B. Spencer, *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges. Medieval...*, s. 211–213, nr 220, 220a, 220b, 221, 221a, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232; Tenże, *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges. Salisbury...*, s. 64, 94, ryc. 197, 199; Tenże, *Medieval Pilgrim Badges from Norfolk...*, s. 17, nr 42 i 43; *Catalogue of the Collection of London...*, s. 329, nr 68, 69, 70 i 71, tab. LXXVIII, nr 11; s. 335 nr 194, tab. LXXX nr 5, 10, 12, 14; B. Spencer, *A scallop-shell...*, s. 61, fig. XXlu.

¹¹²¹ B. Spencer, *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges. Medieval...*, s. 211, nr 217, 218.

¹¹²² Tamże, s. 211, nr 219.

¹¹²³ B. Spencer, *Medieval Pilgrim Badges from Norfolk...*, s. 17, nr 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48.

¹¹²⁴ A. Willemsen, *Kinder delijt: Middeleeuws speelgoed in de Nederlanden*, Nijmeegse Kunsthistorische Studies vol. 6, University Press, Nijmegen 1998, s. 177, ryc. 140; *Geld uit de belt...*, s. 75, ryc. 166.

¹¹²⁵ Trzy dolne części grzechotek datowane na lata 1350–1424, zob.: A. Tixador, *Enseignes...*, s. 56–58, nr 62, 63, 64; Dwa zabytki uznane za dzwoneczki lub grzechotki datowane na lata 1300–1400, zob.: A. Tixador, *Enseignes...*, s. 58, nr 66, 67.

¹¹²⁶ J. Ansoerge, *Mittelalterliche...*, s. 244–245, ryc. 15.5.

dzwonki pielgrzymie, miały charakter apotropaiczny, poprzez czyniony przez nie hałas odstraszały złe duchy oraz chroniły swego właściciela i użytkownika, były też świetnym prezentem dla dzieci przywiezionym z dalekiej podróży, który łączył w sobie atrakcyjność hałasowania pożądaną przez wszystkie dzieci świata z funkcjami o charakterze magicznym. Wiele z nich nie posiada jednak rękojeści, której często, jak się wydaje, w ogóle nie było, toteż możemy domniemywać, że były mocowane na łańcuszkach czy innego rodzaju uwięziach, którymi można było je wprawiać w ruch, stąd niekiedy trudno je odróżnić od ażurowych dzwonków pielgrzymich, szczególnie, że niektóre grzechotki posiadają też uszko do zawieszania (GKPP 585, 836, 843). Wydaje się, że kryterium dla rozróżnienia tych dwóch kategorii zabytków (ażurowe dzwonki, grzechotki) powinno być w tym przypadku serce – typowe dla dzwonka, podczas gdy grzechotka bez względu na rodzaj jej mocowania, jest wyposażona w nieprzymocowany do niej na stałe element grzechoczący¹¹²⁷. Z całą pewnością można stwierdzić, że grzechotki pielgrzymie są niezbitym dowodem przybywania do Gdańska pielgrzymów z Anglii, jako że to właśnie w tym kraju odnotowano jak dotąd najwięcej znalezisk tej kategorii pielgrzymich pamiątek, które są tu datowane już od schyłku XIII w. począwszy¹¹²⁸.

¹¹²⁷ B. Spencer, *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges*. Medieval..., s. 209–213.

¹¹²⁸ Tamże, s. 211.

GKPP: 101

Nr SAZ: 255/020/039

Nr katalogu MAG: 5360

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Basztowa 1, w. 848, faza 6, podwórko, horyzont osadniczy VI

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: grzechotka pielgrzymia, zachowana jedynie w górnej partii, spłaszczona, z okrągłymi otworami, zdobiona plastycznym ornamentem ukośnej kratki

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XIV–1 poł. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 43,0x36,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,78

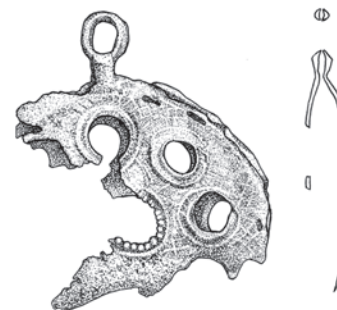
Sposób mocowania: zawieszka kolistą

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 264

Nr SAZ: 255/020/040

Nr katalogu MAG: 892

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Stągiewna 25, w. 355

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: grzechotka pielgrzymia, zachowana we fragmencie ażurowej czaszy skonstruowanej z okręgów wypełnionych motywem trójliscia

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XIV–pocz. XV w.

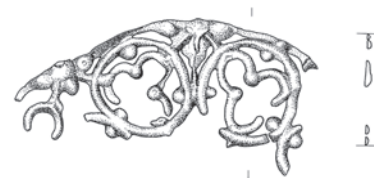
Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 40,0x19,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 1,70

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 565

Nr SAZ: 255/020/041

Nr katalogu MAG: 2187

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Ciesielska, z hałdy

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: fragment ażurowej kulistej grzechotki pielgrzymiej

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XIV–1 poł. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 27,3x39,5

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,39

Sposób mocowania: uszko pierścieniowate, częściowo odłamane

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 585

Nr SAZ: 255/020/041

Nr katalogu MAG: 2207

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Ciesielska 3, w. 377, faza 3—niezabudowana działka, wypełnisko wkopu dużych rozmiarów z przodu parceli

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: grzechotka pielgrzymia lub dzwonek (?); wewnątrz zachowała się amorficzna bryłka ołowiu pełniąca zapewne rolę serca

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XIV—1 poł. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 27,0x30,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 6,50

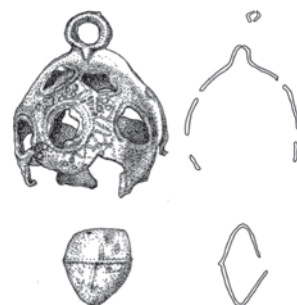
Sposób mocowania: uszko pierścieniowate

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 836

Nr SAZ: 255/020/012

Nr katalogu MAG: 52

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, spichrz „Madonna”, ul. Chmielna 102

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: ażurowa grzechotka pielgrzymia kulistego kształtu

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV—1 poł. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 28,7x30,7

Waga (części zachowanej, w gramach): 4,52

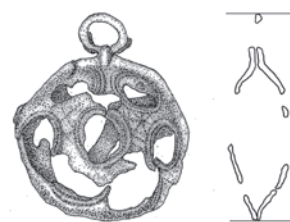
Sposób mocowania: sztywne uszko, integralnie odlane

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 843

Nr SAZ: 255/020/027

Nr katalogu MAG: 57

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, bad. 1994, z hałdy

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: dwie części (połówki) miniaturowej, ażurowej grzechotki pielgrzymiej

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV—1 poł. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 26,9x34,3; 27,9x33,7

Waga (części zachowanej, w gramach): 5,32

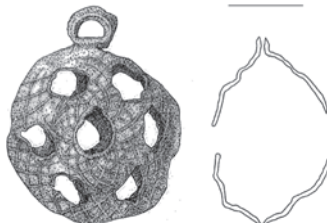
Sposób mocowania: sztywne uszko, integralnie odlane

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1076

Nr SAZ: 255/020/041

Nr katalogu MAG: 1912

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, w kwartale ulic Chmielna, Stągiewna, Ciesielska, obiekt 4, w. 53

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: fragment ażurowej grzechotki pielgrzymiej, zdobionej ornamentem czteroliścia

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV–XV w.

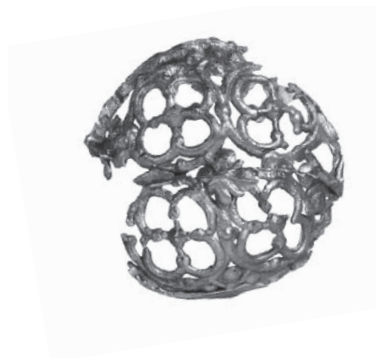
Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 36,7x37,4

Waga (części zachowanej, w gramach): 5,29

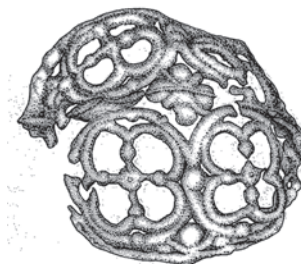
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1091

Nr SAZ: 255/129/002

Nr katalogu MAG: 4153

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Głównie Miasto, ul. Grząska 2, w. 1044

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: fragment ażurowej grzechotki pielgrzymiej

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XIV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 36,3x37,6

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,34

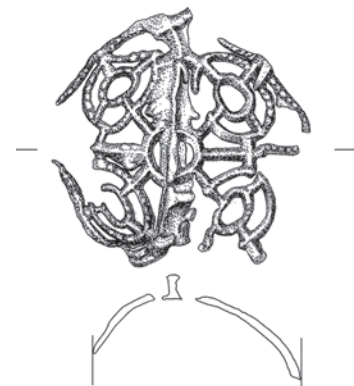
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1141

Nr SAZ: 255/020/060

Nr katalogu MAG: 1562

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Jagłana 3/5, wyk. 5, w. 401

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: grzechotka pielgrzymia ażurowa, zachowana w 50%

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): śr. 41,7

Waga (części zachowanej, w gramach): 5,09

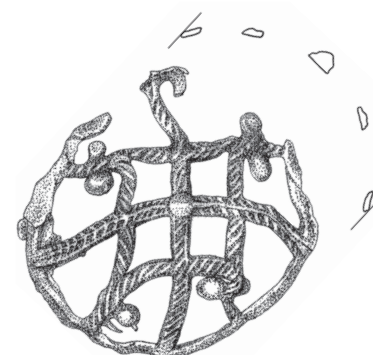
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1152

Nr SAZ: 255/020/060

Nr katalogu MAG: 1573

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Jagłana 3/5, wyk. 4, w. 36

Kraj pochodzenia: nieznan

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: ażurowa grzechotka pielgrzymia z polami o trójkątnych kształtach

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): śr. 36,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 11,82

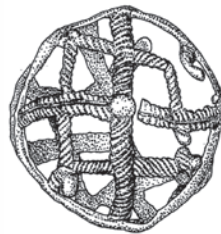
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1155

Nr SAZ: 255/020/060

Nr katalogu MAG: 1581

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Jagłana 3/5, wyk. 1A, w. 118

Kraj pochodzenia: nieznan

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: fragment miniaturowej grzechotki pielgrzymiej z kawałkiem uchwytu

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

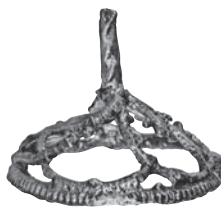
Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 26,3

Waga (części zachowanej, w gramach): 5,87

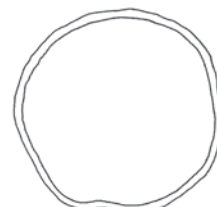
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1166

Nr SAZ: 255/020/060

Nr katalogu MAG: 1552

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Jagłana 3/5, wyk. 4, w. 36

Kraj pochodzenia: nieznan

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: fragment ażurowej grzechotki pielgrzymiej z zachowaną ręką

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): śr. 41,5; wys. 91,1

Waga (części zachowanej, w gramach): 10,81

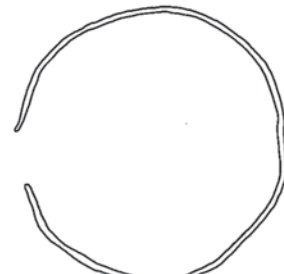
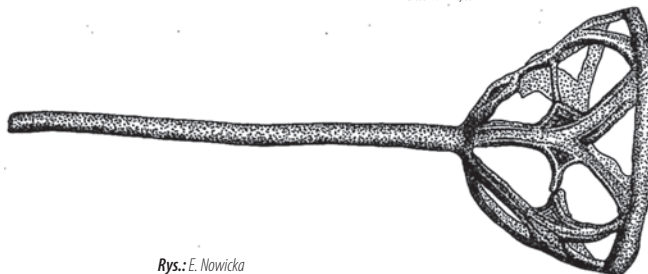
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1179

Nr SAZ: 255/020/060

Nr katalogu MAG: 1553

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Jagłana 3/5, wyk. 4, w. 36

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: fragment ażurowej grzechotki pielgrzymiej

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 29,5x29,4

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,77

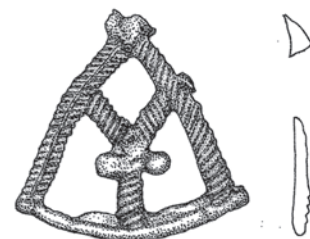
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

5.4. Gwizdki

Gwizdki pielgrzymie produkowano w wielu średniowiecznych sanktuariach. Zdaniem Kurta Köstera, podobnie jak rogi czy dzwoneczki, była to nie tylko pamiątka z odbytej pielgrzymki, ale też upominek dla dzieci. Gwizdków używano do popularnych praktyk religijnych, odstraszenia żarłocznego ptactwa oraz złych duchów, wierząc, że drzemią w nich aktywne siły sanktuariów i świętych relikwii. Znaleźiska gwizdków pielgrzymich w Europie w łącznej liczbie około 50 egzemplarzy, koncentrują się na terenie Francji, Anglii, Holandii oraz Belgii. Co ciekawe, nie ma ich jak dotąd pośród pamiątek pielgrzymich zarejestrowanych w Niemczech, czy u naszych południowych sąsiadów. Stąd też znaleźiska gdańskie liczące obecnie 13 gwizdków pielgrzymich, z dobrze udokumentowanym archeologicznym kontekstem, stanowią jedno z ważniejszych odkryć tych średniowiecznych, pielgrzymich pamiątek. Ich występowanie ogranicza się do rejonu portu gdańskiego, jako że większość znaleziono na Wyspie Spichrzów (8 zabytków), Starym Przedmieściu (4 zabytki) oraz na stanowisku Szafarnia nad wschodnim brzegiem Nowej Motławy (1 zabytek). Znaleźiska z Wyspy ograniczają się do dwóch rejonów, tj. ul. Chmielnej 73, gdzie znaleziono tylko jeden gwizdek, oraz Jaglanej 3/5, gdzie zarejestrowano aż siedem takich zabytków. Zabytek z ul. Chmielnej (GKPP 875) jest zachowany w formie spłaszczonej kuli, z obecnie odłamanym ustnikiem w kształcie sześciograniastej rurki. Podobne gwizdki spotykamy pośród znalezisk z terenu Anglii i Francji, choć najczęściej zamiast spłaszczonej kuli mamy w tych przypadkach do czynienia z wyobrażeniem głowy ludzkiej umieszczonej na końcu gwizdka. Takie zabytki zarejestrowano m.in. w wykopaliskach z Londynu¹¹²⁹, Salisbury¹¹³⁰, Brugii¹¹³¹ oraz Paryża (XIV–XV w.)¹¹³². Znanе są też gwizdki z zakończeniem w formie figurki ptaka, jak choćby z Londynu¹¹³³ oraz King's Lynn¹¹³⁴. Wydaje się, iż najbardziej jednak podobne do egzemplarza gdańskiego są dwa gwizdki pielgrzymie z Londynu, które posiadają podobne zakończenie¹¹³⁵. Unikatowym w skali całej Europy był dotąd gwizdek z Paryża datowany na XV w., gdzie jest zachowany wiatraczek, kręcący się w trakcie dmuchania w gwizdek¹¹³⁶. Z wykopalisk gdańskich pochodzi drugi taki zabytek na świecie (GKPP 1168), który nie tylko nadal gwizdże, ale w dodatku jest doskonale zachowany i zdobiony plastycznymi skrzydełkami. Ruchomy wiatraczek jest tu umieszczony tuż nad otworem akustycznym, a pod spodem gwizdka znajduje

się sztywne kółko do zawieszania. Zapewne dokładnie taką samą konstrukcję możemy upatrywać w przypadku gwizdka GKPP 1151 zdobionego skrzydełkami i zakończonego krzyżem maltańskim w okręgu, gdzie uchwyty do mocowania wiatraczka pozostały niezagięte do środka, w pozycji poziomej – tak jak odlano je w formie, co oznacza, że jest to produkt nie do końca zmontowany, a więc taki, który jeszcze nie powinien być w obrocie handlowym. Jeżeli tak to znaczy, że gdzieś w pobliżu musiała znajdować się wytwórnia tych gwizdków, co zresztą jest również uprawdopodobnione przez fakt, że żadne z 13 znalezionych w Gdańsku gwizdków pielgrzymich, nie ma swojego dokładnego odpowiednika w innych znaleziskach europejskich. Wspólną natomiast cechą tych zabytków jest ich wielkość, jako że długość gwizdków pielgrzymich, zarówno tych z wykopalisk gdańskich, jak i innych pochodzących z terenu całej Europy, waha się w granicach od około 40,0 do 60,0 lub rzadziej 90,0 mm, w przypadku kiedy gwizdki są zakończone głową człowieka lub ptaka. Pośród zabytków z Gdańska, większość ma zakończenie zdobione skrzydełkami, symetrycznie rozmieszczonymi po bokach (GKPP 367, 1136, 1149, 1151 i 1168, 1176, 1192, 1194). W kilku przypadkach zamiast skrzydełek znajdują się rozbudowane dekoracje ażurowe, np. z półokręgów wzbogaconych trójlisciem i motywem lilii (GKPP 123). Wszystkie korpusy gwizdków są zdobione plastycznym ornamentem, najczęściej w formie ukośnej kratki, zaś na dwóch zachowały się pozostałości sztywnych uszek do zawieszania (GKPP 1136, 1168). Jeden z gwizdków był bardziej rozbudowany i składał się nie tylko z rurki z otworem akustycznym, ale również z puszek rezonansowej w formie spłaszczonej kuli umieszczonej na końcu tej rurki (GKPP 875). Zapewne mógł być podobny do gwizdka z Londynu, publikowanego przez B. Spencera¹¹³⁷. Prawdopodobnie wszystkie gwizdki posiadały drewniane zatyczki włożone do ustnika, które musiały być od góry nieco ścięte, tak aby powietrze dochodziło do otworu akustycznego.

Spośród wyżej omawianych 13 gwizdków jeden został odzyskany z hałdy (GKPP 875) natomiast pozostałe zostały wyeksplorowane z dokumentowanych na stanowisku kontekstów, datowanych na okres od schyłku XIV do XV, a nawet początków XVI wieku, przy czym niestety tylko w kilku przypadkach można było nieco uściślić to datowanie. I tak np. zabytek z Szafarni (GKPP 367) odkryto w warstwie nr 1100, datowanej szeroko monetami na okres od XIV do początku XVI w. Gwizdek z krzyżem maltańskim z Jaglanej 3/5 (GKPP 1151) znaleziono w wykopie 1A i warstwie 118, wraz rękawicą miniaturową (GKPP 1154), o długości 20,3 mm, datowaną na schyłek XIV–XV w., a gwizdek ze skrzydełkami (GKPP 1192) wystąpił w jednej warstwie z dwuczęściowym składanym relikwiarzykiem (GKPP 468) w kształcie krzyża łacińskiego z trójlisciami zakończeniami ramion, w parceli 36B, w wykopie nr 57 i warstwie 3317, datowanej na XV–pocz. XVI w. Zabytek zdobiony plastyczną dekoracją po bokach i krzyżem maltańskim (GKPP 1193), pochodzący również z Lastadii z obiektu 36B, wykopu 56, zarejestrowano w warstwie nr 3028, wraz z plakietką z Blombergu

¹¹²⁹ Tamże, s. 207, nr 216d.

¹¹³⁰ B. Spencer, *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges*. Salisbury..., s. 63, nr 147, s. 92, fig. 191.

¹¹³¹ S. Vandenberghe, *Metalen...*, s. 191, ryc. 186.

¹¹³² D. Bruna, *Enseignes de Pèlerinage et Enseignes Profanes...*, s. 296–298, kat. 564, 565, 566; Tenże, *Enseignes de plomb...*, s. 272, fig. 124 i s. 300, ryc. 124.

¹¹³³ B. Spencer, *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges*. Medieval..., s. 207–208, nr 216b.

¹¹³⁴ B. Spencer, *Medieval Pilgrim Badges from Norfolk...*, s. 30, nr 142.

¹¹³⁵ B. Spencer, *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges*. Medieval..., s. 209, nr 216e; Tenże, *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges*. Salisbury..., s. 63–64, s. 93, fig. 195.

¹¹³⁶ D. Bruna, *Enseignes de Pèlerinage et Enseignes Profanes...*, s. 345–346, kat. 673.

¹¹³⁷ B. Spencer, *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges*. Salisbury..., s. 63–64, s. 93 fig. 194.

(GKPP 392), której datowanie może zamykać się w ramach od 2 poł.–schyłku XV wieku do 1 poł. XVI w. włącznie.

Wszystkie gwizdki odkryte na terenie Gdańska zostały wykonane jako cynowo-ołowiane odlewy, a ich datowanie zamyka się w XV wieku. Są wykonane z rurek o średnicy od 4,0 do 8,0 mm. Formy do odlewania gwizdków pielgrzymich znane są m.in. z Rocamadour¹¹³⁸. Patrząc na mapę tych znalezisk w Europie trudno się oprzeć wrażeniu, iż podobnie jak grzechotki pielgrzymie, ten rodzaj pielgrzymich atrybutów dotarł na Pomorze z terenów Anglii, Francji lub krajów Beneluksu, jako że jak dotąd nie odnotowano gwizdków pielgrzymich na terenie Niemiec i krajów Europy Północnej.

¹¹³⁸ B. Spencer, *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges. Medieval...*, s. 207.

GKPP: 367

Nr SAZ: 255/100/005

Nr katalogu MAG: 5055

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, ul. Długie Ogrody 114, w. 1100

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: gwizdek miniaturowy wykonany z rurki z czworokątnym otworem w 3/4 długości, zwieńczony tarczową gałką

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 6,0x46,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 5,08

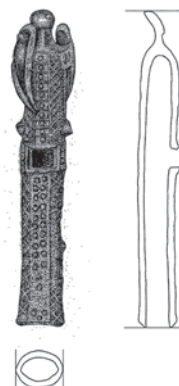
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 875

Nr SAZ: 255/020/051

Nr katalogu MAG: 1713

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Chmielna 73, wyk. 24, hałda

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: gwizdek w formie spłaszczonej kuli, z osobno zachowanym ustnikiem w kształcie sześciogranistej rurki

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 22,8x28,6; 8,5x27,6

Waga (części zachowanej, w gramach): 9,31

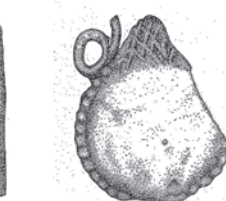
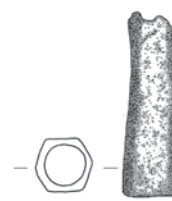
Sposób mocowania: sztywne uszko, integralnie odlane

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1136

Nr SAZ: 255/020/060

Nr katalogu MAG: 1501

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Jagłana 3/5, wyk. 1, podczyszczenie

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: gwizdek pielgrzymi w kształcie rurki zdobionej plastycznymi skrzydełkami, z kółkiem do zawieszania

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 15,6x39,2

Waga (części zachowanej, w gramach): 6,33

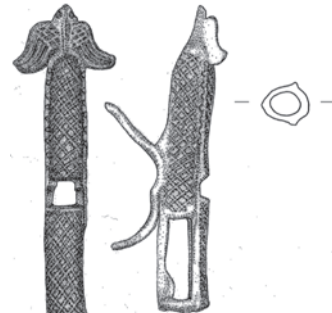
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1149

Nr SAZ: 255/020/060

Nr katalogu MAG: 1532

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Jaglana 3/5, wyk. 3, w. 5

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: gwizdek pielgrzymi wykonany z wąskiej rurki z otworem, zdobiony na końcu skrzydełkami

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 13,5x46,8, śr. przekroju 10,7

Waga (części zachowanej, w gramach): 6,82

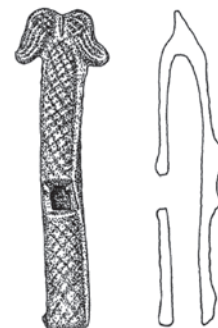
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1151

Nr SAZ: 255/020/060

Nr katalogu MAG: 1522

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Jaglana 3/5, wyk. 1A, w. 118

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: gwizdek wykonany z wąskiej rurki, zdobiony przy końcu plastycznymi skrzydełkami i zakończony krzyżem maltańskim w okręgu. Tuż za otworem wibracyjnym dwa symetrycznie rozłożone pręciki zakończone kółeczkami—uchwyty do wiatraczka. Ich ułożenie w tej pozycji sugeruje, że gwizdek nie został dokończony poprzez ich zagięcie i zamocowanie wiatraczka

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 32,3x52,4

Waga (części zachowanej, w gramach): 6,38

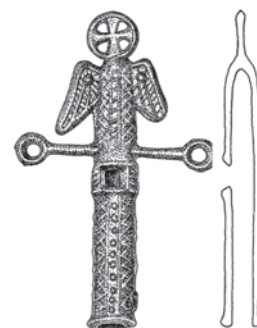
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1168

Nr SAZ: 255/020/060

Nr katalogu MAG: 1548

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Jaglana 3/5, wyk. 4, w. 36

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: gwizdek pielgrzymi doskonale zachowany, zdobiony plastycznymi skrzydełkami z ruchomym wiatraczkiem umieszczonym tuż nad otworem akustycznym, pod spodem sztywne kółko do zawieszania

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 31,1x54,6

Waga (części zachowanej, w gramach): 8,60

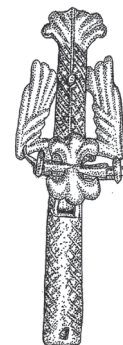
Sposób mocowania: kółko-zawieszka

Materiał: cyna/ołów

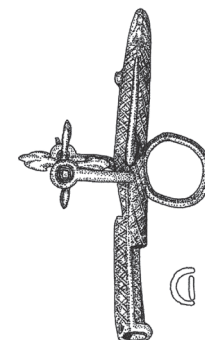
Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1176

Nr SAZ: 255/020/060

Nr katalogu MAG: 1535

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Jagłana 3/5, wyk. 2, w. 4

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: gwizdek pielgrzymi wykonany z cienkiej rurki, zdobiony plastycznymi skrzydełkami i zakończony krzyżem maltańskim w okręgu

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 20,7x61,8

Waga (części zachowanej, w gramach): 8,21

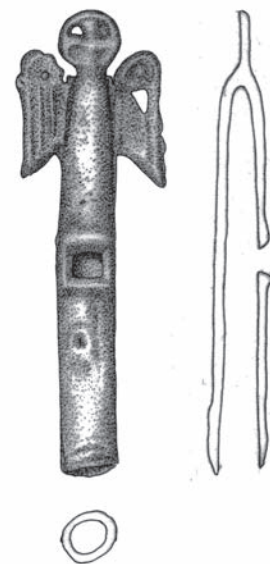
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiqcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1192

Nr SAZ: 255/133/003

Nr katalogu MAG: 5872

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, Lastadia, obiekt 36B, wyk. 57, w. 3317

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: gwizdek pielgrzymi wykonany z cienkiej rurki, zdobionej plastycznym ornamentem ukośnej kratki, zakończony plastycznymi skrzydełkami

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 14,9x47,8; śr. 6,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 6,67

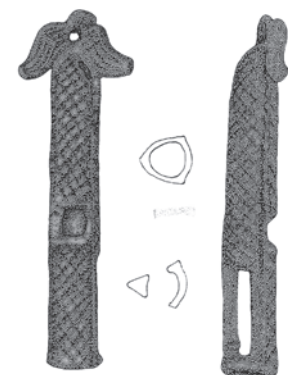
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiqcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1193

Nr SAZ: 255/133/003

Nr katalogu MAG: 5876

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, Lastadia, obiekt 36B, wyk. 56, w. 3028

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: gwizdek pielgrzymi wykonany z cienkiej rurki, zakończony częściowo odłamany krzyżem maltańskim w okręgu, z ażurowymi półkolami po bokach

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 19,4x47,2; śr. 7,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 5,57

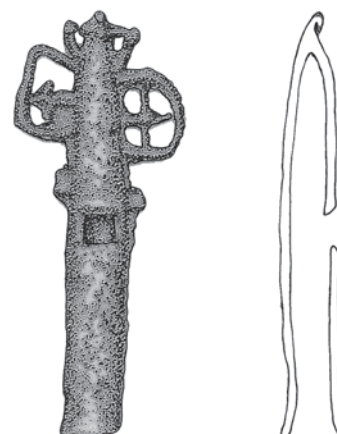
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiqcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1194

Nr SAZ: 255/133/003

Nr katalogu MAG: 5875

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, Lastadia, obiekt 35D, wyk. 9, w. 560

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: gwizdek pielgrzymi wykonany z cienkiej rurki, zdobionej plastycznym ornamentem ukośnej kratki, zakończony plastycznymi skrzydełkami

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 19,4x53,3; śr. 7,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 8,70

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

GKPP: 1196

Nr SAZ: 255/133/003

Nr katalogu MAG: 5873

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, Lastadia, obiekt 36B, wyk. 4, w. 322

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: gwizdek wykonany z okrągłej w przekroju tulejki, zakończony plastyczną dekoracją w formie skrzydełek

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 10,0x47,0; śr. 6,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 7,62

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1203

Nr SAZ: 255/020/060

Nr katalogu MAG: ip. 5545

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Jagłana 3/5, wyk. 5A, w. 408

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: gwizdek pielgrzymi w kształcie zwężającej się ku końcowi rurki, ze zgniecionym ustnikiem i ażurową, plastyczną dekoracją po bokach

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

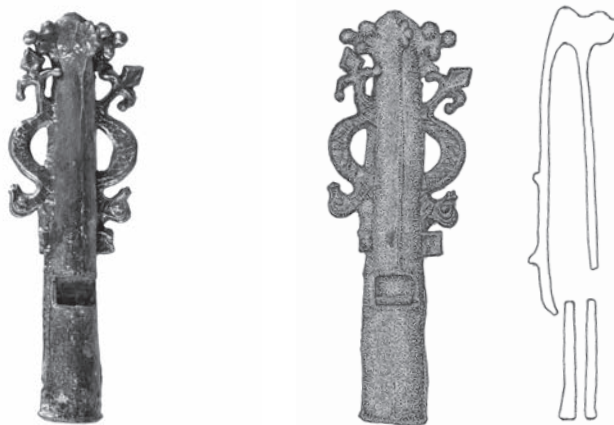
Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 16,0x49,0; śr. 8,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 7,84

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

GKPP: 1205

Nr SAZ: 255/020/060

Nr katalogu MAG: i.p. 5546

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Jagłana 3/5, wyk. 5A, w. 408

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: gwizdek w kształcie zwężającej się ku szczytowi rurki, ze skrzydełkami po bokach i sztywnym kółkiem do zawieszania pod spodem

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 23,0x58,0; śr. 4,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 6,76

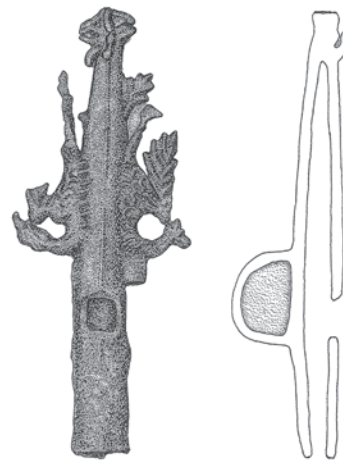
Sposób mocowania: sztywne uszko

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

5.5. Medaliony i inne zabytki ze sceną ukrzyżowania¹¹³⁹

Pośród innych zabytków związanych z kultem Chrystusa, omówić należy sześć plaketek ze sceną ukrzyżowania Zbawiciela, z których cztery znaleziono na Wyspie Spichrzów (trzy przy ul. Jaglanej i jedną przy ul. Stągiewnej). Pozostałe dwie odkryto na Starym Przedmieściu (Lastadia) i na Głównym Mieście. Ta ostatnia (GKPP 992) jest w formie kolistej zawieszki o średnicy 35,0 mm, z wtórnie wykonanym otworem do zawieszania. Nieco większą średnicę, bo ok. 42,0 mm, ma kolejny z omawianych zabytków, tj. kolistą plaketkę (GKPP 978) z przedstawieniem Chrystusa ukrzyżowanego oraz datą 1524, umieszczoną po bokach krzyża. Trzeci zabytek to niestarannie odlana plaketka (GKPP 972) ze sceną ukrzyżowania, umieszczona na płycie odlanej w formie tarczy (ryngrafu?). Wreszcie czwarta plaketka (GKPP 979) to dość gruby kawałek płytki z półplastycznym przedstawieniem sceny ukrzyżowania. Postać Chrystusa zasłania cały krzyż, po jego prawej (heraldycznie) stronie jest schematycznie przedstawiona postać Marii, po stronie lewej plaketka jest niestety mocno uszkodzona.

Scena ukrzyżowania jest także oddana na miniaturowej patenie (GKPP 270) o średnicy zaledwie 60,0 mm, odkrytej przy ul. Stągiewnej 24, w warstwie nr 23, datowanej na 2 poł. XIV–1 poł. XV wieku. Zabytki takie odnotowano w innych znaleziskach europejskich, jednakże tylko dla kilku z ich udało się ustalić choćby miejsce ich znalezienia, czy też miejsce, gdzie zostały wykonane. Tak jest w przypadku dwóch zabytków z Londynu i Mechelen w Belgii; jeden o średnicy 33,0 mm, drugi o nieznanych nam wymiarach. Pozostałe kilkanaście miniaturowych paten znanych z europejskich kolekcji, z których 7 znaleziono we Francji, ma średnicę w granicach od ok. 20,0 mm do nieco ponad 50,0 mm i przeważnie są bardzo szeroko datowane od XIV po XVI w. Wszystkie są zdobione ornamentem geometrycznym, a więc nie stanowią ścisłej analogii dla znalezisk gdańskich¹¹⁴⁰. Ciekawym, choć niestety fragmentarycznie zachowanym zabytkiem, jest znalezisko (GKPP 443) z Lastadii. Jest to fragment kolistej plakietki pielgrzymiej z wytłoczonym przedstawieniem Ukrzyżowania, gdzie nad głową Chrystusa znajduje się taśma z gotyckim, minuskułowym napisem *inri* oraz postać anioła. Obok Chrystusa, po jego lewej stronie, zachował się fragment innej postaci, niestety stopień jej zachowania uniemożliwia identyfikację.

Wydaje się, iż najstarszym zabytkiem z tej grupy jest miniaturowa patena (GKPP 270) datowana kontekstem stratygraficznym na 2 poł. XIV–1 poł. XV wieku.

Wszystkie pozostałe zabytki odkryto w kontekstach zawierających zarówno zabytki datowane na czasy późnośredniowieczne,

jak i nowożytnie. Np. plaketka z datą 1524 (GKPP 978) została wyeksplorowana z warstwy nr 9466 przy ul. Jaglanej 3/5, skąd pochodzi m.in. moneta ze schyłku XVII w., tj. Prusy, Fryderyk III, szeląg 1694, Królewiec¹¹⁴¹, zaś zabytek z wykopu 17A, znaleziony w warstwie nr 2850 (GKPP 972), znalazł się w towarzystwie odważnika do francuskiej monety datowanej na XVII wiek¹¹⁴².

Rok 1524 widniejący na wyżej wymienionej plakietce to znamienna data związana z początkami Reformacji w Gdańsku, jako że właśnie w tym roku rozpoczęto głoszenie tutaj kazań uwzględniających tezy Marcina Lutra. Zgodnie z tą ideologią tylko Pismo Święte jest przewodnikiem człowieka w jego życiu doczesnym, a tylko Chrystus jest jedynym pośrednikiem dla ludzi zwracających się do Boga (*Solus Christus*). Bóg zaś może zbawić człowieka nie w formie zapłaty za zasługi (*Sola Fide*), ale po prostu okazując mu łaskę (*Sola Gratia*), na którą można zasłużyć poprzez bezgraniczną wiarę w Chrystusa, którego śmierć stała się centralnym punktem protestanckiej wiary. Tak więc wspomniana wyżej data to początek nowej epoki również w materiałach związanych z pielgrzymkami. Wraz z zanikiem kultu maryjnego i kultu świętych jako pośredników niezbędnych w drodze do zbawienia, kurczy się cały przemysł pamiątkarski, upada wiele sanktuariów i stopniowo zanikają pielgrzymki. Jeszcze wspomniana wyżej miniaturowa patena (GKPP 270), czy wytłoczona ze sztancy kolistą plaketką z przedstawieniem Ukrzyżowania (GKPP 443), są niejako świadectwem poprzedniej epoki. Natomiast dość niezdarne wykonane dwa medaliony (ryngrafy?) datowane na początki okresu nowożytnego (GKPP 972, 979) to *signum temporis*, podobnie zresztą, jak dwa kolisty medaliony (GKPP 978, 992) z wtórnie wybitymi otworami do zamocowania raczej na jakimś przedmiocie niż do zawieszenia na szyi. W przypadku ryngrafów, obydwa są wadliwie wykonane i nie mają żadnych uchwytów do mocowania, co nie pozwala przesądzić o ich przeznaczeniu.

¹¹³⁹ J. Miziołek, *Sol versus. Studia nad ikonografią Chrystusa w sztuce pierwszego tysiąclecia*, „Studia z historii sztuki”, t. XLVI, red. J. Pietrusiński, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław–Warszawa–Kraków 1991; G. O’Collins SJ, *Chrystusologia. Jezus Chrystus w ujęciu biblijnym, historycznym i systematycznym*, Przeł. K. Franek, K. Chrzanowska, red. M. Skierkowski, Wydanie I, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2008; E. De Pascale, *Śmierć i zmartwychwstanie*, *Leksykon Historia, Sztuka, Ikonografia*, Wydawnictwo Arkady, Warszawa 2011.

¹¹⁴⁰ Baza danych Kunera, hasło patena, dn. 26.09.2015.

¹¹⁴¹ B. Paszkiewicz, *Monety, liczmany, odważniki, szalki wag ze stanowiska „Jaglana”...*, s. 25.

¹¹⁴² Tamże, s. 25.

GKPP: 270

Nr SAZ: 255/020/040

Nr katalogu MAG: 898

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Stągiewna 24, w. 23

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: miniaturowa patena ze sceną ukrzyżowania Chrystusa, ob-
ramowana drobnym plastycznym ornamentem perełkowym

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV–1 poł. XV w.

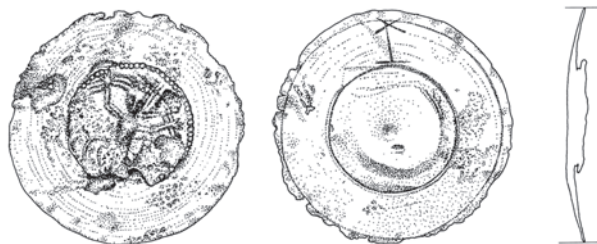
Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): śr. 60,0; gr. 4,0

Waga (części zachowanej, w gramach):

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 443

Nr SAZ: 255/133/003

Nr katalogu MAG: 3868

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, Lastadia, wyk. 70,
parcela 36A, w. 6137

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: fragment kolistej plakietki pielgrzymiej z wytłoczonym
przedstawieniem Ukrzyżowania, nad głową Chrystusa taśma z gotyckim, minuskułowym
napisem

Napis (w części zachowanej): inri

Datowanie: XV–XVI w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 38,0x50,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 5,55

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: sztanca

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 972

Nr SAZ: 255/020/046

Nr katalogu MAG: 4807

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Jagłana, wyk. 17A,
w. 2850

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: niestarannie odlana plakietka pielgrzymia ze sceną Ukrzy-
żowania, umieszczona na płytce odlanej w formie tarczy (ryngrafu?); w dolnej części ubytki

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV–XVI w.

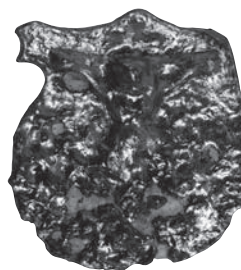
Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 35,9x39,6

Waga (części zachowanej, w gramach): 10,81

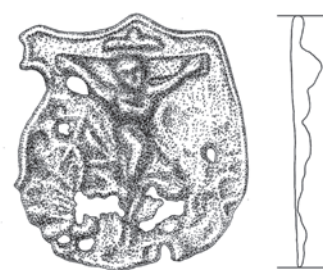
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 978

Nr SAZ: 255/020/046

Nr katalogu MAG: 24525

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Jagłana 3/5, wyk. 92, w. 9466

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: kolistą plakietką z przedstawieniem Chrystusa Ukrzyżowanego, pośrodku po obu stronach krzyża data; wtórnie wybite otwory do mocowania na bokach i pod stopami Chrystusa

Napis (w części zachowanej): 1524

Datowanie: 1524

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): śr. 42,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 20,54

Sposób mocowania: trzy wtórnie przebite otworki do mocowania

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 979

Nr SAZ: 255/020/046

Nr katalogu MAG: 24575

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Jagłana 3/5, wyk. 67, w. 7154

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: grubo odlana plakietka z półplastycznym przedstawieniem sceny Ukrzyżowania, przy czym postać Chrystusa zasłania cały krzyż; po prawej stronie Chrystusa jest schematycznie przedstawiona postać Marii, po stronie lewej plakietka jest uszkodzona

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV–XVI w.

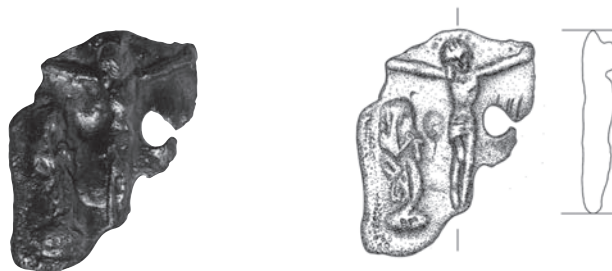
Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 39,6x51,1

Waga (części zachowanej, w gramach): 55,96

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 992

Nr SAZ: 255/099/004

Nr katalogu MAG: 204

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Głównie Miasto, ul. Szeroka 94, w. 1328

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: jednostronna plakietka w formie kolistego medalionu, przedstawiająca w reliefie ukrzyżowanego Chrystusa; jeden wtórnie wybity otwór

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV–XVI w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): śr. 35,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 9,12

Sposób mocowania: szpilka i wtórnie wykonany otwór

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

5.6. Krzyżyki i krucyfiksy¹¹⁴³

Pośród 29 średniowiecznych krzyżyków znanych nam z gdańskich wykopalisk, czternaście odkryto na Wyspie Spichrzów, osiem na Starym Mieście, pięć na Starym Przedmieściu, po jednym na Szafarni i na Głównym Mieście.

Zabytek z Głównego Miasta, spod Zielonej Bramy (GKPP 807), o wymiarach zaledwie ok. 27,5 x 31,4 mm, to krzyżyk dwustronny o powierzchni zdobionej plastyczną, ukośną kratką, z Chrystusem Ukrzyżowanym po obu jego stronach, który ma stopy ułożone równolegle, przy czym cztery małe uszka do mocowania na krańcach belki pionowej są zaślepione nadlewkami. Również dwustronny jest pięknie grawerowany krzyżyk z Szafarni (GKPP 368). Na awersie znajduje się postać Chrystusa w koronie cierniowej otoczonej nimbem i tabliczka z napisem *INRI*. Na rewersie natomiast jest umieszczony centralnie *Vera Icon*, od którego na wszystkie ramiona krzyża biegnie ornament florystyczny. Z pięciu krzyżyków pochodzących ze Starego Przedmieścia wszystkie odkryto przy ul. Toruńskiej. Pierwszy z nich (GKPP 1049) to trójlistny krzyżyk dwustronny z ukrzyżowanym Chrystusem na awersie oraz inskrypcją napisaną gotycką minuskułą na pionowej belce rewersu. Końce ramion rewersu ozdobione są krzyżami jerozolimskim i literami „a” oraz „c”, zaś na belce pionowej znajduje się inskrypcja *maria*, wykonana minuskułą gotycką. Drugi (GKPP 1050) to rozbudowany krzyżyk dwustronny ze sceną Ukrzyżowania, gdzie po bokach krzyża stoją św. Jan i Maria. Zabytek o podobnej kompozycji, datowany na XV w., znajdziemy w wykopaliskach z Londynu, choć niestety miejsce jego wytworzenia pozostaje nieznane¹¹⁴⁴. Krzyżyk tego rodzaju znaleziono też w ‘s-Hertogenbosch¹¹⁴⁵.

Krzyżyki trójlistne są popularne zarówno w 2 poł. wieku XIV oraz w wieku XV¹¹⁴⁶, jak i w 1 poł. wieku XVI¹¹⁴⁷. Zdarza się, iż są opatrzone w inskrypcje, jak w przypadku znaleziska z Eindhoven w Holandii, gdzie zachowały się napisy: *INRI/ ----- MELCH---/ BALTHAZAR. IHS*¹¹⁴⁸. Stosunkowo rzadko są one datowane na wiek XIV, jak w przypadku znaleziska z Ypres (Ieper)¹¹⁴⁹.

Dwa pozostałe zabytki, to mało charakterystyczne fragmenty krzyża trójlistnego (GKPP 1051) oraz częściowo uszkodzony krzyżyk zdwojony (GKPP 1052). Wreszcie ostatni z omawianych (GKPP 844), to Chrystus na krzyżu, gdzie na zwieńczeniu belki pionowej

jest napis *INRI* na tabliczce. Powyżej znajduje się kolisty medalion z niezbyt wyraźnym przedstawieniem ptaka (pelikana?). Krzyż jest zachowany jedynie w górnej części, tj. od ramion Chrystusa. Pelikan jest w sztuce średniowiecza symbolem Chrystusa i Eucharystii, w związku z czym jego przedstawienie często występuje na portalach kościołów, ambonach, sprzętach liturgicznych, krucyfikсах itp. Funkcjonująca już od starożytności legenda, jakoby ptak ten karmił swoje młode własną krwią sprawiła, że stał się on symbolem ofiarności, poświęcenia i miłości¹¹⁵⁰. Podobny, choć nieco bardziej rozbudowany znak jest w Holandii, choć niestety dokładne miejsca jego znalezienia nie jest znane. Zachowana tylko w górnej części plakietka przedstawia Chrystusa na krzyżu, a nad jego głową gniazdo na zwieńczeniu pionowej belki krzyża, w którym pelikan karmi własną krwią swoje młode. Po bokach na ramionach krzyża są symetrycznie rozmieszczone postacie aniołów. Plakietka ta, o zachowanych wymiarach 35,0 x 37,0 mm, jest datowana na lata 1325–74¹¹⁵¹.

Na Starym Mieście, spośród ośmiu zarejestrowanych zbytków, jeden pochodzi z ul. Sierociej, dwa z ul. Łagiewniki oraz aż pięć z ul. Tartacznej. Zabytek z Sierociej (GKPP 597) ma formę krzyżyka trójlistnego z inskrypcją na górnej belce, zachowaną w brzmieniu *.Rni*, czyli jakby pisanej odwrotnie i w niepełnym brzmieniu. Zupełnie inne są natomiast pamiątki z ul. Łagiewniki. Jeden (GKPP 633) prezentuje dość staranne wykonanie trójwymiarowej formy i niezłej jakości odlew, drugi (GKPP 637) to topornie wykonany bardzo prosty krzyżyk bez żadnych ozdób. Listę krzyżyków z Tartacznej otwiera zabytek wykonany z dwóch połączonych ze sobą jednostronnych krzyżyków, z których jeden z Ukrzyżowanym Chrystusem jest ząbkowany (GKPP 910). Dwustronny natomiast jest kolejny zabytek z tych wykopalisk (GKPP 911), zapewne od różańca, którego belka pionowa jest wykonana z cienkiej rurki, z otworem biegnącym przez całą jej długość. Na awersie jest przedstawienie Chrystusa Ukrzyżowanego, na rewersie natomiast Marii z Dzieciątkiem. Z trzech ostatnich krzyżyków odnotowanych na tym stanowisku jeden to tylko fragment krzyżyka trójlistnego (GKPP 912), drugi to dość grubej roboty odlew krzyżyka różańca z otworem przelotowym przez całą długość (GKPP 954), z bardzo schematycznie oddaną postacią Chrystusa, za to trzeci krzyżyk trójlistny (GKPP 953) jest dobrze zachowany, z bardzo czytelnymi detalami w rysunku postaci Chrystusa Ukrzyżowanego.

Na Wyspie Spichrzów cztery krzyżyki zarejestrowano w wykopaliskach przy ul. Jaglanej 3/5, cztery przy ul. Żytniej/Spichrzowej, dwa przy ul. Chmielnej oraz po jednym przy Basztowej, Motławskiej, Stągiewnej. Z ww. zabytków pięć jest dość topornie wykonanych i mało charakterystycznych. Są to: krzyżyk o grubości 10,0 mm (GKPP 74) z niewyraźną postacią Chrystusa, równie mało czytelne przedstawienie Chrystusa na krzyżu z ozdobnym zwieńczeniem (GKPP 761), krzyżyk równoramienny (GKPP 960), krzyżyk

¹¹⁴³ Szerzej o symbolice krzyża zob.: S. Kobielski, *Krzyż Chrystusa. Od znaku i figury do symbolu i metafory*, Instytut Wydawniczy PAX, Wydanie I, Warszawa 2000.

¹¹⁴⁴ M. Mitchiner, *Medieval...*, s. 180, kat. 585.

¹¹⁴⁵ A.M. Koldewey, *Opgespeld geloof...*, s. 154, ryc. 7.1.

¹¹⁴⁶ D. Bruna, *Enseignes de Pèlerinage et Enseignes Profanes...*, s. 79–80, cat. 70–71; E. Du Sommerard, *Catalogue...*, nr 9562, 9857; J. Ansorge, *Pilgerzeichen sowie religiöse...*, s. 94, ryc. s.17 i s. 98; Tenże, *Die Ausgrabungen...*, s. 56, ryc. 8.

¹¹⁴⁷ M. Pieters, E. Cools, J. Koldewey, A. Mortier, *Middelleeuwse...*, s. 261–301, nr 2674.1; D. Bruna, *Enseignes de Pèlerinage et Enseignes Profanes...*, s. 74–76, nr 54–59.

¹¹⁴⁸ N. Arts, *De Variatie aan Metalen Voorwerpen*, [w:] *Het kasteel van Eindhoven. Archeologie, ecologie en geschiedenis van een heerlijke woning 1420–1676*, red. N. Arts, Museum Kempenland Eindhoven, Eindhoven 1992, s. 174–176, nr 119.3.

¹¹⁴⁹ Zabytek datowany na 1 poł. XIV w., zob.: J. Koldewey, *Foi et Bonne Fortune...*, s. 194, ryc. 14.12.

¹¹⁵⁰ *Fizjologi i Aviarium. Średniowieczne traktaty o symbolice zwierząt*, Przekład i opracowanie S. Kobielski, red. E. Przybył, Tyniec Wydawnictwo Benedyktynów, Kraków 2005, s. 21, 41–42.

¹¹⁵¹ HP 2, s. 358, ryc. 1505.

jednostronny od różańca (GKPP 962) oraz krzyżyk jerozolimski (GKPP 1161). Z pozostałych, niczym specjalnym nie wyróżnia się też zabytek z ul. Motławskiej 1, tj. górna część krzyżyka z Chrystusem ukrzyżowanym (GKPP 174), oraz krzyżyk ząbkowany, bez figurki Chrystusa, z ul. Stągiewnej 24 (GKPP 258), ze sztywnym uszkiem na górnej belce. Ten ostatni ma analogie w znalezisku o wymiarach 28,5 x 38,0 mm z Raversijde w Belgii, datowanym na lata 1400–1524¹¹⁵².

Za to bogato jest zdobiony i starannie wykonany trójlistny krzyżyk (GKPP 643) z ul. Spichrzowej 4/3, na którym wynędniała postać Chrystusa jest przedstawiona w perizonium, ze skrzyżowanymi stopami. Podobny styl prezentuje plakietka z ul. Chmielnej 63/64 (GKPP 826), gdzie Chrystus na trójlistnym krzyżu jest przedstawiony z głową w nimbie krzyżowym. Na górnej belce znajduje się tabliczka z napisem *inri*, wykonaną minuskułą gotycką. Dwie kolejne z omawianych tu pamiątek pochodzących z Wyspy Spichrzów, z ul. Jaglanej 3/5, to trójlistny krzyżyk dwustronny z przedstawieniem Ukrzyżowanego z jednej i Marii z Dzieciątkiem z drugiej strony (GKPP 1125) oraz Chrystus na trójlistnym krzyżu z ozdobnym zakończeniem (GKPP 1158).

Wreszcie ostatni krzyżyk (GKPP 871) jest zapewne elementem różańca. Jest to tzw. przewlecza w formie krzyża maltańskiego, wpisanego w kolistą, tordowaną ramkę. Zabytek ten odzyskano z hałdy. Również krzyż maltański (GKPP 1162), umieszczony w okrągłej ramce, datowany na 2 poł. XV–1 poł. XVI wieku, został odzyskany z hałdy w trakcie eksploracji wykopu nr 4, na stanowisku przy ul. Jaglanej 3/5. Zapewne z dość dużego krucyfiks pochodzą prostokątna tabliczka (GKPP 532) o wymiarach 30,0 x 15,0 mm, ze ściętymi górnymi narożami i napisem *i.n.r.i*. Na rewersie zachowany – integralnie odlany – nit do zamocowania tabliczki. Znalaziono ją na stanowisku Lastadia, na Starym Przedmieściu, w parceli 36A, w wykopie nr 69 – w warstwie nr 6077, skąd pochodzą zabytki datowane na XV–XVI wiek.

Plakietka z przedstawieniem Chrystusa ze skrzyżowanymi stopami, na trójlistnym, bogato ornamentowanym krzyżu (GKPP 643), została znaleziona w warstwie nr 2127 przy ul. Spichrzowej 4/3, w jednej warstwie z monetami: Winrych von Kniprode, firchen, ok. 1364–ok. 1379, men. Toruń; Dania, władca?, penning (denar), 1 połowa XIV w.¹¹⁵³

Toporny krzyżyk ze słabo czytelną postacią Chrystusa (GKPP 74) pochodzi z ul. Basztowej 6, gdzie zarejestrowano go w warstwie nr 70, zaliczonej do trzeciej fazy zasiedlenia tego terenu i związanej z pierwszym spichrzem drewnianym oraz z pierwszą fazą jego rozbudowy. Wydarzenia te miały miejsce w okresie od 2 poł. XIV do pocz. XV w.

Trójlistny krzyżyk dwustronny, z ukrzyżowanym Chrystusem na awersie oraz napisem *maria* na pionowej belce rewersu, z krzyżykami jerozolimskimi na krańcach ramion, odkryto w wykopie nr 3 przy ul. Toruńskiej, w warstwie nr 122. W tym samym kontekście natrafiono też na plakietkę z Wilsnack (GKPP 1035),

plakietkę z Osieków (niem. Wussecken) (GKPP 1046), znaki maryjne typu GPPM odmiana 1 (GKPP 549) oraz GPPM odmiana 3 (GKPP 547), oba datowane na schyłek XIV–pocz. XV w., plakietkę typu GPPM odmiana 5B (GPPM 558) datowaną na okres od 2 poł. XIV–do 1 poł. XV w. (typologia wg H. Panera)¹¹⁵⁴, znak pielgrzymi z Einsiedeln typu A wg K. Köstera, datowany na XV w.¹¹⁵⁵, oraz zawieszkę plakietki pielgrzymiej (GKPP 1055) w formie gotyckiej minuskułowej litery „m” w koronie, datowaną na XV w. W tym samym kontekście natrafiono też na znak pielgrzymi z Kolonii (GKPP 1043), ze sceną pokłonu Trzech Króli, niestety tylko fragmentarycznie zachowany. Można go zaliczyć do typu C III b wg klasyfikacji Haasisa-Benera/Poettgena, przy czym typ ten datowany jest na lata 1400–50¹¹⁵⁶.

Także trójlistny krzyżyk z Chrystusem ukrzyżowanym (GKPP 953), znaleziony przy ul. Tartacznej 2 w warstwie nr 2627, jest datowany numizmatami jak niżej: Prusy, Zakon Krzyżacki, fenig brakteatowy Krzyż łaciński, ok. 1317/18–ok. 1327/8; Prusy, Zakon Krzyżacki, fenig brakteatowy Brama II, ok. 1327/8–ok. 1337/8; Prusy, Zakon Krzyżacki, Winrych von Kniprode, fenig brakteatowy Zmodyfikowana brama, ok. 1360–64; Prusy, Zakon Krzyżacki, Winrych von Kniprode, firchen, ok. 1364–80, Toruń; Prusy, Zakon Krzyżacki, mistrz nieokreślony, szeląg Długi krzyż (?), XV w.; Szwecja, Magnus II Eriksson Smek, denar (penning), ok. 1340–54; Nieokreślony znak rozliczeniowy (?), XV w. Av. odcisk okrągłego stempla z minuskułą gotycką literą g. Rv. pusty. W tej samej warstwie B. Paszkiewicz wyróżnił dwa zabytki związane z pielgrzymkami, tj. jeden znak pielgrzymi (i.p. 3353a; kat. 1010) oraz fragment ozdoby (plakiety?) pielgrzymiej (i.p. 3353b; kat. 1011)¹¹⁵⁷.

Wszystkie omówione wyżej krzyżyki zostały wykonane z cyno-ołowiu. Oczywiście same krzyżyki jako takie nie są tak wyraźnie związane tylko z pielgrzymkami, jak inne charakterystyczne dla nich pamiątki, niemniej ich lokalizacja pokrywa się ze skupiskami wielu znalezisk plakietek, dzwoneczków, grzechotek itp. I tak na Starym Mieście odkryto je w rejonie ul. Tartacznej, Łagiewniki i Sierociej, na Głównym Mieście pod Zieloną Bramą, w rejonie portu gdzie natrafiono na 69% wszystkich omawianych tu krzyżyków, na Wyspie Spichrzów w okolicach ul. Spichrzowej i Żytnej oraz Chmielnej i Basztowej, na Szafarni oraz na Lastadii, przy ul. Jaglanej i Toruńskiej. Generalnie rzecz biorąc możemy w tym zbiorze wyróżnić krzyżyki i krucyfiksy, tj. krzyżyki z postacią Chrystusa (łac. *Cruci fixus* – przybity do krzyża). Pośród krzyżyków trzy są bardzo grubej roboty, proste i niezdobione (GKPP 74, 637, 960), jeden to zachowana górna część krzyża zdwojonego (GKPP 1052), jeden to krzyżyk ząbkowany (GKPP 258), a trzy to krzyżyki trójlistne, w tym jeden niezdobiony (GKPP 1051) i dwa zdobione ornamentem plastycznym ukośnej kratki (GKPP 597, 912). Motyw trójlistnia symbolizuje Tróję Świętą. Pośród krucyfiksów znajdują

¹¹⁵⁴ Typologia znaków maryjnych, zob.: H. Paner, *Średniowieczne...*, s. 64 do 163, tab. 1 i 2 na s. 71 i 72, oraz tab. 3 na s. 145.

¹¹⁵⁵ H. Paner, *Średniowieczne...*, s. 208.

¹¹⁵⁶ A. Haasis-Berner, J. Poettgen, *Die Mittelalterlichen...*, s. 195, ryc. 29, nr 93–96.

¹¹⁵⁷ B. Paszkiewicz, *Monety, liczmany, odważniki, szalki wag z badań stanowiska „Tartaczna”...*, s. 1–63.

¹¹⁵² M. Pieters, E. Cools, J. Koldewij, A. Mortier, *Middelleeuwse...*, s. 261–301, nr 876.1.

¹¹⁵³ B. Paszkiewicz, *Moneta...*, s. 132.

się jednostronne, dwustronne oraz krucyfiksy będące elementem różańca, na co wskazują znajdujące się w nich przewlecзки. W grupie krucyfiksów jednostronnych jest jeden złożony z dwóch elementów; pierwszym jest gładki krzyżyk ząbkowany, drugim krucyfix z liliowymi zakończeniami ramion krzyża (GKPP 910). Dwa kolejne krucyfiksy jednostronne nie wyróżniają się niczym szczególnym, poza tym, że pierwszy z poniżej wymienionych jest bardzo niestarannie wykonany i zapewne nie pochodzi z profesjonalnego warsztatu (GKPP 174, 761). Pośród pięciu jednostronnych krucyfiksów trójlistnych cztery są niezdobione, a jeden z ornamentem geometrycznym (GKPP 643). Z czterech krucyfiksów dwustronnych na jednym jest scena Ukrzyżowania z Marią i Janem po bokach (GKPP 1050), na drugim Chrystus na awersie i Maria na rewersie (GKPP 807), na trzecim Chrystus na awersie i napis Maria na rewersie (GKPP 1049), na czwartym Chrystus na awersie i Maria z Dzieciątkiem na rewersie. Pięć zabytków to elementy różańca ze stosownymi do tego przewleczkami, w tym jeden to krzyż maltański wpisany w krąg (GKPP 871). Na jednym z nich na awersie jest Chrystus, na rewersie zaś postać Marii z Dzieciątkiem (GKPP 911). Tylko jeden z prezentowanych wyżej zabytków ma kształt krzyża Jerozolimskiego, zwanego też patriarchalnym.

GKPP: 74

Nr SAZ: 255/020/039

Nr katalogu MAG: 5374

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Basztowa 6, parcela 4, w. 70, faza 3, pierwszy spichlerz drewniany na tej parceli oraz pierwsza faza jego rozbudowy

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: krzyżyk ze słabo czytelną postacią Chrystusa, topornie wykonany

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV–pocz. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 29,0x44,0; gr. 10,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 25,6

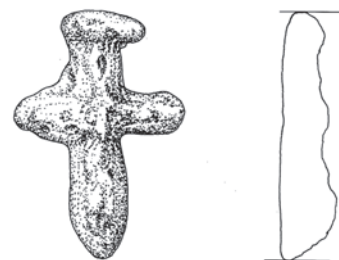
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 174

Nr SAZ: 255/020/039

Nr katalogu MAG: 5391

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Motławska 1, w. 2511, horyzont osadniczy IV

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: Chrystus na krzyżu; ramiona Chrystusa są ułożone ukośnie w stosunku do poziomej belki krzyża, zachowana jedynie górna część plakietki

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV–pocz. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 22,0x23,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 1,31

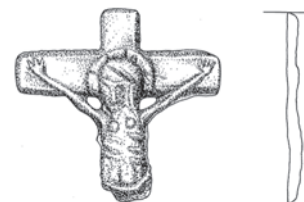
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 258

Nr SAZ: 255/020/040

Nr katalogu MAG: 886

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Stągiewna 24, w. 29

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: krzyżyk ząbkowany, pęknięty pod belką poprzeczną, z centralnie wywierconym (wtórnie?) niewielkim otworem

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV–1 poł. XVI w.

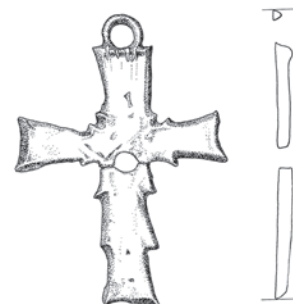
Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 27,0x39,5

Waga (części zachowanej, w gramach):

Sposób mocowania: okrągłe uszko do zawieszania na krańcu górnej belki

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 368

Nr SAZ: 255/100/005

Nr katalogu MAG: 5056

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, ul. Długie Ogrody 113–ul. Szafarnia 19, w. 1100

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: krzyżyk dwustronny grawerowany. Awers: Chrystus na krzyżu w koronie cierniowej otoczonej nimbem, nad głową tabliczka z napisem INRI; rewers: umieszczony centralnie Vera Icon, od którego na wszystkie ramiona krzyża biegnie ornament florystyczny

Napis (w części zachowanej): INRI

Datowanie: schyłek XIV–1 poł. XVI w.

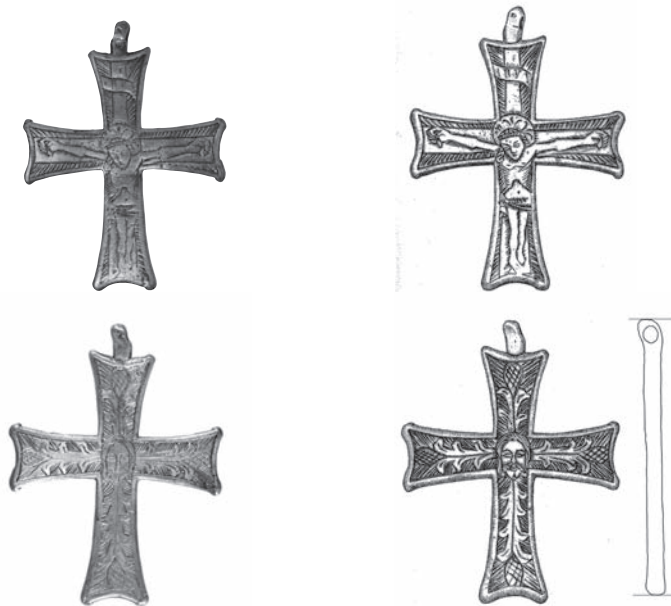
Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 46,0x61,0; gr. 4,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 25,82

Sposób mocowania: poprzeczna sztywna zawieszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 532

Nr SAZ: 255/133/003

Nr katalogu MAG: 6611

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, Lastadia, parcela 36A, wyk. 69, w. 6077

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: sześciokątna płytką, na powierzchni napis, na spodzie integralny nit, zapewne jest to tablica pierwotnie umocowana nad figurą Chrystusa w drewnianym krucyfiksie

Napis (w części zachowanej): inri

Datowanie: XV–XVI w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 32,5x14,0

Waga (części zachowanej, w gramach):

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 597

Nr SAZ: 255/105/001

Nr katalogu MAG: 129

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Miasto, ul. Sieroca, w. 1148 A, użytkowa

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: krzyżyk z trójlistnym zakończeniem ramion, dolna część belki pionowej odłamana, podobnie jak jeden z płatków trójliścia zwieńczającego belkę górną krzyża, gdzie pierwotnie znajdowała się litera i z napisu inri

Napis (w części zachowanej): . r n i

Datowanie: XV w.

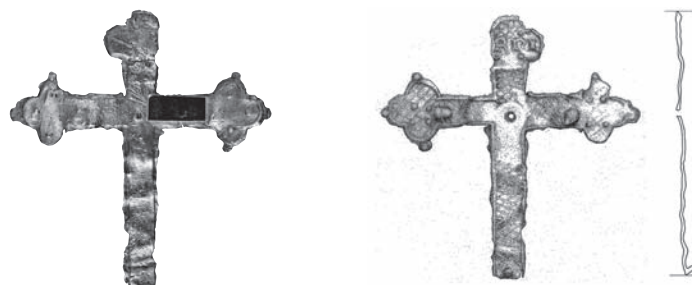
Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 52,9x56,3

Waga (części zachowanej, w gramach): 4,76

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 633

Nr SAZ: 255/039/007

Nr katalogu MAG: 4540

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Miasto, kwartał zabudowy pomiędzy ulicami: Łagiewniki, Rybaki Górne, Heweliusza

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: Chrystus ze skrzyżowanymi stopami, na trójlistnym krzyżu, z tabliczką na górnej belce

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 52,2x71,6

Waga (części zachowanej, w gramach): 10,13

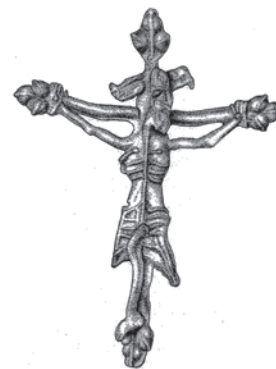
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 637

Nr SAZ: 255/039/007

Nr katalogu MAG: 4545

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Miasto, ul. Łagiewniki 35, w. 2614

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: krzyżyk równoramienny, topornie odlany

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 27,8x31,2

Waga (części zachowanej, w gramach): 12,21

Sposób mocowania: wtórnie wybity otwór w górnej belce

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 643

Nr SAZ: 255/020/048

Nr katalogu MAG: 2616

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Spichrzowa 4/3, w. 2127

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: Chrystus ze skrzyżowanymi nogami na bogato zdobionym trójlistnym krzyżu, na górnej belce tabliczka

Napis (w części zachowanej): INRI

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 50,3x54,4

Waga (części zachowanej, w gramach): 5,58

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: A. Błaszczuk

GKPP: 761

Nr SAZ: 255/020/048

Nr katalogu MAG: 5036

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Żytnia 24

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: topornie odlany Chrystus na krzyżu z ozdobnym zwieńczeniem

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XIV–1 poł. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 19,5x37,5

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,86

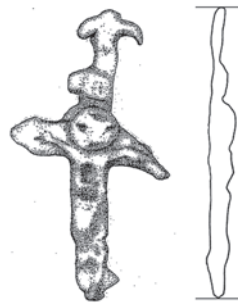
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 807

Nr SAZ: 255/103/002

Nr katalogu MAG: 310

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Główne Miasto, ul. Długi Targ, Zielona

Brama

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: Chrystus na krzyżu dwustronnym z trójlistnym zakończeniem bocznych ramion i podwójnymi uszkami do mocowania na krańcach belki pionowej

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 27,5x31,4

Waga (części zachowanej, w gramach): 6,23

Sposób mocowania: cztery małe uszka do mocowania zaślepione nadlewkami

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 826

Nr SAZ: 255/020/052

Nr katalogu MAG: 283

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Chmielna 63/64,

wyk. 3, w. 514

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: Chrystus na trójlistnym krzyżu (nogi i dolna część belki krzyża odłamane), z głową w nimbie krzyżowym; na górnej belce tabliczka z napisem wykonanym minuskułą gotycką

Napis (w części zachowanej): inri

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 34,6x30,2

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,72

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 844

Nr SAZ: 255/020/050

Nr katalogu MAG: 14

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, ul. Toruńska 10A, dz. 176, wyk. 7, w. 738

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: Chrystus na krzyżu, na zwieńczeniu belki pionowej napis i kolisty medalion z niezbyt wyraźnym przedstawieniem ptaka (pelikana?); zachowany jedynie górny fragment, tj. od ramion Chrystusa

Napis (w części zachowanej): INRI

Datowanie: XV–I poł. XVI w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 25,3x33,9

Waga (części zachowanej, w gramach): 4,76

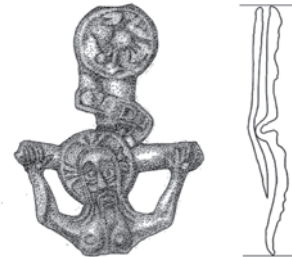
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 871

Nr SAZ: 255/020/051

Nr katalogu MAG: 1720

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Chmielna (d. Agrom), wyk. 1B, hałda

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: element różańca (tzw. przewlecza) w formie krzyża mantuańskiego, wpisanego w kolistą, tordowaną ramkę

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV–I poł. XVI w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 19,3x17,5

Waga (części zachowanej, w gramach): 1,76

Sposób mocowania: przewlecza

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 910

Nr SAZ: 255/004/004

Nr katalogu MAG: 38

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Miasto, ul. Tartaczna 2, w. 2460

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: dwa połączone ze sobą nitami krzyżyki jednostronne, z czego jeden ząbkowy z ukrzyżowanym Chrystusem

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 26,1x41,7

Waga (części zachowanej, w gramach): 6,15

Sposób mocowania: sztywne uszko, integralnie odlane

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 911

Nr SAZ: 255/004/004

Nr katalogu MAG: 39

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Miasto, ul. Tartaczna, wyk. 2, w. 6

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: krzyżyk dwustronny (różańca), którego belka pionowa jest wykonana z cienkiej rurki, z otworem biegnącym przez całą jej długość; na awersie Chrystus Ukrzyżowany, na rewersie Maria z Dzieciątkiem

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV–I poł. XVI w.

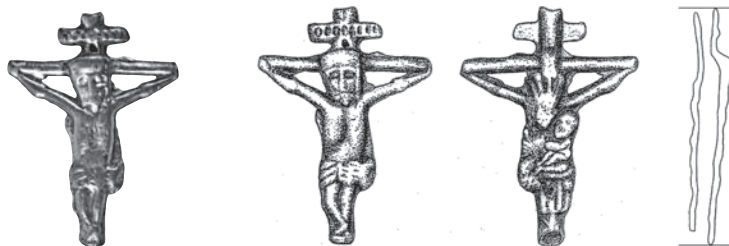
Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 27,0x37,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 5,51

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 912

Nr SAZ: 255/004/004

Nr katalogu MAG: 40

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Miasto, ul. Tartaczna, wyk. 2, w. 2431

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: trójlistny krzyżyk, z inskrypcją wykonaną minuskułą gotycką; odłamane jedno ramię i cała prawie dolna belka krzyża

Napis (w części zachowanej): inri

Datowanie: XV w.

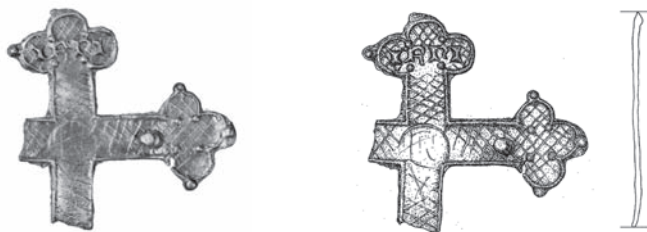
Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 34,7x35,3

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,09

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 953

Nr SAZ: 255/004/004

Nr katalogu MAG: 88

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Miasto, ul. Tartaczna 2, w. 2627

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: Chrystus na trójlistnym krzyżu ze sztywnym uszkiem na górnej belce

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV–1 poł. XV w.

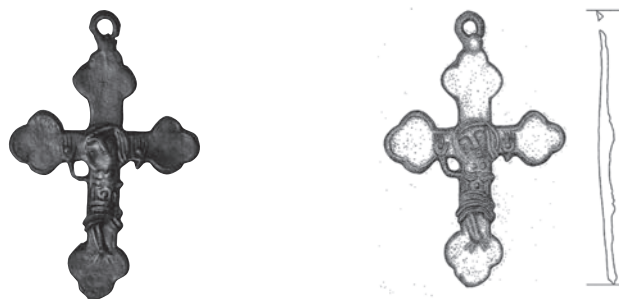
Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 27,2x41,1

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,76

Sposób mocowania: uszko–zawieszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 954

Nr SAZ: 255/004/004

Nr katalogu MAG: 89

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Miasto, ul. Tartaczna 2, w. 374

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: Chrystus Ukrzyżowany na częściowo zniszczonym, pełnoplastycznym krzyżyku (od różańca), z otworem przelotowym przez całą długość

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV–1 poł. XVI w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 13,5x19,2

Waga (części zachowanej, w gramach): 1,66

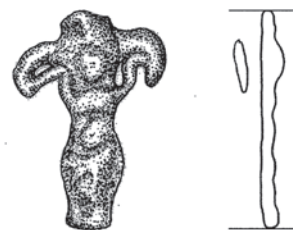
Sposób mocowania: otwór przelotowy na całej długości

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 960

Nr SAZ: 255/020/048

Nr katalogu MAG: 5056

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Spichrzowa 5, wyk. 1, spąg w. 40

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: topornie odlany krzyżyk równoramienny

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV–1 poł. XVI w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 38,4x42,8

Waga (części zachowanej, w gramach): 15,98

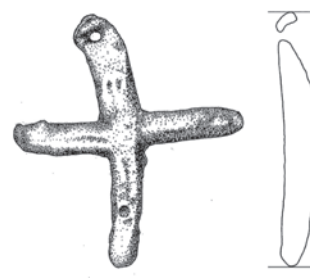
Sposób mocowania: otwór w górnej belce

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 962

Nr SAZ: 255/020/048

Nr katalogu MAG: 5058

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Spichrzowa 3/1, w. 605

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: topornie odlany krzyżyk od różańca z ukrzyżowanym Chrystusem, nad głową Chrystusa tabliczka bez napisu

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV–1 poł. XVI w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 16,9x21,6

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,36

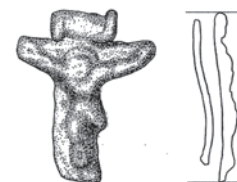
Sposób mocowania: otwór przelotowy na całej długości

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: A. Błaszczuk

GKPP: 1049

Nr SAZ: 255/133/004

Nr katalogu MAG: 215

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, ul. Toruńska 12, wyk. 3, w. 122

Kraj pochodzenia: nieznan

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: trójlistny krzyżyk dwustronny (odłamana belka pionowa) z ukrzyżowanym Chrystusem na awersie oraz inskrypcją napisaną gotycką minuskulą na pionowej belce rewersu; końce ramion rewersu ozdobione krzyżem jerozolimskim

Napis (w części zachowanej): a..c oraz maria

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 23,9x28,7

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,89

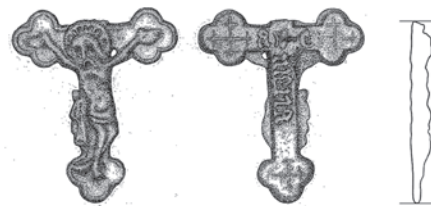
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1050

Nr SAZ: 255/133/004

Nr katalogu MAG: 216

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, ul. Toruńska 12, wyk. 3, w. 59

Kraj pochodzenia: nieznan

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: krzyżyk dwustronny (zapewne fragment różańca, na co wskazują dwa mocowania na przeciwległych brzegach) ze sceną Ukrzyżowania, po bokach krzyża stoją św. Jan i Maria

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 23,9x52,5

Waga (części zachowanej, w gramach): 8,77

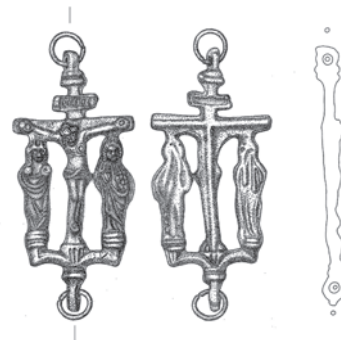
Sposób mocowania: kółko w sztywnym uszku

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1051

Nr SAZ: 255/133/004

Nr katalogu MAG: 217

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, ul. Toruńska 12, wyk. 3, w. 9

Kraj pochodzenia: nieznan

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: dwa fragmenty krzyżyka trójlistnego

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 49,7x30,4

Waga (części zachowanej, w gramach): 8,61

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1052

Nr SAZ: 255/133/004

Nr katalogu MAG: 218

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, ul. Toruńska 12, wyk. 3, w. 9

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: krzyżyk zdwojony z odłamanym jednym z ramion

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 31,1x33,8

Waga (części zachowanej, w gramach): 12,70

Sposób mocowania: otwór wtórnie przebitý pośrodku krzyża

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiqcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1125

Nr SAZ: 255/020/060

Nr katalogu MAG: 1512

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Jagłana 3/5, wyk. 1A, w. 118

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: trójlistny krzyżyk dwustronny z przedstawieniem Chrystusa

Ukrzyżowanego z jednej i Marii z Dzieciątkiem z drugiej strony

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV–XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 25,2x33,8

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,51

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiqcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1158

Nr SAZ: 255/020/060

Nr katalogu MAG: 1529

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Jagłana 3/5, wyk. 3, w. 5

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: Chrystus na trójlistnym krzyżu; górna belka zwieńczona krzyżykiem

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV–1 poł. XVI w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 28,4x39,5

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,29

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiqcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1161

Nr SAZ: 255/020/060

Nr katalogu MAG: 1564

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Jagłana 3/5, wyk. 5, w. 401

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: topornie odlany krzyżyk jerozolimski ze sztywnym uszkiem i jednym wtórnie wybitym otworem w górnej belce

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV–I poł. XVI w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 34,6x54,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 12,39

Sposób mocowania: sztywne uszko–zawieszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiqcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1162

Nr SAZ: 255/020/060

Nr katalogu MAG: 1570

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Jagłana 3/5, wyk. 4, hałda

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: częściowo odłamana plakietka z krzyżem maltańskim, umieszczonym w kolistej ramce

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XV–1 poł. XVI w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 23,7x18,2

Waga (części zachowanej, w gramach): 1,44

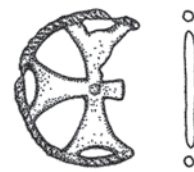
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

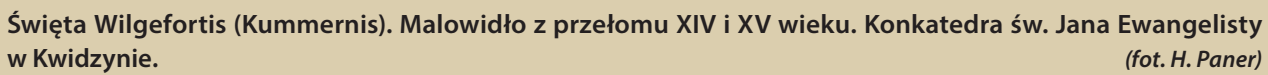
Fot.: K. Wiqcek

Rys.: E. Nowicka

Lukka. Drewniany krucyfiks z XIII wieku. Chrystus w królewskiej szacie i koronie.
<http://www.anticaresidenzadellangelo.com>; pobranie 31.12.2015.

(fot. H. Paner)

5.7. Volto Santo – Lucca; Święta Wilgefortis

Miasto Lucca (Lukka) w Toskanii słynie z niezwykłego drewnianego krucyfiks z ukrzyżowanym na nim Chrystusem, który jest przechowywany w katedrze pw. św. Marcina, w specjalnie zbudowanej w roku 1484 kaplicy, zaprojektowanej przez Matteo Civitali. Zabytek ten znany jest pod nazwą Volto Sancto (Prawdziwe Oblicze), jako że przypomina wyobrażenie twarzy Chrystusa na chuście świętej Weroniki. Na krucyfiksie Chrystus jest w królewskiej koronie, ubrany w królewską szatę. Z czasem zaczęto to przedstawienie utożsamiać bardziej ze świętą Wilgefortis niż z samym Chrystusem, ponieważ wszystkie późniejsze przedstawienia Zbawiciela ukazywały go jedynie w perizonium, natomiast szata, w którą jest przyodziany w Lukce, kojarzyła się wiernym z ubiorem kobiecym¹¹⁵⁸. Tak więc kopie krucyfiks i powstające z jego inspiracji obrazy oraz rzeźby musiały znaleźć jakieś wytłumaczenie dla osoby na krzyżu, która z jednej strony miała kobiecy ubiór, z drugiej nie bardzo do tego pasującą brodę. I tak właśnie powstała legenda o św. Wilgefortis (zob. dalej). Wracając do samego krucyfiks, to obecnie prezentowany w katedrze pochodzi z XIII w., jednak wiele wskazuje na to, iż pierwowzór był znacznie starszy. Według legendy jego autorem miał być sam święty Nikodem, który wykonał cały krzyż wraz z postacią Zbawiciela, jednak nie umiał oddać rysów jego twarzy, po czym zmęczony zasnął. W trakcie jego snu rzeźba została dokończona przez anioły, stąd w chrześcijaństwie wschodnim używa się dla tego dzieła określenia *acheiropoieta*, co oznacza „nie wykonany ręką ludzką”.

O dziwo, pomimo ogromnej popularności sanktuarium w Lukce, plakietki pielgrzymie z tego miejsca, aczkolwiek występują w całej niemalże Europie (z wyjątkiem Włoch!), zachowały się w łącznej liczbie nie przekraczającej 40 egzemplarzy, w tym zarówno znaków pielgrzymich, jak i odlewów na dzwonach kościelnych. Pamiątki pielgrzymie z Lukki znane są z terenu Niemiec: z Bremy, odlew na dzwonie w Plötzkau, odlew na dzwonie w Wehrda (koło Marburga), Hildburghausen oraz Bad Wimpfen¹¹⁵⁹, z Holandii: Dordrecht, Venio, Valkenisse¹¹⁶⁰, ponadto z Anglii: Londyn¹¹⁶¹, Francji:

Vissant koło Calais oraz Paryż¹¹⁶², Danii: Tårnburg i Helsingborg¹¹⁶³, Belgii: Munsterbilzen¹¹⁶⁴, Polsce: Gdańsk¹¹⁶⁵, a nawet dalekiej Norwegii: Bergen i Selje¹¹⁶⁶.

W Gdańskiej Kolekcji Pamiątek Pielgrzymich (GKPP) znajduje się jeden znak (GKPP 56), który zapewne pochodzi z Lukki (?). Jest to plakietka w formie krucyfiks o wysokości 40,0 mm, z ułamanym lewym ramieniem, z Chrystusem w koronie, ubranym w długą tunikę. Wszystkie belki krzyża są zakończone dwoma kółeczkami, które mogły służyć jako uszka do mocowania¹¹⁶⁷.

Plakietka ta została odkryta w trakcie wykopalisk prowadzonych na Wyspie Spichrzów, w obrębie reliktów spichlerza „Księżyc i Gwiazdy” przy ul. Stągiewnej 15/16, sektor 15/1, w warstwie nr 90, zalegającej ok. 80,0 cm p.p.m., datowanej na XIV w. Strop tej warstwy jest datowany próbą dendro na rok 1375. Podobny sposób przedstawienia postaci Chrystusa na krzyżu z Lukki, możemy zaobserwować na plakietce znalezionej w Valkenisse w Holandii i datowanej na lata 1375–1425¹¹⁶⁸. Głowa i ręce są oddane w reliefie, a dolna część ciała jedynie symbolicznie zaznaczona wzorem długiej szaty.

Święta Wilgefortis

Święta Wilgefortis, której imię powstało z połączenia dwóch łacińskich słów, tj. *virgo* (dziewica) oraz *fortis* (silna), jest postacią, której autentyczność jest kwestionowana przez Kościół. Jej kult był popularny w całej Europie, jednak pamiątek pielgrzymich przetrwało bardzo niewiele. Zgodnie z legendą Wilgefortis miała być chrześcijanką, córką króla Luzytanii, który chciał ją wydać za poganina. Po odmowie została zamknięta w lochu, gdzie żarliwie modliła się o ratunek przed niechcianym związkiem, jako że ślubowała swoje dziewictwo Chrystusowi. Rankiem okazało się, że stał się cud i wyrosła jej broda, toteż niedoszły oblubieniec bez wahania zrezygnował z takiej kandydatki na żonę, a rozwścieczony ojciec kazał dziewczynę ukrzyżować. W taki oto sposób nasza

¹¹⁵⁸ I.E. Friesen *The female crucifix: Images of St. Wilgefortis since the Middle Ages*, Wilfrid Laurier University Press, Waterloo 2001.

¹¹⁵⁹ E. Grohne, *Bremische...*, s. 96, nr 4, ryc. 31; K. Köster, *Meister Tilman...*, s. 92; F.W. Schubart, *Die Glocken im Herzogtum Anhalt*, Dessau 1896, s. 393; A. Haasis-Berner, G. Haberhauer, *Zwei mittelalterliche Pilgerzeichen aus Bad Wimpfen*, Regia Wimpina, „Beiträge zur Wimpfener Geschichte” Bd. 7, 1995, s. 12; A. Haasis-Berner, *Pilgerzeichen zwischen...*, s. 238.

¹¹⁶⁰ Jedna z plakietek znaleziona w Dordrechcie i datowana na lata 1350–99 posiada kwadratową ramkę na lusterko, zob.: HP 1, s. 137, ryc. 94; D. Bruna, *Enseignes de plomb...*, s. 273, fig. 140, s. 304, ryc. 140; Druga z miejscowości Valkenisse, datowana na lata 1374–1424, posiada napis *S VVLTI LUCEI[SIS]*, zob.: HP 2, s. 356, ryc. 1495; Trzecia z miejscowości Venio, w dolnej partii odłamana ma inskrypcję *A O*, zob.: HP 3, s. 229, ryc. 2709.

¹¹⁶¹ Pięć plakietek z Lukki znalezionych na terenie Anglii pochodzi z Londynu. Zob.: M. Mitchiner, *Medieval...*, s. 272, kat. 1053, 1054; B. Spencer, *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges*, *Medieval...*, s. 254, nr 254f i g oraz s. 255 nr 254 h.

¹¹⁶² D. Bruna, *Enseignes de Pèlerinage et Enseignes Profanes...*, s. 64–65, kat. 30 i 31; E. Du Sommerard, *Catalogue...*, nr 8641 i 9102; A. Forgeais, *Collection de plombs historiés trouvés dans la Seine et recueillis par Arthur Forgeais*, vol. IV..., s. 39–40; E. Soyez, *La Croix et le Crucifix*, Etude Archéologique, Amiens 1910, s. 60; G. Schnürer, J.M. Ritz, *Sankt Kümmernis und Volto Santo*, Studien und Bilder, Forschungen zur Volkskunde, Hf. 13/15, Düsseldorf 1934, s. 197–198, ryc. 50; H. Kühne unter Mitarbeit C. Brumme, S. Krabath, L. Lambacher, *Europäische Pilgerzeichen und verwandte Weißmetallgüsse des hohen und späten Mittelalters in den Sammlungen der Staatlichen Museen zu Berlin*, Katalog, „Europäische Wallfahrtsstudien”, Bd. 4, s. 296, kat. 71.

¹¹⁶³ L. Andersson, *Pilgrimsmärken...*, s. 99, nr 5; N.K. Liebgott, *Metalldetektorer...*, s. 210–211, nr 2, fig. 4.

¹¹⁶⁴ Plakietka pochodzi z miejscowości Munsterbilzen.

¹¹⁶⁵ Zachowana jest tylko górna część plakietki datowanej na 2 poł. XIV w.

¹¹⁶⁶ Jedna z plakietek, doskonale zachowana z napisem *S VVLTI LUCEI[SIS]* pochodzi z Bergen i jest datowana na XIII w. Zob.: L. Andersson, *Pilgrimsmärken...*, s. 99, nr 3. Druga datowana na wiek XIV, nie posiada napisu. Zob.: L. Andersson, *Pilgrimsmärken...*, s. 99, nr 4, oraz J. Koldewey, *Pelgrimages...*, s. 90, ryc. 1.

¹¹⁶⁷ Zob.: M. Rębkowski, *Pielgrzymki...*, s. 178–179, gdzie autor uważa, że zabytek z Gdańska różni się od krzyżyków z Lukki.

¹¹⁶⁸ HP 2, s. 356, nr 1495.

święta stała się patronką uciemiężonych kobiet i co ciekawe, także muzykantów. To ostatnie miało związek z innym podaniem, które głosiło, iż pewnego dnia pod sławnym krucyfiksem z miasta Lucca w Toskanii usiadł grajek i z całego serca zagrał tak pięknie do znajdującej się na krzyżu rzeźby Chrystusa ubranego w królewskie szaty, iż ten ostatni z wdzięczności za tak wspaniały hołd zrzucił z jednej stopy srebrny but. Muzyka oskarżono o kradzież i skazano na śmierć, jednakże jego ostatnim życzeniem było znowu zagrać na skrzypcach pod rzeźbionym krucyfiksem. I na oczach wszystkich stał się cud, jako że Chrystus zrzucił srebrny but z drugiej stopy. Należy przypomnieć, iż na tym krucyfiksie Chrystus jest przedstawiony w bogato zdobionych szatach, dodatkowo często z okazji różnych uroczystości ubierany w różne strojne dodatki, przez co w czasach późnego średniowiecza, kiedy przedstawiano go na krzyżu tylko w opasce biodrowej, pojawiła się teza, iż na krzyżu z Lukki może być nie Jezus, a święta Wilgefortis. Z nią połączono też całą historię z muzykiem¹¹⁶⁹.

Z czasem zaczęto odwzorowywać postać świętej w wielu różnych wersjach, zarówno w sztuce religijnej, jak i w sztuce ludowej. Najczęściej jest to postać kobiety z brodą przybitej do krzyża, przeważnie w jednym bucie, choć bywa to również postać bez brody, jak np. rzeźba znajdująca się przy bazylice Nawiedzenia NMP w Wambierzycach. Na Pomorzu Gdańskim znajdziemy wyobrażenie św. Wilgefortis (znanej też w krajach niemiecko języcznych jako Kumeris bądź Kummernis, a w Holandii jako Sint-ontkommer), pośród fresków katedry w Kwidzynie. Chrystus na krzyżu z koroną królewską na głowie jest tu ubrany w bogatą szatę, na jednej stopie ma trzewik, podczas kiedy drugi spoczywa na cokole obok krzyża, nieopodal postaci muzykanta grającego na skrzypcach. Freski te zostały wykonane u schyłku XIV i na początku XV w., po czym pod koniec wieku XVI w. w całości zostały zakryte tynkiem. Ich odsłonięcie nastąpiło w wieku XIX, jednakże restaurację tych malowideł przeprowadzono w sposób dość schematyczny i można podejrzewać, iż w wielu przypadkach „ulepszono” średniowieczne obrazy w trakcie ich odnawiania, dodając atrybuty związane z innymi legendami.

Drugi przykład odwzorowania postaci omawianej świętej na Pomorzu znajdziemy w kościele farnym pw. św. Mateusza w Nowym nad Wisłą, na polichromii usytuowanej pomiędzy oknami, nieopodal ołtarza. Ukrzyżowana święta jest tu przedstawiona w purpurowej szacie, koronie królewskiej na głowie, w jednym tylko trzewiku, podczas gdy drugi leży obok podstawy krzyża obok kielicha (św. Graal?).

W XVI wieku w Steenberg w Holandii istniała kaplica pod wezwaniem tej świętej, znajdująca się w kościele pw. św. Jakuba Większego¹¹⁷⁰. Zidentyfikowano ażurową plakietkę o wysokości 107 mm z tego ośrodka. Jest ona datowana na lata 1450–99 i została znaleziona w miejscowości Reimerswaal w Holandii.

Przedstawia ona ukrzyżowaną świętą, u której stóp znajduje się adorująca ją postać, całość w gotyckiej ramce w kształcie kościoła flankowanego po bokach ażurowymi wieżyczkami. Zachowana jest inskrypcja umieszczona na dolnej i górnej listwie ramki, w brzmieniu: *SENTE ONTCOMER + MA + + ---AN---VEN +*¹¹⁷¹. Nieznane natomiast jest miejsce pochodzenia okrągłej plakietki o średnicy 25,0 mm, z postacią ukrzyżowanej świętej oraz literami S.C., tj. Sint-ontkommer (hol.), umieszczonymi po obu stronach pionowej belki krzyża. Znamy też kolejną pamiątkę, która w postaci prostokątnej złotej plakietki, wykonanej na poc. XVI w., zachowała się przytwierdzona do karty modlitewnika¹¹⁷². Przedstawiona na niej św. Wilgefortis z głową w aureoli odziana jest w długą tunikę, a po bokach jej postaci znajdują się litery S.C. Jej przedstawienia znajdziemy także w innych modlitewnikach, co tylko potwierdza wielką popularność w czasach średniowiecza tej dzisiaj zapomnianej i dość kontrowersyjnej w Kościele postaci¹¹⁷³. Nawiasem mówiąc popularność ta, mimo wszystko, zachowała jednak swe ślady w pobożności ludowej i sztuce, czego dowodem są nie tylko przedstawienia świętej w średniowiecznych i nowożytnych rzeźbach oraz na obrazach, ale także w sztuce współczesnej i literaturze¹¹⁷⁴.

Z Gdańska znamy jedną pewną pamiątkę pielgrzymią (GKPP 1013) z wyobrażeniem św. Wilgefortis, oraz jedną domniemaną (GKPP 961). Ta pierwsza to częściowo zachowana, niewielka (13,6 x 18,1 mm) i dość masywna plakietka z przedstawieniem ukrzyżowanej kobiety obnażonej do pasa, z długimi do ramion włosami i wydatnymi piersiami, z wyraźnie zaznaczonymi dłońmi przybitymi gwoździami do ramion krzyża. Brak dolnej części pionowej belki krzyża oraz odłamanych wraz z nią nóg świętej. Drugi zabytek to dwustronny krzyżyk od różańca, ze schematycznie przedstawioną postacią zapewne św. Wilgefortis. Plakietkę z przedstawieniem św. Wilgefortis (GKPP 1013) znaleziono w trakcie wykopalisk prowadzonych przy ul. Szerokiej 94, w warstwie nr 2587, datowanej na XV–I poł. XVI w, natomiast znak GKPP 961

¹¹⁷¹ Tamże, s. 182, ryc. 297; R.M. van Heeringen, A.M. Koldewij, A.A.G. Gaalman, *Heiligen...*, s. 97, ryc. 22.1; J. Koldewij, *Foi et Bonna Fortune...*, s. 207, 209, ryc. 15.24.

¹¹⁷² K. Köster, *Religiöse...*, s. 472–473, nr VII; B.W. Spencer, *Medieval...*, s. 138, tab. I; H. van Asperen, *Pelgrimstekens...*, s. 390–393, nr 15; s. 217, II 15, ryc. VI:35.1.

¹¹⁷³ A.M. Koldewij, *Pelgrimstekens in de marge: middeleeuwse afbeeldingen van insignes in handschriften en een Jacobusschelp die een applique verloor*, [w:] HP 1, s. 39, ryc. 9; K. Köster, *Religiöse...*, s. 468–469, nr IV; T. Kren, *Flemish Manuscript Illumination, 1474–1550*, [w:] *Renaissance Painting in Manuscripts. Treasures from the British Library, Exhibition Catalogue*, ed. T. Kren, D.H. Turner, Hudson Hills Press, New York 1983, s. 59–61, nr 7, ryc. 7c; A.M. Koldewij, *Pilgrim badges painted in Manuscripts: a North Netherlandish Example. Masters and Miniatures: Proceedings of the Congress on Medieval Manuscript Illumination in the Northern Netherlands, Utrecht, 10–13 December 1989*, eds. K. van der Horst, J.Ch. Klamt, Doornspijk 1991, s. 211–212, ryc. 4; H. van Asperen, *Pelgrimstekens...*, s. 388–390, nr 14; s. 471, II 14, ryc. VI:35.2.

¹¹⁷⁴ O. Tokarczuk, *Dom dzienny, dom nocny*, Wydawnictwo Literackie, Karków 2015; Odnośnie wpływu legendy św. Wilgefortis na sztukę współczesną, zob.: I. Demko, <https://vimeo.com/54106642>, pobranie dn. 18.12.2015; Legenda o Wilgefortis znalazła również swe odbicie w sztuce teatralnej. W dniu 15 października 2015 roku w Teatrze Muzycznym w Gdyni odbyła się premiera spektaklu w reżyserii Agaty Dudy-Gracz pt.: „Kumernis – czyli o tym jak świętej panience broda rosła”.

¹¹⁶⁹ *Kummernis*, [w:] *Lexikon der Christlichen Ikonographie*, Bd. 7: *Ikonographie der Heiligen Innozenz bis Melchisedech*, hrsg. W. Braunsfels, Rom–Freiburg–Basel–Wien 1974, s. 353–355.

¹¹⁷⁰ HP 1, s. 183, ryc. 297.

na Wyspie Spichrzów, przy ul. Spichrzowej 4/3, w warstwie nr 1200, której chronologia została określona na 2 poł. XIV–1 poł. XV w. Przedstawienie tej świętej na plakietce pielgrzymiej to znalezisko unikatowe w skali światowej. Jak dotąd znano tylko dwa wyżej cytowane takie zabytki, z czego jeden niewiadomego pochodzenia. Po usunięciu jej imienia ze spisów *Martyrologium Rzymskiego*¹¹⁷⁵, przestano też zamieszczać informacje o św. Wilgefortis i rozwoju jej kultu w wielu leksykonach i encyklopediach kościelnych¹¹⁷⁶. Szkoda, bo jak się wydaje byłaby to ciekawa kulturowo konfrontacja archetypów związanych z Androgyne i współczesnej filozofii gender, która doczekała się nawet odrębnych kierunków studiów na wielu współczesnych uczelniach.

¹¹⁷⁵ Jej wspomnienie obchodzono 20 lipca.

¹¹⁷⁶ Szerzej na temat historii tego kultu zob.: I.E. Friesen, *The female...*; Świętej Wilgefortis nie umieszczono nawet w tak podstawowej pracy jaką jest: J. Marecki, L. Rotter, *Jak czytać wizerunki świętych, Leksykon atrybutów i symboli hagiograficznych*, Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas, Kraków 2009.

GKPP: 56

Nr SAZ: 255/020/016

Nr katalogu MAG: 459

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, spichlerz „Księżyc i Gwiazdy”, ul. Stągiewna 15/16, sektor 15/1, w. 90, ok. 80 cm p.p.m.

Kraj pochodzenia: Włochy

Miejsce pochodzenia: Lucca

Nazwa i opis przedstawienia: Chrystus w koronie i długiej szacie, na krzyżu z ułamanym lewym (heraldycznie) ramieniem. Ramiona krzyża z binokularowymi, ażurowymi zakończeniami

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: strop warstwy datowany dendro na 1375 r.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 21,0x40,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,52

Sposób mocowania: na krańcach trzech zachowanych ramion krzyża po dwa uszka do mocowania

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 961

Nr SAZ: 255/020/048

Nr katalogu MAG: 5057

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Spichrzowa 4/3, w. 1200

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: św. Wilgefortis (?); krzyżyk dwustronny (od różańca?) ze schematycznie przedstawioną postacią świętej

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV–1 poł. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 13,4x19,5

Waga (części zachowanej, w gramach): 1,37

Sposób mocowania: otwór przelotowy na całej długości

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1013

Nr SAZ: 255/099/004

Nr katalogu MAG: 348

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Główne Miasto, ul. Szeroka 94, w. 2587

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: św. Wilgefortis; częściowo tylko zachowana plakietka z przedstawieniem ukrzyżowanej kobiety z długimi do ramion włosami i wydatnymi piersiami, z wyraźnie zaznaczonymi dłońmi przybitymi gwoździami do ramion krzyża i w ozdobnej przepasce na biodrach. Brak dolnej części pionowej belki krzyża oraz odłamanych wraz z nią nóg świętej

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XIV–pocz. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 13,6x18,1

Waga (części zachowanej, w gramach): 1,74

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

5.8. Plakietki ze Stromberga

Stromberg, położony w Nadrenii Północnej-Westfalii na południowy zachód od doliny Renu nieopodal Moguncji, pojawia się na kartach historii jako cel pielgrzymek już w XIII wieku. Wiernych przyciągał do tego sanktuarium romański krucyfiks, datowany na lata 1080–1100, w którym umieszczono drzazgę z krzyża Jezusa Chrystusa z Jerozolimy. Specjalnie dla tej wspaniałej relikwii jeden z hrabiów Strombergu wybudował kaplicę, która po raz pierwszy jest wymieniana w źródłach w roku 1207, po czym jest informacja o jej pożarze w roku 1316 i cudownym ocaleniu sławnego krucyfiksu.

Niewątpliwie sanktuarium w Strombergu już w XIII w. było jednym z ważnych punktów na trasie pielgrzymek nawiedzających Kolonię i Akwizgran w drodze do Santiago de Compostela. Nic więc dziwnego, że ledwie rok po pożarze uzyskano od papieża Jana XXII odpusty dla tych wszystkich donatorów, którzy pomogą finansowo w odbudowaniu spalonej kaplicy i wzniesieniu nowego kościoła, który ostatecznie został ukończony w 1344 roku. Pomogły w tym również indulgencje nadane przez papieża Benedykta XII i Klemensa VI, a także hojne datki licznie przybywających tutaj pielgrzymów¹¹⁷⁷. Niemniej już u schyłku wieku XV oraz w początkach XVI stulecia znaczenia tego ośrodka znacząco zmalało, skoro w kościele Świętego Krzyża w Strombergu sprzedano w roku 1500 zaledwie około 2000 plakietek¹¹⁷⁸.

Plakietki z miejscowości Stromberg występują nielicznie, bo zaledwie w liczbie ok. 20 egzemplarzy w całej Europie w znaleziskach archeologicznych, przy czym znajdujemy je wyłącznie w pobliżu brzegów Morza Północnego i Bałtyckiego, na terenie Holandii i Niemiec oraz ostatnio Polski. Wyjątkami są znaleziska z miejscowości Welver koło Soest, datowane na XIV w.¹¹⁷⁹, z klasztoru dominikanów koło St. Martin w Lemgo, położonego nieco na zachód od Bielefeld¹¹⁸⁰ oraz z Eberswalde, gdzie zabytek datowano na lata 1325–49¹¹⁸¹.

Z wykopalisk gdańskich znamy dwa zabytki, które można powiązać ze Strombergiem (GKPP 55, 567), obydwa znalezione na Wyspie Spichrzów. Są to plakietki w formie krzyżyków, z laskowanymi końcami belek zdobionymi ukośną kratką.

Na pierwszej (GKPP 55) widzimy Chrystusa ukrzyżowanego w koronie cierniowej, z głową opuszczoną na piersi. Jego biodra okrywa mocno udrapowana opaska – perizonium sięgająca nieco powyżej kolan, o fałdach ukośnie zbiegających się z obu bioder do środka, z czytelnym węzłem zawiązanym na wysokości lewego biodra. Stopy Chrystusa są skierowane na zewnątrz i przybite oddzielnie. Podstawa i ramiona krzyża (o zachowanych wymiarach 37,0 x 39,0 mm) zdobione są ukośną kratką, górna belka krzyża

niestety odłamana. Rewers plakietki jest gładki, bez wzoru. Podobny krzyżyk zachowany fragmentarycznie znaleziono w Bremie oraz w Stralsundzie¹¹⁸².

Na drugiej plakietce (GKPP 567), jaką jest dość nieudolnie i mało wyraźnie odlany krzyżyk o wymiarach 37,5 x 52,2 mm, znajduje się przedstawienie plastyczne ukrzyżowanego Chrystusa również bez skrzyżowanych stóp, natomiast nad Jego głową na górnej belce widnieje niewielki plastyczny krzyż. Do tego zabytku znajdujemy analogie w znaleziskach dokonanych ostatnio w Stralsundzie na terenie Oceanarium, gdzie prawie identyczna plakietka o wymiarach 39 x 53 mm została wydatowana na lata 1325–49¹¹⁸³.

Pierwsza z omówionych wyżej plakietek (GKPP 55) została znaleziona na Wyspie Spichrzów, w murach spichlerza „Kardynał”, ar 13, wykop 5, m. 38, poziom 0,6 m p.p.m. Poziom ten zalicza się do najwcześniejszych faz zasiedlenia i zagospodarowania Wyspy Spichrzów w 1 poł. XIV w., w partii stropowej jest datowany konstrukcjami drewnianymi, których powstanie w wyniku analiz dendrochronologicznych ustalono na rok 1357. Warto też zauważyć, że już od początku XV wieku Chrystus na krzyżu ma najczęściej skrzyżowane stopy, co niejako wpisuje się we wcześnie datowanie gdańskiego zabytku.

Plakietka druga (GKPP 567), pozyskana również z Wyspy Spichrzów w trakcie badań prowadzonych przy ul. Ciesielskiej 4, została wyeksplorowana z warstwy nr 103, którą można datować na okres od lat 30. XIV w. do lat 60.–70. XIV w. To warstwa datowana monetą: kwartnik – Prusy krzyżackie bity w Toruniu w latach 1364–79¹¹⁸⁴.

Datowanie to jest bardzo zbliżone do znaleziska z Rostoku. W trakcie prac wykopaliskowych prowadzonych w tej miejscowości przy ul. Mühlendamm, natrafiono na plakietkę ze Strombergu w warstwie datowanej dendro na rok 1269, przy czym na tej plakietce nie ma krzyżyka na belce pionowej, a ramiona Chrystusa częściowo znajdują się poniżej belki poprzecznej. W opinii J. Ansorge, znalezisko to należy do najstarszych dokładnie datowanych znalezisk plakietek pielgrzymich w Niemczech¹¹⁸⁵.

Na ziemiach polskich plakietki z omawianego sanktuarium zostały zarejestrowane w trakcie badań w Stargardzie Szczecińskim¹¹⁸⁶ (XIV w.) oraz na Nowym Targu we Wrocławiu. W tym ostatnim przypadku znalezisko osadzono w kontekście datowanym na 2 poł. XIV do początku XV wieku¹¹⁸⁷.

¹¹⁷⁷ J. Ansorge, *Pilgerzeichen und Pilgerzeichenforschung...*, s. 81–143; HP 3, s. 230–231; J. Ansorge, *Mittelalterliche...*, s. 227–235.

¹¹⁷⁸ K.F. Besselmann, *Stätten des Heils...*, s. 133.

¹¹⁷⁹ J. Ansorge, *Ausgrabungen...*, s. 288, ryc. 27.6.

¹¹⁸⁰ J. Ansorge, *Mittelalterliche...*, s. 229 ryc. 9.4 oraz s. 232 i 233.

¹¹⁸¹ Tamże, s. 229–233, ryc. 9.7.

¹¹⁸² E. Grohne, *Bremische...*, s. 94, nr 1 oraz ryc. 31; J. Ansorge, *Pilgerzeichen...*, s. 135–137; B. Kullessa, *Siedlungsgeschichte und Hafenentwicklung in der Hansestadt Stralsund vom Mittelalter bis zur frühen Neuzeit*, „Internationale Archäologie” Bd. 31, Rahden-Westfalen 2005.

¹¹⁸³ J. Ansorge, *Pilgerzeichen sowie religiöse...*, s. 94–98; Tenże, *Die Ausgrabungen...*, s. 56, tab. 25, ryc. 9.

¹¹⁸⁴ B. Paszkiewicz, *Moneta...*, s. 66.

¹¹⁸⁵ J. Ansorge, *Pilgerzeichen und Pilgerforschung...*, s. 138.

¹¹⁸⁶ J. Ansorge, *Ausgrabungen...*, s. 288, ryc. 27.2.

¹¹⁸⁷ J. Ansorge, *Pilgerzeichen und Pilgerforschung...*, s. 136.

GKPP: 55

Nr SAZ: 255/020/005

Nr katalogu MAG: 154

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, spichlerz „Kardynał”, ar 13, wyk. 5, m. 38, 0,6 m p.p.m.

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Stromberg

Nazwa i opis przedstawienia: Chrystus ukrzyżowany ze stopami ułożonymi równolegle i ramionami ułożonymi w obrębie bocznych belek krzyża; jego końce ramion i podstawy są zdobione ukośną kratką

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: warstwa datowana dendro na 1357 r.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 37,0x39,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 4,27

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 567

Nr SAZ: 255/020/041

Nr katalogu MAG: 2189

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Ciesielska 4, w. 103

Kraj pochodzenia: Niemcy

Miejsce pochodzenia: Stromberg

Nazwa i opis przedstawienia: plakietka–krzyżyk z przedstawieniem ukrzyżowanego Chrystusa; nad głową Chrystusa niewielki plastyczny krzyż na górnej belce; końce krzyża laskowane, zdobione ukośną kratką

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XIV-XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 37,5x52,2

Waga (części zachowanej, w gramach): 5,42

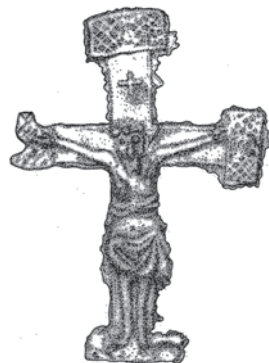
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

5.9. Lusterka

Lusterka pielgrzymie, funkcjonujące niezależnie od plaketek, w które były wstawiane począwszy od drugiej połowy XIV wieku, są stosunkowo rzadkim znaleziskiem w wykopaliskach archeologicznych. Na ogół zachowują się jedynie ich oprawy, które równie dobrze mogły być ramkami niewielkich relikwiarzyków, natomiast kruche szkło zachowuje się niezmiernie rzadko, co czyni poniżej opisane artefakty gdańskie niezwykle cennymi w skali całej Europy. Lusterka takie, jak już wspomniano, służyły do „łapania” świętości, tj. do uchwycenia w nich odbicia relikwii wystawianych dla pielgrzymów. Z podróży hrabiego Ludwika I z Hesji znany jest rachunek, w którym zanotowano wydatki poczynione w Akwizgranie na plakietki i lusterka właśnie, podczas gdy w przypadku innych wspomnianych tam sanktuariów, występują tylko plakietki. Dla odróżnienia lusterek używanych przez pielgrzymów od takich samych przedmiotów o charakterze świeckim, Kurt Köster zaproponował nazywanie tych pierwszych plakietkami lustrzanymi lub dewocjonaliami lustrzanymi¹¹⁸⁸.

Dwa spośród omawianych w pracy zabytków zakwalifikowano jako lusterka pielgrzymie. Pierwsze z nich (GKPP 1122) zostało odkryte przy ul. Jaglanej 3/5, w wykopie 3, w warstwie nr 30. Jest to prostokątna ramka o wymiarach 19,4 x 27,2 mm, z zachowanym popękany i zdemineralizowanym lusterkiem wewnątrz. Również prostokątną, choć znacznie większą ramkę lusterka, bo o wymiarach 46,0 x 61,0 mm, odkryto w Amsterdamie. Zabytek ten, pochodzący z Akwizgranu, jest zwieńczony Szatą Marii, dwoma charakterystycznymi rombami oczkami oraz inskrypcją na bocznej ścianie ramki, zachowaną w brzmieniu: *MATER DEI (MEM)ENTO MEI*. Jego datowanie umieszczono w przedziale pomiędzy 1475 a 1524 rokiem¹¹⁸⁹. Inny przykład lusterka pielgrzymiego umieszczonego w ramce prostokątnej pochodzi z Brugii. Ten niewielki zabytek, datowany na lata 1375–1424, ma wymiary 27,0 x 38,0 mm, a ramka jest zdobiona ażurowym ornamentem z motywami spiralnymi¹¹⁹⁰.

Drugie gdańskie lusterko (GKPP 1167), również z ul. Jaglanej 3/5, jest osadzone w okrągłej ramce o średnicy 21,4 mm. I w tym przypadku szkieleto z częściowym ubytkiem zachowało się wewnątrz pierwotnej oprawy/ramki. Nie zaobserwowano śladów po jakimkolwiek mocowaniu, co może oznaczać, że lusterko to było używane do „łapania” świętych relikwii, bez związku z jakąkolwiek inną plakietką. Bardzo podobny zabytek o średnicy 20,0 mm jest znany z Valenciennes we Francji, choć niestety nie wiemy również i w tym przypadku, z jakim sanktuarium można by go powiązać¹¹⁹¹. Podobnie rzecz ma się z drugim zabytkiem z tego miasta. Jest to mała ramka w kształcie rombu o wymiarach zaledwie 13,0 x 13,0 mm, zdobiona na narożnikach motywem trójliscia oraz regularnym plastycznym ornamentem guzków

otoczonych kółeczkami, w którą wstawiono srebrną polerowaną płytkę, spełniającą funkcję lusterka¹¹⁹². Podobna, choć mniej ozdobna ramka, ze sztywnym uszkiem do zawieszania na jednym z wierzchołków rombu, pierwotnie będąca oprawą pielgrzymiego lusterka, znana jest z kolekcji Museum of London, choć niestety jej dokładne pochodzenie nie zostało nigdy ustalone¹¹⁹³. Zabytek ten jest mimo to dokładnie datowany na lata 1440–60.

W ludowych podaniach i baśniach lusterka mają zdolności obrony przed złem i demonami, a z drugiej strony przynoszą szczęście i zdrowie. W średniowieczu umieszczano na wielu przedmiotach tzw. Ochsenaugen – małe wypukłe lusterka o znaczeniu apotropaicznym¹¹⁹⁴. W roku 1405 został wydany w Niemczech traktat pt. *De superstitionibus*, napisany przez teologa z Heidelbergu nazwiskiem Nikolaus von Jauer, który krytykuje liczne formy zabobonów uprawiane w czasie pielgrzymek, w tym właśnie zwyczaj podnoszenia do góry lusterek i kawałków chleba (*speculorum et panum obiectorum ad ostensionem reliquiarum in aquisgrani*) w czasie okazywania relikwii w Akwizgranie. Kawałki takiego chleba podawano później chorym ludziom lub zwierzętom.

Mimo że lusterko kojarzy się nam dzisiaj z ludzką próżnością, a nawet erotyzmem, to ich łączenie na średniowiecznych plakietkach z wizerunkami świętych nie miało z tym nic wspólnego. Dla ludzi średniowiecza lustro było przede wszystkim symbolem dziewiczości i czystości, a także miłości i przemijania, w dodatku poprzez uchwycenie w nie wizerunku świętych relikwii samo niejako stawało się uświęcone. W sztuce późnego średniowiecza zwierciadło często występuje jako znak dziewiczego macierzyństwa i stanu świętości pozbawionego grzechu pierwotnego, staje się jednym z najbardziej trwałych atrybutów Marii Panny, podobnie zresztą jak wielu innych świętych postaci¹¹⁹⁵. W wielu mitach lustro występuje jako brama, przez którą dusza wyswobodzona od ciała może „przejsć” na drugą stronę, jednakże w niektórych kulturach zasłania się lustro stojące w domu zmarłego, aby dusza odbijając się w nim nie pozostała na ziemskim padole¹¹⁹⁶.

¹¹⁹² Tamże, s. 99, nr 208; D. Bruna, *Saints et Diables...*, s. 132; Tenże, *Enseignes de plomb...*, s. 273, fig. 142 i s. 305, ryc. 142.

¹¹⁹³ B. Spencer, *Pilgrim souvenirs and secular badges*. Medieval..., s. 307, nr 303b.

¹¹⁹⁴ K. Köster, *Gutenbergs Aachener...*, s. 294.

¹¹⁹⁵ Tamże, s. 293–294.

¹¹⁹⁶ J.E. Cirlot, *Słownik symboli*, przekład I. Kania, Wydawnictwo Znak, Kraków 2007, s. 237.

¹¹⁸⁸ K. Köster, *Gutenberg in Straßburg...*, s. 24–44; Tenże, *Gutenbergs Aachener...*, s. 288–289.

¹¹⁸⁹ HP 2, s. 179, ryc. 2524.

¹¹⁹⁰ Tamże, s. 447, ryc. 1996; J. Koldewey, *Foi et Bonne Fortune...*, s. 127, 130, ryc. 7.142.

¹¹⁹¹ A. Tixador, *Enseignes...*, s. 99, nr 209.

GKPP: 1122

Nr SAZ: 255/020/060

Nr katalogu MAG: 1541

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Jagłana 3/5, wyk. 3, w. 30

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: lustroko pielgrzymie; prostokątna ramka z zachowanym lustrem wewnątrz

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV–XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 19,4x27,2

Waga (części zachowanej, w gramach): 5,44

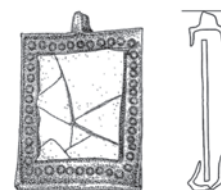
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów, szkło

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiqcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1167

Nr SAZ: 255/020/060

Nr katalogu MAG: i.p. 79

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Jagłana 3/5, wyk. 1, podczyszczanie

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: częściowo zachowane lustroko szklane umocowane w okrągłej ramce zdobionej na krawędzi wewnętrznej ornamentem perełkowym

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV–XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): śr. 21,4

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,33

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów, szkło

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiqcek

Rys.: E. Nowicka

5.10. Manierki

Charakterystycznego kształtu naczynia zarówno ceramiczne jak i metalowe, rzadziej drewniane, noszące w niemieckiej literaturze przedmiotu nazwę *pilgerflasche*, mimo iż służyły zapewne wszystkim wędrowcom, są przez wielu badaczy łączone właśnie z pielgrzymami¹¹⁹⁷, jak choćby w przypadku znaleziska z Lubeki¹¹⁹⁸. Na terenie Polski, ceramiczne manierki tego typu, w liczbie 23 egzemplarzy, zostały odkryte w Trzebnicy¹¹⁹⁹. Znamy je też ze znalezisk dokonanych na terenie Kołobrzegu¹²⁰⁰ oraz Elbląga¹²⁰¹, gdzie znaleziono podobnego kształtu, acz drewnianą manierkę pielgrzymią¹²⁰². W wielu wytwórniach europejskich produkowano naczynia kamionkowe zdobione inskrypcjami, dzięki którym możemy powiązać je z określonymi wytwórniami (np. Siegburg, Raeren, Waldenburg)¹²⁰³. W Raeren np. produkowano specjalne manierki pielgrzymie dla pątników przybywających do Akwizgranu, Saint Corneille oraz Maastricht. Na jednej stronie umieszczano tam motyw Świętej Szaty trzymanej w dłoni przez anioła oraz tarczę herbową z wizerunkiem orła o dwóch głowach, całość otoczona napisem: *kup szybko butelkę z Aix La Chapelle zawierającą wodę święconą, którą jest zbawienna*. Na stronie drugiej natomiast znajdowały się odwołania do innych pobliskich sanktuariów, gdzie znajdziemy np. popiersie św. Korneliusza z herbem, na którym jest róg św. Korneliusz i napis Korneliusz (cornu), bądź też popiersie św. Serwacjusza z Maastricht z plakietką zdobioną pięcioramienną gwiazdą. Serwacjusz trzyma w prawej dłoni klucz, a w lewej pastorał biskupi. Obok znajduje się kielich mszalny z pateną i jakiś niewielki relikwiarz z relikwiami krzyża. Jak przypuszcza J. Koldewej – są to wyobrażenia relikwii okazywanych pielgrzymom raz na siedem

lat¹²⁰⁴. Z Gdańska znamy jak dotąd cztery takie zabytki, z których dwa zostały już opublikowane¹²⁰⁵. Dwa pozostałe to: naczynie ceramiczne w rzucie koliste, z brzuścem półkulistym od zewnątrz i płaskim od wewnątrz (GKPP 1199), datowane na XV w., oraz naczynie ceramiczne w formie flaszki podróźnej (GKPP 1200), z wyraźnie wyodrębnionym wylewem, mające po bokach dwa niewielkie, poprzeczne uchwyty taśmowe, prawdopodobnie wyprodukowane już w XVI lub XVII w. Pojemność tych manierek wynosi w granicach od 120 do 150 ml, co jak się wydaje nie jest dużą objętością jeśli idzie o zapewnienie sobie zapasu wody pitnej w czasie pieszej wędrówki. Albo więc manierki tej wielkości służyły do nabrania wody o cudownych właściwościach, w którą obfitowały liczne sanktuaria, albo też przenoszono w nich płyny nie mające nic wspólnego ze świętością, a za to mogące wędrowcowi pomóc przy dolegliwościach żołądkowych, zaziębieniu, czy zmęczonego postawić na nogi. Jak widać z powyższych informacji, zarówno nieliczne jeszcze w Polsce znaleziska naczyń nazywanych manierkami pielgrzymimi, jak i brak na nich inskrypcji czy wyobrażeń, które mogłyby pomóc ustalić ich związek z jakimś konkretnym sanktuarium, pozostawia na razie ich „pielgrzymie” funkcje jedynie w sferze przypuszczeń, aczkolwiek nie można również wykluczyć, że domysły te są bliskie prawdy.

¹¹⁹⁷ T. Dunin-Wąsowicz, *Średniowieczne znaki pielgrzymie w Polsce*. Komunikat, [w:] *Peregrinationes...*, s. 328–338.

¹¹⁹⁸ K. Köster, *Mittelalterliche Pilgerzeichen*, [w:] *Stadt im Wandel...*, s. 410–415; I. Schallies, *In gotes namen fara wir...*, [w:] *Gefunden in Lübeck. Archäologie im Weltkulturerbe, „Ausstellungen zur Archäologie in Lübeck” 3*, hrsg. M. Gläser, Lübeck 1997, s. 59–63.

¹¹⁹⁹ H. Śledzik-Kamińska, *Sprawozdanie z prac wykopaliskowych w Trzebnicy w 1989 r.*, „W Kręgu Konserwatorstwa Archeologicznego”, z. 8, Wrocław 1989, s. 71–72; Taż, *Trzebnica, ul. Kościelna*, „Informator Archeologiczny. Badania rok 1989”, Warszawa 1993, s. 94; K. Wachowski, *Kult św. Jadwigi...*, s. 71–77; A. Żurek, *Materiałne ślady pielgrzymek Ślązaków w średniowieczu*. Komunikat, [w:] *Peregrinationes...*, s. 336.

¹²⁰⁰ Szklwiona, glinana manierka datowana na 1 poł. XIV w., zob.: M. Rębkowski, *Uwagi...*, s. 226, ryc. 3, który podaje też informację o dwóch manierkach ceramicznych znalezionych przed II wojną w Myśliborzu; B. Wywrot-Wyszkowska, Z. Polak, M. Rębkowski, *Źródła archeologiczne*, [w:] *Archeologia średniowiecznego Kołobrzegu*, t. 4, red. M. Rębkowski, Kołobrzeg 1999, s. 13–173.

¹²⁰¹ G. Nawrońska, *Znaki pielgrzymie świadectwem pobożnych wędrówek elblązań w średniowieczu*, [w:] *Okręt Kościoła z gdańskiego Dworu Artusa*, Materiały z sesji zorganizowanej przez Muzeum Historyczne Miasta Gdańska dnia 25 maja 2007 roku w 550. rocznicę nadania Miastu honorowego przywileju przez króla Kazimierza Jagiellończyka, *Res Gedanenses. Studia i materiały Muzeum Historycznego Miasta Gdańska*, Tom I, red. E. Śledź, Muzeum Historyczne Miasta Gdańska, Gdańsk 2008, s. 132.

¹²⁰² Tamże, s. 133.

¹²⁰³ K. Köster, *Mittelalterliche Pilgerzeichen und Wallfahrtsdevotionalien...*, s. 146–160.

¹²⁰⁴ J. Koldewej, *Foi et Bonne Fortune...*, s. 76.

¹²⁰⁵ B. Kościński, *Małe naczynie ceramiczne*, [w:] *Archeologiczne świadectwa Kultu Maryjnego w średniowiecznym Gdańsku*, Katalog skrócony wystawy, Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, Gdańsk 2013, s. 26, ryc. 22; Tenże, *Flaszka podróżna*, [w:] *Archeologiczne świadectwa...*, s. 27, ryc. 23.

GKPP: 1199

Nr SAZ: 255/098/002

Nr katalogu MAG: 64

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, dawny Plac Gorkiego przed hotelem Monopol, obecnie obszar City Forum, pomiędzy ulicami Elżbietańską, Karmelicką a Podwalem Grodzkim, „Krewetka”, hałda popieczowa z naczyniami z nieudanego wypału

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: manierka pielgrzymia; naczynie ceramiczne w formie flaszki podróżnej w rzucie koliste, z brzusem półkulistym od zewnątrz i płaskim od wewnątrz, z lejkowatą, przewężoną szyjką i słabo wyodrębnionym wylewem; brzusiec zewnętrzny zdobiony pośrodku i na krawędzi podwójnym wyrytym okręgiem

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 78,4x98,5

Waga (części zachowanej, w gramach): 111,30

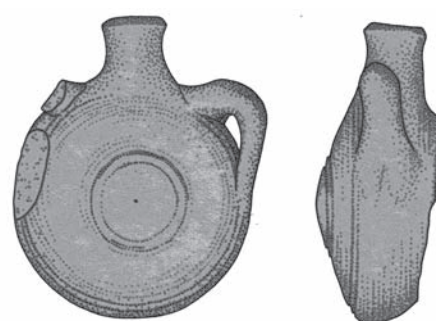
Sposób mocowania: zachowany jeden z dwóch łukowatych uchwytów

Materiał: glina

Technika wykonania: toczenie na kole garncarskim

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1200

Nr SAZ: 255/089/001

Nr katalogu MAG: 634

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Głównie Miasto, ul. Tokarska 21/25 (obecny hotel Hanza), parcela VII część A, w. 20, 5/6 poziom niwelacyjny

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: manierka pielgrzymia; naczynie ceramiczne w formie flaszki podróżnej z brzusem półkulistym od zewnątrz i płasko-wklęsłym od wewnątrz (w 2/3 odłamany), ze śladami odcinania; z krótką szyjką i wyraźnie wyodrębnionym wylewem; po bokach dwa niewielkie, poprzeczne uchwyty taśmowe

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XVI/XVII w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 74,7x84,4

Waga (części zachowanej, w gramach): 144,00

Sposób mocowania: dwa uchwyty

Materiał: glina

Technika wykonania: toczenie na kole garncarskim

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

5.11. Relikwiarzyki oraz ramki relikwiarzyków i plakietek

Relikwiarzyki to różnej formy przedmioty służące do przechowywania relikwii, czyli w przypadku omawianych tu zabytków, nie tyle partykuł świętych szczątków, co relikwii typu *brandeum*, a więc takich przedmiotów, które miały kontakt ze świętością. Brandeum stanowił najczęściej kawałek tkaniny, która wcześniej przez fizyczny kontakt z grobem Chrystusa, męczennika, jakimś innym świętym miejscem lub sławną relikwią, sama stawała się cenną świętością o charakterze relikwii¹²⁰⁶. Jeszcze w inwentarzu mieszczyki gdańskiej – Magdaleny Szumanowej, spisany w roku 1706 wymieniono: *leden pasek S. Franciska w grobie iego pocirany oraz bawoła w grobie S. Katarzyny pocirana*¹²⁰⁷. Jak stwierdził w jednym ze swych dzieł św. Tomasz z Akwinu: *Jeśli się kocha kogoś także po jego śmierci, czci się to, co z niego pozostaje, nie tylko ciało i jego części, ale także rzeczy zewnętrzne, jak ubrania lub inne podobne przedmioty*¹²⁰⁸. W cytowanej już w niniejszej pracy relacji podróżniczki Egerii, wędrującej do Ziemi Świętej w latach 381–384, jest m.in. informacja, w jaki sposób adorowano w Jerozolimie raz do roku Drzewo Życia. Podczas tej wzniosłej ceremonii wierni pochylali się nad wyłożonymi na stół relikwiami, dotykali ich czołem, a następnie całowali, przy czym sam biskup trzymał cenne relikwie, a licznie zebrani diakoni baczyli, aby nikt nie odgryzł nawet najmniejszej drzazgi z drzewa Krzyża Świętego¹²⁰⁹. Już w okresie wczesnego średniowiecza wykształciły się cztery podstawowe typy relikwiarzy: w kształcie puszek, ampulek, skrzynek oraz krzyży relikwiarzowych¹²¹⁰, których miniaturowe formy znajdujemy często pośród pielgrzymich pamiątek. Forma była w tym przypadku odwzorowaniem kształtu adorowanej relikwii.

W kolekcji gdańskiej znajdują się obecnie 53 zabytki uznane za relikwiarzyki bądź też ramki relikwiarzyków, z czego 28 znaleziono na Wyspie Spichrzów, osiem na Starym Przedmieściu, siedem na Starym Mieście, pięć na Głównym Mieście i pięć na Szafarni.

Pierwszy zabytek z Szafarni (GKPP 852) zachował się w postaci trzech fragmentów profilowanej, prostokątnej ramki relikwiarzyka. Drugi (GKPP 859) to kolistą, profilowaną, dwudzielną ramką o wymiarach 36,4 x 38,0 mm, obwiedziona ażurowym pierścieniem z motywami maswerkowymi. Podobnie zdobioną

ramkę, lecz o średnicy ok. 51,0 mm, znamy z Kampen¹²¹¹ w Holandii, gdzie została datowana na 2 poł. XV w., a także dwie z Amsterdamu¹²¹²: jedną o średnicy 81,0 mm, datowaną na 1 poł. XV w., oraz drugą (zapewne wtórnie zdeformowaną) o średnicy 45,0 x 54,0 mm, datowaną na lata 1475–1524¹²¹³. Trzeci zabytek z Szafarni (GKPP 860) to także kolistą, trójkątnie zwieńczoną ramką zdobioną plastycznym ornamentem wici roślinnej. Wreszcie dwa ostatnie zabytki to: mało charakterystyczny fragment kolistej profilowanej ramki relikwiarzyka (GKPP 363) oraz prostokątna ramka wypełniona ażurowym ornamentem geometrycznym (GKPP 372).

Ze Starego Przedmieścia pochodzi mało charakterystyczna prostokątna ramka (GKPP 429), owalna, profilowana ramka relikwiarzyka (GKPP 425), podobna tylko zdobioną ażurową dekoracją (GKPP 426), dwudzielny, składany relikwiarzyk w formie krzyżyka (GKPP 468) oraz czworokątny, dwustronny relikwiarzyk (GKPP 1057) z profilowaną ramą zdobioną pseudogranulacją, na górnej krawędzi której zachowały się sterczynki ze śladami odłamania, zapewne pozostałości po uszkach do mocowania. Na kolejnym zabytku (GKPP 430), zachowanym w formie fragmentu płaskiej taśmy, odczytano inskrypcję, która brzmi: *] stella · in · lucem [*, w całości być może: *ave preclara maris] stella in lucem [gentium maria diuinitus orta*¹²¹⁴. Również podobny, fragmentarycznie zachowany zabytek, zapewne ramka relikwiarzyka (GKPP 1108) dostarczył inskrypcji, zachowanej w brzmieniu: *] na celi [*, być może pochodzącej z: *virgo decus mundi regi] na celi [preelecta ut sol*¹²¹⁵. Ostatni z tej grupy zabytków to fragment ażurowej plakietki zwieńczony maswerkową dekoracją (GKPP 435).

Z siedmiu zabytków pozyskanych na Starym Mieście, pierwszy (GKPP 536) to fragmenty ażurowego, miniaturowego relikwiarzyka, drugi (GKPP 537) to owalna (wtórnie zdeformowana?) silnie profilowana ramka, trzeci (GKPP 639) to okrągła ramka złożona z dwóch części: przednia z haczykami do mocowania części tylnej, dociskającej obraz lub lusterko; czwarty (GKPP 946) to duża, prostokątna, łukowato zwieńczona profilowana ramka relikwiarzyka o wymiarach 63,5 x 90,5 mm, na krawędzi zewnętrznej zdobiona plastycznymi guzkami, a od wewnątrz plastyczną, ukośną kratką. Kolejna ramka plakietki lub lusterka (GKPP 928) w kształcie pierścienia otoczonego płomienistymi promieniami, ze sztywnym łańcuszkiem do zawieszania (43,4 x 58,1 mm), jest częściowo uszkodzona (trzy płomienie odłamane). Pochodzi z warstwy nr 520, ze stanowiska przy ul. Tartacznej 2, gdzie występowały liczne monety, zarówno średniowieczne, jak i nowożytnie. Podobne pamiątki notujemy

¹²⁰⁶ K. Szczepkowska-Naliwajek, *Relikwiarze...*, s. 29.

¹²⁰⁷ *Gdański inwentarz mienia domowego Magdaleny Szumanowej z 1706 roku*, opracowali i wydali A.R. Chodyński i H. Dwilewicz, Gdańskie Towarzystwo Naukowe, Wydział Nauk Społecznych i Humanistycznych, Seria Źródła nr 11, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź 1984, s. 26.

¹²⁰⁸ św. Tomasz z Akwinu, *Corpus Thomisticum Sancti Thomae de Aquino Summa Theologiae*, Tertia pars, quaestio 25, articulus 6; Przeł. K. Szczepkowska-Naliwajek, *Relikwiarze...*, s. 71.

¹²⁰⁹ M. Starowiejski, *Pielgrzymka Egerii...*, s. 89–97; *Do Ziemi Świętej...*, s. 5–16.

¹²¹⁰ K. Szczepkowska-Naliwajek, *Relikwiarze...*, s. 71.

¹²¹¹ J. Assink, *De materiële cultuur van het Agnietenconvent*, [w:] De Susteren van Sanct-Agnietenhuus. De geschiedenis, materiële cultuur en spiritualiteit van het Kamper Agnietenconvent, Publicaties van de IJsselacademie, vol. 100, ed. F. van der Pol, M. Smit, Kampen 1997, s. 77; HP 2, s. 445, ryc. 1991.

¹²¹² HP 2, s. 446, ryc. 1994.

¹²¹³ HP 3, s. 374, ryc. 3325.

¹²¹⁴ Por.: S. Wenzel, *Preachers, Poets, and the Early English Lyric*, Princeton 1986, s. 21.

¹²¹⁵ Tamże, s. 22. Dziękuję Tomaszowi Płóciennikowi, który dopomógł mi w odczytaniu obydwu inskrypcji i zwrócił uwagę na tę pozycję bibliograficzną.

w znaleziskach z Francji (XV w.)¹²¹⁶ oraz Holandii (1375–1424)¹²¹⁷. Z terenu Anglii również znamy plakietkę z promieniami słońca, o średnicy 85,0 mm, wewnątrz której umieszczono popiersie św. Tomasza Becketa, datowaną na lata 1320–99¹²¹⁸. Podobną ramkę, ogólnie datowaną na średniowiecze, z wizerunkiem *Agnus Dei* znaleziono w Londynie¹²¹⁹. Trzy inne z tym samym przedstawieniem, jednakże bez datacji, pochodzą natomiast z nieznanymi stanowisk, przy czym o jednej z nich, o wys. 30,0 mm, wiemy tylko, że została znaleziona we Francji¹²²⁰. W innej ramce wyżej opisanego kształtu znajdziemy też wizerunek Marii, datowany na XVI w. W miejscowości Écoust-Saint-Mein (Francja) odkryto dwie plakietki związane z kultem świętego Menasa, również umieszczone w prostokątnej, półkuliście zwieńczonej ramce. Pierwsza z wyobrażeniem świętego jako rycerza na koniu z włócznią i proporcem, datowana jest na XVI w.¹²²¹, druga natomiast, zapewne z 2 poł. XVI w., przedstawia uciętą dłoń z literami S i M po bokach.

Popiersie nieznanego świętego w bogato zdobionej szacie, ukazane w formie relikwiarza hermowego (GKPP 932) oraz okrągła ramka ażurowej plakietki z pozostałościami jakiejś postaci wewnątrz (GKPP 1101), to dwa ostatnie z omawianych tu zabytków ze Starego Miasta.

Wykopaliska na Głównym Mieście dostarczyły jednej mało charakterystycznej, okrągłej profilowanej ramki (GKPP 699) o średnicy 36,3 mm, fragmentarycznie zachowanej czworokątnej ramki relikwiarzyka (GKPP 985), zdobionej plastycznym ornamentem imitującym drogocenne kamienie, oraz kolejnej ramki okrągłej (GKPP 1099) o wymiarach 98,0x105,0 mm, otoczonej ażurowym pierścieniem z motywami maswerkowymi, podobnie jak zabytek z Szafarni (GKPP 859)¹²²². Plakietka (relikwiarzyk?) z Długiego Targu (GKPP 702) ma rzadko spotykaną formę sześcioramienną gwiazdy (jedno ramię odłamane), zdobionej plastycznym ornamentem ukośnej kratki, a zabytek z ul. Grząskiej 3 – to zwykła, okrągła, profilowana ramka (GKPP 1082), która równie dobrze mógł być ramką relikwiarzyka czy plakietki, jak oprawką lusterka.

Aż 28 z omawianej grupy zabytków zostało pozyskanych w trakcie badań wykopaliskowych prowadzonych na Wyspie Spichrzów. Pierwsze z nich to: owalna ramka (51,0 x 68,0 mm) z poprzeczną zawieszka (GKPP 69); fragment miniaturowego, trójwymiarowego relikwiarza w formie sarkofagu (GKPP 90), zdobiony dekoracją ażurową w formie trzech arkad na ścianie dłuższej i dwóch na krótszej; prostokątny, miniaturowy relikwiarzyk odlany z cienkiej blaszki (12,0 x 19,0 mm), z nieczytelnym przedstawieniem wewnątrz (GKPP 170); owalna ramka (65,0 x 72,0 mm) zdobiona szeregiem owalnych oczek na obwodzie zewnętrznym, rozdzielonych pojedynczymi sterczynami (GKPP 189); ramka w kształcie gotyckiej tarczy o wymiarach 22,0 x 24,0 mm (GKPP 233). Te ostatnie ramki dość często występują zarówno w przypadku relikwiarzyków, jak i plakietek, tak *sacrum*, jak i *profanum*, toteż trudno osądzić, z jakim dokładnie zabytkiem mamy w tym przypadku do czynienia. Przykładowo w takiej samej ramce znajdziemy złożone przedstawienie plakietki ażurowej z 's-Hertogenbosch, datowanej na 1 poł. XV w., gdzie widzimy Marię z Dzieciątkiem w towarzystwie Jana Apostoła i darów ex-voto nad ich głowami¹²²³, kuszę z 1 poł. XV w.¹²²⁴, ukoronowanego lwa¹²²⁵, scenę dworskiej miłości¹²²⁶, rozetę¹²²⁷ czy kwiat lilii¹²²⁸. Jak z tego wynika, mając do dyspozycji nawet tak charakterystyczną ramkę, nie jesteśmy w stanie przesądzać o jej pierwotnej zawartości.

Cztery kolejne zabytki z Wyspy to: ramka owalna (GKPP 265); bogato zdobiona podwójna, również owalna z ażurową dekoracją (GKPP 271); kolista (zdeformowana) zdobiona plastycznym ornamentem poprzecznych żeber z wypustkami do dociskania (mocowania) zawartości (GKPP 272); oraz okrągła (zdeformowana) ramka od relikwiarzyka o średnicy 54,0 mm, zdobiona od wewnątrz plastycznymi guzkami, od zewnątrz bogatą, ażurową dekoracją (GKPP 273). Znajdziemy do niej analogię we Francji, datowaną na XV w., z tą różnicą, iż zabytek francuski (śr. 43,0 mm) posiada inskrypcję *AVE MARIA GRACIA PLENA*¹²²⁹. Podobna jest też ramka (śr. 42,0 mm) z przedstawieniem św. Maura, pochodząca z Sain-Maur we Francji i datowana także na XV w.¹²³⁰.

¹²¹⁶ Zabytek związany z sanktuarium w Épine, wewnątrz ramki Maria z Dzieciątkiem, zob.: D. Hejdová, O. Herbenová, H. Koenigsmarková, *Katalog...*, s. 20, nr 133; H. Kühne, C. Brumme, H. Koenigsmarková, *Jungfrauen...*, s. 72, ryc. 93.

¹²¹⁷ Wewnątrz ramki twarz ludzka, zob.: HP 1, s. 302, ryc. 910; J. Koldewey, A. Willemsen, *Heilig en profaan...*, s. 84, ryc. 56; Tenże, *The wearing...*, s. 308, fig. 1; Tenże, *Lifting...*, s. 164, ryc. 1. Mała plakietka o średnicy 20,0 mm, z twarzą słońca wewnątrz ramki, zob.: HP 3, s. 356, ryc. 3238.

¹²¹⁸ M. Mitchiner, *Medieval...*, s. 64, kat. 104; *Catalogue of the Museum of London Antiquities Collected by, and the property of Charles Roach Smith*, London 1954, s. 135, nr 664.

¹²¹⁹ *London Museum...*, s. 262, pl. LXX, nr 24.

¹²²⁰ H. Kühne, *Zur Bedeutung...*, s. 329, kat. 156; M. Grünwald, *Pilgerzeichen, Rosenkränze, Wallfahrtsmedaillen, Die Beigaben aus Gräbern des 17. bis 19. Jahrhunderts aus dem Pfarrfriedhof bei St. Paul in Worms. Die Sammlung gotischer Pilgerzeichen im Museum der Stadt Worms, Der Wormsgau, Beiheft 36*, Worms 2001, s. 152–153, nr 136 i 137.

¹²²¹ L. Dancoisne, *Les médailles...*, s. 117, nr 112, s. 60–61, nr 220.

¹²²² Zob. wyżej.

¹²²³ HP 1, s. 221, ryc. 455; H. van Gangelen, K. Helfrich, *Teekens...*, s. 88–89, ryc. 7; R.M. van Heeringen, A.M. Koldewey, A.A.G. Gaalman, *Heiligen...*, s. 78, ryc. 11.1; J. Koldewey, *Onder een Sint-Jan...*, s. 305–315, ryc. 2; C. Staal, M. Wingens, *Bede-vaarten in Nederland* (tent.cat. Utrecht, Catharijneconvent), Utrecht 1997, s. 86, nr B3.

¹²²⁴ HP 1, s. 280, ryc. 772.

¹²²⁵ B. Spencer, *Pilgrim souvenirs and secular badges*. *Medieval...*, s. 285, nr 276.

¹²²⁶ K. Zweerink J. Koldewey, *Insignes en Jheronimus Bosch*, [w:] HP 2, s. 202, ryc. 22; HP 2, s. 390, ryc. 1645.

¹²²⁷ HP 3, s. 341, ryc. 3175.

¹²²⁸ Tamże, s. 338, ryc. 3156.

¹²²⁹ D. Bruna, *Enseignes de Pèlerinage et Enseignes Profanes...*, s. 117, kat. 150; E. Du Sommerard, *Catalogue...*, nr 9834.

¹²³⁰ D. Bruna, *Enseignes de Pèlerinage et Enseignes Profanes...*, s. 180, kat. 267; A. Forgeais, *Collection de plombs historiés trouvés dans la Seine et recueillis par Arthur Forgeais*, vol. II..., s. 114–116; C. Polet, *Les enseignes de pèlerinage de Saint-Maur au musée de Cluny*, Le Vieux Saint Maur, Société d'Histoire et d'Archéologie de Saint-Maur-des-Fossés, nr 34, 1955, s. 298–299.

Kolejny fragment to trójkątne zwieńczenie ażurowej ramki – zapewne oprawka relikwiarzyka (GKPP 280). Mało charakterystyczna i silnie zdeformowana jest ramka owalna (GKPP 574), z trójkątną (odłamana) zawieszka, zdobioną ornamentem perełkowym. Pewne kłopoty z interpretacją stwarza też owalny, profilowany krążek (relikwiarzyk?) o wymiarach 25,0 x 29,0 mm (GKPP 575), który równie dobrze mógłby być miniaturowym talerzykiem, albo też ramką na lustro, jak w przypadku zabytku z ul. Jaglanej (GKPP 1167), który również ma niewielkie wymiary (śr. 21,4 mm). Bogato zdobiona, profilowana, dwuczęściowa owalna ramka relikwiarzyka (GKPP 685) o wymiarach 47,8 x 54,7 mm, jest zdobiona bardzo podobnie jak już wyżej omówiona ramka GKPP 273, natomiast mało charakterystyczne są fragmenty ramek relikwiarzyków z ul. Basztowej 6 i Ciesielskiej 7 (GKPP 275, 279).

Kolejne dwa zabytki z Wyspy Spichrzów to: fragment rozbudowanej ażurowej plakietki (lub relikwiarzyka) z trójkątnym szczytem flankowanym po bokach dwoma pinaklami i zwieńczonym trzema postaciami (GKPP 1164). Zabytek jest podzielony na dwie sfery poziomą belką u nasady trójkątnego szczytu wypełnionego kolistą ażurową dekoracją. Pod belką znajdują się pozostałości łuków arkad, w których pierwotnie mogły być umieszczone postacie świętych. Na bocznej ścianie ramki jest inskrypcja, obecnie zachowana szczątkowo w formie: *[i]a gracia [p]lena domi[us]*, która mogła pierwotnie brzmieć: *ave mar[ia] gracia plena domi[nus] tecum*.

Kolista ramka plakietki lub lusterka (GKPP 180) w kształcie tarczy słonecznej, o średnicy 24,0 mm, z płomienistymi promieniami symetrycznie rozmieszczonymi wokół ramki zaopatrzonej w integralnie odlany sztywny łańcuszek, nie ma co prawda inskrypcji, ale jest za to dobrze datowana monetami. Pochodzi z Wyspy Spichrzów, z ul. Basztowej 12, z warstwy nr 1333, zaliczonej do fazy VII zasiedlenia tego terenu, określonej jako niwelacja po istniejącym tu wcześniej spichlerzu drewnianym. Z warstwy tej pochodzi też moneta: Prusy, Winrych von Kniprode, firchen, 1364–79, mennica Toruń¹²³¹. Ramka plakietki lub lusterka (GKPP 219) w kształcie pierścienia, otoczona płomienistymi promieniami, robi wrażenie kopii lepiej wykonanego pierwowzoru. Odkryta na Wyspie Spichrzów przy ul. Chmielnej 107, w warstwie nr 4853, zaliczonej do fazy VII, przy czym warstwa ta występuje wspólnie dla obu parceli: Chmielna 107/Ciesielska 8 i jest związana z VII fazą zabudowy. Faza ta przypada między spichlerzem drewniano-murowanym (3) a murowanym (4), przypuszczalnie w tym okresie parcela jest niezabudowana.

Spośród pozostałych fragmentów relikwiarzyków i plaketek pielgrzymich, możemy wyróżnić amorficzne kawałki ramek (GKPP 297, 300, 847), ażurowych relikwiarzyków (GKPP 199, 1078), oraz bardziej rozpoznawalne przedmioty, jak np. odłamana z większej plakietki ażurowa zwieńczona ostrołukowo arkada z czołgankami i krzyżem na szczycie (GKPP 75), tarcza relikwiarzyka w kształcie trójkątnej tarczy herbowej (GKPP 233), prostokątna ramka lusterka plakietki (GKPP 566), zwieńczonego trzema ostrołu-

kowymi arkadami i dachem (?)¹²³², czy fragment banderoli z gotyckim pseudonapisem (GKPP 572). Interesująca jest ażurowa okrągła ramka z umieszczoną w niej mniejszą, również okrągłą ramką i osadzonymi na niej symetrycznie dookoła czterema koronami (GKPP 1114). Podobną do niej konstrukcyjnie plakietkę datowaną 1 poł. XV w., znamy ze znalezisk dokonanych w Middelburgu. Choć w tym przypadku plakietka jest zwieńczona koroną, a pomiędzy dwiema ramkami jest symetrycznie rozmieszczony napis *MARIA*. Ostatni zabytek z tej grupy to fragment plakietki (?) z wizerunkiem sześcioramiennej gwiazdy (GKPP 1123), do której nie udało się znaleźć żadnej analogii.

Spośród ramek owalnych pochodzących z Wyspy Spichrzów, pierwsza (GKPP 69) została odkryta przy ul. Chmielnej 110, w warstwie nr 868, datowanej na okres późnego średniowiecza, druga przy ul. Basztowej (GKPP 189) w warstwie nr 1710, związanej z drugą fazą niwelacji terenu przed wybudowaniem spichlerzy. Zabytek ten został znaleziony w jednej warstwie wraz z dzwonkiem pielgrzymim (GKPP 188) oraz monetami, tj.: 2 kwartniki, Prusy krzyżackie, 1364–79; Gotlandia ok. 1420–50?; szeląg, Prusy krzyżackie, 1380–82¹²³³, przy czym zdaniem B. Paszkiewicza warstwa ta jest przemieszana, o czym świadczy obecność późniejszej od innych monety gotlandzkiej. Trzecia owalna ramka (GKPP 265) pochodzi z wykopalisk przy ul. Stągiewnej 24 i została zarejestrowana w warstwie nr 26, datowanej na XV w., czwarta natomiast (GKPP 271) z ul. Ciesielskiej 7B z warstwy nr 4958, datowanej półskojcem Michała Küchmeistera z 1416 roku¹²³⁴. Ostatnie dwa zabytki pochodzą: z wykopalisk przy ul. Stągiewnej 28 (GKPP 575), prowadzonych w ruinach spichlerza o nazwie „Mały Zegar”, z warstwy nr 291 (gdzie znaleziono takie monety, jak: Prusy, fenig brakteatowy typu Korona II, ok. 1337/8–ok. 1345 i dwa kwartniki Winrycha von Kniprode, bite w latach 1364–79)¹²³⁵, oraz z badań w spichrzu „Kampen” położonym przy ul. Stągiewnej 14/18 (GKPP 685), z poziomu datowanego na wiek XV. Tylko jedna owalna ramka relikwiarzyka (?) (GKPP 537), pochodzi z innej niż Wyspa Spichrzów części miasta, tj. z obszaru Starego Miasta, gdzie znaleziono ją w trakcie wykopalisk przy ul. Podwale Staromiejskie, ale niestety została odzyskana z hałdy, co uniemożliwia określenie jej kontekstu i datowanie.

Inaczej jest w przypadku okrągłych relikwiarzyków i takichże ramek, które zarejestrowano na obszarze Starego i Głównego Miasta oraz Szafarni. Zabytek ze Starego Miasta (GKPP 639) został wyeksplorowany przy ul. Łagiewniki 38A, w kwartale zabudowy pomiędzy ulicami: Łagiewniki, Rybaki Górne, Heweliusza, w warstwie nr 2599, gdzie znaleziono też dwa szelągi

¹²³² Wydaje się, iż zabytek ten można by postrzegać jako część ażurowego znaku pielgrzymiego z Akwizgranu datowanego na XV w., gdzie w okrągłej ramce znajduje się Maria z Dzieciątkiem, a nad nimi Szata Marii podwieszona pod ramką lusterka, nad którym są zwieńczenia w postaci elementów architektonicznych. Por.: HP 2, s. 319, ryc. 1355; R.M. van Heeringen, A.M. Koldewij, A.A.G. Gaalman, *Heiligen...*, s. 68, nr 7.3.

¹²³³ B. Paszkiewicz, *Moneta...*, s. 43.

¹²³⁴ Tamże, s. 44.

¹²³⁵ Tamże, s. 67.

¹²³¹ B. Paszkiewicz, *Moneta...*, s. 44.

z krótkim krzyżem Michała Küchmeistra, bite w latach 1414–16. Ramka z Głównego Miasta (GKPP 1099) pochodzi z wykopalisk na stanowisku Ławy Mięsne przy ul. Świętego Ducha 45, z warstwy nr 270, datowanej na XV–pocz. XVI w.

Badania na Szafarni dostarczyły dwóch z omawianego typu zabytków. Pierwszy z nich to kolistą profilowana, dwudzielna ramka relikwiarzyka (GKPP 859), obwiedziona ażurowym pierścieniem z motywami maswerkowymi. Została ona znaleziona w warstwie 1100, uznanej za niwelacyjną i datowanej monetami od schyłku XIV do XVI w. Drugi natomiast zabytek (GKPP 860) z tego samego stanowiska to okrągła ramka relikwiarzyka zwieńczona ozdobnym, trójkątnym szczytem, znaleziona w warstwie nr 1410. Trzy okrągłe ramki relikwiarzyków znane też z Wyspy Spichrzów. Pierwsza (GKPP 272) pochodzi z badań przy ul. Chmielnej 107, z warstwy nr 4853. Warstwa ta występuje wspólnie dla dwóch sąsiadujących parceli – Chmielna 107/Ciesielska 8 i jest związana z VII fazą zabudowy, przypadającą na czas między spichlerzem drewniano-murowanym (3) a murowanym (4). Warstwa jest związana z niwelacją terenu po spichlerzu nr 3 – przypuszczalnie w tym okresie parcela jest niezabudowana. W tym samym horyzoncie, w warstwie nr 4982, natrafiono na maryjny znak pielgrzymi (GKPP 215) typu GPPM, odmiana 1 wg H. Panera, datowany na 2 poł. XIV–początek XV wieku¹²³⁶. Druga ramka (GKPP 273) została odkryta przy ul. Ciesielskiej 7 B, w warstwie nr 5424, skąd pochodzi też francuski liczman – wybity w okresie po 1326 do poł. XIV w., oraz firchen Winrycha von Kniprode, bity w latach 1364–79¹²³⁷. Trzecia (GKPP 574), znaleziona przy ul. Ciesielskiej 4, w warstwie nr 103 datowanej firchenem Prusy krzyżackie, bitym w latach 1364–79, gdzie natrafiono też na znak pielgrzymi (GKPP 548) typu GPPM odmiana 2 wariant E wg H. Panera, datowany na 2 poł. XIV do pocz. XV wieku¹²³⁸.

Jeden mało charakterystyczny fragment ramki relikwiarzyka (GKPP 279) został odnaleziony w warstwie nr 5158, zaliczonej do fazy I zasiedlenia tego terenu. Jest to okres użytkowania jeszcze przed wybudowaniem spichlerza na parceli Ciesielska 7, związany z niwelacją. Z tej samej warstwy pochodzi datowana na drugą połowę XIV wieku plakietka z przedstawieniem postaci Karola Wielkiego (GKPP 92), gdzie znaleziono też następujące monety¹²³⁹: dwugrosz botdrager, Flandria, 1365–84; kwartnik, Prusy krzyżackie, ok. 1364–80; półskojec fałszywy, Prusy krzyżackie, po ok. 1364; witten, Strzałowo, 1381–84/7.

Pozostałe ramki i relikwiarzyki z gdańskich wykopalisk mają kształt prostokątny, kształt gotyckiej tarczy lub krzyża oraz prostokąta z różnego rodzaju zwieńczeniami. Prostokątny jest miniaturowy relikwiarzyk (GKPP 170) z nieczytelnym wewnątrz przedstawieniem, odkryty na Wyspie Spichrzów przy ul. Basztowej 6, w warstwie nr 724 zaliczonej do I fazy zagospodarowania

Wyspy, datowanej na XIV w., znajdującej się w obrębie podwórka nieopodal obiektu nr 737, który istniał tu jeszcze przed wybudowaniem spichlerza. Mniej interesująca jest mało charakterystyczna, prostokątna (GKPP 429) ramka znaleziona na Lastadii, w wykopie nr 30, w parceli 35D w warstwie nr 890, datowanej na schyłek średniowiecza i początki okresu nowożytnego.

Relikwiarzyk (GKPP 656) w prostokątnej ramce (31,0 x 57,0 mm) został znaleziony przy ul. Spichrzowej 2, w warstwie nr 2201, związanej z konstrukcją spichrza drewnianego datowanego na XV w., przy czym sama warstwa jest datowana monetami takimi jak: Prusy, Winrych von Kniprode, firchen, ok. 1364–ok. 1379; Visby, gote (örtug), po 1361¹²⁴⁰. Zważywszy ich możliwy czas obiegu, czas zdeponowania zabytku można ustalić na schyłek XIV do początku XV wieku. Podobny relikwiarzyk, o wymiarach 21,0 x 40,0 mm, także z przedstawieniem Kalwarii, znany jest z Nieuwlande w Holandii i datowany na lata 1375–1424¹²⁴¹.

Samą tylko niestety ramkę prostokątnego relikwiarzyka (GKPP 852), zachowaną w trzech fragmentach, znany z badań przy ul. Długie Ogrody, jednak nie mamy podstaw do jej dokładniejszego datowania niż XV–XVI w. Prostokątna, łukowato zwieńczona, profilowana ramka relikwiarzyka (GKPP 946) została znaleziona na stanowisku przy ul. Tartacznej, w warstwie nr 190, gdzie natrafiono też na liczman z Norymbergi, datowany na poł. XVI wieku¹²⁴². Fragmentarycznie zachowana prostokątna (?) ramka relikwiarzyka (GKPP 985), ze zdobieniami imitującymi drogocenne kamienie, pochodzi z pierwszego rzędu kramów datowanych na XIV w., na stanowisku Ławy Mięsne. Czworokątny, zdeformowany obecnie relikwiarzyk (GKPP 1057), pochodzi też z ul. Toruńskiej 12, gdzie został znaleziony w wykopie nr 3, w warstwie nr 13, datowanej ogólnie na późne średniowiecze i początek czasów nowożytnych. Ramka w kształcie gotyckiej tarczy (GKPP 233) została odkryta na Wyspie Spichrzów, przy ul. Ciesielskiej 7, w warstwie nr 5145, określonej jako niwelacyjna po rozbiórce pierwszego spichlerza drewnianego a przed budową drugiego, i datowanej na 2 poł. XIV–pocz. XV w. Z ul. Jaglanej 3/5 pochodzi rozbudowana ażurowa plakietka lub relikwiarzyk z trójkątnym zwieńczeniem (GKPP 1164), która została znaleziona w wykopie nr 5, w warstwie nr 407.

Wreszcie ostatni z omawianych tu zabytków, dwuczęściowy składany relikwiarzyk (GKPP 468) w kształcie krzyża łacińskiego z trójlistnymi zakończeniami ramion, został odkryty na Lastadii, w parceli 36B, w wykopie nr 57 i kontekście od 3317 do 3322, datowanym na XV–pocz. XVI w.

Z wyjątkiem jednego relikwiarzyka w formie krzyżyka wykonanego jak się wydaje z brązu (GKPP 468), wszystkie pozostałe omówione powyżej zabytki są odlane z cyno-ołowiu.

Pamiątki te mają charakter osobisty. Każdy z tych relikwiarzyków miał swego właściciela, który poprzez noszone przy

¹²³⁶ H. Paner, *Średniowieczne...*, s. 67–70 i 81.

¹²³⁷ B. Paszkiewicz, *Moneta...*, s. 37 i 45.

¹²³⁸ Tamże, s. 66; H. Paner, *Średniowieczne...*, s. 71, 98 oraz 109–117.

¹²³⁹ B. Paszkiewicz, *Moneta...*, s. 42.

¹²⁴⁰ Tamże, s. 124–125.

¹²⁴¹ HP 2, s. 357, ryc. 1497; R.M. van Heeringen, A.M. Koldewij, A.A.G. Gaalman, *Heiligen...*, s. 126, nr 47.2.

¹²⁴² B. Paszkiewicz, *Monety, liczmany, odważniki, szalki wag z badań stanowiska „Tartaczna”...*, s. 1–63.

sobie relikwie zapewniał sobie szczęście i pomyślność, oddając jednocześnie cześć wybranemu przez siebie świętemu. Jednym z najstarszych przykładów relikwiarzyka osobistego jest „talizman” Karola Wielkiego, zgodnie z tradycją wyjęty z jego grobu w Akwizgranie przez cesarza Ottona III. Talizman ten był rodzajem ampułki wykonanej z dwóch prześwitujących szafirów oprawionych w złoto i zawierał relikwie włosów Najświętszej Marii Panny. W VIII–X wieku upowszechniają się relikwiarzyki osobiste w formie krzyża zawierającego relikwie, nazywane pektorałami i noszone na piersiach, oraz w formie czterolistnych, owalnych lub okrągłych zawieszek nazywanych enkolpionami. Już od XII wieku pektorały stają się też elementem stroju biskupiego. W wiekach późniejszych różnorodność ich form jest imponująca, co zresztą widać na wyżej omówionych kilkudziesięciu przykładach¹²⁴³.

¹²⁴³ K. Szczepkowska-Naliwajek, *Relikwiarze...*, s. 93–94

GKPP: 69

Nr SAZ: 255/020/039

Nr katalogu MAG: 5428

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Chmielna 110, w. 868

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: ramka owalna relikwiarzyka

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 51,0x68,0; gr. 9,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 13,24

Sposób mocowania: zawieszka poprzeczna

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 75

Nr SAZ: 255/020/039

Nr katalogu MAG: 6095

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Basztowa 4. 2, w. 348, faza 3, podwórko

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: fragment plakietki w kształcie arkady z trójkątnym łukiem, zwieńczonym wimpergą z czołgankami i krzyżem na szczycie

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV–pocz. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 19,0x50,0; gr. 5,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 5,99

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 90

Nr SAZ: 255/020/039

Nr katalogu MAG: 5336

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Basztowa 3, w. 1097, faza 4, horyzont osadniczy IV, warstwa związana z III spichlerzem drewnianym, z kolejną fazą jego rozbudowy

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: relikwiarzyk; fragment miniaturowego, trójwymiarowego relikwiarza w formie sarkofagu, zdobiony dekoracją ażurową w formie trzech arkad na ścianie dłuższej i dwóch na krótszej

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek. XIV–pocz. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 32,0x44,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 7,73

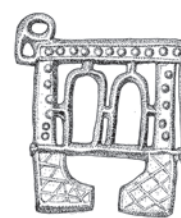
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

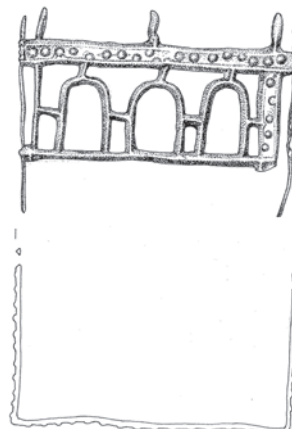
Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

.: E. Nowicka

GKPP: 170

Nr SAZ: 255/020/039

Nr katalogu MAG: 5339

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Basztowa 6, w. 724, faza 1, podwórko, faza 1 zasiedlenia wyspy—głównie niwelowanie terenu, choć wyróżniono obiekt 737—świadczący o zabudowie. Okres przedspichlerzowy

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: relikwiarzyk w prostokątnej ramce z ornamentem perełkowym i nieczytelnym, ażurowym przedstawieniem wewnątrz

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XIV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 12,0x19,0; gr. 4,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,03

Sposób mocowania: sztywne uszko

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 180

Nr SAZ: 255/020/039

Nr katalogu MAG: 5396

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Basztowa 12, w. 1333, faza 7, niwelacja po spichlerzu drewnianym

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: ramka plaketki lub lusterka w kształcie pierścienia, otoczona płomienistymi promieniami

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV—pocz. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 33,0x68,0; śr. 24,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 4,77

Sposób mocowania: sztywny łańcuszek

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 189

Nr SAZ: 255/020/039

Nr katalogu MAG: 5353

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Basztowa 6, w. 1710, parcela 4, warstwa związana jest z drugą fazą niwelacji terenu. Brak jeszcze spichlerzy.

Okres przedspichlerzowy

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: ramka relikwiarzyka zdobiona od zewnątrz naprzemiennie ułożonymi elementami półkolistymi i pionowymi

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XIV—pocz. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 65,0x72,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 7,27

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 199

Nr SAZ: 255/020/039

Nr katalogu MAG: 5375

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Basztowa 4. 2, w. 1438, parcela 3, faza 2 zabudowy – podwórko. Warstwa związana z drugą fazą zagospodarowania terenu – opierającą się głównie na niwelacjach, okres przedspichlerzowy

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: sarkofag miniaturowy – fragment trójwymiarowej, ażurowej plakietki przedstawiającej grób jakiegoś świętego; na jednym z boków czytelna jest sylwetka ludzka w pozycji stojącej

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek. XIV – pocz. XV w.

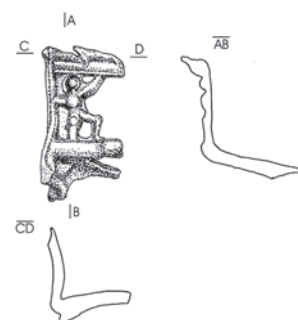
Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 15,0x13,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 1,41

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 219

Nr SAZ: 255/020/039

Nr katalogu MAG: 7257

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Chmielna 107, w. 4853; warstwa ta występuje wspólnie dla dwu parceli – Chmielna 107/Ciesielska 8 i związana jest z VII fazą zabudowy, przypadającą między spichlerzem drewniano-murowanym (3) a murowanym (4). Przypuszczalnie w tym okresie parcela jest niezabudowana

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: ramka plakietki lub lusterka w kształcie pierścienia, zdobionego naprzemiennie umieszczonym ornamentem gładkich i zakratkowanych trójkątów, otoczona płomienistymi promieniami

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV – pocz. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 42,5x27,5; śr. 27,5

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,66

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 233

Nr SAZ: 255/020/039

Nr katalogu MAG: 7114

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Ciesielska 7, w. 5145, faza 3, horyzont osadniczy III, warstwa niwelacyjna po rozbiórce I spichlerza drewnianego, a przed budową II. Nawieziony grunt

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: ramka relikwiarzyka w kształcie gotyckiej tarczy o ząbkowanych brzegach wewnętrznych; na górnej, poziomej części ramki nikłe ślady, zapewne po uszkach do zawieszania

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV – pocz. XV w.

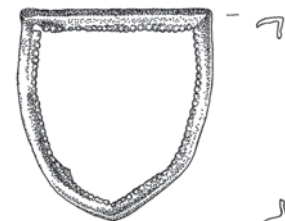
Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 22,0x24,0; gr. 3,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 1,52

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 265

Nr SAZ: 255/020/040

Nr katalogu MAG: 893

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Stągiewna 24, w. 26

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: owalna, zdeformowana ramka relikwiarzyka lub—zważywszy na niewielkie wymiary—lusterka plakietki ażurowej

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

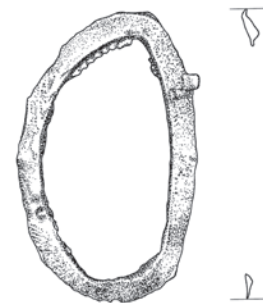
Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 22,5x36,0; śr. 17,0

Waga (części zachowanej, w gramach):

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 271

Nr SAZ: 255/020/039

Nr katalogu MAG: 7112

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Ciesielska 7B,

w. 4958, horyzont osadniczy VI

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: owalna ramka relikwiarzyka zdobiona motywami półokręgów z kropkami, na wewnętrznej krawędzi plastycznym ornamentem perełkowym, a na zewnętrznej ażurową, w znacznej części odłamaną, dekoracją

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 38,0x46,0; gr. 0,5

Waga (części zachowanej, w gramach): 4,78

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 272

Nr SAZ: 255/020/039

Nr katalogu MAG: 7111

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Chmielna 107, w. 4853, warstwa ta występuje wspólnie dla dwu parceli—Chmielna 107/Ciesielska 8, związana jest z VII fazą zabudowy—między spichlerzem drewniano-murowanym (3) a murowanym (4); to czas niwelacji terenu po spichlerzu nr 3—przypuszczalnie w tym okresie parcela jest niezabudowana

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: owalna, zdeformowana ramka relikwiarzyka z krawędzią wewnętrzną zdobioną ornamentem perełkowym

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV — pocz. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 46,0x64,0; gr. 0,5

Waga (części zachowanej, w gramach): 6,02

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 273

Nr SAZ: 255/020/039

Nr katalogu MAG: 7110

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Ciesielska 7 B, w. 5424, horyzont osadniczy IV

Kraj pochodzenia: nieznan

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: okrągła, nieco zdeformowana ramka relikwiarzyka, bogato zdobiona ornamentem podwójnych okręgów z kropkami, a na zewnętrznej części ramki ażurową dekoracją, częściowo odłamaną

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 52,0x55,0; gr. 0,5

Waga (części zachowanej, w gramach): 5,16

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 275

Nr SAZ: 255/020/039

Nr katalogu MAG: 5379

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Basztowa 6, w. 77, związana z drugą fazą niwelacji terenu, przed budową pierwszego spichlerza, okres przedspichlerzowy

Kraj pochodzenia: nieznan

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: fragment owalnej ramki relikwiarzyka zdobionej na zewnętrznej krawędzi plastycznym ornamentem trójliści osadzonych na niewielkich, ażurowych trójkątach

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV w.

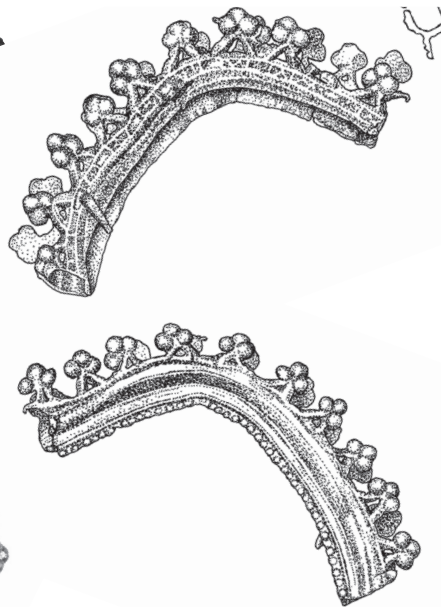
Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 75,0x36,0; gr. 10,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 14,01

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

GKPP: 279

Nr SAZ: 255/020/039

Nr katalogu MAG: 7115

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Ciesielska 7, w. 5158, faza 1, horyzont osadniczy I, warstwa związana z I fazą niwelacji terenu, okres przedspichlerzowy

Kraj pochodzenia: nieznan

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: dwa fragmenty owalnej ramki relikwiarzyka, zdobionej na zewnętrznej krawędzi ażurową, w znacznej części zniszczoną dekoracją

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 71,0x0,3; gr. 0,2 63,0x10,0; gr. 0,2

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,77

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 280

Nr SAZ: 255/020/039

Nr katalogu MAG: 4661

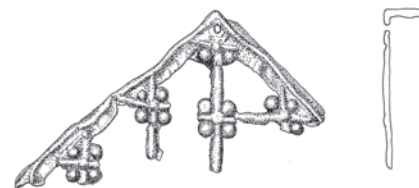
Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Basztowa 4. 2, w. 348, faza 3, podwórko, warstwa związana z zagospodarowaniem terenu–podwórko/plac. Tuż przed pierwszym spichlerzem drewnianym, okres przedspichlerzowy

Kraj pochodzenia: nieznany**Miejsce pochodzenia:** nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: ramka zachowana w trójkątnej części szczytowej, zdobionej ażurową dekoracją czteroliścia–zapewne oprawka relikwiarzyka

Napis (w części zachowanej): brak**Datowanie:** schyłek. XIV–pocz. XV w.**Wymiary (części zachowanej, w milimetrach):** 44,0x23,0; gr. 12,0**Waga (części zachowanej, w gramach):** 4,32**Sposób mocowania:** brak**Materiał:** cyna/ołów**Technika wykonania:** odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 297

Nr SAZ: 255/020/039

Nr katalogu MAG: 5412

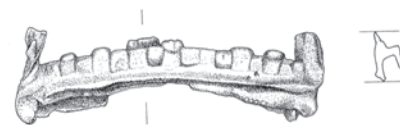
Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Basztowa 4.1, w. 3058, faza 2, horyzont osadniczy II, budynek drewniany w okresie przedspichlerzowym

Kraj pochodzenia: nieznany**Miejsce pochodzenia:** nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: fragment ramki plaketki ażurowej, relikwiarzyka, lub ewentualnie lusterka

Napis (w części zachowanej): brak**Datowanie:** 2 poł. XIV–1 poł. XV w.**Wymiary (części zachowanej, w milimetrach):** 55,0x17,0; gr. 0,5**Waga (części zachowanej, w gramach):** 9,19**Sposób mocowania:** brak**Materiał:** cyna/ołów**Technika wykonania:** odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 300

Nr SAZ: 255/020/039

Nr katalogu MAG: 7113

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Ciesielska 7B, w. 4958, horyzont osadniczy VI

Kraj pochodzenia: nieznany**Miejsce pochodzenia:** nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: fragment ramki plaketki ażurowej lub relikwiarzyka

Napis (w części zachowanej): brak**Datowanie:** 2 poł. XIV w.**Wymiary (części zachowanej, w milimetrach):** 52,0x14,0; gr. 0,5**Waga (części zachowanej, w gramach):** 4,42**Sposób mocowania:** brak**Materiał:** cyna/ołów**Technika wykonania:** odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 363

Nr SAZ: 255/100/005

Nr katalogu MAG: 5051

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, ul. Długie Ogrody 113–114, w. 1100

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: fragment kolistej profilowanej ramki relikwiarzyka

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): szer. 5,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,27

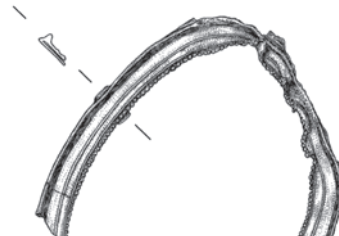
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 372

Nr SAZ: 255/100/005

Nr katalogu MAG: 5060

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, ul. Szafarnia 12–14, w. 1100

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: fragment ażurowej plakietki (relikwiarzyka?)

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XIV–XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 42,0x65,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 4,41

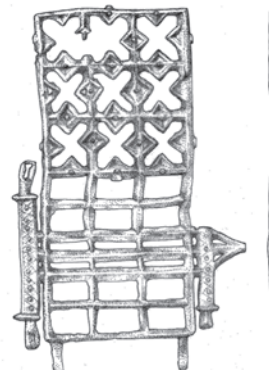
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: J. Kowalewska

GKPP: 425

Nr SAZ: 255/133/003

Nr katalogu MAG: 3850

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, Lastadia, parcela 35D, wyk. 9, w. 571, IV mech.

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: owalna, profilowana ramka relikwiarzyka

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 56,8x63,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 10,86

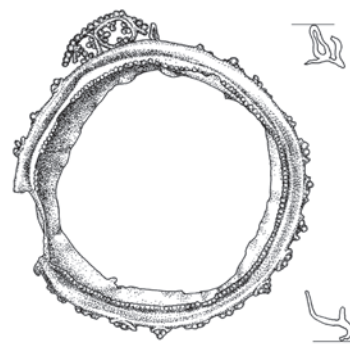
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 426

Nr SAZ: 255/133/003

Nr katalogu MAG: 3851

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, Lastadia, wyk. 31, parcela 35D, w. 635

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: fragment owalnej, profilowanej ramki relikwiarzyka, zdobionej ażurową, maswerkową dekoracją

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 54,4x50,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 9,22

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 429

Nr SAZ: 255/133/003

Nr katalogu MAG: 3854

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, Lastadia, wyk. 30, parcela 35D, w. 890, II mech.

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: prostokątna, profilowana ramka relikwiarzyka

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 25,0x30,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,08

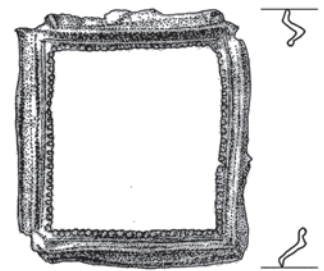
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 430

Nr SAZ: 255/133/003

Nr katalogu MAG: 3855

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, Lastadia, wyk. 56, parcela 36B, w. 3028

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: fragment płaskiej taśmy z pogrubionymi brzegami, zdobionej minuskułowym napisem, który mógł pierwotnie brzmieć: ave preclara maris] stella in lucem [gentium maria diuinitus orta

Napis (w części zachowanej):] stella · in · lucem [

Datowanie: XV–pocz. XVI w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 12,0x57,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,53

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 435

Nr SAZ: 255/133/003

Nr katalogu MAG: 3860

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, Lastadia, parcela 36B, wyk. 57, w. 3317, 3322

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: fragment ażurowej plakietki zwieńczonej maswerkową dekoracją

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 28,0x57,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,90

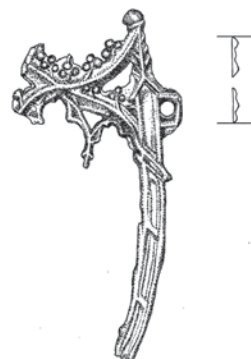
Sposób mocowania: zachowane jedno uszko

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 468

Nr SAZ: 255/133/003

Nr katalogu MAG: 3894

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, Lastadia, parcela 36B, wyk. 57, w. 3317, 3322

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: dwuczęściowy, składany relikwiarzyk w kształcie krzyża łacińskiego z trójlistnymi zakończeniami ramion

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV–pocz. XVI w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 30,9x53,2

Waga (części zachowanej, w gramach): 9,64

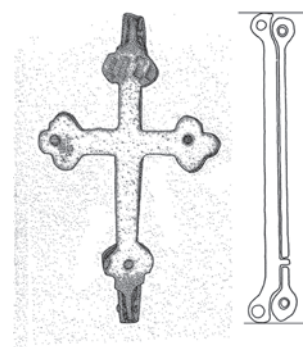
Sposób mocowania: brak

Materiał: brąz

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 536

Nr SAZ: 255/004/003

Nr katalogu MAG: 146

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Miasto, ul. Podwale Staromiejskie

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: fragmenty ażurowej plakietki pielgrzymiej w formie miniaturowego relikwiarzyka

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 30,0x40,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 1,59

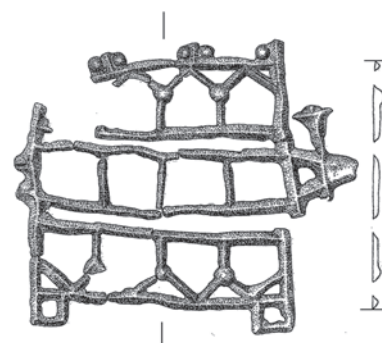
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 537

Nr SAZ: 255/004/003

Nr katalogu MAG: 147

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Miasto, ul. Podwale Staromiejskie, zabytek odzyskany z hałdy

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: owalna profilowana ramka relikwiarzyka, liczne spękania i ubytki

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 30,0x47,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 7,32

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 566

Nr SAZ: 255/020/041

Nr katalogu MAG: 2188

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Ciesielska 4, w. 103

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: fragment ażurowej plakietki pielgrzymiej—prostokątna ramka (być może od lusterka) zwieńczona elementami architektonicznymi

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XIV–XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 32,9x42,5

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,50

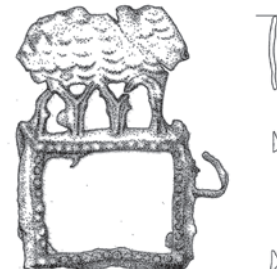
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 572

Nr SAZ: 255/020/041

Nr katalogu MAG: 2194

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Ciesielska 1B, w. 1612

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: fragment plakietki (lub ramki relikwiarzyka?)—banderola z nieczytelną minuskułową inskrypcją gotycką (lub pseudonapisem)

Napis (w części zachowanej): słabo czytelny

Datowanie: 2 poł. XIV–XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 18,0x10,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 1,42

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 574

Nr SAZ: 255/020/041

Nr katalogu MAG: 2196

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Ciesielska 4, w. 103

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: owalna, profilowana ramka relikwiarzyka

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV–pocz. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 20,0x30,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,53

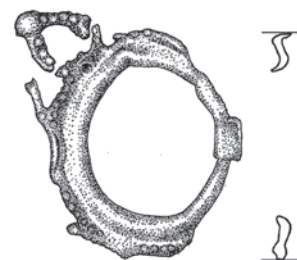
Sposób mocowania: sztywne uszko (odłamane)

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 575

Nr SAZ: 255/020/041

Nr katalogu MAG: 2197

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Stągiewna 28, w. 291

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: owalny, profilowany relikwiarzyk

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XIV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 25,0x29,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,64

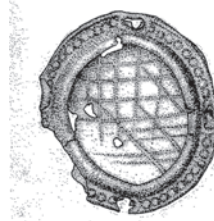
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 639

Nr SAZ: 255/039/007

Nr katalogu MAG: 4547

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Miasto, kwartał zabudowy pomiędzy

ulicami: Łagiewniki, Rybaki Górne, Heweliusza, ul. Łagiewniki, ul. Łagiewniki 38A, w. 2599

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: okrągła, profilowana ramka relikwiarzyka, złożona z dwóch części: przednia zaopatrzona jest w haczyki do mocowania części tylnej, dociskającej obraz lub lustro

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 32,6x35,9

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,95

Sposób mocowania: uszko poprzeczne

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 685

Nr SAZ: 255/020/015

Nr katalogu MAG: 979

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, spichlerz „Kampen”, ul. Stągiewna 14/18

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: bogato zdobiona, profilowana, dwuczęściowa, owalna ramka relikwiarzyka

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 47,8x54,7

Waga (części zachowanej, w gramach): 7,31

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 699

Nr SAZ: 255/051/002

Nr katalogu MAG: 411

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Główne Miasto, ul. Piwna, na zapleczu Komisariatu Policji

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: okrągła profilowana ramka relikwiarzyka, zdobiona plastycznym ornamentem perełkowym

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): śr. 36,3

Waga (części zachowanej, w gramach): 4,14

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 702

Nr SAZ: 255/103/001

Nr katalogu MAG: 35

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Główne Miasto, ul. Długi Targ, piwnice pod budynkiem Zielonej Bramy

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: fragmentarycznie zachowana plakietka (relikwiarzyk?) w postaci sześcioramienną gwiazdy (jedno ramię odłamane), zdobionej plastycznym ornamentem ukośnej kratki

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XIV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 36,3x32,5

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,11

Sposób mocowania: dwa uszka (łańcuszek)

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 847

Nr SAZ: 255/020/052

Nr katalogu MAG: 402

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Chmielna 63/64

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: fragment kolistej ramki ażurowej plakietki

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV–1 poł. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 21,2x35,4

Waga (części zachowanej, w gramach): 1,16

Sposób mocowania: jedno uszko

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 852

Nr SAZ: 255/100/001

Nr katalogu MAG: 6738

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, róg ul. Długie Ogrody i Szopy

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: trzy fragmenty profilowanej, prostokątnej ramki relikwiarzyka

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV–XVI w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 24,2x32,2

Waga (części zachowanej, w gramach): 5,82

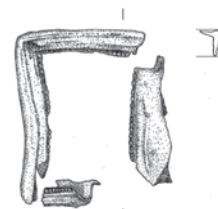
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 859

Nr SAZ: 255/100/005

Nr katalogu MAG: 7725

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, ul. Długie Ogrody 113, w. 1100

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: kolistą, profilowaną, dwudzielną ramką relikwiarzyka obwiedziona ażurowym pierścieniem z motywami maswerkowymi, z którego połowa uległa odłamaniu

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV–XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 36,4x38,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 5,04

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 860

Nr SAZ: 255/100/005

Nr katalogu MAG: 7729

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, ul. Długie Ogrody 113, w. 1410

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: kolista, profilowana ramka relikwiarzyka, obwiedziona taśmowatym pierścieniem zdobionym plastycznym ornamentem wici roślinnej, trójkątnie zwieńczonym

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV–XVI w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 22,1x27,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,09

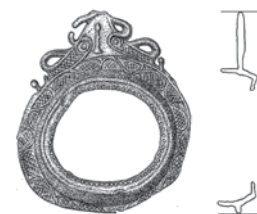
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 928

Nr SAZ: 255/004/004

Nr katalogu MAG: 56

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Miasto, ul. Tartaczna 2, w. 520

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: plakietka – ramka plakietki lub lusterka w kształcie pierścienia, otoczona płomienistymi promieniami, z których trzy są odłamane

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV–pocz. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 43,4x58,1

Waga (części zachowanej, w gramach): 5,31

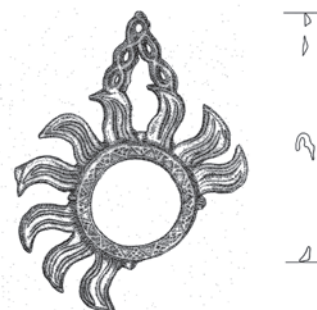
Sposób mocowania: sztywny łańcuszek

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 932

Nr SAZ: 255/004/004

Nr katalogu MAG: 60

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Miasto, ul. Tartaczna 2, w. 6

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: fragment plakietki w formie relikwiarza hermowego – przedstawienie popiersia postaci ubranej w bogato zdobioną szatę; głowa odłamana

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XIV–XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 24,9x19,4

Waga (części zachowanej, w gramach): 1,47

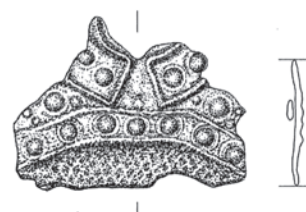
Sposób mocowania: szpilka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 946

Nr SAZ: 255/004/004

Nr katalogu MAG: 74

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Miasto, ul. Tartaczna, wyk. 2, w. 190

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: prostokątna, łukowato zwieńczona ramka relikwiarzyka, na krawędzi zewnętrznej zdobiona plastycznymi guzkami, a od wewnątrz plastyczną, ukośną kratką

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XV–1 poł. XVI w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 63,5x90,5

Waga (części zachowanej, w gramach): 14,65

Sposób mocowania: uszko–zawieszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 985

Nr SAZ: 255/043/005

Nr katalogu MAG: 355

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Główne Miasto, stanowisko Ławy Mięse, pierwszy rząd kramów, w. 58

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: fragmentarycznie zachowana czworokątna ramka relikwiarzyka, zdobiona plastycznym ornamentem w formie umieszczonych na przemian owalnych i czworokątnych guzków, imitujących kamienie szlachetne

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XIV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 49,3x20,1

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,13

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1057

Nr SAZ: 255/133/004

Nr katalogu MAG: 223

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, ul. Toruńska 12, wyk. 3, w. 13

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: czworokątny, trapezowatego kształtu (zdeformowany?), dwustronny relikwiarzyk z profilowaną ramą

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV–pocz. XVI w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 40,6x48,7

Waga (części zachowanej, w gramach): 12,33

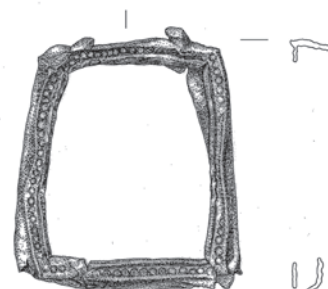
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1078

Nr SAZ: 255/020/048

Nr katalogu MAG: 5039

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, kwartał ul. Żytnia, Chmielna, Spichrzowa, ul. Żytnia 23, w. 4130

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: ażurowe elementy trójwymiarowego, miniaturowego relikwiarzyka

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XIV–pocz. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 25,3x15,7; 25,4x15,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 3

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

GKPP: 1082

Nr SAZ: 255/129/002

Nr katalogu MAG: 4144

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Główne Miasto, ul. Grząska 3, w. 651

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: okrągła ramka plaketki pielgrzymiej lub lusterka

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 59,2x60,3

Waga (części zachowanej, w gramach): 7,27

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1099

Nr SAZ: 255/043/005

Nr katalogu MAG: 354

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Główne Miasto, stanowisko Ławy Mięsne, ul. Św. Ducha 45, w. 270

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: okrągła ramka relikwiarzyka z dookólną ażurową dekoracją czteroliścia

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

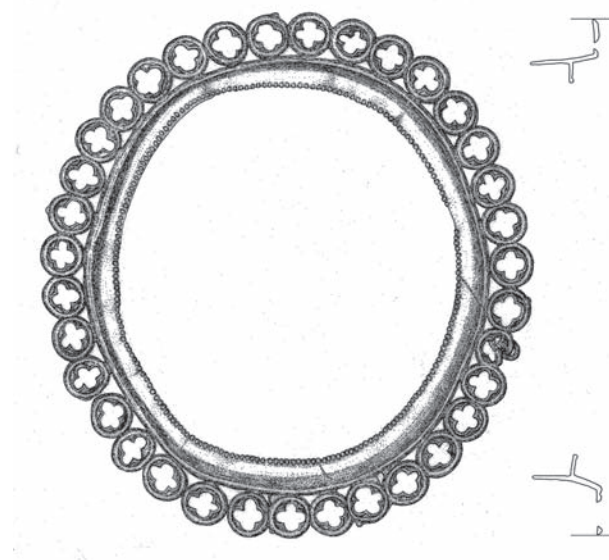
Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 98,0x105,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 48,49

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1101

Nr SAZ: 255/004/004

Nr katalogu MAG: 92

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Miasto, ul. Tartaczna 2, w. 6

Kraj pochodzenia: nieznan

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: okrągła ramka ażurowej plakietki z pozostałościami postaci wewnątrz

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XIV–XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 79,4x83,7

Waga (części zachowanej, w gramach): 5,02

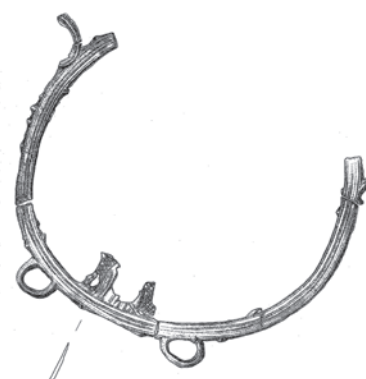
Sposób mocowania: zachowane dwa uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1108

Nr SAZ: 255/020/058

Nr katalogu MAG: 1303

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, ul. Toruńska 10A, wyk. 9

Kraj pochodzenia: nieznan

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: fragment ramki relikwiarzyka z inskrypcją pisaną minuskułą gotycką, zapewne brzmiejącej w całości: virgo decus mundi regi]na celi [preelecta ut sol

Napis (w części zachowanej):]na celi [

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 26,0x7,9

Waga (części zachowanej, w gramach): 0,76

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1114

Nr SAZ: 255/020/060

Nr katalogu MAG: 1545

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Jagłana 3/5, wyk. 4, w. 36

Kraj pochodzenia: nieznan

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: ramka kolistą gładką, z mniejszą ramką wewnątrz zdobioną ornamentem perełkowym i osadzonymi na niej czterema koronami

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XIV–XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 52,5x54,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,05

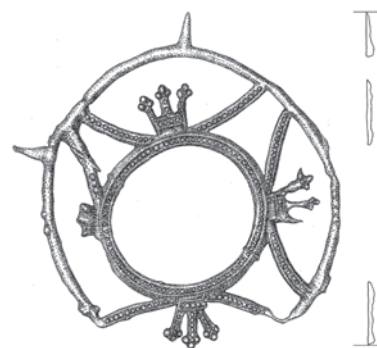
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1123

Nr SAZ: 255/020/060

Nr katalogu MAG: 1514

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Jagłana 3/5, wyk. 1, podczyszczenie

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: fragment plakietki z przedstawieniem sześcioramiennej gwiazdy

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV–1 poł. XVI w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 17,7x35,2

Waga (części zachowanej, w gramach): 4,65

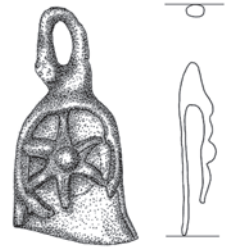
Sposób mocowania: sztywny uchwyt

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1164

Nr SAZ: 255/020/060

Nr katalogu MAG: 1575

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Jagłana 3/5, wyk. 5, w. 407

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: fragment rozbudowanej ażurowej plakietki (relikwiarzyka?) z trójkątnym szczytem flankowanym po bokach dwoma pinaklami i zwieńczonym trzema postaciami. Zabytek jest podzielony na dwie sfery poziomą belką u nasady trójkątnego szczytu, wypełnionego kolistą ażurową dekoracją; pod belką pozostałości łuków arkad, w których pierwotnie mogły być umieszczone postacie świętych. Na bocznej ścianie inskrypcja, obecnie zachowana szczątkowo, która mogła pierwotnie brzmieć: ave mar[ia] gracia plena domi[nus] tecum

Napis (w części zachowanej):]ia gracia []plena domi[

Datowanie: 2 poł. XIV–XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 55,4x105,0; gr. 15,4

Waga (części zachowanej, w gramach): 29,02

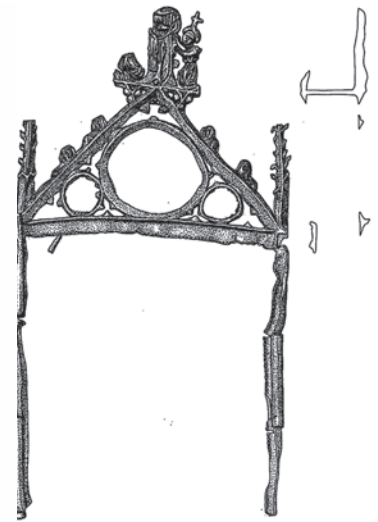
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

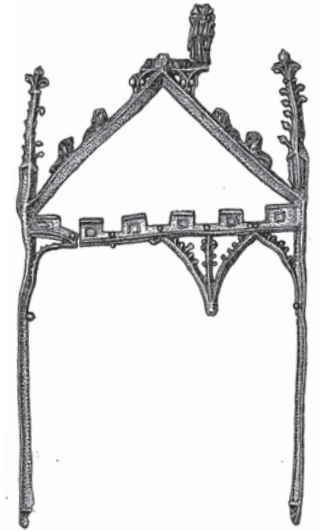
Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

5.12. Miniaturowe rogi

Rogi pielgrzymie wykonywane z ceramiki na ogół przypominają swoje pierwowzory produkowane z kości lub rogu, czasem są imitacją rogów wykonywanych z metalu. Najstarsze rogi ceramiczne, często pokryte zieloną glazurą, wzorowane były na olifancie (tj. rogu myśliwskim) Karola Wielkiego¹²⁴⁴. Rogi często bywają wyposażone w pierścienie metalowe do ich zawieszania, co znajduje swoje odbicie w przedstawieniach miniaturowych rogów pielgrzymich. W Brugii znaleziono znaczną liczbę ceramicznych rogów pielgrzymich wykonanych z białej glinki z charakterystyczną, zieloną polewą, które produkowano zapewne w Langerwehe. Ośrodek ten, podobnie jak wytwórnie w Kolonii, Frechen, Siegburgu i Raaren, co siedem lat produkował znaczne ilości tych rogów, na które zapotrzebowanie gwałtownie wzrastało w latach wystawiania Wielkich Relikwii Akwizgrańskich. Jak się wydaje ich symbolicznymi kopiami były rogi miniaturowe wykonywane jako odlewy cynowo-ołowiane¹²⁴⁵. Prawdopodobnie o takich właśnie pamiątkach mówi list Karola VI, z roku 1393, adresowany do mieszkańców Le Mont-Saint-Michel, który wylicza produkowane tu i sprzedawane pamiątki, gdzie czytamy, że były to plakietki z postacią patrona tego miejsca, muszle i kornety (tj. właśnie omawiane tu rogi), różne inne dzieła z metalu, wśród których były wyroby z ołowiu i cyny odlewane w formach. Inne jeszcze znaki to małe miecze – emblemat wojenny świętego Michała, a także muszle z przedstawieniem Archanioła Michała lub kwiat lili¹²⁴⁶. Wyobrażenia rogów pielgrzymich znajdziemy nawet na głowicach kolumn znajdujących się przy wejściu do górnego kościoła na Mont-Saint-Michel¹²⁴⁷.

Z badań gdańskich znamy cztery miniaturowe rogi pielgrzymie, w tym jeden już publikowany¹²⁴⁸. Trzy pochodzą z Wyspy Spichrzów i jeden ze Starego Miasta. Ten ostatni, z badań przy ul. Łagiewniki (GKPP 808), zdobiony jest z jednej strony plastycznym ornamentem roślinnym, a z drugiej inskrypcją minuskułową w brzmieniu: *..cornes..*. Wymiary zabytku wynoszą 74,4 x 16,4 mm. Został on znaleziony w wykopie nr 34 i warstwie nr 366, datowanej na XV w. Posiadamy dwie dość dokładne analogie do zabytku gdańskiego. Pierwszą z nich jest miniaturowy róg niewiadomego pochodzenia i o nieznanym miejscu odnalezienia, wykonany z cyny¹²⁴⁹. Zabytek ten, podobnej długości (ok. 70,0 mm), zdobiony napisem wykonanym majuskułą gotycką, jest datowany na XV wiek¹²⁵⁰. Wspomniany napis został odczytany jako

*CORNES*¹²⁵¹. Drugą analogią jest róg z Amsterdamu o długości 76,0 mm, datowany na lata 1375–1424, z zachowanym napisem: *C. OR.N; ES*, oraz dwoma kolistymi uszkami do zaczepienia łańcuszka¹²⁵². Są jednakże w znaleziskach europejskich podobne do tego inne miniaturowe rogi również z innymi napisami. Z napisem: *AMOA* znaleziono w Nieuwlande róg długości 101,0 mm, datowany na lata 1375–1424, przy czym nie udało się niestety ustalić miejsca, z jakiego pochodzi¹²⁵³. Napis: *..RNES* (cornes?) zachował się na identycznie datowanym kolejnym znalezisku z Amsterdamu, o zachowanej długości 67,0 mm, także nieustalonej proveniencji¹²⁵⁴. Fragmentarycznie jest też zachowany róg z Venio w Holandii o długości zachowanej 97,0 mm, datowany na XV w. i posiadający inskrypcję: *MARIA MARIA AVE MARIA*¹²⁵⁵. Ze znalezisk w Londynie znany jest gwizdek pielgrzymi wykonany w kształcie rogu, zachowany wraz z łańcuszkiem do mocowania oraz z zachowanym napisem: *BLAME*, datowany na lata 1375–1424¹²⁵⁶. Podobny nieco w kształcie i wymiarach do zabytku ze Starego Miasta w Gdańsku jest też róg z Westenschouwen, o długości 72,0 mm, datowany na lata 1375–1424. Niestety, w części środkowej jest on częściowo zniszczony, toteż ze znajdującej się na nim pierwotnie inskrypcji pozostał jedynie fragment napisu w brzmieniu: *MO....*¹²⁵⁷.

Przy kilku z tych rogów zachowały się charakterystyczne łańcuszki o podługowatych ogniwkach, służące do zawieszania pamiątek na odzieży. Podobny łańcuszek, o długości 855,0 mm, wykonany z podługowatych, owalnych ogniwek o wymiarach 19,0 x 6,0 mm i datowany na XIV–XV w., został również odkryty w wykopaliskach gdańskich (GKPP 796). Jednakże jego przeznaczenie musiało być inne, jako że są na nim nieregularnie rozmieszczone dzwoneczki pielgrzymie. Wydaje się, iż ze względu na dość pokaźne rozmiary zabytku gdańskiego, należy w nim widzieć nie tyle fragment większego przedstawienia, co niezależnie funkcjonującą pamiątkę pielgrzymią, być może związaną z kultem św. Korneliusza – np. z Ninove, choć nie można też oczywiście wykluczyć innych rozwiązań. Za związkiem tej pamiątki z kultem św. Korneliusza może przemawiać fakt, że jako jeden z czterech Świętych Marszałków, których wstawiennictwo do Boga miało szczególną moc, przede wszystkim w czasach zarazy – obok Qirynusa z Neuss, św. Huberta oraz św. Antoniego – był on czczony w Nadrenii, szczególnie w okolicach Akwizgranu i Kolonii, tj. w tych ośrodkach, z których jest w gdańskich znaleziskach najwięcej pamiątek. Drugi z miniaturowych rogów znalezionych w Gdańsku (GKPP 804), niestety fragmentarycznie zachowany i silnie zgnieciony (wymiały 55,0 x 30,0), również posiada inskrypcję. Z jednej strony jest

¹²⁴⁴ A. Haasis-Berner, *Archäologische...*, s. 354–355.

¹²⁴⁵ D. Bruna, *Enseignes de Pèlerinage et Enseignes Profanes...*, s. 344–345.

¹²⁴⁶ D. Bruna, *Saints et Diables...*, s. 45–52.

¹²⁴⁷ J. Koldewey, *Foi et Bonne Fortune...*, s. 76.

¹²⁴⁸ H. Paner, *Średniowieczne...*, s. 265–266, (GKPP 804).

¹²⁴⁹ Zabytek jest przechowywany w Rotterdam, Museum Boijmans van Beuningen pod nr inwentarza: OM 392.

¹²⁵⁰ H. Vreeken, *Kunstnijverheid Middeleeuwen en Renaissance/ Decorative Art Middle Ages and Renaissance* (mus.cat. Rotterdam, Museum Boymans-Van Beuningen), De Bataafsche Leeuw, Amsterdam 1994, s. 125.

¹²⁵¹ Baza danych Kunera, nr 04953, dn. 13.05.2015, zabytek datowany na XV w.

¹²⁵² HP 3, s. 358, ryc. 3249.

¹²⁵³ HP 1, s. 306, ryc. 933; R.M. van Heeringen, A.M. Koldewey, A.A.G. Gaalman, *Heiligen...*, s. 140, ryc. 63.1.

¹²⁵⁴ K. Boertjes, *Late...*, s. 141; HP 1, s. 306, ryc. 934.

¹²⁵⁵ HP 2, s. 437, ryc. 1930.

¹²⁵⁶ B. Spencer, *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges*. Salisbury..., s. 64, nr 149, s. 94, ryc. 196.

¹²⁵⁷ HP 2, s. 437, ryc. 1931.

to minuskułowy napis: *maria*, z drugiej zachowany tekst to: *mod* oraz ...*a*. Trzeci z omawianych zabytków jest zachowany tylko w niewielkim fragmencie (GKPP 100) i nie posiada inskrypcji. Wreszcie czwarty róg (GKPP 792), o długości 97,1 mm, zachowany w całości i tylko nieznacznie zdeformowany, jest zdobiony ornamentem geometrycznym i ma dwa uszka do zawieszania. Miniaturowy róg z Gdańska (GKPP 808) został znaleziony na stanowisku Łagiewniki, Rybaki Górne 34, w warstwie użytkowej nr 366, datowanej monetą: mistrz nieokreślony, szeląg z krótkim krzyżem, bity w latach 1380–1416¹²⁵⁸.

Zabytek z ul. Spichrzowej 7, odkryty w warstwie nr 3015, jest datowany monetami: Prusy, Winrych von Kniprode, firchen, ok. 1364–ok. 1379, Toruń; Stein, Arnold III, mijt, 1346–81 (naśladownictwo monety flamandzkiej). Z dwóch pozostałych rogów, jeden odzyskano z hałdy (GKPP 792), a drugi jest datowany w oparciu o materiał towarzyszący na 2 poł. XIV–pocz. XV wieku. Z roku 1510 pochodzi opis pielgrzymki do sanktuarium w Maastricht, gdzie znajduje się informacja o tym, jak wielki hałas przy pomocy takich rogów czynili pielgrzymi w kościele w Maastricht, w czasie kiedy wystawiano tam relikwie w kościele Świętego Serwacjusza¹²⁵⁹. Czy rzeczywiście miniaturowe rogi pielgrzymie, można wiązać z jakimkolwiek konkretnym sanktuarium (?). Pytanie to na obecnym etapie badań pozostanie, jak się wydaje, bez odpowiedzi. Pośród blisko 150 takich pamiątek, pochodzących z udokumentowanych znalezisk i około 50 z miejsc bliżej nieustalonych, większość to rogi towarzyszące przedstawieniom świętych postaci jako ich atrybut (np. św. Korneliusz), bądź też miniatutki rogów myśliwskich, które bardziej należy wiązać z kultem św. Huberta – patrona myśliwych. W kilku przypadkach, gdzie na rogach występuje imię Marii możemy z pewną dozą prawdopodobieństwa domniemywać, że mogą one pochodzić z Akwizgranu.

¹²⁵⁸ B. Paszkiewicz, *Moneta...*, s. 94.

¹²⁵⁹ J. Koldeweij, *Foi et Bonne Fortune...*, s. 75.

GKPP: 100

Nr SAZ: 255/020/039

Nr katalogu MAG: 7106

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, parcela 107, w. 4853

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: miniaturowy róg wykonany z rozszerzającej się rurki, zachowany we fragmencie

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV – pocz. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 30,0x16,0; śr. 8,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 1,94

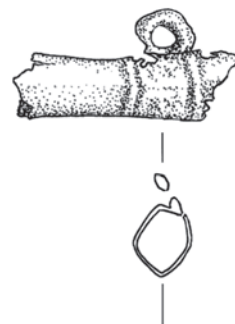
Sposób mocowania: jedno uszko

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 792

Nr SAZ: 255/020/027

Nr katalogu MAG: 32

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, bad. 1994, z hałdy

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: miniaturowy róg, zdobiony poprzecznie strefowo ornamentem plastycznym z motywami geometrycznymi

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV – pocz. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 97,1x27,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 13,34

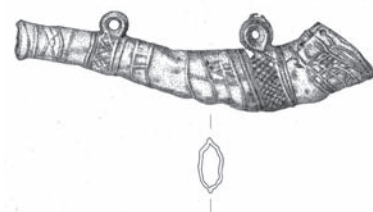
Sposób mocowania: dwa uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 808

Nr SAZ: 255/039/007

Nr katalogu MAG: 5089

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Miasto, ul. Łagiewniki, wyk. 34–

Rybaki Górne, w. 366

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: miniaturowy róg zdobiony z jednej strony plastycznym ornamentem roślinnym, a z drugiej inskrypcją minuskułową

Napis (w części zachowanej): ...cornes..

Datowanie: schyłek XIV – pocz. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 74,4x16,4

Waga (części zachowanej, w gramach): 7,48

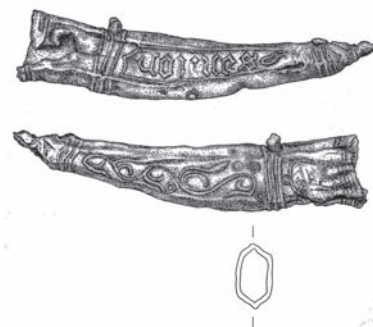
Sposób mocowania: dwa uszka, z czego jedno zachowane

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

5.13. Zawieszki plakietek

Zawieszki plakietek pielgrzymich to duża rzadkość w znaleziskach europejskich, tym bardziej więc znaczenia nabiera znalezienie aż sześciu takich zabytków w wykopaliskach gdańskich, z czego jedna pochodzi z Lastadii (Stare Przedmieście), dwie z Wyspy Spichrzów i cztery z Długich Ogrodów/Szafarni. Jedna z nielicznych analogii, o średnicy zaledwie 14,0 mm, pochodzi z Nieuwlande, aczkolwiek miejsce jej wytworzenia pozostaje nieznane i jest datowana na lata 1375–1424¹²⁶⁰. Niewiele większa jest inna zawieszka plakietki, o średnicy 15,0 mm, znaleziona na tym samym stanowisku, datowana od 2 poł. XIV do końca 1 poł. XV w.¹²⁶¹

Zabytek z Lastadii (GKPP 526) to kolistą, ażurową zawieszka plakietki, z motywem czteroliścia pośrodku, u dołu widoczna jest pozostałość po odłamany uszku. Z kolei zabytek z ul. Spichrzowej (GKPP 766) został wykonany w kształcie miniaturowej korony (23,4 x 30,2 mm), ze szpilką do mocowania i sztywnym uszkiem do zawieszania plakietki znajdującym się w dolnej części, i jest bardzo podobny do znaleziska z ul. Jaglanej (GKPP 1195), datowanego na XV/XVI wiek. Do tych zabytków możemy porównać odkrycie z 's-Hertogenbosch, gdzie jest to ukoronowana literka *M*, z oczkiem do zawieszania plakietki w dolnej części, datowana na lata 1375–1424, o wymiarach 16,0 x 19,0 mm¹²⁶². Zawieszka plakietki pielgrzymiej z ul. Długie Ogrody 110, w formie okrągłej ramki z podkowiastym, sztywnym uszkiem do zawieszania plakietki (GKPP 863), jest jeszcze mniejsza, ma średnicę ok. 15,0 mm. Dwa ostatnie zabytki to okrągła ramka z ul. Długie Ogrody 113 (GKPP 861), o wymiarach 14,4 x 17,3 mm, z odłamany uszkiem do zawieszania plakietki, oraz okrągła ramka z podkowiastym sztywnym uszkiem o tej samej funkcji (GKPP 862), z ul. Długie Ogrody 110. Z tego samego rejonu pochodzi kolejna zawieszka plakietki (15,0 x 24,0 mm), zachowana jako okrągła, płaska ramka z uszkiem i haczykiem w dolnej części do zawieszania plakietki, odkryta przy ul. Długie Ogrody 114.

Zawieszka (GKPP 766) z ul. Spichrzowej 3/1 została odkryta w warstwie nr 3653, gdzie natrafiono na monety: Prusy, Winrych von Kniprode, firchen, ok. 1364–ok. 1379, bity w Toruniu, oraz nieokreślona moneta: na awersie *MEO... REX (?)*, w polu *G\EI (?)* nad nieczytelnym kartuszem, na rewersie *Rv... Y\ES*, korona zamknięta, pod nią litera *I* lub kolumna¹²⁶³. Dwa zabytki ze stanowiska Szafarnia/Długie Ogrody (GKPP 861, 862), zarejestrowane w warstwie nr 1410, można datować na XV w. Zabytki ze stanowiska Szafarnia (GKPP 365, 863), znalezione w warstwie nr 1100, są datowane szeroko monetami od XIV po XVI wiek¹²⁶⁴.

Zawieszki plakietek często same w sobie stanowiły pamiątkę o charakterze dewocyjnym, w zależności od symbolu,

znaku, ornamentu jaki je zdobił. Służyły jednak zarówno do zawieszania plakietek typu *sacrum*, jak i *profanum*¹²⁶⁵. Np. na zawieszce znalezionej w Oudenbosch w Holandii, na której widnieje literka *M* (jak *Maria* ?), zawieszane były miniaturowe nożyce¹²⁶⁶, na zawieszce z Leidy ozdobny miniaturowy hełm¹²⁶⁷, zaś na zawieszce z Londynu ozdobionej lilią, widzimy miniaturową sakiewkę, która w tym przypadku mogła odwzorowywać tak zwany relikwiarz sakiewkowy, popularny w średniowiecznej Europie¹²⁶⁸. Inny przykład to plakietka z przedstawieniem św. Jerzego na koniu podwieszona do zapinki zdobionej czterolistnym kwiatem, znaleziona w Amsterdamie i datowana na XV wiek¹²⁶⁹.

¹²⁶⁰ HP 3, s. 396, ryc. 3454.

¹²⁶¹ HP 1, s. 290, ryc. 849.

¹²⁶² HP 3, s. 368, ryc. 3298.

¹²⁶³ B. Paszkiewicz, *Moneta...*, s. 125–126.

¹²⁶⁴ B. Paszkiewicz, *Materiały numizmatyczne i metrologiczne ze stanowiska Szafarnia...*, s. 355–378.

¹²⁶⁵ B. Spencer, *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges. Medieval...*, s. 158–159.

¹²⁶⁶ HP 3, s. 378, ryc. 3347.

¹²⁶⁷ HP 2, s. 436, ryc. 1923.

¹²⁶⁸ B. Spencer, *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges. Medieval...*, s. 159, ryc. 176b, oraz s. 315.

¹²⁶⁹ HP 2, s. 272, ryc. 1163.

GKPP: 365

Nr SAZ: 255/100/005

Nr katalogu MAG: 5053

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, ul. Długie Ogrody 114, w. 1100

Kraj pochodzenia: nieznan

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: zawieszka plakietki; okrągła, płaska ramka z uszkiem i haczykiem w dolnej części, zapewne służącym do zawieszania plakietki

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): śr. pierścienia 15,0; dł. 24,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 0,82

Sposób mocowania: szpilka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 526

Nr SAZ: 255/133/003

Nr katalogu MAG: 5208

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, Lastadia, parcela 35B, wyk. 58b, w. 3938

Kraj pochodzenia: nieznan

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: kolista, ażurowa zawieszka plakietki, pośrodku motyw czterosłupowy, u dołu widoczna pozostałość po odłamanym uszku

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XIV–XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): śr. 14,0; gr. 3,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 0,58

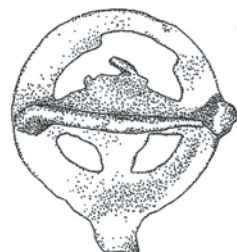
Sposób mocowania: sztywne uszko (odłamane)

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 766

Nr SAZ: 255/020/048

Nr katalogu MAG: 5043

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Spichrzowa 3/1, w. 3653

Kraj pochodzenia: nieznan

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: zawieszka do mocowania plakietki pielgrzymiej w kształcie korony, u dołu korony uszko do zawieszania plakietki

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XIV–XV w.

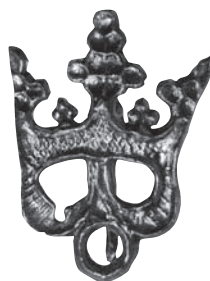
Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 23,4x30,2

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,01

Sposób mocowania: szpilka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 861

Nr SAZ: 255/100/005

Nr katalogu MAG: 7730

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, ul. Długie Ogrody 113, w. 1410

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: zawieszka plakietki pielgrzymiej w formie okrągłej ramki z odłamanym uszkiem do zawieszania plakietki

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 14,4x17,3

Waga (części zachowanej, w gramach): 0,86

Sposób mocowania: szpilka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 862

Nr SAZ: 255/100/005

Nr katalogu MAG: 7731

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, ul. Długie Ogrody 110, w. 1410

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: zawieszka plakietki pielgrzymiej w formie okrągłej ramki z półkolistym, sztywnym uszkiem do zawieszania plakietki

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 19,4x21,6

Waga (części zachowanej, w gramach): 0,79

Sposób mocowania: szpilka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 863

Nr SAZ: 255/100/005

Nr katalogu MAG: 7732

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, ul. Długie Ogrody 110, w. 1100

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: zawieszka plakietki pielgrzymiej w formie okrągłej ramki z podkowiastym, sztywnym uszkiem do zawieszania plakietki

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 14,8x20,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 0,58

Sposób mocowania: szpilka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

Święta Urszula i 11 000 dziewic na statku typu koga. Obraz z ołtarza św. Urszuli (1468). Muzeum Narodowe Sztuki Katalonii w Barcelonie. *(fot. H. Paner)*

Model portugalskiego statku typu taforeia, używanego w XV i XVI wieku, z trape dostawionym do otworu transportowego. Otwór taki widzimy też na gdańskich plakietkach przedstawiających średniowieczne okręty. Muzeum Morskie, Lizbona. *(fot. H. Paner)*

6. Znaki *profanum*

Znaki o charakterze świeckim (*profanum*) przeżywają apogeum swojej popularności w XIV i XV wieku, natomiast prawie zupełnie, szczególnie jeśli idzie o znaki erotyczne, zanikają u schyłku XV i w XVI stuleciu¹²⁷⁰. Pośród tych świeckich odznak, oprócz znacznej liczby fallusów i wagin w różnych niekiedy bardzo pomysłowych konfiguracjach¹²⁷¹, spotykamy bajkowe i alegoryczne stworzenia związane z różnymi mitami, sceny narracyjne w tym również erotyczne, miniaturki broni i narzędzi, przedstawienia heraldyczne i przedmioty codziennego użytku, narzędzia i instrumenty, litery i elementy stroju oraz wiele innych. Potwierdzają to zarówno znaleziska archeologiczne, jak i źródła pisane. W roku 1482 w Gandawie wykonano specjalne, bardzo bogato zdobione znaki dla muzykantów z tego miasta¹²⁷². Znaki o charakterze zawodowym nosili też rzemieślnicy. W Ypres (1325–74)¹²⁷³ i Nieuwlande (1 poł. XV w.)¹²⁷⁴ znaleziono ukoronowane młotki, symbole kowalstwa kojarzone poprzez znaki pielgrzymie ze św. Eligiuszem oraz świętym Adrianem, który na znanych nam plakietkach trzyma w prawej dłoni kowadło i młotek.

Ukoronowany miniaturowy młotek na długim trzonku (24,0 x 65,0 mm) został też odkryty w Dordrechcie, gdzie datowano go na lata 1475–1524¹²⁷⁵. Podobny zabytek (22,0 x 28,0 mm) tym razem z banderolą i napisem *CONTH.*, znamy też z odkryć w Amsterdamie, przy czym w tym przypadku ustalono, że pochodzi on z Noyon we Francji i datowano go na 1 poł. XV wieku¹²⁷⁶. Inny przykład, zapewne związany z cechem tkaczy, to miniaturowe, ukoronowane czółenka tkackie (34,0 x 18,0 mm) znalezione w Ypres i datowane na lata 1325–1424¹²⁷⁷.

Różnego rodzaju broszki, zawieszki, czy inne ozdoby stroju, były swoistym przekazem ikonograficznym. Poprzez wizualizację kodu znanego mieszkańcom średniowiecznej Europy, a zawartego w rysunkach czy ornamentach obecnych na owych ozdobach, w jakimś sensie pokazywały one nawet charakter i temperament, oczekiwania, obawy i przesady, które w ten sposób przekazywał innym napotykanym w drodze osobom noszący je pielgrzym. Ta kultura wizualna, niezwykle rozwinięta w czasach późnego średniowiecza, w znaczącym stopniu przyczyniała się do unifikacji kulturowej całej chrześcijańskiej Europy. Zestaw ozdób oraz znaków *sacrum* i *profanum*, stawał się pewnego rodzaju swoistym szyfrem, który był używany przez jego posiadacza z pełną świadomością, iż jest on doskonale czytelny dla otoczenia. Prezentując w ten sposób swoją tożsamość, posiadacz znaków *profanum* rozprzestrzeniał zarazem zarówno różnego rodzaju legendy i podania,

jak i teksty literackie, przyczyniając się niejako automatycznie do upowszechniania wiedzy na ich temat. Wiele przedstawień obecnych na znakach *profanum* miało swe źródło w powieściach, pieśniach trubadurów, przedstawieniach teatralnych, czy w czasach późniejszych w różnego rodzaju obrazkach produkowanych od XV wieku masowo metodą drzeworytu na ilustracjach pism ulotnych, kartach do gry, obrazkach satyrycznych oraz w księgach. Dobrym przykładem jest opowieść o Arystotelesie i Phyllis, gdzie ukazanie starego filozofa jako *Arystoteles Equitatus* było emanacją kobiecej przebiegłości i przestroga, szczególnie dla starszych mężczyzn. Takie znaki znaleziono m.in. w Nieuwlande oraz Ypres. Na znaku z Nieuwlande (28,0 x 26,0 mm), datowanym na 1 poł. XV w., Arystoteles jest przedstawiony z ogromnym penisem, w upokarzającej pozycji na czworakach, i dosiadającą go Phyllis¹²⁷⁸, podobnie zresztą jak na plakietce z Ypres (21,0 x 32,0 mm), datowanej nieco wcześniej bo na lata 1325–74¹²⁷⁹.

Pośród znaków *profanum* znajdziemy również znaczną ilość takich, które były godłem jakiegoś pana feudalnego, władcy, rodu lub kilku rodów i były noszone przez wasali, służbę oraz domowników, jako wyraz wierności i lojalności¹²⁸⁰. Znaki takie czasem nawiązywały do godeł heraldycznych, ale nie stosowano w ich przypadku tak sztywnych reguł. Zadaniem tych odznak służby (ang. *livery badges*) było ułatwienie wzajemnego rozpoznawania się, toteż były one noszone w widocznych miejscach: na nakryciu głowy, rękawie lub na piersi, przymocowane do odzieży¹²⁸¹. Doskonale ich zadanie oddaje tekst źródłowy pióra Nicholasa Uptona, napisany w latach 1444–46, cytowany przez Briana Spencera, gdzie czytamy: *te odznaki nie były ich (tj. panów) własnymi herbami, ale znakami za pomocą których ich wasale i poddani mogą się rozpoznać od innych*¹²⁸².

W opinii Jakuba Sawickiego odznaki służby, które stały się popularne w Anglii już w czasach Edwarda III (1327–77), były w powszechnym użyciu aż do końca panowania Henryka VIII (1509–47)¹²⁸³. Niekiedy kilku panów bądź kilka rodów używało podobne do siebie znaki rozdawane klienteli, wasalom i służbie, co nie ułatwia obecnie ich identyfikacji i powiązania z konkretnymi miejscami, osobami, dworami itp.¹²⁸⁴ Na dworach noszono odznaki wykonane z metali szlachetnych. Osoby postawione wysoko w hierarchii dworskiej otrzymywały od swego pana plakietki wykonane ze złota, a inni srebrne pozłacane lub srebrne. W roku 1409 książę Burgundii Jan Bez Trwogi zamówił dla swego dworu 80 odznak ze swoim godłem wykonanych ze złota i zdobionych drogocennymi kamieniami, 200 odznak ze złota i 300 ze srebra dla

¹²⁷⁰ J. Koldeweij, *Foi et Bonne Fortune...*, s. 109.

¹²⁷¹ Tamże, s. 114–116, ryc. 7.12 do 7.53.

¹²⁷² Tamże, s. 32.

¹²⁷³ HP 2, s. 263, ryc. 1121.

¹²⁷⁴ HP 1, s. 159, ryc. 191, 192.

¹²⁷⁵ J. Koldeweij, *Foi et Bonne Fortune...*, s. 23.27, ryc. 1.7.3; HP 2, s. 263, ryc. 1122.

¹²⁷⁶ HP 3, s. 122, ryc. 2326.

¹²⁷⁷ HP 2, s. 451, ryc. 2018; J. Koldeweij, *Foi et Bonne Fortune...*, s. 32, 45, ryc. 2.6.

¹²⁷⁸ HP 1, s. 241, ryc. 539; HP 2, s. 179, ryc. 1 i s. 203, ryc. 24; J. Koldeweij, *Foi et Bonne Fortune...*, s. 10–15, ryc. 4.

¹²⁷⁹ D. Bruna, *Saints et Diables...*, s. 85.

¹²⁸⁰ B. Spencer, *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges. Medieval...*, s. 278.

¹²⁸¹ B. Spencer, *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges. Salisbury...*, s. 95.

¹²⁸² B. Spencer, *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges. Medieval...*, s. 278; Tłum. H. Paner.

¹²⁸³ J. Sawicki, *Średniowieczne...*, s. 27.

¹²⁸⁴ B. Spencer, *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges. Medieval...*, s. 278.

służby. Jak widać, była tu wyraźna gradacja w przydziałach tych plaketek dla różnych grup społecznych. Osoby usytuowane niżej na społecznej drabinie nosiły odznaki wykonane z cyny, które czasami mogły im umożliwić otrzymanie darmowego posiłku na dworze pana. Być może tak właśnie legitymowali się ci poddani: *którzy mogli na dworze earla Warwick otrzymać tyle gotowanego i pieczonego mięsa ile zdołali nadziać na sztylet*¹²⁸⁵.

¹²⁸⁵ J. Sawicki, *Średniowieczne...*, s. 28–29; B. Spencer, *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges. Medieval...*, s. 278–280.

6.1. Znaki o charakterze heraldycznym i organizacyjnym

Miniaturowe toporki

(broń obuchowa, czekany, nadziaki itp.)

Miniaturowe toporki znane są w Europie już we wczesnym średniowieczu i datowane na czas od przełomu X i XI do XII wieku. Znaczna ich liczba pochodzi z odkryć dokonanych w Skandynawii, Polsce i Europie Wschodniej. Interpretacja funkcji tych znalezisk oscylowała w starszej literaturze przedmiotu od łączenia takich toporków z pogańskim symbolem boga Thora bądź Peruna, poprzez ich funkcje praktyczne jako odznaki drużynnicze, aż do stwierdzeń, że mamy tu do czynienia z atrybutem św. Olafa. Toporki te były odlewane ze stopów miedzi i niekiedy bardzo pięknie zdobione. Ostatecznie wielu badaczy stoi obecnie na stanowisku, że toporki miniaturowe mogły służyć jako amulety o funkcjach apotropaeicznych, będąc być może jednocześnie swoistym „opornikiem”, symbolem przywiązania do starej, pogańskiej wiary, w dobie postępującej chrystianizacji¹²⁸⁶. Wydaje się, że w czasach późnego średniowiecza funkcje podobnych zabytków były inne, bardziej związane z kulturą dworską. Zdaniem Briana Spencera ich datowanie można kłaść najwcześniej na 2 poł. XIII w., a wiązanie ich z kultem św. Olafa, co proponował Lars Andersson, jest mało prawdopodobne¹²⁸⁷.

Liczba świeckich plaketek w postaci tzw. miniaturowych toporków znalezionych na terenie całej Europy nie przekracza prawdopodobnie 50 egzemplarzy¹²⁸⁸. Jak dotąd z publikacji źródłowych znamy je z terenu Holandii, Anglii oraz Belgii, a pojedyncze egzemplarze z Francji, toteż 53 przykłady takich toporków odkrytych w trakcie ratowniczych badań wykopaliskowych na terenie Gdańska może znacząco uzupełnić dotychczasowy stan wiedzy na ten temat.

Brak jest też tego typu średniowiecznych pamiątek pielgrzymich z terenów Danii, Szwecji czy Norwegii, gdzie przecież występuje bardzo duża liczba innych plaketek, powszechnie spotykanych w Europie Zachodniej. Przedstawienia topora znajdziemy w tych krajach jedynie w połączeniu z postacią św. Olafa

(przeważnie zresztą zachowane jako odlewy na dzwonach)¹²⁸⁹, św. Mateusza Ewangelisty¹²⁹⁰, czy innych, niezidentyfikowanych często postaci świętych¹²⁹¹.

Zadziwiający jest również całkowity brak miniaturowych toporków na terenie Niemiec, szczególnie w miastach hanzeatyckich, przy tak licznej reprezentacji tych zabytków zarówno na zachód, jak i na wschód od Cesarstwa Niemieckiego. Przedstawienia broni drzewcowej czy obuchowej występują na tym terenie głównie jako atrybuty władzy, świadectwa pewnych wydarzeń lub narzędzia męczeństwa i są związane z przedstawieniami konkretnych postaci, stanowiąc ich łatwo rozpoznawalne atrybuty. Przykładem może być okrągła ażurowa plakietka wyprodukowana w Trewirze, a znaleziona w Wienhausen, datowana na lata 1425–74, na której św. Mateusz dzierży topór (?) na długim drzewcu¹²⁹², czy też inna plakietka z Trewiru z wyobrażeniem tego samego świętego, trzymającego w prawej ręce topór na krótkim stylisku, znaleziona w Güstrow i datowana na XIII wiek¹²⁹³. Święty Mateusz jest też przedstawiony z toporem w ręce (jadąc na koniu wspólnie z biskupem Maternusem) na kolejnej plakietce z Trewiru, tym razem odlanej na dzwonie kościelnym¹²⁹⁴, podobnie zresztą jak na innej trewirskiej plakietce znalezionej w Kolonii¹²⁹⁵.

Z toporem w lewej ręce, trzymanym wraz z pastorałem, jest też ukazany św. Wolfgang, biskup Ratyzbony, na okrągłej plakietce wybitej w Sankt Wolfgang im Salzkammergut, znalezionej w Quenstedt. W tym przypadku nie jest to narzędzie męczeństwa, a jedynie pamiątka po zdarzeniu, kiedy to biskup rzucił siekierą

¹²⁸⁶ Więcej na ten temat zob.: P. Kucypera, P. Pranke, S. Wadyl, *Wczesnośredniowieczne toporki miniaturowe*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2011, gdzie autorzy omawiają 154 egzemplarze tych zabytków.

¹²⁸⁷ B. Spencer, *Pilgrim Souvenirs and Secular Badge. Medieval...*, s. 303; L. Andersson, *Pilgrismärken...*, s. 39–46.

¹²⁸⁸ Plakietki w postaci tzw. miniaturowych toporków w wielu przypadkach należy raczej zaliczyć do czekanów, ponieważ dość często w miejsce obucha posiadają różnego kształtu młotek lub kolec, czasem też ostrze pionowe. W interpretacji A. Nadolskiego (por.: A. Nadolski, *Studia nad uzbrojeniem polskim w X, XI i XII wieku*, „Acta Archeologica Universitatis Lodzensis” nr 3, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Wydział II – Nauk Historycznych i Społecznych, Łódź 1954), czekan to taki topór: *którego obuch zaopatrzony jest w jakikolwiek uformowany młotek przeznaczony do zwiększenia skuteczności ciosu*. Definicja ta została rozszerzona przez M. Głoska, który za czekan uważa: *taki topór, który w miejscu obucha mają uformowany młotek lub kolec, przeznaczony do zwiększenia skuteczności ciosu*. Por.: M. Głosek, *Późnośredniowieczna broń obuchowa w zbiorach polskich*, Wydanie I, Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, Warszawa–Łódź 1996, s. 28.

¹²⁸⁹ F.B. Wallem, *Middelalderse kirkeklokker i Norge med. St Olavs billede eller navn*, [w:] Det Konglige Norske Videnskabs Selskabs forhandling III, meddelelser nr 8, 1930, s. 32 i nn.

¹²⁹⁰ L. Andersson, *Pilgrismärken...*, s. 83, nr R1; F. Uldall, *Danmarks...*, s. 46, ryc. 50; K. Köster, *Meister Tilman...*, s. 91, F36/37.

¹²⁹¹ L. Andersson, *Pilgrismärken...*, s. 129, nr II.4; M. Rydbeck, *Pilgrismärket...*, s. 283–286; A. Haasis-Berner, *Pilgerzeichen des Hochmittelalters...*, s. 135.

¹²⁹² K. Köster, *Mittelalterliche Pilgerzeichen und Wallfahrtsdevotionalien...*, s. 157, nr 50; J. Poettgen, *Vorreformatorische...*, s. 67, nr 30 i ryc. 21; H. Kühne, J. Poettgen, *Mittelalterliche...*, s. 163, nr 39; HP 3, s. 126, ryc. 1.

¹²⁹³ H. Kühne, J. Poettgen, *Mittelalterliche...*, s. 150 nr 6, s. 152 ryc. 1.

¹²⁹⁴ R. Oefelein, C. Oefelein, *Pilgerspuren...*, s. 91, ryc. 188, 189; P. Eichholz, W. Spatz, F. Solger, *Die Kunstdenkmäler der Provinz Brandenburg*, hrsg. vom Brandenburgischen Provinzialverbande, Bd. 1.3: *Die Kunstdenkmäler des Kreises Rupin*, Berlin 1914, s. 149, ryc. 133; J. Poettgen, *Vorreformatorische...*, s. 55, nr 12; H. Kühne, J. Poettgen, *Mittelalterliche...*, s. 154, nr 21.

¹²⁹⁵ W. Josephi, *Kataloge des Germanischen Nationalmuseums. Die Werke Plastischer Kunst*. Mit 64 Tafeln und 160 Textabbildungen, Verlag des Germanischen Nationalmuseums, Nürnberg 1910, s. 89, nr 180; K. Köster, *Meister Tilman...*, s. 91; Tenze, *Mittelalterliche Pilgerzeichen und Wallfahrtsdevotionalien...*, s. 157, nr 52.

w zarośla, a Pan Bóg wyznaczył to miejsce na jego pustelnię¹²⁹⁶. Znak ten jest datowany na lata 1498–1599.

Z terenu Niemiec znamy za to formy odlewnicze do wytwarzania zarówno postaci z toporkiem, jak i miniaturowych toporków jako takich, znalezione w Magdeburgu¹²⁹⁷. Formę do odlewania toporków miniaturowych odkryto też w Szwecji, w Gamla Lödöse¹²⁹⁸.

W starszych opracowaniach próbowano często powiązać te zabytki z kultem św. Olafa, jednakże zdaniem Briana Spencera teza ta nie da się obronić, jako że na wszystkich wyobrażeniach św. Olaf jest przedstawiany w królewskiej pozie na tronie, dzierżąc w dłoni narzędzie swego męczeństwa (topór)¹²⁹⁹. Zgoła inna jest interpretacja Josa Koldeweija, który uważa, iż np. miniaturowy toporek znaleziony w Gandawie i podobny z Londynu mają związek z koronacją Karola V na cesarza rzymskiego i podobnie jak plakietka z przedstawieniem orła o dwóch głowach, zostały wykonane właśnie z tej okazji¹³⁰⁰.

Bodaj najwięcej, bo około 20 miniaturowych toporków pochodzi z wykopalisk w Londynie. Niektóre z nich są opatrzone napisami, jak np.: *AM*¹³⁰¹, *AVE*¹³⁰², *AMO* oraz *ECCE. EDWARDVS*¹³⁰³, inne herbami¹³⁰⁴ lub tylko plastycznymi motywami geometrycznymi, czy też ażurowym ornamentem czteroliścia lub sześcioliścia¹³⁰⁵. Wyróżniają się spośród nich dwa miniaturowe toporki z młotkowanim obuchem¹³⁰⁶. Kilkanaście takich znalezisk zarejestrowano

również w Holandii, m.in. w Rotterdamie¹³⁰⁷, 's-Hertogenbosch¹³⁰⁸, Nieuwlande¹³⁰⁹, Reimerswaal¹³¹⁰, Sluis¹³¹¹ oraz Dordrechcie¹³¹². Na terenie Belgii pamiątki tego typu znamy z odkryć dokonanych w Ypres (Ieper)¹³¹³, Brugii¹³¹⁴, Ostendzie¹³¹⁵ oraz Mechelen¹³¹⁶, natomiast z Francji znamy tylko jeden fragmentarycznie zachowany miniaturowy toporek¹³¹⁷. Wszystkie te zabytki są najczęściej datowane w granicach XIV i XV, rzadziej XVI w.

Z wykopalisk gdańskich znamy aż 53 zabytki, które możemy określić jako miniaturki broni drzewcowej, obuchowej, lub jako (częściej używane określenie) miniaturowe toporki. Notabene w anglojęzycznej literaturze przedmiotu dotyczącej pamiątek pielgrzymich, zarówno miniaturowe toporki sensu stricto, jak i czekany, nadziaki, halabardy, giewie, berdysze czy gizarmy są najczęściej określane wspólnym mianem *axe*, rzadziej *pole-axe*¹³¹⁸.

Znaleziska gdańskie zostały zarejestrowane w największej ilości na Wyspie Spichrzów (30 zabytków), na Starym Przedmieściu (9 zabytków), na Starym Mieście (7 zabytków), na Głównym Mieście (4 zabytki) oraz na stanowisku Szafarnia – Długie Ogrody (2 zabytki). Te ostatnie (GKPP 351 i 352) pochodzą z warstwy nr 1100, którą uznano za niwelacyjną; jest ona datowana monetami w bardzo szerokim przedziale czasowym od XIV po XVI wiek¹³¹⁹. Plakietka GKPP 351 posiada ażurową osadę, do której praktycznie nie znajdujemy analogii w znaleziskach z terenu zachodniej Europy¹³²⁰. Znak GKPP 352 jest zdobiony po obu stronach szyjki przedstawieniami figuralnymi, które również nie mają odpowiednika w literaturze przedmiotu.

¹²⁹⁶ W. Hävernicks, *Mittelalterliche Pilgerzeichen aus dem Hennebergischen*, „Jahrbuch des Hennebergisch-fränkischen Geschichtsvereins” 3, 1939, s. 40–42; W. Engel, *Fränkische Pilgerzeichen des späten Mittelalters*, „Fränkischer Bilderkalender” Bd. 53, 1954, s. 5–6; B. Peus, *Bemerkungen zu den Pilgerzeichen von St. Wolfgang im See und von Grimenthal*, *Der Münzen - und Medaillensammler. Berichte aus allen Gebieten der Geld-, Münzen - und Medaillenkunde* Bd. 14, 1974, s. 2035–2036; C. Brumme, *Das spätmittelalterliche...*, s. 54–55, oraz s. 366, ryc. 7.

¹²⁹⁷ D. Berger, *Herstellungstechnik...*, s. 48–49, ryc. 22 i 23 HP 3, s. 48, ryc. 22.

¹²⁹⁸ *Ornamenta Ecclesiae. Kunst und Künstler der Romanik*, Katalog zur Ausstellung des Schütgen-Museums in der Joseph-Haubrich-Kunsthalle, Bd. 3, hrsg. A. Legner, Köln 1985.

¹²⁹⁹ B. Spencer, *Pilgrim souvenirs and secular badges. Medieval...*, s. 303.

¹³⁰⁰ J. Koldeweij, *Foi et Bonne Fortune...*, s. 50, ryc. 3.11; HP 2, s. 227, ryc. 1 i s. 430, ryc. 1891.

¹³⁰¹ Toporek o asymetrycznym ostrzu datowany na lata 1240–1260, zob.: B. Spencer, *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges. Medieval...*, s. 303, nr 299; R. Merrifield, *The Archaeology of Ritual and Magic*, London 1987, s. 112–115, ryc. 38.

¹³⁰² B. Spencer, *Pilgrim souvenirs and secular badges. Medieval...*, s. 303, nr 301a.

¹³⁰³ Znalezisko z Waktham Abbey datowane na XIV w., zob.: M. Mitchiner, *Medieval...*, s. 123, kat. 314; B. Spencer, *Pilgrim souvenirs and secular badges. Medieval...*, s. 303, nr 301a.

¹³⁰⁴ G. Egan, *Material...*, s. 211, fig. 197a; B. Spencer, *Pilgrim souvenirs and secular badges. Medieval...*, s. 303 nr 301 i s. 305, nr 302a oraz 302c.

¹³⁰⁵ B. Spencer, *Pilgrim souvenirs and secular badges. Medieval...*, s. 304–305, nr 301e; Notabene ten sam zabytek jest zaprezentowany jako kolejna pozycja w inwentarzu znalezisk na str. 306 pod nr 301f.

¹³⁰⁶ G. Egan, *Material...*, s. 211, nr 1172, fig. 197; B. Spencer, *Pilgrim souvenirs and secular badges. Medieval...*, s. 305, nr 302a.

¹³⁰⁷ HP 2, s. 432, ryc. 1896; HP 1, s. 292, ryc. 855 i 857B.

¹³⁰⁸ HP 3, s. 350–351, ryc. 3215 i 3219.

¹³⁰⁹ HP 2, s. 430 i 432, ryc. 1890 i 1896.

¹³¹⁰ HP 1, s. 292, ryc. 858 i 859.

¹³¹¹ HP 2, s. 431, ryc. 1893; J. Koldeweij, *Foi et Bonne Fortune...*, s. 126, 130, ryc. 7.128; HP 3, s. 349–350, ryc. 3210, 3214.

¹³¹² HP 2, s. 431, ryc. 1892.

¹³¹³ Tamże, s. 429, ryc. 1887; J. Koldeweij, *Foi et Bonne Fortune...*, s. 125, 130, ryc. 7.125–7.127; HP 2, s. 430, ryc. 1888 i 1899.

¹³¹⁴ HP 1, s. 292, ryc. 856; J. Koldeweij, *Foi et Bonne Fortune...*, s. 125, ryc. 7.122; HP 3, s. 349, ryc. 3212.

¹³¹⁵ M. Pieters, E. Cools, J. Koldeweij, A. Mortier, *Middeleeuwse...*, s. 269; HP 3, s. 350, ryc. 3213; J. Koldeweij, *Foi et Bonne Fortune...*, s. 1216, 130, ryc. 7.129; S. Vandenberghe, W.P. Dezutter, *Trois insignes...*, s. 455–459.

¹³¹⁶ HP 3, s. 351, ryc. 3218.

¹³¹⁷ A. Tixador, *Enseignes...*, s. 77, nr 130.

¹³¹⁸ B. Spencer, *Pilgrim souvenirs and secular badges. Medieval...*, s. 303–307.

¹³¹⁹ B. Paszkiewicz, *Materiały numizmatyczne i metrologiczne ze stanowiska Szafarnia...*, s. 355–378.

¹³²⁰ Jednym z nielicznych wyjątków jest miniaturowy toporek z Londynu z wysoką ażurową osadą, zdobiony na ostrzu ażurowym motywem trójliścia oraz tarczą z wyobrażeniem miecza lub krzyża, niestety bez precyzyjnej datacji. Por.: B. Spencer, *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges. Medieval...*, s. 305, nr 301d.

Spośród toporków znalezionych na Głównym Mieście, dwa odkryto przy ul. Szerokiej i po jednym przy Kleszej oraz Tokarskiej. Ten ostatni, z brodatym ostrzem (GKPP 794), ma asymetryczny profil, z górną krawędzią z płytkim łukiem i dolną głęboko wyżłobioną. O toporku z Kleszej (GKPP 1075) niewiele można powiedzieć oprócz tego, że miał wysoką osadę, ponieważ zachował się w niewielkim fragmencie. Znacznie lepiej zachowały się zabytki z ul. Szerokiej. Pierwszy z nich (GKPP 1018) ma asymetryczne ostrze zdobione obustronnie ornamentem strefowym i rozetami umieszczonymi na żeleźcu oraz ażurową wysoką osadę. Drugi (GKPP 1019), również z ażurową osadą, w której zachował się jeszcze fragment drewnianego trzonka, ma ostrze zdobione ukośną kratką.

Znaleziska dokonane na obszarze Starego Miasta to cztery toporki z ul. Tartacznej, dwa z ul. Łagiewniki, jeden z ul. Podwale Staromiejskie i jeden z ul. Sierociej (GKPP 596) – ten zachował się niestety tylko w niewielkim fragmencie, przeciwnie niż toporki z ul. Łagiewniki. Jeden z nich (GKPP 622) ma ażurową osadę, ostrze zdobione dwustronnie ornamentem plastycznym oraz wyraźnie wyodrębnioną półkuliście podciętą brodę, a drugi (GKPP 811) – asymetryczne ostrze zdobione plastycznym ornamentem rozety przeciętej skrzyżowanymi strzałami, dwustożkowaty obuch i podciętą łukowato brodą. Niecodzienny kształt, przypominający skrzydło ptaka, posiada toporek miniaturowy z ul. Tartacznej (GKPP 921), opatrzony u nasady ostrza kolistym ornamentem plastycznym. Kształt żeleźca sugeruje, iż jest to miniaturowa topora taborowego typu 2 lub typu 3 wg Lecha Marka, których prototypem była halabarda z półkolistym ostrzem, znana w Szwajcarii już w XV i XVI wieku¹³²¹. Za to drugi zabytek z tego stanowiska (GKPP 922) doskonale odwzorowuje klasyczny średniowieczny topór z asymetrycznym profilem i ostrzem brodatym zdobionym pasem ukośnej kratki oraz bardzo wysoką osadą. Przypomina on typ X topora, wg Mariana Głoska, jaki w ikonografii występuje tak w postaci oręża, jak i powszechnie stosowanego narzędzia¹³²² i może być datowany dość pewnie na 2 poł. XV w. Z kolei trzecia plakietka (GKPP 1100) pochodząca z tego stanowiska bardziej przypomina żeleźce berdysza, który w przeciwieństwie do topora był osadzany na bardzo długim drzewcu. W XVII wieku używano też w polskim wojsku tak zwanego „małego berdysza”, który służył jako podpórka muszkietu zamiast typowego forkietu, jednakowoż po oddaniu strzału był również używany do walki wręcz¹³²³. Listę zabytków z ul. Tartacznej zamyka fragment miniaturowego toporka z zachowanym strefowym ornamentem plastycznym (GKPP 938). Wreszcie ostatni zabytek ze Starego Miasta to zachowany – niestety tylko w dwóch niewielkich fragmentach – toporek miniaturowy (GKPP 538) z ostrzem zdobionym ornamentem plastycznej ukośnej kratki.

Znaczącą grupę pośród omawianych znalezisk stanowi dziewięć zabytków pozyskanych na obszarze Starego Przedmieścia, z czego osiem wydobyto na Lastadii, a jeden w kwartale zabudowy pomiędzy ul. Podwale Przedmiejskie, Bogusławskiego i Zbytki. Ten ostatni (GKPP 869), z odłamaną osadą i szerokim asymetrycznym, wachlarzowatym ostrzem, ma po jednej stronie ostrza litery: *G. I. F. R.*, a po drugiej datę: 1591. Podobne, choć bardziej asymetryczne ostrze posiada toporek miniaturowy z Lastadii (GKPP 534), z ażurową osadą, ostrzem zdobionym pasem plastycznego ornamentu ukośnej kratki oraz schematycznie zarysowaną postacią w pozycji oranta na szyjce z jednej strony i nieczytelnym przedstawieniem ze strony drugiej. Identyczne zdobienie znajdziemy na toporku z Szafarni (GKPP 352), datowanym na XV w., oraz na fragmentarycznie zachowanym toporku z Lastadii (GKPP 437). Na kolejnym zabytku z tego stanowiska (GKPP 455) szyjka topora jest zdobiona plastycznym ornamentem czteroliścia, a wzdłuż łukowatego ostrza biegnie dobrze już nam znany pas ornamentu ukośnej kratki, jaki spotkamy też po obu stronach toporka o asymetrycznym ostrzu (GKPP 456) z warstwy nr 6073, wykop 56, parcela 36A. Prawie identyczne zdobienia znajdziemy na toporku z ażurową osadą (GKPP 457) z warstwy nr 6042 w wykopie nr 34, parcela 36B. Z kolei toporek z wykopu 37, parcela 35D, w. 3883 z jednej strony ostrza jest zdobiony plastycznym ornamentem sześcioliścia (GKPP 458), z drugiej zaś częściowo zatartym znakiem graficznym przypominającym gmerk. Notabene zarówno plastyczny motyw czteroliścia umieszczonego w podwójnym kręgu, jak i ażurowy ornament sześcioliścia spotykamy na jednym z miniaturowych toporków znalezionych w Londynie, datowanym na XV–XVI w.¹³²⁴ Na innym zabytku z Londynu, tym razem datowanym na wiek XIV, występują obok siebie dwa motywy sześcioliścia: jeden w podwójnym kręgu, a drugi jako ażurowy wzór¹³²⁵. Ażurowy ornament czteroliścia zdobi też toporek odkryty w Reimerswaal w Holandii, datowany na lata 1375–1424¹³²⁶, podobnie jak kolejny zabytek z Lastadii (GKPP 459) – z tą jednak różnicą, iż ten ostatni posiada asymetryczne ostrze, wysoką ażurową osadę i wydłużony płaski, zorientowany pionowo, zaostrzony obuch. Wreszcie ostatni z omawianych tu zabytków z Lastadii (GKPP 460) to toporek z zachowanym drewnianym trzonkiem, o łukowatym asymetrycznym ostrzu zdobionym dwoma pasami plastycznej ukośnej kratki i wyraźnie zaznaczonym stożkowatym kolcem w miejscu obucha. On również przypomina kształtem żeleźca wspomniany już wyżej topór taborowy typu 2 lub typu 3 wg L. Marka, których prototypem była halabarda z półkolistym ostrzem, znana w Szwajcarii już w XV i XVI wieku¹³²⁷, różniąc się od nich jedynie wyraźnie wydłużonym, trójkątnym obuchem.

¹³²¹ L. Marek, *Broń biała na Śląsku XIV–XVI wiek*, Wratislavia Antiqua, Studia z Dziejów Wrocławia t. 10, Instytut Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2008, s. 348 ryc. 175.

¹³²² M. Głosek, *Późnośredniowieczna...*, s. 105 jako oręż, s. 48–49 jako narzędzie. Zob. też: L. Marek, *Broń...*, s. 135, oraz rycina 178B na s. 351.

¹³²³ T.M. Nowak, J. Wimmer, *Historia oręża polskiego 963–1795*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1981.

¹³²⁴ B. Spencer, *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges*. Medieval..., s. 305 i nr 301f. na s. 306.

¹³²⁵ M. Mitchiner, *Medieval...*, s. 124, kat. 315.

¹³²⁶ HP 1, s. 292, ryc. 859.

¹³²⁷ L. Marek, *Broń...*, s. 348, ryc. 175.

Aż 30 miniaturowych toporków przyniosły wykopaliska prowadzone na Wyspie Spichrzów. Sześć z nich pochodzi z ul. Stągiewnej, osiem z Basztowej, osiem z Jaglanej, trzy z Chmielnej, oraz pięć ze stanowiska przy ul. Spichrzowej (Żytniej). Ten ostatni zespół gromadzi dobrze zachowane okazy o różnorodnych formach. Pierwszy z tych zabytków (GKPP 765), znaleziony przy Spichrzowej 8 w warstwie nr 1695, to toporek z ażurową osadą i symetrycznym ostrzem zdobionym ornamentem plastycznym w formie nieregularnej, drobnej kratki, bardzo podobny – zarówno w kształcie i wymiarach, jak i sposobie zdobienia – do znaleziska z ul. Spichrzowej 4/1, w. 3663 (GKPP 802). Znacznie bogatszy jest ornament na toporku (GKPP 772) z ul. Spichrzowej 4/2, znalezionym w warstwie nr 3667, gdzie widzimy zarówno plastyczny ornament strefowy z motywami trójkątów, jak i motyw sześcioliścia po obu stronach szyjki. Bardzo ciekawe jest zdobienie toporka z ul. Spichrzowej 8 (GKPP 800), gdzie z jednej strony żeleźca jest tarcza herbowa z nieczytelnym rysunkiem oraz gwiazda sześcioramienna na szyjce toporka, a z drugiej stylizowana, majuskułowa literka „A”. Pięknie zdobiony jest też zabytek z ul. Spichrzowej 2/1 (GKPP 801), znaleziony w warstwie nr 2201. Jest to okaz z ażurową osadą i długą szyjką, zdobiony obustronnie pasem plastycznej ukośnej kratki wzdłuż ostrza oraz ornamentem maswerkowym z jednej i plastycznymi rozetami wkomponowanymi w podobny ornament z drugiej strony toporka. Pośród zabytków odkrytych przy ul. Stągiewnej dwa pochodzą z relikwii spichlerza: „Księżyc i Gwiazdy”, dwa ze spichlerza „Wole Rogi” oraz po jednym ze spichrza „Słońce” i parceli przy ul. Stągiewnej 24. Ten ostatni (GKPP 263) ma asymetryczne, ażurowe ostrze oraz plastyczny ornament sześcioliścia z jednej i czteroliścia z drugiej strony szyjki. Brak jest analogii w materiałach porównawczych. Dwa toporki ze spichrza przy ul. Stągiewnej 15/17 („Księżyc i Gwiazdy”), znalezione blisko siebie, dostarczyły kolejnych napisów. Pierwszy (GKPP 784), o asymetrycznym ostrzu i ażurowej osadzie, ma na żeleźcu pas ornamentu plastycznego ukośnej kratki, a na szyjce toporka z jednej strony widnieje majuskułowa literka „A”, a z drugiej nieczytelny herb. Taka sama literka „A” (*Ave?*) widnieje na drugim toporku z tej parceli (GKPP 787), gdzie na drugiej stronie żeleźca toporka o asymetrycznym ostrzu również jest gotycka tarcza herbowa z nieczytelnym herbem. Nie posiada napisu natomiast toporek z ażurową osadą (GKPP 781) ze spichlerza „Słońce”, z ul. Stągiewnej 6/26, który ma żeleźce zdobione plastycznym ornamentem ukośnej kratki. Dwa kolejne zabytki, pochodzące z ruin spichlerza „Wole Rogi” przy ul. Stągiewnej 9/23, to toporek o dość nieregularnym kształcie (GKPP 779), z żeleźcem zdobionym ornamentem nieregularnej ukośnej kratki, oraz toporek (GKPP 780) z ażurową osadą i ostrzem zdobionym strefowym ornamentem plastycznym.

Spośród zabytków z ul. Basztowej tylko jeden (GKPP 179) posiada znaną już nam inskrypcję „A” (*Ave*). Jest to toporek z ostrzem asymetrycznym i częściowo zachowaną ażurową osadą. Po obu stronach ostrza, równolegle do jego krawędzi, jest wąski pasek ornamentu geometrycznego, zamknięty dwiema równoległymi liniami pomiędzy nim a osadą topora, z jednej strony jest słabo czytelna tarcza herbowa, z drugiej ww. inskrypcja. Przy osadzie i na krańcach ostrza są zachowane pozostałości okrągłych uszek

do mocowania. Dwa inne zabytki z tego stanowiska mają natomiast żeleźce zdobione ornamentem sześcioliścia na szyjce (GKPP 102, 148). Toporek z Basztowej 4.2 z ażurową osadą (GKPP 156) ma żeleźce zdobione ornamentem ukośnej kratki, podobnie jak zabytek z Basztowej 3 (GKPP 173), który wszelako ma wysoką osadę. Tak samo zdobiony jest, fragmentarycznie zachowany, toporek z Basztowej 6 (GKPP 188), podobnie zresztą jak zabytek z Basztowej 1, z symetrycznym ostrzem i ażurową osadą (GKPP 193). Wreszcie ostatni z zabytków tu odkrytych to miniaturowy toporek z ażurową osadą (GKPP 196), pionowym ostrzem w miejscu obucha i asymetrycznym ostrzem, dekorowanym wzdłuż ostrza pasem ornamentu strefowego trójkątów wypełnionych ukośną plastyczną kratką, a na szyjce motywem sześcioliścia.

Dość zróżnicowane są również plakietki w formie miniaturowych toporków wyeksplorowane ze stanowiska przy ul. Jaglanej. Zabytek (GKPP 973) z wykopu nr 25B ma asymetryczne ostrze z prostą górną krawędzią i wąską szyjką, a jego żeleźce jest obustronnie zdobione motywem sześcioliścia. Toporek z wykopu nr 3 (GKPP 1113) posiada wysoką osadę, żeleźce zdobione ornamentem strefowym zakratkowanych trójkątów, a w miejscu obucha ma pionowe, rozszerzające się ku tyłowi ostrze. Podobne, choć krótsze ostrze ma zabytek (GKPP 1120) z wykopu nr 5A, z profilowaną osadą, zdobiony po jednej stronie żeleźca motywem sześcioliścia, a po drugiej ornamentem geometrycznym przypominającym gmerk. Profilowaną, choć tym razem ażurową osadę, ma też toporek (GKPP 1131) z wykopu I, z żeleźcem zdobionym pasmowym ornamentem ukośnej kratki, biegnącym równolegle do ostrza. Podobny ornament znajdziemy też na zabytku z profilowaną osadą (GKPP 1140), pochodzącym z wykopu nr 3. W przypadku toporka z wykopu nr 2 przy ul. Jaglanej 3/5 prawie cała powierzchnia żeleźca jest pokryta plastycznym ornamentem ukośnej kratki (GKPP 1144), a na osadzie widnieje znak krzyża zakończonego kółkiem umieszczonym na szyjce topora, co być może jest znakiem wytwórcy. Podobnie w przypadku toporka z wykopu nr 1 (GKPP 1170), z prostym ostrzem i brodą, gdzie również na osadzie znajduje się znak sześcioramiennej gwiazdy w podwójnym kręgu, wypełnionym między liniami ukośną kreską. Ostatni z omawianych tu zabytków (GKPP 1172) z ul. Jaglanej 3/5, ma łukowate ostrze zdobione strefowym ornamentem ukośnej kratki oraz plastyczny ornament czteroliścia na szyjce.

Z trzech toporków odkrytych przy ul. Chmielnej, jeden (GKPP 830) jest zachowany w trzech niewielkich fragmentach i jedyne co można o nim powiedzieć to fakt, iż ma wysoką osadę i asymetryczne ostrze. Drugi natomiast (GKPP 816), z łukowatym ostrzem, ma odłamaną osadę, a żeleźce zdobione obustronnie strefowym ornamentem plastycznym zakratkowanych trójkątów oraz motywem sześcioliścia, podobnie zresztą jak trzeci z omawianych zabytków (GKPP 838), zachowany tylko w niewielkim fragmencie ostrza, zdobionego plastycznym ornamentem strefowym. Kończąc omówienie gdańskich znalezisk należy wspomnieć, iż często spotykany motyw czteroliścia zdobiącego te zabytki może mieć znaczenie symboliczne raczej, aniżeli heraldyczne, znaku wytwórczego czy tylko ozdobne. Taki sam ornament spotykamy również na XV-wiecznych ampułkach pielgrzymich, co zdaniem

B. Spencera może być dowodem na tezę, iż trzy listki tego znaku symbolizowały Tróję Świętą, zaś czwarty był symbolem Marii Dziewicy¹³²⁸. Jednocześnie ten sam autor nie wyklucza, że ten sam znak mógł również symbolizować „true love”, wieczną, prawdziwą miłość – zaczerpnięty z bogactwa wielu znaczeń odnoszących się do rośliny *paris quadrifolia*, czyli czworolistu, mającego wiele zastosowań w medycynie ludowej.

Dwa toporki ze Starego Przedmieścia są datowane monetami. Zabytek z Lastadii (GKPP 534) został zarejestrowany w warstwie nr 152, sondaż 3, datowanej na XV–1 poł. XVI w., gdzie znaleziono również monetę: Prusy, Michał Küchmeister, szeląg z krótkim krzyżem, 1414–16¹³²⁹. Toporek GKPP 437 z wykopu nr 37, parcela 36D, znaleziono w warstwie nr 4473, gdzie wystąpiła również moneta: Gdańsk, Kazimierz IV, szeląg, schyłek XV w. Z kolei toporek z badań na obszarze dawnego Teatru Szekspirowskiego sam nosi datę 1591, co pozwala umieścić jego zagubienie w przedziale czasowym schyłku XVI–pocz. XVII w.

W kontekście z licznymi numizmatami, datowanymi od średniowiecza aż po czasy nowożytności, został odkryty miniaturowy toporek na Starym Mieście ze stanowiska przy ul. Tartacznej (GKPP 922), w wykopie nr 2, w. 520, co uniemożliwia jego ściślejsze datowanie. Niemniej interesujące może być prześledzenie pochodzenia tych monet, które są współczesne czasom wielkich europejskich pielgrzymek, tj. XIV–1 poł. XVI w., a dotarły zapewne na to stanowisko (dość peryferyjnie położone w stosunku do handlowego centrum miasta) wraz tymi samymi przybyszami, którzy zagubili tutaj liczne średniowieczne pamiątki pielgrzymie. I tak monety datowane na XIV w. to głównie brakteaty i fircheny krzyżackie¹³³⁰, kwartnik króla Kazimierza Wielkiego, dwie drobne monety flamandzkie Filipa Śmiałego, denar króla Szwecji i Norwegii Magnusa Erikssona bity w latach 1340–54, örtug gotlandzki, Blanca Jana I króla Kastylii, brakteat ze Strzałowa. Monety z tego samego kontekstu datowane na wiek XV to drobna i średnia moneta miejscowa (krzyżacka) – głównie w postaci szelągów, denary koronne Władysława Warneńczyka i Kazimierza Jagiellończyka, półgrosz Kazimierza Jagiellończyka (bity w latach 1479–12), monety litewskie Aleksandra-Witolda, wybite najpóźniej w 1430 roku, moneta z Kaffy, która była genueńską kolonią na Krymie, grosz mołdawski Aleksandra Dobrego, grosz praski późnej emisji króla Wacława IV, duński szterling miedziany króla Eryka Pomorskiego, słupski denar *Vinkenaug*, brakteatowy szerf książęcy pomorski z końca XV w., portugalski *real preto* Jana I, szkocki pens Jakuba III z otworem do zawieszania, który zdaniem Borysa Paszkiewicza zapewne był noszony przez swego właściciela ze względu na znajdujący się na nim krzyż łaciński i inskrypcję *Crux*

*pellit omne crimen*¹³³¹. Pierwsza połowa wieku XVI przynosi na tym stanowisku dominację monety polskiej, nie spotykaną w innych częściach miasta, nie ma natomiast monet szwedzkich i duńskich z tego czasu, które spotykamy np. na Wyspie Spichrzów¹³³². Temat współwystępowania monet i pamiątek pielgrzymich będzie jeszcze poruszany w niniejszej pracy, niemniej jest on tak rozległy, iż wymaga odrębnej rozprawy, toteż ograniczymy się jedynie do zasygnalizowania najważniejszych naszym zdaniem zjawisk, które mogą rzucić choć trochę światła na wyjaśnienie przyczyn występowania znaków i innych pamiątek pielgrzymich na pozornie peryferyjnych obszarach średniowiecznego Gdańska.

Dwa zabytki (GKPP 460 i 922), ze względu na swój charakterystyczny kształt przypominający topory taborowe (por. wyżej), mogą być datowane na wiek XVI lub XVII.

Toporek z ul. Spichrzowej 4/2 (GKPP 772) zarejestrowano w jednej warstwie nr 3667 z monetą: Pomorze, Vinkenaug, przełom XIV i XV w.¹³³³

W tej samej i sąsiedniej parceli przy ul. Spichrzowej 4/1 znaleziono w warstwie nr 3663, gdzie zarejestrowano toporek miniaturowy (GKPP 802), takie monety jak: Dania, Krzysztof II, 2. panowanie (1330–32) lub regencja Gerarda z Holsztynu (1332–40), penning (denar), 1330–ok. 1340, men. Roskilde; 2 x Prusy, Winrych von Kniprode, firchen, ok. 1364–ok. 1379, men. Toruń; Winrych von Kniprode, półskojec, 1364–1379, men. Toruń; Prusy, fenig brakteatowy Brama II, ok. 1327/8–1337/8; Winrych von Kniprode, szeląg, 1380–82, men. Toruń, połówka; Winrych von Kniprode, szeląg, 1380–82, men. Toruń; Śląsk (?), księstwo nieokreślone, halers brakteatowy, 3. ćwierć XV w.¹³³⁴

W tej samej warstwie nr 2201 na parceli przy ul. Spichrzowej 2/1 natrafiono zarówno na toporek miniaturowy (GKPP 801), jak i na monety: Gotlandia, gote (örtug) [po 1361], men. Visby i Winrych von Kniprode, firchen, ok. 1364–ok. 1379, men. Toruń.

Przy ul. Stągiewnej 15/17 natomiast, w spichlerzu „Księżyc i Gwiazdy”, w odc. 15/2 oraz w warstwie nr 73, znaleziono toporek (GKPP 784) wspólnie z monetami, jak: Prusy, Winrych von Kniprode (1351–82), kwartnik, ok. 1360/4–1380; Prusy, Winrych von Kniprode (1351–82), szeląg, ok. 1380–82¹³³⁵. Do tego samego horyzontu czasowego można zaliczyć drugi zabytek z tej parceli (GKPP 787), znaleziony w odcinku 15/3, w warstwie nr 86. Podobnie datowane mogą być zabytki (GKPP 779 i 780), zarejestrowane w trakcie wykopalisk prowadzonych na parceli przy ul. Stągiewna 9/23 w ruinach spichlerza „Wole Rogi”, obydwie znalezione w warstwie nr 147, gdzie odkryto również plakietkę maryjną (GKPP 28) typu

¹³²⁸ B. Spencer, *Pilgrim souvenirs and secular badges*. Medieval..., s. 122–123, ryc. 125 oraz s. 327.

¹³²⁹ B. Paszkiewicz, *Moneta*..., s. 59.

¹³³⁰ Wg B. Paszkiewicza nie ma wśród nich monet bitych przed krzyżackim zaborem Gdańska.

¹³³¹ B. Paszkiewicz, *Monety, liczmany, odważniki, szalki wag z badań stanowiska „Tartaczna”*..., s. 9.

¹³³² Tamże, s. 10.

¹³³³ B. Paszkiewicz, *Moneta*..., s. 128.

¹³³⁴ Tamże, s. 127–128.

¹³³⁵ B. Paszkiewicz, *Monety z badań archeologicznych*..., s. 479–542.

GPPM 1 (typologia wg H. Panera)¹³³⁶, i gdzie konstrukcje drewniane zostały datowane próbami dendro na lata 1377+8/-6.

Również zabytki z ul. Basztowej zostały zarejestrowane w poziomach umożliwiających ich w miarę precyzyjne datowanie. Toporek z Basztowej 6, z warstwy nr 70 (GKPP 102), podobnie jak zabytek z Basztowej 4.1 (GKPP 148), jest związany z pierwszym spichlerzem drewnianym na tej parceli oraz z pierwszą fazą jego rozbudowy, co pozwala datować te zabytki na drugą poł. XIV i pocz. XV w. Z kolei zabytek (GKPP 156) z Basztowej 4.2, pozyskany z warstwy nr 1404 istniejącej w obrębie podwórka jeszcze przed zbudowaniem tu spichrza drewnianego, jest datowany monetami: szeląg, Prusy krzyżackie, 1380–82; kwartnik, Prusy krzyżackie, 1364–79¹³³⁷.

Toporek z ul. Basztowej 3 (GKPP 173), zarejestrowany w parceli 2A, w warstwie nr 1039, określonej jako horyzont osadniczy VI, związany z V spichlerzem drewnianym i z kolejną fazą budowy/rozbudowy spichlerza drewnianego, został odnaleziony w tym samym kontekście, co plakietka z sanktuarium w Einsiedeln (GKPP 236), datowana na XV wiek¹³³⁸. Niestety, z hałdy pochodzi jedyny zabytek z tego stanowiska z inskrypcją (GKPP 179), co oczywiście nie pomaga w jego precyzyjnym datowaniu. Natomiast plakietka (GKPP 188) z ul. Basztowej 6, pozyskana z warstwy nr 1710, zaliczona została do fazy III, związanej z drugą fazą niwelacji terenu przed budową spichrza, w jednej warstwie z monetami, jak: dwa kwartniki, Prusy krzyżackie, 1364–79; Gotlandia ok. 1420–50? oraz szeląg, Prusy krzyżackie, 1380–82¹³³⁹. Ponadto w tej samej warstwie wystąpiły również inne zabytki związane z pielgrzymkami: plakietka maryjna (GKPP 7) typu GPPM odmiana 3 (wg H. Panera)¹³⁴⁰, datowana na okres od poł. XIV do poł. XV w., plakietka z Wilsnack datowana od schyłku XIV do 1 poł. XV w., fragment nierozpoznanej ażurowej plakietki, plakietka maryjna (GKPP 153) typu GPPM odmiana 7, owalna ramka relikwiarzyka (?), o wym. 65,0 x 72,0 mm, zdobiona szeregiem owalnych oczek na obwodzie zewnętrznym, rozdzielonych pojedynczymi sterczynami.

Ostatni toporek, z ul. Basztowej 4.2 (GKPP 196), został znaleziony w warstwie nr 344, związanej z podwórką (lub ogrodem?), istniejącymi na tej parceli w czasie pomiędzy spichlerzem drewnianym a spichlerzem murowanym. W tym samym kontekście zarejestrowano plakietkę maryjną (GKPP 105) typu GPPM, odmiana 2C (wg H. Panera), datowaną na 2 poł. XIV do pocz. XV w.

Zabytek z ul. Jaglanej 3/5 wykop nr 25B, tj. toporek z asymetrycznym ostrzem i wąską szyjką, zdobiony po obu stronach motywem rozety (GKPP 973), został odkryty w warstwie nr 4212 wraz z takimi monetami, jak: Polska, Zygmunt I, półgrosz 1509, Kraków; Prusy, Albrecht, szeląg 1530, Królewiec; Litwa, Zygmunt August, liczman 1562, Wilno; Norymberga, liczman anonimowy

typu „Wenus”, lata 40.–60. XVI wieku¹³⁴¹. W przypadku zabytków z ul. Chmielnej, jeden (GKPP 816) został odzyskany z hałdy, natomiast drugi (GKPP 830) znalazł się w warstwie przemieszanej, gdzie wystąpiły zarówno monety średniowieczne: Polska (Kujawy lub Mazowsze Płockie), Kazimierz III, kwartnik mały (ćwierćgrosz), men. kujawska (?), ok. 1365 lub nieco wcześniej), jak i monety nowożytnie (szeląg Fryderyka Wilhelma, bity w 1725 r. w Królewcu)¹³⁴².

Co do funkcji miniaturowych toporków, wykonanych w omawianych wyżej przypadkach z cyno-ołowiu, przyjmuje się obecnie, że miały one związek z obyczajowością rycerską, w szczególności turniejową lub pojedynkową¹³⁴³. Produkowane z taniego materiału, były – jak się przypuszcza – rozdawane pomiędzy widzów przybywających na turniej, dopingujących swoich ulubieńców, których swoistymi „wizytówkami” mogły być właśnie takie plakietki¹³⁴⁴. Dlatego też przypisywanie tym artefaktom roli dokładnego odwzorowania używanej współcześnie broni obuchowej oraz podejmowanie prób szczegółowej typologizacji tych zabytków może nie przynieść spodziewanych efektów, jako że często mamy tu do czynienia z pewnego rodzaju impresją artysty – rzemieślnika tworzącego formę odlewniczą, który rzeźbiąc formę, nie tyle odwzorowywał konkretne przedstawienie topora np. typu X wg Mariana Głoska, co po prostu pewnego rodzaju symbol odnoszący się do otrzymanego zamówienia.

¹³³⁶ H. Paner, *Średniowieczne...*, s. 69 i 74.

¹³³⁷ B. Paszkiewicz, *Moneta...*, s. 42.

¹³³⁸ H. Paner, *Średniowieczne...*, s. 207 i 211.

¹³³⁹ B. Paszkiewicz, *Moneta...*, s. 43.

¹³⁴⁰ H. Paner, *Średniowieczne...*, s. 118–119.

¹³⁴¹ B. Paszkiewicz, *Monety, odważniki, szalki wag ze stanowiska Jaglana...*, s. 21–34. Wydaje się, iż szeląg elbląski bity w latach 1671–1673, jest raczej przypadkowym wtrętem w tej warstwie.

¹³⁴² B. Paszkiewicz, *Moneta...*, s. 209–210.

¹³⁴³ J. Sawicki, *Średniowieczne...*, s. 22; B. Spencer, *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges. Medieval...*, s. 303.

¹³⁴⁴ Por.: uwagi P.N. Kotowicz, A. Muzyczuk, *Militaria średniowieczne z królewskiego Miasta Krosna*, „Acta Militaria Mediaevalia”, t. IV, Kraków–Sanok 2008, s. 125–166; Zob. też: J. Szymczak, *Knightly Tournaments in Medieval Poland*, „Fasciculi Archaeologiae Historicae”, Fasc. VIII, Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, Polska Akademia Nauk Oddział w Łodzi, Łódź 1995, s. 9–28; D. Piwowarczyk, *Obyczaj rycerski w Polsce późnośredniowiecznej (XIV–XV w.)*, Warszawa 1998, s. 137–138.

GKPP: 102

Nr SAZ: 255/020/039

Nr katalogu MAG: 5372

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Basztowa 6, w. 70, związana z I spichlerzem drewnianym

Kraj pochodzenia: nieznan

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: toporek miniaturowy z asymetrycznym ostrzem i osadą z wąsami, zdobiony plastycznym motywem sześcioliścia na szyjce

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV–pocz. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 38,0x34,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,62

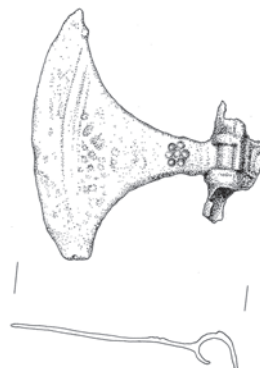
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 148

Nr SAZ: 255/020/039

Nr katalogu MAG: 5411

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Basztowa 4.1, parcela 2B, w. 3055, faza 4, horyzont osadniczy IV, pierwszy spichlerz drewniany oraz faza I jego rozbudowy.

Kraj pochodzenia: nieznan

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: toporek miniaturowy z symetrycznym ostrzem zdobiony motywem rozetki na osadzie i plastycznym ornamentem ukośnej kratki, zamkniętym dwiema liniami równoległymi do ostrza

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV–pocz. XV w.

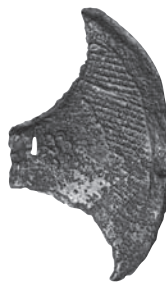
Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 23,0x39,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 4,04

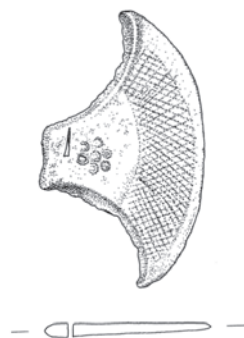
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 156

Nr SAZ: 255/020/039

Nr katalogu MAG: 5318

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Basztowa 4.2, faza 3, w. 1404, podwórko, warstwa związana z zagospodarowaniem terenu tuż przed budową spichlerza drewnianego

Kraj pochodzenia: nieznan

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: toporek miniaturowy z ażurową osadą i asymetrycznym ostrzem, z żełęczem zdobionym motywem prostokątnej kratki

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XIV–pocz. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 43,0x38,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 6,09

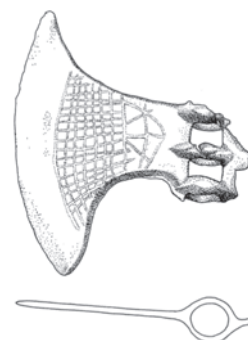
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 173

Nr SAZ: 255/020/039

Nr katalogu MAG: 5387

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Basztowa 3, parcela 2A, w. 1039, horyzont osadniczy VI, warstwa związana z V spichlerzem drewnianym i z kolejną fazą jego budowy/rozbudowy

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: toporek miniaturowy z wąską szyjką i ostrzem symetrycznym oraz żeleźcem zdobionym ukośną kratką

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 1 poł. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 26,0x35,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 5,11

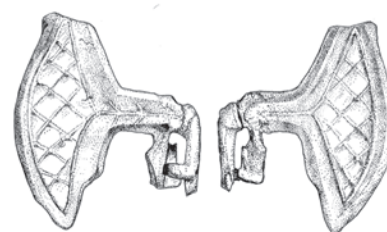
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 179

Nr SAZ: 255/020/039

Nr katalogu MAG: 5415

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Basztowa–Motławska 1, podwórko, zabytek z hałdy

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: toporek miniaturowy z ostrzem asymetrycznym i ażurową osadą. Po obu stronach ostrza, równoległe do jego krawędzi, na żeleźcu jest wąski pasek plastycznego ornamentu geometrycznego, zamknięty dwiema równoległymi liniami pomiędzy nim a osadą topora; z jednej strony jest słabo czytelna tarcza herbowa, z drugiej literka „A”. Przy osadzie oraz na krańcach ostrza zachowane pozostałości uszek do mocowania

Napis (w części zachowanej): A (Ave)

Datowanie: schyłek XIV–pocz. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 30,0x41,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,68

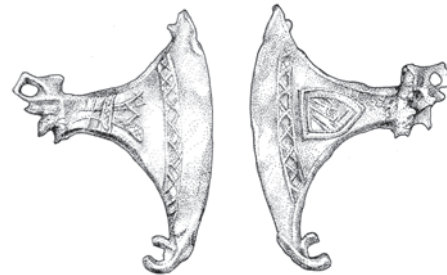
Sposób mocowania: trzy uszka, z czego dwa zachowane

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 188

Nr SAZ: 255/020/039

Nr katalogu MAG: 5352

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Basztowa 6, w. 1710, faza 3, związana z drugą fazą niwelacji terenu przed budową spichrza

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: toporek miniaturowy z częściowo zachowanym ostrzem i żeleźcem zdobionym motywem ukośnej kratki, z odlamaną częściowo osadą i obuchem

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XIV–pocz. XV w.

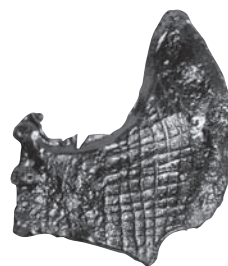
Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 33,0x28,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 4,39

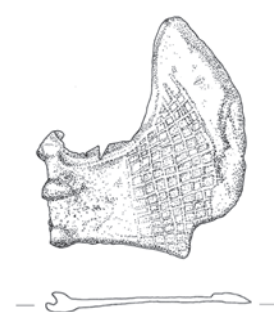
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 193

Nr SAZ: 255/020/039

Nr katalogu MAG: 5321

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Basztowa 1, w. 359, faza 4, I spichlerz drewniany

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: toporek miniaturowy z symetrycznym ostrzem, ażurową osadą i wąsami

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XIV–I poł. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 29,0x42,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 4,78

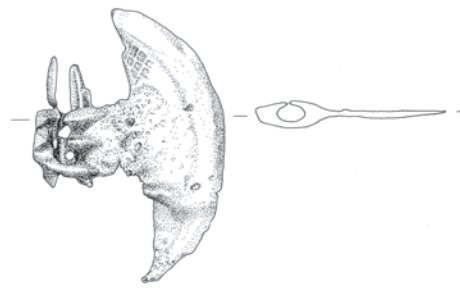
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 196

Nr SAZ: 255/020/039

Nr katalogu MAG: 5303

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Basztowa 4.2 w. 344, V faza zabudowy, warstwa związana z podwórkiem (ogrodem?) na tej parceli. Kontekst pomiędzy spichlerzem drewnianym a spichlerzem murowanym

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: toporek miniaturowy z ażurową osadą, asymetrycznym ostrzem i żeleźcem zdobionym ornamentem guzków plastycznych, biegnących strefowo równoległe do ostrza, dalej na żeleźcu ornament na przemian gładkich i zdobionych ukośną kratką trójkątów oraz plastyczny motyw sześcioliścia przy osadzie

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV–pocz. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 39,0x34,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,06

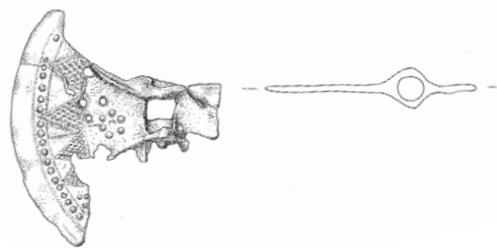
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 263

Nr SAZ: 255/020/040

Nr katalogu MAG: 891

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Stągiewna 24, w. 18

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: toporek miniaturowy z asymetrycznym ostrzem i ażurowym żeleźcem, na żeleźcu plastyczny ornament sześcioliścia z jednej i czteroliścia z drugiej strony

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

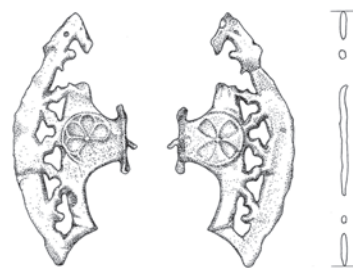
Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 20,0x39,0

Waga (części zachowanej, w gramach):

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 351

Nr SAZ: 255/100/005

Nr katalogu MAG: 5039

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, ul. Szafarnia, plac X, w. 1100

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: toporek miniaturowy z ażurową osadą oraz wachlarzowatym ostrzem, z żełęczem dwustronnie zdobionym ornamentem geometrycznym i motywem sześcioliścia

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

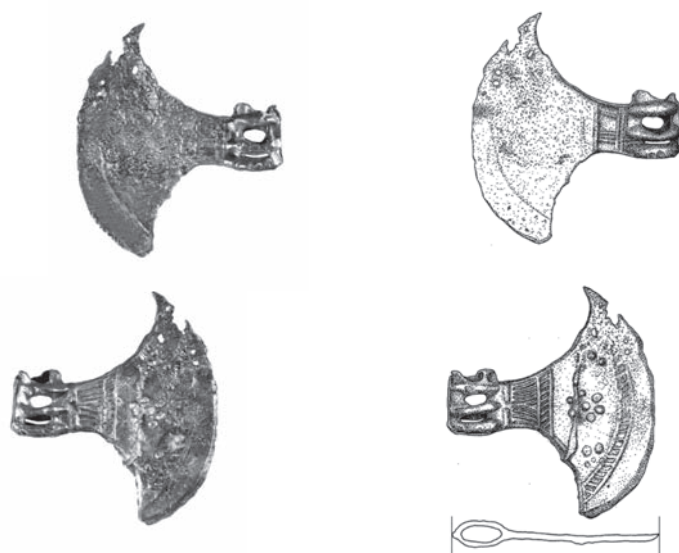
Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 37,0x33,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,35

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

GKPP: 352

Nr SAZ: 255/100/005

Nr katalogu MAG: 5040

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, ul. Długie Ogrody 114, w. 1100

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: miniaturowy toporek z wachlarzowatym ostrzem zdobionym dwustronnie pasem plastycznego ornamentu ukośnej kratki oraz – na szyjce – figurką człowieka z toporem z jednej strony i człowieka w pozycji oranta z drugiej

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 25,0x38,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,03

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

rys.: L. Trzwicki

GKPP: 437

Nr SAZ: 255/133/003

Nr katalogu MAG: 3862

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, Lastadia, wyk. 37, parcela 36D, w. 4473

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: fragment miniaturowego toporka z wachlarzowatym ostrzem, zdobionym dwustronnie pasem plastycznego ornamentu ukośnej kratki oraz nieczytelnym wyobrażeniem na szyjce z jednej strony i człowieka w pozycji oranta ze strony drugiej

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV–pocz. XVI w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 19,0x24,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 1,78

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 455

Nr SAZ: 255/133/003

Nr katalogu MAG: 3880

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, Lastadia, parcela 36B, wyk. 56, w. 3076

Kraj pochodzenia: nieznan

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: toporek miniaturowy o łukowatym ostrzu, z żeleźcem zdobionym dwustronnie pasem plastycznego ornamentu ukośnej kratki oraz ornamentem czteroliścia, osada odłamana

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

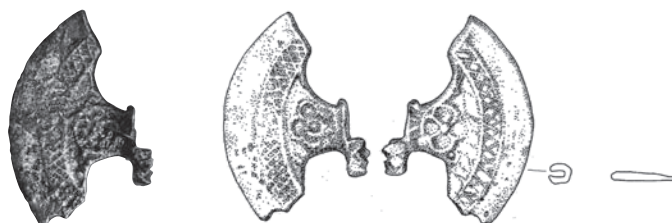
Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 24,0x33,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,62

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 456

Nr SAZ: 255/133/003

Nr katalogu MAG: 3881

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, Lastadia, parcela 36A, wyk. 56, w. 6073

Kraj pochodzenia: nieznan

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: toporek miniaturowy o asymetrycznym ostrzu, z żeleźcem zdobionym dwustronnie pasem plastycznego ornamentu ukośnej kratki

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 20,5x36,2

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,11

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 457

Nr SAZ: 255/133/003

Nr katalogu MAG: 3882

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, Lastadia, parcela 36B, wyk. 34, w. 6042

Kraj pochodzenia: nieznan

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: toporek miniaturowy z ażurową osadą i łukowatym ostrzem, z żeleźcem zdobionym plastycznym ornamentem geometrycznym oraz motywem czteroliścia na szyjce

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

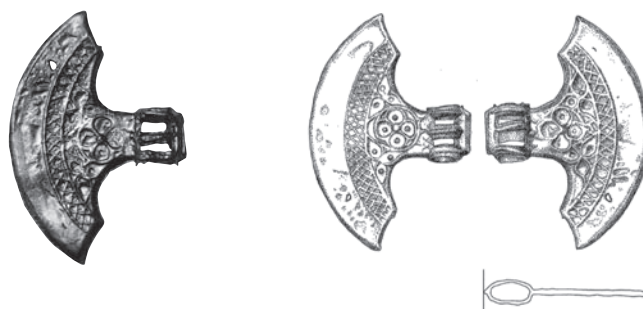
Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 25,8x37,1

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,34

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 458

Nr SAZ: 255/133/003

Nr katalogu MAG: 3883

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, Lastadia, parcela 35D, wyk. 37, w. 4205

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: toporek miniaturowy o łukowatym ostrzu, zdobionym plastycznym ornamentem geometrycznym i profilowanej osadzie; na żelźcu plastyczne motywy trójliscia i sześcioliscia

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 33,2x37,6

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,98

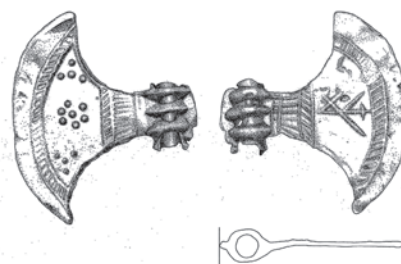
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Włócek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 459

Nr SAZ: 255/133/003

Nr katalogu MAG: 3884

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, Lastadia, z hałdy

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: toporek miniaturowy z wysoką ażurową osadą oraz ostrzem zdobionym ażurowym motywem czteroliscia

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XIV–XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 33,0x48,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,75

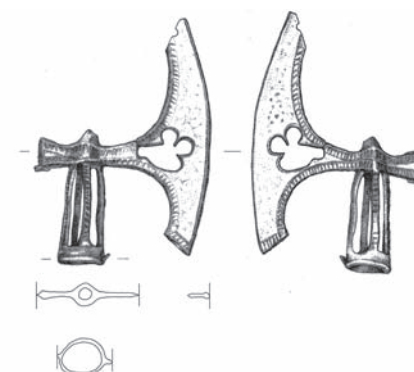
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Włócek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 460

Nr SAZ: 255/133/003

Nr katalogu MAG: 3885

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, Lastadia, parcela 36B, wyk. 56, w. 3076

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: toporek z zachowanym drewnianym trzonkiem, o łukowatym asymetrycznym ostrzu zdobionym dwoma pasami plastycznej ukośnej kratki i wyraźnie zaznaczonym stożkowatym obuchem

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XVI–XVII w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): toporek 32,0x32,0; dł. trzonka 94,0; przekrój 4,0x5,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 4,34

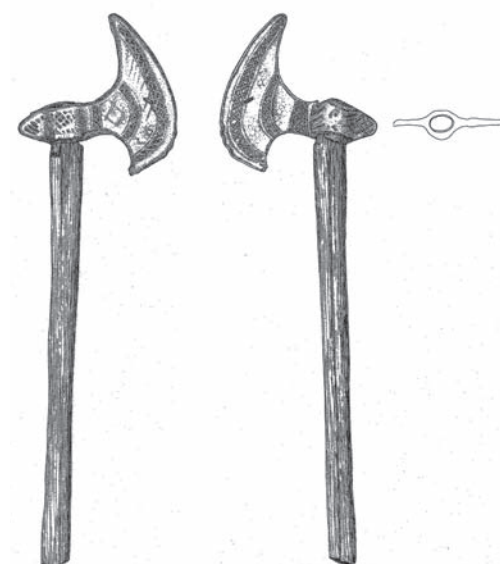
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Włócek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 534

Nr SAZ: 255/133/002

Nr katalogu MAG: 1993

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, Lastadia, sondaż 3, w. 152, ok. 200 m od obecnej linii brzegowej

Kraj pochodzenia: nieznan

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: toporek miniaturowy z ażurową osadą, łukowatym ostrzem i żeleźcem zdobionym pasem plastycznego ornamentu ukośnej kratki oraz schematycznie przedstawioną postacią w pozycji oranta na szyjce z jednej strony i nieczytelnym przedstawieniem ze strony drugiej

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV–I poł. XVI w.

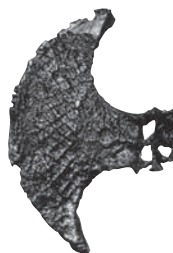
Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 22,0x36,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,01

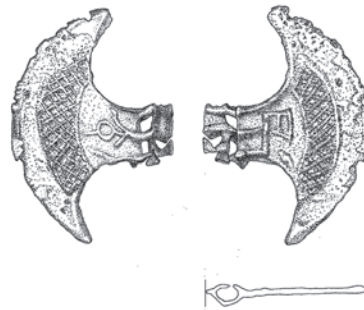
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 538

Nr SAZ: 255/004/003

Nr katalogu MAG: 148

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Miasto, ul. Podwale Staromiejskie, w. 10

Kraj pochodzenia: nieznan

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: toporek miniaturowy zachowany w dwóch fragmentach

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV–XVI w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 42,0x38,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 17,85

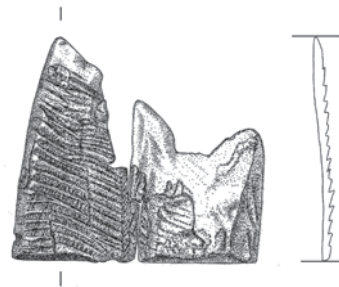
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 596

Nr SAZ: 255/105/001

Nr katalogu MAG: 107

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Miasto, ul. Sieroca, w. 442

Kraj pochodzenia: nieznan

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: fragment ostrza toporka miniaturowego, zdobiony ornamentem strefowym ukośnych linii

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV–XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 44,7x16,4

Waga (części zachowanej, w gramach): 4,10

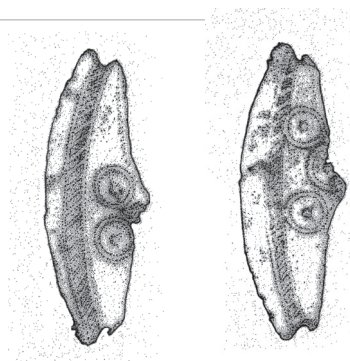
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 622

Nr SAZ: 255/039/007

Nr katalogu MAG: 4524

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Miasto, kwartał zabudowy pomiędzy ulicami: Łągiewniki, Rybaki Górne, Heweliusza

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: toporek miniaturowy z ażurową osadą, ostrzem zdobionym dwustronnie strefowym ornamentem plastycznym, plastycznym kółkiem na szyjce oraz wyraźnie wyodrębnioną półkoliście podciętą brodą

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV–XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 32,8x37,5

Waga (części zachowanej, w gramach): 7,33

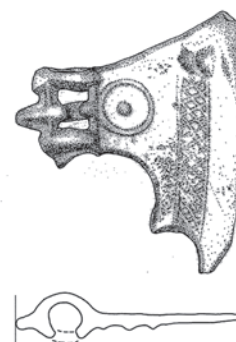
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 765

Nr SAZ: 255/020/048

Nr katalogu MAG: 5042

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Spichrzowa 8, w. 1695

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: toporek miniaturowy z ażurową osadą i symetrycznym ostrzem, zdobiony na żelęzcu ornamentem plastycznym w formie nieregularnej, drobnej kratki

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

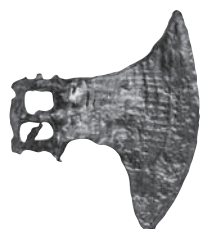
Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 37,1x42,9

Waga (części zachowanej, w gramach): 5,75

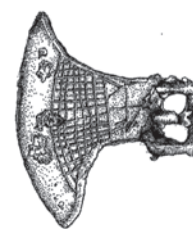
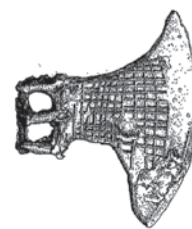
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: A. Blaszczyk

GKPP: 772

Nr SAZ: 255/020/048

Nr katalogu MAG: 5049

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Spichrzowa 4/2, w. 3667

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: toporek miniaturowy z profilowaną osadą, ostrzem zdobionym strefowym ornamentem plastycznym oraz motywem sześcioliścia na szyjce

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XIV–1 poł. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 29,8x33,8

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,96

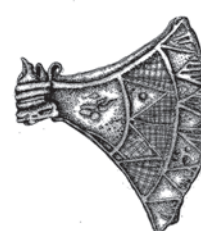
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: A. Blaszczyk

GKPP: 779

Nr SAZ: 255/020/003

Nr katalogu MAG: 2734

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, spichlerz „Wole Rogi”, ul. Stągiewna 9/23, w. 147

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: toporek miniaturowy z żelazcem zdobionym ornamentem nieregularnej ukośnej kratki i profilowaną osadą

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XIV–pocz. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 32,7x29,9

Waga (części zachowanej, w gramach): 23,37

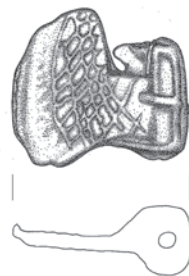
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 780

Nr SAZ: 255/020/003

Nr katalogu MAG: 2735

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, spichlerz „Wole Rogi”, ul. Stągiewna 9/23, w. 147

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: toporek miniaturowy z ażurową osadą i żelazcem zdobionym strefowym ornamentem plastycznym

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XIV–pocz. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 38,9x39,5

Waga (części zachowanej, w gramach): 4,58

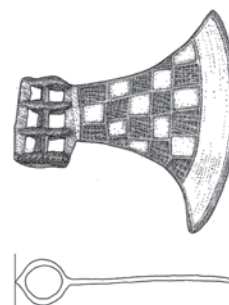
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 781

Nr SAZ: 255/020/004

Nr katalogu MAG: 389

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, spichlerz „Słońce”, ul. Stągiewna 6/26, w. 3

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: toporek miniaturowy z ażurową osadą i żelazcem zdobionym ornamentem plastycznym ukośnej kratki

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XIV–pocz. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 38,7x43,1

Waga (części zachowanej, w gramach): 8,30

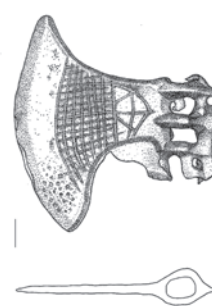
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 784

Nr SAZ: 255/020/016

Nr katalogu MAG: 562

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, spichlerz „Księżyc i Gwiazdy”, ul. Stągiewna 15/17, odc. 15/2, w. 73

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: toporek miniaturowy ze zniszczoną osadą, dwustronnie zdobiony pasem ornamentu ukośnej kratki; po jednej stronie stylizowana literka „A”, po drugiej nieczytelny herb

Napis (w części zachowanej): A (Ave)

Datowanie: schyłek XIV–pocz. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 30,8x38,3

Waga (części zachowanej, w gramach): 4,11

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 787

Nr SAZ: 255/020/016

Nr katalogu MAG: 615

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, spichlerz „Księżyc i Gwiazdy”, ul. Stągiewna 15/17, odc. 15/3, w. 86

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: toporek miniaturowy z odłamaną osadą, dwustronnie zdobiony pasem ornamentu plastycznego w formie ukośnej kratki; po jednej stronie stylizowana literka „A”, po drugiej nieczytelny herb

Napis (w części zachowanej): A (Ave)

Datowanie: schyłek XIV–pocz. XV w.

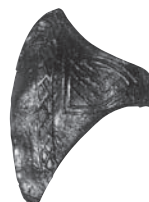
Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 20,0x28,6

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,50

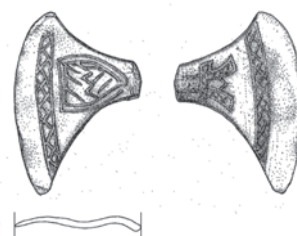
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 794

Nr SAZ: 255/089/001

Nr katalogu MAG: 660

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Główne Miasto, ul. Tokarska 21/25 (obecny hotel Hanza)

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: toporek miniaturowy z asymetrycznym ostrzem i żełęczem zdobionym ornamentem plastycznych guzków

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 41,7x29,3

Waga (części zachowanej, w gramach): 6,97

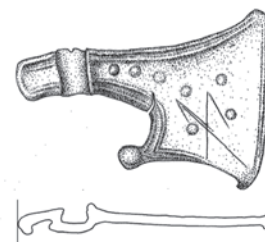
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 800

Nr SAZ: 255/020/048

Nr katalogu MAG: 2644

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Spichrzowa 8

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: miniaturowy toporek z ażurową osadą, wyraźnie wyodrębnioną brodą spiralnie zwinętą na końcu; po jednej stronie zdobiony pasem ukośnej kratki biegnącym równoległe do ostrza oraz gotycką tarczą herbową, po drugiej takim samym ornamentem oraz majuskułową literką „A”

Napis (w części zachowanej): A (Ave)

Datowanie: schyłek XIV–1 poł. XV w.

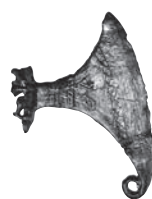
Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 29,8x42,1

Waga (części zachowanej, w gramach): 4,12

Sposób mocowania: zachowane jedno uszko

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 801

Nr SAZ: 255/020/048

Nr katalogu MAG: 2643

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Spichrzowa 2/1, w. 2201

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: toporek miniaturowy z ażurową osadą i długą szyjką, zdobiony obustronnie pasem plastycznej ukośnej kratki wzdłuż ostrza oraz ornamentem maswerkowym z jednej i plastycznymi rozetami z drugiej strony

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XIV–pocz. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 32,2x49,4

Waga (części zachowanej, w gramach): 4,31

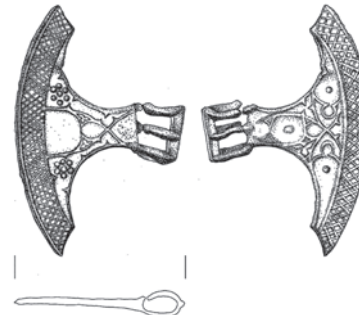
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 802

Nr SAZ: 255/020/048

Nr katalogu MAG: 2642

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Spichrzowa 4/1, w. 3663

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: miniaturowy toporek z ażurową osadą i symetrycznym ostrzem, obustronnie zdobiony plastyczną kratką

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XIV–XV w.

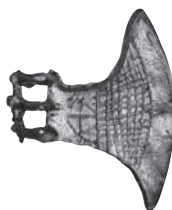
Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 35,9x42,1

Waga (części zachowanej, w gramach): 6,42

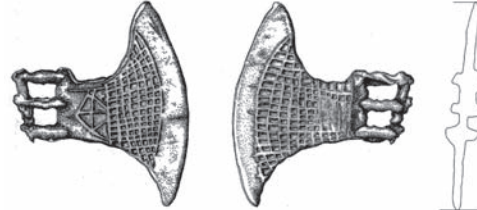
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: A. Błaszczuk

GKPP: 811

Nr SAZ: 255/039/004

Nr katalogu MAG: 91

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Miasto, ul. Łagiewniki, parcela 18, 19 H, wyk. 1, w. 3303

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: miniaturowy toporek (czekan?) z asymetrycznym ostrzem, zdobionym plastycznym ornamentem rozety przeciętej skrzyżowanymi strzałami, dwustożkowatym pionowym obuchem i podciętą łukowato brodą

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV–XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 43,9x31,8

Waga (części zachowanej, w gramach): 7,67

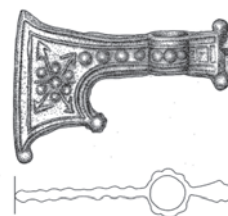
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 816

Nr SAZ: 255/020/051

Nr katalogu MAG: 1714

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Chmielna 178, wyk. 3, z hałdy

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: toporek miniaturowy z odłamaną osadą, z ostrzem zdobionym obustronnie strefowym ornamentem plastycznym zakratkowanych trójkątów oraz motywem sześcioliścia

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV–1 poł. XVI w.

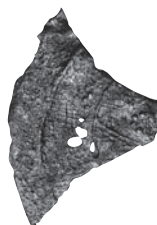
Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 22,9x33,4

Waga (części zachowanej, w gramach): 1,44

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 830

Nr SAZ: 255/020/052

Nr katalogu MAG: 287

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Chmielna 63/64, wyk. 2, w. 104

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: miniaturowy toporek zachowany w trzech fragmentach

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XIV–XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 22,7x42,9

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,73

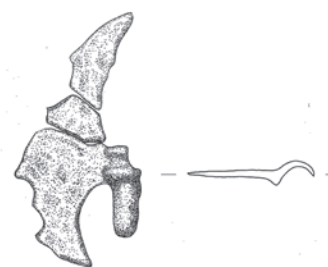
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 838

Nr SAZ: 255/020/012

Nr katalogu MAG: 321

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, spichrz „Madonna”, ul. Chmielna 102

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: toporek miniaturowy – fragment ostrza zdobiony plastycznym ornamentem strefowym

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XIV–XV w.

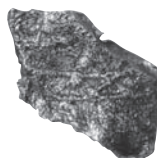
Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 8,4x15,4

Waga (części zachowanej, w gramach): 0,59

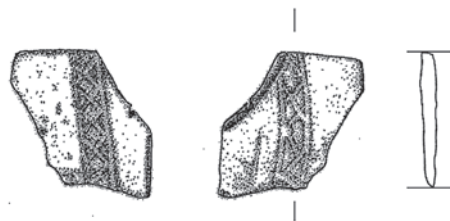
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 869

Nr SAZ: 255/125/003

Nr katalogu MAG: 452

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, ul. Podwale Przedmiejskie, Bogusławskiego i Zbytki, wyk. 1, w. 118

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: toporek miniaturowy z odłamaną osadą, szerokim asymetrycznym, wachlarzowatym ostrzem; po jednej stronie ostrza są litery, po drugiej data

Napis (w części zachowanej): G.I.F.R., oraz 1591

Datowanie: schyłek XVI–1 poł. XVII w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 32,6x41,6

Waga (części zachowanej, w gramach): 6,62

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

GKPP: 921

Nr SAZ: 255/004/004

Nr katalogu MAG: 49

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Miasto, ul. Tartaczna, wyk. 2, w. 6

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: miniaturowy toporek z profilowaną osadą i ostrzem stylizowanym na kształt skrzydła, po obydwu stronach u nasady ostrza motyw plastyczny – koło przedzielone krzyżem

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XV–XVI w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 25,5x37,4

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,92

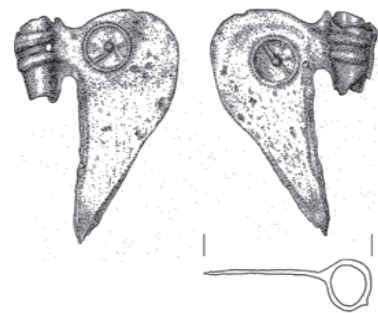
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 922

Nr SAZ: 255/004/004

Nr katalogu MAG: 50

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Miasto, ul. Tartaczna, wyk. 2, w. 520

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: miniaturowy toporek, z asymetrycznym ostrzem zdobionym pasem ukośnej kratki oraz bardzo wysoką osadą

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 37,4x32,4

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,76

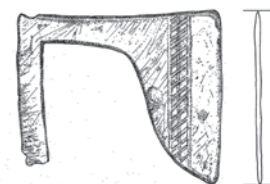
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 938

Nr SAZ: 255/004/004

Nr katalogu MAG: 66

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Miasto, ul. Tartaczna 2, w. 2369

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: fragment miniaturowego toporka z zachowanym strefowym ornamentem plastycznym

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV–1 poł. XVI w.

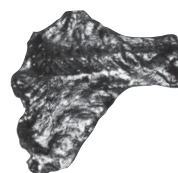
Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 23,5x24,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,02

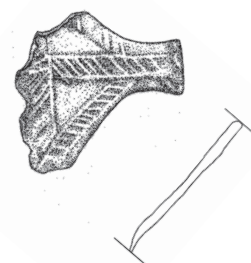
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 973

Nr SAZ: 255/020/046

Nr katalogu MAG: 4839

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Jagłana 3/5, wyk. 25B, w. 4212

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: miniaturowy toporek z asymetrycznym ostrzem

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XVI w.

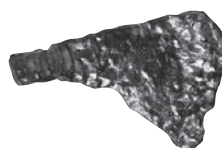
Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 40,9x26,1

Waga (części zachowanej, w gramach): 7,44

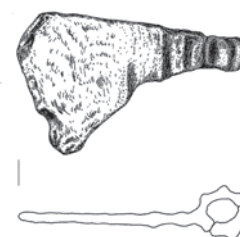
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1018

Nr SAZ: 255/099/004

Nr katalogu MAG: 353

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Główne Miasto, ul. Szeroka 93, w. 3885

Kraj pochodzenia: nieznan

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: toporek miniaturowy z asymetrycznym ostrzem, zdobiony obustronnie ornamentem strefowym oraz rozetami umieszczonymi na żelźcu, przy ażurowej, wysokiej osadzie

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV–XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 32,2x36,3

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,46

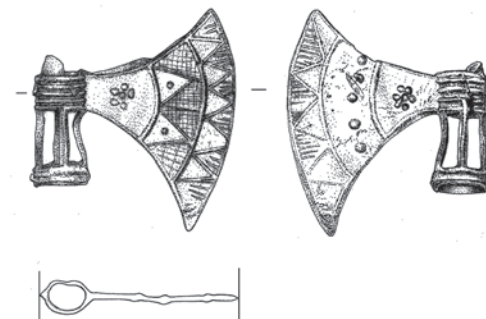
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1019

Nr SAZ: 255/099/004

Nr katalogu MAG: 354

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Główne Miasto, ul. Szeroka 94, w. 1237

Kraj pochodzenia: nieznan

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: toporek miniaturowy z ażurową osadą, w której zachował się jeszcze fragment drewnianego trzonka, z asymetrycznym ostrzem i żelźcem zdobionym obustronnie plastycznym ornamentem nieregularnej ukośnej kratki

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV–XV w.

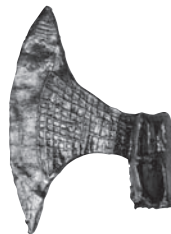
Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 30,6x41,5

Waga (części zachowanej, w gramach): 4,68

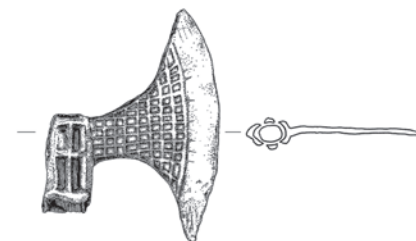
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1075

Nr SAZ: 255/129/004

Nr katalogu MAG: 917

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Główne Miasto, ul. Klesza 5, w. 945

Kraj pochodzenia: nieznan

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: fragment miniaturowego topora z długą tuleją dla osadzenia toporzyska, żelźce zachowane tylko częściowo, zdobione plastycznym ornamentem w formie prostokątnej kratki

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV–1 poł. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 24,2x21,5

Waga (części zachowanej, w gramach): 4,30

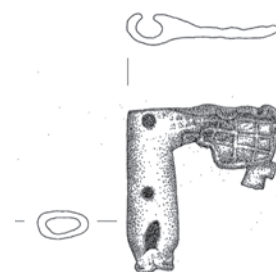
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1100

Nr SAZ: 255/004/004

Nr katalogu MAG: 91

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Miasto, ul. Tartaczna, w. 3380

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: plakietka toporek (berdysz?) miniaturowy z symetrycznym ostrzem, na krańcach którego znajdują się uszka do mocowania

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XIV–1 poł. XV w.

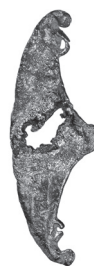
Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 16,1x47,2

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,47

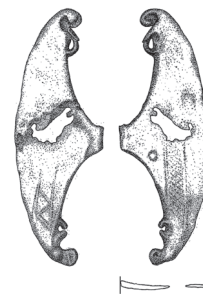
Sposób mocowania: dwa uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1113

Nr SAZ: 255/020/060

Nr katalogu MAG: 1521

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Jagłana 3/5 wyk. 3, podczyszczanie

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: toporek miniaturowy z asymetrycznym ostrzem i żeleźcem zdobionym ornamentem strefowym

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV–1 poł. XVI w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 47,0x35,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 8,98

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1120

Nr SAZ: 255/020/060

Nr katalogu MAG: 1578

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Jagłana 3/5, wyk. 5a, w. 378

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: toporek miniaturowy z profilowaną osadą i żeleźcem, z jednej strony zdobionym motywem rozety i plastycznych guzków, z drugiej gmerkiem (?)

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 37,9x33,9

Waga (części zachowanej, w gramach): 5,21

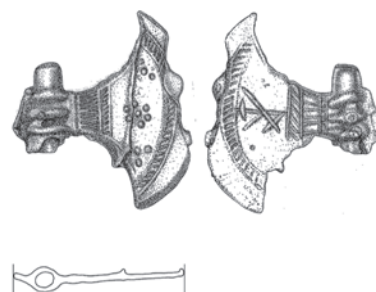
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1131

Nr SAZ: 255/020/060

Nr katalogu MAG: 1508

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Jagłana 3/5

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: toporek miniaturowy z ażurową osadą i łukowatym ostrzem oraz żeleźcem zdobionym pasem plastycznego ornamentu ukośnej kratki

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 24,4x35,9

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,96

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1140

Nr SAZ: 255/020/060

Nr katalogu MAG: 1533

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Jagłana 3/5, wyk. 3, warstwa 5

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: toporek miniaturowy z profilowaną osadą i wachlarzowatym ostrzem oraz żeleźcem zdobionym plastycznym ornamentem ukośnej kratki

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

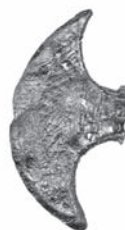
Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 21,3x38,8

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,74

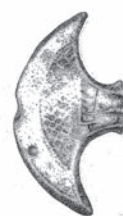
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1144

Nr SAZ: 255/020/060

Nr katalogu MAG: 1536

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Jagłana 3/5, wyk. 2, w. 5

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: toporek miniaturowy z asymetrycznym ostrzem zdobionym plastycznym ornamentem ukośnej kratki oraz schematycznie zaznaczoną sylwetką ludzką na osadzie

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 32,6x30,2

Waga (części zachowanej, w gramach): 4,65

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1170

Nr SAZ: 255/020/060

Nr katalogu MAG: 1509

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Jagłana 3/5, wyk. 1, podczyszczanie

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: toporek miniaturowy zdobiony plastycznym motywem gwiazdy sześcioramienniej, umieszczonym na osadzie, i motywem ukośnej kratki na żeleźcu

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 23,4x29,5

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,78

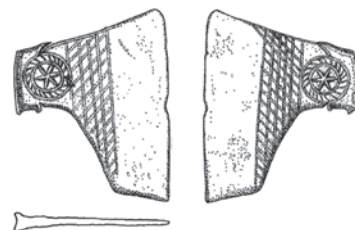
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1172

Nr SAZ: 255/020/060

Nr katalogu MAG: 1544

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Jagłana 3/5, wyk. 4, w. 36

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: toporek miniaturowy z plastycznym ornamentem cztero-liścia na szyjce i strefowym ornamentem ukośnej kratki biegnącym równoległe do ostrza

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 19,6x36,7

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,46

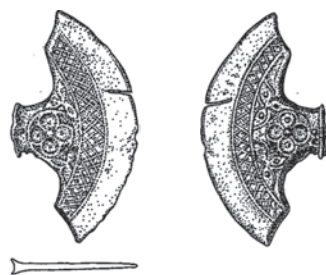
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

Lew

Lew to zwierzę kontrowersyjne w symbolice chrześcijańskiej i znaczenie tego przekazu w sztuce średniowiecza nie zawsze jest jednoznaczne, a dla nas – współczesnych zrozumiałe. Z jednej strony jest to symbol i uosobienie szatana, który w licznych przedstawieniach jest deptany przez Chrystusa Zwycięzcę bądź Marię. Z drugiej lew może też stanowić symbol zmartwychwstania i zwycięstwa dobrego nad złem¹³⁴⁵, a nawet w niektórych przypadkach być personifikacją narodzin i śmierci Chrystusa. Świadczy o tym choćby fragment jednego z hymnów Piotra Abelarda, średniowiecznego filozofa i teologa z 2 poł. XI i 1 poł. XII wieku¹³⁴⁶:

*jak szczenię lwa,
którego ryk ojca
trzeciego dnia
wzbudził do życia
jak poświadczają fizjolog*

W architekturze średniowiecza często znajdziemy lwy strzegące wejścia do świątyni lub dźwigające na swoich barkach chrzcielnicę. Na przykład Portal Lwów jest głównym, reprezentacyjnym wejściem do romańskiej świątyni pod wezwaniem św. Piotra i Pawła, zbudowanej w roku 1135 przez cesarza Lotara II w Königsutter am Elm. Nazwę swą zawdzięcza figurom dwóch lwów dźwigających kolumny, na których wsparta jest trójlistna arkada portalu.

Lew jest też symbolicznym atrybutem św. Marka.

W heraldyce lew odznacza na ogół władzę świecką, najczęściej królewską, reprezentując odwagę, waleczność i siłę. Znamy też średniowieczne odznaki w kształcie tarcz herbowych z godłami heraldycznymi, gdzie lwy są bodaj najczęściej występującymi przedstawieniami¹³⁴⁷, jednakże informacja przekazywana za pośrednictwem tego wyobrażenia mogła być bardzo różna, np. w zależności od koloru podkładki i oczywiście koloru bądź też sposobu przedstawienia sylwetki samego lwa. Pośród takich znaków znanych z Flandrii spotyka się często podkładkę koloru czarnego, w Holandii lew był często czerwony na złotym tle, w Limburgu lew czerwonego koloru miał podwójny ogon, a w Brabancji najczęściej spotykamy lwa koloru złotego na czarnym tle¹³⁴⁸.

Zabytki z przedstawieniami lwów odnaleziono m.in. we Wrocławiu, skąd pochodzą trzy odznaki z wizerunkiem lwa, dwie

pełne i jedna ażurowa, wszystkie datowane na czas od 2 poł. XIII do poł. XIV w., a także z Gdańska, gdzie znaleziono cynową tarczkę heraldyczną z przedstawieniem lwa w pozycji wspiętej (*rampant*). Ten ostatni zabytek jest częścią zapinki typu haczyk – oczko, o czym świadczą zachowane z boku tarczki uszka do zaczepienia pozostałych dwóch części, tj. ażurowych figurek lwów¹³⁴⁹. Takie zapinki typu *Haftel*, zwane też dwudzielnymi, były wykonywane na ogół ze srebra i są znane z kilku wczesnośredniowiecznych skarbów oraz z badań w Gdańsku, skąd pochodzą zarówno figurka lwa, jak i tarczka herbowa z trzymającym ją lwem, wykonane ze srebra¹³⁵⁰. Z kolei z cyny jest wykonany jeszcze jeden zabytek znaleziony w Gdańsku. Jest to bardzo mała ażurowa aplikacja z wizerunkiem wspiętego lwa (*rampant*) w kolistej ramce o średnicy ok. 20,0 mm¹³⁵¹, z wystającymi z ramki promieniście zaczepami, które mogły umożliwiać zamocowanie kolorowej podkładki pod taką plakietkę, podobnie jak mocowane były lusterka w ażurowych plakietkach z Akwizgranu¹³⁵². Z zabytków już publikowanych z terenu Gdańska znamy jeszcze pełnoplastyczną, dość nieudolnie wykonaną figurkę lwa, którą można uznać za zabawkę lub amulet¹³⁵³.

Oprócz wyżej wzmiankowanych zabytków, z wykopalisk gdańskich znamy jeszcze 17 kolejnych artefaktów z przedstawieniami lwów, z czego siedem pochodzi z Wyspy Spichrzów, pięć z Głównego Miasta, dwie z Szafarni oraz dwa ze Starego Miasta i jeden ze Starego Przedmieścia.

Bodaj najbardziej fascynujące z nich są pięknie wykonane dwie zapinki znalezione na Wyspie Spichrzów. Pierwsza (GKPP 783) to ażurowa zapinka kolista o wymiarach 55,5 x 57,2 mm, z krótkim kolcem, zdobiona dekoracyjnym motywem antytetycznie stojących lwów (*rampant*), umieszczonych w podwójnym, bogato zdobionym otoku, zwróconych jednakowoż do siebie paszczami. W otoku znajdują się na przemian ażurowe motywy serc oraz okrągłe i kwadratowe tarczki z kolcem pośrodku, być może pierwotnie mocującym kolorowe wkładki imitujące kamienie szlachetne. Druga, o zbliżonej średnicy (GKPP 782), jest prawie identyczna, z tym, że jeden z lwów jest niestety odłamany¹³⁵⁴. Podobnego typu i wielkości zapinkę znaleziono w Dordrechcie, tam jednak wewnątrz mieści się przedstawienie orła z dwiema głowami, natomiast identyczne jest zdobienie w podwójnym otoku, gdzie pomiędzy ażurowymi motywami serc znajdują się na przemian okrągłe i kwadratowe tarczki. Średnica zapinki wynosi ok. 50,0 mm, a datowanie tego zabytku mieści się w latach 1325–74¹³⁵⁵. Zabytki

¹³⁴⁵ S. Kobielski, *Bestiariusz chrześcijański: zwierzęta w symbolice i interpretacji starożytności i średniowiecza*, Wydawnictwo PAX, Warszawa 2002, s. 182.

¹³⁴⁶ J. Sawicki, *Średniowieczne...*, s. 13–17 oraz s. 60–63. Autor szeroko omawia symbolikę świecką, ale też odniesienia chrystologiczne do figury lwa na różnego rodzaju odznakach, cytując jednocześnie obszerną literaturę, toteż ograniczę się w tym miejscu do podstawowych informacji, odsyłając zainteresowanych szerszym rozwinięciem tej problematyki do tej niezwykle cennej pracy. Zob. też: K. Wachowski, *Emblemata...*, gdzie autor wyczerpująco dokonał analizy wizerunków lwów na zabytkach z terenu Polski, z jednoczesnym uporządkowaniem zawartości terminologicznych i omówieniem symboliki tych przedstawień na szerokim tle europejskim.

¹³⁴⁷ M. Pastoureau, *Średniowieczna gra symboli*, przeł. H. Igalson-Tygielska, Oficyna Naukowa, Warszawa 2006, s. 58.

¹³⁴⁸ J. Koldeweij, *Foi et Bonne Fortune...*, s. 36.

¹³⁴⁹ B. Ceynowa, E. Trawicka, *Symbolika lwów na średniowiecznych artefaktach archeologicznych ze zbiorów Muzeum Archeologicznego w Gdańsku*, [w:] *Lwy w heraldyce i sztuce europejskiej*, red. T. Maćkowski, Gdańsk 2008, s. 88 rys. 1.

¹³⁵⁰ Tamże, s. 88 rys. 3 i 4.

¹³⁵¹ Tamże, s. 88 rys. 6.

¹³⁵² H. Paner, *Średniowieczne...*, s. 176–200.

¹³⁵³ J. Sawicki, *Średniowieczne...*, s. 14, ryc. 4a.

¹³⁵⁴ B. Ceynowa, E. Trawicka, *Symbolika...*, s. 87–93, zob.: s. 88 rys. 5.

¹³⁵⁵ HP 2, s. 472, ryc. 2176.

tego typu mogą być naśladownictwem znacznie droższej biżuterii typu *Tassel*, wykonane z metali szlachetnych¹³⁵⁶.

Nie wiemy, czy plakietka (GKPP 168) z ul. Basztowej 4.2 na Wyspie Spichrzów, przedstawiająca lwa, jest tylko częścią większej aplikacji, czy też funkcjonowała samodzielnie jako odznaka¹³⁵⁷. Jest to przedstawienie lwa bez korony, o wymiarach 49,0 x 45,0 mm, krocącego (*passant*) w lewo (heraldycznie), z charakterystycznie wygiętym, długim, zawiniętym ogonem, bez dokładnej analogii w zbiorach europejskich. Podobnie jest z fragmentarycznie zachowaną plakietką (GKPP 203) również z ul. Basztowej 4.2, przedstawiającą lwa (*passant*) krocącego w prawo (heraldycznie), o zachowanych wymiarach 37,0 x 33,0 mm. I tu również nie znajdujemy dokładnych analogii, tak samo zresztą jak w przypadku fragmentu plakietki z krocącym w lewo (heraldycznie) lwem z ul. Spichrzowej 3/1 (GKPP 612), gdzie zresztą zabytek wydaje się być nieudolną kopią oryginału. W prawo natomiast (heraldycznie) kroczy przepięknie wyrzeźbiony ukoronowany lew (*passant*) (GKPP 813), znaleziony przy ul. Spichrzowej 4/3, który jest świadectwem wysokiego kunsztu wytwórcy. Nie można tego natomiast powiedzieć o przedstawieniu króla zwierząt umieszczonym w okrągłej, tordowanej ramce (GKPP 785), krocącego w lewo (heraldycznie). O tym, że jest to lew bardziej świadczy zastosowanie schematu (*passant*) przedstawienia niż detale rzeźbiarskie, które by pozwalały na identyfikację tego symbolu i jego odpowiednie przyporządkowanie. Nie mamy natomiast wątpliwości w przypadku znaku GKPP 358 ze stanowiska „Szafarnia”. Jest to fragment plakietki z przedstawieniem lwa *passant*, krocącego w prawo (heraldycznie) i patrzącego w kierunku obserwatora, z bardzo wyraźnie oddanymi cechami anatomicznymi. W odwrotnym kierunku jest ustawiona figurka lwa (głowa odłamana), stanowiąca fragment ażurowej plakietki, pochodząca z ul. Toruńskiej 12, gdzie twórca formy bardziej zadbał o tzw. cechy pierwszorzędne zwierzęcia, jak odwzorowanie sylwetki, niż o poszczególne detale.

Pięknie wykonana jest ażurowa plakietka z ul. Łagiewniki na Starym Mieście (GKPP 810), przedstawiająca dostojnie krocącego w prawo lwa (*passant*) z uniesioną prawą przednią łapą i paszczą ukazaną z profilu. Zabytek ten jest bardzo podobny do plakietki heraldycznej z ul. Spichrzowej (GKPP 813). Tak samo jest przedstawiony lew (lub lampart?) z ul. Tartacznej (GKPP 948), nieco podobny do już publikowanej odznaki z Gdańska¹³⁵⁸. Podobna jest plakietka z ul. Spichrzowej 4/3, równie starannie wykonana jak GKPP 810, gdzie ukoronowany lew krocący w prawo jest także w pozycji *passant* z podniesioną prawą przednią łapą. Niestety, tylko fragmentarycznie jest zachowane przedstawienie lwa, zdobione ornamentem geometrycznym (GKPP 1016), znalezione przy ul. Szerokiej, tym razem zwróconego w lewo (heraldycznie) z podniesioną przednią prawą łapą (*passant*). Zdaniem Jakuba Sawickiego bardziej ta odznaka przypomina nieco baśniowego

stworą znanego ze znaleziska w Brnie, aniżeli dumnego, heraldycznego lwa¹³⁵⁹. Podobnie zresztą można jak się wydaje skomentować wymienione już wyżej i fragmentarycznie zachowane znaki z ul. Spichrzowej (GKPP 612) oraz z ul. Basztowej (GKPP 203). Przypuszczalnie wyobrażenie lwa, umieszczone w okrągłej ramce o średnicy 23,0 mm, znajdowało się również na ażurowej plakietce (GKPP 986), pochodzącej z badań na stanowisku Ławy Mięsne przy ul. Św. Ducha 45. Lew leżący jest tylko na jednej plakietce odkrytej przy ul. Toruńskiej 12 na Starym Przedmieściu (GKPP 1059).

Wyróżnia się swoją funkcją użytkową kolejny z omawianych tu gdańskich zabytków z wyobrażeniem lwa. Jest to nabierka łyżeczki (pielgrzymiej?) o wymiarach 37,0 x 51,0 mm, z wyobrażeniem na jednej stronie dwóch wspiętych lwów (GKPP 142), a na drugiej motywami krokwi zwieńczonych ornamentem trójliścia¹³⁶⁰. Sylwetki lwów i sposób ich przedstawienia jest podobny do tych na ażurowych zapinkach. Wreszcie trzy ostatnie zabytki związane z przedstawieniem króla zwierząt, to pochodząca z Głównego Miasta plakietka (GKPP 1096) z przedstawieniem siedzącego lwa (*sejant*), podobne przedstawienie na plakietce w formie płaskorzeźby (GKPP 359) oraz fragment łyżeczki pielgrzymiej (GKPP 1097) wraz z kawałkiem trzonka, podobnej do unikatowego zabytku GKPP 142, gdzie zachowała się na awersie dolna część postaci dwóch wspiętych lwów (*rampant*), a na rewersie ornament trójliścia zwieńczającego trójkąt, zamkniętego w pasie strefowego ornamentu ukośnej kratki.

Dwie omówione na początku zapinki koliste (GKPP 782 i 783) zostały odkryte na Wyspie Spichrzów w spichrzu „Kobziarz Dudy”, przy ul. Stągiewnej 3/29, w warstwie nr 7, wykop 1, działka 15 D. Horyzont ten jest datowany monetami na 2 poł. XIV wieku¹³⁶¹. Plakietka z przedstawieniem krocącego lwa (GKPP 168) pochodzi z Wyspy Spichrzów, ul. Basztowa 4.2, warstwa nr 348, parcela 3, faza III. Warstwa ta związana jest z zagospodarowaniem terenu na podwórko/plac, tuż przed zbudowaniem tutaj pierwszego spichlerza drewnianego, tj. na 1 poł. XIV w. Podobna plakietka pochodzi z tej samej parceli z warstwy nr 366, zaliczonej do fazy czwartej zagospodarowania tego terenu. Ten kontekst związany jest z kolei z pierwszym spichlerzem drewnianym, gdzie znaleziono m.in. plakietkę maryjną (GKPP 103) typu GPPM, odmiana 2, wariant A (wg H. Panera), datowaną na okres od schyłku XIV do 1 poł. XV wieku¹³⁶². Płaskorzeźba lwa (GKPP 359) w pozycji siedzącej (*sejant*), z głową zwróconą frontalnie (*guardant*), pochodzi z warstwy 1100 na stanowisku Szafarnia, datowanej monetami od XIV do XVI w. Pięknie odlana plakietka (GKPP 813), pochodząca z badań przy ul. Żytniej (Spichrzowej 4/3), znaleziona została w warstwie nr 2157, która jest zaliczona do jednego poziomu osadniczego z warstwą nr 2158, gdzie znaleziono monety, jak: Pomorze, Kamień, biskupstwo, władca nierozpoznany, denar, 2 połowa XIV w., men. Kołobrzeg oraz Prusy, fenig brakteatowy Brama II, ok. 1327/8–1337/8.

¹³⁵⁶ K. Wachowski, *Emblemata...*, s. 42–43.

¹³⁵⁷ B. Ceynowa, E. Trawicka, *Symbolika...*, s. 89, ryc. 8.

¹³⁵⁸ Tamże, s. 88, rys. 6; K. Wachowski, *Emblemata...*, s. 114–115, ryc. 42b na s. 117; J. Sawicki, *Średniowieczne...*, s. 14 i ryc. 4c na s. 90.

¹³⁵⁹ J. Sawicki, *Średniowieczne...*, s. 14, ryc. 2d i 2e.

¹³⁶⁰ B. Ceynowa, E. Trawicka, *Symbolika...*, s. 89, rys. 10.

¹³⁶¹ B. Paszkiewicz, *Monety z badań archeologicznych...*, s. 479–542, zob. s. 517–518.

¹³⁶² H. Paner, *Średniowieczne...*, s. 94–117.

Fragmentarycznie zachowana plakietka (GKPP 1016) z ul. Szerokiej 94, zarejestrowana w warstwie nr 1251, jest datowana monetami: Meklemburgia (?), brakteat typu lubeckiego, 2 połowa XIV w.; Pomorze, Gardziec, denar *Vinkenaugē*, ok. 1400; Prusy, fenig brakteatowy *Tarcza z krzyżem I*, ok. 1307/8–1317/8 oraz Prusy, Winrych von Kniprode, *firchen*, ok. 1364–ok. 1379¹³⁶³.

Plakietka ażurowa, gdzie przypuszczalnie pierwotnie znajdowało się przedstawienie lwa, znaleziona w warstwie nr 421 na stanowisku Ławy Mięśne, została zarejestrowana w jednym kontekście z monetą: Prusy, fenig brakteatowy *Korona II*, ok. 1337/8–45¹³⁶⁴. Przedstawione wyżej zabytki praktycznie podwajają, nieliczne do tej pory w Polsce, znaleziska odznak z wizerunkami lwów. W jednej ze swoich ostatnich prac Krzysztof Wachowski omówił i zinterpretował dotychczas znane zabytki z terenu Polski, klasyfikując wizerunki lwów i ich symbolikę w zależności od sposobu przedstawienia¹³⁶⁵. W kilku z tych klasyfikacji mieszczą się również zabytki z Gdańska. I tak lew heraldyczny wspięty, bez korony występuje na zabytkach ze Szczecina i Wrocławia jako element dwudzielnych zapięć, a na znaleziskach z wrocławskiego rynku, Czerska, Strzegowej, Krakowa i Gdańska jako rodzaj okucia¹³⁶⁶. Lew heraldyczny wspięty w koronie zdobi tarczę datowaną na XIII wiek, odkrytą na Starym Rynku we Wrocławiu, która mogła służyć jako *Tasselmantel*, bądź też stanowić ozdobę końskiego kropierza. Podobny choć bez korony występuje też na zapięciu ze Szczecina¹³⁶⁷. Lew heraldyczny kroczący, z głową na wprost lub patrzący w kierunku obserwatora tarczy, nazywany często lampartem albo leopardem, zdobi skuwkę sprzączki z Wrocławia, lew bez korony z głową na wprost – dwie skuwki od sprzączek z Raciąża, tarczkę pierścionka z Błonia, a także odznaki z Gdańska¹³⁶⁸, skąd pochodzi również doskonale zachowane przedstawienie ukoronowanego leoparda¹³⁶⁹. Lwy w układzie antytetycznym znajdziemy na dwóch łyżeczkach z Wrocławia oraz na jednej całej (GKPP 142, 1197) i jednej fragmentarycznie zachowanej z Gdańska, a także na dwóch omawianych wyżej przepięknych zapinkach z Gdańska (GKPP 782, 783). Lwy, jak się wydaje, czuwające znajdziemy na plakietkach z ul. Kleszej w Gdańsku (GKPP 359) oraz z Szafarni (GKPP 1096).

Zdaniem Briana Spencera w przypadku, kiedy mamy do czynienia z koronowanym lwem przedstawionym w postaci *passant gardant*, z wielkim prawdopodobieństwem będzie to herb Anglii noszony przez patriotów w czasach wojny stuletniej z Francją¹³⁷⁰.

¹³⁶³ B. Paszkiewicz, *Monety, liczmany, medale i odważniki ze stanowiska Tandeta...*, s. 1–22.

¹³⁶⁴ B. Paszkiewicz, *Monety i związane z monetami zabytki z badań Jatek Rzeźniczych...*, s. 1–13.

¹³⁶⁵ K. Wachowski, *Emblemata...*, s. 114–119, gdzie znajdziemy rozliczne przykłady herbów z tymi przedstawieniami.

¹³⁶⁶ Tamże, s. 114–115.

¹³⁶⁷ Tamże, s. 115, ryc. 41 a.

¹³⁶⁸ B. Ceynowa, E. Trawicka, *Symbolika...*, s. 89, ryc. 9.

¹³⁶⁹ K. Wachowski, *Emblemata...*, s. 116, ryc. 42a.

¹³⁷⁰ B. Spencer, *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges. Medieval...*, s. 283.

GKPP: 142

Nr SAZ: 255/109/001

Nr katalogu MAG: 1

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Główne Miasto, Dom Holenderski, ul. Długi Targ

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: łyżeczka pielgrzymia zdobiona na awersie wyobrażeniem dwóch wspiętych lwów (rampant), zaś na rewersie ornamentem trójliścia zwieńczającego trójkąt, zamkniętego w pionowo bieżącym pasie strefowego ornamentu ukośnej kratki

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 37,0x51,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 7,34

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 168

Nr SAZ: 255/020/039

Nr katalogu MAG: 5376

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Basztowa 4. 2, w. 348, parcela 3, faza 3, podwórko, warstwa związana z zagospodarowaniem terenu – podwórko/plac, tuż przed pierwszym spichlerzem drewnianym, okres przedspichlerzowy

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: fragment plakietki z przedstawieniem krocącego lwa (passant); jedna z tylnych łap odłamana

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 1 poł. XIV w.

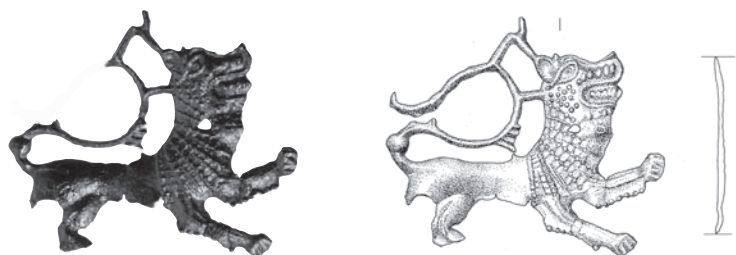
Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 49,0x45,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 4,41

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 203

Nr SAZ: 255/020/039

Nr katalogu MAG: 5328

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Basztowa 4. 2, w. 366, faza 4, warstwa ta związana jest z I spichlerzem drewnianym (jedna faza budowy tego spichlerza)

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: fragment plakietki z przedstawieniem krocącego w prawo (heraldycznie) lwa (passant); zachowana jedynie przednia część znaku

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 1 poł. XIV w.

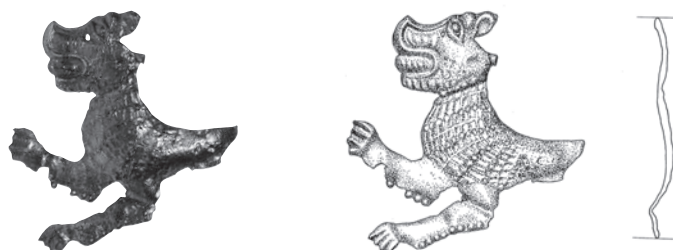
Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 37,0x33,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,06

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 358

Nr SAZ: 255/100/005

Nr katalogu MAG: 5046

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, ul. Długie Ogrody 114–ul. Szafarnia 19, plac X, w. 1100

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: fragment plakietki z przedstawieniem lwa kroczącego w prawo (heraldycznie)—passant, nogi częściowo odłamane

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 40,0x26,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,96

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 359

Nr SAZ: 255/100/005

Nr katalogu MAG: 5047

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, ul. Długie Ogrody 112–114, w. 1100

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: plakietka w formie płaskorzeźby przedstawiającej siedzącego, zwróconego w prawo (heraldycznie) lwa, z głową zwróconą frontalnie (sejant)

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV–XVI w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 19,0x29,0; gr. 6,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 6,97

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: J. Kowalewska

GKPP: 612

Nr SAZ: 255/020/048

Nr katalogu MAG: 4984

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Spichrzowa 3/1, w. 600—gruzowo-niwelacyjna

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: fragment plakietki z przedstawieniem lwa kroczącego w lewo (heraldycznie)

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

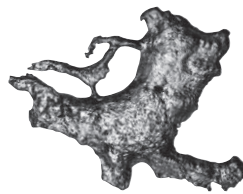
Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 36,6x31,8

Waga (części zachowanej, w gramach): 4,29

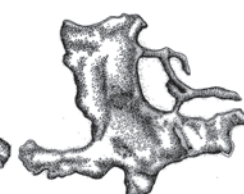
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: A. Błaszczuk

GKPP: 782

Nr SAZ: 255/020/007

Nr katalogu MAG: 95A

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, spichlerz „Kobziarz/Dudy”, ul. Stągiewna 3/29, wyk. 1, działka 15D, w. 7

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: zapinka kolista ażurowa z krótkim kołcem, zdobiona dekoracyjnym motywem autentycznie stojących lwów (rampant) ze zwróconymi do siebie paszczami, umieszczonych w podwójnym otoku; jeden lew prawie w całości odlamany

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 56,2x56,8

Waga (części zachowanej, w gramach): 6,49

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 783

Nr SAZ: 255/020/007

Nr katalogu MAG: 95B

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, spichlerz „Kobziarz/Dudy”, ul. Stągiewna 3/29, wyk. 1, działka 15D, w. 7

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: zapinka kolista ażurowa z krótkim kołcem, zdobiona dekoracyjnym motywem autentycznie stojących lwów (rampant) ze zwróconymi do siebie paszczami, umieszczonych w podwójnym otoku

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 55,5x57,2

Waga (części zachowanej, w gramach): 7,11

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 785

Nr SAZ: 255/020/016

Nr katalogu MAG: 567

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, spichlerz „Księżyc i Gwiazdy”, ul. Stągiewna 15/17

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: niewielka ażurowa zapinka pielgrzymia w okrągłej tordowanej ramce, wewnątrz której figurka lwa (passant) kroczącego w lewo (heraldycznie)

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 16,5x16,5

Waga (części zachowanej, w gramach): 1,92

Sposób mocowania: szpilka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 810

Nr SAZ: 255/039/006

Nr katalogu MAG: 12

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Miasto, ul. Łagiewniki, hałda

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: plakietka heraldyczna doskonale zachowana, przedstawienie kroczącego w prawo (heraldycznie) lwa (passant)

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV–pocz. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 67,3x53,3

Waga (części zachowanej, w gramach): 7,55

Sposób mocowania: szpilka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 813

Nr SAZ: 255/020/048

Nr katalogu MAG: 2647

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Spichrzowa 4/3, w. 2157

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: plakietka heraldyczna doskonale zachowana, przedstawienie kroczącego w prawo (heraldycznie) lwa (passant)

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV–pocz. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 60,4x49,1

Waga (części zachowanej, w gramach): 10,32

Sposób mocowania: szpilka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 948

Nr SAZ: 255/004/004

Nr katalogu MAG: 83

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Miasto, ul. Tartaczna 2, hałda

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: plakietka (fragment) z topornym przedstawieniem kroczącego lwa (passant) lub lamparta przedstawionego en face

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XIV–XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 30,5x25,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 1,76

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 986

Nr SAZ: 255/043/005

Nr katalogu MAG: 356

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Główne Miasto, stanowisko Ławy Mięsne, ul. Św. Ducha 45, w. 421

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: ramka plakietki kolistego kształtu, z zachowanymi fragmentami sylwetki (lwa?)

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV–pocz. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 23,8x25,0; śr. 23,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 1,95

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1016

Nr SAZ: 255/099/004

Nr katalogu MAG: 351

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Główne Miasto, ul. Szeroka 94, w. 1251

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: plakietka heraldyczna–przedstawienie krocącego (heraldycznie) w lewo lwa (passant); zachowany łeb, szyja, fragment tułowia i jedna łapa wzniesiona ku górze z rozczapierzonymi pazurami

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 30,2x29,6

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,52

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1059

Nr SAZ: 255/133/004

Nr katalogu MAG: 225

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, ul. Toruńska 12, wyk. 3, w. 122

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: fragment ażurowej plakietki z przedstawieniem lwa krocącego w lewo (heraldycznie)

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 48,2x20,2

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,65

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1096

Nr SAZ: 255/129/004

Nr katalogu MAG: 912

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Główne Miasto, ul. Klesza, w. 677

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: fragment plakietki z przedstawieniem siedzącego lwa (sejant)

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XIV–XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 10,4x17,5

Waga (części zachowanej, w gramach): 1,77

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiłcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1197

Nr SAZ: 255/129/002

Nr katalogu MAG: 4036

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Główne Miasto, ul. Grząska, wyk. 3

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: łyżeczka pielgrzymia; fragment czerpaka wraz z kawałkiem trzonka; na awersie zachowana dolna część postaci dwóch wspiętych lwów (rampant), na rewersie ornament trójliścia zwieńczającego trójkąt, zamknięty w pasie strefowego ornamentu ukośnej kratki

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 30,0x41,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,67

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiłcek

Rys.: E. Nowicka

Lilia

Godło heraldyczne w kształcie stylizowanego kwiatu lili najczęściej jest kojarzone z Francją, gdzie występuje na herbach władców tego kraju już od czasów wczesnego średniowiecza. W roku 1411 około 100 000 mieszkańców Paryża, opowiadających się w czasie wydarzeń tzw. wojny stuletniej za stronnictwem Burgundczyków, będących w opozycji do Armaniaków, zostało w krótkim czasie dwóch tygodni wyposażonych w cynowe odznaki krzyża św. Andrzeja z tarczą z lilią, podczas gdy druga strona oznakowała się delfinem Armaniaków¹³⁷¹. Jest to niezmiernie istotny fakt, wskazujący jak wielkie były możliwości produkcyjne ówczesnego rzemiosła, przy czym można się domyślać, że po jakimś czasie, kiedy przydatne dla własnego bezpieczeństwa były inne odznaki, starsze i niepotrzebne emblematy mogły być przetapiane na aktualnie obowiązujące.

Przedstawienie lili znajduje się na dwóch zabytkach gdańskich. W pierwszym przypadku jest to kolistą plakietka o średnicy 20,0 mm, z przedstawieniem stojącej postaci trzymającej lilię w obydwu rękach (GKPP 464). Na jej rewersie zachowała się szpila do mocowania. Zabytek pochodzi ze stanowiska Lastadia, z wykopu 33, z warstwy nr 418, datowanej na schyłek średniowiecza i początku czasów nowożytnych. Drugi zabytek to plakietka w formie rombu z plastycznym ornamentem lili (GKPP 786), pochodząca z ul. Stągiewnej 15/17, która nie posiada żadnych elementów do jej umocowania.

Stylizowane lilie występują na średniowiecznych zakończeniach pasów ze Śląska, na pochewkach noży z Kołobrzegu, Szczecina i Wrocławia oraz na skórzanym amulecie miłosnym z Nysy i kasetce miłosnej z Wrocławia¹³⁷².

Lilia jak wiadomo jest symbolem maryjnym, ale także i Chrystusowym. W Czwartej Księdze Ezdrasza czytamy, że Pan Bóg wybrał dla siebie lilię spośród wielu kwiatów świata, co miało symbolizować wyjątkowość Izraela. Lilia jest też ważnym symbolem w ikonografii maryjnej, wskazującym dziewiczą czystość Marii. Beda Czcigodny opisał lilię jako: *symbol zmartwychwstania, wspa- niałości Boga, Kościoła, dobrych uczynków, i wiecznego szczęścia*¹³⁷³. W średniowiecznej heraldyce motyw stylizowanej lili *fleur-de-lis* symbolizował szlachetne rycerstwo i jego ideały. Bernard z Clairvaux napisał: *jeśli będziemy pokorni, rozwiniemy się i my jak lilia i kwitnąć będziemy na wieki przed Panem*¹³⁷⁴.

W sztuce chrześcijańskiej motyw lili trzymanej przez Archaniola Gabriela jest często wykorzystywany w scenie Zwiastowania¹³⁷⁵. W przypadku omawianych tu zabytków, wydaje się, iż należą one do znaków o charakterze świeckim, na co m.in. może wskazywać brak aureoli postaci przedstawionej na znaku GKPP 464.

¹³⁷¹ Tamże, s. 280.

¹³⁷² K. Wachowski, *Emblematy...*, s. 124–126.

¹³⁷³ S. Kobieltus, *Florarium christianum. Symbolika roślin – chrześcijańska starożytność i średniowiecze*, red. E. Przybył, Tyniec Wydawnictwo Benedyktynów, Kraków 2006, s. 121–124.

¹³⁷⁴ S. Kobieltus, *Florarium christianum...*, s. 124.

¹³⁷⁵ J. Baldock, *Symbolika chrześcijańska*, przeł. J. Moderski, Seria Elementy, Dom Wydawniczy „Rebis”, Wydanie I, Poznań 1994, s. 120.

GKPP: 464

Nr SAZ: 255/133/003

Nr katalogu MAG: 3889

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, Lastadia, parcela 36B, wyk. 33, w. 418

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: kolistą plakietka w perełkowym otoku, z przedstawieniem stojącej postaci trzymającej lilie herbowe w obydwu rękach; ubytek w dolnej części

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 1530–1570

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): śr. 20,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 1,06

Sposób mocowania: haczyk

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiqcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 786

Nr SAZ: 255/020/016

Nr katalogu MAG: 575

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, spichlerz „Księżyc i Gwiazdy”, ul. Stągiewna 15/17

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: plakietka–aplikacja w formie romboidalnej płytki z wypukłym rysunkiem lilii

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XIV–XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 17,1x22,2

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,16

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiqcek

Rys.: E. Nowicka

Plakietka – skrzydło

Plakietka heraldyczna (GKPP 1156) w formie skrzydła o wymiarach 33,2 x 39,9 mm, być może zwieńczenie hełmu miniaturowego, została odkryta na stanowisku przy ul. Jaglanej 3/5 w wykopie nr 1. Podobnie wyglądający zabytek znamy z wykopalisk prowadzonych na terenie Oceanarium w Stralsundzie. Ten ostatni ma wymiary zbliżone do gdańskiego, tj. długość 37,0 mm, i został datowany przez autora badań – który określił go jako pióropusz pochodzący z plakietki heraldycznej – na przełom XIV i XV wieku¹³⁷⁶. Zbliżone wymiary (22,9 x 32,5 mm) posiada kolejna plakietka gdańska (GKPP 1153), pierwotnie stanowiąca zapewne zwieńczenie miniaturowego hełmu. Jednakże nosi ona cechy produktu gorzej wykonanego z mniejszą dbałością o detale. Z Londynu pochodzą kolejne, podobne do siebie plakietki w kształcie miniaturowego skrzydła, obydwie datowane na lata 1370–1390; jedna znaleziona w trakcie wykopalisk przy Trig Lane na północnym brzegu Tamizy¹³⁷⁷, druga na stanowisku Steelyard, gdzie znajdowała się w czasach średniowiecza kolonia kupców hanzeatyckich¹³⁷⁸. Kupcy ci posiadali w tym miejscu składy towarów, dom wagi, kaplicę oraz swoje kantory. Urzędował tu również młody kupiec z Gdańska nazwiskiem Georg Giese, sportretowany przez Hansa Holbeina w 1532 roku.

Miniaturowe skrzydła mogą czasami stanowić fragment większej plakietki maryjnej, przedstawiającej ukoronowane serce trzymane przez anioła, przedstawionego w zredukowany sposób jako głowa osadzona na ramionach trzymających owo serce, otulone anielskimi skrzydłami¹³⁷⁹.

Ostatnia plakietka w formie miniaturowego skrzydła (GKPP 769) jest bardzo mała, mierzy zaledwie 18,6 x 27,9 mm i jest podobna do już wspomnianych zabytków z Londynu, z których jeden jest jednak nieco większych rozmiarów (31,0 x 59,0 mm)¹³⁸⁰. Także z francuskiego Valenciennes pochodzi plakietka – skrzydło, również niewielkich rozmiarów, bo 29,5 x 14,0 mm – interpretowana jako skrzydło ptaka lub anioła i datowana na lata 1350–1424¹³⁸¹.

¹³⁷⁶ J. Ansorge, *Pilgerzeichen sowie religiöse...*, s. 83–114, zob. tab. 7, s. 52.

¹³⁷⁷ B. Spencer, *Pilgrim souvenirs from the medieval waterfront...*, s. 312–313, nr 7, tab. 8.

¹³⁷⁸ Obecnie miejsce to jest zabudowane obiektami Cannon Street Station.

¹³⁷⁹ B. Spencer, *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges. Medieval...*, s. 159–160, ryc. 176d i 177.

¹³⁸⁰ Tamże, s. 159–161, nr 177; M. Mitchiner, *Medieval...*, s. 96, kat. 218.

¹³⁸¹ A. Tixador, *Enseignes...*, s. 60, nr 71.

GKPP: 769

Nr SAZ: 255/020/048

Nr katalogu MAG: 5046

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Spichrzowa 5, w. 1465

Kraj pochodzenia: nieznan

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: plakietka w formie ptasiego skrzydła

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XIV–pocz. XV w.

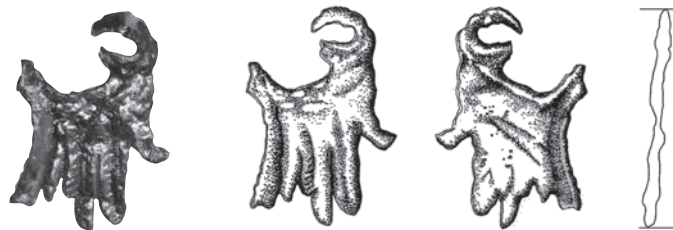
Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 18,6x27,9

Waga (części zachowanej, w gramach): 1,52

Sposób mocowania: ogniwo do zawieszania

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: A. Błaszczuk

GKPP: 1153

Nr SAZ: 255/020/060

Nr katalogu MAG: 1563

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Jagłana 3/5, wyk. 4, w. 36

Kraj pochodzenia: nieznan

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: fragment plakietki w kształcie skrzydła, zapewne zdobiącego miniatury hełm

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV–1 poł. XVI w.

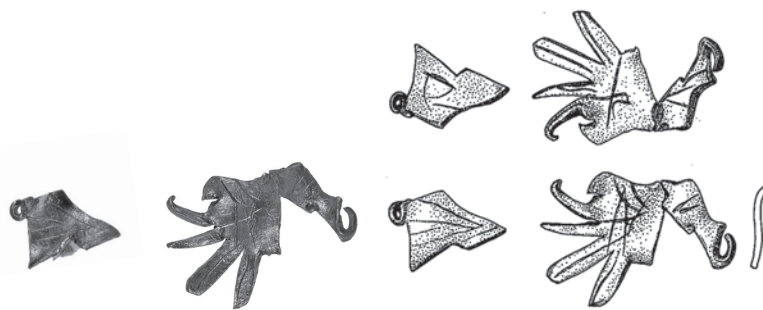
Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 22,9x32,5

Waga (części zachowanej, w gramach): 6,00

Sposób mocowania: jedno uszko

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1156

Nr SAZ: 255/020/060

Nr katalogu MAG: 1500

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Jagłana 3/5, wyk. 1, podczyszczanie

Kraj pochodzenia: nieznan

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: plakietka–skrzydło, być może pióropusz hełmu miniatury

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: przełom XIV i XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 33,2x39,9

Waga (części zachowanej, w gramach): 4,18

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

Plakietka z herbem

Tylko w jednym egzemplarzu jest reprezentowana plakietka (zapinka?) w formie rozety o sześciu płatkach. Pośrodku zapinki o średnicy 29,0 mm znajduje się tarcza gotycka z wyobrażeniem dwóch belek w skos (GKPP 618). Zabytek pochodzi z ul. Spichrzowej 9, z poziomu datowanego na XVI wiek. W znaleziskach europejskich znajdziemy kilka przykładów podobnych kształtem plakietek, odkrytych m.in. w 's-Hertogenbosch oraz Nieuwlande¹³⁸², jednakże żadna z nich nie jest opatrzona takim herbem jak zabytek gdański.

¹³⁸² HP 2, s. 455, ryc. 2048; HP 3, s. 331 oraz 395, ryc. 3122 i 3445.

GKPP: 618

Nr SAZ: 255/020/048

Nr katalogu MAG: 5055

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Spichrzowa 9

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: plakietka (zapinka?) w formie rozety o sześciu płatkach. Pośrodku zapinki tarcza gotycka z wyobrażeniem dwóch ukośnych pałek, przy krawędzi dwa wtórnie wybite otwory

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XVI w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): śr. 29,3; gr. 3,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 4,71

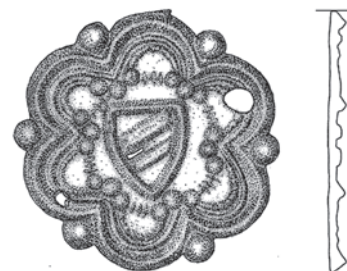
Sposób mocowania: wtórnie przebite dwa otwory do mocowania

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

Orzeł

Orzeł, król ptaków, jest symbolem zarówno Wniebowstąpienia, jak i samego Chrystusa. Podobnie jak Chrystus jest w stanie wyłowić człowieka z odmętów chaosu, tak orzeł potrafi nawet z największej wysokości wypatrzyć rybę pod powierzchnią wody i wyłowić ją stamtąd. Tak właśnie Chrystus, symbolizowany w różnych przedstawieniach przez tego ptaka, wznosi tych, którzy za Nim podążają, a ci którzy zwątpili spadają z powrotem w odmęty. Orzeł jest też atrybutem św. Jana Ewangelisty, zaś orzeł trzymający węży w dziobie lub szponach – to symbol triumfu Chrystusa nad ciemnymi mocami świata¹³⁸³. Jak powiada Fizjolog: *orzeł (...) kiedy się zestarzeje, dziób mu się zakrzywia i zaćmiewają oczy (...) dlatego wznosi się wysoko w górę i rzuca się w skalistą przepaść w którą uderza dziobem, zanurza się w lodowate wody, a w końcu leci patrząc wprost na słońce, wtedy uwalnia oczy od ślepoty i na nowo się odmładza*. W teologicznym komentarzu do tego opisu czytamy dalej: *Ty zaś człowiecze duchowy kiedy zostaniesz zniewolony mnogością grzechów, wstąp na wyżyny to jest do własnego sumienia, oraz udaj się do skały, mianowicie do prawdziwej wiary (...) Przybliź się w Duchu Świętym do ciepła pokuty, odrzuć ślepotę oczu czyli grzechy, a (...) odnowi się twoja młodość jak u orła i zostaniesz nazwany sprawiedliwym u Boga*¹³⁸⁴.

Z wykopalisk gdańskich znamy pięć zabytków z przedstawieniem króla ptaków, wszystkie wykonane z cyno-ołowiu. Pierwsza odznaka o wysokości 43,9 mm (GKPP 809), pochodząca z obszaru Starego Miasta, ul. Rybaki Górne 24–27, przedstawia orła z rozpostartymi skrzydłami, z uszkiem-zawieszka w miejscu głowy. Forma została wykonana bardzo starannie, a detale upierzenia są oddane niezwykle realistycznie. Brak dokładnych analogii z innych znalezisk europejskich, choć pewne podobieństwo możemy dostrzec na plakietce o wysokości 41,0 mm, odkrytej w Middelburgu i datowanej na 2 poł. XIV wieku, jednak w szczegółach plakietka ta różni się od znaleziska gdańskiego¹³⁸⁵. Natomiast dwa identyczne zabytki (GKPP 356, 357) pochodzą ze stanowiska Szafarnia i są datowane na XV wiek. Na ich rewersach zachowały się pozostałości szpilek do mocowania. Czwarta plakietka z orłem (GKPP 817), pozyskana z ul. Chmielnej 178, to znak ażurowy z ramką w kształcie gotyckiej tarczy wysokości 46,1 mm, z umieszczonym wewnątrz przedstawieniem orła bez korony z rozpostartymi skrzydłami. Jest to niezwykle rzadko spotykany rodzaj plakietki. Jedną z analogii jest znalezisko z Zierikzee (Holandia) – plakietka o wymiarach zaledwie 14,0 x 16,0 mm, datowana na 2 poł. XIV w., aczkolwiek zarówno kształt tarczy, jak i sylwetka umieszczonego w niej orła różni ją od pamiątki z Gdańska¹³⁸⁶. Orły wpisane w tarczę herbową na plakietkach pełnych znamy też z Opola i Lednicy, przy czym zabytek z Opola mógł być częścią zapinki płaszcza

typu haczyk-oczko¹³⁸⁷. Przedstawienie heraldyczne orła w ramce, tym razem okrągłej, o średnicy 20,0–25,0 mm, znane jest też z wcześniejszych znalezisk gdańskich, już publikowanych¹³⁸⁸. Zdaniem Jakuba Sawickiego była to aplikacja pasa¹³⁸⁹.

Piąty znak z orłem (GKPP 1088) to plakietka lub zawieszka plakietki wysokości 25,7 mm, z silnie stylizowanym przedstawieniem orła z rozpostartymi skrzydłami i uszkiem do zawieszania w miejscu głowy ptaka. Zabytek ten pochodzi z wykopalisk na Głównym Mieście przy ul. Grzaskiej 4, gdzie został odkryty w warstwie nr 426 z dwoma monetami: brakteat Krzyż łaciński, ok. 1317/18–1327/8; Winrych von Kniprode, brakteat Brama ze skosem, ok. 1360–najpóźniej 1364¹³⁹⁰. Oprócz jednej z wyżej omówionych plakietek już uprzednio opublikowanej, wszystkie pozostałe to znaleziska nowe, z czego jak już wspomniano trzy są identyczne, lecz nie posiadające ścisłych analogii. Symbolikę związaną z przedstawieniami orła omówił w jednej ze swych prac Jacek Wrzesiński¹³⁹¹, a ostatnio kwestie z tym związane podjęli Jakub Sawicki i Krzysztof Wachowski¹³⁹². W niżej cytowanej pracy Krzysztofa Wachowskiego znajdziemy przedstawienie fragmentu zapinki typu *Haftel* znalezionej w Szczecinie, z heraldycznie potraktowanym orłem, który jest podobnie stylizowany jak jedna z plakietek gdańskich (GKPP 1088). Orzeł w heraldyce Piastów śląskich występuje na zapinkach typu *Tassel* przedstawionych na miniaturach w „Legendzie o świętej Jadwidze”, gdzie rodzice świętej są ubrani w paradne płaszcze z zapinkami w kształcie tarcz herbowych z takim właśnie godłem¹³⁹³. Krzysztof Wachowski przytacza również przykłady orłów heraldycznych na pozłacanej skuwce sprzączki z Jeleniej Góry, na zawieszce rzędu końskiego z Ziębic, plakietce z Ostrowa Lednickiego, czy nawet pochewce noża z Sieradza. Podaje również przykłady orłów nieheraldycznych na zabytku skórzanym z Ostrowa Tumskiego we Wrocławiu, na zapince z depozytu zastawnego w Środzie Śląskiej oraz zapince ze Szczecina, czy też orły związane z symboliką miłosną na koronie ślubnej ze Środy Śląskiej¹³⁹⁴. Jakub Sawicki z kolei zwrócił uwagę na dwie ażurowe plakietki z przedstawieniami orłów pochodzące z Wrocławia (śr. 75 mm) i Szczecina (50,0 mm), które posiadają pręciki usytuowane przy krawędziach ramki, dla przymocowania odznak do ubioru. W obydwu przypadkach ułożenie skrzydeł ptaków przypomina jego zdaniem ikonograficzne przedstawienia

¹³⁸³ J. Baldock, *Symbolika...*, s. 126.

¹³⁸⁴ *Fizjologi i Aviarium...*, s. 20.

¹³⁸⁵ HP 2, s. 418, ryc. 1809.

¹³⁸⁶ HP 3, s. 336, ryc. 3144.

¹³⁸⁷ J. Sawicki, *Średniowieczne...*, s. 36.

¹³⁸⁸ B. Ceynowa, E. Trawicka, *Symbolika...*, s. 88 rys. 6.

¹³⁸⁹ J. Sawicki, *Średniowieczne...*, s. 36; por. też uwagi tego badacza odnośnie symboliki omawianych wyżej przedstawień, zaprezentowanych na s. 34–37.

¹³⁹⁰ B. Paszkiewicz, *Moneta...*, s. 169–170.

¹³⁹¹ J. Wrzesiński, *Lednicka plakietka z orłem oraz kilka uwag na temat adaptacji i rozpowszechnienia się orła-symbolu*, „Studia Lednickie” 2, Poznań–Lednica 1991, s. 133–158.

¹³⁹² J. Sawicki, *Średniowieczne...*, s. 34–37.

¹³⁹³ K. Wachowski, *Emblemata...*, s. 44, ryc. 14b i s. 111–112, ryc. 40c.

¹³⁹⁴ Tamże, s. 111.

Gołębiczy Ducha Świętego¹³⁹⁵. Do znaków o charakterze religijnym należą też zdaniem tego autora dwie inne plakietki ze Szczecina i Wrocławia, przedstawiające orła św. Jana Ewangelisty, oraz kolejna plakietka ze Szczecina z przedstawieniem orła-gołębiczy. Wszystkie te zabytki zostały w oparciu o stratyografię datowane na schyłek XII–początek XIII wieku¹³⁹⁶. Reasumując wydaje się, iż znaki z wizerunkami orłów z wykopalisk gdańskich, datowane na schyłek XIV i XV w., mają charakter świecki, a ich funkcje mogły być zarówno heraldyczne, jak i ozdobne. Nie mamy natomiast dostatecznych podstaw źródłowych, aby przyznać tym zabytkom znaczenie *livery badges*.

¹³⁹⁵ J. Sawicki, *Średniowieczne...*, s. 34, gdzie autor streszcza ciekawą koncepcję Reinera Sachsa twierdzącego, iż heraldyczne przedstawienia orła na terenie Polski i obszarach ościennych wywodzą się od orła Cesarstwa Wschodniego. Z czasem wizerunek orła przestał być jednak utożsamiany z władzą monarszą, ponieważ nastąpiło jego zawłaszczanie przez różne grupy społeczne. Zob.: R. Sachs, *Geneza Orła Heraldycznego w Europie średniowiecznej*, „Slavia Antiqua”, t. XXXI, Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk i Instytut Prahistorii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań 1988, s. 199–207.

¹³⁹⁶ J. Sawicki, *Średniowieczne...*, s. 34–35.

GKPP: 356

Nr SAZ: 255/100/005

Nr katalogu MAG: 5044

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, ul. Długie Ogrody 114–ul. Szafarnia 19, plac X, w. 1100

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: plakietka z wyobrażeniem orła z rozpostartymi skrzydłami

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 32,0x45,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 5,81

Sposób mocowania: sercowate uszko-zawieszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 357

Nr SAZ: 255/100/005

Nr katalogu MAG: 5045

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, ul. Długie Ogrody 113, w. 1100

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: plakietka z wyobrażeniem orła z rozpostartymi skrzydłami

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 32,0x45,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 5,72

Sposób mocowania: sercowate uszko-zawieszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 809

Nr SAZ: 255/039/007

Nr katalogu MAG: 4525

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Miasto, ul. Rybaki Górne 24–27, z powierzchni wykopu

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: plakietka przedstawiająca orła z rozpostartymi skrzydłami

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV–XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 31,2x43,9

Waga (części zachowanej, w gramach): 5,07

Sposób mocowania: zawieszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 817

Nr SAZ: 255/020/051

Nr katalogu MAG: 1715

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Chmielna 178, wyk. 18, z hałdy

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: plakietka z ramką w kształcie gotyckiej tarczy, w środek wpisane przedstawienie orła z rozpostartymi skrzydłami i głową zwróconą w prawo (heraldycznie)

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV–XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 35,1x46,1

Waga (części zachowanej, w gramach): 4,82

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1088

Nr SAZ: 255/129/002

Nr katalogu MAG: 4150

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Głównie Miasto, ul. Grząska 4, w. 426

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: plakietka pielgrzymia lub zawieszka plakietki, z przedstawieniem orła z rozpostartymi skrzydłami

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV–pocz. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 17,6x25,7

Waga (części zachowanej, w gramach): 1,08

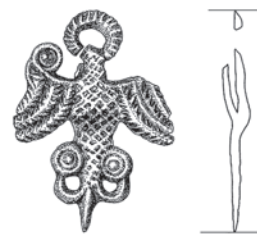
Sposób mocowania: uszko–zawieszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

Okręt

Przedstawienia okrętów różnego typu dość licznie występują pośród znalezisk związanych ze średniowiecznymi pielgrzymkami. Można je podzielić na dwie zasadnicze grupy: takie, które występują w kontekście religijnym, tj. są związane z postaciami świętych męczenników, Marii z Dzieciątkiem lub samego Jezusa, oraz takie, gdzie nie znajdujemy żadnego przedstawienia oprócz samego statku. Warto przy tym jednak pamiętać, że statek jest też symbolem Kościoła, a towarzysząca mu często kotwica symbolem zbawienia¹³⁹⁷, choć również jest ona atrybutem św. Klemensa i mogła być odznaką przynależności do jednego z londyńskich cechów¹³⁹⁸. Nawa kościelna swą nazwę bierze od łacińskiego słowa *navis* oznaczającego statek. Nawa Zbawienia jest utożsamiana z Arką Noego, pozwalającą na ocalenie przed potopem, a jej antytezą jest Statek Głupców, popularny w czasach późnego średniowiecza wątek ikonograficzny i literacki, symbolizujący niedoskonałości ludzkiej natury¹³⁹⁹.

W przypadku plakietek-okrętów, w niektórych przypadkach możliwa jest ich identyfikacja z sanktuariami, z jakimi są powiązane. Niewątpliwie jednym z bardziej popularnych jest znak pielgrzymi z Canterbury, najczęściej z przedstawieniem postaci Tomasza Becketa i towarzyszących mu osób, datowany przeważnie na XIV–XV wiek¹⁴⁰⁰. Taką właśnie, doskonale zachowaną plakietkę (wys. 75,0 mm), datowaną na późny XIV w. znajdziemy w zbiorach Museum of London¹⁴⁰¹. Jednakże zasięg ich występowania ogranicza się do Londynu¹⁴⁰², południowej Anglii oraz znaleziska z Nieuwlande¹⁴⁰³. Dość znaczna jest liczba pamiątek z wizerunkami okrętów, które pochodzą z sanktuarium w Boulogne-sur-Mer, jako że znamy ponad 90 takich zabytków występujących na obszarze Anglii,

Francji¹⁴⁰⁴, Belgii, Holandii, a nawet Kartaginy w Tunezji¹⁴⁰⁵. Na terenie Anglii znaleziska te koncentrują się w Londynie, zaś we Francji ich większość pochodzi z Paryża¹⁴⁰⁶. W Belgii fragmentarycznie zachowaną, ażurową plakietkę z przedstawieniem łodzi, datowaną na lata 1325–1424, znaleziono w Raversijde koło Ostendy¹⁴⁰⁷. Jest to przedstawienie Marii z Dzieciątkiem na łodzi, na dziobie której znajduje się kaplica, na rufie anioł dzierży banderolę z napisem, a wyżej jest ukrzyżowany Chrystus, któremu towarzyszy Maria i Jan Apostoł oraz święci, jeden z nich trzyma liść palmy. Cała plakietka była pierwotnie w kształcie tarczy, a odczytana z niej inskrypcja brzmi: *A[V]E MARIA GRATIA PLENA --- BENEDICTVS FRVCTVS VE TV; MARIE¹⁴⁰⁸. Wymiary zabytku w jego zachowanej części wynoszą 11,0 x 93,0 mm.

Z położonego w głębi łądu Ypres (hol. Ieper), słynnego w średniowieczu z wytwórczości oraz handlu tkaninami z Inu głównie z Anglią, ale też z Nowogrodem, pochodzą dwa następne znaleziska z przedstawieniami łodzi. Pierwsze z nich to plakietka datowana na XV w., w ramce o kształcie tarczy, gdzie Maria z Dzieciątkiem jest umieszczona w małej łodzi z towarzyszącym im przy sterze aniołem oraz inskrypcją: *PACEM BENEDICTA: TV: IN: MVLIERIBVS: :ET---*¹⁴⁰⁹. Drugie – to ampułka pielgrzymia o wymiarach 28,0 x 41,0 mm, zdobiona obrazem przedstawiającym Marię z Dzieciątkiem w małej łodzi¹⁴¹⁰. To kolejne znalezisko pamiątek pielgrzymich w tym miejscu nie może dziwić zważywszy, że Ypres było w średniowieczu trzecim co do wielkości miastem Flandrii, odwiedzane przez liczne rzesze kupców, gdzie zbudowane w XIII w. sukiennice były największą świecką budowlą gotyckiej architektury w Europie, mając długość 131,0 m i wysokość nieco ponad 60,0 m.

Także w belgijskim Damme znajdowało się mało obecnie znane sanktuarium, związane z kultem Świętego Krzyża już od

¹³⁹⁷ D. Forstner, *Świat symboliki chrześcijańskiej*, przeł. W. Zakrzewska, P. Pachciarek, R. Turczyński, Warszawa 1990, s. 420 i 427; Por. też: J. Sawicki, *Średniowieczne...*, s. 69.

¹³⁹⁸ J. Sawicki, *Średniowieczne...*, s. 37–38; Miniaturowa kotwica znana jest także ze znalezisk na gdańskiej Lastadii, por.: K. Kocińska, E. Trawicka, *Rewelacyjne odkrycia na Lastadii czyli gdzie w Gdańsku statki budowano*, [w:] *Archeologia Żywa*, nr 2 (32), 2005, s. 19.

¹³⁹⁹ J. Baldock, *Symbolika...*, s. 135.

¹⁴⁰⁰ B. Spencer, *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges. Medieval...*, s. 79–81, nr 34a i 35a; M. Mitchiner, *Medieval...*, s. 60, kat. 93–94; S. Hopper, *To be a pilgrim...*, s. 1; D. Bruna, *Saints et Diables...*, s. 31; J. Sawicki, *Średniowieczne...*, s. 38.

¹⁴⁰¹ *The Museum of London...*, s. 27.

¹⁴⁰² *Santiago de Compostela...*, s. 309, nr 244 i 245; M. Mitchiner, *Medieval...*, s. 283, nr 1018; *Rome i Giubilei...*, s. 358, nr 135; B. Spencer, *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges. Medieval...*, s. 218, nr 234a; B.W. Spencer, *King Henry of Windsor and the London Pilgrim*, [w:] *Collectanea Londiniensia: Studies presented to Ralph Merrifield*, London and Middlesex Archaeological Society Special Paper 2, London 1978, s. 259, ryc. 5b i s. 262; K. Köster, *Kollektionen metallener Wallfahrts-Devotionalien und kleiner Andachtsbilder, eingenäht in spätmittelalterlicher Gebet-buch-Handschriften*, [w:] *Erlesenes aus der Welt des Buches*, hrsg. B. Haller, Das Buch und sein Haus 1, Wiesbaden 1979, s. 77–130, tab. 2.

¹⁴⁰³ HP 1, s. 199.

¹⁴⁰⁴ A. Demailly, *Inventaire...*, s. 129–130; J. Leroy, *Sainte-Marie...*, s. 100, ryc. 38; J. Rouyer, *Notice...*, s. 241; A. Tixador, *Enseignes...*, s. 27–28, nr 17 i 18; C. Lamy-Lassalle, *Recherches...*, s. 20–21, ryc. 21.

¹⁴⁰⁵ J. Leroy, *Sainte-Marie...*, s. 70–72, ryc. 20 i 22.

¹⁴⁰⁶ A. Forgeais, *Collection de plombs historiés trouvés dans la Seine et recueillis par Arthur Forgeais*, vol. II..., s. 7–14; D. Bruna, *Enseignes de Pèlerinage et Enseignes Profanes...*, s. 84, kat. 76; M.A. Lefebvre, *Étude sur les Plombs ou Enseignes de Pèlerinage, et en Particulier sur ceux de Notre-Dame de Boulogne-sur-Mer. A propos de quelques nouveaux types et d'un moule découverts récemment dans cette ville*, [w:] *Mémoires de la Société Académique de L'arrondissement de Boulogne-sur-Mer 1864–1865*, Boulogne-sur-Mer 1866, s. 175; E. Du Sommerard, *Catalogue...*, nr 8763, 8766, 8768, 8773; C.F. Enlart, *Manuel d'Archéologie française depuis les temps Mérovingiens jusqu'à la Renaissance*, Troisième partie, vol. 3: *Le Costume Bon état d'occasion*, Paris 1916, s. 308, ryc. 320–322; J. Leroy, *Sainte-Marie...*, s. 101, ryc. 43.

¹⁴⁰⁷ M. Pieters, E. Cools, J. Koldeweij, A. Mortier, *Middelleeuwse...*, s. 261–301; J. Koldeweij, *Foi et Bonne Fortune...*, s. 221, 225, ryc. 16.27.1; J. Koldeweij, M. De Kroon, *Vereeuwigd in tin en lood. Ontstaanswondering op pelgrimstekens*, [w:] *Heiligen en hun wonderen. Uit de marge van ons erfgoed van de late middeleeuwen tot heden*, eds. Ch. Caspers, P. Nissen, P. Raedts, Budel, Damon 2007, s. 33, nr 12.

¹⁴⁰⁸ HP 3, s. 183, ryc. 2535.

¹⁴⁰⁹ HP 2, s. 331, ryc. 1382; J. Koldeweij, *Foi et Bonne Fortune...*, s. 221, 225, ryc. 16.27.2.

¹⁴¹⁰ HP 2, s. 332, ryc. 1389; J. Koldeweij, *Foi et Bonne Fortune...*, s. 166, 175, ryc. 12.14.

XIII wieku¹⁴¹¹, gdzie produkowano plakietki z wyobrażeniem Chrystusa ukrzyżowanego na łodzi. Z kolei z Brugii znamy plakietkę ażurową datowaną na lata 1425–74, związaną z sanktuarium w 's-Hertogenbosch, gdzie pośród innych wyobrażeń jest okręt zamieszczony na tej plakietce w charakterze *ex voto*¹⁴¹².

W Holandii dobrze zachowana plakietka w kształcie tarczy gotyckiej z przedstawieniem łodzi, datowana na lata 1325–1424, została odkryta w Sluis¹⁴¹³. Jest na niej rozbudowane przedstawienie: św. Józef prowadzi osiołka, na którym siedzi Maria z Dzieciątkiem w trakcie ich ucieczki do Egiptu, za nimi scena Ukrzyżowania, gdzie po obu stronach krzyża znajdują się postacie Marii i Jana Apostoła, poniżej osiołka statek ze sztandarem Kościoła. Skromniejszy znak, datowany na 2 poł. XV w., pochodzi z Arnemuiden, gdzie Maria z Dzieciątkiem zasiadają w jednomasztowej łodzi¹⁴¹⁴. Z Middelburga pochodzą fragmenty plakietki w kształcie łodzi, z podtrzymywaną przez anioły Marią i Dzieciątkiem¹⁴¹⁵, oraz ampułka o wymiarach 27,0 x 36,0 mm, grub. 30,0 mm, na której Maria z Dzieciątkiem i modelem kościoła znajdują się na łodzi. Zabytek ten posiada inskrypcję: *S' SC MARIA BOLONIA*¹⁴¹⁶. Także z Middelburga pochodzi, datowana na lata 1550–74, ażurowa korona z wyobrażeniem łodzi, na której znajduje się Maria z Dzieciątkiem, opatrzona inskrypcją: *NOTER DAME DE BELONE*¹⁴¹⁷. Sławne ze znalezisk plakietek pielgrzymich Nieuwlande dostarczyło pięciu pamiątek z wizerunkiem łodzi, z czego trzy datowane na XV w. są na plakietkach¹⁴¹⁸, a dwa na ampułkach pielgrzymich¹⁴¹⁹, przy czym na jednej z nich (datowanej na 2 poł. XV w.) znajduje się napis: *S' SC MARIA BOLONIE*¹⁴²⁰. Nieco na zachód, na brzegu półwyspu, w Valkenisse znaleziono niewielką (35,0 x 35,0 mm) plakietkę, również z przedstawieniem Marii z Dzieciątkiem na łodzi, datowaną na XV wiek¹⁴²¹. Kolejna plakietka w kształcie łodzi, wykonana w Boulogne-sur-Mer, pochodzi z 's-Hertogenbosch. Jest to przedstawienie Marii z Dzieciątkiem na łodzi o silnie zagiętym dziobie¹⁴²². Na łodzi jest także Maria z Dzieciątkiem na plakietce umieszczonej w tarczowatej ramce,

znalezionej w Dordrechcie i datowanej na 2 poł. XIV wieku¹⁴²³, opatrzonej napisem: *GRACIJA PLENA DOMINVS*. Natomiast z Arnemuiden znamy niewielki medalion (?) z Marią i Dzieciątkiem na statku, datowany na lata 1475–1524, o zachowanych wymiarach 31,0 x 21,0 mm, z zachowanym napisem: *(--- D)E BOVLOGNGIE*¹⁴²⁴.

Przedstawienie łodzi występuje także na plakietkach z Kolonii, gdzie oprócz Trzech Króli często widzimy św. Urszulę na łodzi właśnie, wraz z towarzyszącymi jej dziewczynami¹⁴²⁵. Są też plakietki o charakterze erotycznym, gdzie jako pasażerowie statku są przedstawione zarówno żeńskie, jak i męskie narządy płciowe¹⁴²⁶. Przykładem takiego przedstawienia może być niewielka (35,0 x 24,0 mm) plakietka, datowana na lata 1375–1424, wyprodukowana i znaleziona w Nieuwlande, gdzie za sterem siedzi *vagina*, a pasażerami są fallusy, stanowiące cargo tego statku¹⁴²⁷. Również z Nieuwlande pochodzi znak (27,0 x 26,0 mm) zdominowany tym razem przez „mężczyzn”, gdzie oprócz fallusa–sternika są jeszcze cztery fallusy w charakterze pasażerów, z których jeden siedzący na olinowaniu jest uskrzydłony, a piąty wieńczy maszt¹⁴²⁸. Oprócz samych plakietek w kształcie okrętów, wizerunki tych ostatnich występują również na różnego rodzaju ampułkach, jako miniaturki wkomponowane w rozbudowane przedstawienia plakietek ażurowych, na medalionach, monetach i oczywiście jako odlewy na dzwonach kościelnych

W znaleziskach gdańskich, oprócz już opublikowanego zabytku z Lastadii (GKPP 454), tj. plakietki w kształcie łodzi¹⁴²⁹, odkryto siedem podobnych zabytków, z wyjątkiem jednego (GKPP 301) wszystkie zwrócone dziobem w prawo (heraldycznie) i wszystkie bez jakichkolwiek postaci. Pięć z nich pochodzi z Wyspy Spichrzów, a dwie ze Starego Miasta. Z tych ostatnich zabytek z ul. Tartacznej (GKPP 925) przedstawia zapewne okręt typu holk (?), podobnie jak plakietka z ul. Sieroczej (GKPP 243) – także z wyraźnie zaznaczonym kasztelem. Spośród plakietek odnalezionych na Wyspie Spichrzów jedna pochodzi z ul. Żytniej, a cztery z ul. Basztowej. Zabytek z Żytniej (GKPP 799) ma wyraźnie zaznaczone kasztele na dziobie i rufie oraz bocianie gniazdo. Wśród plakietek z ul. Basztowej 4.1 zwracają uwagę dwa prawie identyczne egzemplarze z poszyciem klepkowym (GKPP 93, 94), podobne do znaku z ul. Żytniej, również z kasztelami na dziobie i rufie oraz bocianim gniazdem, które wydają się być wyprodukowane w tej samej

¹⁴¹¹ HP 1, s. 138.

¹⁴¹² J. Koldewey, *Foi et Bonne Fortune...*, s. 219, 225, ryc. 16.19.2.

¹⁴¹³ HP 3, s. 183, ryc. 2532.

¹⁴¹⁴ Tamże, s. 184, ryc. 2537.

¹⁴¹⁵ Tamże, s. 184, ryc. 2536.

¹⁴¹⁶ R.M. van Heeringen, A.M. Koldewey, A.A.G. Gaalman, *Heiligen...*, s. 100, nr 24.2.

¹⁴¹⁷ *Geld uit de belt...*, s. 81, ryc. 186.

¹⁴¹⁸ R.M. van Heeringen, A.M. Koldewey, A.A.G. Gaalman, *Heiligen...*, s. 99, nr 24.1; H. van der Velden, *The Donor's Image. Gerard Loyet and the Votive Portraits of Charles the Bold*, trans. B. Jackson, Turnhout, Burgundica 2, 2000, s. 160, ryc. 80; HP 1, s. 216, ryc. 440 i 442.

¹⁴¹⁹ HP 2, s. 331, ryc. 1383.

¹⁴²⁰ HP 1, s. 217, ryc. 443A.

¹⁴²¹ Tamże, s. 216, ryc. 411.

¹⁴²² A.M. Koldewey, *Opgespeld geloof...*, s. 172, ryc. 48.

¹⁴²³ HP 2, s. 331, ryc. 1381.

¹⁴²⁴ HP 3, s. 184, ryc. 2538.

¹⁴²⁵ Por.: J. Poettgen, A. Haasis-Berner, *Pilgerzeichen...*, s. 156, ryc. 174; A. Haasis-Berner, J. Poettgen, *Die mittelalterlichen...*, s. 196–197, nr 102, 109; HP 1, s. 156, ryc. 175; HP 2, s. 303, ryc. 1292 i 1293; HP 3, s. 120, ryc. 2316; J. Bruno, *De gouden...*, s. 3 i s. 29, ryc. nr 148.

¹⁴²⁶ HP 1, s. 261.

¹⁴²⁷ HP 3, s. 310, ryc. 3015.

¹⁴²⁸ HP 1, s. 261, ryc. 643; J. Koldewey, *A barefaced...*, s. 499, fig. 1; J.H. Winkelman, *Naturalia et Pudencia. Erotische insignes uit de Middeleeuwen en hun literaire achtergronden*, "Amsterdammer Beiträge zur ältere Germanistik", vol. 55, s. 236–237; J. Koldewey, *Foi et Bonne Fortune...*, s. 115, 129, ryc. 7.37.

¹⁴²⁹ K. Kocińska, E. Trawicka, *Rewelacyjne...*, s. 19.

formie odlewniczej, podobnie jak fragmentarycznie zachowana plakietka z ul. Basztowej 4.2 (GKPP 164). Ostatni z omawianych zabytków, także pochodzący z ul. Basztowej 4.2, to również okręt o klepkowym poszyciu (GKPP 301), z wyraźnie zaznaczoną konstrukcją kasztelu na dziobie i rufie oraz bocianim gniazdem. Żaden z tych zabytków nie przystaje do dotychczas nam znanych plakietek z kręgu zachodnioeuropejskiego, przeciwnie – ich odrębność, a jednocześnie prawie identyczne odlewy w dwóch czy nawet trzech przypadkach dają asumpt do wysnucia teorii o rodzimej (tj. gdańskiej) wytwórczości tych znaków.

Kilka z omawianych zabytków wystąpiło z kontekstach datowanych numizmatami, co ułatwia niekiedy ich bliższe osadzenie w realiach historycznych. Zabytek ze Starego Miasta, z ul. Tartacznej (GKPP 925), znaleziony w warstwie nr 520, został zarejestrowany wraz z monetami datowanymi głównie na XIV i XV w. oraz czasy nowożytne¹⁴³⁰, przy czym – jak się wydaje – jego datowanie należy umieścić w przedziale od XV po 1 poł. XVI w., podobnie jak zabytek z ul. Sierociej (GKPP 243), datowany materiałem ceramicznym. Plakietka z ul. Żytniej 24 na Wyspie Spichrzów (GKPP 799), odkryta w warstwie nr 2495, związanej z drugą fazą zabudowy wyspy, jest datowana na schyłek XIV i pocz. XV w. monetą Winrycha von Kniprode (szeląg fałszywy), bitą po roku 1380. Podobne do siebie dwie plakietki z ul. Basztowej 4.1, znalezione w tej samej warstwie nr 3002, zaliczonej do fazy IV czwartego horyzontu osadniczego, związanego z pierwszym spichlerzem drewnianym (GKPP 93 i 94), są datowane na schyłek XIV i pocz. XV w. fałszywym guldenem Jana VI Bawarskiego zw. Niemiłosiernym, bitym w latach 1389–1418¹⁴³¹. Dwa zabytki z ul. Basztowej 4.2, pozyskane z warstw 366 i 368, zaliczone zostały do tego samego horyzontu związanego z pierwszym spichlerzem drewnianym na tej posesji, datowanym na schyłek XIV–pocz. XV w. Wspomniany wyżej zabytek z Lastadii (GKPP 454) został wydатовany przez prowadzących badania na tym stanowisku na wiek XV¹⁴³².

Statki przedstawione na plakietkach z Gdańska są podobne do kogi znanej z gdańskiej pieczęci z 1299 roku oraz z pieczęci miasta Elbląga z lat 1242 i 1350¹⁴³³. Kogi nie były statkami o dużych rozmiarach, natomiast ich płaskie dno umożliwiało żeglugę w górę rzek. Liczne znaleziska archeologiczne świadczą o tym, że statki tego typu mogły docierać nawet do Torunia. Zrekonstruowana koga z Bremy ma długość 23 m, a koga znaleziona w Rowach pow. Słupsk,

zbudowana u schyłku XIII w., zaledwie 18 m. Natomiast statkiem typowo morskim był podobny do kogi, choć często większych rozmiarów holk, jakim jest sławny „Miedziowiec” zbudowany na przełomie w XV wieku i eksponowany obecnie w Narodowym Muzeum Morskim w Gdańsku. Jego długość wynosiła 24 m, szerokość 8 m, wysokość 4 m, a ładowność około 300 ton.

Znaki z Gdańska są datowane w pięciu przypadkach od schyłku XIV w., do początku XV w., a w dwóch przypadkach nawet do początku XVI wieku, toteż można przypuszczać, że wzorem dla ich twórców były właśnie dominująca w świecie Hanzy koga oraz holk. Jak widać, wszystkie posiadają też dość wysokie kasztele rufowe z blankami, co jest jedną z cech kogi, podobnie jak dziobnica i tylnica mające kształt równej belki ułożonej ukośnie do stępki. Natomiast w latach 60. XV w. pojawił się w Gdańsku największy wówczas statek na Bałtyku – Pierre de la Rochelle, znany później jako Piotr z Gdańska, który zaliczał się już do nowej generacji statków typu karaka, często mylonych z karawelą. Jego długość wynosiła ok. 50 m, a ładowność blisko 800 ton. Spośród plakietek gdańskich zwraca uwagę jeden z zabytków odkrytych na Lastadii (GKPP 454), z czytelnym sterem zawiasowym, wysokim kasztelem na dziobie nieco wyższym niż rufowy, wantami i kasztelem na rufie, oraz wyraźnie zaznaczonym otworem w środkowej części kadłuba, jaki występuje także na pięciu innych plakietkach (GKPP 93, 94, 301, 799, 925). Otwór taki występuje na modelu średniowiecznego statku, eksponowanym w Muzeum Morskim w Lizbonie i jest ukazany jako służący do załadunku i rozładunku okrętu. Być może mamy tu do czynienia z echem pobytu statku Piotra z Gdańska w porcie nad Motławą. Oczywiście byłoby pewną przesadą doszukiwać się dokładnych odwzorowań typów ówczesnych statków w tego rodzaju plakietkach. Były raczej one pewnym symbolem, opartym oczywiście o znane ich twórcom z autopsji okręty, jednakże nie było, jak się wydaje, ich zadaniem wierne odzwierciedlanie cech konstrukcyjnych statków. Tak naprawdę trudno orzec, jaka była ich zasadnicza funkcja. Mogły świadczyć o związku ich posiadacza z ówczesnym przemysłem stoczniowym, czy też być swoistym znakiem rozpoznawczym pracowników portu¹⁴³⁴. Nie można również wykluczyć, iż odznaki takie nosili marynarze, co ułatwiałoby innym ich identyfikację zawodową.

¹⁴³⁰ M.in. Prusy, fenig brakteatowy Krzyż grecki III, 1416–60; Norymberga; liczman anonimowy, hybryda typu paryskiego i burgundzkiego, schyłek XV w.; Norymberga, liczman anonimowy, ok. 1490–1550; Francja, Henryk VI angielski, liczman, men. Paryż (?), ok. 1418–37; Norymberga, liczman anonimowy, typ Burgrabia norymberski, 2 połowa XV w.; Norymberga, Johann Jacob Dietzel (działał 1711–48), liczman; por.: B. Paszkiewicz, *Katalog zabytków numizmatycznych z badań archeologicznych przy ul. Tartacznej 2* (SAZ 255/04/04), część 1, Gdańsk 2005, s. 1–10, (opracowanie w Archiwum Muzeum Archeologicznego w Gdańsku).

¹⁴³¹ B. Paszkiewicz, *Moneta...*, s. 42.

¹⁴³² K. Kocińska, E. Trawicka, *Rewelacyjne...*, s. 19.

¹⁴³³ B. Śliwiński, *Najdawniejsze pieczęcie i herb miasta Gdańska – nowe propozycje i interpretacje*, [w:] *Gdańsk średniowieczny...*, s. 211, ryc. 1.

¹⁴³⁴ J. Sawicki, *Średniowieczne...*, s. 38.

GKPP: 93

Nr SAZ: 255/020/039

Nr katalogu MAG: 5399

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Basztowa 4.1, w. 3002, faza 4, horyzont osadniczy IV, I spichlerz drewniany

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: okręt (koga?) z poszyciem klepkowym, wyraźnie zaznaczonym olinowaniem, kasztelem na dziobie i rufie oraz bocianim gniazdem

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XIV–pocz. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 58,0x62,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 9,26

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 94

Nr SAZ: 255/020/039

Nr katalogu MAG: 5400

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Basztowa 4.1, w. 3002, faza 4, horyzont osadniczy IV, I spichlerz drewniany

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: okręt (koga?) z poszyciem klepkowym, wyraźnie zaznaczonym olinowaniem, kasztelem na dziobie i rufie oraz bocianim gniazdem (częściowo odłamanym), z pęknięciem w przedniej części kadłuba

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XIV–pocz. XV w.

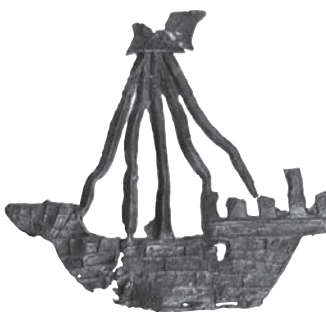
Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 56,0x60,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 7,16

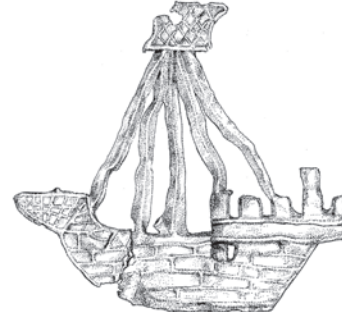
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 164

Nr SAZ: 255/020/039

Nr katalogu MAG: 5311

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Basztowa 4.2, w. 368, faza 4, spichlerz drewniany, warstwa związana z I spichlerzem drewnianym (jedna faza budowy tego spichlerza)

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: fragment okrętu z poszyciem klepkowym i wyraźnie zaznaczonym kasztelem na dziobie; odłamana rufa i dolna część kadłuba oraz maszt i olinowanie

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XIV–pocz. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 43,0x20,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,48

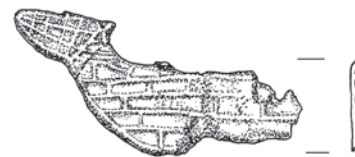
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 243

Nr SAZ: 255/105/001

Nr katalogu MAG: 104

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Miasto, ul. Sieroca

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: okręt (koga?) o poszyciu klepkowym, z wyraźnie zaznaczonym kasztelem na dziobie i rufie oraz bocianim gniazdem, niewielkie uszkodzenie w rufowej części kadłuba

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV–I poł. XVI w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 50,7x56,6

Waga (części zachowanej, w gramach): 5,01

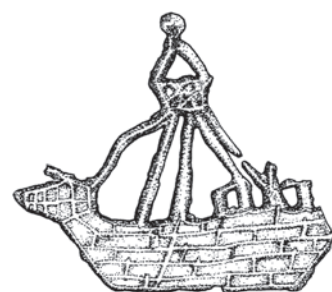
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 301

Nr SAZ: 255/020/039

Nr katalogu MAG: 5323

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Basztowa 4.2, w. 366

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: okręt o poszyciu klepkowym z wyraźnie zaznaczonym kasztelem na rufie i zadartym dziobem; czytelny też maszt i schematycznie przedstawione olinowanie

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XIV–pocz. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 57,8x32,8

Waga (części zachowanej, w gramach): 4,66

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 454

Nr SAZ: 255/133/003

Nr katalogu MAG: 3879

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, Lastadia, parcela 36B, wyk. 34, w. 6042

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: okręt (koga?) z wyraźnie zaznaczonymi wysokimi kasztelami na rufie i dziobie; pod kasztelem rufowym ster zawiasowy na długiej tylnicy

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

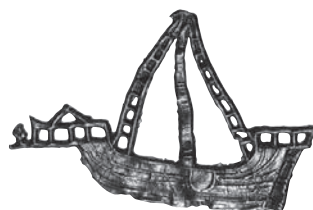
Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 55,9x36,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,23

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 799

Nr SAZ: 255/020/048

Nr katalogu MAG: 2645

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Żytnia 24, w. 2495

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: okręt (koga?) z poszyciem klepkowym, wyraźnie zaznaczonym kasztelem na dziobie i rufie oraz masztem, olinowaniem i bocianim gniazdem

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XIV–pocz. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 55,2x49,7

Waga (części zachowanej, w gramach): 4,51

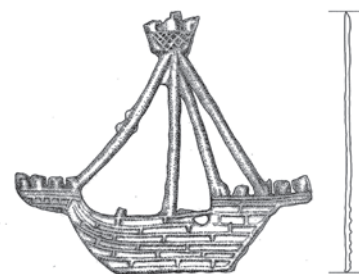
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 925

Nr SAZ: 255/004/004

Nr katalogu MAG: 53

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Miasto, ul. Tartaczna 2, w. 520

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: okręt (koga?) z wyraźnie zaznaczonym kasztelem na dziobie i rufie oraz masztem, olinowaniem i bocianim gniazdem; w części rufowej, pod kasztelem intencjonalnie odlany otwór

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV–1 poł. XVI w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 58,0x41,5

Waga (części zachowanej, w gramach): 5,97

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

Miniaturowa kusza

Miniaturowa kusza to zabytek niezbyt często spotykany pośród średniowiecznych artefaktów, jako że we wszystkich europejskich znaleziskach można się doszukać niewiele ponad 40 egzemplarzy. Na przykład w Anglii zarejestrowano zaledwie trzy takie znaleziska, z czego jedno to zestaw beltów, a dwa pozostałe to kusze – jedna o wymiarach 22,0 x 28,0 mm, a druga zachowana we fragmencie¹⁴³⁵. Znacznie więcej znalezisk pochodzi z Belgii, w tym z Brugii (50,0 x 57,0 mm, 2 poł. XIV w.)¹⁴³⁶, Mechelen (jedna w okrągłej ramce o śr. 33,0 mm), Ypres (40,0 x 55,0 mm, 1275–99; umieszczona w ramce w kształcie tarczy herbowej 26,0 x 36,0 mm, 1325–74)¹⁴³⁷ i Raversijde koło Ostendy (47,0 x 53,0 mm, 1200–1399; dł. 35,0 mm, 1400–1524)¹⁴³⁸. Rekord tego typu znalezisk bije jednak Holandia, gdzie oprócz odznak w formie samych miniaturowych kusz w liczbie blisko dwudziestu, znaleziono także liczne przedstawienia postaci z kuszami w dłoniach, a nawet plakietki erotyczne, gdzie jednym z atrybutów przedstawianej postaci była właśnie kusza. Taki rodzaj plakietek spotkamy m.in. w Sluis: na jednej z nich kusza jest w rękach rycerza umieszczonego na dziobie okrętu, a na drugiej dzierży ją ukoronowana *vagina*, jadąca konno z kuszą w prawej ręce i biczem w lewej. Ponieważ nie znajdujemy jednak w wykopaliskach gdańskich tego typu plakietek, ograniczymy się tutaj jedynie do zaprezentowania materiału porównawczego w postaci samych odznak w kształcie miniaturowych kusz. Te ostatnie znajdziemy też w wykopaliskach z Amsterdamu, skąd pochodzi jedna figurka *vaginy* na koniu z kuszą i cztery miniaturowe kusze, z czego dwie datowano na lata 1375–1424 (40,0 x 43,0 mm oraz 16,0 x 19,0 mm)¹⁴³⁹. Aż sześć omawianych zabytków pochodzi z wykopalisk w Nieuwlande, z których najmniejsza ma wymiary 20,0 x 25,0 mm, a największa 42,0 x 53,0 mm¹⁴⁴⁰, przy czym wszystkie są datowane w przedziale od 1375 do poł. XV w., z wyjątkiem jednej (24,0 x 28,0 mm), która została zapewne odlana w latach 1475–1524.

Z Gdańska znamy trzy egzemplarze takich miniatur. Pierwszy z nich, datowany na XV–XVI w., znaleziony na Lastadii (GKPP 461), jest dość precyzyjnie odwzorowany z mechanizmem spustowym i nałożoną strzałą¹⁴⁴¹. Drugi (GKPP 262), pochodzący z Wyspy Spichrzów, z ul. Stągiewnej 25, o wymiarach 29,0 x 40,0

jest przedstawiony bardziej schematycznie: oprócz kolby i łuczyska z cięciwą widoczne jest jedynie strzemię oraz winda (?). Kontekst, z którego został wydobyty, tj. warstwa nr 384, jest datowany na XV w. Podobnie przedstawione: miniaturowa kusza z Valkenisse¹⁴⁴² w Holandii (25,0 x 36,0 mm), datowana na 1 poł. XV w., z Nieuwlande (20,0 x 25,0 mm), datowana na lata 1375–1424¹⁴⁴³, tak samo datowany jest zabytek z Baarland (39,0 x 42,0 mm)¹⁴⁴⁴, czy wpisana w tarczę herbową kusza z Tolsend (40,0 x 48,0 mm), datowana na 1 poł. XIV wieku¹⁴⁴⁵. Trzeci z omawianych zabytków (GKPP 353), to podobnie jak GKPP 461, miniaturowa kusza z trzewikiem oraz naciągniętą cięciwą z nałożonym na nią belttem. Na ziemiach polskich jedyna forma odlewnicza do produkcji miniaturowych kusz, o długości ok. 70,0 mm, w dość zeschematyzowanej formie, jest znana z wykopalisk w Elblągu¹⁴⁴⁶, zaś dość wczesne ikonograficzne przedstawienie tej broni pochodzi z drewnianego pionka do gry znalezione go w Gdańsku i datowanego nie wcześniej niż na poł. XIV wieku¹⁴⁴⁷.

Znaki w formie miniaturowych kusz mogły być oznaką przynależności do cechów i gildii, czy innych form organizacyjnych, związanych z obowiązkiem obrony miasta¹⁴⁴⁸, a zrzeszenia kuszników były bardzo popularne w większości miast średniowiecznej Europy, toteż jest bardzo trudno ustalić miejsce pochodzenia tego typu znaków. Niemniej, pośród wielu możliwych tłumaczeń ich znaczenia, obok wyżej wspomnianego związku takich odznak z kompaniami strzeleckimi czy później bractwami kurkowymi¹⁴⁴⁹, trzeba brać pod uwagę ich znaczenie apotropaiczne – zdaniem ich posiadaczy mogły one chronić przed trafieniem z tej straszliwej broni¹⁴⁵⁰.

¹⁴³⁵ B. Spencer, *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges*. Medieval..., s. 298–299, nr 294–295; M. Mitchiner, *Medieval...*, s. 176, kat. 565.

¹⁴³⁶ J. Koldewey, *Foi et Bonne Fortune...*, s. 33, 45, ryc. 2.11; HP 3, s. 363, ryc. 3267.

¹⁴³⁷ L. Bessemans, I. Honoré, M. Smeyers, V. Vandekerchove, R. van Uytven, *Leven te Leuven in de late Middeleeuwen*, Exhibition Catalogue (Leuven: Stedelijk Museum Vander Kelen-Mertens, 19 september–6 december 1998), Peeters Publishers, Leuven 1998, s. 321, nr 379; J. Koldewey, *Foi et Bonne Fortune...*, s. 33, 45, ryc. 2.14; HP 2, s. 426 ryc. 1868.

¹⁴³⁸ M. Pieters, E. Cools, J. Koldewey, A. Mortier, *Middeleeuwse...*, s. 261–301; HP 1, s. 310; J. Koldewey, *Foi et Bonne Fortune...*, s. 33–34, ryc. 2.12.

¹⁴³⁹ HP 3, s. 363, ryc. 3270 i 3272.

¹⁴⁴⁰ K. Zweerink, *Mossel en Kruisboog. Insignes als sleutel voor het onderzoek naar de beeldtaal van Jheronimus Bosch (ca. 1450–1516)*, „Kunstlicht Architectuur”, Jrg. 22, nr 2/3, Amsterdam 2001, s. 44; HP 1, s. 310, ryc. 959; HP 2, s. 441, ryc. 1966.

¹⁴⁴¹ K. Kocińska, E. Trawicka, *Rewelacyjne...*, s. 19.

¹⁴⁴² HP 1, s. 310, ryc. 960; K. Zweerink, *Mossel...*, s. 44.

¹⁴⁴³ HP 2, s. 441, ryc. 1966.

¹⁴⁴⁴ Tamże, s. 441, ryc. 1965.

¹⁴⁴⁵ HP 1, s. 280, ryc. 772.

¹⁴⁴⁶ J. Sawicki, *Średniowieczne...*, s. 20.

¹⁴⁴⁷ R. Barnycz-Gupieniec, *Wyniki nowych prac archeologicznych na stanowisku 4 w Gdańsku (wykop V)*, [w:] Gdańsk Wczesnośredniowieczny, t. 6, Gdańskie Towarzystwo Naukowe, Wydział I Nauk Społecznych i Humanistycznych, Prace Komisji Archeologicznej nr 6, red. J. Kamińska, Gdańsk 1967, s. 275–305; Por. też: J. Sawicki, *Średniowieczne...*, s. 21.

¹⁴⁴⁸ J. Koldewey, *Foi et Bonne Fortune...*, s. 33.

¹⁴⁴⁹ J. Sawicki, *Średniowieczne...*, s. 19.

¹⁴⁵⁰ Tamże, s. 21, gdzie dalsza literatura.

GKPP: 262

Nr SAZ: 255/020/040

Nr katalogu MAG: 890

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Stągiewna 25, w. 384

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: miniaturowa kusza z trzewikiem i windą do naciągania cięciwy

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

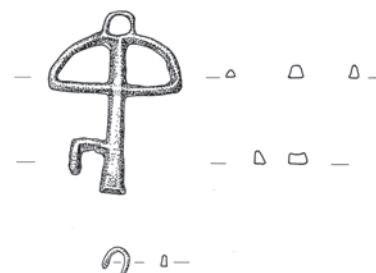
Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 29,0x40,0

Waga (części zachowanej, w gramach):

Sposób mocowania: jedno uszko

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 353

Nr SAZ: 255/100/005

Nr katalogu MAG: 5041

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, ul. Długie Ogrody 114—ul. Szafarnia 19, plac X, w. 1100

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: miniaturowa kusza z trzewikiem oraz naciągniętą cięciwą z nałożonym na nią bełtem

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 40,0x44,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 1,66

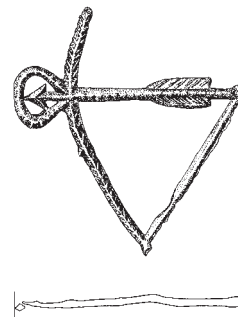
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 461

Nr SAZ: 255/133/003

Nr katalogu MAG: 3886

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, Lastadia, parcela 36B, wyk. 34, w. 6009, II mech.

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: miniaturowa kusza z trzewikiem oraz bełtem nałożonym na naciągniętą cięciwę

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 1400–1450

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 52,0x40,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,68

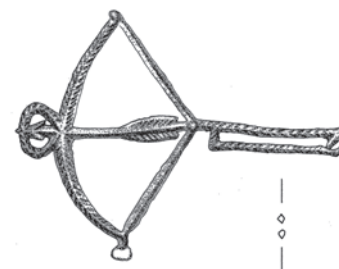
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

6.2. Plakietki miłosne

Ptaki

Średniowieczne plakietki z przedstawieniami ptaków (m.in. papug, turkawek, gołębi i kogutów), zaliczane powszechnie w literaturze anglojęzycznej do tzw. *love tokens*¹⁴⁵¹, występują głównie na terenie Holandii, Anglii i Belgii, sporadycznie natomiast we Francji, Niemczech czy ostatnio w Polsce (Gdańsk). Symboliczne znaczenie tych przedstawień było dla ludzi średniowiecza jednoznaczne. Kogut np. stanowił symbol czujności, odwagi, dzielności, zadziorności, ale też nieokiełznanej potencji i aktywności seksualnej. Kogut siedzący na kurze to symbol płodności. Jednocześnie już od czasów starożytnych w wielu kulturach ptak ten był poświęcony bóstwom słonecznym¹⁴⁵². Pianie koguta odpędzało zło czające się w mrokach nocy, toteż w czasach średniowiecza starano się nie wychodzić rano z domostwa przez zapianie kura¹⁴⁵³. W kulturze chrześcijańskiej pianie koguta stało się symbolem zmartwychwstania i powrotu Chrystusa w dniu Sądu Ostatecznego, przez co ptak ten symbolizuje również odradzanie się życia¹⁴⁵⁴. Turkawka i gołębica to symbole przyjaźni, ufności, dobrych uczuć, łagodności i miłości (święty Franciszek pewnego razu uratował i uwolnił turkawki niesione na targ z przeznaczeniem ich na konsumpcję)¹⁴⁵⁵. Papuga z kolei już w XIV wieku stała się symbolem zakochanych i zajmuje poczesne miejsce w pieśniach, poematach i wierszach¹⁴⁵⁶.

Na terenie Anglii z samego tylko Londynu pochodzi kilkadziesiąt takich zabytków¹⁴⁵⁷, nie licząc „ptasich” plakietek o charakterze typowo erotycznym¹⁴⁵⁸, tymczasem drugie pod względem liczebności tych znalezisk Salisbury dostarczyło zaledwie jedenastu plakietek z przedstawieniami różnych gatunków

ptaków¹⁴⁵⁹. We Francji prym pod względem liczby znalezisk dierży Valenciennes oraz Paryż, skąd pochodzi po kilkanaście znaków z różnego rodzaju ptakami, z czego jednak tylko niektóre można zaliczyć do plakietek o charakterze miłosnym¹⁴⁶⁰. Z Belgii znamy jedną plakietkę przedstawiającą papugę z Raversijde koło Ostendy¹⁴⁶¹ oraz po kilka takich znalezisk z Brugii¹⁴⁶² i Ypres¹⁴⁶³. Na terenie Holandii dominują znaleziska z ‘s-Hertogenbosch¹⁴⁶⁴, Amsterdamu¹⁴⁶⁵ oraz Nieuwlande¹⁴⁶⁶.

Pojedyncze znalezisko ampułki pielgrzymiej w kształcie koguta jest znane z Danii¹⁴⁶⁷. Z terenu Niemiec, ze znaleziska w Magdeburgu¹⁴⁶⁸, znamy nawet formę do odlewania znaków w kształcie pawia z rozpostartym ogonem, a z Bremy – ukoronowanego ptaka z długim ogonem¹⁴⁶⁹. W miejscowości Celle jest przedstawienie gołę-

¹⁴⁵¹ Por.: J. Sawicki, *Średniowieczne...*, s. 54.

¹⁴⁵² D. Sztych, *Kogut w kulturze magicznej*, „Wiadomości Zootechniczne”, t. L, nr 4, 2012, s. 77–84; *Kogut*, [w:] Słownik symboli, przekład I. Kania, Wydawnictwo Znak, Kraków 2007, s. 182; Zob. też: J. Sawicki, *Średniowieczne...*, s. 17–19.

¹⁴⁵³ *Fizjologi i Aviarium...*, s. 128–131.

¹⁴⁵⁴ D. Forstner, *Świat...*, s. 233–237.

¹⁴⁵⁵ Mówi o tym XIV-wieczny żywot św. Franciszka spisany we Włoszech; zob.: *Actus beati Francisci et sociorum ejus*, ed. P. Sabatier, Collection d'études et de documents sur l'histoire religieuse et littéraire du Moyen Âge t. IV, Librairie Fischbacher, Paris 1902, s. 82.

¹⁴⁵⁶ J. Sawicki, *Średniowieczne...*, s. 17–19 i s. 54–55.

¹⁴⁵⁷ Zob.: M. Mitchiner, *Medieval...*, gdzie autor opublikował znaczącą część tych znalezisk; Zob. też: G. Egan, *Material...*, s. 211, nr 1167, 1168, fig. 196, 196b; G. Egan, F. Pritchard, *Dress...*, s. 265–266, fig. 172, nr 1368, 1369, 1370, 1371; HP 1, HP 2, HP 3, gdzie autorzy zebrali informacje o większości tych znalezisk; B. Spencer, *Pilgrim souvenirs from the medieval waterfront...*, s. 312–313, nr 7, tab. 8; *London Museum...*, s. 263–264 tab. LXXIV nr 58, 63; H. Tait, *Pilgrim-signs and Thomas, Earl of Lancaster*, „The British Museum Quarterly” vol. 20, nr 2, British Museum, London 1955/1956, s. 46; B. Spencer, *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges*. Salisbury..., s. 105, 109, 114, 126, 127, 131, fig. 245, 266, 302; Tenże, *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges*. Medieval..., s. 318–319, 315, 315a, 315b, 316, 316a, 318, 318b; Tenże, *Pilgrim Souvenirs*, [w:] Age..., s. 293, nr 287c.

¹⁴⁵⁸ J. Koldewey, *A barefaced...*, s. 500; M. Mitchiner, *Medieval...*, s. 216–217, kat. 787, 788, 792; B. Spencer, *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges*. Medieval..., s. 316, 318, ryc. 315a.

¹⁴⁵⁹ B. Spencer, *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges*. Salisbury..., s. 109–114 nr 198, 213, s. 129 fig. 264, s. 131 fig. 301.

¹⁴⁶⁰ A. Tixador, *Enseignes...*, s. 60–81, nr 69, 133, 139; D. Bruna, *Enseignes de plomb...*, s. 272, fig. 121 i s. 300, ryc. 121; Tenże, *Enseignes de Pèlerinage et Enseignes Profanes...*, s. 295–296, kat. 563 oraz s. 300, kat. 570.

¹⁴⁶¹ M. Pieters, E. Cools, J. Koldewey, A. Mortier, *Middeleeuwse...*, s. 287 nr 2044.2.

¹⁴⁶² HP 1, s. 272, 269, ryc. 694, 715; J. Koldewey, *Foi et Bonne Fortune...*, s. 118, 122, 129, 130, ryc. 7.58, 7.59 i 9.97; HP 2, s. 416, ryc. 1799; HP 3, s. 319–321, ryc. 3050, 3055, 3061, 3064; H.L. Janssen, *Insignes...*, s. 113–118, ryc. 4.2 oraz 11.2.

¹⁴⁶³ HP 3, s. 3224, ryc. 3074.

¹⁴⁶⁴ Nazwa ta w języku niderlandzkim oznacza „Książęcy Las”, a samo miasto zostało ufundowane przez Henryka I, księcia Brabancji w końcu XII w., i szybko stało się jednym z najważniejszych ośrodków miejskich Niderlandów, u schyłku średniowiecza będąc drugim co do liczby ludności miastem na terenie obecnej Holandii, zaraz po Utrechcie.

¹⁴⁶⁵ M. Jones, *Popinjay, jolly May! Parrot-badges and the iconography of May in Britain, France and the Netherlands*, [w:] *Gevonden...*, s. 214–229, s. 215, ryc. 3; HP 1, s. 270 i 272, ryc. 700, 712, 713 i 716; HP 2, s. 417–418, ryc. 1801, 1805, 1812; HP 3, s. 319–321, ryc. 3049, 3059, 3062.

¹⁴⁶⁶ HP 1, s. 269, ryc. 695, 697 i 698 oraz s. 272, ryc. 716; HP 2, s. 321, ryc. 3065 i s. 417 ryc. 1807; HP 3, s. 319, ryc. 3051; J. Koldewey, *Hekserij met insignes. Een tekening van Jheronimus Bosch geïnterpreteerd aan de hand van volkssieraden*, „Desipientia, zin & waan”: Jheronimus Bosch, Jaargang 8, nr 2, September 2001, s. 26–27, ryc. 16; R. Mellinkoff, *Averting Demons. The Protective Power of Medieval Visual Motifs and Themes*, vol. 2, Ruth Mellinkoff Publications I, Los Angeles 2004, ryc. VI.109.

¹⁴⁶⁷ L. Andersson, *Pilgrimsmärken...*, s. 64, nr 1; R. Holmberg, *Två ampuller, två skedar och en bildremsa*, [w:] *Uppgrävt för flutet för PK-banken i Lund. En investering i arkeologi*, „Archäologica Lundensia” Investigationes de antiquitatibus urbis Lundae, Bd. 7, hrsg. A.W. Martensson, 1976, s. 335.

¹⁴⁶⁸ W Magdeburgu odkryto około 500 różnych form odlewniczych datowanych na czasy późnego średniowiecza, z czego 45 zostało przeanalizowanych pod kątem zarówno materiału z jakiego zostały wykonane, jak i dla wyjaśnienia, jakie metale odlewano w tych formach. Por.: www.academia.edu, dn. 15.07.2015; D. Berger, *Steingussformen aus dem spätromanischen-frühgotischen Magdeburg. Archäometrische und experimentalarchäologische Untersuchungen zum mittelalterlichen Zinnuss an ausgewählten Fundstücken*, Diplomarbeit zur Erlangung des akademischen Grades Dipl. Arch. der Fakultät für Werkstoffwissenschaft und Werkstofftechnologieder Technischen Universität Bergakademie Freiberg, Freiberg 2006.

¹⁴⁶⁹ G. Dettmann, *Heimatliche...*, s. 9, nr 17, ryc. 1.17; J. Wittstock, *Der Bremer...*, s. 90, ryc. 2 (Sainte Colombe, Sens).

bia na ampułce pielgrzymiej¹⁴⁷⁰. Pośród tych plakietek występują też znaki przedstawiające łabędzie. Jak się jednak wydaje, te ostatnie wiązać raczej należy nie tyle z deklaracją uczuć romantycznych czy prezentacją działości seksualnej, co raczej z przynależnością do określonej rodu lub orientacji politycznej¹⁴⁷¹. Zdarzają się też gwizdki pielgrzymie w formie ptaków¹⁴⁷².

Z wykopalisk gdańskich znamy aż 37 plakietek miłosnych z przedstawieniem ptaka (koguta, papugi lub turkawki), czasem z napisem na szarfie, w tym również 8 w postaci trójwymiarowych figurek. Ponad połowa, bo aż 20 plakietek pochodzi z Wyspy Spichrzów. Pierwszy, z ul. Basztowej, to fragmentarycznie zachowana plakietka (GKPP 21) z przedstawieniem papugi ze śladami odłamanej korony na głowie, z obrózką na szyi. Podobne znaki pochodzą z wykopalisk w Londynie, przy czym jeden z nich jest datowany bardzo dokładnie na lata 1399–1410¹⁴⁷³ i, jak przypuszcza B. Spencer, ten typ plakietki upowszechniał się już od XIV w.¹⁴⁷⁴ Obrózkę na szyi ma również przedstawienie papugi lub turkawki na plakietce odzyskanej z hałdy w trakcie wykopalisk przy ul. Ciesielskiej (GKPP 128). Dwie następne znaleziono przy ul. Chmielnej. Jedna (GKPP 27) przedstawia papugę lub turkawę z ostrymi pazurami i starannie oddanym upierzeniem, druga natomiast (GKPP 873) to plakietka w kształcie kogucika, z korpusem zdobionym plastyczną, ukośną kratką. Trzy znaki w kształcie ptaków znaleziono przy ul. Stągiewnej 14/18 w spichlerzu „Kampen” oraz trzy podobne zabytki przy Stągiewnej 25. Pierwsza z pamiątek znalezionych w spichrze „Kampen” to trójwymiarowa figurka zapewne koguta (?) (GKPP 814), druga natomiast to doskonale zachowana plakietka miłosna (GKPP 815), przedstawiająca ptaka z długim ogonem (papuga?) i ze sztywnym łańcuszkiem do mocowania na grzbiecie, który w łapach dzierży wstęgę z napisem wykonanym minuskułą gotycką: *amor vincit omnia*¹⁴⁷⁵. Podobny znak, pochodzący także z Gdańska, jest datowany na lata 1350–1449¹⁴⁷⁶, natomiast trudno go znaleźć pośród innych publikowanych europejskich znalezisk. Trzeci zabytek z ul. Stągiewnej 14 to dwustronna, maleńka (23,4 x 17,8 mm) ażurowa plakietka (GKPP 689), przedstawiająca krocącego koguta. Równie niewielka (22,0 x 22,0 mm) jest niemal identyczna plakietka

znaleziona w Brugii i datowana na lata 1375–1424¹⁴⁷⁷. Podobny znak, o wymiarach 22,0 x 21,0 mm, znamy też z francuskiego Valenciennes, a czas jego powstania ustalono na lata 1350–1499¹⁴⁷⁸.

Zabytki z ul. Stągiewnej 25 to dwie plakietki z wizerunkiem ptaka i jedna trójwymiarowa figurka. Pierwszy z nich jest zachowany fragmentarycznie (GKPP 259) i przedstawia zapewne papugę z lekko rozchylonym krótkim dziobem, zwróconą w lewo (heraldycznie). Ogon i łapy odłamane, na grzbiecie zachowało się jedno ogniwo zapewne sztywnego łańcuszka do zawieszania. Drugi zabytek z tego stanowiska (GKPP 260) to ptak z zachowanym kawałkiem taśmy w łapach, z napisem wykonanym gotycką minuskułą, zachowanym w brzmieniu: *(vi)ncit omnia*, co oznacza, iż jest to fragment sentencji *amor vincit omnia*, z jaką spotkaliśmy się już w przypadku zabytku ze spichlerza „Kampen” (GKPP 815). Figurka (GKPP 261) ma kształt kogucika, uszko do zawieszania jest umieszczone na grzbiecie u nasady szyi, w kuprze figurki zachowany otwór na zamocowanie piórek.

Z wykopalisk gdańskich pochodzi ogółem osiem figurek ptaków, z czego aż siedem z Wyspy Spichrzów, znalezionych przy ul. Stągiewnej, Ciesielskiej, Basztowej, Spichrzowej i Chmielnej, oraz jedna znaleziona na Starym Mieście. Zabytek ten (GKPP 638) został odkryty przy ul. Łagiewniki 34A i jest to zapewne figurka gołębia lub turkawki. Jest on zachowany fragmentarycznie, toteż trudno jest znaleźć do niego jakiejkolwiek analogie. Przy Chmielnej znaleziono trójwymiarową figurkę (GKPP 831) kogucika w koronie, z otworem do zamocowania piórek w kuprze. Z ul. Spichrzowej 8 pochodzi dość zdeformowany odlew figurki ptaka, zapewne kogucika (GKPP 668), z niewielkim oczkiem do mocowania na grzbiecie. Wykopalka przy ul. Basztowej 6 dostarczyły kolejnego podobnego zabytku (GKPP 235), jakim jest doskonale zachowana figurka stojącego kogucika, zagubiona w tym miejscu jeszcze przed wybudowaniem spichlerza. Dwie ostatnie figurki znaleziono przy ul. Ciesielskiej. Pierwsza z nich (GKPP 225) to figurka kogucika (?) z odłamaną głową i ogonem, podobnie jak druga (GKPP 134), znacznie lepiej zachowana.

Pośród pozostałych plakietek z Wyspy Spichrzów, przedstawiających ptaki, trzy znaleziono na stanowisku przy ul. Spichrzowej, dwa przy ul. Ciesielskiej. Spośród tych ostatnich, jeden przedstawia koguta (?), z lekko rozchylonym dziobem i grzebieniem na głowie (GKPP 577), przy czym jest on niestety bez ogona i łap, zachował się natomiast fragment ogniwa do zawieszania, odlany integralnie na szyi ptaka. Druga plakietka (GKPP 227) to wyobrażenie ptaka z długim ogonem (papuga lub turkawka?), który trzyma łapami szarfę z nieczytelnym obecnie napisem. Zabytki z ul. Spichrzowej są reprezentowane przez dwie plakietki w formie ptaków, z napisami miłosnymi. Pierwsza z nich (GKPP 617) jest zachowana fragmentarycznie – widoczny jest tylko korpus ptaka oraz resztki napisu wykonanego minuskułą gotycką w postaci *..ncit omnia*, podczas gdy druga (GKPP 705) jest zachowana prawie w całości,

¹⁴⁷⁰ N. Gockerell, *Pilgerampullen und Devotionalienflaschen*, [w:] *Wallfahrt kennt keine Grenzen. Katalog...*, s. 35, kat. 27c; J. Wittstock, *Pilgerzeichen und andere Wallfahrtsdevotionalien...*, s. 199–200, ryc. 13.

¹⁴⁷¹ B. Spencer, *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges. Medieval...*, s. 286–288, ryc. 281, 281a, 281b, 281c, 281d.

¹⁴⁷² B. Spencer, *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges. Medieval...*, s. 207–209, ryc. 216, 216a i 216 b; B. Spencer, *Medieval Pilgrim Badges from Norfolk...*, nr 142; M. Mitchiner, *Medieval...*, s. 215, kat. 774.

¹⁴⁷³ M. Mitchiner, *Medieval...*, s. 197, kat. 683.

¹⁴⁷⁴ Papuga bez korony, zob.: B. Spencer, *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges. Medieval...*, s. 316, nr 318a; G. Egan, *Material...*, s. 211, fig. 196b; Ptak w obrózkę z koroną na głowie, zob.: G. Egan, F. Pritchard, *Dress...*, s. 265, fig. 172.

¹⁴⁷⁵ Jak podaje J. Sawicki w pracy *Średniowieczne...*, s. 54, z terenu Polski znaliśmy dotąd tylko jeden taki zabytek udostępniony ww. autorowi przez prof. Krzysztofa Macieja Kowalskiego z Uniwersytetu Gdańskiego.

¹⁴⁷⁶ Baza danych Kunera, dn. 15.07.2015.

¹⁴⁷⁷ HP 3, s. 321, ryc. 3064.

¹⁴⁷⁸ A. Tixador, *Enseignes...*, s. 80, nr 133; D. Bruna, *Enseignes de plomb...*, s. 272, fig. 121 i s. 300, ryc. 121.

a jedynym ubytkiem jest odłamany dziób ptaka, który dzierży w łapach szarfę z napisem: *amor vincit omnia*. Plakietka wyróżnia się precyzyjnym odwzorowaniem detali i świadczy o dużym mistrzostwie wykonawcy formy.

Z bliżej nieznanego kontekstu pochodzi jeszcze jeden fragment plakietki z Wyspy Spichrzów (GKPP 793) z przedstawieniem papugi (?), z zachowanymi śladami ogniłka do zawieszania (lub fragmentem sztywnego łańcuszka) na grzbiecie.

Jeśli idzie o znaleziska plakietek przedstawiających ptaki, dokonane poza Wyspą Spichrzów, to zarejestrowano je w rejonie Długich Ogrodów i Szafarni, na Starym Mieście przy ul. Tartacznej oraz Rybaki/Heweliusza, a także na Starym Przedmieściu, na Lastadii.

Ze stanowiska Szafarnia pochodzi pięć z omawianych zabytków. Pierwszy z nich, zwrócony (heraldycznie) w lewo (GKPP 360), to ukoronowany ptak (turkawka lub papuga?), drugi (GKPP 361) także w koronie, lecz zwrócony (heraldycznie) w prawo, podobnie zresztą jak trzeci z tego samego stanowiska (GKPP 362), przy czym wszystkie trzy są w obrózkach. Bez obróżki natomiast, ale za to ze wstęgą z napisem w ptasich łapach, jest kolejna plakietka miłosna z Szafarni (GKPP 853). Ptak jest zachowany fragmentarycznie, jednakże częściowo zachowany napis jest wciąż czytelny: *..amor ... vi...*, będąc pozostałością znanej już nam sentencji.

Pewne podobieństwo do jednej z tych plakietek (GKPP 362) znajdziemy w przypadku znaku z Amsterdamu, datowanego na 1 poł. XV w., choć w tym ostatnim przypadku sylwetka ptaka jest zwrócona w prawo (heraldycznie), tj. odwrotnie niż w zabytku gdańskim¹⁴⁷⁹. Doskonale zachowana jest plakietka z Długich Ogrodów (GKPP 374), gdzie w łapach ptaka znajduje się banderola z napisem *Amor vincit omnia*. Mniej charakterystyczna jest plakietka z Lastadii na Starym Przedmieściu (GKPP 450), gdzie zachował się tylko korpus ptaka z łapami (papuga, turkawka?). Podobnie jest w przypadku drugiego zabytku z tego samego stanowiska (GKPP 451), choć tutaj jeszcze zachowała się głowa ptaka z rozchylonym dziobem. Trzeci zabytek z tego stanowiska (GKPP 452) to ukoronowany ptak zwrócony (heraldycznie) w lewo (łapy odłamane), podobnie zresztą jak czwarty (GKPP 453), tyle że ten ostatni jest zwrócony w prawo.

Na Starym Mieście zarejestrowano łącznie siedem z omawianych plakietek, z czego jedną na stanowisku przy ul. Łagiewniki 36A (GKPP 627), przy czym jest to fragment przedstawienia łabędzia. Najwięcej, bo aż sześć plakietek z przedstawieniami ptaków znaleziono w trakcie wykopalisk prowadzonych na Starym Mieście przy ul. Tartacznej. Pierwsza z nich (GKPP 915) to doskonale zachowany zabytek o wymiarach 61,3 x 50,5 mm, z przedstawieniem ptaka z długim ogonem (papuga lub turkawka?), stojącego na łukowatej wstędze z gotyckim minuskułowym napisem: *..amor vincit omnia et..* Do jego mocowania na odzieży (zawieszce?) służył trójkątny kształtu sztywny łańcuszek, zakończony haczykiem. Druga, pochodząca z tego samego kontekstu (GKPP 916), to ptak w koronie (turkawka lub papuga?) z bardzo długim ogonem, stojący

na taśmie z ornamentem plastycznym zamiast spotykanego na ogół napisu. Na grzbiecie zachowały się ślady ogniwek sztywnego łańcuszka do mocowania. Zabytek jest odlany w precyzyjnie wykonanej formie z doskonale oddanymi detalami upierzenia ptaka. Podobnie starannie jest wykonana kolejna plakietka, rozpoznana jako przedstawienie gołębia (GKPP 917), a także turkawka lub papuga (?) z długim (odłamanym) ogonem, w koronie na głowie i obróźnie na szyi (GKPP 918). Analogiczny do tej ostatniej znak, dokładnie datowany na lata 1399–1410, znajdziemy pośród znalezisk dokonanych w Londynie¹⁴⁸⁰, przy czym w tym przypadku obróżka jest zakończona niewielkim kółeczkiem do zawieszania umieszczonym pod szyją ptaka, dokładnie tak samo jak na zabytku z Gdańska, gdzie zachował się fragment tego ogniłka. Znacznie krótszy ogon posiada ptak (gołąb?) na następnym znaku z ul. Tartacznej (GKPP 919), także w koronie i z obróżką. Wreszcie ostatnia plakietka z tego stanowiska (GKPP 920) to dość schematycznie przedstawiony ptak z krótkim ogonem (głowa i łapy odłamane) oraz trójkątną sztywną zawieszka na grzbiecie.

Warto podkreślić, iż jak dotąd plakietki miłosne w formie ptaków dzierzących szarfę z napisem *Amor vincit omnia* poznaliśmy tylko z Gdańska, w związku z czym dość prawdopodobną może wydawać się teza o ich lokalnej, gdańskiej produkcji.

O dziwo, nie znamy zbyt wielu pamiątek z Europy Zachodniej związanych z czasami wielkich pielgrzymek, które posiadają napisy miłosne. Są to m.in.: klamra znaleziona w Nieuwlande z napisem: *AMOR*¹⁴⁸¹, datowana na lata 1375–1424, klamra ze stanowiska Valkenisse w Holandii, datowana na 2 poł. XIV w., z napisem: *AMOR VINCIT OMNIA*¹⁴⁸², oraz klamry z takim samym napisem odkryte w Londynie¹⁴⁸³ i miejscowości Ijsestein w Holandii, gdzie zabytek datowano na lata 1325–1424¹⁴⁸⁴. Pośród zabytków z terenu Anglii spotykamy też odznaki w formie ptaków opatrzonych napisami, m.in. *popinjai* (ang. papuga), czy połączeniem nazwy tego ptaka jako symbolu kochanków z nazwą miesiąca maja – tj. miesiąca zakochanych, np.: -- *PAPEM NOLLYS MAY*, --- *SPEGE TOLLYS MAY*, [DIS] *MAY TOLLIS*¹⁴⁸⁵, oraz koguta niosącego w dziobie szarfę z napisem *KOCREL*¹⁴⁸⁶.

Tylko kilka z omawianych zabytków jest datowanych monetami znalezionymi w tym samym lub skorelowanym kontek-

¹⁴⁸⁰ M. Mitchiner, *Medieval...*, s. 197, kat. 683; G. Egan, F. Pritchard, *Dress...*, s. 265, fig. 172.

¹⁴⁸¹ HP 1, s. 299, ryc. 892; L. Hopstaken, *Gietmallen...*, s. 50, nr 266.

¹⁴⁸² HP 2, s. 470, ryc. 2157.

¹⁴⁸³ C.R. Smith, *Medieval...*, s. 109, fig. 4.

¹⁴⁸⁴ HP 3, s. 401, ryc. 3488.

¹⁴⁸⁵ M. Mitchiner, *Medieval...*, s. 214, kat. 769 i 770; G. Egan, F. Pritchard, *Dress...*, s. 266; Szerzej na ten temat zob.: J. Sawicki, *Średniowieczne...*, s. 54–55; Zob. też: B. Spencer, *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges*. Salisbury..., s. 109, nr 199, s. 129, ryc. 264, 265, 267; M. Jones, *Popinjay...*, s. 215, ryc. 2.

¹⁴⁸⁶ B. Spencer, *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges*. Medieval..., s. 318, nr 316b; G. Egan, F. Pritchard, *Dress...*, s. 324; Zob. też: J. Sawicki, *Średniowieczne...*, s. 17–18, tam dalsza literatura.

¹⁴⁷⁹ HP 3, s. 319, ryc. 3049.

ście. Pierwszy z nich to plakietka przedstawiająca ptaka z szarfą, na którym jest napis *Amor vincit omnia* (GKPP 705), znaleziona na Wyspie Spichrzów przy ul. Spichrzowej 2, w warstwie nr 2201, związanej z konstrukcją nr 1899 (spichlerz drewniany z początku XV w.). Wspomniane monety to: Prusy, Winrych von Kniprode, firchen, ok. 1364–ok. 1379; Visby, gote (örtug), po 1361¹⁴⁸⁷. Pozwala nam to datować ten znak na schyłek XIV do pocz. XV w. Drugi fragmentarycznie zachowany znak (GKPP 917), z przedstawieniem gołębia (?), pochodzący z ul. Tartacznej, wykop 2, warstwa nr 519, wystąpił w jednym kontekście z następującymi monetami: 2 x Michał Küchmeister, szeląg *Krótki krzyż*, 1414–16; Ludwik von Erlichshausen, dobry szeląg, 1450–54, Toruń; Albrecht Brandenburski, grosz 1516, Królewiec¹⁴⁸⁸. Możemy także bliżej datować plakietkę (GKPP 21) z ul. Basztowej 6, warstwa nr 70, która wpisuje się w ten sam horyzont użytkowy, co warstwa 80 na Basztowej 5, datowana monetami: szeląg pruski, bity ok. 1380–82 oraz kwartnik z Prus krzyżackich, bity w latach 1364–79¹⁴⁸⁹. Jest to papuga lub turkawka ze śladami odłamaney korony na głowie, w obróżce na szyi, która wystąpiła w tym samym kontekście co plakietka maryjna (GKPP 19) typu GPPM odmiany 2 wariantu B wg H. Panera, datowana na okres od połowy XIV do pocz. XV w.¹⁴⁹⁰ Z kolei plakietka w kształcie koguta zdobionego plastyczną ukośną kratką, znaleziona na Wyspie Spichrzów przy ul. Chmielnej 73 (d. Agroma) w wykopie nr 17, warstwie nr 3869, jest datowana monetami: Michał Küchmeister, dobry szeląg bity w latach 1416–22; fenig brakteatowy Krzyż grecki III, bity w latach 1416–60¹⁴⁹¹, czyli mieści się w przedziale XV wieku.

Również plakietkę z ul. Chmielnej 109.3 (GKPP 27), pochodzącą z warstwy nr 2799, można skorelować z poziomem użytkowym, w jaki wpisuje się też warstwa nr 2794, datowana brakteatem bitym w latach 1345–53. Prawdopodobnie była to plakietka przedstawiająca turkawkę lub papugę z szarfą w łapach, z napisem *Amor vincit omnia*, którą w tym układzie możemy datować na 2 poł.–schyłek XIV w. Taki też napis widnieje na znaku (GKPP 260) z ul. Stągiewnej 25, pozyskanym z warstwy nr 355. Z tej samej warstwy pochodzi druga plakietka z przedstawieniem ptaka, a jak już wyżej wspomniano, plakietki z napisem *Amor vincit omnia* możemy dokładnie datować monetami na schyłek XIV i pocz. XV w., toteż i zabytki ze Stągiewnej 25 mieszczą się w tym samym przedziale chronologicznym. Podobnie rzecz się ma z zabytkiem z ul. Długie Ogrody 114 (GKPP 374), pozyskanym z warstwy 1800, który również może być datowany na schyłek XIV–pocz. XV w., tak samo jak plakietka ze Spichrzowej 8 (GKPP 617), Spichrzowej 2 z warstwy nr 2201, związanej z konstrukcją drewnianego spichlerza z XV w. (GKPP 705), Stągiewnej 14, odc. 4B, w. 51 (GKPP 815), czy wreszcie plakietki ze stanowiska Szafarnia (GKPP 853) oraz

znaku z ul. Tartacznej na Starym Mieście (GKPP 915), znalezionym w warstwie nr 520 w wykopie nr 2. Inny znak z tego stanowiska (GKPP 918) jest datowany kilkunastoma monetami: Flandria, Filip II Śmiały, podwójny mijt, 1384–1404, Gdańsk; Zygmunt III, kwartnik (Dreier) 1613, Gdańsk; Gotlandia, gote (örtug), Visby, 1340–61; Pomorze, Strzałowo (Stralsund), brakteat guziczkowy, XIV w. (?); 3 x Prusy, Zakon Krzyżacki, fenig brakteatowy Tarcza z krzyżem I, ok. 1307/8–ok. 1317/18; Prusy, Zakon Krzyżacki, fenig brakteatowy Krzyż łaciński, ok. 1317/18–ok. 1327/8; 3 x Prusy, Zakon Krzyżacki, fenig brakteatowy Brama II, ok. 1327/8–ok. 1337/8; Prusy, Zakon Krzyżacki, fenig brakteatowy Korona II, ok. 1337/8–ok. 1345; 4 x Prusy, Zakon Krzyżacki, Winrych von Kniprode, firchen, ok. 1364–80, Toruń; Prusy, Zakon Krzyżacki, Winrych von Kniprode, półskojec, ok. 1364–80, Toruń; Prusy, Zakon Krzyżacki, Konrad II von Wallenrode, fenig brakteatowy Orzeł I, 1391–94?, Toruń; Prusy, Zakon Krzyżacki, Konrad III von Jungingen, fenig brakteatowy Orzeł I, 1396–1407(?)¹⁴⁹². Jeżeli odrzucimy z tego zbioru polską monetę z XVII w. to widzimy, iż datowanie tej warstwy można zamknąć w granicach od XIV do początku XV w., co w przypadku jej stropu doskonale zgadza się z datowaniem analogii z Londynu do plakietki GKPP 918.

Datowana moneta, tj. Prusy, Winrych von Kniprode (?), fenig brakteatowy Tarcza z gwiazdą II, bity ok. 1353–do ok. 1360¹⁴⁹³, jest również trójwymiarowa figurka kogucika w koronie z otworem w kuprze do zamocowania piórek (GKPP 831), pochodząca z ul. Chmielnej 63/64, wykop 2, warstwa nr 299. Co prawda ww. moneta pochodzi z warstwy nr 297, jednakże jest to ten sam horyzont wydzielony w obrębie badanej parceli. Podobnie jest w przypadku figurki (kogucika?) z uszkiem na grzbiecie (GKPP 668), pochodzącym z ul. Spichrzowej 8 z warstwy nr 2588, gdzie w tym samym poziomie, w warstwie nr 2590, natrafiono na szeląg Winrycha von Kniprode, bity w latach 1380–82¹⁴⁹⁴, co pozwala na doprecyzowanie chronologii omawianego zabytku na schyłek XIV do początku XV w.

Zapewne na 2 poł. XIV lub początek XV w. można datować figurkę z ul. Basztowej 6 na Wyspie Spichrzów (GKPP 235), znalezioną w warstwie nr 1709, przy czym warstwa ta związana jest z drugą fazą niwelacji terenu, jeszcze przed wybudowaniem tutaj spichlerzy. W tej samej warstwie natrafiono na ażurową plakietkę maryjną z Akwizgranu (GKPP 10), zwieńczoną postacią Chrystusa Tronującego w mandorli. Najbliższa analogia dla tej plakietki to znak z Baarland w Holandii, datowany na lata 1390–1410, co potwierdza proponowaną datację. Także z okresu przed zabudowaniem terenu pochodzi figurka (GKPP 225) z ul. Ciesielskiej 6, znaleziona w warstwie nr 5574, związanej z drugą fazą niwelacji terenu, tj. z fazą użytkowania jeszcze przed pierwszym spichlerzem drewnianym. Jest to praktycznie ten sam poziom użytkowy, co w przypadku

¹⁴⁸⁷ B. Paszkiewicz, *Moneta...*, s. 122–123.

¹⁴⁸⁸ B. Paszkiewicz, *Monety, liczmany, odważniki, szalki wag z badań stanowiska „Tartaczna”...*, s. 1–63.

¹⁴⁸⁹ B. Paszkiewicz, *Moneta...*, s. 43.

¹⁴⁹⁰ H. Paner, *Średniowieczne...*, s. 96.

¹⁴⁹¹ B. Paszkiewicz, *Moneta...*, s. 191.

¹⁴⁹² B. Paszkiewicz, *Monety, liczmany, odważniki, szalki wag z badań stanowiska „Tartaczna”...*, s. 1–63.

¹⁴⁹³ B. Paszkiewicz, *Moneta...*, s. 209.

¹⁴⁹⁴ Tamże, s. 135.

figurki (GKPP 134) z ul. Ciesielskiej 7C, odkrytej w warstwie nr 5157, zaliczonej do horyzontu osadniczego II, związanego z utwardzaniem majdanu pierwszego spichlerza drewnianego. Z tego samego poziomu pochodzi, datowana na drugą połowę XIV wieku, plakietka z przedstawieniem postaci Karola Wielkiego (GKPP 92), znaleziona w warstwie nr 5158, zaliczonej do fazy pierwszej zabudowy tej parceli, wraz z następującymi monetami¹⁴⁹⁵: dwugrosz botdrager, Flandria, 1365–84; kwartnik, Prusy krzyżackie, ok. 1364–80; półskojec fałszywy, Prusy krzyżackie, po ok. 1364; witten, Strzałowo, 1381–1384/7. Natomiast z tej samej warstwy nr 5157 pochodzi jeszcze kilka innych pamiątek pielgrzymich, jak: plakietka z Kolonii (GKPP 213) datowana na 2 poł. XIV–pocz. XV w., plakietka z Maastricht (GKPP 224), datowana na 2 poł. XIV w., oraz plakietka przedstawiająca pochwę miecza (GKPP 231), datowana na 1 poł. XV w.

Jak wynika z przedstawionych wyżej opisów, w przypadku plakietek najczęściej mamy do czynienia z wyobrażeniami papugi lub turkawki, rzadziej gołębia lub łabędzia, a pośród figurek najczęściej identyfikowany jest kogucik. Jedna z plakietek z Londynu z przedstawieniem tego ptaka ma też szarfę z zachęcającym napisem: *Lok on me, kocrel*, czyli popatrz na mojego kogucika. W czasach późnego średniowiecza kogut był symbolem pożądania i jurności, ale także cudzołóstwa, a młodzi mężczyźni mogli zakładać takie plakietki aby demonstrować swoją męskość i dostępność¹⁴⁹⁶. Papuga z kolei była uważana za lubieżnego ptaka zawsze gotowego do kopulacji, w przeciwieństwie do turkawki symbolizującej wierność i cnotę. Na siedmiu zabytkach gdańskich datowanych od schyłku XIV do pocz. XV w., przedstawiających papugę (lub turkawkę ?) spotykamy szarfy z napisem *Amor vincit omnia*. Jest to największa taka kolekcja w Europie, świadcząca o popularności tego typu podarunku w średniowiecznym Gdańsku. Na plakietkach przedstawiających papugi, znalezionych w Londynie spotykamy napisy *papege iollys may* (papużka, wesoły maj), *dis may iollis* (ten wesoły maj)¹⁴⁹⁷, co nawiązuje bezpośrednio do poezji średniowiecznej, gdzie maj był opiewany jako miesiąc miłości. Dewiza *Amor Vincit Omnia* może się odnosić zarówno do pary kochanków, jak i małżonków, a w sferze *sacrum* do Boga, przy czym zdaniem Krzysztofa Wachowskiego, sentencja ta dotarła na nasze ziemie za pośrednictwem Hanzy¹⁴⁹⁸.

¹⁴⁹⁵ B. Paszkiewicz, *Moneta...*, s. 42.

¹⁴⁹⁶ B. Spencer, *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges. Medieval...*, s. 318, ryc. 316b na s. 316; J. Sawicki, *Średniowieczne...*, s. 18.

¹⁴⁹⁷ B. Spencer, *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges. Medieval...*, s. 319; M. Mitchiner, *Medieval...*, s. 214, ryc. 769.

¹⁴⁹⁸ K. Wachowski, *Emblemata...*, s. 78–83, gdzie znajduje się wyczerpujące omówienie różnych sentencji miłosnych oraz dalsza literatura.

GKPP: 21

Nr SAZ: 255/020/039

Nr katalogu MAG: 5371

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Basztowa 6, w. 70

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: ptak (papuga lub turkawka?) zwrócona w prawo (heraldycznie), ze śladami odłamanej korony na głowie, w obróżce na szyi. Łapy i ogon odłamane

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV–pocz. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 49,0x35,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 6,08

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 27

Nr SAZ: 255/020/039

Nr katalogu MAG: 5401

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Chmielna 109. 3, faza 1, w. 2799 związana z pierwszym spichrzem drewnianym

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: ptak (papuga lub turkawka?) zwrócona w lewo (heraldycznie), z ostrymi pazurami i starannie oddanym upierzeniem

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. –schyłek XIV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 38,0x40,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,20

Sposób mocowania: sztywny łańcuszek

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 128

Nr SAZ: 255/020/039

Nr katalogu MAG: 7107

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Ciesielska, zabytek odzyskany z hałdy, zapewne z warstw 1062–1063

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: ptak (papuga lub turkawka?) w obróżce na szyi, łapy odłamane, nasada dziobu pęknięta

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV–1 poł. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 68,0x34,0; gr. 7,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 6,51

Sposób mocowania: szpilka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 134

Nr SAZ: 255/020/039

Nr katalogu MAG: 7104

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Ciesielska 7c, horyzont osadniczy II, w. 5157 składająca się na utwardzenie majdanu pierwszego spichlerza drewnianego

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: figurka kogucika (lub indora?), łapy odłamane, w kuprze otwór (na piórka?)

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XIV–pocz. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 35,0x29,0; gr. 10,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 6,81

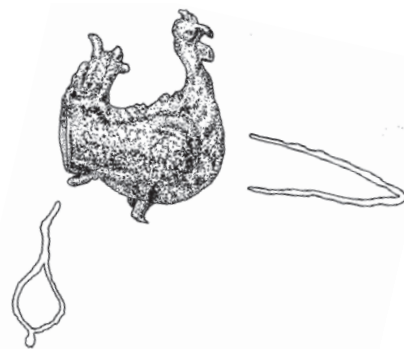
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 225

Nr SAZ: 255/020/039

Nr katalogu MAG: 7134

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Ciesielska 6, w. 5574, związana z drugą fazą niwelacji terenu, tj. z fazą jego użytkowania jeszcze przed pierwszym spichlerzem drewnianym

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: figurka kogucika (głowa i ogon odłamane)

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XIV–pocz. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 35,0x32,0; gr. 11,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 7,48

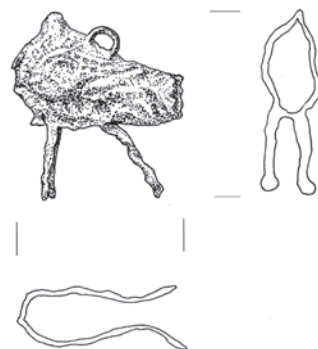
Sposób mocowania: uszko do zawieszania na grzbiecie ptaka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 227

Nr SAZ: 255/020/039

Nr katalogu MAG: 7103

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Ciesielska 6

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: ptak zwrócony w prawo (heraldycznie), trzymający w łapach częściowo odłamaną wstęgę z napisem

Napis (w części zachowanej): nieczytelny

Datowanie: schyłek XIV–pocz. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 40,0x58,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 5,25

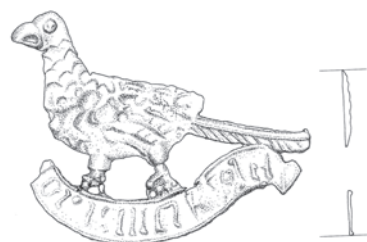
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 235

Nr SAZ: 255/020/039

Nr katalogu MAG: 5356

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Basztowa 6, w. 1709, warstwa związana z drugą fazą niwelacji terenu przed wybudowaniem spichlerzy

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: figurka kogucika na trzech (?) nogach, ze starannie oddanym upierzeniem

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV–pocz. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 27,0x42,0; gr. 12,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 8,47

Sposób mocowania: uszko do zawieszania na grzbiecie ptaka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

GKPP: 259

Nr SAZ: 255/020/040

Nr katalogu MAG: 887

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Stągiewna 25, w. 355

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: ptak (papuga?) o wyraźnie oddanym upierzeniu, zwrócony w lewo (heraldycznie), z odłamanym ogonem i łapami

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XIV–pocz. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 23,5x29,0

Waga (części zachowanej, w gramach):

Sposób mocowania: zachowane jedno uszko ze sztywnego łańcuszka do zawieszania

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 260

Nr SAZ: 255/020/040

Nr katalogu MAG: 888

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Stągiewna 25, w. 355

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: ptak zwrócony w lewo (heraldycznie), z zachowanym w łapach fragmentem taśmy z napisem wykonanym młnuską gotycką; ogon i jedna łapa odłamane

Napis (w części zachowanej): ..ncit omnia

Datowanie: schyłek XIV–pocz. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 26,0x34,0

Waga (części zachowanej, w gramach):

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 261

Nr SAZ: 255/020/040

Nr katalogu MAG: 889

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Stągiewna 25, w. 388

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: figurka w kształcie kogucika z uszkiem do zawieszania na grzbiecie u nasady szyi, z zachowanym w kuprze otworem na zamocowanie piórek

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XIV–1 poł. XV w.

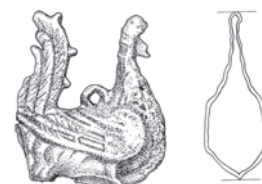
Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 26,0x29,5

Waga (części zachowanej, w gramach):

Sposób mocowania: oczko półkoliste do zawieszania

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 360

Nr SAZ: 255/100/005

Nr katalogu MAG: 5048

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, ul. Szafarnia 13–14, w. 1100

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: ptak (turkawka lub papuga?) zwrócony w lewo (heraldycznie) z koroną na głowie, jedna łapa i część ogona odłamane

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV–1 poł. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 48,0x42,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 7,09

Sposób mocowania: integralnie odlany łańcuszek

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: J. Kowalewska

GKPP: 361

Nr SAZ: 255/100/005

Nr katalogu MAG: 5049

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, ul. Szafarnia 13–14, w. 1100

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: ptak (turkawka lub papuga?) zwrócony w prawo (heraldycznie) z koroną na głowie, łapy i ogon odłamane

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV–1 poł. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 38,0x38,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 4,97

Sposób mocowania: integralnie odlany łańcuszek

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 362

Nr SAZ: 255/100/005

Nr katalogu MAG: 5050

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, ul. Długie Ogrody 113, w. 1100

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: ptak z długim ogonem zwrócony w lewo (turkawka lub papuga?) z koroną na głowie, łapy w znacznej części odłamane

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV–1 poł. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 68,0x38,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,39

Sposób mocowania: integralnie odlany łańcuszek

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 374

Nr SAZ: 255/100/005

Nr katalogu MAG: 5062

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, ul. Długie Ogrody 114, w. 1800, calec, torf

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: papuga lub turkawka z koroną na głowie, zwrócona w lewo (heraldycznie), stojąca na łukowatej taśmie z minuskułową gotycką inskrypcją, na grzbiecie pozostałości sztywnego łańcuszka

Napis (w części zachowanej): Amor* vincit* omnia...

Datowanie: XIV–1 poł. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 62,0x42,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 7,89

Sposób mocowania: integralnie odlany łańcuszek

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 450

Nr SAZ: 255/133/003

Nr katalogu MAG: 3875

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, Lastadia, parcela 35D, wyk. 3, w. 992

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: ptak (turkawka lub papuga?) zwrócony w lewo (heraldycznie), głowa odłamana, na grzbiecie pozostałości sztywnego łańcuszka

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XIV–1 poł. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 42,0x25,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 4,73

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 451

Nr SAZ: 255/133/003

Nr katalogu MAG: 3876

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, Lastadia, parcela 35D, wyk. 31, w. 635

Kraj pochodzenia: nieznan

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: ptak (turkawka lub papuga?) zwrócony w lewo (heraldycznie), na grzbiecie sztywny łańcuszek do zawieszania; łapy i część ogona odłamane

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XIV–1 poł. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 45,0x38,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 6,40

Sposób mocowania: integralnie odlany łańcuszek

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 452

Nr SAZ: 255/133/003

Nr katalogu MAG: 3877

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, Lastadia, parcela 36B, wyk. 6, w. 6035

Kraj pochodzenia: nieznan

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: ptak (turkawka lub papuga?) w koronie, z długim ogonem i rozwartym dziobem, zwrócony w lewo (heraldycznie); na grzbiecie sztywny łańcuszek do zawieszania zakończony dużym kółkiem; łapy odłamane

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XIV–1 poł. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 42,3x37,3

Waga (części zachowanej, w gramach): 4,26

Sposób mocowania: integralnie odlany łańcuszek

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 453

Nr SAZ: 255/133/003

Nr katalogu MAG: 3878

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, Lastadia, parcela 35D, wyk. 54, w. 4109

Kraj pochodzenia: nieznan

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: ptak (turkawka lub papuga?) w koronie, zwrócony w prawo (heraldycznie), łapy odłamane, na grzbiecie ślady sztywnego łańcuszka

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XIV–1 poł. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 31,3x33,7

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,42

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 577

Nr SAZ: 255/020/041

Nr katalogu MAG: 2199

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Ciesielska 4A/1, w. 26, faza VI—po destrukcji założenia spichlerzowego, podwórze

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: papuga lub turkawka zwrócona w lewo (heraldycznie), z otwartym dziobem i widocznym jęzorem; ogon i łapy odłamane, na szyi ślady zawieszki

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV—XV w.

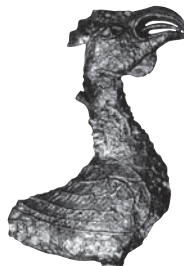
Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 30,0x40,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,79

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 617

Nr SAZ: 255/020/048

Nr katalogu MAG: 5053

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Spichrzowa 8

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: fragment plakietki z przedstawieniem kroczącego ptaka (głowa, ogon i jedna łapa odłamane), którego łapy trzymają wstęgę z minuskułową, gotycką inskrypcją

Napis (w części zachowanej): ...ncit * omnia, tj. fragment sentencji „Amor vincit omnia”

Datowanie: schyłek XIV—początek XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 35,8x34,2

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,94

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: A. Błaszczuk

GKPP: 627

Nr SAZ: 255/039/007

Nr katalogu MAG: 4531

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Miasto, ul. Łagiewniki 36A, w. 1777

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: ptak z długą szyją (łabędź?)

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV—1 poł. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 40,4x25,1

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,64

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 638

Nr SAZ: 255/039/007

Nr katalogu MAG: 4546

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Miasto, ul. Łagiewniki 34A, w. 2719

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: figurka gołębia lub turkawki; łapy i ogon odłamane, na grzbiecie ślad po ogniwku do zawieszania

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 33,3x27,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 4,35

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 668

Nr SAZ: 255/020/048

Nr katalogu MAG: 2656

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Spichrzowa 8, w. 2588

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: figurka ptaka; łapy i ogon odłamane

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XIV–pocz. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 32,6x32,1

Waga (części zachowanej, w gramach): 4,32

Sposób mocowania: uszko do zawieszania na grzbiecie ptaka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 689

Nr SAZ: 255/020/015

Nr katalogu MAG: 1009

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, spichlerz „Kampen”, ul. Stągiewna 14/18

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: dwustronna ażurowa plakietka przedstawiająca kroczącego koguta

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV–1 poł. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 23,4x17,8

Waga (części zachowanej, w gramach): 0,92

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 705

Nr SAZ: 255/020/048

Nr katalogu MAG: 4975

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Spichrzowa 2/2, w. 2201, związana z konstrukcją nr 1899 (spichlerz drewniany XV w.)

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: ptak z długim ogonem (papuga lub turkawka?), z bardzo szczegółowo zarysowanym upierzeniem, trzymający w łapach wstęgę z gotyckim minuskulowym napisem; głowa odłamana

Napis (w części zachowanej): amor vincit omnia

Datowanie: schyłek XIV–pocz. XV w.

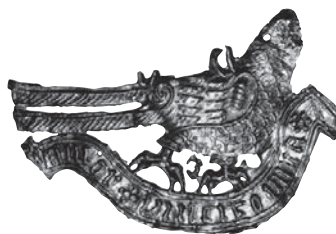
Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 61,4x38,5

Waga (części zachowanej, w gramach): 7,16

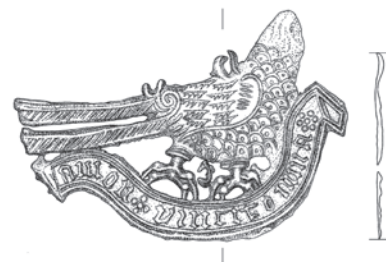
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiqcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 793

Nr SAZ: 255/020/027

Nr katalogu MAG: 63

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, działka nr 38 i 39, nadzory w 1994 r.

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: fragment plakietki przedstawiający ptaka (papugę?), zwróconego w prawo (heraldycznie); ogon i łapy odłamane

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV–1 poł. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 36,8x30,3

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,74

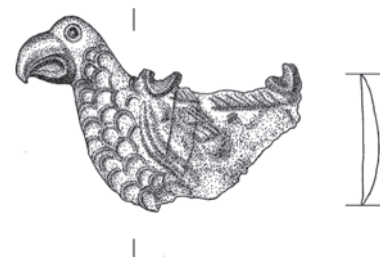
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiqcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 814

Nr SAZ: 255/020/015

Nr katalogu MAG: 984

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, spichlerz „Kampen”, ul. Stągiewna 14/18, w. 68, ze świadka pomiędzy odc. 1 i odc. 2

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: figurka ptaka (kogut?) z wyraźnie oddanym upierzeniem; nogi odłamane, na grzbiecie uszko

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV–1 poł. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 27,4x36,2

Waga (części zachowanej, w gramach): 6,05

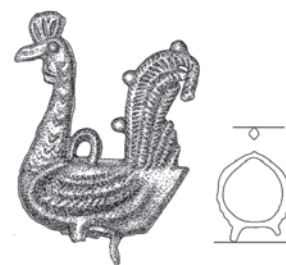
Sposób mocowania: jedno uszko

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiqcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 815

Nr SAZ: 255/020/015

Nr katalogu MAG: 961

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, spichlerz „Kampen”, ul. Stągiewna 14/18, odc. 4 B/51

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: turkawka lub papuga z długim ogonem, trzymająca w łapach taśmę z minuskułową gotycką inskrypcją

Napis (w części zachowanej): ...Amor* vincit* omnia...

Datowanie: schyłek XIV–pocz. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 61,9x50,8

Waga (części zachowanej, w gramach): 10,99

Sposób mocowania: sztywny łańcuszek, z którego zachowały się dwa rzędy ogniwek doczepionych do karku i grzbietu.

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 831

Nr SAZ: 255/020/052

Nr katalogu MAG: 288

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Chmielna 63/64, wyk. 2, w. 299

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: figurka kogutka w koronie, w kuprze otwór do zamocowania piórek

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XIV–pocz. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 37,6x45,8

Waga (części zachowanej, w gramach): 12,55

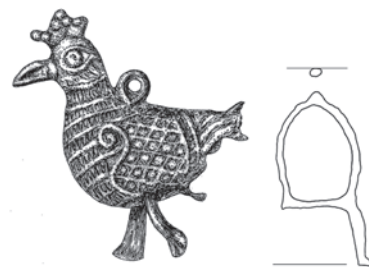
Sposób mocowania: integralnie odlane ogniwno

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 853

Nr SAZ: 255/100/005

Nr katalogu MAG: 5950

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, róg ul. Długie Ogrody i Szafarnia

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: ptak z długim ogonem (papuga lub turkawka?) zwrócony w lewo (heraldycznie) i stojący na łukowatej wstędze z gotyckim, minuskułowym napisem; głowa i łapy odlamane, podobnie jak część wstęgi, na plecach i karku pozostałości ogniwek łańcuszka

Napis (w części zachowanej): ...amor...vi...

Datowanie: schyłek XIV–pocz. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 49,6x36,9

Waga (części zachowanej, w gramach): 4,47

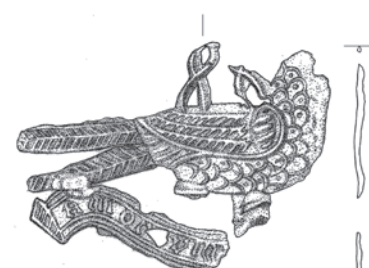
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 873

Nr SAZ: 255/020/051

Nr katalogu MAG: 1724

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Chmielna 73, wyk. 17, w. 3869

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: plakietka w kształcie kogutka zwróconego w prawo (heraldycznie), z korpusem zdobionym plastyczną, ukośną kratką

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 47,8x43,1

Waga (części zachowanej, w gramach): 17,73

Sposób mocowania: sztywne uszko, integralnie odlane

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 915

Nr SAZ: 255/004/004

Nr katalogu MAG: 43

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Miasto, ul. Tartaczna wyk. 2, w. 520

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: ptak (turkawka lub papuga?) z bardzo długim ogonem, zwrócony w lewo (heraldycznie) i stojący na taśmie z napisem wykonanym minuskułą gotycką; na grzbiecie zaczepka do sztywnego łańcuszka, integralnie odlane

Napis (w części zachowanej): ..amor vincit omnia et..

Datowanie: schyłek XIV–pocz. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 61,3x50,5

Waga (części zachowanej, w gramach): 8,42

Sposób mocowania: sztywny łańcuszek zakończony haczykiem

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 916

Nr SAZ: 255/004/004

Nr katalogu MAG: 44

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Miasto, ul. Tartaczna, wyk. 2, w. 520

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: ptak w koronie (turkawka lub papuga?) z bardzo długim ogonem, zwrócony w prawo (heraldycznie) i stojący na taśmie z ornamentem plastycznym zamiast spotykanego na ogół napisu

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV–1 poł. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 52,1x43,4

Waga (części zachowanej, w gramach): 6,52

Sposób mocowania: ślady po sztywnym łańcuszku

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 917

Nr SAZ: 255/004/004

Nr katalogu MAG: 45

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Miasto, ul. Tartaczna, wyk. 2, w. 519

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: ptak (gołąb?) zwrócony w lewo (heraldycznie) z odłamanymi łapami i pozostałościami sztywnego łańcuszka na grzbiecie

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV–1 poł. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 35,6x27,6

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,02

Sposób mocowania: sztywny łańcuszek zakończony, częściowo odłamanym, kolistym ogniwnem

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 918

Nr SAZ: 255/004/004

Nr katalogu MAG: 46

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Miasto, ul. Tartaczna, wyk. 2, w. 2545

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: ptak (papuga lub turkawka?) zwrócony w prawo (heraldycznie), w koronie na głowie, z długim (częściowo odłamanym) ogonem i w obróżce na szyi

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XIV–pocz. XV w.

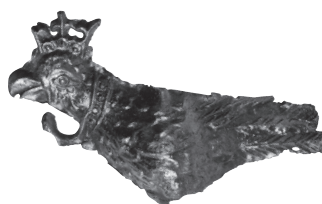
Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 61,9x39,2

Waga (części zachowanej, w gramach): 7,49

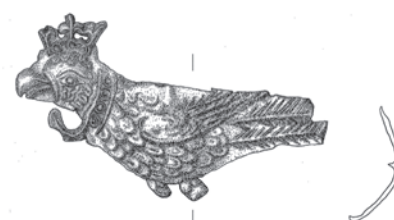
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 919

Nr SAZ: 255/004/004

Nr katalogu MAG: 47

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Miasto, ul. Tartaczna, wyk. 2, w. 6

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: ptak (papuga lub turkawka?) zwrócony w prawo (heraldycznie), w koronie na głowie (częściowo odłamana), ze średnio długim ogonem, w obróżce na szyi; łapy odłamane, na grzbiecie ogniłka łańcuszka

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV–1 poł. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 48,7x40,4

Waga (części zachowanej, w gramach): 6,13

Sposób mocowania: sztywny łańcuszek

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 920

Nr SAZ: 255/004/004

Nr katalogu MAG: 48

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Miasto, ul. Tartaczna, wyk. 2, w. 2309

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: ptak z krótkim ogonem zwrócony w prawo (heraldycznie);
głowa i łapy odłamane, na grzbiecie duże półkoliste uszko

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV–1 poł. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 28,5x16,7

Waga (części zachowanej, w gramach): 1,05

Sposób mocowania: sztywne uszko, integralnie odlane

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiqcek

Rys.: E. Nowicka

Inne plakietki miłosne

Dość grubej roboty plakietka – płaskorzeźba (GKPP 631) w kształcie sześcioramiennej gwiazdy, z przedstawieniem biegnącej (tańczącej?) ludzkiej postaci umieszczonej pomiędzy motywami florystycznymi, została znaleziona na Starym Mieście w kwartale zabudowy pomiędzy ulicami: Łagiewniki, Rybaki Górne, Heweliusza, przy ul. Łagiewniki 34A, w obiekcie nr 2718, w warstwie nr 2719. Plakietka miłosna (GKPP 914) przedstawia trójwymiarowe wyobrażenie serca zwieńczonego koroną, o wymiarach 17,0 x 24,0 mm. Zabytek pochodzi z badań przy ul. Tartacznej 2, z warstwy nr 6, gdzie występowały liczne numizmaty datowane zarówno na okres średniowiecza, jak i czasy nowożytne. Pewne podobieństwo zauważymy na zabytku z Salisbury o wymiarach 32,0 x 35,0 mm, datowanym na 1 poł. XV wieku¹⁴⁹⁹. Również w podobnym typie wykonano plakietkę miłosną w kształcie ukoronowanego serca o wymiarach 40,0 x 36,0 mm, znalezioną w Amsterdamie i datowaną na 1 poł. XV wieku¹⁵⁰⁰, a także znak miłosny z Rotterdamu o wymiarach 27,0 x 38,0 mm, datowany także na 1 poł. XV wieku¹⁵⁰¹. Dwie kolejne plakietki o podobnej formie (GKPP 463, 1201), datowane również na XV wiek, zostały zarejestrowane na stanowisku Lastadia, oraz przy ul. Łagiewniki. Dość trudny w interpretacji jest kolejny, niestety fragmentarycznie zachowany znak z Lastadii (GKPP 673), tj. plakietka w okrągłej ramce, z wyobrażeniem nagiej (?) postaci kobiecej. Wydaje się, choć przy tym stanie zachowania zabytku jest to tylko sugestia, że możemy mieć do czynienia z przedstawieniem historii o Phillis i Arystotelesie. Historia ta jest najczęściej ukazywana jako głupota starszego mężczyzny, który chodząc na czworakach pozwala się dosiadać i chłostać młodej kobiecie. Ten sam motyw znajdziemy również na kaflach piecowych m.in. z zamku w Inowłodzu¹⁵⁰². Co do plakietek w kształcie serca, to w XIV i XV w., był to jeden z najbardziej popularnych symboli miłosnych, bardzo powszechnie używanych jako zawieszki i broszki. Około 50 takich zabytków wykonanych z cyny odkryto przy nabrzeżach Tamizy, gdzie właśnie serca z koroną stanowiły najliczniejszą grupę tych znalezisk. Obok nich występowały także serca z wykwitającymi z nich trzema kwiatami oraz serca z lusterkiem wewnątrz zdobionym motywami religijnymi albo o znaczeniu magicznym¹⁵⁰³.

¹⁴⁹⁹ M. Mitchiner, *Medieval...*, s. 175, kat. 556a; B. Spencer, *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges. Medieval...*, s. 323, nr 321e.

¹⁵⁰⁰ HP 3, s. 353, ryc. 3226.

¹⁵⁰¹ Tamże, s. 352, ryc. 3225.

¹⁵⁰² J. Kuczyńska, *Mosiężne misy niemieckie między gotykiem a renesansem*, Lublin 2000, s. 8 i s. 32; Taż, *Mosiężne misy norymberskie*, Lublin 1991, s. 84–86; J. Koldewej, *Foi et bonne fortune...*, s. 10–11; M. Dąbrowska, *Starość ośmieszona, czyli Filis na Arystotelesie*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, R. LVIII, nr 1, Warszawa 2010, s. 143–152, ryc. 6.

¹⁵⁰³ B. Spencer, *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges. Medieval...*, s. 321–323.

GKPP: 463

Nr SAZ: 255/133/003

Nr katalogu MAG: 3888

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, Lastadia, obiekt 35, wyk. 14, w. 1816

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: dwustronna, profilowana plakietka w kształcie serca w koronie

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 16,4x24,9; gr. 4,8

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,22

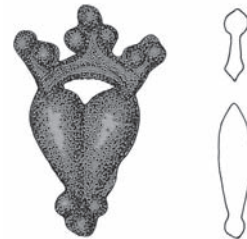
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 631

Nr SAZ: 255/039/007

Nr katalogu MAG: 4538

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Miasto, ul. Łagiewniki 34A, obiekt 2718, w. 2719

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: dość grubej roboty plakietka w kształcie sześcioramiennego gwiazdy, z przedstawieniem biegnącej (tańczącej?) ludzkiej postaci, umieszczonej pomiędzy motywami florystycznymi

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV–XVI w.

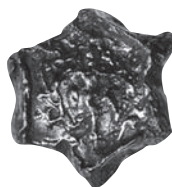
Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 14,6x15,3

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,08

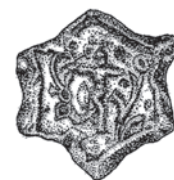
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 673

Nr SAZ: 255/133/003

Nr katalogu MAG: 3890

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, Lastadia, wyk. 87, obiekt 36A, w. 6127

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: plakietka w ramce okrągłego kształtu, z wyobrażeniem nagiej (?) postaci kobiecej

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XIV–XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): śr. 33,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 4,76

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 914

Nr SAZ: 255/004/004

Nr katalogu MAG: 42

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Miasto, ul. Tartaczna 2, w. 6

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: trójwymiarowe przedstawienie serca zwieńczonego koroną

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 17,0x24,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,12

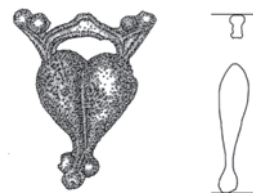
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1201

Nr SAZ: 255/039/007

Nr katalogu MAG: 4527

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Miasto, kwartał zabudowy pomiędzy ulicami: Łagiewniki, Rybaki Górne, Heweliusza, wyk. 33A, w. 4041/4042

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: serce w koronie; po bokach ślady po odłamanych elementach

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 15,0x23,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 1,80

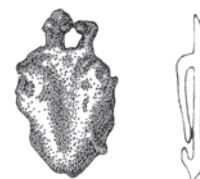
Sposób mocowania: pionowa szpilka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

Profanum – literka „B”

Plakietka (GKPP 1068) w kształcie gotyckiej majuskułowej litery B, wysokości 25,4 mm, zdobiona plastycznymi guzkami, odkryta została na Starym Mieście, na stanowisku przy ul. Tartacznej 2, w warstwie nr 6, gdzie w zasypisku występowały monety datowane od XIII do nawet XX wieku. W bardzo podobnej manierze jest wykonany znak z Ypres (Ieper) w Belgii, o wysokości 18,0 mm, datowany na lata 1375–1424¹⁵⁰⁴. Niestety, miejsce pochodzenia tej plakietki nie zostało ustalone, natomiast sposób, w jaki została wykonana, a w szczególności charakterystyczny ornament w postaci plastycznych guzków, wskazuje na duże podobieństwo tych dwóch zabytków. Nie wiemy też, jakie było znaczenie tej plakietki – świeckie czy sakralne?

Zdaniem Krzysztofa Wachowskiego: *litery można traktować jako monogram właściciela lub ofiarodawcy, jako skrótową dedykację i wreszcie jako dewizę osobistą...*¹⁵⁰⁵. Pośród plakietek z przedstawieniami miniaturowych liter gotyckich zdarzają się również i takie, gdzie obok tychże liter są też przedstawienia postaci ludzkich, choć – zdaniem Jakuba Sawickiego – są one jedynie dodatkiem do literki¹⁵⁰⁶. Brian Spencer zalicza miniaturowe literki do podarunków miłosnych, a sam znak może mieć jego zdaniem związek z imieniem obdarowanej nim wybranki lub wybrańca¹⁵⁰⁷.

Ciekawe czy plakietka (GKPP 573) zachowana tylko w połowie jest wynikiem podziału litery (zapewne B) pomiędzy kochanków?

¹⁵⁰⁴ HP 2, s. 442, ryc. 1969; J. Koldweij, *Foi et Bonne Fortune...*, s. 139, 141, ryc. 8.9.

¹⁵⁰⁵ K. Wachowski, *Symbol...*, s. 399–414.

¹⁵⁰⁶ J. Sawicki, *Średniowieczne...*, s. 46.

¹⁵⁰⁷ B. Spencer, *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges. Medieval...*, s. 319.

GKPP: 573

Nr SAZ: 255/020/041

Nr katalogu MAG: 2195

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Ciesielska 4A/1, w. 26, VI faza – po destrukcji założenia spichlerzowego, podwórze, warstwa z dużą zawartością mierzwy, szczątków biologicznych i odpadów poprodukcyjnych

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: fragment plakietki zdobionej plastycznymi guzkami – zapewne literki B

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV–XV w.

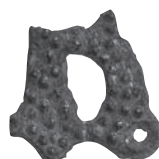
Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 15,0x15,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 0,63

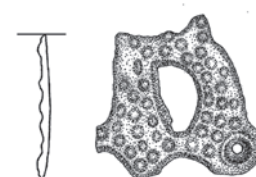
Sposób mocowania: dwa uszka, z czego jedno zachowane

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1068

Nr SAZ: 255/004/004

Nr katalogu MAG: 82

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Miasto, ul. Tartaczna 2, w. 6

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: plakietka w kształcie gotyckiej majuskułowej litery B, zdobiona plastycznymi guzkami

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XIV–1 poł. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 16,2x25,4

Waga (części zachowanej, w gramach): 1,24

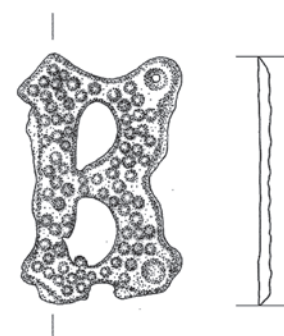
Sposób mocowania: dwa otworki

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

Arystoteles i Filis; rycina niemiecka z XV wieku.

<http://jorgeledo.net/wp-content/uploads/2009/01/aristtelesyfilis2.png>; pobranie dn. 31.12.2015.

6.3. Plakietki satyryczne

Lis Reynard

Kilka nielicznie dotąd znajdowanych plakietek z motywami czerpanymi z powieści o przygodach lisa Reynarda znamy jedynie ze znalezisk w Anglii oraz Holandii, w tym trzy z Londynu, jedną z Salisbury¹⁵⁰⁸, jedną z Groede w Holandii¹⁵⁰⁹, po jednej już wymienionej z Amsterdamu i Rotterdamu, a także dwie z miejscowości 's-Hertogenbosch.

Gdańska plakietka GKPP 818 została odkryta na stanowisku Chmielna 73, w wykopie nr 17, w warstwie nr 6869, gdzie również znaleziono monetę: fenig brakteatowy Krzyż grecki III (1416–60)¹⁵¹⁰. Dwie pozostałe (GKPP 448 i 449) nie mają tak dobrych datowników.

Opowieść o przygodach lisa Reynarda była niezwykle popularna w całej średniowiecznej Europie – w Anglii znana jako *Reynard cycle*, we Francji jako *Roman de Renart*, czy w Niemczech jako *Reinecke-Zyklus*. Wątek przewodni to przestępstwa i oszustwa lisa oraz skargi na niego. Król Lew (Noble), udzielając audiencji podczas uroczystości Zesłania Ducha Świętego, pozwolił wszystkim zwierzętom złożyć swoje skargi na lisa Reynarda. Jako pierwszy żalił się wilk Isengrim, którego dzieci zostały oślepienie przez chytrego lisa. Pantera z kolei opowiadała, jak to lis obiecał zającowi, że nauczy go modlitwy jeśli ten stanie przed nim, a kiedy niemądry zając się na to zgodził, lis próbował go udusić. Swe krzywdy przedłożył też kogut, którego omamił lis przebrany za mnicha, który rzekomo nie jada mięsa, a kiedy kogut stał się mniej czujny, przechera ukradł mu ze stadka dzieci i je pożarł.

Pośród wielu skarżących na Reynarda tylko kot (Tibert) oraz borsuk (Grimard Brock) bronili lisa, przypominając jednocześnie królowi różne łotrostwa dokonane przez obecnych oskarżycieli. Jednakże król pod wrażeniem skarg postanowił, że lis ma być dostarczony do sądu, gdzie odpowie za swoje nieczne czyny. W tym celu wysłał silnego i odważnego niedźwiedzia (Bruin), aby pojmał chytrusa i dostarczył go na dwór. Kiedy Bruin dotarł do zamku lisa i przekazał mu wiadomość, lis pozornie bez oporu zgodził się mu towarzyszyć, a nawet powiedział, że chętnie wyjedzie ze swoich okolic, jako że ostatnio jakoś nie miał mięsa i objadał się plastrami miodu, które w pobliżu są łatwo dostępne dla każdego, kto zechce. Miś wpadł w pułapkę i uprosił lisa o pomoc w dotarciu do miodu, ten zaś wpuścił go w pułapki zastawione przez ludzi w obronie swoich barci. Po tym wszystkim niedźwiedź, ciężko poturbowany, ze wstydem wrócił na dwór królewski, nie spełniając oczywiście powierzonej mu misji. Rozzłoszczony król wysłał tym razem kota (Tibert), aby nakazał poddać się Reynardowi pod groźbą kary śmierci. Niestety, kot także został oszukany, jako że lis skusił go do skoku w zdradziecko zastawioną sieć pod pretekstem, że skok ten doprowadzi kota do wspaniałej uczty złożonej z myszy i szczurów. Kotu co prawda

udaje się uciec, ale także wraca na dwór bez wypełnienia powierzonej mu misji, no i oczywiście po tym wszystkim już nie broni lisa. W końcu król wysłał borsuka Grimarda, którego lis ciepło przyjmuje w swoim zamku i obiecuje mu wędrowkę na królewski dwór. Do towarzystwa namawia zająca (Kyward), któremu najpierw wyznaje wszystkie swoje grzechy, a następnie bezlitośnie go pożera. Wraz z nimi podróżował baran (Bellin), który wierząc, że dostarcza list, przekazał królowi głowę zająca – ofiary Reynarda. Karząc jego głupotę, rozjuszony władca oddaje zarówno barana, jak i całą jego rodzinę, wilkowi i niedźwiedziowi.

Oczywiście w całej powieści jest znacznie więcej różnych wątków, sytuacji i postaci, niemniej wszystkie opisane zdarzenia są wielce pouczające i pełnią swoistą rolę dydaktyczną.

Utwór o przygodach lisa jest postrzegany jako parodia literatury średniowiecza, a przede wszystkim jako satyra na istniejące wówczas instytucje polityczne i religijne. Postać Reynarda występuje nawet w *Opowieściach Kanterberyjskich* Geoffreya Chaucera. W roku 1481 Wiliam Caxton przetłumaczył bajkę z języka holenderskiego i wydał ją w języku angielskim, a w 1498 bajka zatytułowana *Reinke de Vos* została wydrukowana w Lubece. Powieść przetrwała do czasów nowożytnych i została m.in. zapisana heksametrem przez Wolfganga Goethego w 1793 roku, a następnie przełożona przez Leopolda Staffa pod znamienym tytułem *Lis przechera*¹⁵¹¹.

Opowieść *profanum* znalazła też swoje odbicie w *art minores* – w Gdańsku znaleziono trzy plakietki z wizerunkiem lisa Reynarda.

Pierwsza (GKPP 818) jest plakietka okrągła o średnicy 41,0 mm, z przedstawieniem lisa stojącego na tylnych łapach, z prostokątną torbą przewieszoną przez prawe ramię. Lis trzyma w prawej łapie pastorał biskupi, do którego na łańcuchu umocowana jest idąca przed lisem gęś. Jest to scenka z popularnej w średniowieczu opowieści o lisie Reynardzie i jego przygodach, której początki sięgają nawet 2 poł. XII wieku¹⁵¹². Lis Reynard jest tu przedstawiony jako pielgrzym. Plakietka ta posiada dość ściśle analogie w innych europejskich znaleziskach. Jedną z nich jest znak z Rotterdamu o wymiarach bardzo zbliżonych, bo 42,0 x 41,0 mm, datowany na 2 poł. XIV wieku¹⁵¹³. Kolejna to znalezisko z Amsterdamu, tyle że w tym przypadku lis i gęś maszerują w prawo (heraldycznie), natomiast datowanie jest podobne, tj. na XIV wiek¹⁵¹⁴. Na innej plakietce, tym razem znalezionej w Anglii (zachowana wysokość 48,0 mm, datowanie XIV–XV w.), lis Reynard występuje jako kaznodzieja

¹⁵¹¹ J.W. von Goethe, *Lis przechera*, przeł. L. Staff, wstęp L. Budrecki, Wydawnictwo Polskiego Towarzystwa Wydawców Książek, Warszawa 1990.

¹⁵¹² K. Varty, *Reynard, Renart, Reinaert and Other Foxes in Medieval England. The Iconographic Evidence: a Study of the Illustrating of Fox Lore and Reynard the Fox Stories in England During the Middle Ages Followed by a Brief Survey of Their Fortunes in Post-medieval Times*, Amsterdam University Press, Amsterdam 1999, s. 81–83, ryc. 53.

¹⁵¹³ HP 2, s. 415, ryc. 1790; J. Koldeweij, *Shameless...*, s. 510, ryc. 256; R. Mellinkoff, *Averting Demons...*, ryc. II.46.

¹⁵¹⁴ J. Koldeweij, A. Willemsen, *Heilig en profaan...*, s. 44, ryc. 44; *Santiago de Compostela...*, s. 319, nr 277; HP 2, s. 415, ryc. 1791.

¹⁵⁰⁸ B. Spencer, *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges*. Salisbury..., s. 114–115, nr 215, oraz s. 134, fig. 303.

¹⁵⁰⁹ J. Koldeweij, *Foi et Bonne Fortune...*, s. 113, ryc. 7.10; HP 3, s. 304, ryc. 2987.

¹⁵¹⁰ B. Paszkiewicz, *Moneta...*, s. 191.

i w stroju mnicha wygłasza do gęsi kazanie z ambony zdobionej figurami innych ptaków¹⁵¹⁵.

Dwie następne plakietki gdańskie pochodzą z wykopalisk na stanowisku Lastadia. Plakietka (GKPP 448), o wymiarach 33,1 x 58,2 mm, przedstawia bohaterów powieści z XII wieku: lisa (z torbą na ramieniu), gęsi oraz wilka stojącego na jej głowie, umieszczonych w prostokątnej ramce z trójkątnym szczytem. Zabytek odkryto w parceli 36B, w wykopie 56, w warstwie nr 3042.

Druga plakietka (GKPP 449) bez ramki, o wymiarach 44,7 x 59,5 mm, przedstawia innych bohaterów, tj. świnię stojącą przed lisem (z torbą na ramieniu) na głowie gęsi, która z kolei wspina się do wilka. Znak odkryto na Lastadii w parceli 35D, w wykopie nr 31, w warstwie nr 635.

Plakietki z przedstawieniem lisa Reynarda to unikatowe znaleziska w całej Europie. Nie ulega wątpliwości ich satyryczny i moralizatorski charakter. Przedstawienie lisa jako pielgrzyma jest swoistym *signum temporis*, kiedy pielgrzymka w XV wieku kojarzyła się już nie tylko z umartwieniem, modlitwą i wyrzeczeniami, ale także z przygodami, oszustwami i nie zawsze kryształowymi charakterami uczestników tych peregrynacji. W czasach współczesnych lis Reynard stał się bohaterem wielu filmów animowanych, komiksów, seriali, a nawet utworów muzycznych i instalacji artystycznych. Jest nawet o nim hasło w Encyklopedii Britannica w edycji z 1911 roku.

¹⁵¹⁵ B. Spencer, *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges*. Salisbury..., s. 114, 115, nr 215, oraz s. 134 nr 303; K. Varty, *Reynard...*, s. 81–82, ryc. 52 i 53; D. Bruna, *Enseignes de plomb...*, s. 275, fig. 163 i s. 308, ryc. 163.

GKPP: 448

Nr SAZ: 255/133/003

Nr katalogu MAG: 3873

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, Lastadia, parcela 36B, wyk. 56, w. 3042

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: lis Reynard; plakietka z przedstawieniem bohaterów powieści z XII w. Lis z torbą na ramieniu (przedstawiony jako pielgrzym), umieszczony w prostokątnej ramce z trójkątnym szczytem, z przedstawieniem gęsi oraz wilka stojącego na jej głowie

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 33,1x58,2

Waga (części zachowanej, w gramach): 4,98

Sposób mocowania: uszko okrągłe

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 449

Nr SAZ: 255/133/003

Nr katalogu MAG: 3874

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, Lastadia, parcela 35D, wyk. 31, w. 635

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: lis Reynard; plakietka z przedstawieniem bohaterów powieści z XII w. Lis jako pielgrzym z torbą na ramieniu, poniżej świnia oraz wilk stojący na głowie gęsi

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 44,7x59,5

Waga (części zachowanej, w gramach): 6,59

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 818

Nr SAZ: 255/020/051

Nr katalogu MAG: 1716

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Chmielna 73, wyk. 17, w. 6869

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: lis Reynard; plakietka z przedstawieniem lisa stojącego na tylnych łapach, z prostokątną torbą przewieszoną przez prawe ramię. Lis, przedstawiony jako pielgrzym, trzyma w prawej łapie pastorał biskupi, do którego na łańcuchu umocowana jest idąca przed lisem gęś

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 41,4x41,2; śr. 41,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 4,20

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

6.4. Pozostałe plakietki *profanum*

Miniatury kaletki

Miniatury sakiewki, zaliczane do świeckich pamiątek pielgrzymich, występują w znaleziskach archeologicznych na dość ograniczonych obszarach Europy Zachodniej. Zarejestrowano je głównie w Belgii i Holandii na wybrzeżu Morza Północnego, w Anglii oraz Francji. Łączna liczba tych zabytków pozyskanych drogą wykopaliskową nie przekracza 150 egzemplarzy. Nie znamy ich natomiast z terenów Niemiec, Czech i Skandynawii, toteż występowanie tych pamiątek na terenie Gdańska można, jak się wydaje, powiązać z kontaktami handlowymi i transportem pasażerskim drogą morską z krajami Zachodniej Europy. Spotykamy je zarówno w formie jednostronnych plakietek, jak i trójwymiarowych miniatur do złudzenia przypominających prawdziwe torby czy kaletki. Pierwsze mogły być symbolem pomyślności majątkowej zarówno tej rzeczywistej, jak i wymarzonej, i przyczyniać się do „przyciągania pieniędzy”, drugie natomiast mogły pełnić funkcje relikwiarzy, czy nawet ampułek, w których przechowywano święte olejki¹⁵¹⁶. Dowodem na to może być ampułka w kształcie sakiewki właśnie, z olejkiem z grobu św. Marii Magdaleny, podarowana opactwu Westminster przez królową Anglii Elizabeth Woodville, żonę króla Edwarda IV¹⁵¹⁷. Zdarza się, iż miniatury kaletki/sakiewki występują jako elementy składowe bardziej rozbudowanych plakietek ażurowych, jak np. w przypadku plakietki z Rouen, gdzie taka sakiewka jest wyposażeniem postaci kobiecej z głową w nimbie¹⁵¹⁸. Także na plakietce z Lyonu zaznaczona jest sakiewka umocowana przy boku świętego Rocha lub św. Jakuba¹⁵¹⁹. Z pozostałych znalezisk, na terenie Francji pięć omawianych zabytków znaleziono na terenie Paryża, datowano je na XIV i XV wiek¹⁵²⁰. W Anglii znajdziemy fragmentarycznie zachowaną plakietkę pochodzącą z Windsoru a znaną z Canterbury, z wyobrażeniem postaci króla Henryka VI, który trzyma berło w prawej dłoni, a przy lewym boku ma przytroczoną do pasa kaletkę. Zabytek ten jest datowany na lata 1471–1599¹⁵²¹. Dwie miniatury kaletki pochodzą ze stanowiska Kings Lynn. Pierwsza z nich bardzo dokładnie datowana, bo na lata 1475–99, ma wymiary 42,0 x 34,0 mm¹⁵²² i zachowany fragment ostrza sztyletu ukośnie mocowanego przy kaletce, druga natomiast, datowana identycznie, przedstawia ramkę konstrukcyjną takiej kaletki/sakiewki¹⁵²³. Siedem miniaturowych kaletek znaleziono

w Salisbury, z czego jak ustalono trzy – datowane na schyłek XV i XVI w. – pochodzą z Windsoru¹⁵²⁴, a pozostałe z nieustalonych sanktuariów w Anglii¹⁵²⁵. Ponad dwadzieścia z omawianej grupy zabytków pochodzi z wykopalisk na terenie Londynu, z czego tylko dwa zabytki zidentyfikowano jako pochodzące z Windsoru¹⁵²⁶, podczas gdy pozostałe nadal są anonimowe¹⁵²⁷, przy czym jeden z nich zawiera przedstawienie fallusa wystającego z sakiewki¹⁵²⁸. Natomiast zidentyfikowana plakietka z Windsoru jest podobna do znaleziska z Paryża i przedstawia postać króla Henryka VI, z kaletką przytroczoną do pasa¹⁵²⁹.

Na terenie Belgii znaleziska plakietek pielgrzymich w postaci miniaturowych kaletek (sakiewek) koncentrują się w dwóch miejscach: Ypres (hol. Ieper) oraz Brugii. Warto w tym miejscu wspomnieć, iż położone w głębi łądu Ypres już u schyłku XII wieku liczyło sobie około 40 000 mieszkańców i było rozwijającym się bardzo prężnie rynkiem wymiany międzynarodowej, trzecim co do wielkości we Flandrii po Brugii i Gandawie, szczególnie zaangażowanym w produkcję i handel tekstyliami. Tkaniny z Ypres docierały do Anglii i Nowogrodu, co jest nawet wspomniane w *Opowieściach Kanterberyjskich*, spisanych przez Geoffreya Chaucera¹⁵³⁰. Wracając do miniaturowych kaletek, jedna ze znalezionych właśnie w Ypres i datowana na lata 1325–74, jest zdobiona koronowaną literką M (Maria?)¹⁵³¹. Niezależnie od tego żadna z sześciu znalezionych w tym mieście nie została powiązana z jakimkolwiek ośrodkiem produkcji¹⁵³², podobnie zresztą jak w przypadku znalezisk z Brugii¹⁵³³.

Zdecydowanie najwięcej, bo ponad 60 miniaturowych kaletek znaleziono na terenie Holandii, przy czym najwięcej w Middelburgu, 's-Hertogenbosch, Dordrechcie, Nieuwlande i Amsterdamie. Mimo tak dużej liczby znalezisk, nie udało się żadnego z tych zabytków powiązać z jakimkolwiek ośrodkiem produkcji, natomiast zwraca uwagę erotyczna tematyka przedstawień zdobiących kilka z tych zabytków, jak choćby kopulująca para¹⁵³⁴,

¹⁵¹⁶ B. Spencer, *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges*. Medieval..., s. 315–317.

¹⁵¹⁷ Tamże, s. 315.

¹⁵¹⁸ H. Kühne, C. Brumme, H. Koenigsmarková, *Jungfrauen...*, s. 19, ryc. 5.

¹⁵¹⁹ Baza danych Kunera, nr 12155, dn. 11.07.2015.

¹⁵²⁰ D. Bruna, *Enseignes de Pèlerinage et Enseignes Profanes...*, s. 313–315, kat. 598, 599, 600, 601, 602; E. Du Sommerard, *Catalogue...*, nr 8745.

¹⁵²¹ B.W. Spencer, *King Henry...*, s. 245, 253, nr 47, s. 254, fig. 3, nr 47.

¹⁵²² B. Spencer, *Medieval Pilgrim Badges from Norfolk...*, s. 22, nr 89; B.W. Spencer, *King Henry...*, s. 255–257, nr 75.

¹⁵²³ B. Spencer, *Medieval Pilgrim Badges from Norfolk...*, s. 22, nr 90.

¹⁵²⁴ B.W. Spencer, *King Henry...*, s. 245, 253, nr 48; B. Spencer, *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges*. Salisbury..., s. 52, 53, 84, nr 116, fig. 155, 156.

¹⁵²⁵ B. Spencer, *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges*. Salisbury..., s. 116–117, nr 220, 221, 222, fig. 309, 310, 311, 313.

¹⁵²⁶ B.W. Spencer, *King Henry...*, s. 245, 253, nr 46, s. 254, fig. 3, nr 46.

¹⁵²⁷ M. Mitchiner, *Medieval...*, s. 154, kat. 432, 433 i 434 oraz s. 226 kat. 836 i 837; G. Egan, *Material...*, s. 54–55, nr 239, fig. 40; B. Spencer, *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges*. Salisbury..., s. 117, 135, fig. 312; B.W. Spencer, *King Henry...*, s. 246–257, nr 73, 74, 81; C.R. Smith, *Medieval...*, s. 110, fig. 9; B. Spencer, *Pilgrim souvenirs and secular badges*. Medieval..., s. 159 nr 176b, s. 311–317, nr 308, 311, 312, 313, 314a i 314b.

¹⁵²⁸ R. Mellinkoff, *Averting Demons...*, ryc. VI.91.

¹⁵²⁹ M. Mitchiner, *Medieval...*, s. 227, kat. 838.

¹⁵³⁰ G. Chaucer, *Opowieści...*, s. 29.

¹⁵³¹ HP 2, s. 427, ryc. 1876; J. Koldeweij, *Foi et Bonne Fortune...*, s. 121, 130, ryc. 7.77.

¹⁵³² HP 3, s. 342–344, ryc. 3177, 3185, 3186, 3187, 3192.

¹⁵³³ HP 2, s. 428, ryc. 1881; J. Koldeweij, *Foi et Bonne Fortune...*, s. 121, 130, ryc. 7.73; HP 3, s. 343–344, ryc. 3181, 3182, 3191.

¹⁵³⁴ HP 1, s. 255, ryc. 612; J. Koldeweij, A. Willemsen, *Heilig en profaan...*, s. 67, ryc. 29.

czy trzy fallusy wystające z pielgrzymiej sakiewki¹⁵³⁵. Notabene tematyka erotyczna na plakietkach występuje jak dotąd przede wszystkim w Holandii i Belgii, i swoim bogactwem i różnorodnością przedstawień nie ma sobie równych w całej Europie. Dość powiedzieć, iż ponad 90% znalezisk plakietek z tematyką erotyczną pochodzi właśnie z Holandii, która absolutnie dominuje w tej kategorii znalezisk, lub w drugiej kolejności – Belgii. Znaleziska tego typu z innych krajów, jak np. Anglia¹⁵³⁶, Francja¹⁵³⁷ czy Niemcy¹⁵³⁸, można policzyć na palcach jednej ręki. Ponieważ jednak tematyka ta wykracza poza ramy merytoryczne omawianych w tym miejscu miniaturowych kaletek, zostanie opracowana w innym miejscu. W kilku przypadkach, podobnie jak w Ypres, spotkamy też pośród tych znalezisk kaletki z literką „M” na klapie, datowane na okres od schyłku XIV do początków XV wieku¹⁵³⁹.

Sakiewka, torebka, kaletka mogły być synonimami zasobności i bogactwa na zasadzie skojarzenia z określaniem „pełna kabza”. Jednakże J. Koldewejj przytacza historię pewnego spotkania w Brukseli, na którym sakwa oznaczała sakwę żebracza. Chodzi o festyn zorganizowany w pałacu księcia de Culembork w roku 1566, gdzie obecna tam szlachta fetowała zwycięstwo przeciw Hiszpanii. Wcześniej doszło do incydentu, kiedy delegacja zbuntowanej szlachty niderlandzkiej, żądająca złagodzenia restrykcyjnych form działania inkwizycji, przybyła do Małgorzaty Parmeńskiej, przyrodniej siostry Filipa II (1527–1598), jeden z dworaków nazwał ich żebrakami. Prześmiewczo, fetując później swój sukces, obrażeni szlachcice przyjęli właśnie sakwę żebracza jako symbol swego związku buntowniczego. Wyprodukowali nawet z tej okazji specjalne medale, gdzie na jednej stronie był portret króla Filipa I, a na drugiej podwójna torba żebraka, dwie ręce połączone w uścisku i napis: *wierni królowi do tego stopnia aby nosić torbę żebracza*. Żebracy byli już w tym czasie wyróżnieni z tłumu, nosząc przymusowo specjalne emblematy mocowane do ubrań, lub zawieszane na sznurkach na szyi, toteż nasi buntownicy nosili specjalne medale z emblematami żebraczymi i przedstawieniem żebraczej miski. Czy z tej okazji wyprodukowano również minia-

turowe sakiewki, tego nie wiemy, jak natomiast z tej historyjki wynika, nie zawsze sakiewka czy kaletka musiała się kojarzyć z powodzeniem i bogactwem¹⁵⁴⁰.

Notabene, w niektórych niemieckich miastach, np. w Norymberdze już od 1370, mogli żebrać tylko ci, co mieli na to specjalne upoważnienie (czasami wydawane na ograniczony czas), przy czym żebracy miejscowi nosili specjalne odznaki¹⁵⁴¹.

Na terenie Flandrii, zgodnie z ustalonymi tam przepisami, żebracy byli zobowiązani do noszenia wokół szyi konopnego sznura, który był spięty specjalnym znakiem z ołowiu, z literką oznaczającą miasto albo innym, ustalonym emblematem.

Na terenie Gdańska znaleziono dziewięć miniaturowych sakiewek (kaletek), z czego jedną na Szafarni po wschodniej stronie Nowej Motławy, jedną na Starym Przedmieściu, na stanowisku „Lastadia”, jedną na Głównym i dwie na Starym Mieście oraz cztery na Wyspie Spichrzów. Pierwsza z wymienionych (GKPP 369) to doskonała, miniaturowa kopia prawdziwej kaletki, z oddaniem takich detali, jak faktura materiału czy ozdobne okucia z roślinnym ornamentem. Zabytek z Lastadii (GKPP 462) to dwustronna plakietka w kształcie miniaturowej torebki z okuciem. Wyróżnia się na tle innych doskonale zachowany znak z ul. Tartacznej ze Starego Miasta (GKPP 926), z precyzyjnym odwzorowaniem detali, jak choćby kłapa zapinana prostokątną sprzączką, po której obu stronach znajdują się dwie plastyczne aplikacje w formie rozet, oraz ozdobna ażurowa zawieszka zakończona okrągłą zapinką z kolcem. Pewne podobieństwo do tego znaleziska wykazuje zabytek z Amsterdamu, datowany na lata 1375–1424, choć jest on wzbogacony o wyobrażenie sztyletu ukośnie tkwiącego za kaletką¹⁵⁴², oraz identycznie datowana i również wyposażona w sztylet miniaturowa kaletka z Valkenisse w Holandii¹⁵⁴³. Analogiczne przedstawienie kaletki znajdziemy też na obrazie Hieronima Boscha pt. *Leczenie głupoty*, ukazującym usuwanie kamienia szaleństwa z głowy chorego, namalowanym w latach 1475–80 i znajdującym się obecnie w Museo del Prado w Madrycie.

Spośród zabytków odkrytych na Wyspie Spichrzów, dwa znaleziono przy ul. Chmielnej, jeden przy ul. Żytniej i jeden przy ul. Stągiewnej. Ten ostatni (GKPP 788) jest podobny w zarysie do plakietki z ul. Tartacznej (GKPP 926), choć różni się kształtem i sposobem zamocowania zawieszki. Zbliżony rodzaj kroju kaletki i sposobu jej dekorowania znajdziemy też na zabytku z Lejdy, datowanym również na lata 1375–1424¹⁵⁴⁴.

Zabytek z ul. Żytniej (GKPP 797) to miniaturowa sakiewka z ornamentem geometrycznym, na dolnej krawędzi zdobiona trzema wypustkami, z dwoma uszkami do mocowania po bokach. Pewne podobieństwo do tego znaleziska wykazuje plakietka

¹⁵³⁵ HP 2, s. 412, ryc. 1768; H.J.E. van Beuningen, *Brian Watson Spencer's...*, s. 26–27, ryc. 3.7.

¹⁵³⁶ Plakietka przedstawiająca fallus z dzwoneczkiem z Londynu datowana na XIV w. – M. Mitchiner, *Medieval...*, s. 127, kat. 326; J. Koldewejj, *A barefaced...*, s. 500; Miniaturowa sakiewka z przedstawieniem wystającego z niej fallusa – R. Mellinkoff, *Averting Demons...*, ryc. VI.91.

¹⁵³⁷ Trzy plakietki z tematyką erotyczną znamy z Paryża. Zob.: D. Kicken, *Stand van onderzoek*, [w:] HP 2, s. 11; A. Forgeais, *Priapées*, Paris 1865, s. 9; J.A. Dulaure, *Die Zeugung in Glauben, Sitten und Bräuchen des Völker*, „Beiwerke zum Studium der Anthropophyteia”, Bd. 1, Leipzig 1909, s. 343, nr 155; T. Wright, *The worship of the generative powers during the Middle Ages of Western Europe*, J.C. Hotten, London 1865, s. 37, tab. X, fig. 5; Pięć plakietek znaleziono w Valenciennes. Zob.: A. Tixador, *Enseignes...*, s. 121–124, nr 270, 271, 272, 273, 275.

¹⁵³⁸ Plakietka z Konstancji datowana na XIV w. ukazująca nagą kobietę stojącą przy kowadlu, na którym jest wykuwany fallus. Zob.: *Stadtluft...*, s. 434–435; J. Koldewejj, A. Willemsen, *Heilig en profaan...*, s. 23; J. Koldewejj, *Shameless...*, s. 493–522; Plakietka w kształcie fallusa. Zob.: *Stadtluft...*, s. 29.

¹⁵³⁹ HP 1, s. 286, ryc. 811; HP 3, s. 343, ryc. 3183, 3184.

¹⁵⁴⁰ J. Koldewejj, *Foi et Bonne Fortune...*, s. 23–31.

¹⁵⁴¹ Tamże, s. 37.

¹⁵⁴² HP 3, s. 344, ryc. 3189.

¹⁵⁴³ HP 2, s. 427, ryc. 1870.

¹⁵⁴⁴ HP 3, s. 286, ryc. 815.

z Diemen w Holandii, datowana na lata 1300–49, choć ma nieco inny ornament¹⁵⁴⁵. Z kolei jedna z kaletek z ul. Chmielnej (GKPP 821) jest prawie identyczna jak zabytek z ul. Tartacznej na Starym Mieście (GKPP 926). Ma ona krótką klapę składającą się z dwóch półkolistych odcinków, a pośrodku pasek mocujący z prostokątną sprzączką. Powierzchnia kaletki jest zdobiona na bokach dwoma umieszczonymi centralnie aplikacjami w kształcie rozetek. Druga kaletka z Chmielnej (GKPP 874) wygląda jakby była odlana w podobnej formie co zabytek z Szafarni (GKPP 369). Wymiary są prawie identyczne, można jedynie zaobserwować subtelne różnice w dekoracji listwy zdobionej plastycznym ornamentem. Podobieństwo kształtu do tej ostatniej zaobserwujemy też w przypadku drugiego zabytku z ul. Tartacznej (GKPP 927), choć w tym ostatnim brak jest na kaletce listwy z ozdobnym ornamentem.

Wreszcie miniaturowa sakiewka z Głównego Miasta, znaleziona przy ul. Kleszej 6 (GKPP 1033) – jest kształtu trapezowatego, zdobiona ornamentem plastycznym i posiada cztery uszka do mocowania. Podobne zabytki, datowane na lata 1300–49, znajdziemy w Sluis w Holandii, Bruggi¹⁵⁴⁶ oraz Dordrechcie¹⁵⁴⁷.

Tylko w przypadku jednego z omówionych wyżej zabytków mamy podstawy do datowania bezwzględnego. Kaletka z ul. Chmielnej 73 (GKPP 821), znaleziona w wykopie nr 17, w warstwie nr 3869, została zarejestrowana w jednym kontekście z monetami krzyżackimi. Są to: szeląg Michała Küchmeistera, bity w latach 1416–22 oraz fenig brakteatowy, bity w latach 1416–60¹⁵⁴⁸. Zabytek z Szafarni (GKPP 369) pochodzi z warstwy niwelacyjnej nr 1100, datowanej monetami od XIV do XVI w. (w sumie 22 z tych monet jest datowanych na XV wiek, 2 na wiek XIV, 6 na wiek XVI i 3 na wiek XVII, choć te ostatnie znaleziono tu na wtórnym złożu). Wynika z tego, że datowanie warstwy 1100 zamyka się w szerokich ramach od schyłku XIV do XVI wieku¹⁵⁴⁹. Podobna sytuacja występuje w przypadku zabytków z ul. Tartacznej, z których jeden (GKPP 926) został znaleziony w warstwie (wypełnisku) nr 520, gdzie występowały monety począwszy od XIV wieku aż po wiek XX, a drugi (GKPP 927) w warstwie (wypełnisku) nr 6, gdzie najstarsze monety są datowane na wiek XIII, zaś najmłodsze na wiek XIX¹⁵⁵⁰.

Jak widać miniaturowe sakiewki pełniły zarówno funkcje świeckie, jak i dewocyjne, a nawet erotyczne. Od zapewnienia pomyślności finansowej, poprzez ich użytkowanie w charakterze ampułek czy miniaturowych relikwiarzyków, aż do wykorzystania powszechnie w średniowieczu znanych skojarzeń torby czy sakwy z waginą lub moszną, z której w niektórych przypadkach plaketek

erotycznych wystają fallusy – oto typowy dla średniowiecznej kultury symbolicznej szeroki wachlarz znaczeń¹⁵⁵¹.

¹⁵⁴⁵ J. Koldeweij, A. Willemsen, *Heilig en profaan...*, s. 88–89, ryc. 60; HP 3, s. 343, ryc. 3180.

¹⁵⁴⁶ HP 3, s. 342, ryc. 3179; HP 3, s. 342, ryc. 3181.

¹⁵⁴⁷ HP 2, s. 428, ryc. 1878.

¹⁵⁴⁸ B. Paszkiewicz, *Moneta...*, s. 191.

¹⁵⁴⁹ B. Paszkiewicz, *Materiały numizmatyczne i metrologiczne ze stanowiska Szafarnia...*, s. 355–378.

¹⁵⁵⁰ B. Paszkiewicz, *Monety, liczmany, odważniki, szalki wag z badań stanowiska „Tartaczna”...*, s. 1–63.

¹⁵⁵¹ B. Spencer, *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges. Medieval...*, s. 317.

GKPP: 369

Nr SAZ: 255/100/005

Nr katalogu MAG: 5057

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, ul. Szafarnia 12–14, w. 1100

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: trójwymiarowa miniaturowa sakiewka trapezowatego kształtu, zamknięta od góry listwami zdobionymi plastycznym ornamentem roślinnym

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV–XVI w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 20,0x21,0; gr. 5,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,23

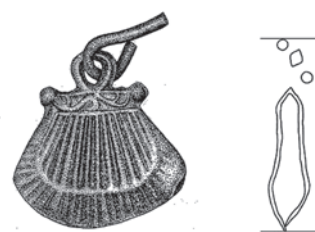
Sposób mocowania: sztywne uszko

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 462

Nr SAZ: 255/133/003

Nr katalogu MAG: 3887

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, Lastadia, parcela 35C, wyk. 53, w. 4512

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: dwustronna plakietka w kształcie miniaturowej torebki z okuciem

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 19,0x21,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 1,54

Sposób mocowania: sztywne uszko

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 788

Nr SAZ: 255/020/023

Nr katalogu MAG: 206

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, spichlerz „Chmielnik”, ul. Stągiewna 19

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: miniaturka sakwy z klapą zdobioną plastycznym ornamentem rozety, z jednym uszkiem do mocowania na pionowym pręciku i dwoma uszkami bocznymi

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV–XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 29,1x28,4

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,76

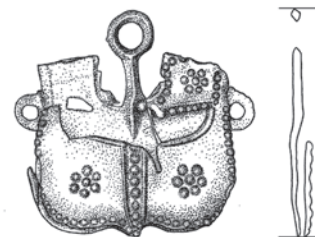
Sposób mocowania: trzy uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 797

Nr SAZ: 255/020/027

Nr katalogu MAG: 71

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Żytnia

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: miniaturowa sakwa z ornamentem geometrycznym na dolnej krawędzi, zdobiona trzema wypustkami

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XIV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 26,3x29,1

Waga (części zachowanej, w gramach): 7,06

Sposób mocowania: dwa uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 821

Nr SAZ: 255/020/051

Nr katalogu MAG: 1722

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Chmielna 73, wyk. 17, w. 3869

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: miniaturowa kaletka z krótką klapą, składającą się z dwóch półkolistych odcinków; pośrodku pasek mocujący z prostokątną sprzączką, powierzchnia kaletki zdobiona na bokach dwoma umieszczonymi centralnie aplikacjami w kształcie rozetek

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 23,5x20,8

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,50

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 874

Nr SAZ: 255/020/051

Nr katalogu MAG: 1723

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Chmielna 73, wyk. 24, hałda

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: dwustronna plakietka w formie trapezowatej kaletki z półkolistym dnem, wzmacnianej od góry metalową ramką

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XV–pocz. XVI w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 21,8x21,7

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,29

Sposób mocowania: sztywne uszko, integralnie odlane

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 926

Nr SAZ: 255/004/004

Nr katalogu MAG: 54

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Miasto, wyk. Tartaczna 2, w. 520

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: miniaturowa kaletka z klapą zapinaną prostokątną sprzączką, po której obu stronach znajdują się dwie plastyczne aplikacje w formie rozet; zaczepiona na zawieszce kolistej do mocowania plakietek

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 23,8x48,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,77

Sposób mocowania: szpilka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 927

Nr SAZ: 255/004/004

Nr katalogu MAG: 55

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Miasto, ul. Tartaczna 2, w. 6

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: miniaturowa, pełnoplastyczna torebka kształtu trapezowatego, umocniona na brzegach ramką

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XV–pocz. XVI w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 19,8x19,7

Waga (części zachowanej, w gramach): 1,96

Sposób mocowania: sztywne, owalne uszko

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1033

Nr SAZ: 255/129/004

Nr katalogu MAG: 1445

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Główne Miasto, ul. Klesza 6

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: kaletka miniaturowa trapezowatego kształtu, zdobiona ornamentem plastycznym linii równoległych w dolnej części i ukośnej kratki w górnej

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 30,0x39,0; gr. 8,0

Waga (części zachowanej, w gramach):

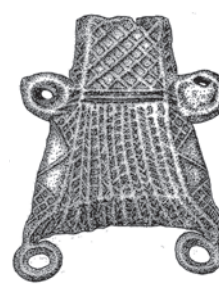
Sposób mocowania: cztery uszka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

Szyld zamka

Zupełnym unikatem jest plakietka (lub jej fragment) w kształcie okucia dziurki od klucza (GKPP 115), datowana na XV w. Brak jest dokładnych analogii do tego zabytku, natomiast zbliżone tematycznie plakietki znamy z terenu Anglii i Holandii, przy czym w tych przypadkach jest to raczej przedstawienie kłódek z dziurkami na klucze niż samych okuć dziurki od klucza. Niewielka plakietka z Holandii (22,0 x 35,0 mm), niewiadomej proveniencji jest datowana na lata 1375–1424¹⁵⁵², zabytek z Londynu (25,0 x 30,0 mm) osadzono w ramach chronologicznych XV wieku¹⁵⁵³, natomiast inny znak pochodzący z Anglii, nie mający dokładnej lokalizacji, datowano na XIV wiek.

Być może plakietka gdańska może być zaliczona do znaków o charakterze miłosnym, jako że w czasach średniowiecza zarówno zamek, klucz jak i okucia dziurki od klucza (szyldy) zaliczały się do symboliki miłosnej. W tym kontekście warto zwrócić uwagę na fakt, iż dziurka od klucza mogła też symbolizować waginę. Na XVI-wiecznym obrazie zamieszczonym w pracy Josa Koldeweija znajdujemy liczne okucia zameczków (szyldy) na ubraniu jednej z przedstawionych tam postaci¹⁵⁵⁴.

¹⁵⁵² HP 1, s. 317, ryc. 1001.

¹⁵⁵³ M. Mitchiner, *Medieval...*, s. 187, kat. 629.

¹⁵⁵⁴ J. Koldeweij, *Foi et Bonne Fortune...*, s. 64, ryc. 3.36.

GKPP: 115

Nr SAZ: 255/020/039

Nr katalogu MAG: 5313

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Basztowa 2, w. 266, faza 4, horyzont osadniczy IV, spichlerz

Kraj pochodzenia: nieznan

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: fragment ażurowej plakietki

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 18,0x42,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,67

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

Kołyska

Ażurowa plakietka w kształcie szczytowej ściany kołyski, o wymiarach 36 x 46 mm, z gwiazdą (betlejemską?) pośrodku, to zapewne symboliczne przedstawienie kołyski Dzieciątka Jezus. Zabytek odkryto w trakcie badań prowadzonych w rejonie ulic Podwale Przedmiejskie, Bogusławskiego i Zbytki, w wykopie nr 2 i warstwie nr 292. Na tym samym stanowisku znaleziono też toporek miniaturowy (GKPP 869) z odłamaną osadą i szerokim asymetrycznym, wachlarzowatym ostrzem, który ma po jednej stronie ostrza litery *G. I. F. R.*, a po drugiej datę 1591. Brak ścisłych analogii. Średniowieczna kołyska dla lalek, datowana na XIV w., znajduje się w Kunstgewerbemuseum w Berlinie.

GKPP: 867

Nr SAZ: 255/125/001

Nr katalogu MAG: 101

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Stare Przedmieście, ul. Podwale Przedmiejskie, Bogusławskiego i Zbytki, wyk. 2, w. 292

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: ażurowa plakietka w kształcie szczytowej ściany kołyski z gwiazdą pośrodku

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XIV–XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 36,3x46,4

Waga (części zachowanej, w gramach): 6,21

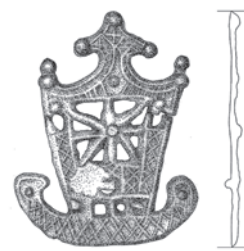
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

Patynka

Pełnoplastyczna miniaturowa patynka, o długości prawie 28,0 mm (GKPP 848), z bogato zdobioną przyszwą jednoczęściową, na dwóch wysokich płytkowych podstawkach, znaleziona została na Wyspie Spichrzów przy ul. Chmielnej 63/64, w wykopie nr 2, w warstwie nr 297, datowanej na czas od 2 poł. XIV w. do XV wieku. Drugi podobny zabytek znaleziono w Gdańsku przy ul. Szerokiej na stanowisku Tandeta, w. 523. Jest to miniaturowa patynka dł. 35,0 mm, szer. 11,0 mm i wys. 15,0 mm, na dwóch wysokich podstawkach z ozdobną, jednoczęściową przyszwą (kat. 388), datowana na XIV wiek. Tego typu plakietki *profanum* znane są też z innych znalezisk w Europie, choć jak dotąd dość nielicznie. Para takich patynek, o długości 35,0 mm, datowana na lata 1375–1424 została znaleziona w Rotterdamie¹⁵⁵⁵. Kolejne

dwie pary, jedna o długości 39,0 mm, a druga 20,0 mm, znane są ze znalezisk w Nieuwlande i datowane na lata 1375–1424¹⁵⁵⁶. Także Rotterdam i Dordrecht mogą się poszczycić podobnymi odkryciami. W pierwszym przypadku miniaturowe patynki miały długość 22,0 mm, w drugim 21,0 mm¹⁵⁵⁷. Nieco większe są patynki z Alkmaaru o długości 38,0 mm, datowane na 2 poł. XIV wieku¹⁵⁵⁸.

¹⁵⁵⁵ HP 1, s. 316, ryc. 993; J. Koldeweij, A. Willemsen, *Heilig en profaan...*, s. 6, ryc. 3, oraz s. 77, ryc. 49; J. Koldeweij, *The wearing...*, s. 308, ryc. 1; Tenże, *Opgespelde...*, s. 70, ryc. 5; Tenże, *Lifting...*, s. 164, ryc. 1; J.H. Winkelman, *Laatmiddeleeuwse erotica in woord en beeld. Over de literaire achtergronden van enkele profane insinges*, "Amsterdammer Berträge zur älteren Germanistik", vol. 50, 1998, 171, ryc. 3.

¹⁵⁵⁶ HP 1, s. 316, ryc. 994 i 995.

¹⁵⁵⁷ Tamże, s. 316, ryc. 996 i 997.

¹⁵⁵⁸ HP 3, s. 380, ryc. 3351.

GKPP: 848

Nr SAZ: 255/020/052

Nr katalogu MAG: 406

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Chmielna 63/64, wyk. 2, w. 297

Kraj pochodzenia: nieznan

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: pełnoplastyczna miniaturowa patynka z bogato zdobioną przyszwą jednoczęściową, na dwóch wysokich, płytkowych podstawkach

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV–pocz. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 27,7x9,4

Waga (części zachowanej, w gramach): 1,36

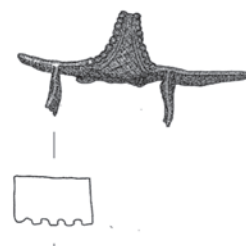
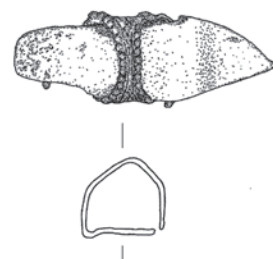
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

Beczułka

Dość niecodziennym znaleziskiem okazała się plakietka pełna, wykonana w formie miniaturowej beczułka (GKPP 842) o wymiarach 20,6 x 29,5 mm, do której praktycznie nie ma odpowiednika w innych znaleziskach europejskich. Zabytek wydobyto spośród reliktyw spichrza „Chmielnik”, położonego przy ul. Stągiewnej 19, z kontekstu datowanego na 2 poł. XIV–1 poł. XV w. Pewne podobieństwo do dwuwymiarowego zabytku z Gdańska znajdziemy w trójwymiarowych przedstawieniach miniaturowych beczulek z 's-Hertogenbosch oraz Amsterdamu. Ta pierwsza, zaopatrzona w trójkątny uchwyt zakończony okrągłym oczkiem do zawieszania, ma średnicę 21,0 mm przy wysokości 25,0 mm i jest datowana na 1 poł. XV wieku¹⁵⁵⁹. Druga, o średnicy 16,0 i wysokości 24,0 mm, jest datowana na ten sam okres i ma półkoliste uszko do mocowania, integralnie odlane na bocznej ścianie beczułka.

¹⁵⁵⁹ HP 3, s. 383, ryc. 3363.

GKPP: 842

Nr SAZ: 255/020/023

Nr katalogu MAG: 433

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, spichrz „Chmielnik”, ul. Stągiewna 19

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: miniaturowa beczułka z plastycznie oddanymi szczegółami konstrukcyjnymi

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV–1 poł. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 20,6x29,5

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,86

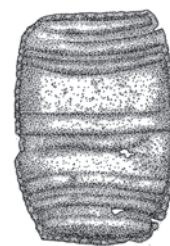
Sposób mocowania: szpilka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiqcek

Rys.: E. Nowicka

Rycerz

W średniowieczu do najbardziej emocjonujących wydarzeń w czasie pokoju należały turnieje i pojedynki rycerskie, zarówno konne, jak i piesze. Organizowano je na dworach z okazji zaślubin, podpisywania traktatów czy królewskich wizyt¹⁵⁶⁰. Zapewne pamiątką po takich wydarzeniach mogą być plakietki znalezione w Gdańsku, i te z przedstawieniami rycerzy na koniach, i pieszych wojowników. Pięć z tych zabytków znaleziono na Wyspie Spichrzów, zaś po jednym na stanowisku „Szafarnia” oraz na Głównym Mieście.

Pierwsza z omawianych plakietek, o wymiarach 37,0 x 43,0 mm (GKPP 157), przedstawia rycerza w hełmie garnczkowym, na dynamicznie przedstawionym galopującym koniu. Niestety, plakietka jest odlana dość niedokładnie, a rysunek formy bardzo zgrubny, toteż trudno pokusić się w tym przypadku o odczytanie większej liczby szczegółów stroju czy uzbrojenia. Znak ten pochodzi z Wyspy Spichrzów, gdzie został odkryty przy ul. Basztowej 6, w warstwie nr 1707, zaliczonej do fazy V zasiedlenia tej posesji. W tym samym kontekście zarejestrowano dwie monety Winrycha von Kniprode, tj. fircheny, bite w latach 1364–79 w mennicy w Toruniu¹⁵⁶¹.

Druga plakietka z wyobrażeniem rycerza na koniu (GKPP 1181) pochodzi również z Wyspy Spichrzów, z wykopalisk przy ul. Jaglanej 3/5, wykop IV, warstwa nr 36. Tym razem jest to postać rycerza z kopią na koniu, bez ramki, o wymiarach ok. 32,0 x 41,1 mm. Rycerz jest w natarciu, na co wskazuje sposób trzymania kopii ułożonej centralnie, dokładnie pomiędzy uszami wierzchowca. Tylko nieznacznie zostały zaznaczone szczegóły rzędu końskiego, natomiast prawie nieczytelne są detale ubioru i uzbrojenia ochronnego rycerza. W tym samym kontekście natrafiono na fragmentarycznie zachowaną plakietkę przedstawiającą postać św. Jakuba (GKPP 1184) w charakterystycznym kapeluszu i pelerynie, z kijem pielgrzymim w prawej i księgą trzymaną w lewej ręce. Jest to zapewne fragment ażurowej plakietki, jaka była produkowana i sprzedawana w miejscowości Jakobsberg w Niemczech począwszy od lat 80. XV wieku. Również z ul. Jaglanej 3/5 pochodzi fragmentarycznie zachowany znak (GKPP 1135), także rycerza z kopią na koniu, przy czym po rycerzu został jedynie fragment kopii oraz nogi z ostrogami zaopatrzonymi w gwiazdzisty bodziec.

W znaleziskach europejskich znajdziemy przynajmniej kilka podobnych zabytków przedstawiających rycerza na koniu, głównie z terenu Holandii, Belgii, Anglii oraz rzadziej Francji, Niemiec i ostatnio Polski. Z Londynu pochodzą dwa znaki odlane z tej samej formy i datowane na 1 poł. XIV w., na których rycerz uzbrojony w lancę, z tarczą zdobioną krzyżem, spina swojego rumaka do ataku¹⁵⁶². Niezwykle wyraźnie są oddane wszelkie szczegóły ubioru, uzbrojenia i rzędu końskiego – znacznie precyzyjniej niż na zabytku gdańskim. Stosunkowo rzadko spotyka

się przedstawienia konnych rycerzy umieszczone w ramce, jak w przypadku plakietki z Rotterdamu, o niewielkich wymiarach 28,0 x 28,0 mm, datowanej na lata 1375–1424¹⁵⁶³. Cennym znaleziskiem jest znacznie wcześniej datowana forma odlewnicza, prawdopodobnie pochodząca z XIII wieku, gdzie widzimy rycerza w zbroi jadącego konno, ubranego w hełm zdobiony trzema małymi sterczynami; między nogami rumaka jest osobno przedstawiona trójkątna tarcza, a przy jego przednich nogach – miecz¹⁵⁶⁴.

Pozostałe z omawianych tu zabytków to rycerze piesi. Pierwszy z nich (GKPP 347) to górna część postaci zbrojnego mężczyzny ubranego w zbroję płytową i kapalin, z półkolistym dzwonem, znaleziony na stanowisku Szafarnia w warstwie nr 1100 szeroko datowanej monetami od XIV do XVI wieku. Nie znajdujemy do tego zabytku dokładnej analogii w innych znaleziskach europejskich. Niewiele można też powiedzieć o fragmentarycznie zachowanej postaci rycerza (?), którą znaleziono przy ul. Chmielnej 63/64 w wykopie nr 2 i warstwie nr 675 na Wyspie Spichrzów (GKPP 828). Zachowany fragment to noga w zbroi płytowej (nakolannik), w górnej płaszczyźnie widoczna jest pozostałość długiego kaftana. W tym samym kontekście odnotowano monetę: Prusy, Winrych von Kniprode (?), fenig brakteatowy Tarcza z gwiazdą II, ok. 1353–ok. 1360, co pozwala datować omawiany zabytek na 2 poł. XIV wieku¹⁵⁶⁵.

Znacznie lepiej jest zachowany kolejny znak z tego samego stanowiska (GKPP 829), na jaki natrafiono w tym samym wykopie nr 2, w warstwie nr 675. Jest to stojący rycerz wysokości 36,8 mm, ubrany w zbroję kolczą i kaftan, w hełmie typu szyszak (szłom), z trójkątną tarczą zdobioną przedstawieniem dwugłowego orła w lewej ręce oraz z mieczem zwróconym sztychem do góry w ręce prawej. Plakietka pochodząca z terenu Niemiec, z dwugłowym orłem wpisanym w ramkę o wymiarach 55,0 x 70,0 mm, została znaleziona w Amsterdamie i datowana na 2 poł. XV wieku¹⁵⁶⁶. Podobne pojedyncze plakietki z dwugłowym orłem znany też z kilku innych znalezisk, m.in. w okrągłej ramce śr. 42,0 mm z Leiden (1375–1424)¹⁵⁶⁷, z sylwetką orła, wielkości 28,0 x 33,0 mm, z Nieuwlande (1375–1424)¹⁵⁶⁸, czy też podobną, o wymiarach 21,0 x 25,0 mm, z Amsterdamu (1375–1424)¹⁵⁶⁹. Ampułka pielgrzymia o wymiarach 38,0 x 52,0 mm, zdobiona sylwetką dwugłowego orła, znaleziona w Amsterdamie, została zidentyfikowana jako

¹⁵⁶³ HP 3, s. 283, ryc. 2912.

¹⁵⁶⁴ G. Ditmar-Trauth, A. Muhl, H. Wunderlich, *Mitteleuropas erster Zinnsoldat*, Landesmuseum für Vorgeschichte-Fund des Monats-November: Magdeburger Ritter in Miniaturformat, artykuł dostępny na stronie internetowej http://www.la-isa.de/landesmuseum_fuer_vorgeschichte/fund_des_monats/2005/november/, pobranie dn. 30.11.2015.

¹⁵⁶⁵ B. Paszkiewicz, *Moneta...*, s. 209.

¹⁵⁶⁶ J.M. Baart, et. al., *Opgravingen in Amsterdam. 20 jaar stadskernonderzoek*, Fibula-van Dishoeck, Haarlem, Amsterdam 1977, s. 397, ryc. 747.

¹⁵⁶⁷ HP 1, s. 279, ryc. 764.

¹⁵⁶⁸ Tamże, s. 279, ryc. 765.

¹⁵⁶⁹ Tamże, s. 279, ryc. 766.

¹⁵⁶⁰ B. Spencer, *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges. Medieval...*, s. 299.

¹⁵⁶¹ B. Paszkiewicz, *Moneta...*, s. 43. Monety te wystąpiły na Basztowej 5, jednakże część nawarstwień jest skorelowana dla obu parceli.

¹⁵⁶² B. Spencer, *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges. Medieval...*, s. 296 ryc. 296a i 296b, oraz s. 299.

pochodząca z Neuss i datowana na XIV wiek¹⁵⁷⁰, podobnie jak nieco później datowana ampułka odkryta w Nieuwlande, o wymiarach 30,0 x 44,0 mm (1400–1524)¹⁵⁷¹, czy również zaliczona do zabytków z XIV wieku ampułka odkryta w Reimerswaal, o wymiarach 35,0 x 60,0 mm¹⁵⁷². Czy figurka gdańska ma coś wspólnego z Neuss trudno przesądzić, wydaje się natomiast, iż zważywszy na popularność dwugłowego orła na terenie Niemiec, gdzie był oficjalnym herbem Świętego Cesarstwa Rzymskiego już od czasów Zygmunta Luksemburskiego, tam właśnie wypada się doszukiwać miejsca pochodzenia zabytku znalezionego w Gdańsku.

Wreszcie ostatni ze znaków przedstawiających postacie rycerzy to plakietka (GKPP 988) odkryta na stanowisku przy ul. Szerokiej 92, w warstwie nr 2010, identyczna jak wyżej opisany znak z ul. Chmielnej 63/64 (GKPP 829) i z pewnością pochodząca z tej samej formy.

¹⁵⁷⁰ HP 2, s. 375, ryc. 1579.

¹⁵⁷¹ R.M. van Heeringen, A.M. Koldewey, A.A.G. Gaalman, *Heiligen...*, s. 76, nr 10.4.

¹⁵⁷² HP 2, s. 376, ryc. 1580.

GKPP: 157

Nr SAZ: 255/020/039

Nr katalogu MAG: 5359

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Basztowa 6, w. 1707, faza 5

Kraj pochodzenia: nieznan

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: rycerz w hełmie garnczkowym na galopującym koniu

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 37,0x43,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 5,31

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 347

Nr SAZ: 255/100/005

Nr katalogu MAG: 5035

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, ul. Długie Ogrody 110–113—ul. Szafarnia 19, w. 1100

Kraj pochodzenia: nieznan

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: górna część postaci zbrojnego mężczyzny ubranego w zbroję płytową i kapalin

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 11,0x19,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 1,02

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 828

Nr SAZ: 255/020/052

Nr katalogu MAG: 285

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Chmielna 63/64, wyk. 2, w. 297

Kraj pochodzenia: nieznan

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: noga w zbroi płytowej, w górnej płaszczyźnie pozostałość długiego kaftana

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 13,4x27,9

Waga (części zachowanej, w gramach): 1,11

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 829

Nr SAZ: 255/020/052

Nr katalogu MAG: 286

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Chmielna 63/64, wyk. 2, w. 675

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: rycerz ubrany w zbroję kolczą i kaftan, w hełmie, z trójkątną tarczą zdobioną przedstawieniem dwugłowego orła w lewej ręce oraz z mieczem zwróconym sztychem do góry w prawej; jak się wydaje, został intencjonalnie odlany bez nóg

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV–XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 19,1x36,8

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,62

Sposób mocowania: szpilka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiqcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 988

Nr SAZ: 255/099/004

Nr katalogu MAG: 200

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Główne Miasto, ul. Szeroka 92, w. 2010

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: rycerz ubrany w zbroję kolczą i kaftan, w hełmie z trójkątną tarczą zdobioną przedstawieniem dwugłowego orła w lewej ręce oraz z mieczem zwróconym sztychem do góry w ręce prawej; jak się wydaje, został intencjonalnie odlany bez nóg

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV–XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 18,9x37,1

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,01

Sposób mocowania: szpilka

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiqcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1135

Nr SAZ: 255/020/060

Nr katalogu MAG: 1567

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Jagłana 3/5, wyk. 2, w. 125A

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: fragment plakietki przedstawiającej rycerza z kopią na koniu, po którym został jedynie fragment kopii oraz nogi z ostrogami zaopatrzonymi w gwiaździsty bodziec

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV–1 poł. XVI w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 35,4x31,4

Waga (części zachowanej, w gramach): 7,28

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

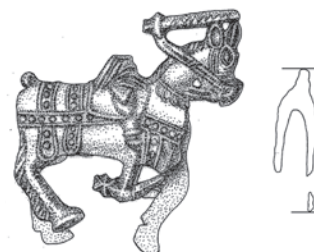
Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiqcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1181

Nr SAZ: 255/020/060

Nr katalogu MAG: 1558

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Jagłana 3/5, wyk. 4, w. 36

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: postać rycerza z kopiań na koniu zwróconym w lewo (heraldycznie)

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 1480–1 poł. XVI w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 32,0x41,1

Waga (części zachowanej, w gramach): 6,85

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

Jeździec na koniu

Trudno powiedzieć, czy w przypadku dwóch zabytków ze stanowiska Szafarnia (GKPP 370, 371) mamy do czynienia z pamiątkami pielgrzymimi, które odwzorowują jakąś scenę o charakterze religijnym, np. przywiezienie świętych relikwii, czy

też są to zwykłe zabawki. Niewątpliwie natomiast zwraca uwagę wysoki poziom artystyczny formy odlewniczej, gdzie czytelne są nawet najdrobniejsze detale ubioru i oporządzenia końskiego.

GKPP: 370

Nr SAZ: 255/100/005

Nr katalogu MAG: 5058

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, ul. Długie Ogrody 113–ul. Szafarnia 19, w. 1100

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: jeździec na koniu (przednie nogi odłamane), figurka. Jeździec ubrany w kaftan rozkloszowany od pasa, ma na głowie płaską czapkę, a przy lewym boku miecz

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XV–1 poł. XVI w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 29,0x40,0; gr. 8,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 8,78

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 371

Nr SAZ: 255/100/005

Nr katalogu MAG: 5059

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, ul. Długie Ogrody 113–ul. Szafarnia 19, w. 1100

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: jeździec na koniu, figurka (głowa i nogi konia odłamane); jeździec ubrany w kaftan rozkloszowany od pasa, ma na głowie płaską czapkę, ręce ułożone na wysokości piersi zapewne trzymały uzdę

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XV–1 poł. XVI w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 25,0x35,0; gr. 9,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 7,28

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

Hełm

W trakcie wykopalisk na Wyspie Spichrzów przy ul. Chmielnej 63/64, w wykopie nr 2 w warstwie nr 297, natrafiono na trójwymiarowy (GKPP 846) miniaturowy stożkowaty hełm, gęsto pokryty nitami. Jego forma jest zbliżona do typowego wczesnośredniowiecznego szyszaka z X–XI wieku, zwanego też na ziemiach polskich szłomem. Jak dotąd nie udało się znaleźć do tego zabytku dokładnej analogii. Znane są natomiast plakietki w kształcie rycerskiego hełmu turniejowego z Dordrechtu (1325–74)¹⁵⁷³, Gent (1300–49)¹⁵⁷⁴, Valenciennes (1350–1499)¹⁵⁷⁵, Delft (1350–99)¹⁵⁷⁶ czy Ypres w Belgii (1300–49)¹⁵⁷⁷, a także Courtrai we Francji (1300–49)¹⁵⁷⁸.

Do tej samej kategorii jak powyższe przykłady możemy zakwalifikować drugi miniaturowy hełm z wykopalisk gdańskich (GKPP 1074), a raczej miniaturkę przedniej części hełmu garnczkowego, o wysokości zaledwie 18,2 mm, zdobionego po prawej (heraldycznie) stronie krzyżem równoramiennym, a po lewej plastycznymi guzkami. Zabytek ten pochodzi z badań prowadzonych na Głównym Mieście, przy ul. Kleszej 4, z warstwy nr 677, w której znaleziono też monetę: Prusy, Zakon Krzyżacki, fenig brakteatowy *Korona II*, ok. 1337/8–ok. 1345¹⁵⁷⁹.

Bardzo podobny zabytek, tyle że o wysokości 31,0 mm, odkryto w Ypres, gdzie datowano go na 1 poł. XIV w.¹⁵⁸⁰

¹⁵⁷³ HP 2, s. 435, ryc. 1916.

¹⁵⁷⁴ J. Koldewey, *Foi et Bonne Fortune...*, s. 124, 130, ryc. 7.117; HP 2, s. 435, ryc. 1917.

¹⁵⁷⁵ A. Tixador, *Enseignes...*, s. 75, nr 125.

¹⁵⁷⁶ HP 3, s. 358, ryc. 3245.

¹⁵⁷⁷ J. Koldewey, *Foi et Bonne Fortune...*, s. 124, 130, ryc. 7.118.

¹⁵⁷⁸ HP 2, s. 435, ryc. 1918.

¹⁵⁷⁹ B. Paszkiewicz, *Monety, liczmany i odważnik monetarny z badań stanowiska „Klesza”...*, s. 7.

¹⁵⁸⁰ J. Koldewey, *Foi et Bonne Fortune...*, s. 124, 130, ryc. 7.118.

GKPP: 846

Nr SAZ: 255/020/052

Nr katalogu MAG: 374

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Chmielna 63/64, wyk. 2, w. 297

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: miniaturowy hełm, zdobiony gęsto nitami

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV–XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 17,6x19,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 1,84

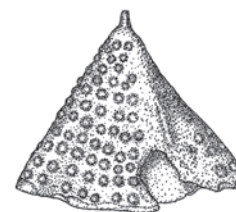
Sposób mocowania: sztywne uszko, integralnie odlane (odłamane)

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiqcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1074

Nr SAZ: 255/129/004

Nr katalogu MAG: 916

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Główne Miasto, ul. Klesza 4, w. 677

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: miniaturowa przednia część hełmu garnczkowego, po lewej stronie wyryty krzyż równoramienny

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XIV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 15,5x12,4x18,2

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,67

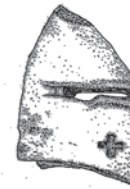
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiqcek

Groć miniaturowy

Pośród wielu innych miniaturowych przedstawień związanych z odznakami świeckimi w wykopaliskach gdańskich zarejestrowano również miniaturowy groć o długości 33,6 mm (GKPP 1113). Został on odkryty na Wyspie Spichrzów, przy ul. Jaglanej 3/5, w wykopie nr 4 w warstwie nr 36. Nie znajdujemy do tego zabytku, wykonanego z cyno-ołowiu, żadnej analogii.

GKPP: 1113

Nr SAZ: 255/020/060

Nr katalogu MAG: 1550

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Jaglana 3/5, wyk. 4, w. 36

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: miniaturowy groć, być może pochodzący z większej plakietki

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV–XVI w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 16,2x33,6

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,38

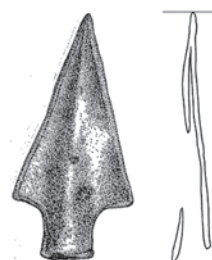
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

Mieczyki

Z Gdańska pochodzą dwa miniaturowe mieczyki, obydwa znalezione na Wyspie Spichrzów. Pierwszy z nich (GKPP 286), z odłamanym sztychem, ma zachowaną długość 75,0 mm i wyraźnie wydzieloną rękojeść z cylindryczną głowicą oraz z ornamentem imitującym opłot. Zabytek ten został wyeksplorowany na stanowisku przy ul. Basztowej 1, w warstwie nr 959, zaliczonej do horyzontu osadniczego IX, kiedy ta część posesji była wykorzystywana jako podwórko. W tym samym kontekście odkryto mało charakterystyczną, miniaturową pochwę miecza (GKPP 290) o zachowanej długości 52,0 mm. Zabytki tego typu nie są zbyt liczne w europejskich kolekcjach i koncentrują się wyłącznie na terenie Anglii, Francji i Holandii (jak dotąd nie udało się znaleźć takich pamiątek na terenie Niemiec). Z samego tylko Londynu znamy blisko 20 miniaturowych pochew mieczy, przy czym większość z nich jest zdobiona ornamentowanymi tarczkami, umieszczonymi w górnej części pochwy¹⁵⁸¹. Prawie wszystkie z tych zabytków są – przez niżej cytowanych autorów opracowań – utożsamiane z sanktuarium w Canterbury i datowane na ogół od połowy XIV do schyłku XV w., a z nielicznymi wyjątkami nawet do 1 poł. XVI wieku¹⁵⁸². Sporadycznie znajdowane są pochwy sztyletów, znane jak dotąd z bardzo niewielu znalezisk i datowane na 2 poł. XIV wieku¹⁵⁸³.

Kilkanaście miniaturowych pochew mieczy pochodzi z Francji, głównie z Paryża oraz Valenciennes¹⁵⁸⁴, przy czym jedna pochewka z tej ostatniej miejscowości (dł. 81,5 mm) jest zdobiona okrągłą tarczą z wizerunkiem twarzy demona z wytkniętym językiem. Pośród znalezisk paryskich znajdziemy cztery pochewki z tarczkami zdobionymi głową lwa¹⁵⁸⁵, datowane na XV w., jedną z tarczką bez zdobień¹⁵⁸⁶ oraz cztery pochewki bez tarczek¹⁵⁸⁷. Dwie z pochewek z tarczkami zdobionymi głową lwa zostały bardzo dokładnie

datowane na lata 1390–99¹⁵⁸⁸. Kilkanaście miniaturowych pochewek mieczy pochodzi z Holandii, najwięcej z Amsterdamu, Nieuwlande oraz 's-Hertogenbosch. Większość z nich, datowana na wiek XIV bądź pierwszą połowę wieku XV, jest zdobiona tarczkami z głową maskarona¹⁵⁸⁹, rzadziej wizerunkiem lwa¹⁵⁹⁰, motywem trójkątnej tarczy z rozetami¹⁵⁹¹, czy też głową diabła¹⁵⁹². W jednym przypadku, w znalezisku z miejscowości Dan Briel, po obu stronach nasady pochwy zachowały się symetrycznie umieszczone rękawice rycerskie¹⁵⁹³. Zabytek ten, o długości 42,0 mm, datowano na lata 1375–1424.

¹⁵⁸¹ B. Spencer, *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges. Medieval...*, s. 95, nr 68, 70, 70a, 71, 72, 72b; *English medieval Industries*, eds. J. Blair, N. Ramsay, Hambledon Press, London 1991, fig. 31; B. Spencer, *Pilgrim souvenirs and kindred objects...*, s. 106–108, nr 118; Tenże, *Pilgrim souvenirs from the medieval waterfront...*, s. 313–314, ryc. 9; Tenże, *Pilgrim Souvenirs, [w:] Age...*, s. 222, nr 62; Tenże, *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges. Salisbury...*, s. 19; D. Bruna, *Enseignes de plomb...*, s. 267, fig. 61 i s. 289, ryc. 61; R. Merrifield, *The archaeology...*, s. 112–115, ryc. 38; *Gothic...*, nr 324b, ryc. 123; T. Hugo, *Notes on a Collection of Pilgrim's Signs, of the Thirteenth, Fourteenth, and Fifteenth Centuries, found in the Thames*, Archaeologia: or, Miscellaneous Tracts Relating to Antiquity, vol. 38, issue 01, The Society of Antiquaries of London, London 1860, s. 132 i tab. IV, fig. 5; B.W. Spencer, *King Henry...*, s. 247, 255, nr 68, s. 256, nr 68; Tenże, *Medieval...*, s. 141 i tab. IV, 8.

¹⁵⁸² B. Spencer, *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges. Medieval...*, s. 99, nr 72b.

¹⁵⁸³ Tamże, s. 307, nr 303; B. Spencer, *Pilgrim souvenirs from the medieval waterfront...*, s. 315, ryc. 11; G. Egan, *Material...*, s. 211, fig. 197b.

¹⁵⁸⁴ A. Tixador, *Enseignes...*, s. 77, nr 129 i s. 76, nr 128.

¹⁵⁸⁵ D. Bruna, *Enseignes de Pèlerinage et Enseignes Profanes...*, s. 338, kat. 653, 654; V. Gay, *Glossaire archéologique du Moyen Age et de la Renaissance*, t. 1: A–GUY, Librairie de la Société bibliographique, Paris 887, s. 153.

¹⁵⁸⁶ D. Bruna, *Enseignes de Pèlerinage et Enseignes Profanes...*, s. 339–340, kat. 657; V. Gay, *Glossaire...*, s. 153.

¹⁵⁸⁷ D. Bruna, *Enseignes de Pèlerinage et Enseignes Profanes...*, s. 340, kat. 658, 659, 660, 661; E. Du Sommerard, *Catalogue...*, nr 9119.

¹⁵⁸⁸ D. Bruna, *Enseignes de Pèlerinage et Enseignes Profanes...*, s. 339, kat. 655, 656; G. D'Haucourt, *Jeux et jouets. Comment se divertissait-on au Moyen Age?*, „Archéologia” nr 8: Mari: Capitale Mésopotamienne, 1966, s. 67.

¹⁵⁸⁹ HP 1, s. 319, ryc. 1013, 1014, 1015; HP 3, s. 385, ryc. 3368.

¹⁵⁹⁰ HP 2, s. 451, ryc. 2020.

¹⁵⁹¹ Tamże, s. 451, ryc. 2022.

¹⁵⁹² HP 3, s. 385, ryc. 3369.

¹⁵⁹³ Tamże, s. 385, ryc. 3372.

GKPP: 286

Nr SAZ: 255/020/039

Nr katalogu MAG: 6101

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Basztowa 1, w. 959, faza 9, horyzont osadniczy IX, podwórko

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: miniaturowy mieczyk z imitacją oplotu na rękojeści, z odłamanym sztychem

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV–1 poł. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 7,0x75,0; gr. 3,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 1,94

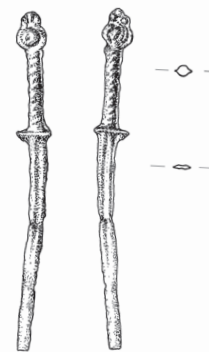
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 290

Nr SAZ: 255/020/039

Nr katalogu MAG: 6102

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Basztowa 1, w. 959, faza 9, horyzont osadniczy IX, podwórko

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: pochwa miniaturowego mieczyka z ubytkiem w górnej części

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV–1 poł. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 6,0x52,0; gr. 2,0

Waga (części zachowanej, w gramach): 2,47

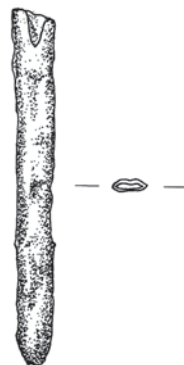
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

Rękawice

Dość popularnym motywem występującym pośród pamiątek pielgrzymich są rękawice, przedstawiane zarówno oddzielnie, jak i przy pochwie miecza, przy czym jako plakietki oddzielne występują one znacznie częściej pojedynczo niż w parach. Znalezione tego typu odnotowano w całej Europie nie więcej niż 20 egzemplarzy, wyłącznie na terenie Anglii, Belgii, Holandii i Francji.

Dwie miniaturowe rękawice znaleziono w Gdańsku. Pierwsza (GKPP 833), o długości 21,9 mm, została odkryta na Wyspie Spichrzów, w ruinach spichrza „Wole Rogi” przy ulicy Stągiewnej 9/23. W znaleziskach europejskich znajdziemy do niej dość liczne analogie. Jedną z nich jest plakietka z Rouen we Francji¹⁵⁹⁴, nie posiadająca precyzyjnej datacji, drugą znalezisko z Londynu, datowane dokładnie na lata 1390–1410¹⁵⁹⁵. Również z Londynu pochodzi rękawica rycerska długości 37,0 mm, datowana na XV w.¹⁵⁹⁶, natomiast podobny zabytek z Hoorn w Holandii, datowany na lata 1375–1424, ma zaledwie 25,0 mm długości. W tym przypadku zachował się sposób mocowania plakietki w postaci niewielkiego sztywnego trzpienia zakończonego kółeczkiem, integralnie odlanego u nasady rękawicy.

Druga rękawica z Gdańska (GKPP 1154), o długości 20,3 mm, dość podobna do wyżej omówionej, została odkryta na stanowisku przy ul. Jaglanej 3/5, w wykopie 1A, w warstwie nr 118 – możemy ją datować na schyłek XIV–XV w.

Znamy też plakietki – rękawice biskupie, związane z sanktuarium w Canterbury i postacią biskupa – św. Tomasza Becketa, m.in. ze znaleziska w Coventry. Rękawica ta, zdobiona motywem sześciolistej rozety, datowana na lata 1545–58, posiada też wyobrażenie biskupiego pierścienia na jednym z palców oraz zachowaną szpilkę do mocowania na odzieży¹⁵⁹⁷. Również z Londynu pochodzi podobny zabytek, datowany na lata 1350–99: rękawica o długości 28,0 mm, zdobiona biskupim pierścieniem¹⁵⁹⁸. Podobnej wielkości jest też znalezisko z Ypres (hol. Ieper), gdzie w trakcie poszukiwań prowadzonych przy użyciu detektora metali natrafiono na miniaturową rękawicę biskupią, zapewne związaną z kultem św. Tomasza Becketa, o długości zaledwie 25,0 mm, datowaną na lata 1325–50¹⁵⁹⁹.

Wydaje się jednak, że obydwie miniaturowe rękawice z Gdańska, ze względu na brak na nich biskupich atrybutów, należy raczej widzieć w grupie plakietek związanych z obyczajowością rycerską, w szczególności turniejową oraz pojedynkową.

¹⁵⁹⁴ H. Kühne, C. Brumme, H. Koenigsmarková, *Jungfrauen...*, s. 19, ryc. 5; M. Mitchiner, *Medieval...*, s. 67, kat. 120.

¹⁵⁹⁵ M. Mitchiner, *Medieval...*, s. 67, kat. 120.

¹⁵⁹⁶ Tamże, s. 211, kat. 757.

¹⁵⁹⁷ B. Spencer, *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges. Salisbury...*, s. 23; C. Woodfield, *Findings from the Free Grammar School at the Whitefriars, Coventry, c. 1545–c. 1557/58*, „Post Medieval Archaeology” vol. 15, 1981, s. 100, 101, fig. 8c.

¹⁵⁹⁸ B. Spencer, *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges. Medieval...*, s. 121, nr 120.

¹⁵⁹⁹ P. von Wanzeele, *Thomas Becket...*, s. 37.

GKPP: 833

Nr SAZ: 255/020/003

Nr katalogu MAG: 2104

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, spichrz „Wole Rogi”, ul. Stągiewna 9/23

Kraj pochodzenia: nieznan

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: miniaturowa rękawica rycerska lub biskupia (?)

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV–1 poł. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 10,4x21,9

Waga (części zachowanej, w gramach): 0,92

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1154

Nr SAZ: 255/020/060

Nr katalogu MAG: 1534

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Jagłana 3/5, wyk. 1A, w. 118

Kraj pochodzenia: nieznan

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: miniaturowa rękawica; rycerska lub biskupia (?)

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: schyłek XIV–XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 11,6x20,3

Waga (części zachowanej, w gramach): 0,87

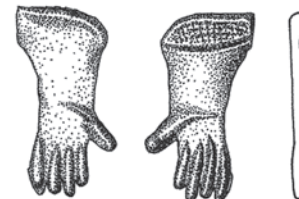
Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Więcek

Rys.: E. Nowicka

Ryba

Podobnie jak kilka innych, jednostkowym znaleziskiem jest plakietka w kształcie ukoronowanej ryby, ze sztywnym łańcuszkiem do zawieszania na grzbiecie (GKPP 540). Zabytek ten został odkryty w warstwie destrukcyjnej, datowanej na XV wiek, w trakcie badań na Wyspie Spichrzów, w ruinach spichlerza „Lubecki Okręt” przy ul. Stągiewnej 13/19. Bardzo podobny (wym. 50,0 x 30,0 mm) zabytek został znaleziony w 's-Hertogenbosch, gdzie datowano go na 2 poł. XIV wieku¹⁶⁰⁰. Symbolika ryby w kulturze chrześcijańskiej jest związana z Chrystusem, jako że greckie słowo *ichthys* czyli ryba jest akronimem słów *Iesous Christos, Theou Yios, Soter*, czyli Jezus Chrystus syn Boga Zbawiciel. Kiedy Chrystus zwoływał swych uczniów, rzekł im: *Pójdźcie za mną a uczynię was rybakami ludzi*.

Ryba symbolizuje zatem chrześcijańską duszę, która płynie poprzez odmęty życia¹⁶⁰¹. Wizerunki ryb często występują na cynowych łyżkach znanych z kilku krajów Europy, a w Polsce z Wrocławia¹⁶⁰². Trudno przesądzić, czy w przypadku zabytku z Gdańska mamy do czynienia z plakietką dewocyjną, bowiem równie dobrze może być to pamiątka po jakimś stronnictwie, jak w przypadku wyżej już wspomnianego delfina Armaniaków.

¹⁶⁰⁰ HP 2, s. 420, ryc. 1827.

¹⁶⁰¹ J. Baldock, *Symbolika...*, s.132.

¹⁶⁰² J. Sawicki, *Średniowieczne...*, s. 64–66.

GKPP: 540

Nr SAZ: 255/020/008

Nr katalogu MAG: 527

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, spichlerz „Lubecki Okręt”, ul. Stągiewna, sektor 1, w. 19—niezbyt zwarta, duże fragm. cegieł, nieregularnie rozmieszczone: od 0,008 do 0,144 m n.p.m., w N części badanej parceli

Kraj pochodzenia: nieznan

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: ryba w koronie zwrócona w lewo (heraldycznie)

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 76,5x43,9

Waga (części zachowanej, w gramach): 4,24

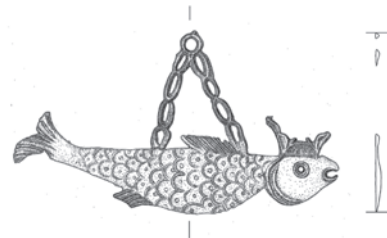
Sposób mocowania: integralnie odlany łańcuszek

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

Jeleń (łania?)

Dość często, szczególnie pośród znaków *profanum* odkrytych na terenie Anglii, spotykamy przedstawienia łani lub jelenia. Łania jest symbolem duszy chrześcijańskiej, która pragnie połączenia z Bogiem zgodnie ze słowami Pisma Świętego: *Jak łania pragnie wody ze strumieni, tak dusza moja pragnie Ciebie, Boże*¹⁶⁰³. Zapewne do tej symboliki mógł nawiązywać herb króla Francji, do którego napisał w roku 1388 Juan I król Aragonii następujące słowa: *Co się dotyczy twojego znaku (godła) Latającej Łani (ang. Flying Stag), to zgadzamy się drogi bracie, że powinieneś nam je wysłać, abyśmy je mogli ochoczo nosić w dowód miłości do Ciebie*¹⁶⁰⁴. Notabene Brian Spencer, za którym autor cytuje te słowa, identyfikuje z omawianym emblematem jeden z zabytków odkrytych na terenie Londynu¹⁶⁰⁵. Jest to częściowo zachowana postać jelenia z długim porożem, w dynamicznym wyskoku, z podgiętymi przednimi nogami (tylne odłamane) i wyraźnie zaznaczonymi racicami i szczegółami sierści.

Plakietka w postaci starannie odlanej sylwetki miniaturowego jelenia (GKPP 1160), o długości 34,4 i wysokości 38,1 mm, pochodzi z wykopalisk na Wyspie Spichrzów przy ul. Jaglanej 3/5, z wykopu nr 3, z warstwy nr 30, datowanej na XV–1 poł. XVI w. Zupełnie inny poziom artystyczny prezentuje druga plakietka (GKPP 542), pochodząca z wykopalisk przy ul. Stągiewnej, gdzie postać zwierzęcia jest oddana w sposób bardzo schematyczny, choć nie można jej odmówić pewnej dynamiki. Praktycznie nie znamy dokładnej analogii do tych znalezisk, natomiast jeśli idzie o tego typu przedstawienia na znakach, to ograniczają się one do kilku, może kilkunastu znalezisk w całej Europie, w tym głównie w Anglii i Holandii, oraz po jednym takim wyobrażeniu w Niemczech i Belgii. Jelonek o długości zachowanej 32,0 mm (głowa odłamana) pod drzewem znany jest z Londynu i datowany na lata 1398–1599¹⁶⁰⁶. Jeleń z rozłożystymi rogami, leżący w okrągłym ogrodzeniu o średnicy 33,0 mm, z zaznaczoną bramą, również pochodzący z Londynu, został umieszczony w ramach chronologicznych pomiędzy 1365 i 1425 rokiem¹⁶⁰⁷. Zapewne znak ten ma związek z herbem Ralphi Neville, pierwszego earla Westmorland (1364–1425)¹⁶⁰⁸. Także z grodu nad Tamizą pochodzi plakietka z wyobrażeniem miniaturowego jelenia stojącego, datowana na lata 1330–80¹⁶⁰⁹. Niewykluczone więc, że gdańskie plakietki z przedstawieniami jeleni należy zaliczyć do *livery badges*, które zawędrowały tu wraz z innymi znakami z terenu Anglii, aczkolwiek nie potrafimy ich niestety powiązać z żadnym konkretnym dworem.

¹⁶⁰³ J. Baldock, *Symbolika...*, s. 120.

¹⁶⁰⁴ B. Spencer, *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges. Medieval...*, s. 278; Tłum. H. Paner.

¹⁶⁰⁵ Tamże, s. 278, oraz ryc. 280a na s. 286.

¹⁶⁰⁶ B. Spencer, *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges. Medieval...*, s. 285–287, nr 278.

¹⁶⁰⁷ Tamże, s. 287, nr 278b; C.F. Enlart, *Manuel...*, s. 403, ryc. 1(12).

¹⁶⁰⁸ B. Spencer, *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges. Medieval...*, s. 287.

¹⁶⁰⁹ Tamże, s. 287, nr 279.

GKPP: 542

Nr SAZ: 255/020/025

Nr katalogu MAG: 485

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Stągiewna, odc. 1, w. 85

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: plakietka z przedstawieniem biegnącego w prawo (heraldycznie) jelenia

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 44,9x25,1

Waga (części zachowanej, w gramach): 5,22

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

GKPP: 1160

Nr SAZ: 255/020/060

Nr katalogu MAG: 1542

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Jagłana 3/5, wyk. 3, w. 30

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: ażurowa plakietka w postaci miniaturowego jelenia zwróconego w prawo (heraldycznie), z rozłożystymi rogami

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: XV–1 poł. XVI w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 34,4x38,1

Waga (części zachowanej, w gramach): 3,60

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

Fot.: K. Wiącek

Rys.: E. Nowicka

Świnia (dzik?)

Miniaturowa plakietka przedstawiająca świnię (dziką?) z wyraźnie odlanym szczeciniastym grzbietem (GKPP 798) jest również unikatowym zabytkiem w wykopaliskach gdańskich, choć występuje w liczbie kilkudziesięciu egzemplarzy pośród innych znalezisk europejskich. Nie mamy co prawda dokładnej analogii do „świni gdańskiej”, niemniej wydaje się, że nie jest to w tym przypadku atrybut św. Antoniego Egipskiego. Warto zwrócić uwagę, że świnia pojawia się również często jako motyw o charakterze satyrycznym, jak np. świnia grająca na kobzie, znana ze znaleziska w Utrechcie i datowana na lata 1375–1424, z towarzyszącym jej napisem na szarfie *LAET KNORREN*¹⁶¹⁰. Zapewne było to przedstawienie popularne na terenach dzisiejszej Holandii, skoro prawie identyczne przedstawienie, tym razem z napisem *AVMRAV*, spotykamy również pośród znalezisk z Amsterdamu¹⁶¹¹. Zabytek gdański został odkryty na Wyspie Spichrzów, przy ul. Spichrzowej 2/2, w warstwie nr 1052, gdzie również znaleziono unikatową plakietkę z przedstawieniem św. Ubalda z Gubbio (GKPP 655), datowaną na schyłek XIV wieku.

Ze źródeł pisanych wiemy, iż biały dzik był znakiem Ryszarda księcia Gloucester. W roku 1483 rachunki księcia odnotowały zakup tysięcy odznak tekstylnych wykonanych z barchanu z wizerunkiem takiego dzika, dla uczestniczących w królewskiej koronacji. Cynowa plakietka dzika jest znana ze stanowiska

Steelyard i jak twierdzi Brian Spencer, mogła być przy tej samej okazji noszona przez jakiegoś świadka tej ceremonii¹⁶¹². Dzik jest symbolem sił ciemności, prześladowania, złości, a nawet może być utożsamiany z szatanem, ze względu na psalm 79 Starego Testamentu, gdzie czytamy jak dzik zniszczył winnicę bożą: *Zrył ją dzik z lasu, a odynieć spał ją*¹⁶¹³. Dzik był też znaczącym symbolem w mitologii skandynawskiej, gdzie symbolizował siłę i płodność. W heraldyce oznacza nieustępliwość i siłę, a w sztuce jest symbolem rozpusty. Jak widać wybór nie jest łatwy, szczególnie że plakietka gdańska nie posiada ścisłych analogii.

¹⁶¹⁰ HP 2, s. 415, ryc. 1792.

¹⁶¹¹ HP 3, s. 317, ryc. 3045.

¹⁶¹² B. Spencer, *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges. Medieval...*, s. 289–290, ryc. 281h.

¹⁶¹³ U. Janicka-Krzywda, *Patron – Atrybut – Symbol*, Pallottinum, Poznań 1993, s. 186.

GKPP: 798

Nr SAZ: 255/020/048

Nr katalogu MAG: 2646

Lokalizacja zabytku, opis kontekstu: Gdańsk, Wyspa Spichrzów, ul. Spichrzowa 2/2, w. 1052

Kraj pochodzenia: nieznany

Miejsce pochodzenia: nieustalone

Nazwa i opis przedstawienia: miniaturowa figurka świni z wyraźnie odlanym szczeciniastym grzbietem (nogi i ogon odłamane)

Napis (w części zachowanej): brak

Datowanie: 2 poł. XIV–pocz. XV w.

Wymiary (części zachowanej, w milimetrach): 51,7x27,2

Waga (części zachowanej, w gramach): 7,28

Sposób mocowania: brak

Materiał: cyna/ołów

Technika wykonania: odlew

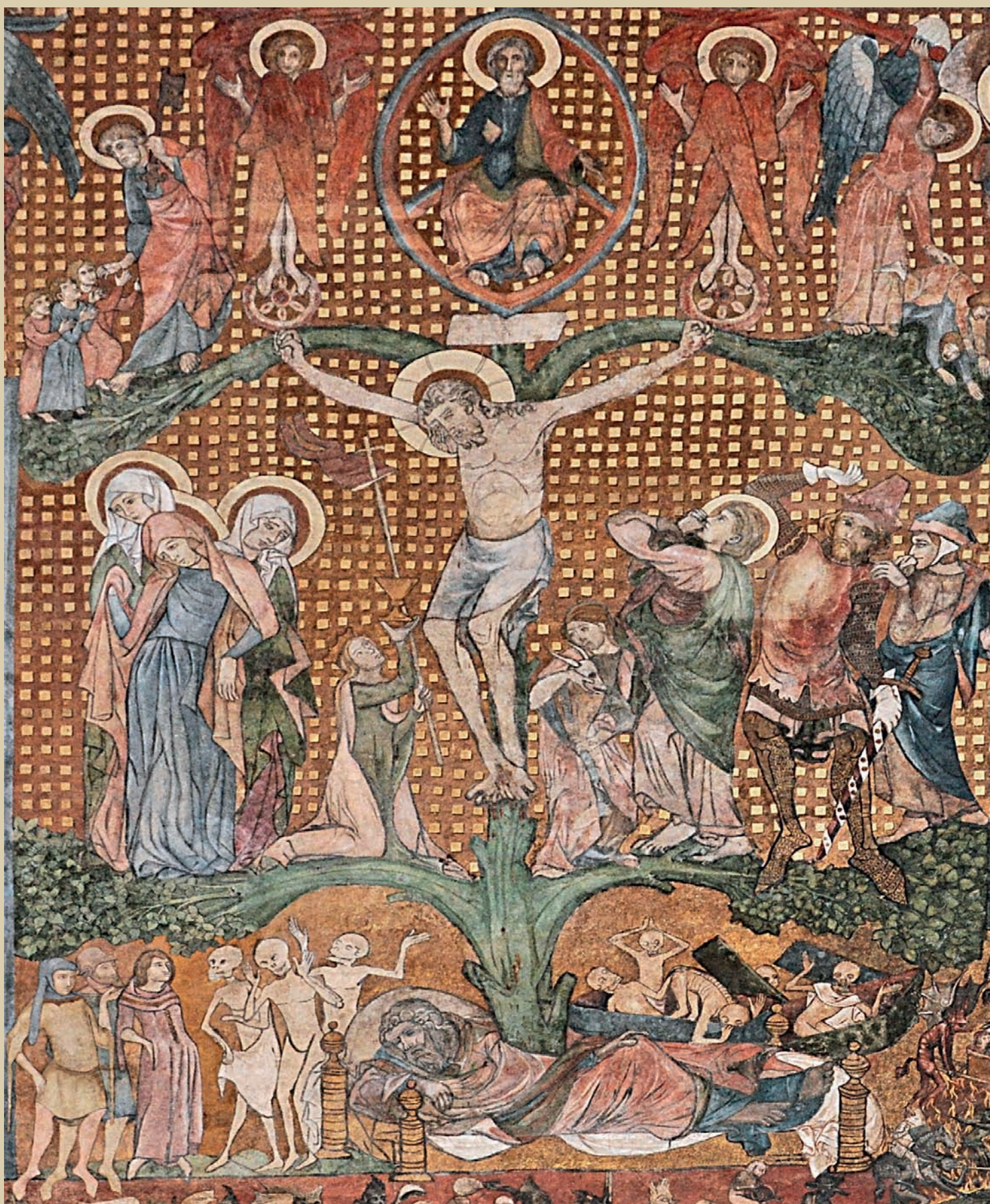

Fot.: K. Włócek

Rys.: A. Błaszczuk

Obraz z ołtarza św. Auty (XVI w.) Świeckie odznaki na nakryciach głowy. Museu Nacional de Arte Antiga w Lizbonie. (fot. H. Paner)

Chrystus ukrzyżowany na drzewie Jessego. Malowidło na północnej ścianie prezbiterium (ok. 1380–90). Bazylika katedralna św. Jana Chrzciciela i św. Jana Ewangelisty w Toruniu. (fot. H. Paner)

7. Zapomniane inne sanktuaria Pomorza

Źródła pisane dotyczące średniowiecznych miejsc pielgrzymkowych i sanktuariów funkcjonujących wówczas na terenach północno-wschodniej Polski są raczej skromne, a źródła europejskie jedynie sporadycznie wymieniają pomorskie miejsca pielgrzymek. Wyjątkiem są dwa sanktuaria, tj. w Chełmskiej Górze koło Koszalina znane w literaturze przedmiotu jako Golme, Gollen, Gollenberg¹⁶¹⁴, oraz Gdańsk św. Wojciech¹⁶¹⁵, do których kierowano grzeszników na pielgrzymki pokutne. Notabene wg J. Ansorge: *Die Marienkapelle auf dem Golmberg (Golme) bei Köslin gilt als der bedeutendste pommersche Wallfahrtsort*¹⁶¹⁶, co zresztą potwierdzają liczne zapisy testamentowe mieszkańców Stralsundu i Elbląga¹⁶¹⁷. Przy niedostatku źródeł historycznych spróbujemy poddać analizie gdańskie znaleziska archeologiczne, dla „wyłuskania” ze znanych nam odkryć tych artefaktów, jakie nie wpisują się jak dotąd w szeroki krąg powszechnie w Europie znanych znaków pielgrzymich, których masowa produkcja i dystrybucja w najbardziej uczęszczanych sanktuariach jest poświadczona poprzez liczne znaleziska na całym kontynencie, potwierdzające szeroki zasięg oddziaływania choćby takich ośrodków jak Akwizgran, Kolonia, Wilsnack, Einsiedeln czy Thann.

Pośród znalezisk zgromadzonych w GKPP znajdziemy znaczną liczbę plakietek, które albo nie występują w żadnych innych znaleziskach europejskich, albo występują w nich bardzo nieliczne, wręcz jednostkowo.

Przyjrzyjmy się takim znaleziskom w kontekście ewentualnej możliwości przypisania ich do znanych średniowiecznych sanktuariów (?), lub też postawienia tezy o ich pochodzeniu z sanktuariów dzisiaj zapomnianych, które jednak w skali ówczesnego pomorskiego pielgrzymowania musiały odgrywać istotną rolę,

¹⁶¹⁴ E. Chojińska-Bochdan, *W poszukiwaniu głównego ośrodka kultu przedchrześcijańskiego na Pomorzu Gdańskim*, [w:] *Z otchłani wieków Pomorza Gdańskiego*, red. E. Chojińska-Bochdan, M. Kwapiński, H. Paner, A. Szymańska, Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, Gdańsk 1998/99, s. 133–165; Taż, *O potrzebie badań miejsc kultu przedchrześcijańskiego na Pomorzu Wschodnim*, „Archaeologia Historica Polona” t. 13: Studia z archeologii, historii i historii architektury, red. J. Olczak, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Uniwersyteckie Centrum Archeologii Średniowiecza i Nowożytności, Toruń 2003, s. 147–153; M. Czerner, *Sanktuarium...*, s. 163–173; H. Heyden, *Das Wallfahrtswesen...*, s. 7–20; Tenże, *Die letzten Wallfahrten in Pommern*, Veröffentlichungen der historischen Kommission für Pommern, seria V, z. 12, 1965; W. Łysiak, *Średniowieczne pielgrzymki na Pomorzu Zachodnim. Mit i rzeczywistość*, [w:] *Chrześcijaństwo...*, s. 145–165; B. Popielas-Szultka, Z. Szultka, *Sanktuarium Maryjne na Górze Chełmskiej*, Słupsk 1991; Z. Szultka, *Kaplica pw. Najświętszej Marii Panny na Górze Chełmskiej jako miejsce kultowe w średniowieczu*, „Studia Gdańskie”, t. IX, Gdańsk 1993, s. 75–88.

¹⁶¹⁵ A. Witkowska, *Przemiany...*, s. 892–900; Taż, *Peregrinatio...*, s. 16, p. 31; E. van Cauwenbergh, *Les Pèlerinages expiatoires et judiciaires dans le droit communal de la Belgique au Moyen Âge*, „Receuil de travaux publiés par les membres des Conférences d'Histoire et de Philologie”, 48 Fascicule, Université de Louvain, Louvain 1922, s. 145 i nn.; J. Koldewey, *Foi et Bonne Fortune...*, s. 220–222; D. Webb, *Pilgrims and Pilgrimage in the Medieval West*, London–New York 1999, s. 55, gdzie autorka podaje też inne sanktuaria w tej części Europy wymieniane w źródłach pisanych Gandawy i Brugii, m.in. Lubeka, Królewiec, Wrocław i Ryga.

¹⁶¹⁶ J. Ansorge, *Die Ausgrabungen...*, s. 55; Tenże, *Pilgerzeichen...*, s. 100.

¹⁶¹⁷ R. Kubicki, *Pielgrzymki...*, s. 179–188; Tenże, *Testamenty...*, s. 199–208; Podobne opracowanie w języku polskim znamy też dla Stralsundu: H. Bettin, D. Volksdorf, *Pielgrzymki...*, s. 211–233.

skoro miały zezwolenie władz kościelnych na produkcję i sprzedaż pamiątek pielgrzymich, niekiedy zresztą, jak wskazują znaleziska archeologiczne, w całkiem niemałych ilościach. Niewątpliwie na pierwszym miejscu zaliczymy do takich świadectw zabytki określone przez autora w poprzednich publikacjach jako Gdańskie Pełne Plakietki Maryjne (GPPM) oraz Gdańskie Ażurowe Plakietki Maryjne (GAPM)¹⁶¹⁸. Określenie „gdańskie” w tym przypadku nie tyle wskazuje miejsce ich wyprodukowania, choć i tego nie można wykluczyć, co raczej miejsce ich znalezienia i pewnego rodzaju stylistyczną specyfikę wyróżniającą je spośród innych tego typu znalezisk. Na drugim miejscu należy postawić dość liczny zespół plakietek związanych z kultem Świętej Krwi poprzez wyobrażenie kielicha z hostią i umieszczonej nad hostią głowy Chrystusa, które zostaną poniżej omówione po plakietkach związanych z kultem maryjnym.

GPPM to znaki jednostronne prostokątnego kształtu z trójkątnym szczytem i trzema symetrycznie rozmieszczonymi na tym szczycie zwieńczeniami w postaci krzyżyków. Do ich mocowania służyły cztery równomiernie rozmieszczone po bokach, półkoliste na ogół uchwyty. Przedstawiają one wszystkie ten sam obraz, tj. siedzącą na tronie postać Marii z Dzieciątkiem, natomiast różnią się zdecydowanie jeśli idzie o stylistykę i detale wyobrażeń, a także poziom artystyczny (Tablica 8 i 9).

Ten typ plakietek ma zdaniem autora osiem różnych odmian, gdzie w przypadku odmiany 2 wyróżniono jeszcze pięć wariantów (2A, 2B, 2C, 2D, 2E), a w przypadku odmiany 5, dwa warianty (5A i 5B)¹⁶¹⁹.

Zacznijmy od GPPM odmiana 1¹⁶²⁰. Maria w liliowej koronie zasiada na tronie zdobionym plastycznym ornamentem regularnej, drobnej, ukośnej kratki. W prawej zgiętej ręce trzyma jabłko. Po jej lewej stronie znajduje się stojące na tronie Dzieciątko z głową w krzyżowym nimbie. Po bokach obu postaci widnieje ornament roślinny, którego wici wyrastają z boków tronu. Na rewersie jest przeważnie wyraźnie odcisnięty plastyczny ornament regularnej, ukośnej kratki. Łącznie rozpoznano 61 egzemplarzy takich plakietek, z czego na Głównym Mieście odkryto dwa znaki, na Starym Mieście pięć (1 przy ul. Łagiewniki i 4 przy Tartacznej), na Szafarni 1, a na Wyspie Spichrzów pozostałe 53 zabytki. Jak widać, znaleziska tej odmiany znaków koncentrują się na Wyspie, gdzie stanowią aż 87% z ogólnej liczby tych znalezisk. Z tego aż 17 plakietek znaleziono w rejonie ul. Żytniej i Spichrzowej, 12 w kwartale pomiędzy Basztową, Chmielną i Ciesielską, 19 w rejonie Stągiewnej i 5 rozproszonych również w centralnej i północnej części Wyspy. Aż w 23 przypadkach omawiane plakietki typu GPPM odmiany 1

¹⁶¹⁸ H. Paner, *Średniowieczne...*, s. 64–163.

¹⁶¹⁹ Tamże, s. 64–70 oraz tab. 1 i tab. 2 na s. 71 i 72.

¹⁶²⁰ Są to zabytki o numerach kolekcji (GKPP): 2, 3, 5, 9, 28, 29, 38, 49, 51, 52, 84, 87, 124, 126, 129, 131, 132, 133, 140, 145, 146, 147, 177, 208, 215, 285, 287, 325, 546, 549, 554, 587, 619, 628, 666, 672, 676, 678, 684, 706, 707, 709, 712, 717, 718, 723, 730, 738, 739, 741, 742, 771, 778, 820, 900, 901, 902, 956, 1005, 1006, 1065, 1066. Jedna plakietka typu GKPP odmiana 1 została wydobyta przypadkowo z kanału Raduni w 1983 roku, podczas jego oczyszczania i znajduje się w kolekcji prywatnej, zob.: E. Chojińska-Bochdan, *Znaleziska...*, s. 210–211.

GDAŃSKIE PEŁNE PLAKIETKI MARYJNE (GPPM)

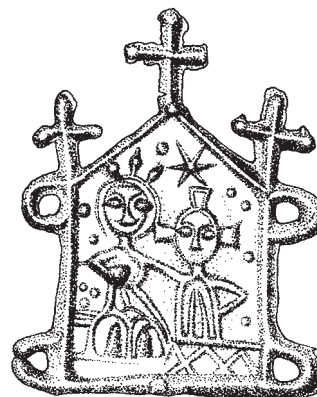
ODMIANA 1

GKPP 820; SAZ 255/020/051; KAT 1718

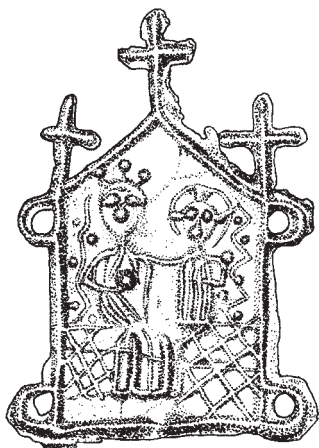
ODMIANA 2, WARIANT C

GKPP 665; SAZ 255/020/048; KAT 2653

ODMIANA 2, WARIANT A

GKPP 545; SAZ 255/020/041; KAT 2167

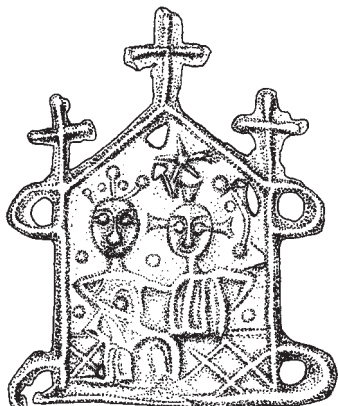
ODMIANA 2, WARIANT D

GKPP 736; SAZ 255/020/048; KAT 5009

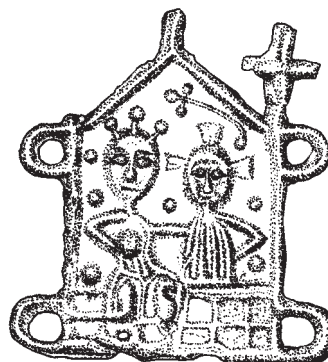
ODMIANA 2, WARIANT B

GKPP 744; SAZ 255/020/048; KAT 5017

ODMIANA 2, WARIANT E

GKPP 548; SAZ 255/020/041; KAT 2170

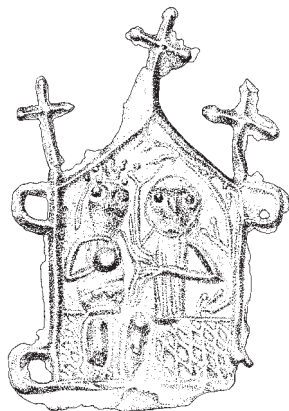

Tablica 8. Gdańskie Pełne Plakietki Maryjne (GPPM), odmiana 1 i 2.

GDAŃSKIE PEŁNE PLAKIETKI MARYJNE (GPPM)

ODMIANA 3

GKPP 127; SAZ 255/020/027; KAT 12

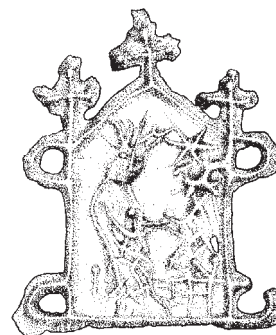
ODMIANA 5, WARIANT B

GKPP 558; SAZ 255/020/041; KAT 2180

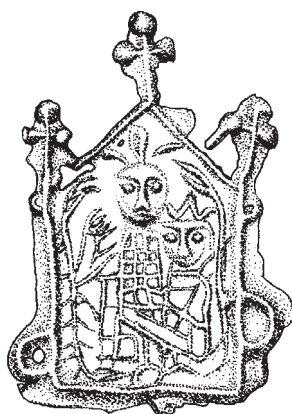
ODMIANA 6

GKPP 595; SAZ 255/105/001; KAT 92

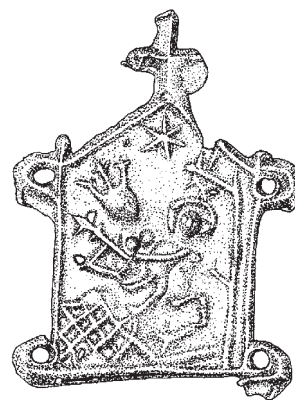
ODMIANA 4

GKPP 734; SAZ 255/020/048; KAT 5007

ODMIANA 7

GKPP 1008; SAZ 255/099/004; KAT 343

ODMIANA 5, WARIANT A

GKPP 1003; SAZ 255/099/004; KAT 332

ODMIANA 8

GKPP 563; SAZ 255/020/041; KAT 2185

Tablica 9. Gdańskie Pełne Plakietki Maryjne (GPPM), odmiana 3, 4, 5, 6, 7 i 8.

zarejestrowano w warstwach, gdzie występowały także monety, przy czym ich większość to monety krzyżackie o bardzo wyraźnej, zdaniem Borysa Paszkiewicza, specyfice jeśli idzie o czas ich użytkowania. Ta opinia wybitnego badacza od lat związanego z Gdańskiem ma duże znaczenie dla naszych dalszych rozważań w zasadniczej kwestii, tj. kiedy znalezione w Gdańsku pamiątki pielgrzymie zostały (świadomie lub nieświadomie) zdeponowane. Monety takie jak fircheny czy półskojce znajdowały się w obiegu do okresu pomiędzy 1411–15. Szelągi mistrzów krzyżackich bite przed bitwą grunwaldzką zanikają po roku 1411. Z kolei szelągi z krótkim krzyżem są w obiegu do końca XV wieku, inaczej niż brakteaty bite przed rokiem 1364, które były środkiem płatniczym tylko do przełomu XIV i XV wieku. Krótki czas trwania w obiegu miały również brakteaty wybite w latach 1391–1411/15, które wkrótce po tej końcowej dacie zdecydowanie zanikają z rynku. Dłużej natomiast są w obiegu pewne formy brakteatów bite od 1416, które zanikają dopiero koło roku 1460¹⁶²¹. Biorąc pod uwagę powyższe uwarunkowania, datowanie czasu, kiedy trafiły do ziemi znaki pielgrzymie typu GPPM 1, zdecydowanie zamyka się w 2 połowie XIV wieku, z możliwością rozciągnięcia tej datacji w nielicznych przypadkach na początki wieku XV. Nie oznacza to oczywiście ram chronologicznych produkcji tych pamiątek. Początek ich wytwarzania mógł być wcześniejszy, choć zapewne nie więcej niż dwie, trzy dekady, bo znalazłoby to odbicie w innych znaleziskach, natomiast zakończenie produkcji tych plaketek należy zdecydowanie widzieć w 1 połowie, a może nawet w pierwszym dwudziestolecu XV wieku. Plakietki typu GPPM odmiany 1 znane są poza Gdańskiem jedynie ze Stralsundu (1 plakietka datowana na XIII w. (?), wys. 47,0 mm)¹⁶²² oraz z Arnemuiden (Holandia, 1 plakietka datowana na XIV w., wys. 35,0 mm)¹⁶²³. Co istotne, nie spotykamy tego typu znaków pośród plaketek odlanych na dzwonach kościelnych, co wskazuje na ich nieobecność w dotychczas rozpoznanych zbiorach przedstawień, związanych z najbardziej znanymi europejskimi sanktuariami, jak choćby Akwizgran, do którego wielu badaczy jest skłonnych ten typ plakietki przypisywać.

Kolejna grupa rozpatrywanych tu znaków to typ GPPM, odmiana 2¹⁶²⁴, który występuje w pięciu wariantach, różniących się między sobą detalami wizerunków. Niemniej wszystkie przedstawienia prezentują ten sam schemat: Maria w koronie w kształcie trzech sterczynek zakończonych zgrubieniami zasiada na tronie, dzierżąc w prawej ręce jabłko. Tron jest zaznaczony

schematycznie jako pas wypełniony plastyczną, ukośną kratką, zajmujący całą szerokość znaku w jego dolnej części. Najczęściej kratka pod postacią Marii jest nieco mniejszych rozmiarów niż kratka wypełniająca tron pod postacią Dzieciątka. Dzieciątko, z głową w krzyżowym nimbie, stoi po lewej (heraldycznie) stronie Marii. Po bokach obu postaci występuje pionowy, zygzakowaty ornament geometryczny (wariant 2A i 2D), nad głową Dzieciątka gwiazda (wariant 2C i 2E) lub gałązka (wariant 2B i 2E). Łącznie rozpoznano 56 egzemplarzy tego typu plaketek, z czego: po jednym znaleziono na Głównym Mieście, Starym Mieście i Szafarni oraz aż 53 na Wyspie Spichrzów¹⁶²⁵. Również i w tym przypadku liczba znaków znalezionych na Wyspie znacząco odstaje od pozostałych znalezisk plaketek tego typu, stanowiąc prawie 96% ich frekwencji, rozpatrywanej w odniesieniu do obszaru całego miasta i wszystkich znalezisk takich plaketek. Najwięcej, bo aż 19 egzemplarzy plaketek odmiany 2, odkryto na Wyspie w rejonie ul. Żytniej i Spichrzowej, 15 zabytków w kwartale zabudowy: Basztowa, Motławska, Chmielna, 8 w rejonie południowej pierzei ul. Stągiewnej, 6 w okolicach ul. Stągiewnej, Chmielnej i Ciesielskiej, 4 w rejonie Stągiewnej 23/25 oraz 1 na Jaglanej 3/5. Patrząc na rozkład tych znalezisk widać wyraźnie, iż ich koncentracja na Wyspie kończy się na wysokości ul. Żytniej i Mostu Kogi, czego oczywiście nie zmienia pojedynczy okaz znaleziony przy ul. Jaglanej.

Odnosnie wariantów tej odmiany plakietki typu GPPM, to do wariantu 2A zaliczono 20 znaków, przy czym 19 z nich znaleziono na Wyspie Spichrzów, a tylko 1 na Głównym Mieście. Do wariantu 2B zaliczono 18 zabytków, w tym 17 z Wyspy i 1 z Szafarni. Wariant 2C jest znany w 5 egzemplarzach, przy czym wszystkie odkryto przy ul. Spichrzowej, wariant 2D reprezentują zaledwie 3 plakietki z Żytniej, Spichrzowej oraz rogu Stągiewnej i Chmielnej, podobnie jak znaki zaliczone do wariantu 2E, odkryte w rejonie ul. Ciesielskiej.

Podobnie jak w przypadku odmiany 1, plakietki GPPM odmiany 2 w wielu przypadkach wystąpiły w kontekstach z monekami i plasują się chronologicznie w 2 poł. XIV do początków XV wieku. Jedyne analogie jakie znamy z Europy do tej odmiany plaketek są bardzo nieliczne. Jeden z takich zabytków, który możemy zaliczyć do wariantu 2B (32,0 x 33,0 mm), jest znany z Amsterdamu i datowany na XIV wiek¹⁶²⁶, drugi również podobny do wariantu 2B został znaleziony w Dordrechcie (33,0 x 35,0 mm) i datowany także na wiek XIV¹⁶²⁷.

Plakietki typu GPPM, odmiana 3 zostały zidentyfikowane w łącznej liczbie 13 egzemplarzy, z czego 12 znaleziono na Wyspie Spichrzów, a tylko 1 zabytek na obszarze Starego Miasta przy ul. Tartacznej¹⁶²⁸. Pośród zabytków znalezionych na Wyspie dominują zabytki z wykopalisk przy ul. Basztowej w liczbie 5 egzemplarzy, 2

¹⁶²¹ Informacje ustne uzyskane od Pana Profesora Borysa Paszkiewicza, któremu wyrażam moje gorące podziękowania.

¹⁶²² R. Samariter, *Kurze Fundberichte, Mittelalter/Neuzeit, Stralsund, Fundplatz 47, „Bodendenkmalpflege in Mecklenburg-Vorpommern”*, Jb. 53, 2005 (2006), s. 458–461. Autorka datowała ten znak na XIII wiek, co budzi pewne wątpliwości w świetle ustaleń chronologicznych dotyczących tych samych plaketek znalezionych na terenie Gdańska, które z całą pewnością nie mogą starsze niż wiek XIV.

¹⁶²³ HP 3, s. 203, ryc. 2587.

¹⁶²⁴ Są to zabytki o następujących numerach w kolekcji gdańskiej: (GKPP): 4, 6, 18, 19, 22, 25, 32, 33, 35, 44, 45, 48, 50, 61, 103, 105, 108, 109, 138, 141, 150, 172, 205, 251, 252, 253, 254, 324, 544, 545, 548, 550, 551, 552, 611, 613, 665, 674, 708, 714, 716, 719, 721, 722, 724, 725, 726, 728, 729, 733, 736, 744, 865, 963, 970, 1004.

¹⁶²⁵ Jedna plakietka typu GKPP odmiana 2, została w roku 1983 odkryta w kanale Raduni w czasie jego oczyszczania i znajduje się w kolekcji prywatnej, zob.: E. Choińska-Bochdan, *Znaleziska...*, s. 210–211.

¹⁶²⁶ HP 2, s. 343, ryc. 1429.

¹⁶²⁷ Tamże, s. 343, ryc. 1430.

¹⁶²⁸ GKPP 7, 30, 47, 106, 121, 127, 139, 149, 547, 667, 735, 825, 903.

plakietki pochodzą z ul. Żytniej, 3 z badań w rejonie Stągiewnej, Chmielnej i Ciesielskiej, i po jednej z Chmielnej 63/64, Stągiewnej 12, oraz Chmielnej 102. Wszystkie plakietki prezentują ten sam rodzaj przedstawienia. Maria w koronie w kształcie sześciu sterczynek, każda utworzona z połączonych ze sobą trzech plastycznych guzków, zasiada na schematycznie przedstawionym tronie, dzierżąc w prawej ręce jabłko. Tron jest zaznaczony schematycznie jako pas wypełniony plastyczną, ukośną kratką, z oczkami w kształcie nieregularnych rombów, zajmując całą szerokość znaku w jego dolnej części. Dzieciątko, z nieproporcjonalnie dużą głową, stoi po lewej stronie Marii. Po lewej strony Dzieciątka oraz, w kilku przypadkach, także pomiędzy nim i Marią, jest pionowy ornament roślinny, który zwiesza się nad głowami obydwu postaci. W kilku przypadkach ornament taki występuje też po prawej (heraldycznie) stronie Marii. Na podstawie znalezisk monet towarzyszącym omawianym plakietkom oraz dat uzyskanych drogą analiz dendrochronologicznych, można ustalić datowanie omawianej odmiany 3 GKPP na okres od połowy XIV do połowy XV wieku. Jak dotąd nie udało się znaleźć w literaturze przedmiotu plakietek typu GPPM odmiany 3 w innych znaleziskach europejskich.

Typ GPPM odmiana 4 jest reprezentowany przez 14 znalezisk¹⁶²⁹ – wszystkie z północnej części Wyspy Spichrzów, z czego aż 8 plakietek pochodzi z rejonu ul. Żytniej i Spichrzowej, 3 z ul. Basztowej, a 3 z ul. Stągiewnej. Jest to bardzo charakterystyczna plakietka o szczególnym rysunku pełnym motywów geometrycznych. Maria w liliowej koronie, i z Dzieciątkiem przy lewym boku, jest na tym znaku w przeciwieństwie do poprzednio omówionych plakietek, umieszczona centralnie, a nie po jego prawej (heraldycznie) stronie. Po bokach obu postaci jest pionowy ornament roślinny, zwieszający się nad ich głowami. Kontury postaci, tak Marii, jak i Dzieciątka, są wypełnione nieregularnym ornamentem geometrycznym. W kilku przypadkach zwieńczenia sterczynek bardziej przypominają motyw trójliścia aniżeli krzyżyki. Pięć plakietek znalazło się w warstwach datowanych monetami, co pozwala na ustalenie chronologii całej omawianej odmiany na okres od 2 poł. XIV do początków XV wieku. Jedna plakietka tej odmiany została odkryta w Stralsundzie, gdzie uznano ją za pochodzącą z ośrodka w Akwizgranie i datowano na schyłek XIII–1 poł. XIV wieku¹⁶³⁰.

Pośród plakietek typu GPPM odmiana 5, których łącznie wydzielono osiem egzemplarzy¹⁶³¹, wyróżniono wariant 5A (sześć zabytków, w tym cztery z Głównego Miasta i dwa z Wyspy)¹⁶³² oraz wariant 5B (dwa zabytki, obydwa z Wyspy), wszystkie prostokątne z trójkątnym szczytem¹⁶³³. Na wszystkich plakietkach znajdujemy przedstawienie siedzącej Marii z Dzieciątkiem w powijkach

trzymanym poziomo, z głową przy jej lewym ramieniu. Nawet pomiędzy podobnymi do siebie plakietkami znajdziemy pewne różnice w rysunku, co może świadczyć o istnieniu różnych form dla tego znaku. W wariantcie 5A Maria w liliowej koronie, siedząca na tronie ustawionym na wyraźnie zaakcentowanym podwyższeniu, trzyma w ramionach Dzieciątka w powijkach z główką w czepku z falbankami. Po obu stronach postaci znajdują się pionowe dekoracje florystyczne. Trójkątne szczyty plakietek są zwieńczone krzyżykami (centralne odłamane), a do ich mocowania służyły cztery uszka.

Wariant 5B, zachowany w całości tylko w jednym przypadku, prezentuje podobną scenę, z tym że tron Marii nie stoi na podwyższeniu, a trzymane przez nią Dzieciątka w powijkach także z głową przy jej lewym ramieniu ma tym razem głowę w krzyżowym nimbie. Po obu stronach postaci, równolegle do krawędzi pionowych plakietki znajdują się ornamenty florystyczne w postaci kłosów zboża (?), nad nimi zwieńczenia plakietki w formie trójliścia. Zapewne trójliściem był też zwieńczony szczyt znaku, na co wskazuje ślad po odłamaniu tego elementu. Jak dotąd nie znamy analogii do tych plakietek z innych znalezisk europejskich.

Aż trzy plakietki odmiany 5 wariantu A zostało znalezionych w reliktach zabudowy mieszkalnej przy ul. Szerokiej nr 89 oraz 95, w warstwach średniowiecznych i przemieszanych z nowożytnymi (GKPP 990, 998, 1003). Jeden znak ze stanowiska Ławy Mięśne odkryto w zachodnim przejściu tych kramów, w warstwie nr 15, gdzie wystąpiły również następujące monety: Flandria, Ludwik I de Nevers (1322–46), grosz, mennica nieznana; Kliwia, Jan (1347–68), szterling z lwem, mennica *Rotvit* (Büderich?); Kujawy lub Mazowsze Płockie, Kazimierz III Wielki, kwartnik mały, ok. 1360–70; Prusy, fenig brakteatowy *Krzyż łaciński*, ok. 1317/8–1327/8; Prusy, fenig brakteatowy *Korona II*, ok. 1337/8–1345; Prusy, fenig brakteatowy *Korona II*, ok. 1337/8–1345; Prusy, fenig brakteatowy *Prostokąt-D*, ok. 1345–1353; Prusy, Winrych von Kniprode, firchen, ok. 1364–ok. 1379, Toruń; Prusy, Winrych von Kniprode, firchen, ok. 1364–ok. 1379, Toruń¹⁶³⁴. Pozostałe znaki omawianego typu znaleziono również w kontekstach datowanych na okres późnośredniowieczny, jednakże w warstwach bez precyzyjnych datowników, natomiast sądząc po materiałach towarzyszących, początki datowania tych plakietek można przyjąć na połowę XIV wieku.

Nielicznie jest reprezentowany typ GKPP odmiana 6, których to plakietek znaleziono cztery egzemplarze¹⁶³⁵, z czego trzy pochodzą z Wyspy Spichrzów, a jeden z obszaru Starego Miasta. Są one prostokątne kształtu z trójkątnym szczytem zwieńczonym trzema krzyżykami, z czterema uszkami do mocowania. Maria w wysokiej liliowej koronie i jabłkiem w dłoni, zasiada na tronie z twarzą *en face* i korpusem zwróconym w lewą (heraldycznie)

¹⁶²⁹ GKPP 36, 46, 53, 104, 171, 257, 710, 715, 720, 727, 734, 737, 760, 764.

¹⁶³⁰ R. Samariter, *Pilgerzeichen...*, s. 191–212, ryc. 8.1.

¹⁶³¹ GKPP 64, 119, 558, 564, 983, 990, 998, 1003.

¹⁶³² GKPP 64, 564, 983, 990, 998, 1003.

¹⁶³³ GKPP 119, 558.

¹⁶³⁴ B. Paszkiewicz, *Monety i związane z monetami zabytki z badań Jatek Rzeźniczych...*, s. 1–13. Pośród znalezionych tu monet ujawniono również dwie monety nowożytne, które jak się wydaje są przypadkowo zawleczonymi do warstwy średniowiecznej wtrętami.

¹⁶³⁵ GKPP 107, 120, 553, 595.

stronę. Obok niej stoi Dzieciątko także z jabłkiem w dłoni, a nad jego głową jest sześcioramienna gwiazda. Plakietki te znaleziono m.in. w warstwach użytkowych z XV w., na podwórku przy ul. Basztowej 1 (GKPP 120), przy ul. Ciesielskiej 4A, w poziomie z dużą zawartością mierzwy i szczątków biologicznych oraz odpadów poprodukcyjnych, powstałych po destrukcji założenia spichrzowego w fazie VI zagospodarowania tej parceli i datowanym na początku XV w. (GKPP 553), a także w poziomie użytkowym z XV w., przy ul. Sierociej na Starym Mieście (GKPP 595). Biorąc pod uwagę występowanie tego znaku w kontekstach związanych z późniejszymi fazami zagospodarowania Wyspy Spichrzów, odmianę 6 możemy datować na schyłek XIV–początek XV wieku. Jedyna, bardzo zresztą podobna plakietka do powyżej omawianych, znana jest ze znaleziska w duńskim Tjaereby, znaleziona w ruinach klasztoru Aebelholt, położonego koło Hillerød w północno-wschodniej Zelandii. Z tego samego miejsca pochodzą też plakietki pielgrzymie z Kolonii, Vadstena i Rzymu, co zważywszy na znalezisko plakietki „gdańskiej” mogłoby świadczyć, że drogi tamtejszych pielgrzymów wiodły również przez Gdańsk¹⁶³⁶.

Typ GPPM odmiana 7 znany jedynie w liczbie trzech plakietek¹⁶³⁷, wszystkie prostokątnego kształtu z trójkątnym szczytem zwieńczonym krzyżykami. Dwa z nich znaleziono na Głównym Mieście (GKPP 1007 i 1008), a jeden na Wyspie Spichrzów (GKPP 153). Są to znaki, na których siedząca na tronie Maria w liliowej koronie, z Dzieciątkiem przy swym lewym boku, które ma głowę w nimbie krzyżowym, trzyma w swej prawej dłoni nie jabłko, jak we wszystkich poprzednio omawianych odmianach, ale długie liliowe berło, przy czym w jednym przypadku berło jest ustawione na tronie obok Marii (GKPP 1007). Podobnie jak w odmianie GKPP 6, korpus Marii jest ujęty z profilu, podczas gdy jej twarz jest w pozycji *en face*. Nad głową Dzieciątka widnieje gwiazda sześcioramienna. Jedna z omawianych plakietek (GKPP 153), pochodząca z Wyspy z ul. Basztowej 4, znalazła się w warstwie z monetami: firchen – Prusy Krzyżackie – 1364–79; gote – Gotlandia – ok. 1420–50?; szeląg – Prusy Krzyżackie – 1380–82¹⁶³⁸. Druga plakietka (GKPP 1008), odkryta przy ul. Tandeta 5, została zarejestrowana w obiekcie nr 6010, (warstwa 6012), datowanym na schyłek XIV–1 poł. XV wieku. Tak też, jak się wydaje, można datować czas zarówno wyprodukowania, jak i zdeponowania omawianej odmiany plakietek. Do tej odmiany plakietek nie znamy żadnych analogii w innych wykopaliskach europejskich.

Nie ma też żadnej analogii do plakietki pielgrzymiej GPPM odmiana 8 (GKPP 563). Jest to znak z centralnie umieszczonym przedstawieniem Marii w koronie, zasiadającej na tronie z Dzieciątkiem z głową w nimbie, stojącym przy jej lewym boku i z jabłkiem w prawej ręce. Po lewej (heraldycznie) stronie postaci pionowy ornament roślinny, zapewne gałązka palmy (?), po prawej

ornament podobny, acz nieco bardziej rozbudowany. Postać Marii częściowo oddana jest z profilu z torsem i głową *en face*. W dolnej części znaku po obu stronach tronu znajdują się wyobrażenia bliżej nieokreślonych, niewielkich przedmiotów (relikwiarze?). Znak jest wadliwie odlany, ma zaślepione jedno z dolnych uszek, niedolane drugie po tej samej stronie, niedolane krzyżyki na szczycie oraz dużą nadlewkę przy dolnej poziomej części ramki. Całość sprawia wrażenie produktu źle odlanego. Zabytek znaleziono na Wyspie Spichrzów, przy ul. Ciesielskiej 1A w warstwie nr 2097, związanej z pierwszą fazą zabudowy tej działki spichlerzem o konstrukcji rusztowej, datowanej próbą dendro na rok 1351. Tak też, tj. na poł. XIV w., przyjmujemy datowanie plakietki GPPM odmiana 8.

Należy podkreślić, że ponownie, jak w wielu omawianych powyżej przypadkach, nie znajdujemy ścisłej analogii do tego zabytku w znaleziskach europejskich; pośród znalezisk wiązanych z Akwizgranem również. Jeśli idzie o odniesienie do znaków pełnych z Akwizgranu, to jak dotąd wszystkie znane nam stamtąd plakietki nie przekraczają 47,0 mm wysokości, podczas gdy zabytek gdański ma wysokość aż 58,0 mm¹⁶³⁹.

Reasumując na 166 plakietek typu GPPM zaliczonych do omówionej powyżej 8 odmian, wraz z wydzielonymi w przypadku odmiany 2 i odmiany 5 wariantami, znajdujemy w innych znaleziskach europejskich bardzo nieliczne analogie. Są to dla odmiany 1 – po jednym znaku znalezionym w Stralsundzie oraz Arnemuiden, dla odmiany 2 także po jednej plakietce znalezionej w Amsterdamie i Dordrechcie, dla odmiany 3 brak analogii, dla odmiany 4 – jedna, prawie identyczna jak gdańska, plakietka ze Stralsundu, dla odmiany 5 brak, dla odmiany 6 – jedna, znów prawie identyczna plakietka z duńskiego Tjaereby, dla odmiany 7 i 8 brak analogii. Czyli na 166 plakietek znanych nam ze znalezisk gdańskich posiadamy jedynie 6 podobnych znalezisk dokonanych w Niemczech, Holandii oraz Danii, gdzie z tego samego horyzontu czasowego, tj. 2 poł. XIV do początku XV wieku, pochodzi znaczna liczba plakietek ze wszystkich ważniejszych europejskich ośrodków. Jak widać, praktycznie nie ma tam tylko plakietek omówionego wyżej typu, co zdaniem autora dowodzi jednoznacznie, iż plakietki typu GPPM nie mogą pochodzić z żadnego z wielkich europejskich sanktuariów, mogą natomiast być powiązane z pomorskim miejscem pielgrzymek o ponadregionalnym znaczeniu, jakim niewątpliwie było sanktuarium na Chełmskiej Górze koło Koszalina. Zobaczmy, czy podobną tezę można postawić w przypadku drugiej grupy plakietek maryjnych z Gdańska, tym razem plakietek ażurowych.

Gdańskie Ażurowe Plakietki Pielgrzymie (GAPM) to kolejna duża grupa znaków pielgrzymich wręcz masowo znajdowanych w Gdańsku, a bardzo rzadko spotykanych na innych europejskich stanowiskach archeologicznych (Tablica 10). Ich występowanie na terenie Gdańska i chronologię rozpatrzmy w dwóch zespołach. Do pierwszego zaliczymy 30 plakietek typu GAPM odmiana od 1 do 3, wszystkie o zbliżonej konstrukcji i podobnym przedstawieniu, do zespołu drugiego natomiast znacznie mniej licznie

¹⁶³⁶ L. Andersson, *Pilgrimsmarken...*, s. 29–30, 76, 125–127; A. Haasis-Berner, J. Poettgen, *Die mittelalterlichen...*, s. 173–202.

¹⁶³⁷ GKPP 153, 1007, 1008.

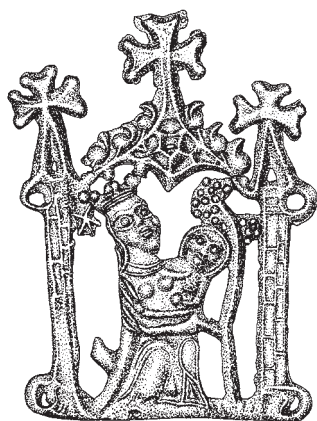
¹⁶³⁸ B. Paszkiewicz, *Moneta...*, s. 41.

¹⁶³⁹ Por.: HP 2, s. 310, ryc. 1316 oraz s. 311 ryc. 1322.

GDAŃSKIE AŻUROWE PLAKIETKI MARYJNE (GAPM)

ODMIANA 1

GKPP 326; SAZ 255/100/005; KAT 5014

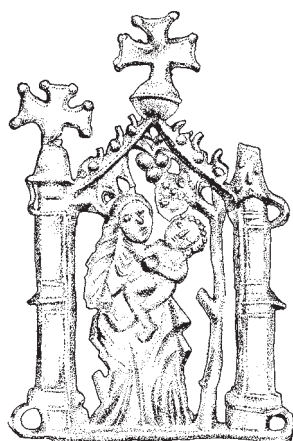
ODMIANA 4

GKPP 338; SAZ 255/100/005; KAT 5026

ODMIANA 2

GKPP 40; SAZ 255/020/039; KAT 5317

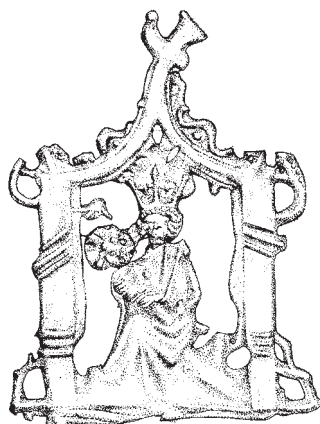
ODMIANA 5

GKPP 375; SAZ 255/133/003; KAT 3800

ODMIANA 3

GKPP 72; SAZ 255/020/039; KAT 5410

ODMIANA 6

GKPP 661; SAZ 255/020/048; KAT 2635

Tablica 10. Gdańskie Ażurowe Plakietki Maryjne (GAPM), odmiana 1, 2, 3, 4, 5 i 6.

występujące znaki zaliczone do typu GAPM, odmiany 4, 5 i 6, zarejestrowane jak dotąd w Gdańsku w ilości 7 egzemplarzy.

Plakietki typu GAPM odmiany 1 wystąpiły w ilości 25 egzemplarzy¹⁶⁴⁰, z tego 8 pochodzi z Szafarni i Długich Ogrodów, 9 ze Starego Miasta i 8 ze Starego Przedmieścia. Znamienne, że żaden z tych zabytków nie został odkryty na Wyspie Spichrzów, gdzie poprzednio omawiane znaki kumulowały się w dużych ilościach. Przy takiej masie nowego na terenie Gdańska typu plakietek możemy uznać, że w jakimś sensie są to nowe lokalizacje (miejsca postoju, pobytu (?)) dla przybywających do Gdańska pielgrzymów – lokalizacje omijające, z nieznanymi nam powodów, tak licznie dotąd nawiedzaną przez pielgrzymów Wyspę Spichrzów, która jak możemy się domyślać, w międzyczasie zmieniła swoje funkcje w przestrzeni miasta. Znaki GAPM odmiany 1 umieszczone są w prostokątnej ramce z trójkątnym szczytem z maswerkową dekoracją, zwieńczonym trzema krzyżami maltańskimi. Maria w koronie ukazana z prawego profilu sylwetki i twarzą *en face*, siedząca w konarach drzewa (?), ma na kolanach Dzieciątka z jabłkiem w lewej dłoni, z głową w aureoli odchyloną za jej lewe ramię. Na tych znakach, gdzie jest wyraźny odlew, Dzieciątka ma nóżki ułożone równolegle. Za Dzieciątkiem, pomiędzy nim i ramką plakietki, jest wertykalny motyw roślinny – drzewo zakończone kiścią owoców zwisających nad jego głową. Po lewej stronie, za głową Marii, znajduje się sześcioramienna gwiazda¹⁶⁴¹. W kilku przypadkach zwraca uwagę architektura kolumnienek stanowiących jednocześnie boczne krawędzie ramki, z ich wyraźnym rozczłonkowaniem na niewielkie sekcje przypominające wątek ceglany lub wątek niewielkich bloków kamiennych układanych „na mijankę”. Datowanie tych plakietek jest oparte na kontekstach, w jakich wystąpiły wspólnie z monetami. I tak np. znakowi GKPP 905 z ul. Tartacznej na Starym Mieście, znalezionemu w warstwie nr 2437, towarzyszyły następujące monety: Gdańsk, Kazimierz IV Jagiellończyk, zły szeląg, 4 ćwierć XV w.; Gdańsk, Zygmunt I, szeląg 1531; Pomorze, Bogusław X, szerf, Szczecin, po 1489; Prusy, Zakon Krzyżacki, fenig brakteatowy *Korona II*, ok. 1337/8–ok. 1345; Prusy, Zakon Krzyżacki, Winrych von Kniprode, szeląg, 1380–82, Toruń; Prusy, Zakon Krzyżacki, Michał Küchmeister, szeląg *Krótki krzyż*, 1414–16, Ryga; Zygmunt III, szeląg r.? [1609–21], Toruń; Kazimierz IV, fenig brakteatowy [po 1457]; Węgry, Maksymilian (II), denar 1569, Krzemnica; Norymberga, liczman (grupa „biskupia” albo „bamberska”), 4 ćwierć XV w.; Norymberga, liczman anonimowy, ok. 1490–1550¹⁶⁴².

Drugi z tej samej odmiany 1, znaków typu GAPM, znaleziony przy ul. Tartacznej 2 w warstwie nr 2545 (GKPP 1066), również został zarejestrowany w towarzystwie monet, jak: Flandria, Filip II Śmiały, podwójny mijt, 1384–1404; Gdańsk, Zygmunt III, kwartnik

(*Dreier*) 1613; Gotlandia, gote (örtug), Visby, 1340–61; Pomorze, Strzałowo (Stralsund), brakteat guziczkowy, XIV w. (?); trzy monety określone jako Prusy, Zakon Krzyżacki, fenig brakteatowy *Tarcza z krzyżem I*, ok. 1307/8–ok. 1317/18; Prusy, Zakon Krzyżacki, fenig brakteatowy *Krzyż łaciński*, ok. 1317/18–ok. 1327/8; trzy monety określone jako Prusy, Zakon Krzyżacki, fenig brakteatowy *Brama II*, ok. 1327/8–ok. 1337/8; dwie monety Prusy, Zakon Krzyżacki, fenig brakteatowy *Korona II*, ok. 1337/8–ok. 1345; cztery monety Prusy, Zakon Krzyżacki, Winrych von Kniprode, firchen, ok. 1364–80 Toruń; Prusy, Zakon Krzyżacki, Winrych von Kniprode, półskojec, ok. 1364–80; Prusy, Zakon Krzyżacki, Konrad III von Jungingen, fenig brakteatowy *Orzeł I*, 1396–1407 (?)¹⁶⁴³.

Datowane numizmatami są także niektóre plakietki odmiany 1 typu GAPM, odkryte na stanowisku Lastadia na Starym Przedmieściu. Plakietka GKPP 381 została odkryta w warstwie nr 3271, gdzie znaleziono też liczman z Tournai datowany na 1 połowę XV wieku oraz liczman z Norymbergi, datowany na okres od 1490 do 1 ćwierci XVI wieku, a także brakteat Kazimierza IV Jagiellończyka bity w latach 1447–92¹⁶⁴⁴. Pozostałe znaki tej odmiany z Lastadii (GKPP 377, 378, 379, 380, 522) zostały zarejestrowane w kontekstach datowanych ogólnie na wiek XV, podobnie jak plakietki z badań przy ul. Łagiewniki, Rybaki Górne i Heweliusza, znalezione w warstwach nr 2447, 660 oraz 1340 (GKPP 606, 607, 624), czy znaki z ul. Toruńskiej 12 (GKPP 1044, 1045) odkryte w warstwach nr 15 i 120, datowanych na ten sam okres.

Wiele wskazuje na to, że plakietki typu GAPM odmiany 1 mogą być datowane nie wcześniej niż do połowy XV wieku, a ich produkcja trwała nie dłużej niż do 1 poł. XVI wieku. Nieliczne analogie, jakie znamy do tych zabytków, to pojedyncze znaleziska ze Stralsundu¹⁶⁴⁵ i Westenschouwen, gdzie taki sam znak datowano na lata 1450–1500¹⁶⁴⁶. Już w roku 2012 autor niniejszej pracy postawił tezę o lokalnym pochodzeniu plakietek typu GAPM tej odmiany i możliwość ich powiązania z sanktuarium na Górze Chełmskiej koło Koszalina¹⁶⁴⁷, co zostało też powtórzone w rozszerzonej i opublikowanej w roku 2013 wersji tego doktoratu. W jednej ze swoich ostatnich publikacji J. Ansorge również przychylił się do tej propozycji, wskazując dodatkowo odlew plakietki typu GAPM odmiana 1 – na dzwonie z Peckatel (kr. Mecklenburg-Strelitz), datowanym na XV wiek oraz stawiając tezę, iż drzewo widoczne na omawianej plakietce symbolizuje lasy rozciągające się wówczas

¹⁶⁴³ Tamże, s. 1–63.

¹⁶⁴⁴ B. Paszkiewicz, *Moneta...*, s. 61; Zob. też: J. Ansorge, *Pilgerzeichen sowie religiöse...*, s. 83–114; Zob.: s. 100, ryc. S 24 oraz opis na s. 102; HP 2, s. 348, ryc. 1456; Datowanie warstwy z podobną plakietką z ul. Basztowej (GKPP 151) zostało określone na XV wiek. Plakietka ze Stralsundu datowana jest na lata 1450–99.

¹⁶⁴⁵ J. Ansorge, *Die Ausgrabungen...*, s. 56, nr 12; Tenże, *Pilgerzeichen und Pilgerforschung...*, s. 100–102.

¹⁶⁴⁶ HP 2, s. 348, nr 1456.

¹⁶⁴⁷ H. Paner, *Archeologiczne świadectwa kultu maryjnego w średniowiecznych gdańskich pamiątkach pielgrzymich*. Praca doktorska napisana w Instytucie Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego pod kierunkiem Prof. dr hab. Lecha Kajzera, Łódź 2012, s. 262–263; Tenże, *Średniowieczne...*, s. 298–300.

¹⁶⁴⁰ GKPP 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 377, 378, 379, 380, 381, 522, 606, 607, 624, 904, 905, 906, 907, 908, 1044, 1045, 1066.

¹⁶⁴¹ J. Ansorge, *Pilgerzeichen und Pilgerforschung...*, s. 100–102; HP, s. 348, ryc. 1456; B. Kulessa, *Siedlungsgeschichte...*

¹⁶⁴² B. Paszkiewicz, *Monety, liczmany, odważniki, szalki wag z badań stanowiska „Tartaczna”...*, s. 1–63.

dokoła sanktuarium na Chełmskiej Górze¹⁶⁴⁸. Nieco inną teorię przedstawiła ostatnio Hanneke van Asperen, której zdaniem można ten typ plaketek wiązać z kaplicą *Our Lady et Sea*, usytuowaną nieopodal Haamstede (Holandia), znanego jako miejsce pokutnych pielgrzymek wymienianych w dokumentach Zierikzee¹⁶⁴⁹, co jednak w świetle znalezisk gdańskich wydaje się mało prawdopodobne.

Znacznie mniej liczne niż poprzednio omówione są plakietki typu GAPM odmiany 2, podobne do odmiany 1, których wydzielono 2 egzemplarze (GKPP 40, 151), oraz odmiany 3, których znamy 3 zabytki (GKPP 72, 298, 1094). W odmianie 2, umieszczonej w podobnej ramce jak odmiana 1, rzuca się w oczy, iż Maria ma długi warkocz lub welon (?) spływający na jej plecy, a trzymane przez nią gołe Dzieciątko ma skrzyżowane nóżki. Obydwa zabytki odkryto na Wyspie Spichrzów przy ul. Ciesielskiej i Basztowej w warstwach datowanych na XV wiek, a ich proponowana datacja to 2 poł. XV wieku. Z trzech plaketek GAPM odmiany 3, dwa znaleziono na Wyspie Spichrzów (GPPM 72, 298), a jeden na Starym Mieście (GKPP 1094). W odróżnieniu od poprzednio omówionych plaketek odmiany 1, na tych znakach Maria na tronie jest ukazana z lewego profilu sylwetki z twarzą *en face*, trzymając Dzieciątka ze skrzyżowanymi nóżkami przy swoim prawym ramieniu. Plakietka GKPP 298 z ul. Basztowej 12 pochodzi z warstwy datowanej na przełom XIV i XV w., znak GKPP 72 z ul. Motławskiej 1 wydobyto z kontekstu datowanego na XV w., a plakietka GKPP 1094 z ul. Tartacznej na Starym Mieście została wyeksplorowana z kontekstu, gdzie znajdowała się też moneta węgierska z 1569 roku. Przyjęto, że datowanie znaków GAPM odmiany 3 zamyka się w granicach XV wieku z możliwością ich występowania jeszcze w początkach wieku XVI.

Kolejne odmiany plaketek typu GAPM różnią się diametralnie od poprzednio omówionych, znane są w niewielkich ilościach, nie mają też żadnych odpowiedników w innych znaleziskach, za to niosą ze sobą niezwykle istotne informacje.

GAPM odmiana 4 to tylko dwa zabytki, ale za to obydwie identyczne, na pewno odlane w tej samej formie (GKPP 338 i 339). Na przedstawieniu widzimy Marię w bardzo wysokiej koronie, umieszczoną w ostrołukowej arkadzie stworzonej przez zgięte gałęzie (?) lub pnie drzew, która stoi przytulając Dzieciątka do prawego ramienia. Całość znajduje się w prostokątnej, zamkniętej trójkątnej ramce z nadlewkami w większości półkolistych uszek do mocowania. Pod poziomym odcinkiem ramki plakietki zachowały się nieodłamane jeszcze nadlewki z kanalików wlewowych form odlewniczych, świadczące o tym, że nasze znaki nie trafiły jeszcze do sprzedaży. Jeśli tak, to z dużą dozą prawdopodobieństwa można domniemywać, że gdzieś nieopodal miejsca tego znaleziska, tj. w rejonie Szafarni, mogły istnieć warsztaty odlewnicze, z których te plakietki pochodzą. Warsztatów odlewniczych w Gdańsku nie brakowało zresztą już

od czasów wczesnego średniowiecza, o czym świadczą liczne lokalne wyroby metalowe, jak choćby biżuteria czy elementy stroju, toteż trudno przypuszczać, aby miejscowi rzemieślnicy chociaż nie spróbowali swoich sił na tak „chodliwych” wyrobach, jakimi były pamiątki pielgrzymie. Oczywiście mamy tu na uwadze wszelkie prawno-organizacyjne uwarunkowania mające związek z odpowiednimi zezwoleniami w zakresie takiej produkcji, niemniej nie możemy przecież wykluczyć, iż warsztat, który odlał omawiane znaki, takowe zezwolenia posiadał. Obydwa znaki znaleziono w warstwie, gdzie występowały monety od XIV do XVI wieku, ze znaczącą przewagą numizmatów z XV wieku.

Typ GAPM odmiana 5 to dwie plakietki (GKPP 375, 376), obydwie ze stanowiska Lastadia, przedstawiające w sposób bardzo uproszczony, aby nie powiedzieć zbarbaryzowany, sylwetkę siedzącej między konarami (drzewa?) Marii z Dzieciątkiem przy jej prawym ramieniu. Całość jest zamknięta prostokątną ramką z podwójnymi „kolumnkami” oraz trójkątnym zakończeniem centralnie zwieńczonym krzyżykiem, a po obu stronach sterczynami. Na dolnej, poziomej części ramki ornament przypominający pseudonapis. W jednym przypadku zachowały się dwa uszka do mocowania (GKPP 375), pozostałe są jak się wydaje niedolane. Obydwa znaki są do siebie podobne, chociaż raczej nie pochodzą z tej samej formy. Obydwa znaki mają też liczne nadlewki i inne produkcyjne niedoskonałości. Ich datowanie przyjmujemy od schyłku 1 połowy XV do 1 poł. XVI wieku.

Typ GAPM odmiana 6 odkryto w ilości 3 egzemplarzy, z czego jeden pochodzi z badań na Starym Mieście przy ul. Sierociej (GKPP 594), a dwa z ul. Spichrzowej nr 7 i 8. Te ostatnie znaleziono w warstwie użytkowej spichlerza (GKPP 773) oraz w poziomie również związanym z użytkowaniem pierwszego spichlerza drewnianego na tej parceli (GKPP 594). W ramce w kształcie płomienistej mandorli jest umieszczona półkolistie zamknięta arkada z maswerkowym wypełnieniem łuku, wewnątrz której znajduje się bardzo niewyraźnie oddana postać stojącej Marii z Dzieciątkiem przy lewym ramieniu. Zabytki te są datowane na XV wiek.

Omówione wyżej zabytki zaliczone do GAPM odmiany od 4, 5 i 6 nie mają, jak już wspomniano, żadnych odpowiedników w innych znaleziskach europejskich. Mają za to liczne wady produkcyjne i nadlewki, nosząc znamiona wyrobów wadliwych, źle wykonanych. Można by nawet odnieść wrażenie, patrząc na niejaka niezdarność wykonania form, które posłużyły do odlania tych plaketek, że mamy do czynienia z pewnego rodzaju eksperymentem przed ewentualnym podjęciem jakiegś konkretnej produkcji tego typu wyrobów, bądź też mało udanym naśladownictwem produktu stojącego na wyższym poziomie artystycznym i technicznym.

¹⁶⁴⁸ J. Ansorge, *Pilgerzeichen und Pilgerforschung...*, s. 100–102, ryc. 6; M. Schaugstat, *Mittelalterliche...*, s. 19–54, ryc. 13b.

¹⁶⁴⁹ Strona internetowa: (<http://www.meertens.knaw.nl/bedevaart/bol/plaats/183>) pobranie dn. 30.07.2013.

Pomorskie, zapomniane sanktuarium kultu Świętej Krwi.

Dość zagadkowo przedstawia się zespół 28 podobnych do siebie plaketek z przedstawieniem o charakterze Cudu Eucharystycznego¹⁶⁵⁰. Na dobrze zachowanych znakach jest to kielich z dwoma bocznymi uchwytami na wyraźnie zaznaczonej stopce z żebrowaniem w połowie wysokości, z umieszczoną w nim hostią, nad którą jest głowa Chrystusa w krzyżowym nimbie, zwieńczona krzyżykiem. Można wyróżnić dwie odmiany tego znaku.

Odmiana 1, licząca 22 zabytki¹⁶⁵¹, to plakietki ze starannie wyrzeźbioną twarzą Chrystusa w krzyżowym nimbie (np. GKPP 31, 754), lub realistycznie (GKPP 1047) bądź schematycznie (GKPP 226, 399, 750, 751, 754, 1046, przedstawionymi jego długimi włosami i brodą, które łączą się z górną krawędzią czaszy kielicha, prawie idealnie okrągłą hostią umieszczoną poniżej w czaszy kielicha z dwoma uchwytami, pod którymi widnieje coś na kształt rogów obfitości. Na części tarczek symbolizujących hostię znajdują się bądź to centralnie umieszczone niewielkie guzki, bądź też jodełkowe ornamenty zwrócone szczytem do góry. Można tu dostrzec różne formy odlewnicze, od bardzo starannie wyczyszczonych o precyzyjnym rysunku, jak np. GKPP 31, poprzez pewne formy nieco uproszczone i zgeneralizowane w zakresie przedstawienia detalu (GKPP 226, 399), aż do nieco groteskowych w swym pseudo-realizmie w przedstawieniu twarzy Chrystusa (GKPP 1047).

Odmiana 2 tego znaku liczy tylko 6 zabytków¹⁶⁵². Co do idei, to prezentują one ten sam co wyżej opisany typ przedstawienia, czyli kielich na żebrowanej stopce z umieszczoną w nim hostią, nad którą widnieje głowa Chrystusa zwieńczona krzyżykiem. W tym jednak przypadku uchwyty po bokach kielicha są po prostu półkoliste, bez żadnych dodatkowych elementów ozdobnych, tarcza hostii jest owalna, wydłużona w pionie, a nie okrągła jak w odmianie 1, i pokryta plastycznym ornamentem jodełkowym skierowanym ku górze. Wszystkie te wyroby noszą znamiona zbarbaryzowanej kopii starannie wykonanego produktu.

Przyjrzyjmy się dystrybucji tych dwóch typów plaketek. Znaki odmiany 1 zostały zarejestrowane w następujących lokalizacjach: Wyspa Spichrzów – 13, w tym 5 przy ul. Spichrzowej, 4 przy ul. Ciesielskiej, 3 przy ul. Stągiewnej oraz 1 przy ul. Jaglanej; Stare Miasto – 4 zabytki (ul. Tartaczna, ul. Łagiewniki, ul. Sieroca, kościół św. Jakuba). Stare Przedmieście – 4 (Lastadia, Toruńska 12); Szafarnia – 1 zabytek. Brak tych znalezisk na Głównym Mieście, chociaż ponad 50% omawianych znaków znaleziono na sąsiadującym z tym obszarem północnym cyplu Wyspy. Jeżeli natomiast weźmiemy

pod uwagę obszar średniowiecznego gdańskiego portu, to 82% omawianych tu zabytków zostało zagubionych właśnie w tym rejonie. Sporo do myślenia daje lokalizacja plaketek odmiany 2, które w 84% koncentrują się na terenie stanowiska Lastadia na Starym Przedmieściu, a tylko jeden znak pochodzi z Wyspy Spichrzów, i to z ul. Jaglanej, już bliżej południowych rejonów Wyspy. Obok miejsc naprawy statków na Lastadii funkcjonował także port pasażerski, co może mieć oczywisty związek z przybywającymi do Gdańska pielgrzymami. Nazwa *Lastadie* (Łasztownia) pojawia się w źródłach w 1361 roku, w kontekście funkcjonowania w tym miejscu warsztatów dla budowy i reperacji okrętów oraz domów dla pracujących tam rzemieślników¹⁶⁵³. Wchodziła ona w skład Starego Przedmieścia (Vorstadt), na którym wytyczono liczne ogrody dla gdańskich mieszczan już w 1360 roku.

Wydaje się, że omawiana grupa znaków w liczbie 28 egzemplarzy znajdujących się w GKPP, może być powiązana z sanktuarium w Osiekach (niem. Wussecken), położonych nad wschodnim brzegiem Jeziora Jamno w powiecie koszalińskim w gminie Sianów, które zasłynęły z krwawiącej hostii. Niewielki kościółek pw. św. Antoniego Padewskiego w XV wieku ściągał tutaj duże rzesze pielgrzymów, przybywających aby adorować Krwawiące Hostie. Nieco innego zdania są Hartmud Kühne oraz Carolina Brumme, których zdaniem z sanktuarium w Osiekach należy wiązać plakietkę znalezioną w trakcie badań w miejscu Oceanarium w Stralsundzie¹⁶⁵⁴, do której zresztą istnieje analogia w postaci plakietki wyeksplorowanej z XV-wiecznej latryny w Greifswaldzie, przy ul. Knopfstraße 10–13¹⁶⁵⁵. Aczkolwiek należy podkreślić, że obydwie znaki, choć do siebie podobne, nie są jednak takie same. Na plakietce z Greifswaldu w formie zamkniętej ostrołukowo arkady, zwieńczonej fialami i krzyżykiem, wewnątrz znajduje się przedstawienie w kształcie zbliżonym do monstrancji, gdzie Chrystus trzyma krążek dużej hostii, na której znajduje się wizerunek jego ukrzyżowanej postaci. Plakietka z Oceanarium jest w gorszym stanie zachowania, ale przedstawia mniej więcej to samo, tyle tylko, że boczne słupki ramek są zdwojone¹⁶⁵⁶. Ponadto wydaje się, iż wyżej cytowani autorzy nie znali znalezisk gdańskich, skoro w ogóle nie brali ich pod uwagę, co mogło zapewne rzutować na przedstawione przez nich propozycje. Do plaketek uznanych za pochodzące z Osieków mamy w całej Europie tylko jedną analogię w postaci znaku pochodzącego z Amsterdamu (52,0 x 61,0 mm) i datowanego na 1 poł. XVI wieku¹⁶⁵⁷. Datowanie tych plaketek, jeśli uznamy, że nasza teza o ich związku z sanktuarium w Osiekach jest trafna, narzucają nam niejako źródła historyczne, jako że cud

¹⁶⁵⁰ GKPP 31, 211, 226, 294, 350, 396, 397, 398, 399, 400, 520, 568, 591, 634, 670, 691, 694, 750, 751, 753, 754, 941, 971, 1026, 1046, 1047, 1048, 1139. Liczba ta nie obejmuje jednego znaleziska dokonanego przez zespół B. Bobowskiego po wschodniej stronie Nowej Motławy, co do którego nie posiadamy dokładnych referencji odnośnie okoliczności jego odkrycia.

¹⁶⁵¹ GKPP 31, 211, 226, 294, 350, 399, 568, 591, 634, 670, 691, 694, 750, 751, 753, 754, 941, 1026, 1046, 1047, 1048, 1139.

¹⁶⁵² GKPP 396, 397, 398, 400, 520, 971.

¹⁶⁵³ E. Keyser, *Die Baugeschichte der Stadt Danzig* "Ostmitteleuropa in Vergangenheit und Gegenwart", 14, hrsg. E. Bahr, Köln–Wien 1972, s. 292–296.

¹⁶⁵⁴ J. Ansorge, *Die Ausgrabungen...*, s. 58, ryc. 10.

¹⁶⁵⁵ G. Schindler, *Kurze Fundberichte Mittelalter/Neuzeit, Greiswald, Hansestadt*, „Bodendenkmalpflege in Mecklenburg-Vorpommern”, Jahrbuch 56/2008, 2009, s. 421–427, ryc. 145.7.

¹⁶⁵⁶ Por.: J. Ansorge, *Pilgerzeichen sowie religiöse...*, s. 103, ryc. 7.1 i ryc. 7.2.

¹⁶⁵⁷ HP 3, s. 249, ryc. 2781.

wydarzył się, jak już wspomniano, u schyłku XIV lub na początku XV wieku. Tak też jest datowana część omawianych wyżej plakierek, podczas gdy większość z nich wystąpiła w kontekstach datowanych na wiek XV, a nawet na początek XVI wieku.

Pewną zagadką są też ażurowe plakietki ze sceną ukrzyżowania Chrystusa na krzyżu-drzewie, przypisane niejako „roboczo” do Gottsbüren, głównie ze względu na przedstawioną na nich scenę. Zdaniem K. Köstera, wybranie sceny Ukrzyżowania jako symbolu Gottsbüren przyczyniło się do niebywalej popularności i upowszechnienia tego przedstawienia¹⁶⁵⁸. Można tu rozróżnić dwa rodzaje plakierek. Pierwsza z nich to plakietki ze sceną Kalwarii, gdzie Chrystus Ukrzyżowany, z postaciami Marii i Jana po jego obu stronach, jest umieszczony w kolistej ramce bez napisu w taki sposób, iż jego głowa i ramiona wraz z poziomą belką krzyża znajdują się poza okrągłą ramką plakietki. Przedstawienie sceny Ukrzyżowania znajdziemy pośród pobliskich Gdańskowi znalezisk na dzbanuszkach typu Hansekanne odkrytym w Elblągu¹⁶⁵⁹ oraz w wersji lustrzanego odbicia takiej sceny na zabytku z Wrocławia¹⁶⁶⁰. Niedawno został też opublikowany jeden przykład tej plakietki zachowany w formie odlewu na dzwonie, znanym z miejscowości Buchholz (Dütschow), na południe od Rostoku¹⁶⁶¹. Takie plakietki, oprócz Gdańska¹⁶⁶², są znane tylko ze znaleziska jednego znaku dokonanego w klasztorze Seehausen¹⁶⁶³. Można się wobec tego zastanawiać, czy 12 takich plakierek znalezionych w Gdańsku, wobec tylko jednego znaku z terenu Niemiec i jednego odlewu na dzwonie, nie oznacza przypadkiem, że plakietki te, wzorowane na przedstawieniach z Gottsbüren, które są przecież opatrzone napisami¹⁶⁶⁴, mogły pochodzić z innego miejsca, np. z jednego z zapomnianych później sanktuariów pomorskich? Z pewnością kwestia ta przy obecnym stanie badań pozostaje nadal otwarta.

Drugi rodzaj plakierek dotąd przypisywanych do Gottsbüren, to przedstawienie Chrystusa na krzyżu roślinnym w kształcie serca, znane z gdańskich wykopalisk w trzech egzemplarzach. Jedyne analogie to podobny zabytek z Ołomuńca, gdzie jednakże po obu stronach Chrystusa znajdują się postacie Marii i Jana¹⁶⁶⁵, oraz zabytek z Wismaru datowany na lata 1330–80¹⁶⁶⁶. Również i w tym przypadku kwestia pochodzenia tych znaków nie jest

jeszcze ostatecznie przesądzona i nadal nie można całkowicie odrzucić tezy o ich lokalnej proveniencji.

Notabene omawiając sanktuarium w Gottsbüren, warto niezależnie od już podanych informacji przytoczyć historię o początkach pielgrzymek do tego ośrodka, podaną w jednej z prac dotyczących średniowiecznych dzwonów w Brandenburgii. Autorzy twierdzą, że na dziedzińcu klasztoru w tzw. lesie Reinharta, znaleziono nie tyle ciało Chrystusa w postaci hostii z kroplami krwi, co ciało podobnego do wyobrażeń Chrystusa miejscowego rzemieślnika, które zadziwiło wszystkich dobrym stanem zachowania, co uznano za cud. W interpretacjach z początku XX wieku spotkamy też opinię, że całe wydarzenie było zainscenizowanym oszustwem miejscowej przeoryszy, która sztucznie umieściła stygmaty Chrystusa na ciele zmarłego rzemieślnika, aby wywołać zainteresowanie pielgrzymów i poprawić sytuację finansową klasztoru¹⁶⁶⁷. Chyba się udało, skoro w latach 1334–38 uzbierano 936 marek czystego srebra w gotówce, liczne dary w postaci biżuterii, wota itp. Zbudowano też nowy kościół dla pielgrzymów oraz domy mieszkalne dla konwentu benedyktynki z Lippoldsbergen. O popularności tego miejsca może świadczyć fakt, że wymienia je w swoim testamencie z roku 1346 król szwedzki Magnus II Erikson obok innych wielkich sanktuariów jak, Santiago, Akwizgran i Rocamadour, a w dokumentach flandryjskich i niderlandzkich często spotykamy to miejsce jako cel pielgrzymek pokutnych. Niemniej już w 2 poł. XV w. pielgrzymki do tego sanktuarium zaczęły zapewne zanikać, skoro w dokumencie z roku 1466 arcybiskup Moguncji wyraża żal za dobrymi czasami, kiedy miejsce to przyciągało liczne rzesze pielgrzymów¹⁶⁶⁸.

Wracając jednak do sanktuariów w Osiekach i Górze Chełmskiej koło Koszalina jako miejsc, do których prawdopodobnie możemy przypisać wyżej już wzmiankowane znaki pielgrzymie z wykopalisk gdańskich typu GPPM i GAPM odmiany od 1 do 3, trzeba przypomnieć, że na mapie Erharda Etzlauba wydanej dla pielgrzymów w Norymberdze w roku 1500 (tzw. *Romweg-Kartei*), sanktuarium o nazwie „Golmberg Maria” jest jedynym położonym na wschód od Odry i wymienionym m.in. obok Akwizgranu, Einsiedeln, St. Wolfgang, Sternbergu, Loreto czy Rzymu¹⁶⁶⁹. Na popularność tego miejsca złożyły się zarówno liczne cuda, jakie odnotowano tu za sprawą cudownego obrazu Matki Bożej, jak i odpusty nadane przez biskupów kamieńskich, otrzymane w latach 1396, 1399, 1401, 1419 i 1427, a nawet samego papieża Bonifacego IX. Ten ostatni w roku 1400 nadał takie same indulgencje dla pielgrzymów przybywających do sanktuarium na Chełmskiej Górze, jak dla tych którzy nawiedzali katedrę w Akwizgranie¹⁶⁷⁰. Kierowano tu na pielgrzymki pokutne zabójców, m.in. ze Stralsundu, gdzie stanowili oni około 50% pielgrzymów udających się do Wilsnack

¹⁶⁵⁸ K. Köster, *Gottsbüren...*, s. 208, 212, tab. 2:6,7.

¹⁶⁵⁹ G. Nawrońska, *Dokąd...*, s. 521, ryc. 206.

¹⁶⁶⁰ K. Wachowski, *Średniowieczne...*, s. 112–113.

¹⁶⁶¹ J. Ansorge, *Pilgerzeichen und Pilgerforschung...*, s. 115, ryc. 14.1.

¹⁶⁶² A. Paner, H. Paner, *Gdańszczanie...*, s. 182, ryc. 10.

¹⁶⁶³ H. Kühne, C. Brumme, *Der Pilgerzeichenfund...*, s. 443, nr 38.

¹⁶⁶⁴ Znany jest odlew plakietki z tego sanktuarium na dzwonie w Barninie, gdzie zamiast inskrypcji jest obramowanie w kształcie sznura pereł, por.: R. Oeflein, C. Oeflein, *Pilgerspuren...*, s. 44, ryc. 53 oraz s. 179–180, ryc. 373.

¹⁶⁶⁵ Zob. też: rozdział 4, hasło Gottsbüren.

¹⁶⁶⁶ J. Ansorge, *Mittelalterliche...*, s. 225, ryc. 7.5 i s. 235.

¹⁶⁶⁷ R. Oeflein, C. Oeflein, *Pilgerspuren...*, s. 177.

¹⁶⁶⁸ Tamże, s. 178.

¹⁶⁶⁹ M. Czerner, *Sanktuarium...*, s. 169.

¹⁶⁷⁰ J. Ansorge, *Pilgerzeichen und Pilgerforschung...*, s. 100.

czy Akwizgranu¹⁶⁷¹. W roku 1414 Johann von Schwerin z wyspy Uznam, pokutując za zamordowanie służącego z klasztoru Pudagla, miał sfinansować podróże czterech pielgrzymów do Wilsnack, Kenz, Akwizgranu i na Górę Chełmską¹⁶⁷². Niezależnie od tego, było to popularne miejsce pielgrzymek również mieszkańców Lubeki, o czym świadczą zachowane zapisy testamentowe. Już w roku 1353 Godekin Huxel, mieszczanin ze Stralsundu, wyznaczył w swym testamencie pielgrzymia do Akwizgranu oraz do *Colmen*, czyli Chełmskiej Góry. W taryfach pielgrzymich miast Flandrii, takich jak Gent, Aalst czy Bruksela, także znajdziemy nazwę tego ośrodka jako jednego z często wymienianych¹⁶⁷³. Jak pisze Jörg Ansorge, wybitny badacz problematyki średniowiecznych pielgrzymek: *Jeżeli mamy do czynienia z koncentracją określonych plaketek nie pochodzących z powszechnie znanych miejsc kultu, nasuwa się myśl, że chodzi tu o plakietki pielgrzymie z lokalnych miejsc pielgrzymowania, których zasięg ograniczał się do danego terenu, jak np. w wypadku Meklemburgii-Pomorza Przedniego plaketek krwi świętej z Güstrow i Schwerina, ale i plaketek maryjnych z Kenz*¹⁶⁷⁴. Sądzę, że do tej listy możemy śmiało dodać Chełmską Górę koło Koszalina, co zresztą potwierdza w jednej ze swych ostatnich publikacji Jörg Ansorge – autor powyżej przytoczonej opinii.

¹⁶⁷¹ N. Buske, *Die Marienkapellen auf dem Gollen, dem Revekol und dem Heiligen Berg bei Pollnow. Ein Beitrage zur Geschichte der Wallfahrtsorte in Pommern*, „Baltische Studien”, Bd. LVI, Hamburg 1970, s. 17–40; A. Kuczkowski, *Stan i potrzeby badań nad Górą Chełmską (Krzyżanką) koło Koszalina*, „Koszalińskie Zeszyty Muzealne”, t. 24, Koszalin 2004, s. 69–94; Tenże, *Cholin–Gollenberg–Góra Chełmska*, „Koszalińskie Zeszyty Muzealne”, Seria B-VIII: Archeologia, Seria: Źródła archeologiczne do dziejów miast Pomorza Środkowego, t. III, Muzeum w Koszalinie, Koszalin 2013; H. Janocha, *Wyniki prac archeologiczno-antropologicznych na Górze Chełmskiej (Krzyżatce) koło Koszalina w latach 1959–1962*, „Rocznik Koszaliński”, t. I, Koszalin 1965, s. 127–145; Tenże, *Wyniki prac badawczych przeprowadzonych w latach 1961 i 1962 na Górze Chełmskiej (Krzyżance) koło Koszalina*, cz. 1, „Materiały Zachodniopomorskie”, t. XII, Szczecin 1966, s. 383–472; Tenże, *Ośrodek kultowy na Górze Chełmskiej*, [w:] *Dzieje Koszalina*, red. B. Drewniak, H. Lesiński, Poznań 1967, s. 35–39; Tenże, *Wyniki prac badawczych przeprowadzonych w latach 1961 i 1962 na Górze Chełmskiej (Krzyżance) koło Koszalina*, cz. 2, „Materiały Zachodniopomorskie”, t. XX, Szczecin 1974, s. 31–168; Tenże, *Święta góra w Koszalinie*, „Z Otchłani Wieków: pismo poświęcone pradziejom Polski”, t. LIII, z. 1–2, Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich, 1988, s. 62–65; Tenże, *Z dziejów Góry Chełmskiej koło Koszalina*, „Jantarowe Szlaki”, t. XXXIII, nr 1 (215), Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze, Oddział w Gdańsku, Gdańsk 1990, s. 23–26; Tenże, *Góra Chełmska miejscem kultów*, [w:] *1000-letnie dziedzictwo chrześcijańskie Pomorza Środkowego. Katalog wystawy*, red. J. Kalicki, Muzeum w Koszalinie, Koszalin 2000, s. 56–59; H. Janocha, F. Lachowicz, *Góra Chełmska, miejsce dawnych kultów i Sanktuarium Maryjne*, Koszalińskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne, Koszalin 1991; H. Krüger, *Der Wallfahrtsort Sankt Marien auf dem Gollenberg bei Köslin. Eine itinear- und kartenkundliche Studie*, „Baltische Studien”, Hamburg 1960, Bd. XLVII, s. 65–70; J. Ansorge, *Pilgerzeichen und Pilgerforschung...*, s. 100–102.

¹⁶⁷² J. Ansorge, *Pilgerzeichen und Pilgerforschung...*, s. 104.

¹⁶⁷³ E. van Cauvenbergh, *Les Pèlerinages...*, s. 226, 229.

¹⁶⁷⁴ J. Ansorge, *Pilgerzeichen und Pilgerforschung...*, s. 81–143.

Europejskie sanktuaria poświadczone w wykopaliskach gdańskich.

8. Statystyka i topografia znalezisk z europejskich sanktuariów. Gdańsk na trasach europejskich pielgrzymek

W dokumencie przechowywanym w Bibliotece Uniwersyteckiej w Gandawie znajduje się foliał pod nazwą *Tabula distantiarum*, zawierający *Itinerarium de Brugis*¹⁶⁷⁵. Dokument ten powstał około 1500 roku jako część Kodeksu, wykonanego na zamówienie Raphaela de Marcatellis, nieślubnego syna Filipa III Dobrego¹⁶⁷⁶. Wśród opisanych tutaj dróg pielgrzymich znajdujemy szlak Brugia – Lubeka – Królewiec – Wilno – Ryga – Moskwa. Odcinek pierwszy, opisany *De Lubeke usque Coninexberghe in Prucya*, prowadził przez Wismar, Rostock, Ribnitz, Stralsund, Gripswald (Greifswald), Wołogoszcz, Świnoujście, Kołobrzeg, Koszalin, Sławno, Słupsk, Lębork, Gdańsk, Młynary, Braniewo i Świętą Siekierkę (Mamonowo) do Królewca. Przez tereny Pomorza Gdańskiego przechodziła też droga pielgrzymów wędrujących z Królewca przez Pragę do Wenecji, opisana jako *De Coninexberghe usque Venecias per Pragam*¹⁶⁷⁷, przebiegająca na Pomorzu Gdańskim m.in. przez Starogard Gdański, Skarszewy i Chojnice. Inny jeszcze szlak prowadził z Brugii do Krakowa przez Kolonię, Pragę, Wrocław i Opole, lub wiodący bezpośrednio z Pragi do Krakowa. Ponieważ najstarsze zapiski tego *itinerarium* są datowane na XIV wiek, jest ono niezbitym dowodem, iż Gdańsk był już wówczas jednym z ważniejszych punktów na średniowiecznych trasach europejskich pielgrzymek. Potwierdzają to dokumenty Brugii i Gandawy związane z pielgrzymkami pokutnymi, zwanymi też sądowymi, gdzie obok informacji o cenach za zastępstwo na takiej pielgrzymce, bądź też kosztach wykupienia się od niej, jest też informacja o tym, iż można było wykupić się od pokutnej pielgrzymki do Gniezna i Gdańska¹⁶⁷⁸. W tym ostatnim przypadku należy uściślić, że dokument mówi dokładnie o miejscu zwanym S. Adalbert, tj. Święty Wojciech¹⁶⁷⁹.

Tyle źródła historyczne odnośnie pielgrzymich szlaków komunikacyjnych przebiegających m.in. przez obszary Pomorza. Jak się natomiast mają do tych danych historycznych dane pozyskane w drodze systematycznych badań wykopaliskowych, jakie w Gdańsku w ciągu ostatnich 20 lat objęły obszar około 160 000 m², co jak się wydaje jest wynikiem plasującym gród nad Motławą w czołówce europejskiej, nawet uwzględniając wielkoobszarowe badania holenderskich archeologów prowadzone na terenach miast zatopionych u schyłku średniowiecza i na początku czasów nowożytnych.

Mówiąc o Gdańsku i ewidencjach archeologicznych, prócz informacji związanych ze znakami pielgrzymimi oraz kierunków, z jakich mogły ewentualnie napływać, mamy niepowtarzalną szansę na prześledzenie innych artefaktów, których pochodzenie jest możliwe do ustalenia, jak choćby zabytków numizmatycznych, w bardzo wielu przypadkach współwystępujących z plaketkami w tych samych warstwach kulturowych. Zdaniem B. Paszkiewicza: *niezwykle interesujące zjawisko widzimy pod koniec XV wieku, kiedy w Gdańsku pojawiają się miedziane monety szkockie, pensy króla Jakuba III (1460–88) typu Crux pellit, wybite około lat 1475–82. Zarejestrowano pięć takich okazów: na stanowisku „Monopol”, na ulicy Rajskiej (...), pod Brabankiem oraz na stanowisku Lastadia. Są to pospolite monety inflacyjne, które występują w znaleziskach tylko w Szkocji i we Flandrii, mają też – co wśród miedzianych monet inflacyjnych wyjątkowe – naśladownictwa, znajduwane wyłącznie we Flandrii. Takim naśladownictwem jest prawdopodobnie okaz z Lastadii, pozostałe są szkockimi oryginałami. (...) Jak widzimy, znaleziska gdańskie są całkowicie izolowane i wskazują na napływ tych monet do miasta drogą morską przez Flandrię raczej niż bezpośrednio ze Szkocji*¹⁶⁸⁰. Kontakty z Flandrią potwierdza też znalezisko z ul. Chmielnej 63/64, gdzie natrafiono na monety flandryjskie bite w latach 1322–92. Najstarszą z tych monet jest mijt hrabiego Flandrii, bity w latach 1322–92. Kilka mijtów pojedynczych oraz skarb mijtów niderlandzkich został również odkryty w czasie badań przy ul. Żytniej na Wyspie Spichrzów, przy czym nie były to oryginalne monety Flandrii, ale ich naśladownictwa. Zdaniem B. Paszkiewicza: *Monety te przypuszczalnie odzwierciedlają kontakty Gdańska z regionem ujścia Renu w połowie XIV wieku, znane dotąd z badań historycznych, lecz nie reprezentowane w znaleziskach numizmatów*¹⁶⁸¹. Bez wątpienia porty flandryjskie intensywnie uczestniczyły w wymianie towarowej Starego Kontynentu, w tym oczywiście również z Gdańskiem, a jeśli tak, to narzuca się pytanie – czy równie intensywnie uczestniczyły w organizacji transportu morskiego dla pielgrzymów i czy właśnie tutaj nie tkwi tajemnica wielkiego bogactwa znalezisk znaków pielgrzymich dokonanych w Holandii, głównie na terenie dużych miast handlowych i portów, a nie jakichś szczególnie sławnych sanktuariów? Wszak również i Gdańsk jest przez wielu badaczy brany pod uwagę jako miejsce, z którego mogły wypływać i do którego mogły też tym samym przyplывать statki z pielgrzymami. Wiele bowiem grupowych pielgrzymek wykorzystywało przynajmniej w części swej trasy drogi morskie, szczególnie w pielgrzymkach dalekich, m.in. do Santiago de Compostela¹⁶⁸². Zdaniem Henryka Samsonowicza podróż morska z Gdańska do Composteli trwała wówczas 15 dni a podróż lądowa około 70 dni¹⁶⁸³, zaś Cezary Taracha wskazuje porty w La Coruna i El Padron jako miejsca, do których dopływały

¹⁶⁷⁵ W. Mruk, *Itinerarium de Brugis i opisane w nim szlaki przebiegające przez Polskę*, [w:] Drogi św. Jakuba w Polsce. Stan badań i organizacja, red. A. Jackowski, F. Mróz, I. Hodorowicz, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ, Podhalańska Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Nowym Targu, Bractwo św. Jakuba Starszego Apostoła Oddział Małopolski w Więclawicach Starych, Wydanie I, Kraków 2008, s. 45–52; Foliał o wymiarach. Stan 53,5 x 40,0 x 10,0 cm, liczący 316 stron, znany obecnie pod nazwą *Tabula distantiarum*, jest przechowywany w Bibliotece Uniwersyteckiej w Gandawie.

¹⁶⁷⁶ Rafael de Mercatel, biskup Rosen, zm. 1508.

¹⁶⁷⁷ W. Mruk, *Itinerarium...*, s. 51.

¹⁶⁷⁸ E. van Cauwenbergh, *Les Pèlerinages...*, s. 145 i nn.; J. Koldewey, *Foi et Bonne Fortune...*, s. 220–222; A. Witkowska, *Przemiany...*, s. 892–900; Taż, *Peregrinatio...*, s. 16, p. 31.

¹⁶⁷⁹ E. van Cauwenbergh, *Les pèlerinages...*, s. 145 i nn.

¹⁶⁸⁰ B. Paszkiewicz, *Moneta...*, s. 257.

¹⁶⁸¹ Tamże, s. 207.

¹⁶⁸² H. Bettin, D. Volksdorf, *Pielgrzymki...*, s. 214–215.

¹⁶⁸³ H. Samsonowicz, *Kult św. Jakuba i szlaki jakubowe w Polsce*, [w:] Kult św. Jakuba Większego..., s. 128.

statki przywożące pielgrzymów do Santiago de Compostela¹⁶⁸⁴. Również Marian Rębkowski podkreśla możliwość odbywania znacznej części pielgrzymek drogą morską¹⁶⁸⁵. Znała jest ze źródeł smutna historia pielgrzymki odbywającej się statkiem w roku 1372, przytoczona przez Wojciecha Łysiaka, kiedy to: *przez wiatr i wielką burzę zaskoczeni, wiele osób utonęło, dobrze 90 osób, młodych i starych, kobiety, dzieci, biedaków i służących, dwóch rodzajów bogatych i biednych*¹⁶⁸⁶.

W przypadku znalezisk gdańskich stwierdzono, że około 230 z odkrytych plakierek pielgrzymich można powiązać z lokalnymi miejscami pielgrzymek, a około 300 z nich z różnymi innymi europejskimi sanktuariami. Znalezione w Gdańsku pamiątki pochodzą z następujących krajów: Anglia (Canterbury); Belgia (Ninove, Lede oraz Saint-Hubert-en-Ardenne); Francja (Champmol, Cluny, Saint-Antoine-l'Abbaye, Saint-Josse-sur-Mer, Le Mont-Saint-Michel, Thann); Hiszpania (Santiago de Compostela); Holandia (Aardenburg, Amersfoort, Maastricht); Niemcy (Akewizgran, Blomberg, Brema, Düren, Gottsbüren, Güstrow, Jakobsberg, Kolonia, Königsutter, Magdeburg, Neuss, Nikolausberg koło Getyngi, Schwerin, Sternberg, Stromberg, Trewir, Wesel, Wilsnack); Szwajcaria (Einsiedeln) oraz Włochy (Gubbio, Lucca, Rzym).

Ogromne wręcz ilości pamiątek pielgrzymich i innych metalowych zabytków znaleziono w ostatnich latach na terenie Nieuwlande w Holandii. W czasie wielkiej powodzi w dniu 5 listopada 1530 roku, zwanym później diabelską sobotą (hol. *Quade Saterdag*), zginęło ponad 100 000 ludzi, a kilkanaście miast i wsi znajdujących się na depresyjnych obszarach, wydartych wcześniej morzu, na zawsze zniknęło pod wodą. Jedną z tych miejscowości było Nieuwlande położone nieopodal ufortyfikowanego miasta i portu Reimerswaal¹⁶⁸⁷, które podobnie jak wiele innych miejsc zniszczonych przez powódzie w latach 1530–32, nie zostało odbudowane aż do czasów nowożytnych. W 2 połowie XX wieku, po kilku przypadkowych znaleziskach, zaczęli w ten rejon tłumnie ścigać wielbiciele penetracji z wykrywaczami metali. Już w roku 1987 liczba znalezisk pamiątek pielgrzymich z tego obszaru wynosiła 700, a w roku 1991 – ponad 1000 egzemplarzy. Co ciekawe, znalazło się pomiędzy nimi około 500 znaków *profanum*, tylko w niewielkich ilościach występujących poza obszarem obecnej Holandii. Ponadto stwierdzono, iż wiele znaków o charakterze *sacrum*, choć nie tylko, było umyślnie deformowanych (zwijanych) przed ich wyrzuceniem¹⁶⁸⁸. W chwili obecnej w bazach danych

i publikacjach znajdziemy około 900 pamiątek pielgrzymich znalezionych na tym stanowisku. Porównując te znaleziska z zabytkami z GKPP, znajdziemy tu również znaki z Kolonii, Blombergu, Wilsnack, Ninove, Saint-Hubert, Santiago do Compostela, Rzymu, Gubbio, Aardenburga, Akewizgranu, Amersfoort i Einsiedeln, ale także wiele innych, szczególnie plakietyki *profanum* o charakterze erotycznym, których w znaleziskach gdańskich jest zupełnie brak.

Zdaniem badaczy holenderskich tylko znaleziska wydobyte z Sekwany w Paryżu, po raz pierwszy publikowane przez Arthura Forgeais, oraz znaleziska z Tamizy znane nam dzięki pracom B. Spencera mogą się równać z tymi odkryciami.

Wyjątkiem kolejnym jest niewątpliwie wioska Westenschouwen w Holandii, położona 21 km na północny wschód od Middelburga. Obecnie liczy ona zaledwie ok. 200 mieszkańców. Jeszcze do roku 1816 było to odrębne miasto, a w czasach średniowiecza ważny port tranzytowy. Miejsce to zostało również totalnie zniszczone przez powódź w roku 1994, aczkolwiek znaczna część portu średniowiecznego była zniszczona powodziami jeszcze przed II wojną światową. W roku 1994 poszukiwacze skarbów z detektorami metali znaleźli razem 1195 znaków *sacrum* i *profanum*, niestety, wiele w drobnych fragmentach. Niemniej wyróżniono spośród tego zbioru 49 typów plakietyki nieznanych wcześniej w Holandii. Znalazło się spośród nich m.in. 58 znaków z Grammont (św. Adrian) i 43 z Ninove, 20 plakietyki z Amersfoort (kult NMP) oraz 37 plakietyki z Wilsnack, a także 69 plakietyki erotycznych i 52 w formie figurek ptaków¹⁶⁸⁹. Zdaniem H.J.E. van Beuningena tak liczna reprezentacja plakietyki z Amersfoort świadczy o tym, że znaczna część ich nabywców potrzebowała opieki w swych morskich podróżach. Zresztą w zachowanej księdze cudów z tego sanktuarium jest spisanych aż 542 cudownych zdarzeń, z czego 395 dotyczy okresu pomiędzy 1444 a 1450, z tego aż 107 cudów dotyczy wydarzeń związanych z wodą¹⁶⁹⁰.

Pośród 479 plakietyki o charakterze religijnym w Westenschouwen znajdziemy przynajmniej kilka takich, które zostały odkryte również w Gdańsku. Pominąwszy znaki z wyobrażeniem postaci św. Adriana, których naliczono aż 58, drugie miejsce pod względem liczebności zajmują w tym zbiorze plakietyki z przedstawieniem św. Korneliusza z Ninove, trzecie plakietyki z wyobrażeniem trzech hostii z Wilsnack, a tuż za nimi plasują się pamiątki związane z kultem św. Jakuba Starszego (Compostela?). Z innych sanktuariów niemieckich, oprócz Wilsnack, rozpoznano tutaj również plakietykę z Blombergu, Sternbergu, znaki z przedstawieniem św. Corony z Bremy, św. Urszuli z Kolonii, Marii z Akewizgranu oraz różne inne znaki maryjne w liczbie 35. Ponadto wyróżniono też plakietyki z Amersfoort, Aardenburg, Maastricht i Canterbury, a także wiele innych w Gdańsku nie występujących. Niemniej jednak zarówno w znaleziskach gdańskich, jak i z Westenschouwen występuje znaczna liczba pamiątek pielgrzymich pochodzących z tych samych ośrodków, co może oznaczać, że przynajmniej część pielgrzymów,

¹⁶⁸⁴ C. Taracha, *Szlaki pielgrzymkowe do Composteli w średniowiecznej Hiszpanii*, [w:] *Pielgrzymki...*, s. 78,

¹⁶⁸⁵ M. Rębkowski, *...ad sanctum Jacobum...*, s. 265–269.

¹⁶⁸⁶ W. Łysiak, *Z pielgrzymim kijem przez średniowieczne Pomorze*, [w:] *Życie dawnych Pomorzan*, t. 2, Materiały z konferencji, Bytów 17–18 października 2002, red. W. Łysiak, Wydanie I, Muzeum Zachodnio-Kaszubskie w Bytowie, Bytów–Słupsk 2003, s. 49.

¹⁶⁸⁷ Ta wielka powódź jest przeważnie wymieniana w źródłach, od daty wydarzenia, jako St. Felix's flood.

¹⁶⁸⁸ W roku 1991 na 1011 znaków z całej prowincji Zeeland, aż 895 pochodziło z Nieuwlande. Por.: HP 1, s. 324–326.

¹⁶⁸⁹ H.J.E. van Beuningen, *Insignevondsten uit Westenschouwen*, [w:] HP 2, s. 54–57.

¹⁶⁹⁰ Tamże, s. 56–57.

którzy zagubili swe odznaki w porcie holenderskim, odwiedziła te same sanktuaria co niektórzy pielgrzymi, którzy wzbogacili swymi odznakami kolekcję gdańską. Jeden z podróżników odwiedzających Westenschouwen prawdopodobnie był wcześniej na Chełmskiej Górze, jako że pośród znalezisk holenderskich natrafiono też na jedną ażurową plakietkę typu GAPM odmiany 1, datowaną na XV wiek¹⁶⁹¹.

Kolejnym miejscem na wybrzeżu Morza Północnego, gdzie niedawno również w jednym miejscu dokonano licznych znalezisk plakietek, jest Arnemuiden w prowincji Zeeland – w czasach średniowiecznych ważny port morski, który jest zakryty obecnie ulicą Clasinstraat¹⁶⁹². Port ten już w XV wieku obumarł, a następnie został zakryty postawioną nad jego relikiami późniejszą zabudową. W roku 2000 w związku z planowaną na tym terenie inwestycją podjęto decyzję o przeprowadzeniu ratowniczych badań wykopaliskowych, jednakże ze względu na wysokie koszty postanowiono nie obejmować tymi badaniami najniższych warstw, kryjących relikty średniowiecznego portu. Jednakże część tych konstrukcji oraz związanych z nimi nawarstwień uległa naruszeniu w trakcie prowadzonej inwestycji i na powierzchnię wydobyto niespodziewanie znaczne ilości zabytków metalowych, w tym również średniowiecznych pamiątek pielgrzymich. Zostały one odzyskane po części na miejscu z hałd usypanych w trakcie realizowania inwestycji, a po części z ziemi już wywiezionej w inne miejsca, toteż, w przeciwieństwie do Gdańska, praktycznie nie mamy żadnych informacji o lokalizacji tych zabytków w przestrzeni średniowiecznego portu i miasta. Niemniej zabytki te stanowią ważny zbiór dla badań nad historią europejskich pielgrzymek, ponieważ ze względu na dane historyczne ich datowanie zamyka się w granicach od 1425 do 1525 roku, z naciskiem na 2 poł. XV wieku, z którego to okresu pochodzi, jak się wydaje, najwięcej odzyskanych artefaktów. Ponieważ początek XVI wieku to okres, w którym produkcja plakietek pielgrzymich znacząco maleje, a plakietek *profanum* typu erotycznego praktycznie zanika, materiał ten dostarcza istotnych informacji związanych z wpływem początków Reformacji na znaczące zmiany w europejskim ruchu pielgrzymkowym. Ponadto ze źródeł historycznych wiemy, iż port w Arnemuiden rozwijał się bardzo prędko dopiero po roku 1438, a znaczna liczba znalezionych tutaj znaków pielgrzymich może być datowana wcześniej. Zdaniem Hendrika van Beuningena jest to skutkiem faktu, iż wcześniej zagubione w tym rejonie plakietki zostały dostarczone w obręb nowo budowanego portu u progu XV wieku ze starszych, zalegających tutaj depozytów¹⁶⁹³. Wspomniany wyżej autor podkreśla też znaczną ilość zarejestrowanych tu pamiątek z Canterbury, uznając, że w czasach średniowiecza Arnemuiden było ważnym portem tranzytowym na drodze do Anglii, a na mapach pielgrzymich peregrynacji istotnym punktem na szlaku do sanktuarium św. Tomasza Becketa. Pośród 200 znalezionych tutaj

religijnych odznak pielgrzymich najwięcej, bo aż 27 pochodzi z sanktuarium św. Adriana w Geraardsbergen, 13 z Canterbury i 11 z sanktuarium w Aardenburgu. Z pozostałych: 28 plakietek to znaki przedstawiające Marię z Dzieciątkiem z nieustalonych sanktuariów, a poszukując w tym zbiorze plakietek występujących pośród znalezisk gdańskich, znajdziemy tu również: 6 plakietek z Wilsnack, 2 ze Sternbergu, 5 ze św. Kwirynem z Neuss, 2 z Korneliuszem z Ninove, 2 z Kolonii, 6 z Santiago de Compostela, 3 z Le Mont-Saint-Michel, 3 z Akwizgranu, 2 z Amersfoort, 5 z Einsiedeln, 3 ze św. Serwacym z Maastricht, 1 z Thann, 1 z przedstawieniem św. Wilgefortis (hol. Ontcommer) o nieustalonej proveniencji oraz kilka z Rzymu¹⁶⁹⁴. Podobnie jak we wcześniej omawianych znaleziskach z Nieuwlande oraz Westenschouwen widać, że i tutaj jest bardzo wiele znaków pielgrzymich, które znaleziono w innych portach holenderskich, a znanych też z odkryć dokonanych w Gdańsku. To, że port w Arnemuiden był dobrze znany gdańskim i innym żeglarzom podróżującym po Morzu Północnym, poświadcza *itinerarium* sławnego gdańskiego statku Piotr z Gdańska i dwóch zaatakowanych przez niego w roku 1473 burgundzkich okrętów. Jeszcze zanim w wyniku tej akcji doszło do zdobycia obrazu *Sqd Ostateczny* Hansa Memlinga, dwie galery płynące pod flagą księstwa Burgundii, tj. galera Św. Jerzy oraz Św. Andrzej/Św. Mateusz zatrzymały się siódmego grudnia w porcie Remua, czyli Arnemuiden, skąd powędrowały na kanał Sluis w dniu 16 grudnia 1472 roku. W dniu 28 lutego obydwie statki wyruszyły do Londynu, po czym w wyniku problemów technicznych powróciły na jakiś czas do portu wyjścia. Wynika z tego, że wspomniany wyżej port oferował dogodne warunki tak do dłuższego postoju, jak i zaopatrzenia i naprawy statku¹⁶⁹⁵. Podobne zresztą informacje podają źródła pisane odnośnie portu w Sluis, gdzie natrafiono na ponad 130 znaków pielgrzymich i innych tego typu pamiątek w obrębie średniowiecznego portu. W maju 1472 roku tu właśnie zbierały się okręty hanzeatyckie szykujące się do walki z flotą angielską, a między nimi był też wyżej już wspomniany Piotr z Gdańska pod dowództwem Bernarda Pawesta, który wówczas remontowano po rozlicznych uszkodzeniach, jakich doznał na morzu. Nieco wcześniej, bo w dniu 28 lutego, karawela stanęła na kotwicy w pobliżu angielskiego portu Downs, gdzie jednak panowały tak złe warunki pogodowe, iż z trudem powrócono na morze, w czym – jak pisał później Berndt Pawest – pomógł im wszechmocny Pan z Nieba i wielki pan mórz, św. Jakub. Zdanie to wykazuje dobitnie, jaką rolę pełnił kult św. Jakuba nie tylko wśród pielgrzymów, ale także wśród marynarzy. Wracając jednak do portu Sluis i gdańskiego okrętu – był on na tyle uszkodzony, że do naprawy trzeba było go wyciągnąć na ląd, co też uczyniono w dniach 8–12 marca 1472 roku. Można stąd wywnioskować, że – podobnie jak na gdańskiej Lastadii – istniał tutaj jakiś rodzaj pochylni, która umożliwiała wykonanie takiej operacji bez narażenia

¹⁶⁹¹ H. Paner, *Średniowieczne...*, s. 144–163.

¹⁶⁹² H.J.E. van Beuningen, *Arnemuiden...*, s. 9–22.

¹⁶⁹³ Tamże, s. 21–22.

¹⁶⁹⁴ Tamże, s. 17. Ponadto odkryto tu również znaki jakie nie zostały zarejestrowane na terenie Gdańska, ale występowały one w stosunkowo niedużych ilościach.

¹⁶⁹⁵ B. Możejko, *Peter von Danzig. Dzieje Wielkiej Karaweli 1462–1475*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2011, s. 183 i nn.

kadłuba na kolejne uszkodzenia. Być może, oprócz dogodnego położenia, był to jeszcze jeden z atutów portu w Sluis, który – jak widać – mógł mieć niebagatelne znaczenie także dla statków przewożących pasażerów.

Wracając do Gdańska właśnie, jeśli przyjrzymy się dokonanym tu odkryciom średniowiecznych pamiątek pielgrzymich to okazuje się, że 78,5% wszystkich znalezisk dokonanych na terenie Głównego i Starego Miasta, Starego Przedmieścia, Szafarni oraz Wyspy Spichrzów plasuje się na terenie i w najbliższym rejonie średniowiecznego gdańskiego portu. To właśnie, jak się wydaje, jest wspólnym mianownikiem dla znalezisk gdańskich i holenderskich, tyle tylko, że w przypadku grodu nad Motławą mamy do czynienia z potężnym już w średniowieczu ośrodkiem miejskim z wielkim kompleksem portowo-magazynowym i z wieloma potencjalnymi miejscami kultu (aby wymienić tylko świątynie pod wezwaniem Najświętszej Marii Panny, św. Mikołaja, św. Katarzyny, św. Brygidy, Bożego Ciała, św. Jakuba, czy wreszcie wymieniony pośród celów pielgrzymek pokutnych Gdańsk – Św. Wojciech), z kilkoma szpitalami, schroniskami i hospicjami – obiektami raczej nielicznymi we wspomnianych wyżej lokalizacjach znalezisk pamiątek pielgrzymich w Holandii. W porównaniu z potężnym wówczas Gdańskiem były to stosunkowo niewielkie miejscowości, których całe znaczenie opierało się w przeważającej mierze na roli, jaką spełniały w transporcie morskim w basenie Morza Północnego, gdzie sądząc po omawianych znaleziskach pamiątek pielgrzymich, właśnie ruch pasażerski odgrywał niebagatelną rolę.

Przyjrzymy się wobec tego pokrótce historii Wyspy Spichrzów, która jest o tyle istotnym miejscem dla naszych rozważań, iż podobnie jak tereny ościenne Lastadii na Starym Przedmieściu, gdzie już w średniowieczu były warsztaty remontowe i stocznia, oraz Szafarni, gdzie mieli swoje budy wyplatacze mat oraz lin, Wyspa od XV aż do XIX wieku nie była zajmowana przez regularną, mieszczańską zabudowę mieszkalną¹⁶⁹⁶. W 1 połowie XIV wieku miasto poszerzyło swoje tereny o obszary leżące na wschód od Motławy i od tego też czasu możemy mówić o konsekwentnym, planowym zagospodarowaniu Wyspy Spichrzów w Gdańsku. Ten liczący nieco ponad 24 ha obszar stanowi zwartą całość z punktu widzenia historycznego, architektonicznego, urbanistycznego i konserwatorskiego, a jego dzieje są ściśle związane z dziejami Głównego Miasta i rozwojem portu rzeczno-na Motławie, którego początki sięgają X wieku. Z czasem to właśnie Wyspa Spichrzów stała się sercem gdańskiego portu i jednym z największych zespołów magazynowo-przeładunkowych w ówczesnej Europie. Struktura przestrzeni wyspy tym różni się od innych struktur urbanistycznych na terenie Gdańska, iż narastała, a właściwie rozrastała się stopniowo. W miarę postępującego zagospodarowania tych terenów następowały parcelacje poszczególnych bloków i działek, począwszy od cypla północnego w kierunku na południe. Nie wiemy, jaki los spotkał ten obszar po zajęciu Gdańska przez Krzyżaków, ale wzmianka z lat 1308–10, mówiąca

o równoległym zabudowywaniu prawego oraz lewego brzegu Starej Motławy może przemawiać za odbudową spichlerzy po zniszczeniach wojennych¹⁶⁹⁷. Niewątpliwie najstarszym w tym miejscu traktem jest ulica Stągiewna, prowadząca już w okresie wczesnego średniowiecza na Żuławy i w kierunku ziem pruskich, wymieniona w księdze gruntowej pod datą 1361 jako *via versus cloacam*. Od schyłku XIV do poł. XV w. jest określana jako *acies ascendendo versus lacum*, a jej południowa część nosi nazwę *acies ex opposito traseundo versus civitatem*. Od poł. XV w., kiedy zaczęto tu składować chmiel, pojawia się nazwa *acies hoppenscheine ascendendo* (ew. *descendendo*), co oznacza: droga do lub od Chmielników. Na przełomie XV i XVI wieku ulica ta jest określana jako *vel stągwie* bądź też jako *vel milchkanne*¹⁶⁹⁸. Od strony wschodniej granicę ówczesnych posiadłości miasta stanowiły bagniste zastoiska albo rynny wodne, znane w źródłach pod nazwami *cloaca lacus* albo *lacus priveta*, co zapewne oddawało ich bagnisty charakter. Przez te zastoiska poprowadzono groblę umożliwiającą komunikację na wschód, która to konstrukcja jest określana w źródłach jako *aggere, quo itur ad insulam* (zapewne chodzi tu o Żuławy) *ab alia partae priveta*¹⁶⁹⁹. Grobla ta była o tyle niezbędna, że przy wyższym stanie wód spowodowanych wiosennymi roztopami czy intensywnymi opadami grząskie tereny położone na wschód od obecnej Nowej Motławy mogły praktycznie uniemożliwiać dostęp do Głównego Miasta. Miało to również swoje walory obronne, co zresztą powodowało, że wschodnie brzegi Wyspy Spichrzów pozostawały nieufortyfikowane aż do czasów nowożytnych, mimo ogromnego znaczenia znajdującej się tam infrastruktury dla gospodarki miasta. Trzeba też pamiętać, że zmiany klimatyczne powodujące podniesienie się poziomu wód gruntowych i rzek na Nizinie Środkowoeuropejskiej miały miejsce dopiero u progu XIV wieku, wymuszając niejako takie właśnie inwestycje, jak wyżej wspomniana grobla. Zdaniem P. Simsona ww. określenia (*lacus*) należy bardziej odnieść do fosy, jaka jego zdaniem musiała być tu wykonana już w latach 1343–55, właśnie dla ochrony zbudowanych na wyspie spichlerzy, co jego zdaniem tłumaczyłoby brak innych fortyfikacji w tej części patrymonium miejskiego. Pierwsza pewna informacja dotycząca zagospodarowania Wyspy Spichrzów pochodzi z dokumentu datowanego na rok 1331, na mocy którego rzeźnicy gdańscy otrzymali od komtura Albrechta von Ore zezwolenie na założenie rzeźni (*Kuttelhoff*), zlokalizowanej *...vor der stadt...*, czyli na terenie leżącym przed miastem¹⁷⁰⁰. W tym samym czasie jedną z głównych arterii komunikacyjnych miasta stała się ulica Długa, rozszerzająca się przy Motławie w Długi Targ, którą odbywał się ruch przelotowy na osi wschód-zachód. Tym samym można wnioskować, że rosła również wartość i znaczenie

¹⁶⁹⁶ Na obrzeżach Lastadii oraz w innych rejonach Starego Przedmieścia znajdowały się domy dla pracowników stoczni (Łasztowni).

¹⁶⁹⁷ E. Keyser, *Die Legende von der Zerstörung Danzigs im Jahre 1308*, „Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins” Bd. 59, Danzig 1919, s. 175.

¹⁶⁹⁸ H. Paner, *Wyspa...*, s. 155–188, tam dalsza literatura.

¹⁶⁹⁹ P. Simson, *Seit wann gibt es in Danzig eine Speicherinsel*, „Mitteilungen des Westpreussischen Geschichtsvereins”, Jg. 10, Danzig 1911, s. 51.

¹⁷⁰⁰ P. Simson, *Geschichte der Stadt Danzig*, Bd 1, Danzig 1913.

parcel leżących na Wyspie Spichrzów po obu stronach ulicy Stągiewnej stanowiącej naturalne przedłużenie głównego traktu w kierunku na wschód. Podobnie jak cała zachodnia krawędź Wyspy leżąca na wysokości miasta, była to zapewne jedna z najwcześniej zagospodarowanych partii tego terenu. Przed spichlerzami, na wschodnim brzegu Starej Motławy, wzniesiono długi drewniany pomost, służący do załadunku i wyładunku towarów, który dla części położonej pomiędzy Mostem Kogi i dworem miejskim określano jako *pons longus*, tj. Długi (Po)Most lub Długie Pobrzeże. W roku 1342 wielki mistrz Rudolf König określił granice patrymonium, które obejmowało od tej pory także obszary obecnej Wyspy Spichrzów¹⁷⁰¹.

Najważniejszym traktem komunikacyjnym Wyspy była ul. Chmielna, którą przecinały w poprzek inne trakty, dzieląc obszar na szereg kwartałów, jakich zabudowa i funkcje zmieniały się w kolejnych stuleciach. Na południu Wyspy znajdowały się pola drzewne określone w źródłach jako *loca lignum* lub *Holzfelder*, po drugiej stronie rzeki, na południe od Głównego Miasta, od roku 1361 wymieniana jest Łasztownia (Lastadia), gdzie usytuowano warsztaty dla budowy i konserwacji okrętów i gdzie również mieszkali jedynie rzemieślnicy związani z przemysłem okrętowym. Około roku 1346 u wylotu ul. Długiej wybudowano Bramę Kogi, a obszar obecnego Głównego Miasta opasano pierścieniem ceglanych murów obronnych, także od strony Motławy, co wykazały badania Muzeum Archeologicznego w Gdańsku prowadzone przy ul. Tokarskiej w miejscu obecnego hotelu Hanza. Na wschód od zastoisk położonych przy Wyspie wytyczono już w początkach XV wieku 145 ogrodów, od których nazwę wzięła później cała dzielnica¹⁷⁰². Na południe od tych Długich Ogródów ulokowały się warsztaty związane z obsługą portu, jak powroźnicy wymienieni w 1378 r., czy wyplatacze mat (1379). Przyjmuje się, iż do schyłku XIV wieku wykształcił się ostatecznie na terenie Wyspy do dziś zachowany układ ulic, przy których wybudowano około 120–130 spichlerzy¹⁷⁰³.

Prawdopodobnie już w końcu XIV wieku przy Bramie Kogi istniała Duża Waga Miejska, a przed rokiem 1364 wzniesiono u wylotu ulicy Szerokiej pierwszy, jeszcze drewniany Żuraw. Wszystkie te inwestycje i warsztaty wiązały się bezpośrednio z rozwojem portu nad Motławą. Jeżeli na przełomie XIV i XV wieku 2/3 do 3/4 obrotów handlowych całych Prus realizowano w Gdańsku, to niewątpliwie wymagało to rozbudowanego zaplecza przeładunkowo-magazynowego, jakie zapewniała właśnie Wyspa Spichrzów, choć należy brać pod uwagę, iż znaczne zapasy zboża magazynowano też na wyższych kondygnacjach domów mieszkalnych oraz w spichlerzach stawianych na zapleczu parcel w obrębie murów miejskich. Niemniej w związku z tymi inwestycjami, już

w początkach XV wieku granica miasta przesuwana się coraz bardziej na wschód, przez co Wyspa z terenu o charakterze peryferyjnym stopniowo staje się rejonem ciężącym ku centrum Głównego Miasta. W roku 1424 miał miejsce ogromny pożar spichlerzy, o którym jeden z kronikarzy napisał, iż był to największy pożar od czasów powstania Gdańska. U schyłku 1 połowy XV wieku znacząco wzrosło zapotrzebowanie na płody rolne i drewno w Anglii, Portugalii i w Niderlandach¹⁷⁰⁴, co przyczyniło się do wzrostu obrotów portu i dalszej zabudowy Wyspy na obszarach zajętych dotąd przez pola drzewne, które z kolei przenoszono na południe od Łasztowni, tworząc tzw. Dylowy Targ¹⁷⁰⁵. Na skutek intensywnej zabudowy Długich Ogródów zmienia się charakter ulicy Stągiewnej z traktu wylotowego na bardziej śródmiejski. W latach 20. XV w. pojawili się na tym terenie osadnicy angielscy, którzy dali nazwę grobli oddzielającej tereny patrymonialne Głównego Miasta od posiadłości Zakonu. W południowej części Długich Ogródów osiedlili się Szkoci, od których wzięła nazwę Szkocka Grobla. Przymus pośrednictwa stosowany przez gdańszczan w transakcjach między kupcami obcymi sprawiał, że niezbędna była duża ilość magazynów. Można przypuszczać, iż była to jedna z najistotniejszych przyczyn realizacji tak szerokiego programu budowy zaplecza portowego, z jaką spotykamy się na Wyspie Spichrzów. Jeszcze w latach 1454–56 wykopano od strony wschodniej Wyspy Spichrzów fosę, zaś jej wschodni brzeg umocniono palisadą¹⁷⁰⁶, czyli niejako odizolowano teren Wyspy od lądu przylegającego do niej od strony wschodniej.

Nasuwa się pytanie, czy jednocześnie nie wiązało się to z wyznaczeniem nowego obszaru dostępnego dla przejeżdżających tędy pielgrzymów, tak aby nie zagrażali oni bogactwom gdańszczan składowanym na Wyspie Spichrzów i nie stwarzali jednocześnie zagrożenia spichlerzom pożarami, przy oczywistej konieczności używania przez takie grupy otwartego ognia. Być może było to celowe działanie, mające na celu „odepchnięcie” dużych grup obcych przybyszów na bezpieczną odległość od zabudowy mieszkalnej stabilnego i uporządkowanego miasta. W kontekście tych przypuszczeń niezmiernie interesująca jest opinia wielokrotnie tu już cytowanego Borysa Paszkiewicza, autora licznych opracowań numizmatów znalezionych w Gdańsku i monumentalnej pracy zatytułowanej *Moneta w dawnym Gdańsku*, który stwierdził: *W szczególności na odpowiedź czeka zagadka środkowej partii Wyspy Spichrzów, gromadzącej głównie w warsztach sprzed zabudowy ogromne ilości monet drobnych i grubych*,

¹⁷⁰¹ M. Biskup, *Gdańsk w pierwszym stuleciu rządów krzyżackich (1308–1409). Kształtowanie się miejskiego zespołu osadniczego*, [w:] Historia Gdańska, Tom I do roku 1454, red. E. Cieślak, Gdańsk 1978, s. 354.

¹⁷⁰² M. Biskup, *Gdańsk w pierwszym stuleciu rządów krzyżackich (1308–1409). Układ przestrzenny gdańskiego zespołu miejskiego*, [w:] Historia Gdańska..., s. 372.

¹⁷⁰³ E. Keyser, *Die Baugeschichte...*, s. 317.

¹⁷⁰⁴ M. Małowist, *Podstawy gospodarcze przywrócenia jedności Pomorza Gdańskiego z Polską w XV wieku*, „Przegląd Historyczny”, t. 45, nr 2–3, Warszawa 1954, s. 141–187; H. Samsonowicz, *Struktura handlu gdańskiego w pierwszej połowie XV wieku*, „Przegląd Historyczny”, t. 53, nr 4, Warszawa 1969, s. 695–713.

¹⁷⁰⁵ W. Stephan, *Die Strassennahmen Danzigs*, [w:] Quellen und Darstellungen zur Geschichte Westpreussens Bd. 7, Danzig 1911, s. 30.

¹⁷⁰⁶ C. Biernat, *Życie portowe Gdańska w XVII–XVIII wieku*, [w:] Szkice z dziejów Pomorza, t. 2, Pomorze Nowożytnie, red. G. Labuda, S. Hoszowski, Warszawa 1959, s. 190; J. Stankiewicz, *Rozwój przestrzenny i demograficzny Gdańska pod berłem Jagiellonów*, [w:] Historia Gdańska, Tom II: 1454–1655, red. E. Cieślak, Wydawnictwo Morskie, Gdańsk 1982, s. 21–22.

miejscowych i obcych, pojedynczych i skarbów – z 2 poł. XIV wieku. Niewątpliwie rola tego obszaru była wtedy inna niż później; musiał się tu odbywać żywy handel na większą skalę, a w dodatku – sądząc z liczby drobnych i średnich depozytów, charakteryzujących miejsca zamieszkałe – musiało tu też istnieć osadnictwo. Wyraziliśmy w innym miejscu domysł, że ta niezwykła rola Wyspy po jej zagospodarowaniu spichlerzowym została przeniesiona na Szafarnię, gdzie również obserwujemy kilka dekad bardzo intensywnego odkładania się różnorodnych monet¹⁷⁰⁷. Być może wykopanie wspomnianej wyżej fosy w połowie XV wieku tylko przypieczętowało sukcesywnie następujące zmiany funkcji, jakie pełniła środkowa i północna część wyspy, gdzie różne funkcje usługowe, noclegowe (?) i handlowe pomału ustępowały zabudowie spichlerzowej, która przyczyniała się do stopniowej waloryzacji tych terenów. Zagospodarowanie gdańskiego portu i Wyspy oraz jej najbliższych okolic przedstawia tzw. Plan Sztokholmski, datowany na początek XVII wieku, jednakże znaczną ilość zawartych na tym planie informacji możemy odnieść również do czasów wcześniejszych.

Reasumując, już od początku XIV wieku na terenie obecnej Wyspy dominuje zabudowa portowo-magazynowa, głównie w postaci spichlerzy, choć nie mamy dostatecznych dowodów, aby w tym czasie wykluczyć inne funkcjonalnie obiekty, a w jej południowej części kształtują się różnego rodzaju pola składowe. Jednakże oprócz tych funkcji, teren ten musiał spełniać jeszcze inne zadania, na co wskazują kolejne wnioski Borysa Paszkiewicza: *Widoczna jest bardzo wyrazista rola Wyspy Spichrzów (a dokładnie jej części północnej i środkowej) w obiegu pieniężnym miasta w 3. ćwierci XIV wieku. Materiał jak widzimy odróżnia się mocno od tego, co możemy zaobserwować w innych częściach Gdańska. Pozwala to oddalić przypuszczenie, by monety zostały nawiezione na obszar obecnego występowania w ziemi służącej do utwardzenia przygotowywanego do zagospodarowania terenu. Nie widać bowiem takiego obszaru, z którego mogłoby wtórnie pochodzić takie nagromadzenie firchenów połączone z widocznym udziałem półskojców. Tym bardziej znamienne jest w takim razie przerwanie akumulacji monet na wyspie w jednych partiach jeszcze w ostatnich dekadach XIV wieku, w innych w drugiej dekadzie XV stulecia*¹⁷⁰⁸.

W połączeniu ze znaczną liczbą znalezionych w tej właśnie części Wyspy plaketek pielgrzymich i innych średniowiecznych dewocjonaliów, możemy wobec tego wysnuć wniosek, że ta część miasta była intensywnie okupowana przez napływających tutaj obcych przybyszów, w tym zapewne także i pielgrzymów. Może więc jednak oprócz istniejących tu wówczas funkcji spichlerzowo-magazynowych znajdowały się tu również karczmy, schroniska i inne miejsca oferujące pielgrzymom noclegi, wyżywienie, a także rejony handlu, które pozostawiły po sobie tak wyraźne ślady w materiałach numizmatycznych? Z całą pewnością nie było praktykowane wówczas wpuszczanie na noc dużych grup pielgrzymów w obręb murów miejskich, toteż rejon portu wydaje

się dość wówczas naturalnym miejscem dla ich tymczasowego zakwaterowania, czy to na czas uzupełnienia na statkach wody i zapasów żywności, czy po prostu w oczekiwaniu na dogodnie połączenia. Trochę to może przypominać sytuację, z jaką mamy do czynienia w XXI wieku w Gdańsku, kiedy pasażerowie wielkich wycieczkowców, cumujących w porcie w Gdyni, zwiedzają pośpiesznie całe Trójmiasto, na noc wracając jednak do swoich okrętowych posłań. Jak wiemy z innych źródeł dotyczących organizacji przewozu pątników do Ziemi Świętej, każdy z pasażerów miał wyznaczone własne miejsce do spania, a także zapewnioną na czas podróży aprowizację. Mając przy tym na pokładzie statku cały swój podróżny dobytek i zaznajomionych w czasie wspólnej podróży współtowarzyszy, tylko nieliczni decydowali się zapewne w czasie postoju w obcym sobie porcie na szukanie noclegu w miejscowych zajazdach, gdzie mogli być zresztą narażeni na liczne niebezpieczeństwa¹⁷⁰⁹.

W kontekście wyżej opisanych faktów związanych ze zmianami przestrzennymi w topografii Głównego Miasta i Wyspy Spichrzów, przypatrzmy się lokalizacji pamiątek pielgrzymich w obrębie portu gdańskiego. Spośród 166 pomorskich plaketek maryjnych zaliczonych do typu GPPM i datowanych na 2 poł. XIV do pocz./1 poł. XV w., aż 145 czyli 87%, zostało znalezionych właśnie w centralnej i północnej części Wyspy Spichrzów; tylko dwa znaki odkryto na Szafarni (sic!), a pozostałe 19 egzemplarzy w obrębie Starego i Głównego Miasta, przy czym na Głównym Mieście jest to rejon ul. Szerokiej (stanowisko Tandeta), gdzie natrafiono na osiem z tych plaketek, oraz stanowisko Ławy Mięsne, skąd pochodzi jedna plakietka typu GPPM. W interpretacji znalezisk ze stanowiska Tandeta warto znowu zacytować opinię Borysa Paszkiewicza, którego zdaniem: *zestaw monet z XIV wieku na stanowisku „Tandeta” jest duży i interesujący. Wydaje się przede wszystkim odzwierciedlać istniejące tutaj do lat siedemdziesiątych XIV wieku miejsce intensywnego użytku monety drobnej; należy więc przemyśleć, czy w świetle pozostałego materiału archeologicznego mógł tu funkcjonować w latach ok. 1320–1370/80 targ lub jatki. Koniec tej obfitej serii monet jest tak raptowny i wyrazisty – na całym, dużym przecież obszarze badań – że nie sposób zinterpretować go inaczej niż jako wynik zmiany zagospodarowania tego obszaru*¹⁷¹⁰. Tak więc w tym przypadku możemy przypuszczać, że opisane wyżej pamiątki pielgrzymie zostały zgubione przez czyniących zakupy pielgrzymów, w tłoku i ścisiku normalnym dla każdego targowiska. Funkcje targowe istniejące w tej okolicy w czasach średniowiecza potwierdzają również źródła historyczne¹⁷¹¹, które

¹⁷⁰⁹ D. Quirini-Popławska, *Wenecja...*, s. 126–143.

¹⁷¹⁰ B. Paszkiewicz, *Monety, liczmany, medale i odważniki ze stanowiska Tandeta...*, s. 1–22.

¹⁷¹¹ M. Biskup, *Gdańsk u schyłku rządów krzyżackich (1409–1454). Przeobrażenia w handlu i rzemiośle*, [w:] *Historia Gdańska...*, s. 534.

¹⁷⁰⁷ B. Paszkiewicz, *Moneta...*, s. 293–294.

¹⁷⁰⁸ Tamże, s. 221.

zaświadczać również o braku zagospodarowania tego obszaru jeszcze w początkach 2 poł. XIV wieku¹⁷¹².

Na Starym Mieście aż siedem omawianych plakierek odkryto na stanowisku przy ul. Tartacznej, gdzie notujemy znaczące nagromadzenie również wielu innych pamiątek pielgrzymich, co będzie jeszcze przedmiotem dalszych rozważań, oraz dwie plakietki przy ul. Sierocej i jedną przy ul. Łagiewniki.

Nieco inaczej wygląda sytuacja w przypadku późniejszych lokalnych znaków pielgrzymich typu GAPM. Spośród 38 plakierek zaliczonych do typu GAPM i datowanych najwcześniej od poł. XV w., tylko siedem odkryto na Wyspie Spichrzów, 10 na pobliskiej Szafarni, 10 na Starym Przedmieściu (Lastadia i Toruńska) oraz 11 na Starym Mieście, gdzie nadal utrzymuje się duża liczba znalezisk w rejonie Tartacznej (siedem plakierek), podczas gdy pozostałe również znajdujemy w tych samych miejscach, gdzie występowały plakietki typu GPPM, w tym przypadku trzy znaki przy ul. Łagiewniki i jedną przy ul. Sierocej.

Natomiast spośród 28 plakierek z pomorskich Osieków (niem. Wussecken) związanych z kultem Świętej Krwi, datowanych od schyłku XIV do początków/1 poł. XV w., po jednym znalezisku znamy z ul. Tartacznej, Łagiewniki, Sierocej i kościoła św. Jakuba na Starym Mieście, dziewięć pochodzi z Lastadii i Toruńskiej na Starym Przedmieściu, tylko jeden z Szafarni oraz aż 14 z Wyspy Spichrzów, w tym przeważająca większość z jej centralnej i północnej części, tj. z rejonu ulic Stągiewnej, Ciesielskiej i Spichrzowej przy dwóch plakietkach z ul. Jaglanej.

Ciekawie wyglądają też zestawienia lokalizacji znalezisk plakierek z Akwizgranu, datowanych przeważnie na okres od poł. XIV do pocz./1 poł. XV wieku. Na 48 tych znaków, aż 33 odkryto w obrębie środkowej i północnej części Wyspy Spichrzów (w tym 15 przy ul. Żytniej), tylko dwa na Starym Przedmieściu (Lastadia), osiem na Głównym Mieście, z czego cztery przy ul. Szerokiej na stanowisku Tandeta, po dwa przy Grząskiej i Kleszej oraz cztery na Starym Mieście, w tym trzy przy ul. Łagiewniki i jeden przy Tartacznej. Nieco inaczej wygląda lokalizacja 25 relikwiarzyków uznanych za pochodzące z Akwizgranu. Pięć z nich odkryto w obrębie Starego Miasta, w tym trzy przy ul. Tartacznej, jeden przy ul. Łagiewniki i jeden w zaułku św. Bartłomieja; osiem zarejestrowano na stanowisku Lastadia, aż 9 na Wyspie Spichrzów i 5 na Szafarni. Nie znamy żadnych relikwiarzyków z terenu Głównego Miasta. Trzeba zaznaczyć, że w przypadku tej grupy zabytków datowanie kilku z nich sięga nawet początków XVI wieku. W przypadku siedmiu dzwonek powiązanych z sanktuarium w Akwizgranie, aż 5 znaleziono na Wyspie Spichrzów i po jednym na Głównym oraz Starym Mieście. Tak więc na 82 zabytki pochodzące z Akwizgranu, aż 47, tj. 57%, zostało odkrytych na Wyspie Spichrzów, a z pozostałych dziewięć na Głównym Mieście, 11 na Starym Mieście, 10 na Starym Przedmieściu oraz pięć na Szafarni. Jeśli jednak weźmiemy pod

uwagę niezamieszkały rejon średniowiecznego portu to okazuje się, że razem na Wyspie Spichrzów, Lastadii i Szafarni natrafiono na 62 zabytki z Akwizgranu, tj. 75,6%. Pośród 9 znalezisk z Głównego Miasta trzy zabytki pochodzą z ul. Grząskiej, cztery z ul. Szerokiej (targ?), a na Starym Mieście z 11 pamiątek aż pięć odkryto przy ul. Tartacznej, a cztery przy ul. Łagiewniki.

Spośród 31 plakierek z Kolonii, związanych zarówno z kultem Trzech Króli, jak i św. Urszuli, siedem znaleziono na Głównym Mieście (z czego trzy przy ul. Grząskiej), dwie na Długich Ogrodach, sześć na Starym Mieście (z czego trzy przy ul. Tartacznej), cztery na Starym Przedmieściu oraz aż 12 na Wyspie Spichrzów w rejonie ulic Stągiewnej, Basztowej, Ciesielskiej, Spichrzowej, Chmielnej 23 oraz Jaglanej. W tym układzie w okolicach portu notujemy 58% omawianych tu znalezisk, czyli nieco mniej niż w przypadku pamiątek z Akwizgranu.

Przyjrzyjmy się skupiskom pamiątek pielgrzymich z innych miast niemieckich. Oprócz już omówionego Akwizgranu i Kolonii, są tu reprezentowane następujące sanktuaria: Blomberg, Brema, Düren, Gottsbüren, Güstrow, Jakobsberg, Königsutter, Magdeburg, Neuss, Nikolausberg koło Getyngi, Schwerin, Sternberg, Stromberg, Trewir, Wesel oraz Wilsnack – razem 147 plakierek pielgrzymich, z czego aż 79 przypada na Wilsnack. Tylko jeden znak z tego sanktuarium znaleziono na Głównym Mieście, 13 na Starym Mieście, z czego aż osiem na ul. Tartacznej i dwa przy ul. Łagiewniki; aż 25 na Starym Przedmieściu, w tym 21 na Lastadii i cztery przy ul. Toruńskiej oraz najwięcej, bo 33 egzemplarze na Wyspie Spichrzów. Znaleziska plakierek z Wilsnack odkryto tutaj w rejonie ulic Jaglanej, Żytniej i Spichrzowej, Stągiewnej, Basztowej i Ciesielskiej oraz Chmielnej 63/64 i Chmielnej 73.

Pośród pozostałych 68 znaków pochodzących z niemieckich sanktuariów, 15 określono jako przypuszczalnie pochodzące z Gottsbüren, choć autor nie wyklucza całkowicie możliwości ich lokalnego pochodzenia. Co niezmiernie interesujące, tylko dwa z nich znaleziono na Starym Mieście przy ul. Tartacznej, a 13 pozostałych na Wyspie Spichrzów, z czego aż osiem przy ul. Spichrzowej. Oznacza to, że prawie 87% tych pamiątek zostało wyeksplorowanych z niezamieszkałego w okresie średniowiecza rejonie gdańskiego portu. Nieco inny jest rozrzut znaków z sanktuarium związanym z kultem Świętej Krwi w Sternbergu. Na 11 znaków pochodzących z tego sanktuarium, dwa zadokumentowano na Starym Mieście, po jednym przy ul. Tartacznej i Łagiewniki, trzy na Starym Przedmieściu, jeden na Szafarni i pięć na Wyspie Spichrzów, co lokalizuje prawie 82% tych zabytków w rejonie portu. Z Königsutter am Elm, leżącym nieopodal Brunszwiku, pochodzi 8 znaków pielgrzymich znalezionych w Gdańsku, po jednym na Starym Mieście (ul. Łagiewniki) i Szafarni, cztery na Starym Przedmieściu oraz dwa na Wyspie Spichrzów.

Pozostałe 34 znaki przywiezione do Gdańska z niemieckich ośrodków pątniczych pochodzą z Bremy, Düren, Güstrow, Jakobsbergu, Magdeburga, Neuss, Nikolausbergu, Schwerina, Strombergu, Trewiru oraz Wesel. Najwięcej, bo po 5 zabytków reprezentuje Bremę i Magdeburg, plakietki z pozostałych sanktuariów zostały zarejestrowane w ilości od jeden do trzech. Jeśli idzie o ich lokalizację na terenie średniowiecznego Gdańska, to cztery

¹⁷¹² Z. Maciakowska, *Kształtowanie przestrzeni miejskiej Głównego Miasta w Gdańsku do początku XV wieku*, Seria Fontes Commentationesque ad Res Gestas Gedani et Pomeraniae, Tom III, red. serii H. Paner, Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, Gdańsk 2011, s. 66.

odkryto na Głównym Mieście, w tym trzy przy ul. Szerokiej (targ?) i jeden przy ul. Kleszej; dwa na Starym Mieście przy ul. Tartacznej; dwa na Szafarni; sześć na Starym Przedmieściu oraz 20 na Wyspie Spichrzów. Oznacza to, że w rejonie średniowiecznego portu (Wyspa, Lastadia i Szafarnia) znaleziono 82% plaketek spośród wszystkich, jakie trafiły do Gdańska z wzmiankowanych wyżej sanktuariów.

Z pozostałych europejskich sanktuariów rozpoznanych w materiałach gdańskich, odnotowano 87 znaków pielgrzymich, z czego dziesięć z Anglii, osiem z Belgii, 20 z Francji, dziewięć z Hiszpanii, 20 z Holandii, 11 z Włoch oraz dziewięć ze Szwajcarii.

Na 38 plaketek pochodzących z północnoeuropejskich sanktuariów, takich jak Amersfoort, Aardenburg, Maastricht (Holandia), Lede, Ninove, Saint-Hubert-en-Ardenne (Belgia), Canterbury (Anglia), pięć znaleziono na Starym Mieście przy ul. Tartacznej, trzy na Szafarni, pięć na Głównym Mieście (Ławy Mięsne, Grząska, Klesza, Szeroka), sześć na Starym Przedmieściu i 19 na Wyspie Spichrzów, co sytuuje około 73% tych znalezisk w rejonie portu.

Zabytki z sanktuariów leżących w Europie południowej i zachodniej, takich jak Einsiedeln (Szwajcaria), Champmol, Cluny, Saint-Josse-sur-Mer, Le Mont-Saint-Michel, Rouen, Saint-Antoine-l'Abbaye, Thann, Tours i Tuluza (Francja), Santiago de Compostela (Hiszpania) oraz Lucca, Gubbio i Rzym (Włochy), w ogólnej liczbie 49 egzemplarzy, zostały zarejestrowane w następujących miejscach: Główne Miasto – siedem plaketek (ul. Klesza, Szeroka i Ławy Mięsne); Stare Miasto – dziewięć plaketek (ul. Tartaczna, Łagiewniki, Sieroca, City Forum, Rajska), osiem plaketek na Starym Przedmieściu, cztery na Szafarni oraz 21 na Wyspie Spichrzów.

Biorąc pod uwagę wszystkie 1011 pamiątki pielgrzymie znalezione na terenie Gdańska i objęte niniejszymi rozważaniami możemy stwierdzić, że 78,5% z nich zostało odkrytych w rejonie średniowiecznego gdańskiego portu (Wyspa Spichrzów, Lastadia, Szafarnia), na terenach, gdzie w czasach średniowiecza nie stwierdzono regularnej zabudowy mieszkalnej¹⁷¹³. Tylko 7,4% omawianych znalezisk (75 zabytków) znaleziono w trakcie badań prowadzonych na Głównym Mieście. Nieco ponad 41,3% z nich pochodzi z wykopalisk przy ul. Szerokiej, gdzie zdaniem Borysa Paszkiewicza jeszcze w latach 70. XIV wieku mogło istnieć targowisko, a prawie 9,3% z wykopalisk na Kramach Mięsnych koło kościoła Mariackiego, w kwartale zabudowy pomiędzy ulicami Św. Ducha i Mariacką. Również nieopodal tej świątyni spotykamy kolejne wyraźne bardzo skupiska znalezisk pamiątek pielgrzymich, jak np. przy ul. Kleszej, skąd pochodzi ponad 18,6% znalezisk z obszaru Głównego Miasta, oraz z nieopodal położonej ul. Grząskiej, gdzie zarejestrowano blisko 16% plaketek z Głównego Miasta. W rejonie Długiego Targu natrafiono jedynie na 6,6% znaków z tej dzielnicy miasta. W topografii średniowiecznego Gdańska ulica Klesza i Grząska, położone nieopodal kościoła Mariackiego, pomiędzy ulicami Mariacką i Chlebnicką stanowiły tereny peryferyjne. W najbliższej okolicy tych ulic największe znaczenie dla ustalenia układu przestrzennego miało wytyczenie

terenu pod budowę kościoła Mariackiego, co nastąpiło w oparciu o przywilej uzyskany od wielkiego mistrza Königa w roku 1342. Kościół i przylegający do niego cmentarz rozplanowano w obrębie kwadratu o wymiarach 2 sznury (niem. Seilen), tj. 2 x po 42,0 m, czyli 84,0 x 84,0 m, co daje łącznie 7056 m². Do około poł. XIV w. tereny położone nad często wylewającą Motławą nawet w Dzielnicy Mariackiej mogły pozostawać niezabudowane¹⁷¹⁴. Jeszcze w początkach kształtowania się Dzielnicy Mariackiej, tj. latach 20. XIV w., ul. Klesza leżała przy wschodniej granicy miasta – dalej rozciągały się bagniste brzegi Motławy. Na południe od Kleszej, pomiędzy ul. Chlebnicką i obecnym Długim Targiem rozciągał się wówczas plac targowy o powierzchni ok. 7465 m². Jednakże już w latach 30. XIV w. zabudowa Głównego Miasta dotarła do okolic późniejszej ul. Grząskiej, a w latach 40. tego stulecia do kwartału pomiędzy ul. Działą i Grząską¹⁷¹⁵. Wokół kościoła, przy południowej lub wschodniej krawędzi placu kościelnego, znajdowały się ławy chlebowe, które w tym układzie należy lokalizować w okolicach ulicy Chlebnickiej oraz Kleszej. Notabene, zdaniem E. Keysera, przy ul. Kleszej jeszcze w latach 60. XIV wieku nie było trwałej zabudowy mieszkalnej¹⁷¹⁶. Po północnej stronie kościoła Mariackiego znajdowały się Ławy Mięsne, odkryte w czasie badań archeologicznych prowadzonych tu w latach 2004–2005. Były one zlokalizowane pomiędzy ul. Świętego Ducha i ul. Mariacką, a najstarsza wzmianka źródłowa o nich pochodzi z 1347 roku¹⁷¹⁷. Jak widać, okolice po wschodniej stronie kościoła Mariackiego pełniły funkcje publiczne i jako takie były tłumnie odwiedzane przez wszystkich przybyszów, podobnie zresztą, jak i targowisko w rejonie ul. Szerokiej, Tandety i Świętojańskiej. Około roku 1415 Ławy Mięsne zostały rozbudowane, zapewne dla sprostania narastającym potrzebom mieszkańców i przyjezdnych.

Pośród pamiątek z ul. Grząskiej, pochodzących z rozpoznanych europejskich sanktuariów, znajdują się: jeden dzwonek zapewne z Akwizgranu (GKPP 806) datowany na schyłek XIV w., jedna plakietka pełna (GKPP 1080) i jedna ażurowa z tego samego sanktuarium (GKPP 1079), jedna plakietka z Maastricht z wyobrażeniem św. Serwacjusza (GKPP 1081), trzy zabytki z Kolonii (GKPP 1084, 1089, 1090) oraz plakietka z Wilsnack (GKPP 1092). Niewiadomego pochodzenia są m.in. znalezione w tym samym wykopie ramka okrągła plakietki lub lusterka (GKPP 1082), fragment ażurowej grzechotki pielgrzymiej (GKPP 1091) oraz łyżeczka pielgrzymia (GKPP 1197), zachowana jedynie w postaci czerpaka wraz z niewielkim kawałkiem trzonka, gdzie na awersie zachowały się przedstawienia postaci dwóch wspiętych lwów (*rampant*), a na rewersie ornament trójliścia zwieńczającego trójkąt, zamknięty w pasie strefowego ornamentu ukośnej kratki.

¹⁷¹⁴ M. Biskup, *Gdańsk w pierwszym stuleciu rządów krzyżackich (1308–1409). Układ przestrzenny...*, s. 367.

¹⁷¹⁵ Z. Maciakowska, *Kształtowanie...*, s. 55–58.

¹⁷¹⁶ E. Keyser, *Der burgerliche Grundbesitz der Reichstadt Danzig im 14. Jahrhundert*, „Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins” Bd. 58, Danzig 1918, s. 3–70.

¹⁷¹⁷ Z. Maciakowska, *Kształtowanie...*, s. 61.

¹⁷¹³ Z wyjątkiem bud dla pracowników stoczni na Lastadii.

Przy ul. Kleszej również znaleziono po jednej plakietce z Kolonii (GKPP 1028), Jakobsberg (GKPP 1029), Saint-Josse-sur-Mer (GKPP 1031), Maastricht (GKPP 1032) i Santiago de Compostela (GKPP 1072). Siedem pozostałych pamiątek pielgrzymich odkrytych w trakcie tych wykopalisk, z wyjątkiem głowy Chrystusa (GKPP 1071), należy raczej zaliczyć do znaków świeckich (*profanum*) aniżeli do typowych pamiątek pielgrzymów.

Podobne skupiska możemy też zaobserwować na obszarze Starego Miasta, skąd pochodzi 141 omawianych zabytków, tj. znacznie więcej niż z Głównego Miasta. Przede wszystkim jest to rejon ul. Tartacznej, gdzie natrafiono na 56% wszystkich znaków pielgrzymich znalezionych w tej dzielnicy Gdańska. Drugim takim skupiskiem jest rejon ul. Łagiewniki, Rybaki Górne i Sieroca, skąd pochodzi aż 34% odkryć ze Starego Miasta. Znaczna ilość plakietek znaleziona w czasie wykopalisk przy ul. Tartacznej oznacza, że ta dość peryferyjna część Starego Miasta, granicząca od wschodu z terenami zamku krzyżackiego, z jakiegoś powodu była dla pielgrzymów atrakcyjnym miejscem. Nie wiemy nic o szpitalach czy schroniskach w tej części miasta, nie istniała również w tym miejscu żadna kaplica ani kościół. Co więc mogło tutaj przyciągać podróżnych z najdalszych zakątków Europy? Jeśli nie kwestie religijne, to zapewne możliwość zakwaterowania i wyżywienia (karczmy, noclegowiska) oraz inne usługi istotne dla podróżnych, jak choćby pranie odzieży, naprawa obuwia, łaźnie itp. Właśnie łaźnia zbudowana w tej części miasta jest wspomniana w dokumencie komtura gdańskiego Johanna von Beichau z 1422 roku¹⁷¹⁸. Mieszczanin gdański nazwiskiem Gerd Lange otrzymał wówczas prawo zbudowania tartaku w miejscu, gdzie wcześniej znajdowała się łaźnia. Z dokumentu wynika, że łaźnia ta była zlokalizowana w rejonie pomiędzy ulicami Zamkową, Tartaczną i Olejarnia. W opinii Beaty Możejko początki funkcjonowania tego obiektu należy widzieć jeszcze przed rokiem 1381, ponieważ wówczas właśnie jest wymieniona w źródłach inna, starsza łaźnia usytuowana w okolicach Wielkiego Młyna, która została przekazana Mikołajowi Wetirhan, wraz z prawem zbudowania przy niej karczmy. Nie można wykluczyć, że jakaś gospoda mogła też funkcjonować w pobliżu łaźni z ul. Tartacznej, co doskonale tłumaczyłoby obecność w tej części miasta obcych przybyszów w 2 poł. XIV oraz 1 poł. XV wieku. Doskonale zresztą pokrywa się to z datowaniem większości plakietek pielgrzymich pochodzących z wykopalisk przy ul. Tartacznej, a także z ul. Olejarna i Sierocę leżących w pobliżu. Pewnych informacji co do pochodzenia przynajmniej części klientów tych przybytków (w ograniczonym oczywiście zakresie) mogą, jak się wydaje, udzielić nam znaleziska pamiątek pielgrzymich.

Z ul. Sierocę pochodzi pięć plakietek zaliczonych do znaków maryjnych, z czego dwie typu GPPM odmiany 6 oraz odmiany 2 wariant D (GKPP 595, 865), jedna plakietka typu GAPM odmiany

6 (GKPP 594), jedna plakietka z Einsiedeln (GKPP 866) oraz jedna ramka plakietki (relikwiarzyka?) w kształcie słońca (GKPP 242). Ponadto plakietka (GKPP 243) z przedstawieniem okrętu (kogi?), dzwonek pielgrzymi (GKPP 592), Vera Icon (GKPP 247), miniaturowy toporek (GKPP 596) oraz trójlistny krzyżyk (GKPP 597).

Przy ul. Łagiewniki natrafiono łącznie na 35 pamiątek pielgrzymich, z czego kilka pochodziło z sanktuariów maryjnych. Były to: plakietka typu GPPM odmiany 1 (GKPP 628), trzy znaki typu GAPM (GKPP 606, 607, 624) – wszystkie z Chełmskiej Góry, oraz trzy plakietki z Akwizgranu (GKPP 608, 620, 623). Rozpoznano też znaki z Kolonii (GKPP 603, 851), Sternbergu (GKPP 605), Rzymu (GKPP 621), Wilsnack (GKPP 626, 629), Königsutter (GKPP 632) oraz lokalnego sanktuarium w Osiekach (GKPP 634). Pośród pozostałych zabytków nie powiązanych z żadnym konkretnym ośrodkiem znajdują się m.in.: dzwonek pielgrzymi, grzechotka pielgrzymia, dwa miniaturowe toporki, dwa krzyżyki, ramka relikwiarzyka, dwie plakietki z wyobrażeniami ptaków, Madonna na lwie i św. Jerzy, miniaturowy róg z napisem *cornes*, serce w koronie i inne fragmentarycznie zachowane pamiątki.

Absolutnym fenomenem są znaleziska dokonane przy ul. Tartacznej. Pośród zarejestrowanych tam 79 artefaktów powiązanych ze średniowiecznymi pielgrzymkami znajduje się 25 pamiątek z sanktuariów maryjnych, tj.: siedem plakietek typu GPPM (GKPP 900, 901, 902, 903, 936, 937, 1065; Chełmska Góra), w tym cztery odmiany 1, jedna odmiany 3 i dwie nieokreślone co do odmiany, siedem plakietek typu GAPM (GKPP 904, 905, 906, 907, 908, 1066, 1094; Chełmska Góra), jedna plakietka z Akwizgranu (GKPP 893), jedna plakietka z Einsiedeln (GKPP 885), dwie plakietki z Lede (GKPP 942, 943), trzy relikwiarzyki z Akwizgranu (GKPP 892, 949, 952)¹⁷¹⁹, medalik (GKPP 913)¹⁷²⁰, dzwonek (GKPP 955). Pozostałe 54 znaleziska pochodzące z tych wykopalisk to zarówno plakietki o charakterze *sacrum*, jak i *profanum*. Znajdziemy tu znaki ze wszystkich ważniejszych sanktuariów europejskich, co dowodnie świadczy o międzynarodowym charakterze tego miejsca (schroniska, gospody lub szpitala itp.). Tak więc z Wilsnack mamy tu osiem plakietek, trzy znaki pochodzą z Kolonii (GKPP 890, 931, 1067), po dwa znaki z Canterbury (GKPP 923, 924) i Gottsbüren (GKPP 888, 909) oraz po jednym z Cluny (GKPP 1095), Jakobsberg (GKPP 887), Magdeburga (GKPP 886), Ninove (GKPP 993), Osieków (GKPP 941), Sternbergu (GKPP 891), Thann (GKPP 889) i Tours (GKPP 894).

Z pozostałych zabytków, których nie da się powiązać na tym etapie badań z żadnymi konkretnymi ośrodkami, możemy wyróżnić pięć krzyżyków, cztery miniaturowe toporki, trzy plakietki z postaciami św. Jerzego, dwie ze św. Katarzyną, jedną ze św. Anną Samotrzecią, dwie miniaturowe kaletki, plakietkę przedstawiającą okręt (koga?), sześć plakietek miłosnych z wyobrażeniami ptaków, literę „B”, serce z koroną, ramki plakietek i relikwiarzyków oraz fragmenty plakietek bliżej niezidentyfikowanych.

¹⁷¹⁸ B. Możejko, *Zamek krzyżacki w Gdańsku w świetle inwentarzy z lat 1384–1446*, [w:] *Krzyżacy. Szpitalnicy. Kondotierzy. Studia z dziejów średniowiecza* nr 12, red. B. Śliwiński, Zakład Historii Średniowiecza Polski i Nauk Pomocniczych Historii Uniwersytetu Gdańskiego, Muzeum Zamkowe w Malborku, Malbork 2006, s. 115–200.

¹⁷¹⁹ H. Paner, *Średniowieczne...*, s. 243–257.

¹⁷²⁰ Tamże, s. 264.

Pozostałe znaleziska średniowiecznych pamiątek pielgrzymich z terenu Gdańska nie występują już w tak dużych skupiskach, jak wyżej omówione i ograniczają się do kilkunastu zabytków, w tym dzwonki, ampułki, relikwiarzyk, miniaturowe toporki oraz dwie manierki gliniane odkryte na hałdzie z naczyniami z nieudanego wypału. Pośród znaków pielgrzymich z tej grupy znalezisk, tylko trzy mają ustalone miejsce pochodzenia, jak: plakietka z Wilsnack znaleziona przy baszcie Łabędź (GKPP 832), znak z Rzymu (GKPP 701) odkryty w kwartale pomiędzy ul. Elżbietańską, Karmelicką i Podwalem Grodzkim, oraz plakietka z Osieków na Pomorzu odkryta w trakcie badań prowadzonych w kościele św. Jakuba. Trzy znaki, bez żadnych śladów ich rytualnego niszczenia, zostały znalezione w trakcie bagrowania kanału Raduni w 1983 roku.

Reasumując można stwierdzić, że największa grupa znalezisk średniowiecznych pamiątek pielgrzymich, dowodnie pochodzących z ośmiu krajów Europy oraz z lokalnych sanktuariów na Pomorzu, została odkryta na portowych i okołoportowych terenach Gdańska, tj. na Wyspie Spichrzów, Szafarni i Lastadii. Inne lokalizacje znalezisk wiążą się również z miejscami o charakterze publicznym, jak choćby place targowe (Tandeta, Targ Rybny), ławy mięsne (między ul. Św. Ducha i ul. Mariacką) i ławy chlebowe (rejon ul. Kleszej, Grząskiej i Chlebnickiej) oraz łaźnia i być może gospoda przy ul. Tartacznej. W przypadku skupisk odnotowanych na Starym Mieście przy ul. Łagiewniki – Rybaki Górne, zapewne trzeba wziąć tu pod uwagę funkcjonowanie w pobliżu szpitala św. Jakuba, gdzie również mogli zapewne kwaterować lub uzyskać jakąś pomoc pobożni pielgrzymi. Szpital ten został założony wraz z kaplicą pod wezwaniem św. Jakuba w latach 1411–14, przez wielkiego mistrza Henryka von Plauen jako schronisko dla starych i chorych marynarzy gdańskich¹⁷²¹. Notabene, teren ten leżał wówczas na północnych peryferiach miasta przy fosie miejskiej, która biegła w początkach XV w. pod obecną ul. Heweliusza¹⁷²².

Szpital przyjmujący chorych i podróżnych istniał również w pobliżu znalezisk dokonanych na stanowisku Szafarnia, jako że już w roku 1387 jest odnotowane istnienie takiego przybytku wraz z kaplicą pod wezwaniem św. Barbary, na Długich Ogrodach¹⁷²³. Podobny ośrodek specjalnie przeznaczony do przyjmowania pielgrzymów i osób chorych utworzono już w połowie XIV wieku przy kościele św. Jerzego, położonym wówczas nad kanałem Raduni, przy obecnej ul. Elżbietańskiej. W końcu XIV w. powołano przy nim nowy ośrodek pod wezwaniem św. Elżbiety, który w roku 1394 został przekształcony w fundację szpitalną przez wielkiego mistrza Konrada von Jungingen. W roku 1399 szpital ten, gdzie również utworzono kaplicę pod wezwaniem św. Jakuba, otrzymał od zakonu krzyżackiego dwie wsie, a gdańscy mieszcianie również

wsparli różnymi darami działalność tej instytucji¹⁷²⁴. Wydaje się, że niezależnie od funkcjonowania gdańskich szpitali, z których część opiekowała się chorymi zakaźnie, mogły również istnieć w ich pobliżu różnego rodzaju obiekty zapewniające podróżnym noclegi, co mogłoby tłumaczyć przynajmniej niektóre koncentracje pamiątek pielgrzymich na stosunkowo niedużych obszarach.

¹⁷²¹ Najnowsze wyniki studiów nad początkami i lokalizacją tego obiektu zob.: P. Samół, *Kościół i szpital w topografii Młodego Miasta Gdańska*, [w:] *Między Gdańskiem a Santiago...*, s. 65–90; B. Możejko, B. Śliwiński, *Morskie...*, s. 13–34.

¹⁷²² M. Biskup, *Gdańsk w pierwszym stuleciu rządów krzyżackich (1308–1409). Układ przestrzenny...*, s. 376.

¹⁷²³ E. Keyser, *Die Baugeschichte...*, s. 323–324.

¹⁷²⁴ P. Simson, *Geschichte...*, Bd. 1, s. 114–116; E. Keyser, *Die Baugeschichte...*, s. 247–248.

Fragment obrazu przedstawiającego cykl scen z Pasji Chrystusa (ok. 1480–90). W prawym dolnym narożniku postacie trzech pielgrzymów (wędrowka do Emaus). Kościół św. Jakuba Apostoła w Toruniu. (fot. H. Paner)

9. Pielgrzymki gdańszczan i innych mieszkańców Pomorza

Wzmianki o mieszkańcach północnej Polski na szlakach pielgrzymich średniowiecznej Europy nie są zbyt liczne. W dokumentach powstałych w trakcie procesu kanonizacyjnego Doroty z Mątów (1347–94)¹⁷²⁵ znajdujemy informacje o sześciu pielgrzymkach odbytych do sanktuarium w brandenburskim Wilsnack, słynącym z krwawiących hostii. Pielgrzymki te odbyli tkaczka imieniem Małgorzata i niejaki Piotr Sopkow, którzy pochodzili z Prus, natomiast nie wiemy gdzie dokładnie mieszkali, oraz pielgrzymi pochodzący ze Starej Wisły, Fromborka, Słupska i Wrocławia¹⁷²⁶.

Tylko najbogatsi mogli sobie pozwolić na kilka pielgrzymek, pozostawiając dom czy warsztat pod opieką bliskich. Namietność do pielgrzymowania mogła też doprowadzić do bankructwa, jak stało się w przypadku Doroty z Mątów i jej męża Alberta, który sprzedał warsztat płatnerski i dom, a sam zmarł kiedy jego małżonka odbywała kolejną pielgrzymkę do Rzymu z okazji jubileuszu 1390 roku, wyjeżdżając z Pomorza w roku 1389¹⁷²⁷. Wcześniej jednak wspólnie peregrynowali do Akwizgranu w roku 1384, nawiedzając przy okazji sanktuarium w Einsiedeln w Szwajcarii, sławne z męczeństwa św. Meinarda oraz cudownego posągu Czarnej Madonny. Rok później wybrali się ponownie na pielgrzymkę do tych samych miejsc wraz z Gertrudą, swoim jedynym ocalałym z zarazy dzieckiem. Po sanktuariach zagranicznych przyszła kolej na rodzime. Już w roku 1387, ponownie ze swoim mężem Albertem, Dorota wybrała się na Górę Chełmską koło Koszalina, odwiedzając zapewne przy okazji równie sławne i leżące w pobliżu sanktuarium, tj. kościół na Świętej Górze koło Polanowa z cudownym wizerunkiem Marii i figurami dwunastu apostołów wykonanymi ze *szczerzego złota*¹⁷²⁸, a może również Osieki nad Jeziołem Jamno¹⁷²⁹. Widocznie podróż ta spełniła jej duchowe oczekiwania, skoro w roku 1388 ponownie pielgrzymowała do sanktuarium na Chełmskiej Górze.

¹⁷²⁵ M. Biskup, *Gdańsk w pierwszym stuleciu rządów krzyżackich (1308–1409)*. *Kultura*, [w:] *Historia Gdańska...*, s. 467, gdzie dalsza literatura.

¹⁷²⁶ S. Kwiatkowski, *Klimat religijny...*, s. 98–99.

¹⁷²⁷ *Epoka i życie...*, s. 82; J. Wiśniewski, *Zabiegi o wyniesienie na ołtarze i zatwierdzenie kultu św. Doroty z Mątów Wielkich*, [w:] Kaci. Święci. Templariusze, *Studia z dziejów średniowiecza*, nr 14, red. B. Śliwiński, Zakład Historii Średniowiecza Polski i Nauk Pomocniczych Historii Uniwersytetu Gdańskiego, Muzeum Zamkowe w Malborku, Malbork 2008, s. 563–579; O pielgrzymkach bł. Doroty, zob.: H. Westphal, *Die Aachenfahrt der Heiligen Dorothea von Montau 1384*, *Zeitschrift des Aachener Geschichtsvereins* 70, 1958, s. 123–133; *Die Akten des Kanonisationsprozess Dorotheas von Montau von 1394 bis 1521*, hrsg. R. Stachnik, A. Triller, H. Westphal, Köln–Wien 1978, s. 83, 98, 108, 116; Zob. też: S. Kwiatkowski, *Odpust...*, s. 410.

¹⁷²⁸ Miejsce to, leżące w odległości ok. 37 km od Koszalina, słynęło także ze źródełka o cudownie leczniczych właściwościach. Zob.: T. Siemiński, *Święta Góra w Polanowie. Obraz mitu*, [w:] Sławno i Ziemia Sławińska. *Historia i kultura*. Materiały z I Międzynarodowej konferencji, Sławno 19–20 kwietnia 2002, Poznań 2002, s. 173–179; Zob. też: N. Buske, *Die Marienkapellen...*, s. 39–40; H. Paner, *Średniowieczne...*, s. 270–271; W. Łysiak, *Miejsca kultu na Pomorzu Zachodnim. Folklor i historia*, [w:] *Wszystek krąg ziemski*. Antropologia, historia, literatura. Prace ofiarowane Profesorowi Czesławowi Hernasowi, red. P. Kowalski, Wrocław 1998, s. 230–238.

¹⁷²⁹ J. Ansorge, *Die Ausgrabungen...*, na s. 55, zob.: centra pielgrzymkowe na południowym wybrzeżu Bałtyku; T. Kantzow, *Pomerania...*, s. 133, ryc. 88, gdzie są ukazane najważniejsze ośrodki życia religijnego na Pomorzu Zachodnim około roku 1500; J. Ansorge, *Pilgerzeichen und Pilgerforschung...*, s. 102–103.

Po śmierci bł. Doroty, miejsce jej pochówku samo stało się celem licznych pielgrzymek, a liczba cudownych uzdrowień i polepszeń losu była tak znaczna, że pasłęcki proboszcz i pomezański kanonik, Bartłomiej Boruschow wraz z innymi wybitnymi osobistościami z tej diecezji, wystosowali do papieża *litterae graduatorum*, prosząc o wszczęcie procesu kanonizacyjnego Doroty, gdzie czytamy: *chwalebne jej ciało tu pogrzebane nawiedza mnóstwo ludzi z różnych krajów, królestw, narodów, języków, chwając i wysławiając Boga w cudach i znakach, które przez nią łaskami dokonuje*¹⁷³⁰. Imponująca jest statystyka cudów uzdrowienia, gdzie wg źródeł dostępnych w dokumentach procesu beatyfikacyjnego, na 146 przypadków zanesionych prośb i błagań, nastąpiło aż 81 wydarzeń związanych z cudownymi uzdrowieniami. Jest też opisany przypadek nawrócenia się młodej kobiety nazwiskiem Małgorzata Seilerin na pobożne życie, właśnie pod wpływem nawiedzenia grobu św. Doroty i związanych z tym objawień. Potwierdza to fakt odnotowany też w wielu innych przekazach źródłowych, że już u schyłku XIV wieku Kwidzyn stał się ważnym celem pielgrzymek, zapewne o znaczeniu ponadregionalnym¹⁷³¹. Nie wiemy natomiast, czy produkowano tu i sprzedawano jakiegokolwiek pamiątki pielgrzymie. Jak dotąd nie rozpoznano bowiem takich plakietek, ani innego rodzaju pamiątek pielgrzymich, które można by wiązać z kultem bł. Doroty. Warto się natomiast zastanowić, czy zachowane do czasów współczesnych malowidła na ścianach kościoła w Kwidzynie, potwierdzające m.in. znajomość kultu św. Wilgefortis w tym rejonie Pomorza, mogą mieć związek z dwoma znakami pielgrzymimi z wizerunkiem tej świętej, jakie zostały zidentyfikowane w trakcie opracowywania zabytków z kolekcji gdańskiej. Notabene dopiero w latach 60. XX wieku, Kościół zaprzestał wymieniania tej portugalskiej dziewicy i męczennicy w spisach Martyrologium Rzymskiego¹⁷³².

Mieszkańcy Prus chętnie pielgrzymowali też do lokalnych sanktuariów posiadających relikwie św. Krzyża, jak choćby do kościołów w Nowym Mieście Lubawskim, Brodnicy oraz zamkowej kaplicy w Elblągu. Również kaplica zamkowa na Zamku Wysokim w Malborku posiadała słynące cudami drzazgi Świętego Krzyża, a w Bramie Przewozowej znajdował się cudowny obraz NMP, do którego również licznie przybywali pielgrzymi¹⁷³³.

Można by się spodziewać, iż tak liczne miejsca kultu i związanych z tym pielgrzymek również pozostawią po sobie jakieś ślady w materiałach archeologicznych, niestety jak dotąd taka identyfikacja nie miała miejsca. Podobnie jest zresztą z ośrodkami kultu maryjnego na Pomorzu i ziemiach ościennych, których przynajmniej kilka odkrywało ważną rolę w życiu religijnym mieszkańców północnej Polski, a które również nie pozostawiły

¹⁷³⁰ *Epoka i życie...*, s. 50.

¹⁷³¹ N. i W. Borzestowscy, *Średniowieczna święta*, „30 dni”, nr 3, Millenium Media, Gdańsk 2004, s. 56–61.

¹⁷³² Jej wspomnienie obchodzono 20 lipca.

¹⁷³³ S. Kwiatkowski, *Klimat religijny...*, s. 85–89.

po sobie (rozpoznanych) pamiątek pielgrzymich¹⁷³⁴. W pamięci zbiorowej, ale i w źródłach pisanych przetrwała legenda o cudownym obrazie maryjnym w Zamartem koło Chojnic, gdzie nawet za zgodą wielkiego mistrza Zakonu Krzyżackiego specjalnie dla tego obrazu wzniesiono kaplicę. Wielu wiernych miejscowych, a zapewne i pielgrzymów musiało odwiedzać to miejsce, skoro wpływy ze składanych tam ofiar zostały podzielone pomiędzy klasztory w Toruniu i Chełmnie. Sława tego wizerunku spotęgowała się po wydarzeniach roku 1433, kiedy to w obawie przed atakami husytów obraz został przeniesiony do ufortyfikowanych Chojnic, które szczęśliwie, jak wierzą dzięki cudownemu wizerunkowi, odparły ataki najeźdźców¹⁷³⁵. Również w Byszewie w pobliżu Koronowa znajdował się cudowny obraz Matki Boskiej, adorowany już w końcu XIII wieku. Przy okazji pielgrzymek organizowano też największy w roku targ w uroczystość narodzenia Najświętszej Marii Panny¹⁷³⁶.

Wielką atencją cieszyły się też cudowne posągi maryjne m.in. w Swarzewie niedaleko Pucka¹⁷³⁷, Sianowie¹⁷³⁸, Chełmnie¹⁷³⁹, w Lipach pod Lubawą¹⁷⁴⁰ oraz Toruniu i Piasecznie¹⁷⁴¹. Szczególnie to ostatnie sanktuarium stało się sławne z cudów już w XIV wieku, kiedy to po zbudowaniu kościoła w roku 1348 przeniesiono tu figurkę z kaplicy przy cudownym źródle. Widocznie i tu dochody z wpływów od przybywających tu pielgrzymów musiały być znaczne, skoro sam wielki mistrz Winrych von Kniprode podarował je w roku 1353 klasztorowi cysterek w Chełmnie¹⁷⁴².

W latach 1496–98 miała miejsce pielgrzymka księcia Bogusława X pomorskiego do Ziemi Świętej, znakomicie opisana w źródłach, któremu towarzyszyli między innymi członkowie najznamienitszych gdańskich rodzin, jak choćby Rolof Feldstete, Jan

Stutte i Eberhard Ferber¹⁷⁴³. Książę wyruszył z wielkim przepychem, z poczem liczącym 300 konnych, w drogę do Wenecji, skąd odpływały statki do Ziemi Świętej, zatrzymując się w Norymberdze, gdzie miło spędzał czas na gościnach, turniejach i tańcach. Tak bardzo książę zapisał się swą skłonnością do uciech, wspaniałomyślnością i szczodropliwością, że mieszczanie i rajcy tego miasta: *do końca życia przedkładali go ponad innych książąt*¹⁷⁴⁴. W kwietniu 1497 roku książę, odesławszy część swego orszaku, dotarł do Wenecji, gdzie: *wielu pielgrzymów napotkał z Gdańska, Polski, Węgier oraz Francji, którzy także do Jeruzalem zdążyli i wraz z nimi wynajął galere*¹⁷⁴⁵. Do Jerozolimy podróżni dotarli 3 sierpnia, po czym książę i jego świta zwiedzali święte miejsca położone zarówno w samej Jerozolimie, jak i w najbliższej okolicy, a w wigilię św. Bartłomieja weszli do świątyni, gdzie obejrzeli: *Grób Święty, kolumnę, przy której chłostano Chrystusa oraz miejsca, gdzie go krzyżowano i szaty jego dzielono, gdzie się po raz pierwszy po swym zmartwychwstaniu ukazał Marii Magdalenie oraz tym podobne*¹⁷⁴⁶. W drogę powrotną książę udał się już 30 sierpnia, a czas podróży wykorzystał, aby pogłębić nawiązane znajomości, jako że: *dnia pewnego miał u siebie gdańszczan (...) aby znajomość z nimi pogłębić*¹⁷⁴⁷. Zapewne jednym owych gdańszczan był 33-letni wówczas Eberhard Ferber, bogaty kupiec i późniejszy burmistrz Gdańska¹⁷⁴⁸. Po powrocie do Wenecji i kilkudniowym zwiedzaniu miasta oraz okolic, książę Bogusław udał się do Rzymu, gdzie był z honorami podejmowany przez samego papieża i okazano mu Prawdziwy Wizerunek, czyli sławną relikwię zwaną Chustą Świętej Weroniki. Do domu powrócił 12 kwietnia, tam przekazał część otrzymanych prezentów oraz: *wiele innych przywiezionych relikwii do kościoła św. Ottona ku wiecznej pamiętce*.

Wracając jednak do gdańszczan, to pielgrzymowali oni (lub ich wyznaczeni zastępcy) do licznych sanktuariów europejskich, o czym dowiadujemy się z blisko 150 zapisów testamentowych, zachowanych w całości lub we fragmentach i datowanych na lata 1466–76 oraz 1499–1504¹⁷⁴⁹. Testamenty miały zapewnić donatorom przepustkę do nieba i zbawienie wieczne. Oprócz darowizn dla szpitali, schronisk, klasztorów, przytułków i kościołów, legaty te dotyczyły również konkretnych sum przeznaczonych dla wyznaczonych przez darczyńców pielgrzymów. Co ciekawe, wiele z tych zapisów jak podkreśla Beata Możejko, stanowiło tylko znikomą

¹⁷³⁴ Odnośnie ośrodków kultu religijnego w obszarach znajdujących się pod władaniem krzyżackim zob.: W. Rozyński, *Omnes Sancti et Sanctae Dei. Studium nad kultem świętych w diecezjach pruskich państwa zakonu krzyżackiego*, Malbork 2006, s. 189–206.

¹⁷³⁵ J. Fankidejski, *Obrazy cudowne i miejsca w dzisiejszej diecezji chełmińskiej podług urzędowych akt kościelnych i miejscowych podań*, Reprint wydania z Pelplina z 1880 roku, Wydanie I, Gdynia 2011, s. 40–42; S. Kujot, *Miejsca cudowne NMP w Prusach Królewskich (diecezja chełmińska)*, Lwów 1905, s. 27; K. Zielińska-Melkowska, *Średnio-wieczne miejsca pielgrzymkowe w ziemiach chełmińskiej, lubawskiej i Michałowskiej*, [w:] *Peregrinationes...*, s. 245.

¹⁷³⁶ S. Kujot, *Miejsca cudowne...*, s. 18.

¹⁷³⁷ Tamże, s. 25–27; K. Zielińska-Melkowska, *Średniowieczne...*, s. 243; J. Fankidejski, *Obrazy cudowne...*, s. 82–88.

¹⁷³⁸ J. Belgrau, *Sianowo – Sanktuarium Królowej Kaszub, Pielgrzymki jako element kultury religijnej*, „*Peregrinus Cracoviensis*” z. 12/2001, red. A. Jackowski, I. Soljan, Kraków 2001, s. 209–223.

¹⁷³⁹ J. Fankidejski, *Obrazy cudowne...*, s. 52–59; S. Kwiatkowski, *Klimat religijny...*, s. 95.

¹⁷⁴⁰ J. Fankidejski, *Obrazy cudowne...*, s. 33–39.

¹⁷⁴¹ *Sanktuarium Maryjne w Piasecznie na kartach historii*, red. B. Murawska, B. Badziong, Powiatowa i Miejska Biblioteka Publiczna im. ks. Fabiana Wierchowskiego, Folia Terrum Gymevensis, Gnień 2009.

¹⁷⁴² S. Kwiatkowski, *Klimat religijny...*, s. 97.

¹⁷⁴³ M. Bogucka, *Życie w dawnym Gdańsku. Wiek XVI–XVII*, Wydanie II poprawione i uzupełnione, Wydawnictwo Trio, Warszawa 1997, s. 15–16; T. Kantzow, *Pomerania...*, s. 94.

¹⁷⁴⁴ T. Kantzow, *Pomerania...*, s. 83.

¹⁷⁴⁵ Tamże, s. 89; H. Manikowska, *Koszty pielgrzymki Piotra Rindfleischa, kupca wrocławskiego, do Ziemi Świętej*, [w:] *Civitas et villa...*, s. 257–264, gdzie więcej o kosztach pielgrzymek do Ziemi Świętej.

¹⁷⁴⁶ T. Kantzow, *Pomerania...*, s. 94.

¹⁷⁴⁷ Tamże, s. 96.

¹⁷⁴⁸ M. Bogucka, *Życie w dawnym Gdańsku...*, s. 14–15.

¹⁷⁴⁹ B. Możejko, *Rozrachunek z życiem doczesnym. Gdańskie testamenty mieszczańskie z XV i początku XVI wieku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2010, gdzie więcej informacji o tych źródłach.

część rzeczywistych kosztów takiej pielgrzymki¹⁷⁵⁰. Zważywszy, że takowy zapis raczej nie mógł być dokonany bez zgody osoby w nim wymienionej, można postawić tezę, że w przypadkach, kiedy kwota przeznaczona na pokrycie kosztów pielgrzymki była niewspółmiernie mała w stosunku do kosztów rzeczywistych, mogło bardziej chodzić o stworzenie osobie wymienionej w testamencie prawnych możliwości odbycia pielgrzymki dalekiej, niż o rzeczywiste pokrycie jej kosztów. Ciekawym, a właściwie skrajnym przykładem tego typu zapisu jest testament Heinricha Eggerta, który przeznaczył tylko jedną markę dla pokrycia kosztów pielgrzymki (za jego zbawienie) do Ziemi Świętej i do opactwa św. Adriana w Geraardsbergen¹⁷⁵¹, położonym w granicach dzisiejszej Belgii. Święty Adrian był uważany za chroniącego przez zarazą i spowodowaną tym śmiercią. Jest patronem żołnierzy, więźniów, kowali i rzeźników. W 1 poł. XV w. relikwie tego świętego zostały przeniesione do wzmiankowanego wyżej sanktuarium, które stało się od tego momentu jednym z ważniejszych pielgrzymkowych centrów średniowiecznej Europy¹⁷⁵², nawiedzanych przez pielgrzymów z Anglii, Francji i Niderlandów. Książę Burgundii Filip III Dobry odwiedził to sanktuarium w roku 1438 i nawet zakupił tutaj plakietkę¹⁷⁵³. W latach 1457–58 i 1459 król Francji Ludwik XI również odwiedził to sanktuarium, obdarzając opactwo św. Adriana licznymi łaskami. Notabene ołtarz ze scenami męczeństwa św. Adriana, ufundowany przez cech rzeźników w 2 poł. XV w., znajdował się w gdańskim Kościele Mariackim. Znaczna liczba plakietek pochodząca z sanktuarium w Geraardsbergen jest datowana na 2 poł. bądź schyłek XV w., do połowy XVI wieku¹⁷⁵⁴ i co ciekawe występują one głównie na terenach Europy Zachodniej, najdalej na wschód do rejonu Kassel¹⁷⁵⁵. Mimo tych danych źródłowych, potwierdzających znajomość i znaczenie tego kultu na Pomorzu, nie znamy niestety z Gdańska plakietek z wyobrażeniem św. Adriana, patrona wyżej wzmiankowanego sanktuarium. Czasami testamenty zawierały dość złożone warunki. Tak było np. w przypadku gdańskiego mieszczanina Martina Dudeschendorpa, który wybierając się na pielgrzymkę do Santiago i zakładając różne, nawet najbardziej niekorzystne dla siebie scenariusze tej wyprawy, udzielił w 1474 roku upoważnienia dla Tiedemana Valanda do sprzedaży 21 beczek żelaza, z czego dochód miała otrzymać żona testatora. Jak twierdzi jednak Beata Możejko, Martin szczęśliwie powrócił z pielgrzymki, skoro zapis ten został z ksiąg wykreślony¹⁷⁵⁶.

Dobrze jest udokumentowana pielgrzymka do Composteli mieszczanina Jacoba Lubbeego Starszego, który mając dopiero 20 lat, wyposażony w niezbędny list polecający, około roku 1400 udał

się pieszo do grobu swego patrona. ponownie zawędrował tam w roku 1425 po drodze odwiedzając Rzym, a w latach późniejszych wraz ze swoimi dwoma synami, tj. Jakubem i Hansem, odwiedził grób św. Wojciecha w Gnieźnie¹⁷⁵⁷. Syn Jakub zwany Młodszym w wyniku choroby i złożonych ślubów, w podziękowaniu za uzdrowienie, pielgrzymował w roku 1468 do Kolonii i Akwizgranu¹⁷⁵⁸. Wspomniane wyżej zaświadczenie, albo list polecający, zwany też w Gdańsku licencją, było bardzo potrzebnym w drodze dokumentem w czasach, kiedy odznaka pielgrzymia straciła już taką moc swego oddziaływania, jaką miała jeszcze w XIII wieku. Dokument ten wystawiony bądź to przez znaną osobę życia publicznego, bądź też przez proboszcza miejscowej parafii, potwierdzał status legitymującej się nim osoby jako pielgrzyma w drodze i zapewniał mu pomoc wszelkich władz kościelnych, szczególnie w zakresie uzyskania darmowych noclegów i posiłków. W literaturze przedmiotu cytowane są dwie takie licencje. Pierwsza z nich dotyczy nieznanej nam osoby, która otrzymała rekomendacje od nieznanego nam również z imienia proboszcza kościoła Mariackiego w Gdańsku. Druga, pochodząca z roku 1434, potwierdza, że mieszczanin gdański Peul Meysener jest chrześniakiem proboszcza kościoła NMP w Gdańsku i będzie odbywał pielgrzymkę do św. Jakuba w Hiszpanii¹⁷⁵⁹. Koszty pielgrzymowania z Gdańska do Composteli są być może odzwierciedlone w zapisie Detmera Reynekego, który oferuje w swym testamencie z 1473 roku sumę 30 marek ochotnikowi, jaki podejmie się pielgrzymki za jego duszę do grobu św. Jakuba. Musiała być to kwota całkiem wystarczająca, skoro w innym testamencie żona Arndta Backera imieniem Margareth, przeznaczyła pośród innych zapisów, 40 marek na pielgrzymkę do Rzymu, Asyżu i Akwizgranu¹⁷⁶⁰. Wiele testamentów spisywały osoby wybierające się na pielgrzymkę, mając świadomość różnych niebezpieczeństw, jakie czyhały na ich drodze do wymarzonego celu wędrówki. Również z Gdańska zachowało się kilka takich testamentów, spisanych w roku 1500 przez osoby planujące pielgrzymkę do Rzymu na kolejny rok jubileuszowy, m.in. przez Margaret Baresnote, również Margaret wdowę po mieszczaninie nazwiskiem Adree Libenweis, Dorotę Berckolcz, Annę – wdowę po Heldwigu, czy Andree Schulteyn¹⁷⁶¹.

¹⁷⁵⁷ Tamże, s. 70–71.

¹⁷⁵⁸ Jakub Lubbe był pisarzem miejskim od roku 1459 oraz należał do cechu kramarzy. Prowadził liczne zapiski rodzinne i cechowe, które znalazły się w Kronice Marcina Grunewega; Zob.: *Jacob Lubbe's Familienchronik*, hrsg. Th. Hirsch, [w:] *Scriptores rerum Prussicarum 4. Die Geschichtsquellen der preussischen Vorzeit bis zum Untergange der Ordensherrschaft*, hrsg. Th. Hirsch, M. Toppen, E. Strehlke, Leipzig 1870, s. 692–724 oraz T. Borawska, *Lubbe Jakub (1430–ok. 1500), kronikarz gdański*, [w:] *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, t. 3, red. Z. Nowak, Gdańsk 1997, s. 84; J. Możdżeń, *Jakob Lubbes Familienaufzeichnungen als Zeugnis der Lebensselbstdarstellung eines Krämers im Danzig um die Wende des 15. Jahrhunderts*, „Biuletyn Polskiej Misji Historycznej” nr 8, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń 2013, s. 187–233.

¹⁷⁵⁹ Odnośnie zaświadczeń dla pielgrzymów, zob.: W. Mruk, *Pielgrzymowanie do Ziemi Świętej w drugiej połowie XIV wieku*, Kraków 2001, s. 54 i nn.

¹⁷⁶⁰ B. Możejko, *Spätmittelalterliche...*, s. 74–75.

¹⁷⁶¹ Tamże, s. 75.

¹⁷⁵⁰ B. Możejko, *Spätmittelalterliche...*, s. 73.

¹⁷⁵¹ HP 1, s. 117–121.

¹⁷⁵² HP 2, s. 244–245.

¹⁷⁵³ HP 1, s. 117–121; HP 2, s. 244–245.

¹⁷⁵⁴ HP 1, s. 117–121.

¹⁷⁵⁵ HP 2, s. 130, ryc. 4.

¹⁷⁵⁶ B. Możejko, *Spätmittelalterliche...*, s. 74–75.

U schyłku średniowiecza wzrosła popularność pielgrzymek do Rzymu, spowodowana trudnościami politycznymi dla wybierających się do Ziemi Świętej, przy czym za pielgrzymkę do Rzymu otrzymywano wówczas te same odpusty, co do grobu Jezusa. W roku 1478 szczególny przywilej uzyskała Brugia, która w okresie od 10.04 do 5.06.1478 mogła spełniać dla wiernych rolę Rzymu, z prawem nadawania dokładnie takich samych odpustów, pod warunkiem nawiedzenia przez pielgrzymów siedmiu wyznaczonych świątyń. Przywilej ten został nadany przez papieża Sykstusa IV, ponieważ z powodu wojny między Francją a Flandrią znaczna liczba wiernych nie mogła dotrzeć do Wiecznego Miasta. Ciekawe, czy źródła archeologiczne bądź pisane poświadczą pielgrzymki mieszkańców Pomorza do Brugii w roku 1478. Pewną wskazówką mogą być kościoły wyznaczone dla pielgrzymów i ich wezwania oraz pochodzące stamtąd pamiątki, o ile oczywiście uda się je rozpoznać i zidentyfikować¹⁷⁶².

Gdańszczanie pielgrzymowali też do Skandynawii, a z Gdańska z kolei znamy ślady kultu świętych skandynawskich, jak Olaf, Eryk i Brygida. Jeszcze w 1 połowie XV wieku kilku mieszkańców Elbląga wybrało się w podróż do Vadsteny w Szwecji, gdzie spoczywały szczątki św. Brygidy, a w roku 1454 mieszczanie i rycerze pruscy ślubowali przed obrazem św. Brygidy w Elblągu ufundowanie klasztoru jej reguły, prosząc jednocześnie o pomoc w uzyskaniu zwycięstwa nad Krzyżakami¹⁷⁶³. Można by oczekiwać, że kult świętej Brygidy znajdzie swoje odbicie w gdańskich pamiątkach pielgrzymich, skoro na pamiątkę jej pośmiertnej podróży do ojczyzny zbudowano w Gdańsku nowy kościół, jak dotąd jednak nie mamy na to bezpośrednich dowodów, choć niewątpliwie możemy takowych oczekiwać.

Pomijając w tym miejscu znaleziska gdańskie, szeroko omówione w poprzednich rozdziałach, w wielu innych miastach Pomorza dane pochodzące ze źródeł pisanych¹⁷⁶⁴ są również znakomicie uzupełniane przez znaleziska archeologiczne średniowiecznych pamiątek pielgrzymich, szczególnie tam, gdzie podobnie jak w grodzie nad Motławą, zostały one pozyskane drogą systematycznych badań wykopaliskowych, jak choćby w Kołobrzegu, Elblągu i Szczecinie. Ten ostatni został odkryty w roku 1991 na Podzamczu, w warstwie kulturowej, której powstanie datuje się nie wcześniej niż na okres od schyłku XIII do 1 połowy XIV wieku¹⁷⁶⁵. Jest to pełna prostokątna plakietka o wymiarach 33,0 x 44,0 mm, uszkodzona w górnej części, a pierwotnie zwieńczona półkoliście, z dwiema wieżyczkami umieszczonymi po bokach. Po lewej (heraldycznie) stronie znaku znajduje się postać w koronie (św. Urszula) trzymająca w prawej dłoni berło lub strzałę, po prawej

łódź zwrócona wysoko zadartym dziobem do świętej, wewnątrz której są siedzące cztery koronowane postacie¹⁷⁶⁶.

W Kołobrzegu znaleziono trzy znaki pielgrzymie w trakcie badań wyprzedzających odbudowę miasta zniszczonego podczas II wojny światowej¹⁷⁶⁷. Pierwszy z nich to plakietka ażurowa z przedstawieniem postaci św. Serwacego czczonego w Maastricht, odkryta w nadrzecznym rozlewisku, zdaniem M. Rębkowskiego zdeponowana tu w 2 poł. XIV wieku¹⁷⁶⁸. Kolejna plakietka, jaka trafiła w trzeciej ćwierci XIV wieku do zasypywanego wówczas rozlewiska rzeki, pochodzi z Gottsbüren w Hesji¹⁷⁶⁹, gdzie już w 1 poł. XIV wieku przedmiotem kultu była krwawiąca hostia¹⁷⁷⁰. Trzeci znak odkryty w Kołobrzegu to muszla św. Jakuba (*Pecten Maximus*), znaleziona w roku 1988 pod belką podwalinową w ruinach budynku szkieletowego zniszczonego przed połową XIV w., położonego obecnie na działce przy ul. E. Gierczak 45¹⁷⁷¹. Jest ona niewątpliwym świadectwem pielgrzymki do grobu św. Jakuba Starszego, znajdującego się w Santiago de Compostela i jednym z nielicznych takich znalezisk na terenie Polski¹⁷⁷². Co równie istotne, znalezisko to zostało dokonane w reliktach budynku mieszkalnego, na jednej z działek lokacyjnego miasta. Jak pisze M. Rębkowski: *Szczególne znaczenie ma jednak muszla znaleziona w Kołobrzegu dla badań nad pielgrzymkami mieszkańców Pomorza w średniowieczu i nad rozprzestrzenianiem się w tym regionie kultu św. Jakuba. Jest ona bowiem potwierdzeniem pielgrzymki do Composteli odbytej przez mieszkańca Kołobrzegu najpóźniej w 1 poł. XIV w., która to informacja stanowi ważne uzupełnienie bardzo nielicznych wzmianek źródłowych o pielgrzymkach mieszczan pomorskich w średniowieczu*¹⁷⁷³. Z tych ostatnich wynika, że już w roku 1311 mieszczanin z Greifswaldu Giso Wollenweber zobowiązał się do odbycia pielgrzymki: *in honore beati Jacobi*, a w roku 1329 w testamencie ówczesnego mieszkańca Stralsundu Konrada Albusa, który notabene pochodził z Kołobrzegu, również znajdujemy informację o pielgrzymowaniu do Composteli: *item mittetur unus ad sanctum Jacobum ultra montes pro salute mee animo*¹⁷⁷⁴. Notabene najwcześniejsza wzmianka o pielgrzymce mieszkańca Stralsundu do Compostela pochodzi z roku 1280¹⁷⁷⁵. Także jeden z mieszkańców Koszalina – Henryk Ewentyn w roku 1333 również deklarował odbycie pielgrzymki do grobu św.

¹⁷⁶² J. Koldewey, *Foi et Bonne Fortune...*, s. 94.

¹⁷⁶³ H. Paner, *Średniowieczne...*, s. 41.

¹⁷⁶⁴ H. Heyden, *Das Wallfahrtswesen...*, s. 7–20.

¹⁷⁶⁵ M. Rulewicz, *Wyniki badań wykopaliskowych w obrębie suburbium Szczecina w latach 1987–1992*, „Sprawozdania Archeologiczne”, t. 51, 1999, s. 245–272, ryc. 24; M. Rębkowski, M. Rulewicz, *Czy mieszkańcy...*, s. 351–358.

¹⁷⁶⁶ M. Rębkowski, *Pielgrzymki...*, s. 163–164, ryc. 7.

¹⁷⁶⁷ M. Rębkowski, *Znaki...*, s. 223–227.

¹⁷⁶⁸ M. Rębkowski, *Pielgrzymki...*, s. 161–162.

¹⁷⁶⁹ Tamże, s. 174.

¹⁷⁷⁰ K. Köster, *Gottsbüren...*, s. 213 i nn.

¹⁷⁷¹ M. Rębkowski, *...ad sanctum Jacobum...*, s. 265 i nn.

¹⁷⁷² A.M. Wyrwa, *Stan i potrzeby badań nad średniowiecznymi podróżami z ziem polskich do „grobu” św. Jakuba Apostoła*, [w:] *Drogi św. Jakuba...*, s. 36–39.

¹⁷⁷³ M. Rębkowski, *...ad sanctum Jacobum...*, s. 267.

¹⁷⁷⁴ *Pommersches Urkundenbuch*, (dalej PUB), t. VII, wyd. H. Fredericks, E. Sandow, Köln–Gratz 1958, nr 4477.

¹⁷⁷⁵ H. Heyden, *Das Wallfahrtswesen...*, s. 14.

Jakuba¹⁷⁷⁶. Możemy przypuszczać, że dużym zainteresowaniem w Kołobrzegu cieszyły się pielgrzymki do Akwizgranu, mimo braku na ten temat ewidencji archeologicznych, skoro u schyłku czasów średniowiecznych powstało w tym mieście Bractwo Akwizgrańskie (Akenbrüderschaft), do którego należały osoby, jakie pielgrzymowały, albo pomagały w pielgrzymowaniu innym, właśnie do tego sanktuarium¹⁷⁷⁷.

Pielgrzymkom błagalnym i dziękczynnym towarzyszą w źródłach pisanych liczne wzmianki o pielgrzymkach pokutnych. Skazywano na nie różnych winowajców za świętokradztwo, bluźnierstwo, czary czy zabójstwo, przy czym począwszy już od XIII wieku kara taka było stosowana nie tylko przez sądy kościelne, ale również i świeckie. Można się było od takiej pokutnej pielgrzymki wykupić za określoną cenę ustaloną w specjalnych taryfach, można też było wyznaczyć zastępcę, przy czym najczęściej był to jakiś krewny, któremu skazany pokrywał koszty podróży i zapewniał opiekę nad rodziną na czas tej zastępczej pielgrzymki. Jeśli pielgrzymka pokutna miała być karą za zabójstwo, na ogół jej wymierzenie było poprzedzone zawarciem specjalnej ugody pomiędzy zwaśnionymi stronami, gdzie strona pokrzywdzona utratą bliskiej osoby musiała wyrazić zgodę na taki właśnie sposób zmazania przez winowajcę jego winy wobec Boga i ludzi¹⁷⁷⁸. Kilka takich przypadków znamy również z Gdańska, gdzie wspomniane ugody były zawierane w latach 1466–76. W roku 1467 Peter Cord, zbójca Josta Eckermana, został skazany na pielgrzymkę pokutną do Akwizgranu, Einsiedeln, Rzymu i Wilsnack. Dwa lata później Gregor Woszken za zabicie Niczszena Nieminge miał nawiedzić Akwizgran i Rzym, a w roku 1470 Hans Bernde za zabójstwo Hansa Pulmanego musiał pielgrzymować do Akwizgranu, Rzymu i Wilsnack, i jeszcze po zakończeniu tej pielgrzymki ufundować jeden kamień wosku. Znacznie więcej celów pielgrzymki pokutnej wyznaczono Peterowi Blackowi za zabójstwo niejakiego Wugersyna, ponieważ miał on nawiedzić aż sześć miejsc, tj.: Wilsnack, Akwizgran, Einsiedeln, Rzym, Santiago de Compostela oraz sanktuarium św. Adriana w Geraardsbergen¹⁷⁷⁹, wspomniane już wcześniej w testamencie Heinricha Eggerta.

Zarówno ze źródeł archeologicznych, jak i pisanych pochodzą informacje o pielgrzymkach mieszkańców Elbląga, gdzie również znaleziono kilka średniowiecznych pamiątek pielgrzymich¹⁷⁸⁰. Są to: muszla św. Jakuba, dwie plakietki pielgrzymie,

znak w formie medalionu umieszczony na dnie cynowego dzbanka, jedna ampułka pielgrzymia oraz jeden: *azurowo-kolisty, cynowo-ołowiany przedmiot, który nie jest typowym znakiem pielgrzymim, ale być może mógł mieć podobny charakter*¹⁷⁸¹. Przedmiot ten to zapewne znak o charakterze *profanum*, umieszczony w okrągłej ramce, który zawiera przedstawienie stojących postaci kobiety i mężczyzny, wspólnie trzymających jakiś przedmiot umieszczony w górnej części ramki i integralnie z nią odlany. Został on zarejestrowany w warstwie użytkowej podwórka przy ul. Kowalskiej 9 i jest datowany na 2 poł. XIV wieku¹⁷⁸². Wspomniana wyżej, doskonale zachowana muszla, została znaleziona w wypełniku latryny, położonej w tylnej części parceli przy ul. Wigilijnej i jest datowana na przełom XIV i XV wieku. Muszla ma wyjątkowo duże wymiary 121,0 x 111,0 mm, a na jej skrzydełkach zostały wykonane dwa otwory do mocowania, przez które zapewne przełożony był rzemyk służący do jej zawieszania, lub które służyły przyszyciu muszli do odzieży, torby, bądź kapelusza¹⁷⁸³.

Znak w formie medalionu o średnicy 43,0 mm, wtórnie zamocowany do dna dzbanuszka typu *Hansekanne*, przedstawia scenę Ukrzyżowania, ze stojącymi po obu stronach krzyża postaciami Matki Boskiej i Jana Ewangelisty. Sam dzbanek został wydobyty z kamiennej latryny, położonej na podwórku działki przy ul. Św. Ducha 4, a chronologię towarzyszących im tabliczek woskowych i kamionek z Siegeburga autorzy badań ustalili na pierwszą połowę XV wieku¹⁷⁸⁴. Podobne naczynie, datowane na wiek XIV lub XV, ze znakiem wtopionym w pokrywę, jest znane z Gottsbüren (Niemcy). Natomiast na medalionie z dna tego dzbanka umieszczono wizerunek Marii Tronującej z Dzieciątkiem. Dwa inne dzbany hanzeatyckie z l'Escaut przedstawiają również medaliony z Dziewicą i Dzieciątkiem oraz z Chrystusem na krzyżu – na pokrywie. Być może te dzbany pochodziły też z Gottsbüren. Tak więc podobne medaliony były już odnotowane na trzech dzbanach¹⁷⁸⁵. Marian Rębkowski, wnikliwie analizujący znaleziska pamiątek pielgrzymich z południowego wybrzeża Bałtyku, zwrócił uwagę na pewne drobne, acz istotne elementy tego przedstawienia w postaci gwiazdek (najpewniej betlejemskich) nad ramionami krzyża oraz serc trzymany w dłoniach przez Marię i Jana Ewangelistę. W konkluzji stwierdza, iż: *wyda się bardzo prawdopodobne, że zabytek znaleziony w Elblągu jest znakiem pielgrzymim z Kolonii wtórnie przymocowanym do dna cynowego dzbanka, chociaż nie można wykluczyć i takiej ewentualności, że medalion jest tylko*

¹⁷⁷⁶ M. Rębkowski, ...*ad sanctum Jacobum*..., s. 267; PUB, t. VIII, wyd. E. Assmann, Köln–Gratz 1961, nr 5044.

¹⁷⁷⁷ M. Rębkowski, ...*ad sanctum Jacobum*..., s. 269.

¹⁷⁷⁸ H. Zaremska, *Pielgrzymka*..., s. 147–156.

¹⁷⁷⁹ B. Możejko, *Spätmittelalterliche*..., s. 77, tam więcej wyliczonych przypadków pielgrzymek pokutnych ustanowionych dla gdańskich winowajców.

¹⁷⁸⁰ *1000-letnie dziedzictwo Pomorza Środkowego*. Katalog wystawy, red. J. Kalicki, Muzeum w Koszalinie, Koszalin 2000, s. 134–135; G. i T. Nawrolscy, *Badania Starego Miasta w Elblągu w roku 1985*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, t. 37, nr 2, 1989, s. 251–289, rys. 36.9; G. Nawrolska, *Dokąd*..., s. 517–527. W Elblągu, pośród innych znalezisk związanych z pielgrzymkami, znaleziono też płaskie, drewniane manierki; Zob.: M. Rębkowski, *Uwagi*..., s. 225, p. 1; G. Nawrolska, *Powracająca przeszłość*..., s. 308–315.

¹⁷⁸¹ G. Nawrolska, *Dokąd*..., s. 523.

¹⁷⁸² G. Nawrolska, *Powracająca przeszłość*..., s. 313, ryc. 317. Na s. 311 autorka sugeruje, że być może postacie przedstawione na omawianym znaku są postaciami Adama i Ewy.

¹⁷⁸³ M. Rębkowski, *Pielgrzymki*..., s. 159–160, ryc. 3; G. Nawrolska, *Powracająca przeszłość*..., s. 311.

¹⁷⁸⁴ W opinii M. Rębkowskiego, istnieją przesłanki przemawiające za powiązaniem tego znaku z ośrodkiem w Kolonii. Zob.: G. Nawrolska, *Dokąd*..., s. 522, p. 1.

¹⁷⁸⁵ J. Koldewej, *Foi et Bonne Fortune*..., s. 228.

naśladownictwem właściwych znaków. Wiele mogłoby w tej kwestii wyjaśnić ustalenie, czy przedmiot jest dwustronny, czy też nie¹⁷⁸⁶.

Dzbanuszki z plakietkami bez napisu, z przedstawieniem sceny Ukrzyżowania znany też z Gdańska, Szczecina, Kołobrzegu i Wrocławia. Dewocyjny napis występuje na innym zabytku ze Szczecina, a imiona Trzech Królów znajdziemy na zabytku z Legnicy¹⁷⁸⁷.

Ampułka pielgrzymia z Elbląga ma szerokość 48,0 i wysokość 62,0 mm. Obie strony jej brzuśca są bogato zdobione. Po jednej znajduje się stylizowane przedstawienie brodatej twarzy Chrystusa, po drugiej motyw sześciolścia¹⁷⁸⁸. Została ona wydobyta z kamiennej latryny w Elblągu, przy ul. Stary Rynek 40, jednak G. Nawrońska nie podaje dokładnego datowania tego zabytku¹⁷⁸⁹.

Pośród dwóch wyżej wspomnianych plakietek, pierwszy zabytek to ażurowy znak z przedstawieniem św. Serwacego z Maastricht, datowany przez G. Nawrońską na przełom XIV i XV w., znaleziony w kamiennej latrynie na podwórku parceli przy ul. Kowalskiej nr 11. Druga plakietka, o nieustalonym pochodzeniu, jest również ażurowa i przedstawia stojącą pod baldachimem (?) w schematycznie przedstawionej arkadzie postać Marii z Dzieciątkiem, trzymającą w prawej ręce berło. Całość jest umieszczona w prostokątnej ramce z trójkątnym szczytem, zwieńczonym krzyżykiem. Zabytek został odkryty w drewnianej latrynie położonej przy ul. Kowalskiej nr 38, przy czym zabytki z tego samego wypełniska zostały datowane na 1 poł. XV wieku¹⁷⁹⁰. Zdaniem J. Ansorge znak ten może pochodzić w sanktuarium w Kenz¹⁷⁹¹ koło Barth w Meklemburgii, które jest wymienione już w 1380 roku na mapie wykonanej w Brugii¹⁷⁹². Miejscowość ta do dzisiaj słynie z uzdrawiających wód leczniczych. Już w 2 poł. XIV wieku przybywali tu pielgrzymi do Piety nazywanej *Maria miroculosa* oraz do cudownego obrazu *Maria Pommeran*, który pierwotnie umieszczony w gałęziach starej lipy, wraz z licznymi tryskającymi dokoła niego źródłami, przyczynił się do wielu cudownych uzdrowień. W przekazie kronikarskim z XVII wieku czytamy opis tego przedstawienia: *Stoi ona pod baldachimem skierowana na wprost patrzącego z rozpuszczonymi włosami w nimbie otaczającym głowę, trzymając Dzieciątko na prawym ramieniu i berło w lewej dłoni, z księżycem i kilkoma chmurami pod stopami*¹⁷⁹³. Tak właśnie wygląda malowidło zachowane na witrażach chóru

kościół w Kenz, powstałe w latach 1430–40, gdzie widzimy Marię z Dzieciątkiem, stojącą pod baldachimem z berłem liliowym w ręku. Podobne plakietki znaleziono w trakcie badań wykopaliskowych w Stralsundzie na stanowisku Oceanarium¹⁷⁹⁴ oraz w klasztorze Seehausen¹⁷⁹⁵. Są one także obecne na kilku dzwonach wykonanych w 2 poł. XV w., zarówno na Pomorzu, jak i w Meklemburgii, m.in. w Quastenbergu, Lübs, oraz chyba z najwyraźniej odlanym znakiem na dzwonie w Krien, do którego zresztą jest najbardziej podobny zabytek znaleziony w Elblągu¹⁷⁹⁶. W roku 1397 mieszczanin ze Stralsundu nazwiskiem Tymmo Schwarte przekazał w swoim testamencie środki finansowe na budowę kościoła, który został zresztą wybudowany w stosunkowo krótkim czasie, dzięki wielu innym, cennym darowiznom. W innym testamencie stralsundzkim, z roku 1401, spotykamy zapis o środkach przeznaczonych na pielgrzymkę do tego miejsca za duszę testatora. Zestawienie zapisów testamentowych związanych z tym sanktuarium sporządził N. Buske, co zwalnia autora od ponownego ich cytowania, niemniej jest to świadectwo intensywnych kontaktów mieszkańców Stralsundu z tym sanktuarium już od początków XV wieku¹⁷⁹⁷.

Do Kenz pielgrzymował m.in. w roku 1405 książę wołogoski Barnim VI (1394–1405), słynący ze swego udziału, a nawet dowództwa w pirackim związku o nazwie Bracia Witalijscy, grasującym na wodach Bałtyku i Morza Północnego i terroryzującym całą żeglugę na tych akwenach u schyłku XIV i na początku XV wieku. Jednym z ich dowódców był legendarny żeglarz Klaus Störtebeker, pojmany i stracony w 1401 roku, co miało notabene ogromne znaczenie dla miast Hanzy. Interesy jej zostały mocno nadszarpnięte napadami piratów witalijskich, toteż nazwiskiem kapitana Simona van Utrecht, który pokonał dowódcę piratów, nazwano później wiele miejsc w miastach północnej Europy. Nawiasem mówiąc nieszczesny książę Barnim VI padł ofiarą grasującej wówczas w Europie dżumy i jego pielgrzymka do Kenz niewiele mu pomogła. Zmarł bowiem krótko po tej wyprawie 22 lub 23 września 1405 roku w swojej siedzibie w Pütnitz koło Damgarten. Musiał jednak żywić sentyment do sanktuarium w Kenz, skoro, jak można sądzić zgodnie z jego ostatnią wolą, pochowano go w krypcie, odkrytej dopiero w roku 2010, w trakcie prac renowacyjnych posadzki przed ołtarzem miejscowego kościoła. Do Kenz wysyłano też na pielgrzymki pokutne, czego dowodem jest cytowany już wcześniej w rozdziale nr 4 niniejszej pracy fakt, że obok Wilsnack, Chełmskiej Góry i Akwizgranu, również i tutaj zsyłano grzeszników skalanych zbrodnią zabójstwa, jak miało to miejsce w przypadku Johanna von Schwerin z wyspy Uznam w roku 1414. Znaczenie sanktuarium Kenz zostało umocnione po uposażeniu miejscowej

¹⁷⁸⁶ M. Rębkowski, *Pielgrzymki...*, s. 167.

¹⁷⁸⁷ K. Wachowski, *Emblemata...*, s. 97.

¹⁷⁸⁸ G. Nawrońska, *Powracająca przeszłość...*, s. 312, ryc. 316. Zob. też: hasło „Ampułki” w rozdziale niniejszej pracy pt. *Inne pamiątki pielgrzymie*.

¹⁷⁸⁹ G. Nawrońska, *Ampułka...*, s. 323; M. Rębkowski, *Uwagi...*, s. 223, ryc. 2, datuje ampułkę na XV wiek.

¹⁷⁹⁰ G. Nawrońska, *Powracająca przeszłość...*, s. 311, ryc. 314; M. Rębkowski, *Pielgrzymki...*, s. 174, ryc. 15.

¹⁷⁹¹ N. Buske, *Kenz als mittelalterlicher Wallfahrtsort und späterer Gesundbrunnen*, „Herbergen der Christenheit, Jahrbuch für deutsche Kirchengeschichte” Bd. 11, hrsg. F. Lau, Leipzig 1977/1978, s. 7–32.

¹⁷⁹² J. Ansorge, *Pilgerzeichen und Pilgerforschung...*, s. 103–107, ryc. 8.

¹⁷⁹³ Tamże, s. 105, przyp. 113.

¹⁷⁹⁴ J. Ansorge, *Die Ausgrabungen...*, s. 56, ryc. 25.10; Tenże, *Pilgerzeichen und Pilgerforschung...*, s. 106, ryc. 8.2–4.

¹⁷⁹⁵ H. Kühne, C. Brumme, *Der Pilgerzeichenfund...*, s. 406–457, kat. 36. Notabene autorzy dopatrują się w przypadku tego znaku nie tyle berła trzymanego przez Marię, co miecza lub krzyża, co wydaje się chyba mało prawdopodobne.

¹⁷⁹⁶ J. Ansorge, *Pilgerzeichen und Pilgerforschung...*, s. 106, ryc. 8.6–8.

¹⁷⁹⁷ N. Buske, *Kenz als mittelalterlicher...*, s. 12.

świątyni w prawo nadawania odpustu, uzyskane od papieża Marcina V (+1431) w roku 1418, co z kolei przyczyniło się do wielu nowych zapisów w testamentach mieszczan ze Stralsundu¹⁷⁹⁸.

Wiele informacji o pielgrzymkach mieszkańców Elbląga niosą ze sobą zapisy testamentowe z XV i początku XVI wieku¹⁷⁹⁹. W zapisach tych znajdujemy zarówno informacje o już odbytych pielgrzymkach, jak i specjalnie uczynionych legatach dla kogoś, kto dopiero miałby taką pielgrzymkę odbyć w intencji zbawienia duszy testatora¹⁸⁰⁰. W zachowanych 145 testamentach elbląskich z omawianego okresu znajdujemy 30 zapisów, gdzie pielgrzymkę ma odbyć ktoś inny w intencji testatora, oraz trzy dokumenty, w których jest mowa o tym, że testament został spisany ze względu na zamiar osobistego udania się na pielgrzymkę przez osobę, która go spisywała. W przypadku woli odbycia pielgrzymki przez wyznaczoną do tego osobę, została podana kwota przeznaczona na pokrycie kosztów takiej podróży i często też intencja, w jakiej ta podróż miała być realizowana. Łącznie w testamentach znajdziemy dziewięć sanktuariów, które występują w omawianych zapisach. Najwięcej dotyczy Rzymu, który jest wymieniany aż 23 razy w dokumentach z lat 1425–1508. Następne w kolejności jest brandenburskie Wilsnack, gdzie do cudownych hostii z kroplami Krwi Pańskiej testatorzy wysłali 11 osób, które wg owych zapisów miały tam się udawać w latach 1450 (dwa razy) do 1515 (dwa razy). Trzecie w kolejności są pielgrzymki do Akwizgranu, gdzie do Wielkich Relikwii Akwizgrańskich miało się udać 9 pielgrzymów w latach 1425–1515. Tylko 5 osób testatorzy wysłali do sanktuarium św. Jakuba w Santiago de Compostela w latach 1477–1511, oraz 3 osoby do Sternberga w Meklemburgii (w latach 1500–15), gdzie czczono sprofanowane przez Żydów hostie. Tylko po jednym zapisie znajdziemy odnośnie pielgrzymowania do takich sanktuariów, jak klasztor brygidek w szwedzkiej Vadstene oraz Rosenkoll, Einsiedeln oraz Góra Chełmska, wszystkie związane z kultem Najświętszej Marii Panny. Jak wyliczył R. Kubicki, biorąc pod uwagę fakt, że często w jednym testamencie wskazywano podróż do wielu miejsc lub dwukrotne nawiedzenie tego samego sanktuarium, można wyliczyć, iż łącznie w testamentach mamy poświadczonych pięćdziesiąt dwie pielgrzymki¹⁸⁰¹. Niezwykle ciekawe jest zestawienie tych danych z informacjami pochodzącymi z zapisów testamentowych mieszczan Stralsundu i Lubeki. Przy 23 zapisach elbląskich dotyczących pielgrzymki do Rzymu, znajdujemy w Stralsundzie 68 takich zapisów, a w Lubecie aż 76. Notabene w źródłach pisanych znajdziemy też wzmiankę o tercjarce dominikańskiej¹⁸⁰²

z Elbląga, która w jubileuszowym 1475 roku nawiedziła Rzym, jednakże nie bez pewnych problemów, o czym może świadczyć fakt, iż jej sprawa była rozpatrywana w roku 1477 przez generała tego zakonu¹⁸⁰³. Z kolei do Wilsnack testatorzy ze Stralsundu wysłali 85 wskazanych osób, a lubeczanie aż 124 pielgrzymów, przy 11 pielgrzymach z Elbląga. Najwięcej jednak zapisów w testamentach lubeckich dotyczyło Akwizgranu, dokąd kierowano aż 128 osób, przy 53 zapisach spotkanych w testamentach ze Stralsundu i zaledwie dwięciu w przypadku mieszczan elbląskich. Znaczna liczba zapisów lubeckich dotyczy też sanktuarium w szwajcarskim Einsiedeln, które zostało wyznaczone jako cel aż 72 pielgrzymek, przy 51 zapisach ze Stralsundu oraz tylko jednej wzmiance z Elbląga. W odniesieniu do Golme, czyli Chełmskiej Góry, autor nie znalazł danych w testamentach lubeckich, zapewne ze względu na różnie zapisywane w źródłach nazwy tego sanktuarium, natomiast odnotował aż 38 wzmianek o pielgrzymkach do tego miejsca w testamentach ze Stralsundu, przy zerowej frekwencji występowania tej nazwy w testamentach elbląskich, mimo wcześniejszej identyfikacji tego miejsca, jako wskazanego w legacie z 1472 roku¹⁸⁰⁴. Aż 111 zapisów w testamentach lubeckich i 33 wzmianki w testamentach ze Stralsundu, przy zerowej frekwencji w testamentach z Elbląga, dotyczy Thann, co nie może w tym kontekście dziwić, ze względu na fakt, iż św. Theobald był w tym czasie powszechnie uznanym w całej Europie patronem żeglarzy, a do jego sanktuarium przybywali nawet pielgrzymi z dalekiej północy. Do Santiago de Compostela mieszczanie lubeccy w swych testamentach wysłali na pielgrzymki 46 osób, przy 17 pielgrzymach ze Stralsundu i tylko pięciu z Elbląga, zaś odnośnie pielgrzymek do relikwii św. Brygidy w Vadstene z Lubeki brak jest danych, ze Stralsundu miały tam się udać dwie osoby, przy tylko jednej już wspomnianej wyżej pielgrzymce wzmiankowanej w testamencie elbląskim¹⁸⁰⁵. Z powyższego zestawienia wynika, iż o ile testatorzy z Lubeki i Stralsundu kierowali wyznaczone w testamentach osoby za zbawienie swej duszy do sanktuariów leżących nieopodal w Akwizgranie i Wilsnack, o tyle mieszczanie z Elbląga preferowali raczej w swych zapisach dużo dalej położony Rzym.

Nierozwiązaną do dziś zagadką jest problem tras, jakimi poruszali się pielgrzymi wędrujący z Pomorza do najbardziej odległych sanktuariów, szczególnie jeśli idzie o wędrowki do Santiago de Compostela. Z całą pewnością wielu z nich mogło przemierzać jakubowy szlak opisany m.in. w *Itinerarium de Brugis*, łącząc możliwości odwiedzania po drodze różnych ośrodków, jak choćby Chełmska Góra, Wilsnack, Akwizgran i Maastricht Einsiedeln, Thann, Le Puy-en-Velay, Rocamadour i inne leżące na drodze do Santiago, choć jak wynika z wielu źródeł pielgrzymi chętnie zbaczali z głównych tras, szczególnie jeśli wędrowali w małych grupach. Zdaniem H. Samsonowicza, wielu pielgrzy-

¹⁷⁹⁸ J. Ansorge, *Pilgerzeichen und Pilgerforschung...*, s. 103–107.

¹⁷⁹⁹ R. Kubicki, *Pielgrzymki...*, s. 179–188.

¹⁸⁰⁰ O pielgrzymkach zastępczych, zob.: W. Mruk, *Pielgrzymowanie...*

¹⁸⁰¹ R. Kubicki, *Pielgrzymki...*, s. 181, tab. 1 pt. *Ośrodki pielgrzymkowe wskazywane w testamentach mieszczan elbląskich*.

¹⁸⁰² Tercjarze byli członkami stowarzyszeń religijnych, tworzyli obok męskiego i żeńskiego niejako trzeci zakon, nie wchodząc w przeciwieństwo do oblatów do autonomicznej mniszej wspólnoty. Na pewno magnesem dla wielu członków takich stowarzyszeń był fakt, iż nie obejmowała ich kara interdyktu, często nakładana na całe miasta czy regiony w czasie sporów pomiędzy władzą duchową i świecką.

¹⁸⁰³ R. Kubicki, *Środowisko dominikanów kontraty pruskiej od XIII do połowy XVI wieku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, Gdańsk 2007, s. 114.

¹⁸⁰⁴ R. Kubicki, *Pielgrzymki...*, s. 181–182.

¹⁸⁰⁵ Tamże, s. 183, tabela 2 pt. *Częstotliwość nawiedzania ośrodków pątniczych przez pielgrzymów wędrujących z Elbląga, Stralsundu i Lubeki*.

mów wędrujących z centralnej i północnej Europy do Santiago preferowało drogę morską, która była zdecydowanie tańsza i znacznie wygodniejsza¹⁸⁰⁶. Trasa do Rzymu została dokładnie opisana w testamencie mieszczanina elbląskiego Piotra Rewmelandta, jako wiodącą przez Górę Chełmską, Wilsnack, Einsiedeln i dalej do Rzymu¹⁸⁰⁷. Notabene koszty pielgrzymek do Wiecznego Miasta są w testamentach wyceniane stosunkowo szczegółowo, a tym samym jak się wydaje, wiarygodnie, na ogół kształtując się w latach 1425–1500 w wysokości 30 do 40 małych grzywien, odpowiadających 5 do 20 dobrych grzywien¹⁸⁰⁸. Znacznie mniej, bo tylko od 6 do 10 dobrych grzywien oferowano na peregrynację do Akwizgranu, natomiast aż 40 grzywien na podróż do Santiago i 30 grzywien na pielgrzymkę do Rzymu miał otrzymać wykonawca ostatniej woli mieszczanina elbląskiego Pawła Scholtze, zapisanej w testamencie z roku 1477. Jak widać pielgrzymki do Rzymu i Santiago uważane były za najbardziej kosztowne. Rekordowy chyba zapis osiemdziesięciu grzywien, pochodzący z roku 1500, spotykamy w testamencie Konczie Kromera, który zadysponował dwie pielgrzymki do Rzymu: jedną za duszę swoją i żony, i drugą za dusze rodziców¹⁸⁰⁹. Patrząc na status społeczny testatorów elbląskich zobaczymy, że zapisy testamentowe wskazujące na odbycie pielgrzymek pochodzą zarówno od osób wysoko postawionych w hierarchii społecznej, jak burmistrz czy rajcy miejscy, jak i od prostego rzemieślnika, jakim niewątpliwie był szewc Mikołaj Rothe czy ogrodnik Hans Bruckman¹⁸¹⁰. Jednakże trzeba też mieć świadomość, że podróż na pielgrzymkę daleką np. do Ziemi Świętej niosła za sobą znaczne koszty, praktycznie niemożliwe do pokrycia przez osoby z niższych warstw społecznych, co doskonale ilustruje relacja około 30-letniego wówczas kupca wrocławskiego Piotra Rindfleischa, peregrynującego do Palestyny w roku 1496¹⁸¹¹.

Pośrednio o pielgrzymkach, na które wybierali się mieszkańcy Torunia, dowiadujemy się z faktu, że Krzyżacy już w 1426 r. rozpatrywali ewentualność zablokowania granic i zakazania podróży wszystkim pątnikom nie posiadającym specjalnego zezwolenia, obawiając się odpływu pieniędzy z kraju. Doszło nawet do tego, że mieszczanie toruńscy musieli przed pielgrzymką okazać swe konie wraz z bagażami do przeglądu, który był osobiście prze-

prowadzany przez toruńskiego komtura domowego¹⁸¹². W 1440 r. wielki mistrz ogłosił, że wierni mający zamiar odbywać pielgrzymki mają się od nich powstrzymać, bądź zamienić je na dobroczynne uczynki. Był to efekt konfliktu Zakonu ze stanami pruskimi, które w marcu 1440 r. ogłosiły założenie Związku Pruskiego. Notabene jak na razie nie znamy żadnych znaków pielgrzymich, które można by wiązać z Toruniem, choć jak wiadomo zarówno dominikanie, jak i franciszkanie w Toruniu posiadali obrazy Najświętszej Marii Panny słynące z wielu łask i cudownych wydarzeń¹⁸¹³.

Wspomniane już wcześniej sanktuarium w Thann w Alzacji, cieszące się wielką popularnością w testamentach mieszczan lubeckich, ma też swoje odbicie w znanych nam z innych źródeł pisanych pielgrzymkach mieszkańców Pomorza Zachodniego¹⁸¹⁴. W księdze cudów sanktuarium w Thann odnotowano na spisanych 160 cudownych wydarzeń aż 23 dotyczące Księstwa Zachodniopomorskiego¹⁸¹⁵. Listę zachodniopomorskich pielgrzymów do Thann otwiera książę Świętobor I, a jego przyjazd do tego miejsca odnotowano pod datą 5 maja 1407 roku (wraz z rycerzem imieniem Marguart), co jest dyskutowane w nauce, jako że są też inne propozycje datowania jego przyjazdu do alzackiego sanktuarium¹⁸¹⁶, którego popularność datuje się już od XIII wieku. Jak już wcześniej wspomniano, wzrosła ona radykalnie po przeniesieniu z Gubbio do Thann w roku 1369 relikwii kciuka św. Ubalda z Gubbio we Włoszech¹⁸¹⁷. W tym samym 1407 roku odnotowano też wizytę niejkiej Tekli ze Stargardu, a rok później Henryka z tego samego miasta oraz rycerza imieniem Herswanck, bez podania miejsca jego pochodzenia. Dalej pośród przybyłych do Thann pielgrzymów są wymieniani Klaus z Gryfic (lipiec 1412), Abele z Anklam (październik 1412), kobieta ze Stralsundu (kwiecień 1413), posłańcy z Polanowa (październik 1414) oraz inni pielgrzymi ze Szczecina, Greifswaldu, Kołobrzegu, Trzebiatowa, Darłowa, Ruska koło Sławna oraz Wolina¹⁸¹⁸.

Każdy z tych pielgrzymów potrzebował pomocy św. Teobalda dla rozwiązania swoich problemów, lub chciał się odwdziżyć za otrzymane łaski. Książę cierpiał na podagry oraz chorobę zakaźną, Tekla będąca tylko domową gospodynią była nawiedzona przez złego ducha, Henryk ze Stargardu stracił wzrok na dwa lata, Konrad Messman ze Szczecina był porwany i więziony w Danii, kobieta ze Stralsundu spędziła na skutek paraliżu cały rok w łożu, Henryk Schütz z Greifswaldu był fałszywie oskarżony o morderstwo, a Henryk Steffen został ugodzony przez

¹⁸⁰⁶ H. Samsonowicz, *Kult św. Jakuba...*, s. 128, tam autor ten podaje, iż podróż morską z Gdańska do Composteli trwała wówczas 15 dni, a podróż lądowa około 70 dni. Zob. też: H. Bettin, D. Volksdorf, *Pielgrzymki...*, s. 214–215; C. Taracha, *Szlaki pielgrzymkowe...*, s. 78, z informacją o portach w La Coruna i El Padron, jako miejscach docelowych dla statków przywożących pielgrzymów do Santiago. Także M. Rębkowski podkreśla możliwość odbywania znacznej części pielgrzymek drogą morską, zob.: M. Rębkowski, *...ad sanctum Jacobum...*, s. 268–269; W. Łysiak, *Z pielgrzymim kijem...*, s. 49, przytacza historię pielgrzymki z roku 1372, której uczestnicy podróżowali okrętem.

¹⁸⁰⁷ R. Kubicki, *Pielgrzymki...*, s. 183–184.

¹⁸⁰⁸ Wartość jednej grzywny, za którą można było w tym czasie kupić w Prusach np. krowę, to 180 g srebra.

¹⁸⁰⁹ R. Kubicki, *Pielgrzymki...*, s. 185.

¹⁸¹⁰ Tamże, s. 187.

¹⁸¹¹ H. Manikowska, *Koszty pielgrzymki...*, s. 257–264.

¹⁸¹² S. Kwiatkowski, *Klimat religijny...*, s. 85–89, przyp. 179 i 180.

¹⁸¹³ S. Kujot, *Miejsca cudowne...*, s. 27; J. Fankidejski, *Obrazy cudowne...*, s. 40–42. Zob. też: K. Zielińska-Melkowska, *Średniowieczne...*, s. 245.

¹⁸¹⁴ M. Rębkowski, R. Simiński, *West...*, s. 13–26; J. Zdrenka, *Święty Teobald...*, s. 391–412. Zob. też uwagi M. Rębkowskiego i M. Simińskiego w cytowanym wyżej artykule, zawarte na s. 15 w przyp. nr 8.

¹⁸¹⁵ H. Bettin, D. Volksdorf, *Pielgrzymki...*, s. 229–230.

¹⁸¹⁶ M. Rębkowski, R. Simiński, *West...*, zob.: komentarz do tabelki na s. 18.

¹⁸¹⁷ C. Brumme, *Das spätmittelalterliche...*, s. 70.

¹⁸¹⁸ Szczegółowy wykaz zob.: M. Rębkowski, R. Simiński, *West...*, s. 18.

strzałę, która tkwiła w jego nodze przez 40 dni, Peter Sweinin z Kołobrzegu miał bezwładne nogi przez cały rok, Marquart – rycerz ze świty księcia Świętobora był dotknięty jakąś zarazą, Abele z Anklam chorobą w czasie połogu, etc. etc. Ten zestaw wydarzeń i nieszczęść jakie doprowadziły pielgrzymujących do św. Teobalda w Thann, daje nam wyobrażenie o jakże szerokiej skali oczekiwań mieszczan zachodniopomorskich wobec św. Teobalda. Oczekiwań, jak wynika ze źródeł, całkiem skutecznie spełnionych¹⁸¹⁹. I właśnie te spełnione i wymodlone życzenia, wyjście z ciężkich a niejednokrotnie stojących na szali życia i śmierci opresji, stawały się często powodem, dla którego beneficjenci wymodlonych łask udawali się na daleką pielgrzymkę do alzackiego sanktuarium, aby za to wszystko podziękować św. Teobaldowi swoją obecnością przy jego relikwiach. Pośród 220 testamentów sporządzonych przez mieszkańców Stralsundu w latach 1309–1530, jest wspomnianych 385 pielgrzymów, którzy mieli nawiedzić 32 różne sanktuaria, przy czym pośród nich aż 33 razy są wspomniani pielgrzymi udający się do Thann, co oczywiście oznacza, iż było to jedno z najchętniej odwiedzanych przez nich sanktuariów. Popularność tego kultu znalazła swe odzwierciedlenie w fakcie ufundowania kaplicy pod wezwaniem św. Enwalda w Bodstedt oraz w wezwaniach niektórych ołtarzy i kościołów zachodniopomorskich, gdzie św. Teobald był współpatronem, jak choćby w przypadku kościołów w Stargardzie i Kołobrzegu¹⁸²⁰. Kaplica pw. św. Enwalda w Bodstedt nieopodal Barth, zbudowana w 1453 roku, powstała jako podziękowanie za ocalenie z katastrofy morskiej i w krótkim czasie stała się ważnym miejscem pielgrzymowania dla tych, którzy z różnych powodów nie mogli sobie pozwolić na daleką i kosztowną wyprawę do Thann¹⁸²¹. Już w roku 1474 spotykamy dwa zapisy testamentowe dotyczące tego miejsca, a w roku 1480 miasto Friedland organizowało pielgrzymki do: Aken, Wilsnack, Golenberg oraz wyżej wspomnianego Bodstedt, wymienionego w tym przypadku jako Boderstede, jako pokutę za zabicie dwóch członków rodu Ihlenfeld¹⁸²².

Konfrontując wyżej omówione źródła pisane i wyniki badań archeologicznych, pośród znalezisk gdańskich znajdujemy obecnie świadectwa archeologiczne dotyczące średniowiecznych pielgrzymek, pochodzące z ponad 40 miejsc w całej Europie. Nasuwa się wobec tego pytanie, jak wiele z nich zostało przyniesionych do Gdańska przez jego mieszkańców i jest świadectwem ich pielgrzymek, a jak wiele jest tylko pamiątkami zagubionymi przez pielgrzymów wracających ze swych peregrynacji, dla których Gdańsk z jakichś, niewątpliwie ważnych powodów, był tylko jednym z etapów w ich długiej wędrówce. Próba odpowiedzi na to pytania została już podjęta w rozdziale 7 oraz 8 niniejszej pracy. O ile można wziąć pod uwagę, że pamiątki pielgrzymie znajdowane

w strefie zabudowy mieszkalnej Głównego i Starego Miasta, z wyjątkiem miejsc o charakterze publicznym jak place targowe, ulice, schroniska, hospicja, szpitale czy łaźnie, mogą w większości należeć do mieszkańców grodu nad Motławą, z uwzględnieniem kilku może kilkunastu procent tych znalezisk dla gości, o tyle znaleziska dokonane w rejonie portu gdańskiego, tj. na Wyspie Spichrzów, Lastadii oraz części Starego Przedmieścia i Szafarni, autor skłonny byłby przypisywać bardziej przybyszom niż rodzimym mieszkańcom, którzy w swoim codziennym życiu raczej nie mieli powodu, aby paradować w kapeluszach i szatach upstrzonych pielgrzymimi znakami (i je gubić), w szczególności na magazynowo-portowym terenie Wyspy, znajdującej się wówczas poza murami Głównego Miasta Gdańska i aż do XIX wieku wolnej od zabudowy mieszkalnej¹⁸²³. W pewnym uproszczeniu można by więc pokusić się o tezę, że znaleziska dokonane w rejonie średniowiecznego gdańskiego portu, w szczególności na Wyspie Spichrzów, mogą odzwierciedlać nie tyle religijność gdańszczan manifestującą się przywożonymi przez nich znakami pielgrzymimi, co raczej są świadectwem obecności w Gdańsku obcych przybyszów, którzy gubili swe słabo przymocowane do odzieży znaki w tłoku i ścisku panującym w rejonie gdańskiego portu, z powodów zrozumiałych dla każdego, kto jest także i w czasach współczesnych zmuszony do korzystania ze środków masowej komunikacji.

Niemniej rozpatrując ten problem, warto wziąć pod uwagę opinię Haliny Manikowskiej, która napisała iż: w *Europie (...)* późnego średniowiecza (...) z każdego regionu, kraju, miasta, rozciągał się inny horyzont pielgrzymkowy (...) Nikt z ziem polskich nie wyruszał na pąć do grobu św. Tomasza Becketa w Canterbury, jeśli do Anglii nie zawiodła go jakaś, zawsze pozareligijna przyczyna (...) Włosi, niezwykle rzadko, jeśli nie byli kupcami operującymi w rejonie niderlandzkim, nawiedzali relikwie Trzech Króli w Kolonii, mimo iż te spoczywały niegdyś w sanktuarium mediolańskim, a pąć ta należała w późnym średniowieczu do najsławniejszych peregrynacji europejskich. Wyprawiali się zaś do nich chętnie i Niemcy ze wszystkich stron i krańców osadnictwa niemieckiego i Anglii¹⁸²⁴. Jaki był więc horyzont pielgrzymkowy gdańszczan i innych mieszkańców Pomorza, Warmii i Mazur, Ziemi Chełmińskiej i Kociewia; dokąd pielgrzymowali często, a dokąd sporadycznie? Jak wynika z przedstawionych wyżej źródeł, były to zarówno sanktuaria lokalne (Chełmska Góra, Osieki, Polanów), jak i bardziej odległe, m.in. Wilsnack, Akwizgran, Kolonia oraz wiele innych położonych w północnych Niemczech, a także inne europejskie ośrodki pielgrzymie, jak Maastricht, Einsiedeln, Thann, Rocamadour, Lede, Amersfoort i Aardenburg, ale także Canterbury, Rzym oraz Santiago de Compostela. Można więc śmiało rzec, że mieszkańcy Gdańska i Pomorza w XIV i XV wieku pełną garścią czerpali z dobrodziejstwa, jakie niosła ze sobą zunifikowana

¹⁸¹⁹ Tamże, s. 18–20, gdzie znajdziemy też informacje o składanych w podzięcie świętemu darach i wotach.

¹⁸²⁰ N. Buske, *Die Vehrering...*, s. 19–32; H. Bettin, D. Volksdorf, *Pielgrzymki...*, s. 230.

¹⁸²¹ N. Buske, *Die Vehrering...*, s. 19–32.

¹⁸²² J. Ansorge, *Pilgerzeichen und Pilgerzeichenforschung...*, s. 107.

¹⁸²³ O roli i znaczeniu Wyspy Spichrzów w średniowiecznym i nowożytnym Gdańsku zob.: H. Paner, *The Harbor Topography of Gdańsk*, [w:] *Maritime Topography and the Medieval Town*, PNM, Studies in Archaeology & History, Papers from the 5th International Conference on Waterfront Archaeology, vol. 4, Copenhagen 1999, s. 45–54; Tenże, *Wyspa...*, s. 155–188.

¹⁸²⁴ H. Manikowska, *Jerozolima...*, s. 25.

kulturowo chrześcijańska Europa, przemierzając ją wzdłuż i wszerz, nawet za cenę ryzykowania życia i zdrowia, niedostatku oraz rozłąki z rodziną, w nadziei na odkupienie grzechów, w podzięcie za doznane łaski, a często po prostu ze zwykłej ciekawości świata.

Dwustronna forma odlewnicza znaleziona w trakcie wykopalisk przy ul. Jaglanej 3/5 w Gdańsku. Zbiory MAG,
nr SAZ 255-020-046, kat. 10413. (fot. B. Kościński)

10. Aspekty techniczne

– wyniki badań metaloznawczych

Analizy składu chemicznego wybranych pamiątek z kolekcji gdańskiej wykonano dwukrotnie przy użyciu metody XRF. Po raz pierwszy tytułem próby badaniom poddano pięć eksponatów, z których jeden pokryty był warstwą korozyjną, co zniekształciło ostateczny wynik analizy ilościowej składu stopu badanego metalu¹⁸²⁵. Były to zabytki: GKPP 18 (kat. 5346), GKPP 19 (kat. 5332), GKPP 24 (kat. 5368), GKPP 25 (kat. 5342) oraz GKPP 39 (kat. 565). W wyniku testów przeprowadzonych na pierwszych pięciu eksponatach, otrzymano zawartość procentową poszczególnych składników stopowych, przy czym w jednym przypadku zabytku z warstwą korozyjną – wynik odrzucono z wyżej opisanych względów. Pozostałe zabytki posiadały skład procentowy Cu – od 0,62 do 2,07%; Pb od 30,81 do 54,27%; Sn od 44,02 do 68,57%. Wyniki te uznano za wiarygodne i odpowiadające stanowi naszej wiedzy na temat stopów metali używanych do produkcji średniowiecznych pamiątek pielgrzymich, toteż jak już wspomniano analizom poddano kolejnych kilkadziesiąt zabytków. Drugie, znacznie szerzej

Z tej liczby, spośród zbadanych znalazło się 56 plaketek być może pochodzących z sanktuariów lokalnych, tj. 48 typu GPPM i 11 typu GAPM, oraz 8 znaków z Akwizgranu, 1 z Amersfoort, 4 z Einsiedeln, 2 z Lede, 9 z sanktuariów dotąd niezidentyfikowanych, 1 z Rocamadour, 3 dzwonki oraz 3 relikwiarzyki. Analizy prowadzono pod kątem zbadania w artefaktach zawartości cyny (Sn), ołowiu (Pb), oraz miedzi (Cu). Te trzy metale dominują w ich składzie. Pozostałe natomiast są reprezentowane śladowo, a ich obecność często jest wynikiem korozji, toteż nie są tu cytowane. Poniżej prezentujemy wyniki tych analiz, uwzględniając miejsca pochodzenia badanych zabytków, nie komentując jednocześnie zawartości miedzi, która jak się wydaje nie tyle jest wynikiem intencjonalnych działań, co raczej naturalnym składnikiem dwóch pozostałych metali.

W dwóch plakietkach jest zdecydowanie mniejsza ilość ołowiu w stopie, w granicach od 41% do 54%. Są to GKPP 63 – plakietka w ramce prostokątnej bez lusterka, ze sceną adoracji Szaty Marii i Marią z Dzieciątkiem umieszczonymi centralnie, oraz

Tab. 2. Procentowy skład stopu metali w plakietkach ażurowych z Akwizgranu.

Nr GKPP	SAZ	Nr kat.	Nr i.p.	Sn	Pb	Cu
10	255/020/039	5430	–	7,77	92,15	0,08
63	255/020/006	67	31	58,27	41,47	0,25
92	255/020/039	7095	552	45,58	54,29	0,13
539	255/020/003	2468b	–	7,63	92,37	0
645	255/020/048	2618	1436	8,01	91,99	0
651	255/020/048	2624	521	7,72	92,28	0
991	255/099/004	203	612	8	92	0

Tab. 3. Procentowy skład stopu metali w plakietce pełnej z Akwizgranu.

Nr GKPP	SAZ	Nr kat.	Nr i.p.	Sn	Pb	Cu
1080	255/129/002	4039	–	7,73	92,22	0,05

zakrojone analizy wykonane w roku 2011, objęły 90 zabytków¹⁸²⁶.

po ich obu stronach postaciami św. Katarzyny i zapewne Karola

Tab. 4. Procentowy skład stopu metali w plakietkach z Einsiedeln.

Nr GKPP	SAZ	Nr kat.	Nr i.p.	Sn	Pb	Cu
8	255/020/039	5362	715	25,33	74,14	0,53
385	255/133/003	3810	1582	39,4	59,5	1,11
588	255/039/004	23	–	66,18	33,63	0,19
1038	255/133/004	204	208	71,48	28,16	0,36

¹⁸²⁵ Analizy wykonał Mirosław Sawczuk z Instytutu Maszyn Przepływowych Polskiej Akademii Nauk.

¹⁸²⁶ Niestety nie doszły do skutku z powodów finansowych dalsze badania pozostałych zabytków w kolekcji gdańskiej, co być może zostanie zrealizowane w roku 2016.

Wielkiego. Druga plakietka GKPP 92 to górna część plakietki w ramce okrągłej z lusterkim, również ze sceną adoracji Szaty. Pośród pozostałych badanych zabytków są zarówno plakietki z lusterkim (GKPP 10, 645, 651), jak i bez lusterka (GKPP 539), i wszystkie mają zawartość ołowiu w granicach 92%, podobnie zresztą jak plakietka pełna z Akwizgranu (GKPP 1080).

W porównaniu z większością plakietek z Akwizgranu, w znakach z Einsiedeln zwraca uwagę niższa zawartość ołowiu w stopie, przy stosunkowo dużym procentowo udziale cyny, sięgającym nawet ponad 70% zawartości.

W obydwu plakietkach z Lede skład stopu metalu jest bardzo podobny, przy stosunkowo niskiej zawartości ołowiu w granicach 32–33%. Nieco wyższa jest zawartość ołowiu w plakietce z Rocamadour, oscylująca w granicach 48%, zaś najwięcej ołowiu stwierdzono w znaku z holenderskiego Amersfoort, bo aż 70%, choć jest to i tak znacznie mniej niż w niektórych plakietkach z Akwizgranu.

Udział cyny w dzwoneczkach jest zdecydowanie wyższy niż w dotychczas badanych innych zabytkach i wynosi w granicach około 84%, prawie zresztą identycznie w trzech zbadanych

Tab. 5. Procentowy skład stopu metali w plakietkach z Amersfoort, Lede oraz Rocamadour.

Nr GKPP	SAZ	Nr kat.	Nr i.p.	Miejsce pochodzenia	Sn	Pb	Cu
389	255/133/003	3814	1868	Amersfoort	28,66	70,2	1,14
942	255/004/004	70	4373	Lede	66,34	32,95	0,7
943	255/004/004	71	1583	Lede	66,79	31,93	1,28
982	255/043/005	351	88	Rocamadour	51,38	48,2	0,42

Tab. 6. Procentowy skład stopu metali w dzwoneczkach i relikwiarzykach z Akwizgranu.

Nr GKPP	SAZ	Nr kat.	Nr i.p.	Nazwa zabytku	Miejsce pochodzenia	Sn	Pb	Cu
88	255/020/039	5314	184	dzwonek	Akwizgran?	84,32	15,53	0,15
96	255/020/012	4	–	dzwonek	Akwizgran?	84,28	15,5	0,23
421	255/133/003	3846	1743	relikwiarzyk	Akwizgran	48,35	50,69	0,96
422	255/133/003	3847	1346	relikwiarzyk	Akwizgran	55,62	43,97	0,41
583	255/020/041	2205	–	dzwonek	Akwizgran	84,31	15,53	0,16
1056	255/133/004	222	338	relikwiarzyk	Akwizgran	70,76	26,81	2,43

Tab. 7. Procentowy skład stopu metali w plakietkach typu GPPM odmiany 1, zapewne pochodzących z lokalnego sanktuarium na Pomorzu.

Nr GKPP	SAZ	Nr kat.	Nr i.p.	Miejsce pochodzenia	Sn	Pb	Cu
5	255/020/039	5349	710	Pomorze?	74,6	24,52	0,89
126	255/020/039	7094	148	Pomorze?	43,85	55,43	0,71
546	255/020/041	2168	–	Pomorze?	53,44	46,42	0,13
706	255/020/048	4976	1796	Pomorze?	72,39	27,18	0,42
717	255/020/048	4990	871	Pomorze?	74,13	24,69	1,18
718	255/020/048	4991	281	Pomorze?	31,08	68,11	0,82
741	255/020/048	5014	1438	Pomorze?	70,66	28,95	0,38
742	255/020/048	5015	1439	Pomorze?	68,82	28,05	3,13
820	255/020/051	1718	571	Pomorze?	71,12	28,26	0,62

ołów raczej nie generuje dźwięków oczekiwanych w przypadku dzwonków pielgrzymich. W przypadku relikwiarzyków zawartość cyny waha się od 48 do ponad 70%.

Udział ołowiu w stopie tych plakietek w większości przypadków waha się w granicach od 24 do 28%. Tylko w trzech na dziewięć zbadanych tutaj zabytków, udział ten wynosi 46, 55, a nawet 68%. Z tych ostatnich, plakietka GKPP 126 (55,43% ołowiu) różni się od pozostałych tej odmiany nie tylko składem stopu metalu, ale także rysunkiem formy – bardziej uproszczonym w porównaniu z pozostałymi. Znak GKPP 546 (46,42% ołowiu) nie różni się niczym specjalnym od pozostałych zabytków tej odmiany, zaś plakietka GKPP 718 (68,11% ołowiu) nieco różni się rysunkiem formy od pozostałych i jest niestarannie odlana, z licznymi ubytkami (niedolewkami).

W badanej serii 19 próbek, w pięciu plakietkach zaliczonych do typu GPPM odmiany 2 wariant A (GKPP 4, 545, 716, 719, 1004) zaobserwowano, iż udział ołowiu w stopie nie przekracza 54–55%, przy najniższych wartościach w granicach 23 do 24%. Plakietki odmiany 2 wariantu B (GKPP 19, 32, 50, 61, 728, 744) cechują się nieco mniejszą zawartością ołowiu. Najwyższy udział wynosi w tym przypadku w granicach 44 do 45%, najniższy natomiast, podobnie jak wyżej, w granicach 23%.

Odmiana 2 wariant C (GKPP 665, 674, 726, 733) również zawiera nie więcej niż 50% ołowiu w stopie, jako że najwyższe ujawnione tu wartości mieszczą się w granicach 46 do 49%, przy dwóch pozostałych w granicach 24–26%. Znaki odmiany 2 wariant D (GKPP 550, 736) cechują się prawie równą zawartością ołowiu w granicach 47–48%, ale wyróżniono ich tylko dwa egzemplarze, toteż trudno tu mówić o jakiejś prawidłowości. Podobnie jest w przypadku Plakietek GPPM odmiany 2 wariant E (GKPP 548, 551), gdzie zawartość ołowiu wynosi od 43 do 55%.

W tym przypadku zwraca uwagę bardzo duży udział procentowy ołowiu w plakietce GKPP 667, który wynosi aż 91,49%, podczas gdy w trzech pozostałych waha się od 40 do prawie 47%.

Pośród poddanych analizom 7 zabytków, tylko jeden (GKPP 53) zawiera nieco ponad 42% ołowiu. W pozostałych wartość ta jest zdecydowanie niższa, wahając się od 24 do 29% (GKPP 36, 734, 737, 764) do zawartości w granicach 35–37% (odpowiednio GKPP 715, 104). Dwie ostatnie plakietki są do siebie bardzo podobne, mają też podobne wady technologiczne (nadlewki i niedolewki) i jest dość prawdopodobne, że były odlane w tej samej formie, a więc również przez tego samego wytwórcę. Podobna sytuacja występuje w przypadku znaków GKPP 36, 736 i 737, cechujących się zawartością ołowiu w granicach do 30%, gdzie można zauważyć występujące we wszystkich trzech przypadkach takie

Tab. 8. Procentowy skład stopu metali w plakietkach typu GPPM odmiany 2A, 2B, 2C, 2D, zapewne pochodzących z lokalnego sanktuarium na Pomorzu.

Nr GKPP	SAZ	Nr kat.	Nr i.p.	Sn	Pb	Cu
4	255/020/039	5370	731	72,18	26,13	1,69
19	255/020/039	5332	1034	74,36	23,42	2,21
32	255/020/015	966	966/94	53,18	45,52	1,3
50	255/020/021	66	66/94	64,3	35,25	0,46
61	255/020/015	1020	1020/94	63,72	35,9	0,38
545	255/020/041	2167	–	47,75	51,98	0,28
548	255/020/041	2170	–	56,22	43,64	0,14
550	255/020/041	2172	–	50,92?	47,87?	1,21
551	255/020/041	2173	–	44,51	55,1	0,39
665	255/020/048	2653	634	51,21	46,98	1,81
674	255/020/048	4996	1285	73,57	24,13	2,3
716	255/020/048	4989	812	48,38	50,72	0,9
719	255/020/048	4992	727	64,53	33,21	2,26
726	255/020/048	5001	1754	73,21	26,26	0,53
728	255/020/048	5003	587	53	44,34	2,66
733	255/020/048	5006	868	49,85	49,44	0,71
736	255/020/048	5009	1546	51,18	48,24	0,58
744	255/020/048	5017	1466	63,8	35,81	0,39
1004	255/099/004	339	2694	45,67	54,19	0,14

Tab. 9. Procentowy skład stopu metali w plakietkach typu GPPM odmiany 3, zapewne pochodzących z lokalnego sanktuarium na Pomorzu.

Nr GKPP	SAZ	Nr kat.	Nr i.p.	Sn	Pb	Cu
127	255/020/027	12	–	59,23	40	0,78
547	255/020/041	2169	–	47,52	51,88	0,59
667	255/020/048	2655	1530	8,51	91,49	0
735	255/020/048	5008	1777	52,07	46,98	0,95

same niestaranności w wykonaniu (wspólnej?) formy, polegające nie przekładają się na różnice w składzie procentowym stopu.
Tab. 10. Procentowy skład stopu metali w plakietkach typu GPPM odmiany 4, zapewne pochodzących z lokalnego sanktuarium na Pomorzu.

Nr GKPP	SAZ	Nr kat.	Nr i.p.	Sn	Pb	Cu
36	255/020/039	5363	717	72,18	26,52	1,3
53	255/020/003	2948	871	57,61	42,17	0,22
104	255/020/039	5365	719	62	37,26	0,74
715	255/020/048	4988	1256	63,13	35,41	1,46
734	255/020/048	5007	158	69,27	29,77	0,96
737	255/020/048	5010	1840	75,04	24,15	0,81
764	255/020/048	5041	1897	71,12	28,49	0,39

Tab. 11. Procentowy skład stopu metali w plakietkach typu GPPM odmiany 5 wariant A i odmiany 5 wariant B, zapewne pochodzących z lokalnego sanktuarium na Pomorzu.

Nr GKPP	SAZ	Nr kat.	Nr i.p.	Sn	Pb	Cu
64	255/020/007	314	–	70,67	27,31	2,01
558	255/020/041	2180	–	45,01	54,72	0,27
983	255/043/005	352	2	63,05	36,43	0,51
990	255/099/004	202	588	68,89	30,97	0,15

na nieproporcjonalnie małych górnych uszkach do zawieszania i przesunięciu w górę lewego (heraldycznie) dolnego uszka.

Znak odmiany 5 wariant B zdecydowanie różni się od wariantu A dużo wyższą zawartością ołowiu, którego udział wynosi 54,72%. Różni się on też od pozostałych plakietek odmiany 5 sposobem przedstawienia postaci Marii i Dzieciątka w powijkach, które wydaje się mniej „ludystyczne” niż w przypadku odmiany 5A z udziałem procentowym ołowiu w granicach 27 do 36%.

Plakietki typu GPPM zaliczone do odmiany 6 są o tyle interesujące, że jedną, dokładną analogię do takiego znaku, znamy z duńskiego Tjaereby. W przypadku dwóch analizowanych zabytków z Gdańska, znacznie różnią się one zawartością ołowiu, gdzie jego udział wynosi od 54 do 79%.

Odmiana 7 znaków typu GPPM jest o tyle dla nas interesująca, że w przypadku dwóch z tych zabytków (GKPP 153 i 1008) Maria jest przedstawiona z berłem liliowym w prawej ręce, a nie jak na wszystkich omawianych dotąd plakietkach – z jabłkiem, natomiast w jednym przypadku berło (?) spoczywa obok Marii na poręczy tronu. Niestety różnice w tym przedstawieniu

W plakietkach GKPP 153 (Maria z berłem) i 1007 (berło na poręczy tronu) udział ołowiu jest stosunkowo nieduży, w granicach 30–39%, podczas gdy w znaku GKPP 1008 (Maria z liliowym berłem w dłoni) jest on znacznie wyższy, w granicach 80%.

Ze względu na znaczne podobieństwo formalne i niewielką ilość analizowanych zabytków odmiany 1, 2 i 3 typu GAPM, zdecydowano o ich wspólnym zestawieniu w tabeli 14. Mimo znacznego podobieństwa tych wszystkich zabytków zarówno w sensie formy plakietki, jak i zawartego na niej przedstawienia, obserwujemy tu znaczące zróżnicowanie w procentowym składzie stopu metalu. Plakietka GKPP 329 (typ GAPM odmiana 1) zawiera ponad 80% ołowiu, dwie pozostałe plakietki tej odmiany, tj. GKPP 326 oraz 522, zawierają odpowiednio 60,88% oraz 55,43% ołowiu, zaś plakietka odmiany 3 około 63%. Wyróżnia się w wynikach tych analiz znak GKPP 40, zaliczony do odmiany 2 typu GAPM, gdzie stwierdzono jedynie około 28% ołowiu.

Tab. 12. Procentowy skład stopu metali w plakietkach typu GPPM odmiany 6, zapewne pochodzących z lokalnego sanktuarium na Pomorzu.

Nr GKPP	SAZ	Nr kat.	Nr i.p.	Sn	Pb	Cu
107	255/020/039	5402	1387	20,91	79,05	0,04
595	255/105/001	92	–	44,37	54,8	0,83

Tab. 13. Procentowy skład stopu metali w plakietkach typu GPPM odmiany 7, zapewne pochodzących z lokalnego sanktuarium na Pomorzu.

Nr GKPP	SAZ	Nr kat.	Nr i.p.	Sn	Pb	Cu
153	255/020/039	5361	714	59,49	39,84	0,67
1007	255/099/004	342	1695	69,6	30,22	0,18
1008	255/099/004	343	3015	19,47	80,4	0,13

Tab. 14. Procentowy skład stopu metali w plakietkach typu GAPM odmiany 1, odmiany 2 oraz odmiany 3, zapewne pochodzących z lokalnego sanktuarium na Pomorzu.

Nr GKPP	SAZ	Nr kat.	Nr i.p.	Sn	Pb	Cu
40	255/020/039	5317	207	71	28,41	0,58
72	255/020/039	5410	1565	35,97	63,14	0,89
326	255/100/005	5014	1918	38,79	60,88	0,32
329	255/100/005	5017	1533	18,37	81,52	0,11
522	255/133/003	5204	–	43,89	55,43	0,68

Tab. 15. Procentowy skład stopu metali w plakietkach typu GAPM odmiany 4, odmiany 5 oraz odmiany 6, zapewne pochodzących z lokalnego sanktuarium na Pomorzu.

Nr GKPP	SAZ	Nr kat.	Nr i.p.	Sn	Pb	Cu
338	255/100/005	5026	1907	39,17	60,59	0,24
339	255/100/005	5027	1819	22,32	77,51	0,18
375	255/133/003	3800	2511	68,78	30,78	0,44
376	255/133/003	3801	219	67,02	30,54	2,44
661	255/020/048	2635	346	66,13	33,36	0,51
773	255/020/048	5050	437	75,26	23,2	1,54

Niezmiernie interesujące są dla naszych rozważań znaki typu GAPM odmiana 4 (GAPM 338 i 339), o zawartości ołowiu odpowiednio ok. 60 i 77%, gdzie zachowały się do dziś dnia nieusunięte nadlewki z kanałków wlewowych formy odlewniczej. Oznacza to, że plakietki nie weszły jeszcze do obrotu handlowego, a tym samym, że z dużym prawdopodobieństwem mamy do czynienia z wyrobem lokalnym. Zabytki te zostały znalezione na stanowisku Szafarnia w warstwie uznanej za niwelacyjną, z czym nie zgadza się m.in. Borys Paszkiewicz, którego zdaniem po zmianie funkcji środkowej części Wyspy Spichrzów około lat 70. i 80. XIV w., pewne funkcje związane z obrotem pieniężnym zostały przeniesione właśnie

na Szafarnię¹⁸²⁷. Być może właśnie w tym rejonie Gdańska, poza jego miejskimi murami, można by się dopatrywać działań związanych z obsługą grup pielgrzymich, w tym może również prób produkcji i sprzedaży lokalnych dewocjonaliów, co zważywszy na wysoki poziom umiejętności gdańskich rzemieślników, produkujących często dużo bardziej skomplikowane technologicznie wyroby, nie wydaje się nieprawdopodobne. Troszkę może zastanawiać różnica w składzie procentowym obydwu omawianych wyżej

¹⁸²⁷ B. Paszkiewicz, *Moneta...*, s. 251.

Tab. 16. Procentowy skład stopu metali w plakietkach, których miejsce pochodzenia nie zostało ustalone¹⁶¹⁴

Nr GKPP	SAZ	Nr kat.	Nr i.p.	Zabytek	Sn	Pb	Cu
91	255/020/039	5322	229	figurka Marii z Dzieciątkiem	100	0	0
242	255/105/001	101	–	okrągła ramka w kształcie słońca	66,35	33,14	0,51
337	255/100/005	5025	1047	Maria Apokaliptyczna	62,73	37	0,26
340	255/100/005	5028	1046	Maria z Dzieciątkiem w konarach drzewa	14,19	85,65	0,15
341	255/100/005	5029	1233	Maria z Dzieciątkiem	67,67	32,24	0,09
345	255/100/005	5033	1915	Maria z Dzieciątkiem	74,21	25,67	0,12
390	255/133/003	3815	1782	Maria Apokaliptyczna	83,69	16,03	0,28
630	255/039/007	4537	–	Maria z Dzieciątkiem	54,11	44,8	1,09
876	255/004/004	1	499	Maria Apokaliptyczna	72,6	24,46	2,94

¹⁶¹⁴ Opisy katalogowe i wizerunki tych zabytków zob.: H. Paner, *Średniowieczne...*, s. 222–233.

plakietek, które bez wątplenia pochodzą z tej samej formy, jednakże w kilku innych przypadkach obserwujemy podobne zjawiska. Może to prowadzić do konkluzji, że przygotowując stop wykorzystywano trochę na „chybił trafił” dostępne pod ręką kawałki złomowanych i przeznaczonych do stopienia wyrobów, nie trzymając się sztywno określonego pod względem proporcji reżimu technologicznego, oczywiście w takich granicach, w jakich nie uniemożliwiałoby to stosunkowo łatwego (w niewysokiej temperaturze) topienia owego złomu. Zresztą stop cyny i ołowiu ma stosunkowo niewysoką temperaturę topnienia i przy ok. 60% zawartości cyny, rozpuszcza się w temperaturze 180 stopni Celsjusza, podczas gdy do stopienia samej cyny potrzebna jest temperatura 232 stopie Celsjusza, a do topienia ołowiu 327 stopni.

Dwie następne analizowane plakietki, zaliczone do odmiany 5 typu GAPM (GKPP 375 i 376) i znalezione na stanowisku Lastadia, zawierały odpowiednio prawie 69 i 67% ołowiu. W tym przypadku podobieństwo wyniku analiz jest też potwierdzone podobieństwem zabytków, które również mogą pochodzić z tej samej, dość niestarannie wykonanej formy odlewniczej.

Wreszcie dwa ostatnie znaki typu GAPM odmiana 6 (GKPP 661 i 773) wykazują również pewne zróżnicowanie w zawartości ołowiu, mimo znacznego podobieństwa formalnego, jako że udział ten wynosi odpowiednio 66 i 75%, co może potwierdzać wyżej sformułowaną tezę dla plakietek GAPM odmiany 4.

Analizom poddano również 9 zabytków uznanych wówczas za nierozpoznane, jeśli idzie o miejsce ich pochodzenia. Wyniki tych analiz są prezentowane w tabeli nr 15.

W jednym przypadku mamy do czynienia z zabytkiem wykonanym w 100% z cyny (GKPP 91). Jest to figura Marii w liliowej koronie, siedzącej na tronie z Dzieciątkiem przy jej lewym ramieniu. Maria trzyma w prawej dłoni jabłko, podobnie jak Dzieciątko, które trzyma jabłko w dłoni lewej. Figurka ma zaledwie 55,0 mm wysokości, ale jest bardzo starannie wykonana, z czytelnymi detalami stroju oraz tronu.

W pozostałych zabytkach zwraca uwagę wysoki udział ołowiu w stopie plakietki GKPP 340, który wynosi ponad 85% i jest największy pośród zabytków tej grupy. Znak ten został znaleziony na Szafarni i przedstawia Marię z Dzieciątkiem, umieszczonych w ramce w kształcie rozwidlonego konaru drzewa, co niewątpliwie może nawiązywać do jakiegoś podania związanego ze znalezieniem cudownego obrazu lub cudownej figurki. Stosunkowo natomiast niski udział ołowiu, bo tylko 16%, odnotowano w plakietce ażurowej (GKPP 390), gdzie postać Marii z Dzieciątkiem, obleczona promieniami słońca, jest umieszczona w prostokątnej ramce z trójkątnym szczytem zwieńczonym krzyżykiem. Pozostałe ww. zabytki nie wyróżniają się specjalnie jeśli chodzi o analizowany skład stopu metalu, zawierając od około 24% (GKPP 876 – Maria Apokaliptyczna) do 44% (GKPP 630 – Maria z Dzieciątkiem trzymającym gałązkę palmową).

Niezależnie od uwag poczynionych wyżej, przy rozpatrywaniu wyników analiz poszczególnych typów, odmian i różnych grup zabytków o różnym miejscu pochodzenia, można jednoznacznie stwierdzić, że największą zawartością ołowiu charakteryzują się plakietki z Akwizgranu i to zarówno ażurowe, jak i plakietka pełna, gdzie udział tego metalu w stopie często oscyluje wokół 92% składu. W przypadku udziału cyny w omawianych zabytkach, jedna figurka (GKPP 91) z przedstawieniem Marii z Dzieciątkiem została wykonana w 100% z cyny, natomiast w przypadku innych udział cyny w stopie przekraczający 80% odnotowano jedynie w dzwoneczkach pielgrzymich oraz w przypadku jednej plakietki z nieznanego sanktuarium (GKPP 390), z przedstawieniem Marii Apokaliptycznej.

W polskiej literaturze przedmiotu można też znaleźć informację o wynikach analiz kilku plakietek pielgrzymich pochodzących z wykopalisk przy ul. Pszennej na Wyspie Spichrzów

w Gdańsku, niestety niepublikowanych¹⁸²⁸. W wyniku analiz składu stopowego przeprowadzonych w Instytucie Zabytkoznawstwa i Konserwatorstwa Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu metodą rentgenowskiej analizy fluorescencyjnej spektrometrem firmy Niton XLT 898BG, dla pięciu bliżej nie rozpoznanych zabytków uzyskano następujące wyniki: plakietka i.p. 129 – przedstawiająca postać bliżej nieokreślonego świętego (biskupa) zawierała 99% cyny, 0,5% ołowiu i 0,5% innych metali; znak maryjny i.p. 293 (rozpoznany przez autora jako typ GPPM odmiana 3, wg H. Panera)¹⁸²⁹ został odlany ze stopu zawierającego 30% ołowiu i 70% cyny; plakietka i.p. 628 (zapewne z przedstawieniem św. Serwacjusza) – 62% ołowiu, 36% cyny, 0,2% miedzi oraz 1,8% innych metali; znak maryjny i.p. 1001 (rozpoznany przez autora jako typ GPPM odmiana 2, wg H. Panera)¹⁸³⁰ – 77% ołowiu, 20% cyny, 0,2% miedzi, 0,8% żelaza, 1,3% innych metali; plakietka i.p. 1342 (rozpoznany przez autora jako typ GPPM odmiana 2, wg H. Panera) – 54% ołowiu, 45% cyny, 0,2% miedzi, 0,8% innych metali.

Zwraca uwagę stosunkowo wysoki udział ołowiu w plakietce maryjnej i.p. 1001 (GPPM, odmiana 2) wynoszący 77%, podczas gdy w innych przypadkach na ogół nie przekracza on 50%, oraz stosunkowo niski udział ołowiu w znaku i.p. 293 (typ GPPM, odmiana 3), w dotychczas badanych znakach oscylujący wokół od 40/50 do nawet 90% składu.

Kilka z uzyskanych wyżej wyników analiz możemy porównać z opublikowanymi wynikami podobnych badań przeprowadzonych na plakietkach znalezionych w Holandii¹⁸³¹.

Dla dwóch plakietek z Akwizgranu uzyskano tam wyniki określający zawartość ołowiu na 36,2%, przy zawartości cyny 62,7% oraz 56,3% ołowiu przy zawartości cyny 42,7%, czyli znacząco różny od wyników otrzymanych dla zabytków znalezionych w Gdańsku, gdzie w przypadku plakietek ażurowych ilość ołowiu w stopie oscyluje na ogół w granicach 92%, tylko w dwóch przypadkach 41–54%. W trzech zabytkach z Amersfoort udział ołowiu wynosi 41,6; 47,0 oraz 68% i tylko ten ostatni rezultat jest podobny do wyniku otrzymanego w Gdańsku, gdzie udział ołowiu w plakietce z Amersfoort (GKPP 389) wynosił 70,2%.

W przypadku plakietki z Einsiedeln zbadanej w Holandii jej skład wynosił 58,9% ołowiu i 39,9% cyny. Podobny skład znajdziemy też w jednej z plakietek zbadanych w Gdańsku (GKPP 385), gdzie udział ołowiu wynosił 59,5% a cyny 39,4%.

Wiele nowych informacji odnośnie do technologii wytwarzania cynowych i cynowo-ołowianych przedmiotów przyniosło w roku 2005 odkrycie warsztatu odlewniczego z Magdeburga, datowanego na XIII wiek, oraz znalezionych tam licznych

kamiennych form odlewniczych¹⁸³². W tym samym roku w pobliżu wejścia do opactwa Mont-Saint-Michel odkryto podobny warsztat odlewniczy, datowany na XIV–XV wiek, choć warto wspomnieć, że średniowieczne formy odlewnicze z tego ośrodka były znane już wcześniej¹⁸³³. Wśród nich wyróżniono 27 form odlewniczych znaków pielgrzymich oraz 47 form służących do odlewania ozdób lub drobnych przedmiotów codziennego użytku. Głównie stosowano odlewanie pełne, ale także rdzeniowe i typu osadowego, gdzie nadmiar gęstniejącego metalu usuwano poprzez jego wylanie, a warstewka osadzona wewnątrz formy odwzorowywała jej kształt. Formy, jak ustalono, były pokrywane substancjami uniemożliwiającymi przywarcie metalu do ich powierzchni; stosowano w tym celu wodę wapienną, sadzę lub kredę. Ważne też były otwory wentylacyjne, dzięki którym powietrze było wypychane z formy, co zapobiegało tworzeniu się niepotrzebnych pęcherzy.

W świetle tych znalezisk przyjmuje się, iż od schyłku XIII wieku nastąpił gwałtowny wzrost produkcji przedmiotów wytwarzanych z wyżej wspomnianych metali, m.in. w odpowiedzi na duże zapotrzebowanie rynku na masowo sprzedawane pamiątki pielgrzymie. Odkrycie i eksploatacja nowych złóż cyny w Europie, w Rudawach (niem. Erzgebirge), przyczyniło się do znacznego spadku cen cyny i metal ten stał się pewnego rodzaju substytutem srebra dla szerokich rzesz średniowiecznego społeczeństwa. Rozwój metalurgii związanej z wyrobami cynowymi, nazwanej później konwisarstwem, stał się tak intensywny, że już w roku 1286 powstała w Paryżu pierwsza gildia zrzeszająca takich wytwórców, a w 1285 roku podobna gildia została po raz pierwszy odnotowana również w Norymberdze¹⁸³⁴.

Reasumując można stwierdzić, że wyniki analiz chemicznych, przeprowadzonych na stosunkowo niewielkim zbiorze średniowiecznych pamiątek pielgrzymich znalezionych w Gdańsku, nie dają dostatecznych podstaw do wniosków historycznych. Brak jest wyraźnych zależności pomiędzy składem stopu metalu a pochodzeniem czy chronologią badanych artefaktów. Z niewielkimi wyjątkami, jak np. w przypadku plakietek z Akwizgranu, gdzie udział ołowiu w stopie wynosi nawet około 92%, w pozostałych przypadkach skład stopu jest zróżnicowany i nie daje podstaw do ustalenia jakichś prawidłowości. Niemniej badania te powinny być kontynuowane na większej serii zabytków i przy zastosowaniu dokładniejszych metod badawczych, co pozwoli być może w przyszłości na dokonanie bardziej precyzyjnych ustaleń w omawianym zakresie.

¹⁸²⁸ M. Rdesińska, P. Szmaglińska, A. Tomaszewska-Szewczyk, *Znaki pielgrzymie. Przyczynek z zakresu kultury materialnej i konserwacji*, Acta Universitatis Nicolai Copernici, Zabytkoznawstwo i Konserwatorstwo XLIII, Toruń 2012, s. 55–74.

¹⁸²⁹ H. Paner, *Średniowieczne...*, s. 118–124.

¹⁸³⁰ Tamże, s. 94–117.

¹⁸³¹ H.J.E. van Beuningen, *Technische aspecten*, [w:] HP 1, s. 16–25. Badania na tym stanowisku prowadziła Pracownia Archeologiczno-Konserwatorska Marii Karoliny Kocińskiej.

¹⁸³² G. Ditmar-Trauth, A. Muhl, H. Wunderlich, *Mitteleuropas...*; D. Berger, G. Ditmar-Trauth, *Gießereifunde von der historischen Goldschmiedebrücke in Magdeburg*, [w:] Goldene Pracht. Mittelalterliche Schatzkunst in Westfalen, eds. O. Siart, München 2012, s. 305–307.

¹⁸³³ *Vivre au Moyen Âge...*, s. 240–245 oraz s. 297–298.

¹⁸³⁴ D. Berger, *Herstellungstechnik...*, s. 39–55.

11. Uwagi końcowe

W wykopaliskach gdańskich znaleziono pamiątki pielgrzymie z kilkudziesięciu sanktuariów i kilku europejskich krajów. Są to: Canterbury (Anglia), Ninove, Lede oraz Saint-Hubert-en-Ardenne (Belgia), Champmol, Cluny, Saint-Antoine-l'Abbaye, Saint-Josse-sur-Mer, Le Mont-Saint-Michel, Thann, Tours, Tuluza, Rocamadour, Rouen (Francja), Santiago de Compostela (Hiszpania), Aardenburg, Amersfoort, Maastricht (Holandia), Akwizgran, Blomberg, Brema, Düren, Gottsbüren, Güstrow, Jakobsberg, Kolonia, Königslutter, Magdeburg, Neuss, Nikolausberg (Getynga), Schwerin, Sternberg, Stromberg, Trewir, Wesel, Wilsnack (Niemcy), Gubbio, Lucca, Rzym (Włochy), Chełmska Góra, Osieki (Pomorze), Einsiedeln (Szwajcaria). Jak widać, wśród 42 wymienionych miejsc są reprezentowane wszystkie nieomal najważniejsze europejskie sanktuaria, w tym również leżące na głównych drogach – zarówno lądowych, jak i morskich – wiodących do Santiago de Compostela, które już od XI wieku stanowiły swoisty kręgosłup komunikacyjny europejskich szlaków pielgrzymich. Nieco dziwi brak znaków pielgrzymich z terenu Skandynawii, choć jeśli idzie o mieszkańców Pomorza, nie był to chyba (z małymi wyjątkami) ich ulubiony kierunek religijnych wędrówek.

W kontekście tych ustaleń nasuwa się kilka pytań, wśród których najważniejsze to: dlaczego właśnie w Gdańsku dokonano jednych z największych w skali całej Europy odkryć średniowiecznych pamiątek pielgrzymich i jak wiele zagubionych w Gdańsku plaketek, czy innych pamiątek pielgrzymich, zawdzięczamy obcym przybyszom, a jak wiele z nich przywieźli tutaj gdańszczanie ze swoich pobożnych peregrinacji?

Odpowiedź na te pytania nie jest prosta. O ile w przypadku pojedynczych znalezisk, szczególnie odkrytych w relikwach zabudowy mieszkalnej, badacze raczej zdecydowanie przesądzą o ich związku z mieszkańcami danego miasta, z czym autor pracy oczywiście się zgadza¹⁸³⁵, o tyle w przypadku odkryć kilkudziesięciu, czy nawet nieraz kilkuset takich zabytków na stosunkowo niewielkiej przestrzeni średniowiecznego miasta lub na jego peryferiach – potrzebna jest, jak się wydaje, całkiem odmienna interpretacja, przede wszystkim uwzględniająca specyfikę miejsca, w jakim dokonano takiego odkrycia. Należy w tym miejscu po raz kolejny podkreślić, że średniowieczne pamiątki pielgrzymie zostały bardzo precyzyjnie zlokalizowane w przestrzeni średniowiecznego miasta Gdańsk, a także są, jako jedne z nielicznych w Europie tak dużych skupisk tych artefaktów pochodzących z jednego miejsca, prawie w całości dobrze powiązane z kontekstem, z jakiego zostały wydobyte, dając tym samym odpowiednie podstawy do interpretacji opartych na analizie planigraficznej samych znalezisk. Interpretacje te będą oczywiście zawsze obarczone pewnym błędem, natomiast wydaje się, że ich zaniechanie byłoby błędem jeszcze większym, nie pozwalającym na jakiegokolwiek sensowne omówienie gdańskich znalezisk w kontekście wyżej postawionego pytania. Przy okazji wyliczania poszczególnych skupisk średniowiecznych

pamiątek pielgrzymich, autor dla zachowania higieny tekstu użyje sformułowań takich jak: plakiety, znaki itp., nie wymieniając już detalicznie rodzajów tych świadectw pielgrzymek, jako że w tym przypadku bardziej chodzi o lokalizację tych pamiątek w ogóle niż ustalanie miejsc znalezisk poszczególnych kategorii tych zabytków, np. krzyżyków, dzwoneczków, gwizdków itp.

Przed wszystkim przyjrzymy się, na jakich przestrzeniach miejskich odnotowano najwięcej tych znalezisk. I tak: Główne Miasto – 75 (7,4%), Stare Miasto – 141 (13,9%), Stare Przedmieście – 156 (15,4%), Szafarnia – 73 (7,2%), Wyspa Spichrzów 565 (55,9%), Młode Miasto 1 (0,01%) co razem daje 1011 zabytków o precyzyjnie ustalonej lokalizacji¹⁸³⁶.

Jeżeli jednak wziąć pod uwagę specyfikę topografii miasta w XIV i XV wieku, to od razu można stwierdzić, że rejon Wyspy, Starego Przedmieścia oraz Szafarni to zarówno centralne tereny, jak i najbliższe otoczenie średniowiecznego gdańskiego portu. W liczbach wygląda to tak, że w tych trzech rejonach łącznie znaleziono 794 pamiątki pielgrzymie, co stanowi 78,5% wszystkich znalezisk. Już samo w sobie jest to bardzo wymowne, ponieważ jak już wielokrotnie stwierdzano, obszary te nigdy nie były zajęte przez regularną zabudowę mieszkalną. Mówiąc jeszcze dobitniej: osoby, które zgubiły właśnie tutaj swoje pielgrzymie pamiątki, nie mogły być mieszkańcami tych dzielnic Gdańsk, a skoro tak, to z dużą dozą prawdopodobieństwa możemy przyjąć, że byli oni podróżnymi powracającymi z pielgrzymek – w drodze do swych domów, lub ewentualnie do kolejnych sanktuariów. Zarówno w pierwszym, jak i drugim przypadku, jednym z powodów ich obecności w Gdańsku mogły być kwestie komunikacyjne związane z transportem morskim – co doskonale tłumaczy tak liczne znaleziska pielgrzymich pamiątek z różnych stron Europy w tym portowym rejonie miasta.

Przyjrzymy się jeszcze lokalizacji omawianych odkryć na Starym i Głównym Mieście. Na Głównym Mieście najwięcej, bo aż 31 pamiątek, odkryto w rejonie ulic Szeroka i Grobla na stanowisku Tandeta, dalej plasuje się ul. Klesza – 14 plaketek, Grząska – 12 oraz Ławy Mięsne – 7 zabytków i rejon Długiego Targu – 5 znalezisk. Pozostałe kilka znaków odkryto przy ulicach Piwnej, Tokarskiej i Świętojańskiej. Komentując te liczby z pewnością trzeba zwrócić uwagę na fakt, iż nawet nie biorąc pod uwagę znalezisk z Długiego Targu, to 85,3% pielgrzymich pamiątek znalezionych na Głównym Mieście pochodzi z miejsc o charakterze publicznym, jak targowisko przy Szerokiej, Ławy Chlebowe oraz Ławy Mięsne.

Na Starym Mieście prym wiodą wielokrotnie już wspomniane znaleziska z ul. Tartacznej, skąd pochodzi 56% odkryć dokonanych w tej części miasta, oraz rejon ul. Łagiewniki, Rybaki Górne i Sieroca, gdzie zanotowano 34% wszystkich staromiejskich znalezisk.

¹⁸³⁵ Por.: G. Nawrońska, *Dokąd...*, s. 517–527; M. Rębkowski, *...ad sanctum Jacobum...*, s. 265–269; Tenże, *Pielgrzymki...*, s. 181; M. Rębkowski, M. Rulewicz, *Czy mieszkańcy...*, s. 351–358.

¹⁸³⁶ Jak już wspomniano w innym miejscu, ponad 100 niewielkich destruktorów może z dużą dozą prawdopodobieństwa stanowić fragmenty plaketek lub innego rodzaju pamiątek pielgrzymich wykonanych z cyno-ołowiu, jednakże właśnie ze względu na ich ułamkowość zostaną one pominięte w niniejszych wyliczeniach.

Podjęta w pracy, w oparciu o źródła archeologiczne, próba wyjaśnienia roli i znaczenia Gdańska w ogólnoeuropejskim ruchu pielgrzymkowym w XIV i XV wieku prowadzi do konkluzji, że w XIV i XV wieku wielokrotnie przebywały tutaj duże gromady pielgrzymów, nie będących z pewnością mieszkańcami grodu nad Motławą. Przeprowadzona analiza lokalizacji znalezisk pamiątek pielgrzymich pozwala na wydzielenie trzech różnych stref, w których dokonano większości omawianych w pracy odkryć.

Strefa I (78,5% wszystkich znalezisk) – obszary średniowiecznego gdańskiego portu, rozumiane tutaj jako teren Wyspy Spichrzów, jednego z największych średniowiecznych kompleksów portowo-magazynowych Europy, wraz z przylegającymi do niej terenami Lastadii, na której budowano i naprawiano statki i gdzie również znajdował się port pasażerski, oraz obszarem Szafarni, również stanowiącej zaplecze portu, która od schyłku średniowiecza bezpośrednio sąsiadowała z kanałem Nowej Motławy, gdzie cumowały liczne statki, w tym również przewożące pasażerów.

Strefa II (12,6% znalezisk) – dwa duże skupiska znalezisk pamiątek pielgrzymich odnotowanych na peryferiach Starego Miasta. Jedno w rejonie ul. Tartacznej, drugie w okolicach ulic Łagiewniki – Rybaki Górne – ul. Sieroca. Jak już wspomniano, przy Tartacznej dowodnie funkcjonowała łaźnia, a może też i gospoda, zaś w okolicach drugiego skupiska chorzy i podróżni, a szczególnie żeglarze, od początku XV w. mogli znaleźć pomoc w szpitalu pw. św. Jakuba.

Strefa III (6,8% znalezisk) – okolice Długiego Targu i Kościoła Mariackiego położonych na Głównym Mieście, a szczególnie ulice Tandeta (rynek), Chlebnicka, Grząska i Klesza, gdzie były ławy chlebowe, oraz Mariacka–Św. Ducha, z funkcjonującymi od XIV wieku kramami mięsnymi.

Strefa IV (2,1% znalezisk) – to pojedyncze znaleziska rozproszone na obszarze całego miasta m.in. przy ul. Piwnej i Tokarskiej, na Targu Rybnym, City Forum, przy ul. Rajskiej i Heweliusza, Podwale Przedmiejskie, Podwale Staromiejskie, Wałowej i Olejarnej, w zaułku św. Bartłomieja, w kościele pw. Św. Jakuba oraz w kanale Raduni.

Jak widać, przeważająca liczba znalezisk pochodzi bądź to z obszarów funkcjonalnie związanych z średniowiecznym portem, bądź też z takich miejsc na Głównym i Starym Mieście, które w przeważającej części były przestrzeniami o charakterze użyteczności publicznej. Tym samym uzyskujemy z dużą dozą prawdopodobieństwa odpowiedź na postawione wcześniej pytanie: *jak wiele zagubionych w Gdańsku plaketek, czy innych pamiątek pielgrzymich, zawdzięczamy obcym przybylsom, a jak wiele z nich przywieźli tutaj gdańszczanie ze swoich pobożnych peregrynacji?* Zapewne mieszkańcy Gdańska swoje pamiątki pielgrzymie trzymali raczej w domostwach, a nie paradowali z nimi po ulicach i placach, nie wybierali się też w stroju pielgrzyma do portu bądź łaźni. Wyjątkiem mogły być oczywiście specjalnie organizowane przez różne bractwa ceremonie i procesje dewocyjne, które jednak były wydarzeniami marginalnymi, wobec ogólnej liczby podróżnych (i pielgrzymów), przetaczających się w średniowieczu przez nadmotławski gród. Z jakich powodów zatem nie znajdujemy pamiątek pielgrzymich w reliktach gdańskich domostw? Wydaje się, iż odpowiedź brzmi: Reformacja! To właśnie Reformacja przy-

czyniła się do upadku kultu świętych i prosperującego kilkaset lat biznesu pamiątkarskiego, praktykowanego przez wszystkie najważniejsze europejskie sanktuaria. To Reformacji zawdzięczamy liczne znaleziska katolickich obiektów kultu w latrynach, gdzie trafiły w trakcie „wojny z bałwanami”, to Reformacja wymiotła z domostw gdańszczan niemodne już i nie na czasie pamiątki pielgrzymie – dowód na zacofanie i zabobony z poprzedniej epoki, epoki średniowiecza.

Bardzo symptomatycznym znaleziskiem jest w tym kontekście znalezisko figurki z odtrąconą główką, przedstawiające Matkę Boską, pochodzące z wykopalisk przy ul. Tokarskiej w Gdańsku. Figurka ta została znaleziona w jednej z latryn w wypełniskiem datowanym na XV i XVI wiek, jednakże nie natrafiono w tym miejscu na odłamaną główkę. Dopiero intensywne przeszukiwania wypełnisk wszystkich sąsiednich latryn doprowadziły do odnalezienia w jednej z nich brakującego elementu posążku. Świadczy to, iż głowa posążku Matki Boskiej została odtrącona celowo.

Przetrwaliły bezpiecznie tylko te pamiątki, które zatoneły w błotnistych nabrzeżach rzek i strumieni, kanałach i grząskich uliczkach oraz placach średniowiecznego miasta. Ale nawet one, stanowiąc znikomy w końcu ułamek wszystkich pamiątek pielgrzymich, jakie wraz z pątnikami z różnych krajów były obecne w Gdańsku, dają świadectwo wielkiego znaczenia naszego grodu na pielgrzymich szlakach średniowiecznej Europy.

Niewiele jest jak dotąd w literaturze przedmiotu opracowań, które by pomogły w zrozumieniu niezwykle nagromadzenia pamiątek pielgrzymich w takich miejscach, jak choćby Nieuwlande, Westenschouwen, Arnemuiden, Londyn, Paryż, Valenciennes, czy wreszcie Gdańsk. Wydaje się, iż właśnie znaleziska gdańskie stworzyły taką szansę, szczególnie iż – w przeciwieństwie do uprzednio wymienionych miejsc – mamy tutaj możliwość analizowania znalezisk precyzyjnie zlokalizowanych na planie średniowiecznego miasta, rekonstruowanym zarówno w oparciu o źródła pisane, jak i archeologiczne. W każdym razie, jak dotąd, nie było w literaturze przedmiotu kompleksowego opracowania obejmującego kilkaset pamiątek pielgrzymich znalezionych w jednym miejscu, z próbą powiązania ich z kontekstem, toteż autor ma nadzieję, że wyniki zaprezentowanych tu studiów przyczynią się do zbudowania podstaw dla nowych interpretacji i tym samym – do znacznego postępu badań nad omawianym tu zagadnieniem.

Pośród wielu różnych teorii odnoszących się do funkcji znaków pielgrzymich i ich znaczenia zarówno w czasie pielgrzymowania, jak i po zakończeniu takiej wędrówki, w literaturze przedmiotu przewija się wątek kultowego niszczenia takich plaketek, bądź też intencjonalnego wrzucania ich do wody. Odnoszono się tutaj najczęściej do tzw. pseudofaktów, czyli zachowań współczesnych turystów, którzy w różnych miejscach świata wrzucają, najczęściej do fontann, drobne monety, wypowiadając jednocześnie swoje życzenia. Zdaniem autora dowody na poparcie tej tezy są raczej nikłe, natomiast warto może choć pokrótce prześledzić, w jakich okolicznościach notujemy narodziny pomysłu o kultowym niszczeniu znaków pielgrzymich i jakimi drogami ta idea wędrowała.

Prawdopodobnie za ojca tej koncepcji należy uznać jeszcze Artura Forgeaisa, który pozyskując do swej kolekcji drobne metalowe przedmioty, wyławiane w trakcie bagrowania Sekwany w Paryżu, nie bardzo potrafił znaleźć wytłumaczenie, dlaczego te zabytki do rzeki trafiły. W jednej ze swoich prac tłumaczył, że przedmioty wyłowione z Sekwany pochodziły od częstych załamów pomostów, które podtrzymywały domy i sklepy¹⁸³⁷. Nie zgodził się z tą tezą Denis Bruna, współczesny wybitny badacz tematyki średniowiecznych pielgrzymek, twierdząc, że nie zdaje ona egzaminu, ponieważ – jak wiemy – znaki były produkowane i sprzedawane w samych sanktuariach i należy wykluczyć, że takie pamiątki były wyrzucane jak inne odpady¹⁸³⁸. Niemniej nie wyklucza on jednostkowych zachowań o charakterze magicznym, szczególnie zważywszy na fakt, iż pielgrzym ze swej wędrówki przywoził do domu duże ilości znaków, z każdego odwiedzonego sanktuarium. Tak więc zdaniem D. Bruny mógł bez wielkiego żalu rozstać się z jakimiś duplikatami, o ile za tę cenę zyskał upragnioną pomyślność, lub odzegał od siebie prawdziwe bądź wyimaginowane niebezpieczeństwa¹⁸³⁹. Przykładem takich działań mogą być znaleziska z Valenciennes, gdzie w namulach rzeki św. Katarzyny natrafiono na intencjonalnie pocięte znaki pielgrzymie: jeden *sacrum* pochodzący z Amiens z wyobrażeniem Jana Chrzciciela, drugi zaś *profanum*, przedstawiający dziwnego fallusa na łapach z koroną i skrzydłami oraz dzwonkiem¹⁸⁴⁰. Zwinięcie, ewentualnie złożenie lub zgniecenie znaku przybliżyła nam ideę „poświęcenia” tego przedmiotu dla osiągnięcia jakiegoś celu, jako wymaganej zwyczajem ofiary. Temu gestowi towarzyszyło więc sformułowanie przez właściciela swojego życzenia, zanim powierzył on taką ofiarę wodzie żywej, bez względu na to, czy były to prośby, podziękowania, czy też życzenia. Jeszcze do XIX wieku pozbywano się gorączki czy choroby, „zamawiając” ją przez słowa wypowiedane do zaklinanej monety, którą się następnie wrzucało do rzeki lub fontanny¹⁸⁴¹.

Pośrednio odniósł się do tej teorii wybitny, wielokrotnie już cytowany badacz niemiecki Kurt Köster, twierdząc, iż na licznych znanych przedstawieniach ikonograficznych nie spotykamy dużych ażurowych akwizgrańskich plakietek przymocowanych do odzieży pielgrzymów. Służyły one raczej do ich wyeksponowania wewnątrz lub na zewnątrz domostwa wędrowca powracającego z pielgrzymki do Akwizgranu. Jak widać, twierdzenie to, zapisane przez jeden z najważniejszych europejskich autorytetów zajmujących się omawianą tematyką, niejako falsyfikuje przynajmniej część teorii o powszechnym zwyczaju rytualnego niszczania i wrzucaniu

do wody znaków pielgrzymich¹⁸⁴². W innej ze swych prac ten sam autor napisał: *Odznaka, która była w domu, na łóżku, w gospodarstwie i na drzwiach do stodoły, według średniowiecznych przekonań, otaczała to miejsce magiczną mocą, walczyła ze złem. Umieszczona w studni lub na polu działała ku ochronie przed chwastami, owadami i myszami. W tej wierze przypisano odznakom również leczniczy charakter*¹⁸⁴³.

W odniesieniu do licznych znalezisk pamiątek pielgrzymich dokonanych na brzegach Tamizy (głównie przez poszukiwaczy skarbów), przy jednoczesnej stosunkowo niewielkiej ilości takich zabytków pozyskanych drogą badań wykopaliskowych, powstała teoria o znacznie lepszych wodnych niż glebowe warunkach środowiskowych panujących w Londynie¹⁸⁴⁴. Igor Noël-Hume, zajmujący się tym zagadnieniem w latach 50. XX wieku twierdził, iż skoro nawet ołowiane trumny zakopane do ziemi na londyńskich cmentarzach ponad 300 lat temu rozpadają się w pył, to jak można oczekiwać, że niewielkie i cienkie znaki pielgrzymie potrafią lepiej przetrwać. Tłumacząc zarazem powody zalegania na dnie Tamizy licznych plakietek pielgrzymich autor ten twierdzi, że pielgrzymi mogli rzeczywiście wyrzucać do wody jedną z wielu posiadanych przez siebie plakietek, jako ofiarę za szczęśliwy powrót do domu, a szczególnie pieczętujący je muł przyczynił się do ich zachowania. Pewnego przełomu w tej kwestii dokonały badania wykopaliskowe prowadzone na nabrzeżu Tamizy w latach 1974–76 na stanowisku Trig Lane. Ponieważ znaleziono tam 12 plakietek i dwie ampułki pielgrzymie, z czego jedynie pięć znajdowało się w warstwach nabrzeżnych, jeden z autorów badań zasugerował, iż poprzednio znajdowane w rzece plakietki mogły pochodzić z warstw śmietniskowych, zalegających brzegi średniowiecznej Tamizy¹⁸⁴⁵.

Zdaniem Jennifer Lee, większość „wyznawców” teorii o rytualnym niszczeniu znaków pielgrzymich poszła śladami Briana Spencera, jako autora niezwykle poczytnego i znanego nie tylko na Wyspach, ale również na kontynencie; autora, który – znając wyniki badań przy Trig Lane – obstawał mimo wszystko przy bardziej atrakcyjnej dla publiczności wersji „magicznej”¹⁸⁴⁶. Dał zresztą temu wyraz w jednej ze swych najważniejszych publikacji, omawiającej znaleziska pamiątek pielgrzymich z Londynu¹⁸⁴⁷. Prawdą jest, że jak dotąd największych znalezisk znaków pielgrzymich dokonano w rzekach lub na ich brzegach, niemniej jednak należy wziąć pod uwagę, iż bagrowania koryt rzecznych obejmowały obszary

¹⁸⁴² K. Köster, *Meister Tilman...*, s. 60.

¹⁸⁴³ K. Köster, *Pilgerzeichen und Pilgermuscheln...*, s. 19–20.

¹⁸⁴⁴ I. Noël-Hume, *Treasure in the Thames*, Published by Frederick Muller, London 1956, s. 144.

¹⁸⁴⁵ G. Milne, C. Milne, *Medieval Waterfront Development at Trig Lane, London. An Account of the Excavations at Trig Lane, London 1974–76 and Related Researches*, London and Middlesex Archaeological Society, Special Paper 5, London 1982; G. Milne, C. Milne, *Excavations on the Thames Waterfront at Trig Lane, London 1974–76*, *Medieval Archaeology* 22, London 1978, s. 84–104.

¹⁸⁴⁶ J. Lee, *Medieval Pilgrims' Badges in Rivers: The Curious History of a Non Theory*, „*Journal of Art Historiography*”, vol. 11, 2014, s. 4.

¹⁸⁴⁷ B. Spencer, *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges*. *Medieval...*, s. 18.

¹⁸³⁷ A. Forgeais, *Collection de plombs historiés trouvés dans la Seine et recueillis par Arthur Forgeais*, vol. II..., s. 13.

¹⁸³⁸ D. Bruna, *Saints et Diables...*, s. 136.

¹⁸³⁹ Tamże, s. 155–160.

¹⁸⁴⁰ Tamże, s. 138.

¹⁸⁴¹ Tamże, s. 158.

nieporównanie większe od największych obszarowo miejskich wykopalisk, a błyszczące metalowe przedmioty znacznie łatwiej zauważyć, a tym samym pozyskać, kiedy są wypłukane z kleistego mułu przez wodę, aniżeli wydrapywać z często zaschniętych lub sklejonych w czasie wykopalisk nawarstwień kulturowych. W Londynie dodatkowo można było w wielu przypadkach dokonać w miarę dokładnej datacji odkryć mających miejsce przy nabrzeżach Tamizy. Nabrzeża te, budowane jako konstrukcje drewniane począwszy od połowy XII aż po połowę XV wieku, dostarczyły nie tylko wielu cennych zabytków, ale też licznych dat uzyskanych drogą analiz dendrochronologicznych.

Co do przyczyn, dla których średniowieczne pamiątki pielgrzymie znalazły się na dnie rzek, wypowiedziała się również ostatnio Carina Brumme, której zdaniem znaleziska plaketek *sacrum* znajdowane obok plaketek *profanum* mogą świadczyć o tym, że przedmioty te były wspólnie przewożone łodziami do przetopienia i wiele z nich zostało utraconych w czasie tego transportu¹⁸⁴⁸. W opinii autora teza ta nie jest poparta żadnymi udowodnionymi źródłowo faktami, poza tym wysiłek organizacyjny włożony w gromadzenie tak niewielkich przedmiotów o wadze kilka gramów każdy, w celu uzyskania jakiejś sensownej masy metalu do przerobu, generowałby znacznie większe koszty niż uzyskana w ten sposób wartość pozyskanego metalu.

Zdaniem Jennifer Lee, odkrywanie licznych plaketek pielgrzymich w rzekach nie musi być wcale interpretowane jako pozostałości pogańskich tradycji lub ponadczasowych przesądów, ale można też na to spojrzeć jako na dowód rozwoju teorii obrazu, gdzie wizerunki na plaketkach bardziej zdaniem autorki pełniły rolę społeczną, świadczącą o statusie ich posiadacza jako pielgrzyma, aniżeli rolę przedmiotów o charakterze kultowym. Autorka stawia też przewrotną nieco tezę, że to, co zdaniem „wyznawców” kultowego traktowania plaketek pielgrzymich manifestującego się ich rytualnym wrzucaniem do wody, było dowodem średniowiecznych zabobonów, należy obecnie raczej postrzegać jako dowód na wręcz instrumentalne traktowanie znaków przywożonych z pielgrzymek, bez zamiaru ich trwałego uwielbiania jako obiektów kultu¹⁸⁴⁹.

Bardziej praktyczne uzasadnienie dla znalezisk pamiątek pielgrzymich dokonanych w rzekach znajdziemy w artykule Roberta Plötza¹⁸⁵⁰. Jego zdaniem plakietki pielgrzymie po powrocie z wędrówki pozostawały przy ich właścicielu, a nawet mogły być wszywane w pościel. Kiedy po śmierci pielgrzyma pościel była prana i czyszczona, co odbywało się na łakach nad brzegami rzek, wszystkie oderwane i wyrzucone elementy odkładały się na dnie rzeki. Ponieważ na ogół wokół mostowych filarów tworzyły się wiry, to plakietki osiadały w strefie bliżej filarów. Z higienicznego punktu widzenia rodzi się pytanie: czy rzeczywiście pościel prano

tylko po śmierci właściciela wszytych w nią plaketek, a wcześniej nigdy? Bo jeśli tak, to rzeczywiście jego ewentualnie długie i zdrowe życie po odbyciu pielgrzymki zakrawałoby na prawdziwy cud.

Zdaniem piszącego te słowa, wszelkie pamiątki z odbytej pielgrzymki miały nadal znaczenie mimo już zakończonej peregrynacji, ponieważ stanowiły niezbitą dowód pobożności, wędrówki po dalekich obcych stronach, niejako nobilitującej pielgrzyma w jego najbliższym otoczeniu, wreszcie dowód jego odwagi i wytrwałości w wierze, a także roztoczonej nad nim opieki świętych, skoro z dalekiej i niebezpiecznej podróży wrócił szczęśliwie do domu. Zresztą sam fakt wyposażania w muszle składanych do grobu pielgrzymów z Composteli, wielokrotnie cytowany w literaturze, dowodzi znaczenia, jakie miały te pamiątki nawet wiele lat po zakończonej pielgrzymce.

Znaczenie to przekładało się również na nieuprawnione produkowanie znaków pielgrzymich, a nawet ich fałszowanie. Ten niezwykle frapujący temat wykracza jednak znacząco poza ramy niniejszej pracy i zostanie poruszony w kolejnych publikacjach autora, związanych z tematyką średniowiecznych pielgrzymek. Nie są natomiast z pewnością naśladownictwami ani fałszerstwami znaki zaklasyfikowane do grupy GPPM i GAPM kojarzone z Chełmską Górą, podobnie zresztą jak plakietki w kształcie kielicha z hostią, związane zdaniem autora z sanktuarium w Osiekach na Pomorzu. W ten sposób, dzięki podjętym studiom, na mapę sanktuariów pielgrzymich średniowiecznej Europy powracają dwa dawno zapomniane sanktuaria, o niebagatelnym niegdyś znaczeniu także i w wymiarze ponadregionalnym.

Pośród wielu innych znaków odkrytych na terenie Gdańska, natrafiono na liczne wyroby z niedoskonałościami technicznymi, nadlewkami, produkty nieudane itp. Zdaniem autora jest to niezbita dowód na lokalną produkcję pamiątek pielgrzymich także i w samym Gdańsku. Nie wiemy, czy którąś z tych odznak pielgrzymich można wiązać z gdańskim sanktuarium św. Wojciecha, które jest obok koszalińskiej Chełmskiej Góry wzmiankowane w taryfach pielgrzymek pokutnych. Niemniej rodzima produkcja pamiątek pielgrzymich została ostatnio potwierdzona znaleziskiem form odlewniczych do metalu, wykonanych w miękkim kamieniu, gdzie z jednej strony widnieje doskonale wyrzeźbiony krzyż trójlistny, a z drugiej bliżej nierozpoznana postać. Pośród najnowszych materiałów wykopaliskowych znajdują się prawdopodobnie jeszcze inne tego typu zabytki, wymagają one jednak rekonstrukcji i konserwacji, aby dokładniej określić ich pierwotne przeznaczenie. Z całą pewnością potencjał rzemieślniczy Gdańska w XIV i XV wieku stał na tak wysokim poziomie, iż produkcja tego typu wyrobów metalowych nie stanowiła żadnego wyzwania dla tutejszych mistrzów. Tak licznie produkowane (i sprzedawane) wyroby, szczególnie w sytuacji zapotrzebowania kreowanego również przez „odkopane” obecnie z mroków przeszłości lokalne sanktuaria, musiały pozostawić po sobie ślady, choćby w postaci podejmowanych prób zmierzenia się z całą gamą dobrze się sprzedających pamiątek pielgrzymich. O ile bowiem produkcja plaketek była oczywiście, najczęściej restrykcyjnie, zastrzeżona dla władz kościelnych, o tyle inne rodzaje omawianych w pracy pamiątek nie miały już takich ograniczeń.

¹⁸⁴⁸ C. Brumme, *Das spätmittelalterliche...*, s. 39–40; Taž, *Pilgerzeichen – Erhaltungsbedingungen und Verbreitungsräume*, „Europäische Wallfahrtsstudien” Bd. 4, s. 131; J. Lee, *Medieval...*, s. 7.

¹⁸⁴⁹ J. Lee, *Medieval...*, s. 10.

¹⁸⁵⁰ R. Plötz, *Signum...*, s. 68, przyp. 96.

O popyt na takie pamiątki nie było trudno, jako że przybywający do Gdańska pielgrzymi z pewnością nawiedzali też miejscowe świątynie, do czego zachęcały liczne odpusty. W XIII wieku nadania odpustowe posiadał w Gdańsku jedynie kościół dominikanów, którzy dysponowali odpustami 10, 40 i 60 dniowymi oraz odpustem jednorocznym¹⁸⁵¹. Natomiast w XV wieku, Gdańsk posiadał 15 nadań odpustowych, przy czym aż osiem z nich można było uzyskać w kościele pw. Najświętszej Marii Panny, gdzie za nawiedzenie ołtarza głównego otrzymywano 40 dni odpustu, a w przypadku kaplicy pw. św. Doroty 40 dni, 100 dni lub 3 lata i 3 kwadrageny. Kościół szpitala pw. Św. Jakuba miał aż trzy nadania na 3 lata, 3 lata i 3 kwadrageny oraz 5 lat i 5 kwadragen. Dla otrzymania odpustu, trzeba było między innymi udzielić wsparcia dla biednych i żeglarzy przebywających w szpitalu¹⁸⁵². Kościół pw. Św. Jana Apostoła oraz Jana Ewangelisty oferował dwa nadania odpustowe tj. na 5 lat i 5 kwadragen oraz 7 lat i 7 kwadragen, podczas gdy Kościół pw. Św. Ducha na 5 lat i 5 kwadragen, a kościół pw. Św. Brygidy tylko na 40 dni. W okresie od XIII do XVI wieku łączna liczba nadań odpustowych dla kościołów gdańskich wyniosła 22 nadania, przy czym aż 9 z nich dotyczyło Kościoła Mariackiego, co niewątpliwie znacząco podnosiło w oczach pielgrzymów atrakcyjność tej świątyni. Czy produkowano tu i sprzedawano plakietki pielgrzymie, tego nie wiemy, nie ma też na ten temat żadnych informacji w źródłach pisanych bądź ikonograficznych. Biorąc jednak pod uwagę poprzednio omówione przesłanki dotyczące możliwości lokalnej produkcji pamiątek pielgrzymich – nie możemy takiej tezy odrzucić.

Zważywszy, że w okresie od przełomu XII i XIII do 1 połowy XVI wieku miliony plakietek i innych pamiątek były produkowane, kupowane i przenoszone przez pielgrzymów całej Europy, którzy upowszechniali tą drogą mało wcześniej znane kultury różnych lokalnych świątych, czy też wieści o cudownych wydarzeniach i świątych miejscach, możemy uznać, że mamy tu do czynienia z fenomenem masowym, poprzez upowszechnianie pewnej grupy wizerunków, technologii produkcji i stylu, skomplikowanej niejednokrotnie symboliki i całego świata znaczeń, dostępnego dziś tylko nielicznym specjalistom. Było to bodaj pierwsze w historii Europy tak masowe medium, które za pomocą obrazu przekazywało niemal w czasie rzeczywistym tak różnorodne treści. Śmiało możemy orzec, że była to prawdziwa rewolucja w komunikacji wizualnej między różnymi regionami i narodami, komunikacja, która nieuchronnie przyczyniała się do swoistej unifikacji kulturowej całej chrześcijańskiej Europy.

Przyczyniał się do tej unifikacji również Gdańsk, który był wówczas jednym z ważniejszych punktów na pielgrzymich szlakach średniowiecznej Europy, a obecnie odzyskał to znaczenie – właśnie dzięki Gdańskiej Kolekcji Pamiątek Pielgrzymich.

¹⁸⁵¹ W. Szyborski, *Odpusty w Polsce średniowiecznej*, Medium Aevum, vol. 3, red. serii M. Ferenc, M. Stachura, Towarzystwo Wydawnicze „Historia Iagellonica”, Kraków 2011, s. 271 – Aneks I, s. 274 – poz. 13–17.

¹⁸⁵² Tamże, s. 197–205; Zob. też: tab. 27 na s. 179.

12. Bibliografia

Źródła

ACTUS...

- 1902 *Actus beati Francisci et sociorum ejus*, ed. P. Sabatier, Collection d'études et de documents sur l'histoire religieuse et littéraire du Moyen âge t. IV, Librairie Fischbacher, Paris.

ANNALES ...

- 1960 *Annales Miechovienses*, red. Z. Budkowa, „Studia Źródłoznawcze”, t. V.

BENEDYKT Z NURSJI ŚW.

- 1983 *Święty Benedykt z Nursji. Reguła*, Tyniec.

BREVIARIUS...

- 1973 *Breviarius de Hierosolyma*, przekład ks. A. Bober, Częstochowskie Studia Teologiczne, t. 1.

CHAUCEER G.

- 1963 *Opowieści kanterberyjskie. Wybór*, przekład H. Pręczkowska, Biblioteka Narodowa Nr 138, Seria II, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków.

DIE AKTEN...

- 1978 *Die Akten des Kanonisationsprozess Dorotheas von Montau von 1394 bis 1521*, hrsg. R. Stachnik, A. Triller, H. Westphal, Köln–Wien.

DO ZIEMI ŚWIĘTEJ...

- 2010 *Do Ziemi Świętej. Najstarsze opisy pielgrzymek do Ziemi Świętej IV–VIII w.*, wybór, wstęp, wprowadzenia i opracowanie P. Iwaszkiewicz, przedmowa ks. M. Starowieyski, Wydawnictwo WAM, Kraków.

GDAŃSKI INWENTARZ...

- 1984 *Gdański inwentarz mienia domowego Magdaleny Szumanowej z 1706 roku*, opracowali i wydali A.R. Chodyński i H. Dwilewicz, Gdańskie Towarzystwo Naukowe, Wydział Nauk Społecznych i Humanistycznych, Seria Źródeł nr 11, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź.

GRZEGORZ Z NYSSY ŚW.

- 1963 *Święty Grzegorz z Nyssy*, [w:] Wybór pism, tłum., wstęp i opracowanie T. Sinko, Warszawa.

JACOB...

- 1870 *Jacob Lubbe's Familienchronik*, hrsg. Th. Hirsch, [w:] *Scriptores rerum Prussicarum* 4. Die Geschichtsquellen der preussischen Vorzeit bis zum Untergange der Ordensherrschaft, hrsg. Th. Hirsch, M. Toppen, E. Strehle, Leipzig, s. 692–724.

KANTZOW T.

- 2005 *Pomerania. Kronika pomorska z XVI wieku*, tom II (Księga 3 z fragmentami redakcji dolnoniemieckiej i księga 4), tłum. K. Gołda, przypisy i komentarze T. Białecki, K. Gołda, E. Rymar, Uniwersytet Szczeciński Instytut Historii, Archiwum Państwowe w Szczecinie, Szczecin.

KAROLI...

- 1883 *Karoli Magna et Pippini Filii Capitularia Italica*, ed. A. Boretius, MGH, Legum, Sectio 2, Part 1, Hannover.

LE LIBER...

- 1955 *Le Liber Pontificalis*, ed. L. Duchesne, t. I, Paris.

LE GUIDE...

- 1938 *Le guide du pèlerin de Saint-Jacques de Compostelle*, red. J. Vielliard, Paris.
2006 *Le guide du pèlerin à Saint-Jacques. Attribué à Aymeri Picaud*. Traduction et présentation de M. Record. Préface de M. Carballido, Wydanie 2, Toulouse.

LEX...

- 1888 *Lex Baiwariorum*, ed. E.L.B. de Schwind, [w:] MGH, Legum, Sectio I, Vol. 5, Hannover.

PIERWSZA KSIĘGA...

- 2000 *Pierwsza Księga Królewska*, [w:] Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w Przekładzie z Języków Oryginalnych. Biblia Tysiąclecia, Wyd. Pallottinum, wydanie 5, Poznań 2000.

POMMERSCHES...

- 1905 *Pommersches Urkundenbuch* (PUB), t. V, wyd. O. Heinemann, Stettin.
1958 *Pommersches Urkundenbuch* (PUB), t. VII, wyd. H. Fredericks, E. Sandow, Köln–Graz.
1961 *Pommersches Urkundenbuch* (PUB), t. VIII, wyd. E. Assmann, Köln–Graz.

TOMASZ Z AKWINU ŚW.

Corpus Thomisticum Sancti Thomae de Aquino Summa Theologiae, Tertia pars, quaestio 25, articulus 6.

TOMUS...

- 1875 *Tomus Miraculorum Sancti Theobaldi im Original*, hrsg. G. Stoffel, Colmar.

TRENKLER E.

- 1979 *Rothschild-Gebetbuch*. Vollständige Faksimile-Ausgabe im Originalformat des Codex Vindobonensis Series Nova 2844 der Österreichischen Nationalbibliothek, Codices selecti 67, Graz.

Opracowania

1000-LETNIE...

2000 *1000-letnie dziedzictwo chrześcijańskie Pomorza Środkowego*. Katalog wystawy, red. J. Kalicki, Muzeum w Koszalinie, Koszalin.

ADENAW E.

1898 *Archäologische Funde in Aachen bis zum Jahre 1898*, „Zeitschrift des Aachener Geschichtsvereins” Bd. 20, s. 180–228.

AELFRIC...

Aelfric Paraphrase 1025–1050, British Museum Cotton Claudius B. IV, Courtesy of British Museum, London.

AHRENS S.

2011–2012 *A set of Western European Pilgrim Badges from Hierapolis of Phrygia*, Rendiconti. Pontificia Accademia Romana di Archeologia LXXXIV, s. 67–76.

ALMAZÁN V.

1995 *Dinamarca Jacobea. Historia, Arte y Literatura*, Xunta De Galicia, Santiago de Compostela.

ANDERSSON L.

1986 *Sankta Brigittas pilgrimsmärken*. Medeliten och arkeologin, Festschrift till Erik Cinthio, Lund, s. 101–115.

1988 *Den heliga Brigittas pilgrimsmärken på medeltida klockor*. Acta Campanologica, vol. 4, nr 3.

1989 *Pilgrimsmärken och vallfart. Medeltida pilgrimskultur i Skandinavien*, Lund Studies in Medieval Archaeology 7, Almqvist&Wiksell International, Lund.

ANDRAE P., LIPS J., SCHILLER J., SCHLECHTA P.

2008 *Die Wallfahrtskirche Gottsbüren*, Die Kommission „Kirchenführer 2008”, der Ev. Kirchengemeinde Gottsbüren, Gottsbüren.

ANSORGE J.

2008 *Pilgerzeichen sowie religiöse und profane Zeichen aus der Grabung für das Ozeaneum in Stralsund*, „Europäische Wallfahrtsstudien”, Bd. 4: Das Zeichen am Hut im Mittelalter, Europäische Reisemarkierungen. Symposium in memoriam Kurt Köster (1912–1986) und Katalog der Pilgerzeichen im Kunstgewerbemuseum und im Museum für Byzantinische Kunst der Staatlichen Museen zu Berlin, hrsg. H. Kühne, L. Lambacher, K. Vanja, Frankfurt am Main, s. 83–114.

2009 *Die Ausgrabungen für das Stralsunder Ozeaneum – Einblicke in den Hafen einer Hansestadt*, „Meer und Museum”. Ein Museum setzt Segel – das Ozeaneum in Stralsund, Bd. 22, Stralsund, s. 37–62.

2009 *Mittelalterliche Pilgerzeichen aus der Hansestadt Wismar*, „Bodendenkmalpflege in Mecklenburg-Vorpommern”, Jahrbuch 56/2008, s. 213–257.

2012 *Ausgrabungen und Funde auf dem Rostocker Mühlendamm*, „Bodendenkmalpflege in Mecklenburg-Vorpommern”, Jahrbuch 59/2011, Schwerin, s. 251–293.

2013 *Pilgerzeichen und Pilgerforschung in Mecklenburg-Vorpommern*, „Europäische Wallfahrtsstudien”, Bd. 10: Wallfahrer aus dem Osten Mittelalterliche Pilgerzeichen zwischen Ostsee, Donau und Seine. Beiträge der Tagung Perspektiven der europäischen Pilgerzeichenforschung 21. bis 24. April 2010 in Prag, hrsg. H. Kühne, L. Lambacher, J. Hrdina, Frankfurt am Main, s. 81–143.

ANSORGE J., KÜHNE H.

2009 *Barfuß und in Wolle gekleidet... Pilger in Güstrow*, „Archäologie in Deutschland” 2009 (2), s. 46–47.

ANTKOWSKA-GORĄCZNIK O., PAWLAK P., SIKORSKI A., WAWRZYŃIAK P.

2003 *Cmentarze Ostrowa Tumskiego*, „Kronika Miasta Poznania”, z. 1, Poznań, s. 40–71.

APPUHN H.

1973 *Kloster Wienhausen*, Der Fund im Nonnenchor, Führer Kloster Wienhausen IV, Wienhausen

ARCHAEOLOGIA HISTORICA...

1998 „*Archaeologia Historica Polona*” t. 7, Materiały z IV Sesji Naukowej Uniwersyteckiego Centrum Archeologii Średniowiecza i Nowożytności „Życie codzienne w średniowiecznym mieście” Sobótka-Górka, 22–25 października 1996 roku, red. J. Olczak, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Uniwersyteckie Centrum Archeologii Średniowiecza i Nowożytności, Toruń.

2003 „*Archaeologia Historica Polona*” t. 13: Studia z archeologii, historii i historii architektury, red. J. Olczak, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Uniwersyteckie Centrum Archeologii Średniowiecza i Nowożytności, Toruń.

2005 „*Archaeologia Historica Polona*” t. 15/1: Przeszłość z perspektywy źródeł materialnych i pisanych, red. J. Olczak, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Uniwersyteckie Centrum Archeologii Średniowiecza i Nowożytności, Toruń.

2005 „*Archaeologia Historica Polona*” t. 15/2: Przeszłość z perspektywy źródeł materialnych i pisanych, red. J. Olczak, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Uniwersyteckie Centrum Archeologii Średniowiecza i Nowożytności, Toruń.

ARCHEOLOGIA ŚREDNIOWIECZNEGO...

1997 *Archeologia średniowiecznego Kołobrzegu*, t. 2, red. M. Rębkowski, Kołobrzeg.

- 1998 *Archeologia średniowiecznego Kołobrzegu*, t. 3, red. M. Rębkowski, Kołobrzeg.
- 1999 *Archeologia średniowiecznego Kołobrzegu*, t. 4, red. M. Rębkowski, Kołobrzeg.
- ARCHEOLOGISCHE...
- 1983 *Archeologische kroniek van Zuid-Holland over 1982*, [w:] Holland 15, ed. D.P. Hallewas, s. 253–287.
- ART...
- 2004 *Art from the Court of Burgundy, The Patronage of Philip the Bold and John the Fearless, 1364–1419*, ed. S. Fliegel, S. Jugie, Exhibition Catalogue, Cleveland and Dijon, Paris.
- ARTS N.
- 1992 *De Variatie aan Metalen Voorwerpen*, [w:] Het kasteel van Eindhoven. Archeologie, ecologie en geschiedenis van een heerlijke woning 1420–1676, red. N. Arts, Museum Kempenland Eindhoven, Eindhoven, s. 161–197.
- ASSINK J.
- 1997 *De materiële cultuur van het Agnietenconvent*, [w:] De Susteren van Sanct-Agnetenhuus. De geschiedenis, materiële cultuur en spiritualiteit van het Kamper Agnietenconvent, Publicaties van de IJsselacademie, vol. 100, ed. F. van der Pol, M. Smit, Kampen, s. 59–100.
- ASPEREN VAN H.
- 2009 *Pelgrimstekens op perkament*. Originele en nageschilderde bedevaartssouvenirs in religieuze boeken (ca. 1450–1530), Nijmeegse Kunsthistorische Studies XIV, Nijmegen.
- 2012 *Jacobus als pilgrim naar Santiago en andere anachronismen*, [w:] Heilig en Profaan 3. 1300 laatmiddeleeuwse insignes uit openbare en particuliere collecties, „Rotterdam Papers” 13: A contribution to medieval archaeology, ed. H.J.E. van Beuningen, A.M. Koldewij, D. Kicken, H. van Asperen, Langbroek, s. 23–27.
- 2012 *Pelgrimstekens in religieuze boeken. Afgebeelde insignes naar voorbeeld van originele exemplaren*, [w:] Heilig en Profaan 3. 1300 laatmiddeleeuwse insignes uit openbare en particuliere collecties, „Rotterdam Papers” 13: A contribution to medieval archaeology, ed. H.J.E. van Beuningen, A.M. Koldewij, D. Kicken, H. van Asperen, Langbroek, s. 33–38.
- AUJOURD’HUI ...
- 1981 *Aujourd’hui le Moyen Age. Archéologie et vie quotidienne en France méridionale*, Catalogue de l’exposition, Aix-en-Provence 1981.
- BAART J.M., et. al.
- 1977 *Opgravingen in Amsterdam. 20 jaar stadskernonderzoek*, Fibula-van Dishoeck, Haarlem, Amsterdam.
- BAIER R., KÜHTREIBER T., SCHMID CH.
- 2013 *Pilgerzeichenfunde in Österreich – Pilgerzeichen aus österreichischen Wallfahrtsstätten*, „Europäische Wallfahrtsstudien”, Bd. 10: Wallfaboertjeshrer aus dem Osten Mittelalterliche Pilgerzeichen zwischen Ostsee, Donau und Seine. Beiträge der Tagung Perspektiven der europäischen Pilgerzeichenforschung 21. bis 24. April 2010 in Prag, hrsg. H. Kühne, L. Lambacher, J. Hrdina, Frankfurt am Main, s. 219–273.
- BAILY CH.
- 1941 *Remarks on a leaden ampulla in the York Museum*, „Journal of the British Archaeological Association”, British Archaeological Association, 6, London, s. 125–126.
- BAKIRTZIS CH.
- 1990 *Byzantine Ampulae from Thessaloniki*, [w:] The Blessings of Pilgrimage, Illinois Byzantine Studies I, ed. R. Ousterhout, Chicago, s. 140–149.
- 1997 *Pilgrim’s Ampulla*, [w:] The Glory of Byzantium. Art and Culture of the Middle Byzantine Era A.D. 843–1261, ed. H.C. Evans, W.D. Wixom, The Metropolitan Museum of Art, New York, s. 169, nr 118.
- 2002 *Pilgrimage to Thessalonike: The Tomb of St. Demetrios*, „Dumbarton Oaks Papers” nr 56, ed. A.M. Talbot, Dumbarton Oaks Research Library and Collection Washington, D.C., s. 175–192.
- BALDOCK J.
- 1994 *Symbolika chrześcijańska*, przetłumaczył J. Moderski, Seria Elementy, Dom Wydawniczy „Rebis”, Wydanie I, Poznań.
- BARKER S.
- 1977 *A Collection of Pilgrim Signs and other Badges in Bristol City Museum*, From the Transactions of the Bristol and Gloucestershire Archaeological Society, vol. 95, s. 47–50.
- BARNYCZ-GUPIENIEC R.
- 1967 *Wyniki nowych prac archeologicznych na stanowisku 4 w Gdańsku (wykop V)*, [w:] Gdańsk Wczesnośredniowieczny, t. 6, Gdańskie Towarzystwo Naukowe, Wydział I Nauk Społecznych i Humanistycznych, Prace Komisji Archeologicznej nr 6, red. J. Kamińska, Gdańsk, s. 275–305.
- BARTH M.
- 1948/1950 *Zur Geschichte der Thanner Theobalduswallfahrt im Mittelalter*, [w:] Annuaire de la Société d’histoire des Régions de Thann-Guebwiller, s. 19–82.
- BEER DE J.
- 1932 *Beedevaart- en pelgrimsplaatjes*, [w:] Gedenkboek Frans Claes. Museum „De Gulden Spoor” te Antwerpen, Antwerpen, s. 53–69.

BELGRAU J.

- 2001 *Sianowo – Sanktuarium Królowej Kaszub. Pielgrzymki jako element kultury religijnej*, „Peregrinus Cracoviensis” 2001, z. 12, red. A. Jackowski, I. Soljan, Kraków, s. 209–223.

BELL A.R., DALE R.S.

- 2011 *The medieval Pilgrimage Business*, „Enterprise & Society”, vol. 12, Issue 3, Published by Cambridge University Press on behalf of the Business History Conference, September 2011, s. 601–627. Artykuł dostępny na stronie internetowej: <http://journals.cambridge.org/>, pobranie dn. 15.01.2016.

BETTIN H., VOLKSDORF D.

- 2002 *Pielgrzymki w testamentach mieszczan stralsundzkich jako zwierciadło mieszczańskiej religijności*, [w:] Kult św. Jakuba Większego apostoła w Europie Środkowo-Wschodniej, red. R. Knapiński, Lublin, s. 211–233.

BERG J.

- 1932 *Från Gamla Lund. Några föremål i min samling. 53 bilder med beskrivande text*, Skrifter utgivna av Föreningen Det Gamla Lund XIII. 1931, Lund.

BERGER D.

- 2006 *Steingussformen aus dem spätromanischen-frühgotischen Magdeburg. Archäometrische und experimentalarchäologische Untersuchungen zummittelalterlichen Zinn-guss an ausgewählten Fundstücken*, Diplomarbeit zur Erlangung des akademischen Grades Dipl. Arch. der Fakultät für Werkstoffwissenschaft und Werkstofftechnologieder Technischen Universität Bergakademie Freiberg, Freiberg.
- 2012 *Herstellungstechnik hoch- und spätmittelalterlicher Kleinobjekte aus Zinn*, [w:] Heilig en Profaan 3. 1300 laatmiddeleeuwse insignes uit openbare en particuliere collecties, „Rotterdam Papers” 13: A contribution to medieval archaeology, ed. H.J.E. van Beuningen, A.M. Koldewij, D. Kicken, H. van Asperen, Langbroek, s. 39–55.

BERGER D., DITMAR-TRAUTH G.

- 2012 *Gießereifunde von der historischen Goldschmiedebrücke in Magdeburg*, [w:] Goldene Pracht. Mittelalterliche Schatzkunst in Westfalen, eds. O. Siart, München, s. 305–307.

BERGNER H.

- 1905 *Beschreibende Darstellung der Bau- und Kunstdenkmäler der Kreis Naumburg Land*, Beschreibende Darstellung der älteren Bau- und Kunstdenkmäler der Provinz Sachsen, Bd. 26.

BENKÖ E.

- 2002 *Erdély középkori harangjai és bronz keresztlőmedencéi*, Budapest.
- 2004 *Mittelalterliche Pilgerzeichen auf siebenbürgischen Glocken*, [w:] Quasi liber et pictura, hrsg. M. Szabo, P. Raczky, Studies in honour of Andras Kubinyi on his seventieth birthday, Budapest, s. 55–64.

- 2008 *Pilgerzeichenforschung und Pilgerzeichenüberlieferung in Ungarn und in Siebenbürgen*, „Europäische Wallfahrtsstudien”, Bd. 4: Das Zeichen am Hut im Mittelalter, Europäische Reisemarkierungen. Symposium in memoriam Kurt Köster (1912–1986) und Katalog der Pilgerzeichen im Kunstgewerbemuseum und im Museum für Byzantinische Kunst der Staatlichen Museen zu Berlin, hrsg. H. Kühne, L. Lambacher, K. Vanja, Frankfurt am Main, s. 167–184.

BESSELMANN K.F.

- 1998 *Stätten des Heils. Westfälische Wallfahrtsorte des Mittelalters*, Schriftenreihe zur Religiösen Kultur, Bd. 6, Münster.

BESSEMANS L., HONORÉ I., SMEYERS M., VABDEKERCHOVE V., UYTVEN VAN R.

- 1998 *Leven te Leuven in de late Middeleeuwen*, Exhibition Catalogue (Leuven: Stedelijk Museum Vander Kelen-Mertens, 19 september–6 december 1998), Peeters Publishers, Leuven.

BEST W.

- 2013 *Die Hexe von Blomberg. Ein spätgotisches Pilgerzeichen aus der Werburg in Spenge*, Historisches Jahrbuch für den Kreis Herford, Bd. 20, s. 114–121.

BEUNINGEN VAN H.J.E.

- 1988 *Een 16de eeuwse pijparden pelgrimsfles uit Leiden, Bodemonderzoek in Leiden*, [w:] Archaeologisch jaarverslag 1987 (van de Gemeentelijke Archeologische Begeleidingscommissie) vol. 10, s. 25–36.
- 1991 *Technische aspecten*, [w:] Heilig en Profaan. 1000 laatmiddeleeuwse insignes uit de collectie H.J.E. van Beuningen, „Rotterdam Papers” 8: A contribution to medieval archaeology, ed. H.J.E. van Beuningen, A.M. Koldewij, Cothen, s. 16–25.
- 2001 *Insignevondsten uit Westenschouwen*, [w:] Heilig en Profaan 2. 1200 laatmiddeleeuwse insignes uit openbare en particuliere collecties, „Rotterdam Papers” 12: A contribution to medieval archaeology, ed. H.J.E. van Beuningen, A.M. Koldewij, D. Kicken, Cothen, s. 54–57.
- 1999 *Onser Liever Vrouwen 't Amersfoort en Westenschouwen, „Kroniek van het land van de zeemeermin (Schouwen-Duiveland)”* 24.
- 2007 *Brian Watson Spencer's. Good Work*, [w:] Beyond Pilgrim Souvenirs and Secular Badges. Essays in honour of Brian Spencer, ed. S. Blick, Oxbow Books, Oxford, s. 17–36.
- 2012 *Arnemuiden. Insignes uit de oude haven van Arnemuiden en een terugblik op ruim dertig jaar insigne-onderzoek in Nederland*, [w:] Heilig en Profaan 3. 1300 laatmiddeleeuwse insignes uit openbare en particuliere collecties, „Rotterdam Papers” 13: A contribution to medieval archaeology, ed. H.J.E. van Beuningen, A.M. Koldewij, D. Kicken, H. van Asperen, Langbroek, s. 9–22.

BEYOND...

2007 *Beyond Pilgrim Souvenirs and Secular Badges. Essays in honour of Brian Spencer*, ed. S. Blick, Oxbow Books, Oxford.

BÖCK H.

1991 *Einsiedeln. Das Kloster und seine Geschichte*, Zürich.

BIELING A.

1871 *Jakobsberg*, [w:] Zeitschrift für vaterländische Geschichte und Altertumskunde, hrsg. vom Verein für Geschichte und Altertumskunde Westfalens, 3. Dritte Folge Bd. 9, s. 121–138.

BIERNAT C.

1959 *Życie portowe Gdańska w XVII–XVIII wieku*, [w:] Szkice z dziejów Pomorza, t. 2: Pomorze Nowożytnie, red. G. Labuda, S. Hoszowski, Warszawa, s. 187–270.

BIRCH D.J.

1998 *Pilgrimage to Rome in the Middle Ages. Continuity and Change*, Woodbridge.

BISKUP M.

1978 *Gdańsk w pierwszym stuleciu rządów krzyżackich (1308–1409). Kształtowanie się miejskiego zespołu osadniczego*, [w:] Historia Gdańska, Tom I do roku 1454, red. E. Cieślak, Gdańsk, s. 339–363.

1978 *Gdańsk w pierwszym stuleciu rządów krzyżackich (1308–1409). Układ przestrzenny gdańskiego zespołu miejskiego*, [w:] Historia Gdańska, Tom I do roku 1454, red. E. Cieślak, Gdańsk, s. 364–381.

1978 *Gdańsk w pierwszym stuleciu rządów krzyżackich (1308–1409). Kultura*, [w:] Historia Gdańska, Tom I do roku 1454, red. E. Cieślak, Gdańsk, s. 446–474.

1978 *Gdańsk u schyłku rządów krzyżackich (1409–1454). Przeobrażenia w handlu i rzemiośle*, [w:] Historia Gdańska, Tom I do roku 1454, red. E. Cieślak, Gdańsk, s. 507–540.

BLICK S.

2001 *Comparing pilgrim Souvenirs and Trinity Chapel Windows at Canterbury Cathedral. An Exploration of Context, Copying, and the Recovery of Lost Stained Glass*, Mirator Syyskuu September 2001, s. 1–27.

BODT DE S., KOLDEWEIJ J.

1985 *Museumaanwinsten: Middeleeuwse pelgrimstekens*, Antiek 20/4, Rijksmuseum Het Catharijneconvent, Utrecht, s. 240–244.

BOERTJES K.

1997 *Late Medieval Badges and other Pilgrims' Souvenirs excavated in Amsterdam*, [w:] Art and Symbolism in Medieval Europe. Papers of the „Medieval Europe Brugge 1997” Conference, vol. 5, eds. G. de Boe, F. Verhaeghe, Zellik, s. 139–143.

2005 *Pilgrim Ampullae from Vendôme: Souvenirs from a Pilgrimage to the Holy Tear of Christ*, [w:] Art and Architecture of late medieval pilgrimage in Northern Europe and the British Isles, Studies in Medieval and Reformation Traditions. History, Culture, Religion, Ideas, eds. S. Blick, R. Tekippe, Brill, Leiden/Boston, s. 443–472.

2007 *Pilgrim Ampullae of York Minster and the Healing Oil from Shrine of St William*, [w:] Beyond Pilgrim Souvenirs and Secular Badges. Essays in honour of Brian Spencer, ed. S. Blick, Oxbow Books, Oxford, s. 48–63.

2012 *Twee nieuwe ampullen uit Vendôme. Souvenirs van een pelgrimage naar de Heilige Traan van Christus*, [w:] Heilig en Profaan 3. 1300 laatmiddeleeuwse insignes uit openbare en particuliere collecties, „Rotterdam Papers” 13: A contribution to medieval archaeology, ed. H.J.E. van Beuningen, A.M. Koldewij, D. Kicken, H. van Asperen, Langbroek, s. 63–65.

BOGDANOWICZ S.

1990 *Dzieła sztuki sakralnej Bazyliki Mariackiej w Gdańsku*, Wydawnictwo Diecezji Gdańskiej „Stella Maris”, Gdańsk.

BOGUCA M.

1997 *Życie w dawnym Gdańsku. Wiek XVI–XVII*, Wydanie II poprawione i uzupełnione, Wydawnictwo Trio, Warszawa.

BORAWSKA T.

1997 *Lubbe Jakub (1430–ok. 1500), kronikarz gdański*, [w:] Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego, t. 3, red. Z. Nowak, Gdańsk, s. 84.

BORKOWSKA U. OSU

1966 *Kult liturgiczny św. Urszuli w Polsce do XVI wieku*, „Roczniki Humanistyczne”, t. 14, z. 2, s. 109–198.

BORZESTOWSCY N. i W.

2004 *Średniowieczna święta, „30 dni”*, nr 3, Millenium Media, Gdańsk, s. 56–61.

BRACHA K.

1993 *Kontrowersje wokół cudu w Wilsnaku w świetle dyskusji w późnym średniowieczu*, [w:] Pielgrzymki w kulturze średniowiecznej Europy. Materiały z XIII Seminarium Mediewistycznego, red. J. Wiesiołowski, Poznań, s. 171–174.

1995 *„De ymaginus sanctorum, quibus utitur ecclesia et cruce” w traktacie De superstitionibus (1444/1445) Jana z Wünschelburga*, [w:] Peregrinationes. Pielgrzymki w kulturze dawnej Europy, Colloquia Mediaevalia Varsoviensia II, red. H. Manikowska, H. Zaremska, Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk, Wydanie I, Warszawa, s. 64–71.

BRUMME C.

2008 *Pilgerzeichen – Erhaltungsbedingungen und Verbreitungsräume*, „Europäische Wallfahrtsstudien”, Bd. 4: Das

- Zeichen am Hut im Mittelalter, Europäische Reisemarkierungen. Symposium in memoriam Kurt Köster (1912–1986) und Katalog der Pilgerzeichen im Kunstgewerbemuseum und im Museum für Byzantinische Kunst der Staatlichen Museen zu Berlin, hrsg. H. Kühne, L. Lambacher, K. Vanja, Frankfurt am Main, s. 127–142.
- 2010 *Das spätmittelalterliche Wallfahrtswesen im Erzstift Magdeburg, im Fürstentum Anhalt und im sächsischen Kurkreis. Entwicklung, Strukturen und Erscheinungsformen frommer Mobilität in Mitteldeutschland vom 13. bis zum 16. Jahrhundert*, „Europäische Wallfahrtsstudien“, Bd. 6, Frankfurt am Main.
- 2013 *Fromme Devotionalien und volkstümliche Festrequisiten zur Verwendung der spätmittelalterlichen Miniaturkronen*, „Europäische Wallfahrtsstudien“, Bd. 10: Wallfahrer aus dem Osten Mittelalterliche Pilgerzeichen zwischen Ostsee, Donau und Seine. Beiträge der Tagung Perspektiven der europäischen Pilgerzeichenforschung 21. bis 24. April 2010 in Prag, hrsg. H. Kühne, L. Lambacher, J. Hrdina, Frankfurt am Main, s. 461–474.
- BRUNA D.
- 1991 *Les enseignes de pèlerinage et les coquilles Saint-Jacques dans les sépultures du Moyen Âge en Europe occidentale*, [w:] Bulletin de la Société Nationale des Antiquaires de France, Paris, s. 178–190.
- 1994 *La marchande d'enseignes de pèlerinage des stalles de la cathédrale d'Amiens*, [w:] Bulletin de la Société Nationale des Antiquaires de France, Paris, s. 199–206.
- 1995 *La diffusion des enseignes de pèlerinage*, [w:] Pèlerinages et croisades (actes du 118e Congrès National des Sociétés Historiques et Scientifiques, section: Relations interculturelles au Moyen Age pèlerinages et croisades, Pau 25–29 octobre 1993), Paris, s. 201–214.
- 1996 *Enseignes de Pèlerinage et Enseignes Profanes*. Musée National du Moyen Âge, Thermes de Cluny, Catalogue, Préface de Léon Pressouyre Professeur d'histoire de l'art du Moyen Age à l'Université de Paris I, Paris.
- 1997 *Les enseignes du „Musée de Cluny“*, Paris.
- 1999 *De l'agréable à l'utile, le bijou emblématique à la fin du Moyen Âge*, Revue Historique 1999/1, nr 123, Presses Universitaires de France, Paris, s. 3–22.
- 2000 *Quelques images de chefs-reliquaires à travers les enseignes de pèlerinage*, [w:] Gevonden Voorwerpen. Opstellen over middeleeuwse archeologie voor H.J.E. van Beuningen. Lost and found. Essays on medieval archaeology for H.J.E. van Beuningen, „Rotterdam Papers“ 11, eds. D. Kicken, A.M. Koldeweij, J.R. ter Molen, Rotterdam, s. 73–80.
- 2001 *Enseignes de pèlerinage d'origine française découvertes aux Pays-Bas*, [w:] Heilig en Profaan 2. 1200 laatmiddeleeuwse insignes uit openbare en particuliere collecties, „Rotterdam Papers“ 12: A contribution to medieval archaeology, ed. H.J.E. van Beuningen, A.M. Koldeweij, D. Kicken, Cothen, s. 31–36.
- 2006 *Enseignes de plomb et autres menues chosettes de Moyen Âge*, Paris.
- 2007 *Saints et Diables au chapeau. Bijoux oubliés du Moyen Âge*, Seuil, Paris.
- BRUNO J.
- 2012 *De gouden eeuw van Arnemuiden. Detector en oogvondsten werkgroep Arnemuiden*, Werkgroep Arnemuiden, Bergen op Zoom.
- BUCHHOLZ R., GRALOW K.D.
- 1992 *Zur Geschichte der Wilsnacker Wallfahrt unter besonderer Berücksichtigung der Pilgerzeichen*, „Kleine Schriftenreihe zur Geschichte von Bad Wilsnack“, Hf. 2, Bad Wilsnack.
- BUSKE N.
- 1969 *Die Marienkapelle in Levenhagen*, „Baltische Studien“, Bd. LV, Hamburg.
- 1970 *Die Marienkapellen auf dem Gollen, dem Revekol und dem Heiligen Berg bei Pollnow. Ein Beitrag zur Geschichte der Wallfahrtsorte in Pommern*, „Baltische Studien“, Bd. LVI, Hamburg, s. 17–40.
- 1972 *Zwei hinterpommersche Wallfahrtsorte*, „Baltische Studien“, Bd. LVII, Hamburg.
- 1972 *Die Vehrung des Hl. Ewald und die Errichtung der Bodstedter Kapelle. Ein Beitrag zur Patrozinienkunde und zur Geschichte des Wallfahrtsorte in Pommern*, Baltische Studien, Neue Folge, Bd. LVIII, Hamburg, s. 19–32.
- 1977/1978 *Kenz als mittelalterlicher Wallfahrtsort und späterer Gesundbrunnen*, „Herbergen der Christenheit, Jahrbuch für deutsche Kirchengeschichte“ Bd. 11, hrsg. F. Lau, Leipzig, s. 7–32.
- BÜHRING J., MAIER K.
- 1970 *Die Kunstdenkmale des Landkreises Celle im Regierungsbezirk Lüneburg*. Die Kunstdenkmale des Landes Niedersachsen Bd. 34, Hannover.
- BYLINA S.
- 1988 *Mesjasz z Gór Świętokrzyskich*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce“, t. XXXIII, Wydawnictwo Naukowe Semper, Warszawa, s. 5–26.
- 1995 *Peregrinationes stultorum. Wokół kultu „fałszywych proroków” w Europie Środkowej w XIV – XV w.*, [w:] Peregrinationes. Pielgrzymki w kulturze dawnej Europy, Colloquia Mediaevalia Varsoviensia II, red. H. Manikowska, H. Zaremska, Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk, Wydanie I, Warszawa, s. 55–63.
- CANNATÀ P.
- 1985 *Divisa e insegne del Romeo*, [w:] L'Arte degli Anni Santi, Roma 1300–1875, ed. M. Fagiolo, M. Madonna, Catálogo de la exposición en Roma, Palazzo Venezia, 20 dic. 1984–5 abril, ed. A. Mondadori, Milano, s. 46–57.

CARON M.L.

- 1992 *Vier pelgrimstekens en een natuurstenen model van de Jeruzalemskapel.*

CASSON L.

- 1981 *Podróże w starożytnym świecie*, tłum. A. Flasińska, M. Radlińska-Kardaś, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.

CATALOGUE...

- 1903 *Catalogue of the Collection of London Antiquities in the Guildhall Museum*, London.

CATALOGUE...

- 1954 *Catalogue of the Museum of London Antiquities Collected by, and the property of Charles Roach Smith*, London.

CAUWENBERGH VAN E.

- 1922 *Les Pèlerinages expiatoires et judiciaires dans le droit communal de la Belgique au Moyen Âge*, „Receuil de travaux publiés par les membres des Conférences d'Histoire et de Philologie”, 48 Fascicule, Université de Louvain, Louvain.

CEYNOWA B., TRAWICKA E.

- 2008 *Symbolika lwów na średniowiecznych artefaktach archeologicznych ze zbiorów Muzeum Archeologicznego w Gdańsku*, [w:] Lwy w heraldyce i sztuce europejskiej, red. T. Maćkowski, Gdańsk, s. 87–93.

CHOIŃSKA-BOCHDAN E.

- 1988 *Znaleziska o charakterze kultowym z Gniewa*, „Pomorania Antiqua”, t. XIII, red. H. Paner, Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, Gdańsk, s. 199–231.
- 1992 *Gniew w świetle badań archeologicznych 1975–1985*, Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, Miejsko-Gminny Ośrodek Kultury w Gniewie, Gniew.
- 1998/99 *W poszukiwaniu głównego ośrodka kultu przedchrześcijańskiego na Pomorzu Gdańskim*, [w:] Z otchłani wieków Pomorza Gdańskiego, red. E. Choińska-Bochdan, M. Kwapiński, H. Paner, A. Szymańska, Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, Gdańsk, s. 133–165.
- 2003 *O potrzebie badań miejsc kultu przedchrześcijańskiego na Pomorzu Wschodnim*, „Archaeologia Historica Polona” t. 13: Studia z archeologii, historii i historii architektury, red. J. Olczak, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Uniwersyteckie Centrum Archeologii Średniowiecza i Nowożytności, Toruń, s. 147–153.

CHOJNACKI A.

- 2012 *Dwie wersje „Rocznika miechowskiego” oraz jego nieznana kontynuacja (w świetle analizy „Miechovii” Samuela Nakielskiego)*, Hereditas Monasteriorum, vol. 1, s. 57–71.

CHRZEŚCIJAŃSTWO...

- 2007 *Chrześcijaństwo. Encyklopedia PWN, Święci, Zakony, Sanktuaria*, red. B. Kaczorowski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

CIRLOT J.E.

- 2007 *Słownik symboli*, przekład I. Kania, Wydawnictwo Znak, Kraków.

COHAUSZ A.

- 1962 *Vier ehemalige Sakramentswallfahrten: Gottsbüren, Hillentrup, Blomberg und Büren*, „Westfälische Zeitschrift” Bd. 112, Paderborn, s. 275–306.

COHEN E.

- 1976 *In haec signa. Pilgrim-Badge Trade in Southern France*, „Journal of Medieval History” vol. 2, Issue 3, s. 193–214.

CRAMER D.

- 1628 *Das Grosse Pommerische Kirchen Chronicon*, Bd. 2, Stettin.

CUMING H.S.

- 1868 *On Signacula Found in London*, „Journal of the British Archaeological Association”, vol. XXIV, London, s. 219–230.

CZERNER M.

- 1998 *Sanktuarium Maryjne na Górze Chełmskiej w Roku Świętym 1500*, „Peregrinus Cracoviensis”, z. 6, red. A. Jackowski, Kraków, s. 163–173.

D'HAUCOURT G.

- 1966 *Jeux et jouets. Comment se divertissait-on au Moyen Age?*, „Archéologia” nr 8: Mari: Capitale Mésopotamienne, s. 65–68.

DANCOISNE L.

- 1880 *Les médailles religieuses du Pas-de-Calais*, Extraits des Mémoires de l'Académie des Sciences, lettres et Arts d'Arras, France.

DAS GOLDENE...

- 2001 *Das Goldene Zeitalter des Herzogtums Geldern, Geschichte, Kunst und Kultur im 15. und 16. Jahrhundert*, Ausstellung, Niederrheinisches Museum für Volkskunde und Kulturgeschichte e.V. Kevelaer, 24. März bis 24. Juni 2001, hrsg. P. van der Coelen, R. Plötz, Veröffentlichungen des Historischen Vereins für Geldern und Umgegend Bd. 100–2, Geldern.

DAVIDSON G.R.

- 1952 *Corinth. Results of excavations conducted by the American School of Classical Studies at Athens*, Volume XII: The minor objects, American School of Classical Studies at Athens.

DAXELMÜLLER C., THOMSEN M.L.

- 1978 *Mittelalterliches Wallfahrtswesen in Dänemark*, Mit einem Kultstätten-Katalog, Jahrbuch für Volkskunde NF 1, Würzburg/Innsbruck/Fribourg, s. 155–204.

DĄBROWSKA M.

- 2010 *Starość ośmieszona, czyli Filis na Arystotelesie*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, R. LVIII, nr 1, Warszawa, s. 143–152.

DEFOER H.L.M.

- 1995 *Jaarverslag 1991–1992–1993–1994 Rijksmuseum Het Catharijneconvent*, Utrecht.

DEMAILLY A.

- 1908 *Inventaire d'une série inédite de monnaies des évêques des innocents, papes des sots, enseignes, médailles et autres petits monuments de plomb trouvés en Picardie, principalement à Amiens*, Amiens.

DERSCH W.

- 1931 *Hessische Wallfahrten im Mittelalter*, „Festschrift Albert Brackmann”, Weimar, s. 457–491.

DERWICH M.

- 1992 *Benedyktyński klasztor św. Krzyża na Łysej Górze w średniowieczu*, Warszawa–Wrocław.

DETTMANN G.

- 1937 *Heimatliche Altertümer geschichtlicher Zeit. Die Ernte der letzten Jahre an bremischen Boden- und Weserfunden*, „Bremische Weihnachtsblätter” Hf. 7, Bremen, s. 4–9.

DEUTSCHER...

- 1959 *Deutscher Glockenatlas*, Bd. 1: Württemberg und Hohenzollern, hrsg. S. Thurm, München, Berlin.
 1967 *Deutscher Glockenatlas*, Bd. 2: Bayerisch-Schwaben, hrsg. S. Thurm, München, Berlin.
 1973 *Deutscher Glockenatlas*, Bd. 3: Mittelfranken, hrsg. S. Thurm, München, Berlin.
 1986 *Deutscher Glockenatlas*, Bd. 4: Baden, hrsg. S. Thurm, München, Berlin.

DIE BAU...

- 1960 *Die Bau- und Kunstdenkmäler. Des Kreises Waldeck*, Teil: Kreis der Eder, hrsg. G. Ganssaue, W. Kramm, W. Medding, Korbach.

DIE DEUTSCHEN...

- 1991 *Die Deutschen Wallfahrtsorte, Ein Kunst- und Kulturführer zu über 1000 Gnadenstätten*, hrsg. S. Hansen, Augsburg: Pattloch, Augsburg.

DIE HANSE...

- 1989 *Die Hanse – Lebenswirklichkeit und Mythos*, Bd. 2: Katalog der Ausstellung des Museums für Hamburgische Geschichte in Hamburg 24. August–24. November 1989, hrsg. J. Bracker, Hamburg.

DIE KUNST...

- 1902 *Die Kunst- und Geschichts-Denkmäler des Grossherzogthums Mecklenburg-Schwerin*, Bd. 5: Die Amtsgerichtsbezirke Teterow, Malchin, Stavenhagen, Penzlin, Waren, Malchow und Röbel. Mit einem Anhang über einige ältere Denkmäler ausserhalb Landes und einem Generalreg. ueber alle 5 Bde, hrsg. E. Schlie, Schwerin.

DITMAR-TRAUTH G., MUHL A., WUNDERLICH H.

- 2005 *Mitteeuropas erster Zinnsoldat*, Landesmuseum für Vorgeschichte-Fund des Monats-November: Magdeburger Ritter in Miniaturformat. Artykuł dostępny na stronie internetowej:
http://www.lda-lsa.de/landesmuseum_fuer_vorgeschichte/fund_des_monats/2005/november/, pobranie dn. 30.11.2015.

DŁUGOŁĘCKI J.

- 1965 *Drugi egzemplarz medalionu – brakteatu „kruszwickiego”*, „Wiadomości Numizmatyczne”, t. 9, nr 3–4 (33–34), s. 215–216.

DOBROWOLSKI K.

- 1924 *Pierwsze sekty religijne w Polsce*, „Reformacja w Polsce” t. 3, Kraków, s. 161–202.

DOBROWOLSKI T.

- 1973 *Ze studiów nad ikonografią patrona rycerstwa*, „Folia Historiae Atrium” t. IX, Kraków, s. 45–74.

DOMAŃSKI J.

- 1995 *Antropologiczna refleksja nad relikwiami*, [w:] Peregrinationes. Pielgrzymki w kulturze dawnej Europy, Colloquia Mediaevalia Varsoviensia II, red. H. Manikowska, H. Zaremska, Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk, Wydanie I, Warszawa, s. 29–38.

DOMSTA H.J.

- 1979 *Ein Dürener Pilgerzeichen des 16. Jahrhunderts*, „Dürener Geschichtsblätter”, vol. 68, Düren, s. 85–86.
 2001 *Silberne Dürener Pilgerzeichen des 16. und 18. Jahrhunderts. Die Truhe des Dürener Pfarrers Aegidius Kohlhaas aus dem Jahre 1799*, „Dürener Geschichtsblätter”, vol. 85, Düren, s. 61–69.

DULAURE J.A.

- 1909 *Die Zeugung in Glauben, Sitten und Bräuchen des Völker*, „Beiwerke zum Studium der Anthropophyteia”, Bd. 1, Leipzig.

DUNIN-WĄSOWICZ T.

- 1995 *Średniowieczne znaki pielgrzymie w Polsce*. Komunikat, [w:] Peregrinationes. Pielgrzymki w kulturze dawnej Europy, Colloquia Mediaevalia Varsoviensia II, red. H. Manikowska, H. Zaremska, Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk, Wydanie I, Warszawa, s. 328–331.

DÜCKERS R., ROELOFS P.

- 2005 *The Limbourg Brothers. Nijmegen Masters at the French Court 1400–1416*, Anvers, Ludion.

EDGREN T.

- 1978 *En pilgrimsampull från Letala i sydvästra Finland*, Finskt museum 85, s. 52–60.

EGAN G.

- 2005 *Material culture in London in an Age of Transition. Tudor and Stuart Period Finds c. 1450–c. 1700 from Excavations at Riverside Sites in Southwark*, Museum of London Archaeology Service, London.
- 2007 *A select List of Brian Spencer's Publications*, [w:] Beyond Pilgrim Souvenirs and Secular Badges. Essays in honour of Brian Spencer, ed. S. Blick, Oxbow Books, Oxford, s. XI–XIII.

EGAN G., PRITCHARD F.

- 1991 *Dress Accessories, c. 1150–c. 1450*. Medieval Finds from Excavations in London: 3, Museum of London, London.

EICHHOLZ P., SPATZ W., SOLGER F.

- 1914 *Die Kunstdenkmäler der Provinz Brandenburg*, hrsg. vom Brandenburgischen Provinzialverbande, Bd. 1.3: Die Kunstdenkmäler des Kreises Rupin, Berlin.

ENGEL W.

- 1954 *Fränkische Pilgerzeichen des späten Mittelalters*, „Fränkischer Bilderkalender“ Bd. 53, s. 5–6.

ENGLISH...

- 1991 *English medieval Industries*, eds. J. Blair, N. Ramsay, Hambledon Press, London.

ENLART C.F

- 1916 *Manuel d'Archéologie française depuis les temps Mérovingiens jusqu'à la Renaissance*, Troisième partie, vol. 3: Le Costume Bon état d'occasion, Paris.

EPOKA I ŻYCIE...

- 1996 *Epoka i życie bł. Doroty z Mątów*. Materiały I Sympozjum Dorotańskiego w Kwidzynie, red. J. Wiśniewski, Elbląg.

ESCHER F., KÜHNE H.

- 2006 *Einführung, „Europäische Wallfahrtsstudien“*, Bd. 2: Die Wilsnackfahrt. Ein Wallfahrts-und Kommunikationszentrum

Nord- und Mitteleuropas im Spätmittelalter, hrsg. F. Escher, H. Kühne, Frankfurt am Main, s. 9–19.

FANKIDEJSKI J.

- 2011 *Obrazy cudowne i miejsca w dzisiejszej diecezji chełmińskiej podług urzędowych akt kościelnych i miejscowych podań*, Reprint wydania z Pelplina z 1880 roku, Wydanie I, Gdynia.

FERRARI G.

- 1957 *Early Roman monasteries. Notes for the history of the monasteries and convents at Rome from the V through the X century*, Citta del Vaticano.

FIZJOLOGI...

- 2005 *Fizjologi i Aviarium. Średniowieczne traktaty o symbolice zwierząt*, przekład i opracowanie S. Kobielski, red. E. Przybył, Tyniec Wydawnictwo Benedyktynów, Kraków.

FORGEAIS A.

- 1858 *Notice sur des plombs historiés trouvés dans la Seine*, Paris.
- 1862 *Collection de plombs historiés trouvés dans la Seine et recueillis par Arthur Forgeais*, vol. I: Méreaux de corporation de métiers, Paris.
- 1863 *Collection de plombs historiés trouvés dans la Seine et recueillis par Arthur Forgeais*, vol. II: Enseignes de pèlerinages, Paris.
- 1864 *Collection de plombs historiés trouvés dans la Seine et recueillis par Arthur Forgeais*, vol. III: Variétés numismatiques, Paris.
- 1865 *Collection de plombs historiés trouvés dans la Seine et recueillis par Arthur Forgeais*, vol. IV: Imagerie religieuse, Paris.
- 1865 *Priapées*, Paris.
- 1866 *Collection de plombs historiés trouvés dans la Seine et recueillis par Arthur Forgeais*, vol. V: Numismatique populaire, Paris.

FORSTNER D.

- 1990 *Świat symboliki chrześcijańskiej*, przeł. W. Zakrzewska, P. Pachciarek, R. Turczyński, Warszawa.

FRAŚ M., NATKANIEC-FRASIOWA J.

- 2003 *Wawelski znak pielgrzymi z wizerunkiem świętego Stanisława*, [w:] Polonia Minor Medii Aevi. Studia ofiarowane Panu Profesorowi Andrzejowi Żakiemu w osiemdziesiąt rocznicę urodzin, red. Z. Woźniak, J. Gancarski, Kraków–Krosno, s. 445–453.

FREY-KUPPER S.

- 1999 *Die Herstellung von Blei-Zinn-Marken und Pilgerzeichen im mittelalterlichen Bern*, [w:] Berns grosse Zeit. Das 15. Jahrhundert neu entdeckt, Bern, s. 250–259.

FREYBERG VON L.

- 1977 *Bibliographie der Veröffentlichungen von Kurt Köster*, [w:] Bibliothek-Buch-Geschichte. Kurt Köster zum 65. Geburtstag, hrsg. G. Pflug, B. Eckert, H. Friesenhahn, Klostermann, Frankfurt am Main, s. 583–596.

FRIESEN I.E.

- 2001 *The female crucifix: Images of St. Wilgefortis since the Middle Ages*, Wilfrid Laurier University Press, Waterloo.

FRIKKEN P.J.

- 1996 *Van voorde tot kasteelbrug: waarnemingn in een bouwput in Coevorden*, Nieuwe Drentse Volksalmanak 113, s. 162–178.

FROS H. SJ, SOWA F.

- 1997 *Księga imion i świętych*, t. 2: D–G, WAM, Kraków.
 1998 *Księga imion i świętych*, t. 3: H–Ł, WAM, Kraków.
 2007 *Księga imion i świętych*, t. 6: W–Z, WAM, Kraków.

FUGGER D.

- 2007 *Das Königreich am Dreikönigstag. Eine historisch-empirische Ritualstudie*, Ferdinand Schöningh, Paderborn.

FUNDACJE ARTYSTYCZNE...

- 2010 *Fundacje artystyczne na terenie państwa krzyżackiego w Prusach*, t. 1: Katalog wystawy w Muzeum Zamkowym w Malborku, t. 2: Eseje, red. B. Pospieszna, Malbork.

FUNKE N.H.

- 2014 *Kaiser Dom Königslutter*, Stiftung Braunschweigischer Kulturbesitz, Braunschweig.

GAALMAN A.A.G.

- 1988 *Middeleeuwse pelgrimstochten en bedevaartssouvenirs*, [w:] Heiligen uit de modder. In Zeeland gevonden pelgrimstekens, eds. R.M. van Heeringen, A.M. Koldewij, A.A.G. Gaalman, Utrecht–Zutphen, s. 8–17.

GANDERT O.F.

- 1954 *Ein romanisches Pilgerzeichen aus dem mittelalterlichen Magdeburg*, [w:] Wilhelm Unverzagt zum 60. Geburtstag dargebracht am 21. Mai 1952. Frühe Burgen und Städte. Beiträge zur Burgen- und Stadtkernforschungen, Berlin.
 1971 *Das Heilige Blut von Wilsnack und seine Pilgerzeichen*, [w:] Branderburgische Jahrhunderte. Festschrift für Johannes Schultze, hrsg. G. Heinrich u.a., Berlin, s. 73–90.

GANGELEN VAN H., HELFRICH K.

- 2010 *Teekens die ghy draegt an uwen hoet. Twee bijzondere laat-middeleeuwse pilgrimsinsignes van de opgraving Boterdiep-Ciboga*, [w:] Hervonden Stad 2010. 15e Jaarboek voor archeologie, bouwhistorie en restauratie, gemeente Groningen, s. 79–116.

GAY V.

- 1887 *Glossaire archéologique du Moyen Age et de la Renaissance*, t. 1: A–GUY, Librairie de la Société bibliographique, Paris.

GEJVALL N.G.

- 1960 *Westerhus. Medieval population and church in the light of skeletal remains*. Monografier, Kungl. Vitterhetshistorie-och Antikvitetsakademien, vol. 43, Stockholm.

GELD UIT DE BELT...

- 1994 *Geld uit de belt. Archeologisch onderzoek in de bouwput van de gemeentelijke parkeerkelder en het belastingkantoor aan de Kousteensedijk te Middelburg*, First Edition, ed. R.M. van Heeringen, H. Hendrikse, J.J.B. Kuipers, Vissingen.

GERMAIN MGR., BRIN P.M., CORROYER M.

- 1880 *Saint Michel et le Mont-Saint-Michel*, Librairie de Firmin Didot et Cie, Paris.

GIBASIEWICZ S.

- 1961 *Srebrny medalion z XI/XII w.*, „Wiadomości Numizmatyczne”, t. 5, nr 1 (15), s. 1–9.

GIEROWSKI J.A.

- 1986 *Historia Włoch*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.

GŁOSEK M.

- 1996 *Późnośredniowieczna broń obuchowa w zbiorach polskich*, Wydanie I, Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, Warszawa–Łódź.

GNIRS A.

- 1917 *Alte und neue Kirchenglocken. Als ein Katalog der Kirchenglocken im österreichischen Küstenlande und in angrenzenden Gebieten mit Beiträgen zur Geschichte der Gußmeister*, Wien.

GOCKERELL N.

- 1984 *Pilgerampullen und Devotionalienflaschen*, [w:] Wallfahrt kennt keine Grenzen. Katalog der Ausstellung im Bayerischen Nationalmuseums, München 28. Juni bis 7. Oktober 1984, hrsg. Bayerisches Nationalmuseum, A.S. Verein, München, s. 24–36.

GODENNE W.

- 1976 *Notes concernant les Waghevens. Fondateurs Malinois de cloches*, [w:] Studia Mechliniensia, Mechelen, s. 133–139.

GOETHE VON J.W.

- 1990 *Lis przechera*, przeł. L. Staff, wstęp L. Budrecki, Wydawnictwo Polskiego Towarzystwa Wydawców Książek, Warszawa.

GOOSSENS J.

- 2005 J. Gossens, *Types de pèlerinages au Moyen Âge*, „Roczniki Humanistyczne” Historia Sztuki, t. LIII, z. 4, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin, s. 207–224.

GOTHIC...

- 2003 *Gothic. Art for England 1400–1547*, (tent.cat. London, Victoria & Albert Museum), Hardcover – October 1, eds. R. Marks, P. Williamson, V&A Publications, London.

GOUT P.

- 1910 *Le Mont-Saint-Michel. Histoire de l'Abbaye et de la Ville, Étude archéologique et architecturale des Monuments*, Tom I, Librairie Armand Colin, Paris.

GÖHLER J.

- 1998/99 *Die Kapelle „zum Trost“ im Moor. Die mittelalterliche Wallfahrt der Norddeutschen zu St. Joost*, Jahrbuch der Männer vom Morgenstern, Bd. 77/78, s. 91–120.

GÓRSKI K.

- 1978 *Neografia gotycka. Podręcznik pisma neogotyckiego XVI–XIX w.*, Warszawa.
1980 *O życiu wewnętrznym zakonu krzyżackiego*, [w:] *Studia i materiały z dziejów duchowości*, Warszawa.

GRIBL A.A.

- 1984 *Altötting-Dorfen. Der Begriff der Mehrortswallfahrt anhand eines altbayerischen Beispiels*, [w:] *Wallfahrt kennt keine Grenzen. Themen zu einer Ausstellung des Bayerischen Nationalmuseums und des Adalbert-Stifter-Vereins*, hrsg. L. Kriss-Rettenbeck, G. Möhler, München–Zürich, s. 193–202.

GROHNE E.

- 1929 *Bremische Boden und Baggerfunde*, „Jahresschrift des Focke-Museums Bremen“, Bremen, s. 44–102.

GRÜNEWALD M.

- 2001 *Pilgerzeichen, Rosenkränze, Wallfahrtsmedaillen, Die Beigaben aus Gräbern des 17. bis 19. Jahrhunderts aus dem Pfarrfriedhof bei St. Paul in Worms. Die Sammlung gotischer Pilgerzeichen im Museum der Stadt Worms, Der Wormsgau, Beiheft 36*, Worms.

GULDAN-KLAMECKA B., ZIOMECKA A.

- 2003 *Sztuka na Śląsku XII–XVI w.*, Katalog Zbiorów, red. B. Guldán-Klamecka, Muzeum Narodowe we Wrocławiu, Wrocław.

GUMOWSKI M.

- 1960 *Najstarsze pieczęcie miast polskich XIII i XIV wieku*, Toruń.

HAASIS-BERNER A.

- 1996 *St. Jodocus in Konstanz – Zu einem neugefundenen Pilgerzeichen*, Archäologische Nachrichten aus Baden Heft 54, s. 29–33.
1999 *Die Pilgerzeichen des 11.–14. Jahrhunderts. Mit einem Überblick über die europäische Pilgerzeichenforschung*, [w:] *Archäologie als Sozialgeschichte. Studien zu Siedlung, Wirtschaft und Gesellschaft im frühgeschichtlichen Mitteleuropa*. Festschrift für Heiko Steuer zum 60. Geburtstag,

„Internationale Archäologie. Studia honoraria“ Bd. 9, hrsg. S. Brather, Ch. Bücker, M. Hoeper, Radhen, s. 271–277.

- 2000 *Archäologische Funde von mittelalterlichen Pilgerzeichen und Wallfahrtsandenken in Westfalen*, Sonderdruck aus der Zeitschrift „Westfalen“, Bd. 78, Münster, s. 345–363.
2002 *Pilgerzeihenforschung. Forschungsstand und Perspektiven*, [w:] *Spätmittelalterliche Wallfahrt im mitteldeutschen Raum. Beiträge einer interdisziplinären Arbeitstagung, Eisleben 7.–8. Juni 2002*, hrsg. H. Kühne, W. Radtke, G. Strohmaier-Wiederanders, Berlin, s. 63–85.
2003 *Pilgerzeichen des Hochmittelalters*, „Veröffentlichungen zur Volkskunde und Kulturgeschichte“ 94, hrsg. H. Alzheimer-Haller, K. Reder, Würzburg.
2006 *Pilgerzeichen zwischen Main und Alpen*, „Europäische Wallfahrtsstudien“ Bd. 1: *Wallfahrten in der europäischen Kultur. Pilgrimage in European Culture*, Tagungsband Příbram 26.–29. Mai 2004. Proceedings of the Symposium Příbram, May 26th–29th 2004, hrsg. D. Doležal, H. Kühne, Frankfurt am Main, s. 237–252.
2008 *Das Wallfahrtswesen im 14. Jahrhundert im Spiegel der Pilgerzeichen. Eine These zur Geschichte des Wallfahrtswesens im Heiligen Römischen Reich Deutscher Nation*, „Europäische Wallfahrtsstudien“, Bd. 4: *Das Zeichen am Hut im Mittelalter, Europäische Reisemarkierungen. Symposium in memoriam Kurt Köster (1912–1986) und Katalog der Pilgerzeichen im Kunstgewerbemuseum und im Museum für Byzantinische Kunst der Staatlichen Museen zu Berlin*, hrsg. H. Kühne, L. Lambacher, K. Vanja, Frankfurt am Main, s. 143–151.

HAASIS-BERNER A., HABERHAUER G.

- 1995 *Zwei mittelalterliche Pilgerzeichen aus Bad Wimpfen*, Regia Wimpina, „Beiträge zur Wimpfener Geschichte“ Bd. 7, s. 10–15.

HAASIS-BERNER A., POETTGEN J.

- 2002 *Die mittelalterlichen Pilgerzeichen der Heiligen Drei Könige. Ein Beitrag von Archäologie und Campanologie zur Erforschung der Wallfahrt nach Köln*, „Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters“, Jahrgang 30, Bonn, s. 173–202.

HAGEN U.

- 1973 *Die Wallfahrtsmedaillen des Rheinlandes in Geschichte und Volksleben*. Werken und Wohnen. Volkskundliche Untersuchungen im Rheinlan 9, Köln/Bonn.

HALL M.A.

- 2011 *The Cult of Saints in Medieval Perth: Everyday Ritual and the Materiality of Belief*, „Journal of Material Culture March 2011“, vol. 16, nr 1, s. 80–104.

HANSE-STÄDTE-BÜNDE...

- 1996 *Hanse-Städte-Bünde. Die sächsischen Städte zwischen Elbe und Weser um 1500*, Ausstellung Kulturhistorisches Museum Magdeburg, 28. Mai bis 25. August 1996, Braun-

- schweigisches Landesmuseum Ausstellungszentrum
Hinter Aegidien 17. September bis 1. Dezember 1996, Bd.
2: Katalog (Magdeburger Museumsschriften 4/2), hrsg. P.
Matthias, Magdeburg.
- HANSEN S.I.
1985 *Pilgrimsmaerker. Hvad fortaeller pilgrimstegn kendt fra
det nuvaerende Danmark samt Slesvig by om valfarter?*,
Seminarieoppsats stencil, Århus Universitet.
- HARTHAN J.
1977 *Books of Hours and Their Owners, London*.
- HÄVERNICK W.
1939 *Mittelalterliche Pilgerzeichen aus dem Hennebergischen,
„Jahrbuch des Hennebergisch-fränkischen Geschicht-
svereins“ 3, s. 40–42.*
- HEERINGEN VAN R.M.
1989 *Archeologische Kroniek van Zeeland over 1988*, „Archief.
Mededelingen van het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap
der Wetenschappen“.
- 1991 *Archeologische Kroniek van Zeeland over 1990*, „Archief.
Mededelingen van het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap
der Wetenschappen“, s. 123–145.
- 1993 *Archeologische Kroniek van Zeeland over 1992*, „Archief.
Mededelingen van het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap
der Wetenschappen“, s. 185–216.
- HEERINGEN VAN R.M., HENDRIKSE H.
1991 *Nieuw licht op de Maria-verering te Aardenburg in de
Middeleeuwen*, Rijksdienst voor het Oudheidkundig
Bodemonderzoek Jaarverslag 386, Amersfoort, s. 97–102.
- HEERINGEN VAN R.M., KOLDEWEIJ A.M., GAALMAN A.A.G.
1987 *Heiligen uit de modder. In Zeeland gevonden pelgrimstekens*,
Utrecht–Zutphen.
- HEERWARDEN VAN J.
1992 *Pilgrimages and Social Prestige. Some reflections on a theme*,
[w:] Wallfahrt und Alltag in Mittelalter und Frühen Neuzeit,
Internationales Round-Table-Gespräch, Krems an der
Donau, 8. Oktober 1990 (Österreichische Akademie
der Wissenschaften. philosophisch-historische Klasse.
Sitzungsberichte 592/Veröffentlichungen des Instituts für
Realienkunde des Mittelalters und der Frühen Neuzeit,
14), Wien, s. 27–79.
- HEJDOVÁ D., HERBENOVÁ O., KOENIGSMARKOVÁ H.
1986 *Katalog Sbírky Středověkého Uměleckého Řemesla, prosinec
1986–únor 1987*. Uměleckoprůmyslové Muzeum v Praze
(mus.cat. Praha, Museum of Decorative Arts), Praha.
- HELSE...
1988 *Helse en hemelse vrouwen. Schrikbeelden en voorbeelden
van de vrouw in de christelijke cultuur*, ed. M. Caron, wydanie
2, Rijksmuseum Het Catharijneconvent, Utrecht.
- HENDRIKS J.
2001 *Insignes in context? Pelgrimsinsignes van het Statenplein
in Dordrecht 1997–2000*, [w:] Heilig en Profaan 2. 1200
laatmiddeleeuwse insignes uit openbare en particu-
liere collecties, „Rotterdam Papers“ 12: A contribution
to medieval archaeology, ed. H.J.E. van Beuningen, A.M.
Koldeweij, D. Kicken, Cothen, s. 37–53.
- HERTEIG A.E.
1969 *Kongers havn og handels sete: fra de arkeologiske
undersøkelser på Bryggen i Bergen 1955–68*, Oslo.
- HEYDEN H.
1939 *St. Ewald in Pommern*, „Blätter für Kirchengeschichte
Pommerns“, Hf. 19, s. 39–41.
- 1940 *Das Wallfahrtswesen in Pommern*, „Blätter für Kirchenges-
chichte Pommerns“, Hf. 22/23, s. 7–20.
- 1965 *Die letzten Wallfahrten in Pommern*, Veröffentlichungen
der historischen Kommission für Pommern, seria V, z. 12.
- HISTORIA GDAŃSKA...
1978 *Historia Gdańska*, Tom I: do roku 1454, red. E. Cieślak,
Gdańsk.
- HISTORIA POMORZA...
1969 *Historia Pomorza*, Tom I: do roku 1466, Część I i II, red. G.
Labuda, Poznań.
- HOLMBERG R.
1976 *Två ampuller, två skedar och en bildremsa*, [w:] Uppgrävt
för flutet för PK-banken i Lund. En investering i arkeologi,
„Archäologica Lundensia“ Investigationes de antiquitatibus
urbis Lundae, Bd. 7, hrsg. A.W. Martensson, s. 333–356.
- HONEMANN V.
1994 *Die Sternberger Hostienschändung und ihre Quellen*, [w:]
Kirche und Gesellschaft im Heiligen Römischen Reich des
15. und 16. Jahrhundert, Abhandlungen der Akademie der
Wissenschaften in Göttingen Philologisch-Historische Klasse,
3. Folge, Bd. 206, hrsg. H. Bookmann, Göttingen, s. 75–102.
- HOPPER S.
2002 *To be a Pilgrim. The Medieval Pilgrimage Experience*,
Sparkford.
- HOPSTAKEN L.
1987 *Gietmallen en gietprodukten*, [w:] Schatten uit de Schelde.
Gebruiks- en siervoorwerpen uit de verdrinken plaatsen in
de Oosterschelde, Gemeentemuseum Het Markiezenhof,
hrsg. G. Groeneweg, Bergen.

HP 1 – HEILIG EN PROFAAN. 1000...

- 1993 *Heilig en Profaan. 1000 laatmiddeleeuwse insignes uit de collectie H.J.E. van Beuningen*, „Rotterdam Papers” 8: A contribution to medieval archaeology, ed. H.J.E. van Beuningen, A.M. Koldewij, Cothen.

HP 2 – HEILIG EN PROFAAN 2...

- 2001 *Heilig en Profaan 2. 1200 laatmiddeleeuwse insignes uit openbare en particuliere collecties*, „Rotterdam Papers” 12: A contribution to medieval archaeology, ed. H.J.E. van Beuningen, A.M. Koldewij, D. Kicken, Cothen.

HP 3 – HEILIG EN PROFAAN 3...

- 2012 *Heilig en Profaan 3. 1300 laatmiddeleeuwse insignes uit openbare en particuliere collecties*, „Rotterdam Papers” 13: A contribution to medieval archaeology, ed. H.J.E. van Beuningen, A.M. Koldewij, D. Kicken, H. van Asperen, Langbroek.

HRDINA J.

- 1995 *Ośrodki pielgrzymkowe w średniowiecznych Czechach. Problematyka i realia*, [w:] Peregrinationes. Pielgrzymki w kulturze dawnej Europy, Colloquia Mediaevalia Varsoviensia II, red. H. Manikowska, H. Zaremska, Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk, Wydanie I, Warszawa, s. 252–260.

HRDINA J., KOLÁŘ F., MARETHOVÁ B., MUDRA A., SKALICKÁ P., TERYNGEROVÁ H.F.

- 2013 *Neue Pilgerzeichenfunde aus Opava (Troppau) und die Typologie der älteren Aachener Pilgerzeichen in Kontext der Zeugnisse zur Aachenfahrt aus den böhmischen Ländern im 14. Jahrhundert*, „Europäische Wallfahrtsstudien”, Bd. 10: Wallfahrer aus dem Osten Mittelalterliche Pilgerzeichen zwischen Ostsee, Donau und Seine. Beiträge der Tagung Perspektiven der europäischen Pilgerzeichenforschung 21. bis 24. April 2010 in Prag, hrsg. H. Kühne, L. Lambacher, J. Hrdina, Frankfurt am Main, s. 321–360.

HUGO T.

- 1860 *Notes on a Collection of Pilgrim's Signs, of the Thirteenth, Fourteenth, and Fifteenth Centuries, found in the Thames*, Archaeologia: or, Miscellaneous Tracts Relating to Antiquity, vol. 38, issue 01, The Society of Antiquaries of London, London, s. 128–134.

IMPERIALE M.L.

- 2012 *‘Signa Apostolorum Petri et Pauli’. Note sulla produzione delle ‘quadragulae’ di pellegrinaggio a Roma*, [w:] VI Congresso Nazionale di Archeologia Medievale (L'Aquila 12–15 settembre 2012), Società Degli Archeologi Medievisti Italiani, ed. F. Redi, A. Forgione, All'Insegna de Giglio, Firenze, s. 698–703.
- 2015 *Late Medieval Pilgrim Ampullae from Southern Apulia. An Indicator of Long-Distance Pilgrimage or of Local Shrines?*

[w:] SOMA 2011. Proceedings of the 15th Symposium on Mediterrean Archaeology, held at the University of Catania 3–5 March 2011, vol. 1, ed. P.M. Militello, H. Öñiz, Oxford, s. 937–940.

IWASZKIEWICZ P.

- 1995 *Wczesnochrześcijańskie i późnoantyczne łacińskie opisy podróży do Ziemi Świętej (przed wyprawami krzyżowymi)*. Komunikat, [w:] Peregrinationes. Pielgrzymki w kulturze dawnej Europy, Colloquia Mediaevalia Varsoviensia II, red. H. Manikowska, H. Zaremska, Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk, Wydanie I, Warszawa, s. 98–101.
- 2010 *Wstęp*, [w:] Do Ziemi Świętej. Najstarsze opisy pielgrzymek do Ziemi Świętej IV–VIII w. Wybór, wstęp, wprowadzenia i opracowanie P. Iwaszkiewicz, przedmowa ks. M. Starowieyski, Wydawnictwo WAM, Kraków, s. 17–47.

JAGLA J.

- 2005 *Droga nawracająca świat. Kilka słów o ikonografii świętych pielgrzymów w sztuce średniowiecznej Śląska, Pomorza i Warmii*, [w:] Pielgrzymowanie i sztuka. Góra Świętej Anny i inne miejsca pielgrzymkowe na Śląsku, red. J. Lubos-Kozieł, J. Gorzelik, J. Filipczyk, A. Lipnicki, Wrocław, s. 283–295.

JAITNER R., KOHN G.

- 1994 *Ausgewählte Pilgerzeichen aus dem Zisterziensernonnenkloster Seehausen in der Uckermark*, „Wismarer Studien zur Archäologie und Geschichte” 4, hrsg. K.D. Hoppe, Wismar, s. 102–108.

JANICKA-KRZYWDA U.

- 1993 *Patron – Atrybut – Symbol*, Pallottinum, Poznań.

JANOCHA H.

- 1965 *Wyniki prac archeologiczno-antropologicznych na Górze Chełmskiej (Krzyżatce) koło Koszalina w latach 1959–1962*, „Rocznik Koszaliński”, t. I, Koszalin, s. 127–145.
- 1966 *Wyniki prac badawczych przeprowadzonych w latach 1961 i 1962 na Górze Chełmskiej (Krzyżance) koło Koszalina*, cz. 1, „Materiały Zachodniopomorskie”, t. XII, Szczecin, s. 383–472.
- 1967 *Ośrodek kultowy na Górze Chełmskiej*, [w:] Dzieje Koszalina, red. B. Drewniak, H. Lesiński, Poznań, s. 35–39.
- 1974 *Wyniki prac badawczych przeprowadzonych w latach 1961 i 1962 na Górze Chełmskiej (Krzyżance) koło Koszalina*, cz. 2, „Materiały Zachodniopomorskie”, t. XX, Szczecin, s. 31–168.
- 1988 *Święta góra w Koszalinie*, „Z Otchłani Wieków: pismo poświęcone pradziejom Polski”, t. LIII, z. 1–2, Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich, s. 62–65.
- 1990 *Z dziejów Góry Chełmskiej koło Koszalina*, „Jantarowe Szlaki”, t. XXXIII, nr 1 (215), Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze, Oddział w Gdańsku, Gdańsk, s. 23–26.

- 2000 *Góra Chełmska miejscem kultów*, [w:] 1000-letnie dziedzictwo chrześcijańskie Pomorza Środkowego. Katalog wystawy, red. J. Kalicki, Muzeum w Koszalinie, Koszalin, s. 56–59.
- JANOCHA H., LACHOWICZ F.
1991 *Góra Chełmska, miejsce dawnych kultów i Sanktuarium Maryjne*, Koszalińskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne, Koszalin.
- JANSSEN H.L.
2007 *De vondsten van het Loeffplein*, [w:] Tekens van leven. Opgravingen en vondsten in het Tolburgkwartier in 's-Hertogenbosch, ed. H.L. Janssen, A.A.J. Thelen, Utrecht, s. 104–107.
2007 *Insignes, persoonlijke sieraden en kledingaccessoires*, [w:] Tekens van leven. Opgravingen en vondsten in het Tolburgkwartier in 's-Hertogenbosch, ed. H.L. Janssen, A.A.J. Thelen, Utrecht, s. 111–146.
- JONES M.
2000 *Popinjay, jolly May! Parrot-badges and the iconography of May in Britain, France and the Netherlands*, [w:] Gevonden Voorwerpen. Opstellen over middeleeuwse archeologie voor H.J.E. van Beuningen. Lost and found. Essays on medieval archaeology for H.J.E. van Beuningen, „Rotterdam Papers” 11, eds. D. Kicken, A.M. Koldeweij, J.R. ter Molen, Rotterdam, s. 214–229.
- JOSEPHI W.
1910 *Kataloge des Germanischen Nationalmuseums. Die Werke Plastischer Kunst*. Mit 64 Tafeln und 160 Textabbildungen, Verlag des Germanischen Nationalmuseums, Nürnberg.
- JUNG R.
2011 *Wunderblutkirche St. Nikolai Bad Wilsnack*, Förderverein Wunderblutkirche St. Nikolai Bad Wilsnack e.V., Bad Wilsnack.
- JÖNSSON N.O.
1997 *La vie de Saint Germer et la vie de Saint Josse de Pierre de Beauvais: Deux poèmes du XIIIe siècle*, [w:] Études romanes de Lund 56, University of Lund, Lund.
- JÖRGENS H.
1980 *Die Kloster- und Wallfahrtskirche zu Nikolausberg*, hrsg. Ev.-luth. Kirchengemeinde Göttingen-Nikolausberg, Kirchenvorstand, Verlag Hubert & Co., Göttingen, s. 5–61.
- KAJZER L.
1974 Recenzja pracy T. Dobrowolskiego, *Ze studiów nad ikonografią patrona rycerstwa*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, t. 22, nr 4, s. 760–761.
1996 *Wstęp do archeologii historycznej w Polsce*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- KAL E.
1986 *Uwagi o ikonografii, genezie formalnej obrazu św. Anny Samotrzeciej ze Strzegomia*, „Rocznik Sztuki Śląskiej” XIV, Muzeum Narodowe we Wrocławiu, Wrocław, s. 65–72.
- KALINOWSKI L.
1953 *Geneza Piety średniowiecznej*, Prace Komisji Historii Sztuki, t. X, s. 153–257.
- KALISZUK J.
1999 *Kult Trzech Króli w Polsce późnego średniowiecza*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, t. 72, Lublin, s. 445–460.
2005 *Mędracy ze Wschodu. Legenda i kult Trzech Króli w średniowiecznej Polsce*, Warszawa.
- KAMIŃSKA S.
1995 *Klasztory brygidek w Gdańsku, Elblągu i Lublinie*, Gdańsk.
- KAMROWSKI J.
2001 *Kilka uwag dotyczących późnogotyckiej „plakietki z Szatą” z gdańskiej Wyspy Spichrzów*, „Pomorania Antiqua”, t. XVIII, red. H. Paner, Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, Gdańsk, s. 389–395.
2005 *Motywy sądu i odkupienia w dekoracji plakietki z gdańskiej Wyspy Spichrzów*, „Pomorania Antiqua”, t. XX, red. H. Paner, Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, Gdańsk, s. 429–436.
- KANN H.J.
1987 *Blei-Zinn-Devotionalien aus Trierer Funden in Privatbesitz*, „Beiträge zur Numismatik und Trierer Heimatkunde” 1, s. 23–34.
- KARŁOWSKA-KAMZOWA A.
1979 *Malarstwo śląskie 1250–1450*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Warszawa–Wrocław.
- KAUFMANN DACOSTA T.
1993 *The Mastery of Nature. Aspects of Art, Science and Humanism in the Renaissance*, Princeton University Press, New Jersey.
- KAŻMIERCZYK J.
1966 *Wrocław lewobrzeżny we wczesnym średniowieczu*, część 1, Wydanie I, Wrocławski Ośrodek Badawczy, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- KAŻMIERCZYK J., LODOWSKI J.
1963 *Z badań w rejonie placu Nowy Targ we Wrocławiu w latach 1960–1961*, „Sprawozdania Archeologiczne”, t. 15, red. Z. Kozłowska, B. Sasowa, Wrocław–Warszawa–Kraków, s. 272–287.
- KEYSER E.
1918 *Der burgerliche Grundbesitz der Reichstadt Danzig im. 14. Jahrhundert*, „Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins” Bd. 58, Danzig, s. 3–70.

- 1919 *Die Legende von der Zerstörung Danzigs im Jahre 1308*, „Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins” Bd. 59, Danzig, s. 163–182.
 - 1972 *Die Baugeschichte der Stadt Danzig*, „Ostmitteleuropa in Vergangenheit und Gegenwart”, 14, hrsg. E. Bahr, Köln–Wien.
- KEPSKI Ł.
- 2006 *Posądzenia o mordy rytualne i profanacje hostii w Polsce w XVI–XVIII w.*, [w:] *Studenckie Zapiski Historyczne*, z. 3, red. W. Sieradzan, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Wydział Nauk Humanistycznych, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, wydanie 1, Toruń.
- KICKEN D.
- 2001 *Stand van onderzoek*, [w:] *Heilig en Profaan 2*. 1200 laatmiddeleeuwse insignes uit openbare en particuliere collecties, „Rotterdam Papers” 12: A contribution to medieval archaeology, ed. H.J.E. van Beuningen, A.M. Koldewey, D. Kicken, Cothen, s. 7–22.
- KNOL E.
- 1977 *Thomas Becket in Groningen*, [w:] *Hervonden stad*. Jaarboek voor archeologie, bouwhistorie en restauratie in de gemeente Groningen vol. 49, Hervonden Stad, s. 63–66.
- KOBIELUS S.
- 2000 *Krzyż Chrystusa. Od znaku i figury do symbolu i metafory*, Instytut Wydawniczy PAX, Wydanie I, Warszawa.
 - 2002 *Bestiarium chrześcijańskie: zwierzęta w symbolice i interpretacji starożytności i średniowiecza*, Wydawnictwo PAX, Warszawa.
 - 2006 *Florianum christianum. Symbolika roślin – chrześcijańska starożytność i średniowiecze*, red. E. Przybył, Tyniec Wydawnictwo Benedyktynów, Kraków.
- KOCIŃSKA K., TRAWICKA E.
- 2005 *Rewelacyjne odkrycia na Lastadii czyli gdzie w Gdańsku statki budowano*, [w:] *Archeologia Żywa*, nr 2 (32), s. 19.
- KOENIGSMARKOVÁ H.
- 1980 *Středověké poutní odznaky ze sbírek UPM*, [w:] *Sborník statí na počest 60. výročí narození Dagmar Hejdové*, Acta Uměleckoprůmyslového Muzea Praha 15, Commentationes, Praha, s. 54–71.
- KOLDEWEIJ J. (A.M.)
- 1988 *Te Vendôme t'ons heeren tranen*, Metalen Reisgezelschap 2.
 - 1990 *Pelgrimages*, [w:] *Hemelse Trektochten*. Broederschappen in Maastricht 1400–1850 (Maastricht: Stg. Historische Reeks), ed. Th.J. Rensch, s. 89–158.
 - 1991 *Pilgrim badges painted in Manuscripts: a North Netherlandish Example*, *Masters and Miniatures: Proceedings of the Congress on Medieval Manuscript Illumination in the Northern Netherlands*, Utrecht, 10–13 December 1989, eds. K. van der Horst, J.Ch. Klamt, Doornspijk, s. 211–218.
- 1993 *Onder een Sint-Jan met drie torens. Pelgrimstekens uit 's-Hertogenbosch*, [w:] *Bouwkunst*. Studies in vriendschap voor Kees Peeters, s. 305–315.
 - 1993 *Pelgrimstekens in de marge: middeleeuwse afbeeldingen van insignes in handschriften en een Jacobusschelp die een applique verloor*, [w:] *Heilig en Profaan*. 1000 laatmiddeleeuwse insignes uit de collectie H.J.E. van Beuningen, „Rotterdam Papers” 8: A contribution to medieval archaeology, ed. H.J.E. van Beuningen, A.M. Koldewey, Cothen, s. 38–45.
 - 1995 *A barefaced Roman de la rose and Some Late Medieval Mass-produced Badges of a Sexual Nature*, 499–516, [w:] *Flanders in a European Perspective*. Manuscript Illumination around 1400 in Flanders and Abroad: Proceedings of the International Colloquium, Leuven, 7–10 September 1993, ed. M. Smeyers, B. Cardon, Leuven:Peeters, s. 499–516.
 - 1996 *Opgespelde vroomheid. Middeleeuwse pelgrimstekens in het algemeen en het insigne van het Heilig Kruis te Damme in het bijzonder*, *Ons Heem*. Heemkundig tijdschrift voor Vlaanderen, Jg. 50/1996, nr 2, s. 66–73.
 - 1998 *Vroomheid in tin en lood. Bossche pelgrimstekens als historische bron*, *Brabants Heem* 50, s. 52–61.
 - 1999 *Lifting the Veil on Pilgrim Badges*, [w:] *Pilgrimage Explored*, ed. J. Stopford, York.
 - 1999 *The wearing of Significant Badges, Religious and Secular: The Social Meaning of a Behavioural Pattern*, [w:] *Showing status representation of social positions in the late Middle Ages*, eds. W.P. Blockmans, A. Janse, Turnhout, s. 307–328.
 - 2000 *Das Servatius-Büstenreliquiar in der Maastrichter Servatiuskirche und Seine Liturgische Nutzung*, [w:] *Kunst und Liturgie im Mittelalter*. Akten des internationalen Kongresses der Bibliotheca Hertziana und des Nederlands Instituut te Rome, Rom, 28.–30. September 1997, hrsg. N. Bock, S. de Blaauw, C.L. Frommel, H. Kessler, *Römisches Jahrbuch der Bibliotheca Hertziana*, Beiheft Bd. 33 (1999/2000), Hirmer Verlag, München, s. 217–233.
 - 2000 *Reliekhoofden en pelgrimstekens: nieuws over de Utrechtse zilversmid Cornelis van Noert*, [w:] *De Stavelij in zilver: 25 jaar Zilverclub*, s. 31–37.
 - 2001 *Hekserij met insignes. Een tekening van Jheronimus Bosch geïnterpreteerd aan de hand van volkssieraden*, „Desipientia, zin & waan”: Jheronimus Bosch, Jaargang 8, nr 2, September 2001, s. 18–28.
 - 2002 *Servatius in veelvoud en enkelvoud: Maastrichtse boekbanden, miniaturen, pelgrimstekens en zegels*, [w:] *Liber amicorum Maurits Smeyers*, vol. 1–2, Corpus van verluchte handschriften, hrsg. V. Cardon, D. Wijnsberghe, Paris, s. 701–742.
 - 2006 *Foi et Bonne Fortune. Parure et Dévotion. En Flandre Médiévale*. Bruggemuseum-Gruuthuse, Musées de Bruges, Arnhem.
 - 2005 *„Shameless and Naked Images”: Obscene Badges as Parodies of Popular Devotion*, [w:] *Art and Architecture of late medieval pilgrimage in Northern Europe and the British Isles*, *Studies in Medieval and Reformation Traditions*. History, Culture, Religion, Ideas, eds. S. Blick, R. Tekippe, Brill, Leiden/Boston, s. 493–522.

- 2007 *A Pilgrim's Badge and Ampullae Possibly from the Chartreuse of Champmol*, [w:] *Beyond Pilgrim Souvenirs and Secular Badges. Essays in honour of Brian Spencer*, ed. S. Blick, Oxbow Books, Oxford, s. 64–74.
- 2007 *Opgespeld geloof en bijgeloof. Geloof en magie*, [w:] *Tekens van leven. Opgravingen en vondsten in het Tolburgkwartier in 's-Hertogenbosch*, ed. H.L. Janssen, A.A.J. Thelen, Utrecht, s. 147–189.
- KOLDEWEIJ J., KROON DE M.
- 2007 *Vereeuwigd in tin en lood. Ontstaanswonderen op pelgrimstekens*, [w:] *Heiligen en hun wonderen. Uit de marge van ons erfgoed van de late middeleeuwen tot heden*, eds. Ch. Caspers, P. Nissen, P. Raedts, Budel, Damon, s. 13–35.
- KOLDEWEIJ J., WILLEMSSEN A.
- 1995 *Heilig en profaan. Laatmiddeleeuwse insignes in cultuurhistorisch perspectief*, Van Soeren, Amsterdam.
- KONARSKA A.
- 2001 *Przedstawienia św. Anny Samotrzeć w zbiorach pomorskich muzeów*, [w:] *Chrześcijaństwo na Pomorzu w X–XX wieku*, red. J. Borzyszkowski, Muzeum Pomorza Środkowego w Słupsku, Instytut Kaszubski w Gdańsku, Gdańsk–Słupsk, s. 117–144.
- KOPALIŃSKI W.
- 1985 *Słownik mitów i tradycji kultury*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa.
- KORPANTY J.
- 1984 *Hotele, restauracje i szynki w starożytnym Rzymie*, „Filomata” 182 (1964), s. 131–132.
- KOŚCIŃSKI B.
- 2013 *Flasza podróżna*, [w:] *Archeologiczne świadectwa Kultu Maryjnego w średniowiecznym Gdańsku*, Katalog skrócony wystawy, Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, Gdańsk, s. 27, ryc. 23.
- 2013 *Małe naczynie ceramiczne*, [w:] *Archeologiczne świadectwa Kultu Maryjnego w średniowiecznym Gdańsku*, Katalog skrócony wystawy, Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, Gdańsk, s. 26, ryc. 22.
- KOTOWICZ P.N., MUZYCZUK A.
- 2008 *Militaria średniowieczne z królewskiego Miasta Krosna*, „Acta Militaria Mediaevalia”, t. IV, Kraków–Sanok, s. 125–166.
- KÖSTER K.
- 1956 *Gutenbergs Aachener Heiltumsspiegel*, [w:] *Das werck der bucher von der wirksamkeit des buches in vergangenheit und gegenwart*, Eine Festschrift für Horst Kliemann. Zu seinem 60. Geburtstag herausgegeben von Fritz Hodeige, Freiburg, s. 284–301.
- 1957 *Meister Tilman von Hachenburg. Studien zum Werk eines mittelrheinischen Glockengießers des fünfzehnten Jahrhunderts. Mit besonderer Berücksichtigung der als Glockenzier verwendeten mittelalterlichen Pilger- und Wallfahrtszeichen*, „Jahrbuch der Hessischen Kirchengeschichtlichen Vereinigung” Bd. 8, s. 1–206.
- 1959 *Neue Studien zu Meister Tilman von Hachenburg und seinen Glocken*, „Jahrbuch der Hessischen Kirchengeschichtlichen Vereinigung” Bd. 10, s. 77–91.
- 1960 *St.-Quirinus-Wallfahrten und ihre Pilgerandenken. Neue Studien zur Kultgeschichte und Ikonographie des Neusser Heiligen*, Neusser Jahrbuch für Kunst, Kulturgeschichte und Heimatkunde 5, s. 8–26.
- 1961 *Gottsbüren, das „hessische Wilsnack”. Geschichte und Kulturgeschichte einer mittelalterlichen Heiligblut-Wallfahrt im Spiegel ihrer Pilgerzeichen*, [w:] *Festgabe für Paul Kirn zum 70. Geburtstag dargebracht von Freunden und Schülern*, hrsg. E. Kaufmann, Berlin s. 198–222.
- 1963 *Pilgerzeichen-Studien. Neue Beiträge zur Kenntnis eines mittelalterlichen Massenartikels und seiner Überlieferungsformen*, [w:] *Bibliotheca docet. Festgabe für Carl Wehmer*, Amsterdam, s. 77–100.
- 1965 *Religiöse Medaillen und Wallfahrts-Devotionalien in der flämischen Buchmalerei des 15. und frühen 16. Jahrhunderts. Zur Kenntnis gemalter und wirklicher Kollektionen in spätmittelalterlichen Gebetsbüchern-Handschriften*, [w:] *Buch und Welt. FS Gustav Hofmann zum 65. Geburtstag dargebracht*, Wiesbaden, s. 459–504.
- 1972 *Mittelalterliche Pilgerzeichen und Wallfahrtsdevotionalien*, [w:] *Rhein und Maas. Kunst und Kultur 800–1400. Eine Ausstellung des Schnütgen-Museums der Stadt Köln und der belgischen Ministerien für französische und niederländische Kultur*, hrsg. A. Legner, Köln, s. 146–160.
- 1972 *Wallfahrtszeichen und Pilgerdevotionalien aus der Frühzeit der Dürener Sankt Anna-Wallfahrt*, [w:] *St. Anna in Düren*, hrsg. E. Gatz, Mönchengladbach, s. 191–209.
- 1973 *Gutenberg in Straßburg. Das Aachenspiegel-Unternehmen und die unbekannte „Afentur und Kunst”, „Gutenberg-Gesellschaft”, Nr 93, Mainz.*
- 1974 *Ein spätmittelalterliches Blomberger Pilgerzeichen. Zu einem Amsterdamer Bodenfund von 1973*, Lippische Mitteilungen aus Geschichte und Landeskunde 43.
- 1979 *Kollektionen metallener Wallfahrts-Devotionalien und kleiner Andachtsbilder, eingenäht in spätmittelalterlicher Gebetbuch-Handschriften*, [w:] *Erlesenes aus der Welt des Buches*, hrsg. B. Haller, Das Buch und sein Haus 1, Wiesbaden, s. 77–130.
- 1981 *Tilman von Hachenburg. Nachlese zum Werk eines Mittelrheinischen Glockengießers im Spätmittelalter*, „Jahrbuch der Hessischen kirchengeschichtlichen Vereinigung”, Bd. 31, s. 1–28.
- 1983 *Gutenbergs Straßburger Aachenspiegel – Unternehmen von 1438/1440*, „Gutenberg-Jahrbuch” 58, s. 24–44.
- 1983 *Pilgerzeichen und Pilgermuscheln von mittelalterlichen Santiago-Straßen: Saint-Léonard-Rocamadour-Saint-Gilles-Santiago de*

- Compostela. Schleswiger Funde und Gesamtüberlieferung, „Ausgrabungen in Schleswig, Berichte und Studien“ 2, hrsg. V. Vogel, Neumünster, s. 43–88.
- 1984 *Gemalte Kollektionen von Pilgerzeichen und religiösen Medaillen in flämischen Gebet- und Stundenbüchern des 15. und frühen 16. Jahrhunderts. Neue Funde in Handschriften der Gent-Brügger Schule*, [w:] Liber amicorum Herman Liebaers, Brüssel, s. 485–535.
- 1984 *Mittelalterliche Pilgerzeichen*, [w:] Wallfahrt kennt keine Grenzen. Themen zu einer Ausstellung des Bayerischen Nationalmuseums und des Adalbert-Stifter-Vereins, hrsg. L. Kriss-Rettenbeck, G. Möhler, Bayerisches Nationalmuseum, München–Zürich, s. 203–223.
- 1984 *Die Pilgerzeichen der Neusser Quirinus-Wallfahrt im Spätmittelalter. Originale Fundstücke-Abgüsse auf Glocken Bildzeugnisse*, Neusser Jahrbuch für Kunst, Kulturgeschichte und Heimatkunde, s. 11–29.
- 1985 *Pilgerzeichen und Ampullen. Zu neuen Braunschweiger Bodenfunden*, [w:] Stadtarchäologie in Braunschweig, hrsg. H. Rötting, Forschungen der Denkmalpflege in Niedersachsen 3, Hameln, s. 277–286.
- 1985 *Les coquilles et enseignes de pèlerinage de Saint-Jacques de Compostelle et des Routes de Saint-Jacques*, [w:] Santiago de Compostela – 1000 jaar Europese Bedevaart, Ausstellungskatalog, Gent, s. 85–96.
- 1985 *Mittelalterliche Pilgerzeichen*, [w:] Stadt im Wandel, Kunst und Kultur des Bürgertums in Norddeutschland 1150–1650, Ausstellungskatalog Braunschweig 1985, Bd. 1, hrsg. C. von Meckseper, Stuttgart-Bad Cannstein, s. 404, 406–408, 410–414.
- KÖTZSCHE-BREITENBRUCH L.
- 1984 *Pilgerandenken aus dem Heiligen Land*, [w:] Vivarium. Festschrift Theodor Klauser zum 90. Geburtstag. „Jahrbuch für Antike und Christentum, Ergänzungsband“ 11, Westfalen: Aschendorff, Münster, s. 229–246.
- KÖTZSCHE D.
- 1972 *Nikolaus von Verdun und die Kölner Goldschmiedekunst*, [w:] Rhein und Maas. Kunst und Kultur 800–1400. Eine Ausstellung des Schnütgen-Museums der Stadt Köln und der belgischen Ministerien für französische und niederländische Kultur, hrsg. A. Legner, Köln, s. 314–317.
- KÖTZSCHE L.
- 1988 *Zwei Jerusalemer Pilgerampullen aus der Kreuzfahrerzeit*, „Zeitschrift für Kunstgeschichte“ 51, s. 13–32.
- KOWALCZYK E.
- 1995 *Pielgrzymki pokutne we wczesnym średniowieczu. Bolesław Krzywousty i Piotr Włostowic*, Komunikat, [w:] Peregrinationes. Pielgrzymki w kulturze dawnej Europy, Colloquia Mediaevalia Varsoviensia II, red. H. Manikowska, H. Zaremska, Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk, Wydanie I, Warszawa, s. 157–159.
- KOZIEŁ S., FRAŚ M.
- 1979 *Stratygrafia kulturowa w rejonie przedromańskiego kościoła B na Wawelu*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
- KRAKÓW...
- 2006 *Kraków w chrześcijańskiej Europie X–XIII w.* Katalog wystawy, Muzeum Historyczne Miasta Krakowa, Kraków.
- KREN T.
- 1983 *Flemish Manuscript Illumination, 1474–1550*, [w:] Renaissance Painting in Manuscripts. Treasures from the British Library, Exhibition Catalogue, ed. T. Kren, D.H. Turner, Hudson Hills Press, New York, s. 3–85.
- KROON DE M.
- 1997 *Medieval Pilgrim Badges in the Collection of the Museum for Religious Art: Het Catharijneconvent, Utrecht*, [w:] Art and Symbolism in Medieval Europe. Papers of the „Medieval Europe Brugge 1997” Conference, vol. 5, eds. G. de Boe, F. Verhaeghe, Zellik, s. 145–148.
- KRÜGER H.
- 1960 *Der Wallfahrtsort Sankt Marien auf dem Gollenberg bei Köslin. Eine itinear-und kartenkundliche Studie*, „Baltische Studien“, Bd. XLVII, Hamburg, s. 65–70.
- KRZYMUSKA-FAFIUS Z.
- 1992 *Kaplica pielgrzymkowa cysterek koszańskich na Górze Chełmskiej i jej wyposażenie*, [w:] Cystersi w kulturze średniowiecznej Europy, red. J. Strzelczyk, Poznań, s. 329–349.
- KRZYWDZIŃSKI R.
- 2013 *Analiza przestrzenno-funkcjonalna archeologicznych relikwów zagospodarowania działek mieszczańskich z południowo-zachodniej części kwartału ulic: Długie Ogrody, Szafarnia, Angielska Grobla i św. Barbary w Gdańsku*, „Archeologia Gdańska”, t. V, red. H. Paner, Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, Gdańsk, s. 23–132.
- KUBICKI R.
- 2006 *Testamenty elbląskie z XIV–początków XVI w.*, „Rocznik Elbląski”, t. 20, s. 199–208.
- 2007 *Środowisko dominikanów kontraty pruskiej od XIII do połowy XVI wieku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, Gdańsk.
- 2010 *Pielgrzymki w testamentach mieszczan elbląskich w XV–początkach XVI w.*, [w:] Z dziejów średniowiecza. Pamięci profesora Jana Powierskiego (1940–1999), red. W. Długocki, Gdańsk.
- KUCZKOWSKI A.
- 2004 *Stan i potrzeby badań nad Górką Chełmską (Krzyżanką) koło Koszalina*, „Koszalińskie Zeszyty Muzealne”, t. 24, Koszalin, s. 69–94.

- 2013 Cholin–Gollenberg–Góra Chełmska, „Koszalińskie Zeszyty Muzealne”, Seria B-VIII: Archeologia, Seria: Źródła archeologiczne do dziejów miast Pomorza Środkowego, t. III, Muzeum w Koszalinie, Koszalin.
- KUCZYŃSKA J.
- 1991 *Mosiężne misy norymberskie*, Lublin.
- 2000 *Mosiężne misy niemieckie między gotykiem a renesansem*, Lublin.
- 2005 *Typy pielgrzymek w średniowieczu*, streszczenie pracy J. Goossens, *Types de pèlerinages au Moyen Âge*, „Roczniki Humanistyczne” Historia Sztuki, t. LIII, z. 4, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin, s. 224–226.
- KUCZYŃSKI S.K.
- 1995 *Znaki pielgrzymie*. Komunikat, [w:] *Peregrinationes. Pielgrzymki w kulturze dawnej Europy*, Colloquia Mediaevalia Varsoviensia II, red. H. Manikowska, H. Zaremska, Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk, Wydanie I, Warszawa, s. 321–327.
- KUCYPERA P., PRANKE P., WADYL S.
- 2011 *Wczesnośredniowieczne toporki miniaturowe*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.
- KUJOT S.
- 1905 *Miejsca cudowne NMP w Prusach Królewskich (diecezja chełmińska)*, Lwów.
- KULESSA B.
- 2005 *Siedlungsgeschichte und Hafenentwicklung in der Hansestadt Stralsund vom Mittelalter bis zur frühen Neuzeit*, „Internationale Archäologie” Bd. 31, Rahden–Westfalen.
- KÜHNE H.
- 2000 *Ostensio reliquiarum. Untersuchungen über Entstehung, Ausbreitung, Gestalt und Funktion der Heiltumsweisungen im römisch-deutschen Regnum*, Arbeiten zur Kirchengeschichte 65, Berlin, New York.
- 2004 *Heiltumsweisungen: Reliquien – Ablass – Herrschaft. Neufunde und Problemstellungen*, [w:] *Jahrbuch für Volkskunde N.F.* 27, s. 43–62.
- 2006 „... das kint mit einen pfunt wacs zum heiligen leycnam yn diß capell gelobt”. *Mitteldeutsche Mirakelbücher als Quellen zur Wallfahrtsgeschichte*, „Europäische Wallfahrtsstudien” Bd. 1: Wallfahrten in der europäischen Kultur. Pilgrimage in European Culture, Tagungsband Příbram 26.–29. Mai 2004. Proceedings of the Symposium Příbram, May 26th–29th 2004, hrsg. D. Doležal, H. Kühne, Frankfurt am Main, s. 347–366.
- 2008 *Die Pilgerzeichenforschung in Deutschland seit dem Tod von Kurt Köster 1986*, „Europäische Wallfahrtsstudien”, Bd. 4: Das Zeichen am Hut im Mittelalter, Europäische Reisemarkierungen. Symposium in memoriam Kurt Köster (1912–1986) und Katalog der Pilgerzeichen im Kunstgewerbemuseum und im Museum für Byzantinische Kunst der Staatlichen Museen zu Berlin, hrsg. H. Kühne, L. Lambacher, K. Vanja, Frankfurt am Main, s. 153–160.
- 2008 *Zur Bedeutung der Pilgerzeichensammlungen der Staatlichen Museen zu Berlin*, „Europäische Wallfahrtsstudien”, Bd. 4: Das Zeichen am Hut im Mittelalter, Europäische Reisemarkierungen. Symposium in memoriam Kurt Köster (1912–1986) und Katalog der Pilgerzeichen im Kunstgewerbemuseum und im Museum für Byzantinische Kunst der Staatlichen Museen zu Berlin, hrsg. H. Kühne, L. Lambacher, K. Vanja, Frankfurt am Main, s. 223–234.
- 2009 *Zur Konjunktur von Heilig-Blut-Wallfahrten im spätmittelalterlichen Mecklenburg*, [w:] *Jahrbuch für Mecklenburgische Kirchengeschichte*, Mecklenburgia Sacra 12, hrsg. M. Bunnars, E. Piersig, s. 76–115.
- 2013 *Pilgerzeichen westfälischer Transitwallfahrten im Mittelalter*, [w:] *Pilgerzeichen – „Pilgerstraßen”, Jakobus-Studien Bd. 20*, hrsg. K. Herbers, H. Kühne, Tübingen, s. 69–105.
- 2013 *Rechnungsbücher als Quellen der Pilgerzeichenforschung. Zwei exemplarische Funde aus Thüringen: Die Reiserechnung des Grafen Johann III. von Henneberg zum Mont Saint Michel und das Rechnungsbuch der Kapelle von Wersdorf bei Apolda*, „Europäische Wallfahrtsstudien”, Bd. 10: Wallfahrer aus dem Osten Mittelalterliche Pilgerzeichen zwischen Ostsee, Donau und Seine. Beiträge der Tagung Perspektiven der europäischen Pilgerzeichenforschung 21. bis 24. April 2010 in Prag, hrsg. H. Kühne, L. Lambacher, J. Hrdina, Frankfurt am Main, s. 383–412.
- KÜHNE H., BRUMME C.
- 2007 *Der Pilgerzeichenfund am Kloster Seehausen und sein historischer Kontext. Mit einem Katalog des Seehausener Fundes*, [w:] *Sachkultur und religiöse Praxis, Studien zur Geschichte, Kunst und Kultur der Zisterzienser*, Bd. 8, hrsg. D. Schumann, Lukas Verlag, Berlin, s. 406–457.
- 2009 *Jenseits von Wilsnack und Sternberg: Pilgerzeichen spätmittelalterlicher Heilig-Blut-Wallfahrten*, [w:] *Varia Campanologiae Studia Cyclica*, 25 Jahre Deutsches Glockenmuseum auf Burg Greifenstein, Zugleich eine Festschrift für Jörg Poettgen zur Vollendung des 70. Lebensjahres, hrsg. K. Bund, R. Pfeiffer-Rupp, Schriften aus dem Deutschen Glockenmuseum 6, Greifenstein, s. 129–142.
- 2010 *Ablässe und Wallfahrten in Braunschweig und Königs-Lutter. Zu einem Detail des Briefes Heinrich Hanners an Thomas Müntzer*, [w:] *Thomas Müntzer. Zeitgenosse. Nachwelt*, Siegfried Bräuer zum 80. Geburtstag, hrsg. H. Kühne, H.J. Goertz, T.T. Müller, G. Vogler, Thomas-Müntzer-Gesellschaft e.V. Veröffentlichungen Nr 14, Mühlhausen, s. 39–72.
- KÜHNE H., BRUMME C., KOENIGSMARKOVÁ H.
- 2012 *Jungfrauen, Engel, Phallustiere. Die Sammlung mittelalterlicher französischer Pilgerzeichen des Kunstgewerbemuseums in Prag und des Nationalmuseums Prag*, Lukas Verlag für Kunst- und Geistesgeschichte, Berlin.

- KÜHNE H., POETTGEN J.
2009 *Mittelalterliche Pilgerzeichen aus der Diözese Trier: Kurzkatalog und Befunde*, [w:] *Wege zum Heil. Pilger und heilige Orte an Mosel und Rhein*, hrsg. F. Tomas, M. Mattheus, S. Reichert, *Geschichtliche Landeskunde* 67, Stuttgart, s. 135–180.
- KÜHNE H., unter mitarbeit von BRUMME C., KRABATH S., LAMBACHER L.
2008 *Europäische Pilgerzeichen und verwandte Weißmetallgüsse des hohen und späten Mittelalters in den Sammlungen der Staatlichen Museen zu Berlin*. Katalog, „Europäische Wallfahrtsstudien“, Bd. 4: Das Zeichen am Hut im Mittelalter, Europäische Reisemarkierungen. Symposium in memoriam Kurt Köster (1912–1986) und Katalog der Pilgerzeichen im Kunstgewerbemuseum und im Museum für Byzantinische Kunst der Staatlichen Museen zu Berlin, hrsg. H. Kühne, L. Lambacher, K. Vanja, Frankfurt am Main, s. 251–383.
- KÜHNEL H.
1984 *Frömmigkeit Ohne Grenzen*, [w:] *Alltag im Spätmittelalter*, hrsg. H. Kühnel, Verlag Styria, Graz–Wien, Köln, s. 92–113.
- KWIATKOWSKI S.
1987 *Odpust jubileuszowy roku 1450 w państwie zakonnym w Prusach*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, nr 3–4, Olsztyn, s. 407–429.
1990 *Klimat religijny w diecezji pomezańskiej u schyłku XIV i w pierwszych dziesięcioleciach XV wieku*, „Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu”, R. 84, z. 1, Toruń.
- LA VIE...
1922 *La Vie de Saint Thomas le Martyr par Guernes de Pont-Sainte-Maxence. Poème Historique du XIIe siècle (1172–1174)*, ed. E. Walberg, Skrifter Utgivna av Kungl. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Lund, Acta Reg. Societatis Humaniorum Litterarum Lundensis V, C.W.K. Gleerup, Lund.
- LABAUNE-JEAN F., MENTELÉ S.
2007 *Une production d'enseignes de pèlerins au Mont-Saint-Michel*, *Archéopages*, Janvier 2007, nr 18, s. 80–81.
- LAMBACHER L.
2011 *Stand und Perspektiven der europäischen Pilgerzeichenforschung*, [w:] *Religiosität in Mittelalter und Neuzeit*. Mitteilungen der Deutschen Gesellschaft für Archäologie des Mittelalters und der Neuzeit, Bd. 23, Paderborn, s. 63–74.
- LAMY-LASSALLE C.
1968 *Recherches sur un ensemble de plombs trouvés dans la Seine. Musée des Antiquités de Rouen et Collection Bossard de Lucerne*, „Revue des Sociétés Savantes de Haute-Normandie”, *Letters et sciences humaines* 49, s. 5–24.
- 1969 *Une collection d'enseignes de pèlerinage au musée des Arts décoratifs de Lyon*, *Bulletin de la Société Nationale des antiquaires de France*, s. 264–270.
- 1971 *Les enseignes de pèlerinage du Mont-Saint-Michel*, [w:] *Millénaire monastique du Mont-Saint-Michel*, vol 3: *Culte de Saint Michel et pèlerinages au Mont*, Paris, s. 271–286.
- 1973 *Les représentations de saint Jean-Baptiste sur les enseignes de pèlerinage*, „Bulletin Trimestriel de la Société des Antiquaires de Picardie”, s. 156–164.
- LASSURE J.M., VILLEVAL G.
1987 *Un insigne de pèlerinage des Grands Carmes de Toulouse découvert à Londres*, *Archéologie du Midi Médiéval*, vol. V, s. 176–178.
- LAUCHERT F.
1913 *'Holy Coat'*, [w:] *Catholic Encyclopedia*, ed. C.G. Herbermann et al., MGH, Scriptorum VIII, Encyklopedia Press, New York.
- L'ENGLE M., HEYWOOD W.
1998 *The Little Flowers of St. Francis of Assisi*, *Vintage Spiritual Classic*, New York.
- LEE J.M.
2005 *Searching for Signs: Pilgrim's Identity and Experience Made Visible in the 'Miracula Sancti Thomae Cantuariensis'*, [w:] *Art and Architecture of late medieval pilgrimage in Northern Europe and the British Isles*, *Studies in Medieval and Reformation Traditions. History, Culture, Religion, Ideas*, eds. S. Blick, R. Tekippe, Brill, Leiden/Boston.
2014 *Medieval Pilgrims' Badges in Rivers: The Curious History of a Non Theory*, „*Journal of Art Historiography*”, vol. 11, s. 1–11.
- LEFEBVRE M.A.
1866 *Étude sur les Plombs ou Enseignes de Pèlerinage, et en Particulier sur ceux de Notre-Dame de Boulogne-sur-Mer. A propos de quelques nouveaux types et d'un moule découverts récemment dans cette ville*, [w:] *Mémoires de la Société Académique de L'arrondissement de Boulogne-sur-Mer 1864-1865*, Boulogne-sur-Mer, s.133–191.
- LEINEWEBER R.
1992 *Die Mönchskirche in Salzwedel*, *Erkenntnisse zur Bauge-schichte vom 13.–15. Jh.*, *Archäologische Informationene aus der Altmark*, Hf. 3, Salzwedel, s. 68–75.
- LEROY J.
1985 *Sainte-Marie de Boulogne, Elle vint de la mer. Etude sur son origine*. Année.
- LES CHEMINS...
2007 *Les Chemins de Saint-Jacques de Compostelle*, Vic-en-Bigorre.

LEXIKON...

- 1974 *Lexikon der Christlichen Ikonographie*, Bd. 7: Ikonographie der Heiligen Innozenz bis Melchisedech, hrsg. W. Braunfels, Rom–Freiburg–Basel–Wien.

LIBER...

- 1998 *Liber Sancti Jacobi. Codex Calixtinus*, ed. K. De Herbers y M. Santos Noia, Xunta de Galicia, Santiago de Compostela.

LIEBESKIND P.

- 1904 *Pilger oder Wallfahrtszeichen auf Glocken I*, „Die Denkmalspflege“ 6, Jg. 7, Deutscher Kunstverlag, Berlin–München, s. 53–55.
- 1905 *Pilger und Wallfahrtszeichen auf Glocken II*, „Die Denkmalspflege“ 7, Jg. 15, Deutscher Kunstverlag, Berlin–München, s. 117–120.
- 1905 *Pilger und Wallfahrtszeichen auf Glocken III*, „Die Denkmalspflege“ 7, Jg. 16, Deutscher Kunstverlag, Berlin–München, s. 125–128.
- 1907 *Das ältere Wilsnacker Pilgerzeichen*, „Die Denkmalspflege“ 9, Jg. 16, Deutscher Kunstverlag, Berlin–München, s. 131.
- 1907 *Pilgerzeichen*, „Die Denkmalspflege“ 9, Jg. 8, Deutscher Kunstverlag, Berlin–München, s. 56.

LIEBGOTT N.K.

- 1971 *Afstobninger af pilgrimstegn pa danske middelalderlige kirkeklokker*, Aarboger for nordisk Oldkyndighed og Historie, s. 196–240.
- 1988 *Metaldetektorer og middelalderens fromhedsliv*, Festskrift til Olaf Olsen på 60-års dagen den 7. Juni 1988, København, s. 207–223.

LIEFDE...

- 2013 *Liefde & Devotie. Het Gruuthusehandschrift: kunst en cultuur omstreeks 1400*, red. J. Koldweij, I. Geysen, E. Tahon, Ludion, Brugge.

LINDEN DER VAN S.

- 1999 *De heiligen*, Contact, Amsterdam/Antwerpen.

LINDQUIST S.C.M.

- 2011 *Visual Meaning and Audience at the Chartreuse de Champmol: A Reply to Susie Nash's Reconsideration of Claus Sluter's Well of Moses*, „Different visions: A Journal of New Perspectives on Medieval Art“, Issue 3, September 2011, s. 1–32.

LONDON...

- 1967 *London Museum Medieval Catalogue*, Wydanie 2, London.

LONGOSZ S.

- 1996 *Ksenodochium – hospicjum wczesnochrześcijańskie*, Vox Patrum 16 (1996), t. 30–31, Lublin, s. 275–336.

LONGPÉRIER-GRIMOARD DE A.

- 1857 *Notice Historique sur L'Abbaye de Chaalis*, Imprimerie de Ch. Duriez, Senlis.

LOON-VAN DE MOOSDIJK VAN E.

- 1996 *Pelgrimsinsignes op middeleeuwse klokken III*, „Berichten uit Het Nationaal Beiaardmuseum“ Bd. 14, s. 11–14.
- 1999 *Zeven klokken uit Zoutleeuw*, „Berichten uit Het Nationaal Beiaardmuseum“ Bd. 24, s. 7–12.
- 2004 *Goet ende wael gheraect. Versieringsmotieven op luid- en speclklokken uit de Middeleeuwen en Renaissance in het hertogdom Brabant (1300 tot 1559)*, Nijmeegse Kunsthistorische Studies 12, Nijmegen University Press, Nijmegen.

LÖHR A.

- 1988 *Die Heilige Corona und ihre mittelaltlichen Darstellungen in Bremen*, „Bremisches Jahrbuch“ Bd. 66, s. 47–58.

LUDWISARSTWO...

- 2003 *Ludwisarstwo stargardzkie i pomorskie XIV–XVII wieku. W 350. rocznicę odlania ostatniego dzwonu w Stargardzie*. Katalog wystawy Muzeum w Stargardzie, red. M. Majewski, Stargard.

LUSTENBERGER O.

- 2000 *Bild und Abbild. Einsiedler Pilgerzeichen, Einsiedler (Gnaden)-Kapellen, Einsiedler Gnadenbilder. Ein Forschungsbericht*, Sankt Meginrat.

ŁYSIAK W.

- 1998 *Miejsca kultu na Pomorzu Zachodnim. Folklor i historia*, [w:] *Wszystek krąg ziemski. Antropologia, historia, literatura. Prace ofiarowane Profesorowi Czesławowi Hernasowi*, red. P. Kowalski, Wrocław, s. 230–238.
- 2001 *Średniowieczne pielgrzymki na Pomorzu Zachodnim. Mit i rzeczywistość*, [w:] *Chrześcijaństwo na Pomorzu w X–XX wieku*, red. J. Borzyszkowski, Muzeum Pomorza Środkowego w Słupsku, Instytut Kaszubski w Gdańsku, Gdańsk–Słupsk, s. 145–165.
- 2003 *Z pielgrzymim kijem przez średniowieczne Pomorze*, [w:] *Życie dawnych Pomorzan*, t. 2, Materiały z konferencji, Bytów, 17–18 października 2002, red. W. Łysiak, Wydanie I, Muzeum Zachodnio-Kaszubskie w Bytowie, Bytów–Słupsk, s. 45–52.

MACIAKOWSKA Z.

- 2011 *Kształtowanie przestrzeni miejskiej Głównego Miasta w Gdańsku do początku XV wieku*, Seria Fontes Commentationesque ad Res Gestas Gedani et Pomeraniae, Tom III, red. serii H. Paner, Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, Gdańsk.

MAJEWSKI M.

- 2003 *Ludwisarstwo stargardzkie i pomorskie XIV–XVII wieku. Zarys problematyki*, [w:] *Ludwisarstwo stargardzkie i pomorskie XIV–XVII wieku. W 350. rocznicę odlania ostatniego dzwonu*

- w Stargardzie. Katalog wystawy Muzeum w Stargardzie, red. M. Majewski, Stargard, s. 10–31.
- 2003 *Plakieta ze znaczkim pielgrzymim ze Sternbergu*, [w:] Ludwisarstwo stargardzkie i pomorskie XIV–XVII wieku. W 350. rocznicę odlania ostatniego dzwonu w Stargardzie. Katalog wystawy Muzeum w Stargardzie, red. M. Majewski, Stargard, s. 102, nr 45.
- 2007 *Świadectwa pielgrzymek mieszkańców Pomorza Zachodniego na dzwonach*, [w:] Wszyscy jesteśmy tułaczami. Materiały opracowane z okazji obchodów Europejskich Dni Dziedzictwa 2007 w woj. zachodniopomorskim, red. M. Słomiński, Szczecin, s. 19–22.
- 2013 *Pilgerzeichen auf Glocken in hinterpommerschen Kirchen*, „Europäische Wallfahrtsstudien“, Bd. 10: Wallfahrer aus dem Osten Mittelalterliche Pilgerzeichen zwischen Ostsee, Donau und Seine. Beiträge der Tagung Perspektiven der europäischen Pilgerzeichenforschung 21. bis 24. April 2010 in Prag, hrsg. H. Kühne, L. Lambacher, J. Hrdina, Frankfurt am Main, s. 51–68.
- MALARSTWO...
- 2004 *Malarstwo gotyckie w Polsce*. Katalog, red. A.S. Labuda, K. Secomska, Seria Dzieje Sztuki Polskiej, Wydanie 1, Wydawnictwo DiG, Warszawa.
- MAŁOWIST M.
- 1954 *Podstawy gospodarcze przywrócenia jedności Pomorza Gdańskiego z Polską w XV wieku*, „Przegląd Historyczny”, t. 45, nr 2–3, Warszawa, s. 141–187.
- MANIKOWSKA H.
- 2002 *Koszty pielgrzymki Piotra Rindfleischa, kupca wrocławskiego, do Ziemi Świętej*, [w:] Civitas et villa. Miasto i wieś w średniowiecznej Europie Środkowej, red. C. Buśko, J. Klápště, L. Leciejewicz, S. Moździoch, Wrocław–Praha, s. 257–264.
- 2002 *Badania nad kultem św. Jakuba na ziemiach polskich – problemy i perspektywy*, [w:] Kult św. Jakuba Większego apostoła w Europie Środkowo-Wschodniej, red. R. Knapieński, Lublin, s. 9–24.
- 2008 *Jerozolima, Rzym, Compostela. Wielkie pielgrzymowanie u schyłku średniowiecza*, Monografie Fundacji na Rzecz Nauki Polskiej, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
- MARECKI J., ROTTER L.
- 2009 *Jak czytać wizerunki świętych, Leksykon atrybutów i symboli hagiograficznych*, Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas, Kraków.
- MAREK L.
- 2008 *Broń biała na Śląsku XIV–XVI wiek*, Wratislavia Antiqua, Studia z Dziejów Wrocławia t. 10, Instytut Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
- MARGRY P.J., CASPERS C.
- 2008 *101 Bedevaartplaatsen in Nederland*, Deel I: Noord- en Midden-Nederland, Prometheus/Bert Bakker, Amsterdam.
- MÉHU D.
- 2004 *Gratia Dei. A Journey Through the Middle Ages*, Published by Editions Fide.
- MELLINKOFF R.
- 1970 *The Horned Moses in Medieval Art and Thought*, California Studies in the History of Art, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London.
- 2004 *Averting Demons. The Protective Power of Medieval Visual Motifs and Themes*, vol. 2, Ruth Mellinkoff Publications I, Los Angeles.
- MERRIFIELD R.
- 1987 *The Archaeology of Ritual and Magic*, London.
- MEYER-WURMBACH E.
- 1964 *Kölner Zeichen und Pfennige zu ehren der Heiligen Drei Könige*, Achthundert Jahre Verehrung der Heiligen Drei Könige in Köln 1164–1964, „Kölner Domblatt. Jahrbuch des Zentral-Dombauvereins” 23/24, Köln, s. 205–292.
- MICHAŁOWSKA T.
- 1995 *Topika pielgrzymy i pielgrzymki w literaturze polskiego średniowiecza*, [w:] Peregrinationes. Pielgrzymki w kulturze dawnej Europy, Colloquia Mediaevalia Varsoviensia II, red. H. Manikowska, H. Zaremska, Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk, Wydanie I, Warszawa, s. 72–85.
- MILNE G., MILNE C.
- 1978 *Excavations on the Thames Waterfront at Trig Lane, London 1974–76*, Medieval Archaeology 22, London, s. 84–104.
- 1982 *Medieval Waterfront Development at Trig Lane, London. An Account of the Excavations at Trig Lane, London 1974–76 and Related Researches*, London and Middlesex Archaeological Society, Special Paper 5, London.
- MINKSZTYN J.
- 2010 *Znak pielgrzymki. Kapelusz pielgrzymy do Santiago de Compostela ze zbiorów Muzeum Etnograficznego w Poznaniu – stan badań*, [w:] Camino de Santiago. Szkice historyczne do peregrynacji i dziejów kultu św. Jakuba Apostoła Większego, red. A. M. Wyrwa, Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy, Lednica, s. 45–54.
- MISCHLEWSKI A.
- 1976 *Grundzüge der Geschichte des Antoniterordens bis zum Ausgang des 15. Jahrhunderts: Unter besonderer Berücksichtigung von Leben und Wirken des Petrus Mitte de Caprariis*, Bonner Beiträge zur Kirchengeschichte Bd. 8, Böhlau, Köln–Wien.

- MITCHINER M.
1986 *Medieval Pilgrims Souvenirs and Secular Badges*, London.
- MIZIOŁEK J.
1991 *Sol versus. Studia nad ikonografią Chrystusa w sztuce pierwszego tysiąclecia*, „Studia z historii sztuki”, t. XLVI, red. J. Pietrusiński, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- MONSEES Y.
1997 *Die Inschriften des Rheingau-Taunus-Kreises*, „Deutschen Inschriften” Bd. 43, Wiesbaden.
- MOŹDŻEŃ J.
2013 *Jakob Lubbes Familienaufzeichnungen als Zeugnis der Lebensselbstdarstellung eines Krämers im Danzig um die Wende des 15. Jahrhunderts*, „Biuletyn Polskiej Misji Historycznej” nr 8, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń, s. 187–233.
- MOŻEJKO B.
2006 *Zamek krzyżacki w Gdańsku w świetle inwentarzy z lat 1384–1446*, [w:] Krzyżacy. Szpitalnicy. Kondotierzy, Studia z dziejów średniowiecza nr 12, red. B. Śliwiński, Zakład Historii Średniowiecza Polski i Nauk Pomocniczych Historii Uniwersytetu Gdańskiego, Muzeum Zamkowe w Malborku, Malbork, s. 115–200.
2010 *Rozrachunek z życiem doczesnym. Gdańskie testamenty mieszczkańskie z XVI i początku XVI wieku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.
2011 *Peter von Danzig. Dzieje Wielkiej Karaweli 1462–1475*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.
2013 *Spätmittelalterliche Wallfahrten im Licht Danziger Quellen*, „Europäische Wallfahrtsstudien”, Bd. 10: Wallfahrer aus dem Osten Mittelalterliche Pilgerzeichen zwischen Ostsee, Donau und Seine. Beiträge der Tagung Perspektiven der europäischen Pilgerzeichenforschung 21. bis 24. April 2010 in Prag, hrsg. H. Kühne, L. Lambacher, J. Hrdina, Frankfurt am Main, s. 69–80.
- MOŻEJKO B., ŚLIWIŃSKI B.
2015 *Morskie aspekty Gdańska w okresie powołania fundacji szpitala św. Jakuba*, [w:] Między Gdańskiem a Santiago: 600-lecie konsekracji kościoła św. Jakuba fundacji szpitala w Gdańsku, red. B. Siek, A. Szarszewski, P. Paluchowski, Wydawnictwo Athenae Gedanenses, Gdańsk, s. 13–34.
- MRUK W.
2001 *Pielgrzymowanie do Ziemi Świętej w drugiej połowie XIV wieku*, Kraków.
2008 *Itinerarium de Brugis i opisane w nim szlaki przebiegające przez Polskę*, [w:] Drogi św. Jakuba w Polsce. Stan badań i organizacja, red. A. Jackowski, F. Mróz, I. Hodorowicz, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ, Podhalańska Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Nowym Targu, Bractwo św. Jakuba Starszego Apostoła Oddział Małopolski w Więclawicach Starych, Wydanie I, Kraków, s. 45–52.
- MULLER E.
1985 *Heilige Maagden. De verering van maagdheiligen in religieuze vrouwgemeenschappen*, [w:] Tussen heks en heilige, ed. P. Bange, Nijmegen, s. 83–101.
- MUSZYŃSKI H.J., MĘDALA S.
1984 *Archeologia Palestyny w zarysie*. Wyższe Seminarium Duchowne Diecezji Chełmińskiej. Filia Papieskiego Uniwersytetu Laterańskiego, Pelplin.
- NADOLSKI A.
1954 *Studia nad uzbrojeniem polskim w X, XI i XII wieku*, „Acta Archeologica Universitatis Lodzensis” nr 3, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Wydział II – Nauk Historycznych i Społecznych, Łódź.
- NAGEL K.
2008 *Pilgerzeichenfunde in Mecklenburg-Vorpommern*, „Europäische Wallfahrtsstudien”, Bd. 4: Das Zeichen am Hut im Mittelalter, Europäische Reisemarkierungen. Symposium in memoriam Kurt Köster (1912–1986) und Katalog der Pilgerzeichen im Kunstgewerbemuseum und im Museum für Byzantinische Kunst der Staatlichen Museen zu Berlin, hrsg. H. Kühne, L. Lambacher, K. Vanja, Frankfurt am Main, s. 71–82.
- NASH S.
2005 *Claus Sluter's 'Well of Moses' for the Chartreuse de Champmol. Reconsidered: part I*, „The Burlington Magazine”, vol. 147, No. 1233, XII 2005, s. 798–809.
2006 *Claus Sluter's 'Well of Moses' for the Chartreuse de Champmol. Reconsidered: part II*, „The Burlington Magazine”, vol. 148, VII 2006, s. 465–467.
2007 *Claus Sluter's 'Well of Moses' for the Chartreuse de Champmol. Reconsidered: part III*, „The Burlington Magazine”, vol. 150, VII 2007, s. 724–741.
- NAWROLSKA G.
2004 *Dokąd pielgrzymowali elbląkanie w średniowieczu? Znaki pielgrzymie świadectwem pobożnych wędrówek*, [w:] Archeologia et historia urbana, red. R. Czaja, G. Nawrońska, M. Rębkowski, J. Tandecki, Elbląg, s. 517–527.
2008 *Znaki pielgrzymie świadectwem pobożnych wędrówek elbląkan w średniowieczu*, [w:] Okręt Kościoła z gdańskiego Dworu Artusa, Materiały z sesji zorganizowanej przez Muzeum Historyczne Miasta Gdańska dnia 25 maja 2007 roku w 550. rocznicę nadania Miastu honorowego przywileju przez króla Kazimierza Jagiellończyka, Res Gedanenses. Studia i materiały Muzeum Historycznego

- Miasta Gdańska, Tom I, red. E. Śledź, Muzeum Historyczne Miasta Gdańska, Gdańsk, s. 123–136.
- 2010 *Ampułka pielgrzymia, XIV w.*, [w:] Fundacje artystyczne na terenie państwa krzyżackiego w Prusach, Katalog wystawy w Muzeum Zamkowym w Malborku, t. 1, red. B. Pospieszna, Malbork, s. 323.
- 2014 *Powracająca przeszłość Starego Miasta w Elblągu*, Towarzystwo Naukowe w Toruniu, Toruń.
- NAWROLSKY G. I T.
- 1989 *Badania Starego Miasta w Elblągu w roku 1985*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, t. 37, nr 2, s. 251–289.
- NAWROLSKI T.
- 1993 *Od Zamościa do Elbląga – Archeologiczne badania miast zabytkowych: doświadczenia i możliwości*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi”, Seria Archeologiczna, Nr 36/1989–1990, Łódź, s. 77–91.
- NIEDŹWIEDŹ A.
- 2014 *Competing Sacred Places: Making and Remaking of National Shrines in Contemporary Poland*, [w:] Pilgrimage, Politics and Place-Making in Eastern Europe: Crossing the Borders, eds. J. Eade, M. Katić, Ashgate Studies in Pilgrimage, Ashgate, Farnham, Burlington, s. 79–99.
- NIJHOF E., JANSSEN H.L.
- 2000 *Tekens voor heiligen. Symbolen voor de heilige Catharina, Barbara en Agatha in ,s-Hertogenbosch in de eerste helft van de zestiende eeuw*, [w:] Gevonden Voorwerpen. Opstellen over middeleeuwse archeologie voor H.J.E. van Beuningen. Lost and found. Essays on medieval archaeology for H.J.E. van Beuningen, „Rotterdam Papers” 11, eds. D. Kicken, A.M. Koldeweij, J.R. ter Molen, Rotterdam, s. 257–281.
- NOEL-HUME I.
- 1956 *Treasure in the Thames*, Frederick Muller, London.
- NOWAK T.M., WIMMER J.
- 1981 *Historia oręża polskiego 963–1795*, Wiedza Powszechna, Warszawa.
- NOWIŃSKI J. SDB.
- 2010 *Relikwie Undecim Milium Virginum w pocysterskim kościele w Łądzie nad Wartą i dedykowany im ołtarz – relikwiarz św. Urszuli*, „Seminare. Poszukiwania naukowe” t. 28, Towarzystwo Naukowe Franciszka Salezego, Kraków–Piła–Warszawa–Wrocław, s. 253–272.
- O’COLLINS G. SJ.
- 2008 *Chrystusologia. Jezus Chrystus w ujęciu biblijnym, historycznym i systematycznym*, przekład K. Franek, K. Chrzanowska, red. M. Skierkowski, Wydanie I, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- OEFELEIN C.
- 2008 *Pilgerzeichen – Neue Funde auf Glocken in Brandenburg*, „Europäische Wallfahrtsstudien”, Bd. 4: Das Zeichen am Hut im Mittelalter, Europäische Reisemarkierungen. Symposium in memoriam Kurt Köster (1912–1986) und Katalog der Pilgerzeichen im Kunstgewerbemuseum und im Museum für Byzantinische Kunst der Staatlichen Museen zu Berlin, hrsg. H. Kühne, L. Lambacher, K. Vanja, Frankfurt am Main, s. 115–126.
- OEFELEIN R., OEFELEIN C.
- 2012 *Pilgerspuren auf mittelalterlichen Glocken in Brandenburg*, Berlin–Brandenburg 2012.
- OEFELEIN C., OEFELEIN R.
- 2013 *Pilgerzeichenabgüsse auf den Glocken Branderburgs, Ergebnisse einer flächendeckenden Untersuchung*, „Europäische Wallfahrtsstudien”, Bd. 10: Wallfahrer aus dem Osten Mittelalterliche Pilgerzeichen zwischen Ostsee, Donau und Seine. Beiträge der Tagung Perspektiven der europäischen Pilgerzeichenforschung 21. bis 24. April 2010 in Prag, hrsg. H. Kühne, L. Lambacher, J. Hrdina, Frankfurt am Main, s. 179–192.
- OHLE N.
- 2000 *Życie pielgrzymów w średniowieczu. Między modlitwą a przygodą*, Kraków.
- ORNAMENTA ECCLESIAE...
- 1985 *Ornamenta Ecclesiae. Kunst und Künstler der Romanik*, Katalog zur Ausstellung des Schütgen-Museums in der Joseph-Haubrich-Kunsthalle, Bd. 3, hrsg. A. Legner, Köln.
- ORTENBERG V.
- 1990 *Archbishop Sigeric’s journey to Rome in 990*, „Anglo-Saxon England” vol. 19, Cambridge University Press, s. 197–246.
- OTTAWAY P., ROGERS N.
- 2002 *Craft, Industry and Everyday Life: Finds from Medieval York*, The Archaeology of York, The Small Finds 17/15, Council for British Archaeology, Uniwersytet Michigan.
- PALIOURAS A.
- 1985 *The Monastery of St. Catherine on Mount Sinai*, St. Catherine’s Monastery, Sinai.
- PANER A.
- 1995 *Święty Wit. Męczeństwo. Legenda i kult*, Gdańsk.
- PANER A., PANER H.
- 1998 *Gdańszczanie na pielgrzymkowych szlakach XIV i XV wieku*, [w:] Gdańsk średniowieczny w świetle najnowszych badań archeologicznych i historycznych, red. H. Paner, Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, Instytut Historii Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk, s. 167–183.

PANER H.

- 1993 *Badania ratownicze na Starym Mieście w Gdańsku w 1990 roku. Gdańsk stanowisko 2*, „Sprawozdania Gdańskiego Towarzystwa Naukowego”, nr 18, s. 53–56.
- 1993 *The Industrial Heritage of Granary Island*, [w:] Preservation of the Industrial Heritage – Gdańsk Outlook. International Seminar-European Workshop, May 11–14, 1993, Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, Gdańsk, s. 125–131.
- 1993 *Wyspa Spichrzów w Gdańsku*, „Pomorania Antiqua”, t. XV, red. H. Paner, Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, Gdańsk, s. 155–188.
- 1997 *The Archaeology of Gdańsk*, [w:] Lübecker Kolloquium zur Stadtarchäologie im Hanseraum I: Stand, Aufgaben und Perspektiven, Bd. 1, hrsg. M. Gläser, Lübeck, s. 277–291.
- 1997 *Z badań archeologicznych Gdańska. Historia i aktualności*, „Rocznik Gdański”, t. 57/1, s. 7–35.
- 1999 *The Harbor Topography of Gdańsk*, [w:] Maritime Topography and the Medieval Town, PNM, Studies in Archaeology & History, Papers from the 5th International Conference on Waterfront Archaeology, vol. 4, Copenhagen, s. 45–54.
- 2009 *Archeologia Gdańska w latach 1988–2005*, „Archeologia Gdańska”, t. I, wydanie drugie poprawione, red. H. Paner, Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, Gdańsk, s. 11–88.
- 2012 *Archeologiczne świadectwa kultu maryjnego w średniowiecznych gdańskich pamiątkach pielgrzymich*, Praca doktorska napisana w Instytucie Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego pod kierunkiem prof. dr hab. Lecha Kajzera, Łódź.
- 2013 *Pielgrzymki do Sanktuariów Maryjnych średniowiecznej Europy w wykopaliskach gdańskich*, Seria „Biblioteka Filomaty”, t. 30, Bazylika Mniejsza w Chojnicach (1993–2013), Parafia pw. Ściecia św. Jana Chrzciciela w Chojnicach, red. B. Kuffel, Chojnice, s. 79–114.
- 2013 *Średniowieczne świadectwa Kultu Maryjnego. Pamiątki pielgrzymie w zbiorach Muzeum Archeologicznego w Gdańsku*, Seria Fontes Commentationesque ad Res Gestas Gedani et Pomeraniae, Tom IV, red. serii H. Paner, Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, Gdańsk.
- 2013 *Średniowieczne znaki pielgrzymie z Einsiedeln w zbiorach Muzeum Archeologicznego w Gdańsku. Medieval pilgrim souvenirs from Einsiedeln in the collection of the Gdańsk Archaeological Museum*, „Archeologia Historica Polona” t. 21, red. J. Chudziakowa, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Uniwersyteckie Centrum Archeologii Średniowiecza i Nowożytności, Toruń, s. 171–185.
- 2014 *Pilgrim badges with the image of Charlemagne in the collection of the Gdańsk Archaeological Museum*, [w:] Lübeck und der Hanseraum. Beiträge zu Archäologie und Kulturgeschichte. Festschrift für Manfred Gläser, hrsg. A. Falk, U. Müller, M. Schneider, Lübeck 2014, s. 491–501.
- 2015 *Pamiątki pielgrzymie z Santiago de Compostela oraz inne związane z kultem św. Jakuba w wykopaliskach gdańskich*, [w:] Między Gdańskiem a Santiago: 600-lecie konsekracji kościoła św. Jakuba fundacji szypków w Gdańsku, red. B. Siek, A. Szarszewski, P. Paluchowski, Wydawnictwo Athenae Gedanenses, Gdańsk, s. 405–419.

PANER H., TRAWICKA E.

- 2009 *Pilgrim badges depicting the Virgin Mary recovered from excavations in Gdańsk, Terra sanctae Mariae. Mittelalterliche Bildwerke der Marienverehrung im Deutschordensland Preußen*, „Kunsthistorische Arbeiten der Kulturstiftung der deutschen Vertriebenen”, Bd. 7, hrsg. G. Eimer, E. Gierlich, M. Müller, K. Pospieszny, Bonn, s. 191–195.

PASCALE DE E.

- 2011 *Śmierć i zmartwychwstanie, Leksykon Historia, Sztuka, Ikonografia*, przekład A. Kłos, Wydawnictwo Arkady, Warszawa.

PASTOUREAU M.

- 2006 *Średniowieczna gra symboli*, przekład H. Igalson-Tygielska, Oficyna Naukowa, Warszawa.

PASZKIEWICZ B.

- 1998 *Skarb skandynawskich brakteatów z Wyspy Spichrzów w Gdańsku*, „Pomorania Antiqua”, t. XVII, red. H. Paner, Gdańsk, s. 265–285.
- 2005 *Katalog zabytków numizmatycznych z badań archeologicznych przy ul. Tartacznej 2*, (SAZ 255/04/04), część 1, Gdańsk, s. 1–10, (maszynopis w Archiwum Muzeum Archeologicznego w Gdańsku).
- 2005 *Monety, liczmany, medale i odważniki ze stanowiska Tandeta w Gdańsku* (SAZ 255/99/04), Gdańsk, s. 1–22, (opracowanie w Archiwum Muzeum Archeologicznego w Gdańsku).
- 2006 *Monety z badań archeologicznych średniowiecznego i nowożytnego Gdańska (1993–1996)*, „Pomorania Antiqua”, t. XXI, red. H. Paner, Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, Gdańsk, s. 479–542.
- 2009 *Monety i związane z monetami zabytki z badań Jatek Rzeźniczych oraz kamienic przy ul. św. Ducha 43–45 w Gdańsku w 2009* (SAZ 255/43/05), Gdańsk, s. 1–13, (opracowanie w Archiwum Muzeum Archeologicznego w Gdańsku).
- 2011 *Monety, żetony i odważniki ze stanowiska „Toruńska 10A”* (SAZ 255/20/50), Gdańsk, s. 1–23, (opracowanie w Archiwum Muzeum Archeologicznego w Gdańsku).
- 2012 *Monety, liczmany i odważnik monetarny z badań stanowiska „Klesza” w Gdańsku w 2008 roku* (SAZ 255/129/04), Gdańsk, s. 1–10, (opracowanie w Archiwum Muzeum Archeologicznego w Gdańsku).
- 2013 *Materiały numizmatyczne i metrologiczne ze stanowiska Szafarnia w Gdańsku* (SAZ 255/100/05), „Archeologia Gdańska”, t. V, red. H. Paner, Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, Gdańsk, s. 355–378.
- 2013 *Moneta w dawnym Gdańsku. Badania archeologiczne w latach 1997–2009*, „Archeologia Gdańska” t. VI, Monografia 1, red. serii H. Paner, Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, Gdańsk.
- 2013 *Monety, liczmany, odważniki, szalki wag ze stanowiska Jaglana* (SAZ 0255/20/46), Gdańsk, s. 1–46, (opracowanie w Archiwum Muzeum Archeologicznego w Gdańsku).
- 2013 *Monety, liczmany, odważniki, szalki wag z badań stanowiska „Tartaczna” w latach 2007–2010* (SAZ 255/4/4), Gdańsk, s.

- 1–63, (opracowanie w Archiwum Muzeum Archeologicznego w Gdańsku).
- 2013 *Monety, liczmany, odważniki, szalki wag z badań stanowiska „Toruńska 10A” w Gdańsku w latach 2009–2010 (SAZ 255/20/55)*, Gdańsk, s. 1–9, (opracowanie w Archiwum Muzeum Archeologicznego w Gdańsku).
- PAWŁOWSKA B.
- 2007 *Urbs Sacra. Pielgrzymki i podróże religijne do Rzymu w starożytności chrześcijańskiej (IV–VII w.)*, Wydawnictwo WAM, Kraków.
- PAWŁOWSKA-BLAHACZEK B.
- 2010 *Corpora sanctorum in pace sepulta sunt et nomina eorum vivent in aeternum. Peregrinatio Christiana do Rzymu w czasach Grzegorza Wielkiego*, Księga Jubileuszowa Ks. Prof. dr. hab. Edwarda Stańka, Vox Patrum 30 (2010), t. 55, Lublin, s. 77–93.
- PEUS B.
- 1974 *Bemerkungen zu den Pilgerzeichen von St. Wolfgang im See und von Grimenthal*, Der Münzen- und Medailensammler. Berichte aus allen Gebieten der Geld-, Münzen- und Medailenkunde Bd. 14.
- PEVSNER N.
- 1968 *The buildings of England: Worcestershire*, Harmondsworth.
- PIELGRZYMKI...
- 1993 *Pielgrzymki w kulturze średniowiecznej Europy*. Materiały z XIII Seminarium Mediewistycznego, red. J. Wiesiołowski, Poznań.
- PIEŃKOWSKA-WIEDERKEHR P.
- 2011 *Kult św. Katarzyny Aleksandryjskiej w Polsce do końca średniowiecza w świetle wezwań kościołów i kaplic publicznych*, [w:] Kult świętych i ideał świętości w średniowieczu, red. R. Michałowski, Instytut Historyczny Uniwersytetu Warszawskiego, „Fasciculi Historici Novi” t. XI, Wydawnictwo DiG, Warszawa, s. 149–374.
- PIETERS M., COOLS E., KOLDEWEIJ J., MORTIER A.
- 1997–1998 *Middeleeuwse en latere insignes en devotionalia uit Raversijde (gemeente Middelkerke en stad Oostende, prov. West-Vlaanderen)*, [w:] Archeologie in Vlaanderen VI, s. 261–301.
- PIRON H.W.J.
- 2002 *Late medieval religious and secular badges*, [w] Centre, Region and Periphery. Medieval Europe Basel 2002, eds. G. Helmig, B. Scholkmann, M. Untermann, Verlag Dr. G. Wesselkamp, Hertingen, s. 376–378.
- PIRON W.
- 2013 *Pilgrim badges and GIS: a northern affair?*, „Europäische Wallfahrtsstudien”, Bd. 10: Wallfahrer aus dem Osten Mittelalterliche Pilgerzeichen zwischen Ostsee, Donau und Seine. Beiträge der Tagung Perspektiven der europäischen Pilgerzeichenforschung 21. bis 24. April 2010 in Prag, hrsg. H. Kühne, L. Lambacher, J. Hrdina, Frankfurt am Main, s. 475–486.
- PIWOWARCZYK D.
- 1998 *Obyczaj rycerski w Polsce późnośredniowiecznej (XIV–XV w.)*, Warszawa.
- PLÖTZ R.
- 1984 *La peregrinatio como fenómeno Alto-Medieval. Definición y componentes*, Compostellanum 29, s. 239–265.
- 2008 *Signum peregrinationis – Heilige Erinnerung und spiritueller Schutz*, „Europäische Wallfahrtsstudien”, Bd. 4: Das Zeichen am Hut im Mittelalter, Europäische Reisemarkierungen. Symposium in memoriam Kurt Köster (1912–1986) und Katalog der Pilgerzeichen im Kunstgewerbemuseum und im Museum für Byzantinische Kunst der Staatlichen Museen zu Berlin, hrsg. H. Kühne, L. Lambacher, K. Vanja, Frankfurt am Main, s. 47–70.
- POETTGEN J.
- 1994 *Vorreformatrische Wallfahrtsdevotionalien aus dem Matthiaskloster zu Trier. Mittelalterliche Pilgerzeichen auf Glocken*, Kurtrierisches Jahrbuch 34, Trier, s. 47–76.
- 1995 *Europäische Pilgerzeichenforschung. Die Zentrale Pilgerzeichenkartei (PZK) Kurt Kösters (†1986) in Nürnberg und der Forschungsstand nach 1986*, „Jahrbuch für Glockenkunde”, Bd. 7–8, 1995/96, s. 195–206.
- 2001 *Die Anfänge der Dürener St.-Anna-Wallfahrt im Zeugnis der Anna-Glocke von Vianden (1503)*, Dürener Geschichtsblätter. Mitteilungen des Dürener Geschichtsvereins e.V., Nr 85, Düren, s. 31–59.
- 2008 *Der Beitrag der Glockenkunde zur Pilgerzeichenforschung von Kurt Köster bis heute*, „Europäische Wallfahrtsstudien”, Bd. 4: Das Zeichen am Hut im Mittelalter, Europäische Reisemarkierungen. Symposium in memoriam Kurt Köster (1912–1986) und Katalog der Pilgerzeichen im Kunstgewerbemuseum und im Museum für Byzantinische Kunst der Staatlichen Museen zu Berlin, hrsg. H. Kühne, L. Lambacher, K. Vanja, Frankfurt am Main, s. 31–46.
- 2009 *Karl der Große auf Aachener Pilgerzeichen des Mittelalters. Mit einem Katalog der bisher bekannten Exemplare*, „Zeitschrift des Aachener Geschichtsvereins” Bd. 110, hrsg. T. Kraus, K. Pabst, Jahrgang 2008, Aachen, s. 65–100.
- 2013 *Kölner Pilgerzeichen der Heiligen Ursula – Zeugnisse einer im 12. Jahrhundert beginnenden Wallfahrt*, [w:] Pilgerzeichen – „Pilgerstraßen”, Jakobus-Studien Bd. 20, hrsg. K. Herbers, H. Kühne, Tübingen, s. 153–186.

POETTGEN J., HAASIS-BERNER A.

- 1998 *Pilgerzeichen als Zeugnisse der Wallfahrt zu den Heiligen Drei Königen – Neue Funde und Typologie*, [w:] Ad Summum. 1248. Der gotische Dom im Mittelalter. Ausstellung des Historischen Archivs der Stadt Köln aus Anlaß der Grundsteinlegung des Kölner Doms vor 750 Jahren, Köln, s. 167–179.

POKLEWSKI T.

- 1968 *Nowe znaleziska średniowiecznych znaków pielgrzymich z Polski*, [w:] Na granicach archeologii, „Acta Archaeologica Lodziensia”, nr 17, red. A. Nadolski, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Wydział II – Nauk Historycznych i Społecznych, Łódź, s. 131–136.

POLACZKÓWNA H.

- 1937 *O podróżnikach średniowiecznych z Polski i do Polski*, „Miesięcznik Heraldyczny” t. 5 (16), Polskie Towarzystwo Heraldyczne, Warszawa, s. 65–72.

POLAK Z.

- 1997 *Zabytki metalowe*, [w:] Archeologia średniowiecznego Kołobrzegu, t. 2, red. M. Rębkowski, Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, Kołobrzeg, s. 173–181.

POLET C.

- 1955 *Les enseignes de pèlerinage de Saint-Maur au musée de Cluny*, Le Vieux Saint Maur, Société d'Histoire et d'Archéologie de Saint-Maur-des-Fossés, nr 34, s. 293–306.

POPIELAS-SZULTKA B., SZULTKA Z.

- 1991 *Sanktuarium Maryjne na Górze Chełmskiej*, Słupsk.

PRIEWE K.

- 2012 *Die ehemalige Klosterkirche „Zum Heiligen Leichnam” in Blomberg (heute ev. –ref. Kirche)*, Klosterkirche Blomberg, Lippische Kulturlandschaften Hf. 21, Detmold.

PROCHNO R.

- 2004 *Die Kartause von Champmol. Grablege der Burgundischen Herzöge (1364–1477)*, „Bulletin Monumental” Bd. 162, Nr 3, Berlin, s. 225–226.

RAFF T.

- 1984 *Gemalte Pilgerzeichen in einem Gebetbuch*, [w:] Wallfahrt kennt keine Grenzen. Katalog der Ausstellung im Bayerischen Nationalmuseum, München 28. Juni bis 7. Oktober 1984, hrsg. Bayerisches Nationalmuseum, A.S. Verein, München, s. 50–51.
- 1984 *Pilgerzeichen aus Köln*, [w:] Wallfahrt kennt keine Grenzen. Katalog der Ausstellung im Bayerischen Nationalmuseum, München 28. Juni bis 7. Oktober 1984, hrsg. Bayerisches Nationalmuseum, A.S. Verein, München, s. 42.
- 1984 *Pilgerzeichen aus Neuß*, [w:] Wallfahrt kennt keine Grenzen. Katalog der Ausstellung im Bayerischen Nationalmuseum,

München 28. Juni bis 7. Oktober 1984, hrsg. Bayerisches Nationalmuseum, A.S. Verein, München, s. 44–45.

RDESIŃSKA M., SZMAGLIŃSKA P., TOMASZEWSKA-SZEWCZYK A.

- 2012 *Znaki pielgrzymie. Przyczynek z zakresu kultury materialnej i konserwacji*, Acta Universitatis Nicolai Copernici, Zabytkoznawstwo i Konserwatorstwo XLIII, Toruń, s. 55–74.

RECH M.

- 2004 *Gefundene Vergangenheit*. Archäologie des Mittelalters in Bremen, mit besonderer Berücksichtigung von Riga, Begleitpublikation zur gleichnamigen Ausstellung im Focke-Museum/Bremer Landesmuseum vom 19. November 2003 bis 28. März 2004, Bremer Archäologische Blätter Beiheft 3, Habelt Verlag, Bremer.

RENARD V.

- 2011 *The Cathedral of Rouen*, Bretteville sur Odon.

RĘBKOWSKI M.

- 1998 *Znaki pielgrzymie*, [w:] Archeologia średniowiecznego Kołobrzegu, t. 3, red. M. Rębkowski, Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, Kołobrzeg, s. 223–227.
- 2002 *...ad sanctum Jacobum ultra montes... Przyczynek do badań nad pielgrzymkami mieszczan kołobrzeskich w średniowieczu*, [w:] Civitas et villa. Miasto i wieś w średniowiecznej Europie Środkowej, red. C. Buśko, J. Klápště, L. Leciejewicz, S. Moździoch, Wrocław–Praha, s. 265–269.
- 2004 *Pielgrzymki mieszkańców średniowiecznych miast południowego wybrzeża Bałtyku w świetle znalezisk znaków pątniczych. Wstęp do badań*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, R. LVII, nr 2/2004, Warszawa, s. 153–188.
- 2005 *Uwagi o niektórych atrybutach średniowiecznych pielgrzymów na podstawie znalezisk z północnej Polski*, „Archeologia Historica Polona” t. 15/2: Przeszłość z perspektywy źródeł materialnych i pisanych, red. J. Olczak, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Uniwersyteckie Centrum Archeologii Średniowiecza i Nowożytności, Toruń, s. 221–230.
- 2013 *The Finds of the Pilgrim Badges from the Polish Baltic Coast*, „Europäische Wallfahrtsstudien”, Bd. 10: Wallfahrer aus dem Osten Mittelalterliche Pilgerzeichen zwischen Ostsee, Donau und Seine. Beiträge der Tagung Perspektiven der europäischen Pilgerzeichenforschung 21. bis 24. April 2010 in Prag, hrsg. H. Kühne, L. Lambacher, J. Hrdina, Frankfurt am Main, s. 33–49.

RĘBKOWSKI M., POLAK Z., WYWROT B.

- 1997 *Źródła archeologiczne. Działka Rynek 2B*, [w:] Archeologia średniowiecznego Kołobrzegu, t. 2, red. M. Rębkowski, Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, Kołobrzeg, s. 54–83.

RĘBKOWSKI M., RULEWICZ M.

- 2001 *Czy mieszkańcy Szczecina pielgrzymowali w średniowieczu do Kolonii?*, [w:] Instantia est Mater Doctrinae, Księga

- jubileuszowa prof. dr. hab. Władysława Filipowiaka, red. E. Wilgocki, M. Dworczak, K. Kowalski, A. Porzeziński, S. Słowiński, Szczecin, s. 351–358.
- RĘBKOWSKI M., SIMIŃSKI R.
2010 *West Pomeranians' Medieval Pilgrimages to St. Theobald's Sanctuary in Thann*, „Studia Maritima”, vol. XXIII, red. E. Włodarczyk, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin, s. 13–26.
- RHEIN UND MAAS...
1972 *Rhein und Maas. Kunst und Kultur 800–1400*. Eine Ausstellung des Schnütgen-Museums der Stadt Köln und der belgischen Ministerien für französische und niederländische Kultur, hrsg. A. Legner, Köln.
- RING E.
2012 „...so scholde me eynen mynschen to Aken senden”. *Pilger aus dem Ostseeraum*, Vertraute Ferne. Kommunikatiopn und Mobilität im Hanseraum, ed. J. Mähnert, S. Selzer, Husum, s. 79–83.
2013 *Pilger in Lüneburg*, [w:] Kulturwandel im Spannungsfeld von Tradition und Innovation. Festschrift für Michael Müller-Wille, hrsg. S. Kleingärtner, U. Müller, J. Scheschewitz, Wachholtz Verlag Neumünster, Neumünster, s. 313–320.
- ROGER-MILÈS L., ROUYEYRE E.
1906 *Comment Devenir Connaisseur. Meubles & Objets d'Art ancien, Bijoux, Emaux, Faiences, Cristal De Roche, Etain, etc.*, Librairie G. Baranger Fils, Paris.
- RONG P.
2000 *Mittelalterliche Aachener Pilgerzeichen aus der Zeit des 14. bis 16. Jahrhunderts*, Aachen.
- ROMEI...
1999 *Romei e Giubilei: Il pellegrinaggio medievale a San Pietro (350–1350)*, Catalogo della Mostra (Roma, Palazzo Venezia, 29 ottobre 1999–26 febbraio 2000), ed. M. D'Onofrio, Electa, Milano.
- ROSENSTRÖM P.H.,
1963 *Nya medeltidsundersökningar i Gamla Lödöse*, „Västergötlands Fornminnesförenings Tidsskrift” Bd. VI, Lidköping, s. 249–285.
- ROUYER J.
1851 *Notice historique sur quelques médailles de Notre-Dame de Boulogne*, [w:] Mémoires de la Société des Antiquaires de la Morinie vol. 9, Saint Omer/Paris, s. 231–247.
- ROZYNKOWSKI W.
2006 *Omnes Sancti et Sanctae Dei. Studium nad kultem świętych w diecezjach pruskich państwa zakonu krzyżackiego*, Malbork.
- ROŽEK M.
2010 *Idee i symbole sztuki chrześcijańskiej*, Kraków.
- RUIZ C., ILDEFONSO J.
2011 *Entre lo Sagrado y lo Profano: Dos Insignias Medievales de Plomo Halladas en Osuna*, [w:] Cuadernos de los Amigos de los Museos de Osuna, nr 13, s. 54–59.
- RULEWICZ M.
1999 *Wyniki badań wykopaliskowych w obrębie suburbium Szczecina, w latach 1987–1992*, „Sprawozdania Archeologiczne” t. 51, s. 245–272.
- RYDBECK M.
1956 *Grav 301 vid dominikanerklostret i Hälsingborg*, [w:] Kring Kärnan VI, Hälsingborgs Museums Publikation, s. 79–93.
1956 *Pilgrimsmärket från Fornåsa*, „Fornvännen” 51, Journal of Swedish Antiquarian Research, Stockholm, s. 283–286.
1958 *Besprechung von: „Kurt Köster: Meister Tilman von Hachenburg, Studien zum Werk eines mittelhessischen Glockengießers des 15. Jahrhunderts”*, „Fornvännen” 53, Journal of Swedish Antiquarian Research, Stockholm, s. 210–218.
1964 *Thomas Becket's Ampuller*, „Fornvännen” 59, Journal of Swedish Antiquarian Research, Stockholm, s. 236–248.
- RYDBECK O.
1928 *Medeltida kontrollmärken av bly*, „Fornvännen” 23, Journal of Swedish Antiquarian Research, Stockholm, s. 150–176.
- SACHS R.
1988 *Geneza Orła Heraldycznego w Europie średniowiecznej*, „Slavia Antiqua”, t. XXXI, Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk i Instytut Prahistorii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań, s. 199–208.
- SAMARITER R.
2005 (2006) *Kurze Fundberichte, Mittelalter/Neuzeit, Stralsund, Fundplatz 47*, „Bodendenkmalpflege in Mecklenburg-Vorpommern”, Jahrbuch 53, s. 458–461.
2007 (2008) *Kurze Fundberichte, Mittelalter/Neuzeit, Stralsund, Hansestadt, Fundplatz 269*, „Bodendenkmalpflege in Mecklenburg-Vorpommern”, Jahrbuch 55, s. 372–373.
2007 (2008) *Kurze Fundberichte, Mittelalter/Neuzeit, Stralsund, Hansestadt, Fundplatz 95*, „Bodendenkmalpflege in Mecklenburg-Vorpommern”, Jahrbuch 55, s. 367–371.
2009 *Pilgerzeichen und religiöse Zeichen aus der Stralsunder Frankenvorstadt*, „Bodendenkmalpflege in Mecklenburg-Vorpommern”, Jahrbuch 56/2008, s. 191–212.
2013 *Neue Pilgerzeichen und religiöse Zeichen aus Stralsund*, „Europäische Wallfahrtsstudien”, Bd. 10: Wallfahrer aus dem Osten Mittelalterliche Pilgerzeichen zwischen Ostsee, Donau und Seine. Beiträge der Tagung Perspektiven der

- europäischen Pilgerzeichenforschung 21. bis 24. April 2010 in Prag, hrsg. H. Kühne, L. Lambacher, J. Hrdina, Frankfurt am Main, s. 145–178.
- SAMÓL P.
2015 *Kościoły i szpitale w topografii Młodego Miasta Gdańska*, [w:] Między Gdańskiem a Santiago: 600-lecie konsekracji kościoła św. Jakuba fundacji szyprow w Gdańsku, red. B. Siek, A. Szarszewski, P. Paluchowski, Wydawnictwo Athenae Gedanenses, Gdańsk, s. 65–90.
- SAMSONOWICZ H.
1969 *Struktura handlu gdańskiego w pierwszej połowie XV wieku*, „Przegląd Historyczny”, t. 53, nr 4, Warszawa, s. 695–713.
2002 *Kult św. Jakuba i szlaki jakubowe w Polsce*, [w:] Kult św. Jakuba Większego apostoła w Europie Środkowo-Wschodniej, red. R. Knapieński, Lublin.
- SANKTUARIUM...
2009 *Sanktuarium Maryjne w Piasecznie na kartach historii*, red. B. Murawska, B. Badziong, Powiatowa i Miejska Biblioteka Publiczna im. ks. Fabiana Wierchowskiego, Folia Terrum Gymevensis, Gniew.
- SANTIAGO...
1985 *Santiago de Compostela. 1000 Ans de Pèlerinage Européen*, (tent. cat. Gent, Centrum voor Kunst en Cultuur), Gand.
- SAWICKI J.
2013 *Problem średniowiecznych odznak w postaci krzyża „Tau”. Wrocławska odznaka Zakonu Szpitalników św. Antoniego z Vienne (?) na tle europejskich źródeł*, Śląskie Sprawozdania Archeologiczne LV, red. T. Płonka, A. Wiśniewski, Instytut Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław, s. 327–343.
2014 *Średniowieczne świeckie odznaki w Polsce na tle europejskim*, Wratislavia Antiqua, Studia z Dziejów Wrocławia t. 20, red. K. Wachowski, J. Klápště, S. Krabath, M. Młynarska-Kaletynowa, J. Piekalski, Uniwersytet Wrocławski Instytut Archeologii, Wrocław.
- SCHAE BEN J.
1977 *Glocken, Geläute, Türme im ehemaligen Landkreis Euskirchen*, Köln.
- SCHALIES I.
1997 *In gotes namen fara wir...*, [w:] Gefunden in Lübeck. Archäologie im Weltkulturerbe, „Ausstellungen zur Archäologie in Lübeck” 3, hrsg. M. Gläser, Lübeck, s. 59–63.
- SCHAUGSTAT M.
1993 *Mittelalterliche Pilgerzeichen auf Glocken in mecklenburgischen Dorfkirchen*, „Mecklenburgische Jahrbücher” Bd. 109, s. 19–54.
- SCHÄFER H.
1996 *Pilgerzeichen der Hansezeit*, „Archäologie in Deutschland”, Hf. 2, Theiss, Stuttgart, s. 45–46.
- SCHÄRLI B.
1985 *Ein numismatischer Streifzug ins Oberbaselbiet. Die Münzen auf der Glocke von 1493 in der reformierten Pfarrkirche S. Nikolaus Oltingen BL*, [w:] Festschrift Herbert A. Cahn. Zum 70. Geburtstag gewidmet und herausgegeben vom Circulus Numismaticus Basiliensis, hrsg. B. Schärli, H. Voegtli, Basel, s. 115–130.
- SCHENK S.
1978 *Kult świętych w starożytnym chrześcijaństwie do IV wieku*, [w:] W kierunku chrześcijańskiej kultury, red. B. Bejze, Warszawa, s. 311–328.
- SCHINDLER G.
2009 *Kurze Fundberichte Mittelalter/Neuzeit, Greiswald, Hansestadt, „Bodendenkmalpflege in Mecklenburg-Vorpommern”, Jahrbuch 56/2008*, s. 421–427.
- SCHMAUDER M.
1991 *Mittelalterliche Pilgerandenken im Oldenburger Raum*, „Archäologische Mitteilungen aus Nordwestdeutschland”, Bd. 14, s. 69–76.
- SCHNÜRER G., RITZ J.M.
1934 *Sankt Kümmeris und Volto Santo*, Studien und Bilder, Forschungen zur Volkskunde, Hf. 13/15, Düsseldorf.
- SCHRÖDER A.
1933 *Pilgerzeichen im mittleren Deutschland, besonders in der Provinz Sachsen und des Freistaates Anhalt*, [w:] Zeitschrift des Vereins für Kirchengeschichte der Provinz Sachsen und des Freistaates Anhalt Bd. 29, s. 105–121.
- SCHRYVER DE A., BEMDEN VANDEN Y., BRAL G.J.
1991 *Drolerieën te Gent. De vondst van middeleeuwse glasraamfragmenten uit het dominikanenklooster*, Kortrijk.
- SCHUBART F.W.
1896 *Die Glocken im Herzogtum Anhalt*, Dessau.
- SIEMIŃSKI T.
2002 *Święta Góra w Polanowie. Obraz mitu*, [w:] Sławno i Ziemia Sławieńska. Historia i kultura. Materiały z I Międzynarodowej konferencji, Sławno 19–20 kwietnia 2002, Poznań, s. 173–179.
- SIGAL P.A.
1984 *Les différents types de pèlerinage au Moyen Age*, [w:] Wallfahrt kennt keine Grenzen. Themen zu einer Ausstellung des Bayerischen Nationalmuseums und des Adalbert-Stifter-

- Vereins, hrsg. L. Kriss-Rettenbeck, G. Möhler, Bayerisches Nationalmuseum, München–Zürich, s. 76–86.
- SIKORA M.
1959 *Koszalin-Góra Chełmska*, „Materiały Zachodniopomorskie”, t. V, Szczecin, s. 579–584.
- SIMSON P.
1911 *Seit wann gibt es in Danzig eine Speicherinsel*, „Mitteilungen des Westpreussischen Geschichtsvereins”, Jg. 10, Danzig.
1913 *Geschichte der Stadt Danzig*, Bd 1, Danzig.
- SŁOWIANIE...
1998 *Słowianie w Europie wcześniejszego średniowiecza*. Katalog wystawy Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie, red. M. Miśkiewiczowa, Warszawa.
- SŁOWNIK...
1997 *Słownik Kultury Chrześcijańskiej*, N. Lematre, M.T. Quinson, V. Sot, przełożył i uzupełnił Tadeusz Szafrński, Instytut Wydawniczy Pax, Tytuł oryginału: *Dictionnaire culturel du christianisme*, Warszawa.
- SŁOWNIK...
1996 *Słownik botaniczny*, red. A. Szweykowska, J. Szweykowski, Wydanie 1, Wiedza Powszechna, Warszawa.
- SMITH R.C.
1846 *‘On Pilgrims’ Signs and Leaden Tokens’*, „Journal of the British Archaeological Association”, vol. 1, London, s. 200–212.
1852 *Pilgrims’ signs*, „Collectanea Antiqua”, vol. II: Etchings and Notices of Ancient Remains, Illustrative of the Habits, Customs, and History of the Past Ages, ed. C.R. Smith, J.R. Smith, London, s. 43–50.
1857 *Medieval Brooches*, „Collectanea Antiqua”, vol. IV: Etchings and Notices of Ancient Remains, London, s. 108–112.
- SMOŁUCHA J.
2000 *Udział pielgrzymów z Królestwa Polskiego i wielkiego Księstwa Litewskiego w obchodach średniowiecznych jubileuszów chrześcijaństwa*, „Nasza Przyszłość”, t. 93, Kraków, s. 5–21.
- SMOŁUCHA J., SROKA S.A.
2000 *Historia lat świętych*, Wydawnictwo WAM, Kraków.
- SOMMERARD DU E.
1884 *Catalogue et description des objets d’art de l’antiquité du Moyen Age et de la Renaissance exposés au Musée, Musée des Thermes et de l’Hôtel de Cluny*, Paris.
- SOYEZ E.
1910 *La Croix et le Crucifix*, Etude Archéologique, Amiens.
- SPENCER B.
1971 *A scallop-shell ampulla from Caistor and comparable pilgrim souvenirs*, Lincolnshire History of Archaeology 1, s. 59–66.
1975 *The ampullae from Cuckoo Lane*, [w:] Excavations in Medieval Southampton 1953–1969, vol. 2: The finds, eds. C. Platt, H. Coleman-Smith, Leicester, s. 242–249.
1980 *Medieval Pilgrim Badges from Norfolk*, Norfolk.
1982 *Pilgrim souvenirs and kindred objects*, [w:] Medieval Waterfront Development at Trig Lane, London: An Account of the Excavations at Trig Lane London 1974–1976 and Related Research, London and Middlesex Archaeological Society Special Paper 5, London, s. 106–108.
1982 *Pilgrim souvenirs from the medieval waterfront excavations at Trig Lane London 1974–1976*, [w:] Transactions of the of the London and Middlesex Archaeological Society 33, s. 304–323.
1987 *An ampulla mould from Pirton, Worcestershire*, „Journal of the British Archaeological Association” 140, s. 194–199.
1987 *Pilgrim Souvenirs*, [w:] Age of Chivalry: Art in Plantagenet England 1200–1400, eds. J. Alexsander, P. Binski, London, s. 218–224.
1988 *Pilgrim souvenirs*, Medieval Dublin Excavations 1962–81: Miscellanea, vol. I, Fascicule 5, ed. P.F. Wallace, s. 33–48.
1990 *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges*. Salisbury and South Wiltshire Museum Medieval Catalogue Part 2, Salisbury.
1998 *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges*. Medieval Finds from Excavations in London: 7, Museum of London, London.
2000 *Medieval pilgrim badges found at Canterbury*, [w:] Gevonden Voorwerpen. Opstellen over middeleeuwse archeologie voor H.J.E. van Beuningen. Lost and found. Essays on medieval archaeology for H.J.E. van Beuningen, „Rotterdam Papers” 11, eds. D. Kicken, A.M. Koldewij, J.R. ter Molen, Rotterdam, s. 316–326.
2001 *Canterbury pilgrim souvenirs found in the Low Countries*, [w:] Heilig en Profaan 2. 1200 laatmiddeleeuwse insignes uit openbare en particuliere collecties, „Rotterdam Papers” 12: A contribution to medieval archaeology, ed. H.J.E. van Beuningen, A.M. Koldewij, D. Kicken, Cothen, s. 105–111.
- SPENCER B.W.
1968 *Medieval Pilgrim Badges. Some general observations illustrated mainly from English sources*, „Rotterdam Papers”: A contribution to Medieval Archaeology, ed. J.G.N. Renaud, Rotterdam, s. 135–153.
1978 *King Henry of Windsor and the London Pilgrim*, [w:] Collectanea Londiniensia: Studies presented to Ralph Merrifield, London and Middlesex Archaeological Society Special Paper 2, London, s. 235–264.
- SPENCER R.
2007 *Brian Spencer. Born April 18th. Died April 3rd 2003*, [w:] Beyond Pilgrim Souvenirs and Secular Badges, ed. Sarah Blick, Oxbow Books, Oxford, s. 1–3.

STAAL C.

- 2001 *Liturgische kleding en liturgische voorwerpen op pelgrimstekens*, [w:] Heilig en Profaan 2. 1200 laatmiddeleeuwse insignes uit openbare en particuliere collecties, „Rotterdam Papers” 12: A contribution to medieval archaeology, ed. H.J.E. van Beuningen, A.M. Koldeweij, D. Kicken, Cothen, s. 145-160.

STAAL C., WINGENS M.

- 1997 *Bedevearten in Nederland* (tent.cat. Utrecht, Catharijne-convent), Utrecht.

STADTLUFT...

- 1992 *Stadtluft, Hirsebrei und Bettelmönch: Die Stadt um 1300*, Katalog zur Ausstellung „Stadtluft, Hirsebrei und Bettelmönch – die Stadt um 1300”. Stadtarchäologie in Baden-Württemberg und der Nordostschweiz. Zürich, im Hof des Schweizerischen Landesmuseums, 26. Juni bis 11. Oktober 1992. Stuttgart im Haus der Wirtschaft, hrsg. M. Flüeler, N. Flüeler, Stuttgart.

STANKIEWICZ J.

- 1982 *Rozwój przestrzenny i demograficzny Gdańska pod berłem Jagiellonów*, [w:] Historia Gdańska, Tom II: 1454–1655, red. E. Cieślak, Wydawnictwo Morskie, Gdańsk, s. 7–42.

STARÁ D.

- 1988 *K českým středověkým poutním odznakům*, „Časopis Národního Muzea – řada historická” 157/3–4, s. 140–148.
- 1999 *Středověký poutní odznak z dolnobavorského Bogenbergu*, „Průzkumy památek” 1, s. 47–49.
- 2000 *Ein unbekanntes pilgerzeichen vom wallfahrtsort bogenberg*, Historischer Verein für Straubing und Umgebung, Jahresbericht 101/1999, hrsg. A. Huber, J. Prammer, Straubing, s. 181–187.

STAROWIEYSKI M.

- 1995 *Pielgrzymka Egerii*, [w:] Peregrinationes. Pielgrzymki w kulturze dawnej Europy, Colloquia Mediaevalia Varsoviensia II, red. H. Manikowska, H. Zaremska, Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk, Wydanie I, Warszawa, s. 89–97.
- 2010 *Przedmowa*, [w:] Do Ziemi Świętej. Najstarsze opisy pielgrzymek do Ziemi Świętej IV–VIII w., wybór, wstęp, wprowadzenia i opracowanie P. Iwaszkiewicz, przedmowa ks. M. Starowieyski, Wydawnictwo WAM, Kraków, s. 5–16.

STEPHAN W.

- 1911 *Die Strassennahmen Danzigs*, [w:] Quellen und Darstellungen zur Geschichte Westpreussens Bd. 7, Danzig.

STRONCZYŃSKI K.

- 1847 *Pieniądze Piastów od czasów najdawniejszych do roku 1300. Rozbiorem źródeł współczesnych i wykopalisk oraz porównaniem typów menniczych objaśnione*, Warszawa.

STRZELCZYK J.

- 2007 *Pielgrzymka nie zna granic. Pielgrzymki w Europie średniowiecznej*, [w:] Mnisi i pielgrzymki w średniowieczu. Łąd na szlakach kulturowych Europy, red. M. Brzostowicz, H. Mizerska, J. Wrzesiński, Poznań–Łąd, s. 31–40.

STÜCKELBERG E.A.

- 1890 *Darstellungen an Glocken des Mittelalters*, „Anzeiger für Schweizerische Altertumskunde” Bd. 23, s. 321–324.
- 1916 *Das Wallfahrtszeichen von Oberbüren*, „Anzeiger für Schweizerische Altertumskunde” Bd. 18, H. 4, S. 327–329.

SUŁOWSKA M.

- 1983 *Sprawozdania z badań archeologicznych na Czwartku w Lublinie w 1973 r.*, Biuletyn Lubelskiego Towarzystwa Naukowego, „Folia Societatis Scientiarum Lublinensis” t. 25:2, Lublin, s. 57–66.

SUPRUNIUK A.

- 2001 *Pielgrzymi i pielgrzymki w średniowiecznej Europie*, [w:] Sanktuaria i kult, „Eastern Review”, t. 5, red. J. Kmiecński, Łódź, s. 387–411.
- 2005 *Pilgrims and Pilgrimages in Medieval Europe*, [w:] Trade Routes and Pilgrimage Trails as a Factor of Integration Sanctuaries and Cult, ed. J. Kmiecński, M. Olędzki, K.E. Natkański, Łódź–Santiago de Compostela, s. 191–215.

SVÄRDSTRÖM E.

- 1963 *Kalenderstickan från Lödöse*, Antikvariskt Arkiv 21, Almqvist & Wiksell International, Stockholm.
- 1964 *Erik Tunnbindares tolk: ett runristat måttverktyg från Lödöse*, „Fornvännen” 59, Journal of Swedish Antiquarian Research, Stockholm, s. 115–130.

SYON D.

- 1999 *Souvenirs from the Holy Land. A crusader Workshop of Lead Ampullae from Acre*, [w:] Knights of the Holy Land. The crusader Kingdom of Jerusalem, ed. S. Rozenberg, Exhibition Catalogue, The Israel Museum, Jerusalem, s. 110–115.

SZARSZEWSKI A., ZAGIERSKI M.

- 2010 *Powstanie szpitali gdańskich a szpitalnictwo europejskie w średniowieczu*, „Forum Medycyny Rodzinnej”, t. 4, nr 6, s. 438–447.

SZCZEPKOWSKA-NALIWAJEK K.

- 1996 *Relikwiarze średniowiecznej Europy od IV do początku XVI wieku. Geneza, treści, styl i techniki wykonania*, Fundacja ATK, Warszawa.

SZTYCH D.

- 2012 *Kogut w kulturze magicznej*, „Wiadomości Zootechniczne”, t. L, nr 4, s. 77–84.

SZULTKA Z.

- 1993 *Kaplica pw. Najświętszej Marii Panny na Górze Chełmskiej jako miejsce kultowe w średniowieczu*, „Studia Gdańskie”, t. IX, Gdańsk, s. 75–88.

SZYMBORSKI W.

- 2011 *Odpusty w Polsce średniowiecznej*, Medium Aevum, vol. 3, red. serii M. Ferenc, M. Stachura, Towarzystwo Wydawnicze „Historia Iagellonica”, Kraków.

SZYMCZAK J.

- 1995 *Knightly Tournaments in Medieval Poland*, „Fasciculi Archaeologiae Historicae”, Fasc. VIII, Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, Polska Akademia Nauk Oddział w Łodzi, Łódź, s. 9–28.

ŚLASKI J., TABACZYŃSKI S.

- 1959 *Wczesnośredniowieczne skarby srebrne Wielkopolski*, Warszawa–Wrocław.

ŚLEDZIK-KAMIŃSKA H.

- 1989 *Sprawozdanie z prac wykopaliskowych w Trzebnicy w 1989 r.*, „W Kręgu Konserwatorstwa Archeologicznego”, z. 8, Wrocław, s. 71–72.
1993 *Trzebnica, ul. Kościelna*, „Informator Archeologiczny. Badania rok 1989”, Warszawa, s. 94.

ŚLIWIŃSKI B.

- 1998 *Najdawniejsze pieczęcie i herb miasta Gdańska – nowe propozycje i interpretacje*, [w:] *Gdańsk średniowieczny w świetle najnowszych badań archeologicznych i historycznych*, red. H. Paner, Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, Instytut Historii Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk, s. 209–218.

TAIT H.

- 1955/1956 *Pilgrim-signs and Thomas, Earl of Lancaster*, „The British Museum Quarterly” vol. 20, nr 2, British Museum, London, s. 39–47.

TARACHA C.

- 1993 *Szlaki pielgrzymkowe do Composteli w średniowiecznej Hiszpanii*, [w:] *Pielgrzymki w kulturze średniowiecznej Europy. Materiały z XIII Seminarium Mediewistycznego*, red. J. Wiesiołowski, Poznań, s. 77–83.

TARASIUK M.

- 2004 *Problematyka wyjścia Izraela z Egiptu*, Signa Temporis. Rocznik Teologiczno-Humanistyczny nr 7, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Teologiczno-Humanistycznej, Podkowa Leśna.

TECHEN F.

- 1895 *Der Nothhelfer St. Theobald (Ewald)*, „Jahrbücher des Vereins für Mecklenburgische Geschichte und Altertumskunde” Bd. 60, hrsg. H. Grotefend, Schwerin, s. 169–178.

THE MUSEUM...

- 1988 *The Museum of London*, London.

THIER B.

- 1995 „*godes denest buten lande*”. *Die Pilgerdarstellung des Oldenburger Sachsenspiegels im Lichte archäologischer Hinweise zur Wallfahrt nach Santiago de Compostela*, [w:] *Der sassen speyghel. Sachsen-spiegel, Recht, Alltag, 2: Beiträge und Katalog zur Ausstellung „Aus dem Leben gegriffen. Ein Rechtsbuch spiegelt seine Zeit”* (Archäologische Mitteilungen aus Nordwestdeutschland, Beiheft 10), Oldenburg, s. 351–360.

THORDEMAN B., KÄLLSTRÖM O., RYDBECK M.

- 1951 *Reliker och relikvarier från svenska kyrkor. Tillfällig utställning*. SHM kataloger över tillfälliga utställningar 25, (tent. cat. Stockholm, Historiska Museet), Stockholm.

TIXADOR A.

- 2004 *Enseignes sacrées et profanes médiévales découvertes à Valenciennes. Un peu plus d'un kilogramme d'histoire*, Ilustria Librairie des musées, Valenciennes.

TOKARCZUK O.

- 2015 *Dom dzienny, dom nocny*, Wydawnictwo Literackie, Karków.

TORSY J.

- 1964 *Achthundert Jahre Dreikönigsverehrung in Köln*, [w:] *Achthundert Jahre Verehrung der Heiligen Drei Könige in Köln, 1164–1964*, Kölner Domblatt: Jahrbuch des Zentral-Dombauvereins 23–24, Köln, s. 15–162.

TOULOUSE...

- 1999 *Toulouse. Sur les chemins de Saint-Jacques. De Saint Saturnin au „Tour des Corps Saints” (V–XVIII siècles)*, réd. C. Nasso, M. Cociancich, Toulouse.

TOUSSAINT J., LASSENCE P.

- 1992 *Médailles de Saint Hubert. Enseignes, médailles, cornets du XVe au XXe siècle*, Catalogues Et Monographies De La Collection Tradition Wallonne Vol. 6, Traditions et parlers populaires Wallonie-Bruxelles, Namur.

TRANSIT BRÜGGE...

- 1997 *Transit Brügge-Novgorod. Eine Straße durch die Europäische Geschichte*, Ausstellungskatalog, Ruhrlandmuseum Essen, hrsg. F. Seibt, U. Barsdorf, H. T. Grutter, Essen.

TRICOU J.

- 1957 *Enseignes de pèlerinages et de dévotions au Musée des Beaux-Arts de Lyon*, Bulletin des Musées et Monuments Lyonnais, Association des Amis du Musée de Lyon.

TRIER J.

- 1924 *Der Heilige Jodocus. Sein Leben und seine Verehrung, zugleich ein Beitrag zur Geschichte der deutschen Namengebung*, Germanistische Abhandlungen Bd. 56, Breslau.

TURNER V., TURNER E.L.B.

- 2009 *Obraz i pielgrzymka w kulturze chrześcijańskiej*, przekład E. Klekot, Wydanie I, Kraków.

ULANOWSKI B.

- 1888 *O pokucie publicznej w Polsce*, Kraków.

ULDALL F.

- 1905 *Schwester Glocken aus dem Mittelalter im Großherzogtum Mecklenburg-Schwerin und dem Königreich Dänemark*, „Jahrbücher des Vereins für mecklenburgische Geschichte und Altertumskunde“ Bd. 70, s. 153–178.
- 1906 *Danmarks middelalderlige Kirkeklokker*, Lehmann & Stage, Köpenhamn.

QUIRINI-POPŁAWSKA D.

- 1995 *Wenecja jako etap podróży do Ziemi Świętej (XIII–XV w.)*, [w:] Peregrinationes. Pielgrzymki w kulturze dawnej Europy, Colloquia Mediaevalia Varsoviensia II, red. H. Manikowska, H. Zaremska, Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk, Wydanie I, Warszawa, s. 126–143.

VANDENBERGHE S.

- 1968 *Opgavingen en vondsten in de tuinen van het O.L.V.-Gasthuis te Mechelen*, [w:] Handelingen van de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen, vol. 72, s. 161–198.
- 1976 *Pelgrimstekens uit Mechelse baggerwerken*, [w:] Handelingen van de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen, vol. 79 (1975).
- 1988 *Metalen voorwerpen uit recent archeologisch onderzoek te Brugge*, [w:] Brugge onder-zocht. Tien jaar stadsarcheologisch onderzoek 1977–1987, Archeo-Brugge 1, ed. H. De Witte, Brugge, s. 160–192.

VANDENBERGHE S., DEZUTTER W.P.

- 1983 *Trois insignes de pèlerinage du 15e siècle de Notre-Dame d'Aardenburg*, [w:] Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, Jaargang 33, s. 455–459.

VANTAGGIATO L.

- 2010 *Pellegrinaggi giudiziari. Dalla Fiandra a San Nicola di Bari, a Santiago di Compostella e ad altri santuari (secc. XIV–XV)*, Centro Italiano, Studi Compostellani, Università degli Studi di Perugia, „Studi e Testi”, 5, Edizioni Compostellane, Perugia–Pomigliano d'Arco.

VARTY K.

- 1999 *Reynard, Renart, Reinaert and Other Foxes in Medieval England. The Iconographic Evidence: a Study of the Illustrating of Fox Lore and Reynard the Fox Stories in England During the Middle Ages Followed by a Brief Survey of Their Fortunes in Post-medieval Times*, Amsterdam University Press, Amsterdam.

VELDEN DER VAN H.

- 2000 *The Donor's Image. Gerard Loyet and the Votive Portraits of Charles the Bold*, trans. B. Jackson, Turnhout, Burgundica 2, s. 101–160.
- 2001 *Karel de Stoute op bedevaart: de aanschaf van pelgrimstekens door de graaf van Charolais*, [w:] Heilig en Profaan 2. 1200 laatmiddeleeuwse insignes uit openbare en particuliere collecties, „Rotterdam Papers” 12: A contribution to medieval archaeology, ed. H.J.E. van Beuningen, A.M. Koldeweij, D. Kicken, Cothen, s. 234–240.

VELÍMSKÝ T.

- 1998 *K nálezům středověkých poutních odznaků v českých zemích*, „Archaeologia Historica” 23, Brno–Praha, s. 435–455.
- 2006 *Reflection of Pilgrimages in the Material Culture of the Czech Middle Age*, „Europäische Wallfahrtsstudien” Bd. 1: Wallfahrten in der europäischen Kultur. Pilgrimage in European Culture, Tagungsband Příbram 26.–29. Mai 2004. Proceedings of the Symposium Příbram, May 26th–29th 2004, hrsg. D. Doležal, H. Kühne, Frankfurt am Main, s. 253–270.

VIDA...

- 1993 *Vida y Peregrinación*. Claustro de la iglesia catedral de Santo Domingo de la Calzada, La Rioja 9 julio–26 septiembre 1993, Ministerio de Cultura, Electa, Madrid.

VIKING...

- 1976 *Viking and Medieval Dublin: National Museum Excavations, 1962–1973*, Catalogue of Exhibition, Ard-Mhúsaem na h-Éireann, (cat. tent. Dublin, National Museum of Ireland), Dublin.

VIVRE...

- 2002 *Vivre Au Moyen Âge. Archéologie du quotidien en Normandie, XIIIe–XVe siècles*, Exhibition Catalogue, eds. S. Berthelot, J.Y. Marin, M. Rey-Delqué, J. Pellegrin-Gérard, Milano.

VOLKMAR F.

- 2005 *Archeologia biblijna. Mały słownik*, Wydanie drugie poprawione i uzupełnione, przeł. z jęz. niemieckiego Halina Stachowska, konsultacja nauk. i przedm. Waldemar Chrostowski, Wydawnictwo Księży Werbistów Verbinum, Warszawa.

VORAGINE DE J.

1994 *Złota Legenda*, przekład i wstęp L. Staff, Wydawnictwo TAU, Wrocław.

VOSSBERG F. A.

1843 *Geschichte der Preussischen Münzen und Siegel von frühester Zeit bis zum Ende der Herrschaft des Deutschen Ordens*, Berlin.

VREEKEN H.

1994 *Kunstnijverheid Middeleeuwen en Renaissance / Decorative Art Middle Ages and Renaissance* (mus.cat. Rotterdam, Museum Boymans-Van Beuningen), De Bataafsche Leeuw, Amsterdam.

VROOM W.H.

2010 *Financing the cathedral building in the Middle Ages. The Generosity of the Faithful*, Amsterdam University Press, Amsterdam.

WAAL DE A.

1900 *Andenken an die Romfahrt im Mittelalter*, Römische Quartalschrift für christliche Altertumskunde und für Kirchengeschichte, Bd. 14, s. 54–67.

WACHA G.

1982 *Ein neues Wallfahrerzeichen von St. Wolfgang*, „Österreichische Zeitschrift für Volkskunde“, Bd. 36, Wien, s. 406–413.

WACHOWSKI K.

1998 *Kult św. Jadwigi trzebnickiej w średniowieczu w świetle nowych źródeł*, „Archeologia Historica Polona” t. 7, Materiały z IV Sesji Naukowej Uniwersyteckiego Centrum Archeologii Średniowiecza i Nowożytności „Życie codzienne w średniowiecznym mieście” Sobótka-Górka, 22–25 października 1996 roku, ed. J. Olczak, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Uniwersyteckie Centrum Archeologii Średniowiecza i Nowożytności, Toruń, s. 71–77.

2000 *Plakietka pielgrzymia*, [w:] *Ornamenta Silesiae*. Tysiąc lat rzemiosła artystycznego na Śląsku, Muzeum Narodowe we Wrocławiu, red. M. Starzewska, Wrocław, s. 72.

2005 *Symbol–inicjał–monogram–emblem–order–dewiza? Z badań nad obyczajem rycerskim w XIV–XV wieku*, „Archeologia Historica Polona” t. 15/1: Przeszłość z perspektywy źródeł materialnych i pisanych, red. J. Olczak, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Uniwersyteckie Centrum Archeologii Średniowiecza i Nowożytności, Toruń, s. 399–414.

2005 *Średniowieczne pielgrzymki mieszkańców Śląska*, „Archeologia Polski”, t. 50, z. 1–2, Warszawa, s. 103–128.

2005 *Wallfahrten schlesischer Bürger im Mittelalter*, „Jahrbuch für Volkskunde” 28, s. 137–158.

2010 *Pobożność. Krzyż (enkolpion?)*, [w:] *Ulice średniowiecznego Wrocławia*, red. J. Piekalski, K. Wachowski, Wratislavia Antiqua, Studia z Dziejów Wrocławia t. 11, Uniwersytet Wrocławski Instytut Archeologii, Wrocław, s. 185.

2011 *Blisko i daleko od morza. Kultura materialna miast hanzeatyckich*, [w:] *Polska i Europa w średniowieczu. Przemiany strukturalne. Podmioty i przedmioty w badaniach historycznych*, Materiały z III Kongresu Mediewistów Polskich, Łódź 22–24 września 2008 roku, red. M. Adamczewski, Wydawnictwo DiG, Warszawa, s. 125–160.

2013 *Emblemata medievalia profana. Przykład Polski*, Acta Universitatis Wratislaviensis, nr 3509, Studia Archeologiczne, t. XLVI, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.

WACHOWSKI K., WITKOWSKI J.

2003 *Wrocław wobec Hanzy*, „Archeologia Polski” t. 48, s. 201–221.

WAD-PERKINS B.

1984 *From Classical Antiquity to the Middle Ages: urban public building in Northern and Central Italy AD 300–850*, Clarendon Press, Oxford.

WAGENAAR R.R.B.M., GOESSEN J.H.A.G.

1994 *De basiliek Onze Lieve Vrouw „Sterre der Zee” en de schatkamer Maastricht*, Grosse Kunstführer Bd. 197, Uitgeverij Schnell & Steiner Regensburg, Regensburg.

WALKER P.W.L.

1990 *Holy City, Holy Places? Christian Attitudes to Jerusalem and the Holy Land in the Fourth Century*, Oxford Early Christian Studies, First Edition, Oxford University Press, Oxford.

WALLACE P.F.

1985 *The archaeology of Anglo-Norman Dublin*, [w:] *The Comparative History of Urban Origins in Non-Roman Europe: Ireland, Wales, Denmark, Germany, Poland and Russia from the 9th to the 13th century*, eds. H.B. Clarke, A. Simms, British Archaeological Reports, International Series 255, Oxford, s. 379–410.

WALLEM P.F.

1930 *Middelalderske kirkeklokker i Norge med. St Olavs billed eller navn*, [w:] *Det Konglige Norske Videnskabers Selskabs forhandling III, meddelelser nr 8*.

WALLFAHRT KENNT...

1984 *Wallfahrt kennt keine Grenzen*. Themen zu einer Ausstellung des Bayerischen Nationalmuseums und des Adalbert-Stifter-Vereins, hrsg. L. Kriss-Rettenbeck, G. Möhler, Bayerisches Nationalmuseum, München–Zürich.

WALLFAHRT KENNT...

1984 *Wallfahrt kennt keine Grenzen*. Katalog der Ausstellung im Bayerischen Nationalmuseums, München 28. Juni bis 7. Oktober 1984, hrsg. Bayerisches Nationalmuseum, A.S. Verein, München.

WALLFAHRTSORTE...

- 1950 *Wallfahrtsorte Europas. Statten der gnade in wort und bild*, hrsg. R. Kriss, L. Rettenbeck, Hornung-Verlag, München.

WANZEELE VAN P.

- 2005 *Thomas Becket. Redelijkerwijs metaaldetectoronderzoek te leper leidt tot sporen van middeleeuwse verering tot de heilige Thomas Becket*, „Detector Magazine” 80, Mei 2005, s. 36–38.

WARNCKE J.

- 1930/1931 *Mittelalterliche Pilgerzeichen aus Lübeck und Lauenburg*, „Nordelbingen” Bd. 8, Beiträge zur Heimatforschung in Schleswig-Holstein, Hamburg und Lübeck, s. 158–183.

WEBB D.

- 1999 *Pilgrims and Pilgrimage in the Medieval West*, London–New York.

WEILER H.

- 1977 *Kölner Dom-Medaillen*, Teil 1: 12. bis 16. Jahrhundert, Köln.

WENZEL H.

- 1927 *Hessische Glockenkunde*, Bd. 4: Pfarreiklasse Hessisch-Lichtenau, Kassel–Wilhelmshöhe.
1946 *Hessische Glockenkunde*, Bd. 19: Kreis Melsungen, Kassel–Wilhelmshöhe.
1947 *Hessische Glockenkunde*, Bd. 24: Kreis Witzenhausen, Kassel–Wilhelmshöhe.

WENZEL S.

- 1986 *Preachers, Poets, and the Early English Lyric*, Princeton.

WERF DER VAN K.

- 1994 *Pelgrimtekens*, „De Jacobsstaf” Bd. 23, Jg. 6: Pelgrimtekens Herman Vuijsje Jacobus in..., September 1994, s. 92–101.

WESTPHAL H.

- 1958 *Die Aachenfahrt der Heiligen Dorothea von Montau 1384*, Zeitschrift des Aachener Geschichtsvereins 70, s. 123–133.

WIELOWIEYSKI J.

- 1984 *Na drogach i szlakach Rzymian*, Warszawa.

WIESIOŁOWSKI J.

- 2010 *Jak poznańska burmistrzowa ze swą krawcową do Rzymu na jubileusz 1500 r. pielgrzymowała*, Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Poznań.

WILCKENS VON. L.

- 1984 *Die Kleidung der Pilger*, [w:] Wallfahrt kennt keine Grenzen. Themen zu einer Ausstellung des Bayerischen Nationalmuseums und des Adalbert-Stifter-Vereins, hrsg. L. Kriss-Rettenbeck, G. Möhler, Bayerisches Nationalmuseum, München–Zürich, s. 174–180.

WILLE H.

- 1954 *Die Kloster- und Wallfahrtskirche zu Nikolausberg*, Kleine Kunstführer für Niedersachsen, hf. 4, Göttingen.

WILLEMSSEN A.

- 1998 *Kinder delijt: Middeleeuws speelgoed in de Nederlanden*, Nijmeegse Kunsthistorische Studies vol. 6, University Press, Nijmegen.

WILLIAMSON R.

- 1984 *Medieval English Pilgrims and Pilgrimages*, [w:] Wallfahrt kennt keine Grenzen. Themen zu einer Ausstellung des Bayerischen Nationalmuseums und des Adalbert-Stifter-Vereins, hrsg. L. Kriss-Rettenbeck, G. Möhler, München – Zürich, s. 114–126.

WILSKA M.

- 1995 *Pielgrzymim szlakiem z Mazowsza do Composteli*, [w:] Peregrinationes. Pielgrzymki w kulturze dawnej Europy, Colloquia Mediaevalia Varsoviensia II, red. H. Manikowska, H. Zaremska, Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk, Wydanie I, Warszawa, s. 165–169.

WINKELMAN J.H.

- 1998 *Laatmiddeleeuwse erotica in woord en beeld. Over de literaire achtergronden van enkele profane insignes*, „Amsterdammer Berträge zur älteren Germanistik”, vol. 50, s. 167–184.
2001 *Naturalia et Pudentia. Erotische insignes uit de Middeleeuwen en hun literaire achtergronden*, „Amsterdammer Beiträge zur ältere Germanistik”, vol. 55, s. 223–238.
2007 *In u is een deel ghespeet. Over het dragen van profane insignes in de late middeleeuwen*, Queeste, Tijdschrift over middeleeuwse letterkunde in de Nederlanden, vol. 14, s. 154–170.

WIPSYZYCKA E.

- 1995 *Pielgrzymki starożytne: problemy definicji i cezury*, [w:] Peregrinationes. Pielgrzymki w kulturze dawnej Europy, Colloquia Mediaevalia Varsoviensia II, red. H. Manikowska, H. Zaremska, Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk, Wydanie I, Warszawa, s. 17–28.

WIŚNIEWSKI J.

- 2008 *Zabiegi o wyniesienie na ołtarze i zatwierdzenie kultu św. Doroty z Mątowów Wielkich*, [w:] Kaci. Święci. Templariusze, Studia z dziejów średniowiecza nr 14, red. B. Śliwiński, Zakład Historii Średniowiecza Polski i Nauk Pomocniczych Historii Uniwersytetu Gdańskiego, Muzeum Zamkowe w Malborku, Malbork, s. 563–579.

WITKOWSKA A.

- 1971 *Przemiany w ruchu pielgrzymkowym i praktyce odpustów w kościele zachodnim w XIV–XV wieku*, „Znak”, R. XXIII, nr 205–206 (7–8), Kraków, s. 892–900.

- 1995 *Peregrinatio religiosa w średniowiecznej Europie*, [w:] *Peregrinationes. Pielgrzymki w kulturze dawnej Europy*, Colloquia Mediaevalia Varsoviensia II, red. H. Manikowska, H. Zaremska, Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk, Wydanie I, Warszawa, s. 9–16.
- WITTSTOCK J.
- 1981 *Kirchliche Kunst des Mittelalters und der Reformationszeit. Die Sammlung im St.-Annen-Museum*, [w:] *Lübecker Museumskataloge Bd. 1*, hrsg. W. Schadendorf, Museum für Kunst und Kulturgeschichte der Hansestadt Lübeck, Lübeck.
 - 1982 *Pilgerzeichen und andere Wallfahrtsdevotionalien in Norddeutschland*, [w:] *Aus dem Alltag der mittelalterlichen Stadt*, „Hefte des Focke-Museums“ Bd. 62, hrsg. R. Pohl-Weber, Bremen, s. 193–200.
 - 1984 *Pilgerzeichen in Lübeck. Alte und Neue Funde*, „Lübecker Schriften zur Archäologie und Kunstgeschichte“ Bd. 8, s. 15–21.
 - 1998 *Der Bremer Pilgerzeichen-Fund*, [w:] *Der Jakobuskult in „Kunst“ und „Literatur“*, Zeugnisse in Bild, Monument, Schrift und Ton, Jakobus-Studien Bd. 9, hrsg. K. Herbers, R. Plötz, Tübingen, s. 85–107.
- WOJCIECHOWSKI L.
- 2007 *Średniowieczne ośrodki pielgrzymkowe związane z relikwiami Męki Pańskiej*, [w:] *Mnisi i pielgrzymki w średniowieczu. Łąd na szlakach kulturowych Europy*, red. M. Brzostowicz, H. Mizerska, J. Wrzesiński, Poznań–Łąd, s. 41–59.
- WOLFF F.
- 1920 *Die Glocken der Provinz Brandenburg und ihre Giesser*, Berlin: Zirkel, Architekturverlag G.m.b.H, Berlin.
- WOODFIELD C.
- 1981 *Finds from the Free Grammar School at the Whitefriars, Coventry, c. 1545–c. 1557/58*, „Post Medieval Archaeology“ vol. 15, s. 81–159.
- WÓJCIK M.
- 2001 *Instytucje dobroczynne w „Listach” Grzegorza Wielkiego*, *Vox Patrum* 21(2001), t. 40–41, s. 337–351.
 - 2002 *Świeccy fundatorzy instytucji dobroczynnych w Kościele starożytnym*, *Vox Patrum* 22 (2002), t. 42–43, s. 327–351.
- WRIGHT T.
- 1865 *The worship of the generative powers during the Middle Ages of Western Europe*, J.C. Hotten, London. Artykuł dostępny na stronie internetowej: <http://www.angelfire.com/rnb/pearllibonline10/worship.pdf>, pobranie dn. 23.12.2015.
- WRZESIŃSKI J.
- 1991 *Lednicka plakietka z orłem oraz kilka uwag na temat adaptacji i rozpowszechnienia się orła-symbolu*, „Studia Lednickie” 2, Poznań–Lednica, s. 133–158.
- WRZOSEK A.
- 1961 *Zabytki wczesnośredniowieczne z Ostrowa Lednickiego, pow. Gniezno*, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, *Annales Musei Archaeologici Posnaniensis*, vol. XII, Poznań, s. 242–280.
- WULFF O.
- 1911 *Altchristliche und mittelalterlich-byzantinische und italienische Bildwerke*, Tl. 2: *Mittelalterliche Bildwerke*, Berlin.
- WUSTENHOFF J.E.
- 2001 *Bodem-en dekselmedaillons in laatmiddeleeuwse tinnen voorwerpen*, [w:] *Heilig en Profaan 2. 1200 laatmiddeleeuwse insignes uit openbare en particuliere collecties*, „Rotterdam Papers” 12: *A contribution to medieval archaeology*, ed. H.J.E. van Beuningen, A.M. Koldeweij, D. Kicken, Cothen, s. 137–144.
- WYRWA A.M.
- 2001 *Hic est patientia et fides sanctorum. O relikwiach Towarzyszek św. Urszuli z opactwa cysterskiego w Łeknie-Wągrowcu i ich translacji w XVI wieku do kościoła Jezuitów w Poznaniu. Przyczynek do rozprzestrzeniania się kultu św. Urszuli*, [w:] *Scriptura custos memoriae. Prace historyczne*, red. D. Zydorek, Poznań.
 - 2007 *Święty Jakub Apostoł i ślady pielgrzymowania pątników z ziem polskich do jego „grobu” w Santiago de Compostela*, [w:] *Mnisi i pielgrzymki w średniowieczu. Łąd na szlakach kulturowych Europy*, red. M. Brzostowicz, H. Mizerska, J. Wrzesiński, Fundacja „Unia Nadwarciańska”, Starostwo Powiatowe w Słupcy, Muzeum Archeologiczne w Poznaniu, Poznań–Łąd, s. 61–102.
 - 2008 *Stan i potrzeby badań nad średniowiecznymi podróżami z ziem polskich do „grobu” św. Jakuba Apostoła*, [w:] *Drogi św. Jakuba w Polsce. Stan badań i organizacja*, red. A. Jackowski, F. Mróz, I. Hodorowicz, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ, Podhalańska Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Nowym Targu, Bractwo św. Jakuba Starszego Apostoła Oddział Małopolski w Więclawicach Starych, Wydanie I, Kraków, s. 27–44.
 - 2009 *Święty Jakub Apostoł. Malakologiczne i historyczne ślady peregrynacji z ziem polskich do Santiago de Compostela*, Biblioteka Studiów Lednickich XIII, Seria C, Tom 1, Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy, Lednica–Poznań.
- WYWROT-WYSZKOWSKA B., POLAK Z., RĘBKOWSKI M.
- 1999 *Źródła archeologiczne*, [w:] *Archeologia średniowiecznego Kołobrzegu*, t. 4, red. M. Rębkowski, Kołobrzeg, s. 13–173.
- YEOMAN P.
- 1999 *Pilgrimage in Medieval Scotland*, London.
- ZALESSKAJA V.
- A Group of Leaden Ampullas from Thessalonica*, *Soviet Archaeology*, s. 263–269.

ZAREMSKA H.

- 1978 *Procesje Bożego Ciała w Krakowie w XIV–XVI wieku*, [w:] Kultura elitarna a kultura masowa w Polsce późnego średniowiecza, red. B. Geremek, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
- 1995 *Pielgrzymka jako kara za zabójstwo: Europa środkowa XIII–XV w.*, [w:] Peregrinationes. Pielgrzymki w kulturze dawnej Europy, Colloquia Mediaevalia Varsoviensia II, red. H. Manikowska, H. Zaremska, Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk, Wydanie I, Warszawa, s. 147–156.

ZDRENKA J.

- 2004 *Święty Teobald pomocnikiem w potrzebie mieszkańców Pomorza i Prus w średniowieczu*, [w:] Mieszczanie. Wasale. Zakonnicy, Studia z dziejów średniowiecza nr 10, red. B. Śliwiński, Zakład Historii Średniowiecza Polski i Nauk Pomocniczych Historii Uniwersytetu Gdańskiego, Muzeum Zamkowe w Malborku, Malbork, s. 391–412.

ZIELIŃSKA-MELKOWSKA K.

- 1995 *Średniowieczne miejsca pielgrzymkowe w ziemiach chełmińskiej, lubawskiej i Michałowskiej*, [w:] Peregrinationes. Pielgrzymki w kulturze dawnej Europy, Colloquia Mediaevalia Varsoviensia II, red. H. Manikowska, H. Zaremska, Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk, Wydanie I, Warszawa, s. 242–251.

ZIEMBA A.

- 2008 *Sztuka Burgundii i Niderlandów 1380–1500. Tom I: Sztuka i kultura dworu burgundzkiego i miast niderlandzkich 1380–1500*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.

ZIMMERMANN W.

- 1935 *Die Kunstdenkmäler der Rheinprovinz*, Kreis Kreuznach Bd. 18:1.

ZWEERINK K.

- 2001 *Mossel en Kruisboog. Insignes als sleutel voor het onderzoek naar de beeldtaal van Jheronimus Bosch (ca. 1450–1516)*, „Kunstlicht Architectuur”, Jrg. 22 (2001), nr 2/3, Amsterdam, s. 40–46.

ZWEERINK K., KOLDEWEIJ J.

- 2001 *Insignes en Jheronimus Bosch*, [w:] Heilig en Profaan 2. 1200 laatmiddeleeuwse insignes uit openbare en particuliere collecties, „Rotterdam Papers” 12: A contribution to medieval archaeology, ed. H.J.E. van Beuningen, A.M. Koldeweij, D. Kicken, Cothen, s. 207–224.

ŻAKI A.

- 1966 *Odkrycie nowego reliktu przedromańskiego na Wawelu (tzw. kościół B)*, cz. I, „Sprawozdania z Posiedzeń Komisji Naukowych Polskiej Akademii Nauk” Kraków, s. 24–27.

- 1974 *Archeologia Małopolski wczesnośredniowiecznej*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.

ŻUREK A.

- 1995 *Materialne ślady pielgrzymek Ślązaków w średniowieczu*. Komunikat, [w:] Peregrinationes. Pielgrzymki w kulturze dawnej Europy, Colloquia Mediaevalia Varsoviensia II, red. H. Manikowska, H. Zaremska, Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk, Wydanie I, Warszawa, s. 332–338.

13. Wykaz skrótów.

Spis tablic i tabel

Wykaz skrótów

aut. – autor	ul. – ulica
ćw. – ćwierć	UW – Uniwersytet Warszawski
dr – doktor	uzup. – uzupełnione
ed. – redaktor	WuP – Wallfahrt und Pilgerzeichen – baza danych o pamiątkach
gł. – głębokość	pielgrzymich pod adresem: http://www.pilgerzeichen.de
gr. – grubość	w. – (przy lokalizacji) – warstwa
GAPM – Gdańskie Ażurowe Plakietki Maryjne	w. – (przy datowaniu) – wiek
GKPP – Gdańska Kolekcja Pamiątek Pielgrzymich	wg – według
hol. – holenderski	wyd. – wydanie
GPPM – Gdańskie Pełne Plakietki Maryjne	wym. – wymiary
hrsg. – redaktor	wys. – wysokość
il. – ilustracja	wyk. – wykop
i.p. – inwentarz polowy	zm. – zmarł
jęz. – język	zob. – zobacz
kat. – katalog	
m – metr	
MAG – Muzeum Archeologiczne w Gdańsku	
mech. – mechaniczna	
MGH – Monumenta Germaniae Historica	
nauk. – naukowa	
niem. – niemieckie	
NMP – Najświętszej Marii Panny	
NN – nieustalony	
nr – numer	
nr pol. – numer polowy	
n.p.m. – nad poziomem morza	
ob. – obręb	
odc. – odcinek	
ok. – około	
parc. – parcela	
pocz. – początek	
poł. – połowa	
popr. – poprawione	
poz. – pozycja	
p.p.m. – poniżej poziomu morza	
przed. – przedmiotowa	
przeł. – przełożone (z języka)	
przyp. – przypis	
PUB – Pommersches Urkundenbuch	
pw. – pod wezwaniem	
rec. – recenzowanego	
red. – redaktor	
ryc. – rycina	
rys. – rysunek	
SAZ – Systemem Ewidencji Zabytków	
sek. – sektor	
szer. – szerokość	
szt. – sztuk	
śr. – średnica	
tab. – tabela	

Spis tablic

Tablica 1. Najstarsze plakietki ażurowe z Akwizgranu w kolekcji gdańskiej (GKPP 991, 1079), datowane na 1 poł. XIV wieku, oraz plakietki bez lusterka w ramach prostokątnych i w ramce okrągłej.

Tablica 2. Plakietki ażurowe z Akwizgranu bez ramki na lusterko oraz plakietka z ramką na herb Akwizgranu (GKPP 623).

Tablica 3. Plakietki ażurowe z Akwizgranu z ramką na lusterko.

Tablica 4. Plakietka z ramką na lusterko (GKPP 958), fragmenty dwóch plakietek ażurowych, wkład relikwiarzyka (GKPP 653) oraz plakietka pełna z Akwizgranu (GKPP 1080).

Tablica 5. Plakietki z sanktuariów maryjnych w Lede (Belgia), Amerfoort i Aardenburg (Holandia) oraz Rocamadour (Francja).

Tablica 6. Plakietki ażurowe z Einsiedeln z przedstawieniem wyświecenia kaplicy łaski.

Tablica 7. Plakietki ażurowe z Einsiedeln z przedstawieniem wyświecenia kaplicy łaski.

Tablica 8. Gdańskie Pełne Plakietki Maryjne (GPPM), odmiana 1 i 2.

Tablica 9. Gdańskie Pełne Plakietki Maryjne (GPPM), odmiana 3, 4, 5, 6, 7 i 8.

Tablica 10. Gdańskie Ażurowe Plakietki Maryjne (GAPM), odmiana 1, 2, 3, 4, 5 i 6.

Spis tabel

Tabela 1. Wykaz stanowisk na terenie Gdańska, na których pozyskano średniowieczne pamiątki pielgrzymie w latach 1983–2013.

Tabela 2. Procentowy skład stopu metali w plakietkach ażurowych z Akwizgranu.

Tabela 3. Procentowy skład stopu metali w plakietce pełnej z Akwizgranu.

Tabela 4. Procentowy skład stopu metali w plakietkach z Einsiedeln.

Tabela 5. Procentowy skład stopu metali w plakietkach z Amersfoort, Lede oraz Rocamadour.

Tabela 6. Procentowy skład stopu metali w dzwonkach i relikwiarzykach z Akwizgranu.

Tabela 7. Procentowy skład stopu metali w plakietkach typu GPPM odmiany 1, zapewne pochodzących z lokalnego sanktuarium na Pomorzu.

Tabela 8. Procentowy skład stopu metali w plakietkach typu GPPM odmiany 2A, 2B, 2C, 2D, zapewne pochodzących z lokalnego sanktuarium na Pomorzu.

Tabela 9. Procentowy skład stopu metali w plakietkach typu GPPM odmiany 3, zapewne pochodzących z lokalnego sanktuarium na Pomorzu.

Tabela 10. Procentowy skład stopu metali w plakietkach typu GPPM odmiany 4, zapewne pochodzących z lokalnego sanktuarium na Pomorzu.

Tabela 11. Procentowy skład stopu metali w plakietkach typu GPPM odmiany 5 wariant A i odmiany 5 wariant B, zapewne pochodzących z lokalnego sanktuarium na Pomorzu.

Tabela 12. Procentowy skład stopu metali w plakietkach typu GPPM odmiany 6, zapewne pochodzących z lokalnego sanktuarium na Pomorzu.

Tabela 13. Procentowy skład stopu metali w plakietkach typu GPPM odmiany 7, zapewne pochodzących z lokalnego sanktuarium na Pomorzu.

Tabela 14. Procentowy skład stopu metali w plakietkach typu GAPM odmiany 1, odmiany 2 oraz odmiany 3, zapewne pochodzących z lokalnego sanktuarium na Pomorzu.

Tabela 15. Procentowy skład stopu metali w plakietkach typu GAPM odmiany 4, odmiany 5 oraz odmiany 6, zapewne pochodzących z lokalnego sanktuarium na Pomorzu.

Tabela 16. Procentowy skład stopu metali w plakietkach, których miejsce pochodzenia nie zostało ustalone.

14. Gdańsk on the pilgrim routes of medieval Europe.

Summary

One of the author's major fields of scientific interest involves issues connected to the religiosity and mediaeval pilgrimages of the inhabitants of Gdańsk and Pomerania, as well as to the role and significance of the city on the Motława River on the pilgrimage routes of mediaeval Europe. The monograph is the direct result of his studies of these issues and an effect of the creation within the Gdańsk Archaeological Museum of a collection of mediaeval pilgrim souvenirs, unique on a global scale, currently known under the name of the Gdańsk Collection of Pilgrim Souvenirs, amounting to about 1 200 artefacts. My fascination with these exceptional testimonies of the piety of the inhabitants of mediaeval Europe goes back to 1993–94, when in the course of research conducted on the Granary Island in Gdańsk the first pilgrim badges were discovered, along with other artefacts connected to the pan-European pilgrimage movement, which has been strongly reflected among the Gdańsk archaeological artefacts.

One of the most important assemblages of artefacts found at that time included a few dozen pilgrim badges, small bells, reliquaries and other artefacts of a devotional nature. This collection was enlarged successively with discoveries made over the next years. Despite the quite frequently previously assumed religious significance attached to this type of artefacts, to some extent marginalized within research into mediaeval towns and cities, this is a much more complex and multifaceted issue, creating many new cognitive and interpretational possibilities. However, these possibilities are dependent on the condition that the finds originate from well-documented discoveries made in the course of systematic archaeological research, preceded by a thorough historical query enabling a sound knowledge of the mediaeval town's topography.

After presenting these discoveries at a number of Polish and international conferences, beginning with the conference of Hanseatic cities in Lübeck in 1998 and ending with the conference dedicated to pilgrim signs in Prague in 2010, an enormous amount of interest was sparked by these finds among European mediaevalists, showing how well these studies fit into the wider current of research into the religiosity and spiritual culture of mediaeval Europe and its interregional contacts. This inspired the author to create the above-mentioned Gdańsk Collection of Pilgrim Souvenirs and to undertake research on pan-European pilgrimages in mediaeval Europe based on the mediaeval pilgrim souvenirs found in Gdańsk.

Pomerania functioned as an important point on mediaeval European pilgrimage routes due to the fact that important land, river and sea transportation routes intersected in Gdańsk. Among others, the pilgrimage trail of those travelling from Królewiec through Prague to Venice, from where ships departed for the Holy Land, passed through the territories of Gdańsk Pomerania.

Christians made pilgrimages to places regarded as sacred (*peregrinatio ad loca sacra*) already in ancient times, in this way raising their spirits weakened by persecution, and reinforcing their faith. Undoubtedly, this was significantly influenced by the cult of

martyrs, developing intensively already from the mid-4th century, which soon became a large-scale phenomenon. This resulted in the growing popularity of relics and in the conviction that it was necessary to visit particular holy graves and stay in their vicinity, which is frequently emphasized in the writings of the Fathers of the Church. People visiting martyrs' graves (particularly on the anniversaries of their deaths) not only took care of such places, regarded as sacred, but also brought numerous gifts. With time, through their very presence in the vicinity of the relics, the gifts would gain so much sanctity that they were treated as equally holy as the relics and miraculous properties were attributed to them. The history of the early Middle Ages abounds in miraculous and quite unexpected finds of very important relics, which often strengthened the reigns of kings and emperors, and gave people the opportunity to experience ecstatic raptures.

Among different categories of relics, the dead martyrs' bodies, which aroused the greatest expectations among believers, were undoubtedly of the utmost importance. However, relic fragments, including even very tiny elements derived from the body, such as bones, fingernails, teeth, hair, etc., came a close second, and were valued very highly. Relics of a secondary character, that is ones which – as mentioned above – gained the features of sanctity through mere communion with relics (*brandeum*), occupied a lower position. Demand induced supply; and churches and monasteries in the Christian Europe started to teem with thousands of relics, which were not only stored there, but also transported to various villages and hamlets in order to reach all those who might potentially be interested in giving donations, and thus providing support to cover the costs of storing such priceless treasures by the servants of the Church.

The most popular pilgrim centres in Christian Europe included Rome, Santiago de Compostela, the already mentioned Canterbury, Chartres, Cologne, Le Puy-en-Velay, Loreto, Mont-Saint-Michel, Alttötting, Rocamadour, Montserrat, Aachen, Einsiedeln, Wilsnack, Walsingham, Toulouse and Prague, and each of these centres had something to be proud of when it comes to holy relics. However, the most important place of pilgrimage was the Holy Land, Rome and Santiago de Compostela. Pilgrimages to Rome, to the graves of the Apostles Peter and Paul, as well as to Santiago de Compostela, to the grave of the Apostle James the Greater, classified as *peregrinationes maiores*, were categorized as next in importance to visiting the Holy Land, the highest in the hierarchy of mediaeval peregrinations. The popularity of Rome was increased by the so-called jubilee pilgrimage, when complete pardon could be gained. These events, initiated by announcing the Christian jubilee in 1300, and then in the years 1350, 1390 and 1423, as well as in 1450 and 1475, also contributed to a substantial increase in the role of pardons and to the development of a special kind of pietism, which Halina Manikowska called calculated pietism, which involved replacing penance with pardons and the collecting of the latter, through visiting places which offered the most attractive indulgences, often reaching even tens of thousands of years.

The Gdańsk collection

All the more important and larger mediaeval pilgrim centres offered the faithful different kinds of souvenirs, among which pilgrim signs, also known as pilgrim badges, predominated, but various kinds of reliquaries, bells, ampullas, horns, rattles, whistles, etc., were also popular. Hundreds of thousands of copies were produced and sold. Unfortunately, few badges have survived to our times, and – in spite of research in cities situated on the routes of great pilgrimages, carried out intensively over the last decades – that number has not increased substantially. An absolute exception, or rather peculiarity, in this respect is Gdańsk and the collection of mediaeval pilgrim souvenirs derived from here, discovered during the excavations conducted in this area over a period of 20 years. At the end of the 1980s in Gdańsk, an opportunity appeared to conduct widespread surface rescue excavations, financed from investment resources. The opportunity seems to have been seized and one of the results was the establishment of a team of researchers possessing the proper qualifications to study the archaeology of the city.

Iconographic threads occurring on pilgrim signs are undoubtedly artistic products, although they cannot always be regarded literally as works of art in the common understanding of the term. However, through their analysis and interpretation we can reveal hidden meanings connected with the political, social, ideological and artistic situation at the time, while also, which is by no means less important, observe how the technological and artistic tendencies changed in the 14th and 15th centuries. By identifying and estimating the origin of the badges we can also broaden our knowledge about the contacts Gdańsk maintained with other countries in mediaeval Europe. Unfortunately, only in a few cases can closer analogies be observed between certain representations on pilgrim signs and miraculous statues, pictures, reliquaries, altars or effigies placed on seals and coins. However, assuming the subject of the representation and the way it was presented as the most important criteria for categorizing pilgrim souvenirs, we are able to distinguish at least certain groups of these artefacts with common formal and stylistic features, which can refer to similar goods known from other discoveries in Europe and in this way enhance the probability of their identification with the centre of religious cult from which they could have originated.

At present, the Gdańsk collection consists of nearly 1 200 specimens, including more than 300 connected with the Marian cult, and the excavations still underway in the city provide a dozen or even several dozen new artefacts each year. It should be stressed here that the Gdańsk collection of pilgrim souvenirs differs from the majority of such collections known in Europe in that except for a few pieces, it was in its entirety collected by archaeologists in the course of methodically conducted excavations. This automatically enriches the store of scientific information which is contained not only in the form of the souvenirs themselves from the period of the Great Pilgrimages, but also in the carefully documented context in which these souvenirs were found. The many other European collections of mediaeval artefacts connected with pilgrimages, often very extensive, frequently collected from as early as the 19th

century, are mostly derived from loose or accidental finds, from amateur research, and over the last two decades, from discoveries made by different collectors with the use of metal detectors.

The Gdańsk collection of pilgrim souvenirs has for years fascinated due to its richness and diversity, bringing much new information concerning the chronology, the popularity and the propagation of the cults of various saints, the centres for these cults and pilgrimage geography, or finally, the iconography of saints. Apart from new essential information about the history and culture of mediaeval Gdańsk, the analysis of the contexts of these finds has also provided an opportunity to make an attempt at explaining at least some issues connected with the role and importance of Gdańsk in Europe at the time of the Great Pilgrimages.

Pilgrim badges

Despite the relatively early interest (going back as far as the mid-19th century) they were shown as a unique category of archaeological artefacts, pilgrim signs, otherwise known as pilgrim badges, and other devotional souvenirs which were a testament of the pan-European pilgrimage movement in Mediaeval Europe were only sporadically the subject of various studies that would take into account their archaeological context or their placement within the topography of mediaeval towns.

Pilgrim signs are also often called pilgrim badges, or – more rarely – pilgrim identification cards or medals. Initially, these were complete one-sided castings, made from pewter or – infrequently – from silver, at times gilded, and extremely rarely – from gold; at first they were of a quadrilateral or round shape, while with time they were transformed into very rich openwork compositions. Badges made from metal have been known since the 12th century. They were cast in stone moulds, often made from steatite or bone, more rarely – from metal. Sporadically, the badges were produced using the impression method (stamps). Usually between two to six lugs integrally formed with the badge were used to fasten the badges to hats or other elements of clothing. The openwork badges, oft times extremely intricate, usually had some sort of pad made from a shiny metal plate, colourful paper or vellum to make it easier to see the represented scenes or the consummate execution of the badge.

The badges bear Christian symbols, the images of saints, the Apostles, the Madonna and Child, scenes connected to the Annunciation, the Birth of Christ and the Passion, and representations of relics revered in particular pilgrimage centres. Many badges bore inscriptions. Some of them, beginning from the second half of the 14th century, also contained an integrally cast frame, into which a mirror was installed, at times supported by a metal pad, but most frequently by metal wires folded at the back of the badge to keep the mirror in place. Such mirrors, by reflecting the image of the altar or relic, provided the badge with an air of sanctity. There was a widespread belief in the miraculous property of transferring holiness through pilgrim souvenirs, especially pilgrim badges, to which the various attestations provided by the Church contributed, confirming the relics had entered into contact with the relics or that they had been blessed.

The badges also had a more practical significance as they were used in the healing of various ailments, by being dipped in wine or water, which endowed the liquids with healing properties. Such superstitions were not only the domain of simple folk. The French king, Charles V, was offered three badges that were supposed to help alleviate his ailments connected to his kidney problems, while Louis XI wore on his hat a badge from Canterbury, presenting Thomas Becket's death as a martyr, which had been sent to him from England and which was meant to ensure his good health. Pilgrim badges often became the heroes of miraculous events, such as in the case of an incident that occurred in 1485, when a badge originating from the Our Lady Chapel in Amersfoort was thrown into a melting pot and remained unharmed despite the high temperatures.

Badges also provided protection against dangers, both during pilgrims' journeys and after they had returned from their travels; therefore, they were melted into bell gongs to deter evil spirits and dangerous influences. It was deeply believed that infernal powers and ghouls would not be capable of taking control of a person within the radius of the sound of the bell tolling, while its protective effect was strengthened by the power it had been provided with as a result of the saint's image on the badge or due to the inscription it bore. This belief was especially strongly entrenched in German folk tradition, which translated into the large number of badge reproductions encountered more frequently on bells than as archaeological finds. The preservation of pilgrim badges on bells is observable as a result of the activities of Master Tilman von Hachenburg.

Pilgrim badges were produced and sold in all the large pilgrimage centres throughout Europe, but without a doubt trading in these souvenirs was not monopolized by one institution. In Norfolk, next to the Our Lady Walsingham Chapel, a badge production workshop existed within the monastery, but local souvenirs were also produced and sold by the townspeople, testified to by the fact that in 1483 the Duke of Norfolk purchased a badge from a local vendor. In Aachen, similarly as in Regensburg, pilgrim badges were produced in workshops belonging to goldsmiths or mirror makers, while the latter would deliver them to the Church of the Blessed Mary, where they were sold in a small shop in the churchyard. The production of these souvenirs must have generated huge profits, especially in the case of the most frequently visited sanctuaries or in Rome, where in 1199 Pope Innocent III granted the canons of St. Peter in Rome exclusive rights to cast and sell *lead and pewter signs bearing the images of the Apostles Peter and Paul to visitors (...) as proof of their accomplished journey*.

It can be assumed that enormous profits were especially generated in cases in which the most valuable relics were exhibited. In many centres, such practices took place every few years, which – due to transportation issues – were always organised during the spring or summer seasons. That was also when the attendance rates were the highest, with various sources providing information about very impressive participation rates. For example, in Munich pilgrims were counted upon entering the city. Those who arrived would throw a grain pea into a ewer and as a result it was possible

to establish that in 1392 there were 40 thousand arrivals over the course of a single day. Almost a 100 years later, the count reached 142 000 pilgrims – according to B. Spencer – at the gates of Aachen, also in the course of a single day. In Einsiedeln in 1466, over a period of 2 weeks 140 000 badges were purchased. In 1481, the church chapter in Oviedo produced 25 000 signs during the Perdonanza festival, when it was possible to receive plenary indulgences. In Regensburg, following a large number of miracles which occurred in 1519, only 10 172 tin signs and 2430 badges made from silver were sold, while many pilgrims walked away disappointed and empty-handed. The steward of the churchyard shop, who among other things traded in pilgrim badges, had not foreseen such a high demand for these products. Preparations were made for the following year and exactly 109 198 badges made from tin and 9 763 from silver made their way into the possession of the faithful.

The medieval pilgrim's other attributes

Aside from badges purchased in the frequented sanctuaries, the mediaeval pilgrims also had a few other attributes, which made them more easily recognizable. These attributes have been established not only on the basis of archaeological discoveries, but are also represented on countless paintings and sculptures, whereby it is possible to observe the cloaks and mantles they wore, their distinctive hats, pouches, staffs, flasks, shells, ampullas, bells, reliquaries or even pilgrim whistles and horns.

The shell of St. James constituted a special type of pilgrim sign. With time, scallop shells became a more general attribute and symbol for pilgrims and they are in general inextricably linked to St. James himself. It was not until the 14th and 15th centuries that they began to be produced from metal, frequently in miniaturized form. The shell of St. James (*Pecten maximus* L.) is the most distinct pilgrim sign linked to the centre in Santiago de Compostela in Spain, as confirmed by both written and archaeological sources. Among various finds, metal miniatures of these shells have also been encountered. The finding of a shell within a tomb is rare within the territory of Poland; and so far, only one has been discovered in Ostrów Lednicki. The shell found in Gdańsk (GKPP 373) was discovered at the Gdańsk – Szafarnia site, by the western bank of Nowa Motława in layer no. 1100, determined by the site's researchers to be a levelling layer.

Ampullas were used to store water from holy places or springs that had exceptional legendary properties, as well as holy water from important pilgrimage centres, oils, and – less frequently – for carrying "ashes" from holy places, in the form of earth gathered from the most famous graveyards, at which – according to popular belief at that time – saints or martyrs had been laid to rest. Ampullas were produced in many pilgrimage centres in mediaeval Europe; however, only in a few cases, such as at Canterbury, Rome, Santiago de Compostela and a few other places, has this fact been confirmed by sources. The finds include not only metal ampullas, but also those made (in great numbers) from glass in the shape of various small phials, as well as ceramic ampullas. They were often worn around the neck as amulets, while their content had a practical significance as it was used for healing

purposes. In Pomerania, pilgrim ampullas have so far been a relatively rare find. They have only been discovered in Elbląg and Gdańsk. 10 ampullas originate from the Gdańsk excavations, of which six were found on the Wyspa Spichrzów (Granary Island), two in Lastadia, and one each in the Main City and Young City districts.

The characteristic shape of these wooden, metal, ceramic and leather vessels, which made it impossible to use them as tableware, enables the conclusive qualification of such flasks as containers used to transport liquids by large groups of travellers, including (though of course not exclusively) pilgrims. A very interesting segment in this category of finds refers to the stoneware vessels produced both in the Middle Ages and at the threshold of modern times, such as in Siegeburg, Raeren, Waldenberg and other production centres. So far, only four clay flasks have been encountered in Gdańsk, of which only two have been published.

The relatively high number of pilgrim bells found in Gdańsk confirms their popularity as one of the characteristic attributes of a pilgrim. All were made from pewter. Only in the case of two bells uncovered in Gdańsk have traces of the transcriptions been preserved. The ringing of the bells was supposed to chase away evil spirits, similarly as the sound of church bells tolling. It was believed that the area safe from evil influences extended as far as the sound of the bells, which were also meant to protect people from storms and lightening. Aside from the already published seven pilgrim bells discovered during rescue excavation research conducted in Gdańsk, another 48 such artefacts are known, of which 40 originate from the area of the mediaeval Gdańsk port.

Pilgrim rattles, similarly as the above-mentioned bells, were of an apotropaic nature, and their purpose was chasing away evil influences with the noise they made. These are relatively rare finds in excavation sites throughout Europe, not exceeding a few dozen specimens. This is all the more reason to note the value of the Gdańsk discoveries, where 13 mediaeval rattles were registered, of which 12 were found on the island called Wyspa Spichrzów. All of the pilgrim rattles found in Gdańsk are openwork and made from pewter. Most of the known pilgrim rattles, as many as 40, were excavated in England. Others have also been discovered in Holland and France, while only one rattle has been uncovered in Germany so far. Therefore, a tentative assertion can be made that this pilgrim's attribute may have made its way to Poland from England, frequently via Dutch ports, which were much involved in the transport of goods and passengers over sea routes in mediaeval Europe.

Pilgrim whistles, similarly as any other souvenirs which caused a commotion, might have made wonderful gifts for children, who would eagerly use them to scare off voracious birds from the fields and gardens, while simultaneously keeping evil spirits away from their homesteads. A whistle bought at a sanctuary and blessed during a religious ceremony could more effectively perform its apotropaic function than a normal instrument of this type. It seems that this pilgrim's attribute was most popular in England and in the area of the present-day Benelux countries, while it remains practically absent at German sites. The discovery of 13 pilgrim whistles at Gdańsk excavation

sites significantly supplements our knowledge of this type of artefact. The Gdańsk excavation sites boast the second whistle in the world (GKPP 1168) that not only continues to whistle, but is also extremely well-preserved and decorated with artistic wings. The movable fan is placed right above the acoustic opening, while a stiff ringlet is located underneath for the purpose of attaching the whistle.

Reliquaries were also very popular pilgrim souvenirs. Reliquaries are defined as various forms of containers used to store relics. Thus, in the case of the herein discussed artefacts, i.e. popular mediaeval pilgrim souvenirs, they were used not so much to keep holy remains, but rather to store relics of the *brandeum* type (so-called relic surrogates, that is, items which have only come in contact with holiness). Such *brandeum* usually took the form of a piece of material, sometimes another type of souvenir which had previously had contact with the relics or holy place, and thus itself had become a valuable holy object with the properties of a relic.

Votive character of the pilgrim souvenirs

Researchers of this topic have more frequently focused their attention on establishing the place of production (and sale) of such souvenirs, their iconography and the extent of their provenance. This interest included both the original forms noted in European archaeological finds, but also the moulds of these artefacts cast into church bells. This partially resulted from the fact that the most numerous such finds of pilgrim badges were made in river currents. In consequence, this led to the "domination" in the academic world of the hypothesis claiming the cult destruction of pilgrim badges through discarding them and throwing them into the water, which was supposed to explain their high frequency among archaeological finds made during the dredging of rivers or strengthening of river banks.

The foundations for this theory were provided by the discoveries made in France, where in the 19th century Arthur Forgeais, collector, antiquarian and later director of the Musée de Cluny in Paris, rescued hundreds of priceless artefacts from the waters of the Seine, buying them up from various collectors. A similar role was performed in the next century in England by Brian Spencer. On the one hand, as a result of his personal contacts with treasure hunters rummaging the banks of the River Thames he managed to save many valuable finds from obscurity. On the other, despite often not having access to detailed information about the circumstances in which they had been recovered, he on various occasions expressed his inclination toward the thesis claiming the votive character of these artefacts, which undoubtedly simplified their interpretation and made any publicizing of these finds more exciting for the average person and for the increasingly more influential media. Unfortunately, in light of such an approach among the most significant authorities on the subject at that time, few attempts were made to find other explanations for the finds of pilgrim badges discovered in the waters of rivers, lakes and seas.

Nonetheless, it should be objectively acknowledged that in his numerous works this researcher established clear foundations for the classification and dating of both sacred and

profane signs, while simultaneously examining their stylistics and the organisation of their production and distribution in the Middle Ages, as well as studying various written and iconographic sources on mediaeval pilgrimages.

Research problems

One of the most important tasks the author of *Gdańsk na pielgrzymkowych szlakach średniowiecznej Europy* (*Gdańsk on the pilgrim routes of medieval Europe*) sets himself involves an attempt to verify the above-mentioned hypothesis, which has been upheld within academic circles for the last 150 years. This attempt was based on an analysis of the scant amount of discoveries in Europe that come from documented excavations. The artefacts gathered within the Gdańsk Collection of Pilgrim Souvenirs (Gdańska Kolekcja Pamiątek Pielgrzymich GKPP) undoubtedly belong to this group of finds as they originate from systematic excavation work conducted in Gdańsk between 1993 and 2013. The study of this collection, unique on a European scale, which amounts to about 1 200 artefacts found in one place and connected to the period of the most intense mediaeval European pilgrimages, has thus become the key to posing further questions and creating hypotheses for detailed research into the discussed issue. It is especially important in this context to determine the role and significance of Gdańsk in the European pilgrimage movement in the 14th and 15th centuries in light of available archaeological sources, which is one of the main purposes of this study.

Other research problems involved the issue of the existence of local Pomeranian sanctuaries and the reflection of this fact in the archaeological material and the possible local production of pilgrim badges in Pomerania. These very significant aspects of the research into pilgrim badges have up until now been omitted by researchers, who were prone to ascribe the majority of badges found in Gdańsk, thus far relatively unknown in academic circles, to other important European centres. This applies primarily to two types of badges, which the author has provided with the following terms: the Gdańsk Full Marian Badges (GFMB) and the Gdańsk Openwork Marian Badges (GOMB). GFMB are one-sided rectangular signs with a triangular top and three symmetrical crownings at this top in the form of small crosses. They all present the same image – that of the Madonna and Child seated on a throne; however, they differ distinctly in terms of their stylistics and the details of the imagery as well as in their artistic mastery. According to the author, this type of badge has eight different variations; however, in the case of variation 2 an additional five sub-variants have been distinguished (2A, 2B, 2C, 2D, 2E), while for variation 5 – two sub-variants (5A i 5B).

Taking into account the finds of coins, the dating of the period in which the pilgrim badges type GFMB 1 were buried definitely falls within the second half of the 14th century, with some possibility of extending this dating in a very few cases to the beginning of the 15th century. This is not the actual chronological production frame for these souvenirs. The beginnings of their manufacture might have been earlier, though in all probability no more than two or three decades or it would have been reflected

in other findings. In turn, the date when their production was terminated should definitely be established as in the first half or perhaps even the first two decades of the 15th century.

To summarize, for the 166 badges of the GFMB type classified among the above-mentioned eight variations, along with the distinguished sub-variants in the case of variations 2 and 5, very few analogies can be found among other European finds. These would include in the case of variation 1 – one sign found in Stralsund and one in Arnemuiden, for variation 2 – also one badge found in Amsterdam and one in Dordrecht, for variation 3 – no analogies, for variation 4 – one almost identical badge as the one from Gdańsk discovered in Stralsund, for variation 5 – no analogies, for variation 6 – one also almost identical badge from the Danish Tjaereby, for variations 7 and 8 – no analogies.

It is significant to note that such types of badges have also not been encountered among the badges cast into church bells, which would indicate their absence in the thus far recognized collections of representations connected to the most famous European sanctuaries. To sum up, among the 166 badges known to us from the Gdańsk findings, only 6 similar finds were made in Germany, the Netherlands and Denmark, in which numerous finds of badges from all the most important European centres were discovered from this same time horizon, i.e. the second half of the 14th to the beginning of the 15th centuries. As one can see, the only badges missing are those of the above-distinguished type, which – according to the author – explicitly proves that the GFMB type badges could not have originated from any of the great European sanctuaries. However, they could have been connected to a Pomeranian place of pilgrimage with supra-regional significance, such as the sanctuary in Chełmska Góra (Gollenberg) near Koszalin.

The Gdańsk Openwork Marian Badges (GOMB) is yet another large group of pilgrim badges which have been found en masse in Gdańsk, while they have been very rarely encountered at other European archaeological sites. Their prevalence within the Gdańsk area and their chronology were investigated in two assemblages. Thirty badges of the GOMB type variants 1 to 3 would be included in the first assemblage, while the second set consists of the less numerous badges ascribed to the GOMB type, variants 4, 5 and 6, with only 7 such specimens registered in Gdańsk. Twenty-five samples were found of the variant 1 GOMB type badges, of which 8 come from the Szafarnia and Długie Ogrody areas, 9 from the Old City and 8 from the Old Suburbs. It is symptomatic that none of these artefacts was found on the Granary Island (Wyspa Spichrzów), where the afore-discussed signs were present in the cultural layers in relatively high amounts. Considering the high amount of new types of badges in Gdańsk, it can be acknowledged that in a sense they are proof of new locations (stopping places, places of accommodation) for the pilgrims arriving in Gdańsk – locations which for some unknown reason circumvented the Granary Island, thus far popular with the pilgrims, allowing us to assume that its function within the city's space had undergone some kind of modification.

Variant 1 GOMB badges are placed within a rectangular frame with a triangular top with a tracery decoration, crowned with three Maltese crosses. Depicting the right profile of her silhouette and her head en face, the crowned Mary has been placed within the branches of a tree. The Child is seated on her lap, holding an apple in his left hand, with his head in a halo tilted backward behind her left shoulder. In the case of those signs where the cast is distinct, the Child's legs are parallel to each other. A vertical floral motif is depicted behind the Child, between him and the badge frame, in the form of a tree with a bunch of fruit at its tip which hangs above the Child's head. On the left, behind Mary's head, there is a star in the shape of a hexagram. There are many indications that the variant 1 GOMB badges can be dated to no earlier than the mid-15th century, while their production did not last longer than to the first half of the 16th century. The few analogies for these artefacts include isolated finds from Stralsund and Westenschouwen, where these signs were dated to 1450–1500. In the author's opinion, these signs should be associated with the later period of the functioning of the Chełmska Góra (Gollenberg) sanctuary.

In total, the collection of GFMB and GOMB badges amounts to over 200 artefacts. Their identities – aside from a few exceptions – have thus far not been the subject of detailed studies. Many of the signs have production defects, such as overlays, blinded attachment lugs, and the like, which signify that they could not have been high-value goods, but which authenticate the thesis concerning the possibility of their local production. This thesis is also supported by the fact that the badges were found without the overlays from the casting mould grooves having been broken off. The quite numerous set of badges connected to the cult of the Holy Blood, depicted through the image of the chalice and host with Christ's head above the host would be second in terms of how numerous it is represented. It is an assemblage of 28 similar badges with representations of the Eucharistic Miracle. On the well-preserved signs, this representation is in the form of a chalice with two handles at the sides with a distinctly marked foot with ribbings at mid-height. Above the host, depicted as located within the chalice, one can see Christ's head in a cruciform nimbus, crowned with a cross. Two variations of this sign can be distinguished. Variation 1, consisting of 22 artefacts, is made up of badges with the face of Christ carved carefully into it, set in a cruciform nimbus, or else realistically or schematically represented with long hair and a beard which come together at the upper edge of the chalice bowl. This variation also depicts an almost ideally round host situated below the two-handled chalice bowl, underneath which there is an image of something roughly in the shape of cornucopias. On part of the Shield symbolizing the host, it is possible to observe some centrally-situated small nodes, or sometimes herringbone ornaments with the tops turned upwards.

There are only 6 artefacts that are defined as variation 2 of this badge. In concept, they depict the same type of representation as the one described above, involving a chalice on a ribbed foot with the image of a host, above which Christ's head is situated crowned with a cross. However, in this case the handles on the sides of the chalice are simple, semi-circular and without any

additional decorative elements, while the host is oval, vertically elongated, and not round as in variation 1, as well as being covered with an artistic herringbone ornament directed upwards. All of these products bear the marks of being barbarized copies of more carefully executed items. Such finds were lacking in the Main City (Główne Miasto), even though more than 50% of the discussed artefacts were found at the northern point of the Island neighbouring the area. However, if we take into account the mediaeval Gdańsk port region, 82% of the herein discussed artefacts had been lost precisely in this area. The find locations of the variation 2 badges are especially thought-provoking, as 84% were concentrated within the Lastadia site area in the Stare Przedmieście (Old Suburbs) region, and only one badge comes from the Granary Island (Wyspa Spichrzów), more precisely from Jaglana Street, situated closer to the southern regions of the Island. Next to the ship reparation dock in Lastadia, there was also a passenger port, which might have been an obvious link with the pilgrims travelling to Gdańsk.

It seems that the discussed group of signs (28 samples) gathered in the Gdańsk Collection of Pilgrim Souvenirs might have been connected to the sanctuary in Osiek (German: Wussecken), situated on the eastern shore of Lake Jamno in the Koszalin powiat within the Sianów district, which became famous for its bleeding host. The small church of St. Antoni Padewski from the 15th century attracted large crowds of pilgrims, coming to worship the Bleeding Host. This opinion differs to that of Hartmud Kühne and Caroline Brumme, according to whom the sanctuary in Osiek should be linked to a badge found during studies conducted at the site of the Oceanarium in Stralsund, for which there is in fact an analogy in the form of a badge discovered in a 15th–century latrine in Greifswald at 10–13 Knopfstraße. It should however be emphasized that these badges, though similar, are not identical. In the case of the badge from Greifswald in the form of a closed Lancet arch, crowned with pinnacles and a cross, inside there is a representation similar to a monstrance, in which Christ is holding the disc of a large host, on which in turn the image of his crucified body is depicted. The badge from the Oceanarium is not as well preserved, but it presents more or less the same image except that the side columns of the frame have been doubled. In addition, it seems that the above-quoted authors did not know the Gdańsk findings as they did not take them into account at all. This might have influenced the suggestions they put forward. For the badges considered to have originated from Osiek, there is only one analogy in the whole of Europe in the form of a sign from Amsterdam dated to the first half of the 16th century. The dating of this badge, if we assume that our thesis about their link to the sanctuary in Osiek is correct, is dictated by historical sources since the miracle of the bleeding host occurred – as already mentioned – at the turn of the 14th and 15th centuries. This is also the period to which part of the above-discussed badges are dated, while the majority were found in contexts dated to the 15th century or even the beginning of the 16th century.

The Gdańsk Collection of Pilgrim Souvenirs - a topography of finds from various European sanctuaries

In a document held in the University Library in Ghent, there is a folio volume called the *Tabula distantiarum*, containing the *Itinerarium de Brugis*. The document was written in ca. 1500 as part of a Code, drawn up as commissioned by Raphael de Marcatellis, the illegitimate son of Phillip III the Good. Among the pilgrimage routes described in the document, we can find the route leading through Bruges – Lübeck – Königsberg – Vilnius – Riga – Moscow. The first distance, described in *De Lubeke usque Coninexberghe in Prucya*, passed through Wismar, Rostock, Ribnitz, Stralsund, Greifswald, Wołogoszcz, Świnoujście, Kołobrzeg Koszalin, Sławno, Słupsk, Lębork, Gdańsk, Młynary, Braniewo and Święta Siekierka (Mamonowo) to Königsberg. The route travelled by pilgrims from Königsberg through Prague to Venice also passed through the region of Gdańsk Pomerania, described as *De Coninexberghe usque Venecias per Pragam*, which in Gdańsk Pomerania included passage through Starogard Gdański, Skarszewy and Chojnice, among other places. Since the oldest entries in this *itinerarium* are dated to the 14th century, it is irrefutable proof that at that time Gdańsk was one of the most important points on mediaeval European pilgrimage routes. This is confirmed by the documents from Bruges and Ghent connected to penitential pilgrimages, otherwise called judicial pilgrimages, in which – aside from information concerning the prices for hiring a substitute for one's pilgrimage or the costs of evading the duty – there is also information that one could evade going on a penitential pilgrimage to Gniezno and Gdańsk by paying an appropriate sum of money. In the case of the latter town, it should be specified that the document in fact mentions a place called *St. Adalbert* (at present Gdańsk Święty Wojciech). Numerous criminals were also sent to the sanctuary in Chełmska Góra.

Many group pilgrimages used maritime routes for at least part of their journey, especially in the case of distant pilgrimages, such as for example to Santiago de Compostela. According to Henryk Samsonowicz, at that time the journey by sea from Gdańsk to Compostela lasted 15 days, while the same trip by land – up to 70 days. In turn, Cezary Taracha indicates the ports in La Coruna and El Padron as the ports at which the ships bearing pilgrims travelling to Santiago de Compostela arrived. Similarly, Marian Rębkowski also emphasizes the possibility that a large part of the pilgrimages could have been conducted over sea routes.

The above-mentioned Gdańsk Collection of Pilgrim Souvenirs, which includes artefacts both of the sacred and profane type, is exceptional on a global scale, due to the fact that 99% of these artefacts come from systematic excavations and possess full documentation of the circumstances in which they were discovered. In these regards, this collection is unrivalled across the world, and could even perform the role of a reference collection for other European finds which are not fully documented in archaeological terms. A significant role is also performed in this case by the numerous numismatic finds accompanying the pilgrim badges, which in many cases provide reliable basis for establishing the absolute chronology of the discussed artefacts. The catalogue

part of the text, along with information on 677 mediaeval pilgrim souvenirs from the Gdańsk collection, such as badges, reliquaries, small bells, ampullas, rattles, small crosses, medallions, etc., also contains information about the centres from which these souvenirs originate, the reasons behind their creation and development (or their decline), their area of influence, as well as of course about the various types of pilgrim signs which these centres produced and sold. All the categories of artefacts discussed in the text were investigated in a wide comparative perspective, with attempts introduced to establish their chronology on the basis of the analysed archaeological context from which they originate, as well as the analogies found in the available literature on the subject.

In the case of the Gdańsk findings, it has been established that about 230 of the discovered pilgrim badges can be linked to local pilgrimage destinations, while about 300 of them can be connected to various other European sanctuaries. The souvenirs found in Gdańsk come from the following countries: Canterbury (England), Ninove, Lede and Saint-Hubert-en-Ardenne (Belgium), Champmol, Cluny, Saint-Antoine-l'Abbaye, Saint-Josse-sur-Mer, Le Mont-Saint-Michel, Thann, Tours, Toulouse, Rocamadour, Rouen (France), Santiago de Compostela (Spain), Aardenburg, Amersfoort, Maastricht (the Netherlands), Aachen, Blomberg, Bremen, Düren, Gottsbüren, Güstrow, Jakobsberg, Cologne, Königslutter, Magdeburg, Neuss, Nikolausberg [Göttingen], Schwerin, Sternberg, Stromberg, Trier, Wesel, Wilsnack (Germany), Gubbio, Lucca, Rome (Italy), Chełmska Góra [Gollenberg], Osieki (Pomerania), Einsiedeln (Switzerland). As one can see, among the 42 listed places all the most important European sanctuaries are represented, including those situated on the main routes – both by land and by sea – leading to Santiago de Compostela, which as early as from the 11th century was the most important transit point on the European pilgrimage routes. Huge amounts of pilgrim souvenirs and other metal artefacts have in recent years been found in the Nieuwlande region in the Netherlands.

During a large flood on the 5th November in 1530, later called the Evil Saturday (Dutch: *Quade Saterdag*), over 100 000 people died, while over a dozen towns and villages located in a depressed area that had previously been snatched away from the sea disappeared under the water forever. One of these villages was Nieuwlande situated not far from the fortified town and port of Reimerswaal. In the second half of the 20th century, after a few accidental finds were made, crowds of treasure hunting enthusiasts equipped with metal detectors began to scour the area. As early as in 1987, the amount of pilgrim souvenir finds had reached 700 samples, while in 1991 – over 1000. Comparing these finds to the Gdańsk Collection, we can also distinguish signs from Cologne, Blomberg, Wilsnack, Ninove, Saint-Hubert, Santiago do Compostela, Rome, Gubbio, Aardenburg, Aachen, Amersfoort and Einsiedeln, but also many others, especially profane badges of an erotic character which are completely lacking among the Gdańsk finds.

Undoubtedly, yet another such exception is the village of Westenschouwen in the Netherlands, located 21 km north-east of Middelburg, which in the Middle Ages was an important port of transit. Among the 479 discovered badges of a religious character,

it is possible to find at least a few identical to those uncovered in Gdańsk. Disregarding the badges containing images of St. Adrian, of which there are as many as 58, badges with representations of St. Cornelius of Ninove are second in line in terms of their quantity within the collection, while representations of the three hosts from Wilsnack come third, and next in line would be souvenirs connected to the cult of St. James the Greater (Compostela?). Badges from German sanctuaries other than Wilsnack include those from Blomberg and Sternberg, signs with representations of St. Corona from Bremen, St. Ursula from Cologne, Mary from Aachen and about 35 various other Marian signs. Additionally, badges from Amersfoort, Aardenburg, Maastricht and Canterbury have also been distinguished, as well as many others which have not been encountered in Gdańsk. However, both in the case of the Gdańsk findings and those from Westenschouwen, there is large amount of pilgrim badges originating from the same centres, which might signify that at least part of the pilgrims who lost their badges at the Dutch port visited the same sanctuaries as some of the pilgrims who enriched the Gdańsk collection with their badges. One of the travellers visiting Westenschouwen had probably earlier been in Chełmska Góra (Gollenberg), as among the Dutch finds one openwork badge of the variation 1 GOMB type was encountered, dated to the 15th century.

Yet another place on the North Sea coast where not long ago a large amount of badges were found is Arnemuiden in Zeeland province – in the Middle Ages an important sea port, currently covered by a road called Clasiestraat. This port had already declined in the 15th century, and was then covered by a newer building complex situated on top of the remains of the previous structures. In the course of investment works in the area, a large amount of metal artefacts were unearthed, including mediaeval pilgrim badges. In contrast to Gdańsk, there is practically no information available concerning where the artefacts were located within the layout of the mediaeval port and town. However, Hendrik van Beuningen emphasizes the significant amount of souvenirs from Canterbury, showing that during the Middle Ages Arnemuiden was an important transit port on the way to England, as well as an important point on the route to St. Thomas Becket's sanctuary on pilgrim peregrination maps. Among the 200 religious pilgrim badges found here, the highest amount (27) come from St. Adrian's Sanctuary in Geraardsbergen, 13 from Canterbury and 11 from the sanctuary in Aardenburg. Among the remaining badges, 28 are signs depicting the Madonna and Child from unspecified sanctuaries. If in turn we search the collection for badges which are also present among the Gdańsk findings, there are also 6 badges from Wilsnack, 2 from Sternberg, 5 depicting St. Quirinus from Neuss, 2 with Cornelius from Ninove, 2 from Cologne, 6 from Santiago de Compostela, 3 from Le Mont-Saint-Michel, 3 from Aachen, 2 from Amersfoort, 5 from Einsiedeln, 3 depicting St. Servatius from Maastricht, 1 from Thann, 1 with a representation of St. Wilgefortis (Dutch: Ontcommer) of unidentified provenance and a few from Rome. Similarly as in the case of the previously discussed finds from Nieuwlande and Westenschouwen, one can see that there is a large amount of pilgrim badges found in other Dutch ports which are also known from the discoveries made in Gdańsk.

Returning to Gdańsk, if we examine the discoveries of the mediaeval pilgrim souvenirs made here, we will see that 78.5% of all the finds uncovered in the area of the Main and Old City (Główne Miasto and Stare Miasto), the Old Suburbs (Stare Przedmieście), the Szafarnia district and the Granary Island (Wyspa Spichrzów) are located within the borders and in the nearest vicinity of the mediaeval Gdańsk port. This seems to be the common denominator for the Gdańsk and Dutch findings. However, in the case of the borough on the River Motława (Mottlau) we are dealing with a municipal centre which was already of some importance in the Middle Ages. It had a huge port and storehouse complex and many potential places of cult worship (to list but a few, the churches of the Blessed Virgin Mary, St. Nicholas, St. Catherine, St. Bridget, the Body of Christ [Corpus Christi], St. James, or the one mentioned among the penitential pilgrimage destinations to Gdańsk – St. Adalbert). It also housed a few hospitals, shelters and hospices – which are rather scarce structures in the above-mentioned locations of the pilgrim souvenir finds in the Netherlands. In comparison to the mighty Gdańsk of the period, the Dutch ports were relatively small places, with their significance largely based on the role they performed in the maritime transport within the North Sea basin, where it seems passenger traffic played a substantial role if one considers the discussed findings of pilgrim souvenirs.

If we link the above with the high amounts of pilgrim badges and other mediaeval devotional items found on the Granary Island (Wyspa Spichrzów) in Gdańsk, we can arrive at the conclusion that this part of the town must have been occupied by travellers from other lands, including pilgrims of course. Thus, perhaps, alongside the existing granary and storehouse facilities, the area also included taverns, shelters and other places offering accommodation, board and trade areas to pilgrims, which have all left behind distinct traces in the numismatic materials. Undoubtedly, in those times large groups of pilgrims were not allowed to enter the city walls at night. As a result, the area around the port seems to have been a quite natural place to find temporary accommodation, be it so that the ships could replenish their stock of water and food or in order to wait for a convenient connection for one's further travels. In some ways, this would resemble the current situation in 21st-century Gdańsk, whereby the passengers of huge cruise ships, docking at the port in Gdynia, make a quick sightseeing tour of the entire Trójmiasto (Tricity), returning to their cabins for the night. As we know from other sources on the transport of pilgrims to the Holy Land, each of the passengers had his or her own designated sleeping area as well as provisions for the entire journey. Since they had all their belongings for the trip on deck and the acquaintances they had made during the journey remained on board, few would have decided to search for accommodation in the local taverns during their stay in a foreign port, especially considering the potential dangers involved.

It is interesting to compare the find locations in Gdańsk of the Aachen badges, generally dated to the period from the mid-14th century to the beginning/first half of the 15th century. Out

of 48 such badges, as many as 33 were discovered in the vicinity of the central and northern part of the Granary Island (including 15 on Żytnia Street), only 2 in the Old Suburbs (Lastadia), eight in the Main City, of which four on Szeroka Street at the Tandeta site, two each on Grzaska Street and Klesza Street and four in the Old City, i.e. three on Łagiewniki Street and one on Tartaczna Street.

Taking into account all 1011 pilgrim souvenirs found in Gdańsk and investigated in this study, we can ascertain that 78.5% were discovered in the vicinity of the mediaeval Gdańsk port, in an area in which no regular residential structures have been confirmed as having existed during the Middle Ages. Only 7.4% of the discussed finds (75 artefacts) were found in the course of excavations conducted in the Main City. A little over 41.3% of these originate from excavations conducted on Szeroka Street, where according to Borys Paszkiewicz a marketplace might have existed even as late as in the 1370s, and almost 9.3% from the excavations at the Meat Stalls near St. Mary's Church, in the building quarter between Św. Ducha Street and Mariacka Street. Not far from this church, we encountered yet another very obvious concentration of pilgrim souvenir finds, such as for example on Klesza Street, from which over 18.6% of the finds in the Main City area originate, or from the nearby Grzaska Street, where almost 16% of the badges from the Main City were found. Only 6.6% of the badges from this town district were encountered in the Długi Targ (Long Market) region. At the beginnings of the formation of the Marian District (Dzielnica Mariacka), i.e. in the 1320s, Klesza Street was situated near the eastern town borders, past which lay the swampy banks of the Motława (Mottlau) River. South of Klesza Street, between Chlebnicka Street and the current Długi Targ (Long Market), there was a market square covering a surface of about 7465 m². However, as early as in the 1330s, the buildings of the Main City had reached the vicinity of the later Grzaska Street, while in the 1340s they had spread to the quarter between Dziana Street and Grzaska Street. Baker's stalls were located around the church, at the southern and eastern edges of the church square, which in the case of such a layout should have been situated in the vicinity of Chlebnicka Street and Klesza Street.

Similar concentrations of finds can be observed in the case of the Old City, from which 141 of the discussed artefacts originate, i.e. a significantly higher amount than from the Main City. This primarily includes the regions of Tartaczna Street, where 56% of all the pilgrim badges from this district of Gdańsk were encountered. A second such concentration was situated in the region of Łagiewniki Street, Rybaki Górne Street and Sieroka Street, from which 34% of the discoveries made in the Old City originate. From available written sources, we know that there was a bathhouse in the vicinity of Tartaczna Street, and frequently various taverns and night lodgings functioned near such facilities.

To summarize, it can be stated that the largest group of mediaeval pilgrim souvenir finds, evidenced as originating from eight European countries and from local Pomeranian sanctuaries, were discovered in the port areas of Gdańsk or in their vicinity, i.e. on the Granary Island, in Szafarnia and Lastadia. Other find locations are connected to places of a public nature, such as

market squares (Tandeta, the Fish Market [Targ Rybny]), meat stalls (between Św. Duch Street and Mariacka Street) and baker's stalls (the region near Klesza Street, Grzaska Street and Chlebnicka Street), as well as the bathhouse and perhaps a tavern on Tartaczna Street. In the case of the concentrations noted in the Old City on Łagiewniki Street – Rybaki Górne, it should perhaps be taken into consideration that St. James Hospital was situated nearby, wherein it was probably also possible for pious pilgrims to spend the night or receive some form of aid. The hospital was established along with a chapel dedicated to St. James in 1411–14 by the Grand Master Heinrich von Plauen as a shelter for the old and sick sailors of Gdańsk. Incidentally, this area was located on the northern peripheries of the town near the moat, which at the beginning of the 15th century ran underneath the modern-day Heweliusz Street.

The attempt undertaken within the study to explain the role and significance of Gdańsk in European pilgrimages in the 14th and 15th centuries on the basis of archaeological sources leads to the conclusion that during the said period large crowds of pilgrims stayed in the city on numerous occasions and that they were most definitely not permanent residents of the settlement by the Motława River. The conducted analysis of the find locations of the pilgrim souvenirs allows for distinguishing four different zones in which the majority of the discoveries discussed in the study were made.

Zone I (78.5% of all the finds) – the area of the mediaeval Gdańsk port, understood here as the region of the Granary Island, one of the largest port and storehouse complexes in Europe, along with the neighbouring Lastadia district, wherein ships were constructed and repaired and where a passenger port was located, and also the Szafarnia area, also containing port facilities, which from the end of the Middle Ages neighboured the New Motława channel, where many ships docked, including passenger ships.

Zone II (12.6% of all the finds) – two large concentrations of pilgrim souvenirs were noted on the peripheries of the Old City. One was situated in the region of Tartaczna Street, the other in the vicinity of Łagiewniki Street – Rybaki Górne Street – Sieroka Street. As already mentioned, it has been evidenced that a bathhouse functioned on Tartaczna Street, and also perhaps a tavern, while in the vicinity of the second concentration from the beginning of the 15th century the sick and various other travellers, especially sailors, could look for help in the St. James Hospital.

Zone III (6.8% of all the finds) – the vicinity of the Long Market (Długi Targ) and St. Mary's Church located in the Main City, especially Tandeta Street (the square), Chlebnicka Street, Grzaska Street and Klesza Street, where baker's stalls were located, as well as Mariacka Street – Św. Ducha Street, with meat stalls that began to function in the 14th century.

Zone IV (2.1% of all the finds) – this encompasses isolated finds scattered across the entire city, including among others Piwna Street and Tokarska Street, the Fish Market, City Forum, Rajska Street and Heweliusz Street, Podwale Przedmiejskie, Podwale Staromiejskie, Wałowa Street and Olejarna Street, St. Bartłomiej's Alley, St. James Church and the Raduni Channel.

If we take into account that in the period from the turn of the 12th and 13th centuries until the first half of the 16th century millions of badges and other souvenirs were produced, bought and transported by pilgrims from all over Europe, through such means popularizing the cults of little-known local saints, it can be stated that we are dealing here with a mass phenomenon based on the popularization of a certain group of images, specific production technologies, various often complex symbolism and a whole web of meanings, which in today's world are decipherable only for a small group of specialists. This was perhaps the first mass medium in the history of Europe, which with the help of an image conveyed such diverse content in real time. We can boldly state that this was a real revolution in visual communication between various regions and nations; communication which inevitably led to the unique cultural unification of the whole of Christian Europe. Gdańsk also had its influence on establishing this unification as it was one of the most important points on the pilgrimage routes of mediaeval Europe, and it has currently regained this status – thanks to the Gdańsk Collection of Pilgrim Souvenirs.